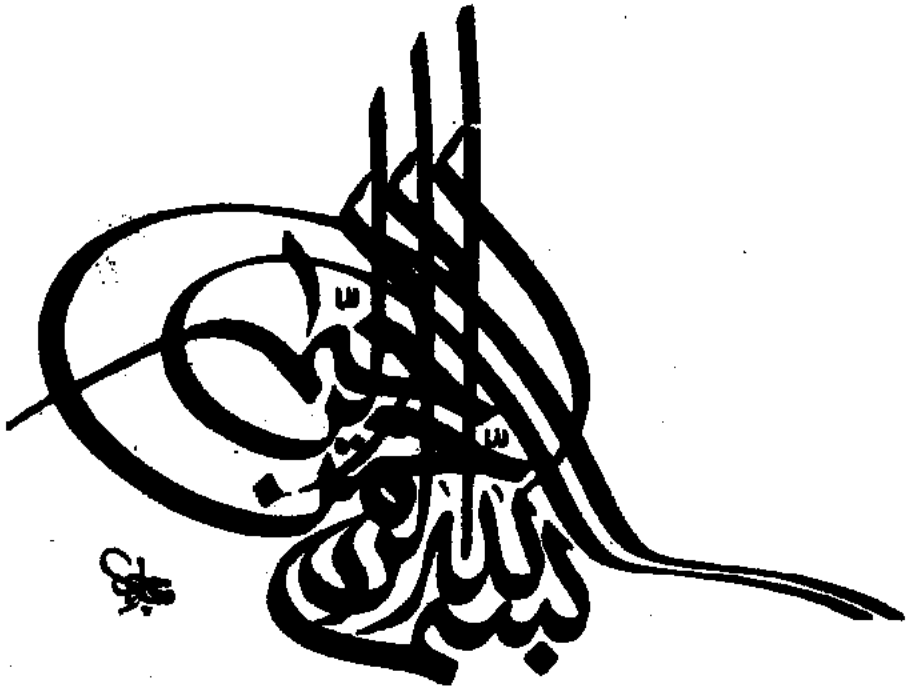
التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

HUZUR
YAYINEVİ

AKÇAĞ YAYINLARI
Genel Yayın No. : 37
TEFSİR : 1/9

TEFSİR-İ KEBİR (9. cilt)
ISBN 975 - 7568 - 34 - 1

EDİTÖR : Ahmet Hikmet ÜNALMIŞ
TASHİH HEYETİ : İsmail KARAKAYA
Ömer PARLAK
Ahmet TÜLEK

SAYFA DÜZENİ : Halil ÖZTÜRK

© Bu tercüme eserin bütün yayın hakkı AKÇAĞ Anonim Şirketi'ne aittir.

DİZGİ - FİLM : Ajans Emel Ltd. Şti. / ANKARA 125 55 39
BASKI : Emel Matbaacılık Ltd. Şti. / ANKARA 125 78 09
CİLT : Balkan Cilt Sanayii / ANKARA
BİRİNCİ BASKI : 1990 - ANKARA

التفسير الكبير

FAHRUDDİN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTİHUL-GAYB

(9. cilt)

TERCÜME:

Prof.Dr.Suat YILDIRIM • Doç.Dr. Lütfullah CEBECİ
Doç.Dr.Sadık KILIÇ • Öğr.Gör.C.Sadık DOĞRU

AKÇAĞ

BASIN YAYIN PAZARLAMA A.Ş.
Hükümet Cad. No: 8/C Tel: 312 13 94
ULUS / ANKARA

Hz. İsa'yı Tanrılaştıranlar Kâfir Olmuşlardır

لَقَدْ كَفَرَ ٱلَّذِينَ قَالُوٓا۟ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْمَسِيحُ ٱبْنُ مَرْيَمَ ۚ قُلْ فَمَن يَمْلِكُ مِنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا
إِنْ أَرَادَ أَن يُهْلِكَ ٱلْمَسِيحَ ٱبْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُۥ وَمَن فِى ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا ۗ وَلِلَّهِ
مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا ۚ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ ۚ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ
شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٧﴾

"Celâlim hakkı için, "Allah, Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir" diyenler inkâra düşmüşlerdir. De ki: "O halde Allah, Meryem oğlu Mesîh (İsâ'yı), anası (Meryem'i) ve yeryüzünde bulunan herkesi öldürmeyi isterse, Allah'a karşı kim durabilir?" Göklerin, yerin ve ikisi arasındaki şeylerin mülkiyeti Allah'a aittir. O, dilediğini yaratır ve (O) Allah herşeye kâdirdir"

(Mâide, 17).

Âyetle ilgili şöyle bir soru vardır: "Hristiyanlardan hiçbiri, "Allah, Meryem oğlu Mesîh (İsa)'nın kendisidir" demediği halde, niçin Hak Teâlâ onların böyle söyiediklerini nakletmiştir?"

Buna şöyle cevap verilir: Hulûliyye'den pek çoğu şöyle demektedirler: Allah Teâlâ, bazan muayyen bir insanın bedenine veya ruhuna hulûl eder. Durum böyle olunca, şöyle denilebilmesi uzak bir ihtimal sayılmaz: "Hristiyanlardan bir grup kimse, bu görüşü benimsemişlerdir." Hatta bu inancın, hristiyanların taraftar olduğu görüşten doğruya daha yakın olduğu söylenebilir. Zira hristiyanlar şöyle demektedirler:

"Kelime uknûmu, Hz. İsa ile birleşmiştir." İmdi "kelime" uknûmu, ya zât olur veya sıfat... Eğer zât olursa, Allah'ın zâtı Hz. İsa'ya hulûl etmiş ve Hz. İsa ile birleşmiş ve böylece bu görüşe göre, Hz. İsa ilâhın kendisi olmuş olur. Eğer biz, uknûmun sıfattan ibaret olduğunu söylersek, sıfatın, bir zâttan başka bir zâta intikâli düşünülemez.

Sonra, "ilim" uknûmunun, Allah'ın zâtından intikal ederek Hz. İsa'ya geçmiş olmasının farzedilmesi halinde, o zaman Allah'ın zâtının ilimden hâlî olması gerekir. Alim olmayan (bilmeyen), ilâh da olamaz. O halde bu durumda da ilâh, onların görüşüne göre, Hz. İsa olmuş olur. Bu sebeple, her ne kadar bu görüşü açıkça ortaya koymasalar bile, hristiyanların inançlarının neticesinin bundan başka bir şey olmadığı sabit olmuş olur.

Allah'ın İsa ve Bütün Mahlûklar Üzerindeki Hakimiyeti

Sonra Allah Subhanehu, bu görüşün yanlış ve bozuk olduğuna, قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اِنْ اَرَادَ اَنْ يُّهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَ اُمَّهٗ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا *"De ki: "O halde Allah, Meryem oğlu Mesih (İsa'yı), anası (Meryem'i) ve yeryüzünde bulunan herkesi öldürmeyi isterse, Allah'a karşı kim durabilir?"* diyerek istidlâl etmiştir. İşte bu, cezâsının, şartından önce gelmiş olduğu bir şart cümlesi olup, kelamın takdiri, *"O halde Allah, Meryem oğlu Mesih (İsa'yı), anası (Meryem'i) ve yeryüzünde bulunan herkesi öldürmeyi isterse, kim Allah'ı irâde ve takdir ettiği şeyden caydırabilir, geri döndürebilir?"* şeklindedir. Hak Teâlâ'nın *"Allah'a karşı kim durabilir?"* ifâdesi, "Allah'ın fiillerinden herhangi bir şeye kim mâlik olabilir?" demektir. Buradaki يَمْلِكُ fiili, kudret ifâde etmektedir. Buna göre ifâde "Kim, Allah'ın fiillerinden herhangi bir şeyi defetmeye ve O'nun murad ettiği herhangi bir şeyi men etmeye kâdir olabilir?" demektir.

O'nun وَمَنْ فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا *"ve yeryüzünde bulunan herkes"* ifâdesine gelince bu, "Hz. İsa sûret, hilkat, cisim, terkîb ve sıfat ve hallerinin değişmesi bakımından yeryüzünde bulunan insanlara benziyor. Binâenaleyh siz, Allah Teâlâ'nın her şeyin yaratıcısı ve her şeyin idarecisi olduğunu kabul ettiğinize göre, O'nun, Hz. İsa'nın da hâlıkı olduğunu kabul etmeniz gerekmektedir" anlamındadır.

Daha sonra yüce Allah وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا *"Göklerin, yerin ve ikisi arasındaki şeylerin hükümranlığı, Allah'a aittir"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, gökleri ve yeri zikrettikten sonra, وَمَا بَيْنَهُمَا buyurmuş, وَمَا بَيْنَهُنَّ dememiştir. Zira O, bu ifâdesiyle, iki nev'i kastetmiştir.

Daha sonra ise, يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ *"O, dilediğini yaratır ve O, her şeye kâdirdir"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili olarak şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bu, "Allah, dilediğini halkeder, yaratır. Buna göre Allah, insanı bazan bir erkek bir dişiden yaratır ki, genel olarak câri olan hal budur. Bazan da babasız ve annesiz yaratır ki, Hz. Adem'in durumu işte böyledir. Bazan da, babasız olarak sadece anneden yaratır ki, işte Hz. İsa da böylece yaratılmıştır" demektir.

b) Allah, dilediğini yaratır. Yani "Hz. İsa, çamurdan kuş sûretini yaptığında, Allah-u Teâlâ o sûrette, Hz. İsa için bir mucize olsun diye, eti, hayatı ve uçabilme kudretini yaratır. Bazan da, yine Hz. İsa için bir mucize olsun diye, O'nun eliyle ölüleri diriltip anadan doğma körler ile alaca hastalığına tutulmuş kimseleri iyileştirir. Allah'ın fiilerinden hiçbirisi hususunda, O'na karşı gelinemez!.." demektir.

* *
*

Yahudi ve Hristiyanların "İmtiyazlı Millet" Olma İddiaları

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَىٰ نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ ۚ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُم بِذُنُوبِكُم ۖ بَلْ أَنتُم
بَشَرٌ مِّمَّنْ خَلَقَ ۚ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ ۚ وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
وَمَا بَيْنَهُمَا ۖ وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿١٨﴾

"Yahûdilerle nasrânîler şöyle dediler: "Biz, Allah'ın evlatları ve dostlarıyız." De ki: "Öyleyse, niçin sizi günahlarınız yüzünden azaplandırıyor?" Bilakis, siz O'nun yarattıklarından bir beşersiniz. O, kimi dilerse bağışlar, kimi dilerse azâba uğratır. Göklerin, yerin ve aralarında bulunan şeylerin mülkü Allah'ındır. Son dönüş de, ancak O'nadır"

(Mâide, 18).

Hak Teâlâ, وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَىٰ نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ *"Yahûdilerle nasrânîler şöyle dedi: "Biz, Allah'ın evlatları ve dostlarıyız"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili şöyle bir soru vâriddir:

Ehl-i Kitabın "Allah'ın Evlatları" Olma İddiaları

"Yahûdiler kesinlikle böyle demiyorlar. Binâenaleyh, bu sözü, onlar söyledi diye nakletmek nasıl caiz olur? Hristiyanlara gelince, onlar bunu kendileri hakkında değil, Hz. İsa hakkında söylüyorlar. Hal böyle iken, böyle bir şeyi onlardan nakletmek nasıl caiz olabilir?"

Müfessirler buna aşağıdaki şekillerde cevap vermişlerdir:

a) Bu ifâde, muzafın hazfi babından olup, ifâdenin takdiri, نَحْنُ أَبْنَاءُ رُسُلِ اللّٰهِ "Biz, Allah'ın peygamberlerinin evlatlarıyız" şeklindedir. Böylece, gerçekte Allah'ın resûllerine nisbet edilen oğul olma hali, Allah'a nisbet edilmiş olur. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın *"Muhakkak ki sana biat edenler, ancak Allah'a biat etmiş olurlar"* (Fetih, 10) ifâdesidir.

b) اِبْنٌ (oğul) lafzı, sulbten gelen oğullara denilebildiği gibi, bazan bu kelime, evlat edinilen kimse için de kullanılır. Cenâb-ı Hakk'ın birisini oğul edinmesi ise, ona daha fazla şefkat ve sevgi duyması mânasındadır. Binâenaleyh, yahudi ve hristiyanlar, Allah'ın, kendilerine olan yardım ve inâyetinin, kendileri dışındakilere olan yardım ve inâyetinden daha fazla olduğunu iddiâ edince, haliyle (pek yerinde olarak) Allah, onların "Allah'ın, kendilerine en mükemmel bir biçimde yardım etmiş olduğu" iddiâlarını, "Onlar, kendilerinin Allah'ın evlatları olduklarını iddia ediyorlar" diyerek ifâde etmiştir.

c) Yahudiler, **Uzeyr**'in Allah'ın oğlu olduğunu; hristiyanlar da **Mesîh**'in Allah'ın oğlu olduğunu iddia edip, sonra da, **Uzeyr** ile **Mesîh**'in kendilerinden olduğunu savununca, işte bu iddia, sanki âdetâ onların, 'Biz Allah'ın oğullarıyız' demek yerine geçmiştir. Baksana, kralın akrabaları, başka birisine karşı övündüklerinde, "Biz, dünyanın hükümdarlarıyız; âlemin sultanlarıyız" derler. Onların bu sözlerinden maksatları, kendilerinin, o melîk ve sultan olan şahsın yakınları olduklarını belirtmektir. İşte burada da böyledir.

d) **İbn Abbas** şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), bir grup yahudiyi İslâm dinine girmeye davet edip, onları Allah'ın ikâbı ile korkutmuştu. Bunun üzerine onlar, "Biz, Allah'ın evlatları ve sevgili kulları olduğumuz halde, sen nasıl bizi Allah'ın ikâbı ve cezâsıyla korkutuyorsun?" demişlerdi. İşte bu rivayette bildirilen husus yahudiler tarafından meydana gelmiştir. Hristiyanlara gelince onlar, kendilerine ait olan **İncil**'de, **Mesîh**'in kendilerine, "Ben, benim ve sizin babanıza gidiyorum" dediğini okuyorlardı. Özet olarak, yahudi ve hristiyanlar, peygamber olan faziletli selefleri sebebiyle, kendilerini diğer insanlardan daha üstün görüyorlardı. Öyle ki onlar, kendilerini büyütme hususunda, "Biz, Allah'ın evlatları ve dostlarıyız" deme noktasına varmışlardı.[1]

---

(1) Aslında müfessirimizin yaptığı bu te'vile lüzum yoktur. Zira onların bu iddiaları, mevcut olan şekliyle kutsal kitaplarında vardır. Yahudiler hakkında, birçok metin meyanında şu vardır: (Bu cümlede yahudilere hitabedilmektedir).

"Çünkü sen Allah'ın Rabbe mukaddes bir kavimsin, Allah'ın Rabb yeryüzünde olan bütün kavimlerden kendine has kavim olmak üzere seni seçti. Rabbin sizi sevmesi ve sizi seçmesi bütün kavimlerden daha çok olduğunuz için değildi(...) (Tesniye 7, 6-7).

Hristiyanlarda: ise Ezcümle: fils a doptive (evlatlık) tabiri meşhurdur. Yeni Ahid'de şöyle denir: "İsa

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, onların bu davalarını geçersiz kılarak, قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ *"De ki: "Öyleyse niçin, sizi günahlarınız yüzünden azaplandırıyor?"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili olarak da şöyle bir soru bulunmaktadır:

Bu sözün neticesi şuraya varır: "Şayet onlar, Allah'ın evlatları ve sevgilileri olsalardı, Allah onlara azap etmezdi. Fakat Allah, onlara azap etmiştir. O halde onlar, Allah'ın ne oğulları ne de sevgilileridir...

Ehl-i Kitap Tarafından Gelecek Ciddî Bir Soru ve Cevabı

Bu sorunun müşkil tarafı, şöyle denilmesidir: "Bununla siz, ya Allah Teâlâ'nın onlara dünyada azâp ettiğini veyahut da âhirette azap edeceğini iddiâ ediyorsunuz. Eğer ilzam sebebi[2] olarak dünya azabı kabul edilirse, bu onların, "kendilerinin Allah'ın sevgilileri olduklarını iddia etmelerine" zarar vermez. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s) de, hem kendisinin hem de ümmetinin, Allah'ın dostları olduklarını iddia etmiştir. Ama buna rağmen onlar, dünya belâ ve musibetlerinden bir türlü kurtulamamışlardır. İşte Uhud savaşı, işte **Hasan** ile **Hüseyin**'in öldürülmesi... Eğer ilzâm yeri, Allah Teâlâ'nın onlara ahirette azap edeceği şeklinde ele alınırsa, zaten onlar bunu kabul etmiyorlar. Binâenaleyh, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sadece haber vermesi, bu hususta yeterli değildir. Çünkü, eğer bu yeterli olmuş olsaydı, Hz. Muhammed'in, onların Allah'ın sevgilileri olma iddialarında yalancı olduklarını söylemesi yeterli olurdu... Bu durumda da (sizin yapmış olduğunuz) bu istidlâl boşa çıkmış olurdu..."

Bu soruya şöylece cevap verebiliriz:

a) İlzâm yeri, dünya azabıdır. Bu, Uhud'da müslümanların başına gelen ile nakzolunmaz. Çünkü bu soruyu soran, "Eğer onlar Allah'ın evlatları ve dostları olsalardı, Allah onlara dünyada azap etmezdi" diyor. Halbuki, Hz. Muhammed (s.a.s), kendisinin ve ümmetinin, Allah'ın dostları olduğunu iddiâ etmiş, ama Allah'ın evlatları olduğunu iddiâ etmemiştir. Böylece bu soru zâil olmuş olur.

b) İlzâm yeri, âhiret azabıdır. Çünkü yahudi ve hristiyanlar da ahiret azabını kabul ediyorlar. Nitekim Cenâb-ı Hak, onların, *"Onlar, "sayılı günlerden başka, bize kattiyyen cehennem dokunmayacak..." dediler"* (Bakara, 80) dediklerini haber vermiştir.

c) Allah'ın, *"Öyleyse niçin, sizi günahlarınız yüzünden azaplandırıyor?"* buyruğuyla "Niçin sizi "mesh" etti, (domuzlara, maymunlara çevirdi?)" manası

Mesih'in Allah'ı ve Babası (...) bizi evvelden kendisi İsa Mesih vasıtasıyla evlatlığa oğulluğa takdir etti" (Efesoslulara 1,3-6).

"Biz, Allah'ın çocukları çağıralım diye, Baba bize ne çeşit sevgi verdi ve öyleyiz(...) Ey sevgililer şimdi Allah'ın çocuklarıyız (...) (I Yuhanna, 3, 1-2). [Ç].

(2) Metinde ilzam mevzii tabirinden maksad, muarızın iddiasını çürütme mahalli, çürütmeye sebep teşkil eden şeydir. [Ç].

kastedilmiştir. Buna göre gerçekte azap görenler, Hz. Peygamber zamanında bu hitaba muhatap olmuş olan yahudilerden önce yaşamış olan yahudilerdir. Ancak ne var ki, bunlar da öncekilerin cinsinden olunca, azabın bunlara nisbet edilmesi güzel ve yerinde olmuştur. İşte bu cevap daha evlâdır. Çünkü Allah, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, yahudiler hakkında, henüz vücud bulmamış bir şeyle istidlâlde bulunmasını emretmemiştir. Çünkü onlar, "Allah Teâlâ'nın bize azab edeceğini kabul etmiyoruz" diyorlardı. Bilakis evlâ olan, istidlâlin çok güçlü ve kuvvetli olabilmesi için, Hz. Muhammed'in onlar hakkında vücud bulmuş, meydana gelmiş bir şeyle ihticâcda bulunmasıdır.

Sonra Cenâb-ı Hak, بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ *"Bilakis siz, O'nun yarattıklarından bir beşersiniz.. O, kimi dilerse bağışlar, kimi dilerse azaba uğratır"* buyurmuştur. Yani, "hiç kimsenin, Allah'ın kendisini bağışlamasını gerektiren bir hakkı bulunmamaktadır. Ve yine O'nun üzerinde hiç kimsenin, Allah'ın kendisine azab etmesine mani olacak bir hakkı yoktur. Tam tersine mülk ancak O'nundur; O, istediğini yapar, dilediğine hükmeder" demektir.

Bil ki biz, yahudi ve hristiyanların, "Biz, Allah'ın evlâtları ve dostlarıyız" sözlerinden maksatlarının, Allah'ın onlara en mükemmel biçimde merhamet edip kendilerine inâyette bulunması olduğunu beyân etmiştik.

Bunu iyice kavradığın zaman şunu bil ki, **Mu'tezile**'nin görüşü şudur: Allah'a itaatta bulunup büyük günahlardan kaçınan herkese, Allah'ın rahmet ve nimetini ebedi olarak devamlı ulaştırması aklen vaciptir. Şayet Cenâb-ı Hak bir yıl sonra, ahirette, o kimseden bu nimetini bir an kesip vermeyecek olsa, O'nun uluhiyyeti bâtıl olur ve bu iş, hikmet sıfatına yakışmaz... İşte **Mu'tezile**'nin bu görüşü, ehl-i kitabın "Biz, Allah'ın evlâtları ve dostlarıyız" demelerinden daha müthiş bir söz olur. Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, kimi dilerse bağışlar, kimi dilerse azâba uğratır"* buyruğu, yahudilerin bu iddialarını iptal ettiğine göre, **Mu'tezile**'nin iddiasını öncelikle iptal eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا *"Göklerin, yerin ve aralarında bulunan yerlerin hükümranlığı Allah'ındır"* buyurmuştur. Bunun mânası şudur: Mülkü ve kudreti bu şekilde olan kimse üzerinde, aciz olan beşer, nasıl vacip olan bir hak sahibi olabilir! Ve yine, bu cahil insan, şu noksan ibadeti ve az bilgisiyle, Allah üzerinde nasıl olur da bir alacağa sahip olabilir? Şüphesiz **Mu'tezile**'nin bu görüşü, ağızlarından çıkmış bir söz olup, onlar ancak yalan söylerler...

Daha sonra Cenâb-ı Allah, وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ *"Son dönüş de, ancak O'nadır"* buyurmuştur. Yani, âhirette mahlûkatın işi O'na varır; çünkü orada, O'ndan başka, fayda temin edecek ya da zararı savuşturacak kimse bulunmamaktadır. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"O gün emir yalnız Allah'ındır"* (İnfitâr, 19) buyurmuştur.

Resûllerin Arkalarının Kesilmesinden Sonra Gelen Son Peygamber

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَىٰ فَتْرَةٍ مِّنَ الرُّسُلِ أَن تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِن بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءَكُم بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٩﴾

"Ey Ehl-i kitâp, peygamberlerin arkası kesildikten sonra size, (hakikatleri) apaçık söyleyip duran elçimiz gelmiştir. Ta ki, "Bize ne bir rahmet müjdecisi, ne de bir azap habercisi gelmedi" demiyesiniz diye... İşte size rahmet müjdecisi de, azap habercisi de geldi artık... Allah, her şeye hakkıyla kâdirdir"

(Mâide, 19).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki يُبَيِّنُ لَكُمْ *"size, (hakikatleri) apaçık söyleyip duran..."* ifâdesiyle ilgili iki izah bulunmaktadır:

1) Burada mef'ûl olarak bir "mübeyyen" (açıklanan, beyan edilen) kelimesi takdir edilir... Bu takdire göre de iki ihtimal bulunmaktadır:

a) Bu açıklanan şeyin, din ve dinin hükümleri olmasıdır... Bu kelimenin cümlede hazfedilmesi güzel olmuştur; çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ancak şeriatın hükümlerini beyân etmek için gönderildiğini herkes bilmektedir.

b) Bu cümlenin takdirinin, "Size, "gizlemekte olduğunuz şeyleri" beyân eden..." şeklinde olmasıdır. Bu takdire göre mef'ûlün daha önce geçmiş olduğu için hazfedilmesi yerinde ve güzel olmuştur.

2) Burada, mef'ûl olarak bir "mübeyyen" takdir edilmez... İfâdenin mânası da, "size beyânı iyice açıklıyor, beyân ediyor..." şeklinde olur. Bu takdire göre, mef'ûlün hazfedilmesi, daha çok mâna ifâde edeceği için daha mükemmel olur.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki يُبَيِّنُ لَكُمْ ifâdesi hâl olmak üzere, nasb mahallindedir. Manası da, مُبَيِّنًا لَكُمْ "Size beyân edici olarak..." şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, عَلَىٰ فَتْرَةٍ مِّنَ الرُّسُلِ ifadesi hakkında **İbn Abbas** (r.a), "Cenâb-ı Allah, bununla "peygamberlerin inkıtâya uğramasından, arkalarının kesilmesinden sonra..." mânasını kastetmiştir" demiştir. Arapça'da, birşeyin hızı ve şiddeti yavaşlayıp, önceki durumuna göre zayıfladığı zaman, فَتَرَ الشَّيْءُ – يَفْتُرُ – فُتُورًا denilir. Bu hükümler ile amel

etme hususundaki saikler ve vesileler zayıfladığı için, peygamberler arasında geçen sürelere de "fetret" denilmiştir.

Bil ki Cenâb-ı Allah'ın, عَلَى فَتْرَةٍ sözü, âyetteki جَاءَكُمْ (size geldi) sözüne müteallıktır. Yani, "Peygamber göndermenin kesilip yavaşlamasından sonra, o size geldi" demektir. Rivâyete göre **Hz. İsa** (a.s) ile Hz. Muhammed (s.a.s) arasında, aşağı yukarı altıyüz yıllık bir zaman geçmiştir. **Kelbî**'den rivayet edildiğine göre, **Hz. Musa** (a.s) ile **Hz. İsâ** (a.s) arasında, binyediyüz sene ve bin peygamber geçmiştir; **Hz. İsa** (a.s) ile Hz. Muhammed (s.a.s) arasında ise, dört peygamber geçmiştir. Bunların üçü Benî İsrâil'den olup, sadece birisi Araplardandır ve bu da **Hâlid İbn Sinân el-Absî**'dir.

DÖRDÜNCÜ MESELE Peygamberlerin inkıtâya uğradığı bir esnâda Hz. Muhammed (s.a.s)'in gönderilmesindeki fayda şudur: Çok eskiden gönderilmiş oldukları ve üzerlerinden epeyce bir zaman geçmiş olduğu için, önceki şeriatlar değiştirilmiş ve tahrif edilmişti. Bu sebeple, hak, bâtıla; doğru, yanlışa karışmıştı. Bu durum ise, insanların ibadetten uzaklaşmaları için apaçık bir mazeret halini almıştı. Çünkü insanlar, "Ey Rabbimiz, biliyoruz ki sana ibadet etmemiz gerekiyor. Fakat sana nasıl ibadet edeceğimizi bilemiyoruz" diyorlardı. Bundan dolayı, Hak Teâlâ bu mazereti izâle etmek için, o esnâda Hz. Muhammed (s.a.s)'i göndermişti. Bu husus âyette أَنْ تَقُولُوا مَاجَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ *"Bize ne bir rahmet müjdecisi, ne de bir azap habercisi gelmedi" demeyesiniz diye"* ifâdesiyle anlatılmaktadır. Yani, "Biz, bu fetret döneminde o peygamberi size, "Bu vakitte bize ne bir rahmet müjdecisi, ne de bir azap habercisi gelmedi" demeyesiniz diye gönderdik" demektir.

Sonra yüce Allah, فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ *"İşte size rahmet müjdecisi de, azap habercisi de geldi artık"* buyurmuştur. Binâenaleyh bu mânîniz zâil oldu ve mazeret kapısı kapandı.

Hak Teâlâ daha sonra ise, وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Allah her şeye hakkıyla kâdirdir"* buyurmuştur. Bu ifâdenin mânası şudur: Fetretin meydana gelmesi, insanların peygamber gönderilmesine ihtiyaç duymalarını gerektirir. Allah Teâlâ da her şeye kâdirdir. Binâenaleyh peygamber göndermeye de kâdirdir. Şimdi, insanlar peygamberin gönderilmesine muhtaç olunca ve Rahîm-Kerîm Allah da, peygamber göndermeye kâdir olunca, O'nun kerem ve rahmetinin eseri olarak, insanlara peygamberler göndermesi gerekmiştir. İşte Hak Teâlâ'nın, *"Allah herşeye hakkıyla kâdirdir"* sözünden maksad, yaptığımız bu açıklamaya bir işarettir.

* *
*

İsrailoğullarına Verilen Daha Başka Nimetler

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنبِيَاءَ وَجَعَلَكُم مُّلُوكًا
وَآتَاكُم مَّا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِّنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٠﴾ يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ
لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِكُمْ فَتَنقَلِبُوا خَاسِرِينَ ﴿٢١﴾

"ve hani Mûsa, kavmine demişti ki: "Ey kavmim, Allah'ın, üzerinizdeki nimetini düşünün... İçinizde peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar yaptı. Size, âlemde hiç kimseye vermediğini verdi. Ey kavmim, Allah'ın sizin için yazdığı Arz-ı Mukaddes'e girin ve arkalarınızı dönüp (kaçmayın). Yoksa hüsrâna uğrayanlara dönersiniz"

(Mâide, 20-21).

Bil ki bu âyetin, daha önceki kısımla münasebeti şu bakımdandır: *"Ve hani Mûsa kavmine demişti..."* ifâdesindeki "ve" kelimesi atıf vâvıdır ve وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ *"Andolsun ki Allah İsrâiloğullarından mîsak almıştı..."* (Mâide, 12) cümlesi ile ilgilidir. Sanki şöyle denilmektedir: "Allah onlardan mîsak aldı, **Mûsâ** (a.s) da onlara, Allah'ın nimetlerini hatırlatarak, o zorba kavim ile savaşmalarını emretti. Ama onlar, vermiş oldukları söze (mîsâka) muhalefet ettiler ve o zorba kavim ile savaşma hususunda **Hz. Musa**'ya karşı geldiler." Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Onlardan Çok Sayıda Peygamber Gönderilmesi

Allah Teâlâ onlara, üç nimet ile lütuf ve ihsanda bulunmuştur:

1) Âyette إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنبِيَاءَ *"İçinizde peygamberler çıkarmıştı"* ifâdesi ile belirtilen husus... Çünkü Hak Teâlâ, hiçbir ümmet içinde, İsrailoğullarındaki kadar peygamber çıkarmamıştır. İşte **Hz. Musa** (a.s)'nın, kavmi içinden seçtiği ve kendisi ile beraber Tûr dağına giden yetmiş kişi, bu peygamberlerdendir. Yine bu peygamberler, **Hz. Ya'kûb, İbn İshak, İbn İbrahim** (a.s) soyundandırlar. Bu üçü, ittifakla en büyük peygamberlerden kabul edilmiştir. Yine **Hz. Yâ'kûb** (a.s)'un oğulları da, ekseri âlimlere göre, peygamber idiler. Allah Teâlâ, **Hz. Mûsâ** (a.s)'ya peygamberleri **Hz. Yâ'kub**'un ve **Hz. İsmâil**'in neslinden göndereceğini bildirmiştir. İşte bu şeref daha önce geçmiş olan peygamberler, **Hz. Mûsâ** (a.s) ile beraber bulunan ve Cenâb-ı Allah'ın **Hz. Mûsâ**'ya, **Hz. Yâ'kûb**'un neslinden ve daha sonra da **Hz. İsmâil**'in neslinden göndereceğini bildirdiği peygamberler ile tahakkuk etmiştir. Şüphe yok ki bu büyük bir şereftir.

Onlardan Hükümdar Çıkarması

2) Âyette, وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا *"sizi hükümdarlar yaptı"* cümlesi ile belirtilen husus... Bu ifâdenin birkaç izahı yapılmıştır:

a) **Süddî** şöyle demiştir: "Yani, "Allah sizi, Kıptîlerin elinde, müslümanlar elinde cizye veren zımmîler gibi bulunuyor iken, kendi kendine sahip olan ve böylece hiç kimsenin hükümran olamayacağı hür insanlar kılmıştır."

b) Bir resul ve nebî olan herkes, aynı zamanda bir melîk (hükümdâr)dir. Çünkü o, ümmetinin işlerine hükmeder ve onlar üzerinde tasarrufta bulunma, onları idâre etme yetkisine sahiptir. Binâenaleyh onlar üzerinde hükmü geçerli olduğu için, bir melîk olmuş olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Biz, gerçekten, İbrâhîm'in soyuna kitap ve hikmet verdik. Onlara, büyük bir mülk (ve saltanat) da bahşettik"* (Nisâ, 54) buyurmuştur.

c) Onların ataları ve torunları içinde, hükümdarlar ve büyük insanlar vardı. Nitekim bazan, sülâlesi içinde hükümdarlar bulunan kimselere, mecâzî olarak, أَنْتُمْ مُلُوكٌ "sizler, hükümdarlarsınız" denilir.

d) Kendi işini görme ve geçimini teminde bağımsız olan ve menfaatlerini gözetmede hiç kimseye muhtaç olmayan her insan, bir melîk ve bir hükümdar sayılır. **Zeccâc**: "Melik, izni olmadan huzuruna girilemeyen kimsedir" demiştir. **Dahhâk** ise: "Benî İsrâil'in evleri son derece geniş idi, içlerinden sular akıyordu. Malları mülkleri çok idi ve işlerini gören hizmetkârları vardı. İşte böyle olan, melîk sayılır" demiştir.

Kimseye Verilmeyen Nimetlerin Onlara Verilmesi

3) Âyette وَآتَاكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ *"Size, âlemde hiç kimseye vermediğini verdi"* ifâdesi ile belirtilen husus da Allah'ın burada zikrettiği nimetlerin üçüncüsüdür. Bu böyledir, çünkü Hak Teâlâ onlara, pek büyük ikramları tahsis etmiştir:

a) Allah Teâlâ onlar için, Kızıldeniz'i yarmıştır.

b) Onların düşmanlarını yok etmiş ve onları düşmanlarının mallarına vâris kılmıştır.

c) Cenâb-ı Hak, onlara kudret helvası ve bıldırcın eti indirmiştir.

d) Allah, onlar için, bir kayadan tatlı sular çıkarmıştır.

e) Bulutları, onlar üzerine gölgelik yapmıştır.

f) Hiçbir kavimde, onlardaki gibi, peygamberlik ve saltanat bir araya getirilmemiştir.

g) Onlar, o günlerde Allah'ı bilen âlimlerin tâ kendileri, Allah'ın gerçek dostları ve dininin yardımcıları idiler.

Hz. Mûsâ'nın Yahudileri Mukaddes Beldeye Girmeye Teşviki

Bil ki **Hz. Mûsâ** (a.s), **Benî İsrâil**'e bu nimetleri hatırlatıp, onlara bunları açıklayınca, daha sonra düşmanları ile savaşmalarını emrederek şöyle demiştir: يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ *"Ey kavmim, Allah'ın sizin için yazdığı Arz-ı Mukaddes'e girin ve arkalarınızı dönüp (kaçmayın). Yoksa hüsrâna uğrayanlar olursunuz."* Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Rivâyet edildiğine göre, **Hz. İbrahim** (a.s), Lübnan Dağı'na çıktığı zaman, Allah Teâlâ ona şöyle der: *"Bak, gözünün alabildiği yerler mukaddestir ve oralara senin zürriyetin vâris olacaktır."* Yine şöyle denilmiştir: "**Hz. Mûsâ** (a.s)'nın kavmi Mısır'dan çıktığı zaman, Allah onlara Şam topraklarında oturmalarını vaadeder. İşte Benî İsrâil, bundan dolayı, Şam diyarının topraklarını, "Arz-ı Mev'ûd" (Vaadolunmuş topraklar) diye isimlendirirler. Sonra **Mûsâ** (a.s), bu toprakların durumunu araştırıp, kendisine haber getirmeleri için, güvendiği oniki kişiyi oralara gönderir. Bunlar, o topraklara girdikleri zaman, çok heybetli ve ürkütücü insanlar görürler." Müfessirler bu hususta şöyle demişlerdir: "**Hz. Mûsâ** (a.s), teftiş ve tedkîk için oniki nakîbi oralara gönderdiğinde, oranın zorba (dev gibi) halkından biri, bunları görür ve yakalayıp bahçesinden getirmekte olduğu (devâsâ) meyvelerle birlikte, elbisesinin yenine kor. Onları, kralına getirir. Sonra onları, hükümdarlarının huzuruna saçarak, şaşkınlığını gösterip, krala "Bunlar, bizimle savaşmak istiyorlarmış" der. Bunun üzerine kral, bu oniki nakîbe şöyle der: "Varın arkadaşınız (Mûsâ'ya) gidin ve ona gördüklerinizi anlatın." Nakîbler dönüp, **Hz. Mûsâ**'ya gelirler ve O'na olup bitenleri haber verdiler.

Bunun üzerine **Hz. Musâ** onlara, gördükleri ve yaşadıkları şeyleri, diğer insanlardan gizlemelerini emretti ise de, ikisi dışında onlar **Hz. Musâ**'nın sözünü tutmadılar. O iki kişi de, **Yûşâ İbn Nûn** ve **Kâleb İbn Yûfannâ** idi. Bu ikisi, durumu halklarına daha cazip gösterip, "Oralar, son derece güzel ve nimetleri bereketli ve bol olan topraklardır. Oraların ahâlisinin bedenleri her ne kadar iri ise de, kalpleri (cesaretleri) çok küçük" dediler. Diğer on kişi ise, insanların içine korku attılar ve onlarla savaşıp (galip gelmenin) imkansız olduğunu söylediler. Bunun üzerine Benî İsrâil, **Hz. Musâ** (a.s)'ya, *"Onlar orada oldukça, biz oraya kesinlikle girmeyiz. Binâenaleyh sen ve Rabbin gidin ve (onlarla) savaşın. Biz burada oturuyoruz"* (Mâide, 24) dediler. **Hz. Mûsâ** (a.s) da onlara beddua etti Bunun üzerine Allah Teâlâ onları, kırk yıl çölde bırakmakla cezalandırdı." Alimler şöyle dediler: "Bu nakîblerin,

araştırmak için, kavimlerinden uzak kaldıkları süre kırk gün idi. İşte bundan dolayı, çölde kırk yıl kalma ile cezalandırıldılar. Bu âsî insanlar çölde iken öldüler. Allah o on nakîbi çölde, çok sert cezalar vererek helâk etti." Bir kısım âlimler ise, "Hz. Mûsâ ile Hz. Hârun (a.s) da, çölde iken ölmüşlerdi" derken, diğer bir kısım âlim, "Hz. Mûsa (a.s), çölden sağ olarak kurtuldu ve onunla birlikte, Yûşâ ile Kâlib de sağ çıktı. Hep birlikte o zorba (dev)lerle savaşıp, onları yendiler ve o topraklara sahip oldular" demişlerdir. İşte, kıssa böyledir. İşlerin nasıl olduğunu en iyi bilen ise Cenâb-ı Allah'dır.

İKİNCİ MESELE
"Mukaddes Belde" İfadesi

Mukaddes Belde, "temizlenmiş toprak" demek olup, buralar âfet ve belâlardan temizlenmiş yerlerdir. Müfessirler, bu beldenin, şirkten temizlenmiş olduğunu ve peygamberler için bir mesken, bir ikâmetgah kılındığını söylemişlerdir ki bu görüş üzerinde biraz düşünmek gerekir. Çünkü bu topraklar, "Hz. Musâ (a.s), *"Arz-ı Mukaddes'e girin"* dediği zaman, ne şirkten temizlenmiş vaziyette idi, ne de peyamberler için bir ikâmetgah idi." Buna, "Bu topraklar çok daha önceki devirde böyle (şirkten temizlenmiş) idi" diye cevap verilebilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, âyette bahsedilen, "**Arz-ı Mukaddes**"in, neresi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir: **İkrime, Süddî İbn Zeyd**, "O, Erîha beldesidir"; **Kelbî** ise, "O, Şam diyarı ile, Filistin ve Ürdün'ün bir kısmıdır" demiştir. Bu mukaddes yerin, Tûr Dağı olduğu da söylenmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"Allah'ın sizin için yazdığı" ifâdesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Allah, Levh-i Mahfuz'da, o beldenin sizin için olduğunu yazmış, takdir etmiştir.

b) Allah, onu size bahşetmiştir.

c) Allah, oraya girmenizi yazıp, emretmiştir.

İmdi eğer; "Cenâb-ı Hak niçin önce, *"sizin için yazdığı..."* buyurup, sonra da, *"Muhakkak ki orası (o belde), kendilerine kırk yıl haram edilmiştir"* (Mâide, 26) buyurmuştur?" denilir ise, buna şu şekilde cevap verilir: **İbn Abbas** (r.a) : "Bu belde, Allah Teâlâ tarafından onlara bağışlanmıştı. Allah Teâlâ daha sonra, hak dini hususunda diretip, âsî olmaları yüzünden, o beldeyi onlara haram kılmıştır" demiştir. Şu da söylenmiştir: "Bu her ne kadar umûmî bir ifâde ise de, bununla husûsi bir mâna kastedilmiştir. Sanki bu belde; onlardan bazıları için yazılmış, bir kısmı için de haram kılınmıştır." Şu görüş de söylenmiştir: "Âyetteki, *"Allah'ın sizin için yazdığı..."* ifadesi, onların itaatkâr olmaları şartına bağlanmıştır. Binâenaleyh şart yerine gelmeyince, meşrût da (şarta bağlanan şey) de) tahakkuk etmez " denilmiştir

lâ: "Bu belde onlara, kırk yıl süre ile haram kılınmıştır. Kırk yıl dolunca, onlar için takdir edilen şey gerçekleşmiştir."

BEŞİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın *"Sizin için yazdığı..."* ifâdesinde büyük bir mâna mevcuttur ki o da şudur: Orada oturanlar, her ne kadar zorba iseler de, ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak bu zayıf kimselere, onların arazilerinin, topraklarının onlar için olacağını vaadedince, bu durumda zayıf olan taraf, eğer **Hz. Musa**'nın peygamberliğini kabul edip ikrar etmişlerse, Allah'ın, o zorba kavme karşı onlara yardım edip, onlar üzerine hükümran kılacağını kesinkes bilirler. İşte bu durumda korkmaksızın, sızlanmaksızın, ah vah etmeksizin, onlarla savaşmaları gerekir. İşte âyette bahsedilen, bu yazma, takdir etme işinin fayda ve mânası budur.

Dinden Dönmeyiniz

Daha sonra Allah وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِكُمْ *"Arkalarınızı dönüp (kaçmayınız)"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki izah şekli (vecih) vardır:

Birinci Vecih: "Sahih olan dinden, **Hz. Musa**'nın nübüvvetinden şek ve şüphe etmeye dönmeyiniz" demektir. Zira **Hz. Musa**, Allah-u Teâlâ'nın o yeri, beldeyi kendilerine ait kıldığını haber verince bu, Allah Teâlâ'nın, o zorba kavimlere karşı onlara yardım edeceği hususunda bir vaad olmuş olur. Binâenaleyh şayet onlar, bu ilahî yardımın tahakkuk edeceğine kesin bir gözle bakmazlarsa, **Hz. Musa**'nın doğruluğu ve sıdkı hususunda şüphe etmiş olurlar da, böylece hem ulûhiyyeti hem de nübüvveti inkâr etmiş olurlar.

İkinci Vecih: Bu, "Girmeniz emredilen araziden, terkettiğiniz araziye tekrar dönmeyiniz..." demektir. Rivâyet olunduğuna göre yahudiler, tekrar Mısır'a dönmeye niyetlenmişlerdi. Hak Teâlâ'nın, *"Yoksa hüsrana uğrayanlardan olursunuz"* ifâdesiyle ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) Siz, âhirette hüsrana uğrarsınız. Çünkü siz, mükâfaat elde edemezsiniz.. Sizin hakkınız, azaptır.

b) Sizler, zillete düşersiniz.

c) Sizler, ne dünya ne de âhiret menfaatlerini elde edemeden, çölde ölürsünüz.

★ ★
★

O Şehirde Zorbalar Bulunduğundan, Geri Durmaları

قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ وَإِنَّا لَن نَّدْخُلَهَا حَتَّىٰ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِن يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ ﴿٢٢﴾

"Dediler ki: "Ey Musa, gerçekten orada zorba olan bir kavim var. Doğrusu, onlar oradan çıkmadıkça biz kattiyyen giremeyiz. Eğer oradan çıkarlarsa biz de oraya gireriz"

(Mâide, 22).

Sonra Cenâb-ı Hak onların قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ *"Dediler ki: "Ey Musa gerçekten orada zorba olan bir kavim vardır"* dediklerini haber vermiştir.

Âyette geçen جَبَّارِينَ "zorbalar" lâfzının tefsiri hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) **Cebbâr**, فَعَّال vezninde olup, أَجْبَرَهُ عَلَيْهِ "Onu, o işe zorladı, mecbur etti..." mânasında olmak üzere, جَبَرَهُ عَلَى الْأَمْرِ ifadesinden alınmıştır. Buna göre, "cebbâr", insanları, kendi arzusunu yerine getirmeye zorlayan, mecbur eden, zâlim ve zorba demektir. Bu, **Ferrâ** ve **Zeccâc**'ın tercih ettiği görüştür. **Ferrâ**, "Şu iki kelimenin dışında, أَفْعَلَ babından فَعَّال vezninde olan başka bir kelime duymadım. Bunlar, أَجْبَرَ den gelen جَبَّار ، أَدْرَكَ (idrak etti, anladı, yetişti) fiilinden gelen دَرَّاكٌ kelimesidir" demiştir.

b) Bu kelime, Arapların, hurma ağacı çok yüksek olup el ulaşmadığı zaman söylemiş oldukları نَخْلَةٌ جَبَّارَةٌ tabirlerinden alınmıştır. Yine, çok uzun olan hurma ağacına benzetilerek, bir kimse güçlü kuvvetli, boylu boslu, iri yarı olduğu zaman, رَجُلٌ جَبَّارٌ denilmektedir. Şam beldesinde oturan topluluk, **Hz. Musa**'nın kavminin ellerinin kendilerine ulaşamıyacağı bir biçimde, son derece kuvvetli ve aynı zamanda son derece iri yarı idiler. İşte bu sebepten dolayı, **Hz. Musa**'nın kavmi onları "cebbâr" olarak adlandırmıştır.

Daha sonra, **Hz. Musa**'nın kavmi, وَإِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا حَتَّىٰ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ *"Doğrusu, onlar oradan çıkmadıkça biz kattiyyen giremeyiz. Eğer oradan çıkarlarsa biz de oraya gireriz"* demiştir. İsrailoğulları bunu, oraya girmelerini imkânsız görerek söylemiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Onlar, deve iğne deliğine girinceye kadar, cennete girmeyeceklerdir"* (A'râf, 40) âyetinde ifâde edilen husus gibidir.

Sadece İki Zatın, Girmeye Teşvikleri

قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ
فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٣﴾

"(Peygamberlerine muhalefetten) korkmakta olan kimselerden, Allah'ın, kendilerine nimet ihsan ettiği iki kişi, "Onların üzerine kapıdan girin. (Bir kere) ona girdiniz mi, hiç şüphesiz ki siz galipsiniz. Artık ancak Allah'a güvenip dayanın, (gerçekten) iman etmiş kimselerseniz" dedi"

(Maide, 23).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Âyette bahsedilen iki kişi, **Yûşa İbn Nûn** ile **Kâleb İbn Yûfennâ**'dır. Bu iki zât, Allah'tan korkan ve Allah'ın kendilerine hidâyet edip, ilahî yardıma güvenip dayanmayı nasip etmiş olduğu kimselerdendir. **Kaffâl**: "İfâdenin takdirinin şu şekilde olması da caizdir" demiştir. "İsrailoğullarının kendilerinden korktuğu zorba kavimden iki kişi dedi..." Bu kimseler ise, zorba olan kavimdir. Âyette geçen bu iki kişi, Allah'ın kendilerine iman etme nimetini nasib etmiş olduğu kimselerdir ki, bunlar: "Biz inandık, iman ettik..." dediler ve bu sözlerini de, **Hz. Musa**'nın kavmini (İsrailoğullarını) o zorba kavimlerle savaşmaya cesaretlendirmek için söylediler. Bu görüşü, fiili yâ harfinin zammesiyle يُخَافُونَ "... kendilerinden korkulan..." okuyan kimselerin kıraati de destekler.

İKİNCİ MESELE Hak Teâlâ'nın, *"kendilerine nimet ihsan ettiği"* vasfıyla ilgili olarak da şu iki izah yapılmıştır:

1) Bu ifâde, "iki kişi, iki adam" ifâdesinin sıfatıdır.

2) Bu, sözden kastedilen mânayı te'kid etmek için, araya girmiş olan bir ara cümlesidir...

ÜÇÜNCÜ MESELE Hak Teâlâ'nın, *"onların üzerine kapıdan girin"* ifâdesi, onlara yardım edeceği ve onları muzaffer kılacağı hususundaki vaadini iyice pekiştiren bir ifâdedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiştir: "Onların beldelerinin kapılarından girdiğinizde, onlar bozulacaklar, hezimete uğrayacaklar ve onlardan, ne ateşe üfleyen ne de evde

oturan bir kimse kalmayacaktır... Binâenaleyh, onlardan korkmayınız!" Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE Bu iki adam, *"(Bir kere) ona girdiniz mi, hiç şüphesiz ki siz galipsiniz"* şeklindeki sözlerinde, kesin kanaat sahibiydiler. Çünkü bunlar, **Hz. Musa**'nın nübüvvetine kesinkes inanmışlardı. Binâenaleyh, **Hz. Musa** onlara, Allah'ın, *"Allah'ın sizin için yazdığı Arz-ı Mukaddes'e girin..."* (Mâide, 21) dediğini haber verince, şüphesiz bu iki kimse, bu ilahî yardımın kendileri için tahakkuk edip, muzafferiyetin kendi taraflarında olacağına katiyyetle inanmışlardı. İşte bu sebepten dolayı onlar sözlerini, *"Artık ancak Allah'a güvenip dayanın, (gerçekten) iman etmiş kimselerseniz..."* ifâdesiyle bitirmişlerdir. Yani, "Allah-u Teâlâ, size yardım edeceğini vaadedince, size, karşı tarafın çok kuvvetli olup, cüsselerinin de çok büyük olmasından dolayı korkuya kapılmanız uygun düşmez. Tam aksine, eğer kâdir bir İlah'ın varlığına ve **Hz. Musa**'nın da nübüvvetinin doğruluğuna inanmış, bunu ikrâr etmiş iseniz, bu ilahi yardımın sizin için tahakkuk etmesi hususunda Allah'a tevekkül etmeniz, güvenmeniz gerekir..." demektir.

* *
*

Yahudilerin, Hz. Musa'yı Savaşta Yalnız Bırakmaları

قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّا لَن نَّدْخُلَهَا أَبَدًا مَّا دَامُوا فِيهَا فَاذْهَبْ أَنتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ ﴿٢٤﴾

"Onlar (şöyle) dediler: "Ya Musa, onlar orada bulundukça biz oraya ebedî olarak giremeyiz. Artık sen Rabbinle beraber git! Bu sûretle ikiniz harb edin! Biz mutlaka burada oturucularız"

(Mâide, 24).

Cenâb-ı Hakk'ın, فَاذْهَبْ أَنتَ وَرَبُّكَ *"Artık sen Rabbinle berâber git..."* ifadesiyle ilgili şu izahlar yapılmıştır.

a) Belki de bu topluluk, "mücessime" idi. Buna göre de, Allah'ın gidip geleceğini tecviz edebiliyorlardı.

b) Bu ifâdeyle, Allah'ın hakikaten gidip gelmesi kastedilmeyip, aksine bu, tıpkı كَلَّمْتُهُ فَذَهَبَ يُجِيبُنِي "Onunla konuştum, o da bana cevap vermeye gitti." Bu, "cevap vermek istedi" demektir. Buna göre o topluluk sanki, "Sen ve Rabbin, onlarla savaşmayı isteyiniz, savaşma isteği içinde olunuz..." demek istemiştir.

c) Kelamın takdiri, اِذْهَبْ اَنْتَ وَرَبُّكَ مُعِينٌ لَكَ بِزَعْمِكَ "Sen ve Rabb'in (de -iddiana göre- yardımcın olarak) gidiniz ve savaşınız" şeklindedir. Böylece, mübtedânın haberi mukadder olmuş olur. Buna göre şayet, "Biz, bir haber takdir ettiğimizde, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın فَقَاتِلَا *"İkiniz harb edin!.."* ifâdesi de nasıl haber addedilecektir?" denilirse biz deriz ki: Peşpeşe haber getirmek imkânsız değildir.

d) وَرَبُّكَ ifâdesiyle, **Hz. Musa**'nın kardeşi **Hârun** kastedilmiştir. Onlar, **Hârun Hz. Mûsa**'dan daha büyük olduğu için, O'na "Rabb" adını vermişlerdir.

Müfessirler, onların *"Artık sen Rabbinle beraber git..."* ifâdesi hakkında şöyle demişlerdir: Eğer onlar bu sözü, Cenâb-ı Hakk'ın bir yerden bir yere gidip gelmesi anlamında söylemişlerse, bu küfürdür. Yok eğer onlar bu sözü, Allah'a itaat etme hususunda diretme mânasında söylemişlerse, bu da bir fısk olur. Muhakkak ki onlar, bu sözleriyle fâsık olmuşlardır. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın bu kıssanın sonunda, *"Artık o fâsıklar gürûhuna karşı tasalanma"* (Mâide, 26) buyurmuş olmasıdır. Bu hâdisenin anlatılmasından maksat, o yahudilerin, ta eskiden beri Allah'ın peygamberleri ile ne denli bir münakaşaya girdiklerini, onlara buğzedip muhalefette bulunduklarını açıklayıp ortaya koymaktır.

* *
*

قَالَ رَبِّ إِنِّي لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٥﴾

"Ya Rab, ben kendimle kardeşimden başkasına söz geçiremem. Artık bizimle, o fâsıklar gürûhunun arasını sen ayır" dedi"

(Mâide, 25).

Sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa**'nın, kavminden bu sözü duyunca, قَالَ رَبِّ إِنِّي لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَ أَخِي *"Ya Râb, ben kendimle kardeşimden başkasına söz geçiremem"* dediğini nakletmiştir. **Zeccâc**, وَأَخِي kelimesinin i'râbı hususunda, o kelimenin hem merfû, hem de mansûb olabileceğini söylemiştir. Bu kelimenin merfû oluşu, şu iki sebepten dolayıdır:

a) Bu kelime إِنِّي lafzındaki yâ harfinin mahalline atıftır (çünkü yâ, aslında mübtedadır). Buna göre, ifâdenin takdiri, أَنَا لاَ أَمْلِكُ إِلاَّ نَفْسِي وَأَخِي كَذَلِكَ "Ben ancak kendime sahip olabilirim; kardeşim de böyledir..." şeklindedir. Hak Teâlâ'nın, إِنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ *"Allah ve Resûlü, müşriklerden artık katiyyen uzaktır"* (Tevbe, 3) âyeti de böyledir.

b) Bunun, أَمْلِكُ fiilinin tahtında bulunan أَنَا (ben...) zamirine atfedilmiş olmasıdır. Buna göre ifâdenin takdiri, لاَ أَمْلِكُ أَنَا وَأَخِي إِلاَّ أَنْفُسَنَا "Ben ve kardeşim, ancak kendimize sahip olabiliriz" şeklindedir.

Bu kelimenin mansûp olması da şu iki yöndendir:

a) إِنِّي ifâdesindeki yâ harfinin lafzına atfedilmiş olması sebebiyledir. Buna göre ifâdenin takdiri, إِنِّي وَأَخِي لاَ نَمْلِكُ إِلاَّ أَنْفُسَنَا "Muhakkak ki ben ve kardeşim ancak kendimize sahip olabiliriz..." şeklindedir.

b) أَخِي kelimesinin, نَفْسِي kelimesine atfedilmiş olmasıdır. Buna göre de ifadenin takdiri لاَ أَمْلِكُ إِلاَّ نَفْسِي وَلاَ أَمْلِكُ إِلاَّ أَخِي "Ben ancak kendime sahip olabilirim; ve yine ben ancak kardeşime sahip olabilirim" şeklindedir. Çünkü O'nun kardeşi kendisine itaat ettiğinde, o kardeşinin itaatine mâlik olmuş olur.

İmdi şayet, "Hz. Musa'nın yanında, âyette bahsedilen o iki kişi de varken, daha nasıl, "Ben ancak kendime ve kardeşime sahip olabiliyorum" demiştir?.." denilirse, biz deriz ki:

Hz. Musa sanki, bu nakîblerin ekserisinin isyân üzerinde mutabık olduklarını görünce, bu iki kişiye de tam tamına güvenememiştir. Belki de Hz. Musa, bu sözü kendisine muvafakat edenleri az gördüğü için söylemiştir. Yine, âyette geçen "ve kardeşim..." ifâdesiyle, Hz. Musa'nın, din kardeşlerini kastetmiş olması da mümkündür. Böyle olması halinde, bu iki kişi de Hz. Musa'nın *"kardeşim..."* ifâdesine dahil olmuş olurlar.

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ *"Artık bizimle, o fâsıklar gürûhunun arasını sen ayır"* buyurmuştur. Yani, "Hak ettiğimiz şey sebebiyle bizim lehimize; onların hak ettikleri şey sebebiyle de onların aleyhine hükmetmen suretiyle, aramızı faslet, bizi birbirimizden ayır" demek olup, bu onlar için bir beddua demektir. Bu ifâdeden maksadın, "Bizi onlarla birlikte bulunmaktan kurtar" şeklinde olması da muhtemeldir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbim, beni o zalimler gürûhundan kurtar"* (Kasas, 21) şeklindeki buyruğu gibidir.

* *
*

قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٦﴾

"Buyurdu ki: "Muhakkak orası, kendilerine kırk yıl haram edilmiştir. Onlar, yeryüzünde sersem sersem dolaşacaklardır. Artık o fâsıklar gürûhundan ötürü tasalanma"

(Mâide, 26).

Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın, فَإِنَّهَا kelimesindeki hâ zamiri, Maide 21 âyetindeki الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ kelimesine râci olup, mâna "O mukaddes toprak, onlara haram kılınmıştır" şeklinde olur.

Hak Teâlâ'nın, أَرْبَعِينَ سَنَةً *"kırk yıl"* ifâdesiyle ilgili olarak şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bu ifade, âyette geçen مُحَرَّمَةٌ *"haram kılınmış"* (ifâdesi) sebebiyle mansûp olup, mâna, "o mukaddes toprak, onlara kırk yıl süreyle haram kılınmıştır" şeklindedir. Daha sonra Allah, o toprakları onlara, savaşmaksızın fethetmeyi nasîb etmiştir. İşte, **Rebî İbn Enes** bunu bu şekilde anlatmıştır.

b) أَرْبَعِينَ سَنَةً Hak Teâlâ'nın, يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ *"yeryüzünde sersem sersem dolaşacaklardır"* ifâdesiyle mansûbtur ki, buna göre mâna, "onlar kırk yıl bu hal içinde kaldılar, şaşkın şaşkın dolaştılar. Bu yerin haram kılınması ise, onlar hakkında ölünceye kadar devam etmiştir. Daha sonraysa onların zürriyetleri, o beldeye girmişlerdir" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE Muhtemeldir ki, **Hz. Musa** (a.s) kavmine *"Artık bizimle o fâsıklar gürûhunun arasında sen hükmet"* diyerek bedduâ ettiğinde, o, bu duâsıyla bu tür bir azabı kasdetmeyip, aksine bundan daha hafif olan bir şeyi murad etmişti. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, **Musa**'ya çölde kalacaklarını haber verdiğinde, **Musa**'nın bu sebeple üzüleceğini bildiği için, O'nu takviye etmek ve bu işi O'na hafifletmek için, *"Artık o fâsıklar gürûhuna karşı tasalanma"* buyurmuştur.

Mukâtil ise şöyle demektedir: **Musa** (a.s) kavmine beddua edince, Allah Teâlâ **Musa**'ya çölün ahvalini, durumlarını haber vermiş, **Hz. Musa** da bunu kavmine

anlatınca, kavmi ona, "Niçin bize beddua ettin?" demişler, bunun üzerine **Hz. Musa** da bu yaptığına pişman olmuştur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa**'ya, *"Artık o fâsıklar gürûhundan ötürü tasalanma..."* diye vahyetmiştir. Bunun, Hz. Muhammed (s.a.s)'e bir hitap olması da muhtemeldir ki, bu "işleri güçleri Allah'a isyân edip peygamberlere muhalefet etmek olan bir kavim hakkında tasalanma..." demektir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. Musa ile Hz.Harun (a.s)'un Çölde Kalıp Kalmadıkları

Alimler, **Hz. Musa** ve **Hârun**'un çölde kalıp kalmadıkları hususunda ihtilaf ederek, bir kısmı, onların çölde olmadıklarını söylemiş ve şöyle demişlerdir: "Bunun delilleri şunlardır:

1) **Hz. Musa** (a.s), kendisiyle o fâsık kavmin arasında hükmetmesi için dua etmiştir. Peygamberlerin duaları kabul edilir. İşte bu da gösteriyor ki **Hz. Musa**, çölde kavmiyle beraber değildi.

2) Çölde bulunmak bir azabtır. Halbuki peygamberler azap olunmazlar.

3) İsrâiloğulları, hak karşısında diretip isyân etmeleri sebebiyle azaba uğratılmışlardır. Halbuki **Hz. Musa** ve **Hârun** böyle değillerdir. Binâenaleyh, onların o fâsıklarla beraber o azap içinde bulunmaları nasıl düşünülebilir?"

Diğer bazı âlimler ise şöyle demişlerdir: Hem **Hz. Musa**, hem de **Hârun** o çölde, kavimleriyle beraberdirler. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, tıpkı ateşi **Hz. İbrahim**'e kolay kılıp, O'nu bir serinlik ve esenlik kıldığı gibi, bu çölün azabını da o ikisine kolaylaştırmıştı. Bu görüşte olanlar sonra, **Hz. Musa** ile **Hârun**'un çölde ölüp ölmedikleri ve oradan çıkıp çıkmadıkları hususunda ihtilâf etmişlerdir. Buna göre onların bir kısmı, **Hârun**'un çölde öldüğünü, **Hz. Musa**'nın ise **Hârun**'un ölümünden bir yıl sonra öldüğünü; **Hz. Musa**'nın ölümünden sonra, geriye, kızkardeşinin oğlu ve vasîsi olan **Yûşa İbn Nûn**'un kaldığını, Mukaddes Belde'yi fethedenin de bu zât olduğunu söylemişlerdir.

Bundan sonra, Şam kralının **Yûşa İbn Nûn** olduğu da söylenmiştir.

Diğer bir kısmı ise, **Hz. Hârun**'un ölümünden sonra, **Hz. Musa**'nın geriye kalarak çölden çıkıp o zorba kavim ile savaştığını ve onları yenerek Mukaddes Belde'yi fethettiğini söylemişlerdir. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ekserî âlimler, Allah'ın *"Muhakkak orası, kendilerine haram edilmiştir"* buyruğunun dinî manada bir haram kılma değil de, şehre girme imkânı vermeme manasında bir haram kılma olduğunu söylemişlerdir. Bunun, dinî mânada bir haram kılma olduğu

ve Cenâb-ı Hakk'ın onlara, yaptıkları kötü işlere mukabil bir cezâ olsun diye, o sahrâda sıkıntı ve meşakkatler içinde kalmayı emretmiş olduğu da ileri sürülmüştür.

BEŞİNCİ MESELE

Çölün Alanı ve Buradan Çıkanmayışlarının İzahı

Âlimler, bu çölün yüzölçümü hususunda da ihtilaf etmişlerdir. Meselâ **Rebî**, bunun altı fersâh(3) olduğunu söylemiştir. Bazıları eni dokuz, boyu otuz fersah boyunda, daha başkaları eni altı, boyu oniki fersah olduğunu söylemişlerdir; çölde bulunanların sayısının ise, altıyüzbin süvari olduğu söylenmiştir.

İmdi şayet, "Bu kadar kalabalık bir topluluğun, böylesine küçük bir çölde kırk yıl kaldıkları halde içlerinden hiçbirinin oradan çıkmak için bir yol bulamaması nasıl düşünülebilir? Şayet onlar okyanusta bile olsalar, gözlerini güneşin veya yıldızların hareketinden ayırmasalardı (onları takip etselerdi), okyanusta dahi olsalar, mutlaka oradan çıkar kurtulurlardı. O halde bu küçük çölde nasıl kalmışlardır?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Peygamberlerin gönderildiği zamanlarda, harikulâde şeylerin, mucizelerin vukû bulması hiç de uzak görülecek bir husus değildir. Zira biz, bunu imkânsız görme kapısını açarsak, o zaman bütün mucizeleri tenkid etmek gerekir ki, bu da bâtıl ve yanlıştır.

b) Biz âyette bahsedilen haram kılma işini, dinî manada bir haram kılmak şeklinde tefsir edersek, böyle bir soru kendiliğinden ortadan kalkar. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, onlara, vatanlarına dönmelerini haram kılmış; hatta yaptıkları bu kötü davranışlara bir cezâ olsun diye, onlara bu çölde kırk yıl çeşitli sıkıntı ve acılar içinde kalmalarını emretmiş olması da muhtemeldir. Böyle olması halinde de, yine böyle bir soru kendiliğinden ortadan kalkar.

ALTINCI MESELE

Arapça'da, تَاهَ – يَتِيهُ – تَيْهًا – تَيَهَانًا (şaşkın şaşkın dolaştı... dolaşır-dolaşmak..." denilir. اَلتِّيهُ kelimesi ise masdarların en genel olanıdır. اَلتِّيهَاءُ kelimesi ise, hiçbir çıkışı olmayan yer demektir. **Hasan el-Basrî** : "Onlar, akşamladıkları yerde sabahlıyor, sabahladıkları yerde akşamlıyorlardı. Onların bu çöldeki hareketleri, daireseldi" demiştir ki, bu söz de müşkildir. Zira, onlar gözlerini güneşin hareketlerine dikip ondan saptırmasalardı ve ayırmasalardı, mutlaka o çölden çıkarlardı... Şu halde daha uygun olan izah şekli, ifâdeyi, daha önce de belirttiğimiz gibi, dinî mânadaki bir haram kılmaya hamletmektir. Allah en iyi bilendir.

* *
*

(3) Bir fersah takriben sekiz km. uzunluğundadır.

Hz. Âdem'in İki Oğlu (Hâbil ile Kâbil)

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ
لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ﴿٢٧﴾ لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ
يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٨﴾

"Onlara Âdem'in iki oğlunun gerçek olan haberini oku: Hani onlar, (Allah'a) yaklaştıracak birer kurban takdim etmişlerdi de, ikisinden birisininki kabul olunmuş, öbürününki kabul olunmamıştı. O, "Seni elbette öldüreceğim" demişti. (Beriki de şöyle) demişti: "Allah, ancak müttakîlerden kabul buyurur. Andolsun ki, beni öldürmek için elini bana uzatırsan, ben seni öldürmek için elimi sana uzatacak değilim. Çünkü ben, kâinatın Rabbi olan Allah'tan korkarım"

(Mâide, 27-28).

Cenâb-ı Hak, وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ *"Onlara, Âdem'in iki oğlunun gerçek olan haberini oku..."* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu Kıssanın Mâkabli İle İlgisi

Bu âyetin, kendinden önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Allah Teâlâ daha önce, *"Ey iman edenler, Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün. Hani bir gürûh size ellerini uzatmayı kurmuştu da o, bunların ellerini sizden itip çekmişti..."* (Mâide, 11) buyurmuş, böylece de bu âyetinde, düşmanların mü'minleri çeşitli belâ ve sıkıntılar içine düşürmek istediklerini, ama ne var ki, kendisinin onları fazl ve keremiyle koruyup, düşmanların o mü'minlere kötülük etmelerine mâni olduğunu belirtmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, teselli ve bu durumları mü'minlerin kalplerine kolaylaştırmak için, gerek dinî gerekse dünyevî bakımdan, kendilerine büyük nimetler verdiği kimseler hakkında, insanların haset ve kıskançlıklarından dolayı dedikodular yaptıkları hususunda pekçok olay zikretmiştir. İşte böylece, ilk önce oniki nakîb kıssasından, onlardan aldığı ahidden; sonra da yahudîlerin, bu ahdi bozarak, lânete ve kalp katılığına düştüklerinden bahsetmiştir.

Yine Allah-u Teâlâ, bundan sonra, hristiyanların küfürlerinde alabildiğine ısrar etmelerinden, görüşlerinin yanlışlığına kesin olarak delâlet eden delillerin ortaya

çıkmasından sonra bile, "Teslîs"e inandıklarından; bunun ise, sadece onların, kendisine Hak dini, İslâm'ı vermiş olmasından ötürü Hz. Muhammed'e haset etmelerinden kaynaklanmış olduğunu belirtmiştir. Daha sonra da **Hz. Musa**'nın, zorbalar ile muharebe etmesi ve kavminin diretip isyânda ısrar etmesinden bahsederek, **Hz. Âdem**'in iki oğlunun kıssasından ve Allah Teâlâ'nın, kurbanını kabul etmiş olmasına hased ederek, onlardan birinin diğerini öldürdüğünden bahsetmiştir.

Bütün bu kıssalar, Allah'ın nimet vermiş olduğu kimselere hased edildiğine delâlet etmektedir. Binâenaleyh, Allah'ın Hz. Muhammed'e olan nimeti, nimetlerin en büyüğü olunca, hiç şüphesiz düşmanlarının onun hakkında her türlü tuzak ve hileler tertipleme hususunda ittifâk etmiş olmaları hiç de uzak görülecek bir ihtimal değildir. İşte bu kıssaların zikredilmiş olması, yahudilerden bir topluluğun, Hz. Peygamber'e tuzak kurmayı ve onu çeşitli sıkıntı ve belâlara düşürmeyi kafalarında kurmuş olmalarından ötürü, Allah tarafından Hz. Muhammed'i bir teselli olmuş olur.

2) Bu ifâde, Cenâb-ı Hakk'ın *"Ey Ehl-i kitâp, size kitaptan gizlemekte olduğunuz bir çok şeyi meydana vuran, bir çoğundan da geçiveren peygamberimiz gelmiştir"* (Mâide, 15) âyetiyle ilgilidir. Binâenaleyh, gerek bu kıssa, gerekse bu kıssaya göre "**kısas**"ın farz kılınmış olması, Tevrât'ın sırlarındandır.

3) Bu kıssa, kendinden önceki zorba kavim ile savaşmak hakkındaki kıssa ile ilgilidir. Buna göre kelamın takdiri, "Nedâmet ve günah işlemeleri sebebiyle meydana gelen tehassür, yerinme hususunda, atalarının yollarının tıpkı **Hz. Âdem**'in iki oğlundan birisinin diğerini öldürmeye yeltenmesi gibi olduğunu bilsinler diye, **Hz. Âdem**'in iki oğlunun hadisesini anlat..." şeklindedir.

4) Bu âyetin, Allah'ın, yahudi ve hristiyanlardan, *"Biz Allah'ın evlatları ve dostlarıyız"* (Mâide, 18) şeklinde naklettiği buyruğu ile ilgili olduğu da söylenmiştir. Yani, "Babasının Allah katında büyük bir nebî olması sebebiyle, isyân ettiğinde **Âdem** (a.s)'in oğluna, babasının peygamber olması hiçbir fayda sağlamadığı gibi, yahudi ve hristiyanlara da, küfürlerine karşılık, kendilerinin peygamber soyundan olmaları hiçbir fayda temin etmez..." demektir.

5) Ehl-i kitap, sırf haset ve kıskançlıklarından dolayı, Hz. Muhammed (s.a.s)'i **inkâr** edip O'nu kabul etmeyince, Allah onlara, **Hz. Âdem**'in oğlunun haberini ve kıskançlığının onu kötü bir neticeye sürüklediğini haber vermiştir ki, bundan maksat, yahudileri bu kıskançlıklarından sakındırmaktır.

İKİNCİ MESELE

Hz. Âdem'in Oğulları

Hak Teâlâ'nın, وَاتْلُ عَلَيْهِمْ *"Onlara...oku"* emriyle ilgili olarak şu iki açıklama yapılmıştır:

a) "Onlara, yani insanlara oku..." demektir.

b) "Onlara, yani ehl-i kitaba oku..." demektir.

O'nun *"Âdem'in iki oğulları..."* ifâdesi hakkında da şu iki görüş bulunmaktadır:

a) Bunlar, **Hz. Âdem**'in sulbünden olan iki oğludur ki, bunlar **Hâbil** ile **Kâbil**'dir. Bunlar arasında meydana gelen münakaşa hususunda da şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) **Hâbil**'in bir sürüsü vardı. **Kâbil** ise ziraatçı idi. Onlardan herbiri Allah'a bir kurban sundular. **Hâbil** sürüsü içerisindeki en güzel koyunu seçip, kurban olarak sundu. **Kâbil** ise, ekini içindeki en âdî buğdayları seçip, onu kurban olarak sundu ve her ikisi de, bu kurbanları ile, Allah'a yaklaşmayı istediler. Derken gökten bir ateş inip, **Hâbil**'in kurbanını alıp götürdü, **Kâbil**'inkini almadı. Böylece **Kâbil**, Allah Teâlâ'nın, kardeşi **Hâbil**'in kurbanını kabul ettiğini, kendisininkini ise kabul etmediğini anladı. Bundan dolayı ona hased etti ve onu öldürmek istedi.

2) Rivayet olunduğuna göre, **Hz. Âdem** (a.s)'in, her batında (her defasında) biri erkek, biri kız ikiz çocukları oluyordu. O da, aynı batın (seferde) doğan kızını, diğer batında doğan erkek evladı ile evlendiriyordu. Böylece **Hz. Âdem**'in, önce **Kâbil** ile onun ikizi olan kızı, sonra da **Hâbil** ile onun ikizi olan kızı doğdu. **Kâbil**'in ikizi olan kızı güzeldi. **Hz. Adem** (a.s), **Kâbil**'in ikizi olan kızı, **Hâbil** ile evlendirmek istedi. Ama **Kâbil** buna karşı çıkarak: "Ben bu ikizimi almaya, **Hâbil** de kendi ikizi olan kızı almaya daha müstehakız. Bu yapmak istediğin, Allah'ın bir emri olmayıp, kendi içtihâdındır" dedi. Bunun üzerine **Hz. Âdem** (a.s), bu iki oğluna, "Birer kurban sunun. Kimin kurbanı kabul olunur ise, o kızla onu evlendiririm" dedi. Böylece Allah Teâlâ, **Hâbil**'in kurbanı üzerine bir ateş indirerek, onun kurbanını kabul ettiğini gösterdi. **Kâbil**, kıskançlığından ötürü **Hâbil**'i öldürdü.

b) **Hasan el-Basrî** ile **Dahhâk**'ın görüşüdür. Buna göre, **Hz. Âdem** (a.s)'in, birer kurban sunan iki oğlu, onun sulbünden olan iki oğlu olmayıp, İsrâiloğullarından iki âdemoğludur. Bunun delîli, Allah'ın bu kıssanın sonunda, *"Bundan dolayıdır ki İsrâiloğulları için şuna hükmettik: Kim bir canı, bir can mukâbilinde veya yeryüzünde bir fesat çıkardığı için olmaksızın öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur"* (Mâide, 32) buyurmuş olmasıdır. Çünkü bu günahın, **Hz. Âdem**'in oğullarından birinden sudûr etmesinin, İsrâiloğulları için kısasın farz oluşunun sebebi olmaya elverişli olmayacağı açık bir durumdur. Ama Benî İsrâil'den birisinin, böyle bir günahı işlemesinin, onları aynı günahı işlemekten alıkoymak için, onlar hakkında kısas hükmünün konulmasına yol açması mümkündür. Bu hadiseden maksadın, taa eskiden beri, yahudilerin devamlı olarak isyan ve hasedde ısrarlı olduklarını, hatta hasedlerinin, Allah'ın, içlerinden birinin kurbanını kabul etmesi sebebi ile diğer birisi ona hased edip, öldürme derecesine vardığını belirtmek olması da buna delâlet eder. Şüphe yok ki işte bu, hasedde son derece ileri bir durumdur. Çünkü onlardan birisi, arkadaşının kurbanının, Allah katında makbul olduğunu görünce, bu durum o kimseyi,

Allah hakkında güzel itikâda ve kusursuz saygıya götüren şeylerden olmalıydı. Binâenaleyh bu kimse aksine, o arkadaşını öldürmeye yeltenip, hatta onu öldürdüğüne göre, işte bu durum o kâtilin, hasedde zirveye ulaşmış olduğunu gösterir. Bu kıssanın zikredilişindeki maksad, hasedin, İsrâiloğulları arasında eskidenberi sûre gelen bir adet olduğunu anlatmak olduğuna göre, âyette bahsedilen bu iki âdemoğlunun da, Benî İsrâil'den olması gerekir.

Bil ki birincisi hadisçilerin çoğu tarafından tercih edilen görüştür. Hem sonra âyette, birinci görüşün doğruluğuna delâlet eden hususlar vardır. Çünkü âyet, kâtilin, öldürdüğü kardeşinin cesedine ne yapacağını bilemediğini, hatta bunu bir karganın davranışından öğrendiğini göstermektedir. Eğer bahsedilen bu iki adam, Benî İsrâil'den olsaydı, ne yapacağını (yani defnetmeyi) iyi bilirdi. Doğru olan da budur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki بِالْحَقِّ Kısmının İzahı

Âyetteki بِالْحَقِّ *"Hak ile"* ifâdesinin hangi mânaya olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) "Allah katından gelen hak ve doğruluğa bürünmüş bir okuyuşla oku" demektir.

b) "Tevrat ve İncil'deki (gerçeklere) uygun olarak, sıdka ve hakka bürünmüş olarak oku" demektir.

c) "Doğru bir niyetle oku" demektir ki bu, hasedin çirkin ve kötü olduğunu ifâde eder. Çünkü ehl-i kitap ve müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hased edip, ona isyân ediyorlardı.

d) Bu, "Hakka itibâr etmeleri, onu, manasız ve faydasız pek çok kıssa gibi, bir oyun ve asılsız bir şey olarak görmemeleri için..." demektir. Faydasız kıssalar, boş sözlerdir. Bu ifâde de, Kur'ân-ı Kerim'deki kıssa ve hikâyelerin sadece onları anlatmak için değil onlardan ibret alınması gayesi ile zikredildiğine delâlet etmektedir. Bunun bir benzeri de şu âyettir: *"Celalim hakkı için onların kıssalarında, akıl sâhipleri için bir ibret vardır"* (Yusuf, 111).

Kurban Takdim Etmeleri

Sonra Cenâb-ı Allah, إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا *"Hani onlar, (Allah'a) yaklaştıracak birer kurban takdim etmişlerdi..."* buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin başındaki اِذْ edatı ne ile mansuptur? Bu hususta iki görüş vardır:

a) Bu kelime, اَلنَّبَأُ kelimesi ile mansuptur. Yani "onların bu hadisesi, (kurban sundukları) o vakitte olmuştur" demektir.

b) اَلنَّبَأُ kelimesinden bedeldir. Buna göre kelamın takdiri, mahzuf muzaaf ile şöyledir: وَاتْلُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبَأِ ذٰلِكَ الْوَقْتِ "Onlara, haberi, yani o vakitte olan haberi oku"

İKİNCİ MESELE

"Kurban", birşey kesme veya tasadduk etme yolu ile, Allah'a yaklaşmak için yapılan şeye denir. Kurban ile ilgili söz, Âl-i İmrân sûresinde geçmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, اِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا kelamının takdiri, قَرَّبَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا قُرْبَانًا (onlardan herbiri bir kurban sundu) şeklindedir. Fakat fiil tesniye; ismi, müfred getirildi. Çünkü her ikisinin ve kurban sunmuş olması, herbirinin bir kurbanı olduğu neticesi çıkar. "Kurban" kelimesinin, bir cins ismi olduğu ve bir kurban ile birden fazla kurbana şamil olduğu söylenmiştir. Hem kurban lafzı, tıpkı "rüçhân", "udvân" ve "küfrân" kelimeleri gibi bir masdardır. Masdar (mefûl-i mutlak) ise tesniye ve cemî olarak gelmez.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَتُقُبِّلَ مِنْ اَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ *"İkisinden birisininki kabul olunmuş, öbürününki kabul olunmamıştı"* buyurmuştur. Bu cümle hakkında da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELİ
Kurbanın Kabul Edilişinin Alameti

Kurbanın kabul edildiğinin alâmetinin, gökten gelen bir ateşin onu yiyip bitirmesi olduğu söylenmiştir. İşte bu, müfessirlerin ekserisinin görüşüdür. **Mücâhid** ise, ateşin onu yakıp bitirmesini, kabul edilmeyişinin alâmeti olduğunu söylemiştir. Birinci görüş daha uygundur. Çünkü müfessirlerin ekserisi bunu kabul etmişlerdir. Şu da rivayet edilmiştir: O zamanlar, Allah'a yaklaşılmak için sunulan kurbanın, verilebileceği bir fakir bulunmuyordu. Bundan dolayı gökten bir ateş inip, onu yakıp bitiriyordu.

İKİNCİ MESELE
Kurbanın Kabul Şartı

Bu iki kurbandan biri kabul edilmiş, diğeri ise kabul edilmemiştir. Çünkü amellerin kabul edilmesi için, takvânın bulunması şarttır. Nitekim Allah burada, haklı olanın ağzından, *"Allah, ancak muttakîlerden kabul buyurur"* demiştir. Cenâb-ı Hak, bize deveyi kurban olarak kesmemizi emrederken de, *"Onların ne etleri, ne kanları hiç bir zaman Allah'a erişmez. Fakat sizden O'na, takvâ ulaşır"* (Hacc, 37) buyurmuş ve böylece Allah'a varan şeyin, sadece takva olduğunu haber vermiştir.

Takvâ ise, kalbin sıfatlarındandır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), kalbine işaret ederek, اَلتَّقْوٰى هٰهُنَا *"Takvâ buradadır"* (4) demiştir.

Takvânın Mânası

Takvâ birçok şeyi ifâde eder:

1) İnsanın, yaptığı ibadetlerde kusur edeceği endişesi ve korkusuna düşerek, elinden geldiği nisbette kusurlardan korunması...

2) İnsanın, yaptığı taatları, Allah rızasını istemenin dışında, herhangi bir maksad için yapmaktan korunması...

3) İnsanın, ibadetlerinde, Allah'dan başkasının ortak olmasından ittikâ edip, korunmasıdır... Bunlar, gözetilmesi ne kadar da güç ve zor olan şartlardır!

Bu kıssa ile ilgili olarak şu da söylenmiştir: "O iki kardeşten birisi kurbanını, malının en güzelinden seçmiş, diğeri ise malının en âdisini kurban olarak sunmuştu."

Yine şu da söylenmişti: "**Kâbil**, kendi kendine "ister kurbanım kabul olsun, ister olmasın buna aldırmayacağım ve ikiz kızkardeşimi **Hâbil**'e vermeyeceğim" diye düşünmüştü. **Kâbil**'in muttakî ve itaatkâr bir kimse olmadığı ve bu sebepten dolayı, Allah Teâlâ'nın onun kurbanını kabul etmediği de söylenmiştir.

Kâbil'in Hâbili Öldürmek İstemesi

Sonra Allah Teâlâ, **Kâbil**'in **Hâbil**'i, *"Seni elbette öldüreceğim"* dediğini, **Hâbil**'in de, *"Allah, ancak muttekîlerden kabul buyurur"* diye cevap verdiğini nakletmiştir. Bu kelamda bir hazif vardır ve takdiri şöyledir: "Sanki **Hâbil, Kâbil**'e "Niçin beni öldüreceksin?" demiş. **Kâbil** de, "Çünkü senin kurbanın kabul edildi" demiş. Bunun üzerine **Hâbil**, "Benim suçum ne! Allah, ancak muttakîlerden kabul buyurur" demiştir. Bu ifâdenin, kıssa arasına girmiş itirazî bir cümle olarak, Hak Teâlâ tarafından, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitaben söylenmiş bir söz olabileceği de söylenmiştir. Sanki Allah, bu söz ile, "O muttakî olmadığı için, onun kurbanını kabul etmedim" mânasında bir açıklamada bulunmuştur.

Hâbil'in Karşılık Vermemesinin Sebebi

Daha sonra Allah Teâla, mazlum olan kardeşin, لَئِنْ بَسَطْتَ اِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِى مَا اَنَا بِبَاسِطٍ يَدِىَ اِلَيْكَ لِاَقْتُلَكَ اِنِّى اَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ *"Andolsun ki beni öldürmek için elini bana uzatırsan, ben seni öldürmek için elimi sana uzatacak değilim. Çünkü*

(4) Müslim, Birr, 32 (4/1986); Tirmizî, Birr, 18 (4/325).

ben, kâinatın Rabbi olan Allah'dan korkarım'' dediğini nakletmiştir. Bu ifâdeyle ilgili iki soru vardır:

Birinci Soru: İnsanın kendisini müdafaa etmesi farz olduğu halde, **Hâbil** niçin, kâtil **Kâbil**'e karşı kendisini savunmamıştır? Farzet ki bu farz değil ama, en azından haram da değildir. O halde daha niçin **Hâbil**, *''Çünkü ben, kâinatın Rabbi olan Allah'dan korkarım''* demiştir?

Bu soruya birkaç yönden **cevap** verilebilir:

1) Şöyle denilebilir: Maktul **Habil**, çeşitli emârelerden dolayı zann-ı gâlip ile, **Kâbil**'in kendisini öldüreceğini anlamıştı da bu sözü, ona bir nasihat ve vaaz olsun diye söylemişti. Yani, "Ben, haksız yere ve zulüm ile seni öldürmeyi uygun bulmuyorum. Seni öldürme işini, ancak Allah'dan korktuğum için yapmıyorum" demek istemiştir. **Hâbil** bu sözü, kardeşi kendisini öldürmeden önce söylemişti ki bundan maksadı, kasten adam öldürmenin çirkinliğini **Kâbil**'in kalbine sokmaktı. İşte bu sebepten ötürü **Kâbil**'in biraz sabrettiği, **Hâbil**'in uyuyunca, büyük bir taşla başını ezerek onu öldürdüğü rivayet edilmiştir.

2) Âyetteki *''Ben seni öldürmek için elimi sana uzatacak değilim''* ifâdesi, "**Seni** öldürmek için sana elimi uzatmam. Elimi sana, ancak kendimi müdafaa etmek için kaldırırım" mânasınadır. Ehl-i ilim şöyle derler: "İnsan kendisini müdafaa ederken, önce en ehveni ile işe başlayıp derece derece ilerlemesi gerekir. Kişinin, kendisini müdafaa için ilk planda karşısındakini öldürmeye niyetlenme hakkı yoktur. Aksine onun hakkı, kendisini müdafaa etmektir. Nihayet insan, kendisini ancak karşısındakini öldürerek kurtarabileceği kanaatine varır ise, ancak o zaman onu öldürmesi câizdir.

3) Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Öldürülmek istenen kişi, şayet kendisi dilerse, katilin isteğine boyun eğmesi caizdir. Nitekim, **Hz. Osman** (r.h) da böyle yapmıştı. Hz. Peygamber (s.a.s), **Muhammed İbn Mesleme** (r.a)'ye اَلْقِ كُمَّكَ عَلَى وَجْهِكَ وَكُنْ عَبْدَ اللّٰهِ الْمَقْتُولَ وَلاَ تَكُنْ عَبْدَ اللّٰهِ الْقَاتِلَ *''Kolunu yüzüne tut (kadere boyun eğ). Allah'ın öldürülen kulu ol, fakat öldüren kulu olma''* (5) buyurmuştur.

4) Nefs-i müdafaanın farz oluşu, şeriatların değişmesi ile değişen bir hüküm olabilir. **Mücâhid**: "O zamanlar nefsi müdafaa mübah değildi" demiştir.

İkinci Soru: Niçin şart fiil, cevap ise ism-i fâil sîgasında getirilmiştir? Bu, âyetteki لَئِنْ بَسَطْتَ اِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا اَنَا بِبَاسِطٍ *''Andolsun ki beni öldürmek için elini bana uzatırsan, ben seni öldürmek için elimi sana uzatıcı değilim''* ifâdesidir.

Cevap: Bu, **Hâbil**'in o kötü işi kesinlikle yapmayacağını ifâde eder. İşte bundan dolayı, sözünü nefyi te'kid eden bâ harf-i cerri ile (بِبَاسِطٍ diyerek...) söylemiştir.

(5) Benzeri bir hadis: Müsned, 5/110, 292.

Katilin, Maktûlün Günahını Alması Meselesi

إِنِّي أُرِيدُ أَن تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ ۚ وَذَٰلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ ﴿٢٩﴾

"Şüphesiz dilerim ki sen kendi günahınla birlikte benim günahımı da yüklenesin de, cehennem ehlinden olasın. İşte zâlimlerin cezası budur"

(Mâide, 29).

Bu ifâde ile ilgili iki soru vardır:

Birinci Soru: Cenâb-ı Allah *"Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez"* (İsrâ, 15) buyurmuştur. Öyle ise nasıl olur da, kâtilin, öldürdüğü kimsenin günâhını da yüklenmesi düşünülebilir?

Buna şu iki şekilde **cevap** verilmiştir:

a) **İbn Abbas** (r.a), **İbn Mes'ûd** (r.a), **Hasan el-Basrî** ve **Katâde**, bunun mânasının, "Sen hem beni öldürme günahını, hem de beni öldürmezden önce işlediğin günahları yüklenirsin" şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki, buna göre âyette mahzûf bir muzaf vardır.

b) **Zeccac**: "Bu ifâde, "Sen, hem beni öldürme günahın, hem de kurbanın kabul edilmeyişine sebep olan günahın ile Allah'a dönersin" mânasındadır" demiştir.

Hâbil'in, Kardeşinin Cehennemlik Olmasını İstemesi Doğru mudur?

İkinci Soru: İnsan kendisinin Allah'a isyan etmesini istemediği gibi, başkasının da Allah'a isyân etmesini istememesi gerekir. O halde **Hâbil** niçin, *"Şüphesiz dilerim ki sen kendi günahınla birlikte, benim günahımı da yüklenesin"* demiştir?

Buna da birkaç yönden **cevap** verilmiştir:

1) Biz bu sözün, öldürülen **Hâbil**'in, kâtil **Kâbil** tarafından öldürüleceğini zann-ı gâlip ile anladığı zaman söylendiğini ifade etmiştik. Bu söz, katilin öldürme işini yapmasından önce söylenmiştir ve binâenaleyh sanki **Hâbil, Kâbil**'e va'z-u nasihatta bulunarak, "Eğer sen bu nasihata rağmen, bu büyük günahı işlemekten vazgeçmezsen, mutlaka beni öldürmek için, habersiz olduğum ve kendimi sana karşı müdafaa edemeyeceğim bir ânımı gözetlersin. İşte bu durumda da, beni öldürmene karşılık kendimi müdafaa etmem, ancak sen beni öldürmeden önce, benim s

öldürmem ile olabilir. Bu da sırf zanna dayanır. Bu ise, benim tarafımdan işlenmiş büyük bir günah olur. Binâenaleyh iş, bu günahı işleyenin sen veya ben olması ihtimali içinde olunca, ben bu büyük günahın kendim için değil, senin için tahakkuk etmesini isterim" demek istemiştir. İşte böyle bir hal ve şart içinde, günahın başkasından sâdır olmasını istemek haram değil, aksine taat ve ihlasın kendisidir.

2) Bu ifâde "Ben, beni öldürme günahının cezasını yüklenmeni istiyorum" demektir. Mazlûmun, Allah Teâlâ'dan kendisine zulmedeni cezalandırmasını dilemesinin câiz olduğunda şüphe yoktur.

3) Rivayet olunduğuna göre zâlim olan, Kıyamet günü hasmını (zulmettiği kimseyi) râzı edecek bir şey bulamadığı zaman, mazlûmun günahlarından bir kısmı alınır, zâlime yüklenir. İşte buna göre, "Ben, bir yandan, Kıyamet gününde beni razı edecek birşey bulamadığın zaman, benim günahımı, diğer taraftan da, beni öldürme günahını yüklenmeni isterim" denilebilir. İşte bu, birinci soruya da cevap olabilecek bir izahtır. Allah en iyi bilendir.

* *
*

Kâbil'in Hâbil'i Öldürüp Pişman Olması

فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٣٠﴾

"Nihayet nefsi, kardeşini öldürmeyi ona güzel gösterdi de onu öldürdü. Bu yüzden, hüsrâna uğrayanlardan oldu"

(Mâide, 30).

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Bu, "**Kâbil**'in nefsi, kardeşini öldürmesini kendisine önemsiz bir iş gibi gösterdi" mânasındadır." Bazıları da, "Buna, **Kabil**'in nefsi, kardeşini öldürme hususunda kendisini cesaretlendirdi" şeklinde mâna vermişlerdir. Bu hususta sözün özü şudur: İnsan kasden ve haksız yere adam öldürmenin büyük günahlardan olduğunu düşündüğünde, bu şekildeki düşünce ve inancı o insanın böylesi bir işi yapmasına mânî olur. Bundan dolayı bu düşünce ve inancı, kesinlikle insanın kendisine itaat etmeyen ve karşı koyan birşey gibi olur. Ama nefis, çeşitli vesvese ve desiselerini getirdiğinde, bu fiil o insana çok önemsiz birşey gibi gelir. Böylece de nefis, şaşırtıcı vesveseleri ile o fiili yapmama hususundaki düşüncesini, kendisine itaat eder hale getirmiş gibi olur. İşte, Hak Teâlâ'nın, *"Nihâyet nefsi, kardeşini öldürmeyi ona güzel gösterdi..."* ifâdesiyle kastedilen şey budur.

Mu'tezile şöyle demiştir: "Her şeyin yaratıcısı Allah olsaydı, bu hoş göstermenin ve süslemenin **Kâbil**'in nefsine değil, Allah'a nisbet edilmesi gerekirdi."

Buna şu şekilde cevap verilmiştir: Fiiller sebeplerine isnâd edilip, o sebeplerin fâili de Allah olunca, böylece bütün fiillerin faili Allah olmuş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَقَتَلَهُ *"o da onu öldürdü"* buyurmuştur. Bu hususta şöyle bir rivâyet bulunmaktadır: **Kâbil, Hâbil**'i nasıl öldüreceğini bilemiyordu. Derken, iblis, eline bir kuş alıp onun başına taşla vurarak öldürmüş vaziyette **Kâbil**'e göründü. Böylece **Kâbil**, öldürmeyi İblisten öğrendi. Sonra da, bir gün **Hâbil**'i uyurken buldu. Elindeki taş ile onun başına vurdu, o da bunun üzerine öldü. **Abdullah İbn Mesûd**'dan, Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: لاَ تُقْتَلُ نَفْسٌ ظُلْمًا اِلاَّ كَانَ عَلَى ابْنِ آدَمَ الْاَوَّلِ كِفْلٌ مِنْ دَمِهَا *"Haksız yere öldürülen her insanın (kanının akıtılması vebalinden) bir hisse de, Âdem'in ilk oğlu (Kâbil'e) düşmektedir"*(6). Çünkü, öldürme işini yeryüzünde ilk çıkarıp kötü örnek olan, o olmuştur.

Daha sonra Allah, فَاَصْبَحَ مِنَ الْخاسِرِينَ *"Bu yüzden, hüsrana uğrayanlardan olmuştu"* buyurmuştur.

İbn Abbas bu ifâdeye şu şekilde mâna vermiştir: "O, hem dünyada, hem de âhirette hüsrana uğrayanlardan oldu. Onun dünyada ziyan etmesi, ebeveynini kızdırması ve Kıyamete kadar, zihinlerde kötü bir kimse olarak kalmasıdır. Âhiretteki ziyanı ise, onun çok büyük bir cezâya dûçar olmasıdır."

Denildiğine göre, **Kâbil**, kardeşini öldürünce, Yemen topraklarındaki Aden'e kaçtı. Derken iblis yanına gelerek şöyle dedi: "Ateşe hizmet edip, ona kulluk ettiği için ateş, onun kurbanını yemiştir.. Eğer sen de ateşe taparsan, maksadına nail olursun..." Bunun üzerine **Kâbil**, bir ateş evi inşâ etti. İşte böylece **Kâbil**, ateşe tapanların da ilki oldu...

Yine rivâyet edildiğine göre **Hâbil** yirmi yaşlarında öldürülmüştü. Onun öldürülmesi de Hira Dağı'nın yamaçlarında tahakkuk etmişti. Bu öldürülme hadisesinin Basra da, Ulu Caminin yerinde olduğu da ileri sürülmüştür.

Yine rivâyet edildiğine göre, **Kâbil Hâbil**'i öldürürken, daha evvel bembeyaz olan bedeni mosmor oldu. Bunun üzerine **Hz. Âdem**, ona kardeşini sordu. O, "Ben onun vekili değilim!." cevabını verince, **Hz. Âdem**, "Belki de sen onu öldürdün de, bundan dolayı bedenin morardı" dedi... Bundan sonra **Hz. Âdem**, yüz sene hiç gülmedi... **Keşşâf sahibi**: "Hz. Âdem'in, bir şiir söyleyerek ağıt yaktığı rivâyet edilmiştir ki, bu yalandan başka bir şey değildir. Çünkü şiir, ancak bir uydurma ve hayal mahsûlüdür.

---

(6) Buharî, Cenâiz, 33; Müslim, Kasâme, 27 (3/1304).

Halbuki peygamberler şiirden masûndurlar..." demiştir. **Keşşâf sahibi**, bu sözünde doğrudur; çünkü şiir son derece eksik ve bozuk bir şey olup, ancak ahmak olan âlimlere yakışır. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, ilmini meleklere karşı bir hüccet ve delil kıldığı bir zata böyle bir şey nasıl mâl edilebilir?

* *
*

Kâbil'in Cenazeyi Gömme İşini Kargadan Öğrenmesi

فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِي سَوْءَةَ أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَىٰ
أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَٰذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِيَ سَوْءَةَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ ﴿٣١﴾

"Sonra Allah bir karga gönderdi. O, yeri eşiyordu ki, ona kardeşinin cesedini nasıl örteceğini göstersin... "Yazıklar olsun bana! dedi, ben şu karga kadar bile olup da kardeşimin cesedini örtmekten âciz oldum!" Artık o, pişman olanlardan olmuştu"

(Mâide, 31).

Cenâb-ı Allah'ın: *"Sonra Allah bir karga gönderdi. O, yeri eşiyordu ki, ona kardeşinin cesedini nasıl örteceğini göstersin..."* buyruğu hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Denildiğine göre, **Kâbil, Hâbil**'i öldürünce ne yapacağını bilemez halde onu bırakır... Daha sonra da, yırtıcı hayvanlardan dolayı, **Hâbil** için endişeye kapılır... Derken onu, bir tulumun içinde bir yıl sırtında taşır. Nihayet **Hâbil**'in cesedi değişmeye, bozulmaya başlar. İşte bunun üzerine Allah bir karga gönderir... Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Allah, iki karga gönderdi. Derken bu kargalar dövüşmeye başlarlar... Neticede biri diğerini öldürerek, gagası ve ayaklarıyla onun için bir çukur kazdı ve karganın cesedini o çukura attı. İşte **Kâbil**, bunu kargadan öğrendi...

b) **Esamm** şöyle demektedir: "**Kâbil Hâbil**'i öldürüp onu öylece bırakınca, Allah Teâlâ, ölünün (**Hâbil**) üzerine toprak saçan bir karga gönderdi. Kâtil **Kâbil**, Allah'ın, **Hâbil**'e ölümünden sonra ne şekilde ikramda bulunduğunu görünce, pişman oldu" ve: *"yazıklar olsun bana!.."* dedi..."

c) **Ebu Müslim** de şöyle demiştir: "Kargaların âdeti, eşyayı gömmektir. İşte böylece bir karga gelip bir şeyi toprağa gömdü. **Kâbil** de, bunu kargadan öğrendi..."

İKİNCİ MESELE

لِيُرِيَهُ *"Ona göstersin diye..."* ifâdesinin fâilinin kim olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) "Allah, ona göstermek için..."

b) "Karga, ona göstermek için..." Yani, "öğretmesi için..." demektir. Görmek öğrenmenin sebebi olunca, sanki Allah mecâzî olarak, bu sözle, "ona öğretmesi için..." manasını kastetmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

سَوْأَةَ أَخِيهِ tâbirinin mânası, "Kardeşinin avretini..." demektir. "Avret" kelimesi de, kişinin bedeninde, açılması caiz olmayan kısım demektir. O halde سَوْأَةَ kelimesi, "çirkinliğinden dolayı insanı utandıran ayıp yerler, kusurlar" mânasına gelir. Bu ifâdenin, "kardeşinin lâşesi" anlamına geldiği de söylenmiştir.

Daha sonra yüce Allah: قَالَ يَا وَيْلَتَى أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَٰذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِيَ سَوْأَةَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ *"Yazıklar olsun bana, dedi, ben şu karga kadar bile olup da kardeşimin cesedini örtmekten aciz oldum!... Artık o, pişman olanlardan olmuştu"* buyurmuştur.

Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Şüphesiz ki, يَا وَيْلَتَى *"Yazıklar olsun bana!"* ifâdesi, tehassür ve hayıflanma ifâde eden bir deyimdir. Âyette bu tâbirin geçmesi hakkında şu iki ihtimal bulunmaktadır:

a) **Kâbil, Hâbil**'i nasıl defnedeceğini bilemiyordu. Binâenaleyh, bunu kargadan öğrenince, karganın kendisinden daha bilgili olduğunu; kendisinin, cehâletinden ve bilgisinin de azlığından dolayı, kardeşini öldürmüş olduğunu anladı... İşte bunun üzerine pişman oldu, yaptığından dolayı nedâmet duyarak, hayıflandı...

b) **Kâbil, Hâbil**'i nasıl defnedeceğini biliyordu.. Çünkü, insanın bu kadarcık şeyi yapabilmesi, çok uzak ihtimal görülmemelidir.. Ancak ne var ki, kardeşini öldürünce, ona hakaret olsun diye ve önemsemeyerek onu çölde bıraktı. Karganın, başka bir kargayı gömdüğünü görünce, kalbi yumuşayarak, "Bu karga, diğerini öldürüp; öldürdükten sonra da onu toprağa gömdüğüne göre, ben bu kargadan daha mı az şefkatliyim?..." dedi.

Yine, şu da rivâyet edilmiştir: Karga gelip, **Hâbil**'in üzerine toprak saçmaya başladı... Bunun üzerine **Kâbil**, Allah'ın, kurbanını kabul etmesi sûretiyle ona hayatta iken ikram ettiğini; öldükten sonra da, onu toprağa gömsün diye karga göndererek

ona iyilikte bulunduğunu görünce, kardeşinin Allah katında büyük bir dereceye sahip olduğunu anladı ve bu yaptığına hayıflandı... Ve kardeşine yaklaşabilmesinin, ancak onu yere gömmesiyle mümkün olacağını anlayınca, hiç şüphesiz, *"Yazıklar olsun bana, ben şu karga kadar bile olup da (...)"* dedi..

İKİNCİ MESELE

Kâbil'in, *"Yazıklar olsun bana!.."* ifâdesi, kendisinin ilahî azaba müstehak olduğu hususunda bir itiraftır. Bu, büyük belâlar meydana geldiği zaman kullanılan bir kelimedir ki, bunun lafzı da, "nidâ" lafzıdır. Buna göre, sanki وَيْلٌ "yazık, helâk" kelimesine, henüz meydanda olmadan gelsin, hazır olsun diye nidâ etmiş, seslenmiştir. Yani "Ey veyl, gel; işte senin gelme zamanındır" demektir. يَا kelimesi, açıklamayı daha iyi yapmak için zikredilmiştir. Bu tıpkı, يَا وَيْلَتَىٰ ءَأَلِدُ *"Eyvah!... ben mi doğuracak mışım?"* (Hûd, 72) âyetinde olduğu gibidir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

اَلنَّدَمُ kelimesi, lüzum, devamlılık için vaz' edilmiştir. Meclise devam eden kimseye "nedîm" denilmesi bundandır; çünkü o, meclisten ayrılmaz..

Kâbil'in Pişmanlığı (Tevbesi) Neden Fayda Vermedi?

Bu hususta bir soru bulunmaktadır ki o da şudur; "Hz. Peygamber (s.a.s), اَلنَّدَمُ تَوْبَةٌ *"Nedâmet, tevbedir"* (7) buyurmuştur. Binâenaleyh **Kâbil** pişman olduğuna göre, o, tevbe edenlerden olmuş demektir. O halde daha nasıl onun tevbesi kabul olunmaz?.."

Alimlerimiz bu soruya şu şekilde cevap vermişlerdir:

a) **Kâbil, Hâbil**'i nasıl defnedeceğini kargadan öğrenince, o, **Hâbil**'i bir sene sırtında taşıdığına pişman oldu...

b) O, kardeşini öldürdüğü için pişman oldu, çünkü o, onu öldürmekle bir şey elde edemedi, üstelik bu yüzden ebeveyni ve kardeşleri ona kızdılar, gazap ettiler.. Böylece onun nedâmeti, öldürmenin bir günah olduğuna inandığı için değil, işte bu sebeplerden dolayı olmuştur...

c) O, **Hâbil**'i öldürdükten sonra, ona hakaret olsun diye, çölde bıraktığına pişman olmuştu. Zira, karganın diğer kargayı öldürüp, sonra da onu gömdüğünü görünce, kalbinin bu denli katı olmasına pişman olmuş ve: "Bu benim kardeşim ve diğer taraftan aynı batından ikizimdir. Onun eti benim etime, kanı da kanıma karışmıştır. Karga kargaya şefkat etti, ama benden kardeşime karşı bir şefkat zuhur etmedi. Merhamet ve güzel huylar bakımından, ben kargadan daha aşağıyım!.." demiştir.

(7) İbn Mâce, Zühd, 30 (2/1420).

Böylece onun nedameti Allah'tan korktuğu için değil, işte bu sebeplerden dolayı pişman olmuş; bundan dolayı bu pişmanlık kendisine fayda vermemiştir.

* *
*

Bir Kişiyi Haksız Yere Öldüren Bütün İnsanları Öldürmüş Gibidir

مِنْ أَجْلِ ذٰلِكَ كَتَبْنَا عَلٰى بَنِيٓ إِسْرَٰٓئِيلَ أَنَّهُۥ مَن قَتَلَ نَفْسًۢا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ
فِى ٱلْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ ٱلنَّاسَ جَمِيعًا ۚ وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَآ أَحْيَا ٱلنَّاسَ جَمِيعًا ۚ
وَلَقَدْ جَآءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِٱلْبَيِّنَٰتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِّنْهُم بَعْدَ ذٰلِكَ فِى ٱلْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ

"Bundan dolayıdır ki, İsrâiloğullarına şu hakikati hükmettik: Kim bir canı, bir can mukabilinde veya yeryüzünde bir fesat çıkarmaktan dolayı olmayarak öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de onu diriltirse bütün insanları diriltmiş gibi olur. Celalim hakkı için, peygamberlerimiz onlara beyyineler getirmişlerdi. Sonra, muhakkak ki içlerinden pekçoğu, bunların arkasından, yeryüzünde mutlaka haddi aşmaktadırlar"

(Mâide, 32).

Cenâb-ı Hak: *"Bundan dolayıdır ki, İsrâiloğullarına şu hakikati hükmettik: Kim bir canı, bir can mukabilinde veya yeryüzünde bir fesat çıkarmaktan dolayı olmayarak öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur"* buyurmuştur ki bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allah'ın مِنْ أَجْلِ ذٰلِكَ *"Bundan dolayıdır ki"* sözü, "Yaptığın şey sebebiyle..." demektir.

Buna göre şayet, "Mânanın böyle olması halinde şu iki soru sorulabilir:

a) مِنْ أَجْلِ ذٰلِكَ yani "**Hâbil** ve **Kâbil** kıssası ile ilgili geçen şeylerden dolayı, İsrâiloğullarına kısası farz kıldık" demek olur ki bu müşkildir. Çünkü **Kâbil** ve **Hâbil** hadisesi ile, İsrâiloğullarına kısasın farz kılınması arasında bir ilgi ve münasebet yoktur?

b) Kısas, bütün ümmetler için sâbit olmuş bir hükümdür. Binâenaleyh bu hükmün İsrâiloğullarına mahsus olduğunu bilhassa söylemenin faydası nedir?"

Birinci soruya iki şekilde cevap verilmiştir:

1) **Hasan el-Basrî**: "Bu öldürme hadisesi, İsrailoğulları içinde vukû bulmuştur, **Hz. Âdem**'in oğulları arasında cereyan etmemiştir" demiştir. Biz bu hususu daha önce belirtmiştik.

2) Bu öldürme işinin, **Hz. Âdem**'in kendi oğulları arasında olduğunu kabul ediyoruz. Fakat âyetteki, *"Bundan dolayıdır ki..."* ifâdesi, **Hâbil** ve **Kâbil** kıssasına işaret etmemekte, aksine bu hadisede bahsedilen ve haram olan öldürme sebebi ile meydana gelen çeşitli zararlara işaret etmektedir. Meselâ bu işaretlerden birisi, *"Bu yüzden hüsrâna uğrayanlardan olmuştu"* (Mâide, 30) ifâdesidir. Birisi de *"Artık o, pişman olanlardan olmuştu"* (Mâide, 31) ifâdesidir. Binâenaleyh *"Bu yüzden hüsrâna uğrayanlardan olmuştu"* âyeti, **Kâbil**'in hem dinî hem de dünyevî bakımdan hüsrâna (zarar-ziyana) uğradığına; *"Artık o, pişman olanlardan olmuştu"* cümlesi de onun kalbinde, kesinlikle savuşturamayacağı birçok pişmanlık ve üzüntünün doğduğuna işarettir. Buna göre âyetteki *"Bundan dolayıdır ki İsrâiloğullarına hükmettik ki..."* buyruğu, "Bu kıssada zikrettiğimiz haksız yere adam öldürme gibi çeşitli zararlara yol açan şeyler sebebi ile, kâtile kısas uygulanması hükmünü verdik" mânasınadır. İşte bu, bu hususta en güzel cevaptır. Allah en iyi bilendir.

İkinci soruya ise şöyle **cevap** verilir: Kâtile kısasın uygulanmasının farz oluşu, her ne kadar bütün milletler için umûmî bir hüküm olsa da, burada zikredilen böylesine şiddet (va'îd) İsrailoğulları için olup, diğer ümmetlerde yoktur. Çünkü Cenâb-ı Hak burada, tek bir canı öldürmenin, bütün insanları öldürme gibi olduğu hükmünü vermiştir. Şüphe yok ki bu sözden maksad, kasten ve haksız yere adam öldürmenin cezasını iyice anlatmaktır. Bunun bu şekilde anlatılmasındaki gaye de, yahudilerin böylesine bir tehdidin olduğunu bilmelerine rağmen peygamberlerini öldürmeye yeltenip, öldürdüklerini belirtmektir. İşte bu, onların kalplerinin son derece katı ve itaattan uzak olduklarını gösterir. Bu kıssaların anlatılmasından maksad, daha evvel de bahsettiğimiz gibi, yahudilerin Hz. Peygamber (s.a.s) ile güzide sahâbelerini öldürmeye niyetlendikleri hadise ile ilgili olarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'i bir teselli olunca, bu kıssada İsrâiloğullarına böylesine şiddetli bir tehdîdin yöneltilmesi, söz içinde son derece münasebetli olmuş olur ve maksadı da o nisbette te'kid eder.

İKİNCİ MESELE

Bu ifâde, hemze hazfedilerek ve onun harekesi nûn'a verilerek, nûn'un fethası ile مِنَ اجْلِ şeklinde okunmuştur. **Ebû Ca'fer**, bunu hemzenin kesresi ile مِنْ اِجْلِ şeklinde okumuştur ki bu da bir kullanılıştır. Nûn sakin olduğu için, hemzenin kesresi nûna verilmiş ve مِنِ اجْلِ şeklinde de okunmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kıyas Delilinin Menşei

Kıyâsı delil olarak kabul edenler, "Bu âyet, Allah Teâlâ'nın ahkâmının, bazan illet ve sebeplere bağlı olduğuna delâlet eder" demişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ burada, *"Bundan dolayıdır ki İsrâiloğullarına şu hakîkati hükmettik..."* buyurmuştur. Bu, bu hükümlerin yazılışının, *"Bundan dolayıdır ki"* ifâdesinin işaret ettiği o sebeplerle muallel (illetli) olduğunu açıkça göstermektedir" demişlerdir. **Mu'tezile** de: "Bu âyet, Allah'ın ahkâmının, kulların maslahatları ile muallel (illetli, onlara bağlı) olduğuna delâlet eder. Bu sâbit olunca, Hak Teâlâ'nın, kulların inkârlarını ve kötü fiillerini yaratan, onlardan bu fiillerin sudûr etmesini irâde eden olması imkânsız olur. Çünkü kötü ve çirkin fiilleri yaratması ve irâde etmesi, Allah Teâlâ'nın, maslahatlara riayet eden olmasına manidir. Bu ise, bu âyette zikredilen ta'lîli (sebep göstermeyi) boşa çıkarır" demiştir.

Bizim âlimlerimiz ise şöyle demişlerdir[8]: "Allah Teâlâ'nın hükümlerinin bazı sebep ve illetlere bağlı olduğunu söylemek, birkaç yönden imkânsızdır:

1) İllet, eğer kadîm ise, o zaman ma'lûlün de (yani bu illete bağlı hükmün de) kadîm olması gerekir. Eğer muhdes ise, onu başka bir illete bağlamak gerekir ki bu takdirde de teselsül gerekir.

2) Eğer hüküm, bir sebep ve illete bağlı olsaydı, bu illetin Allah'a nisbetle varlığı ve yokluğu müsavî olursa, bir illet olması imkânsız olur. Eğer müsâvî değil ise, o zaman bunlardan bir taraf diğerinden üstün olur. Bu da onun bu üstünlüğü bu fiilden almış olmasını gerektirir. O zaman (Allah) zâtı itibari ile noksan ve başkası ile kemâl bulmuş olur ki bu muhaldir.

3) Fiilin sebeplere bağlı olduğu sâbit olmuştur. Sebeplerde teselsülün bulunması imkânsızdır. Bilakis bu sebeplerin, kulda kul tarafından değil de Allah tarafından meydana gelmiş olan bir ilk sebebe dayanması gerekir. Yine sebep meydana geldiği zaman, fiilin meydana gelmesinin gerektiği de sâbit olmuştu. İşte buna göre herşey Allah'dandır. Bu, Allah Teâlâ'nın fiillerini ve hükümlerini bir sebep ve illete dayandırmayı imkânsız kılar. Böylece bu âyet-i kerimenin zâhirî mânasının, muhkem değil de müteşâbih olduğu sâbih olur. Bunu te'kid eden bir başka şey de, *"De ki: "O halde Allah, Meryem oğlu Mesîh'i, anası (Meryem'i) ve yeryüzünde bulunanların hepsini öldürmek isterse, kim Allah'a karşı durabilir?"* (Mâide, 17) âyetidir. Bu, herşeyin Allah'dan olmasının, güzel olduğu ve O'nun yaratması ve hükümlerinin, kullarının maslahatlarını (menfaatlerini) gözetmeye bağlı olmadığı hususunda açık bir delildir.

---

(8) Eş'arîler böyle düşünürken Maturidîler bu konuda farklı olup "Allah'ın fiilleri hikmetlerle devam eder" derler. Bu konuda daha önce dipnotta açıklama yapmıştık. (Ç).

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kasaen Öldürmenin Meşrû Sebepleri

Hak Teâlâ'nın, أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ *"...veya yeryüzünde bir fesat çıkarmaktan dolayı (olmaksızın)"* ifâdesi hakkında **Zeccâc**: "Bu sõz, âyetteki "nefs" kelimesi üzerine atfedilmiştir. İfâdenin takdiri, "Her kim bir canı, bir can mukâbilinde veya yeryüzünde bir fesat çıkarmaktan dolayı olmaksızın öldürürse..." şeklindedir" demiştir. Hak Teâlâ böyle demiştir, çünkü öldürmek, bazan birçok sebepten ötürü helâl olur. Bu sebeplerden biri kısastır ve Hak Teâlâ'nın *"Kim bir canı, bir can mukâbilinde veya yeryüzünde bir fesat çıkarmaktan dolayı olmayarak öldürürse..."* âyetinden murad da budur.

Yine bu sebeplerden biri, müslümanlara karşı savaşan kâfirin küfrü ve imandan sonra küfre girip irtidad etmesi veya haydutluk yaparak yol kesmesidir. İşte Hak Teâlâ'nın, bu âyetten hemen sonra gelen, *"Allah ve Resûlüne harb açanların, cezası ancak öldürülmeleridir..."* (Mâide, 33) âyeti ile muradı da budur. Böylece Allah, bütün bu sebepleri, *"veya yeryüzünde bir fesat çıkarmaktan dolayı olmayarak..."* âyetinde toptan zikretmiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Bir İnsanı Öldürmek Nasıl Bütün İnsanlığı Öldürmek Gibi Olur?

Hak Teâlâ'nın, فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا *"Bütün insanları öldürmüş gibi olur"* cümlesinde şu şekilde bir müşkil bulunmaktadır: Bir insanın öldürülmesi, nasıl bütün insanların öldürülmesine eşit olabilir? Çünkü cüz'ün (parçanın) bütüne denk olması imkânsızdır? Müfessirler, bu soruya karşılık birçok cevap zikretmişlerdir ki hepsi de şu tek mukaddimeye dayanmaktadır: İki şeyden birisinin diğerine benzetilmesi, her yönden biribirine benzediği hükmünü vermeyi gerektirmez. Çünkü bizim, "Bu, şuna benziyor" sözümüz, "Bu, bütün yönlerden veya bazı yönlerden ona benziyor" sözümüzden daha umûmîdir. Bu mukaddimenin doğru olduğu sâbit olunca, biz deriz ki: Bu müşkile birkaç yönden cevap verilebilir:

1) Tek bir insanın öldürülmesini, bütün insanların birden öldürülmesine benzetmek, bir kimseyi haksız yere kasten öldürme işinin ne kadar mühim bir suç ve büyük bir günah olduğunu iyice beyân etmek içindir. Yani nasıl bütün insanların öldürülmesi herkesçe çok büyük bir cürüm ve suç ise, aynı şekilde tek bir insanın öldürülmesinin de çok büyük ve korkunç bir suç olması gerekir. Binâenaleyh bu ifâde ile kastedilen, her ikisinin de büyüklük ve vehamet bakımından birbirine benzediğini ortaya koymak olup, büyüklüğün miktarı bakımından denk olduklarını beyân etmek değildir. Bu, nasıl çok büyük ve vahîm bir suç olmasın ki?.. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Kim bir mü'mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî kalıcı olmak üzere cehennemdir..."* (Nisâ, 93) buyurmuştur.

2) Bütün insanlar, bir kimsenin kendilerini toptan öldürmeye niyetli olduğunu bilseler, şüphesiz o kimseyi maksadına ulaşamayacak şekilde engellerlerdi. İşte aynen bunun gibi, yine insanlar, onun belli bir kimseyi öldürmeyi istediğini bildikleri zaman, bunu o masumu öldürmekten men etme hususundaki gayret ve çabalarının da birinci durumdaki gayret ve çabaları gibi olması gerekir.

3) Bir kimse haksız yere kasten bir kimseyi öldürmeye teşebbüs ettiği zaman, şehvet ve gazap tarafını, taat tarafına tercih etmiş olur. Durum böyle olunca, bu tercih her bir insana nisbetle meydana gelmiş olur. Böylece onun kalbinde, kendisi ile arzu ettiği şeylerden herhangi biri hususunda çekişen her ferdi gücü yettiği takdirde öldürme düşüncesi yer alır. Halbuki mü'minin hayırlar hususundaki niyetleri, amellerinden daha hayırlıdır. Bunun gibi, mü'minin şerler hususundaki niyet ve düşünceleri de, şer amellerinden daha şerlidir. Buna göre âyetin mânası şu şekildedir: "Her kim bir insanı, haksız yere ve kasıtlı olarak öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur." Bu üç cevap da güzeldir.

ALTINCI MESELE

Bir İnsanı Diriltme, Bütün İnsanları Diriltme Gibidir

Âyette, وَمَنْ اَحْيَاهَا فَكَاَنَّمَا اَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا *"Kim de onu diriltirse, bütün insanları diriltmiş gibi olur..."* buyruğundaki "onu diriltmekten" murad, o insanı yangın, boğulma, açlık, soğuk ve sıcak gibi öldürücü ve yok edici şeylerden kurtarmaktır. Tek bir insanı diriltmenin, bütün insanları diriltme gibi oluşu ile ilgili söz, daha önce "tek bir insanı öldürmenin, bütün insanları öldürmek gibi olduğu" hususunda yapılan izahlara kıyasla anlaşılır.

Daha sonra Allah, وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ فِى الْاَرْضِ لَمُسْرِفُونَ *"Andolsun ki peygamberlerimiz onlara beyyineler getirmişti. Sonra, muhakkak ki içlerinden pek çoğu, bunların arkasından yeryüzünde mutlaka haddi aşmaktadırlar"* buyurmuştur. Bunun mânası şudur: "Yahudilerin çoğu, bundan sonra, yani peygamberlerin gelişinden ve onlara öldürmeyi haram kılışımızdan sonra, yine de haddi aşmışlardır, yani adam öldürmenin büyük bir suç olduğuna aldırış etmemişlerdir."

* *
*

Allah'a Harp Açan Anarşistlerin Cezası

إِنَّمَا جَزَٰٓؤُاْ ٱلَّذِينَ يُحَارِبُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَسۡعَوۡنَ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَسَادًا أَن يُقَتَّلُوٓاْ أَوۡ يُصَلَّبُوٓاْ أَوۡ تُقَطَّعَ أَيۡدِيهِمۡ وَأَرۡجُلُهُم مِّنۡ خِلَٰفٍ أَوۡ يُنفَوۡاْ مِنَ ٱلۡأَرۡضِۚ ذَٰلِكَ لَهُمۡ خِزۡيٞ فِي ٱلدُّنۡيَاۖ وَلَهُمۡ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ٣٣

"Allah'a ve Resûlüne harp açanların, yeryüzünü bozmak için koşuşturanların cezası, ancak öldürülmeleri veya asılmaları, yahut (sağ) elleriyle (sol) ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut da (bulundukları) yerden sürülmeleridir. Bu, onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Âhirette ise onlara pek büyük bir azap vardır"

(Mâide, 33).

Bil ki Allah Teâlâ bir önceki âyette, bir insanı, bir başka insanı öldürmesine karşılık kısas veya yeryüzünde fesat çıkarmasına karşılık ceza olmaksızın öldürmenin ne büyük bir suç ve günah olduğunu zikredince, bunun peşisıra öldürülmeyi gerektiren fesadın ne olduğunu beyân etti. Çünkü yeryüzünde çıkartılan bazı fesatlar, öldürülme cezasını gerektirmez. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ إِنَّمَا جَزَٰٓؤُاْ ٱلَّذِينَ يُحَارِبُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ *"Allah ve Resûlüne harp açanların cezası ancak..."* buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allah'la Savaşmak Ne Demektir?

Âyetin baş tarafı ile alâkalı şöyle bir sual bulunmaktadır: "Allah ile muharebe etmek mümkün değildir. Binâenaleyh bu kelimeyi, "Allah'ın dostları ile muharebe etmek" mânasına almak gerekir. Peygamberlerle muharebe etmek mümkündür. Bundan dolayı âyetteki "muharebe", Allah'a nisbet edildiği zaman mecaz olur. Çünkü bundan murad, Allah'ın dostları ile muhârebe etmektir. Bu kelime, peygambere nisbet edildiği zaman ise, hakîkî mânasını taşır. Buna göre Hak Teâlâ'nın bu âyetindeki يُحَارِبُونَ (harb açanlar, muharebe edenler) kelimesinin, aynı anda hem mecâzî hem de hakîkî mânaya hamledilmesi gerekir. Bu ise imkânsızdır?" İşte sual bu şekilde ortaya konulur.

Buna, iki şekilde cevap verilir:

1) Biz, muharebe kelimesini, Allah'ın emirlerine muhalefet mânasına

hamlediyoruz. Buna göre âyetin takdiri şöyle olur: "Allah'ın hükümlerine ve Resûlünün ahkâmına muhalefet eden, yeryüzünü bozmak için koşuşturanların cezası, şöyle şöyledir..."

2) Kelamın takdiri şu şekildedir: "Allah'ın dostları ve Resûlünün dostları ile muharebe edenlerin cezası, şöyle şöyle şöyledir..." Nitekim bir hadîs-i kutsîde Hak Teâlâ'nın, مَنْ اَهَانَ لِى وَلِيًّا فَقَدْ بَارَزَنِى بِالْمُحَارَبَةِ *"Kim, benim bir velîmi (dostumu), hor hakîr kılar ise, bana karşı savaş açmış olur"* dediği rivâyet edilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Bu Tehdidin Kâfirler Veya Fâsıklar Hakkında Olması

Bazı âlimler: "Bu va'îd, kâfirlere yöneliktir"; diğer bazıları da: "Âyetteki bu va'îd, mü'minlerin fâsıkları (günahkârları) hakkındadır" demişlerdir. Birinci görüşte olanlar, birkaç izah zikretmişlerdir:

a) Bu âyet-i kerîme, Ureyneli bir grup insan hakkında nâzil olmuştur. Onlar müslüman olduklarını söyleyip Medine'ye gelirler. Derken hastalanırlar, renkleri sararıp solar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) onları, idrârlarından ve sütlerinden içip iyi olmaları için, zekât develerinin yanına gönderir. Onlar oraya varıp, develerin sütünü ve idrarlarını içip iyileştikleri zaman, o develerin çobanlarını öldürürler, develeri sürer götürürler ve dinden dönerler. Hz. Peygamber (s.a.s) de onların peşinden (asker) yollar ve askerlere (onları öldürmelerini) emreder. Onlar yakalanınca elleri ve ayakları kesilir, gözleri oyulur ve ölsünler diye bırakılırlar. İşte o zaman, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu tatbikatını neshetmek üzere bu âyet nâzil olur. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu sünneti, bu âyet-i kerîme ile mensûh olur. **Şâfiî** (r.h)'ye göre ise, sünnetin Kur'ân ile neshi câiz olmadığı için, "Bu sünnet, bir başka sünnetle neshedilmiş olup bu âyet, o neshedici sünnete uygun olarak nâzil olmuştur."

b) Bu âyet-i kerîme, **Ebû Berzeti'l-Eslemî**'nin kavmi hakkında nâzil olmuştur. Bunlar Hz. Peygamber (s.a.s) ile anlaşma yapmışlardı. **Kinâne Kabîlesi**'nden bir grup insan, müslüman olmak maksadı ile geliyorlardı, (bunlara) rastladılar. O esnada **Ebû Berze**, orada yoktu. Derken onlar onları öldürüp, onların da mallarını aldılar.

c) Bu âyet Cenâb-ı Hakk'ın, kendilerine, haksız yere ve zulmen adam öldürmenin cezâsını ağırlaştırmasından sonra da, adam öldürme hususunda ileri gidip, yeryüzünde fesat çıkardıklarını naklettiği İsrâiloğulları hakkındadır. Binâenaleyh, onlardan kim adam öldürür, yeryüzünde fesat çıkarırsa, onların cezâsı, böyle böyledir...

d) Bu âyet, yol kesen müslümanlar hakkında nâzil olmuştur. İşte bu görüş, fukâhanın ekserisinin görüşüdür ki onlar şöyle demişlerdir: "Bu âyeti, dinden çıkanlara hamletmenin caiz olmadığına, şunlar da delâlet etmektedir:

1) Mürtedin elinin-ayağının kesilmesi, onun muharebe etmesine ve İslâm diyarında fesat çıkarmasına bağlı değildir. Oysa ki âyet, bunu gerektirmektedir.

2) Mürted olan kimse hakkında, sadece elini kesme ve onu sürgün etmekle yetinmek caiz değildir. Oysa ki âyet bunu iktizâ etmektedir.

3) Âyet, bu kimselerin, yakalanmadan önce tevbe etmeleri halinde, bu cezânın sâkıt olmasını, düşmesini iktizâ etmektedir. Cezânın düşeceğini ifâde eden şey de, *"Şu kadar ki, siz kendilerini yakalamadan evvel tevbe edenler müstesna..."* (Mâide, 34) âyetidir. Halbuki dinden çıkanın "hadd"i, yakalanmazdan önce de, yakalandıktan sonra da tevbe etmesi halinde düşer. Böylece bütün bunlar, âyetin, mürtedlerle ilgisi olmadığına delâlet eder.

4) Çarmıha germe, mürtedler hakkında meşru bir yol değildir. Halbuki çarmıha germe işi bu âyette meşrû kılınmıştır. Binâenaleyh âyetin, mürted olanlara tahsis edilmemesi gerekir.

5) Cenâb-ı Hakk'ın: *"Allah'a ve Resûlüne harp açanların, yeryüzünü bozmak için koşuşturanların..."* ifâdesi, ister kâfir ister müslüman olsun, bu sıfatı taşıyan herkese şamildir. Netice olarak denilebilir ki âyet, kâfirler hakkında nâzil olmuştur. Ama ne var ki sen, nazar-ı dikkate alınan şeyin, sebebin hususîliği değil, lafzın umûmîliği olduğunu biliyorsun.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Eşkıyanın Şehir ve Şehir Dışında Olması Arasındaki Fark

Bu âyette bahsedilen muharipler, savaşçılar, bir araya gelmiş ve birbirlerini korumaları sebebiyle, kendilerine kötülük düşünen kimselere karşı güçleri ve kuvvetleri olan ve de, müslümanların kanlarına ve canlarına kasteden topluluklardır. Biz, burada güce ve kuvvete itibar ettik, zira yol kesen kimse, hırsızdan ancak böyle bir kayıtla ayrılabilir. Alimler, bu durumun, çölde meydana gelmesi hâlinde, onların yol kesiciler oldukları hususunda ittifak etmişlerdir. Ama böyle bir durum beldenin içinde, şehirde meydana gelirse, **Şâfiî** (r.h) bunların da, yeryüzünü bozmak için çalışan kimseler olduklarını ve onlara hadd cezâsının tatbik edileceğini kabul ederek şöyle demiştir: "Ben, şehirde bu vasıfları taşıyan kimselerin, yol kesicilerden daha fazla günaha sahip olmasalar dahi, en azından günah itibariyle onlarla aynı seviyede olduklarını kabul ediyorum..."

Ebû Hanîfe'yle **İmâm Muhammed** (r.h) ise, bu durumun şehirde meydana gelmesi halinde, bunu yapan kimselere hadd tatbik edilmeyeceğini söylemişlerdir.

Şâfiî (r.h)'nin görüşünün dayanağı hem nass, hem de kıyastır. Nasstan olan dayanağı, Hak Teâlâ'nın, إِنَّمَا جَزَٰؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ *"Allah'a ve Resûlüne harp açanların, yeryüzünü bozmak için koşuşanların cezâsı..."* ifâdesinin umûm oluşudur.

Çünkü, âyette bahsedilen durumun şehirde meydana gelmesi halinde, bunu yapan kimselerin bu nassın umûmi hükmüne dahil olacakları hususunda, kesinlikle hiçbir şüphenin olmadığı herkesin malûmudur. Kıyastan dayanağı ise, "Bu bir cezâdır; binâenaleyh, diğer cezâlar ("hadd"ler) şehir ve şehir olmayan yerler itibariyle değişmez" şeklindedir. **Ebû Hanîfe** (r.h)'nin görüşü ise, "Şehre giren, genel olarak halkın içine karışır. Binâenaleyh onunla savaşmak mümkün olmaz. Bu sebeple de o, hırsız hükmünde olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cezaların Tatbiki

Hak Teâlâ'nın, أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ *"...öldürülmeleri veya asılmaları yahut (sağ) elleriyle (sol) ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut da (bulundukları) yerden sürülmeleridir"* ifâdesindeki أَوْ edatı hakkında, âlimlerin iki görüşü bulunmaktadır:

İdarenin Ceza Şeklinde Muhayyer Olması

a) Bu edât, tahyir, muhayyerlik ifâde eder. Bu, **Alî İbn Ebî Talha**'nın rivâyetine göre **İbn Abbas**'ın, **Hasan el-Basrî**'nin, **Saîd İbnu'l-Müseyyeb**'in ve **Mücâhid**'in görüşüdür. Buna göre mâna, "İmam onu ister öldürür, ister asar, ister ellerini ve ayaklarını keser ve isterse sürer" şeklindedir. Yani, "Bu kısımlardan hangisini isterse onu yapar" şeklindedir.

Muhayyer Olmayıp Suça Göre Ceza Gerektiği

Atâ'nın rivâyetine göre ise **İbn Abbas**, "Buradaki أَوْ tahyir, muhayyerlik için olmayıp, aksine, hükümlerin suçların değişmesiyle değişeceğini beyân etmek için gelmiştir. Binâenaleyh kim sadece öldürürse, öldürülür; kim hem öldürür, hem de mal alırsa, hem öldürülür, hem de asılır; kim sadece mal alırsa (sağ) eli ile (sol) ayağı çaprazlama kesilir; kim de yolculara korku salar ve mal almaz ise, sürgüne gönderilir" demiştir. Bu, âlimlerin çoğunun görüşüdür. **İmam Şâfiî** (r.h)'nin mezhebi de böyledir.

Muhayyerlik Görüşünün Tenkidi

Şu iki husus birinci görüşün zayıflığına delâlet eder:

1) Eğer âyetten murad muhayyerlik olsaydı, devlet başkanının (imamın), sadece sürgün ile yetinmesinin mümkün olması gerekirdi. İmam için böyle bir yetkinin olmadığı hususunda icmâ edildiğine göre, anlıyoruz ki âyetten murad, muhayyerlik (bu cezalardan herhangi birini uygulamada serbestlik) değildir.

2) Eğer bu kimse adam öldürmez ve mal da almaz ise, bir günaha yeltenmiş, ama onu yapmamış olur. Bu ise, diğer günahlara niyetlenip yapmamada da olduğu

gibi, öldürülerek cezalandırılmayı gerektirmez. Binâenaleyh âyeti, muhayyerlik mânasına hamletmenin câiz olmadığı sâbit olmaktadır. Bundan dolayı âyette geçen her bir fiilin tek başına, yine tek başına bir file karşılık olması gerekir ve âyetin takdiri şöyle olur: "Onların cezaları, eğer öldürmüşler ise öldürülmek; eğer hem öldürmüş, hem de mal almış iseler asılmak; eğer sadece mal almış iseler, çapraz olarak (sağ) elleri ile (sol) ayaklarının kesilmesi; eğer yolcuları sadece korkutmuşlar ise, sürgüne gönderilmektir." Kıyas-ı celî de, bu söylediklerimizin doğruluğuna delâlet etmektedir. Çünkü kasten ve haksız yere adam öldürmek, öldürülme cezasını gerektirir. Binâenaleyh bu ceza, yol kesenler hakkında biraz daha ağırlaştırılmıştır. Böylece öldürme cezası, vazgeçilmesi câiz olmayan bir farz olmuştur. Haksız yere başkalarının malını almak, yol kesici olmayanlarca yapıldığında da, el kesme ile cezalandırılır. Buna göre, el kesme cezası da, yol kesiciler hakkında, çaprazlama eliyle birlikte bir ayaklarının kesilmesi şeklinde ağırlaştırılmıştır. Eğer yol kesenler, hem öldürür, hem de mallara el korlar ise, bunlar için hem öldürülme, hem de çarmıha asılma cezası uygulanır. Çünkü bunların, yolun geçtiği yerde bir müddet çarmıha gerili vaziyette kalmaları, bu cezanın verildiğinin herkes tarafından görülüp bilinmesine sebep olur. Böylece de bu durum, başkalarının böyle bir günahı işlemeye yeltenmelerine mâni olur. Fakat yol kesici sadece yolcuları korkutmuş ise, şeriat onun için de, sürgün edilme gibi hafif bir ceza ile yetinmiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Hem Öldüren Hem de Mal Gasbeden Eşkıyanın Cezası

Ebû Hanîfe (r.h): "Yol kesici hem insan öldürür, hem de onun malını alır ise, devlet başkanı (imam) şu üç cezadan birini uygulamada muhayyerdir:

a) Sadece öldürmek...

b) Önce elleri ile ayaklarını çapraz kesip, sonra öldürmek...

c) Öldürüp, sonra çarmıha germek" demiştir.

Şâfiî (r.h)'ye göre ise, bunları mutlaka herhâlukârda çarmıha germek gerekir. Bu aynı zamanda **Ebû Yûsuf** (r.h)'un da görüşüdür.

Şâfiî (r.h)'nin delili şudur: "Allah Teâlâ, yol kesenlerin öldürülmelerini âyette açıkca belirttiği gibi, çarmıha gerilmelerini de açıkça belirtmiştir. Binâenaleyh öldürülme cezasının düşürülmesi câiz olmadığı gibi, çarmıha gerilme cezasının düşürülmesi de câiz olmaz." Alimler, yol kesenin nasıl çarmıha gerileceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu kimsenin diri olarak çarmıha gerileceği, sonra da mızrağın dipçiği ile ölünceye kadar vurulacağı söylenmiştir. **İmam Şâfiî** (r.h) ise: "Bu kimsenin önce öldürüleceğini, sonra cenaze namazının kılınacağını, daha sonra çarmıha gerileceğini" söylemiştir.

ALTINCI MESELE
Nefy (Sürgün) Cezası

Alimler, yerden sürgün edilmenin ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. **Şâfiî** (r.h) şöyle demiştir: "Bu, "insanlar bunları yakalarlar ise, öldürürler, çarmıha gererler ve elleri ile ayaklarını çaprazlama keserler. Eğer yakalayamazlar ise, onları sonuna kadar ararlar. Eğer sonunda yakalarlar ise, yine söylediğimiz cezaları uygularlar" demektir." **Ahmed İbn Hanbel** ile **İshâk** (r.h) da aynı görüştedirler. **Ebû Hanîfe** (r.h) ise: "Yerden sürgün etmenin, o kimseyi hapsetmek mânasında olduğunu" söylemiştir ki, bu dilcilerin çoğunun da tercih ettiği görüştür. Bunlar şöyle demişlerdir: "Buna şu delâlet eder: Âyetteki, أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ *"veya yerden sürülmeleridir"* ifâdesinden maksad, ya bu kimselerin yeryüzünden tamamen sürülüp çıkarılmalarıdır ki bu, hayatta oldukları müddetçe mümkün değildir. Ya da bundan maksad, onların o memleketten, bir başka beldeye sürgün edilmeleridir. Bu da câiz değildir. Çünkü sürgün etmenin maksadı, onların şerlerini müslümanların başından savuşturmaktır. Binâenaleyh eğer biz onları başka bir beldeye sürersek, o zaman oradaki müslümanlar zarara uğrar. Yahut da bundan maksad, onların kâfirlerin diyarına sürgün edilmeleridir. Bu da caiz değildir. Çünkü bir müslümanı, kâfirlerin memleketine sürmek, orada yaşayan kâfirlere, bu kimsenin bir mürted olduğunu çıtlatma olur ki, bu câiz değildir. Bütün bu ihtimaller bâtıl olunca, "yeryüzünden sürülmesinden" maksadın, ancak hapsedilmesi olması ihtimali kalmıştır."

Bu görüşte olanlar sözlerini şu şekilde sürdürmüşlerdir: Hapsedilen kimse için de bazan "yeryüzünden sürülmüş" ifâdesi kullanılır. Çünkü o, dünyanın temiz ve leziz birçok şeyinden istifade edemez ve dostlarından hiçbirini göremez. Böylece de âdetâ bütün leziz, temiz ve hoşa giden şeylerden sürgün edilmiş olur. Sanki hakîkatte de sürgün edilmiş gibidir. İnsanlar, "zındık" diye itham edildiği için **Sâlih İbn Abdulkuddûs**'ü dar bir yere hapsetmişlerdi. O orada uzun bir müddet kalınca, uzun bir şiir söylemişti. Şu iki beyit o şiirdendir:

خَرَجْنَا عَنِ الدُّنْيَا وَعَنْ وَصْلِ أَهْلِهَا / فَلَسْنَا مِنَ الْأَحْيَا وَلَسْنَا مِنَ الْمَوْتَى
إِذَا جَاءَنَا السَّجْبَانُ يَوْمًا لِحَاجَةٍ / عَجِبْنَا وَقُلْنَا جَاءَ هَذَا مِنَ الدُّنْيَا

"Biz dünyadan ve dünya ehli ile münâsebetten çıktık (uzak kaldık). Binâenaleyh ne dirilerden olduk, ne ölülerden. Bir gün bir ihtiyaçtan dolayı zindancı geldiğinde, şaşakaldık ve "işte bu dünyadan geliyor" dedik."

İmam Şâfiî (r.h) şöyle demiştir: "Âyette zikredilen bu sürgün, şu iki mânaya alınmıştır:

a) Bu yol kesiciler, adam öldürüp mallarını aldıklarında, eğer devlet başkanı (imam) onları yakalayabilir ise, cezayı uygular. Eğer yakalayamazsa, devamlı onların

takibinde olur. Binâenaleyh onların imamdan korkmaları sebebi ile belde belde kaçıp dolaşmaları, "yeryüzünden sürgün edilme" diye ifâde edilmiştir.

b) Bir yol kesme hâdisesinde bulunup, yol kesenlerin sayısını artıran ve böylece de müslümanların korkmasına sebep olan, ama ne onları öldüren, ne de mallarını almayanları eğer imam yakalar ise, cezalarını verir. Eğer onları yakalayamaz ise, devamlı onların tâkibinde olur. İşte bu hususta **Şâfiî** şöyle der: "İmam onları yakalar, onlara "ta'zîr" cezası verir ve onları hapseder. Binâenaleyh onların yerden sürülmelerinden maksad, sadece bu hapis edilişleridir." Allah en iyi bilendir.

Sonra Cenâb-ı Hak, ذٰلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ *"Bu onların dünyadaki rüsvaylıkları ve hor-hakîr oluşlarıdır. Âhirette ise onlara pek büyük bir azap vardır"* buyurmuştur.

Mu'tezile şöyle demiştir: "Bu âyet, namaz kılan fâsıkların (günahkâr mü'minlerin) tehdîd-i ilahiye muhatap olduklarına ve onların bu öldürmelerinin,sevaplarını geçersiz kıldığına delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ onlar hakkında, dünyada ve âhirette bunun bir rezillik ve rüsvaylık olduğuna hükmetmiştir. Bu da, onların kınanmayı hakettiklerini gösterir. Onların, şu anda kınanmaya müstehak oluşları, medhe ve övgüye müstehak insanlar olmaya devam etmelerine mânîdir. Çünkü bu, iki zıddı birleştirmek olur. Durum böyle olunca, fâsıkların (günahkâr mü'minlerin) kat'î olarak tehdîd edildiği ve günahların sevapları geçersiz kıldığı ("ihbât") görüşü sâbit olur."

Buna şöyle cevap verilir: Bu cezanın, eğer tevbe yapılmamış ise, kulu rezil ve rüsvay etmek üzere verildiği hususunda sizinle bizim aramızda bir ihtilaf yoktur. Fakat tevbe edilmesi halinde bu ceza, o kimseyi rezil ve rüsvay etmek üzere değil, imtihan etmek üzere tatbîk edilir. Sizin bunu, muteber olduğunu gösteren bir delilden ötürü, tevbenin bulunmaması şartına bağlamanız uygun olduğuna göre, biz de bu hükmü, affedilmeme şartına bağlıyoruz. Bu durumda söz, bu delilin, Allah Teâlâ'nın fâsıkları affedeceğine delâlet edip etmemesi ile ilgili olmuş olur. Biz bu meseleyi Bakara sûresinde, ...بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً (Bakara, 81) âyetinin tefsirinde iyice açıklamıştık.

* *
*

Eşkiyanın Tevbe Etmesi İle Düşen ve Düşmeyen Haklar

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٤﴾

"Ancak, siz kendilerini ele geçirmeden önce, tevbe edenler müstesnâ. Bilin ki Allah gafûr ve rahîmdir"

(Mâide, 34).

Şâfiî (r.h) şöyle demiştir: "Allah muhâriplere (yol kesicilere) uygulanması gereken cezaları iyice anlatınca, bunlardan, yakalanmazdan önce tevbe edenleri müstesnâ tutmuştur. Bu hususlaki kâide şudur: Allah'ın hukûku (hakları) ile ilgili hükümler, tevbeden sonra düşer. Amâ insanların hakları ile ilgili hükümler düşmez. Binâenaleyh yol kesenler, eğer bir kimseyi öldürmüş olur, yakalanmadan önce tevbe ederlerse, öldürülenin yakınları o kimsenin kısas edilmesini isteyebilir veya onu affedebilirler. Bu yol kesenden, tevbesi sebebi ile, sadece devlet reisi tarafından öldürülme hususu sakıt olur. Eğer bu yol kesen, bir insanın malını almış ise, o malı geri vermesi gerekir, eli-ayağı kesilmez. Ama ele geçirildikten sonra tevbe ederlerse, âyetin zâhirine göre bu tevbe onlara fayda vermez, gereken cezâ onlara uygulanır." **Şâfiî** (r.h) şöyle de demiştir: "O kimsenin, tevbesi sebebi ile Allah'a ait olan her türlü ceza düşebilir. Çünkü **Mâiz** (r.a) recmedileceği zaman, açıkça tevbe etmiştir. Sahabe **Mâiz** (r.a)'i recmedince, onun tevbesini Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Keşke onu bıraksaydınız"* veya bu mânada başka bir söz söyledi. İşte bu da tevbenin, insandan, Allah'ın hakları ile ilgili herşeyi düşürdüğüne delâlet eder.

* *
*

Allah'a Vesîle Arayıp Cihad Etme

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣٥﴾

"Ey îman edenler, Allah'a saygılı olun, O'na (yaklaşmaya) vesîle arayın ve O'nun yolunda cihad edin. Umulur ki felâha erersiniz"

(Mâide, 35).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin, önceki âyetlerle irtibatı hususunda iki izah vardır:

1) Bil ki Allah Teâlâ'nın, peygamberine, bir grup yahudinin kendisine ve mü'min kardeşleri ve sahabeye, haksızlık ve hile ile kötülük yapmak istediklerini, ama onları muradlarından alıkoyduğunu haber verdiğini anlatmıştık. İşte bu âyette de Allah, Hz. Peygamber'e onların peygamberlerine karşı son derece azgın oluşlarını ve o peygamberlere eziyet etmede alabildiğine ısrarlı olduklarını açıklamıştır. Bu hususlaki söz, işte bu âyete kadar uzamıştır. Bu âyette de Allah Teâlâ, yeniden birinci maksada dönmüş ve يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ *"Ey İman edenler, Allah'a saygılı olun, O'na (yaklaşmaya) vesile arayın"* buyurmuştur. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Siz, yahudilerin günaha ve isyana karşı ne kadar cüretli olduklarını ve kulu, Rabbine ulaştırma vesileleri olan taatlardan ne kadar uzak olduklarını anladınız.. O halde ey mü'minler, siz böyle olmayınız. Allah'a isyân etmekten sakınıp, O'na tâatta bulunmak sûretiyle, kendisine yaklaşmaya vesileler arayınız."

2) Allah Teâlâ, yahudilerin *"Biz, Allah'ın evlatları ve dostlarıyız"* (Mâide, 18) yani, "Biz Allah'ın nebîlerinin evlatlarıyız" dediklerini nakletmiştir. Böylece onlar babalarının işleriyle övünmüşlerdir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Ey İman edenler, siz babalarınızın ve cedlerinizin şerefli olmalarıyla övünmeyin. Sizin övüncünüz, kendi amellerinizle olsun. Binâenaleyh, Allah'tan korkun ve O'na ulaştıracak yolları arayınız"* demiştir. Allah, en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Def-i Mefsedet Celb-i Menfaatten Önce Gelir

Bil ki, bütün yükümlülükler iki nevide toplanmıştır; bunların bir üçüncüsü yoktur:

a) Yasaklanmış olan şeyleri terketmek ki, *"Allah'a saygılı olun"* emriyle, işte buna işâret edilmiştir.

b) Emredilenleri yapmak ki, O, buna *"O'na (yaklaşmaya) vesile arayın..."* buyruğuyla işaret etmiştir. Yasaklardan uzak durmak bizatihi emredilenleri yapmaktan önce geldiği için, Cenâb-ı Hak, yasaklara hürmet edilmesini önce zikretmiştir. Biz, yasakları bırakmanın, emredilenleri yapmaktan önce geldiğini söyledik. Çünkü terketmek, bir şeyi asıl yokluğu üzerine bırakmaktan ibarettir. Fiil, yani yapmak ise, bir şeyi yapıp meydana getirmektir. Bütün sonradan var olan şeylerin yokluğunun, varlıklarından önce bulunduğunda şüphe yoktur. Bu sebeple "terketmek" hiç şüphesiz, bir şeyi yapmaktan önce bulunur.

Günahları Terk İle de Allah'a Yaklaşma Mümkün Olmaz mı?

Şayet, "Günahları terketme ile de, bazan Allah'a yaklaşma vesileleri elde edildiğini bildiğimiz halde, niçin Allah'a yaklaşma vesilesi fiile, (bir şeyi yapmaya) tahsis edilmiştir?" denilirse:

Biz deriz ki: Terketmek, bir şeyi asıl yokluğu üzere bırakmak demektir. Halbuki, bu devam eden yokluk ile, bir şeye kat'î olarak ulaşmak mümkün değildir. Binâenaleyh terketmenin, bırakmanın, bir vesîle olması mümkün değildir. Tam aksine, bir kimseyi, şehveti çirkin bir fiili yapmaya davet etse de, sonra da kişi Allah'ın rızasını elde etmek maksadıyla o işi yapmasa, işte burada o işi yapmamadan dolayı Allah'a ulaşma vesîlesi tahakkuk etmiş, bulunmuş demektir. Ama ne var ki, bu yapmama işi de, fiiller nev'indendir. Bundan dolayı muhakkik ülemâ: "Bir şeyi bırakmak, o şeyin zıddını yapmaktan ibarettir" demiştir.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Terk ve fiil, fiillerin zâhirinde nazar-ı dikkate alınan iki hususlur. Binâenaleyh, terkedilmesi vacip olan şey, muharremât (haram kılınmış şeyler); yapılması vacip olan şey de, vacibattır (farzdır). Bu iki şey ahlâkta da nazar-ı itibara alınmıştır. Binâenaleyh, yapılması vacip olan şey, iyi huylardır; terkedilmesi gerekenler de, kötü huylardır. Bunlar, fikirlerde de nazar-ı dikkate alınmışlardır. Binâenaleyh yapılması gerekli olan, Allah'ın birliğine, nübüvvete ve meâde delâlet eden deliller hususunda tefekkür etmektir. Bırakılması gerekli olan şey ise, şüphelere önem vermemektir. Bunlar, tecellî makamında da nazar-ı dikkate alınmışlardır. Binâenaleyh yapılması gerekli olan şey, Allah'ta gark olmaktır; yapılmaması gereken şey ise, Allah'tan başkasına dönüp bakmamaktır. Riyazatçılar (nefis terbiyecileri), fiil ve terki, "Tahliye ve Tahliye" اَلتَّخْلِيَةُ وَالتَّحْلِيَةُ "Nefy ve ispât", "Fenâ ve bekâ" diye adlandırırlar. Bütün makamlarda, olumsuzluk (yani yokluk), ispâttan (varlıktan) öncedir. İşte bundan dolayı, bizim "Lâ ilâhe illa'llâh" ifâdemizde de, olumsuzluk ispâttan önce getirilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Vesîle Mefhumunu İstismar Eden Talimiyye Fırkasına Cevap

"Vesîle", bir kimse bir şeye yaklaştığında söylenen, وَسَلَ اِلَيْهِ "Ona yaklaştı" ifâdesinden olmak üzere, "faîle" vezninde bir kelimedir. Nitekim şair **Lebîd** de şöyle demiştir:

أَرَى النَّاسَ لاَ يَدْرُونَ مَا قَدْرُ أَمْرِهِمْ / أَلاَ كُلُّ ذِى لُبٍّ إِلَى اللّٰهِ وَاسِلُ

"Görüyorum ki insanlar, işlerinin durumunu bilmiyorlar. İyi biliniz ki, aklı olan herkes Allah'ı arzulamaktadır." Yani مُتَوَسِّلٌ "O'na yol arar" demektir. Binâenaleyh "vesîle", kendisiyle maksada ulaşılan şeydir.

"Ta'lîmiyye"(9) şöyle demektedir: "Âyet, Allah'a ulaşmanın, ancak O'nu bize tanıtan bir muallim ve O'nun bilgisine bizi irşâd eden bir mürşid sayesinde mümkün olacağına delâlet etmektedir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, kendisine ulaşmayı

(9) Ta'lîmiyye: Bâtıniyye'nin bir koludur. Bu kola mensub olanlar, akıl ve düşüncenin insanları ihtilâta düşürdüğünü; halbuki insanın gayesinin birlik ve tesânüd olduğunu; Kur'an'ın ve hadislerin zâhirî mânalarının bir kıymeti olmayıp, asıl mânaların bâtında olduğunu; bu bâtınî mânaları da ancak İmâm-ı Ma'sûmun bilebileceğini; işte bütün bunlardan dolayı da gerçeklere erişmek isteyen her şahsın bu mânaları İmâm-ı Ma'sûm'dan öğrenmesi gerektiğini söylerler (Ç).

mutlak mânada emretmiştir. O'na iman, gayelerin en yücesi, maksadların da en şereflisidir. Binâenaleyh, burada da bir vesîlenin bulunması gerekir."

Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Allah Teâlâ, kendisine iman edilmesinden sonra "vesîle" talebinde bulunmayı emretmiştir. O'na iman etmek, O'nu bilip tanımaktan ibarettir. Böylece bu, O'na iman edip O'nu tanıdıktan sonra, kendisine götüren bir vesîleyi talep etme ile ilgili bir emir olmuş olur. Binaenaleyh bunun kendisini tanımaya götüren bir vesîleyi talep etmekle ilgili bir emir olması imkânsız olur. Öyleyse bundan murad, O'nun rızasını elde etmek için kendisine ulaştıran vesîleyi aramaktır ki, işte bu da ibâdet ve taatlarla olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ *"Ve O'nun yolunda savaşın. Umulur ki, felâha erersiniz"* buyurmuştur. Bil ki Cenâb-ı Hak, yapılmaması gerekli olan şeyleri terketmeyi, *"Allah'tan ittika edin"* ifâdesiyle; yapılması uygun olan şeyleri de, *"O'na (yaklaşmaya) vesîle arayın"* ifâdesiyle emretmiştir. Bütün bunların hepsi, insanın nefsine ve arzusuna ağır ve güç gelen şeylerdir. Çünkü nefis, sadece dünyaya ve maddî olan lezzetlere davet edip götürmek ister. Akıl ise, ancak Allah'a hizmet edip, O'na taatta bulunmaya ve maddî olan şeylere iltifât etmemeye davet eder. Bu iki durum arasında bir zıddiyyet ve aykırılık bulunmaktadır. İşte bundan ötürü de ülemâ, dünya ve âhiretin talep edildiği yerlerde, bu ikisini iki kuma, iki zıd, doğu-batı, gece-gündüz ile temsil etmişlerdir. Durum böyle olunca, Hak Teâlâ'nın, *"Allah'tan ittika edin, O'na (yaklaşmaya) vesîle arayın"* buyruğunu kabul edip onlara boyun eğmek, insan tabiatına ağır geldiği için, onun nefsine en güç ve zor gelen şeyler cümlesinden olur! İşte bu sebepten dolayı Allah, bu emrin peşinden, *"ve O'nun yolunda cihad edin. Umulur ki felâha erersiniz"* ifâdesini getirmiştir.

İşte bu âyet, ruhanî birtakım sırları ihtivâ eden çok mübarek bir âyettir. Biz burada o sırlardan sadece bir tanesine işaret etmek istiyoruz ki, o da şudur: Allah'a ibâdet edenler iki kısma ayrılır:

Onların bir kısmı, başka hiçbir maksattan dolayı değil, sırf Allah rızası için O'na ibadet ederler.

Bir kısmı ise, başka bir maksat için ibâdet etmiş olabilir.

Birinci makam, çok yüce ve üstün bir makamdır ki, Allah bu makama, *"ve O'nun yolunda cihad edin"* buyruğu ile işaret etmiştir. Yani, "O'na kulluk yolunda ve O'nu tanıma ve O'na hizmet etmedeki ihlâs yolunda cihâd edin..." demektir.

İkinci makamın derecesi, birincisinden aşağıdır. Yüce Allah bu makama da *"Umulur ki felâha erersiniz"* ifâdesiyle işâret etmiştir. Felâh, kötülüklerden kurtulup, sevilen ve umulan şeyleri elde etmeyi kapsayan bir isimdir.

Kâfirler, Kıyamet Günü Azabından Kurtulmak İçin Bütün Dünyayı Vermek İsteyecek

Bil ki Cenâb-ı Hak, mü'minleri, bu âyette bütün hayırların ana noktalarına ve her türlü saadetin elde edildiği anahtarlara irşâd edip ulaştırınca, bunun peşinden kâfirlerin durumunu ve hayat ve saâdetin ancak bu dünyada olduğunu zanneden kimselerin akibetlerini tavsîf etmiş, bu korkunç işler cümlesinden de, şu iki nev'i zikretmiştir:

* *
*

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُم مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَا تُقُبِّلَ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٣٦﴾ يُرِيدُونَ أَن يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُم بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ ﴿٣٧﴾

"O inkâr edip kâfir olanlar (yok mu?) Eğer yeryüzünde bulunan her şey ve onun bir o kadarı daha onların olsa da Kıyamet gününün azabından (kurtulmak için) onu fedâ etseler, yine kendilerinden kabul olunmaz. Onlar için pek acı veren bir azâp vardır. Onlar ateşten çıkmalarını dilerler. Halbuki onlar bundan çıkıcı değildir. Onlar için, kendilerini tutup durduracak bir azap vardır"

(Mâide, 36-37).

Bu iki nev'den birincisi, Hak Teâlâ'nın, *"O inkâr edip kâfir olanlar (yok mu?) Eğer yeryüzünde bulunan her şey ve onun bir o kadarı daha onların olsa da kıyamet gününün azabından (kurtulmak için) onu fedâ etseler, yine kendilerinden kabul olunmaz. Onlar için pek acı veren bir azap vardır"* buyruğudur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE لَوْ edatından sonra gelen cümle إِنَّ 'nin haberidir. Buna göre şayet, "Kendisinden önce geçenler cemi olduğu halde, لِيَفْتَدُوا بِهِ kelimesindeki zamir niçin müfret getirilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Kelamın takdiri لِيَفْتَدُوا بِذٰلِكَ الْمَذْكُورِ şeklindedir.

İKİNCİ MESELE Âyetteki, وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ *"Onlar için pek acıklı bir azap vardır"* ifâdesi, hâl cümlesi olabileceği gibi, habere atfedilmiş bir cümle olması da muhtemeldir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu sözün maksadı, azabın o kâfirlere vacip, gerekli olduğunu temsîlen ifâde etmektir. Çünkü onların oradan kurtulmaları imkânsızdır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, يُقَالُوا لِلْكَافِرِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ لَكَ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا أَكُنْتَ تَفْدِي بِهِ فَيَقُولُ نَعَمْ فَيُقَالُ لَهُ قَدْ سُئِلْتَ أَيْسَرَ مِنْ ذَلِكَ فَأَبَيْتَ *"Kıyamet gününde kâfire şöyle denilir: "Söyle bakalım.. Eğer yeryüzü dolusu altının olsaydı, (bu azaptan kurtulmak için) onu fidye olarak verir miydin?" Bunun üzerine o, "Evet" der. Bunun üzerine de ona, "Senden daha az ve kolayı istenmişti de, sen bundan kaçınmıştın!..."*(10) *denilir."*

Bunların ikinci nev'i de Allah'ın *"Onlar ateşten çıkmalarını dilerler. Halbuki onlar bundan çıkıcı değildir. Onlar için, kendilerini tutup durduracak bir azap vardır"* sözüdür. Bu ifâdeyle ilgili olarak da şu iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Onların çıkmak istemeleri şu iki mânaya muhtemeldir:
a) Onlar bunu kastettiler ve çıkış yolu aradılar.. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ne zaman oradan çıkmak isterlerse, yine içerisine îâde olunurlar"* (Hacc, 22) buyurmuştur.

Denildi ki: Cehennemin ateşi onları yukarıya doğru yükselttiğinde, o cehennemden çıkmayı temenni etmişlerdir.

Yine şu da belirtilmiştir: Ateşin kuvvetinden ve azaba uğrayanları savurmasından ötürü, sanki onlar, nerdeyse cehennemden çıkacaklardı...

b) Onlar bunu temennî etmişler ve kalpleriyle istemişlerdir. Nitekim Allah bir başka âyetinde de, cehennemliklerin *"Ey Rabbimiz, bizi buradan çıkar. Eğer (yine küfre) dönersek, artık hiç şüphesiz ki biz zalimlerdeniz"* (Mü'minun, 107) sözlerini naklet-miştir. Bu izah tarzını da, bu âyeti yâ harfinin ötresiyle يُرِيدُونَ أَنْ يُخْرَجُوا مِنَ النَّارِ "Ateşten çıkarılmalarını dilerler" şeklinde okuyanın kıraati de tekid eder.

İKİNCİ MESELE

Alimlerimiz, bu âyetle, Allah'ın ihlâsla "Lâ ilâhe illâllâh-Allah'tan başka Tanrı yoktur" diyen kimseyi cehennem-den çıkaracağına dair istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Çünkü Cenâb-ı Hak, âyette bahsedileni, kâfirleri tehdit ve onları korkutan şiddetli bir vaîd kabilinden saymıştır. Şayet bu hal kâfirlere mahsus olmasaydı, âyet-i kerimede ifâde edilen durumun kâfirlere tahsis edilmesinin bir mânası olmazdı. Allah en iyi bilendir.

Söylediğimiz bu hususu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Onlar için, kendilerini tutup durduracak bir azap vardır"* ifâdesi de teyîd eder. Çünkü bu ifâdede hasr

(10) Müslim, Münafikûn, 51-53 (4/2161).

bulunmaktadır. Binâenaleyh mâna, "Devamlı olan azap başkaları için değil, sadece onlar içindir" demektir. Bu, Allah'ın tıpkı, *"Sizin dininiz size..."* (Kafirun, 6) buyruğu gibidir. Yani, "Başkaları için değil, sizin içindir" demektir. İşte burada da böyledir.

* *
*

Hırsızların Cezası

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوٓا أَيْدِيَهُمَا جَزَآءًۢ بِمَا كَسَبَا نَكَٰلًا مِّنَ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾ فَمَن تَابَ مِنۢ بَعْدِ ظُلْمِهِۦ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣٩﴾ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُۥ مُلْكُ السَّمَٰوَٰتِ وَالْأَرْضِ ۖ يُعَذِّبُ مَن يَشَآءُ وَيَغْفِرُ لِمَن يَشَآءُ ۗ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٠﴾

"Erkek hırsızla kadın hırsızın -o irtikâb ettiklerine bir karşılık ve cezâ, Allah'tan ibret verici bir ukûbet olmak üzere- ellerini kesiniz. Allah azîzdir, hakîmdir. Fakat kim yaptığı o haksız hareketinden sonra tevbe eder, kendisini düzeltirse, şüphesiz ki Allah, onun tevbesini kabul eder. Çünkü Allah, gafûr ve rahîmdir. Bilmez misin ki göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır. O, dilediğine azap eder, dilediğini de bağışlar. Allah her şeye hakkıyla kâdirdir"

(Mâide, 38,39,40).

Âyetin, daha önceki kısımla münasebeti hususunda iki görüş bulunmaktadır:

a) Allah Teâlâ önceki âyette, yol kesmek sûretiyle başkasının malının alınması halinde, el ve ayakların (çaprazlama) kesilmesini farz kılınca, bu âyette de, hırsızlık yaparak başkasının malının alınması halinde de, el ve ayakların[11] kesileceğini beyân etmiştir.

b) Cenâb-ı Hak, *"Kim bir canı, bir can mukabilinde veya yeryüzünde bir fesâd çıkarmaktan dolayı olmayarak öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de onu kurtarırsa bütün insanları diriltmiş gibi olur"* (Mâide, 32) buyurarak, haksız yere adam öldürme işinin çok büyük günah olduğunu zikredince, bundan sonra da adam

(11) Metinde ayaklar da geçmektedir. Fakat bu kelimenin yanlışlıkla girdiğini düşünüyoruz. Zira hırsızlıkta yalnız el kesme sözkonusudur (Ç).

öldürmeyi ve acı çektirmeyi mübah kılan cinâyetlerden bahsetmiş, böylece önce yol kesmeden bahsetmiş, ikinci olarak da hırsızlık etme işini zikretmiştir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nahivciler, âyetteki, وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ kelimelerinin merfû okunup okunmaması hususunda birkaç görüş üzere ihtilâf etmişlerdir:

a) Bu, **Sîbeveyh** ve **Ahfeş**'in görüşü olup, buna göre Hak Teâlâ'nın وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ ifâdeleri mübtedâ olarak merfû olup, haberleri ise hazfedilmiştir. Buna göre kelamın takdiri فِيمَا يُتْلَى عَلَيْكُمُ السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ "Size okunan şeyler içinde, hırsız erkek ve hırsız kadın(ın hükmü de vardır), yani "onların hükmü, şöyle yapmaktır" şeklindedir. اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا *"Zina eden kadınla zinâ eden erkekten her birine yüzer değnek vurun"* (Nûr, 2) ve وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ فَآذُوهُمَا *"Sizlerden fuhşu irtikâb edenlerin her ikisini de eziyyete koşun..."* (Nisâ, 16) âyetleri hakkında da söz aynıdır. **İsa İbn Ömer**, hem bu âyeti, hem de Nûr 2 âyetini mansûp olarak, اَلزَّانِيَةَ وَالزَّانِيَ ve وَالسَّارِقَ وَالسَّارِقَةَ şeklinde okumuştur. Buraların mansûp okunması **Sibeveyh**'e göre de tercih edilen okuyuştur. O, şöyle demektedir: "Çünkü birisinin, زَيْدًا فَاضْرِبْهُ "Zeyd'e vur!" şeklindeki ifâdesi, زَيْدٌ فَاضْرِبْهُ "Zeyd, ona vur" ifadesinden daha güzeldir. Hem, فَاقْطَعُوا *"kesiniz.."* kelimesinin, mübtedanın haberi olması caiz değildir. Çünkü mübtedânın haberine fâ harfi gelmez.

b) **Ferrâ**'nın tercih ettiği görüştür. Buna göre, bu kelimeleri merfû okumak, mansup okumaktan daha evlâdır. Çünkü, وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ kelimelerindeki elif lâm, اَلَّذِي mânasındadır. Binâenaleyh ifâdenin takdiri, اَلَّذِي سَرَقَ فَاقْطَعُوا يَدَهُ "Hırsızlık yapan erkeğin elini kesiniz..." şeklindedir. Takdirin böyle olması halinde, habere fâ harfinin gelmesi güzel ve yerinde olur. Çünkü haber, cezâ (karşılık) cümlesidir. Hırsızlık yapan erkek ile hırsızlık yapan kadının bizzat kendileri kastedilip, ("Hırsızlık yapan şu erkek; hırsızlık yapan şu kadın..." denildiğinde) ancak, nasb okunması da yerinde ve güzel olur. Ama böylesi bir cezâyı, böylesi bir fiili yapan herkese yöneltmeyi kastettiğinde, bu kelimeleri merfû okumak daha uygundur. İşte bu görüş, **Zeccâc**'ın da tercih etmiş olduğu bir görüş olup, mutemed ve güvenilir bir görüştür.

Âyetten, şart ve cezânın murad edildiğine şu hususlar da delâlet etmektedir:

a) Allah Teâlâ, bunu açıkca belirtmiştir. Ki bu da O'nun, *"o irtikab ettiklerine bir karşılık ve cezâ olmak üzere..."* ifâdesidir. İşte bu ifâde, el kesmenin, hırsızlık yapma fiiline mukabil, meşrû kılınmış bir cezâ olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh, şartın umûmi olmasından dolayı, cezanın da umumî olması gerekir.

b) Hırsızlık, bir suçtur. El kesmek de bir cezâdır. Suçlara cezâ vermek, münasip

ve uygun bir harekettir. Zira, münasip bir vasfın peşinden bir hükmün zikredilmiş olması, o vasfın, o hükmün illeti olduğuna delâlet eder.

c) Âyeti bu mânaya alırsak, işte, o zaman bir şeyler ifâde etmiş olur. Ama, âyeti muayyen bir hırsıza hamlettiğimizde, o zaman âyet mücmel olur, elde edilmek istenen mânayı da ifâde etmez. Binâenaleyh, birinci mânaya almak daha uygun olur.

Sîbeveyh'in benimsediği görüşe gelince, bu nazar-ı dikkate alınacak bir görüş değildir. Bunun böyle olduğuna şunlar da delâlet eder:

a) Bu, gerek Hz. Peygamber (s.a.s)'den, gerekse ümmetin tamamından tevâtüren nakledilmiş olan Kur'ân-ı Kerim'i ta'na yol açar ki, bu kesinlikle bâtıldır. Eğer **Sîbeveyh**: "Ben, bu ifâdeleri merfû okumanın, caiz olmadığını söylemiyorum. Ben ancak, mansup okumanın daha münasip olduğunu savunuyorum" diyecek olursa, biz deriz ki, bu da kötü bir şeydir. Çünkü sadece **İsa İbn Ömer**'in okuduğu bir kıraat şeklini, hem Hz. Peygamber'in hem de Sahâbe ve Tâbi'în devrindeki bütün ümmetin okuduğu kiraate tercih etmek, kabul edilmez bir iş ve reddedilen bir söz olur.

b) Şayet mansûp okumak evlâ olsaydı, o zaman kurrâ içinde, Hak Teâlâ'nın وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ (Nisâ, 16) sözünü mansup okuyanların da bulunması gerekirdi. Kurrâ içinde bu kelimeyi mansup okuyan hiç kimse olmadığına göre, **Sîbeveyh**'in bu görüşünün sakıt olduğunu anlamış oluruz.

c) Biz, وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ kısmının müptedâ; haberinin de, فِيمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ kısmı olduğunu söylersek, bu durumda cümle müptedâ ve haberiyle tamam olmuş olur. O zaman فَاقْطَعُوا emrinin başındaki fâ harfi neye taalluk eder? Eğer **Sîbeveyh**, "Bu fâ harfi, وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ kısmının delâlet ettiği fiil ile ilgili olur, yani, إِذَا أَتَى بِالسَّرِقَةِ فَاقْطَعُوا يَدَهُ "O, hırsızlık yaptığında, onun elini kesiniz..." şeklinde olur derse, biz deriz ki, "İşin sonunda اَلسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ ifadesinin, مَنْ سَرَقَ "Kim hırsızlık yaparsa.." takdir etmeye ihtiyaç duyduğuna göre, bunu başta söyleyip de, sonradan zikrettiğin ifâdeyi takdir etmeye hiç ihtiyaç duymasaydın ya..."

d) Biz, nasp ile okumayı tercih ettiğimiz zaman, bu, hırsızlık yapmanın, el kesmenin farz oluşunun bir illeti olduğunu göstermez. Ama biz merfû olarak kıraati tercih ettiğimiz zaman, âyet işte bu mânayı ifâde eder. Sonra bu mâna, âyetteki *"İrtikâp ettiklerine bir karşılık ve ceza olmak üzere"* ifâdesi ile de te'kid edilmiştir. Böylece merfu olarak okuyuşun daha evlâ olduğu sabit olur.

e) **Sîbeveyh** şöyle demiştir: "Araplar, en mühim olanı sözde en önce zikrederler (ehemmiyet derecesine göre sıralarlar). Ref ile olan kıraat, o kişinin hırsız olmasına onun elinin kesilmesinden daha çok önem vermeyi ifade eder. Bu ise hırsızın, sırf hırsız olması açısından durumu ile ilgili husuşları açıklamaya daha çok ihtimam

gösterilmesini gerektirir. Nasp ile olan kıraat ise kesme cezasını açıklamaya verilen önemin, onun hırsız olmasına verilen önemden daha fazla olduğunu ifade eder. Halbuki bilindiği üzere, buradaki maksad bu değildir. Zira bu âyetin maksadı hırsızlığın çirkinliğini göstermek ve ondan sakındırmayı kuvvetle ifâde etmektir. Böylece ref kıraati ile ve's-sariku ve's-sarıkatu diye okumanın kesin olan tek kıraat olduğu meydana çıkmıştır. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Âyetin Mücmel Olduğunu Söyleyenler Ve Delilleri

Usulcü müfessirlerden pek çoğu, şöyle demişlerdir: "Âyet, şu bakımlardan mücmeldir:

a) Hüküm, hırsızlık yapmaya bağlanmıştır. Halbuki mutlak olarak her hırsızlık, el kesmeyi icâb ettirmez. Aksine el kesmeyi gerektiren hırsızlığın, belli bir miktar malın çalınması şeklinde olması gerekir. Bu belli miktar ise âyette belirtilmemiştir.

b) Allah Teâlâ, âyette ellerin kesilmesini farz kılmıştır. Halbuki âyette farz olanın sağ elin mi, sol elin mi kesileceği hususu izah edilmemiştir. İki elin birden kesilmeyeceği icmâ ile sâbittir. Binâenaleyh âyet işte, bu bakımdan da mücmeldir.

c) "Yed" (el) kelimesi, sadece parmakları bile ifâde edebilen bir kelimedir. Baksana, bir kimse falancanın elini tutmayacağına yemin etse; onun parmaklarını tutsa bile yeminini bozmuş olur. Binâenaleyh "yed" (el) kelimesi, sadece parmakları da ifâde edebilen bir kelimedir. Bu, hem parmaklarla birlikte avuç içini de ifâde eden bir kelimedir. Yine bu kelime parmakları, avuç içini ve dirseklere kadar kolu da toplu olarak ifâde edebilir. Yine bu kelime, omuzdan parmak uçlarına kadar bütün kolu da ifade edebilir. "Yed" (el) kelimesi, bütün bu manaları muhtemil bir kelime olunca ve âyette bu mânalardan birisi tayin edilip açıkça belirtilmeyince, âyet müçmel olur.

d) Âyette *"Kesiniz"* emri, bir topluluğa hitaptır. Binâenaleyh bu kesme işi, bütün ümmet-i Muhammed için olabileceği gibi onlardan belli bir grup veya belli bir şahıs için de olabilir. O belli şahıs, alimlerin çoğunun benimsediği görüşe göre, zamanın imamı (müslümanların devlet başkanı)dır. Kesme işinin kimin yapacağı, açıkca belirtilmediği için, âyet mücmel olmuştur. Bütün bu izahlar ile, âyetin her hâlü kârda mücmel olduğu sâbit olur. İşte bu görüşte olanların izahları bundan ibarettir.

Âyetin Mücmel Olmayıp, Âmm Olduğunu Söyleyenler

Muhakkik âlimlerden bir grup şöyle demişlerdir: "Âyet, kesinlikle mücmel değildir. Çünkü biz, اَلسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ ifadelerinin başındaki elif-lâmın اَلَّذِى manasında (şart ifade ettiğini), فَاقْطَعُوا "(Kesiniz)" ifadesinin başındaki fâ'nın da, cezâ (cevap) için olduğunu beyan etmiştik. Buna göre âyetin takdiri, اَلَّذِى سَرَقَ فَاقْطَعُوا يَدَهُ "Hırsızlık eden erkeğin elini kesiniz" şeklinde olur. Bunun bu şekilde

olduğu, âyetteki, *"o irtikâb ettiklerine bir karşılık ve cezâ olmak üzere..."* ifâdesi ile de kuvvet kazanır. "İrtikâp etmekten" muradın, mutlaka daha önce bahsedilmiş olan, hırsızlık hadisesi olması gerekir. Binâenaleyh bu, hükmün illetinin ve taalluk ettiği şeyin, hırsızlığın bizatihi kendisi olduğuna delâlet eder. Bunun muktezası (gereği) de, bu şartın meydana geldiği hususta ceza cümlesinin hükmünün (yani kesme işinin) genel olmasıdır, meğer ki bu genel kavramın tahsis edilmesini (daraltılmasını) gerektiren ayrı bir delil bulunsun. Âyetteki اَلْاَيْدِيَ (eydiyye) lafzının genel bir mefhum olduğu iddialarına karşı ise deriz ki: Bunun gereği elleri (her iki eli) kesmektir, fakat her iki eli birden kesmek gerekmediği, keza sol elden başlamak gerekmediği de icmâ ile sabit olunca, bu mefhumu genel (umum) olmaktan hariç tutuyoruz.

Onların, "yed (el) kelimesi şu, şu mânaları ifâde eder" şeklindeki görüşlerine karşılık deriz ki: "Biz bunu kabul etmiyoruz. Aksine "yed" (el), bu uzvun parmak ucundan dirseklere kadar olan kısmını ifâde eder. İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hak, وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ *"Yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın"* (Maide, 6) buyurmuştur. Şayet pazu, "el" (yed) kelimesinin mânasına dahil olmasaydı, bunu *"dirseklerinize kadar"* diye sınırlamaya gerek duyulmazdı. Binâenaleyh âyetin zâhiri, her iki elin, omuz başından kesilmesini gerektirir. Nitekim hâricîlerin görüşü de böyledir. Fakat biz bu hususu, başka bir delilden ötürü terkederiz.

Onların dördüncü olarak söyledikleri, âyetteki *"kesiniz"* emrinin, herkes için de, beli bir şahıs için de bir hitap olmasının muhtemel olduğu hususundaki görüşlerine de, şöyle cevap veririz: "Zâhirine göre bu emir, herkese şâmil olan bir hitaptır. Ancak bu hitap ile, başka bir delile göre tahsîs edilen (sınırlama yapılan) yerlerde amel edilmez. Binâenaleyh âyet ile, tahsîs edilmeyen yerlerde amel edilir. Netice olarak diyebiliriz ki: Bu âyet âmmdır. Binâenaleyh bazı meselelerde, ayrı bir delil ile tahsîs edilmiştir. Bu sebeple âyet, tahsîs edildiği yerlerin dışında, yine umûmî olarak hüccet oluşunu sürdürür. Bu görüşün, "Âyet mücmeldir, bundan dolayı kesinlikle (açık) mâna ifâde etmez" diyenlerin görüşünden daha uygun olduğu malumdur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Fakihlerin cumhûru şöyle demişlerdir: "El kesme cezası, ancak iki şartın bulunması halinde gerekir:

1) Çalınan şeyin değerinin belli bir nisabı geçmesi...

2) Çalınan şeyin, korunan (saklanan) bir şey olması..."

İbn Abbas, İbnu'z-Zübeyr ve **Hasan el-Basrî**, "mikdarın nazar-ı dikkate alınmayacağını, binâenaleyh, çalınan şey ister az ister çok olsun, el kesmenin farz olduğunu" söylemişler; "malın korunması" şartının da nazar-ı dikkate alınmayacağını belirtmişlerdir ki bu, **Dâvûd el-İsfehanî** ile Haricîlerin görüşüdür. Onlar bu meselede,

daha önce de izah ettiğimiz gibi, âyetin umûm oluşuna sarılmışlardır. Çünkü, وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ *"Erkek hırsızla kadın hırsızın..."* ifâdesi, ister az olsun isterse çok olsun; ister korunmuş muhafaza edilmiş olsun, isterse olmasın, çalınan her şeyi içine alır. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Şayet biz, âyeti tahsis etme cihetine gidersek, bu tahsis etme işi, ya haber-i vâhidle veya kıyasla olur. Halbuki Kur'an'ın umûm olan ifâdelerini haber-i vâhid veya kıyas ile tahsis etmek caiz değildir.

Cûmhur'un Görüşü

Cumhûr-u fukahânın delili şudur: Bizim, âyetin tahsis edildiğini söylememize ihtiyacımız yoktur. Aksine biz diyoruz ki: Sirkat (hırsızlık) lafzı, Arapça bir lafızdır. Yine biz zarurî olarak biliyoruz ki, dilciler, başkasının buğdayından tek bir dane veya tek bir saman çöpü veyahut da küçük bir ekmek kırıntısı alan kimseye, "O, falancanın malını çaldı" demiyorlar. Böylece biz, her ne sûrette olursa olsun, başkasının malını almanın "sirkat" (hırsızlık yapmak) diye adlandırılmadığını anlamış oluruz. Yine "sirkat" lafzı, mal sahibinin gözünün bir an için gafil olması anlamına gelen مُسَارَقَةُ غَيْنِ الْمَالِكِ ifâdesinden de iştikak etmiştir. Şayet çalınan şey, herkesin arzulayıp elde etmek ve elde tutmak istediği; bu sebeple de, hırsızlık edenin onu ele geçirmeye arzu duyduğu, ama malı çalınan kimsenin de onu başkasına vermek istemediği bir şey olursa, işte o zaman, hırsız "mal sahibinin gözünün bir an gafil olmasına" ihtiyaç duyar. İşte bu sebepten dolayı, el kesmenin farz olabilmesi için, alınan malın, emsalinin korunan mallar cinsinden olmasına itibar ettik. Çünkü, muhafaza altına alınmayan şeylerde, mal sahibinin gaflet etmesi mânasına gerek duyulmaz. Böylece de, korunmamış maldan alınan şey, hırsızlık olarak adlandırılmaz.

Davud Zahirî'nin İçtihadına Göre Hırsızlıkta Nisab Aranmaz

Dâvûd ez-Zâhirî şöyle demektedir: "Biz de, bir tane buğdayın ve tek bir saman çöpünün alınması halinde, el kesmenin farz olduğunu söylemiyoruz. Bilakis, ele geçirilmesi ve elde tutulması arzulanan ve bundan daha az olan şeylerde de elin kesilmesinin farz olduğunu söylüyoruz." Çünkü, azlık ve çokluk miktarları, değişmeyen bir kaideye bağlı değildir (görelik taşırlar). Binâenaleyh çoğu kez, büyük bir kral milyonlarca lira parayı önemsiz görür de, fakir bir kimse de iki buğday tanesini ve ona denk bir malı gözünde büyütür. İşte bundan dolayı **Şâfiî** (r.h): "Bir kimse, "falancanın, bende alacağı büyük bir malı vardır" deyip, sonra da bu büyük malın, bir buğday tanesi olduğunu açıklasa, kendisine son derece ihtiyaç duyduğu ve alabildiğine de fakir olduğu için, bu buğday tanesinin, onun gözünde büyütülmüş, büyük görülmüş olması ihtimalinden dolayı, onun bu sözü kabul edilir" demiştir. Azlık ve çokluk miktarları, belli bir kaideye bağlanmış olmayınca, hükmü, "mal" diye

adlandırılacak şeyin en azına bağlamak ve ona binâ etmek gerekir. Birisinin bunu çok tuhaf görüp de, "Bir buğday tanesinin çalınması halinde, elin kesilmesi nasıl caiz görülebilir? Çünkü dine karşı olanlar, bunu, şeriatı tenkit etmeye bir sebep sayar ve "Bir elin diyeti beşyüz dinar altın değerinde olunca, daha nasıl, bu kadar az bir mal çalmadan dolayı el kesilir?" derler..." diyemez.

Sonra biz böyle bir tenkide, şu şekilde cevap veririz: Şeriat, bu kadar az bir malı çalıp onu almaya tenezzül etmek suretiyle, bu denli bir alçaklık ve adilik yaptığı için o kimsenin elini kesmiştir. Binâenaleyh şeriatın, bu alçaklık sebebiyle o kimseyi böylesi büyük bir cezâya çarptırması tuhaf karşılanamaz. Bu cevap, onların hepsi tarafından kabul görünce, çalınan şey az veya çok olsun, elin kesilmesinin farz olması hükmü de, tarafımızdan makbul olur. **(Dâvûd ez-Zahirî)** sözünü şöyle sürdürmüştür: "Bu bahsettiğimiz şeyler, burada, Kur'ân'ın umûm ifâde eden nasslarının, haber-i vâhid ile tahsis edilmesinin caiz olmadığına delâlet etmektedir. Zira, umûm ifâdelerin tahsis edildiğini söyleyenler de, birkaç vecih üzere ihtilaf etmişlerdir: Meselâ **Şâfiî** (r.h): "Bir dinarın dörtte birinin çalınması hâlinde, el kesmek farz olur" demiş ve buna delil olarak da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, لاَ تُقْطَعُ إِلاَّ فِي رُبُعِ دِينَارٍ *"El, ancak bir dinarın dörtte biri miktarı (nın çalınması halinde) kesilir"* (12) hadisini rivâyet etmiştir. **Ebû Hanîfe** (r.h): "El kesmek, sikkeli, basılmış on dirhem veya daha fazlasının çalınması halinde caiz olur" demiş, bu hususta da Hz. Peygamber'in لاَ تُقْطَعُ إِلاَّ فِي ثَمَنِ الْمِجَنِّ *"El, ancak bir kalkanın bedeli kadar miktarın çalınması halinde kesilir"* (13) şeklindeki hadisini rivayet etmiştir. Bu ifâdenin zahirinden, "Bir kalkanın bedelinin on dirhemden daha az olmayacağı anlaşılmaktadır. **İmâm Mâlik, Ahmed İbn Hanbel** ve **İshâk** elin, üç dirhem veya bir dinarın dörtte bir kıymetinin çalınması halinde kesileceğini söylemişlerdir. **İbn Ebî Leylâ** ise, bu miktarın, beş dirhem olduğunu söylemiştir. Bu müçtehid imamlardan her biri, diğerinin rivayet ettiği haberi tenkit etmişlerdir. İşte bu durumun böyle olması halinde, (âyetin umumunu) tahsis eden bu hadisler, birbiriyle çelişmiş olurlar. Binâenaleyh, bu tahsis eden haberlerden hiçbirine iltifât etmemek; Allah'ın hükmünü bilmek için Kur'ân'ın zâhirine başvurmak gerekir. Hiç kimse, "Sahabe (r.h), elin kesilmesinin ancak, muayyen bir miktarın çalınması halinde farz olduğu hususunda icmâ etmişlerdir" diyemez. Zira, **Hasan el-Basrî**, el kesmenin, mutlak anlamda hırsızlık yapılması halinde farz olduğunu söyler ve: "Elinin bir dirhem sebebiyle kesilmesinden sakın" derdi. Eğer Sahabe tarafından böyle bir icmâ vaki olmuş olsaydı, Sahabeye çok yakın bir zamanda yaşamış olan ve dinî hususlarda alabildiğine ihtiyatlı davranan **Hasan el-Basrî** (bu icmâya) muhalefet etmezdi... İşte **Hasan el-Basrî** ve **Dâvûd el-İsfehanî**'nin mezhebinin izahı bundan ibarettir.

---

(12) Müslim, Hudûd, 1-4 (3/1312-1313); Buhârî, Hudûd, 13.

(13) Buhârî, Hudûd, 13.

Cümhura Göre Cezâ Nisabtan Fazlasında Uygulanır

Fukahâya gelince onlar; elin kesilmesinin farz olabilmesi için, mutlaka belirli bir miktarın çalınmasının şart olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu cümleden olmak üzere **Şâfiî** (r.h): "El kesmek, bir dinârın dörtte biri veya daha fazlasının (veya bu değerde bir malın) çalınması halinde farz olur" demiştir ki, işte bu miktar hırsızlığın nisâbıdır. Diğer şeyler de, bu miktara göre değerlendirilir.

Ebû Hanîfe ve Sevrî: "El kesmek, sikkeli on dirhemden daha az bir şeyde farz olmaz. Diğer eşya da, bu kıymete göre hesaplanır" demişlerdir. **Mâlik** (r.h), "bu miktarın, bir dinârın dörtte biri veya üç dirhem olduğunu"; **İbn Ebî Leylâ** ise, "beş dirhem olduğunu" söylemişlerdir.

Şâfiî (r.h)'nin delili şudur: "Hak Teâlâ'nın *"Erkek hırsızla kadın hırsızın ellerini kesiniz"* emrinin zâhiri, az veya çok olsun, bir şeyin çalınması halinde el kesmenin farz olduğunu göstermektedir. Ancak ne var ki fukahâ kendi aralarında, bir dinârın dörtte biri kıymetinden daha az olan şeylerden ötürü el kesmenin farz olmadığı hususunda anlaşmışlardır. Binâenaleyh bir dinârın dörtte biri veya daha fazlası nisabı, nassın zahirinden anlaşılmalıdır. Sonra O, bu görüşünü, Hz. Peygamber'in لَا قَطْعَ إِلَّا فِي رُبْعِ دِينَارٍ [14] *şeklindeki hadisiyle tekid etmiştir.* ***Ebû Hanîfe*** *(r.h)'nin,* Hz. Peygamber'in, *"El ancak, bir kalkanın bedelinin çalınması halinde kesilir"* şeklindeki hadisine tutunması, şu iki bakımdan zayıftır:

a) Kalkanın bedeli meçhuldur. Binâenaleyh, Kur'ân'ın umûm ifâde eden âyetini, mücmel ve mânası meçhul olan bir haber-i vâhidle tahsis etmek caiz değildir.

b) Şayet, bu kalkanın bedeli on dirhem olarak takdir edilmiş olursa, bu hadis sebebiyle Cenâb-ı Hakk'ın *"Erkek hırsızla kadın hırsızın ellerini kesiniz"* emrindeki umûmîlik hakkında meydana gelen tahsis, bu âyetin umûmîliği hakkında, Hz. Peygamber'in: *"El, ancak bir dinarın dörtte biri miktarı(nın çalınması halinde) kesilir"* ifâdesiyle meydana gelmiş olan tahsisten daha fazladır. Binâenaleyh tercih, bu taraftan yana olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Tekrar Tekrar Çalan Hırsızın Kesilecek Azası

Şâfiî (r.h), bir kimsenin ilk hırsızlığında sağ elinin; ikincisinde sol ayağının; üçüncüsünde sol elinin; dördüncüsündeyse sağ ayağının kesilmesine hükmederken; **Ebû Hanîfe** ve **Sevrî**, üçüncü ve dördüncü defalarda hiçbir tarafının kesilmeyeceği şeklinde hüküm vermişlerdir.

Şâfiî (r.h) bu âyeti, şu iki yönden delil getirmiştir:

---

(14) Biraz önce geçti.

a) Hırsızlık, el kesmenin farz oluşunun illetidir. Şayet bu illet, üçüncü defa da tahakkuk ederse, el kesme de üçüncü defa farz olur. Biz, "Hırsızlığın, el kesmenin farz oluşunun illeti olduğunu" söyledik. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Erkek hırsızla kadın hırsızın ellerini kesiniz"* buyurmuştur. Biz bu ifâdenin mânasının, اَلَّذِي سَرَقَ فَاقْطَعُوا يَدَهُ *"Bir kimse şayet çalarsa elini kesiniz"* şeklinde olduğunu söylemiştik. Hem فَاقْطَعُوا اَيْدِيَهُمَا *"ellerini kesiniz"* buyruğunun başında bulunan fâ harfi de, el kesmenin, yapılan o hırsızlığa mukabil bir cezâ olduğunu göstermektedir. Binâenaleyh, hırsızlık el kesmenin illetidir. Şüphesiz ki bu hırsızlık üçüncü defa da tahakkuk etmiştir. Şu halde kesmeyi gerektiren durum, bu üçüncü defada da hasıl olmuştur. Öyleyse gereği neyse yerine getirilmelidir. Bunun gereğinin ilk kerede elinin kesilmiş olması keyfiyetinin olması caiz değildir. Çünkü hüküm, illetinden önce bulunamaz. Bu böyledir, zira el kesme, ilk hırsızlık yapılması ile farz olmuştur. Binâenaleyh geriye, bu hırsizlığın ancak, üçüncü kere de (yapılması halinde), başka bir kesmeyi gerektirmesi durumu kalır ki, işte elde edilmek istenen netice de budur.

b) Allah Teâlâ, فَاقْطَعُوا اَيْدِيَهُمَا buyurmuştur. اَلاَيْدِى lafzı cemî olan bir lafızdır. Cem'in en azı ise üçtür. Binâenaleyh ifâdenin zâhiri, hırsızlık eden erkek ve kadının, ellerinden (yani el ve ayaklarından) üçünün kesilmesinin farz olmasını gerektirir. İlk hırsızlıkta, bu hüküm ile amel edilmemiştir. Binâenaleyh üçüncü hırsızlıkta, bununla amel edilmesi gerekir.

Şaz Kıraatlerin Değerlendirilmesi Hakkında Önemli Not

İmdi eğer, "**İbn Mes'ûd** (r.a), bunu فَاقْطَعُوا اَيْمَانَهُمَا "O ikisinin sağ ellerini kesin" şeklinde okumuştur. Binâenaleyh hüküm mutlak olarak ellere değil, sağ ellere tahsis edilmiştir. Şazz kıraatler de haber-i vâhid yerine geçer" derler ise, biz deriz ki: "Şazz kıraatler, mütevâtir kıraatleri iptal edip, hükümsüz kılmaz. Binâenaleyh biz, mezhebimizin görüşünü isbatta mütevâtir kıraata tutunuyoruz. Hem bizce şazz kıraat bir hüccet değildir. Çünkü biz, şazz kıraatin Kur'ân sayılmayacağını kat'î olarak söylüyoruz. Çünkü eğer o Kur'ân sayılsaydı, mütevâtir olurdu. Çünkü eğer biz, Kur'ân'dan herhangi bir kısmın bize tevâtür yoluyla gelmemiş olduğunu mümkün görürsek, Râfizîlerin ve mülhidlerin (inkârcıların) Kur'ân hakkındaki "Belki de Kur'ân'da, **Hz. Ali İbn Ebû Talib**'in halifeliğine bir nass olarak (açıkça) delâlet eden âyetler vardı, ama onlar bize kadar gelmedi. Belki de, şeriatın hükümlerinin çoğunun neshedildiğini ifâde eden âyetler vardı. Ama onlar bize kadar nakledilmedi" şeklindeki ta'nlarına bir kapı açmış oluruz. Bütün bu iddialar bâtıl olunca [hükmediyoruz ki] şayet bunlar Kur'ân olsaydı, mütevâtir olurlardı. Mütevâtir olmadıklarına göre, Kur'ân'dan olmadıklarına kesinlikle hükmederiz. Böylece şazz kıraatlerin kesinlikle bir hüccet olmadıkları sâbit olmuş olur.

BEŞİNCİ MESELE

Hırsız Çaldığı Malı Tazmin Eder mi?

Şâfiî (r.h): "Hırsız çaldığı şeyi tazmîn eder" demiştir. **Ebû Hanîfe, Sevrî, İmam Ahmed** ve **İshâk**: "Elin kesilmesi ile çalınan şeyin geri ödenmesi cezası birlikte uygulanmaz. Eğer hırsız çaldığını tazmîn eder, geri öderse, eli kesilmez. Yok eğer eli kesilmiş ise, çaldığını geri ödemez" demişlerdir. **İmâm Mâlik** (r.h) ise: 'Herhâlukârda o hırsızın eli kesilir. Ama zengin ise çaldığını geri ödemesi gerekir, fakir ise gerekmez" der.

İmam Şâfiî'nin delili şudur: Âyet, hırsızlığın elin kesilmesini gerektirdiğini gösterir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, عَلَى الْيَدِ مَا أَخَذَتْ حَتَّى تُؤَدِّيَهُ *"El, aldığı şeyi geri verinceye kadar muhafaza etmelidir"* (el, aldığını geri vermek mecburiyetindedir)[15] buyurmuştur. Bu hadis, çalınan şeyin geri ödenmesini gerektirir. Hırsızlıkta, bu iki şey (yani kesme cezası ile geri ödeme, yani tazmin işi) birlikte bulunmuştur. Binâenaleyh hem elin kesilmesi, hem de alınan (çalınan) şeyin ödenmesi vaciptir.

Bir kimse, "Bu iki şeyin aynı anda bulunması imkânsızdır" dese, bu bir muaraza olur. Dolayısıyla delilini getirmesi gerekir. Kaldı ki biz şöyle diyoruz: Allah'ın cezalandırması (Allah'ın hakkını yerine getirip had uygulanması) kulların hakkını vermeye mani sayılamaz. Bunun delili şudur ki, (hacc sırasında) mülk olan bir av hayvanını öldüren ihramlı hacı ceza kurbanı kesmekle beraber o hayvan sahibine ödeme (tazmin) yapması da gerekir.[16] Bunun bir delili de şudur ki: Çalıntı mal mevcut ise, ittifakla onun sahibine geri verilmesi gereklidir. Keza -icmâ ile- hırsızın elinin kesilmesi vaktine kadar, çalıntı malın mal sahibinin mülkiyetinde sayılması da buna delâlet eder. Kesme olduğunda da mülkiyet ya tam kesilme vaktine münhasır olur, yahut hırsızlık vaktinin başlangıcına (çalındığı ilk vakte) isnad edilir. Muarızımız birinci iddiayı benimsemez. İkinci ihtimal konusunda da şöyle demek gerekir: O mal hakkındaki mülkiyet, kesme vaktinden itibaren, o vakitten önceki zamanda meydana gelmiştir. Bu ise fiilin, geçmiş zamanda olmuş olmasını gerektirir. Bu ise imkânsızdır.

Ebû Hanîfe (r.h)'nin delili ise şudur: "Allah Teâlâ, el kesme işinin bir cezâ olduğunu söylemiştir. "Cezâ" ise, "yeterli, kâfi" mânasınadır. Binâenaleyh bu el kesme cezası, hırsızlık sûçu hususunda yeterlidir. Bu yeterli olunca, çaldığını geri ödeme cezasının buna ilave edilmemesi gerekir."

Ebû Hanîfe'ye şöyle cevap verilir: "Eğer sizin dediğiniz gibi olsaydı, çalınan şeyin mevcut olması halinde de, o malın geri verilmemesi gerekirdi." Allah doğruyu en iyi bilendir.

---

(15) Keşf'ul-Hafâ, 2/69.

(16) Mâide, 95 âyetinin tefsirine bakınız (Ç).

ALTINCI MESELE
Kesme Emrini Gerçekleştirecek Merci

İmam Şâfiî (r.h): "Efendi, kölelerine şer'î cezaları uygulamaya yetkilidir" derken, **Ebû Hanîfe** (r.h), "efendinin böyle bir yetkisi olmadığını" söylemiştir.

İmam Şâfiî'nin delili şudur: Âyetteki *"(O ikisinin) ellerini kesiniz"* ifâdesi, herkes için umûmî bir emirdir. Çünkü bu hitapta, kesme işinin, müslümanların bir kısmına değil de, diğer bir kısmına ait olduğuna delâlet eden bir durum yoktur. Her müslüman bu ifâdeye dahil olduğuna göre, kölenin efendisi de dâhildir. İmam ile mevlâ (kölenin efendisi) dışındakiler hususunda bu nassla amel etme terkedilmiştir. Böylece imam ile mevla hakkında bu emrin yürürlükte olması vacip olmuştur.

YEDİNCİ MESELE
Âyetin, İmam Seçmenin Lüzumuna Delil Olması

Kelâmcılar, bu âyetle, ümmet-i Muhammed'in, kendilerine bir imam (devlet başkanı) bulup tayin etmelerinin farz olduğuna istidlâl etmişlerdir. Bunun delili şudur: Allah Teâlâ, bu âyetle hırsız ve zânî olanlara[17], cezanın uygulanmasını farz kılmıştır. Binâenaleyh bu hitapların, belli bir şahsa yönelik olması gerekir. Ümmet-i Muhammed, şer'î cezaların suçlulara uygulanmasının, halkın tek tek fertlerine farz olmadığı, aksine hür olan suçlulara cezaları uygulama yetkisinin ancak devlet başkanına ait olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu mükellefiyetler, kesin birer vecîbe olup, yerine getirilmeleri de ancak bir imamın (devlet başkanının) bulunmasına bağlı olunca ve bunların ancak imamın bulunması ile gerçekleşeceği sâbit olunca ve mükellefin de gücünün yettiği vecîbeleri yerine getirmesi vacip olunca, işte o zaman bir devlet başkanının (imamın) tayin edilmesi gerektiğine kesin hükmetmek gerekir.

SEKİZİNCİ MESELE
Mu'tezile'nin İhbat İddiası ve Reddi

Mu'tezile şöyle der: "Âyetteki *"Allah'dan, ibret verici bir ukûbet (ceza) olmak üzere..."* ifâdesi, bu cezanın, o hırsıza uygulanışının, ancak o hırsızı küçümsemek için olup onu hor ve hakîr kılacak bir yolla yapıldığını gösterir. Durum böyle olunca, o kimsenin küçümsenmeye, kınanmaya ve hor-hakîr kılınmaya müstehak olduğunu söylemek gerekir. Durumun böyle olduğu her zaman, o kimsenin övgü ve saygıya müstehak olarak kaldığı söylenemez. Çünkü bu iki durum (yani küçümseme ile saygı) birbirinin zıddıdır. Zıdların arasını birleştirmek imkânsız olur. Bu da, büyük günahın cezasının, taatlerin sevabını silip yokettiğini gösterir."

Bil ki "ihbat" (günahın, sevabı yok etmesi) ile ilgili görüşün batıl ve yanlış olduğu hususunda, لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ (Bakara, 264) âyetini tefsir ederken, birçok delil getirmiştik. Onları burada tekrar etmek istemiyoruz.

Yine de **Mu'tezile**'nin bu sözüne şöyle cevap veririz: "Biz, bu cezanın tenkîl

(17) Zina Cezası, Nûr, 2.âyette geçmektedir.

tarzında vaki olmasının, o hırsızın tevbe etmemiş olması şartına bağlı olduğu hususunda sizinle ittifak halindeyiz. Binâenaleyh Allah'ın o kimseyi affettiğine dair bir delilin bulunması halinde, bu cezânın uygulanmasının tenkîl suretinde olmayıp imtihan için yapıldığını kesinkes söylemek gerekir. Ne var ki biz, affolunabileceğine dair pek çok delil de zikretmiştik."

DOKUZUNCU MESELE Mu'tezile şöyle demektedir: "Âyetteki, *"O irtikâb ettiklerine bir karşılık ve ceza, Allah'dan bir ibret verici ukûbet olmak üzere..."* ifâdesi, Allah'ın hükümlerinin ta'lîl edilebileceğine (sebep ve illetlere bağlanabileceğine) delâlet eder. Çünkü âyetteki بِمَا كَسَبَا "o irtikâb ettiklerine bir karşılık" ifâdesindeki bâ harf-i cerri, el kesme cezasının, ancak hırsızlık etme sebebine bağlı olduğu hususunda açık bir işarettir. Mu'tezile'nin bu görüşüne, bu sûrede, مِنْ أَجْلِ ذٰلِكَ كَتَبْنَا (Mâide, 32) âyeti ile ilgili olarak söylediğimiz şeylerle cevap veririz.

ONUNCU MESELE Âyetteki جَزَاءً بِمَا كَسَبَا *"O irtikâb ettiklerine bir karşılık ve cezâ olarak..."* ifâdesi hakkında **Zeccâc** şöyle demiştir: "Cezâ", kelimesi, mef'ûl-ü leh olduğu için mansup olup, kelamın takdiri, فَاقْطَعُوهُمْ لِجَزَاءِ فِعْلِهِمْ "Yaptıkları işin cezâ olduğu için, onların ellerini kesiniz" şeklindedir. نَكَالاً مِنَ اللّٰهِ *"Allah'dan bir ukûbet olmak üzere"* tabiri de, aynı şekilde mef'ûl-ü leh olduğu için mansuptur. İstersen bu iki kelimeyi, *"kesiniz"* ifâdesinin delâlet ettiği fiillerin birer mef'ûlü mutlakı kılarak, mansup olduklarını söyleyebilirsin. Buna göre âyetin takdiri, جَازُوهُمْ وَنَكِّلُوا بِهِمْ جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِنَ اللّٰهِ "Yaptıkları o işe bir ceza olarak onları cezalandırın ve onları, Allah'dan ibret verici bir ceza ile tenkîl edin" şeklinde olur.

Âyet Sonlarındaki Esma-i Hüsnâ'nın Mânaya Uyumu

Hak Teâlâ'nın وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ buyruğu, "O, intikam alma hususunda azîz (kudretli), şeriat ve mükellefiyetleri hususunda da hakîm (hikmetli)dir" manasınadır. **Esma'î** şöyle der: "Mâide suresini okurken, yanımda bir bedevî Arap bulunuyordu. Bu âyeti yanlışlıkla وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ "Allah, gafûr ve rahîmdir" şeklinde okudum. Bunun üzerine bedevî, "Bu kimin sözüdür" deyince ben, "Allah'ın sözü" dedim. O, "Bir daha oku" deyince, ben de tekrar aynı yanlışlığı yapıp وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ dedim ve hemen yanlışlığımın farkına vararak, وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ diye okudum. Bundan sonra bedevî, "işte şimdi düzelttin" dedi. Ona, bunu nasıl anladığını sorunca, "Ey be adam, O (Allah) azîz ve hakîm olduğu için, elin kesilmesini emretmiştir. O, mağfiret ve rahmeti ile elin kesilmesini emretmez" diye cevap verdi.

Sonra Cenâb-ı Hak, فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللّٰهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Fakat kim yaptığı o haksız hareketinden sonra tevbe eder ve kendisini düzeltirse,*

şüphesiz ki Allah, onun tevbesini kabul eder. Çünkü Allah, gafûr ve rahîmdir'' buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mücerret Tevbe Affedilmek İçin Yeterli midir?

Âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, tevbe edenin tevbesini kabul ettiğine delâlet etmektedir. Eğer, "Âyetteki *''ve kendisini düzeltir-se...''* ifâdesi, sırf tevbenin kabul edilmediğini gösteriyor?" denir ise, biz deriz ki: Bu ifâdeden maksad, "O kimse sâlih ve sadık bir niyyet; sahîh ve bütün diğer maksatlardan uzak bir azim ve kararlılık ile tevbe ederse..." demektir.

İKİNCİ MESELE

Tevbe Eden Hırsızın Elinin Kesilmesi Cezası Düşer mi?

Eli kesilmeden önce, kişi tevbe ederse, Allah onun tevbesini kabul eder. Ama, ondan bu el kesme cezâsı düşer mi? Tâbiîn âlimlerinden bir kısmı şöyle demektedirler: "Bu kimseden, had cezâsı düşer. Çünkü bu âyetin sonunda, gafûr ve rahîm kelimelerinin zikredilmesi, azâbın, o kimseden sakıt olduğunu gösterir. Halbuki bu âyette zikredilen cezâ da, el kesme cezâsıdır. Binâenaleyh âyetin zâhiri, bu cezânın sakıt olmasını iktizâ eder. Cumhûr-u ülemâ ise: "Bu kimseden bu cezâ düşmez; bilakis bu cezâ o kimseye, bir imtihan maksadıyla tatbik edilir..." demişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Tevbeyi Allah Lütfen Kabul Buyurur

Âyet, tevbenin kabul edilmesinin, Allah üzerine vacip olmadığına delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, tevbeyi kabul etmekle kendini medhetmiştir. Medh ise, görevi olan şeyleri edâ etmekle değil, ancak bir lütuf ve ihsanvarî fiilleri yapmakla olur.

Daha sonra Allah, أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *''Bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır? O, dilediğine azap eder, dilediğini de bağışlar. Allah her şeye hakkıyla kâdirdir''* buyurmuştur.

Bil ki Allah Teâlâ, hırsızın elinin kesilmesinin ve tevbe etmeden ölmesi halinde âhirette azaba uğramasının vacip olduğunu kesin olarak beyan edip, sonra da tevbe ederse, onun tevbesini kabul edeceğini zikredince, bunun peşinden, Allah'ın dilediğini yapacağını ve irâde ettiği şekilde hükmedeceğini, bu sebeple istediğine azap edeceğini, istediğini de bağışlayacağını beyân etmiştir. Hak Teâlâ'nın bu âyette, "azap etme"yi, "bağışlamak"dan önce zikretmesinin sebebi, hırsızlığın, tevbeden önce olmuş olmasına mukabele tarzında varid olmasıdır. **Vâhidî** şöyle der: "Bu âyet, "adâlet ve zulüm" konusunda, Allah'ın itaatkâr kula merhamet etmesinin, isyankâr kula da azap etmesinin vâcip olduğu şeklindeki görüşlerinde, **Mu'tezile** aleyhine açık bir **delildir. Çünkü âyet, rahmet-i ilâhiyenin** Allah'ın meşîetine (dilemesine) bağlı

olduğuna delâlet eder. Halbuki vücûb iddiası (yani Allah'ın rahmet etmesinin vacip oluşu), buna ters düşer."

Ben diyorum ki: Bu hususta, **Mu'tezile**'nin görüşünün yanlışlığını gösteren bir başka husus da şudur: Allah Teâlâ, önce *"Göklerin ve yerin mülkünün Allah'ın olduğunu bilmedin mi?"* buyurmuş, sonra bunun peşisıra, *"O, dilediğine azap eder, dilediğini de bağışlar"* demiştir. İşte bu durum da, Hak Teâlâ'nın bazan azap etmesinin, bazan da bağışlamasının güzel ve yerinde olduğuna delâlet eder. Çünkü O, mahlûkatın sâhibi, Rabbi ve Tanrısıdır. Alimlerimizin görüşü de budur. Çünkü onlar şöyle derler: "Allah Teâlâ'nın istediği ve dilediği her şey güzeldir. Zira O, bütün mahlûkatın mâlikidir. Mâlikin, mülkünde istediği ve dilediği gibi tasarruf etme yetkisi vardır. **Mu'tezile** ise, "Allah tarafından olan bu fiillerin güzel ve yerinde oluşu, mahlûkatın ilahı ve sâhibi oluşundan dolayı değil, aksine kullarının faydasını ve zararını gözetmesinden dolayı güzel olmuştur" derler. İşte bu görüşü, izah ettiğimiz gibi, bu âyetin açık ifâdesi de iptal eder.

* *
*

Yahudilerin Daha Başka Özellikleri

يَٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ لَا يَحْزُنكَ ٱلَّذِينَ يُسَٰرِعُونَ فِى ٱلْكُفْرِ مِنَ ٱلَّذِينَ قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا بِأَفْوَٰهِهِمْ
وَلَمْ تُؤْمِن قُلُوبُهُمْ ۛ وَمِنَ ٱلَّذِينَ هَادُوا۟ ۛ سَمَّٰعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّٰعُونَ لِقَوْمٍ ءَاخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ ۖ
يُحَرِّفُونَ ٱلْكَلِمَ مِنۢ بَعْدِ مَوَاضِعِهِۦ ۖ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَٰذَا فَخُذُوهُ وَإِن لَّمْ تُؤْتَوْهُ
فَٱحْذَرُوا۟ ۚ وَمَن يُرِدِ ٱللَّهُ فِتْنَتَهُۥ فَلَن تَمْلِكَ لَهُۥ مِنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَمْ
يُرِدِ ٱللَّهُ أَن يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ ۚ لَهُمْ فِى ٱلدُّنْيَا خِزْىٌ ۖ وَلَهُمْ فِى ٱلْءَاخِرَةِ عَذَابٌ
عَظِيمٌ ﴿٤١﴾ سَمَّٰعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّٰلُونَ لِلسُّحْتِ ۚ فَإِن جَآءُوكَ فَٱحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ ۖ
وَإِن تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَن يَضُرُّوكَ شَيْـًٔا ۖ وَإِنْ حَكَمْتَ فَٱحْكُم بَيْنَهُم بِٱلْقِسْطِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ
ٱلْمُقْسِطِينَ ﴿٤٢﴾ وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِندَهُمُ ٱلتَّوْرَىٰةُ فِيهَا حُكْمُ ٱللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنۢ بَعْدِ
ذَٰلِكَ ۚ وَمَآ أُو۟لَٰٓئِكَ بِٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٣﴾

"Ey peygamber, kalpleriyle inanmadıkları halde ağızlarıyla "inandık" diyen (münafık)larla yahûdîlerden, küfürde koşuşup yarışanlar seni mahzûn etmesin. Onlar, durmadan yalan dinleyen, senin yanına gelmeyen diğer bir kavim hesabına câsusluk yapan kimselerdir. Onlar, kelimeleri, (Allah tarafından) konuldukları yerlerinden değiştirir (bozarlar). Onlar, "Eğer size şu (fetva) verilir ise onu alın, eğer o verilmez ise, onu (kabul etmekten) çekinin" derler. Allah kimi fitneye düşürmeyi murad ederse, artık sen o kimse için hiç bir şey yapamazsın. Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemeyi murad etmediği kimselerdir. Dünyada hor ve hakîr olmak, onların hakkıdır. Onlara, âhirette de pek büyük bir azap vardır. Alabildiğine yalan dinleyen ve haram yiyenlerdir onlar. Eğer sana gelirler ise, ister aralarında hükmet, ister onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen, sana hiçbir zarar veremezler. Eğer hükmedersen, aralarında adâletle hükmet. Çünkü Allah adâlet sahiplerini sever. İçinde Allah'ın hükmü olan Tevrat yanlarında olduğu halde, nasıl oluyor da senin hükmüne başvuruyorlar ve sonra da, bunun arkasından yine yüz çeviriyorlar. Onlar mü'min değillerdir"

(Mâide, 41-43).

Bil ki Allah Teâlâ, tekliflerinin ve hükümlerinin bir kısmını açıkladığı için ve bazı insanların çok süratli bir şekilde küfre düşeceğini bildiği için, Peygamberine, bunlara sabredip katlanmasını emretmiş ve işte bundan dolayı, üzülmemesi gerektiğini belirterek يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لاَ يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ *"Ey peygamber, küfürde koşuşup yarışanlar seni mahzûn etmesin"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Peygamberimize Vaki Hitapta "Ey Nebi" Buyurulması

Bil ki Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, bir çok âyette, "Ey Nebî" diye hitap etmiş, sadece şu iki âyette, Ey Resûl" demiştir:

1) Bu âyette,

2) *"Ey Resûl, sana indirileni tebliğ et"* (Mâide, 67) âyetinde...

Şüphesiz bu, bir şeref ve saygı hitabıdır.

İKİNCİ MESELE

Fiiller, yâ harfinin zammesi ile لاَ يُحْزِنْكَ ve يُسْرِعُونَ şeklinde de okunmuştur. Buna göre mâna, "Münafıkların çok hızlı bir şekilde küfre düşmelerine üzülme ve aldırış etme." Bu, münafıkların, müslümanlar hakkında her türlü tuzak ve hileye başvurmaları, müşrikleri samimi dost edinmeleri sebebi iledir. Ben (Allah), onlara karşı sana yardım eder ve onların şerleri hususunda sana kâfiyim" şeklinde olur. Nitekim, "Hızlıca ihtiyarladı" ve "çabucak fesâda düştü, bozuldu" mânasında, أَسْرَعَ فِيهِ الشَّيْبُ (İhtiyarlık ona hızlıca geldi) ve أَسْرَعَ فِيهِ الْفَسَادُ (Fesâd ona hızlıca geldi) denilir.

Yine, o münafıkların küfre süratle koşmaları da, her fırsatını bulduklarında, kendilerini hızlıca küfrün içine atmalarından ibarettir.

Âyetteki, مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ *"Kalpleriyle inanmadıkları halde, ağızlarıyla "inandık" diyenlerden..."* ifâdesinde bir takdim-tehir vardır. Buna göre kelamın takdiri مِنَ الَّذِينَ قَالُوا بِأَفْوَاهِهِمْ آمَنَّا وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبِهِمْ şeklindedir. Şüphe yok ki, bahsedilen bu kimseler münafıklardır.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ *"Yahudilerden, durmadan yalan dinleyen, senin yanına gelmeyen diğer bir kavim hesabına casusluk yapan kimseler vardır..."* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ferrâ ve Zeccâc, burada şu iki izahı yapmışlardır:

a) Söz, وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا *"...yahudilerden...vardır"* ifâdesinde tamamlanmıştır. Yeni cümle, daha sonra "Durmadan yalan dinleyenler, senin yanına gelmeyen diğer bir kavim için dinlemektedirler" şeklinde başlar. Buna göre kelamın takdiri, لاَ يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الْمُنَافِقِينَ وَمِنَ الْيَهُودِ "Münafık ve yahudilerden, küfre dalıp onda yarışanların hali seni mahzun etmesin..." şeklinde olur. Bundan sonra da Cenâb-ı Hak, onların hepsini, "Başka bir kavim için dinleyenler, casusluk yapanlar..." olarak vasfetmiştir.

b) Söz, وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ *"Fakat kalpleri iman etmedi..."* ifâdesinde tamamlanmıştır. Allah yeni cümleye, "Yahudilerden, durmadan yalan dinleyenler.. bulunmaktadır..." şeklinde başlamıştır. Bu takdire göre, Hak Teâlâ'nın ...سَمَّاعُونَ ifadesi, mahzûf bir kelimenin sıfatı olur ki, bunun takdiri,...وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا قَوْمٌ سَمَّاعُونَ "Yahudilerden, durmadan yalan dinleyen bir kavim vardır" şeklindedir. Bunun, mahzûf bir mübtedânın haberi olduğu da ileri sürülmüştür ki, buna göre kelâmın takdiri, ...هُمْ سَمَّاعُونَ "Onlar, durmadan yalan dinleyenlerdir" şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE

Zeccâc سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ *"Durmadan yalan dinleyenler..."* tavsifi ile ilgili şu iki açıklamayı yapmıştır:

a) Bu tabirin mânası, "Onlar, yalanı kabul ediyorlar..." şeklindedir. Buna göre burada سَمِعَ "duydu, işitti, dinledi" fiili kullanılmış, ama bundan "kabul etmek" mânası kastedilmiştir. Bu tıpkı, "Ondan kabul etme!" mânasına gelen, لاَ تَسْمَعُ مِنْ فُلاَنٍ denilmesi gibidir. سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ *"Allah, kendisine hamdeden kimsenin hamdini duydu, kabul etti"* ifâdesi de bu mânadadır. Binâenaleyh, onların kabul ettikleri bu yalan, reislerinin, Tevrât'ı tahrif edip, Hz. Muhammed'i tenkid etme gibi, Allah'ın dini hakkında söylemiş oldukları yalanlarıdır.

b) سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ tabiriyle bizzât, dinlemenin kendisi kastedilmiştir. Buna göre لِلْكَذِبِ lafzının başındaki lâm harfi, "lâm-ı key" (كَيْ) "için" manasına gelen lâm'dır.

Yani, "sana iftira edip yalan söylemeleri için, seni dinliyorlar..." demektir. سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ ifâdesinin mânası, "Onlar (seni dinleyenler), senin haberlerini kendilerine ulaştırmak için, sana gelmeyen ve meclisinde de bulunmayan bir başka kavim hesabına casusluk yapanlardır" şeklinde olur. Bu takdire göre, Cenâb-ı Hakk'ın سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ ifâdesinin mânası, "Dinlediklerine ilâvede bulunmak veya onları noksanlaştırmak yahut da onları tebdil ve tağyir etmek sûretiyle, o bütün duyduklarını birbirine karıştırıp mezcederek O'na iftirada bulunmak için, Allah'ın Resûlünü dinlerler.." şeklindedir. سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ ifâdesinin mânası ise: "Yahudilerden başka kavim için, Allah'ın Resûlünü dinlerler.." şeklindedir. Ki bunlar, Allah'ın Resûlünden duydukları şeyi, meclise gelmeyen topluluklara ulaştırmak maksadıyla, orada bulunan birer gözcüdürler.

Yahudilerin Tevrat'ı Tahrif Etmeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o yahudilerin bir başka vasıflarını bildirmek üzere يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ *"Onlar, kelimeleri, (Allah tarafından) konuldukları yerlerinden değiştirir (bozarlar)"* buyurmuştur. Yani, "Allah onu, yerlerine yerleştirdikten .. sonra" demektir. Daha açıkçası, "Allah farzlarını farz, helâlını helâl, haramını da haram kıldıktan sonra..." demektir. Müfessirler şöyle demektedirler: "Hayber ahâlisinin soylularından bir erkek ve bir kadın zina etmişlerdi. Tevrat'ta zinâ haddi ise, recm idi. Bunun üzerine yahudiler, bunlar asil oldukları için, onları recmetmeyi uygun bulmadılar da, böylece evli oldukları halde zinâ edenlerin hükmünün ne olduğunu Allah'ın Resûlüne sormak için bazı kimseleri O'na yollayarak, o kimselere de şu tenbihte bulundular: "Eğer Muhammed, bunların cezâsının sopa olduğunu söylerse bunu kabul edin; yok eğer, size onları recmetmeyi emrederse, sakın bunu kabul etmeyin!..." Onlar, bu meseleyi Allah'ın Resûlüne sordukları sırada **Cebrâîl**, onların recmedileceği hükmünü indirdi.. Ama onlar bunu kabûle yanaşmadılar. Bunun üzerine Hz. Reşûl'e **Cebrâîl** (a.s): "Seninle onlar arasında **İbn Sûriyâ**'yı (hakem) yap!" dedi. Bunun üzerine de Hz. Peygamber (s.a.s), "Tüysüz, beyaz tenli, şaşı, Fedek'te oturan ve kendisine **İbn Sûriyâ** denilen bir genç var; onu tanıyor musunuz?" deyince, onlar, "Evet, o yeryüzündeki yahudilerin en âlimidir" dediler ve onun hükmüne razı olacaklarını belirttiler. Bunun üzerine Allah'ın Resûlü **İbn Sûriyâ**'ya, *"Kendisinden başka bir ilâh olmayan; Hz. Musa'nın geçmesi için denizi yaran; üzerinize Tûr dağını kaldıran; sizi Firavun ve hanedanından kurtarıp, Firavun ve hanedanını suya garkeden; size kitâbını, helâl ve haram hükümlerini indiren o Allah aşkına söyle: Evli kimselerin zina etmeleri halinde, onların recmedileceklerine dair kitabınız Tevrat'da bir hüküm var mıdır? Böyle bir hüküm biliyor musun?"* dedi. Cevaben, **İbn Sûriyâ**, "Evet, var!" deyince de, yahudilerin ayak takımı **İbn Sûriyâ**'nın üzerine atıldılar. Bunun üzerine de **İbn Sûriyâ**: "Eğer O'na yalan söylemiş olsaydım,

üzerimize ilahî azabın ineceğinden endişelendim..." deyip müteakiben Allah'ın Resûlüne, bildiği alâmetlerden bazılarını sordu. Bunun üzerine İbn Sûriyâ, "Allah'tan başka ilah olmadığına, senin Allah'ın Resûlü ve daha önceki peygamberlerin müjdelediği Arap soyuna mensup ümmî peygamber olduğuna şehâdet ederim..." dedi. Daha sonra allah'ın Resûlü, zinâ edenlerin recmedilmesi hükmünü verdi; onlar da Mescid-i Nebevî'nin kapısının önünde recmolundular.

Bu kıssayı iyice kavradığın zaman, buna göre biz deriz ki, يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ مَوَاضِعِهِ cümlesinin mânası, "onlar recm yerine sopa atılması hükmünü koydular.." şeklinde olur.

Zina Yapan Ehl-i Kitap Hakkındaki Hüküm

Cenâb-ı Hak, يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هٰذَا فَخُذُوهُ وَإِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا *" Onlar, "Eğer size şu (fetva) verilir ise onu alın, eğer o verilmez ise, onu (kabul etmekten) çekinin" derler"* buyurmuştur. Yani, "Muhammed size sopa vurmanızı emrederse, kabul edin; eğer recmetmenizi emrederse, sakın ha kabul etmeyin..." demektir.

Bil ki Şafiî'(r.h)'ye göre, dul veya evli bir zımmî, (zina etmesi halinde) recmedilir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, böylesi bir kimsenin recmedileceğini emrettiği sahih bir rivayetle bize ulaşmıştır. Binaenaleyh, dul veya evli bir zımminin recmedileceği hususundaki emir, Allah'ın Resulünün getirmiş olduğu dinden elde edilmiş bir emir ise, o zaman maksat sübut bulmuş demektir. Yok, eğer Allah'ın Resulü bunu, **Hz. Musa**'nın şeriatında sabit olan şeye göre emretmişse, bunun bizim dinimizde de meşru kılınmış olması gerekir. Bunun böyle olduğuna şu iki şey de delâlet eder:

a) Allah'ın Resulü (s.a.s) bu meselede, **Tevrat**'ın şeriatına, hükmüne muvafık olarak fetva verince, Hak Teâlâ'nın *"Ona uyunuz..."* (A'râf, 158) emrinden dolayı bu meselede O'na ittiba etmek vacip olur.

b) **Hz. Musa**'nın şeriatında sabit olan şeyde aslolan, onu nesheden bir hüküm gelinceye kadar, onun yürürlükte kalmasıdır. Halbuki, bu hükmün neshedildiğine dair şeriatımızda herhangi bir şey bulunmamaktadır. İşte bu yolla âlimler, Hak Teâlâ'nın وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا (فِي التَّوْرَاةِ) أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ *"Biz onda (Tevrat'ta) onların üzerine (şunu) yazdık: Cana can,..."* (Maide, 45) hükmünün, bizim şeriatımızda da devam ettiği hususunda ittifak etmişlerdir.

Allah o yahudilerin rezillik ve rüsvaylıklarını iyice ortaya koyunca, وَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا *"Allah kimi fitneye düşürmeyi murad ederse, artık sen o kimse için hiçbir şey yapamazsın"* buyurmuştur.

Bil ki fitne kelimesi, her türlü mefsedet çeşidini içine alabilen bir lâfızdır. Ancak ne var ki bu lafız, Cenâb-ı Hakk'ın açıklamış olduğu küfürlerinin peşinden zikredilince,

bu fitneden maksadın, daha önce bahsi geçen o küfürler olması gerekir. Bu takdire göre bu ifadeden maksat, "Allah'ın, küfrünü ve dalâlete düşmesini murad etmiş olduğu kimselerden, bunları gidermeye hiç kimsenin gücü yetmez" şeklinde olur.

Kader Konusunda Mu'tezile'nin Hatası

Daha sonra yüce Allah, bu hususu te'kid ederek, أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ *"Onlar, Allah'ın, kalplerini temizlemeyi murad etmediği kimselerdir"* buyurmuştur.

Alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bu âyet, Allah Teâlâ'nın, kâfirin müslüman olmasını murad etmediğine ve onun kalbini, şekk ve şirkten temizlemediğine delâlet etmektedir... Eğer Allah bunu yapmış olsaydı, bunlar, muhakkak ki iman etmiş olurlardı. İşte bu âyet, Kaderiyye (Mu'tezile)'nin aleyhine delil olan âyetlerin en kuvvetlilerindendir.

Mu'tezile'ye Göre Bu Âyetteki Fitne'nin Manası

Mu'tezile'ye gelince onlar, bu âyette geçen "fitne" kelimesinin tefsiri hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Burada geçen "fitne" kelimesinin "azab" manasına geldiğini söylemişlerdir. Nitekim يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ *"(O gün) kendilerinin ateş üzerinde azâba uğratılacakları gündür"* (Zariyat, 13) âyetindeki, يُفْتَنُونَ kelimesi يُعَذَّبُونَ "azab olunurlar..." demektir. Binaenaleyh, buradaki bu tabirden maksat, "Allah, onların küfür ve nifaklarından dolayı, onlara azab etmeyi diler..." şeklinde olur.

2) "Fitne", rezillik ve rüsvaylık demektir. Buna göre âyetin manası, "Allah kimin rezil ve rüsvay olmasını isterse..." şeklinde olur.

3) Buradaki "fitne" kelimesinin manası, Allah'ın onu saptırmasıdır. O'nun saptırmasından murad ise, onun sapık olduğuna karar verip, onu "sapıtmıştır" diye vasıflamaktır.

4) "Fitne"den maksat, imtihan etmek, sınamaktır. Yani, "Allah Teâlâ kimi, kendisiyle sınayacağı mükellefiyetlerle imtihan etmek ister, sonra da bunu terkederek yerine getirmezse, sen o kimse için, Allah'tan ne bir sevap ne de bir fayda temin etmeye güç yetiremezsin.." demektir.

Âyette Geçen "Kalb Temizlemek" Tabirinin Manası

"Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemeyi murad etmediği kimselerdir" buyruğuna gelince, onlar bu konuda iki izah şekli zikretmişlerdir:

1) "Allah onların kalplerine, lütufları ile yardım etmeyi murad etmemiştir. Çünkü Hak Teâlâ, onların kalplerine hiçbir faydası olmayacağı için, onlara lutfetmekte bir faydanın olmayacağını bilmiştir."

2) "Allah Teâlâ, onların kalplerini sıkıntıdan, gamdan ve inkârlarına delâlet eden yalnızlıktan temizlemeyi murad etmemiştir."

3) Bu, onun Allah katında yere batırılmış, rezil rüsvay edilmiş ve fiillerinin çirkinliği ile amellerinin kötülüğü sebebi ile kendisine hiç iltifat edilmeyeceğinin istiare (mecaz) yoluyla anlatılmasıdır. Bu hususların izahı, daha önce tekrar tekrar yapılmıştı.

Daha sonra Cenâb-ı Hak لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ *"Dünyada hor ve hakir olmak onların hakkıdır"* buyurmuştur. Münâfıkların hor ve hakirliği, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onların yalanlarına muttali olması sebebi ile, onların sırlarının üstündeki perdenin kalkması ve öldürülmekten korkmalarıdır. Yahudilerin hor ve hâkirliği ise, recm cezasının kendilerine de farz kılınmış olduğu hususunda Allah'ın hükmünü gizledikleri için, söyledikleri yalanın ortaya çıkması ve onlardan cizye alınmasıdır.

Allah Teâlâ'nın, وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ *"Onlara âhirette de pek büyük bir azab vardır"* buyruğundaki büyük azab, onların ebedî olarak cehennemde kalmalarıdır.

Yahudilerin Yalan Dinleyip Rüşvet Yemeleri

Sonra Allah سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ *"Alabildiğine yalan dinleyen ve haram yiyenlerdir onlar"* buyurmuştur. Bu ifade hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesîr, Ebu Amr ve **Kisâî,** süht kelimesini, Kur'ân'da geçtiği bütün yerlerde sîn ve hâ harfinin zammesi ile سُحْتٌ şeklinde; **İbn Âmir, Nâfi, Âsım** ve **Hamza** da سَحَتَهُ "O, onu haram olarak kazandı) fiilinin masdarı olarak, sînin zammesi ve hâ harfinin sükûnu ile suht şeklinde okumuşlardır. **Keşşaf sahibi** ise, kelimeyi sîn ve hâ harflerinin fethası ile sehat ve sîn harfinin kesresi, hâ harfinin sükûnu ile siht şeklindeki kıraatları nakletmiştir. Bütün bunlar, kelimenin değişik kullanış şekilleridir.

İKİNCİ MESELE

Süht Tabirinin Manası

Dilciler, âyetteki "süht" kelimesi hakkında birkaç izah yapmışlardır:

a) **Zeccâc** şöyle demiştir: "Kelimenin aslı, "Onun kökünü kazıdı, yok etti, helâk etti" manasında olan سَحَتَهُ ifadesidir. Nitekim Hak Teâlâ, فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ *"Sonra (Allah), azab ile sizin kökünüzü kurutur"* (Tâ'hâ, 61) buyurmuştur. Yahudilerin aldıkları rüşvetler, "süht" kelimesi ile ifâde edilmiştir. Bunun sebebi şudur: Çünkü Allah, onları bundan (yani rüşvet almalarından)

dolayı azab ile helâk edip köklerini kazıyacaktır. Yahut da aldıkları o şeylerin bereketi yok olup gidecektir. Nitekim Hak Teâlâ da: *"Allah ribânın (faizin) bereketini tamamen giderir"* (Bakara, 276) buyurmuştur.

b) **Leys:** "Süht, kendisinden dolayı utanılan ve haya duyulan bir haramdır" demiştir. Bu birincisine yakın bir izahdır. Çünkü böyle olan şeyler, insanın fazilet ve şahsiyetini yok eder ve âdeta onun kökünü kazır.

c) **Ferrâ** da şöyle demiştir: "Süht" kelimesinin asıl manası şiddetli açlıktır. Nitekim Arapça'da, bir kimse çok obur olup, hep aç olarak görüldüğü zaman, رَجُلٌ مَسْحُوتُ الْمَعِدَةِ "midesi daima aç adam" denilir. Buna göre "süht" kelimesi, midesi dâima açlık duyan kimsenin aç gözlülüğü gibi, aşırı bir tamahkârlığın insanı sevkettiği haram şeydir. Bu da, birinciye yakın bir izahtır. Çünkü açlığı şiddetli ve açgözlülüğü aşırı olan kimse, önüne konan bütün yiyecekleri silip süpürür ve büyük bir iştah ile onların âdetâ kökünü kazır."

Bunu anladığın zaman deriz ki: "Süht" kelimesi, mahkeme sırasında verilen rüşvet, zinâkâr kadına verilen para, damızlık erkek hayvanların tohumlarını satmak, hacamat yapanın (kan alan kimsenin) kazancı, köpek satmadan elde edilen para, içkiden elde edilen para, leşin satılmasından elde edilen para, kâhinlere verilen hediye ve günah olan bir iş için yerini kiraya vermek mânalarına gelir. Bu görüş, **Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, İbn Abbas, Ebu Hureyre** ve **Mücahid**'den rivayet edilmiştir. Bazıları bu sayılanlara ilâveler yapmış, bazı diğer âlimler de bunların sayısını azaltmıştır. Bütün bunlar, hiç bir bereketi olmayan ve hasıl olduğu zaman, yapan kimsenin onu gizlemeye çalışacağı bir ar ve utanca sebep olan, değersiz ve âdî bir haram oluşu manasına dayanır. Malumdur ki rüşvet almak böyledir. Binaenaleyh o, bu tür bir haramdır ve bir "süht" olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Alabildiğine yalan dinleyen ve haram yiyenler"* buyruğu hakkında birkaç izah şekli vardır:

1) **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "İsrailoğullarından hâkim, davasında haksız birisi kendisine rüşvet verdiği zaman, onun sözünü itibara alıyor, hasmının sözlerine değer vermiyordu. Böylece de yalan dinlemiş, rüşvet yemiş oluyordu."

2) Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "İsrailoğullarının fakirleri, benimsemiş oldukları yahudilik üzere kalmak için, zenginlerden mal ve para alıyorlardı. Böylece fakirler, zenginlerin yalan yanlış sözlerini dinliyor ve onlardan aldıkları rüşvetleri yiyorlardı."

3) Onlar, **Tevrat**'a isnad ettikleri yalan yanlış şeyleri çokça dinliyorlar ve وَأَكْلِهِمُ الرِّبَا *"riba almaları sebebi ile..."* (Nisa, 161) **âyetinde de buyurulduğu gibi, çokça fâiz yiyorlardı.**

Hz. Peygamber Ehl-i Kitap Hakkında Hüküm Verip Vermemekte Muhayyerdir

Sonra Allah Teâlâ, فَإِنْ جَاءُوكَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ *"Eğer sana gelirler ise, ister aralarında hükmet, ister onlardan yüzçevir"* buyurmuştur. O, bu sözü ile, peygamberini, onlar hakkında hüküm vermekle onlardan yüz çevirmek arasında muhayyer (serbest) bırakmıştır. Alimler bu hususta şu iki görüşü belirterek ihtilaf etmişlerdir:

1) "Bu, belli bir hadise ile ilgilidir." Bu görüşte olanlar da kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir:

a) Mesela **İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Mücahid** ve **Zührî,** bunun evli bir kimsenin zina etmesi hadisesi ile ilgili olduğunu ve cezasının celde (sopa) ve recm olduğunu söylemişlerdir.

b) Bu, **Benî Kureyza** ve **Benî Nadir** yahudilerinden öldürülmüş kimseler hakkındadır. Beni Nadîr daha asîl sayılıyordu. Bundan dolayı öldürülenlerinin diyetleri tam, Kureyza'dan öldürülenlerin diyetleri ise yarım idi. Onlar, davalaşmak üzere Hz. Peygamber (s.a.s)'e başvurunca Hz. Peygamber (s.a.s) de, hepsinin diyetinin eşit olduğunu söyledi.

c) Bu muhayyerlik, kendilerine karşı bir yükümlülüğe girilmemiş olan anlaşmalı kimselere mahsustur. Hz. Peygamber (s.a.s), isterse böyle kimseler için hüküm verir, isterse hüküm vermekten yüzçevirir.

2) "Bu âyet, muhakeme edilmek için Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelmiş olan bütün kâfirler hakkında umumidir." Bu görüştekiler de ihtilaf etmişlerdir. Onlardan bir kısmı, bu hükmün, diğer meseleler hakkında da geçerli olduğunu ve neshedilmediğini söylemişlerdir ki bu, **Nehâî, Şa'bî, Katâde, Atâ, Ebu Bekr el-Esamm** ve **Ebu Müslim**'in görüşüdür. Bir kısım âlimler de, bu hükmün, *"Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet"* (Maide, 49) âyeti ile neshedildiğini söylemişlerdir. Bu, **İbn Abbas** (r.a), **Hasan el-Basri, Mücâhid** ve **İkrime**'nin görüşüdür.

Şafiî'ye Göre Zımmîler Hakkında Hüküm Vermek Vaciptir

İmam Şafiî'nin mezhebine göre, müslümanların hâkiminin, zımmîler davalarını kendisine getirdikleri zaman, onlar hakkında hüküm vermesi vaciptir. Çünkü onlar üzerinde İslam'ın ahkâmını yürütmede, onlar için bir tür zillet ve hâkirlik vardır. Ama belli bir zamana kadar müslümanlarla anlaşmalı olan gayr-i müslimler hakkında ise, hakimin hüküm vermesi vacip değildir. Aksine o, bu hususta muhayyerdir. İşte bu âyette bahsedilen muhayyerlik (serbestlik), kendileri ile ahid yapılmış olan gayr-ı müslimlerle ilgilidir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْئًا *"Eğer onlardan yüz çevirirsen, sana hiçbir zarar veremezler"* buyurmuştur. Bunun manası şudur: "Onlar, Peygamber (s.a.s)'e mesela recm cezası yerine celde (sopa cezası) uygulamak gibi en hafif ve en kolay hükmü elde etmek için başvururlardı. Peygamber onlardan yüz çevirip, istedikleri şekilde hüküm vermekten kaçınınca, bu, o yahudilere çok ağır gelmiş ve bunun üzerine Hz. Peygambere düşman kesilmişlerdir. Hak Teâlâ'da, onların düşmanlıklarının, Hz. Peygamber'e hiçbir şekilde zarar veremeyeceğini beyan ediyor" demektir.

Sonra Allah, وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ *"Eğer hükmedersen, aralarında adaletle hükmet"* buyurmuştur. Bu, "Onlar arasında, recme hükmettiğin gibi, adalet ve ihtiyatla hükmet" demektir.

Tevrat Ellerinde İken Hz. Peygamberi Hakem Yapmalarının Manası

Sonra Allah Teâlâ, وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَاةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ *"İçinde Allah'ın hükmü olan Tevrat, yanlarında olduğu halde, nasıl oluyor da senin hükmüne başvuruyorlar"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu, Tevrat'ta zinanın cezasının ne olduğunu bildikleri halde yahudilerin Hz. Peygamber'in hükmüne başvurmalarına, sonra da bu hükmü kabule yanaşmayıp hak ve gerçek olduğuna inandıkları hükümden, bir ruhsat isteyerek, bâtıl olduğuna inandıkları hükme sapmalarına Allah'ın taaccüb etiğini göstermektedir. Hiç şüphe yok ki, bu hadisede yahudilerin cehalet ve inadları birkaç bakımdan ortaya çıkmaktadır:

a) Onlar, kendi kitaplarının hükmünden uzaklaşmışlardır.

b) Onlar, bâtıl taraftarı (yanlış) olduğuna inandıkları kimsenin hükmünü kabul etmişlerdir.

c) Hz. Peygamber (s.a.s)'in hükmüne başvurdukları halde, verdiği hükümden yüz çevirmişlerdir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, hiçbir kimse "onlar ehl-i kitaptır ve Allah'ın emrini muhafaza ediyorlar" diye onlara aldanmasınlar diye, cehâletlerinin ve inadlarının halini anlatmıştır. Bu âyetle ilgili iki soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Âyetteki فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ *"içinde Allah'ın hükmü olan"* cümlesinin i'rabdaki yeri nedir?

Cevap: Ya, "Tevrat" kelimesinden "hal" olarak mansuptur. Buna göre "Tevrat" mübteda, عِنْدَهُمْ "yanlarındadır" kelimesi haberdir. Yahut bu söz "Tevrat" kelimesinin haberi olarak mahallen merfûdur. Bu, senin عِنْدَهُمُ التَّوْرَاةُ نَاطِقَةٌ بِحُكْمِ اللَّهِ تَعَالَى "Onların yanında, Allah'ın hükmünü söyleyen Tevrat vardır" demen gibidir. Yahut

da bu ifadenin i'rabtan mahalli yoktur. Buna göre mânası, "onların yanında, hükmetmelerine ihtiyaç bırakmayan birşey vardır" şeklindedir. Nitekim sen, عِنْدَكَ زَيْدٌ يَنْصَحُكَ وَيُشِيرُ عَلَيْكَ بِالصَّوَابِ فَمَا تَصْنَعُ بِغَيْرِهِ "Senin yanında, sana nasihat eden ve doğruyu gösteren Zeyd var. Binaenaleyh başkasını ne yapacaksın?" dersin.

İkinci soru: Burada Tevrat'a müennes zamir ile işaret edilmiştir?

Cevap: Bu husus da, zamirin müennes oluşu, "Tevrat" kelimesinin lafzen müennes olmasından dolayıdır.

İKİNCİ MESELE

İslam'dan Önceki Şeriatlerdeki Hükümlerin Geçerliliği Meselesi

Hanefîlerden bir grup âlim, bu âyeti, Tevrat'ın hükümlerinin ve bizden önceki ümmetlerin şeriatlarının, neshedilmedikleri sürece bizim için de geçerli ve gerekli olduğu hususunda delil getirmişlerdir ki bu görüş zayıftır. Eğer durum böyle olsaydı, kendisinde hüküm aramanın farz olması bakımından, Tevrat'ın hükümleri de, Kur'ân'ın hükümleri gibi olurdu. Fakat şeriat, Tevrat'a bakıp, ondan hüküm çıkarmamızı nehyetmiştir. Bu ifadeden murad, aksine o belli hükümdür, yani recm hükmüdür. Çünkü yahudiler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hakemliğine başvurmak suretiyle, bir ruhsat (kolaylık) elde etmek istediler.

Sonra Cenâb-ı Hak, ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَمَا أُولٰئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ *"Ve sonra da, bunun arkasından yine yüz çevirıyorlar. Onlar, mü'min değillerdir"* buyurmuştur. وَهُمْ مُعْرِضُونَ *"ve sonra da, yüz çevirıyorlar"* âyeti O'nun, *"... Senin hükmüne başvuruyorlar"* (يُحَكِّمُونَكَ) ifadesine atıftır.O'nun, ذٰلِكَ *"bu..."* ifadesi de, Allah'ın Tevrat'taki hükmüne işarettir. Bu ifadenin, Hz. Peygamber'in hakem kılınmasına ("Senin hükmüne başvuruyorlar.." ifâdesine) işaret edilmiş olması da caizdir.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar, mü'min değillerdir"* ifadesi hakkında da şu izahlar yapılmıştır:

1) Onlar, her ne kadar **Tevrat**'a iman ettiklerini izhar etseler dahi, Tevrat'a iman etmiş değillerdir.

2) Bu ifade, onların ömür boyu, **Tevrat**'a iman etmeyeceklerini haber vermektir. Buna göre bu haber verme işi, geçmişe ait değil, geleceğe ait olmuş olur.

3) Onlar, her ne kadar senden, bu hususta bir hüküm talebinde bulunsalar bile, ancak ne var ki ne sana iman ederler, ne de senin vermiş olduğun hükmün doğruluğuna inanırlar... İşte bu da, onların hiçbir şeye iman etmediklerine ve onların bütün gaye ve maksatlarının, sadece dünyevî maksatları elde etmek olduğuna delâlet eder.

* *
*

Tevrat'ın Hidayet ve Nur Kaynağı Olarak Gönderildiği

إِنَّآ أَنزَلْنَا ٱلتَّوْرَىٰةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ ۚ يَحْكُمُ بِهَا ٱلنَّبِيُّونَ ٱلَّذِينَ أَسْلَمُوا۟ لِلَّذِينَ هَادُوا۟
وَٱلرَّبَّٰنِيُّونَ وَٱلْأَحْبَارُ بِمَا ٱسْتُحْفِظُوا۟ مِن كِتَٰبِ ٱللَّهِ وَكَانُوا۟ عَلَيْهِ شُهَدَآءَ ۚ فَلَا
تَخْشَوُا۟ ٱلنَّاسَ وَٱخْشَوْنِ وَلَا تَشْتَرُوا۟ بِـَٔايَٰتِى ثَمَنًا قَلِيلًا ۚ وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَآ
أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْكَٰفِرُونَ ﴿٤٤﴾

"Şüphesiz ki Tevrat'ı biz indirdik. Onda hidayet ve nûr vardır. Kendisini (Allah'a) teslim etmiş olan (İsrail) peygamberleri, yahudiler(e ait davalarda) onunla hükmeder(ler)di. Alimler, fakihler de Allah'ın kitabını hıfza memur oldukları için (yine hükümlerini onunla verirlerdi). Hepsi de onun üzerinde (bilittifak) şahid idiler. O halde (ey yahudiler), siz insanlardan korkmayın, benden korkun. Benim âyetlerimi az bir bahaya satmayın. Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin ta kendileridir"

(Maide, 44).

Cenâb-ı Hak, إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرٰيةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ *"Şüphesiz ki Tevrat'ı biz indirdik. Onda hidayet ve nur vardır. Kendisini (Allah'a) teslim etmiş olan (İsrail) peygamberleri, yahudilere (ait davalarda) onunla hükmeder(ler)di. Alimler, fakihler de, Allah'ın kitabını hıfza memur oldukları için (yine hükümlerini onunla verilerdi). Hepsi de onun üzerinde (bilittifak) şahid idiler"* buyurmuştur.

Bil ki bu, Allah Teâlâ tarafından, recmin farz olduğunu inkâr eden yahudilerin dikkatini çekmek ve onları kendi ümmetlerine gönderilen peygamberler ve selefleri olan müslüman âlimler gibi olmaya teşvik etmek gayesini taşır. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Atıf, matûf ile matûfun aleyh arasında bir başkalığın bulunmasını gerektirir. Binaenaleyh, hüdâ kelimesiyle nûr kelimesi arasında, mutlaka bir farklılığın bulunması gerekir. Buna göre hüda kelimesi, hükümlerin, kanunların ve tekliflerin izâh edilmesi, açıklanması mânasına; nûr kelimesi de, tevhidin, nübüvvetin ve meâd âleminin izah edilmesi manasına hamledilmiştir.

Zeccâc, فِيهَا هُدًى **ifadesine, "Onda, onların hakkında Hz. Peygamber'den fetva istemek için gelmiş oldukları hükmün beyân ve izahı;** وَنُورٌ **kelimesine de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetinin hak olduğunu beyân ve açıklaması bulunmaktadır" şeklinde mana vermiştir.**

İKİNCİ MESELE
Bizden Önceki Şeriatların Geçerlilik İmkânı

"Mensuh olduğuna dair bir delil bulunmadığı müddetçe, bizden öncekilerin şeriatı bizim için de şeriattır" diyenler bu âyetle istidlâl etmişlerdir ki, bunun izahı şudur: Cenâb-ı Hak, Tevrat'ta hidâyet ve nûrun bulunduğunu söylemiştir. Bundan maksat ise, şeriatın hem usûl, hem de fürûunda, Tevrât'ın hidayet ve nûr olduğudur. Şayet Tevrât, tamamen neshedilmiş ve hükümleri nazar-ı dikkate alınmamış olsaydı, onda ne bir hidayet ne de bir nûr bulunmazdı. Hidayet ve nûr kelimelerini, dinin sadece asıllarını ilgilendiren hususlara hamletmek mümkün değildir. Çünkü, Allah hem hidayeti hem de nûru zikretmiştir. Şayet, bu ikisinden de, dinin sadece asıllarını ilgilendiren şeyler kastedilmiş olsaydı, o zaman bir tekrar yapılmış olurdu. Yine bu âyet, ancak recm meselesiyle ilgili olarak nazil olmuştur. Binaenaleyh, şer'î hükümlerin de bu âyetin hükmüne dahil olması gerekir. Çünkü biz, her ne kadar âyetin sebeb-i nüzûlünden başka şeylerin âyetin hükmüne dahil olup olmadığı meselesinde ihtilâf etmiş isek de, âyetin sebeb-i nüzûlü olan hadisenin, âyetin hükmüne dahil olmasının gerekli olduğu hususunda mutabakat halindeyiz.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Tevrat İle Amel Eden Çok Sayıda Peygamber

Hak Teâlâ, *"Kendisini (Allah'a) teslim etmiş olan (İsrail) peygamberleri, yahudiler(e ait davalarda) onunla hükmeder(ler)di"* **buyruğuyla Hz. Musa (a.s)'dan sonra gelen peygamberleri (a.s) kastetmiştir. Bu böyledir, zira Allah Teâlâ İsrailoğulları arasında, yanlarında bir kitap olmadığı halde, binlerce peygamber göndermişti. Allah onları, sırf Tevrât'ı bihakkın tatbik etsinler, ondaki "hadd" ve yasalarını uygulasınlar, farzlarını ifa etsinler, helâlini helâl, haramını da haram bilsinler diye peygamber olarak göndermiştir.**

Buna göre şayet, "Her nebînin mutlaka müslüman olduğu, kendisini Allah'a teslim etmiş olduğu belli iken, Allah'ın *"Kendisini (Allah'a) teslim etmiş olan (İsrail) peygamberleri...."* **demesinin faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki:**

Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Hak Teâlâ'nın, أَسْلَمُوا *"Kendisini teslim etmiş olan..."* **sözü,** *"Tevrat'ın hükmüne inkiyad edenler"* **manasına gelir. Çünkü peygamberler içinde, şeriatı Tevrat'ın şeriatı gibi olmayanlar vardır. Binaenaleyh, Tevrat'ın hükmüne inkiyad edenler, Hz. Musa'nın peygamber olarak gönderilmesinden itibaren, Hz. İsa'nın peygamber olarak gönderilmesine kadarki zaman içinde gönderilen peygamberlerdir.**

2) **Hasan el-Basrî, Zührî, İkrime, Katâde ve Süddî** de, bundan maksadın, Hz. Muhammed (s.a.s) olduğunu; zira, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, yahudilere, zina edenleri recmetmeleri hükmünü verdiğini; bu hükmün ise, **Tevrat**'ın hükmü olduğunu; cemi lafzıyla getirilmesinin ise, Hz. Peygamberi tazim için olduğunu ve bunun, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً *"Hakîkaten İbrahim (başlı başına) bir ümmetti..."* (Nahl, 120) ve أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ *"Yoksa onlar insanlara haset mi ediyorlar..."* (Nisa, 54) âyetleri gibi olduğunu; bunun sebebinin ise Hz. Muhammed (s.a.s)'de, peygamberlerin ekserisinde bulunmayan iyi hasletlerin mevcut olması olduğunu söylemişlerdir.

3) **İbnu'l-Enbarî** ise şöyle demektedir: "Bu ifâde, yahudi ve hristiyanlara karşı bir reddiyedir. Çünkü onların bir kısmı, peygamberlerin tamamının yahudi veyahut da hristiyan olduğunu iddia ediyorlardı.. İşte bunun üzerine Yüce Allah, *"Kendisini (Allah'a) teslim etmiş olan (İsrail) peygamberleri... hükmeder(ler) di"* buyurdu. Yani, "Peygamberler yahudilikle mevsûf değiller", aksine onlar Allah'a teslim olmuş ve O'nun emirlerine boyun eğmişlerdir" demektir.

4) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendisini (Allah'a) teslim etmiş olan peygamberler..."* tavsifinden maksad, **Tevrat**'la amel etmekten gayelerinin ona inanmak, ona boyun eğmek ve Allah'ın hükümlerini ortaya koymak ve onun tekliflerine boyun eğmek olduğunu belirtmektir. Bundan gaye ise, sonra gelen yahudilerin yol ve usûllerinin kabîh ve çirkin olduğuna dikkat çekmektir. Çünkü onların, "**Tevrat** ile hükmetme iddialarından" esas maksatları rüşvet alıp avâm halkın kendilerine tabi olmalarını sağlamadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

لِلَّذِينَ هَادُوا *"Yahudiler(e ait davalarda)"* buyruğu ile ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:

a) "Peygamberler **Tevrat** ile, ancak ve ancak yahudi olanlara hükmederler" demektir. Yani, "Yahudiler ve onların arasında cereyan eden şeyler için...." demektir.

b) Mananın, ifadede bir takdim ve tehirin yapılmasına göre olması da caizdir. Buna göre kelamın takdiri, إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَاةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ لِلَّذِينَ هَادُوا يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا "Biz, kendisinde yahudiler için hidâyet ve nûr bulunan **Tevrat**'ı indirdik. O **Tevrat** ile, kendilerini Allah'a teslim etmiş olan peygamberler hükmederler" şeklinde olur.

BEŞİNCİ MESELE

Rabbaniyyun ve Ahbar Kelimelerinin Tefsiri

Âyette geçen rabbaniyyûn sözünün tefsiri daha önce geçmişti. Ahbar kelimesine gelince, **İbn Abbas** bunların fakîhler olduğunu söylemiştir. Dilciler, bu kelimenin müfredinin ne olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. **Ferrâ** şöyle

demiştir: "Bu kelimenin müfredi, hâ harfinin kesresiyle, hibr kelimesidir. Âlim olan kimseye bu ad verilmektedir. Âlim, mürekkebin koyulduğu şey ile, hokkayla isimlendirilmiştir. Bu böyledir, çünkü âlim de, (mürekkeb ile) kitaplarını yazmıştır."

Ebu Ubeyde: "Bu kelimenin müfredi hâ harfinin fethasıyla habr kelimesidir" der.

Leys: "Bu kelimenin müfredinin, hâ'nın hem kesresi, hem de fethasıyla olabileceğini" söylemiştir.

Esmaî, "Bu kelimenin müfredinin hibr kelimesi mi, yoksa habr kelimesi mi olduğunu bilemiyorum" demiştir.

Bunun neden iştikak ettiği hususuna gelince, bir grup âlim, bunun aslının "güzelleştirmek ve tezyin etmek" anlamına gelen تَحْبِيرٌ olduğunu söylemiştir. Nitekim hadiste, يَخْرُجُ رَجُلٌ مِنَ النَّارِ ذَهَبَ حِبْرُهُ وَ سَبْرُهُ *"Adam, cehennemden, güzelliği gitmiş rengi de uçmuş olarak çıkar...."* buyurulmuştur. Bir şeyi süsleyene, مُحَبِّرٌ (muhabbir) denilir İlim fazilet, güzellik ve mankibe nevilerinin en güzeli olunca, pek yerinde olarak âlim bu ad (ahbâr, hibr) ile adlandırılmıştır. Diğer bazı âlimler ise, bu kelimenin mürekkeb manasına gelen hibr kelimesinden türediğini söylemiştir. Bu, **Ferra, Kisaî ve Ebu Ubeyde**'nin görüşüdür. Allah en iyi bilendir.

ALTINCI MESELE Âyet, nebîler rabbaniyyûn ve ahbârın, **Tevrat** ile hükmettiklerine delâlet etmektedir. Bu da, "rabbanî"lerin derecesinin, "ahbâr"dan daha yüksek olmasını gerektirir. Böylece, "rabbaniyyûn"un, müçtehid imamlar gibi; "ahbar"ın da, diğer ulemâ gibi oldukları sabit olmuş olur.

Alimlerin Tevrat'ı Muhafaza Görevleri

Sonra Cenâb-ı Hak, بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ *"Allah'ın kitabını hıfza memur oldukları için..."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allah'ın kitabının hıfzı, şu iki şekilde olur:
a) O'nun ezberlenip unutulmaması;
b) O'nun ezberlenerek, zayi olmasının önlenmesi..

Allah Teâlâ, ulemâdan, işte şu iki bakımdan kitabını muhafaza etmeleri için ahid almıştır:

1) Onu kalpleriyle ezberleyip, lisanlarıyla okuyup öğretmeleri...

2) Onun hükümlerini zayi etmeyip, kanunlarını ihmal etmemeleri...

İKİNCİ MESELE *"Hıfza memur oldukları için..."* (بِمَا اسْتُحْفِظُوا)ifadesinin başındaki bâ harfinin neye müteallik olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, "ahbâr"a taalluk eder.. Yani, "Alimlerin öğrenmeleri, Allah'ın kitabını hıfza (muhafazaya) memur olmalarıdır.

b) Mâna, يَحْكُمُونَ بِمَا اسْتُحْفِظُوا yani: "Allah kitabını muhafaza etme görevleri olduğundan, onlar (o nebî ve âlimler) Allah'ın kitabı ile hükmediyorlardı" şeklinde olup, bu **Zeccâc**'ın görüşüdür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَآءَ *"Hepsi de onun üzerine (bil-ittifak) şâhid idiler"* buyurmuştur. Bu, "O peygamberler, alimler ve fakîhler, **Tevrat**'ta bulunan her şeyin hak, doğru, Allah katından olduğu hususuna şahâdet ederlerdi. İşte bu sebeple hiç şüphesiz onlar, **Tevrat**'ın hükümlerini yürürlükte tutar ve onu tahrif ve tağyirden muhafaza edip korurlardı" demektir.

Halktan Değil Allah'dan Çekinmek Gerekir

Sonra Hak Teâlâ, *"O halde (ey yahudiler), siz insanlardan korkmayın, benden korkun"* buyurmuştur.

Bil ki Allah Teâlâ, onların peygamberlerinin, âlimlerinin ve fakihlerinin hiçbirşeye aldırmadan, **Tevrat**'ın hükümlerini yürütmek için seferber olduklarını haber verince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in zamanındaki yahudilere hitab ederek, Tevrat'ı tahrif ve tağyir etmemelerini söylemiştir.

Bil ki, yahudilerin tahrife yönelmeleri, mutlaka bir korku ve endişeden, yahut da bir arzu ve istekten ötürü olup, korku arzudan daha tesirli olunca, Cenâb-ı Hak, önce korkuyu zikrederek, *"insanlardan korkmayın, benden korkun"* buyurmuştur. Buna göre ifadenin manası şu şekilde olur: "Sizi insanlardan, krallardan ve eşrâftan korkup, onlara uygulanması gereken şer'î cezaları ve Allah'ın mükellefiyetlerini onlardan düşürmek için çeşitli çarelere başvurarak, kitabımı tahrif etmekten sakındırırım. Binaenaleyh insanlardan korkmayın, aksine benden ve benim vereceğim cezadan korkunuz."

Allah'ın Âyetlerini Fânî Çıkarlara Karşılık Satmayın

Allah Teâlâ korku hususunu zikredince, bunun peşisıra arzu ve istek hususunu getirerek, وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا *"Benim âyetlerimi az bir pahâya satmayın"* buyurmuştur. Yani, sizi korku ve endişeden dolayı hükümlerinizi değiştirme hususunda uyardığım gibi mal ve makam arzusu ile, rüşvet alarak âyetlerimi değiştirip

bozmaktan da sizi uyarıp nehyederim. Çünkü dünyanın metâı, hepsi birlikte olsa bile azdır. Sizin onlardan alacağınız rüşvetin kıymeti de son derece azdır. Zira rüşvet bir "süht" olduğu için bereketsiz, devamsız ve az menfaatlidir. İşte bunun gibi, sizin o yolla kazanmış olduğunuz mallar, azdan da azdır. Sonra sizler, bu yüzden dininizi, ebedî mükâfaatınızı ve sonsuz saadetinizi kaybetmiş olursunuz.

Onların **Tevrat**'ı tahrif ve tağyire yönelmeleri, her iki sebepten birden de olabilir. Yani başkanlarından korkmaları ve halktan rüşvet almaları sebebi ile olabilir. Allah Teâlâ, onları her ikisinden de men edip, herbirinde mevcut olan alçaklık ve âdiliğe dikkat çekince, bu onları **Tevrat**'ı tahrif ve tağyirden alıkoyma hususunda çok kuvvetli bir delil olmuştur.

Allah'ın Ahkâmı İle Hükmetmeyenlerin Durumu

Sonra Allah, bu kesin bürhanın peşisıra, şiddetli va'îdini getirerek, وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ *"Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin tâ kendileridir"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ifadeden maksad, zinâ eden evli kimsenin cezası ile ilgili ilahî hükmü değiştirme konusunda yahudileri tehdîd etmektir. Bu, "O yahudiler, Allah'ın **Tevrat**'taki açık hükmünü inkâr edip, bunun farz olmadığını söyleyince, mutlak olarak kâfir olmuş ve böylece de, ne **Hz. Musa** (a.s) ile **Tevrat**'a, ne de Hz. Muhammed (s.a.s) ile Kur'ân'a imân eden kimse vasfına müstehak olamamışlardır" demektir.

İKİNCİ MESELE Haricîler, "Allah'a isyan eden, (yani günah işleyen) herkes kâfirdir" derken, âlimlerin ekserisi durumun böyle olmadığını söylemişlerdir. Haricîler, bu âyeti görüşlerine delil getirerek, "Bu, Allah'ın indirdiği hükümden başka bir hükümle hükmeden herkesin kâfir olduğu hususunda bir nasstır. Günah işleyen herkes, Allah'ın indirdiğinden başka bir hükümle hükmetmiş olur ve binaenaleyh kâfir olması gerekir" demişlerdir.

Kelamcılar ve müfessirler, Hâricilerin ortaya attığı bu şüpheye, şu şekilde birtakım cevaplar vermişlerdir:

1) Bu âyet, yahudiler hakkında nâzil olmuştur. Binaenaleyh bu sadece onlarla ilgilidir. Bu görüş zayıftır. Çünkü, sebeb-i nüzûlün hususîliğine değil, lâfzın (sözün) umûmî manasına itibar edilir. Bu görüşte olanların bir kısmı, Haricîlerin şüphesini reddetmeye çalışarak şöyle demişlerdir: "Bu ifâdeden maksad, "Daha önce bahsedilen o kimselerden, Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler var ya, işte kâfirler onlardır" manasıdır." Bu görüş de zayıftır. Çünkü Hak Teâlâ'nın, *"Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse..."* buyruğu şart sadedinde مَنْ (Kim) edatı getirilmiş olan bir sözdür.

Dolayısıyla bu, umûmî manadadır. Halbuki, bundan murad daha önce bahsedilenlerden, Allah'ın hükümleri ile hükmetmeyenler olduğunu söyleyen kimsenin görüşü, âyetin manasına bir ilave olur ki bu caiz değildir.

2) **Atâ**, bunun esas küfürden daha hafif bir küfür olduğunu; **Tavûs** ise, bunun Allah'ı ve âhireti inkâr etme gibi, insanı İslam ümmeti dışına çıkaran bir küfür olmadığını söylemiştir. Buna göre sanki onlar âyeti, dini inkâr etmek manasına değil, nimeti inkâr etmek, nankörlük manasına hamletmişlerdir ki, bu da zayıftır. Çünkü "küfür" lafzı, (mukayyet değil) mutlak olarak zikredildiğinde, dini inkâr manasına hamledilir.

3) **İbnu'l-Enbarî** şöyle demektedir: "Mananın, kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, kâfirlerin fiillerine benzeyen bir fiil işlemiş ve bundan dolayı da kâfirlere benzemiştir" şeklinde olması da caizdir." Bu görüş de zayıftır. Zira bu, âyetin zâhirini terketmektir.

4) **Abdu'l-Aziz İbn Yahyâ el-Kinanî** şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın indirdiğiyle"* sözü umûm bir ifadedir. Binaenaleyh, وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ ifadesinin manası "kim, Allah'ın indirdiği bütün hususlarda, Allah'ın hükmünün zıddını yaparsa, işte onlar kâfirdirler" şeklinde olur. Binaenaleyh bu gerçektir. Çünkü kâfir, Allah'ın indirdiği her hususta, Allah'ın hükmünün zıddını yapan kimsedir. Ama, fasık olan kimseye gelince o, hepsinde değil de, bir kısmında Allah'ın hükmünün zıddıyla amel eder ki, bu, amel cihetiyledir. Ama fasık, itikâd ve ikrâr itibariyle, Allah'ın hükmüne muvafıktır..." Bu da zayıftır; çünkü şayet bu âyet, Allah'ın indirdiği herşey hususunda, Allah'ın hükmüne muhalefet eden kimselere tahsis edilmiş bir vaîd olsaydı, bu tehdit, sadece "recm" hususunda Allah'ın hükmüne muhalefet eden yahudilere şamil olmazdı. Halbuki müfessirler bu tehdidin, "recm" meselesinde, Allah'ın hükmüne muhalefetleri sebebiyle, yahudileri de içine aldığı hususunda ittifak etmişlerdir. Böylece bu ittifak, verilen bu cevabın da sâkıt ve geçersiz olduğuna delâlet eder.

5) **İkrime** şöyle demektedir: "Hak Teâlâ'nın, *"Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse..."* ifadesi, hem kalbi, hem de lisanıyla inkâr edenleri içine almaktadır. Kalbiyle onun Allah'ın hükmü olduğunu bilip, sonra da lisanıyla onun Allah'ın hükmü olduğunu ikrâr edip de, buna zıt olan şeyleri yapan kimseye gelince, o da Allah'ın indirdiğiyle hükmetmiş; ama onu bilfiil yapmamış olur. Binaenaleyh, böyle bir kimsenin bu âyetin hükmüne dahil olması gerekmez..." İşte, sahîh olan cevap budur. Allah en iyi bilendir.

* *
*

Âzâlardaki Yaralamada Kısas Hükmü

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ
وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ
كَفَّارَةٌ لَّهُ وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٥﴾

"Biz onda onların üzerine (şunu) yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılıklıdır. Hülasa bütün) yaralar birbirine kısastır. Fakat kim bunu (bu hakkını) sadaka olarak bağışlarsa o, kendisine keffârettir. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, onlar zâlimlerin ta kendileridir"

(Maide, 45).

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ *"Biz onda onların üzerine (şunu) yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılıklıdır . Hülâsa bütün) yaralar birbirine kısastır"* buyurmuştur.

Allahu Teâlâ, **Tevrat**'ta, zina eden evlilerin hükmünün recm olduğunu, ama yahudilerin bunu tağyir ve tebdil ettiklerini beyân buyurmuştur. Bu âyette de, **Tevrat**'ta, "cana can, göze göz.." şeklinde hüküm koyduğunu, ama o yahudilerin bu hükmü değiştirip, Nadiroğullarını Kurayzaoğullarına üstün tuttuklarını, kısas vücûbiyyetini Nadiroğullarına uygulamayıp Kurayzaoğullarına tahsis ettiklerini beyan buyurmuştur ki, işte bu âyetin kendinden öncekilerle münasebeti bu şekildedir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kisaî, الْعَيْنُ، وَالْأَنْفُ ، وَالْأُذُنُ ، وَالسِّنُّ وَالْجُرُوحُ kelimelerinin hepsini de merfû okumuştur. Bu okuyuşla ilgili şu izahlar yapılabilir:

a) Bu kelimeler, أَنَّ النَّفْسَ ifadesindeki النَّفْسُ kelimesinin mahalline atıftır. Çünkü mâna, "Biz, o **Tevrat**'ta onlara, can cana mukabil, göz göze mukabildir... diye yazdık" şeklindedir. Zira bu âyetin başındaki كَتَبْنَا kelimesinin manası قُلْنَا "dedik..." şeklindedir.

b) Bu cümleler, كَتَبْنَا fiilinin, cümle olarak mef'ûlüdürler. Nitekim sen, كَتَبْتُ الْحَمْدَ

لِلّٰهِ "Elhamdu lillâhi"yi yazdım" ve قَرَأْتُ سُوْرَةَ اَنْزَلْنَاهُ "Ben, "Enzelnâhu sûresini okudum" dersin...

c) Bu kelimeler, müste'nef birer cümle oldukları için merfû okunmuşlardır. Ki buna göre ifadenin takdiri, اَنَّ النَّفْسَ مَقْتُوْلَةٌ بِالنَّفْسِ "Nefis, nefse mukabil öldürülür"; وَالْعَيْنَ مَفْقُوْءَةٌ بِالْعَيْنِ "Göz, göze mukabil çıkarılmıştır....." şeklindedir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrede inzâl buyurduğu اِنَّ الَّذِيْنَ آمَنُوا وَالَّذِيْنَ هَادُوا وَالصَّابِئُوْنَ وَالنَّصَارٰى *"Şüphe yok kî îman edenlerle yahudî olanlar, sâbîîler, nasranîler..."* (Maide, 69) âyetidir. **İbn Kesir, İbn Amir ve Ebu Amr,** اَلْجُرُوْحُ ifâdesi hariç, bütün bu kelimeleri mansub okumuşlardır. اَلْجُرُوْحُ kelimesini ise, merfu okumaktadırlar. Buna göre.. اَلْعَيْنَ..، وَالْاَنْفَ...، وَالْاُذُنَ kelimeleri, اَنَّ النَّفْسَ ifadesine atfedildikleri için mansub kılınmış; اَلْجُرُوْحُ ifâdesi mübtedâ, قِصَاصٌ kelimesi de onun haberi olarak merfu okunmuştur. **Nâfi, Asım** ve **Hamza,** bütün bu kelimeleri, bir kısmını bir kısmına atfederek mansub okumuşlar; hepsine haber olarak da قِصَاصٌ kelimesini vermişlerdir. **Nâfi,** Kur'ân'ın her yerinde, zâl harfinin sükûnuyla, اَلْاُذْنَ şeklinde, diğerleri ise, damme ile, اَلْاُذُنُ şeklinde okumuşlardır ki, bunlar iki kullanış şeklidirler.

İKİNCİ MESELE **İbn Abbas** şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak bu ifadenin başındaki كَتَبْنَا lâfzıyla, فَرَضْنَا "farz kıldık" manasını murad etmiştir ki, buna göre mana, "**Tevrât**'ta onlara.. farz kıldık..." şeklinde olur ki, O bu ifâdesiyle "Kim bir canı, kısas mukabilinde olmaksızın öldürürse.. işte Allah, bu durumda o kimse için ne öldürmede, ne de yaralamada diyeti farz kılmamıştır.. Farz olan şey ise ancak ya afvdır, ya da kısastır" manasını murad etmiştir.

İbn Abbas'tan şu rivayet gelmiştir: Onlar, erkeği, kadına mukabil kısas yaparak öldürmüyorlardı.. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil olmuştur. Ama uzuvlara gelince, öldürme hususunda aralarında kısas cerayan eden her iki şahıs arasında, sağlam olma bakımından benzerlik arzettiklerinde, bütün uzuvlar hususunda da kısas cerayan ederdi.. Öldürme hususunda aralarında kısas cereyan etmeyen ve imkânsız kimseler hakkında, uzuvlar bakımından da kısas imkânsızdır. Cenâb-ı Hak, bu ifâdede birkısım uzuvları açıkça zikredince, kısas hükmünü insanın bütün her şeyi hususunda genelleştirerek, وَالْجُرُوْحَ قِصَاصٌ *"yaralar birbirine kısastır"* buyurmuştur. Bu ifadeden, iki dudak, erkeklik uzvu, husyeler, burun, ayaklar, eller vb. gibi kısas yapılması mümkün olan şeyler kastedilmiştir. Ama, insanın tenini ve etini yaralayıp ezme, kemiğini kırma veyahut da kendisinin ölüme sebebiyet vermesinden korkulan karın bölgesindeki yaralamalar gibi kısasın mümkün olmadığı hususlarda ise, "erş" ve hakimin kararı söz konusudur...

Bil ki bu âyet, bunun Tevrat'ta şer'î bir hüküm olduğuna delâlet etmektedir.

Binaenaleyh, "Daha sonraki açıklamayla neshedilmesi durumu müstesna, bizden öncekilerin şeriatı da bizim için yasadır, şeriattır" diyenler, bu âyetin bizim şeriatımızda bir hüccet olduğunu söylemişlerdir. Bunu kabul etmeyenler ise, bu âyetin, bizim için bir hüccet olmadığını belirtmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu ifâdede geçen "kısâs" kelimesi, kendisiyle isim-i mef'ûl manası murad edilen bir masdar olup, ifadenin takdiri, "Yaralamalar birbirleriyle kısas olunmuşlardır" demektir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ *"Fakat kim bunu (bu hakkını) sadaka olarak bağışlarsa o, kendisine keffârettir"* buyurmuştur. Bu âyette geçen لَهُ ifadesindeki zamirin, hem affedene, hem de afv olunana râci olması muhtemeldir. Affedene râci olması halinde ifadenin manası, "Yaralanan kimse veya maktulün velisi, affettiklerinde, bu affedenler için bir keffâret olur" şeklinde olur. Bu husus, Bakara sûresindeki kısasla ilgili, *"Fakat kimin (hangi katilin) lehinde olarak maktûlün kardeşi (velisi) tarafından cüz'î birşey affolunursa (hemen kısas düşer)"* (Bakara, 178) âyetiyle, *"... sizin bağışlamanız takvaya daha yakındır"* (Bakara, 237) âyeti tarafından da takviye edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, أَيَعْجِزُ أَحَدُكُمْ أَنْ يَكُونَ كَأَبِي ضَمْضَمَ كَانَ إِذَا خَرَجَ مِنْ بَيْتِهِ تَصَدَّقَ بِعِرْضِهِ عَلَى النَّاسِ *"Sizden biri, Ebu Damdam gibi de mi olamıyor. O, evinden çıktığı zaman, şahsiyetini insanlara tasadduk ediyor (hakaret edenlere cevap vermiyor, bağışlıyordu)"*[18] şeklindeki hadisi de, bu manaya yakındır. Yine **Ubade İbnu's-Samid**, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmiştir. مَنْ تَصَدَّقَ مِنْ جَسَدِهِ بِشَيْءٍ كَفَّرَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ بِقَدْرِهِ مِنْ ذُنُوبِهِ *"Kim, bedeniyle ilgili (hakkından) herhangi bir şeyi tasadduk ederse, Allah o tasadduk ettiği şey miktarınca, onun günahlarını örter, bağışlar."*[19] Bu, ekseri müfessirlerin görüşüdür.

Bu zamirin, öldürene veya yaralayana ait olmasıdır. Yani, "Aleyhine suç işlenen kimse, suç işleyeni affettiği zaman, bu affetme işi, suç işleyen kimse için bir keffâret olur. Yani, Allah Teâlâ, o caniyi, bu affetmeden sonra artık muâheze etmez. Ama, aleyhine suç işlenen ve affeden kimseye gelince, bunun ecr-u mesûbatı Allah'a aittir" demektir.

Daha sonra Allah, وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ *"Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, onlar zâlimlerin tâ kendileridir"* buyurmuştur.

Bu ifadeyle ilgili şöyle bir soru bulunmaktadır: Allahu Teâlâ, ilk önce *"Onlar, kâfirlerin tâ kendileridir"* (Maide, 44) buyurmuş, burada da *"Onlar, zâlimlerin tâ kendileridir"* buyurmuştur. Halbuki küfür, zulümden daha büyüktür. Binaenaleyh,

(18) En-Nihaye, İbnü'l-Esir, 3/209.

(19) Müsned, 5/330.

tehditlerin en büyüğünü önce zikredince, bundan sonra bundan daha hafifini zikretmedeki fayda nedir?

Cevap: Küfür, mevlânın nimetlerini inkâr ve o nimetlerin O'ndan olduğunu kabul etmemek olması bakımından, küfürdür. Ama nefsin, devamlı ve şiddetli bir azab bırakılmasını gerektirmiş olması bakımından da, nefse karşı işlenmiş bir zulümdür. Binaenaleyh, önceki âyette Cenâb-ı Hak, kişinin Hâlık subhanehu hakkındaki kusuru hususunda ilgili olanları; bu âyette de, kişinin kendisi hakkındaki kusurlarıyla ilgili olanları zikretmiştir.

* * *

İncil Risaleti

وَقَفَّيْنَا عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِم بِعِيسَى ٱبْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ ٱلتَّوْرَىٰةِ وَءَاتَيْنَٰهُ ٱلْإِنجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ ٱلتَّوْرَىٰةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٤٦﴾

"Arkadan da (bu peygamberlerin) izlerince Meryem oğlu İsa'yı -kendinden önceki Tevrat'ın bir tasdikçisi olarak- gönderdik. O'na da içinde bir hidayet, bir nûr bulunan İncil'i -ondan önceki Tevrat'ın bir tasdikçisi ve takva sahipleri için bir hidayet ve öğüt olmak üzere- verdik"

(Maide, 46).

Bir kimseyi izlediğim zaman söylemiş olduğum عَقَّبْتُهُ ifâdesi gibi, قَفَّيْتُهُ denilir. Sonra bu kelimeler أَقْبَتُهُ بِفُلَانٍ وَقَفَّيْتُهُ بِهِ "Onu, falancanın peşine getirdim, peşinden gönderdim" şeklinde de kullanılır. Binâenaleyh bu fiiller, bâ harf-i cerri ile ikinci mef'ûlü de alırlar. Buna göre eğer, "Öyle ise âyette, birinci mef'ûl nerede?" denilir ise, biz deriz ki: O mahzûftur. Âyetteki عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِم *"izlerince"* ifâdesi, sanki hazfedilen mef'ûlün yerine geçmiştir. Çünkü birisi, birisini birisinin peşinden gönderdiğinde فَقَدْ قَفَّى بِهِ إِيَّاهُ denilir. ءَاثَٰرِهِمْ "izleri" ifadesindeki هِمْ zamîri, *"Kendisini (Allah'a) teslim etmiş olan (İsrâil) peygamberleri"* (Mâide, 44) ifâdesindeki "peygamberleri" ismine râcîdir. Bu ifâde ile ilgili birkaç soru vardır:

Hz. İsa'nın Tevrat'a Yaptığı İlaveler

Birinci Soru: Allah Teâlâ Meryem oğlu Hz. İsa'yı, kendinden önce gelmiş olan

Tevrat'ı tasdik edici olarak tavsif etmiştir. Bu ise, ancak onun, **Tevrat**'a göre amel etmesi halinde söz konusu olur. Bunun böyle olmadığı malumdur. Çünkü **Hz. İsa**'nın şeriatı **Hz. Musa**'nın şeriatından başkadır. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, âyetin peşisıra, *"İncil ehli (hristiyanlar), Allah'ın onun içinde indirdiği (hükümlerle) hükmetsin"* (Mâide, 47) buyurmuştur. Bu iki ifâdenin arası nasıl birleştirilir?

Cevap: Hz. İsa (a.s)'nın, Tevrat'ı tasdik edici oluşu, onun Allah'dan inmiş bir kitap olduğunu ve neshedilmezden önce, onun kendisi ile amel edilmesi gereken bir hak olduğunu ikrâr etmesi mânasınadır.

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak bu âyette, *"kendinden önceki Tevrat'ın bir tasdikcisi olarak"* ifâdesini niçin tekrar etmiştir?

Cevap: Aslında bunda bir tekrar yoktur. Çünkü birincisinde **"Hz. İsa** (a.s) **Tevrat**'ı tasdik edici olarak", ikincisinde ise, "**İncil Tevrât**'ı tasdik edici olarak" demektir.

Üçüncü Soru: Allah Teâlâ, *"içinde hidayet, nûr bulunan, kendinden önceki Tevrat'ın bir tasdikcisi ve takva sahipleri için bir hidayet ve öğüt olarak..."* buyurmuş ve **İncil**'i beş sıfatla tavsîf etmiştir. Bu ifâde ile ilgili üç konu vardır:

1) Bu beş sıfat arasında ne fark vardır?

2) "Hidayet" vasfı niçin iki kere zikredildi?

3) Niçin bunun sadece muttakîler için bir öğüt olduğu bildirildi?

Birincisine şöyle **cevap** verilir: **İncil**, "Tevhide, tenzîhe (Allah'ın eksiklik ve noksanlardan münezzeh olduğuna), Allah'ın eşi olmaktan, çocuğu bulunmaktan, benzeri ve zıddı olmaktan berî olduğuna, **Hz. İsa** (a.s)'nın nübüvvetine ve âhirete delâlet eden delilleri ihtivâ eden" mânasında bir "hidayet"tir. İşte **İncil**'in "hidayet" olması ile, bu mâna kastedilmiştir. **İncil**'in "nûr" olmasından murad ise, şer'î ahkâmı ve mükellefiyetlerin detayını açıklayan bir kitap olmasıdır.

Onun kendinden önceki kitabı tasdik edici olması, "Hz. Muhammed'in, peygamber olarak gönderileceğini ve geleceğini müjdeleyici olması" mânasına hamledilebilir. **İncil**'in ikinci kez "hidayet" vasfı ise, bütün insanları Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine ulaştıran bir vesile olması sebebi ile, "Hz. Muhammed (s.a.s)'in gelişini müjdeleyen" mânasında alınabilir. Müslümanlar ile ehl-i kitap arasında bu hususta son derece ileri bir münakaşa bulunduğu için, Hak Teâlâ "hidayet" vasfını, **İncil**'in Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine apaçık bir şekilde delâlet ettiğine dikkat çekmek için, ikinci kez getirmiştir. Binâenaleyh **İncil**, beyân ve izâha daha çok muhtaç bu mesele hususunda bir hidayet olmuş olur. **İncil**'in bir "öğüt" oluşu ise, nasihatları, mev'izeleri ve çok kuvvetli bir şekilde insanı

günahtan men edici tavsiyeleri ihtiva etmesinden dolayıdır. Bu öğütten istifâde edenler muttakîler olduğu için, bunun sadece onlara ait olduğunu belirtmiştir. Bu tıpkı, *"(O Kur'ân), muttakiler için bir hidayettir"* (Bakara, 2) âyeti gibidir.

Dördüncü Soru: İncil için zikredilmiş olan, "Kendinden öncekinin bir tasdikcisi..." sıfatı, ne üzerine atfedilmiştir?

Cevap: Bu, فِيهِ هُدًى *"içindé bir hidayet vardır"* ifâdesinin mahalli üzerine atfedilmiştir. Bu ifâde, hal olduğu için mahallen mansubtur. Bunun takdiri, وَآتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ حَالَ كَوْنِهِ هُدًى وَنُورًا وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ "Biz ona, İncil'i bir hidayet, bir nûr ve kendinden öncekini bir tasdik edici olarak verdik" şeklindedir.

* *
*

İncil Ehlinin Kitaplarına Göre Hükmetme Vazifeleri

وَلْيَحْكُمْ أَهْلُ الْإِنْجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

"İncil ehli (hristiyanlar), Allah'ın, onun içinde indirdiği (hükümler)le hükmetsin. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar fâsıkların tâ kendileridir"
(Mâide, 47).

Allah Teâlâ, وَلْيَحْكُمْ أَهْلُ الْإِنْجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ *"İncil ehli, Allah'ın onun içinde indirdiğiyle hükmetsin"* buyurmuştur. **Hamza**, lâmın kesresi ve mîm'in fethası ile âyetin başını وَلِيَحْكُمَ şeklinde okumuş ve baştaki lâmı, *"O'na incil'i verdik"* ifâdesine bağlamıştır. Çünkü **İncil**'i **Hz. İsa**'ya vermek, O'na indirmek demektir. Buna göre mâna, آتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ لِيَحْكُمَ "O'na İncil'i, hükmetsin diye verdik" şeklinde olur.

Diğer kıraat imamları, bunu emr-i gâib olarak, hem lâm'ın hem de mîm'in sükûnu ile okumuşlardır. Bu kıraata göre şu iki izah yapılabilir:

1) Bunun takdiri, وَقُلْنَا لِيَحْكُمْ أَهْلُ الْإِنْجِيلِ "Ve biz, "**İncil** ehli hükmetsin" dedik" şeklindedir. Bu, o zaman **İncil**'in ihtiva ettiği ahkâm ile hükmetmenin, onlara farz kılınmış olduğunu haber verme olur. Buna göre daha önce geçen, وَكَتَبْنَا وَقَفَّيْنَا *"yazdık"*, *"gönderdik"* fiilleri o mânaya delâlet ettiği için, قُلْنَا (dedik) fiili hazfedilmiştir. Bunun hazfedilmesi, çokça olan bir şeydir. Nitekim Cenâb-ı Allah, وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ *"Melekler de herbir kapıdan onların yanına sokulacaklar, selâmün aleyküm"* yani, *"selâmün aleyküm" diyecekler"* (Ra'd, 23) buyurmuştur.

2) Bu ifâde hristiyanlara İncil'deki ahkam ile hükmetmelerini emreden bir başlangıç cümlesidir.

Kur'ân Geldikten Sonra İncil İle Hükmetme Caiz midir?

İmdi eğer, "Kur'ân'ın inmesinden sonra onlara, İncil'dekilere göre hükmetmelerini emretmek nasıl câiz olur?" denilir ise, biz de deriz ki: Buna şu bakımlardan cevap verilir:

a) Bundan murad, "İncil ehli, Allah'ın o İncil'de indirdiği Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet eden delillerle hükmetsinler" mânasıdır. Bu, Esamm'ın görüşüdür.

b) Bu, "Ehl-i İncil, Allah'ın o kitapda indirdiği ve Kur'ân ile neshetmediği hükümlerle hükmetsinler"demektir.

c) Bundan murad, hristiyanları, tıpkı yahûdilerin Tevrat'taki hükümleri saklamaları gibi, İncil'deki ahkâm ve haberleri değiştirmek ve bozmaktan menetmektir. Buna göre âyetteki, *"Hükmetsin..."* emri ile, "Ehl-i İncil, Allah'ın o İncil'de indirdiğ şeyleri, bozmadan ve değiştirmeden, aynen indirdiği şekli ile ikrâr etsinler" mânası kastedilmiştir.

Sonra Hak Teâlâ, وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ *"Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıkların tâ kendileridir"* buyurmuştur. Müfessirler ihtilaf etmiş ve bazıları, bu üç (âyetin sonunda gelen) üç sıfatı yani "Onlar, kâfirlerdir, zâlimlerdir, fâsıklardır" şeklindeki sıfatları, tek bir mevsûfun sıfatı kabul etmişlerdir. Kaffal şöyle demiştir: "Bu üç lafzın herbirinin ifâde ettiği mânalar arasında birbirine zıdlık yoktur. Aksine bu tıpkı, "Kim Allah'a itaat ederse mü'mindir, kim Allah'a itaat ederse ebrârdan (iyi kimselerden)dir, kim Allah'a itaat ederse, muttakîdir" denilmesi gibidir. Çünkü bu farklı sıfatların hepsi aynı mevsûfa (varlığa) âittir.

Diğer müfessirler de şöyle demişlerdir: "Bu sıfatlardan birincisi inkâr edenler, ikinci ile üçüncü sıfat ise ikrar ve imân ettiği halde, imânının gereğini yapmayan kimseleri ifâde eder. Esâmm, birinci ve ikinci sıfatların yahûdiler, üçüncüsünün ise hristiyanlar hakkında olduğunu söylemiştir.

* *
*

Semavî Kitapların Doğruluklarının Ölçüsü Kur'ân'dır

وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ فَاحْكُم
بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا
وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَٰكِن لِّيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ
جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٤٨﴾

"(Habîbim) sana da hak olarak kitâbı, kendinden evvelki kitapları tasdik edici ve ona karşı bir şahid olmak üzere, gönderdik. O halde, (ehl-i kitap) arasında Allah'ın indirdiği ile hükmet, sana gelen hakikatten dönüp, onların hevâlarına uyma. Sizden herbiriniz için bir şeriat, bir yol ta'yin ettik. Eğer Allah dileseydi, (topunuzu) bir tek ümmet yapardı. Fakat O, size verdiği şeyde sizi imtihan etmek için (böyle ayırdı). Öyle ise hayırlı işlerde birbirinizle yarışın. Zaten hepinizin en son dönüp gelişi Allah'adır. Artık O, hakkında ihtilaf etmekte olduğunuz şeyleri size haber verecektir"

(Mâide, 48).

Allah Teâlâ, *"sana da hak olarak kitâbı, kendinden evvelki kitapları tasdik edici olarak gönderdik"* buyurmuştur. Bu hitap Hz. Peygamber (s.a.s)'edir. Binâenaleyh, âyetteki *"kitap"*, Kur'ân-ı Kerim'dir; *"kendinden evvelki kitapları tasdik edici olarak"* ifâdesi ile, Kur'ân'ın dışındaki bütün semâvî kitaplar kastedilmiştir.

"Müheymin" Tâbirinin İzahı

Âyetteki, مُهَيْمِنًا عَلَيْهِ *"Ona karşı bir şâhid olmak üzere..."* ifâdesiyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"Müheymin" kelimesi ile ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:

1) **Halîl** ve **Ebû Ubeyde** şöyle demişlerdir: "Bir kimse, birşeyi gözetip, ona bakıp muhafaza ettiğinde, قَدْ هَيْمَنَ الرَّجُلُ – يُهَيْمِنُ denilir. Nitekim **Şâir Hassan** (r.a) da,

إِنَّ الْكِتَابَ مُهَيْمِنٌ لِنَبِيِّنَا / وَالْحَقُّ يَعْرِفُهُ ذَوُو الْأَلْبَابِ

"Hiç şüphesiz kitap (Kur'ân), peygamberimizi görüp gözetir, hakkı da akıl sahipleri anlar" demiştir.

2) (Dilciler) şöyle derler: Bizim, آمَنَ، يُؤْمِنُ – فَهُوَ مُؤْمِنٌ (iman etti) sözümüzün aslı, iki hemzeli olarak, اأْمَنَ – يُؤْأْمِنُ – فَهُوَ مُؤْأْمِنٌ şeklindedir. Birinci hemze, he harfine çevrilmiştir. Bu tıpkı, اَرَقْتُ (akıttım) kelimesinin هَرَقْتُ şekline; إِيَّاكَ (sadece sana) kelimesinin de, هَيَّاكَ şekline dönüşmesi gibidir. İkinci hemze de yâ harfine çevrilmiş ve kelime "müheymin" şeklini almıştır. İşte bundan ötürü müfessirler, مُهَيْمِنًا عَلَيْهِ tabirine "kendinden önceki kitaplara emîn (yani muhafız)" mânasını vermişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Kur'ân kendinden önceki kitaplara bir "müheymin"dir. Zira bu Kur'ân, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Zikri biz indirdik ve onu biz muhafaza edeceğiz"* (Hicr, 9) buyurduğu gibi, kesinlikle neshedilmeyen ve değiştirilemeyecek olan bir kitaptır. Bu böyle olunca Kur'ân'ın, **Tevrat, İncil** ve **Zebur** hakkındaki şehâdeti, doğru, hak ve ebedî olmuş olur. Böylece de o kitapların özü ve hakîkati, ilelebed bilinmiş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşaf sahibi, bu kelimenin, mîm'in fethası ile مُهَيْمَنًا şeklinde de şazz olarak okunduğunu, zira Kur'ân'ın, hem daha önce belirttiğimiz âyetlerden hem de, *"Ne önünden, ne ardından o (Kur'ân'a) hiçbir batıl ona yol bulamaz"* (Fussilet, 42) âyetinden ötürü, tahrif ve tebdilden korunacağı hususunda, Allah katından şahadet edilmiş bir kitap olduğunu, "müheymin aleyhi" (Ona şahâdet edenin), Allah Teâlâ olduğunu söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ *"O halde (ehl-i kitap) arasında, Allah'ın indirdiği ile hükmet"* buyurmuştur. Bu, "Yahûdiler arasında, Kur'ân ile ve Allah'ın sana indirdiği vahiy ile hükmet" demektir.

Âyetteki, وَلاَ تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ *"Sana gelen hakikatten dönüp, onların hevâlarına uyma"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

وَلاَ تَتَّبِعْ "Uyma" ifâdesi ile, "Hak'dan sapma" mânasını kastetmiştir. Bundan dolayı fiil, عَنْ harf-i cerri ile kullanılmıştır. Sanki "onların hevâlarına uyarak, sana gelen hak'dan sapma" denilmektedir.

İKİNCİ MESELE

Rivayete göre bir grup yahûdî "Haydi Muhammed'e gidelim. Belki onu dininden saptırırız" dediler ve yanına giderek, "Ey Muhammed, sen bizim yahûdilerin âlimleri ve eşrâfı olduğumuzu biliyorsun. Biz sana uyarsak, bütün yahudilerin de sana uyacağını anlarsın. Bizim, hasımlarımızla bir davamız var. Onlarla birlikte seni hakem yapacağız. Bizim lehimize hüküm ver, biz sana iman edelim" demişler, bunun üzerine Allah bu âyeti indirmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Peygamberlerin ismetini (günahlardan uzak olduklarını) kabul etmeyenler, bu âyete sarılarak, "Peygamberlerin günah işlemesi câiz olmasaydı, Allah *"Sana gelen hakîkatten dönüp onların hevâlarına uyma"* demezdi" demişlerdir.

Buna şöyle cevap verilir: Günah işleme işi, peygamberlerin kudreti dâhilindedir. Fakat onlar, nehyolundukları için bunu yapmazlar. Âyetteki hitabın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e olduğu, fakat bununla O'nun değil, ümmetinin murad edildiği de söylenmiştir.

Her Ümmete Farklı Şeriat Verilmesi

Daha sonra yüce Allah لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا *"Sizden herbiriniz için bir şeriat, bir yol ta'yîn ettik"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki شِرْعَةً kelimesinin iştikâkı hususunda şu iki izah yapılmıştır:

b) Bunun fiili olan شَرَعَ "açıkladı ve izah etti" manasınadır. Nitekim **İbnü's-Sikkît** şöyle demektedir: اَلشَّرْعُ lafzı masdardır ve Arapların hayvanı kesip, derisini soydukları zaman söyledikleri شَرَعْتُ الْإِهَابَ "Deriyi soydum" ifadesinden alınmıştır.

b) Bunun aslı olan شَرَعَ fiili, "birşeye başlamak, işin içine girmek" manasına gelen اَلشُّرُوعُ masdarındandır. Arapça'da "şeriat", insanların su içmek üzere girdikleri yol manasınadır. Buna göre "şeri'at", "fa'îletün" vezninde bir kelime olup, ism-i mef'ûl mânasındadır. Binâenaleyh "şerî'at", Cenâb-ı Hakk'ın, mükelleflerin girmelerini emrettiği şeyler demektir. **"Minhâc"** ise, açık ve geniş yol demektir. Nitekim, نَهَجْتُ لَكَ الطَّرِيقَ وَأَنْهَجْتُ "Sana yol açtım" denilir. Fiilin bu iki şekli de kulanılmaktadır.

Alimlerin ekserisi bu âyeti delil getirerek [illegible] önceki ümmetlerin şerîatlarının, bizim için geçerli olmadığını söylemişlerdir. [illegible] âyetindeki *"sizden herbiriniz için bir şerî'at ve bir yol ta'yîn ettik"* buyruğu, her peygamberin kendisine âit müstakil bir şeriatının olduğunu göstermektedir ki bu da, bir peygamberin ümmetinin, diğer bir peygamberin şeriatı ile mükellef olmadıklarını gösterir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Peygamberlerin Talimatlarının Birlik İçindeki Farklılıkları

Kur'ân-ı Kerim'de bütün peygamber ve resûllerin yollarının hem bir olduğuna, hem de bunların yollarında farklılıklar bulunduğuna delâlet eden âyetler gelmiştir.

Birinci durumla ilgili olan âyetler, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, "Dini doğru tutun, onda tefrikaya düşmeyin" diye, dinden hem Nûh'a tavsiye ettiğini, hem sana vahyettiğimizi, hem İbrahîm'e, Musa'ya, İsa'ya tavsiye ettiğimizi sizin için de şeriat yaptık"* (Şûra, 13) ve *"Onlar, Allah'ın hidayet ettiği*

kimselerdir. O halde sen de onların gittiği doğru yolu tutup ona uy'' (En'âm, 90) **âyetleridir.**

İkinci durumla ilgili olansa, bu âyettir. Bu âyetlerin arasını, şöyle diyerek cem etmemiz mümkündür; Birinci durumla ilgili olan âyetler, dinin asılları, itikad ile ilgili olan âyetlerdir. İkinci durumla ilgili olan bu âyet ise, dinin fürûu ile ilgili olan hükümlere hamledilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *''Sizden herbiriniz için bir şeriat ve bir yol tayin ettik''* ifâdesindeki hitap, bu üçünün, daha önce geçen, *''Şüphesiz ki Tevrât'ı biz indirdik ki, O'nda hidâyet ve nûr vardır''* (Mâide, 44) ve *''Arkadan da (bu peygamberlerin) izlerince Meryem oğlu İsâ'yı gönderdik''* (Mâide, 46) ve *''Sana da kitabı gönderdik''* (Mâide, 48) ifâdelerinde zikredilmiş olmaları delâletiyle **Hz. Musa, Hz. İsa** ve Hz. Muhammed'in ümmetinedir.

Daha sonra Allah, *''Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol tayin ettik''* buyurmuştur. Yani, "Her birinin (fürû bakımından) farklı farklı şeriatları vardır. **Tevrât**'ın kendisine ait, **İncil**'in kendisine ait ve **Kur'ân**'ın da kendisine has (fürû hükümleri), şeriatı vardır..." demektir.

BEŞİNCİ MESELE

Alimlerden bir kısmı, bu ifâdede geçen اَلشِّرْعَةُ ve اَلْمِنْهَاجُ lafızlarının aynı mânaya geldiklerini, ama te'kîd için tekrarlanmış olup bunlardan maksadın "dîn" olduğunu söylerler. Bazıları ise bu ikisi arasında fark bulunduğunu; buna göre اَلشِّرْعَةُ kelimesinin "mutlak mânada şeriat (yol)" anlamına gelip; اَلْمِنْهَاجُ kelimesinden kastedilen "yol"un ise, "şeriatın güzelliklerinin bütünü" demek olduğunu; buna göre de şeriatın "yol"un başı, tarikatın da devamı ve sonu olduğunu söylemişlerdir. **Müberrid**, "**Şeriat** yolun başlangıcı, **tarikat** ise devam eden yoldur" demiştir ki bu da bizim söylediğimizi ifâde eder. Allah kendi sözünün sırlarının izahını en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَوْشَاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً *''Eğer Allah dileseydi, (topunuzu) tek bir ümmet yapardı''* buyurmuştur. Yani, "Allah isteseydi sizi, aynı şeriat üzerinde ittifak eden veyahut da aynı dinde muvafakat eden ve de hiç ihtilâfa düşmeyen bir cemaat, bir topluluk haline getirirdi" demektir. Alimlerimiz, bu ifâdenin, her şeyin Allah'ın meşietiyle olduğuna delâlet ettiğini belirtirlerken, **Mu'tezile** bunu, Allah'ın "mecbûr etme meşieti"ne hamletmiştir.

Daha sonra Allah, وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِيمَا آتٰيكُمْ *''Fakat, size verdiği şeyde sizi imtihan etmek için, (böyle ayırdı)''* buyurmuştur. Yani, "Sizi muhtelif şeriatlarla imtihan etmiştir. Böylece sizler, o şeriatlarla amel edip, Allah'a inkıyâd ederek tekliflerine boyun eğiyor musunuz; yoksa şüphelere tâbi olup amellerinizde kusur mu ediyorsunuz diye..." demektir. O halde, فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ *''Öyle ise, hayırlı işlerde*

birbirinizle yarışın" , yani, "Hayırlı amellere doğru koşup, onlara doğru yarışınız... Çünkü, إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا *"Zaten hepinizin en son dönüp varışı Allah'adır.."* Bu ifâde, hayırlara koşmanın sebebi olması anlamında, "müste'nef" bir cümledir. Böylece de O, فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ *"Artık O, hakkında ihtilâf etmekte olduğunuz şeyleri size haber verecektir."* Bu, "O size, bulunması halinde şüpheye düşmeyeceğiniz; haktan yana olanla olmayanı; amellerini tam yapan ile onlarda kusur edeni birbirinden ayıracak olan cezâyı size haber vermektedir.. Bundan maksad şudur: "İş, kendisiyle beraber hiçbir şüphenin kalmayıp kat'î bir bilginin tahakkuk edeceği bir noktaya ve hale varır." Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, itâatkâr olanlara itaatlarının karşılığını; isyankâr olanlara da isyanlarının karşılığını verdiği an tahakkuk edecektir.

* *
*

Allah'ın Emrini Tutup Gayr-i Müslimlerin Arzularına Uymamalı

وَأَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ ﴿٤٩﴾

"(Ve şu emri indirdik): Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların keyiflerine uyma; Allah'ın sana indirdiğinin bir kısmından seni sapıtacaklar diye kaçın onlardan. Eğer onlar yüz çevirirlerse, bil ki Allah, bazı günahları sebebiyle kendilerini mutlaka musîbete uğratmak istiyordur. İnsanlardan birçoğu muhakkak ki Allah'ın emrinden dışarı çıkarlar..."

(Mâide, 49).

Daha sonra Allah وَأَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ *"(Ve şu emri indirdik:) Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların keyiflerine uyma..."* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Şayet "وَأَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ ifâdesi neye atfedilmiştir?" denilirse, biz deriz ki bu, *"(Habîbim) sana da Kitab'ı gönderdik..."* (Mâide, 48) ifâdesindeki الْكِتَابَ lafzına atıftır. Buna göre sanki, وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ أَنِ احْكُمْ "Ve Biz sana... hükmedesin diye ... indirdik" denilmek istenmiştir. Emir fiilleri de, diğer fiiller gibi bir fiil olduğu için, başına أَنْ edâtı gelebilir. Bu sözün بِالْحَقِّ (Mâide, 48) kelimesine atfedilmesi de caizdir. Buna göre kelamın takdiri أَنْزَلْنَاهُ بِالْحَقِّ وَبِأَنِ احْكُمْ.. "Biz onu sana hak ile ve ... hükmedesin diye indirdik"

şeklindedir. Cenâb-ı Hak وَلاَ تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ *"Onların keyiflerine uyma..."* buyurmuştur. Biz daha önce, yahudilerin bir araya gelerek, Hz. Peygamber (s.a.s)'i dinini tahrif etmeye sevketmek istediklerini; Allah Teâlâ'nın da, O'nu bundan koruyup muhafaza ettiğini söylemiştik.

İKİNCİ MESELE Alimler bu âyetin, *"İster aralarında hükmet, ister onlardan yüz çevir"* (Mâide, 42) buyruğundaki muhayyerliği neshettiğini söylemişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Önceki âyette zikredilmesine rağmen, burada da "hükmetmek..." emrinin tekrar zikredilmesi, ya te'kid içindir; ya da bunlar, Hz. Peygamber'in her ikisiyle de hükmetmekle emrolunduğu ayrı iki hükümdür. Çünkü o yahudiler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hükmüne, hem zinâ eden evli hakkında; hem de aralarında öldürülmüş olan bir maktul hususunda başvurmuşlardı.

Allah'ın Bazı Buyruklarından Uzaklaşma Tehlikesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاحْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ *"Allah'ın sana indirdiğinin bir kısmından seni saptıacaklar diye, kaçın onlardan"* buyurmuştur. İbn Abbas şöyle der: "Cenâb-ı Hak bu buyruğuyla, "Onlar seni kendi hevâ ve arzularına döndürmek istiyorlar..." mânasını kastetmiştir. Çünkü, haktan bâtıla dönen herkes, fitneye düşürülmüş demektir. Hak Teâlâ'nın, *"...nerdeyse seni bile nerdeyse fitneye düşüreceklerdi..."* (İsrâ, 73) ifâdesi de bu anlamdadır. Buradaki fitne, onların, haktan saptıran ve batıla düşüren sözlerinde bulunan fitnedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de, أَعُوذُبِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا *"Allahım, hayatın (hayatta karşılaşılan şeylerin) fitnesinden sana sığınırım"* (20) buyurmuştur. Bu, doğru ve hak yoldan sapmak, saptırmak demektir." İlim erbâbı şöyle demiştir: Bu âyet, peygamberlerin de hata edip unutmalarının caiz olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, *"Allah'ın sana indirdiğinin bir kısmından seni sapıtacaklar diye, kaçın onlardan..."* buyurmuştur. Peygamberin bu gibi şeyleri kasten yapması ise caiz değildir; binâenaleyh geriye, sadece hatâ etme ve unutma hali kalır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ *"Eğer onlar yüz çevirirler, yani senin hükmünü kabul etmezlerse, bil ki Allah, bazı günahları sebebiyle kendilerini mutlaka musîbete uğratmak istiyordur"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır:

(20) Müslim, Mesâcid, 132 (1/413).

BİRİNCİ MESELE Bu sözden maksat, "Cenâb-ı Hak, onları dünyada iken, bazılarının işlemiş olduğu günahların cezâsı ile onları imtihan eder. Ki bu da O'nun seni, onlara hükümran kılıp onları öldürmek ve sürgün etmek suretiyle, onlara azap etmesidir" şeklindedir. Allah bu âyette, *"bazı günahları sebebiyle..."* buyurmuştur. Çünkü yahudiler, dünyada iken günahlarının bir kısmıyla cezâlandırılmışlar ve onların, günahların bir kısmıyla cezâlandırılmaları, helâk (olup yok) olmalarına kâfî gelmiştir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE Bu âyet, her şeyin Allah'ın irâdesiyle olduğunu göstermektedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, onları bazı günahları sebebiyle musibete uğratmayı dilemesi, murad etmesi, ancak onların günah işlemelerini murad etmiş olmasıyla mümkündür. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, hem hayrı hem de şerri irade ettiğine delâlet eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ *"İnsanlardan birçoğu muhakkak ki, Allah'ın emrinden dışarı çıkarlar"* buyurmuştur. Yani, "İnsanların pekçoğu küfürde diretip bu hususta haddi aşmışlardır. Zira Allah Teâlâ'nın hükmünden yüz çevirmek, büyük bir isyân olup küfürde çok ileri gitmektir."

* *
*

Mü'minler İçin Allah'ın Hükmünden Daha Güzel Yoktur

أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ ۚ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٥٠﴾

"Onlar hâlâ, câhiliyyenin hükmünü mü arıyorlar? Şüphesiz ve kat'î bir kanaate sahip olacak bir kavm için hükmü Allah'tan daha güzel olan kim bulunabilir ki!"

(Mâide, 50).

Daha sonra Cenâb-ı Hak, أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ *"Onlar hâlâ, câhiliyyenin hükmünü mü arıyorlar?"* buyurmuştur. Bu cümleyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **İbn Âmir**, tâ harfiyle ve muhâtab sîgasıyla, تَبْغُونَ "arıyorsunuz"; diğer imamlar ise, yâ harfiyle ve gâib sîgasıyla يَبْغُونَ şeklinde okumuşlardır. **Sülemî**, mübtedâ yaparak أَفَحُكْمَ ifâdesini merfû olarak okumuş, يَبْغُونَ kelimesini de haber vermiştir. Haber tarafından mübtedâya râci olacak olan aid zamirini, açık olduğu için dü-

şürmüştür. **Katâde** ise, أَبِحُكْمِ الْجَاهِلِيَّةِ şeklinde okumuştur. Ki, bu okunuşa göre ifâdenin mânası şudur: "Onlar talep edip peşine düştükleri bu hükümle, ancak câhiliyye hakimleri gibi hükmederler..." Bu kimseler, kendi arzularına uyarak, Hâtemu'n-nebiyyîn olan Hz. Muhammed'in de, o hakimler gibi bir hakim olmasını istemişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Âyetle ilgili şu iki izah yapılmıştır:

1) **Mukâtil** şöyle demiştir: "Allah, Hz. Muhammed (s.a.s)'i peygamber olarak göndermeden önce, **Kurayza** ile **Nadir** arasında bir kan davası bulunmaktaydı. Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed'i peygamber olarak gönderince, bunlar Hz. Muhammed'in hakemliğine başvurdular. Bunlardan Kurayzaoğulları şöyle demişti: "Nadîroğulları bizim kardeşlerimizdir. Babamız, dinimiz ve kitabımız tektir.. Binâenaleyh, şayet Nadîroğulları bizden birisini öldürürse bize yetmiş "vesak" (ölçek) hurma verirler. Eğer biz onlardan birisini (öldürürsek, o zaman onlar bizden, yüzkırk "vesak" hurma alırlar.. Bizi yaraladıkları zaman verecekleri diyet (erş), onların yaralanmalarına mukabil verilecek olan diyetin yarısıdır.. Binâenaleyh sen, bizimle onlar arasında hükmet.." Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): *"Ben, Kurayzalı olan birisinin kanının, Nadirli olan birisinin kanına; Nadirli birisinin kanının, Kurayzalı birisinin kanına denk ve müsavi olduğuna hükmediyorum.. Bunlardan birisinin diğerine ne kan, ne diyet, ne de "erş" (yaralama diyeti) hususunda bir üstünlüğü yoktur"* dedi. Bunun üzerine Nadiroğulları kızarak, "Biz senin hükmüne razı olmuyoruz; çünkü sen bizim düşmanımızsın..." dediler de, işte bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, *"Onlar hâlâ, câhiliyye hükmünü mü, yani câhiliyyedeki ilk hükümlerini mi arıyorlar?"* âyetini indirdi."

Şu da ileri sürülmüştür: Onların zayıflarına, güçsüz ve arkasız kimselerine bir hüküm vacip olduğu zaman, onlar bu kimseleri, o hükmü yerine getirmeye mecbur tutuyorlardı. Ama onların güçlü ve arkalı olanlarına, kodamanlarına ise bir hüküm vacip olduğunda, o zaman onlar o kimseyi bundan sorumlu tutmazlar ve cezânın uygulanmasını istemezlerdi. İşte Cenâb-ı Hak bu âyet ile, onları böylesi davranıştan men etmiştir.

2) Bu âyetle, yahudilerin ehl-i kitap ve ilim sahibi olmalarına rağmen, sırf cehâlet ve apaçık bir hevâ ve arzu demek olan câhiliyye hükmünü arayıp peşine düştükleri için, onları ayıplamak mânası kastedilmiştir.

Daha sonra Allah, وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ *"Şüphesiz ve katî bir kanâate sahip olacak bir kavm için, hükmü Allah'tan daha güzel kim olabilir ki!"* buyurmuştur. لِقَوْمٍ kelimesinin başındaki lâm, tıpkı هَيْتَ لَكَ *"daha ne duruyorsun, gelivver"* (Yusuf, 23) tabirinde olduğu gibi, beyân içindir. Yani bu hitap ve bu soru, yakînen inanan kimseler

içindir. Çünkü, hüküm bakımından Allah'tan daha âdil ve beyân bakımından daha güzel olan hiç kimsenin bulunmadığını, ancak bunlar bilirler, anlarlar.

* *
*

Gayr-i Müslimleri Dost Edinmeyin

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَتَّخِذُوا۟ ٱلْيَهُودَ وَٱلنَّصَٰرَىٰٓ أَوْلِيَآءَ ۘ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ۚ وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمْ فَإِنَّهُۥ مِنْهُمْ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٥١﴾

"Ey iman edenler, ne yahudileri ne de hristiyanları kendinize dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdırlar. İçinizden kim onları dost edinirse, o da onlardandır. Şüphesiz Allah, o zalimler topluluğuna hidâyet vermez"

(Mâide, 51).

Cenâb-ı Hak يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ *"Ey iman edenler, yahudileri de, hristiyanları da kendinize dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdırlar"* buyurmuştur.

Bil ki bu ifâdede söz, أَوْلِيَاءَ "dostlar..." kelimesiyle tamamlanmıştır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, sözü yeniden başlayarak *"Onlar birbirlerinin dostlarıdırlar"* buyurmuştur. Rivâyet olunduğuna göre **Ubâde İbnu's-Samit** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelmiş ve O'nun yanında yahudilerin dostluğundan teberrî etmiş (yani ilişkisini kestiğini açıklamıştı). Bunun üzerine münafık **Abdullah İbn Übey**, "Ama ben o yahudilerden uzaklaşmıyorum. Çünkü o zaman başıma belalar gelmesinden korkuyorum" demişti. İşte bu âyet, bu sebeple nâzil olmuştur. Âyetteki, *"Ne yahûdileri, ne de hristiyanları kendinize dost edinmeyin"* buyruğu, "Onlardan yardım istemeye yönelmeyiniz ve onlara karşı sevgi, dostluk göstermeyiniz" demektir.

Cenâb-ı Allah daha sonra, وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ *"İçinizden kim onları dost edinirse, o da onlardandır"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a): "Hak Teâlâ, bununla "sanki o, onlar gibidir" manasını murad etmiştir" der. Bu ifade, din konusunda muhalif ve farklı olan kimseden mutlaka uzaklaşılması hususunda, Hak Teâlâ'nın te'kidli ve şiddetli bir açıklamasıdır. Bunun bir benzeri de, *"Kim onu tatmaz ise, o bendendir"* (Bakara, 249) âyetidir.

Sonra Allah Teâlâ, إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ *"Şüphesiz Allah, o zâlimler topluluğuna hidayet vermez"* buyurmuştur. **Ebû Musâ el-Eş'ârî** (r.a)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "**Hz. Ömer** (r.a)'e, "Benim hristiyan bir kâtibim var" dedim. O da, "Hay Allah canını alasıca! Sana ne oluyor? Bir mü'mini kâtip edinsene. Allah'ın, *"Ey iman edenler, ne yahudileri ne de hristiyanları kendinize dost edinmeyin"* âyetini hiç duymadın mı?" dedi. Ben de: "Onun dini kendine âit, bana lazım olan onun yazısıdır" dedim. Bunun üzerine: "Madem ki Allah onları hor ve hakîr kılmıştır, ben onlara ikram etmem. Madem ki Allah onları zelil kılmıştır, ben onları azîz kılmam. Madem ki Allah onları rahmetinden uzaklaştırmıştır, ben onları yaklaştırmam" dedi. Ben de: "Basra işi (yani işim), ancak onunla halloluyor" dedim. Hz. Ömer: "Haydi hristiyan öldü, yani farzet ki o kâtip öldü, o zaman ne yapacaksın. Onu öldükten sonra da çalıştıracak değilsin. O halde, şimdilik onu çalıştır ama, yerine mutlaka birisini bul" dedi."

* *
*

Bazı Münafıkça Tutumlar

فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَىٰ أَن تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ ۚ فَعَسَى اللَّهُ أَن يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ
أَوْ أَمْرٍ مِّنْ عِندِهِ فَيُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا أَسَرُّوا فِي أَنفُسِهِمْ نَادِمِينَ ﴿٥٢﴾

"İşte kalplerinde bir hastalık bulunan kimselerin, "Başımıza bir felâket gelmesinden korkuyoruz" diyerek, aralarında koşuştuklarını görürsün. Belki Allah fethi veya kendi katından bir emri getirecek ve onlar, içlerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olacaklar"

(Mâide, 52).

Bil ki bu âyetteki, *"Kalplerinde bir hastalık bulunan kimseler"* tabiri ile **Abdullah İbn Übeyy** ve arkadaşları gibi münâfıklar kastedilmiştir. Âyetteki يُسَارِعُونَ فِيهِمْ *"aralarında koşuşurlar"* ifâdesinin mânası ise, "Onlar, yahudileri ve Necran hristiyanlarını sevme hususunda âdetâ yarışırlar. Çünkü o yahudi ve hristiyanlar zengin idiler ve bu münafıklara, işleri hususunda yardımcı olup, borç para veriyorlardı. Bundan dolayı münafıklar da, "Biz, başımıza bir felâket gelmesinden korktuğumuz için, onlarla içli-dışlı oluyoruz" diyorlardı. **Vâhidî** (r.h), "dâire" kelimesinin, "devlet" kelimesi gibi, "devâirü'd-dehri" (zamanın belâları) tabirinden alındığını, "dâire"

(dönen şey) lafzının, bir kavimden, diğer bir kavme dönüp dolaşan belâ, bozguna uğrama, korkunç hadiseler gibi, kendisinden korkulan bir musîbet mânasında olduğunu, devletin (saltanat ve şansın, insanlar arasında) dönüp dolaşması gibi, devâirin (belâların) da dönüp dolaştığını söylemiştir.

Zeccâc: "Bunun, "Biz, Peygamber (s.a.s)'in işinin, tam yerine oturmadığından endişeleniyoruz ve işin tersine dönerek başlangıçtaki (mağlup) halini alabileceğini hesaba katıyoruz" mânasında olduğunu söylemiştir.

Daha sonra Allah فَعَسَى اللَّهُ اَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ اَوْ اَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَيُصْبِحُوا عَلَى مَا اَسَرُّوا فِي اَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ *"Belki Allah, fethi veya kendi katından bir emri getirecek ve onlar, içlerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olacaklar"* buyurmuştur.

Müfessirler, Allah'ın kendisi için kullandığı عَسَى (belki) lafzının, mutlaka manasına geldiğini, çünkü kerîm olan Allah, yapacağı hayırlı bir iş hususunda, insanlara ümid verince, bu insanların kendisine iyice bağlandığı ve olmasını ümit ettiği vaad-i ilâhî mesâbesindedir. Buna göre âyetin mânası: "Allah mutlaka, Resûlullah'ı ve müslûmanları düşmanlarına gâlip getirmek suretiyle, fethi müyesser edecek yahut da yahudilerin kökünü kurutacak veyahut da onları beldelerinden çıkaracak, böylece de münafıkları vesveselerinden dolayı bin pişman edecek, katından olan bir işi mutlaka verecektir" şeklinde olur. Çünkü o münafıklar, Resûlullah'ın başarısının devamından şüphelenerek, "Biz onun bu işinin tamamlanacağını ve süreceğini sanmıyoruz. Görünen o ki, saltanat ve gâlibiyet şansı, düşmanlarının olacak" diyorlardı. Denildi ki, âyetteki *"veya kendi katından bir emir (iş)"* ifâdesinden murad, "Hz. Peygamber (s.a.s)'e, münafıkların sırlarını açıklaması ve onları öldürmesi emredilir de, onlar yaptıklarına bin pişman olurlar" demektir.

İmdi şayet, "Birşeyi doğru bir şekilde taksim etmenin şartı, o şeyin birbirine zıd, iki tarafının bulunmasıdır. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın, فَعَسَى اللَّهُ اَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ اَوْ اَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ *"Belki Allah fethi veya kendi katından bir emri getirecek..."* buyruğu böyle değildir. Çünkü fethi getirme (nasip etme) hususu, *"kendi katından bir emir"* ifâdesine dahildir" denilir ise, biz deriz ki: Bu sözün mânası, "veya insanların kesinlikle katkısı bulunmadığı bir emri (işi) getirir" şeklindedir. Bu tıpkı, kalplerine Allah'ın korku saldığı ve bu yüzden de, hiç savaşmaksızın kendi elleri ile teslim olan Benî Nadîr yahûdilerinin hâdisesinde olduğu gibidir.

★ ★
★

وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهَٰؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ ۚ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَأَصْبَحُوا خَاسِرِينَ ﴿٥٣﴾

"İman edenler de, "Her hâlükârda sizinle berâber olacakları hususunda, var güçleriyle Allah'a yemin edenler bunlar mı? Onların bütün yaptıkları boşa gitmiştir. Böylece onlar hüsrâna uğrayanlardan oldular" derler"

(Mâide, 53).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **İbn Kesîr, Nâfi ve İbn Amir**, âyetin başını "vâv"sız olarak okumuşlardır. Bu, Hicaz ve Şam mushaflarında da böyledir. Diğer kıraat imamları ise vâv ile okumuşlardır. Bu da, Irak mushafına uygundur.

Vâhidî (r.h) şöyle demiştir: "Burada vâv harfinin hazfedilmesinin ve getirilmesinin bir farkı yoktur. Çünkü (vâvın getirilmesi halinde), bu cümlenin, üzerine atfedildiği cümle ile ilgili bir irtibatı vardır. Zira bir önceki âyetteki, *"aralarında koşuşurlar"* ifâdesi ile anlatılan kimseler hakkında mü'minlerin, *"...Allah'a yemin edenler bunlar mı?"* dediği kimselerdir. Binâenaleyh her iki cümlede de, diğeri ile ilgili bir husus bulunduğu için, bunları birbiri üzerine vâv ile veya vâvsız atfetmek güzel ve yerinde olur. Bunun bir benzeri de سَيَقُولُونَ ثَلَٰثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ *"(Ashab-ı Kehf'in sayısı) üçtür, dördüncüleri köpekleridir" diyecekler; "Beştir, altıncıları köpekleridir" diyecekler"* (Kehf, 22) âyetidir. Bu âyetteki her bir cümlede de, atıf vâvının zikredilmesine ihtiyaç bırakmayan müşterek bir hususdan bahsedilmektedir. Bundan sonra Cenâb-ı Hak, وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ *"ve "Yedidir, sekizincileri köpekleridir" diyecekler"* (Kehf, 22) buyurmuş ve başına atıf vâvı getirmiştir. İşte bu âyet, vâvın getirilmesinin de, getirilmemesinin de câiz olduğunu göstermektedir. **Keşşâf sahibi**: "Vâv'ın hazfı, "mü'minler o zaman ne derler?" diye soran birisine cevap olarak düşünülmesine göredir. Bu soruya şöyle cevap verilmiş olur: "İman edenler, "Yemin edenler bunlar mı?" derler" der.

Bu âyetin kıraati hususunda daha bir başka yönden de kıraat farkı vardır. Buna göre **Ebû Amr**, âyeti وَعَسَىٰ أَن يَقُولَ الَّذِينَ آمَنُوا "iman edenlerin şöyle şöyle demeleri beklenir" manasında, يَقُولَ şeklinde nasb ile okumuştur. Bu fiili merfû olarak okuyan kimse ise, başındaki vâv harfini, iki cümleyi birbirine atfeden vavı atıf saymıştır. Vâv harfini hazfeden kimsenin kıraati de bu merfû okuyuşa delâlet etmektedir.

İKİNCİ MESELE Mü'minlerin bu sözü söylemelerindeki fayda şudur: Mü'minler, yahudi ve hristiyanlara dostluk gösterdikleri için münâfıkların haline şaşmakta ve şöyle demektedirler: "O (münafıklar), bizimle beraber ve bizim yardımcılarımız oldukları hususunda, var güçleri ile yemin etmektedirler. O halde nasıl olur da, bizim düşmanlarımızın dostu olur, onlarla birarada bulunmaktan ve onlarla yardımlaşmaktan hoşlanırlar!"

ÜÇÜNCÜ MESELE Âyetteki حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ *"bütün yaptıkları boşa gitmiştir"* buyruğunun, mü'minlerin sözünün devamı olması muhtemel olduğu gibi, Allah'ın kendi sözü olması da muhtemeldir. Buna göre mâna, "Şu anda yahudi ve hristiyanlara dostluk gösterdikleri için, iddiâ ettikleri imanları gitmiş ve yaptıkları bütün hayırlar boşa gitmiştir. Böylece o münafıklar hem dünyada, hem de âhirette hüsrana (zarara) uğramışlardır. Çünkü yaptıkları ameller boşa gidince, bu işleri yaparken çektikleri sıkıntı ve zorluklar ise yanlarına kalmış, o amellerin hiçbir semeresini görememişler, aksine dünyada lânete, âhirette ikâba müstehak olmuşlardır" şeklindedir.

* *
*

Allah Lâyık Olanı Din Hizmetinde Çalıştırır

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مَن يَرْتَدَّ مِنكُمْ عَن دِينِهِۦ فَسَوْفَ يَأْتِى ٱللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُۥٓ أَذِلَّةٍ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ
أَعِزَّةٍ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ يُجَٰهِدُونَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَآئِمٍ ۚ ذَٰلِكَ فَضْلُ ٱللَّهِ يُؤْتِيهِ
مَن يَشَآءُ ۚ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٥٤﴾

"Ey iman edenler, içinizden kim dininden dönerse (dönsün), Allah, mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve çetin, kendisinin seveceği ve kendisini seven bir kavim getirir ki onlar Allah yolunda savaşırlar ve hiçbir kınayanın kınamasından çekinip korkmazlar. Bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu, dilediğine verir. Allah (ihsanı) geniş ve alîmdir"

(Mâide, 54).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Âmir ve Nâfi, âyetteki يَرْتَدَّ kelimesini, iki dâl harfi ile, يَرْتَدِدْ şeklinde; diğer kıraat imamları ise, şeddeli tek bir dâl ile, يَرْتَدَّ şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraat şekli bu fiilin muza'af (sonu şeddeli) olduğunu göstermek içindir, ikincisi de idğamdan ötürüdür. **Zeccâc** şöyle demiştir: İki dâl harfini belirterek okumak asıldır. Çünkü muza'af harflerden ikincisi sakin olduğu zaman, her iki harf de açıkca gösterilir. Bunun bir benzeri إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ *"Eğer size bir yara değmişse..."* (Âl-i İmran, 140) âyetidir. Dil bakımından bunu, إِنْ يَمَسَّكُمْ şeklinde söylemek de câizdir.

İKİNCİ MESELE

Hz. Peygamber Devrinde Dinden Dönenler

Keşşâf sahibi, "irtidâd eden (dinden dönen)lerin, onbir kabile olduğunu" söylemiştir. Bunlardan üçü, daha Hz. Peygamber (s.a.s) hayatta iken irtidâd etmişlerdir:

a) **Benû Müdliç Kabilesi**: Bunların liderleri, kendisine **Zü'l-himâr** da denilen **Esvedü'l-Ansî**'dir. Bu bir kâhin idi. Yemen'de peygamberlik iddiasında bulunmuş ve Yemen'in bazı bölgelerini istilâ ederek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in zekat memurlarını oralardan çıkarmıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), Yemen vâlisi **Mu'az İbn Cebel** (r.a)'e ve ileri gelenlerine mektup yazmıştı. Hak Teâlâ, **Esved'ül-Ansî**'yi, **Feyrûz ed-Deylemî**'nin eliyle öldürmüştü. Şöyle ki **Feyrûz** ona bir gece baskını yapmış ve onu öldürmüştü. Resûlullah (s.a.s), onun öldürülüşünü, öldürüldüğü gece haber vermiş ve müslümanlar buna sevinmişlerdi. Ertesi gün Hz. Peygamber (s.a.s) vefât etmişti. **Esved**'in öldürüldüğüne dâir haber ise, ancak Rebîü'l-evvel ayının sonunda Medîne'ye ulaşmıştı.

b) **Müseylimetü'l-Kezzâb'ın kavmi Benû Hanîfe**: **Müseylime**, peygamberlik iddiasında bulunmuş ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e şöyle bir mektup yazmıştı: "Allah'ın resûlü **Müseylime**'den, Allah'ın resûlü Muhammed'e! Şunu bilesin ki yeryüzünün yarısı benim, yarısı da senin..." Hz. Peygamber (s.a.s) ona, *"Allah'ın Resûlü Muhammed'den, Müseylimetü'l-Kezzâb'a (yalancı Müseylime'ye)! Şunu bil ki, yeryüzü Allah'ındır. O, onu, dilediği kuluna miras yapar. İyi âkibet muttekîlerindir"* diye cevap vermiştir. Sonra **Hz. Ebû Bekir** (r.a), (halifeliği döneminde) İslam ordusunu üzerine gönderip onunla savaşmış ve **Müseylime**, **Hz. Hamza** (r.a)'yı (Uhud'da) öldürmüş olan **Hz. Vahşî** (r.a) tarafından öldürülmüştür. **Hz. Vahşî** (r.a), bundan sonra şöyle derdi: "Câhiliyye (küfür) dönemimde insanların en hayırlısını, İslâm dönemimde de insanların en şerlisini öldürdüm."

c) **Tuleyha İbn Huveylid'in kâbilesi olan Benû Esed**: **Tuleyha**, peygamberlik iddiasında bulunmuş, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), **Halid İbn Velîd** (r.a)'i ordusu ile onun üzerine göndermişti. **Tuleyha**, savaşta hezîmete uğramış ve Şam'a kaçmıştı. Daha sonra müslüman olmuş ve İslam'ın gereğini çok güzel yerine getirmişti.

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer Devrinde Mürted Olanlar

Diğer yedi kabîle de, **Hz. Ebû Bekir** (r.h)'in halîfeliği döneminde irtidâd etmişlerdir ki bunlar şu kabîlelerdir:

d) **Uyeyne İbn Hısn'ın kavmi olan Fezâre kabilesi;**

e) **Kurre İbn Selemeti'l-Kuşeyrî'nin kavmi olan Katafân kabilesi;**

f) **Fücâe İbn Abdi Yâleyl'in kavmi olan Selîmoğulları kabîlesi;**

g) **Mâlik İbn Nuveyre'nin kavmi olan Benû Yerbû' kabilesi;**

h) **Secâh bintü'l-Münzir'in kavmi olan Temîmoğullarının bir kısmı** ki Secâh isimli bu kadın da peygamberlik iddiasında bulunmuş ve **Müseylimetü'l-Kezzâb** ile evlenmişti.

i) **Eş'as İbn Kays'ın kavmi olan Kinde kabîlesi** ve;

k) **Hutân İbn Zeyd'in kavmi olan Bahreyn'deki Benû Bekr İbn Vâil kabilesi...**

Allah Teâlâ, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in eli ile, bütün bu kabilelerin hakkından gelmişti.

Bir kabile de, **Hz. Ömer** zamanında irtidâd etmişti. Bu da **Cebele b. el-Eyhem**'in kavmi olan **Gassân kabilesi** idi. Bu **Cebele, Hz. Ömer**'in zamanında müslüman olmuştu. O, elbisesinin eteklerini yerlerde sürüyerek bir gün Kâbe'yi tavaf ediyordu. Derken bir adam, onun elbisesinin eteğine bastı. Buna kızan **Cebele**, ona bir tokad vurdu. O adam, **Hz. Ömer**'e şikayette bulununca **Hz. Ömer** (r.a), o adam için **Cebele**'ye kısas uygulanmasına hükmetti. Fakat adam isterse onu affedebilecekti. Bunun üzerine **Cebele**: "Bin dinar verip, o hakkını satın alayım" dedi. Ama adam kısastan vazgeçmeyince, **Cebele**, teklif ettiği fidyeyi on bin dinâra kadar arttırdı. Adam kısasta diretince, **Cebele, Hz. Ömer** (r.a)'den mühlet istedi. **Hz. Ömer** de ona bir mühlet verdi. O da Bizans'a kaçıp irtidâd etti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetin mânası şudur: "Ey iman edenler, sizden kim kâfirleri dost edinir de, dininden irtidâd ederse, bilsin ki Allah Teâlâ, bu dine en güzel bir şekilde yardım edecek olan başka kavimler getirir."

Hasan el-Basrî (r.a) şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatından sonra bir kavmin İslam'dan döneceğini bildiği için, müslümanlara, kendisini seven ve kendilerini sevdiği bir kavim getireceğini haber vermiştir." Buna göre bu âyet, bir gaybî haberdir. Bu, haber verildiği gibi tahakkuk etmiş ve böylece bir mûcize olmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyette Geleceği Bildirilen Kavim

Alimler, bu kavmin kimler olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Hz. Ali, Hasan el-Basrî, Katâde, Dahhâk ve İbnu Cüreyc, "bunların, Hz. Ebû Bekir (r.a) ve onun askerleri olduğunu; çünkü mürted kabilelerle bunların savaştıklarını" söylemişlerdir.

Hz. Âişe (r.anha) ise, "Hz. Peygamber (s.a.s) vefat edince birçok Arap kabilesi irtidâd etmiş ve münafıklık yayılmıştı. Babam (**Hz. Ebû Bekir**'in) başına ise, koca koca dağların başına gelse onları darmadağınık edecek büyük gâileler gelmişti" demiştir.

Süddî: "Bu âyet, Ensâr hakkında nâzil olmuştu. Çünkü Allah'ın Resûlüne yardım edip, İslam'ın muzaffer olması için, O'nu destekleyen ve takviye edenler onların tâ kendileridir" demiştir.

Mücâhid de: "Bu âyet Yemenliler hakkında nâzil olmuştur" demiştir.

Merfû olarak rivayet edilen bir hadise göre, Hz. Peygamber (s.a.s), bu âyet nâzil olduğu zaman, **Ebû Mûsâ el-Eşârî**'yi göstererek, "Âyette bahsedilenler, şunun kavmidir" demiştir.

Diğer âlimler ise bu kavmin, Farslılar (İranlılar) olduğunu söylemişlerdir. Çünkü rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu âyet sorulduğu zaman o, eliyle **Selmân-ı Fârisî** (r.a)'nin omuzuna vurmuş ve *"Bu kavim bu ve bunun arkadaşlarıdır"* diyerek, لَوْ كَانَ الدِّينُ مُعَلَّقًا بِالثُّرَيَّا لَنَالَهُ رِجَالٌ مِنْ أَبْنَاءِ فَارِسٍ *"Eğer din, Süreyya yıldızına asılı olsa dahi, Fârisîlerden bazı yiğitler onu alacaklardır"*(21) buyurmuştur.

Diğer birkısım âlim ise, bu âyetin **Hz. Ali** hakkında nâzil olduğunu söylemişlerdir. Bunlara göre, şu iki husus buna delâlet etmektedir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), Hayber günü sancağı **Hz. Ali**'ye verdiği zaman *"Andolsun ki yarın sancağı öyle birine vereceğim ki, o, Allah'ı ve peygamberi sever, Allah ve Resûlü de onu sever"* demiştir. Âyette zikredilen sıfat, işte budur.

b) Allah Teâlâ bundan sonra, *"Sizin yâriniz ancak Allah'dır, O'nun peygamberidir. Allah'ın emirlerine boyun eğici olarak, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren o mü'minlerdir"* (Mâide, 55) buyurmuştur. Bu âyet **Hz. Ali** hakkındadır. Binâenaleyh bundan önceki âyetin de onun hakkında olması daha uygundur. İşte âyet hakkında söylenen sözlerin tamamı bundan ibarettir.

Bizim de bu âyetle ilgili söyleyeceğimiz şeyler vardır:

---

(21) Buhârî, Tefsir-i Sûreti'l-Cum'a.

Bu Âyetin (Maide 54), Rafizîlerin İddiasını Çürütmesi

Birinci Makam: Bu âyet, Râfizîlerden İmâmiyye mezhebinin bozukluğunu gösteren en kuvvetli delillerden biridir. Çünkü onlara göre, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in halifeliğini ve imâmetini (devlet başkanlığını) kabul eden herkes kâfir ve mürted olmuştur. Çünkü onlara göre bu kimseler, **Hz. Ali** (r.a)'nin imam (devlet başkanı) olacağına dâir açık nassı inkâr etmişlerdir. Biz de deriz ki: Şayet durum böyle olsaydı, *"İçinizden kim dininden dönerse, Allah mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve çetin, kendisinin seveceği ve kendisini seven bir kavim getirir..."* (Mâide, 54) âyetinin de delâlet ettiği gibi, Cenâb-ı Hak, onlarla muharebe edip perişan eden ve onları hak dine çeviren bir topluluk getirirdi. Çünkü âyette geçen مَنْ (kim) kelimesi, şart sadedinde gelmiş olup, umûm ifâde eder. Böylece bu âyet, Allah'ın İslam'dan dönen herkesi perişan edip püskürtecek, saltanatlarını yıkacak olan bir topluluk getireceğine delâlet eder. Binâenaleyh, **Hz. Ebû Bekr**'i hilâfete getirenler şayet böyle olsaydı, o zaman bu âyetin hükmüne göre, Allah-u Teâlâ'nın onları ezecek ve mezhepleri, bu dinlerini iptal edecek bir topluluğu getirmesi gerekirdi... Halbuki durum böyle olmayıp, tam aksi ortaya çıkmıştır. Zira mezheplerinin bâtıl olduğunu bildiğimizden itibaren, sıkıştırılıp perişan edilen ve bâtıl iddialarını yaymaktan men edilenler Rafızîlerdir... İşte bu görüş, insaflı olan herkes için çok açık ve net bir görüştür.

Bu Âyetin Hz. Ebû Bekir'in Hilafetini Müjdelemesi

İkinci Makam: Biz bu âyetin, **Hz. Ebû Bekir** (r.a) hakkında nâzil olduğunun söylenmesinin vacip olduğunu iddia ediyoruz. Bunun delili şu iki şeydir:

a) Bu âyet, dinden dönenlerden bahsetmektedir. Yukarıda da izah ettiğimiz gibi, mürtedlerle savaşmayı üstlenmiş olan zât, **Ebu Bekir**'dir. Bu âyetle, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kastedilmiş olması da mümkün değildir. Çünkü Hz. Muhammed'in mürtedlerle savaştığı vaki değildir. Bir de âyette فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ *"Allah getirecektir..."* buyurmuştur ki bu ifâde, hâle değil, istikbâle ait bir ifâdedir. Binâenaleyh bu toplulukların, bu hitabın vaki olduğu sırada mevcut olmamaları gerekir.

Buna göre şayet, "Bu sizin aleyhinize de bir sözdür. Çünkü, **Ebû Bekr** (r.a), o zaman mevcut idi" denilirse, biz deriz ki:

Buna şu iki bakımdan cevap veririz:

1) **Ebû Bekr**'in, kendileriyle (ordu kurup da) mürted olanlara karşı savaşmış olduğu kimseler, o anda mevcut değillerdi...

2) Âyetin manası şöyledir: "Allah Teâlâ, "Bu harbi yapabilecek, güçlü ve muktedir bir kavim getireceğini" söylemiştir. Binâenaleyh, **Ebû Bekir** o anda mevcut ve

bulunuyor ise de, o anda kendi başına harbetme, emretme ve yasaklar koyma yetkisine sahip değildi. Böylece soru kendiliğinden ortadan kalkar ve bundan maksadın, Hz. Peygamber (s.a.s) olmasının mümkün olmadığı ortaya çıkar.

Yine, bundan muradın **Hz. Ali** olması da mümkün değildir. Çünkü **Hz. Ali**'nin **"ehl-i Ridde"** ile savaşması vaki olmamıştır. O halde bu âyeti nasıl ona hamledebiliriz?

İmdi şayet onlar; "Aksine, **Hz. Ali**'nin savaşı mürtedlerle olmuştur; Zira **Hz. Ali**'ye, imamet hususunda karşı gelen herkes, mürted olmuştur" denilirse, biz deriz ki:

Bu iddiâ şu iki bakımdan bâtıldır:

1) "Mürted" sözü, sadece ve sadece İslamî kanunları terkeden kimselere şamildir. Halbuki, **Hz. Ali**'ye karşı çıkanlardan hiçbiri, zâhiren böyle değillerdi. Ve yine hiç kimse, "**Hz. Ali**'nin İslâm'dan çıktıkları için onlarla savaştığını" söylememiştir. Ve **Hz. Ali** (aleyhi's-selam) da (22) onları katiyyen mürted olarak adlandırmamıştır. Binâenaleyh, -Allah kendilerine lanet etsin- şu Rafizîlerin söylemiş oldukları bu söz var ya, hem bütün müslümanlara, hem de **Hz. Ali**'ye atılmış bir iftiradır.

2) Şayet, imâmet konusunda **Hz. Ali**'ye karşı çıkan herkes mürted olsaydı, o zaman hem **Hz. Ebû Bekr**'in hem de onun taraftarlarının mürted olduklarını söylemek gerekirdi. Eğer bu da böyle olsaydı, bu âyetin açık hükmüne göre, Allah'ın onları (**Hz. Ebû Bekr** ve taraftarları) ezen ve onları sahih olan dine yeniden döndüren bir topluluk getirmesi gerekirdi. Bunun böyle olduğu kesinlikle görülmediğine göre, biz, imâm konusunda **Hz. Ali**'ye karşı gelmenin irtidâd olmayacağını anlamış oluruz. Bu bir irtidâd olmadığına göre, âyetin **Hz. Ali** hakkında olduğunu söylemek mümkün olmaz. Çünkü âyet dinden dönenlerle savaşan kimselerden bahsetmektedir.

Bu âyetin, Yemenliler ve Farslılar hakkında nazil olduğunun söylenmesi de mümkün değildir. Çünkü bunların da, mürtedlerle savaştığı vaki olmamıştır. Onların böyle bir savaş yaptıklarını söylesek bile, onlar böyle bir savaşta ancak teba'a, idâre edilen ve geriden gelen kimseler olarak bulunmuşlardır. Halbuki o hadisede, reîs olan ve emrine itaat edilen şahıs, **Hz. Ebû Bekir**'dir. Âyetin böyle bir ibâdette (mürtedlerle savaşta) aslolan, temel olan reis ve emrine uyulan kimse hakkında olduğunu söylemek, onun teba'a, idâre edilen ve geriden gelen kimseler hakkında olduğunu söylemekten daha uygun olduğu herkesçe malumdur. Böylece zikrettiğimiz bu açık delillerle de, âyetin **Hz. Ebû Bekr** hakkında olduğu ortaya çıkmış olur.

b) Biz şöyle de diyebiliriz: Farzedelim ki, **Hz. Ali** mürtedlerle savaşmıştır.. Ancak

(22) Sünnî gelenekte, Hz. Ali hakkında az kullanılan bu tabir, tefsirde geçmektedir (Ç).

ne var ki **Hz. Ebû Bekr**'in mürtedlerle yapmış olduğu savaşın İslâm'daki nam ve ehemmiyeti **Hz. Ali**'nin imâmet konusunda kendisine karşı gelenlerle yapmış olduğu savaştan daha büyük ve daha yücedir.. Bu böyledir, zira Hz. Peygamber (s.a.s) irtihâl edince, Arapların harekete geçip isyân ettikleri; **Hz. Ebû Bekr**'in de **Tuleyha** ve **Müseylime**'yi kahreden kişi olduğu, mütevâtir olarak bilinmektedir... Çünkü, irtidâd eden o yedi fırka ile savaşan, **Ebû Bekr** (r.a)'dir. Ve yine, zekât vermeyenlerle savaşan da O'dur. **Hz. Ebû Bekir** bunları yapınca, İslâmiyet yeniden rayına oturmuş, ihtişamı büyümüş ve devleti güçlenip, kuvvetlenip genişlemişti... Ama, iş (halifelik) **Hz. Ali**'ye geçtiği sırada İslâm, şarkta ve garbta kuvvet bulmuş, dünyanın krallarının boyunları kırılmış, İslâm bütün din ve milletlere hükümran olmuştu. Böylece İslâm'ın güç bulup kuvvetlenmesinde **Hz. Ebû Bekir**'in yaptığı savaşların, **Hz. Ali**'nin yapmış olduğu savaşlardan daha tesirli olduğu kesinleşmiştir. Bu âyetten kastedilenin de, dini takviye edip İslâm'a yardımda gayret gösteren kimseleri tebcil etmek, yüceltmek olduğu malumdur. Bu işi üstlenen, ona komuta eden **Hz. Ebû Bekir** olunca, bu âyetle de, **Hz. Ebû Bekr**'in kastedilmiş olması gerekir.

Üçüncü Makam: Biz, bu âyetin **Hz. Ebû Bekr**'in imâmetinin sahih ve yerinde olduğuna delâlet ettiğini iddia ediyoruz. Bu böyledir, zira yukarıda anlattıklarımızla, âyetin **Hz. Ebû Bekir**'i te'yid ettiği sabit olunca, biz deriz ki: Allah Teâlâ, bu âyetle murad ettiği kimseleri birtakım vasıflarla nitelemiştir. Şöyle ki:

a) "Allah'ın onları, onların da Allah'ı sevmesi..."

Bu âyetten maksadın **Hz. Ebû Bekir** olduğu sabit olunca, Allah'ın, *"Kendisinin seveceği ve kendisini seven"* ifâdesinin de, **Hz. Ebû Bekir** hakkında bir vasıf olduğu sabit olur. Cenâb-ı Hakk'ın, kendisini bu şekilde vasfettiği bir kimsenin de zâlim olması imkânsızdır. Bu da **Hz. Ebû Bekr**'in, imâmetinde haktan yana olup, haksız olmadığına delâlet etmektedir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, *"müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu..* tavsîfi.. Bu da **Hz. Ebû Bekr**'in sıfatı olup, daha önce zikretmiş olduğumuz delildir. Bunu, rivâyet edilmiş olan şu meşhûr (müsteffz) hadis de te'kid etmektedir: أَرْحَمُ أُمَّتِي بِأُمَّتِي أَبُوا بَكْرٍ *"Ümmetimin ümmetime en merhametlisi, Ebû Bekir'dir"*(23). Böylece **Ebû Bekir**, mü'minlere karşı şefkatli ve merhametli; kâfirlere karşı da şiddetli, sert olmakla vasfedilmiştir.. Bakmaz mısın ki, İslâmiyet'in başlangıcında Hz. Peygamber Mekke'de ve de çok sıkıntı ve zahmetler içinde bulunuyorken, **Hz. Ebû Bekir** Hz. Peygamber (s.a.s)'i nasıl müdâfaa ediyor, O'ndan hiç ayrılmıyor, O'na hizmet ediyor, zorba kâfirlerin ve onların şeytanlarının hiçbirisine aldırmıyordu... İşin, yani hilâfetinin sonunda, aynı şekilde hiç kimsenin sözüne iltifât etmemiş, zekâtı vermeyenlerle

(23) Keşfu'l-Hafâ, 1/108 (Tirmizî ve Darekutnî'den); İbn Mâce, Mukaddime, II.

savaşması gerektiği kararından vazgeçmemişti.. İş o hale gelmişti ki, o kimselerle savaşmak üzere tek başına çıkmıştı.. Hatta sahabenin büyükleri ona gelmişler, yalvarıp yakararak gitmesine mânî olmuşlardır. Sonra üzerlerine asker gönderildiği haberi o mürtedlere ulaşınca, bozguna uğramışlar ve Allah Teâlâ bunu, İslam devleti için bir başlangıç kılmıştır. Bundan dolayı, âyetteki, *"mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve çetin"* tavsîfi, ancak ona [**Hz. Ebû Bekir** (r.a)]'e uygundur.

c) Âyetteki, *"onlar Allah yolunda savaşırlar ve hiçbir kınayanın kınamasından çekinip korkmazlar"* vasfı **Hz. Ebû Bekir** (r.a) ile **Hz. Ali** (k.v)'nin ortak olduğu bir vasıftır. Fakat **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in, bu vasıftaki payı daha tam ve mükemmeldir. Çünkü **Hz. Ebû Bekir**'in kâfirlere karşı savaşması, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğinin başlangıcından itibaren idi. O zamanlar İslâm son derece zayıf, küfür ise alabildiğine güçlü idi. **Hz. Ebû Bekir**, olanca gücü ile kâfirlere karşı savaşmış ve Hz. Peygamber (s.a.s)'i bütün kuvveti ile savunmuştu. **Hz. Ali** (r.a)'ye gelince O cihada **Bedir** ve **Uhud**'da başlamıştı. O zamanlar ise, İslam kuvvet bulmuş ve İslam ordusu teşekkül etmişti. Binâenaleyh şu iki bakımdan **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in cihâdının, **Hz. Ali**'nin cihadından daha mükemmel olduğu ortaya çıkar:

1) **Hz. Ebû Bekir** (r.a), zaman bakımından **Hz. Ali** (r.a)'den öncedir. Binâenaleyh **Hz. Ebû Bekir** (r.a), *"Sizden (Mekke'nin) fethinden önce infâk edip savaşanlar (diğerleri ile) denk değildir"* (Hadîd, 10) âyetinden ötürü, daha efdal olur.

2) **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in cihadı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in zayıf olduğu bir dönemde başlamıştır. **Hz. Ali** (r.a)'nin cihadı ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kuvvet bulduğu bir döneme rastlar.

d) Âyette, *"Bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir"* buyurulması... Bu ifâde, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'e daha uygun düşer. Çünkü bu, Hak Teâlâ'nın *"Sizden fazilet ve servet sahibi olanlar, akrabasına, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere vermede kusur etmesinler..."* (Nûr, 22) âyeti ile te'kid edilmiştir. Biz bu âyetin de, **Hz. Ebû Bekir** (r.a) hakkında olduğunu açıklamıştık. Bu âyetin kesin olarak **Hz. Ebû Bekir** (r.a) hakkında oluşu, bütün bu sıfatların da **Hz. Ebû Bekir** (r.a) hakkında olduğuna delâlet eden şeylerden birisidir. Durum böyle olduğuna göre, bütün bu sıfatların **Hz. Ebû Bekir** (r.a) hakkında olması gerekir. Bu sâbit olunca, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in imâmetinin (devlet başkanlığının) sahih ve yerinde olduğunu kesin söylemek gerekir. Çünkü eğer onun imâmet ve hilafeti bâtıl olsaydı, bu sayılan sıfatlar ona uygun düşmezdi.

İmdi şayet "**Hz. Ebû Bekir** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s) hayatta iken, bu sıfatlara sahipti. Resûlullah (s.a.s)'ın vefâtından sonra o halifeliğe başlayınca, bu sıfatları kaybetmiştir" denilmesi niçin câiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki: Bu, kesinlikle

yanlış ve asılsızdır. Zira Hak Teâlâ, *"Allah ... kendisinin seveceği ve kendisini seven bir kavim getirir (getirecek)..."* buyurmuş ve böylece, âyette bahsedilenlerin bu sıfatlarla mevsûf oluşlarını, ileride getirilmelerine bağlamıştır ki bu da, Allah'ın **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in, mürtedlerle savaşırken de bu sıfatlarla mevsûf olduğuna şâhidlik ettiğini gösterir. Mürtedlerle savaştığı bu zaman ise, onun halife ve imam olduğu zamandır. Böylece söylediğimiz delillerle, bu âyetin **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in hilâfet ve imâmetinin sahih ve yerinde olduğuna delâlet ettiği sâbit olur.

Râfızîlerin (Allah onlara lanet etsin), Hz. Peygamber (s.a.s)'in Hayber günü لَأُعْطِيَنَّ الرَّايَةَ غَدًا رَجُلاً يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيُحِبُّهُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ *"Yarın sancağı, Allah'ı ve Resûlünü seven ve Allah'ın ve Resûlünün de kendisini sevdiği bir yiğide vereceğim* (24) hadîs-i şerîfine dayanarak, "bu âyetin **Hz. Ali** (k.v) hakkında olduğu ve hadîs-i şerifte de bahsedilenin **Hz. Ali** olduğu" şeklindeki görüşlerine gelince, biz deriz ki:

Bu, âhad hadislerdendir ve Râfızîlere göre, âhad hadisleri amelde delil getirmek câiz değildir. Öyle ise bu haberi, ilim hususunda delil getirmek nasıl câiz olur. Hem âyetteki sıfatların **Hz. Ali**'de bulunduğunu söylemek, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'de bulunmamasını gerektirmez. Farzedelim ki bunu söylemek bunu gerektirir. Fakat bu söz, o sıfatların hepsinin **Hz. Ebû Bekir**'de olmadığını göstermez. Bu sıfatlardan biri de, **Hz. Ali**'nin atılgan, firâr etmeyen cesûr birisi oluşudur. Bu sıfat **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'de olmayınca, sayılan sıfatların hepsi birden, **Hz. Ebû Bekir**'de bulunmuş olmaz. Binâenaleyh "hitap" delili ile amel etmek için yeterlidir.

Ama bütün sıfatların **Hz. Ebû Bekir**'de mevcut olmadığı iddiasına gelince, âyetin lafzında buna delâlet eden birşey yoktur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, âyette geçen bu sıfatı, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in daha sonra mürtedlerle savaşması durumuna nisbet etmiştir. Farzet ki bu sıfat, daha önce mevcut değildi. Yine de bu, o atılganlık sıfatının, **Hz. Ebû Bekir**'de ileride meydana gelmesine mânî değildir. Bir de bizim söylediğimiz şeyler, Kur'an'ın zâhirine tutunmaktır. Onların söyledikleri şeyler ise, âhad olarak gelen, yukarıdaki hadîse tutunmaktır. Hem sonra bu hadis, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in, Allah'ı ve Resûlünü seven ve Allah'ın sevdiği ve râzı olduğu bir kimse oluşuna delâlet eden hadislerle çelişir. Nitekim Allah, **Hz. Ebû Bekir** (r.a) hakkında *"O, ondan râzı olacaktır"* (Leyl, 21) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) إِنَّ اللَّهَ يَتَجَلَّى لِلنَّاسِ عَامَّةً وَيَتَجَلَّى لِأَبِي بَكْرٍ خَاصَّةً *"Allah Teâlâ, (cennette), insanlara umûmî olarak tecelli edecek, Ebû Bekir'e ise husûsî olarak tecelli edecek (görünecek)"*(25) ve مَا صَبَّ اللَّهُ شَيْئًا فِي صَدْرِي إِلاَّ وَصَبَّهُ فِي صَدْرِ أَبِي بَكْرٍ *"Allah, benim gönlüme ne bırakmışsa, mutlaka Ebû Bekir'in kalbine de bırakmıştır"* demiştir. Bütün bunlar **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in, Allah ve Resûlünü seven ve Allah ve Resûlü tarafından sevilen bir kimse olduğuna delâlet eder.

(24) Buhârî, Cihâd, 102; Tirmizî, Menâkıb, 21 (5/639).

(25) Keşfu'l-Hafâ, 1/245.

Râfızîlerin bu hususta ikinci iddiaları şudur: "Bu âyetten sonra gelen âyet, Hz. Ali'nin imâmet ve hilâfetine delâlet eder. Binâenaleyh bu âyetin de onun hakkında olması gerekir."

Bu görüşe şu şekilde cevap veririz: "Biz, bu âyetten sonra gelen âyetin, Hz. Ali'nin hilâfetine (yani Hz. Peygamber'den hemen sonra halife olmasına) delâlet ettiğini kabul etmiyoruz. İnşaallah bu konuyu ileride açıklayacağız." İşte bu âyetle ilgili açıklama bunlardan ibarettir. Allah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hak, يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ *"Kendisinin seveceği ve kendisini seven"* buyurmuştur. Sevgi hususunu, Bakara sûresinde, وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ (Bakara, 165) âyetinin tefsirinde açıklamıştık. Binâenaleyh onu burada tekrar etmede fayda yok. Burada şöyle bir incelik bulunmaktadır: Allah Teâlâ, kendisinin bu kimseleri sevmesini, onların kendisini sevmesinden önce zikretmiştir. Bu böyledir, çünkü eğer Allah onları sevmeseydi, onları kendisini sevmeye muvaffak kılmazdı.

Mü'minlere Mütevazi, Kâfirlere Şiddetli Olma

Daha sonra Cenâb-ı Hak أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ *"Mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve çetin"* buyurmuştur. Bu tıpkı, *"(onlar) kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler"* (Fetih, 29) âyeti gibidir.

Keşşâf sahibi şöyle der: أَذِلَّةٌ kelimesi "zelîl"in cem'idir. "Zelûl" kelimesinin cem'i ise "zülel" şeklindedir. Onların zelil olmalarından murad, hor ve hakîr olmaları değil, aksine alabildiğine şefkatli ve yumuşak olduklarını belirtmektir. Çünkü birisi yanında zelîl olan kimse, şüphesiz ki hiçbir büyüklenme ve kibir göstermez. Aksine yumuşaklık ve şefkat gösterir. Burada da böyledir. Buna göre, أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ tabiri, "Kâfirlere karşı katılık ve üstünlük ortaya korlar" demektir." Arapların, يُعَازُّونَهُمْ ifâdesinin, "Onlar, onlara galip oluyorlar" mânasına geldiği söylenmiştir. Bu, Arapların bir kimse birisine galip ve üstün geldiğinde söylediği عَزَّهُ يَعُزُّهُ tabirlerinden alınmıştır. Buna göre sanki o müslümanlar, kâfirlere karşı kahretme ve üstün gelmede çok şiddetlidirler.

Buna göre şayet," أَذِلَّةٍ لِلْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ denilmeli değil miydi?" denilirse biz deriz ki:

Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) اَلذُّلُّ (zillet, hakirlik) kelimesi rahmet ve şefkat mânasını tazammun edebilir. Sanki. "Tezelîül ve tevâzu göstererek, mü'minlere karşı merhametli ve şefkatli..."

makamlarının, faziletlerinin ve şereflerinin çok yüce olduğuna delâlet eder. Bu da onların, aslında zelil olduklarından dolayı değil, aksine bu tezellülün kendi makamlarının yüceliğine, bir de tevazu faziletini katmak istemelerinden dolayıdır. Bu kelimeler, hal olarak أَعِزَّةٌ ... أَذِلَّةٌ şeklinde nasb ile de okunmuşlardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلاَ يَخَافُونَ لَوْمَةَ لآئِمٍ *"Onlar, Allah'ın dinine yardım etmek için Allah yolunda savaşırlar ve hiç bir kınayanın kınamasından çekinmezler"* buyurmuştur. Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) Bu cümlenin başındaki vâv harfi, hâl anlamını ifâde etmektedir. Çünkü münâfıklar kâfirleri murakabe ediyor ve onların kınamasından daima çekiniyor, korkuyorlardı. Böylece Allah bu âyette, dinî bakımdan kuvvetli olanların, Allah'ın dinine eliyle, diliyle yardım etme hususunda, herhangi bir kınayanın kınamasından korkmayacağını beyân buyurmuştur.

b) Bu vâv atf ifâde edebilir.. Buna göre mâna, "O mü'minlerin, başka bir maksatla değil, sırf Allah rızası için cihâd etmeleri ve Allah'ın dinine yardım hususunda kınayanların kınamasına aldırmaksızın kararlı ve tavizsiz olmaları, onların şanıdır, vasfıdır" şeklinde olur. اَللَّوْمَةَ kelimesi, اَللَّوْمُ kelimesinden "masdar-ı binâ-i merre"dir. Hem bu kelimenin hem de لآئِمٍ kelimesinin nekire (belirsiz) getirilmesi, mübalağa mânasını ifâde etmeleri içindir. Buna göre sanki "Onlar, kınayanlardan hiç birinin kınamasından kesinlik ve katiyyetle korkmazlar" demektir.

Daha sonra Allah, ذٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ *"Bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir"* buyurmuştur. Buna göre ذٰلِكَ "bu" kelimesi, mü'minlerin daha önce muhabbet, zillet, izzet, mücâhede ve hiç kimsenin kınamasından korkmama gibi niteliklerle vasfedilmelerine işârettir. Böylece Cenâb-ı Hak, bütün bunların kendi fazlı ve ihsanıyla meydana gelmiş bir vasıf olduğunu beyan buyurmuştur. İşte bu ifâde de, kulların taatlarını Allah'ın yarattığı hususunda sarîh bir ifâdedir. **Mu'tezile** bu ifâdeyi, "lütuf fiilleri" mânasına hamletmiştir ki, bu uzak bir ihtimaldir. Zira, lütuf fiilleri herkes hakkında umûmîdir. Binâenaleyh, buradaki tahsisin yeni bir mâna ifâde etmesi gerekir.

Daha sonra Allah وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ *"Allah (ihsanı) geniş ve alîmdir"* buyurmuştur ki, bu ifâdedeki vâsi' kelimesi, O'nun kudretinin mükemmel oluşuna; alîm tabiri de ilminin mükemmel oluşuna bir işarettir. Cenâb-ı Hak, "vasıfları şöyle şöyle olan bir topluluk getireceğini..." haber verince, bunu, kudretinin mükemmelliği ile ve dolayısıyla, bu vaadini yerine getirmekten aciz olmayacağı; ilminin mükemmelliği ile ve böylece de haberlerine ve vaadlerine bir hulfün girmesinin imkânsız olduğu gerçeği ile te'yid etmiştir.

Mü'minler Yalnız Allah'ı, Peygamberi ve Mü'minleri Velî Edinirler

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ ۝

"Sizin veliniz ancak Allah'tır, O'nun peygamberidir, Allah'ın emirlerine boyun eğici olarak namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren o mü'minlerdir"

(Mâide, 55).

Âyetin, daha önceki âyetlerle münasebeti şudur: Allah Teâlâ, geçen âyetlerde, kâfirleri velî edinmeyi yasaklayınca, bu âyette de, dost edinmeleri vâcip olan kimseleri dost edinmeyi emrederek, إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا *"Sizin veliniz, ancak Allah'tır, O'nun peygamberidir ve ... o müminlerdir"* buyurmuştur. Yani, Bu mezkûr sıfatlarla tavsif edilen mü'minler... demektir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, وَالَّذِينَ آمَنُوا *"Ve ...o mü'minler"* ifâdesiyle ilgili şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Bu Âyetin Genel Olduğunu Söyleyenler

Birinci Görüş: Bu sözle bütün mü'minler kastedilmiştir. Bu böyledir, zira **Ubâde İbnu's-Samit**, yahudilerden ayrılıp, "Ben, Kurayza ve Nadîr'in müttefiği olmaktan çıkıyor, Allah ve Resûlüne dönerek, Allah ve Resûlünü velî ediniyorum" deyince, işte bu âyet, O'nun sözüne uygun ve muvafık olarak nazil olmuştur.

Yine rivayet olunduğuna göre **Abdullah İbn Selâm**, "Ya Resûlullah, kavmimiz bizi terketti ve bizimle oturup kalkmamaya yemin ettiler. Biz ise, yerleri uzak olduğu için, senin ashâbınla bir arada bulunup, onlarla oturup kalkamıyoruz" deyince, işte bu âyet nazil olmuştur. Böylece **Abdullah İbn Selâm**: "Biz Allah'ı, resûlullah'ı ve müminleri dost edinmeye razı olduk, bundan hoşnutluk duyduk" demiştir. Buna göre de âyet, bütün müminler hakkında umumidir. Binâenaleyh, mümin olan herkes bütün mü'minlerin dostudur. Bunun bir benzeri de, *"Mümin erkekler de mümin kadınlar da herbirinin velisidirler"* (Tevbe, 71) âyetidir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ *"namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren..."* buyruğu, bütün müminlerin sıfatıdır. Bu sıfatların burada zikredilmesinden maksat, müminleri münafıklardan ayırmaktır. Çünkü o münafıklar da iman ettiklerini iddiâ ediyorlar ve fakat namaz kılmaya ve zekât vermeye devâm etmiyorlardı.. Cenâb-ı Hak, onların namazlarını tavsif ederken, *"Namaza ancak üşene üşene gelirler..."* (Tevbe, 54) ve

"Onlar namaza kalktıkları vakit üşene üşene kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar" (Nisâ, 142) buyurmuş; zekâtlarını tavsif ederken de, *"... hayra, (mala) karşı pek düşkün adamlar tavrıyle..."* (Ahzâb, 19) demiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَهُمْ رَاكِعُونَ *"Allah'ın emirlerine boyun eğici oldukları halde"* ifadesine gelince, bu görüşe göre, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) **Ebu Müslim** şöyle demiştir: Burada geçen rukûdan maksat, hudû yani, boyun eğmedir. Yani, "Onlar, Allah'ın bütün emir ve yasaklarına boyun eğip hudû içinde olarak namazlarını kılar, zekâtlarını verirler..." demektir.

2) Bu tabirden maksat, "Namaz kılmak onların şiârıdır ve şanındandır..." demektir. Burada "rükû" böyle olanları teşrif için, *"rüku edenlerle birlikte rükû edin..."* (Bakara, 44) buyruğu gibidir.

3) Bazı kimseler de şöyle demiştir: "Bu âyet indiği zaman, Hz. Peygamber'in ashabı, âyette bahsedilen sıfatlar hususunda farklı farklı durumlarda idiler.. Meselâ onlardan bir kısmı namazını bitirmişti; bir kısmı malını fakire vermişti.. Bir kısmı da, henüz namazda ve rükû halindeydi... İşte onlar bu sıfatlar konusunda farklı farklı olunca, şüphesiz Allah-u Teâlâ da bu sıfatları zikretmiştir.

Bu Âyetten Muayyen Bir Kişinin Kastedildiğini Söyleyenler

İkinci Görüş: Bu âyet ile muayyen bir şahıs kastedilmiştir. Buna göre bu hususta şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) **İkrime** bu âyetin **Hz. Ebû Bekr** (r.a) hakkında nazil olduğunu söylemiştir.

b) **Atâ, İbn Abbas**'dan, bu âyetin **Ali İbn Ebî Tâlip** (r.a) hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Rivâyet olunduğuna göre **Abdullah İbn Selâm** şöyle demiştir: "Bu âyet nazil olunca, "Ya Resûlallah, ben **Ali**'yi, rükûda iken, yüzüğünü bir fakire tasadduk ederken gördüm.. Onun için onu biz dost ediniriz.." dedim.. **Ebu Zerr** (r.a)'den de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Bir gün, Allah'ın Resûlüyle berâber öğlen namazını kılıyordum. Derken bir dilenci, mescidde bir şeyler istedi. Ama ona hiç kimse bir şey vermedi. Bunun üzerine dilenci elini göğe doğru kaldırarak, "Allah'ım şahid ol! Ben Resûlullah'ın mescidinde bir şeyler istedim de, hiç kimse bana bir şey vermedi.." dedi. **Hz. Ali** de, rükû halindeydi. Bunun üzerine o dilenciye, serçe parmağını gösterdi. O parmağında bir yüzük vardı.. Bunun üzerine dilenci **Hz. Ali**'ye doğru yönelerek, Hz. Peygamber'in gözü önünde yüzüğü aldı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Allah'ım, kardeşim Musa, senden dilekte bulunarak "Rabbim, benim göğsüme genişlik ver.. ... onu işimde ortak kıl.." dedi"* (Tahâ, 25-32) *demişti; sen de, "Senin pazunu kardeşinle kuvvetlendireceğiz ve size öyle bir satvet vereceğiz ki..."* (Kasas,

35) *buyuran âyetini indirmiştin... Allah'ım senin nebin ve safiyyin, seçkin kulun olan Muhammed, diyorum ki: "Benim göğsüme genişlik ver. İşimi kolaylaştır. Bana, ehlimden Ali'yi vezir yap.. Onunla sırtımı kuvvetlendir!.."* demiştir. **Ebû Zerr** şöyle demektedir: Allah'ın Resûlü, sözünü henüz tamamlamamıştı ki, **Cibrîl** inerek, إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ *"Ey Muhammed, "Sizin dostunuz, ancak Allah'tır..."* âyetini okul.." dedi. İşte bu meselede rivâyetlerle ilgili hususun tamamı bundan ibarettir.

İKİNCİ MESELE

Bu Âyetin Hz. Ali'nin Halifeliğine İşaret Ettiği İddiası

Şiâ şöyle demektedir: "Bu âyet, Allah'ın Resûlünden sonra halife olacak şahsın, **Ali İbn Ebi Talip** olduğuna delâlet etmektedir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Bu âyet, burada bahsedilenlerle muradın, bir imam olduğunu göstermektedir. Her ne zaman durum böyle olursa bu imamın, halifenin **Ali İbn Ebi Talip** olması gerekir."

Birinci makamın (mukaddimenin) beyânı şudur: Arapça'da, **velî** kelimesi, bazan "yardımcı" ve muhib, "seven" anlamına gelir. Bu, tıpkı *"mü'min erkekler de, mü'min kadınlar da birbirinin dostlarıdır"* (Tevbe, 71) âyetinde olduğu gibidir. Bazan da bu kelime, "tasarruf eden" anlamına gelir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), أَيُّمَا امْرَأَةٍ نَكَحَتْ بِغَيْرِ إِذْنِ وَلِيِّهَا *"Hangi kadın velisinin izni olmaksızın evlenirse (nikâhı bâtıldır)..."* (26) buyurmuştur. Buna göre biz deriz ki, burada şu iki açıklama yapılabilir:

a) "Velî" lafzı bu iki mânaya gelmektedir. Halbuki, Allah hangi mânayı murad ettiğini belirlememiştir. Bu iki mâna arasında bir zıdlık da yoktur. Öyleyse, lafzı bu iki mânaya da hamletmek gerekir. Bu sebeple âyetin delâleti, bu âyette zikredilen mü'minlerin ümmet hakkında tasarruf sahibi olduklarını gösterir.

b) Şöyle de diyebiliriz: Bu âyette geçen "velî" lafzının, "nasîr-yardımcı" mânasında olması caiz değildir. Binâenaleyh bunun, "mutasarrıf" mânasında olması gerekir. Biz, bu kelimenin "nasîr" mânasında olmasının câiz olmadığını söyledik. Çünkü, bu âyette zikredilen "velâyet", إِنَّمَا kelimesinin zikredilmiş olmasının delâletiyle, bütün mü'minleri içine alan âmm bir lafız değildir. Çünkü إِنَّمَا kelimesi "hasr" için kullanılır. Bu, tıpkı إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ *"Allah, ancak bir tek Tanrıdır"* (Nisâ, 171) âyeti gibidir. Halbuki, "nusret", "yardım etmek" anlamına gelen "velâyet" kelimesi umumîdir; zira Allah *"mü'min erkekler de, mü'min kadınlar da birbirinin velileridir"* (Tevbe, 71) buyurmuştur. Bu da, bu âyette zikredilen "velâyet"in "nusret" -yardım etmek- mânasında olmadığına kesin olarak hükmetmeyi gerektirir. Buradaki velâyet, dostluk, "nusret" -yardım etmek- mânasında olmayınca, tasarruf etmek mânasında olur. Çünkü "velâyet"in bu iki mânadan başka bir mânası yoktur. Buna göre âyetin takdiri, "Ey mü'minler, sizde tasarruf sahibi olan ancak Allah, Resûlullah ve şu şu

(26) Ebu Dâvûd, Nikah, 19 (2/229); Dârimî, Nikah, 11 (2/137).

sıfatlarla vasfedilmiş mü'minlerdir" şeklinde olur. Bu da, bu âyette zikredilen sıfatlarla mevsuf olan mü'minlerin, bütün ümmet hakkında tasarruf sahibi olmalarını gerektirir. Halbuki imamın, (halifenin) bütün ümmet hakkında tasarruf sahibi olan bir insan olmaktan başka bir anlamı yoktur. Binâenaleyh şu zikrettiklerimizle, bu âyetin içinde zikredilen şahsın ümmetin imamı olması gerektiğine delâleti kesinleşir."

İkinci makamın (mukaddimenin) beyânı: Zikrettiğimiz şeyler sabit olunca, bu insanın, **Ali İbn Ebî Talip** olması gerekir. Bunu şu bakımlardan izah edebiliriz:

1) Bu âyetle bir şahsın imamlığını, halifeliğini kabul eden herkes, bu şahsın **Hz. Ali** olduğunu söyler. Daha önce de belirttiğimiz hususlarla, âyetin bir şahsın halifeliğine delâlet ettiği sabit olmuştur. Binâenaleyh, bir farkın bulunduğunu söyleyen kimsenin bulunmaması sebebiyle, o şahsın **Hz. Ali** olması gerekir.

2) Bu âyetin, **Hz. Ali** hakkında nazil olduğu hususunda, birbirini teyid eden rivâyetler bulunmaktadır. Binâenaleyh, bu âyetin **Hz. Ebû Bekir** (r.a) hakkında nazil olduğunu söyleyen görüşü benimsemek mümkün değildir. Çünkü bu âyet, **Hz. Ebû Bekir** hakkında nazil olmuş olsaydı, bu onun imâmetine delâlet ederdi. Halbuki ümmet-i Muhammed, bu âyetin onun imâmetine delâlet etmediği hususunda ittifâk etmişlerdir. Böylece de bu görüş bâtıl olmuş olur.

3) Cenâb-ı Hakk'ın وَهُمْ رَاكِعُونَ tabirini önce geçmiş olana atfetmek caiz değildir. Çünkü, namazdan daha önce bahsedilmişti.. Namaz ise, rükûyu da içine alan bir ibâdettir. Böylece rükûun yeniden zikredilmiş olması bir tekrar olur. Bu sebeple, bu cümleyi hâl olarak kabul etmek vacip olur. Yani, "Onlar rükû ederken de zekâtlarını verirler..." demektir. Halbuki ulemâ, rükû halinde iken zekât vermenin, ancak **Hz. Ali** hakkında söz konusu olduğunda ittifak etmişlerdir. Öyleyse, bu âyet ona has olmuş ve izah ettiğimiz şekilde de, onun imâmetine delâlet etmiş olur. İşte Şiâ'nın, **Hz. Ali** (r.a)'nin halifeliği hususunda bu âyetle istidlâl ederken söylediklerinin tamamı bundan ibarettir..

Şiânın Mezkûr İddiasına Cevap

Cevap: "Velî" lafzını, aynı anda, hem "yardımda", hem de "tasarrufta bulunan" kimse anlamına almak caiz değildir. Zira usûl-i fıkıhta, müşterek bir lafzı aynı anda iki mânasına birden hamletmenin caiz olmayacağı kaidesi bulunmaktadır. İkinci makamın cevâbına gelince biz deriz ki, bu âyette geçen "velî" lafzından "yardımcı" ve "seven" mânasının murad edilmesi niçin caiz olmasın? Halbuki biz, velî lafzının bu mânaya alınmasının, mutasarrıf mânasına alınmasından daha münasip olduğuna dair deliller getirip, daha sonra da onların söylediklerine cevap vererek şöyle diyoruz: "Velî" lafzının, nâsır "yardımcı" mânasına hamledilmesinin daha münasip ve yerinde olduğuna şu hususlar da delâlet etmektedir:

1) Âyetin, hem öncesine hem de sonrasına ancak bu mâna uygun düşmektedir. Bu mânanın, âyetin öncesine uygun düşmesi şu şekildedir: Cenâb-ı Hak, *"Ey iman edenler, yahudileri de hristiyanları da dost edinmeyin..."* (Mâide, 51) buyurmuştur. Bu âyet ile O, "Yahudî ve hristiyanları, gerek canlarınız gerekse mallarınız hususunda tasarrufta bulunan imamlar edinmeyin..." mânasını kastetmemiştir. Çünkü böyle bir mânanın bâtıl oluşu, neredeyse zarurî olarak bilinen bir husustur. Aksine bu âyetle "Yahudi ve hristiyanları birer dost ve yardımcı edinmeyiniz.. Onlarla içli dışlı olmayınız ve onlarla, birbirinize destek ve yardım sağlamayınız" mânasını murad etmiştir. Sonra Allah bunu iyice yasaklamak üzere *"Sizin dostunuz ancak Allah'tır, O'nun peygamberidir, şöyle şöyle vasfedilen mü'minlerdir..."* buyurmuştur. Görünen odur ki, bu âyette emredilen "velâyet", önceki âyette nehyedilen "velâyet"in aynısıdır. Önceki âyette yasaklanan velâyet, nusret (yardım) mânasındaki velayet olunca, bu âyette emredilenin de yine nusret mânasındaki velâyet olur.

Bu mânanın âyetin sonrasına uygun düşmesi ise şöyledir: Hak Teâlâ, *"Ey iman edenler, sizden evvel kendilerine kitap verilenlerle kâfirlerden dininizi bir eğlence ve bir oyun tutanları, veliler, dostlar edinmeyin. Allah'dan ittikâ edin eğer inanmış kimselerseniz"* (Mâide, 57) buyurmuş ve böylece yahudî, hristiyan ve kâfirleri dost edinme yasağını tekrar etmiştir. Hiç şüphesiz burada nehyedilen "velâyet" (dostluk) de, yardım etme (nusret) mânasınadır. Şu halde âyetteki, *"sizin dostunuz ancak Allah'dır"* ifâdesindeki dostluğun (velâyetin) de, nusret mânasına olması gerekir. Taassubu bırakıp âyetin önünü, sonunu hesâba katıp, insafla düşünen herkes, bu âyetteki "velâyetin" (dostluğun), sadece yardımcı olan ve seven mânasında bir dostluk olduğunu, "imâmet" mânasına gelmesinin mümkün olmadığını açıkça anlar. Çünkü bu, aynı maksad için söylenmiş iki söz arasına farklı bir sözü sokma olur. Böyle olması ise son derece tutuk ve düşük bir ifâde olur. Halbuki Allah'ın kelamını böylesi şeyden tenzîh etmek vaciptir.

2) Şayet biz, velâyeti tasarruf ve imâmet mânasına alırsak, âyette bahsedilen mü'minlerin, bu âyet nâzil olurken, Allah'ın dostları (velileri) olarak tavsif edilmemiş olmaları gerekir. Çünkü Hz. Ali (k.v)'nin, Hz. Peygamber (s.a.s) hayatta iken tasarrufu (imâmeti) geçerli değildi. Halbuki âyet, mü'minlerin o anda da Allah'ın dostları (velîleri) olduklarını göstermektedir. Ama biz bu velâyeti (dostluğu) sevgi ve yardım etme mânasına alırsak, âyette bahsedilen velâyet, o anda da mevcut olmuş olur. Böylece velâyeti sevgi ve yardım mânasına almanın tasarruf (imâmet) mânasına almaktan daha münasip olduğu kesinleşir. Söyleyeceğimiz şu husus da bunu kuvvetlendirir:

Allah Teâlâ, mü'minlerin, yahûdî ve hristiyanları dost (velî) edinmelerini yasaklamış, sonra da mü'minlere yine mü'minleri dost edinmelerini emretmiştir. Binâenaleyh olumlu (emir) ve olumsuz (nehiy) cümlelerinin, aynı şey hakkında olabilmeleri için, mutlaka mü'minleri dost edinmenin o anda mevcut olması gerekir. "Tasarruf"

mânasına olan velâyet, o anda imkânsız olduğuna göre, âyeti de bu mânaya hamletmek imkânsızdır

3) Allah Teâlâ, bu âyette bahsedilen mü'minleri, âyette yedi yerde cemî olarak getirmiştir: وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ .. Cemî lâfızları, her ne kadar ta'zim (yüceltme) uslûbu ile tek kişi hakkında kullanılabilir ise de, böyle bir kullanış hakîkat değil, mecâz olur. Halbuki sözde aslolan, sözü hakîkî mânasına hamletmektir.

4) Biz, çok açık ve net delillerle, Hak Teâlâ'nın *"Ey îmân edenler, içinizden kim dininden dönerse..."* (Mâide, 54) âyetinin, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in imâmetinin sahîh olduğunu gösteren en güçlü delillerden biri olduğunu açıklamıştık. Binâenaleyh eğer bu âyet de, Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra ilk olarak **Hz. Ali**'nin imâmetinin sahîh olduğuna delâlet eder ise, iki âyet arasında bir tezad olur ki, bu yanlıştır. Dolayısıyla bu âyette Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra ilk olarak halife olacak olanın **Hz. Ali** (r.a) olacağına bir delâletin bulunmadığına kesinkes hükmetmek gerekir.

5) **Hz. Ali** (k.v), Kur'ân'ın tefsirini, şu Râfizîlerden (Şia'dan) daha iyi biliyordu. Binâenaleyh eğer bu âyet, kendisinin Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra ilk halife olacağına delâlet etseydi, o bunu her toplulukta delil olarak getirirdi. Şia, "**Hz. Ali**, bunu takiyye yaptığı için söylememiştir" de diyemez. Çünkü onlar, **Hz. Ali**'nin, (**Hz. Ebû Bekir**'in seçildiği) şûranın yapıldığı gün, "Gadir hadîsi"[27], "mübâhale hadisi"[28] ve bütün fazilet ve menkıbeleri ile istidlâl ettiğini nakletmişlerdir. Halbuki o, imâmetini isbat için bu âyete kesinlikle tutunmamıştır. İşte bu da, (Allah'ın laneti üzerlerine olasıca) Râfizîlerin bu görüşlerinin düştüğünü kesin olarak söylemeye götürür.

6) Farzet ki bu âyet, **Hz. Ali**'nin hilâfetine delâlet ediyor. Fakat biz, bu âyet indiği esnada, **Hz. Ali** için böyle bir imametin söz konusu olmadığı noktasında anlaşıyoruz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) hayatta iken, **Hz. Ali** (k.v)'nin ümmet üzerinde tasarrufta bulunması geçerli olamazdı. Binâenaleyh geriye, âyetin **Hz. Ali**'nin daha sonra imam (devlet başkanı) olacağına delâlet etmesi ihtimali kalır. Râfizîler ne zaman bunu savunup ileri sürerler ise, biz de bunu kabul eder ve bunu, **Hz. Ali**'nin halifeliğinin **Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer** ve **Hz. Osman** (r.a)'ın halifeliklerinden sonra olacağı mânasına alırız. Çünkü âyette, **Hz. Ali**'nin halifeliğinin zamanını gösteren bir ifade yoktur.

(27) Bu, biz ehl-i sünnetçe sahih kabul edilmeyen, daha ziyade şia kaynaklarında bulunan ve şia tarafından ileri sürülen iddialardan biridir. Buna göre: Vedâ haccından Medine'ye dönerken, Hz. Peygamber (s.a.s), "Gadîrhum" denen bir yerde konaklamış ve orada, kendinden sonra Hz. Ali'nin halife olmasını söylemiştir. (Mecma'ul-Beyân, et-Tabressî, 3/159 (Şia tefsiri).

(28) Mübâhele hadisi ile ilgili olarak, Âl-i İmrân 61. âyetin tefsirine bakınız.

İmdi eğer onlar, "Ümmet, bu âyet hakkında iki görüş belirtmiştir. Bir kısmı, bu âyetin **Hz. Ali**'nin halifeliğine delâlet etmediğini söylerlerken; bir kısmı da bunun, onun halifeliğine delâlet ettiğini söylemişlerdir. Bunun **Hz. Ali**'nin halifeliğine delâlet ettiğini söyleyen herkes, "Bu, **Hz. Ali**'nin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hemen peşisıra halife olması gerekdiğine delâlet ediyor" demiş olur. Dolayısıyla âyetin, bunun dışında bir şekilde **Hz. Ali**'nin halifeliğine delâlet ettiğini söylemek, âyet hakkında söylenmiş üçüncü bir görüş olur" derlerse, biz deriz ki: "Bu, yanlıştır. Çünkü buna karşı şöyle diyerek cevap veririz: "Ümmet içinde böyle birşey söyleyen hiç kimsenin olmadığını size kim söyledi? Çünkü mâna muhtemeldir, hatta açık bir mânadır. Zira bu âyeti, **Hz. Ali**'nin imâmetine (hilâfetine) birileri delil getirdiğinden beri, birisi bu istidlâl karşısında geçen soruyu devamlı olarak soran kimse eksik olmamıştır. Binaenaleyh bu muhtemel (mâna ile, bu soru, bu istidlâlin yapıldığı günden beri birbirinden ayrılmamışlardır.

7) Âyetteki, *"Sizin dostunuz ancak Allah'tır, O'nun peygamberidir"* ifâdesi, hiç şüphesiz ümmet-i İslam'a bir hitaptır. Ümmet-i Muhammed, kendileri üzerinde tasarruf sahibinin Allah ve Resûlullah olduğunu kesin olarak kabul etmişlerdir. Cenâb-ı Allah bu ifâdeyi, mü'minlerin gönüllerini hoşnud etmek ve kâfirleri ne dost ne de yardımcı edinmeye ihtiyaçları olmadığını bildirmek için zikretmiştir. Zirâ, yardımcısı Allah ve Resûlü olanın, yahudî ve hristiyanları sevmeye ve onlardan yardım istemeye ne ihtiyacı olabilir? Durum böyle olunca, *"Sizin dostunuz ancak Allah'tır, O'nun peygamberidir"* âyeti ile, nusret ve sevgi mânasına gelen velâyet (dostluk) kastedilmiş olur. Şüphesiz ki "velî (dost)" kelimesi âyette bir defa geçmiştir.Binaenaleyh bununla burada, nusret (yardım etme) mânası kastedilince, bir de tasarruf mânasının kastedilmiş olması imkânsızdır. Zira birden çok mânaya gelen (müşterek) bir lafzın, aynı anda iki değişik mânasında kullanılmasının câiz olmayacağı sâbittir.

8) Allah Teâlâ bir önceki âyette, *"Kendisinin seveceği ve kendisini seven, mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve çetin bir kavim"* (Mâide, 54) diye, mü'minleri medh-ü senâ etmiştir. Binâenaleyh eğer biz, *"Sizin dostunuz (veliniz) ancak Allah'tır..."* âyetindeki dostluğu (velâyeti), sevgi ve yardım mânasına hamledersek, bu âyet, geçen âyetin mânasını ifâde etmiş olur ve geçen âyetteki *"Allah yolunda savaşırlar"* buyruğu da, bu âyetteki, *"namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren..."* kısmının îfâ ettiği işlevi yerine getirir. Dolayısıyla bu âyet, bir önceki âyetin mânasını te'kid eden ve ona mutabık olan bir âyet olup daha uygun olur. Böylece bütün bu vecihlerle, (izahlarla), bu âyette bahsedilen velâyetin, tasarruf (imâmet) mânasına değil, yardım (nusret) mânasına olması gerektiği sübût bulur.

إنّما Hasr Edâtının Bazen Hasr İfâde Etmemesi

Onların, "âyette zikredilen velâyet (dostluk) umumî değildir, nusret (yardım) mânasındaki velâyet umumîdir" şeklinde dayandıkları izah şekline gelince, buna da iki şekilde cevap verilir:

a) Biz, âyette zikredilen velâyetin umumî olmadığını ve buradaki إِنَّمَا edatının hasr için olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun delili إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ *"Dünya hayatının hali, gökten indirdiğimiz bir su gibidir..."* (Yunus, 24) âyetidir. Şüphe yok ki, dünya hayatıyla ilgili, bundan başka daha pek çok meseleler bulunmaktadır. Nitekim Allah, إِنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ *"Dünya hayatı ancak bir oyundur, bir eğlencedir"* (Muhammed, 36) buyurmuştur. Halbuki oyun ve eğlence, dünyanın dışındaki başka şeylerde de bulunur.

b) Nusret (yardım) mânasına olan velâyetin, bütün mü'minler hakkında umumî olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun izahı şudur: Allah Teâlâ, mü'minleri iki kısma ayırmıştır:

1) Kendisine velâyet edilenler ki, işte bunlar Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّٰهُ *"Sizin dostunuz ancak Allah'tır"* sözüne muhatap olanlardır.

2) Velîler ki bunlar da, Allah'ın emirlerine boyun eğici olarak namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren mü'minlerdir. Biz buradaki velâyeti nusret mânasına alırsak, mâna, "Allah bu iki kısımdan birini diğeri için yardımcılar kıldı" şeklinde olur. Halbuki, diğer kısmın yardımı, bütün mü'minler için söz konusu değildir. Eğer bu böyle olsaydı, o zaman, yardım gören tarafın kendi kendilerine yardım etmiş olmaları gerekirdi ki, bu imkânsızdır. Böylece, ümmetin iki kısmından birinin yardımının, bütün ümmet için söz konusu olmayıp, aksine bunun ümmetin diğer kısmına has olduğu kesinleşmiş olur. Binâenaleyh, bu âyette zikredilen velâyetin hususî olmasından, onun nusret mânasına gelmemesi gerekmez. Bu, hakkında mutlaka düşünülmesi gereken, güzel ve ince bir cevaptır.

Şiânın, bu âyetin **Hz. Ali** hakkında nazil olduğuna dair istidlâlleri de kabul edilemez. Zira biz, müfessirlerin ekserisinin bu âyetin bütün ümmet hakkında olduğunu belirttiklerini beyân etmiştik. Buna göre bu âyetten maksat, "Allah Teâlâ'nın müslümanlara, müslümanlardan başka hiç kimseyi dost ve yardımcı edinmemelerini" emretmesidir. Müfessirlerden, bu âyetin **Hz. Ebû Bekr** hakkında olduğunu söyleyenler de vardır.

Onların, bu âyetin rükû halindeyken zekâtını veren kimseye mahsus olup o şahsın da **Ali İbn Ebî Talip** olduğu şeklindeki istidlâllerine gelince, biz deriz ki, bu da birkaç yönden zayıftır:

a) Zekât, nâfile olanın değil, farz olan malî ibâdetin adıdır. Bunun delili ise, وَآتُوا الزَّكٰوةَ *"ve zekâtı veriniz..."* (Bakara, 43) âyetidir. Binâenaleyh şayet Hz. Ali, farz olan zekâtını rükû halindeyken vermiş olsa, o zaman mutlaka o, farz olan zekâtını, vacip olduğu ilk vakitten sonraya bırakmış olurdu ki, böyle bir durum ülemânın ekserisine göre masiyet kabul edilmiş olup, bunun ise Hz. Ali'ye isnâd edilmesi caiz değildir. Zekâtı, nafile olan sadaka mânasına hamletmek de, aslolanın hilâfınadır. Zira biz, وَآتُوا الزَّكٰوةَ *"zekâtı veriniz"* (Bakara, 43) buyruğunun zâhirinin, zekât olan herşeyin farz olduğuna delâlet ettiğini beyân etmiştik.

b) Hz. Ali (r.a)'ye layık olan, namazda iken sadece, bütün kalbiyle Allah'ı zikre gark olmuş olmasıdır. Böyle olan kimsenin zahirî durumu onun, başkasının sözünü dinlemeye ve onu anlamaya yönelmemesini iktiza eder.. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Onlar ayakta iken, otururken, yanları üstünde iken Allah'ı hatırlayıp anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler"* (Âl-i İmran, 191) buyurmuştur. Kalbi bu denli tefekküre dalan kimse, başkasının sözünü dinlemeye nasıl vakit bulabilir?.

c) Namazda iken, fakire yüzüğünü vermek, "amel-i kesir"dir. Halbuki, Hz. Ali (r.a)'nin şanına yakışan, böyle yapmamasıdır.

d) Meşhur ve yaygın olan, Hz. Ali (r.a)nin fakir oluşu ve kendisinin, zekât farz olacak kadar malının olmadığıdır. İşte bundan dolayı âlimler, "Hz. Ali üç çörek verdiğinde, hakkında Dehr sûresinin nazil olduğunu" söylemişlerdir. Bu ise, ancak Hz. Ali'nin fakir olması halinde söz konusu olabilir. Ama kendisinde zekâtın farz olacağı kadar bir malı bulunan kimsenin, üç çörek vermesinden dolayı, o sûrede zikredilen bu büyük övgüye müstehak olması imkânsız olur. Onun kendisinde zekâtın farz olacağı kadar bir malı olmadığına göre, Hak Teâlâ'nın, وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ *"Allah'ın emirlerine boyun eğici olarak... zekâtı veren..."* ifâdesinin, Hz. Ali hakkında olduğunu söylemek imkânsız olur.

e) Farzedelim ki, bu âyetle Hz. Ali İbn Ebi Talip murad edilmiş olsun.. Ancak ne var ki bu âyetle istidlâl, âyette geçen "velî" kelimesiyle murad "yardım eden", "seven" mânası değil, tasarrufta bulunan mânası olduğu zaman ancak tamam olur.. Bu hususta sözümüz ise, daha önce geçmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bil ki, Hak Teâlâ'nın وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ *"Allah'ın emirlerine boyun eğici olarak... zekâtı veren..."* ifâdesinden kastedilenlerin, "rukû halinde iken zekâtlarını veren kimseler olduğunu" söyleyenler, bu âyetle amel-i kalîlin namazı bozmayacağı hususunda istidlâl etmişlerdir. Çünkü bu kimse, namazda iken zekâtını dilenciye vermiştir. Şüphesiz ki bu kimse, namazda iken zekât vermeye niyet etmiştir. Böylece

bu, bu tür amellerin namazı bozmayacağına delâlet etmiş olur. Geriye, âyetle ilgili şu iki soru kalmıştır:

Birinci Soru: Âyette zikredilenler, Allah, Resûlullah ve müminlerdir. O hâlde daha niçin Cenâb-ı Hak, إِنَّمَا وَلِيُّكُمْ *"sizin dostunuz ancak..."* yerine, إِنَّمَا أَوْلِيَاؤُكُمْ "sizin dostlarınız ancak..." dememiştir?

Cevap: Sözün aslı, "Sizin dostunuz ancak Allah'tır" şeklindedir. Böylece Allah'ın dostluğu asıl kılınmış oldu. Sonra da, Allah'ın bu dostluğu ipine ikinci derecede olarak Resûlullah'ın ve mü'minlerin dostluğu da dizilmiştir. Şayet إِنَّمَا أَوْلِيَاؤُكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا "Sizin dostlarınız ancak Allah, Resûlü ve iman etmiş olanlardır.." denilmiş olsaydı o zaman bu ifâdede aslolan ve asla tâbi olanlar belirtilmemiş olurdu. **Abdullah İbn Mesûd**, bu ifâdeyi إِنَّمَا مَوْلَاكُمْ "Sizin mevlanız ancak..." şeklinde okumuştur.

İkinci Soru: الَّذِينَ يُقِيمُونَ *"ki onlar namazı ikâme ederler..."* ifâdesinin i'râbtaki mahalli nedir?

Cevap: Bu, الَّذِينَ آمَنُوا sözünden bedel olarak, mahallen merfûdur. Veyahut da kelâmın takdirinin هُمُ الَّذِينَ يُقِيمُونَ "Onlar, namazı ikame edenlerdir.." şeklinde olması da söylenebilir. Veya bu ifâde, medh üzerine mansûbtur. Burada, bu ifâdenin getirilmesinden maksat ise, samimi ve ihlaslı olan mü'minleri, iman ettiğini iddia edip de münafık olan kimselerden ayırdetmektir. Çünkü bu ihlas, o kimsenin ancak rükû halinde iken, yani hudû ve huşû ile yalnız Allah'a yönelme halindeyken namazına devam etmiş olmasıyla bilinir.

* *
*

Allah ve Resûlünün Himayesine Girenler Galipdirler

Daha sonra Cenâb-ı Hak:

وَمَن يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٥٦﴾

"Kim Allah'ı, Peygamberi ve iman edenleri veli edinir (ve yardımcıları olursa) hiç şüphe yok ki, gâlip gelecek olanlar, Allah'ın cemaatinin ta kendileridir"

(Mâide, 56).

buyurmuştur.

Bu âyet-i kerime ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Hizbullah"ın Manası

Arapça'da hizb kelimesi, kişinin kendi görüşünde olan arkadaşlarının meydana getirdiği topluluktur. Bunlar, kendilerine zor gelen bir işten dolayı, bir araya gelmiş topluluktur. Müfessirler bu tabiri çeşitli şekillerde tefsir etmişlerdir. Meselâ Hasan el-Basrî, "Allah'ın ordusu"; Ebu Revk, "Allah'ın velileri"; Ebû'l-Âliye, "Allah'ın taraftarları" mânalarını vermişlerdir. Bazıları da bu tabire, "Allah'ın yardımcıları" anlamını vermişlerdir. Ahfeş, "Hizbullah, "Allah'ın dinini din olarak benimseyen, O'na itaat eden ve Allah'ın da kendilerine yardım etmiş olduğu kimselerdir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Allah'ın فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ buyruğu haber yerinde kullanılmış bir cümledir. Mübtedâya ait râbıta zamiri de, malum olduğu için zikredilmemiştir. Haberin takdiri ise, "Allah'ın ordusundan ve yardımcılarından olduğu için, o kimseler gâliptirler" şeklindedir.

* *
*

Dininizle Alay Edenleri Dost Edinmeyin

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ أَوْلِيَاءَ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾

"Ey iman edenler, sizden önce kendilerine kitâp verilenlerle, kâfirlerden dininizi bir eğlence ve oyun tutanları dostlar edinmeyin. Allah'tan korkun, eğer inanmış kimselerseniz..."

(Mâide, 57).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki âyette yahudi ve hristiyanları dost edinmeyi yasaklamış ve bu sözü de, bunu izah için sevketmiştir. Daha sonra da burada, bütün kâfirleri dost edinmeyi yasaklayan umumî bir nehy zikretmiştir ki, işte bu da bu âyettir. Bu hitapla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebû Amr ve Kisaî, اَلْكُفَّار "kâfirler" lafzını, Cenâb-ı Hakk'ın مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ *"kendilerine kitap verilenlerden...."* ifâdesine atfederek cerr ile okumuşlardır ki, kelamın takdiri وَمِنَ الْكُفَّارِ şeklindedir... Diğer kıraat imamları da, اَلَّذِينَ اتَّخَذُوا ifadesine atfederek, nasb ile okumuşlardır ki, bu kıraate göre kelâmın takdiri ise, وَلَا الْكُفَّار "kâfirleri de (dost edinmeyin)" şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE

Denildiğine göre, **Rifâe İbn Zeyd** ile **Süveyd İbnu'l-Hars**, önce iman izhar etmişler, sonra da münafık olmuşlardı. Müslümanlardan bir grup kimse de onları seviyor, onlara muhabbet besliyordu. İşte, onları seven müslümanlar hakkında Allah bu âyeti indirdi.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ehl-i Kitap İle Öteki Kâfirlerin Farkı

Bu âyet, ehl-i kitâbın, kâfirlerden ayrı tutulmasını iktizâ eder. Çünkü atıf, başkalığı (muğayerek)'i gerektirir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın, لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ *"Kendilerine kitap verilen kâfirler..."* (Beyyine, 1) ifâdesi, ehl-i kitâbın kâfir oldukları hususunda açık bir ifâdedir. Bu iki sözü uzlaştırmanın yolu ise şudur: Müşriklerin küfrü daha şiddetli ve daha büyüktür. İşte bundan dolayı biz, "küfür" ismini hasseten müşriklere tahsis ediyoruz.. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Onların, din ile oynamalarının ve istihzâ etmelerinin mânası, kalben küfürde ısrar ettikleri halde, dilleriyle İslâm olmuş görünmeleridir.. Bunun bir benzeri de, Bakara sûresindeki, *"Onlar iman edenlere rastladıkları zaman, "inandık" derler. Şeytanlarıyla baş başa kalınca ise, "Emin olun, biz sizinle beraberiz. Biz ancak istihzâ edicileriz" derler"* (Bakara, 14) âyetidir. Buna göre ifâdenin mânası, "Âyette bahsedilenler, sizin dininizi alay ve eğlenceye alınca, sizin onları birer dost, yardımcı ve ahbap edinmemeniz gerekir. Çünkü böyle bir durum, aklın almadığı ve kişiliğin kabul etmeyeceği bir iştir" şeklinde olur.

* *
*

Kâfirlerin Ezanla Alay Etmeleri

وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوًا وَلَعِبًا ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٥٨﴾

"Birbirinizi namaza çağırdığınız zaman, (onlar) onu bir eğlence ve bir oyun edinirler. Bu, kendilerinin hakîkaten akıllarını kullanmayan bir kavim olmalarındandır"

(Mâide, 58).

Cenâb-ı Allah, bir önceki âyette onların, müslümanların dinini oyun ve eğlence edindiklerinden bahsedince, bu âyette de, onların bu dini oyun ve eğlence edinmelerinin bir şeklini zikrederek, *"Birbirinizi namaza çağırdığınız zaman, (onlar) onu, bir eğlence ve bir oyun edinirler"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyette geçen اتَّخَذُوهَا kelimesindeki mef'ûl zamiri, ya daha önce geçen salât'a (namaza), ya da "çağırdığınız zaman" fiilinin masdarı olan, "münâdâ" (çağırma) kelimesine râcidir (Yani namaza çağrı olan ezanla ilgilidir).

Rivayet edildiğine göre, Medine'deki hristiyanlardan birisi, müezzinin "Eşhedü enne Muhammeden Resulullah" (Şehadet ederim ki, Muhammed Allah'ın Resûlüdür dediğini duyduğunda, "Ben bu yalancıyı yakacağım" derdi. Derken bir gece hizmetçisi elinde yanan birşeyle onun evine girdi ve o ateşten bir kıvılcım eve sıçradı. O adam böylece evi ve âilesi ile birlikte yanıp kül oldu.

Yine rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.s)'in müezzini, namaz için ezan okuyunca, müslümanlar kalkar namaza giderlerdi. Bunun üzerine yahûdîler, "kalktılar kalkmaz olasıcalar; kıldılar, kılmaz olasıcalar!" diyerek alay ederlerdi.

Şu da rivâyet edilmiştir: Müslümanlar namaz kılmaya kalktıklarında münafıklar halkı namazdan soğutmak için gülerlerdi.

Yine şu da rivâyet edilmiştir: Onlar, "Ey Muhammed, daha öncekilerde duyulup görülmeyen bir bid'at çıkardın. Eğer sen peygamber isen, şüphesiz ki icâd ettiğin bu işte, bütün peygamberlere muhalefet ettin. Binâenaleyh, kervandakilerin nidâ etmesi gibi, böyle nidâ etmen sana nerden geliyor?" dediler. İşte bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi.

İKİNCİ MESELE

Bu Âyet Ezanın Kur'ân'daki Delilidir

Âlimler, bu âyetin, ezanın sırf rüya ile değil, Kur'ân'ın nassı ile de sâbit olduğunu gösterdiğini söylemişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki "**hüzüv**" ve "**la'b**" (eğlence ve oyun) kelimeleri, iki ayrı şeydir. Çünkü müslümanlar namaza kalktıklarında, münâfıklar, "Bizim yaptığımız bu amelleri, müslümanlarla alay ve istihzâ etmek için yapıyoruz. Çünkü onlar, biz böyle olmadığımız halde, kendi

dinlerinde olduğumuzu sanıyorlar" diyorlardı. Münafıklar bunda ne dinî, ne dünyevî bir fayda ve menfaatın olmadığına inandıkları için, "Bu, bir oyundur" derlerdi.

Daha sonra Hak Teâlâ, ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْقِلُونَ *"Bu, kendilerinin hakikaten akıllarını kullanmayan bir kavim olmalarındandır"* buyurmuştur. Yani, "Eğer onların akılları tam olsaydı, yaratan ve nimet verene ta'zim etmenin, O'na son derece hizmetin oyun ve eğlence olamayacağını, aksine kulların en güzel ameller ve en şerefli fiilleri olduğunu bilirlerdi" demektir. İşte bundan ötürü bazı hakîm kimseler, "Hareketlerin en şereflisi namaz, hareketsizliklerin en faydalısı da oruçtur" demişlerdir.

* *
*

Ehl-i Kitâbın Müslümanlara Karşı Duyduğu Kinin Sebebi

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنقِمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلُ وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ ﴿٥٩﴾

"De ki: "Ey ehl-i kitap, sizin bizden hoşlanmayışınız, ancak Allah'a, bize indirilene ve daha evvel indirilmiş olanlara îmân etmemizden dolayıdır ve sizin birçoğunuz fâsıksınız"

(Mâide, 59).

Bil ki âyetin, kendinden öncekilerle münasebeti şu bakımdandır: Allah Teâlâ, ehl-i kitab'ın ve kâfirlerin, İslam dinini alay ve eğlenceye aldıklarını nakledince, onlara, "Sizin, bu dinden hoşlanmamanızın sebebi nedir? O dinde, alay ve eğlenceye almayı gerektiren hangi şeyi buluyorsunuz?" demiştir.

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Nikme" Tabirinin İzahı

Hasan el-Basrî, kâf'ın fethası ile kelimeyi, هَلْ يَنْقَمُونَ şeklinde okumuştur ki fasîh olan, bu kelimenin kâf'ın kesresi ile okunmasıdır. Nitekim sen, birşeyden hoşlanmadığında, kâfın kesresi veya fethası ile, نَقِمْتُ الشَّيْءَ veya نَقَمْتُ الشَّيْءَ dersin. Müfessirler âyetteki bu ifâdeye, "Sizler ayıplamıyorsunuz", "sizler yadırgâmıyorsunuz", "sizler hoşlanmıyorsunuz" mânalarını vermişlerdir. Bazı

âlimler, "ikâb"a (yani cezalandırmaya) da bazan, bu kökten olan نِقْمَةٌ kelimesinin kullanıldığını, çünkü ikâbın, hoş olmayan fiillere karşı uygulandığını söylemişlerdir. Diğer bazıları ise, birşeyi hoş karşılamayan kimsece, hoşlanmadığı o şeye karşı gösterdiği gazabın "nikme" diye adlandırıldığını, çünkü hoşlanılmayan şeye karşı gösterilen gazabın da azap mânasına geldiğini söylemişlerdir. Binâenaleyh birinci görüşe göre, "nikme" kelimesi, önce hoşlanılmayan şey mânasına vaz'edilmiş (icâd edilmiş), sonra da, hoşlanılmayan bir şey olduğu için "azap" mânasında da kullanılmıştır. İkinci görüşe göre ise, "nikme" kelimesi, önce "azap" mânasına vaz' edilmiş, sonra da, peşisıra azap geldiği için hoş karşılanmayan şeye de "nikme" denilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âyetin mânası şöyledir: "Allah Teâlâ, ehl-i kitaba, "Niçin bu dini bir oyun ve eğlence ediniyorsunuz?" diyor, sonra da âdetâ taaccüp ederek, "Siz bu dinde, sadece Allah'a, Hz. Muhammed'e indirilen kitaba ve Hz. Muhammed'den önce gelmiş bütün peygamberlere iman etmeyi yadırgıyorsunuz. Fakat böyle bir iman, yadırganacak birşey değildir. Mesela Allah'a iman, bütün ibadetlerin başıdır. Hz. Muhammed'e ve diğer bütün peygamberlere iman ise haktır, doğrudur. Zira risâlet ve nübüvvet iddiasında, bir peygamberi tasdîke götüren yol mûcizedir. Sonra mûcizenin Hz. Muhammed (s.a.s)'in elinde de tahakkuk ettiğini görünce, onun bir resûl olduğunu ikrâr etmek gerekir. Bazı peygamberleri kabul edip, bazılarını kabul etmeme hususu ise, bir tezâd teşkil edip yanlış bir yoldur. Binâenaleyh üzerinde olduğumuz şeyin bir hak dîn ve müstakim yol olduğu sâbit olur. O halde siz, niçin bizim bu imanımızı yadırgıyorsunuz."

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Bir kısım yahûdî, Allah'ın Resûl (s.a.s)'üne gelip O'na, hangi peygamberlere iman ettiğini sordular. Hz. Peygamber (s.a.s), *"Allah'a bize indirilene ve Hz. İbrahim ile Hz. İsmâil'e indirilene... inandık"* deyip وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ *"Biz, Allah'a teslim olmuş olanlarız"* diye sonuna kadar âyeti okudu. O, sözünde **Hz. İsa** (a.s)'yı da iman ettiği peygamberler arasında zikredince, onlar Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini de inkâr ederek, "Dünya ve âhirette, sizden daha nasibsiz bir dinin müntesibi ve dininizden daha şerli bir din görmedik" dediler de, bunun üzerine Cenâb-ı Allah, bu ve bundan sonraki âyeti indirdi.

Cenâb-ı Hakk'ın وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ *"ve sizin birçoğunuz fasıksınız"* ifadesinde, bütün kıraat imamları ifâdenin başını elif'in fethası ile أَنَّ şeklinde okumuşlar, **Nu'aym İbn Meysere** ise, elif'in kesresi ile, إِنَّ şeklinde okumuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç soru vardır:

Birinci Soru: Yahûdilerin ekserisi fâsık olduğu halde, müslümanlardan nasıl (niçin) hoşlanmazlar?

Buna birkaç bakımdan **cevap** verilir:

1) Âyetteki, *"Sizin birçoğunuz fâsıksınız"* ifâdesi, fâsıklığı onlara has kılmaktır. Binâenaleyh bu söz de ta'riz yolu ile müslümana, onların fâsık oldukları için tâbî olmadıklarını gösterir. Buna göre mâna, "Siz, imân ettiğimiz ve sizin gibi fasık olmadığımız için bizden hoşlanmıyorsunuz" şeklinde olur.

2) Allah Teâlâ, yahûdilerin, peygamberlerin hepsine iman etmeyi yadırgadıklarını, halbuki bu imanın, kendilerinin fâsıklıklarının yanında yadırganacak bir şey olmadığını, aksine fâsıklığın yadırganması gereken şeylerden olduğunu söylemiştir. Bu gibi ifâdeler, eşleştirme (terâzileme, izdivâç) hususunda güzeldir. Nitekim birisi, "Sen, benim ancak iffetli, kendinin fâcir, benim zengin, kendinin fâkir oluşundan hoşlanmıyorsun" der. İşte bu, mukâbele (zıtları birbiriyle karşılaştırma) yoluyla, mânayı tamamladığı için güzel ve yerinde bir ifâdedir.

3) Bu ifâdenin başındaki "vâv", vâv-ı ma'iyyedir. Yani, "Sizler, birçoğunuz fasık olmanızla birlikte, (fasık olduğunuz halde), bizlerin Allah'a iman etmemizi yadırgıyorsunuz" demektir. Zira, iki hasımdan biri kötü sıfatlarla mevsuf olup, diğeri de pek çok güzel sıfat sahibi olunca, hasmının kötü sıfatlarının yanında, berikinin güzel sıfatlara sahip oluşu, hasmın kalbinde, daha çok buğz ve hasede sebebiyet verir.

4) Bu ifâdede mahzûf bir muzaf vardır ve takdiri وَاعْتِقَادَ اَنَّكُمْ فَاسِقُونَ "ve sizin, fâsık olduğunuza inanmamızdan hoşlanmıyorsunuz" şeklindedir.

5) Kelâmın takdiri وَمَا تَنْقِمُونَ مِنَّا اِلاَّ بِاَنْ آمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِاَنَّ اَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ "Siz, bizden ancak Allah'a... ve sizlerin çoğunuzun fâsıklar olduğunuza inanmamızdan hoşlanmıyorsunuz" şeklindedir. Yani, "Fasık olduğunuz için, bizim imanımızdan hoşlanmıyorsunuz" demektir.

6) Bunun mahzûf bir ta'lîle (sebebe) atfedilen bir ta'lil olması da câizdir. Buna göre sanki, وَمَا تَنْقِمُونَ مِنَّا اِلاَّ الْاِيمَانَ... لِقِلَّةِ اِنْصَافِكُمْ وَلِاَجْلِ اَنَّ اَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ "Siz, insafınız (vicdanınız) az olduğu için ve birçoğunuz fâsık olduğunuz için, Allah'a... imanımızı yadırgıyorsunuz" denilmiştir.

İkinci Soru: Yahûdilerin hepsi fâsık ve kâfir olduğu halde, Cenâb-ı Hak niçin, onların çoğunun fâsık olduğunu söylemiştir? Buna şu iki bakımdan **cevap** verilir:

1) Bu, "sizin bir çoğunuz, reislik, makam, mansıb elde etmek, rüşvet almak ve krallara (idarecilere) yaklaşmak için onların yaptıklarını yapıyor ve onların dediklerini diyorsunuz. O halde sizler kendi dininizde âdil değil, fâsıksınız. Çünkü kâfir ve bid'atçılar da bazan dininden döner, bazan dininin fâsıkı olur" demektir. Yahûdilerin

hepsinin böyle olmadığı malumdur. İşte Cenâb-ı Hak bundan ötürü fâsıklık sıfatını onların çoğuna mahsus kılmıştır

2) Allah Teâlâ, onlardan iman edecek olanların da bu fâsıklığa dahil olacağı zannedilmesin diye, hepsinin değil, ekserisinin fâsık olduğunu söylemiştir.

★ ★

★

Yahudilerin Lanet ve Gazaba Uğrayıp, Onlardan Bir Kısmının Maymun Kılığına Sokulması

قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُم بِشَرٍّ مِّن ذَٰلِكَ مَثُوبَةً عِندَ اللَّهِ ۚ مَن لَّعَنَهُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ ۚ أُولَٰئِكَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضَلُّ عَن سَوَاءِ السَّبِيلِ ﴿٦٠﴾

"De ki "Allah katında bir mükâfaat olarak, bundan daha şerlisini size haber vereyim mi: Allah'ın lanet ve gazap ettiği ve içlerinden maymunlar ve domuzlar yaptığı kimseler ve tâguta tapanlar var ya, işte onlar mevkice daha şerli ve dümdüz yoldan daha çok sapmış kimselerdir"

(Mâide, 60).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Âyetteki مِنْ ذٰلِكَ (bundan) ifâdesi, bir önceki âyette geçen o hoşlanmayan kimselere işarettir. Binâenaleyh burada mutlaka mahzûf bir muzaf vardır ve takdiri, بِشَرٍّ مِنْ أَهْلِ ذٰلِكَ "Bu, hoşlanmayış işinin sahiplerinden daha şerli" şeklindedir. Çünkü Cenâb-ı Allah, *"Allah'ın lanet ve gazap ettiği... kimseler"* buyurmuştur. Binâenaleyh, "Lânet edilmiş olanlar bu dinden daha şerlidir" denilmez. Aksine, "Lanet edilen kimseler, bu dine müntesip olanlardan daha şerlidir" denilir.

Eğer; "Bu ifâde bu dine girmiş olanların da şerli oldukları mânasına gelir. Halbuki durum böyle değildir?" denilir ise, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak bu ifâdeyi, onların görüşlerine ve inançlarına göre getirmiştir. Çünkü onlar, İslam dinine inanmanın şer olduğunu iddia ediyorlardı. Böyle olunca, onlara deniliyor ki: "Farzedin ki iş sizin dediğiniz gibidir. Fakat Allah'ın size laneti, gazabı ve şekillerini maymun ve domuz sûretine çevirmesi, bundan daha şerlidir" denilmiştir.

İKİNCİ MESELE

مَثُوبَةً kelimesi, temyiz olarak mansuptur. Bu, "mef'ûle" veznindedir. Tıpkı "mekbule" ve mecvûze" kelimeleri gibidir. Bu, masdar mânasına bir kelimedir. Masdarlar bazan مَعْقُولٌ ve مَيْسُورٌ kelimelerinde olduğu gibi "mef'ûl" vezninde gelir.

Buna göre şayet, "Mükâfaat, iyilik etmeye mahsustur. Binâenaleyh, kötülük yapmanın karşılığı olarak nasıl kullanılmıştır?" denilirse, biz deriz ki:

Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ *"Onları elem verici bir azapla müjdele"* (Âl-i imran, 21) âyetiyle, şairin تَحِيَّةُ بَيْنِهِمْ ضَرْبٌ وَجِيعٌ "Aralarındaki selamlaşma, (sanki) acı ve elem veren bir darptır, vuruştur" ifâdesinde olduğu gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ ifadesindeki مَنْ edatının, terkib bakımından şu iki durumda bulunması muhtemeldir:

a) Bu ifade, mahzuf bir mübtedanın haberi olmak üzere, mahallen merfûdur. Çünkü Allah: *"De ki: "Allah katında bir mükâfaat olarak, bundan daha şerlisini size haber vereyim mi?"* buyurunca, sanki birisi, "kimdir bu?" diye sormuş, bunun üzerine de هُوَ مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ "Bu, Allah'ın kendisine lanet ettiği kimsedir" diye cevap verilmiştir. Bunun bir benzeri de; قُلْ أَفَأُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذَٰلِكُمُ النَّارُ *"De ki: "Şimdi bundan daha çok kötü olanı size haber vereyim mi? Ateştir"* (Hacc, 72) âyetidir. Buna göre Allah, sanki هُوَ النَّارُ "O, ateştir" demiştir.

b) Bunun, بِشَرٍّ kelimesinden bedel olmak üzere, cerr mahallinde olması caizdir. Manası da, بِمَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ "...Allah'ın, kendisine lanet ettiği kimseyi haber vereyim mi?" şeklindedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bil ki Allah Teâlâ, onların burada çeşitli birçok sıfatlarını zikretmiştir:

a) Allah-u Teâlâ onları lanetlemiştir.

b) O, onlara gazap etmiştir.

c) O, onlardan bazılarını maymunlar, hınzırlar ve tâgûtperestler haline getirmiştir.. Tefsirciler, "Âyetteki "maymunlar" ifâdesiyle, Ashâb-ı Sebt (cumartesi yasağını ihlâl edenler); "domuzlar" ifâdesiyle, Hz. İsa'nın mucizesi olan sofrayı (mâide) inkâr edenler kastedilmiştir" demişlerdir.

Yine rivâyet edildiğine göre, domuz ve maymunlar haline getirilenler, Ashâb-ı Sebt'ten idiler. Çünkü Ashab-ı Sebt'in gençleri maymun, ihtiyarları da domuz haline çevrilmişlerdi...

BEŞİNCİ MESELE

عَبَدَ الطَّاغُوتَ Kelimesindeki Kıraat Vecihleri Ve Hamza'nın Müdafaası

Keşşâf sahibi, âyetteki عَبَدَ الطَّاغُوتَ ifadesiyle ilgili birçok kıraat zikretmiştir:

1) **Übeyy** (r.a), bunu وَعَبَدُوا الطَّاغُوتَ "Tâğutâ ibâdet eden kimseler" şeklinde okumuştur.

2) **Abdullah İbn Mes'ud** (r.a), وَمَنْ عَبَدُوا الطَّاغُوتَ "ve kim tâğuta ibadet ederse..." şeklinde okumuştur.

3) Kelime, اَلْقِرَدَةَ kelimesine atfedilerek, وَعَابِدَ الطَّاغُوتِ "Tağutperest" şeklinde okunmuştur.

4) Yine ifâde, عَابِدِى الطَّاغُوتِ şeklinde de okunmuştur.

5) Bu, ...عُبَّادَ (kulları) şeklinde;

6) عُبُدَ (kullar) şeklinde;

7) حُطَمٌ vezni üzere ...عُبُدَ şeklinde;

8) ....عَبِيدَ şeklinde;

9) "Abîd" kelimesinin çoğulu olarak, iki zamme ile yine ..عُبُدَ şeklinde;

10) "Kefere" vezninde عَبَدَةَ şeklinde;

11) Aslı عَبَدَةَ olmak üzere ...عَبَدَ şeklinde okunmuştur. Bu sonuncusunda tâ harfi, izâfetten dolayı hazfedilmiştir. Yahut da bu, "hâdim" kelimesinin حَدَمٌ şeklinde çoğul oluşu gibi, عَابِدٌ kelimesinin عَبَدٌ şeklinde bir çoğuludur.

12) Yine bu kelime ....عَبْدَ şeklinde;

13) عِبَادُ şeklinde;

14) اَعْبُدَ şeklinde;

15) Meçhul olarak, عُبِدَ الطَّاغُوتُ şeklinde okunmuştur ki bu, عُبِدَ الطَّاغُوتِ فِيهِمْ ve بَيْنَهُمْ "Aralarında tağuta tapılan" manasındadır ve zamir hazfedilmiştir.

16) عُبِدَ الطَّاغُوتُ Yani Allah bırakılıp, tâğut ma'bud edinilerek manasında okunmuştur. Bu tıpkı senin, birisi reis olduğu zaman söylediğin, اُمِرَ هُوَ "O, emir yapıldı" sözün gibidir.

17) **Hamza** bu kelimeyi, ayn'ın fethası, bâ harfinin zammesi, dal'ın nasbı ve "tâgut" kelimesinin cerri ile عَبُدَ الطَّاغُوتِ şeklinde okumuştur. Bazi âlimler **Hamza**'nın bu okuyuşunu tenkid etmiş ve bunu bir kıraat hatası sayarak rivayet edilmesi doğru olmayan bir şeyi zikreden biri olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Bazı âlimler ise bunun bir lahin (gramer hatası) ve bir kıraat hatası olmadığını söylemişler, bununla ilgili şu izahları yapmışlardır:

a) اَلْعَبُد (abud) kelimesi, aslında abd (kul) demektir. Araplar, mübâlağa ifâde etsin diye kelimenin bâ harfini ötürelemişlerdir. Bu tıpkı Arapların, "iyice sakınan ve çok zeki olan" mânasına رَجُلٌ حَذُرٌ وَفَطِنٌ demeleri gibidir. Buna göre عَبُدَ الطَّاغُوتِ ifâdesi, "Tâgut'a ibâdette zirveye ulaşan" demektir. İşte bu, en güzel izahtır.

b) عَبْدٌ ve عَبُدٌ kelimeleri tıpkı, سَبْعٌ ve سَبُعٌ (yırtıcı hayvan) kelimeleri gibi, aynı manada iki kullanıştır.

c) عَبْدٌ kelimesinin çoğulu, عِبَادٌ kelimesi; عِبَادٌ kelimesinin çoğulu da عُبُدٌ şeklidir. Bu tıpkı, ثُمُرٌ kelimesinin, ثِمَارٌ kelimesinin çoğulu olması gibidir. Araplar, iki zammenin peşpeşe gelişini ağır bulmuş ve böylece, bu kelimedeki birinci zamme fethaya çevrilmiştir.

d) Muhtemelen **Hamza** bu kıraatı ile اَعْبُدَ الطَّاغُوتِ manasını kastetmiştir. Bu durumda bu kelime, اَفْلُسٌ yerine kullanılan فُلُسٌ (paralar) kelimesi gibi olmuştur. Sonra baştaki hemze hazfedilmiş ve harekesi sonra gelen harfe verilmiştir.

e) Muhtemelen **Hamza**, bununla وَعَبَدَ الطَّاغُوتِ mânasını kastetmiştir. Sonra fiil-i maziye benzemesin diye, sonundaki tâ harfi hazfedilmiş, bâ harfi ötürelenmiştir.

ALTINCI MESELE

Cenâb-ı Hak, وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ "Tağut'a tapanlar..." buyurmuştur. **Ferrâ**, bu kelimenin tefsirinin, "Allah onlardan, maymunlar ile, Tâğut'a tapanlar halketti" şeklinde olduğunu söylemiştir. Mananın böyle olması halinde ism-i mevsûl (مَنْ kelimesi) hazfedilmiş olur.

YEDİNCİ MESELE

Âlimlerimiz bu âyete dayanarak, küfrün de Allah'ın kaza ve kaderiyle meydana geldiğini söyleyerek, şöyle demişlerdir: "Zira âyetin takdiri, "Allah, onlardan Tâgût'a tapanlar yarattı" şeklindedir. Bu "yaratma, kılma" işi ancak, Allah onlarda bu ibâdeti yarattığı zaman düşünülebilir. Çünkü, şayet bu ibâdet onlar tarafından meydana getirilmiş olsaydı, Allah Teâlâ onları, puta tapanlar kılmış olmaz; tam aksine onlar kendi kendilerini böyle yapmış olurlardı.. Böyle bir mâna ise, âyetin mânasının hilâfınadır. **Mu'tezile** ise bunun mânasının, "Allah Teâlâ onlar hakkında bu şekilde hüküm verip, onları bu şekilde vasfetti. Bu tıpkı, Allah'ın وَجَعَلُوا الْمَلٰٓئِكَةَ... اِنَاثًا *"Onlar O Rahman'ın bizzat kulları olan melekleri de dişiler yaptılar"* (Zuhruf, 19) âyeti gibidir..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu hususla alâkalı görüşümüz, daha önce birkaç defa geçmişti..

SEKİZİNCİ MESELE

Âyette bahsedilen "Tâğut"un, İsrailoğullarının taptığı buzağı olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun İsrailoğullarının âlimleri mânasına geldiği de söylenmiştir. Yine bunun, Allah'a isyan hususunda herhangi bir kimseye boyun eğen, itaat eden kimsenin de Tâgût'a ibâdet etmiş olduğu da söylenmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, أُولَٰئِكَ شَرٌّ مَكَانًا *"İşte onlar mevkice daha şerlidirler"* buyurmuştur. Yani, "Kendilerine lanet edilip, maymun ve domuzlar haline getirilenler mekân ve mevki bakımından mü'minlerden daha şerlidirler" demektir. Bu ifâdede مَكَانًا lafzının getirilmesi hususunda da şu iki izah yapılmıştır:

a) **İbn Abbas** (r.a), "Çünkü onların mekânları, "sekar" (cehennemin bir tabakası)'dır. "Sekar" tabakasından da daha şerli ve afet bir yer yoktur" demiştir.

b) Hakikatte ehline ait olduğu halde, âyette şer kelimesi lafız bakımından "mekân"a nisbet edilmiştir ki, böyle bir ifâde kinâye babından olur. Bu, Arapların فُلَانٌ طَوِيلُ النِّجَادِ كَثِيرُ الرَّمَادِ "Falancanın kılıç bağı uzun, külü de çoktur" demesi gibidir. Bunun neticesi, bir şeyin "levâzımı ve tevâbi"ni (genellikle, ayrılmayan unsurlarını) zikretmek suretiyle o şeyin kendisine işaret etmekten ibarettir.

Daha sonra Allah وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ *"Ve dümdüz yoldan daha çok sapmış olan..."* buyurmuştur. Yani, "Doğru ve mutedil yoldan, hak dinden daha çok sapmış olan..." demektir. Müfessirler, "Bu âyet nazil olunca, müslümanlar ehl-i kitâbı ayıplayarak, "Ey maymunların ve domuzların kardeşleri..." demiş, bunun üzerine de onlar rezil rüsvay olarak başlarını önlerine eğmişlerdir" demişlerdir.

* *
*

Nifakın Mümkün Olan İstifadeyi Engellemesi

وَإِذَا جَاءُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ ۗ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ ﴿٦١﴾

"Size geldikleri zaman "İman ettik" derler. Halbuki onlar muhakkak küfür ile girmişler, yine muhakkak onunla çıkmışlardır. Allah onların neler gizlemekte olduklarını çok iyi bilendir"

(Mâide, 61).

Bu âyet-i kerime ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler şöyle demişlerdir: Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına girip münafıkça, O'na iman ettiklerini söyleyen bir grup yahudi hakkında nazil olmuştur. Böylece yüce Allah, Hz. Peygamber'e onların durumlarını ve Hz. Peygamber'in bildirdiği delillerden O'nun takvirlerinden, nasihatlarından ve hatırlatmalarından hiçbir şey kalplerine nüfuz etmeden, tıpkı ilk başta girdikleri gibi, aynen öylece onun meclisinden çıktıklarını haber vermiştir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ *"Halbuki onlar muhakkak küfür ile girmişler, yine muhakkak onunla çıkmışlardır"* buyruğundaki bâ harf-i cerri, onların girerken de çıkarken de, kesinlikle hiçbir değişme ve eksilme olmadan, küfürlerinin kendileriyle beraber devam ettiğini ifâde eder. Bu, senin tıpkı دَخَلَ زَيْدٌ بِثَوْبِهِ وَخَرَجَ بِهِ "**Zeyd** elbisesiyle girdi ve onunla çıktı" demen gibidir. Yani, "onun elbisesi, girerken olduğu gibi çıkarken de aynıydı" demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allah, onların içeri girdiklerini bildirirken, قَدْ kelimesini getirerek, وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ *"Halbuki onlar, muhakkak küfür ile girmişler"* buyurmuş; çıkışlarını ifâde ederken de هُمْ kelimesini getirerek, وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ *"yine muhakkak onunla çıkmışlardır"* buyurmuştur. Alimler bu hususta şöyle demektedirler: قَدْ kelimesinin getirilmesinin faydası maziyi hâle yaklaştırmak; هُمْ kelimesinin getirilmesinin faydası ise küfrün onlara nisbet edilmesi ve bu hususta Hz. Peygamber (s.a.s)'den herhangi bir fiilin sadır olmadığını tekid etmektir.. Yani, "Ey Muhammed, onlar senden, seninle beraber oturdukları müddetçe, küfrü icâp ettirecek herhangi bir şey dinlemediler ki, böylece sen onları küfre düşürmüş olasın!.. Aksine onlar, kendi iradeleriyle küfrü tercih ederek, senin meclisinden çıkan kimselerdir..." demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Mu'tezile, "Allah Teâlâ, zemmetme yoluyla giriş ve çıkış hallerinde küfrü onlara nisbet etmiş ve, *"yine muhakkak onunla çıkmışlardır"* buyurarak, bu nisbeti iyice belirtmiştir. Böylece bu ifâde, küfrün Allah'dan değil, kul tarafından olduğunu gösterir" demiştir.

Mu'tezile'nin bu görüşüne, "Sizin bu söylediğiniz şey, "ilim ve dâi" meseleleriyle çelişir" diyerek cevap veririz.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ *"Allah onların neler gizlemekte olduklarını çok iyi bilendir"* buyurmuştur. Bundan maksat, müslümanlara tuzak kurmak, onlara hileler düzmek, buğz ve düşmanlıkta bulunmak hususunda onların kalplerinde ne denli gayret ve çaba bulunduğunu iyice ortaya koymak, göstermektir.

Bazı Yahudilerin Günahta Yarışıp Haram Yemeleri

Sonra Cenâb-ı Hak,

وَتَرَىٰ كَثِيرًا مِّنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ ۚ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٢﴾

"Onlardan birçoğunu görürsün ki, günahda, düşmanlıkta ve haram yemede birbirleriyle sürat koşusu yaparlar. Yapmakta oldukları şey elbette ne kadar kötü!.."

(Mâide, 62).

buyurmuştur.

Bir şeyde yarışmak, o şeye hızlıca girip onun içine dalmak, düşmek demektir. Âyette geçen ism kelimesinin "yalan"; udvân kelimesinin de "zulüm" mânasına geldiği söylendiği gibi, ism kelimesinin, kişinin kendisiyle ilgili günahlar; udvan kelimesinin de başkasıyla alâkalı günahlar olduğu da söylenmiştir. Âyette geçen وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ tabirine gelince, bu da rüşvet almak demek olup, bu hususlaki tafsilâtlı ve derin incelememiz, Mâide 42 âyetindeki süht kelimesinin izahında geçmişti.

Bu Âyetteki Bazı Faydalar

Âyette, söylenmesi gereken bazı faydalı noktalar bulunmaktadır. Şöyle ki:

Birinci Fayda: Allah Teâlâ, *"İnsanlardan birçoğunu görürsün..."* buyurmuştur. Bunun sebebi, onların hepsinin böyle olmadığıdır. Aksine onların bir kısmı utanarak, bu işi terketmişlerdir.

İkinci Fayda: يُسَارِعُونَ lafzı genel olarak, hayır ve iyi işler hakkında kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ *"Hayır işlerinde de birbirleriyle yarış yaparlar"* (Âl-i İmran, 114) ve نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ *"Bizim, kendileri için hayırlara koştuğumuzu mu zannediyorlar?..."* (Mü'minun, 56) buyurmuştur. Binâenaleyh, buraya uygun düşen, "acele" lafzının kullanılmasıydı. Ancak ne var ki yüce Allah bir incelikten ötürü, burada "müsâraat" lafzını zikretmiştir. O nükte de şudur: "Onlar, sanki bu konuda doğru bir iş yaparcasına o kötü işlere girişiyorlardı" denilmek istenmiştir.

Üçüncü Fayda: İsm lafzı, bütün isyanları ve menhiyyatı kapsamaktadır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bu kelimeyi zikrettikten sonra, düşmanlık yapmak ve haram yemek tabirlerini getirince, bu durum, bu iki nevi günahın, masiyet ve günah nevilerinin en büyüğü olduklarına delâlet etmiştir.

Âlimlerin Emr-i Ma'rûf Görevi

Daha sonra Cenâb-ı Hak,

لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿٦٣﴾

"Bari bilginleri, fakihleri onları günah söylemelerinden ve haram yemelerinden vaz geçirmeye çalışsalardı ya.. Her halde yapmakta oldukları bu şey, ne kadar kötü!.."

(Mâide, 63).

buyurmuştur.

Bu âyetin bışındaki لَوْلَا edâtı, teşvik ve tevbîh (kınama) mânalarını ifâde eder. Bu kelime burada هَلَّا mânasında kullanılmıştır. Rabbaniyyûn ve ahbar kelimelerinin ne anlama geldiği daha önce geçmişti. **Hasan el-Basrî**: "Rabbâniyyûn, **İncil**'e inananların âlimleri; "ahbâr" ise, **Tevrât**'a inananların âlimleridir" demiştir. **Hasan el-Basrî**'nin dışındaki âlimler ise, bu tabirlerin yahudiler hakkında olup ve bu âyetin, onlarla ilgili bulunduğunu söylemişlerdir.

Buna göre âyetin mânası, "Allah, ehl-i kitâbın âlimlerinin, kendilerinin ayak takımını ve avâmını günahtan nehyetmediklerini yadırgamış ve akıl almaz bir şey addetmiştir..." şeklindedir. Bu da, nehy-i münkeri terkeden kimsenin, o münkeri yapan kimse gibi olduğuna delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, her iki kısmı da, bu iki âyette aynı lafızla (لَبِئْسَ مَا كَانُوا) "yapmakta oldukları bu şey ne kötü!" diye zemmetmiştir. Aksine biz deriz ki, nehy-i münkeri bırakan, terkeden kimseyi ayıplaması daha kuvvetlidir. Çünkü Allah, günah işleyenler, düşmanlık yapanlar ve rüşvet yiyenler hakkında, لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"Yapmakta oldukları şey elbette ne kadar kötü..."* (Mâide, 62) ; nehy-i münker yapmayan âlimler hakkında ise, لَبِئْسَ مَا كَانُو يَصْنَعُونَ *"Her halde ... yapmakta oldukları şey elbette ne kadar kötü!"* (Mâide, 63) buyurmuştur. "Sun' " kelimesinin ifâde ettiği mâna, "amel" kelimesinin ifâde ettiği mânadan daha kuvvetlidir. Çünkü "amel", ancak iyice yerleşmiş, kökleşmiş ve sağlamlaşmış olduğu zaman, "sun' " diye isimlendirilir. Böylece Cenâb-ı Hak önceki âyette يَعْمَلُونَ lafzıyla o günahları işleyen kimselerin günahını, kökleşmemiş bir günah; nehy-i münkeri terkeden kimselerin günahını da, يَصْنَعُونَ lafzıyla kökleşmiş ve iyice yerleşmiş bir günah olarak ifâde etmiştir. Hakîkatte durum böyledir. Çünkü masiyet ve günah ruhun hastalığıdır. Bunun ilacı ise, Allah'ı, O'nun sıfatlarını ve ahkâmını bilmektir. Bu bilgi meydana geldiği halde, günah ortadan kalkmaz ise, işte bu, sahibi ilaç kullandığı

halde iyileşmeyen bir hastalık gibi olmuş olur. Nasıl burada, hastalığın zâil olmayacak kadar ileri ve çetin olduğu hususunda bir bilgi meydana gelmiş ise, aynı şekilde âlim olan bir kimse de bir günaha yöneldiğinde bu durum, onun kalbinin hastalığının son derece ileri ve çetin olduğuna delâlet etmiştir. **İbn Abbas** (r.a)'dan, "Bu âyet, Kur'an'daki en ağır âyetlerden birisidir" ve **Dahhâk**'tan da, "Bana göre, Kur'ân-ı Kerim'de bundan daha korkutucu bir âyet yoktur" sözü nakledilmiştir. Allah en iyi bilendir.

* *
*

Yahudilerin Allah'a İftira Edip Cimri Demeleri

وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ يَدُ ٱللَّهِ مَغْلُولَةٌ ۚ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا۟ بِمَا قَالُوا۟ ۘ بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَآءُ ۚ وَلَيَزِيدَنَّ
كَثِيرًا مِّنْهُم مَّآ أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ طُغْيَٰنًا وَكُفْرًا ۚ وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ ٱلْعَدَٰوَةَ وَٱلْبَغْضَآءَ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ ۚ
كُلَّمَآ أَوْقَدُوا۟ نَارًا لِّلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا ٱللَّهُ ۙ وَيَسْعَوْنَ فِى ٱلْأَرْضِ فَسَادًا ۚ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ ٱلْمُفْسِدِينَ

"Yahûdiler, "Allah'ın eli bağlı" dediler. Hay kendi elleri bağlanasıcalar! Ve onlar söylediklerinden dolayı lanetlendiler. Hayır, (Allah'ın) iki eli de açıktır. Nasıl dilerse öyle infâk eder O. Rabbinden sana indirilen (âyetler), andolsun ki onlardan birçoğunun azgınlığını ve küfrünü artıracak. Biz onların arasına Kıyamet gününe kadar, düşmanlık ve kin bıraktık. Onlar her ne zaman harp için bir ateş tutuşturdularsa, Allah onu söndürdü. Onlar yeryüzünde hep fesatçılığa koşarlar. Allah ise fesadçıları sevmez"

(Mâide, 64).

Bil ki bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mezkûr Cimrilik İsnadını Nasıl İfade Ettikleri

Burada bir müşkil bulunmaktadır, bu da şudur: Allah Teâlâ, yahudilerin böyle söylediklerini nakletmiştir. Allah'ın haber verdiği her hususta doğru söylediğinde hiç şüphe yoktur. Halbuki biz, yahudilerin, böyle bir sözü kesin olarak söylemedikleri ve böyle bir şeye inanmadıkları hususunda ittifak halinde olduklarını görüyoruz. Yine onların akıllılarından nakledilen görüş de, bu iddianın bâtıl olduğunun aklen zarûrî olarak bilindiği şeklindedir. Çünkü Allah'ın elinin bağlı olduğunu söylemek, aklın açıkça bâtıllığını gösterdiği bir sözdür. Zira bizim, "Allah" sözümüz,

kadim, âlemin yaratılışına ve var edilmesine kâdir olan bir varlığın ismidir. Böyle bir varlığın elinin bağlı, kudretinin sınırlı ve noksan olması imkânsızdır. Aksi halde, kudreti eksik olması durumunda, âlemi muhafazası ve tedbiri (evirip-çevirmesi) nasıl mümkün olabilir?

Bu sâbit olunca biz diyoruz ki: Bu nakil ve rivâyetin doğruluğunu tesbit hususunda son derece zor ve çetin bir müşkil bulunmaktadır. Biz diyoruz ki: Bizce bu hususta birkaç izah şekli vardır:

1) Muhtemelen yahudiler bu sözü, "ilzâm" üslûbu ile söylemişlerdir. Çünkü onlar, *"Allah'a kim güzel bir borç verirse..."* (Bakara, 245) âyetini duydukları zaman, "Eğer Allah borca muhtaç ise, fakîr ve âcizdir" dediler. Onlar, kullarından borç isteyen İlah'ın fâkir ve elleri bağlı (cimri) olduğu neticesine varınca, Cenâb-ı Hak onlardan böyle söylediklerini nakletmiştir.

2) Yahûdiler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabının son derece sıkıntı, fakirlik ve ihtiyaç içinde olduklarını görünce, alay ve istihza yoluyla şöyle dediler: "Muhammed'in Tanrısı fakir ve elleri bağlı (cimri)dir." Onlar bu sözü söyledikleri için, Hak Teâlâ böyle söylediklerini nakletmiştir.

3) Müfessirler, "Yahûdiler, insanlar içinde malı ve serveti en çok olanlar idiler. Cenâb-ı Allah, Hz. Muhammed (s.a.s)'i peygamber olarak gönderip de, onlar da onu yalanladıklarında, Allah, onların geçimlerini darlaştırdı. O zaman yahûdiler, يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌ (Allah'ın eli bağlı) dediler. Yani Allah'ı cimrilikle tavsîf ederek, "O'nun elleri, bağış ve ihsanda bulunmaktan uzaktır" dediler. Ancak câhil bir kimse, sıkıntı, meşakkat ve belâlara dûçâr olduğu zaman, işte böylesi sözler söyler.

4) Belki de onlar içerisinde, filozofların görüşlerini benimseyen kimseler vardı. Filozoflara göre, Allah mûcip liz-zât (zatından dolayı bir şeyi gerekli kılan)dır. Binâenaleyh sonradan meydana gelen varlıkların meydana gelişi ancak tek bir tarz ve tek bir şekilde mümkün olur. Allah Teâlâ, o şeyleri meydana geldikleri şeklin dışında başka bir şekilde meydana getirmeye kâdir değildir. Binâenaleyh filozofların görüşünü benimseyenler, Allah'ın işte değişik bir şekilde yaratmaya muktedir olmamasını, "elinin bağlı olması" olarak ifâde etmişlerdir.

5) Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Bundan maksad, yahûdilerin: "Allah bize ancak, buzağıya tapmış olduğumuz günler miktarınca azap edecektir" sözüdür. Fakat yahûdiler, Hak Teâlâ'nın, kendilerine ancak bu kadarcık bir süre azap edeceği hususunu, bu yanlış ibâre (cümle) ile belirtmek istemişler, böylece sözün bozukluğu ve edebe uygun omayışı sebebi ile de lanete müstehak olmuşlardır. Bu, **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür. Bütün bu izahlarla, âyetteki naklin, doğru ve yerinde olduğu sâbit olur. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

"Elin Bağlılığı"nın Cimrilikten Kinaye Olması

Elin bağlı ve açık olması, cimrilik ve cömertliği ifâde için kullanılan meşhur bir mecazdır. Nitekim, وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ *"Elini boynuna bağlı olarak asma, onu büsbütün de açıp saçma"* (İsrâ, 29) âyeti de bu mânadadır. Alimler şöyle demişlerdir: "Bunun sebebi şudur: El, işlerin çoğunun, bilhassa mal verip, infâk etmenin yapıldığı bir vasıta ve araçtır. Bundan ötürü, sebebin (aracın) ismini Araplar, müsebbebe (neticeye) vermişler, böylece de cömertlik ve cimriliği, (sebep olan) el, parmaklar, avuç içi veya parmak uçlarına isnâd etmişlerdir. Binâenaleyh cömert olan bir kimseye فَيَّاضُ الْكَفِّ avucu feyizli; مَبْسُوطُ الْيَدِ eli açık; بَسْطُ الْبَنَانِ parmakları açık, ve ثُرَّةُ الْأَنَامِلِ "parmak uçları (çöl gibi) engin" denilir. Cimri olan kimseye de, كَزُّ الْأَصَابِعِ "Parmakları dar"; مَقْبُوضُ الْكَفِّ "avuç içi dar"; جَعْدُ الْأَنَامِلِ "parmak uçları zayıf, etsiz" denilir.

Niçin Cimri Olmaları İçin Beddua Ediliyor?

Eğer, "Âyetteki, *"Allah'ın eli bağlı"* ifâdesinden murad, cimrilik olduğuna göre, yine âyetteki, *"Hay kendi elleri bağlanasıcalar!"* tabirinden muradın da, bu iki cümlenin biribirine mutabakatının doğru olabilmesi için, cimrilik olması gerekir. Halbuki cimrilik, Cenâb-ı Allah'ın nehyettiği mezmûm (kötü) sıfatlardan biridir. O halde Allah'ın onlara, böyle olmaları için beddua etmesi nasıl câiz olabilir?" denilir ise, biz deriz ki: "Âyetteki *"Allah'ın eli bağlı"* sözü, "vermeye ve harcamaya kâdir değil" mânasındadır. Hem sonra vermeye kâdir olamama, bazan cimrilikten, bazan fakirlikten, bazan da acziyyetten ötürü olur. İşte aynı şekilde âyetteki, *"Hay kendi elleri bağlanasıcalar!."* sözü de, "ister acziyyet ve fakirlik, isterse cimrilik sebebiyle meydana gelmiş olsun, harcamaya imkân ve kudret bulamamaları için, onlara yapılan bir bedduadır." Bu açıklama ile müşkil ortadan kalkar.

ÜÇÜNCÜ MESELE

غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ Tabirinin Muhtemel İki Tefsiri

Âyetteki, غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا *"Hay kendi elleri bağlanasıcalar ve onlar söyledikleri sözlerinden dolayı lanetlendiler"* ifâdesi hakkında iki izah şekli bulunmaktadır:

a) Bu, onlara yapılmış bir bedduâdır. Buna göre mâna şudur: Allah bize, bu şekilde onlara bedduâ etmemizi öğretiyor.. Nitekim Cenâb-ı Hak bize, لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ *"İnşaallah, korkusuzca mutlaka Mescid-i Haram'a gireceksiniz..."* (Fetih, 27) âyetinde istisnâ yapmayı, yani "İnşaallah demeyi"; فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا *"Allah da hastalıklarını arttırdı"* (Bakara, 10) âyetinde münâfıklara beddua etmeyi; تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ *"Ebû Leheb'in elleri kurusun!"* (Leheb, 1) âyetinde de, **Ebû Leheb**'e bedduâ etmeyi öğretmiştir.

b) Bu, bir haber vermedir. **Hasan el-Basrî**, "Onların elleri, cehennemde hakikaten bağlanacaktır" demiştir. Yani bu görüşe göre, onlara bir cezâ olsun diye, elleri boyunlarına bağlanmıştır.

İmdi şayet; "Eğer bu bağlanma işi, bu görüşe göre, yaptıklarına karşılık, Cenâb-ı Hakk'ın onlara hükmettiği bir ceza olsaydı, o zaman فَغُلَّتْ أَيْدِيهِمْ "Böylece de onların "elleri bağlandı" denilmesi daha uygun düşerdi" denilirse, biz deriz ki:

Mukadder de olsa, atfın hazfedilmesi bir faydaya mebni olup, bu da şudur: Allah Teâlâ, atfı hazfedince, O'nun *"Hay kendi illeri bağlanasıcalar..."* ifadesi, yeni başlanılan bir söz gibi olur. Söze yeni başlanılmış olması da, ona daha bir kuvvet ve daha bir güven verir. Çünkü bir şeye yeniden başlamak, o şeye iyice itina gösterilip ona ehemmiyet verildiğine delâlet eder. "Fâ-i ta'kibiyye"nin hazfedilmesi meselesinde, buranın benzeri olan bir ifâde de, وَإِذْ قَالَ موسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا *"Hani Musâ, kavmine: "Allah size muhakkakki bir inek boğazlamanızı emrediyor" demişti. Onlar: "Bizi eğlence mi ediniyorsun?" demişti"* (Bakara, 67) âyetidir. Allah bu âyette فَقَالُوا اتَّخَذْتَنَا هُزُوًا *"Onlar da, "Bizi eğlence mi ediniyorsun..." demişlerdi"* dememiştir.

Âyetteki وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا *"ve onlar, söylediklerinden dolayı lanetlendiler"* buyruğuna gelince **Hasan el-Basrî**: "Bu, "Onlar dünyada cizye vermek; âhirette de cehennem ile azâp olundular" manasındadır" demiştir.

Yedullah Tâbirinin Tefsiri ve Mücessimeyi Tenkid

Allah Teâlâ sonra, بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ *"Hayır, (Allah'ın) iki eli de açıktır"* buyurmuştur. Bil ki, bu âyetten bahsetmek mühim konulardan birisidir. Çünkü Kur'ân'da birçok âyet, Allah'ın eli olduğunu ifâde etmektedir. Bazan zikredilen, sayı belirtilmeksizin "el"dir. Nitekim Cenâb-ı Hak *"Allah'ın eli onların elleri üstündedir"* (Fetih, 10) buyurmuştur. Bazan, Allah'ın iki eli olduğu ifâde edilir.. Nitekim bu âyette böyledir. Yine bu mânadaki ifâdelerden birisi de, Allah'ın, melûn iblise söylemiş olduğu, مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ *"Ey İblis, iki elimle yarattığıma secde etmenden seni hangi şey men etti?"* (Sad, 75) şeklindeki sözdür. Bazan da Allah'ın "ellerinin" olduğu belirtilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا *"Ellerimizin işleyip yaptıklarından, kendileri için bunca davarlar yarattığımızı görmediler mi?"* (Yâsîn, 71) buyurmuştur.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Ümmet-i Muhammed, يَدُ اللَّهِ "Allah'ın eli" ifâdesinin tefsiri hususunda ihtilaf etmişlerdir. Meselâ Mücessime: "Bu, her insanda olduğu gibi, maddî bir organdır" demiş ve görüşüne, Hak Teâlâ'nın, *"O putların, yürüyecekleri ayakları mı, yoksa tutacakları elleri mi, yahut görecekleri gözleri mi, yoksa işitecekleri kulakları mı var?"* (A'râf, 195) âyetini delil getirmişlerdir. Mücessime bu âyetle şu şekilde istidlâl etmişlerdir: "Allah Teâlâ, putların ulûhiyyetini, bu uzuvları olmadığı için tenkid etmiştir. Binâenaleyh eğer bu uzuvlar Allah'da da bulunmaz ise, o zaman Allah'ın da ulûhiyyeti tenkid edilir. Allah'ın ulûhiyyetini tenkid

etmek bâtıl olunca, O'nun bu uzuvlarının bulunduğunu kabul etmek gerekir. Hem sonra "el" kelimesi, bilinen belli uzvun adı olarak konmuştur. Binâenaleyh bu ismi, başka mânaya hamletmek, onun konulduğu mânayı terketme olur ki bu câiz değildir."

Bill ki, Mücessime'nin bu görüşünün yanlışlığını ortaya koyma, Allah'ın, bir cisim olmadığı meselesine dayanır. Allah'ın, bir cisim olmayışının delili şudur: Cisim, hareket ve sükûn (hareketsizlik) halinden ayrı düşünülemez. Halbuki hareket ve sükûn halleri muhdes (sonradan olma)dırlar. Muhdesten ayrı düşünülemeyen şey de muhdestir. Bir de her cisim sınırlıdır. Miktarı sınırlı olan herşey de muhdestir. Yine her cisim, parçalardan meydana gelir. Böyle olan herşey, bir araya gelme ve çözülme halini kabul eder. Bu durumda olan şey de, kendisini meydana getiren her parçaya muhtaçtır ve başkasına muhtaç olan herşey muhdestir. Binaenaleyh bütün bu izahlar ile, Allah'ın bir cisim olmasının imkânsızlığı sabit olmuş olur. Böylece O'nun elinin, cismânî bir uzuv olması da imkânsız olur.

Ehl-i tevhîd'in cûmhuru (ehl-i sünnet ve'l-cemaat), "Allah'ın eli" tabiri ile ilgili şu iki görüşü vardır:

a) Bu, "Kur'ân, Allah'ın eli olduğuna delalet ettiğine göre, biz buna inanıyoruz. Akıl da, Allah'ın elinin, belli bir cisimden veya parçalardan meydana gelmiş mürekkeb bir uzuv olmasının imkânsızlığını gösterince, buna da bu şekilde inandık. Fakat "Allah'ın eli nedir, onun hakikati nedir?" hususuna gelince, bunu bilmeyi Allah'a havale ettik" diyenlerin görüşüdür. İşte bu, Selef'in görüşüdür.

b) Kelamcılar ise şöyle demişlerdir: "Arapçada, "yed" (el) birçok manaya gelir:

1) Uzuv manasına ki bu bellidir.

2) "Nimet" manasına... Nitekim sen, لِفُلَانٍ عِنْدِى يَدٌ اَشْكُرُهُ عَلَيْهَا "Yanımda, falancanın teşekkür ettiğim bir "eli" (nimeti) var" dersin.

3) "Kuvvet" manasına... Nitekim Hak Teâlâ, أُولِى الْاَيْدِى وَالْاَبْصَارِ *"O (peygamberler), eller ve basîretler sahibidirler"* (Sâd, 45) buyurmuştur. Müfessirler bunu, "Kuvvet ve akıl sahibidirler" manasında tefsir etmişlerdir. **Sîbeveyh**, Arapların, لَا يَدَ لَكَ بِهٰذَا dediklerini nakletmiştir ki bu, "Senin bunda elin, yani kudretin yok" demektir.

4) "Mülk" yani hakimiyet ve yetki manasına... Nitekim, هٰذِهِ الضَّيْعَةُ فِى يَدِ فُلَانٍ "Şu mal falancanın elinde yani mülkiyetindedir" denilir. Cenâb-ı Hak da, بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ *"nikah düğümü elinde bulunan kimse.."* (Bakara, 237) yani "nikah yetkisine malik olan kimse..." buyurmuştur.

5) "Alabildiğine dikkat ve itina gösterme" manasına... Nitekim Allah Teâlâ, خَلَقْتُ بِيَدَيَّ *"İki ellimle yarattığıma..."* (Sâd, 75) buyurmuştur ki bundan maksad **Hz. Adem** (a.s)'in bu şerefe nâil olduğunu beyân etmektir. Çünkü Allah aslında, yalnız **Hz. Adem**'in değil bütün mahlûkatın yaratıcısıdır. Yine birisi, bir diğerine bir şeyi taahhüd ettiğinde يَدِى لَكَ رَهْنٌ بِالْوَفَاءِ "elim senin nezdinde rehindir" denir.

Bunu iyice anladığında biz deriz ki: Yed (el) kelimesinin Allah hakkında, bizim bildiğimiz organ (uzuv) manasına gelmesi imkânsızdır. Ama diğer bütün manalar, Allah için söz konusu olabilir.

Burada, bir diğer görüş de şöyledir: **Ebu'l-Hasen el-Eş'ârî** (r.h), bir görüşüne göre, âyetteki "yed" (el) kelimesinin, Allah'ın zâtı ile kâim bir sıfat olduğunu, bu sıfatın, kudret sıfatından başka, ıstıfa' (seçme) yolu ile yaratma ve var etme işlevi bulunan bir sıfat olduğunu iddia ederek şöyle demiştir: "Bunun delili şudur: Hak Teâlâ, **Hz. Adem** (a.s)'e şeref ve mevkiinin yüksekliğine sebep olarak onu "iki eli ile" yaratmasını bildirmiştir. Binaenaleyh eğer "yed" (el) kelimesi, kudret manasına olsaydı, bu iki el ile yaratma işinin, o ıstıfanın (seçmenin) illeti olması imkânsız olurdu. Çünkü kudret manasında "yed" ile yaratma, bütün mahlûkat için söz konusudur. Binaenaleyh, ıstıfa (seçme) yolu ile yaratma ve var etme işinin yapıldığı ve kudret sıfatının dışında bir sıfat-ı ilâhiyenin olduğunu söylemek gerekir."

Alimlerin çoğu Allah hakkında kullanılan "yed" (el) tabirinin, Allah'ın kudret veya nimeti manasına geldiğini söylemişlerdir.

Eğer, "Allah hakkında kullanılan "yed" (el) kelimesini, "kudret" manasına alırsanız, bu bir müşkil (problem) doğurur. Zira Allah'ın kudreti tektir. Halbuki Kur'ân'ın âyetleri, bazan Allah'ın "iki eli", bazan da "elleri" olduğunu ifade etmektedir. Yok eğer bu kelimeyi, Allah'ın nimetleri manasına alırsanız, Kur'ân âyetleri bazan Allah'ın "iki eli" olduğunu belirtir. Halbuki Allah'ın nimetleri sayısızdır. Nitekim O, *"Allah'ın nimetini saymaya kalkarsanız, sayamazsınız"* buyurmuştur?" denilir ise, buna şöyle cevap verilir: "Biz, "yed" (el) kelimesini, "kudret" manasına tefsir etme yolunu tercih edersek, bahsedilen bu müşkile şu şekilde cevap verilir: Yahudiler, âyette nakledilen *"Allah'ın eli bağlı"* sözlerini Allah'ın cimri oluşundan kinaye yapmışlardır. Böylece onlara, kendi sözlerine uygun şekilde cevap verilerek, *"hayır, (Allah'ın) iki eli de açıktır"* denilmiştir. Bu, "Sizin vasfettiğiniz gibi durum, Allah'ın cimri oluşu şeklinde değil, aksine O'nun en mükemmel bir biçimde cömert oluşudur. Çünkü eli veren, en mükemmel şekilde vermiş olur" demektir.

Ama biz "yed" (el) kelimesini, "nimet" manasına alırsak, zikredilen müşkile şu iki şekilde cevap verilir:

a) Bu, cinse göre bir "el" nisbetidir. Sonra bu iki cinsten (yani Allah'ın ve insanın

nimetlerinin) herbirinin cinsinin içine, sınırsız nimet türleri girer. Buna göre, "Allah'ın iki nimeti, dinî ve dünyevî veya açık ve gizli veya faydayı temin etme ve zararı giderme, veyahut da sıkıntı anındaki ve bolluk anındaki nimetidir" denilmiştir.

b) Bu tabirden maksad, nimetin vasfında mübalağa yapmaktır. Baksana, Arapların لَبَّيْكَ "Lebbeyke" demelerinin manası, "Sana var gücümle tâatte devâm ederim" demektir. Yine, سَعْدَيْكَ "Sa'deyke"nin manası, "Sana var gücümle yardımcı olurum!" demektir. Bu tabirlerle, ne iki tâat, ne de iki saadet kastedilmemiştir. İşte bu âyet de böyledir. Buna göre mana, "Nimetler ardarda gelmekte ve birbirini takip etmektedir; yoksa iddia edildiği gibi, nimetler tutulmuş, men edilmemiş demek değildir" şeklindedir.

Allah, Rızkı Dilediği Şekilde Fazlalaştırıp Azaltır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ *"Nasıl dilerse öyle infak eder"* buyurmuştur. Yani, "Nasıl dilerse öylece rızık verir ve yaratır. Dilerse daraltır, kıt verir; isterse bol bol verir" demektir. Nitekim Allah, *"Eğer Allah, kullarına bol rızık verseydi, yeryüzünde muhakkak kı taşkınlık ederler, azarlardı. Fakat O, (rızıkları) dilediği bir miktar ile indirir"* (Şûrâ, 27); *"De ki: "Şüphesiz Rabbim dilediğinin rızkını genişletir, dilediği kimseninkini daraltır"* (Sebe, 36) ve *"De ki: "Ey mülkün sahibi Allah, sen mülkü kime dilersen ona verirsin, mülkü kimden dilersen ondan alırsın. Kimi dilersen onun kadrini yükseltir, kimi dilersen onu alçaltırsın. Hayr, yalnız senin elindedir"* (Al-i İmran, 26) buyurmuştur.

Bil ki bu âyet, **Mu'tezile** aleyhinde bir reddiyedir. Çünkü onlar şöyle demektedirler: İtaat eden kimseye, Allah'ın sevab vermesi O'na vacib olduğu gibi, ona azâb etmemesi de vacibtir. Yine Allah'a isyan eden kimseyi cennete sokmaması vacib olduğu gibi, onlardan bazılarına göre ona azab etmesi de vacibtir. İşte bu men etmek, bu yasaklama ve bu kayıt, Allah'ın elinin bağlanması yerine geçer. Binaenaleyh, Mu'tezilî olanlar da, gerçekte Allah'ın elinin bağlı olduğunu söylemiş olurlar. Ehl-i sünnete gelince, onlar, mülkün Allah'ın mülkü olduğunu; hiç kimsenin Allah'da bir alacağı olmadığını, aynı şekilde hiç kimsenin Allah'a itiraz edemiyeceğini söylemektedirler. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"De ki: "O halde Allah, Meryem oğlu Mesih'i, anası (Meryem)i ve yeryüzünde bulunanların hepsini imha etmek isterse kim Allah'a karşı br şey yapabilir?"* (Maide, 17) buyurmuştur. Buna göre, *"Hayır, (Allah'ın) iki eli de açıktır. Nasıl dilerse öyle infâk eder"* buyruğunun manası, ancak bu mezheb ve görüşe göre doğru olur. Dosdoğru bir din ve sırat-ı müstakim üzere bulunmaktan dolayı Allah'a hamdolsun..

Kur'ân Bazı Kâfirlerin Tuğyanını Artırır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا *"Rabb'inden sana indirilen (âyetler), andolsun ki onlardan birçoğunun azgınlığını ve küfrünü arttıracak"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki "birçoğu..." ifadesinden murad edilen, yahudilerin âlimleridir. Yani, "Rabb'in katından olmak üzere sana Kur'ân'dan âyetler ve deliller nazil olduğu zaman, onların küfürdeki katılıkları ve inkârdaki aşırılıkları arttı..." demektir. Nitekim Arapça'da, مَا زَادَتْكَ مَوْعِظَتِي إِلاَّ شَرًّا "Benim öğütüm, ancak senin şerrini artırdı" denilir. Yine, "onların küfür üzere kalmaları, "küfürlerinin artması manasına gelir" de denilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Allah Aslah Olanı Yapmak Zorunda Değildir

Alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bu âyet, Hak Teâlâ'nın, dinî ve dünyevî maslahatları gözetmek (zorunda) olmadığına delâlet eder. Çünkü Allah bu âyetleri indirmekle o kâfirlerin küfür ve dalâletlerinin artacağını bilince, eğer O'nun fiilleri kullarının maslahatına riayet etme şartına ve illetine bağlı olsaydı, bu âyetleri indirmesi imkânsız olurdu. Allah Teâlâ bu âyetleri indirdiğine göre, anlıyoruz ki O, kullarının maslahatlarına riayet etmek zorunda değildir. Bunun bir benzeri de, *"(Bu âyetler), onların pisliklerine (küfürlerine) pislik (küfür) katıp artırdı"* (Tevbe, 125) âyetidir.

Eğer **Mu'tezile,** "Allah Teâlâ, onların halinden, bu âyetleri indirse de, indirmese de o kâfirlerin aynı durumda olacaklarını, çünkü onların küfürlerinin artacağını biliyordu. İşte bundan dolayı Allah'ın bu âyetleri indirmesi güzel ve yerinde olmuştur" derlerse, biz (ehl-i sünnet) de deriz ki: "Buna göre, onların küfürlerinin artması bu âyetlerin indirilmesi sebebiyle olmamıştır. Bu, onların küfrünün artışının, bu âyetlerin indirilmesine bağlanmasının yanlış olmasını gerektirir ki, bu da Kur'ân'ın ifâde ettiği şeyi yalanlamaktır."

Ehl-i Kitab Arasındaki İhtilâf ve Kin

Sonra Hak Teâlâ, وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ *"Biz onların arasına Kıyamet gününe kadar düşmanlık ve kin bıraktık"* buyurmuştur.

Bil ki bu kısmın daha önceki kısmla ilgisi şu şekildedir: Allah Teâlâ, o yahudilerin, doğruluğunun delilleri ayan beyan ortaya çıktıktan sonra, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini, sırf hasedleri, makam-mevkî sevgileri, mal ve liderlik düşkünlükleri sebebi ile inkâr ettiklerini açıklamıştır. Sonra Hak Teâlâ, onlar dünyayı âhirete tercih edince, kendisinin de onlara din (âhiret) saadetini haram kılmış olduğunu beyân etmiştir. Aynı şekilde Allah, onlara dünya saadetini de haram kılmıştır. Çünkü onların herbir fırkası, kendi görüşü ve inancında ısrar etmiş, kendi görüşünü **desteklemede**

aşırı gitmiş, kendisini büyük göstermek ve mezhebini daha cazib hale getirmek için, diğer mezheb ve görüşleri tenkid etmiştir. Bu ise, onların fırka ve grupları arasında şiddetli bir düşmanlığın meydana gelmesine sebeb olmuştur. Bu düşmanlık o dereceye varmıştır ki, birbirlerini tekfir etmiş ve birbirleriyle savaşmışlardır.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz onların arasına Kıyamet gününe kadar düşmanlık ve kin bıraktık"* ifadesi hakkında iki görüş vardır:

a) Bu ifadeden murad, yahudiler ile hristiyanlar arasındaki düşmanlıktır. Çünkü yahudi ve hristiyanların zikri, daha önce *"Ey iman edenler, yahudileri de, hristiyanları da kendinize yâr edinmeyin"* (Maide 51) âyetinde geçmişti. Bu, **Hasan el-Basrî** ile **Mücâhid**'in görüşüdür.

b) Bundan murad, yahudi fırkaları arasında düşmanlık meydana gelmesidir. Çünkü onların bir kısmı Cebriyye, bir kısmı Kaderiyye, bir kısmı ehl-i Tevhîd, bir kısmı da Müşebbihe idi (yani bu inançlara sahib idi). Hristiyan fırkaları arasındaki durum da böyledir: Bunların da bir kısmı Melkânî, bir kısmı Nasturî, bir kısmı Ya'kubî idi.

Buna göre eğer, "Bu husus, aynı şekilde müslümanların fırkaları arasında da mevcuttur. Binaenaleyh bunu sadece yahudilerin ve hristiyanların bir kusuru kabul etmek nasıl mümkün olur?" denilir ise, deriz ki: "(Müslümanlar arasındaki) bu bid'atlar ancak Sahabe ve Tabiîn devirlerinden sonra meydana çıkmıştır. Fakat o zaman böyle bir şey mevcut değildi. Bu sebeple, Hz. Peygamber ve O'nun ashâbının, bunu yahudiler ve hristiyanlar hakkında bir ayıp ve kusur saymaları gerçekten uygun ve yerinde olmuştur."

Onlar Harp Ateşini Yaktıkça Allah Onu Söndürür

Daha sonra Allah كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ *"Onlar her ne zaman harb için bir ateş tutuşturdularsa, Allah onu söndürdü"* buyurmuştur.

Bu yahudilerin katlanmış oldukları mihnet ve çile nevilerinden, bir başka nevi açıklamadır. Bu da şudur: Onlar, her ne zaman bir işe niyetlenmişlerse, haybet-i emel içinde, hüsrana uğramış, ezilmiş ve lânetlenmiş olarak geri dönmüşler, elleri boşa çıkmıştır. Nitekim bununla ilgili olarak Cenâb-ı Hak, *"Onlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar, üzerlerine zillet damgası vurulmuştur"* (Âl-i İmran, 112) buyurmaktadır. **Katâde** şöyle demiştir: "Hangi ülkede yahudilerle karşılaşırsan, onların insanların en zelil ve en aşağılanmış olanlarından olduklarını görürsün."

Yahudilerin Yeryüzünde Çıkardıkları Fesada Karşı Allah'ın Yardımı

Yüce Allah daha sonra, وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا *"Onlar yeryüzünde hep fesat-*

çılığa koşarlar'' buyurmuştur. Yani, "Onların işlerinde, izzet ve sağlamlık nevinden hiçbir güç ve kuvvet hasıl olmaz, bulunmaz... Ancak ne varki onlar, yeryüzünde fesatçılığa koşarlar.. Bu da, zayıf olanları aldatmaları ve gizlice, hile ve tuzak çeşitlerine başvurmaları şeklinde olur..." demektir. Yine şu da söylenmiştir: "Onlar, **Tevrât**'ın hükmüne muhalefet edince, Allah onlara **Buhtunnasr**'ı musallat kılmıştır. Daha sonra tekrar fesatçılık yapınca, Bizans komutanı **Butros**'u; sonra, yine fesatçılık yapınca, Mecusîleri; ve nihayet yine fesat çıkarmaktan geri durmayınca, bu sefer de onlara müslümanları musallat etmiştir.'

Cenâb-ı Hak daha sonraysa وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ *"Allah ise, fesadcıları sevmez''* buyurmuştur. Bu beyan yeryüzünde fesat peşinde koşan kimselerin, Allah katında gazaba uğramış olduğuna delâlet etmektedir.

* *
*

Din Hem Dünya Hem Âhiret Saadetini Temin Eder

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأَدْخَلْنَاهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٦٥﴾
وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ
أَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ ﴿٦٦﴾

''Eğer, ehl-i kitab iman edip de müttakîlerden olsalardı, onların günahlarını elbette örter ve elbette onları nimeti bol cennetlere sokardık. Bir de, eğer onlar Tevrât'ı İncil'i ve Rab'lerinden kendilerine indirileni dosdoğru tutsalar, (tatbik ve icrâ etseler)di, muhakkak ki hem üstlerinden, hem ayaklarının altından yiyeceklerdi. İçlerinde, orta yolu tutan bir zümre de bulunmaktadır. Onlardan birçoğunun yapmakta oldukları ise ne kadar kötüdür''

(Maide 65-66).

Bil ki Cenâb-ı Hak, onları zemmetme ve tuttukları yolun çirkinliğini ortaya koyma hususunu pek etkili bir şekilde beyan edince, daha sonra da, onların iman edip de müttakilerden olmaları halinde hem dünya hem de âhiret saadetlerini bulacaklarını bildirmiştir.

Ahiret saadetlerine gelince, bunlar iki kısma hasredilmiştir:

a) Cezânın kaldırılması;

b) Kendilerine sevabın ulaştırılması...

Cezânın kaldırılmasına gelince bu, لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ *"Onların günahlarını elbette örterdik...."* ifadesiyle murad edilen; mükâfaatın, sevabın ulaştırılmasına gelince bu da, وَلَأَدْخَلْنَاهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ *"ve elbette onları nimeti bol cennetlere sokardık"* ifadesiyle murad edilendir.

Şayet, "Başlıbaşına iman, hem günahların örtülmesini hem de hasenâtın, sevabların verilmesini iktiza eder; o halde daha niye buna, bir de "takvâ" şartı eklenmiştir?" denilirse, deriz ki:

Bundan murad, onun sırf takvâ ve itâat maksadıyla iman etmiş olmasıdır; yoksa münâfıkların yaptığı gibi, dünyevî herhangi bir maksat ve gaye için değil...

Vahyedilen Kitaba Uymanın Lüzûmu

Daha sonra Allah, وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرٰيةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ *"Bir de, eğer onlar Tevrât'ı, İncil'i ve Rab'lerinden kendilerine indirileni doğru tutsalar, (tatbik ve icrâ etseler)di, muhakkak ki hem üstlerinden, hem ayaklarının altından yiyeceklerdi"* buyurmuştur.

Bil ki, Cenâb-ı Hak bundan önceki âyette (Maide, 66) onların, iman etmeleri halinde âhiret saâdetlerini elde etmiş olacaklarını beyan edince, bu âyette de, aynı şekilde, iman etmeleri halinde onların, dünya saâdetlerini, onun güzellik ve hayırlarını bulacaklarını beyan etmiştir. وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرٰيةَ وَالْإِنْجِيلَ *"Bir de, eğer onlar Tevrât'ı, İncil'i... doğru tutsalardı..."* buyruğu hakkında üç izah şekli bulunmaktadır:

a) Bu, onların **Tevrât ve İncil**'de bulunan Allah'ın âhidlerine vefâ göstermek ve Tevrât ve İncil'in, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet eden delilleri ihtivâ ettiğini ikrâr etmek gibi... hükümlerle amel etmeleridir.

b) **Tevrât**'ı dosdoğru tutmak demek, onun hüküm ve cezâlarını tatbik edip uygulamalarıdır. Nitekim, "Bir kimse, namazı bütün erkanıyla yerine getirdiğinde, kıldığında" da, أَقَامَ الصَّلٰوةَ denilir. Bu sebeple, namazın bütün şartlarına riayet etmeyen kimse için, o namazı ikâme etti denilmez...

c) Bu, "O'nun hükümlerinden hiç birisinde yanılmamaları için, **Tevrât** ve **İncil**'i tam karşılarına koydular, diktiler" demektir. Bütün bu izah şekilleri güzeldir, ama birincisi daha güzeldir.

وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ *"ve Rablerinden kendilerine indirileni...."* buyruğuna gelince, bunun hakkında da iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu, Kur'ân'dır.

b) Bu, diğer peygamberlerin kitabıdır. **İş'ya**'nın kitabı, **Habakkuk**'un kitabı, **Danyâl**'ın kitabı gibi... Çünkü bu kitaplar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderileceği müjdesiyle doludurlar.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Muhakkak ki hem üstlerinden, hem ayaklarının altından yiyeceklerdi"* buyruğuna gelince.. Bil ki yahudiler, Hz. Peygamber'i yalanlama hususunda ısrar edince, kıtlık ve sıkıntılara uğramışlar ve "Allah'ın eli bağlanmıştır..." diyecek dereceye varmışlardır. İşte bunun üzerine de Allah küfürden vazgeçmeleri halinde, durumlarının tersine döneceğini; bolluk ve genişliğe kavuşacaklarını beyân etmiştir.

Üstlerinden ve Ayaklarının Altından Yemenin Manası

"Muhakkak ki hem üstlerinden, hem ayaklarının altından yiyeceklerdi" buyruğunda birkaç izah şekli vardır:

a) Bundan murad, bolluk ve bereketin açıklanmasında mübalağa yapmaktır... Yoksa burada, bir "üst" veya "alt" manası murad olunmamıştır. Buna göre mana, "O zaman onlar, ardı arası kesilmeyen, çok bol bir yeyişle yerlerdi..." şeklindedir. Nitekim sen, "falanca, başından ayağına kadar hayra gömülmüştür" der, bununla, o kimse yanında hayrın ne kadar çok ve yoğun olduğunu kastedersin.

b) Üstten yemek, yağmurun inmesidir; ayakların altından yemek ise, bitki bitmesidir... Nitekim Allah A'râf sûresinde, *"Eğer o memleketler halkı iman edip de, sakınmış olsalardı, elbette üzerlerine gökten ve yerden nice bereketler açardık"* (A'râf, 96) buyurmuştur.

c) Üstten yemek, meyve veren ağaçların çokluğudur; ayaklarının aldından yemek ise, sulu tarla, tarla ve ekinlerdir...

d) Bundan murad, Cenâb-ı Hakk'ın onları, meyveleri olgunlaşmış bahçelerle rızıklandırmasıdır. Öyle ki onlar, dalların uçlarından sarkanları devşirir, toplarlar; yere düşmüş olanları da, ayaklarının altından alırlar, toplarlar...

e) Bu, yahudi kabilelerinden Benû Nadir ve Benû Kurayza'nın hurma ağaçlarının kesilmesi, ekinlerinin bozulması ve vatanlarından sürülmelerine bir işarete de benzemektedir.

"Muktasıd" Tabirinin Tefsiri

Sonra Cenâb-ı Hak, مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ *"İçlerinde orta yolu tutan bir zümre de*

bulunmaktadır'' buyurmuştur. (İktisad) kelimesinin Arapça'daki anlamı, aşırı gitmeksizin ve kusurlu davranmaksızın, eksik yapmaksızın, bir işte itidâli gözetmek, mu'tedil olmaktır. Kelimenin aslı, kasd, "kastedip dosdoğru yönelmek" kelimesidir. Bu böyledir, çünkü aradığı şeyi iyi bilen kimse, hiçbir tarafa sapmadan ve de hiç tereddüt göstermeden, dosdoğru bir yol üzere, doğruca ona yönelir.. Aradığı şeyin nerede olduğunu bilmeyen ise, şaşırmış durumdadır; bazan sağa gider, bazan da sola.. İşte bu manasından dolayı "iktisad" kelimesi, "hedefe götüren amel"in bir ifadesi olmuştur.

Sonra, buradaki *"orta yolu tutan ümmet''* hakkında iki görüş bulunmaktadır:

a) Bundan murad, ehl-i kitaptan iman eden kimselerdir. Yahudilerden **Abdullah İbn Selam**, hristiyanlardan da **Necaşî** gibi... Çünkü onlar, dinlerinde, tam itidal ve dosdoğru bir yol üzere bulunuyorlar, ne ifrâta ne de tefrite meyletmiyorlardı...

b) Bundan murad, ehl-i kitaptan olup da, dinlerinde âdil olan, kendilerinde katı bir inad ve tam bir sertlik ve katılık bulunmayan kâfirlerdir. Nitekim yüce Allah, *"Ehl-i kitaptan öyle kimse vardır ki, kendisine bir kantar (altın) emanet etsen, onu sana eksiksiz öder''* (Al-i İmran, 75) buyurmuştur.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ *"Onlardan birçoğunun yapmakta oldukları ise, ne kadar kötüdür!''* buyurmuştur. Bu ifâdede, taaccüb manası bulunmaktadır. Sanki şöyle denilmiştir: "Onlardan birçoğunun ameli de ne kadar kötüdür!" Bundan murad ise, "Onların içinde, kendilerine delilin tesir etmediği, sözün de etkili olmadığı, gazaba düçar olmuş ve kınanmış aptallar da bulunmaktadır" manasıdır.

* *
*

Resûlullah, Vahyedilen Her Şeyi Tebliğ Etmiştir

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ ۖ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ ۚ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ ۗ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٦٧﴾

"Ey peygamber, Rabb'inden sana indirileni tebliğ et. Eğer yapmazsan, elçiliğini tebliğ etmiş olmazsın. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphesiz ki Allah, kâfir olan toplumları hidâyete ulaştırmaz''

(Maide, 67).

Cenâb-ı Hakk'ın, يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ *"Ey Peygamber, Rabb'inden sana indirileni tebliğ et"* emri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, doğru yolu tutanların az olup, fasıkların çok oluşuna aldırış etmemesi ve onların hileleri ile kötü niyetlerinden korkmaması hususunda bir emirdir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Tebliğ et"* yani, "Onların sırlarını ve işlerinin ne derece rezil-rüsvay olduğunu ortaya koymak için, sana indirdiğim şeyleri tebliğ etmeye sabret. Çünkü Allah seni, onların tuzaklarından ve hilelerinden korur" buyurmuştur. **Hasan el-Basrî**, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: إِنَّ اللَّهَ بَعَثَنِي بِرِسَالَتِهِ فَضِقْتُ بِهَا ذَرْعًا وَعَرَفْتُ أَنَّ النَّاسَ يُكَذِّبُونِي وَالْيَهُودَ وَالنَّصَارَى وَ قُرَيْشٌ يُخَوِّفُونِي فَلَمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ هٰذِهِ الْآيَةَ زَالَ الْخَوْفُ بِالْكُلِّيَّةِ *"Allah beni peygamberlik vazifesi ile gönderdi. Ben ise, buna güç yetiremiyeceğimden korktum. Biliyordum ki insanlar beni yalanlayacaklar, yahudiler, hristiyanlar ve Kureyşliler beni korkutacaklar. Fakat Allah Teâlâ bu âyeti indirince bütün korkularım yok oldu."*(29)

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), Mekke döneminde Kur'ân'ın bir kısmını açıkça okuyor, bir kısmını da, müşriklerin kendisine ve ashabına ataşmasından korktuğu için gizli okuyordu. Allah, İslâm'ı kuvvetlendirip, onu ü'minler ile te'yîd edince, Resulüne, *"Ey Peygamber, Rabb'inden sana indirileni tebliğ et"* buyurmuştur. Bu, "Onlardan hiçbirini hesaba katma ve başına arzu etmediğin birşey gelecek korkusu ile sana indirilen âyetlerden hiçbirini geri bırakma, mutlaka söyle" demektir.

Sonra Allah Teâlâ, وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ *"Eğer yapmazsan, elçiliğini tebliğ etmiş olmazsın"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Nâfi** bu âyet ile, En'am sûresindeki اَللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ (En'am, 124) âyetindeki "risâlet" kelimelerini cemî olarak رِسَالَاتِهِ (risâlâtihi) şeklinde; A'râf sûresindeki بِرِسَالَتِي (birisâleti) (A'raf, 144) kelimesini de müfred olarak okumuştur. **Âsım**'dan gelen rivayete göre ise **İmam Hafs** bunun aksine olarak, (En'âm, 124) ile (Maide, 67) âyetlerinde bu kelimeyi müfred; (A'râf, 144) âyetindekini de cemî olarak okumuştur. **İbn Kesîr** ise, bu üç yerde de kelimeyi müfred olarak okumuştur. **İbn Amir** ile **Âsım**'dan olan rivayetine göre, **Ebu Bekir**, bu üç yerde de kelimeyi cemî olarak okumuştur.

Bu kelimeyi cemî okuyanların hücceti şudur: Peygamberler, şeriat hususunda birçok mesajlar ve muhtelif hükümler ile gönderilirler. Allah Teâlâ'nın, Resulüne (s.a.s) indirdiği her âyet, bir risâlet (mesâj)dir. Binaenaleyh bu kelimeyi cemî olarak okumak güzel ve yerindedir. Bu kelimeyi müfred olarak okumanın hücceti de şudur: "Kur'ân'ın

(29) Müsned, 1/309. (Benzeri bir hadis).

bütünü tek bir risalet (mesaj)dır. Yine müfred lafız, cemî olmasa da bazan, cemî manasına delâlet eder. Nitekim, وَادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا *"çok helâkî çağırın"* (Furkan, 14) âyetinde olduğu gibi. Bu âyette, müfred olan "sübûr" (helâk) kelimesi, cemî manası üzere gelmiştir. İşte "risâlet" kelimesi de böyledir. Çünkü bu kelime de her ne kadar müfred ise de, onunla cemî manası kastedilmiştir."

İKİNCİ MESELE

وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ buyruğunun mânası, Bir kimse, "Eğer sen O'nun risâletini tebliğ etmezsen, risâletini tebliğ etmemiş olursun" şeklindedir. Binâenaleyh bu sözün faydası nedir?" diyebilir. Müfessirlerin çoğu buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Bundan murad, "Muhakkak ki sen, eğer bu risaletten tek bir şeyi dahi tebliğ etmezsen, o zaman ondan hiç bir şeyi tebliğ etmemiş gibi olursun" mânasıdır. Bana göre bu cevap zayıftır. Çünkü bir işin bir kısmını yapıp, bir kısmını yapmamış olan kimse hakkında, "o, onun hepsini yapmadı" denilse, bu söz bir yalan olur. Yine, "Bir şeyin bir kısmını yapmamadan doğacak suçun miktarı, hepsini yapmamadan doğacak suçun miktarı kadardır" denilmesi de imkânsız ve muhaldir. Binâenaleyh müfessirlerin bu cevabı, düşer. Bence en doğrusu şöyle diyerek (cevap vermektir): Bu, şâirin şu şiirinin usûlünce söylenmiş bir sözdür: أَنَا أَبُو النَّجْمِ وَ شِعْرِي شِعْرِي *"Ben, Ebu'n-Necm'im ve şiirim de şiirdir."* Bu şiirin mânası "Benim şiirim, olgunluk ve fesâhatta öyle bir dereceye ulaşmıştır ki, onun hakkında, "o şiirdir" denilse, o daha fazlası yapılamıyacak şekilde iyice medhedilmiş olur" şeklindedir. Binâenaleyh bu söz, bu bakımdan tam bir mübalağa ifâde etmektedir. Âyetteki bu ifâde de aynı şekilde, "Eğer, onun risâletini (mesajını) tebliğ etmez isen, O'nun risâletini tebliğ etmemiş olursun" demektir. Yani tebliği terketmek öyle bir vebaldir ki, onun hakkında yapılabilecek en müthiş tehdid, ancak onun "tebliği terketme" olduğunu söylemektir. Böylece bu ifâde, tehdîdin en ileri derecesini teşkil etmektedir, Vallahu a'lem.

ÜÇÜNCÜ MESELE

بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ (Maide 67) Âyetinin Nüzûl Sebebi

Müfessirler, âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında birkaç rivâyet zikretmişlerdir:

1) Bu âyet, yahûdilerle ilgili olarak yukarıda (daha önce) geçmiş olan, recm (zina cezası) ve kısas hâdisesi hakkında nâzil olmuştur.

2) Bu âyet, yahudilerin dini ayıplamaları, din ile istihza etmeleri ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara karşı sükût etmesi üzerine nâzil olmuştur:

3) Tahyîr (iki şeyden birini seçme hususunda serbest bırakma) âyeti, yani *"Ey Peygamber, zevcelerine de ki: "Eğer siz dünya hayatını ve onun zinetini arzu ediyorsanız, gelin size boşanma bedellerini vereyim ve sizin hepinizi güzellikle salıvereyim. Eğer Allah'ı, peygamberini ve âhiret yurdunu diliyorsanız, ..."* (Ahzâb,

28-29) âyeti nâzil olduğu zaman, Hz. Peygamber (s.a.s), hanımlarının dünyayı seçmelerinden korkarak bu âyeti onlara bildirmedi. Bunun üzerine, bu âyet nâzil oldu.

4) Bu âyet, **Zeyd İbn Hârise** (r.a) ile **Zeynep binti Cahş** (r.a)'in işi (durumu) hakkında nâzil olmuştur. **Hz. Âişe** (r.anha): "Kim Hz. Peygamber (s.a.s)'in, vahiyden (Kur'ân'dan) birşey gizlediğini iddiâ ederse, Allah'a büyük bir iftira etmiş olur. Çünkü Allah Teâlâ, *"Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et"* buyuruyor. Eğer Resûlullah, vahiyden birşeyi gizleyecek olsaydı, *"Allah'ın açığa çıkaracağı şeyi, içinde saklıyordun..."* (Ahzâb, 37) âyetini gizlerdi" demiştir.

5) Bu âyet, cihad hakkında nâzil olmuştur. Çünkü münafıklar cihaddan hoşlanmıyorlar ve Hz. Peygamber (s.a.s), onları zaman zaman cihada teşvik etmiyordu.

6) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'dan başkasına ibâdet edenlere sövmeyiniz. Sonra onlar da haddi aşarak, bilmeksizin Allah'a söverler"* (En'âm, 108) âyeti nâzil olduğu zaman, Hz. Peygamber (s.a.s), müşriklerin ilahlarını ayıplamaktan vazgeçer. Bunun üzerine bu âyet nâzil olur ve Allah, *"...Tebliğ et..."* yani, "Onların ilahlarının ayıplarını söylemeye devam et ve bunları onlardan gizleme. Çünkü Allah seni onlardan mutlaka korur" demiştir.

7) Bu âyet, müslümanların hakları hususunda nâzil olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Vedâ haccında, çeşitli hükümleri ve haccın menâsikini beyân ederken, *"Tebliğ ettim mi?"* demiş müslümanlar da, "Evet (tebliğ ettin)" demişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"Allah'ım şâhid ol!"* demişti.

8) Rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), bir yolculuğunda bir ağacın altına konakladı ve kılıcını ağaca astı. Derken o uyurken, bir bedevî geldi ve Hz. Peygamber'in (asılı) kılıcını alıp, kınından çıkardı ve: "Ey Muhammed, seni elimden kim kurtaracak?" dedi. Hz. Peygamber, "Allah" dedi. Bunun üzerine bedevî Arabın eli titredi, elinden kılıç düştü ve başını ağaca çarptı, öyle ki beyni dışarı fırladı. İşte bunun üzerine, Allah Teâlâ bu âyeti indirip, O'nu insanlardan koruduğunu beyân buyurdu.

9) Hz. Peygamber (s.a.s), Kureyşlilerden, yahûdilerden ve hristiyanlardan çekiniyordu. İşte bundan ötürü, Allah bu âyet ile, O'nun kalbindeki korkuyu giderdi.

10) Âyet, **Hz. Ali** (k.v)'nin fazileti hakkında nazil olmuştur. Bu nâzil olduğu zaman, Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Ali** (r.a)'nin elini tuttu ve مَنْ كُنْتُ مَوْلاَهُ فَعَلِيٌّ مَوْلاَهُ اَللّٰهُمَّ وَالِ مَنْ وَالاَهُ وَعَادِ مَنْ عَادَاهُ *"Ben, kimin dostu isem, Ali de onun dostudur. Allah'ım ona dost olana sen de dost ol, ona düşman olana, sen de düşman ol"*(30) buyurdu.

(30) Keşfu'l-Hafâ, 2/274.

Derken **Hz. Ömer** (r.a), **Hz. Ali** (r.a) ile karşılaştı ve "**Ey İbn Ebî Tâlib**, ne mutlu sana! Gözün aydın! Benim dostum ve bütün mü'minlerin ve mü'minelerin dostu oldun" dedi. Bu **İbn Abbas** (r.a) **Berâ İbn Âzib** (r.a) ve **Muhammed İbn Ali**'nin görüşüdür. Bil ki bu rivâyetler çok iseler de, evlâ olan bu âyeti "Allah'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'i yahûdî ve hristiyanların hile ve tuzaklarından emin kılıp, onlara hiç aldırmadan tebliğini yapmasını emrettiği" mânasına hamletmektir. Çünkü bu âyetten önceki birçok âyet, ve yine bundan sonraki birçok âyet yahudî ve hristiyanlarla ilgili olduğuna göre, aradaki bu tek âyeti, öncesine ve sonrasına uygun düşmeyen bir mânaya hamletmek imkânsız olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah Koruyacağını Vaadettiği Halde Peygamber'in Yaralanması Nasıl Açıklanır

Âyetteki, وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ *"Allah seni insanlardan koruyacaktır"* beyanı ile ilgili şöyle bir soru bulunmaktadır: "Bu ifâde ile, Uhud günü Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüzünün yarılıp, dişinin kırılması ile ilgili rivâyet nasıl birleştirilebilir?" Bu soruya iki şekilde cevap verilir:

a) "Bu korumadan murad, öldürülmekten korumadır. Bu mânaya göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, öldürülme dışındaki diğer bütün belâ ve sıkıntılara katlanması gerektiği hususunda bir uyarı bulunmaktadır. Zaten peygamberlerin mes'uliyetinden daha ağır ve meşakkatli bir sorumluluk yoktur.

b) Bu âyet, Uhud savaşından sonra nâzil olmuştur.

Bil ki "insanlar" kelimesinden burada kâfirler kasdedilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, (bundan sonra), *"Şüphesiz ki Allah, kâfir olan toplumları hidâyete ulaştırmaz"* buyurmaktadır. Bu buyruk, "Allah o kâfirleri, istediklerini yapmaya muvaffak kılmaz" demektir. **Enes** (r.a)'den rivâyet edildiğine göre, bu âyet nâzil oluncaya kadar, **Sa'd** ve **Huzeyfe** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'e muhafızlık yaparlardı. Bu âyet gelince, o, deri çadırından başını uzatarak, *"Ey insanlar artık gidin. Çünkü Allah beni insanlardan (kâfirlerden) korudu (koruyacak)"* dedi.

★ ★

★

Allah'ın Talimatlarını Uygulamanın Farz Olduğu

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ حَتَّىٰ تُقِيمُوا التَّوْرَاةَ وَالْإِنجِيلَ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ ۗ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِّنْهُم مَّا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا ۖ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

"De ki: "Ey ehl-i kitap, Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni dosdoğru tatbik ve icrâ edinceye kadar, siz hiçbir esasa dayanmış olmazsınız. Andolsun sana Rabbinden indirilen (Kur'ân), onlardan birçoğunun taşkınlığını ve küfrünü artıracaktır. O halde kâfirler gürûhuna karşı gam yeme"

(Mâide, 68).

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, dinleyenin ister hoşuna gitsin, ister ağırına gitsin, tebliği yapmasını emredince, ehl-i kitaba da, her ne kadar gerçekten onların zoruna gidecek şeylerden olsa da, bu sözü söylemesini emretti ve: *"De ki: "Ey yahûdi ve hristiyanlardan olan ehl-i kitap, siz hiçbir din üzere değilsiniz ve elinizde hiç doğru ve gerçek birşey yok"* buyurdu. Sen, birşeyin değersizliğini ve durumunun küçüklüğünü anlatmak istediğinde aynı şekilde, "Bu, bir şey değil" dersin.

Âyetteki, *"Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni dosdoğru tatbik ve icrâ edinceye kadar, siz hiçbir şey üzerinde değilsiniz. Andolsun sana indirilen (Kur'ân), onlardan birçoğunun taşkınlığını ve küfrünü artıracaktır"* buyruğu, daha önce de geçmişti. Burada tekrâr edilmesi te'kid içindir.

Sonra Cenâb-ı Allah فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ *"O halde kâfirler gürûhuna karşı gam yeme"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki izah vardır:

1) "Küfür ve azgınlıklarının artması sebebi ile, onlara esef etme. Çünkü bunun zararı ne sana, ne mü'minlere gelir, sadece onlara gelir."

2) "Onlara lânetin ve azabın inmesi sebebiyle üzülme. Çünkü onlar buna müstehak olun kâfirlerdendir." **İbn Abbas** (r.a) şunu rivâyet etmiştir: "Bir grup yahûdi gelerek, "Ey Muhammed, **Tevrat**'ın Allah tarafından gönderilmiş hak bir kitap olduğunu ikrâr etmiyor musun?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s), *"Evet"* deyince de, "O halde biz sadece **Tevrat**'a inanır, başkasına inanmayız". dediler. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.

* *
*

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَىٰ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٩﴾

"Şüphe yok ki iman edenlerden, yahûdî olanlardan, sâbîlerden ve hristiyanlardan, kim Allah'a ve âhiret gününe iman edip salih ameller işlerlerse, artık onlar üzerine hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değiller"

(Mâide, 69).

Bu âyetin tefsiri Bakara sûresinde (62. âyet) geçmişti. Burada geriye birkaç mesele kalmıştır:

BİRİNCİ MESELE وَالصَّابِئُونَ Kelimesinin İ'rabı Hakkında

İ'rabın zâhiri, وَالصَّابِئِينَ denilmesini gerektirir. Nitekim **Ubeyy İbn Ka'b, İbn Mes'ud** (r.a) ve **İbn Kesir** de bu şekilde okumuşlar. Nahivciler meşhur kıraatin sebebi hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) **Halil** ve **Sibeveyh**'in görüşüne göre, اَلصَّابِئُونَ kelimesi, "tehir" niyeti ile, mübteda olmak üzere merfû kılınmıştır. Sanki, إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ وَالصَّابِئُونَ كَذَلِكَ "Şüphe yok ki iman edenlerden, yahûdi olanlardan ve hristiyanlardan, kim Allah'a ve âhiret gününe iman edip sâlih ameller işleyenlerse, artık onlar üzerine hiç bir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değiller. Sâbiîler de böyledir" denilmiştir. Binâenaleyh bu kelimenin haberi mahzûftur. Bu kelimenin daha önceki kelimelere atfedilmemesinin hikmeti şudur: Sâbiîler, bu âyette zikredilen ümmetler içerisinde en sapık olanlardır. Buna göre sanki, "Bu fırkaların hepsi, amel-i salihte bulunarak iman ederlerse, Allah onların tevbelerini kabul eder ve günahlarını bağışlar. Sâbiîler bile, böyle iman ederlerse, onları da aynı şekilde bağışlar" denilmektedir.

Ferrâ'nın Tercihe Şayan İzahı

2) **Ferrâ**'nın görüşüne göre, âyetin başındaki إِنَّ lâfzı amel etme bakımından zayıftır. Bunun izahı birkaç şekildedir:

a) إِنَّ kelimesi fiile benzediği için âmil olur. Halbuki fiil ile harf arasındaki benzerliğin zayıf olduğu malumdur.

b) إِنَّ harfi, âmil olsa bile, sadece ismi üzerinde âmildir. Haberine gelince, haber, mübtedâ'nın haberi olarak ref üzere kalmıştır. Bu harfin, haberin merfû olmasında herhangi bir tesiri yoktur. Bu görüş, Kûfelilerin mezhebi olup, biz bunu Bakara sûresinde إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ (Bakara, 6) âyetini tefsir ederken, delilleri ile izah etmiştik.

c) إِنَّ lafzının amelinin tesiri ancak bazı isimlerde görülür. Âmilleri değiştiği halde, durumları (harekeleri) değişmeyen isimlerde ise, bu lafzın tesiri görülmez. İşte

bu âyette de böyledir. Çünkü âyette, إِنَّ harfinin ismi, اَلَّذِينَ lâfzıdır. Bu lâfızda ise, ne ref, ne nasb, ne de cerr alâmeti görülmez. Bunun böyle olduğu sâbit olunca biz deriz ki: إِنَّ 'nin ismi, i'rab alametleri görünmeyen bir kelime olursa, o kelime üzerine atfedilecek kelimeye bu harfin amel ettirilmesine göre nasb, ettirilmemesine göre de ref hali câizdir. Binâenaleyh إِنَّ زَيْدًا وَعَمْرٌو قَائِمَانِ denilmez. Çünkü burada إِنَّ kelimesinin ismi olan "**Zeyd**" kelimesi üzerinde i'rab alameti görülüyor. Fakat, إِنَّ هٰؤُلَاءِ وَالِحَوَتُكَ يُكْرِمُونَنَا "şüphesiz şunlar ve kardeşlerin, bize ikram ederler"; إِنَّ هٰذَا نَفْسُهُ شُجَاعٌ "şüphesiz şunun kendisi cesurdur" ve إِنَّ قَطَامَ وَهِنْدٌ عِنْدَنَا "Muhakkak ki **Katâme** ve **Hind** bizim yanımızdadırlar" denilmesi câizdir. Bunun câiz oluşunun sebebi şudur: " إِنَّ kelimesinin ameli aslında zayıftır. Bunun amelinin tesiri ismi üzerinde görülemeyecek kadar zayıf olursa, bu durumda amelinin tesiri iyice zayıf demektir. Böylece üzerine bu edatın dâhil olmasından önce sabit olan hüküm gereğince, isminin merfû olması câiz olur. O gelmezden önceki hüküm ise, o ismin mübtedâ oluşudur." İşte **Ferrâ**'nın görüşünün izahı bundan ibarettir. Bu, güzel bir izah olup, Basralıların görüşünden daha evlâdır. Çünkü Basralıların görüşleri, ilahî kelâmın, mevcud tertibinin doğru olmadığı neticesini gerektirir. Onlara göre tertibin doğruluğu, âyetin nazmının bozulmasıyla temin edilir. **Ferrâ**'nın görüşüne göre, böyle birşeye ihtiyaç voktur. Şu halde bu daha uygun olur.

İKİNCİ MESELE
إِنَّ 'nin Ameli Hakkında İzahlar

Bazı nahivciler, "Hiç şüphesiz إِنَّ kelimesi, mübtedâ haber cümlesi üzerine dahil olan bir edattır. Mübtedânın mübtedâ, haberin de haber olması, bu harf dahil olduktan sonra da, dahil olmazdan önce de mevcut olan, gerçek bir vasıftır. Mübtedânın mübtedâ olması, merfû olmasını gerektirir" demişlerdir.

Bu sâbit olunca biz deriz ki: إِنَّ lâfzının ismi üzerine atfedilen kelimenin, bu harfin amel ettirilmesi ile mansub olması câiz olduğu gibi, gerçekte kendisinden bahsedilen ve haber verilen bir mübtedâ olduğu için merfû kılınması da câizdir.

Keşşâf sahibi bu görüşü tenkîd ederek, şöyle demiştir: " إِنَّ lâfzının isminin mahalline atfedilen kelimenin merfû olması, ancak haber zikredildikten sonra sözkonusu olur. Nitekim sen, lafzına göre mansub; إِنَّ 'nin isminin mahalline göre ise merfu olarak, إِنَّ زَيْدًا مُنْطَلِقٌ وَعَمْرًا (وَعَمْرٌو) "Zeyd ve Amr gidiyorlar" diyebilirsin. Çünkü burada atıftan önce haber zikredilmiştir. Fakat bu, haber zikredilmeden önce olsaydı câiz olmazdı. Çünkü biz bu kelimeyi, إِنَّ 'nin isminin mahalline bakarak merfû okuduğumuzda, إِنَّ 'nin ismi üzerinde âmil olan şey, mübtedâ olmuş olur. Böyle olunca da, إِنَّ 'nin haberinde âmil olan da, yine mübtedâ olur. Çünkü mübtedâ ve haberde müessir olan, "ibtidâ" lafzıdır. Bu durumda, sonra gelen haberin, hem إِنَّ harfi, hem de, "ibtidâ" lafzı sebebi ile merfû olması gerekir. Bu durumda da, tek bir merfû üzerinde, farklı iki ref edici âmil birleşmiş olur ki bu imkânsızdır."

Bil ki **Keşşâf sahibi**'nin bu görüşü zayıftır. Bu zayıflığın izahı, birkaç şekilde yapılabilir:

a) Nahivcilerin, "râfi'a" (ref edici) ve "nâsıba" (nasbedici) diye ifâde ettikleri şeyler, zatları ve mahiyetleri icabı böyle değillerdir. Çünkü bunun böyle olduğunu hiçbir akıllı söyleyemez. Aksine bundan murad, bu gibi şeylerin, vad' ve ıstılah hasebi ile, bu hareketler için birer muarrif (işaretçi) olarak tanınmalarıdır. Birçok muarrifin aynı şeye işaret etmesi imkânsız değildir. Baksana sonradan var olan varlıkların herbir parçası, Allah'ın varlığına delâlet etmektedir.

b) **Keşşâf sahibi** bu görüşünü, إِنَّ kelimesinin, hem ismini nasb, hem de haberini ref etmede, tesir sahibi olma özelliğine dayandırmıştır. Kûfeliler ise bunu kabul etmeyerek, "Bu harfin, haberini ref etmede kesinlikle tesiri yoktur" demişlerdir. Biz bu meseleyi Bakara sûresinde iyice anlattık.

c) Birçok şeyin birbirleri üzerine atfedilmeleri halinde, tek bir haber, hepsinin birden haberi olmaz. Çünkü birşeyin haberi, o şeyin halini anlatma ve durumunu ortaya koymaktan ibarettir. Halbuki bir şeyin halinin ve durumunun, diğer bir şeyin hali ve durumunun aynısı olması imkânsızdır. Çünkü, tek bir sıfat, çeşitli varlıklarla kâim olamaz. Bu sâbit olunca, haberin her ne kadar lafız itibari ile tek olsa da, aslında birkaç tane olduğu ortaya çıkmış olur. Bunun da takdir ve niyyete göre olacağında hiç şüphe yoktur. Hakîkatte haberin birkaç tane olması ve bazısının إِنَّ harfi ile, bazısının da "ibtidâ" lafzı ile merfû olması imkânsız olmaz. Böyle olması halinde de, tek bir merfû üzerinde, iki değişik ref edici âmil birleşmiş olmaz. Bunu, şu husus da ortaya koyar: **Keşşâf sahibi**, haberin ve ismin zikredilmesinden sonra, isim üzerine atfedilen kelimenin hem merfu olmasının, hem de mansub olmasının caiz olduğunu kabul etmiştir. Hiç şüphesiz ki bu atıf o kelime için bir haber takdir ettiğimiz için caiz olmuştur. Biz bu takdir edilen haberin de, "ibtidâ" lafzı ile merfû kılındığına hükmediyoruz. Bu sabit olunca, biz deriz ki: "Haberden önce bir ismi, isme (mübtedâ üzerine) atfettiğimiz zaman, akıl, mutlak haberin takdir edilmesi gerektiği hükmünü verir. Bu ise ancak, birden çok haber takdir edildiğinde olur. Böyle olması halinde de, **Keşşâf sahibi**'nin ileri sürdüğü gereklilik sâkıt olur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Allah, ehl-i kitabın, imân etmedikleri müddetçe, bir hiç olduklarını beyân edince, bu hükmü herkese teşmil etmiş ve Allah ile âhiret gününe iman edip, sâlih amel işlemediği müddetçe, hiçbir insanın, herhangi bir fazilet ve şerefi olamayacağını açıklamıştır. Bu böyledir, çünkü insanın biri nazarî (teorik) diğeri de amelî (pratik) olmak üzere iki kuvveti vardır. İnsanın nazarî kuvvetinin (teori ve düşünce kuvvetinin)

mükemmelliği, ancak Hakk'ı bilip tanıması; ameli kuvvetinin mükemmelliği ise, ancak hayırlı (iyi) amel ve işlerde bulunması ile olur. Şeref bakımından bilgilerin en üstün olanı, varlıkların en şereflisini bilmektir ki o da Allah Teâlâ'dır. O'nu en güzel şekilde tanımak ise, O'nun haşr'a ve neşre (yeniden diriltmeye ve hesaba) kâdir olduğunu bilmekle olur. Binaenaleyh hiç şüphe yok ki bilgilerin en üstünü,Allah'a ve âhirete iman etmektir. Amellerin en hayırlısı ve en efdali ise, şu iki şeydir:

a) Ma'bûd'a saygıyı ifâde eden amellere (ibadetlere) devam etmek, ve

b) Mahlûkat'a faydalı olmak için sa'y-ü gayret göstermektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) اَلتَّعْظِيمُ لِأَمْرِ اللّٰهِ وَالشَّفَقَةُ عَلَى خَلْقِ اللّٰهِ *"Allah'ın emrine saygı ve Allah'ın mahlûkatına şefkat göstermek"* buyurmuştur.

Daha sonra Allah, böyle bir imân ve amele sahip olan kimsenin, Kıyâmete korkusuz ve kedersiz olarak varacağını beyân buyurmuştur. Bu iki ifâdenin, (yani korku ve hüzün kelimelerinin) peşpeşe getirilmesinin hikmeti şudur: Korku istikbâli, keder ise geçmişi alâkadar eden şeydir. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah, böyle kimselerin Kıyâmetin dehşetini görmeleri sebebi ile, üzerlerine hiçbir korkunun gelmeyeceğini; dünyanın lezzetlerini ve hoş şeylerini kaybetmiş olmaları sebebi ile de mahzun olmayacaklarını söylemiştir. Çünkü böylesi insanlar, kendileri için dünyada mevcut olan şeylerden daha büyük daha şerefli ve daha güzelini, orada, âhirette bulacaklardır. Bu durumda olan kimse ise, elinden çıkardığı dünyevî lezzetler ve hoş şeyler yüzünden mahzûn olmaz.

Kulun Kıyamette Korkusuz Olması Ne Demektir?

Bu durumda, eğer, "masum (günahsız) olmayan mükellef, nasıl Kıyametin dehşetinden uzak ve korkusuz olabilir?" denilir ise, buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) Allah Teâlâ, bunu amel-i sâlih işlemiş olma şartına bağladı. Halbuki insan, günahların hepsini terkettiği ve hiçbirini işlemediği zaman, amel-i sâlih yapmış olur.

2) Böyle bir korku bulunsa bile, bu geçici bir korku olup, hesaba alınmayacak kadar küçük bir korkudur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Amel-i Salihi Şart Sayan Mu'tezile'ye Red

Mu'tezile şöyle demektedir: Allah Teâlâ, bu kimseler için orada korku ve kederin bulunmamasını, iman ve amel-i sâlih şartına bağlamıştır. Bir şarta bağlı olan şey, o şart bulunmadığı zaman bulunmaz. Binâenaleyh bundan, iman edip de amel-i salih işlemeyen kimseler için korku ve kederin bulunacağı neticesi çıkar. Bu da büyük günah sahibinin affedilmesine mani olur.

Cevap: Allah'ın, büyük günah sahibini affedeceğine dair kesin bir hüküm

verilemez.. Binâenaleyh, affedildikleri açıkça belirtilmezden önce, bu korku ve keder mevcut demektir.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, âyetin başında إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا *"Şüphe yok ki iman edenler..."*; âyetin sonunda da, مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ *"..Allah'a iman edenler..."* buyurmuştur. Bu tekrârın şu iki faydası bulunmaktadır:

a) Münafıklar, kendilerinin mü'min olduklarını iddia ediyorlardı. Binâenaleyh bu tekrarın faydası, münafıkları, korku ve kederin bulunmaması vaadinin dışında tutmaktır.

b) Allah Teâlâ "iman" lafzını mutlak zikretmiştir. İman sözünün içine, pekçok kısım girer ki, bunların en kıymetlisi, Allah'a ve âhiret gününe iman etmektir. Binâenaleyh, bu tekrarın faydası bu iki kısmın, imanın kısımlarının en şereflisi olduğuna dikkat çekmek olur. Biz, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا *"Ey iman edenler..."* ifadesinin tefsirinde, pek çok açıklamada bulunmuştuk ki, bunların hepsi de buraya uygundur.

ALTINCI MESELE

إِنَّ nin ismine râcî olacak zamir hazfedilmiş olup takdiri, مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ "Onlardan da iman eden kimse..." şeklindedir. Ama, karîne kaim olduğu için bu zamirin hazfedilmesi güzel ve yerinde olmuştur.

* *
*

Yahudilerin, Hoşlanmadıkları Talimatlar Getiren Peygamberleri Öldürmeleri

لَقَدْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَأَرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ رُسُلًا كُلَّمَا جَاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا
لَا تَهْوَىٰ أَنفُسُهُمْ فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ ﴿٧٠﴾

"Celâlim hakkı için, biz İsrailoğullarından sapasağlam teminat almış, onlara peygamber göndermişizdir. Ne zaman bir peygamber, kendilerine hoşlanmayacağı bir şeyi getirdiyse birtakımını yalana çıkardılar, birtakımını da öldürdüler"

(Mâide, 70).

Bil ki, Allah'ın bu buyruğundan maksadı, İsrailoğullarının isyanlarını ve Allah'ın

ahdini yerine getirme konusunda ne denli direttiklerini beyân etmektir. Bu ifâde, O'nun bu sûreye başlamış olduğu *"bağlandığınız ahidleri yerine getirin"* (Mâide, 1) konusuyla alâkalıdır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Andolsun ki biz İsrailoğullarından sapasağlam teminat almıştık..."* buyurmuştur. Yani, "Biz, hem delilleri, hem de o delillerden istidlâle götüren aklı yarattık ve onlara, şer'î kanunları ve hükümleri tarif edip anlatan peygamberler gönderdik" demektir.

Hak Teâlâ'nın, كُلَّمَا جَاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَىٰ أَنفُسُهُمُ *"Ne zaman bir peygamber, kendilerine canlarının hoşlanmayacağı bir şeyi getirdiyse..."* buyruğu, âyette geçen رُسُلًا "peygamber" kelimesinin sıfatı olan bir şart cümlesidir. Mevsûfa râci olacak olan zamir ise hazfedilmiş olup kelamın takdiri, كُلَّمَا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ بِمَا لَا تَهْوَىٰ أَنفُسُهُمُ "Her ne zaman onlardan bir peygamber, onlara, hoşlanmayacakları bir şeyi getirdiyse.." şeklindedir. Yani, "Onların arzularına uymayan, isteklerine ters düşen güç mükellefiyetlerden bir şey getirdiği zaman..." demektir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç soru vardır:

a) Âyetteki şartın cevâbı nerededir? Çünkü فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ *"Birtakımını yalana çıkardılar, birtakımını da öldürdüler"* ifâdesi, şartın cevâbı olmaya elverişli değildir. Çünkü bir tek peygamber iki fırka olamaz..

Cevap: Şartın cevâbı mahzûftur. Bunun hazfedilmesi caizdir. Çünkü zikredilen şeyler, cevabın hazfedildiğine delil olup, kelâmın takdiri, كُلَّمَا جَاءَهُمْ رَسُولٌ نَاصَبُوهُ "Her ne zaman bir peygamber onlara geldiyse, onlar savaş ilan edip onun karşısına dikildiler" şeklindedir. Daha sonra da, "Onlar onun karşısına nasıl dikildiler?" denilince de, "Bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da yalanlayarak..." şeklinde cevap verilmiştir. Soru soranın, "Tek bir peygamber iki fırka olamaz" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın *"Ne zaman bir peygamber onlara..."* ifâdesi, peygamberlerin çok olduğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh şüphesiz, o peygamberleri iki gruba ayırmıştır.

Muzarî Fiilin Mazîye Atfedilmesinin İzahı

b) Cenâb-ı Hak, niçin iki fiilden birisini mazi, diğerini de muzari getirmiştir?

Cevap: Allah Teâlâ, o ehl-i kitabın her durumda ve her vesilede, **Hz. İsa**'yı ve **Musa**'yı nasıl tekzib ettiklerini; onların, Allah'ın emirlerine ve mükellefiyetlerine karşı nasıl karşı koyup direttiklerini açıklamıştır. Nitekim âlimlerin bazısına göre, **Hz. Musa** zorba kavimle savaşma hususundaki emrini kabul etmeyip direten ümmetinin verdiği uğursuzluk ve ıstırapla çölde vefat etmiştir.

Öldürme işine gelince bu, onların, **Hz. Zekeriyyâ** ve **Hz. Yahya** (a.s)'ya yaptıkları şeydir. Yine onlar, şayet Allah onları dileklerinden men etmeseydi, **Hz. İsa**'yı da

öldürmeye kastetmişlerdi. Hatta onlar, Hz. İsa'yı öldürdüklerini iddia ediyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak "yalanlama" işini, onların Hz. Musa'ya karşı yapmış oldukları muâmelelerine bir işaret olsun diye mazi sîğasıyla getirmiştir. Çünkü o günden bu güne pek çok zaman geçmiştir.. Öldürme işi de onların Hz. Zekeriyya, Yahya ve İsa (a.s)'ya yapmış oldukları muâmelelerine bir işaret olsun diye, muzari (şimdiki zaman) lafzıyla getirmiştir. Çünkü bu zaman, yakın bir zamandır. Böylece bu adeta, hazır içinde yaşadığımız zaman gibi olmuş olur.

c) فَرِيقًا كَذَّبُوا وَ فَرِيقًا يَقْتُلُونَ ifâdelerinde, mef'ûl olan kelimenin فَرِيقًا öne alınmanasının faydası nedir?

Cevap: Öne almanın, o şeye gösterilen ihtimam ve ilginin fazlalığından dolayı olduğunu biliyorsun.. Binâenaleyh, yalanlamak ve öldürmek her ne kadar kötü şeyler ise de, peygamberleri yalanlayıp onları öldürmek çok daha fazla çirkin şeylerdir. İşte âyetteki bu takdim, böyle bir mânadan dolayı olmuştur.

* *
*

O Yahudilerin Kör ve Sağır Kesilmeleri

وَحَسِبُوٓا۟ أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا۟ وَصَمُّوا۟ ثُمَّ تَابَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا۟ وَصَمُّوا۟ كَثِيرٌ مِّنْهُمْ ۚ وَٱللَّهُ بَصِيرٌۢ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٧١﴾

"Ve öyle sandılar ki bir belâ olmayacaktır. Kör kesildiler, sağır kesildiler onlar. Sonra Allah onlara tevbe nasip etti. Sonra yine içlerinden birçoğu kör ve sağır oldular. Allah, ne yaparlarsa hakkıyla görücüdür"

(Mâide, 71).

Sonra Allah, وَحَسِبُوٓا۟ أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ *"Ve öyle sandılar ki bir belâ olmayacak..."* buyurmuştur. Bu cümle ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, Kisaî ve Ebû Amr, nûn harfinin refiyle أَلَّا تَكُونُ; diğer kıraat imamlarıysa, nûn harfinin nasbiyle أَلَّا تَكُونَ şeklinde okumuşlardır.

İlmin Derecelerini İfâde Eden Farklı Lafızlar

Vahidî bu mesele hakkında güzel bir izahta bulunarak şöyle der: Fiiller üçe ayrılır:

1) İlim, katî olarak bilmek (teyakkun) ve iyice araştırmak, ortaya çıkarmak (tebeyyün) gibi, bir şeyin sübut bulup karar kıldığına delâlet eden fiiller. Böylesi fiillerden sonra fiili nasbeden sakin أَنْ değil, şeddeli أَنَّ bulunur. Bu böyledir, çünkü şeddeli أَنَّ bir şeyin sebât bulup karar kılmış olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh, ilim, istikrâr ve sebâta delâlet edip, şeddeli olan أَنَّ de, bu manayı ifade edince, aralarında bir uyum ve benzerlik meydana gelmiş olur. Söylediğimiz bu şeyin Kur'ân'daki misâli Hak Teâlâ'nın وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ *"Şüphesiz onlar da Allah'ın apâşikâr Hakk'ın ta kendisi olduğunu bileceklerdir"* (Nûr, 25) أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ *"Onlar bilmediler mi ki şüphesiz Allah, kullarından tevbeyi kabul edecek..."* (Tevbe, 104) أَلَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى *"Allah'ın gördüğünü hiç bilmedi mi?"* (Alak, 14) âyetleridir. Bu son âyette أَنَّ nin başında bulunan bâ harfi zâidedir.

2) Sebât ve istikrârın aksine delâlet eden fiiller. Meselâ أَطْمَعُ "arzu ediyorum" tamah ediyorum" أَخَافُ "korkuyorum" ve, أَرْجُوا "umuyorum,ümid ediyorum" vb. fiiller gibi. İşte bu fiillerle ancak, fiili nasbeden sakin أَنْ kullanılır. Nitekim Allah, وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي *"Ceza gününde kusurlarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur"* (Şuarâ, 82), تَخَافُونَ أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ *"İnsanların sizi tutup kapmasından korkuyordunuz..."* (Enfâl, 26) ve فَخَشِينَا أَنْ يُرْهِقَهُمَا *"Biz de, o çocuğun onları azgınlığa ve küfre sürüklemesinden endişe ettik de..."* (Kehf, 80) buyurmuştur.

3) حَسِبَ "zannetti" ve kardeşleri gibi, bazan birinci, bazan da ikinci mânaya gelen fiiller. Binâenaleyh, حَسِبَ fiili bazan sübut bulmayan ve karar kılmayan şeyler hakkında أَطْمَعُ – أَرْجُو mânasına; bazan da, sübût bulup karar kılan şeyler hakkında kullanılan "ilim" anlamında ele alınır.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Âyette geçen حَسِبُوا lâfzını, "sübût bulup karar kılan" mânasına hamletmek mümkündür. Çünkü, İsrâiloğulları bu yalanlama ve öldürmeleri sebebiyle bir fitneye ve azaba düşmeyeceklerine kesinkes inanıyorlardı.. Yine bu fiili, sübut bulup karar kılmak mânasına hamletmemek de mümkündür. Çünkü onlar bu yalanlama ve adam öldürme işini, makamlarını korumak ve kendilerine yandaş bulmak için yapıyorlardı. Böylece onlar kalbleriyle, bunun bir hata ve isyân olduğunu biliyorlardı. Lafız, söylediğimiz bu iki mânadan her birine muhtemel olunca, hiç şüphesiz bu iki kıraatten her birinin sahih olacağı ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh, أَنْ لَا تَكُونَ kelimesini merfû okuyan kimseye göre mana أَنَّهُ لَا تَكُونُ şeklinde olmuş olur ki, daha sonra şeddeli olan أَنَّ deki nunun birisi kaldırılıp, böylece de hazfedilen zamirin yerine bir lâ (لَا) getirilmiş olur. Binaenaleyh şayet sen, hazfedilen zamirin yerine, "sîn", "sevfe" ve "kad" gibi edatları getirmediğin müddetçe merfû okuyarak عَلِمْتُ أَنْ يَقُولُ demen güzel olmaz.

Bu edâtlardan birinin getirildiğine misâl, Cenâb-ı Hakk'ın عَلِمَ اَنْ سَيَكُونُ *"Allah muhakkak bilmiştir ki..."* (Müzzemmil, 20) âyetidir. Mansûb okunmasının sebebi ise açıktır.

Vâhidî, sözüne devamla şöyle der: "Kur'ân-ı Kerim'de her ikisiyle alâkalı olarak da âyet bulunmaktadır. Meselâ: "Mansûb okuyup da, bundan sonra sakin اَنْ'in geldiğini söyleyenlere misâl, اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ اَنْ يَسْبِقُونَا *"Yoksa kötülük yapanlar bizim elimizden kaçıp kurtulacaklarını mı sandılar?"* (Ankebut, 4); اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ اَنْ نَجْعَلَهُمْ *"Yoksa kötülükleri kazananlar kendilerini iman edip salih amcller işleyenler gibi yapacağımızı mı sandılar?"* (Casiye, 21) ve الٓمٓ اَحَسِبَ النَّاسُ اَنْ يُتْرَكُوا *"Elif-lâm-mîm insanlar bırakılıvereceklerini mi sandılar.."* (Ankebut, 1-2) âyetleridir.

Merfû okuyanların âyetten misali ise: اَمْ يَحْسِبُونَ اَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ *"Yahut biz onların içlerinde gizlediklerini ve aralarındaki fısıltılarını işitmiyoruz mu sanıyorlar?"* (Zuhruf, 80); اَيَحْسَبُونَ اَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ *"Onlar kendilerine imdâd ettiğimiz (verdiğimiz) ... ile..."* (Mü'minûn, 55) ve اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ *"İnsan zanneder mi ki biz onun kemiklerini toplayıp bir araya getirmeyeceğiz?..."* (Kıyâme, 3) âyetleridir. İşte burada geçen اَنْ'ler, اَنْ'den tahfif edilen اَنْ'dir. Çünkü fiil-i muzariyi nasbeden اَنْ'den sonra لَنْ edâtı gelmez.

ظَنَّ fiili hakkındaki iki görüşün misallerine gelince bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın اَنْ ظَنَّا اَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ *"Ayakta tutacaklarını zannederlerse.."* (Bakara, 230) âyetleriyle, وَاَنَّا ظَنَنَّا اَنْ لَنْ تَقُولَ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا *"Gerçek biz de insan (olsun), cin (olsun) Allah'a karşı (hiçbirl) aslâ yalan söylemez, sanmıştık"* (Cin, 5) ve وَاَنَّهُمْ ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ اَنْ لَنْ يَبْعَثَ اللّٰهُ اَحَدًا *"Hakikaten onlar da, sizin zannettiğiniz gibi, Allah'ın hiçbir kimseyi kat'iyyen diriltemeyeceğini sanmışlar"* (Cin, 7) âyetleridir. Bu son iki âyette bulunan اَنْ tıpkı, عَلِمَ اَنْ سَيَكُونُ *"Muhakkak bilmiştir ki..."* (Müzzemmil, 20) âyetinde olduğu gibi, şeddeli olan اَنَّ'den hafifletilmiş اَنْ'dir. Çünkü fiil-i muzariyi nasbeden لَنْ، اَنْ edâtıyla beraber kullanılmaz. Zira لَنْ edatı te'kid bildirir. Fiil-i muzariyi nasbeden اَنْ ise, izah ettiğimiz gibi, istikrâr ve sübûtun bulunmayışını ifade eder.

İKİNCİ MESELE حَسِبَ fiili, iki mef'ûl alması gereken fiillerdendir. Ancak ne var ki âyetteki اَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ *"bir belâ olmayacak..."* ifadesi, حَسِبَ maddesinin iki mef'ûlünün yerini tutan bir cümledir. Çünkü bunun mânası, "Onlar fitne ve belânın, başlarına gelmeyeceğini zannettiler" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
"Fitne"nin Buradaki Manası

Müfessirler فِتْنَةٌ kelimesi hakkında birkaç izah zikretmişlerdir. Bu kelimenin mânası, dünya ve âhiret azâbına hasredilmiştir. Dünya azâbıysa birkaç çeşittir: Kıtlık, vebâ, öldürülme, düşmanlık, insanlar arasında olan buğz ve kin, bir de talihin ters gitmesi ve uğursuzluk... bunlardandır. Bütün bunlar ise, onların başına gelmiştir. Müfessirlerden her biri, فِتْنَةٌ kelimesini bu manalardan birisine hamletmiştir:

Bil ki, onların başlarına fitne gelmeyeceğini zannetmeleri iki mânaya gelebilir:

a) Onlar, **Musa** (a.s)'nın şeriatının neshedilmesinin imkânsız olduğuna inanıyorlardı. Ve yine onlar, kendilerine başka bir şeriat getiren her peygamberi yalanlamalarının ve öldürmelerinin kendilerine vâcip olduğuna inanıyorlardı.

b) Onlar her ne kadar, içlerinden, bu yalanlama ve öldürme hususunda hatalı olduklarına inanıyor iseler de: "Biz Allah'ın evlatları ve dostlarıyız" diyorlar ve atalarının, dedelerinin peygamber oluşunun, bu öldürme ve yalanlama sebebiyle müstehak oldukları cezâyı, kendilerinden uzaklaştıracağına inanıyorlardı.

Sonra Cenâb-ı Hak, فَعَمُوا وَصَمُّوا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ *"Kör kesildiler, sağır kesildiler onlar. Sonra Allah onlara tevbe nasip etti. Sonra yine içlerinden birçoğu kör ve sağır oldular. Allah ne yaparlarsa hakkıyla görücüdür"* buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kör ve Sağır Kesilmelerinin İki Kere Oluşunun Manası

Âyet-i kerime, Hakk'a ulaşma hususundaki körlük ve sağırlıklarının iki defa hasıl olduğuna delâlet etmektedir. Müfessirler, bu iki defa ile ne murad edildiği hususunda ihtilaf ederek, şunları ileri sürmüşlerdir:

1) Bundan murad şudur: Onlar, **Hz. Zekeriyya, Hz. Yahya** ve **Hz. İsa** (a.s) zamanlarında hidâyete karşı kör ve sağır oldular da, sonra Allah onlardan bir kısmına imanı nasîb ederek, tevbelerini kabul etti. Daha sonra bunların pek çoğu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr etmek sûreti ile, O'nun zamanında (ikinci defa) kör ve sağır oldular. Cenâb-ı Hak, *"içlerinden bir çoğu..."* buyurmuştur. Çünkü yahûdilerin ekserisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'i inkâr hususunda ısrar etmişlerse de, **Abdullah İbn Selâm** (r.a) ve arkadaşları gibi, içlerinden bir grup ona imân etmişlerdir.

2) Onlar buzağıya ibadet ettikleri esnada kör ve sağır olmuşlar, sonra bu şirklerinden tevbe etmişler, Allah Teâlâ da onların tevbelerini kabul etmiştir. Sonra bunlardan pek çoğu, işi sarpa sardırarak, kör ve sağır olmuşlardır ki bu da onların, Allah'ı açıkça görmeyi istemeleri ve meleklerin inmesini talep etmeleridir.

3) **Kaffâl** (r.h) şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak, İsrâ (Benî İsrâil) sûresinde, bu âyetin tefsiri mahiyetindeki birçok âyet getirerek, *"Biz kitapta, İsrâiloğullarına şu haberi verdik: "Siz yeryüzünde muhakkak iki kere fesad çıkaracaksınız ve muhakkak büyük bir serkeşlik yapıp azacaksınız. İşte o ikiden birincisinin vakti gelince, çok çetin bir kuvvete sahip kullarımızı üzerinize musallat kıldık ve onlar evlerin(izin) aralarına kadar girip, (sizi) aradılar. (Bu), yerine getirilmiş bir vaad idi. Sonra bunlara karşı size tekrar devlet ve galebe (üstünlük) verdik. Mallarla ve oğullarla sizin imdadınıza yetiştik ve sizi sayıca çoğalttık..."* (İsrâ, 4-6) buyurmuştur ki bu onların (hidayete karşı) birinci körlük ve sağırlıklarıdır. Sonra Hak Teâlâ, *"Artık diğer (fesadın) vakti gelince, yüzlerinizi (korkudan) karartsınlar, mescidlerinize, birinci defa girdikleri gibi girsinler, galebe ve istilâ ettiklerini alabildiğine mahvetsinler diye (yine size düşmanlarınızı musallat ettik)"* (İsrâ, 7) buyurmuştur ki bu da, "sonra yine içlerinden bir çoğunun (ikinci defa) kör ve sağır olmalarıdır."

4) Âyetteki, *"Kör kesildiler, sağır kesildiler onlar"* tabirinin mânası, **Hz. Dâvûd** ile **Hz. Süleyman** ve diğer peygamberlerini, Cenâb-ı Hak onlara peygamber olarak gönderdiğinde tahakkuk etmiştir. Sonra onlar Allah'a imân etmişler ve Allah tevbelerini kabul etmiş, daha sonra araya bir fetret (peygambersizlik) devri girince, yeniden kör ve sağır olmuşlardır.

İKİNCİ MESELE

"Onları Allah kör ve sağır etti" mânasında olmak üzere, bu ifade عَمُوا وَصَمُّوا şeklinde okunmuştur. Bu, "körlüğü ve sağırlığı, onlara Allah verdi ve damga gibi vurdu" demektir. (Bu tıpkı senin, bir kimseye, kısa bir mızrakla yani أَنَزْتُ (nezk) ile vurduğun zaman نَزَكْتُهُ; dizinle yani "rukbe"nle vurduğun zaman رَكَبْتُهُ demen gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, *"Sonra yine içlerinden birçoğu, kör ve sağır oldular"* ifâdesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, Araplardan أَكَلَنِي الْبَرَاغِيثُ "Onlar, yani pireler beni yedi" diyenlerin kullanışına göre bir ifâdedir.

b) Âyetteki, كَثِيرٌ مِنْهُمْ *"içlerinden birçoğu"* ifâdesi, ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا *"Sonra.. kör ve sağır oldular"* ifâdesindeki fiillerin fail zamiri olan "vâv"dan bedeldir. Kur'ân-ı Kerim'de, bedel olarak getirilen ifâdeler çoktur. Nitekim Cenâb-ı Hak, الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ *"O, herşeyi güzel yapan, yani yaratandır"* (Secde, 7) ve وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً *"Beytullaha haccetmek, insanlar, yani ona yol bulabilenler üzerinde, Allah'ın bir farzıdır"* (Âl-i İmran, 97) buyurmuştur. Âyet-i kerimede كَثِيرٌ مِنْهُمْ ifâdesini "bedel" kabul etmek, son derece güzel ve yerindedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu ifâdeyi kullanmaksızın sadece ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا *"Sonra, kör ve sağır oldular"* demiş olsaydı, bu, onların hepsinin böyle olduğu zannını uyandırırdı. Ama كَثِيرٌ مِنْهُمْ

"içlerinden birçoğu" deyince, bu ifâde onların hepsi için olmayıp, ekserisi için bu durumun tahakkuk ettiğini gösterir.

c) Âyetteki مِنْهُمْ كَثِيرٌ *"içlerinden birçoğu"* ifadesi, mahzûf bir mübtedanın haberi olup, takdiri, هُمْ كَثِيرٌ مِنْهُمْ "Onlar, içlerinden birçoğudur" şeklindedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hiç şüphesiz âyetteki "kör ve sağırlık"tan maksad, onların cehalet ve küfürleridir. Buna göre biz deriz ki, onlardaki bu cehâletin ve küfrün yaratıcısı ya Allah'tır ya kendileridir. Birinci ihtimal **Mu'tezile**'nin görüşünü iptal eder. İkinci ihtimal de bâtıldır, zira insan, kendisi için cehâletin ve küfrün tahakkuk etmesini kesinlikle tercih etmez. Buna göre **Mu'tezile**, "Onlar bunu, cehalet değil, bir ilim olduğunu zannettikleri için tercih etmişlerdir" der ise, biz de deriz ki: "Bunun neticesi de, onların, bu cehâleti tercih edişleri, bunun dayandığı bir başka cehâletten ötürüdür. Ancak cehâletler teselsül etmez, mutlaka bir ilk cehâlette kesilir. Binâenaleyh zikrettiğimiz sebepten ötürü, bu ilk cehâletin failinin kul olması câiz değildir. Bundan dolayı, bunun fâil ve yaratıcısının Allah Teâla olması gerekir.

Sonra Allah Teâlâ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ *"Allah, onların, peygamberleri öldürme ve yalanlama gibi, yaptıkları herşeyi hakkıyla görendir"* buyurmuştur ki bundan maksad ilâhî bir tehdiddir.

* *
*

"Allah İsa'dır" Diyenler Kâfir Olmuşlardır

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ ۖ وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ
اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ ۖ إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ
وَمَأْوَاهُ النَّارُ ۖ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ﴿٧٢﴾

"Meryem oğlu Mesih, gerçekten Allah'ın kendisidir" diyenler, andolsun ki kâfir olmuş(lar)dır. Halbuki (bizzat) Mesih, "Ey İsrâiloğulları benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin" demişti. Zirâ kim Allah'a eş katarsa hiç şüphesiz Allah ona cenneti haram kılar, Onun varacağı yer ateştir. Zalimlerin hiçbir yardımcıları da yoktur"

Bil ki Allah Teâlâ yahûdilerden çokça bahsedince, burada da hristiyanlardan bahsetmeye başladı ve onlardan bir gürûhun "Allah, Meryem'in oğlu Mesih'in (İsa'nın) kendisidir" dediklerini nakletti. Bu, **Ya'kûbiyye** fırkasının sözüdür. Çünkü onlar, "Meryem bir ilah doğurdu" diyorlardı. Belki bu mezhebin görüşü, onların "Allah Teâlâ, İsa'nın zatına (kendisine) hulûl etti ve İsa'nın zatı ile birleşti" demeleridir.

Daha sonra Allah Teâlâ, **Mesîh (İsa)** (a.s)'dan, onun, *"Ey İsrâiloğulları, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin.."* dediğini nakletmiştir. Bu ifâde, hristiyanların sözünün yanlış olduğuna dâir, kat'î ve kesin hüccetin ne olduğuna bir dikkat çekmedir. Bu böyledir. Çünkü **Hz. İsa** (a.s), sonradan meydana gelmenin (hâdis olmanın) delillerinin kendi üzerinde açık ve belli olduğu hususunda, kendisi ile diğer insanlar arasında bir ayırım yapmamıştır.

Sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوَيهُ النَّارُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنصَارٍ *"Zira kim Allah'a eş katarsa hiç şüphesiz Allah O'na cenneti haram kılar. Onun varacağı yer ateştir. Zâlimlerin hiçbir yardımcıları da yoktur"* buyurmuştur ki bunun mânası açıktır. Bizim âlimlerimiz, fasıkların (günahkârların) cezasının ebedî olmayacağı hususunda şöyle istidlâl etmişlerdir: "Çünkü Cenâb-ı Hak, müşriklerle ilgili vaîd ve tehdid çeşitlerinin en büyüğünün onlara cennetin haram kılınması, varacakları yerin cehennem olması; onlara yardım edecek hiçbir yardımcı ve şefaat edecek hiçbir şefaatçinin bulunmayışı olduğunu belirtmiştir. Eğer mü'min fasıkların (günahkârların) hâli de böyle olsaydı, müşriklerin, şirklerinden ötürü böyle bir vaîd ile tehdid edilmelerinin bir mânası kalmazdı.

* *
*

Allah, Üçten Biridir Diyenler Kâfir Olmuştur

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا إِلَٰهٌ وَاحِدٌ وَإِنْ لَمْ يَنتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٣﴾

"Allah hakîkaten üçün, üçüncüsüdür" diyenler andolsun, kâfir olmuştur. Halbuki bir tek tanrıdan başka hiçbir tanrı yoktur. Eğer demekte oldukları bu sözden vazgeçmezlerse, içlerinden o kâfir olanlara, mutlaka elîm bir azap dokunacaktır"

(Mâide, 73).

Cenâb-ı Hak *"Allah hakîkaten üçün, üçüncüsüdür" diyenler andolsun kâfir olmuştur"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetteki ثَلٰثَةٍ kelimesi izâfetten dolayı meksûr kılınmıştır. Bu kelimeyi, mansûb okumak câiz değildir. Çünkü bu وَاحِدٌ ثَلٰثَةٍ "üçünün biri" şeklindedir. Ama sen رَابِعُ ثَلٰثَةٍ dediğin zaman, sonu hem mansûb hem de meksûr okumak câizdir.Çünkü bunun mânası, O "Kendilerine katılmak sureti ile üçü dörde çıkaran" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Tesis İnancı

Hristiyanların, *"O, üçün, üçüncüsüdür"* sözü hakkında iki izah vardır:

1) Bu, bazı müfessirlerin görüşüdür. Bu görüşe göre, hristiyanlar bu sözleri ile, Allah, **Meryem** ve **Hz. İsa**'nın üç ayrı ilâh olduğunu kasdetmişlerdir. Bunu te'kid eden bir şey de, Cenâb-ı Allah'ın, **Hz. İsa** (a.s)'ya *"Ey Meryem oğlu İsa, insanlara "Allah'dan başka, beni ve anamı iki tanrı edininiz" diyen sen misin?"* (Mâide, 116) demesidir. Buna göre, *"üçün üçüncüsü"* ifâdesi, "üç ilâhın birisi" veya, "üç ilahtan birincisi" mânasındadır. Bunun mânasının böyle olduğunun delili ise, Allah'ın, onları reddederken, *"Halbuki bir tek tanrıdan başka hiçbir tanrı yoktur"* buyurmasıdır. Buna göre âyette bir hazif bulunmaktadır. Fakat bu ifâdede آلِهَةٌ "ilahlar" kelimesi zikredilmemiştir. Çünkü bunun, onların inançlarından olduğu malumdur. **Vâhidî** şöyle demiştir: "Allah'ın, üç ilahın üçüncüsü olduğu manasını kasdetmeksizin, "Allah üçün üçüncüsüdür" diyen kimse tekfir edilemez. Çünkü iki şeyin üçüncüsü, ilmi sebebi ile, Allah'tır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Her hangibir üç kişiden bir fısıldaşma olsa, muhakkak o (Allah), bunların dördüncüsüdür. Bir beş kişiden bu vuku'a gelse, mutlaka o (Allah), bunların altıncısıdır"* (Mücâdile, 7) buyurmuştur.

2) Kelâmcılar, hristiyanların şöyle dediklerini nakletmişlerdir: "Cevher tek, unsurları (uknûmları) ise üçtür: Baba, oğul ve Ruhu'l-Kudüs... Bu üçü, tek bir ilahtır. Nitekim "güneş", hem "kurs"u (dâire), hem ışığı hem de ısıyı kapsamaktadır." Buna göre hristiyanlar, "Baba" kelimesi ile, Tanrının zâtını; "Oğul" ile, kelimesini; "Ruh" ile de hayatını kastetmişler ve zat, kelime ve hayatın varlığını söyleyerek şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ'nın sözü olan "kelime", suyun içki ve süte karışması gibi, **Hz. İsa**'nın bedenine karışmıştır." Yine onlar, "Baba"nın bir ilah, "Oğul"un bir ilah ve "Ruh"un bir ilah ve hepsinin birlikte tek bir ilah olduğunu iddia etmişlerdir.

Bil ki bu görüşün bâtıl olduğu, aklın bedâheti ile malumdur. Çünkü üç, bir olmaz; bir de üç olmaz. Yeryüzünde hristiyanların sözü kadar bâtıl ve bozuk başka bir söz görülmemiştir.

Sonra Allah وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلاَّ اِلٰهٌ وَاحِدٌ *"Halbuki bir tek tanrıdan başka hiçbir tanrı yoktur"* buyurmuştur. Buradaki مِنْ (...dan) harf-i cerri hakkında iki görüş vardır:

1) Bu, bir bağlaç olup, zâiddir. İfâdenin takdiri, وَمَا اِلٰهٌ اِلاَّ اِلٰهٌ وَاحِدٌ "Ancak tek bir tanrı vardır" şeklindedir.

2) Bu kelime, istiğrâk (kapsamlılık) ifâde eder. Âyetin takdiri, "Varlık âleminde, tanrılık hakîkati hususunda sadece tek bir ferd vardır" şeklindedir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَاِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ *"Eğer demekte oldukları bu sözden vazgeçmezlerse, içlerinden o kâfir olanlara, mutlaka elîm bir azap dokunacaktır"* buyurmuştur.

Zeccâc şöyle der: "Bu ifâde, "Bu din üzere devam edenlere, elîm bir azap dokunacaktır" demektir. Çünkü onlardan pek çoğu hristiyanlıktan dönmüşler, tevbe etmişlerdir.

* *
*

Hristiyanları Tevbeye Davet

أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝ مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا
رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ انْظُرْ
كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْآيَاتِ ثُمَّ انْظُرْ أَنَّى يُؤْفَكُونَ ۝

"Hâlâ Allah'a tevbe edip, O'nun mağfiretini istemeyecekler mi onlar? Allah gâfûr ve rahîmdir. Meryem oğlu Mesîh, ancak bir peygamberdir. Ondan evvel de peygamberler gelip geçmiştir. Onun anası bir sıddîkadır. İkisi de yemek yerlerdi. Bak, biz âyetleri onlara nasıl apaçık bildiriyoruz. Sonra yine bak, onlar nasıl (hak'tan) çevriliyorlar!"

(Mâide, 74-75).

Cenâb-ı Hak, *"Hala Allah'a tevbe edip, O'nun mağfiretini istemeyecekler mi onlar"* buyurmuştur. **Ferrâ**, bu üslup hakkında, "Bu, Allah Teâlâ'nın, içkinin haram kılınması ile ilgili olarak gelmiş olan, فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ *"Artık vaz geçtiniz değil mi?"* (Mâide, 91) buyruğunda olduğu gibi istifham şeklinde bir emirdir" demiştir.

Hz. İsa, Sadece Peygamberlerden Biridir

Daha sonra Allah مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلاَّ رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ *"Meryem oğlu Mesih, ancak bir peygamberdir. Ondan evvel de peygamberler gelip geçmiştir. Onun anası da bir sıddîkadır"* buyurmuştur. Bu, "O, ancak, kendisinden önce gelip geçmiş peygamberler gibi bir peygamberdir; O, diğer peygamberlerin getirdiği gibi, Allah katından mucizeler getirmiştir. Eğer Allah, O'nun eliyle anadan kör doğanı ve alacalı (abraş) olanı iyileştirmiş ve ölüleri diriltmiş ise, aynı şekilde **Hz. Musa** (a.s)'nın eliyle de bir asâya can vermiş, onu hızla giden bir yılan haline getirmiş ve Kızıldeniz'i yarmıştı. Allah onu babasız yarattığı gibi, daha önce de **Hz. Âdem** (a.s)'i babasız ve annesiz yaratmıştır" demektir.

Meryem'in Sıddîka Olduğu

Âyetteki, *"Onun anası da bir sıddîkadır"* tabirinin tefsiri ile ilgili birkaç görüş vardır:

a) **Hz. Meryem**, Rabbisinin âyetlerini ve oğlunun, Rabbisi hakkında haber verdiği şeyleri tasdik etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Allah, O'nu tavsif ederken, *"O (Meryem), Rabbinin kelimelerini ve kitaplarını tasdik etti"* (Tahrim, 12) buyurmuştur.

b) Hak Teâlâ, *"Derken biz ona ruhumuzu göndermiştik ve O, kendisine hilkati tam bir insan şeklinde görünmüştü..."* (Meryem, 18) buyurmuştur. **Hz. Cebrâil, Meryem** ile konuşup, **Meryem** de O'nu tasdik ettiği için, O'na "sıddîka" denilmiştir.

c) Onun "sıddîka" olmasından maksat, günahlardan tamamen uzak durup, kulluk görevlerini yerine getirmede son derece gayret içinde olmasıdır. Çünkü, bu vasıfların kendisinde mükemmel olarak bulunduğu kimse, "sıddîk" diye isimlendirilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İşte onlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerle, sıddîklarla, şehidlerle, iyi adamlarla beraberdirler"* (Nisâ, 69) buyurmuştur.

Meryem ve İsa, Yemeye Muhtaç Olan Mahluklardı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, كَانَا يَأْكُلاَنِ الطَّعَامَ *"İkisi de yemek yerlerdi"* buyurmuştur.

Bil ki bundan maksat, hristiyanların görüşünün yanlışlığına istidlâl etmektir. Bu birkaç yönden izah edilebilir:

a) Annesi olan herkes, yok iken meydana gelmiş demektir. Böyle olan herkes ise, ilâh değil, mahlûk olur.

b) Bunlar, muhtaç varlıklardır.. Çünkü, onların yiyip içmeye son derece fazla

ihtiyaçları vardır. Halbuki ilah, bütün bu şeylerden müstağni olan zât demektir. Binâenaleyh, Hz. İsa'nın bir ilah olması nasıl düşünülebilir?

Yiyip İçmenin Tabii İhtiyaçtan Kinaye Olması Görüşü Zayıftır

c) Bazı alimler, Hak Teâlâ'nın *"İkisi de yemek yerlerdi"* buyruğunun abdest bozmaktan kinâye olduğunu, zira yiyip içen herkesin, mutlaka abdest bozması gerektiğini söylemişlerdir ki, bu şekildeki bir görüş, bana göre birkaç sebepten dolayı zayıftır:

1) Yiyip içen herkes, abdest bozacak diye bir kaide yoktur. Çünkü cennetlikler de yiyip içerler, ama abdest bozmazlar.

2) Yiyip içmek, taâm'a, yemeye-içmeye olan ihtiyaçtan dolayıdır. İşte böyle bir ihtiyaç, O'nun (Hz. İsa) ilâh olmadığına delâlet eden en güçlü delillerdendir. Binâenaleyh bizim, bu ifâdeyi başka bir şeyden kinâye kılmamıza gerek yoktur.

3) İlâh, yaratmaya ve îcad etmeye kâdir olandır. Şayet, Hz. İsa ilâh olsaydı, yiyip içmeksizin de kendisinden açlığın tesirini def etmeye kâdir olurdu. Hz. İsa, kendisinden zararı gideremediğine göre, O'nun alemlerin ilâhı olması nasıl düşünülebilir? Özet olarak diyebiliriz ki, hristiyanların görüşünün bozukluğu, bu hususta herhangi bir delile ihtiyaç hissettirmeyecek kadar açıktır.

Daha sonra Allah, اُنظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الآيَاتِ ثُمَّ انظُرْ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ *"Bak, biz âyetleri onlara nasıl apaçık bildiriyoruz. Sonra yine bak, onlar nasıl (haktan) çevriliyorlar!"* buyurmuştur.

Bir kimse birisini bir şeyden çevirip vazgeçirdiğinde, اِفْكًا – يَأْفِكُهُ – اَفَكَهُ denilir. "İfk" yalan söylemek demektir. Çünkü yalan da, haktan dönmek ve yüz-çevirmektir. O halde, bir şeyden çevrilmiş olmak, ondan dönmek, vazgeçmek demektir. Yağmur, kendisinden vazgeçip yağmadığında اُفِكَتِ الْاَرْضُ denilir. Buna göre اَنّٰى يُؤْفَكُونَ buyruğunun mânası, "Hak'tan nasıl da çevrilirler?" şeklindedir. Âlimlerimiz âyetin, onların hakkı düşünmekten dönderilmiş olduklarına delâlet ettiğini; zira insanın, kendisini hak ve doğrudan bâtıla, cehâlete döndürmesinin imkânsız olduğunu, çünkü insanın, kendisi için bunu tercih edemeyeceğini söylemişlerdir... Böylece biz, onları bundan çevirenin, Allah-u Teâlâ (c.c) olduğunu anlamış olduk.

* *
*

İnsana Fayda Verip Zararını Önleyemeyen Tanrı Olamaz

قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا ۚ وَاللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٧٦﴾

"De ki: "Allah'ı bırakıp da, size ne bir zarar, ne de bir fayda yapmaya gücü yetmeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Halbuki işiten ve bilen, Allah'ın ta kendisidir"

(Mâide, 76).

Daha sonra Cenâb-ı Hak, قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا *"De ki: "Allah'ı bırakıp da, size ne bir zarar, ne de bir fayda yapmaya gücü yetmeyen şeylere mi tapıyorsunuz?"* buyurmuştur. Bu da, hristiyanların görüşünün yanlış olduğuna bir başka delil olup çeşitli deliller ihtiva eden bir ifâdedir.

a) Yahudiler, **Hz. İsa**'ya düşmanca davranıyor ve ona, kötülük yapmaya yöneliyorlardı. Buna karşılıksa, **Hz. İsa** onlara hiç bir zarar veremiyordu; yine O'nun havarîleri, arkadaşları ve dostları, O'nu seviyorlardı ama buna rağmen **Hz. İsa**, onlara hiçbir dünyevî fayda temin edemiyordu. Binâenaleyh zarar vermekten ve fayda temin etmekten aciz olan kimsenin, bir ilâh olması nasıl düşünülebilir?

b) Hristiyanlara göre yahudiler **Hz. İsa**'yı çarmıha germişler ve O'nun kaburgalarını paramparça etmişlerdi. **Hz. İsa** susayıp, onlardan su isteyince de, onlar O'nun burun deliklerine sirke dökmüşlerdi. İşte bu derece zayıf olan bir kimsenin, bir ilâh olması nasıl makul ve akla uygun olabilir?

c) Âlemlerin ilâhı olanın, kendisi dışındaki her şeyden müstağni; kendisi dışındaki her şeyin de O'na muhtaç olması gerekir. Şayet **Hz. İsa** böyle olsaydı, O'nun Allah'a ibâdetle meşgul olması imkânsız olurdu. Çünkü ilâh olan başka bir şeye tapmaz. İlâha ibâdet edense, ancak kuldur. **Hz. İsa**'nın ibâdetlere ve taâtlere devam etmiş olduğu tevâtür yoluyla bilinince, biz, O'nun bunları, faydaları temin, zararı da def etme hususunda başkasına muhtaç olduğu için yapmış olduğunu anlamış oluruz. Bu durumda olan kimse, nasıl kullara fayda ulaştırmaya ve onlardan zararları savuşturmaya kâdir olabilir? Bu durumda olduğuna göre, O da, diğer kullar gibi bir kuldur. İşte bu, Cenâb-ı Allah'ın naklettiği gibi, **Hz. İbrahim** (a.s)'in babasına, *"Niçin*

duymayan, görmeyen ve senin hiçbir ihtiyacına cevap vermeyen (putlara) ibadet ediyorsun?'' (Meryem, 43) diyerek getirdiği delilin aynısıdır.

Sonra Cenâb-ı Allah, وَاللّٰهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ *''İşiten ve bilen, Allah'ın tâ kendisidir''* buyurmuştur. Bundan murad, bir tehdid-i ilahîdir. Bu, "Allah sizin inkârınızı hakkıyla duyan ve kalblerinizdeki şeyleri bihakkın bilendir" demektir.

* *
*

Dininizde Taşkınlık Etmeyin, Sapkınlara Uymayın

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ ﴿٧٧﴾

''De ki: ''Ey ehl-i kitap, dininizde haksız yere haddi aşmayın. Bundan evvel gerçekten hem kendileri sapmış hem de birçok (insanı) saptırmış ve dümdüz yoldan sapmış bir kavmin hevâ ve hevesine uymayın''

(Mâide, 77).

Bil ki Allah Teâlâ, ilk önce yahudilerin, ikinci olarak da hristiyanların bâtılları ile ilgili beyanatta bulunup bunların yanlış ve asılsız olduğu hususunda pek kesin ve kuvvetli deliller getirince, daha sonra, her iki gürûha da şöyle hitap edip, *''Ey ehl-i kitap dininizde haksız yere haddi aşmayın''* buyurmuştur. Bu hitaptaki "gulüv", ihmal etmenin zıddı olup, "haddi aşmak" mânasındadır. Bu böyledir, çünkü hak (gerçek) ifrât ve tefrit aşırılıklarının tam ortasında bulunur. Allah'ın dini de, ya haddi aşma ya da ihmal etme aşırılıkları ortasındadır. Âyetteki, *''haksız yere''* tabiri, mef'ûl-i mutlak olan mahzûf bir kelimenin sıfatıdır. Buna göre kelâmın takdiri, لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غُلُوًّا غَيْرَ الْحَقِّ "Dininizde, haksız bir haddi aşma ile, haddi aşmayın" yani, "bâtıl bir haddi aşma ile haddi aşmayın" şeklindedir. Çünkü din hususunda haddi aşma, iki türlü olur:

1) Hak hususunda haddi aşıp, ileri gitmek ki bu hakkı yerleştirip te'kid etmede ileri gitmektir.

2) Bâtıl hususunda haddi aşıp, ileri gitmek ki, bu da, ortaya şüpheler atıp delilleri gizleme hususunda külfete girmek, zorlanmaktır. Âyette bahsedilen bu haddi aşış,

Allah'ın laneti üzerlerine olasıca yahûdilerin, **Hz. İsa** (a.s)'nın (hâşâ) veled-i zinâ olup yalan söylediğini ileri sürmeleri; hristiyanların ise, **Hz. İsa** (a.s)'nın bir ilah olduğunu iddia etmeleridir.

Hevâ Tabirinin Açıklanması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلاَ تَتَّبِعُوا اَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَاَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ *"Bundan evvel gerçekten hem kendileri sapmış, hem de birçok (insanı) saptırmış ve dümdüz yoldan sapmış bir kavmin hevâ ve hevesine uymayın"* buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Ehvâ" kelimesi burada, delil ve hüccetlerin değil de, şehvet ve arzunun sevkedip götürdüğü görüşler demektir. **Şa'bî**, "Allah Teâlâ Kur'ân'da, "hevâ" kelimesini getirdiği her yerde, "hevâ"yı tenkid edip, kınamıştır. Nitekim, *"Hevâ'ya tâbî olma ki o, seni Allah yolundan saptırır"* (Sâd, 26); *"Hevâsına uyan kimseler sakın seni bundan alıkoymasın. Sonra helâk olursun"* (Tâhâ, 16); *"Kendi hevâ-vü hevesinden söylemez O"* (Necm, 3) ve *"Hevâsını tanrı edinmiş kimseyi gördün mü?.."* (Câsiye, 23) buyurmuştur" der.

Ebû Ubeyde şöyle demiştir: "Biz, "hevâ"kelimesinin hep kötü mânalara kullanıldığını görüyoruz. Mesela فُلاَنٌ يَهْوِي الْخَيْرَ "Falanca hayra heves ediyor" denilmeyip, aksine, فُلاَنٌ يُرِيدُ الْخَيْرَ وَيُحِبُّهُ "Falanca hayır ister ve sever denilir."

Bazı âlimler de: "Hevâ, Allah'ın dışında, ibâdet olunan bir "ilah (put)" mânasınadır" demişlerdir.

Sahibini ateşe götürüp uçurduğu için, arzu ve hevese, "hevâ" denildiği de ileri sürülmüştür.

Hevâ-ü hevesi zemmetme hususunda şu beyit söylenmiştir:

إِنَّ الْهَوٰى لَهُوَ الْهَوَانُ بِعَيْنِهِ فَإِذَا هَوَيْتَ فَقَدْ لَقِيتَ هَوَانًا

"Şüphesiz hevâ, bizâtihî horluk ve hakirliktir. Bundan dolayı hevâ ve hevesine uyduğun zaman, horluk ve hakirlikle yüzyüze gelirsin."

Yine birisi, **İbn Abbas** (r.a)'a: "Ben hevâ-vü hevesimi, senin hevâ-vü hevesinin üzerinde kılan Allah'a hamdederim" demiş. Bunun üzerine **İbn Abbas** (r.a): "Her hevâ, sapıklıktır" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ onları, sapıklık hususunda üç kademe ile tavsif etmiş ve hepsinin de, daha önce saptırmış olduklarını anlatmış, sonra başkalarını da saptırdıklarını belirtmiş ve daha önceki gibi, şu anda da sapıklıkta devam ettiklerini beyân etmiştir. Biz, bu halden, Allah'a daha uzak ve Allah'ın ikabına daha yakın, başka bir hal göremiyoruz. Bundan Allah'a sığınırız. Bu âyetin şu mânaya gelmesi de muhtemeldir: "Onlar saptılar, saptırdılar ve daha sonra da saptırmalarını bir nevî hakka iletme olarak inandıkları için saptılar." Yine âyette bahsedilen birinci sapma (delâlet) ile, dinden sapma; ikincisi ile de, cennete götüren yoldan sapma mânasının kastedilmiş olması da muhtemeldir.

* *
*

Emr-i Maruf Yapmayan Yahudilerin Lanetlenmesi

Bil ki Allah Teâlâ, ehl-i kitaba bu şekilde hitap edince, onların atalarının durumunu anlatmak için şöyle buyurmuştur:

لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَىٰ لِسَانِ دَاوُودَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ۚ ذَٰلِكَ بِمَا
عَصَوا وَّكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٧٨﴾ كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَن مُّنكَرٍ فَعَلُوهُ ۚ
لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧٩﴾ تَرَىٰ كَثِيرًا مِّنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا ۚ لَبِئْسَ
مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ أَنفُسُهُمْ أَن سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿٨٠﴾ وَلَوْ
كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ أَوْلِيَاءَ وَلَٰكِنَّ
كَثِيرًا مِّنْهُمْ فَاسِقُونَ

"İsrâiloğullarından kâfir olanlar, Dâvûd'un ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lanetlendiler. Bunun sebebi isyan etmeleri ve ifrata sapmaları idi. Onlar, yaptıkları herhangi bir fenalıktan, birbirini nehyetmezlerdi. Hakîkaten yapmakta oldukları şey ne kötü idi. İçlerinden bir çoğunu görürsün ki, kâfirlere dostluk ederler. Kendilerinin, irtikâb ettikleri şeyler, andolsun ki ne çirkin şeylerdir. (Bu da) Allah'ın kendilerine gazap etmesi ve onların o azap içinde ebedî kalıcı

olmalarıdır. Eğer Allah'a, peygambere ve O'na indirilene iman etmiş olsalardı, onları dostlar edinmezlerdi. Fakat onlardan birçoğu fasık kimselerdir''

(Mâide, 78-81).

Müfessirlerin ekserisi, yüce Allah'ın, bu âyet ile Ashab-ı sebt (cumartesi yasağına uymayanlar) ile, Mâide (Gökten inen sofra) ashabını kastetmiştir, demişlerdir. Cumartesi yasağına uymayanlar, **Dâvud** (a.s)'un kavmi olup, bunlar, Eyle halkıdır. Bunlar, Allah'ın A'râf sûresinde de bahsettiği gibi, cumartesi günü balık tutmak suretiyle haddi aşınca, **Dâvud** (a.s): ''Allah'ım, onlara lanet et ve onları bir ibret vesilesi kıl..'' dedi. Böylece onlar da maymunlar haline geldiler. Mâide ashabına gelince, bunlar da, o sofradan yeyip içip de, buna rağmen iman etmeyince **Hz. İsa**: ''Allah'ım, onlara, Ashab-ı Sebt'e lanet ettiğin gibi, lanet et!'' dedi. Böylece bunlar da domuzlar haline geldiler. Bunlar, içlerinde hiçbir kadın ve hiçbir çocuk bulunmayan beşbin kişi idiler. Alimlerden bazıları şöyle demişlerdir: Yahudiler: ''Biz peygamber evlatlarıyız'' diye övünüyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onların, peygamberlerin lisanlarıyla da lanetlenmiş olduklarına delâlet etsin diye, bu âyeti zikretmiştir.

Şu da denilmiştir: **Hz. Dâvûd** ile **Hz. İsa** (a.s), Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini müjdelemişler, O'nu tekzib edenleri de lanetlemişlerdi. Bu, **Esamm**'ın görüşüdür.

Müteakiben Allah, ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَّكَانُوا يَعْتَدُونَ buyurmuştur ki bu, ''bu lânet, onların Allah'a isyan edip bu isyanda ileri gitmeleri sebebiyle olmuştur'' demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu ma'siyet ve haddi aşmayı, كَانُوا لاَ يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ ''Onlar, yaptıkları herhangi bir fenâlıktan, birbirini vazgeçirmiyorlardı'' buyruğuyla belirtmiştir. Bu ifâdede geçen ''Birbirini vazgeçirme tabirinin şu iki anlamı vardır:

a) Cumhûrun benimsediği görüşe göre bu fiil, nehy (nehyetmek) masdarının ''tefâül'' babıdır. (Tenahî) yani, ''Onlar birbirlerini kötülükten nehyetmiyorlardı'' demektir. **İbn Mesûd** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: مَنْ رَضِيَ عَمَلَ قَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ وَمَنْ كَثَّرَ سَوَادَ قَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ ''Kim bir topluluğun amelinden hoşnut olursa, o kimse onlardan olmuş olur. Her kim de, bir grubun sayısını, (kalabalığını) çoğaltırsa, o da onlardan olmuş olur.''

b) Bu kelime, اَلْاِنْتِهَاءُ (vazgeçmek, bitirmek) anlamındadır. Nitekim bir kimse bir şeyden vazgeçip kaçındığı zaman, اِنْتَهٰى عَنِ الْاَمْرِ وَتَنَاهٰى عَنْهُ denilir.

Daha sonra Hak Teâlâ, لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ''Hakikaten yapmakta oldukları şey, ne kötü idi!'' buyurmuştur. لَبِئْسَ tabirinin başındaki lâm harfi, kasem lâmıdır. Buna göre sanki Allah, اُقْسِمُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ''Zâtıma yemin ederim ki, hakikaten

onların yapmakta oldukları şey ne kötü idi!" demiştir. Onların yaptıkları şey ise, günahlar irtikâb edip haddi aşarak düşmanlık yapmak ve emr-i marûf ve nehy-i münker yapmamaktır.

Buna göre şayet, "Bir şey olup bittikten sonra, o şeyden vazgeçmek mümkün değildir. O halde Cenâb-ı Hak, ne diye onları bundan dolayı kınamıştır?" denilirse, biz deriz ki:

Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

a) Bundan murad, "Onlar, yapmış oldukları bir kötülüğü tekrar yapmaktan, birbirlerini nehyetmiyorlardı" anlamıdır.

b) "Onlar, yapmayı istedikleri, alet ve edavatını hazırladıkları bir kötülükten birbirlerini vazgeçirmiyorlardı."

c) "Onlar, yapmış oldukları kötülükte ısrar etmekten birbirlerini vazgeçirmiyorlardı."

Daha sonra Allah لَتَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا "İçlerinden birçoğunu görürsün ki, kâfirlerle dostluk ederler" buyurmuştur.

Bil ki Allah-u Teâlâ, ehl-i kitabın atalarını, yukardaki âyetlerde yer alan tabirlerle vasfedince, onlardan, Kur'ân'ın nüzul zamanında mevcut olanları da, kâfirleri ve putperestleri dost edinmeleri vasfıyla nitelemiştir ki, bundan murad **Ka'b İbn Eşref** ve arkadaşlarıdır. Çünkü bunlar müşrikleri Hz. Peygamber'in aleyhine kışkırtmış ve onlara yardımda bulunmuşlardı. Biz bu hususu, "...diğer küfredenler için de, "Bunlar iman edenlerden daha doğru bir yoldadır" diyorlar" (Nisa, 51) âyetinin tefsirinde anlatmıştık.

Daha sonra Allah, لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ "Kendilerinin, yapıp gönderdiği şeyler, andolsun ki ne çirkin şeylerdir" buyurmuştur ki bu, "onların, âhiret yurdunda, âhiretleri için takdim etmiş oldukları şey ne kötüdür" demektir.

Allah, أَنْ سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ "Bu da, Allah'ın kendilerine gazap etmesi ve onların o azap içinde ebedi kalıcı olmalarıdır" buyurmuştur. أَنْ edâtının başına geldiği cümle, mahallen merfûdur. Bu, senin tıpkı بِئْسَ رَجُلاً زَيْدٌ "**Zeyd**, adam olmak bakımından ne kötüdür!" demen gibidir. Bu cümlenin merfû oluşu, tıpkı misâlimizdeki Zeyd kelimesinin merfû oluşu gibidir. Misalimizdeki "Zeyd" kelimesinin merfu oluşu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Zeyd kelimesi mübtedâ, بِئْسَ ve kendisinde amel etmiş olduğu şey ise, زَيْدٌ kelimesinin haberidir.

b) Zeyd kelimesinin, mahzûf bir mübtedânın haberi olmasıdır. Sanki o, بِئْسَ رَجُلاً deyince, ona, "Kimdir o?" denilmiş de, o da Zeyd, yani هُوَ زَيْدٌ demiştir.

Daha sonra, Allah: وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ أَوْلِيَاءَ وَلَكِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ "Eğer Allah'a, peygambere ve ona indirilene iman etmiş olsalardı, onları dostlar edinmezlerdi. Fakat onlardan birçoğu fasık kimselerdir" buyurmuştur ki bu, "Onlar, iddiâ ettikleri gibi eğer Allah'a, peygamberlerine, yani **Mûsa**'ya ve **Tevrât**'a, o **Mûsa**'ya indirilene inanmış olsalardı, müşrikleri dost edinmezlerdi" demektir. Çünkü müşrikleri dost edinmenin haram edilmesi hem **Tevrât**'ta, hem de **Musa**'nın şeriatında te'kid edilmişti. Şu halde, buna rağmen onlar bunu yapınca, onların maksatlarının **Hz. Mûsa**'nın dinini takrir etmek, yürürlüğe koymak olmayıp, bilakis onların maksatlarının riyâset ve makam olduğu ortaya çıkmış olur. Böylece onlar, bu riyâset ve makamı, güçlerinin yettiği her türlü yolla elde etme gayreti içine girmişlerdir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak onları, "fasıklıkla" tavsif ederek, "Fakat onlardan birçoğu fasık kimselerdir" buyurmuştur.

Bu hususta başka bir açıklama da, **Kaffâl**'in yapmış olduğu şu izahtır: "Şayet, müşrikleri dost edinen o yahudiler, Allah ve Muhammed (s.a.s)'e iman etmiş olsalardı, o yahudiler o müşrikleri dost edinmezlerdi." Bu izah da güzel ve yerinde bir izah olup, âyette buna mâni olabilecek herhangi bir husus bulunmamaktadır.

* *
*

Müslümanlara En Fazla Düşmanlık Yahudilerden ve Müşriklerden Gelir

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَىٰ ذَٰلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٨٢﴾

"İnsanların, iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetlisi, andolsun ki yahudilerle, Allah'a eş koşanları bulacaksın. Onların, iman edenlere sevgi bakımından daha yakınını da, andolsun, "Biz nasranîleriz" diyenleri bulacaksın. Bunun sebebi şudur: Çünkü onların içinde keşişler, rahipler vardır ve onlar, büyüklenmek istemezler"

(Mâide, 82).

Bil ki Allah, ehl-i kitap olan yahudi ve hristiyanlarla ilgili olarak zikretmiş olduğu şeyleri zikredince, bu âyette de, yahudilerin müslümanlara daha fazla düşman olduklarını belirtmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak yahudileri, düşmanlık hususunda, müşriklerle eş tutmuş, hatta onların, düşmanlık konusunda müşriklerden de katı olduğuna dikkat çekmiştir. İşte bu sebepten dolayı da yahudileri müşriklerden önce getirmiştir. Yemin ederim ki, onlar gerçekten böyledirler.. Hz. Peygamber (s.a.s)'den de مَا خَلاَ يَهُودِيَّانِ بِمُسْلِمٍ اِلاَّ هَمَّا بِقَتْلِهِ "İki yahudi bir müslümanla başbaşa kalmaya görsünler; onlar mutlaka o müslümanı öldürmeye kastederler" (31) dediği rivâyet edilmiştir.

Müslümanlara En Yakın Olanlar Kendini Dine Vermiş Hristiyanlardan Çıkar

Allah Teâlâ bu âyette, hristiyanların, yahudilerden daha yumuşak huylu olduğunu ve bu sebeple de müslümanlara daha yakın olduğunu belirtmiştir. Burada iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas, Said İbn Cübeyr, Atâ ve Süddî: "Bu âyetle **Necaşî** ve Habeşistan'dan Hz. Peygamber'e gelerek O'na iman eden kavmi murad edilmiştir. Müslümanlara düşmanlıkları apaçık iken bütün hristiyanlar murad edilmemiştir" demişlerdir.

Diğerleri ise şöyle demişlerdir: "Yahudilerin inançlarına göre, dinî bakımdan kendilerinden olmayan kimselere, hangi yol ve şartla olursa olsun, kötülük yapmak kendilerine farzdır.. Eğer, öldürmeye güçleri yeterse, öldürürler; yapamazlarsa, malları gasbetmek, hırsızlık yapmak veyahut da çeşitli hile, tuzak ve desiseler kurarak bunu yapmaya çalışırlar.. Ama hristiyanlara gelince, onların inançları böyle değildir. Aksine onların dinine göre başkalarına eziyyet etmek haramdır. İşte bu iki millet arasındaki fark budur."

İKİNCİ MESELE

Bu iki millet arasındaki farkı izah etmekten maksat, Hz. Peygamber (s.a.s) nezdinde yahudilerin durumunu, (O'na vermiş oldukları keder ve üzüntüyü) hafifletmektir. لَتَجِدَنَّ kelimesinin başındaki lâm harfi, kasem lâmı olup, mâna: "Yemin ederim ki, yahudî ve müşrikleri, mü'minlere düşman olmak bakımından insanların en katı ve şiddetli olanı bulursun... Biz sana, bu diretmenin ve bu isyânın, onların eskiden beri devam ettirdikleri örfleri olduğunu açıklayıp izah ettik.. O hâlde gönlünü onlara karşı serbest tut, onların hile ve tuzaklarına aldırış etme" demektir.

(31) Keşfu'l-Hafâ, 2/187.

Bu İki Millet Arasındaki Farklı Tutumun Sebebi

Daha sonra Allah, bu iki millet arasındaki farklılığın sebebini izah etmek üzere: ذٰلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ *"Bunun sebebi şudur: Çünkü onların içinde keşişler, rahipler vardır ve onlar, büyüklenmek istemezler"* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili olarak da şu iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Bu farklılığın sebebi şudur: Yahudiler, dünyaya karşı çok şiddetli bir hırs ve tutku içindedirler. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Celalim hakkı için, sen onları (yahudileri) insanlardan (hatta) müşriklerden daha fazla (dünya) hayatına düşkün bulacaksın"* (Bakara, 96) âyetidir. Allah, bu âyetinde yahudileri, dünyaya düşkün olma hususunda, âhireti inkâr eden müşriklere eş tutmuştur. Hırs, kötü ahlâkın kaynağı ve merkezidir. Çünkü dünyaya düşkün olan herkes, dünyayı elde etmek uğruna dinini terkeder ve her türlü haramı ve kötülüğü yapmaya yeltenir. Binâenaleyh muhakkak onun, bir mal veya bir makam elde eden herkese karşı düşmanlığı artar.. Hristiyanlara gelince onlar, pek çok işte dünyadan yüz çevirip ibâdete; riyâset tutkusunu, tekebbürü ve kendini yüksek görmeyi terketmeye yönelirler. Böyle olan herkes hiç şüphesiz ki, başkalarına haset etmez, onlara eziyyet vermez ve onlara düşmanlıkta bulunmaz.. Aksine Hakk'ı talep etmek hususunda yumuşak huylu olur ve o Hakk'a hemen boyun eğer. İşte bu konuda bu iki millet arasındaki fark budur ki, bu da Allah'ın: *"Bunun sebebi şudur: Çünkü onların içinde keşişler, râhipler vardır ve onlar, büyüklenmek istemezler"* buyruğu ile kasdedilendir.

Burada, dini talep etme hususunda faydalı olan bir incelik vardır ki o da şudur: Hristiyanların küfrü, yahudilerinkinden daha katı ve serttir. Zira, hristiyanlar ulûhiyyette ve nübüvvet hususunda çekişirlerken, yahudiler sadece nübüvvet hususunda münakaşa etmişlerdir. Birinci durumun daha tehlikeli olduğunda bir şüphe yoktur. Hristiyanların, bu kadar katı küfürlerine rağmen, dünyayı talep etme konusundaki hırs ve tutkuları daha fazla olmayıp, aksine onların kalplerinde âhirete yönelik bir meyil ve arzu bulunduğu için, Allah Teâlâ onları, *"onların, iman edenlere sevgi bakımından daha yakınını da, andolsun, "Biz nasranîleriz" diyenleri bulacaksın"* tabiriyle onlara bir mevki vermiştir. Yahudilere gelince, onların küfürleri hristiyanların küfürlerinin yanında daha hafif olmasına rağmen, Allah onları rahmetinden kovmuş ve lanetin daha büyüğünü onlara göndermiştir. Bu ise sırf onların, dünyaya aşırı düşkünlükleri sebebiyle olmuştur. İşte bu durum senin dikkatini, Hz. Peygamber (s.a.s)'in حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ *"Dünya sevgisi, her günahın başıdır"*[32] sözünün ne kadar doğru olduğu hakikatine çekmektedir.

(32) El-Câmiu's-Sağir, 1/146.

İKİNCİ MESELE اَلْقَسُّ وَالْقِسِّيسُ kelimeleri, hristiyanların başkanlarına verilen addır. Bu kelimelerin çoğulu اَلْقِسِّيسُونَ'dir.**Urve İbnu'z-Zübeyr** şöyle demektedir: "Hristiyanlar, İncil'e yapacaklarını yaptılar ve ona, ondan olmayan şeyleri de soktular. Geriye onların âlimlerinden, hak ve din hususunda tek bir kişi kalmıştır ki, onun da adı "**Kıssîs**" idi. Binâenaleyh, onun yolu ve dini üzere olan herkes"**kıssîs**"dir." **Kutrub** da şöyle demektedir: اَلْقَسُّ وَالْقِسِّيسُ kelimeleri Rûmcada "âlim" mânasına gelir. İşte bu da, her iki dil arasında vaki olan bir muvafakattan ileri gelmektedir. Ruhban kelimesine gelince, bu tıpkı, râkib kelimesinin çoğulunun rûkban (binicler); fâris kelimesinin çoğulunun fursân (süvariler) olması gibi, râhib kelimesinin çoğuludur. Bazıları da ruhbân kelimesinin müfred olup, cemisinin ise rehâbîn şeklinde geldiğini ve bunun tıpkı kurban (karabîn) (kurban-kurbanlar) kelimeleri gibi olduğunu; aslının ise, "korku" mânasına gelen اَلرَّهْبَةُ kelimesi olduğunu söylemişlerdir.

İmdi şayet, Cenâb-ı Allah! *"onlar hakkında onların ihdas ettikleri ruhbanlığa..."* (Hadid, 27) buyurduğu, Hz. Peygamber de, لاَ رَهْبَانِيَّةَ فِي الْإِسْلاَمِ *"İslam'da ruhbanlık yoktur"* (33) dediği halde Allah onları nasıl medhetmiş, övmüştür?" denilirse, biz deriz ki:

Bu, yahudilerin son derece sert ve katı olan tavırları, yolları mukabilinde olarak (nisbî) bir övgü ve medh olmuştur. Bu kadar bir övgüden, onun her halükârda bir övgü olması mânası çıkmaz..

* * *

O Din Adamları Vahy Alâmetini Tanıyıp Ağlarlar

وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَىٰ أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ
رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ﴿٨٣﴾ وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ
وَنَطْمَعُ أَن يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ ﴿٨٤﴾ فَأَثَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي
مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ۚ وَذَٰلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٥﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا
بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿٨٦﴾

(33) Benzeri bir hadis için bkz. Müsned, 6/226; Dârimî, Nikah, 3 (2/133).

"Peygambere indirileni dinledikleri vakit de Hakk'ı tanıdıklarından dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün onların. (Şöyle) derler: "Ey Rabbimiz, iman ettik. Artık bizi (hakka) şahid olanlarla berâber yaz. Zaten biz, Rabbimizin bizi de salih kimseler arasına koymasını umup dururken ne diye Allah'a ve bize gelen hakikate iman etmeyelim?" İşte Allah, onların söylediklerinden dolayı altından ırmaklar akan cennetleri kendileri oralarda ebedî kalıcı olmak üzere onlara mükâfaat olarak ihsan etti. Bu, iyi hareket edenlerin mükâfaatıdır. O inanmayıp kâfir olanlara, Allah'ın âyetlerini yalanlayanlara (gelince), onlar da o çılgın ateş ehlidirler"

(Mâide, 83-86).

Daha sonra yüce Allah, وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ *"Peygambere indirileni dinledikleri vakit de, gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün"* buyurmuştur. سَمِعُوا "dinlediler" fiilinde fâil olan vâv zamiri, onlardan iman eden kıssis ile ruhbanlara; مَا أُنْزِلَ ifadesindeki gizli هُوَ zamiri Kur'ân'a râci olup, إِلَى الرَّسُولِ "peygambere" ifâdesiyle de Hz. Peygamber kastedilmiştir.

İbn Abbas şöyle demektedir: Allah bu âyet ile **Necaşî** ve arkadaşlarını kastetmiştir. Bu böyledir, zira **Cafer et-Tayyar**, **Necâşî** ve arkadaşlarına Meryem sûresini okumuş; bunun üzerine **Necaşî**, yerden bir saman çöpü alarak, "Allah'a yemin olsun ki, o, Allah'ın İncil'de buyurduğuna, (saman çöpünü göstererek) şu kadarcık bir ilâvede bulunmadı!" demiştir. **Cafer et-Tayyar**, okumayı bitirinceye kadar ağlamalarını sürdürmüşlerdir.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün"* buyruğu ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

a) "Onların gözleri, taşıncaya kadar yaşlarla doldu" demektir. Çünkü اَلْفَيْضُ kelimesi, kabın veya benzeri şeylerin içindeki, etrafından görülünceye kadar dolup taşmasıdır.

b) Bu tabirle, onların iyice ağlamaları murad edilmiş, böylece de onların gözleri, âdeta dolup taşmış olarak tasvir edilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ *"hakkı tanıdıklarından dolayı..."* buyruğunun mânası, "Hz. Muhammed'e indirilen hakkı tanımalarından dolayı..." demektir.

Buna göre eğer مِنَ الدَّمْعِ kelimesindeki مِنْ ile Hak Teâlâ'nın مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ ifadesindeki مِنْ arasında ne fark bulunmaktadır? denilirse, deriz ki: Birinci مِنْ harf-i cerri "ibtidâ-i gâye" içindir. Buna göre ifâdenin mânası, "Göz yaşlarının dolup taşması, önce Hakk'ı tanımaktan neşet etmiş ve bundan ötürü, bu sebeple olmuş..." demektir. İkinci مِنْ ise, "teb'îz" içindir. Yani, "onlar Hakk'ın yani Kur'ân'ın bir kısmını

tanımalarıyla yüce Allah onları ağlattı, artık onlar Hakk'ın tamamını tanısalardı kim bilir durum nasıl olurdu!.." demektir.

O Mü'minlerin "Ya Rabi Bizi de Şahitler İçinde Yaz!" Sözleri

Allah Teâlâ'nın, يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ *"Onlar, "Ey Rabbimiz, biz duyduğumuza iman ettik ve onun hak olduğuna şehâdet ettik.. O halde bizi de şahitlerle bareber yaz!"* sözüne gelince, bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Allah Teâlâ bu ifâdeyle, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Hakk'a şehâdet eden ümmetini kastetmiştir. Bu, *"Böylece sizi vasat (orta) bir ümmet yapmışızdır; insanlara karşı şahidler olasınız.. diye.."* (Bakara, 143) âyetinden anlaşılmaktadır.

b) "Peygamberlerinden ve kullarının mü'minlerinden, "senin dışında ilâh olmadığına şehâdet edenlerle birlikte yaz!" demektir.

وَمَا لَنَا لاَ نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَ نَطْمَعُ اَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ *"Zaten biz, Rabbimizin bizi de salih kimseler arasına koymasını umup duruken ne diye Allah'a ve bize gelen hakikate iman etmeyelim?"* buyruğu ile ilgili şu iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi: لاَ نُؤْمِنُ ifadesi غَيْرَ مُؤْمِنِينَ manasında olarak, hal olması itibariyle mahallen mansubtur. Bu tıpkı senin, قَائِمًا "ayakta olarak.." demen gibidir. وَنَطْمَعُ ifâdesinin başındaki vâv harfi de, haliyye vâvıdır" demiştir.

Buna göre şayet, "Birinci ve ikinci hâlin âmili olan kelime nedir?" denilirse, biz deriz ki: Birincisinin âmili, لَنَا ifâdesindeki flil manasına gelen lâm harfidir. Buna göre sanki, "Biz mü'min olmadığımız halde, eğer mü'min olmazsak, elimize ne geçer?" denilmek istenmiştir. İkincisinin âmili ise, bu fiilin mânasıdır. Ancak ne var ki ikinci hal de birincisiyle mukayyettir. Çünkü sen, birinci hali aradan çıkarıp da وَمَا لَنَا وَنَطْمَعُ dersen, bu tam bir söz olmaz. Yine وَنَطْمَعُ kelimesinin لاَ نُؤْمِنُ kelimesinden hal olması da caizdir.. Şu anlamda ki: Onlar, kendilerinin Allah'ı birlememelerini, bununla beraber, salih kimselerle birlikte olmalarını yadırgamışlar, bunu yakıştıramamışlardır. Bu ifâdenin, "Bize ne oluyor ki, teslîs akidesiyle, salih kimselerle birlikte bulunma arzusunu birleştiriyoruz!" mânasında olarak لاَ نُؤْمِنُ ifadesine atfedilmiş olması da câizdir.

İKİNCİ MESELE

İyilik ve İhsan Erbabının Amellerinin Karşılığı

Âyetin takdiri, "Rabbimizin, bizi sâlih kavimlerle birlikte cennetine Rıdvân yurduna sokacağını umuyoruz" şeklindedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O (Allah), mutlaka onları, râzı olacakları bir yere sokacaktır"* (Hacc, 59) buyurmuştur. Fakat âyette bu hususun, malum olduğu için hazfedilmesi güzel ve yerinde olmuştur.

Sonra Allahu Teâlâ, فَأَثَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَٰلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ *"İşte Allah onların söylediklerinden dolayı, altından ırmaklar akan cennetleri, kendileri için ebedî kalıcı olmak üzere, onlara mükâfaat olarak ihsan etti. Bu, iyi hareket edenlerin mükâfaatıdır. O inanmayıp kâfir olanlara, Allah'ın âyetlerini yalanlayanlara (gelince), onlar da o çılgın ateşin ehlidirler"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu Âyet Sırf Sözden Ötürü Mükâfaat Verildiğini Bildiriyor, Bu Nasıl Olur?

Âyetin zâhiri, onların bu sevabı, sırf sözlerinden dolayı hakettiklerine delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, *"Söylediklerinden dolayı... mükâfaat olarak ihsan etti"* buyurmuştur. Bu ise mümkün değildir. Çünkü sırf söz, sevâbı gerektirmez.

Alimler buna şu iki şekilde cevap vermişlerdir:

a) Daha önce, onların vasfı olarak, "söylediklerinde ihlaslı oldukları" hususu geçmişti ki bu, "marifet" (bilme)dir. Bu da, Allah'ın *"Hakk'ı tanıdıklarından (bildiklerinden) dolayı..."* ifâdesi ile anlatılan hususdur. Ma'rifet, ihlâs ile mükemmel bir bağlılık bulunup, sonra da bunlara söz eklenince, şüphesiz ki iman kemâle ermiş olur.

b) **Atâ**'nın rivâyetine göre, **İbn Abbas** (r.a): "âyetteki بِمَا قَالُوا "söylediklerinden dolayı..." ifâdesi ile, بِمَا سَأَلُوا "istedikleri şeyden dolayı..." manası kastedilmiştir. İstedikleri şey ise, onların, *"Artık bizi (hakka) şâhid olanlarla berâber yaz"* şeklindeki istekleridir.

İKİNCİ MESELE

Bu Âyet Fasık Mü'minin, Zamanı Gelince Cennetten Çıkacağını Gösterir

Âyet, fâsık mü'minin cehennemde ebedî kalmayacağı delâlet etmektedir. Bunu şu iki şekilde izah ederiz:

1) Hak Teâlâ, *"Bu, muhsinlerin (iyi hareket edenlerin) mükâfaatıdır"* buyurmuştur. Bu muhsin oluşun, mutlaka daha önce geçen marifet (hakkı tanıma) olması gerek. Bu marifet de, âyetteki *"hakkı tanıdıklarından (marifetlerinden) dolayı"* ifâdesi i "hakkı ikrâr etme" mânasına gelen, *"Allah, onların söylediklerinden dolayı... onla mükâfaat olarak ihsan etti"* ifâdesinden çıkartılmıştır. Durum böyle olunca işte b âyet, bu marifet ve ikrarın, o mükafâatı gerektirdiğini gösterir. Büyük günah sahil

olan mü'minin de bu marifet ve ikrarı vardır. Binâenaleyh bu mükâfaatın, onun için de söz konusu olması gerekir. Büyük günah sahibinin, cennetten cehenneme gönderilmesinin söz konusu olmadığında icmâ vardır. Geriye, "Büyük günah sahibi, günahı nisbetinde cezalandırılır, sonra cennete gönderilir" demek kalır ki, ulaşılmak istenen netice de budur.

2) Allah Teâlâ, *"O inanmayıp kâfir olanlara, Allah'ın âyetlerini yalanlayanlara (gelince), onlar da o çılgın ateşin ehlidirler"* buyurmuştur. Bu âyetteki, *"onlar da o çılgın ateşin ehlidirler"* sözü, hasr mânası ifâde eder. Yani, "cehennemlikler başkaları değil, sadece bunlardır" mânasına gelir. Birşeyin ehli, eşi-dostu ve yârânı, ondan hiç ayrılmayıp, hep onunla birlikte olan demektir. Binâenaleyh cehennem ehli olup, onunla devamlı birlikte olma halinin, kâfirlere has olmasını gerektirir. Bu sebeple bu âyet, cehennemde ebedî kalışın, günahkâr mü'minler için söz konusu olmadığına, işte bu iki bakımdan delâlet eden en güçlü delillerden olur.

* *
*

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

"Ey iman edenler, Allah'ın size helâl kıldığı tayyibâtı (temiz ve güzel şeyleri), haram kılmayın ve haddi aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez"

(Mâide, 87).

Bil ki Allah Teâlâ, yahudi ve hristiyanlara karşı fazlasıyla deliller zikrederek onlarla iyice münazara ettikten sonra tekrar ilahî hükümlerini açıklamaya dönerek onlardan bir kısmını şöylece bildirmiştir:

Mübah Kılınan Yiyeceklerden Yararlanıp Haddi Aşmayın

Birinci çeşit, yeme-içme ve tayyibat (hoş ve leziz şeylerle) ilgili olan ahkâmdır. İşte bununla alakalı olarak يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ *"Ey iman edenler, Allah'ın size helal kıldığı tayyibâtı haram kılmayın"* buyurmuştur. Bu hitapla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Tayyibât", "nefislerin arzu duyduğu, kalplerin kendisine meylettiği lezîz ve hoş şeyler" demektir. Bu âyetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili iki görüş vardır:

1) Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s), Osman İbn Maz'ûn (r.a)'un evinde, ashâbına uzun uzun Kıyâmeti anlatmış, onları inzâr ve sakındırma hususunda çok söz söylemişti. Bunun üzerine ashab, dünyayı önemsememeye, güzel ve hoş yiyecek ve içecekleri kendilerine haram saymaya, gündüzleri hep oruç tutup, geceleri çokça namaz kılmaya, hiç yatmamaya ve uyumamaya, kendilerini hadım etmeye, eski püskü elbiseler giymeye ve yeryüzünde dolaşmaya niyetlenmişlerdi. Bu durum, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ulaştığında O, onlara,

إِنِّي لَمْ أُومَرْ بِذٰلِكَ إِنَّ لِأَنْفُسِكُمْ عَلَيْكُمْ حَقًّا فَصُومُوا وَافْطِرُوا وَقُومُوا وَنَامُوا فَإِنِّي أَقُومُ وَأَنَامُ وَأَصُومُ وَأُفْطِرُ آكِلُ اللَّحْمَ وَالدَّسَمَ وَآتِي النِّسَاءَ فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي

"Ben, böyle bir şeyle emrolunmadım. Şüphe yok ki sizde nefislerinizin hakkı vardır. Binâenaleyh hem oruç tutun, hem iftar edin. Hem gece namazı kılın, hem uyuyun. Çünkü ben de hem namaz kılar, hem uyurum; hem oruç tutar, hem iftar ederim. Et ve et (iç) yağı yerim, hanımlarımın yanlarına varırım. Artık kim benim sünnetimden (yolumdan) yüz çevirir ise, o ben(im ümmetim)den değildir" buyurdu.

İşte bu görüşe göre, bu âyet ile daha önceki âyetler arasındaki münasebetin şu şekilde olduğu ortaya çıkar: Allah Teâlâ, hristiyanları "Çünkü onların içinde keşişler, rahipler vardır" (Mâide, 82) diyerek medhetmiştir. Halbuki, dünyanın hoş ve leziz şeylerinden sakınmak, bu keşiş ve rahiplerin âdeti idi. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak onları medhedince, bu medih, müslümanlara aynı şekilde hareket etme isteği vermişti. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, bunun peşisıra, müslümanların kendilerinin aynı şey ile emrolunmadıkları anlaşılsın diye, bu isteği ve vehmi silecek olan bu âyeti getirmiştir.

Allah Niçin Mübah Nimetlerden Yararlanmamızı İster?

İmdi eğer, "Bu nehyin hikmeti nedir? Zira dünya sevgisi, insanların tabiatlarına ve kalblerine hâkimdir. Binâenaleyh insan lezzetli ve hoş şeylere dalınca, insanların o şeylere karşı meyli artar, arzusu büyür. Nimetler ne zaman böyle çok ve devamlı olur ise, insanın onlara karşı meyli ve arzusu da o nisbette kuvvetli ve büyük olur. Meylin kuvvet ve rağbeti artınca da, insanın dünyayı isteme hırsı artar ve dünyevî şeyleri elde etmeye iyice dalar. Bu ise, insanın marifetullah'a ve Allah'a itaata dalmasına, âhiret saadetlerini istemesine mâni olur.

Fakat dünyanın leziz ve hoş şeylerinden yüz çevirmeye gelince; bu yüz çeviriş ne kadar mükemmel ve devamlı olur ise, insanın dünyaya meyli de o nisbette zayıflar ve azalır. Bu durumda da nefis, marifetullah peşinde koşmaya ve Allah'a hizmete zaman ve imkân bulur. Bu hususların, bu şekilde olduğu herkesçe malumdur. Durum böyle olduğuna göre Cenâb-ı Hakk'ın, mü'minleri (ruhbâniyyetten, dünyadan uzak-

laşmaktan) nehyetmesindeki hikmet nedir?" denilir ise, buna şu şekillerde cevap verilir:

a) Aşırı ruhbanlık, hoş ve mübah lezzetlerden tamamen sakınma, uzuvların reisi durumunda olan kalbin ve beynin zayıflamasına sebep olur. Bu ikisi zayıflayınca da, tefekkür kabiliyeti zarar görür ve akıl karışır. En büyük mutluluğun ve Allah'a kurbiyyetin (yakınlığın) en büyüğünün, marifetullah olduğunda şüphe yoktur. Aşırı ruhbanlık, anlattığımız şekilde, böyle bir zarara sebebiyet verince, Cenâb-ı Hak bunu yasaklamıştır.

b) Sizin zikretmiş olduğunuz şeyin neticesi şudur: Nefsin maddî ve leziz olan şeyleri elde etmekle meşgul olması, onun manevî mutluluklarla tam ve mükemmel olmasına mâni olur. Bu, zayıf olan nefisler hakkında kabul edilen bir husustur. Ama, âlî ve kâmil nefislere gelince, bunların maddî işlerle meşgul olmaları, manevî mutluluklarla tam ve mükemmel olmalarına mani olmaz. Çünkü biz, nefislerin bazen zayıf olduğunu müşahede etmekteyiz. Şöyle ki bu nefis, her ne zaman bir işle meşgul olursa, o nefsin başka bir işle meşgul olması imkânsız olur. Nefis ne kadar güçlü olursa, bu durum da o nisbette mükemmel olur. Bu böyle olunca, işi sadece ruhbanlığa dökmek, bir tür zayıflığın ve kusurun delili olur. Mükemmellik, her iki tarafı da (dünyevî ve uhrevî tarafı) bihakkın yerine getirmede ve insanlar arasında bulunmadadır.

c) Maddî lezzetleri bihakkın yerine getirmek isteyen kimsenin bundan maksadı, manevî lezzetleri bihakkın yerine getirmede yardım sağlamaktır. Çünkü bu kimsenin riyâzeti ve mücâhedesi, bütün maddî lezzetlerden yüz çevirenin riyâzetinden daha mükemmeldir. Çünkü nefsi kısmen tâate yöneltmek, onun (dünyadaki) pay ve hisselerinden yüz çevirmeden daha güç ve daha zordur. Binâenaleyh, böyle davranmadaki mükemmellik daha tam olmuş olur.

d) Tamamen ruhbanlık, dünyanın harap olmasına, neslin inkıtâya uğramasına yol açar. Ama marifetullah'a, muhabbetullah'a ve tâate devam etmekle berâber, ruhbanlığı terkedip bırakmak ise, hem dünyanın hem de âhiretin mamur olmasını ifâde eder. Böylece bu durum daha mükemmel olmuş olur. İşte bu konuda söylenecek sözün tamamı budur.

2) **Kaffâl**'ın zikretmiş olduğu şu husustur: Allah Teâlâ bu sûrenin başında *"ahidleri yerine getirin"* (Mâide, 1) buyurmuş, böylece de haram kılınmış şeylerin helâl olmasını talep etmek caiz olmayacağı gibi, helâl kılınmış şeylerin de haram kılınmasının caiz olmayacağını beyan buyurmuştur. Araplar, Allah'ın haram kılmadığı hoş ve leziz şeyleri haram sayıyorlardı ki bunlar, "Bahire, Sâibe, Vasîle ve Hâm" sıfatları verilen develerdir. Yüce Allah bu hususu hem bu sûrede, hem de En'âm

sûresinde anlatmıştır. Zira onlar meyteyi, kanı ve bu ikisi dışında kalan şeyleri helâl addediyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak, "Allah'ın helâl kıldığını haram kılmamalarını; haram kıldığı şeyi de helâl addetmemelerini" emretmiştir. Bu nedenle onlar, Allah'ın *"Ey İman edenler, ahidleri yerine getirin"* (Mâide, 1) buyruğunun hükmüne dahil olmuşlardır.

İKİNCİ MESELE
Mübahları Haram Kılmanın Manası

"Allah'ın size helâl kıldığı tayyibâtı (temiz ve güzel şeyleri) haram kılmayın" buyruğunun şu mânalara gelmesi muhtemeldir:

1) "Allah'ın size helâl kılmış olduğu şeyleri haram kılmayı itikâd, inanç haline getirmeyiniz.."

2) "Allah'ın size helâl kılmış olduğu şeyleri haram kılmayı lisânınızla ortaya koymayın."

3) "Allah'ın helâl kıldığı şeylerden, haram kıldığı şeylerden kaçmanız gibi bir kaçışla kaçmayınız.." Bu üç mâna, itikâd, söz ve amel manasına hamledilmiştir.

4) "Fetvâlarınızla, helâlleri başkalarına haram kılmayınız.."

5) "Yemin veya nezretmek suretiyle, helâl olanları haram kılmayı iltizâm etmeyiniz.. (Bu mânada olmak üzere) bu âyetin bir benzeri de *"Ey peygamber, Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi.. niçin haram ediyorsun?"* (Tahrîm, 1) âyetidir.

6) "Gasbedilen şeyleri, mülkünüze ayırdedilmesi mümkün olmayacak bir şekilde karıştırmayınız. Böyle olması halinde, hepsi de haram olur. Binâenaleyh bu karıştırmak, helâl olan şeyleri haram haline getirmenin sebebidir. Pis olan şeylerin temiz olan şeylere karışması halinde de hüküm aynıdır."

Âyet bütün bu mânalara muhtemeldir. Âyeti bu mânaların hepsine birden hamletmek de uzak bir ihtimal sayılmaz. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Haddi Aşmayınız

Allah وَلاَ تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لاَ يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ *"ve haddi aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez"* buyurmuştur.

Bu buyrukla ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Allah Teâlâ, hoş ve temiz olan şeyleri haram kılmayı, bir haddi aşma ve bir zulüm kabul etmiştir. Böylece hükmüne, helâl ve hoş olan şeyleri haram kılmadan nehyetmek de dahil olsun diye, haddi aşmadan nehyetmiştir.

b) Allah, hoş ve leziz şeyleri mübah kılınca, bunlardaki israfı da, *"ve haddi aşmayın"* hitabıyla haram kılmıştır. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın *"Yeyin, için, israf etmeyin"* (A'râf, 31) âyetidir.

c) Bu, "Allah size hoş ve leziz olan şeyleri helâl kılınca, sizler bu helâl kılınanlarla

iktifâ edip, bunları size haram kılınanların sınırına vardırıp da haddi aşmayın" demektir.

* *
*

Daha sonra Cenâb-ı Hak,

وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

"Allah'ın size rızık olmak üzere verdiği şeylerden helâl ve temiz olarak yeyin. Siz, kendisine iman etmiş olduğunuz Allah'dan korkun"

(Mâide, 88)

buyurmuştur.

Bu hitapla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Allah'ın وَكُلُوا *"yeyin"* sözü bir emir sîgası olup, bu emrin zâhiri vücûb ifâde etmektedir. Burada, bununla mübahlık ve helâl olmak mânası murad edilmemiştir. **Şâfiî**'nin arkadaşları, nafile ibâdetlere başlamakla onları kaza etmenin farz olmayacağı hususunda bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Âyetin zâhiri, mutlak anlamda yemenin mübah olmasını iktizâ eder. Binâenaleyh bu ifâde, oruca başladıktan sonraki zamana da şamildir. Hülâsa bu yeme emri, sadece bazı durumlar ile sınırlanmış genel (âmm) kavramdır. Âmm sınırlandığı (tahsis edildiği) yerin dışında bir delil ve bir hüccettir.

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın, حَلَالًا طَيِّبًا *"helâl ve temiz olarak..."* ifâdesinin yeme ile ilgili bir ifâde olması muhtemel olduğu gibi, yenilen şey ile de ilgili bir ifâde olması muhtemeldir. Bu sebeple birinci ihtimalin olması halinde, ifâdenin takdiri, كُلُوا حَلَالًا طَيِّبًا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ "Allah'ın size rızık olarak vermiş olduğu şeylerden temiz ve helâl (bir yeyişle) yeyin" şeklinde; ikinci ihtimalin olması halinde ifadenin takdiri, كُلُوا مِنَ الرِّزْقِ الَّذِي يَكُونُ حَلَالًا طَيِّبًا "Helal ve hoş olan rızıktan yeyiniz.." şeklinde olur. Birinci takdire göre bu, **Mu'tezile**'nin *"Rızık ancak helâl olandır"* şeklindeki görüşüne bir delildir. Bu böyledir, çünkü âyet bu takdire göre, Allah'ın rızık olarak verdiği her şeyi yemek hususundaki iznine, müsaadesine delâlet etmektedir. Allah ise, sadece helâl olanları yemeye müsaade eder. Binâenaleyh, rızık olan her şeyin helâl olması gerekir.

İkinci ihtimale göre ise bu âyet, âlimlerimizin "Rızık bazan haram olabilir"

şeklindeki görüşlerinin delilidir. Çünkü Allah Teâlâ, yeme iznini helâl ve hoş olan rızka tahsis etmiştir. Şayet rızık bazan helâlin gayrinden olmasaydı, böyle bir tahsis ve takyidin bir mânası olmazdı.

ÜÇÜNCÜ MESELE Allah كُلُوا مَا رَزَقَكُمُ اللَّهُ "Allah'ın size rızık olarak verdiği şeyleri yeyiniz" demeyip, ama O, كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ *"Allah'ın size rızık olmak üzere verdiği şeylerden yeyin"* buyurmuştur. Buradaki مِنْ harf-i cerri teb'îz ifâde eder. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, "size verilenlerin bazısını yemekle iktifâ edin; diğer kısımları da sadaka ve hayır yerlerine harcayın" demek istemiştir. Çünkü bu ifâde, israfı bırakmaya bir irşâd ve teşviktir. Bu, O'nun tıpkı, *"...ve israf etmeyiniz"* (A'râf, 31) buyurması gibidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE *"Allah'ın size rızık olmak üzere verdiği şeylerden yeyin"* buyruğu, Allah Teâlâ'nın herkesin rızkını tekeffül ettiğine delildir. Zira O, herkesin rızkını tekeffül etmemiş olsaydı, *"Allah'ın size rızık olmak üzere verdiği şeylerden yeyin"* buyurmazdı.. Kişinin rızkını Allah tekeffül ettiğine göre, onu talep etmek hususunda aşırı davranmaması ve Allah'ın vaadine ve ihsanına güvenmesi gerekir. Çünkü Allah, vaadinden dönmeyecek derecede kerem sahibidir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), أَلاَ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ *"Dikkat ediniz! Allah'a saygılı olun ve (rızkınızı) talep etme hususunda güzel davranın (meşru yollardan sapmayın)"*(34) buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'a saygılı olun"* emri ise bu emri yerine getirme tavsiyesini pekiştirmektedir. Bunun peşinden gelen, الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ *"Kendisine iman etmiş olduğunuz"* vasfı ise bu te'kidi daha da artırmaktadır. Çünkü Allah'a iman, O'nun insana çizdiği emirler ve yasaklar çerçevesi içinde kalıp, O'nu saymasını gerektirir.

* *
*

Yemin Hakkında Hüküm

Burada zikredilen hükümlerden **ikincisi** şu âyette yer alır:

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ
عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ
ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ
لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٨٩﴾

(34) İbn Mâce, Ticârât, 2 (2/725).

"Allah, sizi yeminlerinizdeki lağvden dolayı sorumlu tutmaz. Fakat kalblerinizin azmettiği yeminler yüzünden muâheze eder. Bunun da keffâreti, âilenize yedirmekte olduğunuzun orta (derece)sinden on yoksulu doyurmak veya onları giydirmek, yahud bir köle azad etmektir. Fakat kim de bulamazsa, üç gün oruç tutması (lâzımdır). İşte bu, ahdettiğiniz vakit yeminlerinizin keffâretidir. Yeminlerinizi muhafaza edin. Allah âyetlerini size böylece açıklıyor. Ta ki şükredesiniz"

(Mâide, 89).

Biz, Allah Teâlâ'nın burada, kanun ve hükümlerinden birkaç nevi beyân ettiğini söylemiştik. Geriye, "Bu hükümle bundan önceki hüküm arasında hangi münasebet var da, böylece bu ikincisinin onun peşinden zikredilmesi güzel ve yerinde olmuştur?" diye sorulması kalmıştır.

Buna göre biz deriz ki: Biz, önceki âyetin (Mâide, 87) sebebi nüzûlünün şöyle olduğundan bahsetmiştik: Sahabeden bazıları, yemeyi içmeyi ve giymeyi kendilerine haram kılıp, ruhbanlığı tercih etmiş ve buna da yemin etmişlerdi. Allah onların bu tutumlarını yasaklayınca onlar: "Ya Resûlallah, biz yeminlerimizi ne yapalım?" dediler. Bunun üzerine Allah bu âyeti gönderdi.

Bil ki yemin-i lağvin ne olduğu hususundaki sözümüz Bakara sûresindeki *"Allah, yeminlerinizdeki lağv'den dolayı sizi sorumlu tutmaz. Fakat kalblerinizin azmettiği yeminler yüzünden muâheze eder"* (Bakara, 225) âyetinin tefsirinde iyice açıklanmıştı. Dolayısıyla, bunu tekrarlamanın bir mânası yoktur.

Sonra yüce Allah وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ *"Fakat kalblerinizin azmettiği yeminler yüzünden muâheze eder"* buyurmuştur. Bu cümle ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

عَقَّدْتُمْ Kelimesinde Farklı Üç Kıraata Göre Tefsirler

Nâfi, İbn Kesir, Ebû Amr ve Asım'ın raviei Hafs, elifsiz olarak kâf harfinin şeddesiyle عَقَّدْتُمْ ; **Hamza, Kisâî** ve **Asım'ın raviei Ebû Bekr**, elifsiz olarak kâf harfini de şeddelemeksizin عَقَدْتُمْ; **İbn Amir** ise, şeddesiz olarak elif ile عَاقَدْتُمْ şeklinde okumuşlardır.

Vâhidî şöyle demiştir: "Bir kimse, onu iyice kuvvetlendirip te'kid ettiğinde عَقَدَ فُلَانٌ الْيَمِينَ وَالْعَهْدَ وَالْحَبْلَ عَقْدًا "Falanca yeminini (veya ahdini veya bağını) iyice kuvvetlendirip sağlamlaştırdı" denilir. عَقَّدَ ile عَاقَدَ kelimeleri aynı manadadır."

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki, عَقَدَ şeklinde okuyanların kıraati, aza da çoğa da elverişlidir. Nitekim عَقَدَ زَيْدٌ يَمِينَهُ وَعَقَدُوا أَيْمَانَهُمْ "**Zeyd**, yeminini akdetti; onlar, yeminlerini akdettiler" denilir.

Şeddeli okuyanlara gelince, bil ki Ebû Ubeyde, bu şekilde okumayı zayıf görmüş ve "Şeddeli okumak, tekrar ifâde eder. Bu sebeple şeddeli okumak, bir defâ yapılan yeminden keffâretin sakıt olmasını gerektirir. Zira yemin tekrar etmemiştir" demiştir.

Vâhidî (r.h), buna şu iki şekilde cevap vermiştir:

a) Alimlerden bazıları, şeddeli veya şeddesiz olan bu fiilin aynı mânaya geldiğini söylemişlerdir.

b) Farzet ki, bu tıpkı وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ *"kapıları sımsıkı kapadı"* (Yusuf, 23) âyetinde olduğu gibi tekrar ifâde etsin!.. Ancak ne var ki bu tekrar, kişinin o yemini, hem kalbi hem de lisânıyla akdetmesiyle teşekkül etmiştir. Her ne zaman kalp ile lisânın arası birleştirilirse, tekrar mânası meydana gelmiş olur. Ama, yemini birisiyle akdedip, diğeriyle akdetmediği zaman ise, o kimse yeminini akdetmiş olmaz.

Bu fiili "mufâele" babından elif ile okuyanlara gelince, bu, tıpkı عَافَاهُ اللّٰهُ "Allah ona afiyet verdi"; طَارَفْتُ النَّعْلَ 'Nalini kırdım" ve عَاقَبْتُ اللِّصَّ "Hırsızı cezalandırdım" fiillerinde olduğu gibi, müşareket mânasını ifâde etmez. Böylece bu şekilde okumak da, fiili şeddesiz olarak okuma gibi olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Fiille berâber مَا masdar durumundadır (te'vîl-i müfrede çıkar). Buna göre kelâmın takdiri, وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِعَقْدِكُمْ اَوْ بِتَعْقِيدِكُمْ اَوْ بِمُعَاقَدِتِكُمُ الْاَيْمَانَ şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyet-i kerimede bir hazf bulunup, kelâmın takdiri, ya وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمْ اِذَا حَنِثْتُمْ "Fakat Allah sizi, onları, o yeminleri bozduğunuz zaman, akdettiğiniz yeminler sebebiyle muâheze eder" şeklindedir. Böylece, onlar tarafından bilindiği için, muâheze etme zamanı (yani اِذَا حَنِثْتُمْ) hazfedilmiştir. Veyahut da, وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِنَكْثِ مَا عَقَّدْتُمْ "Fakat Allah sizi akdettiğinizi bozmanız sebebiyle muâheze eder" demektir. Bu takdire göre de bir muzâfın hazfi söz konusudur.

Şâfiî'nin, yemin-i gamûs'un keffâreti icap ettirdiğine dair bu âyetle ne şekilde istidlâl ettiğini, Bakara sûresinde zikretmiştik.

Yemin Keffareti

Daha sonra Allah Teâlâ فَكَفَّارَتُهُ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ اَهْلِيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ *"Bunun da keffâreti, âilenize yedirmekte olduğunuzun orta (derece)sinden on yoksulu doyurmak veya onları giydirmek yahut bir köle azâd etmektir"* buyurmuştur.

Bil ki âyet, keffâret-i yemin'de farz olanın, herhangi birini seçmek serbest olmak

kaydı ile, şu üç şeyden biri olduğuna delâlet eder. Eğer insan, bu üç şeyden birini yerine getirmekten âciz olursa, o zaman başka birşey farz olur ki bu da oruç tutmaktır. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Kendisinde seçme (muhayyerlik) imkânı bulunan farz şudur: "İnsanın o üç şeyden herbirini tek tek ayrı ayrı yerine getirmesi farz olmadığı gibi, hepsini birden terketmesi de câiz değildir. Bu üç şeyden hangisini yerine getirirse, o mükellefiyetini yerine getirmiş olur." İşte bu üç kayıt bir araya geldiğinde, kendisinde seçme imkânı bulunan farz teşekkül etmiş olur.

Fakihlerden, "Farz olan bunlardan biridir ama, belli biri değildir" diyenler vardır. Bu görüş şu iki manaya gelir:

a) "Kişiye farz olan, bu üç şeyden birisini yapmasıdır, ama belli birisini değil." Bunun olması, aklen mümkün değildir. Çünkü aslında belli olmayan birşeyin, zâtı gereği var olması imkânsız olur. Böyle olan birşey ile de insan mükellef tutulmaz.

b) "Kişiye farz olan, hem haddizatında, hem de Allah'ın ilminde belli olan bir şeydir. Ancak bu, onu yapana göre meçhuldür." Böyle olması da imkânsızdır. Çünkü birşeyin, bizzat kendisi Allah'ın ilminde farz olunca, onun terkedilmesi hiç bir şekilde caiz olmaz. Halbuki ümmet, başkasını yapması halinde, o işin terkedilebileceği noktasında ittifak etmişlerdir. Bu iki görüşü bağdaştırmak menfî ve müsbeti birleştirmek gibi olur ki bu, imkânsızdır. Bu hususta, sözün tamamı "**usûl-ü fıkıh**"ta zikredilmiştir.

İKİNCİ MESELE **Şâfiî** (r.h): "Her fakirin hissesinin, bir "müdd"[35] olduğunu ve bunun bir "menn"[36]in üçte ikisi miktarınca olduğunu söylemiştir ki bu, **İbn Abbas** (r.a), **Zeyd İbn Sâbit** (r.a), **Sâ'îd İbn Müseyyeb, Hasan el-Basrî** ve **Kâsım**'ın görüşüdür.

Ebû Hanîfe (r.h) ise, her fakire verilmesi gerekenin, buğdaydan yarım "sa"', diğer şeylerden ise bir "sa' " olduğunu söylemiştir.

Şâfiî'nin delili şudur: Allah Teâlâ, fakiri doyurma hususunda, sadece *"âilenize yedirmekte olduğunuz orta (derece)sinden..."* tabirini kullanmıştır. *"Orta (derece)sinden..."* tabiri de, ya örf bakımından orta (normal) olan, ya da şer'î bakımdan orta olanı kastetmektedir. Bu durumda eğer örf bakımından orta olan şey kastedilmiş ise, bir "menn"in üçte-ikisi miktarınca buğday, öğütülüp un haline

(35) Müdd: Iraklılara göre, iki rıtl mukâbili bir ölçü birimi (takriben 832 gr.)

(36) Menn: Şer'an 180 miskâl, örfen ise 280 miskâl kârşılığı bir ölçü birimidir (Bir miskâl: 4,5 gr.).

getirildiğinde veya ondan ekmek yapıldığında, bu yaklaşık bir "menn" kadar olur. Bu da, bir insanın bir günlük azığı olarak çok açık ve net yeter. Yok eğer, bu ifâde ile şer'î bakımdan bir "orta" nisbet kastedilmişse, bu hususta şeri'atta şu söyleyeceğimiz tek şeyin dışında, belli bir miktar belirtilmemiştir: Rivâyet olunduğuna göre, Ramazan'da gündüz orucunu bozan kimseye, Hz. Peygamber (s.a.s), hiç bir miktar belirtmeksizin altmış miskini doyurmasını emretmiştir. Bunun üzerine o adam, "Ben, bu kadar şeyi bulamam" demiş. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'e içinde onbeş sa' yiyecek bulunan bir zembil getirdi. Hz. Peygamber (s.a.s), "Bunu yedir" dedi. İşte bu hâdise de, bir fakirin yiyeceği miktarın, bir "sa"ın dörtte biri olarak belirtildiğini gösterir ki bu, bir "müdd"dür. Bu kimseye, yemin kefâreti *"ailenize yedirmekte olduğunuz..."* ifâdesi ile takyîd edilmemiş (sınırlandırılmamış), mutlak "tasadduk etme" ifâdesi ile emredilmiştir. Binâenaleyh yemin keffâretinin miktarı, sadaka-i fıtra göre hesaplanır. Sadaka-i fıtrın miktarı ise, nass ile, bir müdd olarak değil, bir "sa' " olarak belirlenmiştir.

Ebû Hanîfe (r.h)'nin delili ise şudur: "Allah Teâlâ, *"Ailenize yedirmekte olduğunuzun orta (derece)sinden"* buyurmuştur. "Orta", "normal" demektir. **İmâm Şâfiî** (r.h)'nin söylediği husus ise, yeterli olan miktarın en düşüğüdür. Normal olan, katık ile olan yiyecektir. **İbn Abbas** (r.h)'dan da, "Bu, katığı ile birlikte bir müdd (yiyecektir)" dediği rivâyet edilmiştir. Halbuki katığın kıymeti, ikinci bir müddün kıymeti kadar, hatta genellikle ondan daha fazla olur.

Şâfiî (r.h) bu görüşe şu şekilde cevap vermiştir: Âyetteki, *"âilenize yedirmekte olduğunuzun orta (derecesin)den"* ifâdesi ile, muhtemelen miktar bakımından bir "orta" oluş kastedilmiştir. Çünkü bazı insanlar, gerçekten çok az yerler, bu gibilere tek bir ekmek yeter. Bazı insanlar da çok fazla yer, bu gibilere iki "menn" ekmek de kifâyet etmez. Fakat genelde bir insana, bir "menn"e yakın miktardaki ekmek yeter. Âyetteki bu ifâde ile, kıymet bakımından bir "orta" oluş da kastedilmiş olabilir. Bu, ne şeker gibi pahalı, ne de kepek ve mısır gibi ucuz olmamalıdır. Normal (orta) olan, buğday, hurma, kuru üzüm ve ekmektir. Yine âyetteki bu ifâdeden maksadın, lezzet ve hoşa gidiş bakımından "orta olan birşey" olması da muhtemeldir. Lafız, bu iki şeyden herbirine muhtemel olunca, biz deriz ki: Şu iki sebepten ötürü, bu lafzı daha önce söylediğimiz mânaya halmetmek gerekir:

1) Keffâret için yedirmede, katık, icmâya göre farz değildir. Bu durumda geriye, lafzı, yemeğin miktarı bakımından bir orta oluş mânasına hamletmek kalır.

2) Bu miktar, yakîn (kesin) olarak farzdır. Bundan fazlası ise, şüphelidir. Çünkü bu ifâdede, o fazlalığa delâlet eden birşey yoktur. Bundan dolayı biz kesin olanı farz saydık, şüpheli olanı bıraktık. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Kefaret Olarak Verilen Şeyde Temlik Meselesi

Şâfiî (r.h): "Bu hususta farz olan, o yiyeceği fakirin kendisine verip, onun malı haline getirmektir" dediği halde; **Ebû Hanîfe** (r.h): "O kimse, sabah veya akşam on fakiri doyurur ise, bu câizdir" der.

Şâfiî (r.h)'nin delili şudur: "Keffârette farz olan, yedirmek, giydirmek ve köle azâd etmekten birisidir. Sonra biz "giydirme"de, temlîkin (yani giydirilecek şeyin verilip, fakirin mülkü haline getirilmesi) hususunda ittifak halindeyiz. Binâenaleyh, "yedirmede" de temlîkin vâcip olması gerekir."

Ebû Hanîfe (r.h)'nin delili ise şöyledir: "Âyet, bu hususta "doyurma"nın farz olduğuna delâlet eder. Fakirleri sabah veya akşam yedirmeye de "doyurma" denir. Bunun delili, *"(Onlar, yemeğe olan) sevgilerine rağmen, yoksulu, yetimi ve esiri doyururlar"* (İnsan, 8) âyeti ile, bu âyetteki, *"ailenize yedirmekte olduğunuzun orta (derece)sinden on yoksulu doyurmak"* ifâdesidir. Halbuki aileyi yedirmek, "temlîk" (yani onları yiyeceğe mâlik kılmak) sureti ile değil, yeme imkânı sağlamak suretiyledir. Yine örfte, birisi fakirlere yiyecek verip, onlara yeme imkânı sağladığında, فُلَانٌ يُطْعِمُ الْفُقَرَاءَ "Falan fakirleri doyuruyor" denilir. Cenâb-ı Hakk'ın "doyurma"yı emrettiği sâbit olduğuna göre, bunun (yani yeme fırsatı sağlamanın) yeterli olması gerekir."

Şâfiî (r.h) bu görüşe şöyle cevap vermiştir: "Bu keffârette farz olan, ya bir müdd miktarınca yiyecektir veya daha fazlasıdır. Sabah veya akşam fakirlere yedirilen şey, bazan bu miktardan az olabilir. Binâenaleyh bu durumda kişi, bu mükellefiyetten yakînî (kesin) olarak kurtulmuş olmaz. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Keffarette Doyurma ve Giydirmenin Nasıl Olacağı?

Şafiî (r.h): "Bu hususta, ancak on ayrı fakiri doyurmak yeterli olur" demiş; **Ebû Hanîfe** (r.h) ise: "Bir kimse aynı fakiri, on gün (öyün) yedirse, bu yeterli olur" demiştir.

Şâfiî (r.h)'nin delili şudur: Bu gibi konular mânası akılla anlaşılamayan "ta'abbüd" (kulluk) esasına dayanır. Böyle olan herşeyde, nassın (âyetin) gelişine dayanmak gerekir.

BEŞİNCİ MESELE

"Kisve" Arapça'da, "libâs" (elbise) demektir. Libâs ise, giyilen herşeydir. "Keffâret" için yeterli olan kisve, kendisine "kisve" denilebilecek şeyin en azıdır. Bu en az miktar da, izâr (gibi belden aşağıyı örten elbiseler) veya cübbe (manto-palto) veya gömlek veya pantalon veya sarık veyahut da bir başörtüsüdür. Bunların her biri, bir fakir için bir kisve (giydirme)dir. Bu, **İbn Abbas** (r.a), **Hasan el-Basrî** ve **Mücâhid**'in görüşü olup, **İmâm Şâfiî** (r.h)'nin de mezhebidir.

ALTINCI MESELE

Köle Âzadı ve "Rakabe" Tabirinin Menşei

Âyette bahsedilen, "bir rakabe (boyun) âzad etmek" tabirinden maksad, kölenin tamamını âzad etmektir. Rivayete göre bu mecazî kullanışın dayanağı şudur: Araplar, ellerindeki esirlerin ellerini bir iple esirin boynuna bağlarlardı. Bu sebeple, esir salıverilmek istendiğinde bu ip çözülürdü. Bundan dolayı, o ipi çözmek, "fekkü rakabe" (boynu çözmek) diye ifâde edilmiştir. Daha sonra da bu tâbir, kölenin azadı mânasında, mecazen kullanılmıştır. Zâhirîlere göre, keffâreti yerine getirmek için, her türlü köle azad edilebilir. **Şâfiî** (r.h)'ye göre ise, keffâret için yeterli olabilecek kölenin, mü'min olması şartı ile, iş yapmasına mânî olacak kusurlardan sâlim olması gerekir. Bu kölenin, küçük veya büyük, erkek veya kadın olması farketmez. Yine **Şâfiî**'ye göre hiçbir keffârette, kâfir olan kölenin ve mükâteb[37] olan kölenin âzâd edilmesi ve insanın kendi yakını olan bir köleyi satın alıp âzâd etmesi câiz olmaz. Biz bu meseleleri, Zihâr âyetinin (Mücâdile, 1-4) tefsirinde zikrettik.

YEDİNCİ MESELE

Köle Azadı Daha Değerli İken Niçin Sonda Zikredildi?

Birisi şöyle diyebilir: "Hiç şüphesiz köle âzad etmek daha faziletli iken, âyet-i kerimede "fakirleri doyurma"nın daha önce zikredilmesinin hikmeti nedir?" Buna karşı biz deriz ki: Bunun şu sebepleri olabilir:

a) Böyle olmasından maksad, keffâretin, bir sıraya göre değil, muhayyerlik (herhangi birini seçmeye) göre vacip olduğuna dikkat çekmektir. Çünkü eğer keffâret, bir tertip (sıra) üzere vacip olsaydı, bunlardan en ağırından başlanması gerekirdi.

b) Yedirilecek şey, elde edilme bakımından en kolay olandır. İşte bundan dolayı, önce "doyurma" işi zikredilmiştir. Yine bundan maksad, Allah'ın tekliflerinde, kullarına kolay ve hafif olanı gözettiğine dikkat çekmektir.

c) Doyurmak, daha faziletlidir. Çünkü fakir hür, bazan yiyecek bulamayabilir ve orada kendisine yiyecek verecek bir kimseyi elde edemeyebilir. Böylece de bir darlığa düşebilir. Fakat köleye gelince, onu doyurmak ve giydirmek, efendisine farzdır.

Bunları Yapamayan Üç Gün Oruç Tutar

Daha sonra Allah Teâlâ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ *"Fakat kim de bulamazsa, üç gün oruç tutması (lâzımdır)"* buyurmuştur. Bu hüküm ile ilgili birkaç mesele vardır:

(37) Mükateb: Hür olabilmek için, sahibi ile, belli bir miktar para üzerinde o miktarı kazanıp getirmek zere anlaşma yapmış olan köle demektir.

BİRİNCİ MESELE

Şâfiî (r.h): "Yanında (elinde) bir günlük ve gecelik çoluk-çocuğunun ve kendisinin yiyeceği ile, on fakiri doyuracak kadar fazla yiyeceği bulunan kimsenin, keffâretini "fakirleri doyurmak" suretiyle yerine getirmesi gerekir. Eğer o kimsenin elinde bu kadar yiyeceği yoksa, ancak o zaman keffâretini oruçla yerine getirmesi câiz olur" demiştir. **Ebû Hanîfe** (r.h) ise: "Elinde, kendisine zekât düşmeyecek kadar bir malı bulunan kimsenin, keffaret için oruç tutması câizdir" demiş ve böylece kendisine zekât farz olmayan kimseyi, "mal bulamayan kimse" saymıştır.

Şâfiî (r.h)'nin delili şudur: Allah Teâlâ, oruç tutabilmeyi, âyette bahsedilen üç şeyin bulunmaması şartına bağlamıştır. Şarta bağlı olan şey, şart bulunmadığı zaman bulunmaz. Binâenaleyh bu üç şey bulunduğunda, kişinin oruç tutmasının caiz olmaması gerekir. Biz, kişinin bir gün ve bir gecelik olmak üzere, hem kendi hem de çoluk çocuğunun yiyeceğini bulması halinde, bu esasla amel etmedik. Çünkü bir kimsenin yanında bu kadar miktar malın bulunması, âdeta kendisine zarurî olarak ihtiyaç duyulan bir şey gibidir. Yine biz, şeriatta, kişinin kendisiyle başkasına ait olan hak hususunda bir çelişki meydana geldiğinde, kişinin kendisinin hakkının ön plana alınmasının vacip olduğunu görmekteyiz. Binâenaleyh âyetle, bu durumun dışında amel edilmesi gerekir.

İKİNCİ MESELE

Şâfiî (r.h), iki görüşünün en sahih olanında, "bu kimsenin ister ard arda, isterse ayrı ayrı günlerde olmak üzere, üç gün oruç tutması gerektiğini" söylerken, **Ebû Hanîfe** (r.h), "bu kimsenin peşpeşe üç gün oruç tutmasının farz olduğunu" söylemiştir.

Şâfiî'nin delili şudur: Allah Teâlâ, üç gün oruç tutmayı farz kılmıştır. Ayrı ayrı üç gün oruç tutan kimse, üç gün oruç tutmuş demektir. Binâenaleyh, bu kimsenin borcunu edâ etmiş olması gerekir. **Ebû Hanîfe** (r.h)'nin delili ise şudur: Gerek **Übeyy İbn Ka'b**'ın gerekse **İbn Mesûd**'un, âyetin bu kısmını فَصَوْمُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ مُتَتَابِعَاتٍ "Peşpeşe üç gün oruç tutması (lâzımdır)" şeklinde okudukları nakledilmiştir. Onların kıraatleri, kendilerinden yapılan rivayetlerden geri kalmaz, farklı değildir.

Buna şöyle cevap verilir: Şazz kıraat kabul edilmez. Çünkü, eğer şazz kıraat Kur'ân olsaydı, mütevâtir olarak nakledilirdi. Zira biz, Kur'ân hakkında, O'nun mütevatir olarak nakledilmemiş olmasını caiz görürsek, Rafızîlerin ve mülhidlerin Kur'ân hakkındaki ta'n ve tenkidlerini bir nevi benimsemiş oluruz.. Bu ise bâtıldır. Binâenaleyh biz, şazz kıraatin merdud olduğunu anlamaktayız. Dolayısıyla bu kıraat hüccet olmaya elverişli değildir. Bir de ramazan orucunun kazasında peşpeşe tutmak gerekmediği halde, **Übeyy İbn Kâb**'ın, âyetin o kısmını فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ مُتَتَابِعَاتٍ (Bakara, 184) şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir. **Hanefiler** buna şöyle cevap vermişlerdir: Hz. Peygamber'den rivâyet edildiğine göre, bir adam O'na: Üzerimde, ramazandan

tutmadığım günler, oruçlarım var; onları ayrı ayrı günlerde kaza edeyim mi?'' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): أَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ عَلَيْكَ دَيْنٌ فَقَضَيْتَ الدِّرْهَمَ فَالدِّرْهَمَ أَمَا كَانَ يَجْزِيكَ قَالَ بَلَى قَالَ: فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ يَعْفُوَ وَ أَنْ يَصْفَح *''Söyle bakayım: Eğer bir borcun olsa ve sen de kısım kısım ödesen. O verdiğin para, borcunu ödemene yeterli olmaz mı?''* dedi. Adam da, Evet, cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *''Allah, insanlardan daha çok affeden ve kolaylık gösterendir''* dedi.

Biz deriz ki, bu hadis her ne kadar ramazan orucuyla ilgili bir soruya cevap olarak vaki olmuş ise de, bunun lafzı umumîdir; bunun bir illet oluşu da bütün oruçlar hakkında umumîdir. Usûl-i fıkıhta, ''sebebin hususiliğine değil, lafzın umumîliğine itibar edilir'' şeklinde bir kaide bulunmaktadır. Binâenaleyh bu, mevzûmuzla ilgili olarak da, bu orucun ayrı ayrı günlerde tutulabileceğine delâlet eden delillerin en kuvvetlilerinden birisi olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bir kimse yaptığı iki yeminden dolayı altı gün oruç tutsa, ister bu iki üçten birini yaptığı iki yeminden biri için tayin etsin, isterse etmesin; tuttuğu bu oruç keffâret için yeterli olur.. Bunun delili şudur: Allah Teâlâ o kimseye üç gün oruç tutmasını farz kılmıştır. O kimse de bunu yapmıştır. Binâenaleyh, sorumluluktan kurtulmuş olması gerekir.

Daha sonra Allah Teâlâ, ذٰلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ *''İşte bu, ahdettiğiniz vakit yeminlerinizin keffâretidir''* buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın ذٰلِكَ *''Bu''* ifadesi, âyette bahsedilen doyurma, giydirme ve köle azad etme gibi hususlara işarettir. Yani, ''Yukarda bahsedilen bu şeyler, yemin edip de yemininizi bozduğunuz zaman, yeminlerinizin keffâretidir.'' Çünkü keffâret, sırf yemin etmekle vacip olmaz. Ancak ne var ki, ''yemini bozmak'' tabiri, kelâmın ona delâleti sebebiyle âyet-i kerimede zikredilmemiştir. Bu tıpkı, *''Artık sizden kim hasta, yahud sefer üzerinde olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde (tutar)''* (Bakara, 184) âyetinde olduğu gibidir. Yani, فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَأَفْطَرَ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ takdirinde olup, ''...yolcu olup orucunu da yerse'' kısmı, sözün delâleti ile anlaşılmaktadır.

Şâfiî bu âyete tutunarak yemini bozmadan önce keffâret vermenin caiz olduğunu belirtmiş ve şöyle demiştir: ''Âyet, sayılan bu üç şeyden her birinin, yemin edildiği zaman, yeminin keffâreti olduğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh bir kimse yemin edip de yeminini bozmadan önce bu üç şeyden birini yerine getirdiğinde, o kimse yeminin keffâretini yerine getirmiş olur. Durum böyle olunca da, o kimsenin sorumluluktan kurtulmuş olması gerekir.'' **Şâfiî** sözüne devamla şöyle demiştir: ''Yüce Allah'ın إِذَا حَلَفْتُمْ sözünde bir nükte vardır ki o da, yemin etmeden önce keffâret vermenin caiz olmayacağına, ama yemin edip de yeminini bozmadan önce bunun caiz olacağına dikkat çekmektir.''

Daha sonra Allah Teâlâ, وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ *"yeminlerinizi muhafaza edin"* buyurmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bundan murad, "Az yemin ediniz; çok yemin etmeyiniz" mânasıdır. Nitekim şair **Kuseyyir** şöyle demiştir:

قَلِيلُ الْأَلَايَا حَافِظٌ لِيَمِينِهِ وَإِنْ سَبَقَتْ مِنْهُ الْأَلِيَّةُ بَرَّتِ

"O, az yemin eden, yemininde duran ve kendisinden daha önce bir yemin sadır olmuşsa, onu yerine getirendir..."

Binaenaleyh şairin وَإِنْ سَبَقَتْ مِنْهُ الْأَلِيَّةُ *"kendisinden daha önce yemin sadır olmuşsa"* ifadesi, onun حَافِظٌ لِيَمِينِهِ *"yemininde duran"* sözünün, kendisi tarafından kendisini yemin etmemekle vasfettiğine delâlet etmektedir.

b) "Yemin ettiğiniz zaman keffâret vermeye ihtiyaç duymayasınız diye, yeminlerinizi bozmayınız, onları muhafaza ediniz" demektir. Bu ifâde her iki mânaya da muhtemeldir. Ancak ne var ki ikinci ihtimal Hz. Peygamber'in مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا فَلْيَأْتِ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ ثُمَّ لِيُكَفِّرْ عَنْ يَمِينِهِ *"Kim bir şeye yemin eder de, yeminine aykırı davranmanın daha hayırlı olduğunu görürse, bu daha hayırlı olanı yapsın, sonra da yeminini (bozmuş olmasından dolayı) keffâretini versin"*(38) hadisiyle tahsis edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ *"Allah âyetlerini size böylece açıklıyor. Tâ ki şükredesiniz.."* buyurmuştur ki, bunun manası gayet açık olup, bu cümlede geçen لَعَلَّ ile alakalı sözümüz de birkaç defa geçmişti.

* *
*

Müskirat, Kumar, Şans Oyunları Hakkında

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾

"Ey iman edenler, içki, kumar, (tapmaya mahsus) dikili taşlar, fal okları ancak şeytanın amelinden birer pisliktir. Onun için bundan kaçının ki kurtuluşa eresiniz"

(Mâide, 90).

(38) El-Câmiu's-Sağîr, II/170.

Bil ki bu, burada zikredilen hükümlerin üçüncü çeşididir. Bu âyetin, kendinden önceki ifâdelerle münasebeti şu şekildedir: Allah daha önce, *"Ey iman edenler, Allah'ın size helâl kıldığı o en temiz ve güzel şeyleri (kendinize) haram kılmayın. Haddi aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez. Allah'ın size rızık olmak üzere verdiği şeylerden helâl ve tertemiz olarak yeyin"* (Mâide, 87-88) buyurmuştur. Daha sonra, nefse hoş gelen şeylerden birisi de içki ve kumar olunca, pek yerinde olarak bu ikisinin, helal olanlar sınıfından olmayıp, aksine haram kılınmış şeyler cümlesinden olduklarını beyan etmiştir.

Bil ki biz, Bakara sûresinde hamr ve meysir kelimelerinin ne demek olduğunu anlatmıştık. Bu sûrenin başında وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ *"dikili taşlar üzerinde boğazlanan (hayvanlar), fal oklarıyla kısmet aramanız..."* (Mâide, 3) âyetini tefsir ederken ensâb ve ezlâm kelimelerinin ne demek olduklarını da zikretmiştik. Binâenaleyh, meseleye iyice vâkıf olmak isteyen herkes buralara müracaat edebilir.

Hamr kelimesinin neden iştikak ettiği hususunda şu iki açıklama yapılmıştır:

a) İçki, aklı bürüyüp, ona karışarak onu örtüp gizlediği için hamr adını almıştır.

b) **İbnu'l-A'râbî**, bu tabirin "kokusu değişti" anlamını ifâde eden تُرِكَتْ فَاخْتَمَرَتْ "Terkedildi de, böylece de kokusu değişti" deyiminden alındığını söylemiştir.

Meysir kelimesi, "Arapların, kesilecek develer hakkında oynamış oldukları kumarları idi. Ansab kelimesi, onların dikip de ibâdet ettikleri ilâhlarıdır. Ezlam kelimesi ise, üzerinde "hayır" ve "şer" kelimelerinin yazılı olduğu fal oklarıdır.

Bil ki Allah Teâlâ bu dört kısmı şu iki sıfatla nitelemiştir:

a) Rics (pislik, murdar) ifâdesiyle. Arapça'da rics kelimesi, pis ve çirkin sayılan amellere verilen isimdir. Nitekim bir kimse bir kötü iş yaptığında, رَجُسَ الرَّجُلُ رِجْسًا وَرَجِسَ denilir. Bu kelimenin aslı, râ harfinin fethasıyla olan recs kelimesindendir ki, bu da "şiddetli ses" anlamına gelir. Nitekim, gök gürültüsünün sesi çok şiddetli olduğu zaman, سَحَابٌ رَجَّاسٌ denilir. Binâenaleyh rics çirkinlikte doruk noktaya ulaşmış ve derecesi çok kuvvetli olan "amel" anlamına gelmiş olur.

b) مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ *"şeytanın amelinden"* sıfatı. Bu da onun, bir rics (pislik) olmasını tamamlamaktadır. Çünkü şeytan, kâfir olduğu için necis ve pistir; kâfir de necistir. Zira Allah إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ *"Müşrikler ancak bir necistir"* (Tevbe, 28) buyurmuştur. Pis olan, ancak pis olan şeylere davet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Kötüler (kadınlar veya sözler) kötüleredir"* (Nûr, 26) buyurmuştur.

Yine, şeytana izâfe edilen her şeyin bu izâfe edilişi, o şeyin çok aşırı derecede

çirkin olduğuna delâlet eder. Nitekim Allah, *"Bunun üzerine (Mûsa) onu bir yumruk vurup öldürdü. "Bu, dedi, şeytanın işindendir"* (Kasas, 15) buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu dört şeyi, belirttiğimiz bu iki sıfat ile vasfedince, فَاجْتَنِبُوهُ *"ondan kaçının"* buyurmuştur. Yani, "...ondan uzak olunuz, bir taraf olunuz" demektir.

Hak Teâlâ'nın فَاجْتَنِبُوهُ emrindeki hâ zamirinin, neye râci olduğu hususunda da şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu rics (pislik, murdar) kelimesine râcidir. Bu kelime de, zikredilen dört şeye şamildir. Binâenaleyh, *"kaçının"* emir, hepsini kapsamış olur.

b) Bu zamir, mahzûf bir muzâfa râcidir. Buna göre sanki, إِنَّمَا شَأْنُ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ أَوْ تَعَاطِيهِمَا وَمَا أَشْبَهَ ذٰلِكَ "içki ve kumarın durumu veya bunların alınıp kullanılmaları veyahut da buna benzer haller ancak..." denilmek istenmiştir. Bundan dolayı da Allah *"şeytanın amelinden birer pisliktir"* buyurmuştur.

* *
*

İçkinin Kin ve Düşmanlık Doğurması

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ﴿٩١﴾

"Şeytan içkide ve kumarda, ancak aranıza düşmanlık ve kin düşürmek, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık siz vazgeçtiniz değil mi?" (Mâide, 91).

Bil ki Cenâb-ı Hak, bu şeylerden kaçınılmasını emredince, bunlarda iki türlü kötülüğün olduğunu zikretmiştir:

a) Dünyevî kötülük olup şöylece beyan buyurulmuştur: إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ *"Şeytan içkide ve kumarda, ancak aranıza düşmanlık ve kin düşürmek ister."*

Bil ki düşmanlık ve kinin ne şekilde olacağını önce içki, sonra da kumar yönünden açıklayacağız.

İçkiye Gelince: Bil ki, içki içen kimse hakkında görünen şudur ki, o içkiyi bir grupla birlikte içmektedir ve içmedeki maksadı ise, arkadaşları ile eğlenmek ve onlarla sohbet edip konuşarak neşelenmektir. Binâenaleyh onun bu beraberlikten gayesi, dostluk ve ülfeti kuvvetlendirmektir. Ancak ne var ki çoğu kez bu durum, tersine döner. Zirâ içki aklı alır. Akıl zâil olup gittiğinde ise, aklın hiçbir direnmesi olmaksızın, şehvet ve gazap insanı hakimiyetine alır. Bunların insana hâkim olması ile de, bu dostlar arasında çekişme ve tartışma meydana gelir. Bu çekişmeler çoğu zaman döğüşe, katilliğe ve çirkin sözler söylemeye sebebiyet verir. Bu da, en şiddetli bir düşmanlık ve kin doğurur. Bundan ötürü şeytan (devamlı olarak), içki içmek için biraraya gelmenin, ülfet ve muhabbeti kuvvetlendireceği düşüncesini teşvik eder ve güzel gösterir. Durum âhirette de tersine döner ve orada da düşmanlık ve kinin en şiddetlisi meydana gelir.

Kumarın Kin ve Düşmanlık Doğurması

Kumara Gelince: Bunda, muhtaç kimseler için bir genişlik ve zenginlik söz konusu olmasına karşılık, mal sahibi (zengin) kimseler için de mallarını yitirme ve fakirliğe düşme söz konusudur. Çünkü insan kumarda bir defa yenildiği zaman, bu durum onu, artık bundan sonra çoğu kez kazanırım ümidi ile, kumar oynamayı sürdürmeye davet eder. Bazan umduğuna ulaşamaz, öyle olur ki elinde hiç bir şeyi kalmaz ve artık sakalı[39], ailesi ve çocukları üzerine kumar oynamaya başlar. Şüphe yok ki bundan sonra o kimse fakir ve muhtaç bir hale düşer, kendisini yenenlerin en şiddetli düşmanlarından birisi olur. İşte bu bakımdan, içki ve kumarın, insanlar arasında düşmanlık ve kinin tahrik edilip kızıştırılmasının, iki büyük sebebi olduğu ortaya çıkar. Hiç şüphe yok ki düşmanlık ve kinin çok şiddetli olması, bazan karışıklık ve fitne gibi çok kötü durumlara sebebiyet verebilir. Bütün bunlar ise, cemiyetin menfaatlerine aykırı olan şeylerdir.

Eğer, "içki ve kumar kelimeleri niçin, daha önceki âyette "dikili taşlar" ve "fal okları" ile birlikte zikredildiği halde, bu âyette, sadece bu ikisi zikredilmiştir?" denilir ise, biz deriz ki: "Bu âyet, *"Ey iman edenler, içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları..."* [illegible] bu âyetinin de delâlet ettiği gibi, mü'minlere hitapdır. Bundan maksad ise, onları içki ve kumardan nehyetmek ve bu dört şeyin çirkinlik ve kötülük bakımından birbirine yakın olduğunu ortaya koymaktır. İşte bu âyetten maksad, içki ve kumardan nehyetmek olup, içki ve kumarın çirkinliğini iyice belirtmek için, Hak Teâlâ bu kelimeleri, "dikili taşlar (putlar)" ve "fal okları" kelimeleri ile birlikte zikredince, bu âyette sadece içki ve kumarı zikretmiştir.

---

(39) Metinde bu şekilde [illegible] diye yazılı. Mecazî mânasını bulamadık. "Sakalına oynamak" pek anlaşılmıyor (ç).

İçki ve Kumarın Dine Zararı

b) İçki ve kumarda bulunan iki çeşit kötülük, dinî bakımdan olanlardır ki bu da, âyette وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ *"sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister"* buyruğu ile anlatılmıştır. Biz deriz ki: İçki içmenin, insanı Allah'ı zikretmekten alıkoyması hususu oldukça açıktır. Çünkü içki içmek bir neş'e ve bedenî bir haz doğurur. Nefis bedenî lezzetlere ve hazlara daldığı zaman, Allah'ı anmayı unutur. Kumarın, Allah'ı zikirden ve namazdan alıkoyucu olması da böyledir. Çünkü kişi kumarda kazandığı zaman, kazanma neş'esine iyice dalması, aklına başka bir şeyin gelmesine mâni olur. Şüphe yok ki bu durum, insanı Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoyan şeylerdendir.

Şayet, "Âyet-i kerîme, içkinin haram oluşunun illet ve sebebinin, bu hususlar olduğunu sarih olarak ifâde eder. Amma, haram kılma henüz söz konusu değil iken de bu illet ve sebepler içkide mevcud idi, fakat haram kılınmamıştı. Bu ise, bu ta'lîlin (haramlığın bu sebebe bağlanmasının) sahîh olmasını zedeleyen bir şeydir" denilir ise, biz deriz ki: Bu, hükmün açık illetten (nass ile belirtilen illetten) sonra gelmesinin o şeyin illet olmasını zedelemeyeceğine dâir delillerden birisidir.

Cenâb-ı Hak, içki içme ve kumar oynamanın, dinî bakımdan böylesi büyük kötülükleri ihtivâ ettiğini beyân ettikten sonra, فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُوْنَ *"Artık siz vazgeçtiniz değil mi?"* demiştir.

Rivâyet edildiğine göre, *"Ey iman edenler, siz sarhoşken... namaza yaklaşmayın"* (Nisâ, 43) âyeti nâzil olduğu zaman, **Hz. Ömer İbn ül-Hattâb** (r.a) şöyle demiştir: "Allah'ım, içki hakkında tam yeterli bir açıklamada bulun." İşte bu âyet-i kerîme nâzil olduğu zaman da yine O: "Vazgeçtik ey Rabbim" demişti.

Bil ki bu ifâde, soru (istifham) üslûbu olmakla birlikte gerçekte bundan maksad kesin olarak yasaklamadır. Bu şekilde bir mecâz yerinde ve güzeldir. Çünkü Allah Teâlâ bu fiilleri kınamış ve muhataba bunların kötü olduğunu göstermiştir. Bundan sonra ise bu şeyleri terk hususunda böyle soru sorulunca, muhatap ancak o fiilleri terkettiğini söyleyebilir. Buna göre sanki muhataba, "Bu şeylerin böylesine çirkin ve kötü olduğu ortaya çıktıktan sonra, sen onu yine de yapacak mısın?" denilmiştir. Binâenaleyh âyetteki, *"Artık siz vazgeçtiniz değil mi?"* ifâdesi, birşeyden vazgeçmenin, mükellefin, ondan vazgeçmenin farz olduğunu ikrar etmesiyle birlikte olması hususunda, açık bir ilâhî beyan yerine geçer.

Bu Âyetin, İçkinin Haramlığına Sekiz Yönden Delâlet Etmesi

Bil ki bu âyet, birçok yönden içki içmenin haram kılındığına delâlet eder:

a) إِنَّمَا (ancak) edatı ile başlamıştır. Bu kelime hasr (sadece, ancak) mânası ifâde eder. Buna göre Hak Teâlâ sanki şöyle demiştir: "Bu dört şeyden başka, şeytanın ameli olan başka bir şey ve pislik yoktur."

b) Hak Teâlâ, içki ve kumarı putlara (dikili taşlara) tapmakla birlikte zikretmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'in شَارِبُ الْخَمْرِ كَعَابِدِ الْوَثَنِ *"İçki içen, puta tapan kimse gibidir"* (40) hadisi de bu mânadadır.

c) Allah Teâlâ, bunlardan kaçınmayı ve uzaklaşmayı emretmiştir. Emrin zâhiri, vücûb (farziyyet) ifâde eder.

d) Cenâb-ı Allah, (bir önceki âyette), *"kurtuluşa eresiniz"* buyurmuş ve bunlardan uzaklaşmayı, kurtuluşa ermek saymıştır. Uzaklaşma, bir felâh olunca; bunları işlemek de, bir hüsrân ve bir umduğunu bulamama olur.

e) Allah Teâlâ, dinî ve dünyevî bakımdan, bu şeylerden doğan çeşitli kötülükleri beyân etmiştir. Bunlar,insanlar arasında, düşmanlık,kin ve nefretin meydana gelmesi ve Allah'ı zikretmekten ve namazdan yüz çevirmenin hasıl olmasıdır.

f) Allah *"Artık vazgeçtiniz değil mi?"* buyurmuştur. Bu ifâde yasaklama üslupları içinde en beliği, en etkilisidir. Sanki şöyle denilmektedir: "Muhakkak ki size, içkinin çok çeşitli kötülüklerini ve zararlarını içeren âyetler okunmuştur. Şimdi siz, bu men edici sebepler karşısında artık vazgeçecek misiniz? Yoksa bu öğütlerden ders almayıp da, aynı hal üzere devam mı edeceksiniz?"

g) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın müteakiben gelen وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ âyetidir.

* *
*

Resûle Düşen Sadece Tebliğ Etmektir

وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاحْذَرُوا ۚ فَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا عَلَىٰ رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٩٢﴾

"Allah ve Resûlü'ne itaat edin ve sakının. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki peygamberimize düşen, ancak apaçık bir tebliğdir"

(Mâide, 92).

Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah ve Resûlüne itaat edin ve sakının"* buyruğunun zâhirinden murad şudur: "Daha önce zikredilmiş olan içki ve kumardan uzaklaşmaya

(40) El-Câmiu's-Sağîr, II/39.

dâir Allah'ın ve peygamberin emirleri hususunda, Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin ve bu mükellefiyetler konusunda, Allah'a ve Resûlü'ne muhalefet etmekten sakınınız."

h) Allah'ın şu buyruğu: فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلاَغُ الْمُبِينُ *"Eğer yüz çevirirseniz, bilin ki peygamberimize düşen, ancak apaçık bir tebliğdir."* Bu cümle o mükellefiyetler hususunda muhalefet eden ve bunlar hususunda Allah'ın hükmü ile beyânından yüz çeviren kimseler hakkında gelen, büyük bir ilâhî tehdid ve ikâzdır. Yani, "Eğer sizler yüzçevirirseniz, biliniz ki aleyhinize delil kâim olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) ise, tebliğ etmek, mazeret kapılarını kapatmak ve uyarılarda bulunmak mes'ûliyyetinden kurtulmuştur. Bu mükellefiyetlere muhalefet edip, emirlerden yüz çeviren kimseye verilecek cezâya gelince, bu Allah'a kalmıştır" demektir. Şüphe yok ki bu, son derece şiddetli bir tehdiddir

Böylece bu sekiz sebepten herbiri, içkinin haram kılınması hususunda pek kesin bir delil ve apaçık bir bürhân olmuştur.

Bil ki insaflı olan ve yanlış yolda gitmeyi bırakan, bu âyet-i kerimenin, sarhoşluk veren herşeyin haram olduğu hususunda açık bir nass olduğunu bilir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Şeytan, içkide ve kumarda, ancak aranıza düşmanlık ve kin düşürmek, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister"* (Mâide, 91) buyurduktan sonra, *"Artık siz vazgeçtiniz değil mi?"* buyurmuştur. Böylece o, içki içmekten nehyetme hususunu, içkinin bu kötülüklere sebep oluşuna bağlamıştır. Aklın bedâheti ile malumdur ki, bu kötülükler, içkinin sarhoşluk vermesinden doğmuştur. Bu durum da, kesin olarak Cenâb-ı Hakk'ın, *"Artık siz vazgeçtiniz değil mi?"* sözünün illetinin, içkinin sarhoşluk vermede müessir oluşu olduğunu gösterir. Bu sâbit olunca, sarhoşluk veren her şeyin kesin haram olduğunu söylemek gerekir. İşte her kimin aklı, bu izahları iyice anladığı halde yine de kendi iddiasında ısrar ederse, artık onun inâdının devâsı ve ilacı yoktur. Allah en iyi bilendir.

* *
*

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿٩٣﴾

"İman edip, sâlih amellerde bulunanlara, ittikâ ettikleri, iman edip, sâlih ameller yaptıkları, sonra iyice müttakîlerden olup iman ettikleri; yine ittikada devam edip güzel işler yaptıkları takdirde, tattıklarından dolayı onlara hiçbir günah yoktur. Allah, iyi hareket edenleri sever"

(Mâide, 93).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا (Maide 93) Âyetinin Nuzûl Sebebi

Rivâyet edildiğine göre, içkiyi haram kılan âyet nazil olunca, sahâbe, "Bizim kardeşlerimiz Uhud gününde içki içtiler, sonra da öldürüldüler (şehid düştüler). Binâenaleyh, onların durumları nasıl olacak?" dedi. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu ki, bunun mânası, "Bu hususta onlara bir günah yoktur. Çünkü onlar içkiyi, helâl olduğu bir sırada içmişlerdi" şeklindedir. Bu âyet, kıblenin **Beyt-i Makdis**'ten Kâbe'ye döndürülmesi ile ilgili olarak indirilen, *"Allah imanınızı zayi edecek değildir"* (Bakara, 143) âyetine benzemektedir. Yani, "Sizler, **Beyt-i Makdis**'e yöneldiğiniz zaman, siz oraya ancak benim emrimle yöneldiniz. Binâenaleyh ben bunu (daha önce Beyt-i Makdis'e müteveccihen kılınan namazları) boşa çıkarmam, zayi etmem" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Nihayet rabları onlara icâbet etti: "İçinizden gerek erkek, gerek kadın olsun, bir işi yapanın amelini ben elbette boşa çıkarmayacağım"* (Âl-i İmran, 195) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Taam Kelimesinin Manası

Genel olarak Arapça'da taâm, yiyecek, içecekten başka bir şeydir. Binâenaleyh, âyette bahsedilen *"taddıkları şey"* ifâdesinin, içecek şeylerden başka bir şeye işâret etmesi gerekir. Ama, yiyecek (taâm) kelimesi bazan meşrûbat, içecek şeyler hakkında da kullanılır. Nitekim âyette وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي *"...Kim onu tadmazsa (içmezse), artık o bendendir"* (Bakara, 249) buyurulmuştur. Buna göre, âyetteki *"taddıklarından dolayı ... günah yoktur"* tabirinin "içtikleri içkilerden dolayı" anlamında olması caizdir. Yine buradaki tadma (yeme) mânasının, yenilen ve içilen şeylerden duyulan lezzet ve hazza raci olması, bu manaya gelmesi de caizdir. Araplar bazan, "Tad ki, lezzet alasın!" manasında olmak üzere تَطْعَمْ لِتَطْعَمْ derler. Böylece bu kelime tad alma mânasına gelince, hem yenilen hem de içilen şeyler için kullanılmaya elverişli olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bazı câhiller, şunu iddia etmişlerdir: "Allah Teâlâ, içkinin, düşmanlık ve kin meydana getirip, Allah'ı zikirden ve namazdan alıkoyucu olması durumunda haram kılınmış olduğunu beyân edince, bu âyet-i kerimede de bu zararlardan hiçbirisine sebebiyet vermediği zaman, onu (içen) kimse için bir günahın söz konusu olmadığını; hatta,

içki içilirken bile taat, takvâ ve insanlara iyilik yapmak gibi birçok faydaların bulunduğunu beyân etmiştir.. Binâenaleyh bu âyeti, içkinin haram olduğunu ifâde eden âyetten önce içki içen kimsenin durumlarıyla alâkalı görüp bu mânaya hamletmek mümkün değildir.. Çünkü maksat bu olsaydı, Allah Teâlâ مَا كَانَ جُنَاحٌ عَلَى الَّذِينَ طَعِمُوا "Tadanlara bir günah yoktur.." derdi.. Nitekim, kıblenin tahvili ile ilgili âyette, وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ *"Allah imanınızı zayi edecek değildir"* (Bakara, 143) buyurmuştur. Fakat Allah böyle dememiş, aksine لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا... *"İman edip, sâlih amellerde bulunanlara, sakındıkları, iman ettikleri... takdirde onlara hiçbir günah yoktur"* buyurmuştur. Şüphe yok ki إِذَا edâtı, mazi için değil, gelecek zaman mânasını ifâde için kullanılır."

Bil ki bu iddia, bütün ümmetin icmâı ile merduttur. Bu görüşte olanların, "إِذَا edatı, mâzî için değil, gelecek zaman mânasını ifâde için kullanılır" şeklindeki sözlerinin cevabı, **Ebû Bekir el-Esamm**'ın rivayet ettiği şu haberdir: "İçkinin haramlığını ifâde eden âyet nâzil olduğu zaman, **Hz. Ebû Bekir** (r.a), "Ya Resûlallah, daha önce içki içtiği ve kumar oynadığı halde ölmüş olan kardeşlerimizin (mü'minlerin) durumu ne olacak ve yine şu anda bizden uzak beldelerde bulunup, Allah'ın içkiyi haram kıldığını bilmeyen ve içkiyi tatmaya devam edenlerin durumu ne olacak?" demişti de, işte bu âyetler nâzil olmuştu"[41]. Buna göre içkinin, bu âyetin nüzûlünden sonra, gelecek zamanda helâl oluşu, henüz bu nass kendilerine ulaşmamış olan, uzak beldelerdeki mü'minler hakkındadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ bu durumda günahın söz konusu olmayışını, iki kere takva ve imanın, üçüncü defâsında da takva ve ihsanın bulunması şartına bağlamıştır. Müfessirler, bu üç mertebenin tefsiri hususunda, değişik izahlar yaparak ihtilaf etmişlerdir:

1) Ekserî müfessirler şöyle demişlerdir: "Birincisi, ittikâ etme işidir; ikincisi, ittikaya devam ve ittikada sebattır; üçüncüsü de, kullara zulümden ittikâ edip, buna bir de insanlara ihsanı (iyiliği) katmaktır."

2) "Birincisi, bu âyetin nüzûlünden önce bütün günahlardan ittikâ etmek; ikincisi, içki, kumar ve âyette zikredilen diğer şeylerden ittikâ edip sakınmak; üçüncüsü de, bu âyetin nüzûlünden sonra haram kılınacak olan şeylerden ittikâ etmektir." Bu, **el-Esamm**'ın görüşüdür.

3) "Küfürden, sonra büyük günahlardan, sonra da küçük günahlardan ittikâ etmek."

4) **Kaffâl** (r.h)'ın görüşüdür. O şöyle der: "Birinci takva, "nesh"in doğruluğunu

(41) Benzeri hadis Bera İbn Azib'den Tirmizî, Tefsir (Maide Suresi); keza İbn Abbas tarafından rivayet edilmiştir (Müsned-i Ahmed, 1, 295).

tenkidden ittikâ etmektir. Bu böyledir, çünkü yahûdiler, "Nesh, bedâ'ya (yani Allah'ın bir bilgiye sonradan sahip olması mânasına) delâlet eder" diyorlar. Binâenaleyh mü'minlere, önce mübah iken, içkinin haram olduğunu duydukları zaman, yahûdilerin bu fesatçı şüphelerinden ittikâ edip sakınmaları gerekir. İkinci takva, âyette anlatılana uygun amel etmektir ki, bu da içki içmekten sakınma amelidir. Üçüncü takva da, birinci ve ikincide anlatılan takvâya devam edip, sonra buna, insanlara ihsan (iyilik) hususunu katmaktan ibarettir.

5) Bu tekrardan maksad, te'kid ve iman ile takvâya iyice teşviktir. Bu durumda denilse ki: "Öyle ise niçin, tadılan şeylerde günahın söz konusu olmaması, iman ve takvanın olması şartına bağlandı? Çünkü iman ve ittikâ etmeyen ve sonra helâl olan birşeyi yiyen kimse için, bu yemesinden dolayı bir günahın olmayacağı, aksine iman etmeyişinden ve ittikâ etmemesinden dolayı bir günahın söz konusu olduğu malumdur. Fakat bu günahın, o helal şeyi yemesiyle bir alakası yoktur. Binâenaleyh bu şartın, buna bağlanması câiz değildir." Buna mukabil biz deriz ki: Bu, şarta bağla mânasında değil, aksine haklarında bu âyet nâzil olan o kimselerin, iman, takvâ ve ihsan hususundaki hallerini medh-ü senâ edip, b sıfatlar üzere olduklarını beyan etmek içindir. Bunun bir misâli sana, "Zeyd'e, yaptığı şeyden dolayı bir günah var mı?" denilmesi gibidir. Sen, Zeyd'in yaptığı işin mübah olduğunu biliyorsun. Binâenaleyh "İnsan haramlardan ittikâ ettiği, bir mü'min ve muhsin olduğu zaman, mübah birşeyi yapmasında günah yoktur" dersin. Bu sözünle sen, Zeyd'in mü'min ve muhsin kaldığı müddetçe, yaptığı şeyden dolayı hesaba çekilmeyeceğini kastetmiş olursun.

Sonra Cenâb-ı Allah وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ *"Allah iyi hareket edenleri (muhsinleri) sever"* buyurmuştur. Bunun mânası şudur: "Allah Teâlâ, günahın olmamasını "ihsan" (iyilik yapma) şartına bağlayınca, ihsanın sadece günah olmaması hususunda değil, Allah'ın o kimseyi sevmesi hususunda da tesiri olduğunu beyan etmiştir." Hiç şüphe yok ki bu derece, derecelerin en şereflisi ve makamların en yükseğidir. Allah'ın kullarını sevmesinin ne mânaya geldiğinin izahı daha önce geçmişti.

* *
*

İhramlı İken Av Hakkında Hüküm

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَخَافُهُ
بِالْغَيْبِ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٩٤﴾

"Ey iman edenler, Allah gayb'ta kendisinden korkanları bilmek için, ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği avlardan birşey ile mutlaka sizi imtihan edecektir. Kim bundan sonra aşırı giderse, ona pek acıklı bir azap vardır"
(Mâide, 94).

Bil ki bu da, Allah'ın hükümlerinden bir diğeridir. Bu âyetin, önceki âyetlerle irtibatı şu bakımdandır: Allah Teâlâ *"Ey iman edenler, Allah'ın size helal kıldığı tayyibâtı haram kılmayın..."* (Mâide, 87) buyurduğu gibi, sonra bunlardan, içki ve kumarı istisnâ etmiştir. Aynı şekilde, bu çeşit avı da, helal şeylerden istisnâ etmiş ve bunun haramlara dahil olduğunu beyan buyurmuştur. Burada birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللَّهُ *"mutlaka sizi imtihan edecektir"* buyruğundaki lâm, kasem lâmıdır. Çünkü, lâm ile nûn (şeddeli te'kid nûnu) bazan kasemin cevâbı olurlar. Kasem zikredilmediğinde, o ifâde kasemin bulunduğuna delil olsun diye, bu iki harf getirilir.

İKİNCİ MESELE لَيَبْلُوَنَّكُمْ kelimesindeki vâv harfi, iki sakinin bir araya gelmesinden dolayı, fetha ile harekelenmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE لَيَبْلُوَنَّكُمْ kelimesinin mânası, "O, sizin tâatinizi masiyetinizden ayırır. Yani size, imtihan yapan kimsenin muâmelesi gibi muâmele eder" şeklindedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE **Mukatil İbn Hayyân** şöyle demiştir: "Allah Sahâbeyi, Hudeybiye senesinde ihramlı oldukları bir sırada, av ile imtihan etti. Öyle ki, vahşî hayvanlar ve kuşlar onların kafilelerini sarmış bürümüştü. Böylece onlar, o av hayvanlarını elleriyle tutmaya ve mızraklarıyla, oklarıyla avlamaya muktedir olabilirlerdi. Onlar böyle bir şeyi hiç görmemişlerdi. Ama Allah Teâlâ, bir imtihan olmak üzere, onlara bunları avlamayı yasaklamıştır." **Vâhidî**: "Onların, elleriyle yakalayabildikleri avlar, yavrular, yumurtalar ve yabani hayvanların küçükleri idi.. Mızraklarının ulaştığı av hayvanı ise, bunların büyükleriydi" demiştir. Bazıları bunun caiz olmadığını, zira sayd (av) kelimesinin (avlanması) imkânsız değil de diretebilen vahşi hayvanın adı olduğunu söylemişlerdir.

BEŞİNCİ MESELE *"Avlardan bir şey ile..."* şeklinde âyette geçen azlık ve küçüklüğün mânası, Cenâb-ı Hakk'ın, bunun meselâ canları ve malları almakla yapmış olduğu bir imtihan gibi teklif edilmesinde çok güçlük ve zorluk bulunan büyük belâ ve fitnelerden birisi olmayıp aksine bunun kolay bir imtihan olduğunu bilmesidir. Çünkü Allah, İsrailoğullarını, deniz

avı, yani balık avlamakla imtihan edip denediği gibi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetini de kara avıyla imtihan edip denemiştir.

ALTINCI MESELE

Hak Teâlâ'nın مِنَ الصَّيْدِ ifadesindeki مِنْ harf-i cerri, şu iki bakımdan teb'îz ifâde eder:

a) Bundan murad, deniz değil de kara avıdır.

b) İhrama girmeyenin avı değil de, ihramlının avıdır. **Zeccâc**: "Bu مِنْ harfinin, tıpkı, فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ *"o halde murdardan, putlardan kaçının"* (Hacc, 30) âyetinde olduğu gibi tebyîn için (min-i beyâniyye) olması da muhtemeldir" demiştir.

YEDİNCİ MESELE

Âyette geçen مِنَ الصَّيْدِ "avdan" sözüyle Hak Teâlâ'nın *"ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği"* ifâdesinin delâletiyle, mef'ûl mânasını (yani "avlanmış", "avlanabilen") kastetmiştir. Sayd kelimesi masdar mânasına olursa, hades (oluş, yani avlanmak) manasına gelir. Halbuki, elin ve mızrağın ulaşması ile ancak 'ayn, zât olan bir şey vasfedilebilir.

Allah Hakkında لِيَعْلَمَ اللَّهُ (Bilsin Diye) Tabirinin İzahı

Daha sonra Cenâb-ı Hak لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ *"Allah, gayb'ta kendisinden korkanları bilmek için.."* buyurmuştur. Bu cümle ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu, mecazî bir ifâdedir. Çünkü, Allah Teâlâ her zaman âlimdir. Âlimler bu ifâdenin ne mânaya geldiği hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bunun, "Size, bilmek isteyen kimsenin muamelesi gibi muamele eder" mânasına geldiği ileri sürüldüğü gibi; bunun, "malum olan şeyi ortaya koymak için" mânasına geldiği de ileri sürülmüştür. Bu malum olan şey de, korkan kimsenin korkusudur.. Bu ifâdeden, muzâfın hazfedildiği ve takdirinin, لِيَعْلَمَ أَوْلِيَاءُ اللَّهِ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ "Allah'ın dostları, gaybta O'ndan korkanları bilmek için, bilmesi için..." şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki بِالْغَيْبِ Tabiri Hakkında Muhtemel İzahlar

Hak Teâlâ'nın bu âyetteki بِالْغَيْبِ ifadesi hakkında şu iki izah yapılmıştır:

a) "Gayba iman etmiş olarak kendisinden korkanları..." demektir. Nitekim yüce Allah bu hususu kitâbının başında zikretmiştir ki, bu da O'nun يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ (Bakara, 3) sözüdür.

b) "Durumu insanların görüp görmemesine göre ayarlamama, yani kendisinden tam bir ihlâs ve gerçek anlamda korkanları ve iman edenlerle karşılaştıklarında "iman ettik" diyen; reisleriyle başbaşa kaldıklarında da "biz sizinle beraberiz" diyen münafıklar gibi, bir kimsenin yanında bulunup bulunmamasına göre durumu değişmeyen kimseleri bilmek için..." demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE بِالْغَيْبِ tabiri, hal olduğu için nasb mahallindedir. Buna göre mâna, "kendisini kimsecikler görmediği halde de, O'ndan korkan kimseleri..." demektir. مَنْ خَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ *"Rahman'a gıyabî saygı gösteren"* (Kâf, 33) ve يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ *"Ki onlar tenhada da Rablerine candan saygı gösterirler"* (Enbiyâ, 49) âyetleri de böyledir. Ama, bizatihi "gayb" kelimesinin manasını, اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ (Bakara, 3) âyetinin tefsirinde zikretmiştik.

Daha sonra Allah فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَلِيمٌ *"Kim bundan sonra aşırı giderse, ona pek acıklı bir azap vardır"* buyurmuştur ki bundan murad, hem âhiret azabı, hem de dünyadaki ta'zirdir. **İbn Abbas**: "Bu azap, o kimsenin karnına ve sırtına, acıtıcı bir şekilde vurup, elbiselerinin çıkarılmasıdır" demiştir. **Kaffâl**: "Bu caizdir; çünkü "azap" kelimesi, tıpkı zinâ edenlere vurulan değneğe (celd) isim olarak verilip, *"mü'minlerden bir zümre de bunların azabına şahid olsun"* (Nûr, 2); *"...onlara hür kadınlar üzerindeki cezanın yarısı..."* (Nisâ, 25) ve Cenâb-ı Hakk'ın, **Süleyman (a.s)**'dan **Hüdhüd** hakkında nakledip لَاُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا *"Onu muhakkak çetin bir azaba uğratacağım"* (Neml, 21) buyurduğu gibi, bazan dövme işine de isim olarak verilmiş, buna da "azap" denilmiştir.

* *
*

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهٖ
ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ اَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ اَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ
وَبَالَ اَمْرِهٖ عَفَا اللّٰهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللّٰهُ مِنْهُ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ۝

"Ey iman edenler, siz ihramlı bulunurken, av öldürmeyin. İçinizden kim onu bilerek öldürürse, öldürdüğü o hayvanın benzeri bir ceza vardır ki, Kâbe'ye ulaşacak bir kurbanlık olmak üzere, buna içinizden adâlet sahibi iki adam hükmedecektir. Yâhud bir keffâret vardır ki, (bu da) yoksulu doyurmak, yahud bunun dengi bir oruç tutmaktır. Ta ki bu sûretle o, ettiğinin vebâlini tatmış olsun.. Allah geçmişi bağışladı. Kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikâmını alır. Allah mutlak galiptir, intikam sahibidir"

(Mâide, 95).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنتُمْ حُرُمٌ *"Ey iman edenler, siz ihramlı bulunurken, av öldürmeyin"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu âyette geçen "sayd" (av) kelimesi ile ne murad edildiği hususunda iki görüş vardır:

Av Sayılıp Sayılmayan Hayvanlar

Birinci Görüş: Bu, ister eti yenilen cinsten ister yenilmeyen cinsten olsun, yabanî hayvan mânasına gelir. Buna göre, ihramlı kimse, eti yenilmeyen bir yırtıcı hayvanı öldürdüğünde, bu hayvanın kıymetini tazmin eder (tasadduk eder). Fakat bu hayvanın kıymeti, bir koyunun kıymetinden daha fazla olmaz. Bu, **Ebû Hanîfe** (r.h)'nin görüşüdür. **İmam Züfer** ise: "Bu hayvanın kıymetinin, çıkabileceği yere kadar çıkması gerekir" demiştir.

İkinci Görüş: "Sayd" (av), "eti yenilen cinsten hayvan" demektir. Bu görüşe göre, ihramlıya, yırtıcı hayvanları avladığı zaman bir tazmin gerekmez. Bu da, **İmâm Şâfiî** (r.h)'nin içtihadıdır. **Ebû Hanîfe** (r.h), "beş zararlı hayvan ile kurdun öldürülmesinden dolayı, bir tazminin gerekmediğini" kabul etmiştir.

Şâfiî (r.h)'nin Kur'ân ve Hadis'den delili vardır. Kur'ân'dan delili şudur: Yenilmesi haram olanlar av değildir, binâenaleyh bunların tazmin edilmemesi gerekir. Biz eti haram olanların "av" (sayd) sayılmayacağını söylüyoruz. Çünkü sayd (av), eti yenilen hayvan demektir. Zira Cenâb-ı Hak, bu âyetin hemen sonrasında, *"Deniz avı yapmak ve onu yemek, kendinize de, yolcuya da fâide olmak üzere, sizin için helal kılındı. İhramlı bulunduğunuz müddetçe ise kara avı haram kılındı"* (Mâide, 96) buyurmuştur. Bu âyet, deniz avının her zaman (ihramlı iken ve ihramsız iken), kara avının ise ihramlı olunmadığı zaman helal olduğunu gösterir. Böylece avın, eti yenilmesi helal olan hayvan mânasına olduğu sâbit olur. Yırtıcı hayvanın yenilmesi ise helal değildir. Binâenaleyh yırtıcı hayvanın av (sayd) sayılmaması gerekir. Bu hayvanların bir av sayılmadığı sabit olunca, kıymetinin tazmîn edilmemesi gerekir. Çünkü asıl olan, tazmin etmemektir. Biz, asıl olana göre, bu âyetin hükmünden ötürü, av sayılan hayvanların kıymetinin tazmin edilmemesi hususunda amel etmedik. Binâenaleyh asıl olan bu durum, av olmayan hayvanlar hususunda asıl olarak kalır. **İmam Şâfiî**'nin hadisden delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu meşhur hadîs-i şerifidir: خَمْسٌ فَوَاسِقُ لاَ جُنَاحَ عَلَى الْمُحْرِمِ أَنْ يَقْتُلَهُنَّ فِي الْحِلِّ وَالْحَرَمِ : اَلْغُرَابُ وَالْحِدَاةُ وَالْحَيَّةُ وَالْعَقْرَبُ وَالْكَلْبُ الْعَقُورُ *"Beş zararlı hayvanı, ihramlı kimsenin, Hill bölgesinde ve Harem bölgesinde öldürmesinde bir vebal yoktur. Bunlar, karga, çaylak, yılan, akrep ve "ısıran köpek" tir."*(42) Bir diğer rivayette ise, **"ete düşkün yırtıcı hayvanlar"** ilâvesi vardır.

(42) Müslim, Hacc, 66-69 (II/856-857). Hadisteki الْكَلْبُ الْعَقُورُ kelimesi, aynı zamanda arslan, kaplan, kurd, vb. parçalayıcı hayvanları da ifade eder. (İbnu'l-Esir, En-Nihâye, III/275).

Bu hadis ile birkaç yönden istidlâl edilir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"ete düşkün yırtıcı hayvanlar"* ifadesi, bu meselede bir nasstır.

b) Hz. Peygamber (s.a.s), bu hayvanları "zararlı" diye tavsif etmiş, sonra da öldürülmelerinin mübah olduğunu söylemiştir. Uygun bir vasfın peşinde zikredilen hüküm, o vasfın, hükmün sebebi olduğunu ihsâs ettirir. İşte bu durum da, bu hayvanların zararlı olmasının, onların öldürülmesinin helal oluşunun illeti olduğunu gösterir. Bu hayvanların "fevâsık" (zararlı) olmalarının mânası, onların eziyyet edici olmaları demektir. Halbuki eziyyet verme sıfatı, yırtıcı hayvanlarda daha kuvvetlidir. Binaenaleyh, onların da öldürülmelerinin caiz olması gerekir.

c) Şârî (kanun koyucu), öldürülmenin mübah oluşunu bu hayvanlara has kılmıştır. Şâri bu hükmü bu hayvanlara, eziyyet vermelerinin fazlalığından dolayı tahsis etmiştir. Halbuki yırtıcı hayvanlarda eziyyet verme vasfı daha fazladır. Binâenaleyh, bunların öldürülmelerinin caiz olduğuna hükmetmek gerekir. Bunların öldürülmesinin caiz olduğu sabit olunca, birinci delilde de beyân ettiğimiz gibi, tazmin edilmemeleri de gerekir.

Ebu Hanîfe (r.h)'nin delili de şudur: "Yırtıcı hayvanlara da av denir. Böylece bunlar da,*"siz ihramlı bulunurken av öldürmeyin"* yasağına girerler. Biz, yırtıcıların bir av olduğunu, hem şâirin; لَيْتَ تَرَبِّي زُبْيَةً فَاصْطِيدَا *"Kendisine, üstü örtülü bir tuzak kurulup da, avlanılan arslan..."*; hem de **Hz. Ali** (r.a)'nin صَيْدُ الْمُلُوكِ أَرَانِبُ وَثَعَالِبُ فَإِذَا رَكِبْتُ فَصَيْدِي الْأَبْطَالُ *"Kralların avı, tavşanlar ve tilkilerdir. Ama ben (binittime) bindiğim zamansa, avım kahramanlardır"* şeklindeki sözlerinden dolayı söylüyoruz."

Ebû Hanîfe'nin bu görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz: Biz, âyetin delâletine dayanarak, yenilmesi haram olanların bir av olmadığını beyan ettik.. Buna, kime ait olduğu belli olmayan bir şiir beyti karşı koyamaz.. **Hz. Ali** (r.a)'nin şiiri ise, varid değildir. Çünkü bize (Şafiîlere) göre, tilki helâldir.

İKİNCİ MESELE

Âyette geçen حُرُمٌ lâfzı حَرَامٌ kelimesinin çoğuludur. Bu hususta üç görüş vardır:

a) حُرُمٌ kelimesinin manası, "Hacc için ihrama girmiş kimselerken..." şeklindedir.

b) "Harem'e girmiş kimselerken..."

Âyet ile, bu iki mana da murad edilmiştir.

Bu ifadenin hükmüne umre için ihrama girenler dahil olur mu olmaz mı hususundaysa ihtilâf vardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın *"öldürmeyin"* buyruğu, hem doğrudan hem de sebebiyyet verme bakımından öldürmeyi yasaklamayı ifade eder. Binaenaleyh kişinin, ihramlı olduğu sürece ne silah ile ne de eğitilmiş köpek ve kuşlar ile, -av ister Hıll, isterse Harem bölgesine ait olsun,- ava sataşması caiz değildir. Ama, ihrâma girmemiş olan kimsenin "Hıll" bölgesinde avlanabilme selâhiyeti olduğu halde, Harem'de avlanması caiz değildir. Biz, *"Siz ihramlı bulunurken"* ifadesinin, her iki durumu, yani ihrâma giren kimse ile Harem'de olan kimseyi içine aldığını söyleyip kabul ettiğimiz zaman, âyet bu hükümlerin hepsine delâlet etmiş olur.

Kasden Av Hayvanı Öldürmenin Cezası

وَمَنْ قَتَلَهُ مِنكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِّثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ *"İçinizden kim onu bilerek öldürürlerse, öldürdüğü o hayvanın benzeri bir ceza vardır.."* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Âsım, Hamza** ve **Kisâî**, جَزَاءٌ مِّثْلُ kelimesini, tenvinle ve merfû olarak *cezâun mislü* şeklinde okumuşlardır ki, buna göre mana: "O kimseye, öldürmüş olduğu ava mümasil bir cezâ gerekir" şeklindedir. Binaenaleyh mislü kelimesi, cezaun kelimesinin sıfatı olduğu için merfûdur. **Kisaî** şöyle demiştir: Cezâun kelimesinin mislü kelimesine izafe edilmesi uygun düşmez. Görmüyor musun, mâna, "Ona gerçekte, öldürdüğü şeyin mislinin cezâsı gerekmez. Aksine ona gereken, öldürdüğü şeyin cezasıdır; yoksa öldürmediği şeyin (maktûlün) cezâsı değildir" şeklindedir. مِنَ النَّعَمِ sözünün, nekire olan cezâun kelimesinin sıfatı olması caizdir. Buna göre mana, "ne'am (deve, sığır, davar)dan olan cezası, öldürdüğü şeyin mislidir" şeklindedir.

Diğer kıraat imamları ise, cezâ kelimesini misl kelimesine muzâf kılarak, فَجَزَاءُ مِثْلِ مَا قَتَلَ... şeklinde okuyup şöyle demişlerdir: "O kimseye gereken, her nekadar öldürdüğü şeyin mislinin cezası değil de öldürdüğünün cezası ise de, Araplar أَنَا أُكْرِمُ مِثْلَكَ "Ben de, senin gibisine ikram ediyorum" derler, bununla da أَنَا أُكْرِمُكَ "Sana ikram ediyorum" manasını kastederler. Bunun bir benzeri de, لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ *"O'nun benzeri gibisi yoktur"* (Şûrâ, 11) âyetidir ki, bu ifadenin takdiri, لَيْسَ هُوَ كَشَيْءٍ "O, hiçbir şey gibi değildir" şeklindedir. Ve yine Cenâb-ı Hak, أَوَ مَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ *"Bir ölü iken kendisini dirilttiğimiz, ona insanların arasında kendisiyle yürüyeceği bir nûr verdiğimiz kimse; içinden çıkamaz halde karanlıklarda kalan kişi gibi olur mu hiç?"* (En'âm, 122) buyurmuştur ki, bu ifadenin takdiri de, كَمَنْ هُوَ فِي الظُّلُمَاتِ "karanlıklarda olan gibi.." şeklindedir.

Burada bir başka izah daha vardır ki, o da فَجَزَاءُ مِثْلِ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ cümlesinin

manasının, tıpkı senin خَاتَمٌ فِضَّةٍ demen gibi olmasıdır ki, bu tabir خَاتَمٌ مِنْ فِضَّةٍ "gümüşten bir yüzük" anlamındadır.

İKİNCİ MESELE
İhramının Hataen Öldürmesi Durumu

Saîd İbn Cübeyr: "İhramlı kimse, hatâen bir av öldürdüğü zaman, kendisine hiçbir şey gerekmez" demiştir ki, bu **Dâvûd ez-Zahirî**'nin de görüşüdür. Fukahânın ekserisi ise, "O kimseye, ister kasden isterse hatâen öldürsün, tazmin gerekir" demişlerdir. **Dâvûd ez-Zahirî**'nin delili şudur: Hak Teâlâ'nın, *"İçinizden kim onu bilerek öldürürse..."* kaydı, şart sadedinde zikredilmiştir. Şart olmadığı zaman, meşrût da olamaz. Binaenaleyh, kasıt olmadığı zaman bir cezanın vacip olmaması gerekir. Bu hususu, aynı âyetin sonundaki, *"Kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikâmını alır"* ifadesi de te'kid etmektedir. İntikam ise, hatâen olanda değil, sadece kasten olanda olur. Hem *"Kim bir daha böyle yaparsa..."* şartından "Kim, bahsi yukarıda geçen şeylere tekrar dönerse" manası kastedilmiştir. Bu ifade de, daha önce zikredilen ve cezayı gerektiren öldürmenin hatâen değil, kasten öldürme olmasını gerektirir.

Cumhûr-u fukahanın delili şudur: Allah, *"İhramda bulunduğunuz müddetçe ise kara avı size haram kılındı"* (Maide, 96) buyurmuştur. Kara avı, ihram sebebiyle haram olunca, o av fiili de, ihrâm sebebiyle yasak kılınmış olur. Binaenaleyh, bu yasağın hükmü, hatâ ve cehâlet sebebiyle sakıt olmaz. Bu tıpkı, başı tıraş etme ve müslüman malını tazmin etme hususları gibidir. Zira, mâlikin hakkı sebebiyle bir haramlık sâbit olunca, bu onun hatâen veya kasten olmasıyla değişmez. İşte burada da böyledir. Yine cumhur-u fukaha, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"İhramlı kimse sırtlanı öldürdüğünde, onun cezâsı bir koçtur"* hadisi ve sahabenin, "Ceylânın öldürülmesinde, cezâ olarak bir koyun verilir" şeklindeki ifadeleriyle istidlâl etmişlerdir ki, bu ifâdelerde kasten öldürme hususu yer almamıştır.

Dâvûd buna: "Kur'ân'ın nassı, haber-i vâhidden, sahâbi sözünden ve kıyastan daha hayırlıdır" diyerek cevap vermiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetin zâhiri, avın cezâsının, maktûlün (öldürülenin) misli olması gerektiğine delâlet etmektedir. Ancak ne var ki müçtehid imâmlar, "misl"in ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Meselâ **Şâfiî** ve **Muhammed eş-Şeybânî**: "Av, misli olanlar ve misli olmayanlar diye iki çeşittir" demişlerdir. "Misli olanlar, "ne'am" (deve, sığır ve davar)'dan misli ile tazmin olunur. Misli olmayanlar ise, kıymeti ile tazmin olunurlar" diye eklemişlerdir. **Ebû Hanîfe** ve **Ebû Yusuf** ise, "vacip olan mislin, öldürülenin kıymeti olduğunu" söylemişlerdir.

Şâfiî'nin delili, Kur'ân, Hadis, İcmâ ve Kıyastır. Kur'ân'dan deliline gelince bu,

"İçinizden kim onu bilerek öldürürse, öldürdüğü o hayvanın benzeri bir cezâ vardır.." meâlindeki âyettir (Mâide, 95). Bu âyetle şu dört yönden istidlâl edilmiştir:

a) Bir grup kıraat imamı, tenvîn ile فَجَزَاءٌ şeklinde okumuşlardır ki, bu okuyuşa göre âyetin mânası, "(ona), "ne'am" (deve, sığır ve davar)dan öldürdüğü şeye mümasil, denk bir cezâ gerekir" şeklindedir. Binâenaleyh, "bu cezâ, onun kıymeti itibariyle misli" diyenler, Kur'ân'ın nassına muhalefet etmiş olurlar.

b) Diğer bir grup kıraat imamı da, جَزَاءُ kelimesini مِثْلُ kelimesine izâfetle okumuşlardır ki, bu okuyuşun takdiri ve mânası, "Ona, öldürdüğü şeyin *"ne'am"*dan cezâsı vardır" şeklindedir. Yani, "Öldürdüğü şeyin mislinin cezâsının, *"ne'am"*dan olması gerekir. Binâenaleyh, bunu farz görmeyenler Kur'ân'ın nassına muhalefet etmiş olur.

c) **İbn Mesûd**'un kıraati, فَجَزَاؤُهُ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ "Onun cezâsı, öldürdüğü şeyin "ne'am"dan misli ve dengidir" şeklindedir ki, bu da bizim söylediğimiz şey hususunda açık bir ifâdedir.

d) Hak Teâlâ'nın, *"..Kâbe'ye ulaşacak bir kurbanlık olmak üzere, içinizden adâlet sahibi iki adamın hükmü bunu (tayin) edecektir"* buyruğu, onlardan iki âdil kimsenin hükmettiği o cezânın, Kâbe'ye ulaşacak bir kurbanlık olması gerektiği hususunda sarîh bir ifâdedir.

Buna göre şayet, "O kıymet ile bu kurbanlık hayvan satın alınabilir" denilirse, biz deriz ki:

Nass, iki âdil kimsenin hükmettiği o şeyin, bir kurbanlık hayvan olması gerektiği hususunda sarîh bir hüküm ifâde etmektedir. Halbuki siz, vacip ve farz olanın, öldürülen o şeyin kıymeti olduğunu, sonra da bu kimsenin, isterse bu kıymet ile Kâbe'ye ulaşan bir kurbanlık hayvan satın alıp almamada muhayyer olduğunu söylüyorsunuz ki işte bu durum nassın hilâfına olur.

Şâfiî'nin hadisten delili ise şudur: **Câbir İbn Abdillâh**, Allah'ın Resûlü Hz. Peygamber'e, "sırtlan bir av mıdır?" diye sormuş, Hz. Peygamber de: *"Evet; İhramlı kimse onu yakalarsa, bunun cezâsı bir koç gerekir"* demiştir ki, bu da sarîh bir nasstır.

İcmâ'dan delili şudur: **Şâfiî** (r.h) şöyle demektedir: "**Hz. Ali, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Abdurrahman İbn Avf, İbn Abbas** ve **İbn Ömer**'in (r.a) muhtelif beldelerde ve muhtelif zamanlarda, avın cezasıyla alâkalı olarak, *"ne'am"*dan olan "misliyyet" ile hükmettikleri rivâyetleri birbirini desteklemektedir.Meselâ onlar, "ne'am"dan bir cezâ olarak deve kuşunda deveyle; yabanî eşekte, sığır ile; sırtlanda, koç ile; ceylânda, dişi keçi; erkek ceylanda koyun; tavşanda, keçinin dişi yavrusu, bir rivâyette de "anâk" (keçinin dişi yavrusu); kelerde, kuzu; tarla faresinde keçinin

dişi yavrusu ile hükmetmişlerdir ki bu da, onların avın kıymetine değil de, "ne'am"dan avın en yakın benzerlerine dikkat ettiklerini göstermektedir. Şayet onlar öldürülenin kıymetine göre hüküm vermiş olsalardı, bu kıymet, bu değeri takdir edenlerin farklılığı nisbetinde farklı olurdu. اَلظَّبْيُ büyük erkek ceylân; اَلْغَزَالُ dişi ceylân; اَلْيَرْبُوعُ sahrada olan büyük fare; اَلْجُفْرَةُ keçinin annesinden ayrılan dişi yavrusu demektir. Bunun erkeğine cufr; dişisine ise اَلْعَنَاقُ denilir. Bunlara bu isim, bir yıl tamamlanmadan önce güçlü kuvvetli olduklarında verilir.

Şâfiî'nin kıyastan delili de şudur: "Tazmin, telef edilenin cezâsıdır. Binâenaleyh, benzerlik her ne zaman daha mükemmel ve daha güzel olursa, cezâ da o nisbette tam ve mükemmel olur. Böylece mislini vacip kılmak daha evlâ olmuş olur."

Ebû Hanîfe (r.h)'nin delili ise şudur: "Öldürülen avın misli birşey bulunmadığı zaman, bunun kıymetinin tazmin edileceği hususunda aramızda bir ihtilaf yoktur. Binâenaleyh âyetteki, *"öldürdüğü o hayvanın benzeri (misli) bir cezâ vardır"* ifâdesindeki, "misli" kelimesi ile kastedilen, işte bu durumda tazmin edilen kıymettir. Diğer durumlarda da böyle olması gerekir. Çünkü bir lafzı, ancak bir mânaya hamletmek caizdir."

Buna şöyle cevap verilir: Mümâsele"nin (birşeyin benzeri ve misli olmanın) hakiki manası, bilinen bir husustur. Şeriat koyucu olan Allah Teâlâ, mümâseleye riayet etmeyi farz kılmıştır. Bundan dolayı mümkün olduğu nisbette buna riayet etmek gerekir. Binaenaleyh bu mümâselete, şekil bakımından riayet etmek mümkün olur ise bunu yapmak; eğer kıymet bakımından riayet etmek mümkün olur ise, o zaman da mecburen bununla yetinmek gerekir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Cemaat Halinde Hayvanı Öldürmenin Cezası

İhramlı bir cemaatın bir tek avı birlikte öldürmeleri konusunda, **Şafiî** (r.h): "Onların hepsine tek bir cezâ gerekir" demiştir ki bu aynı zamanda **Ahmed İbn Hanbel** ve **İshâk İbn Râhûye**'nin görüşüdür.

Ebu Hanîfe, İmâm Mâlik ve **Sevrî** (rahimehümullah) ise: "Bunların herbirine, ayrı ayrı birer ceza ödemesi gerekir" demişlerdir.

Şafiî (r.h)'nin delili şöyledir: "Bu âyet, öldürülen hayvanın mislinin ödenmesinin vacib olduğuna delâlet etmektedir. Bir hayvanın misli bir hayvandır. Bu husus, **Hz. Ömer** (r.a)'den de, bizim dediğimiz gibi hükmettiği rivayeti ile te'kîd edilmiştir."

Ebu Hanîfe (r.h)'nin delili ise şöyledir: "O ihramlılardan herbiri, o hayvanın katilidir. Binaenaleyh herbirine, tam bir cezanın farz olması gerekir." Bu delilin, birinci mukaddimesinin (cümlesinin) izahı şu şekildedir: Bir grup insandan herbiri, bir hayvan öldürmeyeceğine yemin etseler ve sonra hep birlikte bir tek av öldürseler, herbirinin

bir keffaret ödemesi gerekir. Adam öldürme ile ilgili kısas da böyledir. Yani bir tek kişiyi birlikte öldüren bir grubun hepsine kısas uygulanması gerekir. Bunlardan herbirinin kâtil olacağı sâbit olunca, âyetteki, *"içinizden kim, onu bilerek öldürürse, öldürdüğü o hayvanın benzeri bir ceza vardır..."* ifadesinden ötürü, bu insanlardan her birinin tam bir ceza ödemesi gerekir. Çünkü buradaki, *"içinizden kim, onu bilerek öldürürse..."* cümlesi umûmî bir ifade olup, bütün öldürenleri kapsar."

Şafiî (r.h) buna şu şekilde cevap vermiştir: "Öldürme tek bir şeydir. Binaenaleyh öldürme işinin tam olarak gerçekleşmesi, tek bir fâilden daha fazlası ile olamaz. Bundan dolayı bu grup, bir araya geldiklerinde, hepsinin fiillerinin toplamından, tek bir öldürme meydana gelmiş olur. Durum böyle olunca, onlardan herbirinin gerçekte kâtil olması imkânsız olur. Bunlardan herbirinin kâtil olmadığı sâbit olunca, bu grup âyetin hükmüne girmez. Bir grup insanın, tek bir adamı öldürmesi meselesine gelince, bu "ta'abbudî" (hikmetini anlayamadığımız ama kul olarak uymaya mecbur olduğumuz ilâhî bir emir) olarak sâbit olmuştur. Birden fazla keffaretin vacib kılınması (yani herbirine keffaretin vacib kılınması) da böyledir."

BEŞİNCİ MESELE

İhramlı Kimsenin Av Hayvanını Göstermesindeki Ceza

Şafiî (r.h) şöyle der: "İhramlı kimse, bir başkasına avı gösterse, o adam da, gösterilen avı öldürse, bu ihramlı gösterdiği avın cezasını tazmîn etmez."
Ebu Hanife (r.h) ise: "Bu kimse, o avın mislini tazmin eder" demiştir.

Şafiî'nin delili şudur: "Bu âyette, cezanın vacib oluşu, öldürme fiiline bağlanmıştır. Halbuki bir hayvanı, avlayacak kimseye göstermek, "öldürme" değildir. Binaenaleyh bu ihramlının o hayvanın mislini tazmin etmemesi gerekir. Bir de tazmin, öldürülen hayvanın bedelidir. Binaenaleyh katil keffâretinde, diyette ve bir müslümanın malına işaret etme meselesinde olduğu gibi, gösterme yüzünden, bu tazmin farz olmaz."

Ebu Hanife (r.h)'nin delili ise şudur: "Bu mesele, **Hz. Ömer**'e soruldu ve o, **Abdurrahman İbn Avf** (r.a) ile istişarede bulundu. İkisi av hayvanına işaret edip gösteren ihramlıya, cezanın gerekeceği hususunda ittifak ettiler. **İbn Abbas** (r.a)'dan da, av hayvanına işaret eden ihramlıya cezanın vacib olduğu rivayeti gelmiştir."

Şafiî (r.h), **Ebu Hanife**'nin bu deliline, "Kur'ân'ın nassı, bir sahabînin sözünden daha hayırlıdır" diyerek cevap vermiştir.

ALTINCI MESELE

İmam Şafiî (r.h) şöyle demiştir: "Bir kimse erkek ceylanı yaralasa ve o ceylanın kıymeti onda bir nisbetinde düşse, bu kimsenin, bir koyunun kıymetinin onda biri kadar tazmîn etmesi gerekir."

Dâvûd ez-Zâhirî, "öldürmenin dışında, kesinlikle bir tazmîn söz konusu değildir" derken, **Müzenî**, "bu kimseye bir tam koyun tazmîn etmesi gerektiğini" söylemiştir.

Dâvûd ez-Zâhirî'nin delili şudur: "Âyet, bu cezanın vacib oluşunun, öldürme şartına bağlı olduğunu gösterir. Binaenaleyh ortada öldürme işi bulunmadığına göre, bu kimseye kesinlikle, herhangibir cezanın vacib olmaması gerekir."

Dâvûd'un bu görüşüne cevaben şöyle deriz: Öldürme işine bağlanan, öldürülenin mislinin vacib olması hükmüdür. Bizce bu, öldürme işi olmadığı zaman vacib olmaz. Binaenaleyh **Davûd ez-Zâhirî**'nin görüşü düşer.

YEDİNCİ MESELE

Bir kimse, Hill (Harem'in dışı) bölgesinden, yine Hill bölgesinde bulunan bir ava ok atsa, bu ok da, Harem bölgesindeki bir grup hayvana gitse, **İmam Şafiî** (r.h)'ye göre bu hayvanın eti haram olduğu gibi, o kimsenin bu hayvanın cezasını da ödemesi gerekir.

Ebu Hanîfe (r.h) ise, "bu hayvanın etinin haram olmayacağını" söylemiştir.

Şafiî'nin delili şudur: "Hayvanı kesmenin sebebi, birkaç cüzden meydana gelmiştir ve bu cüzlerden bazısı mübah, bazısı haram işlerdendir. Haram olan, Harem bölgesine geçiştir. Bir işte hem helal, hem haram bulundu mu, mutlaka haram helâla baskın çıkar. Özellikle aslı haramlık olan kesme işinde.."

Ebu Hanîfe (r.h)'nin delili ise şudur: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Siz ihramlı bulunurken, av öldürmeyin"* buyruğu, bu kimseleri, Harem bölgesinde olmaları hâlinde, avlanmaktan nehiydir. Bundan dolayı, bu iki şarttan biri bulunmadığı zaman, haramlığın söz konusu olmaması gerekir."

SEKİZİNCİ MESELE

İhramlı olmayan bir kimse, bir hayvan yakalayıp onu Harem bölgesine getirse, o hayvanı salıvermesi gerekir. Eğer onu keserse, bu hayvan haram olur ve o hayvanın bedelini tazmîn etmesi gerekir. Bu, **Ebu Hanîfe** (r.h)'nin görüşüdür.

İmam Şafiî ise, "bu hayvanın helâl olduğunu ve bu kimsenin onu tazmîn etmesinin gerekmediğini" söylemiştir.

Şafiî'nin delili: *"İhramlı olduğunuz halde avlanmayı helâl saymamak ve size (aşağıda) okunacak olanlar hâriç kalmak şartıyla, davarlar(ın etleri) size helâl kılındı"* (Maide, 1) âyetidir.

Ebu Hanîfe'nin delili de: *"Siz ihramlı bulunurken, av öldürmeyin"* (Maide, 95) âyetidir. Bu âyette Cenâb-ı Hak, ihramlı iken insanın avlanmasını yasaklamıştır. Bu âyet, kişinin hem Hill, hem de Harem bölgesinde avlanmasını kapsamaktadır.

DOKUZUNCU MESELE
İhramlının Avlanmayı Tekrar Etmesindeki Ceza

İhramlı bir kimse, bir hayvan avlasa ve bundan dolayı gereken cezayı ödese, sonra yeniden bir hayvan avlasa, tekrar ceza ödemesi gerekir.

Dâvud ez-Zâhirî ise, "bu kimseye yeni bir cezanın gerekmeyeceğini" söylemiştir.

Cumhûrun delili şudur: Hak Teâlâ'nın, *"içinizden kim onu bilerek öldürürse, öldürdüğü o hayvanın benzeri bir ceza vardır"* ifâdesinin zâhiri, bu cezanın vacib oluşunun sebebinin, öldürme işi olduğunu gösterir. Binaenaleyh sebeb tekerrür ettiğinde, hükmün (cezanın) de tekerrür etmesi gerekir.

Eğer, "bir kimse hanımlarına, "Hanginiz eve girerse, o boştur" dese ve onlardan biri, iki kere eve girse, bundan dolayı tek bir talak gerekir" denir ise, biz deriz ki: "Bu iki mesele arasında şöyle bir fark vardır: Avı öldürme işi, bu cezânın vacib oluşunun sebebidir. Binaenaleyh, sebep tekerrür ettiğinde, hükmün (cezanın) da tekerrür etmesi gerekir. Ama bu meselede, eve girme işi talâkın meydana gelmesinin şartıdır. Binaenaleyh şartın tekerrürü, hükmün tekerrürünü gerektirmez."

Dâvûd ez-Zâhirî'nin delili ise şudur: "Cenâb-ı Hak, *"Kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikamını alır"* buyurmuş ve böylece, bu işi tekrar yapmanın cezasının, keffâret değil, Allah'ın ondan intikam alması olduğunu göstermiştir."

ONUNCU MESELE

Şafiî (r.h): "İnsan şaşı, kolu, ayağı kırık bir hayvanı avladığında, onun mislini fidye olarak verir. Bunun karşılığında sağlam bir hayvanı fidye olarak vermesi bana daha sevimli geliyor. Buna göre o hayvanın misli olanın büyüğünü vermek, küçük olanını vermekten daha evlâdır. Binaenaleyh kişi, erkek hayvanı erkek hayvana, dişiyi de dişiye karşılık fidye verebilir. Evlâ olan, bunun tersini yapmamasıdır. Çünkü Kur'ân'ın nassı, o hayvanın mislini vermeyi farz kılmaktadır. Dişi, doğurabilmesi bakımından her ne kadar erkek hayvandan efdal ise de, erkek de dişiden efdaldir. Zira erkek hayvanın eti daha iyi, şekli daha güzeldir" demiştir.

Avın Cezasını Tesbit Edecek Bilirkişi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ *"Buna, içinizden adâlet sahibi iki adam hükmedecektir"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas şöyle demektedir: "Allah Teâlâ bu ifadeyle, "sizden, yani sizin dininizde ve şeriatınızda olan kimselerden iki sâlih, âdil ve fakîh kişi, o avın cezası hususunda hüküm verir ve böylece o öldürülen hayvana, ne'amdan (deve, sığır ve davardan) en fazla benzerini araştırıp, buna hükmedecekler" manasını kasdetmiştir."

O hayvanın kıymetinin verilmesinin farz olduğu hususunda, **Ebu Hanîfe**'nin görüşünü destekleyenler, bu âyetle istidlâl ederek: "Araştırmaya ve içtihad etmeye ihtiyaç duyulan nokta, değerlendirmedir. Fakat hayvanın hilkatine ve şekline gelince, bu zaten açık olup, bu hususta içtihâd etmeye ihtiyaç yoktur" demişlerdir.

Buna şu şekilde cevap verebiliriz: "Ne'am ile o av hayvanı arasındaki benzerlikler, çeşitli yönlerden olup çoktur. Binaenaleyh o hayvana en fazla benzeyeni, daha az benzeyenden ayırdetmek için mutlaka ictihad etmek gerekir. **Meymûn İbn Mihran**'ın şu ifadesi de bizim söylediğimizin doğruluğunu göstermektedir: "Bir bedevî Arap, **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'e gelerek, "Ben, şu şu hayvanları avladım" dedi. **Ebu Bekir** (r.a) de, **Übeyy İbn Ka'b** (r.a)'a bunu sordu. Bedevî Arap, "Ben, sana sormaya geldim, sen ise başkasına soruyorsun" deyince, **Hz. Ebu Bekir** (r.a), "Bilmediğim için sormuyorum. Fakat Cenâb-ı Hak, *"Buna, içinizden adâlet sahibi iki adam hükmedecektir"* buyurmuştur. İşte bundan dolayı ben, arkadaşımla istişare ettim. Binaenaleyh eğer ikimiz bir hususta ittifak edersek, sana onu yapmanı emrederiz" dedi.

Kubeysa İbn Câbir'den rivayet edildiğine göre o, ihramlı iken bir erkek ceylanı vurup öldürmüştü. Durumu **Hz. Ömer** (r.a)'e sormuştu. **Hz. Ömer** (r.a)'in yanında da **Abdurrahman İbn Avf** (r.a) vardı. **Hz. Ömer, Abdurrahman İbn Avf**'a, "Bu hususta ne dersin?" deyince, o: "Ona, ceza olarak bir koyun ödemesi gerekir" dedi. **Hz. Ömer** de: "Ben de aynı kanaatteyim" buyurdu. Bunun üzerine **Hz. Ömer** (r.a), **Kubeysa**'ya: "Git ve Ka'be'ye bir koyun kurbanlık gönder" dedi. **Kubeysâ** sonra şöyle anlatır: "Arkadaşımın yanına gittim ve ona "Emirü'l-Mü'minîn ne diyeceğini bilemedi de, başkasına sordu" dedim. Derken birgün **Hz. Ömer** karşıma çıkıverdi ve beni kamçısı ile döverek, "Harem'de hem hayvan öldürür, hem de hükmünü bilmezsin. Allah Teâlâ, *"Buna, içinizden adalet sahibi iki adam hükmedecektir"* buyurmuştur. İki adamdan biri ben **Ömer**, diğeri de **Abdurrahman İbn Avf**'tır" dedi."

İKİNCİ MESELE

Sahabenin Tefsirdeki Önemi

Şafiî (r.h): "O hayvanın misli olan, iki çeşittir:

a) Hakkında sahabenin, başkasına dönülemeyecek şekilde hüküm verdikleri çeşit... Bundan, başka hükme dönülemez, Çünkü sahabe, Kur'ân'ın nüzûlüne şâhid olmuşlar ve Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından yapılan tefsirinde hazır bulunmuşlardır.

b) Hakkında sahâbenin hükmü olmayanlar... Bu durumda, iki âdil kimsenin ictihadına müracaat edilir. Bu iki adil kimse en'am'ın üç çeşidine (davar, sığır ve deve'ye) bakarlar ve avlanan hayvana bunlardan en çok benzeyenini, ceza olarak farz kılarlar" demiştir.

İmam Mâlik ise: "Hakkında sahabe ister hüküm vermiş olsun, ister vermemiş olsun, iki adil kimsenin buna karar ve hüküm vermesi gerekir" demiştir.

Şafiî (r.h)'nin delili şudur: "Âyet, bu hususa, iki âdil kimsenin karar vermesinin gerekli olduğunu bildirmektedir. Binaenaleyh buna, iki sahabe karar vermiş olduğu zaman, bu da âyetin hükmüne girmiş olur. Hem sonra sahabenin hükmü daha evladır. Zira biz onların, âyetlerin inişine şahîd olduklarını ve tefsirinde hazır bulunduklarını söylemiştik."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şafiî (r.h): "Hatâen bir hayvanı öldürdüğü zaman, bu öldüren kimse, iki âdil kişiden birisi olabilir. Eğer o, hayvanı kasten avlamış ise, onun o iki âdil kişiden birisi olması caiz değildir. Çünkü o, bu şekilde avlanmakla fâsık (günahkâr) olmuştur" der.

İmam Mâlik ise, bunun tıpkı telef edilen şeylerin kıymetinin takdir edilmesi meselesinde olduğu gibi, câiz olmayacağını söylemiştir.

Şafiî (r.h)'nin delili şudur: "Allah Teâlâ, buna iki âdil kimsenin karar vermesini vacib kılmıştır. Bir kimse, av hayvanını hatâen öldürür ise, bu kimse âdil olmaktan çıkmaz. Binaenaleyh bu hususa, hem bu kimse, hem de bir diğer insan karar verdiğinde, iki âdil kimse karar vermiş olur. Yine rivayet edildiğine göre bir sahâbinin atı, bir erkek ceylanı çiğnemişti. O, bu meseleyi **Hz. Ömer** (r.a)'e sordu. **Hz. Ömer** (r.a): "Sen kendin buna bir hüküm ver" deyince o: "Ey mü'minlerin emiri, sen daha âdilsin, sen hükmet" dedi. **Hz. Ömer** (r.a): "Ben sana, hükmetmeni emrettim, beni tezkiye etmeni değil.." dedi. Bunun üzerine sahabî: "Bu hususta sulu ve ağaçlı-yerde beslenmiş bir oğlak ödenmesi gerekir kanaatindeyim" dedi. **Hz. Ömer** (r.a) de: "Kanaatini yerine getir" dedi." Bu rivayete göre âlimlerimiz "Bilirkişi olacak iki âdil zatın, av hayvanını öldüren kimseler olması caizdir" demişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İki âdil kimse, misil olacak bir hayvana, diğer iki âdil kimse de, misil olacak başka bir hayvana karar verseler, bu durumda şu iki görüş söz konusudur:

a) Kişi bu hususta muhayyerdir, istediğini tercih eder.

b) Bu iki hükümden, daha ağır olanını tercih eder.

BEŞİNCİ MESELE

Kıyâsı delil olarak kabul eden âlimlerden bir kısmı "Âyet, kıyas ve içtihadla amel etmemizin câiz olduğunu göstermektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, avlanan hayvanın mislini ve benzerini belirleme işini insanların ictihadına ve kanaatine havale etmiştir" derler. Bu görüş zayıftır. Zira şüphesiz ki şeriat koyucu Cenâb-ı Allah, şu gibi pekçok meselede, zannımıza göre amel ederek, kulluk yapmamızı emretti.

a) Kıble yönünü belirleme hususunda içtihad etmemiz ..

b) İki şahidin şahâdetine göre amel etme...

c) Telef olunan malların kıymetleri ve uzuvların diyetleri hususunda değer biçenlerin, biçtikleri değere göre amel etme...

d) Öldürülen av hayvanının mislini ta'yin hususunda, bu âyette olduğu gibi, hüküm verenlerin hükmüne göre amel etme...

e) Avâm halkın, aldıkları fetvâya göre amel etmeleri...

f) Dünyevî menfaatler hususunda, zann-ı gâlibimize göre amel etmemiz...

Fakat biz diyoruz ki: "Eğer siz, şer'î bir hükümde, şer'î bir meselenin, şer'î bir diğer meseleye benzetilmesinin şu saydığımız şeylerin aynısı olduğunu iddiâ ediyorsanız, bu, aklın da açıkça gösterdiği gibi, bâtıldır. Eğer bunların birbirinden başka olduğunu kabul ediyorsanız, zannın, bir meselede hüccet olması onun kıyas meselesinde hüccet olmasını gerektirmez. Ancak biz bu meseleyi, o meselelere kıyas edersek, bu müstesnâ... İşte bu, kıyâsın yine kıyâs ile isbât edilmesini gerektirir ki bu da bâtıldır. Hem sonra bu iki husus arasındaki fark son derece açıktır. Zira sayılan bütün bu misallerde hüküm, ancak tek bir hadise, tek bir zaman ve tek bir şahıs hakkında sâbit olmuştur. Ama kıyas ile sâbit olan hüküm ise, her zaman için devamlı olup, bütün mükellefler hakkında umumî şer'î bir hükümdür. Ferdî ve şahsî hükümler hakkında nass koymak imkansızdır. Ama küllî ve her zaman devam edecek umûmî hükümler hakkında nass koymak imkânsız değildir. Bu iki durum arasındaki fark açıktır. Allah en iyi bilendir.

Ka'be'ye Ulaşacak Kurbanlık

Sonra Allahu Teâlâ, هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ *"Ka'be'ye ulaşacak bir kurbanlık olmak üzere..."* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetle ilgili şu iki izah vardır:

1) Bu, "buna, Ka'be'ye gönderilip, orada kesilecek bir kurban olarak, o iki âdil kimse hükmeder" demektir. Bu mana, yaratılış bakımından avlanılan hayvanın mislinin ödenmesini vacib görenlerin görüşünü destekler. Zira Cenâb-ı Hak, "O ikisi buna, bedeli ile bir kurbanlık satın alınabilecek bir miktar olarak hükmederler" buyurmamış, aksine, "bir kurban olarak hükmederler" buyurmuştur ki bu, o iki âdil kişinin ancak bir kurbana hükmedecekleri hususunda açık bir ifadedir.

2) Bu, "O iki âdil kişi, bununla hedy (kurban) olabilecek birşeyi satın alması gerektiğine hükmederler" manasındadır ki, bu âyetin zâhirî manasından uzaktır. Doğru olan, birinci mânadır.

Âyetteki, "hedy" kelimesi, بِهِ (buna) zamîrinin hâli olarak mansubtur. Buna göre kelamın takdiri, "O iki âdil kişi, o öldürülenin misli olarak, bir koyun veya bir sığır veya bir deve hükmünü verirler" şeklindedir. Binaenaleyh بِهِ ifadesindeki zamir, "misl" kelimesine râcî olup, "hedy" kelimesi de, zamirden haldir. Bu iki husus iyice anlaşıldığında, artık kim, vacib olanın hilkat (yaratılış) bakımından bir misil olduğu hususunda şüpheye düşebilir? Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki بَالِغَ الْكَعْبَةِ ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın هَدْيًا kelimesinin sıfatıdır. Zira بَالِغَ lâfzının اَلْكَعْبَةِ kelimesine izâfeti, hakîkî (manevî) olmayıp, lâfzîdir. İfâdenin takdiri ise, بَالِغًا اَلْكَعْبَةَ şeklindedir. Ancak ne var ki tenvîn, hafiflik olsun diye, hazfedilmiştir. Bunun bir benzeri de عَارِضٌ مُمْطِرُنَا *"Bu, bize yağmur verici bir buluttur"* (Ahkâf, 24) âyetidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ka'be'ye, yüksek ve kare şeklinde olduğu için Ka'be' adı verilmiştir Araplar, kare şeklinde olan her evi, Ka'be diye adlandırırlar. Ka'be lâfzıyla, Harem'in tamamı kastedilmiştir. Çünkü kesme ve boğazlama işi ne Ka'be'nin içinde, ne de ona bitişik olarak yapılır.. Bunun bir benzeri ifâde de, Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ مَحِلُّهَا اِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ *"Sonra, varacakları yer Beyt-i Atîk'e müntehidir"* (Hacc, 33) âyetidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kurbanın Ka'be'ye ulaşmasının manası, O'nun Harem'de kesilmesidir. Binaenaleyh, öldürülen avın misli, şayet diri olarak fakirlere verilirse, bu caiz olmaz... Aksine, o kimseye bunu, Harem-i Şerif'te kesmesi vacib olur. Onu, Harem-i Şerif'te kesmesi halinde de **Şafiî** (r.h): "O kimsenin bunu, Harem-i Şerif'te tasadduk etmesi gerekir" dediği halde, **Ebu Hanife** (r.h): "O kimse bunu istediği yerde tasadduk eder" demiştir.

Şafiî bu kimsenin istediği yerde oruç tutabileceğini kabul etmiştir. Zira bu kimsenin tutmuş olduğu oruçta Harem-i Şerif'in fakirleri için bir menfaat sözkonusu değildir.

Şafiî'nin delili şöyledir: Kesmek bizzat, elem ve acı vermektir. Binaenaleyh, bunun bir ibâdet sayılması caiz değildir. Aksine ibâdet, tâat, o hayvanın etinin fakirlere ulaştırılmasıdır. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ka'be'ye ulaşmış bir kurbanlık olmak üzere..."* ifadesi, bu kurbanlığın Harem ve Ka'be'nin ehline ulaştırılmasını gerektirir.

Ebu Hanife (r.h)'nin delili şudur: Kurban, Ka'be'ye ulaşınca, bu Ka'be'ye ulaşan bir kurbanlık hayvan olur. Binaenaleyh, böyle yapan kimsenin sorumluluktan kurtulmuş olması gerekir.

Bu Ceza Fakirleri Doyurma Veya Oruç Şeklinde de Olabilir

Daha sonra yüce Allah, أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَامًا *"Yahud bir keffâret vardır ki, (bu da) yoksulu doyurmak, yahud bunun dengi bir oruç tutmaktır"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Nâfi ve İbn Amir,** كَفَّارَةٌ lâfzını طَعَامُ lâfzına muzaf kılarak أَوْ كَفَّارَةُ طَعَامِ مَسَاكِينَ şeklinde; diğer kıraat imamları ise, كَفَّارَةٌ lafzını, hem ref hem de tenvîn ile; طَعَامُ lâfzını ise tenvinsiz olarak merfu ile, ...كَفَّارَةٌ طَعَامُ şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraatin izahı şudur: Allah Teâlâ mükellefi, kurban, oruç tutmak ve fakirleri doyurmak gibi şu üç şey arasında muhayyer bırakınca, bu izâfe yerinde ve güzel olmuştur. Buna göre sanki, "Bu, "hedy" ve oruç tutma keffâreti değil, fakirleri doyurma keffaretidir" denilmiştir. Böylece de keffâret, bu şeyler cinsinden olduğu için, izafet yerinde ve güzel olmuştur.

Ama bu kelimeyi tenvîn ile كَفَّارَةٌ şeklinde okuyanlara göreyse, bu kelime Hak Teâlâ'nın, ...فَجَزَاءٌ kelimesine atfedilmiş olup, طَعَامُ مَسَاكِينَ ifadesi de atf-ı beyan olarak kabul edilmiştir. Çünkü yedirme işi, keffaret demektir. Bu kıraate göre كَفَّارَةٌ kelimesi طَعَامُ lâfzına izafe edilmemiştir. Çünkü keffâret, doyurmak için değil ancak avı öldürmeden dolayı vacib kılınmıştır.

İKİNCİ MESELE **Şafiî, İmam Mâlik** ve **Ebu Hanife** (r.h), bu âyetteki أَوْ (veya) kelimesinin tahyîr için olduğunu söylerlerken, **Ahmed İbn Hanbel** ve **Züfer,** bunun tertîb için olduğunu söylemişlerdir.

Birincilerin delili, "ev" edâtı, asıl bakımından tahyîr ifâde eder. Bunun tertîb için olduğunu söylemek, ifâdenin zahirini terketmektir" şeklindedir.

Diğerlerinin delili de şöyledir: "Ev" lâfzı, bazan tahyîr manası ifade etmeyebilir. Nitekim bu, أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ *"öldürülmeleri, ya asılmaları, yahud ellerîyle ayaklarının çaprazvarî kesilmesi..."* (Mâide, 33) âyetinde de böyledir. Zira bundan maksat, bu hükümlerden her birine, muayyen bir durumu tahsis etmektir. Böylece bu lâfzın, tertîb manasını ifade edebileceği de sabit olmuş olur.

Buna göre biz diyoruz ki, burada tertibin murad edildiğine, evet, delil delâlet etmiştir. Zira burada vâcib olan, Hak Teâlâ'nın, *"Ta ki bu sûretle o, ettiğinin vebâlini tatmış olsun... Kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikamını alır"* ifadelerinin delâletiyle de bunların, en ağırından en hafifine doğru meşru kılınmış olmasıdır. Tahyîr ise, bu sıralamaya ters düşer.

Bu görüşe şu şekilde cevap verebiliriz: Öldürülen avın mislini vermek, ceza

bakımından, fakirleri doyurmaktan daha ağır değildir. Binaenaleyh, muhayyer bırakmak, mislinin vacib kılınması hususunda meydana gelen cezanın miktarı hususuna zarar vermez.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bir kimse, misli olan bir hayvanı öldürdüğü zaman, **Şafiî** (r.h), "bu kimsenin şu üç şey arasında muhayyer olduğunu" söylemiştir. Bu kimse isterse, ceza olarak mislini verir; isterse, para bakımından o mislin değerini tesbit eder, bu parayla yiyecek satın alıp, o yiyeceği tasadduk eder. İsterse de oruç tutar. Ama, misli olmayan ava gelince, bu kimse, şu iki şeyde, yani para bakımından o avın kıymetini tesbit edip, o parayla yiyecek alarak o yiyeceği tasadduk etmesi, veyahut da oruç tutması hususunda muhayyerdir. Bu anlatmış olduğumuz şeye göre, misli olmayan avın mislinin kıymetiyle, ancak yiyecek satın alınır. **Ebu Hanife** ve **İmam Mâlik** (r.h) ise, "Onun kıymetiyle yiyeceğin satın alınacağını" söylemişlerdir.

Şafiî'nin delili şudur: "Ne'am"dan olan misl, cezadır. Taam ise, bu cezaya bina edilmiştir. Binaenaleyh, fakirleri doyurma ile oruç tutmaya gerek kalmadığı gibi; doyurma ile, cezâ olarak mislini ödemeye de gerek kalmaz. Hem, avın misline değer biçmek, avın bizzat kendisine değer biçmekten akla daha yatkın ve kolay gelir.

Ebu Hanife (r.h)'nin delili ise şudur: Telef olunanın mislini tazmin etmek vacib olduğu zaman, mümkün olduğu nisbette, başkasına değil, telef olunana itibar edilir. Fakirleri doyurmak ise, telef olunana bir misil olmak üzere vacib kılınmıştır. Binaenaleyh bu doyurmanın, telef olana göre takdir edilmesi gerekir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimler, bu kıymet biçmenin nerede yapılacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak fakihlerin çoğu, bu kıymet biçmenin, avın öldürüldüğü yerde yapılacağı kanaatindedirler. **Şâbî** ise, bu kıymet biçmenin Mekke'de, hem de Mekke'nin parasına göre olacağını söylemiştir. Çünkü bu, orada, Mekke'de keffâret olarak ödenecektir.

BEŞİNCİ MESELE

Ferrâ: "اَلْعَدْلُ bir şeyin, cinsinden olmayan bir şeye denk olmasına; اَلْعِدْلُ ise اَلْمِثْلُ manasına gelir. Nitekim sen, yanında, başka bir köleye denk olan bir köle; veyahut da, başka bir koyuna denk olan bir koyun bulunduğu zaman, عِنْدِى عِدْلُ غُلاَمِكَ اَوْ شَاتِكَ dersin; ama, sen onun cinsinden kıymetni murad ettiğinde, ayın harfini meftuh kılarak ...عَدْلٌ ...dersin" demiştir. **Ebu'l-Heysem** ise, idl kelimesinin misl manasına, adl kelimesinin de "kıymet" manasına; adel kelimesinin ise, başka bir yüke denk ve ona eşit olan bir yük manasına olduğunu söylemiştir. Adl kelimesi, senin bir şeyi, cinsinden olmayan başka bir şey ile değerlendirmendir. **Zeccâc** ve **İbnu'l-A'râbî**, adl ve idl kelimelerinin aynı manaya geldiklerini söylemişlerdir.

Hak Teâlâ'nın, صِيَامًا "oruç olarak..." kelimesi, temyiz olduğu için mansubtur. Nitekim sen, عِنْدِى رِطْلَانِ عَسَلاً "Benim yanımda iki batman bal vardır"; وَعِنْدِى مِلْءُ بَيْتٍ قَتًّا "Benim yanımda, bir ev dolusu yonca vardır" dersin.. Bu ifadelerde asloları عَسَلاً ve قَتًّا kelimelerinin başına bir مِنْ harf-i cerrinin getirilmesidir. Eğer مِنْ kelimesi zikredilmezse, sen bu kelimeyi mansub okursun. مِنْ harf-i cerrinin getirilmesi halinde sen, عِنْدِى رِطْلَانِ مِنَ الْعَسَلِ وَعَدْلُ ذٰلِكَ مِنَ الصِّيَامِ dersin...

ALTINCI MESELE

Şafiî (r.h)'ye göre, bu kimse, her "müdd"e karşılık bir gün oruç tutar. Bu, **Atâ**'nın görüşüdür. **Ebu Hanife** (r.h)'nin mezhebi ise, "Bu kimse, her yarım "sâ"ya mukabil bir gün oruç tutar" şeklindedir. Bu meselede asloları, **Ebu Hanife** ile **Şafiî**'nin, orucun, bir günlük taam ile takdir edilmiş olduğu hususunda anlaşmış olmalarıdır. Ancak ne var ki, **Şafiî**'ye göre bir günlük taâm bir "müdd" ile; **Ebu Hanife** (r.h)'ye göre ise, yarım "sâ" ile takdir edilmiştir. Biz bu hususu yemin keffâretinde de ele almıştık.

YEDİNCİ MESELE

Fukahanın ekserisi, bu üç şeyden birini tayin etmek hususundaki muhayyerliğin, av hayvanını öldüren kimseye ait olduğunu iddia ederken, **Muhammed İbn Hasen eş-Şeybânî** (r.h) ise bunun, iki hakeme ait olduğunu söylemiştir. Cumhûr'un delili şudur: Allah Teâlâ bu avı öldüren kimseye üç şeyden birini, muhayyer olarak vacib kılmıştır. Binaenaleyh, avı öldüren kimsenin, bunlardan dilediğini seçme hususunda muhayyer olması gerekir. **İmam Muhammed** (r.h)'in delili ise şudur: Allah, bu muhayyerliği iki hakeme vererek, *"buna içinizden adalet sahibi iki adam, şu veya bu şekilde hükmeder"* buyurmuştur.

İmam Muhammed'in bu görüşüne şöyle cevap veririz: Âyetin takdiri, فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَامًا "...Öldürdüğü o hayvanın benzeri bir ceza veya yoksulları doyurmaktan ibaret olan bir keffâret, yahut da bunun dengi bir oruç tutmak..." şeklindedir. Adâlet sahibi iki kişinin hükmettiği hususa gelince bu, ya kıymet ya da hilkat, yaratılış bakımından o hayvanın mislini belirlemektir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ *"Ta ki bu sûretle o, ettiğinin vebalini tatmış olsun..."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vebâl kelimesi Arapça'da, kendisinde bir ağırlık ve hoşlanılmayan bir durum bulunan şeyi ifade etmektedir. Bir otlak elverişsiz olduğu zaman, مَرْعًى وَبِيلٌ denilir; su devamlı akmadığı zaman, مَاءٌ وَبِيلٌ ; mideye ağır gelen ve hazmedilemeyen yemeğe de, اَلطَّعَامُ الْوَبِيلُ denilir. Nitekim Allah Teâlâ da, فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلاً *"Biz, onu ağır (sert) bir yakalayışla yakaladık"* (Müzzemmil, 16) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ, bunu bir "vebâl" diye ifade etmiştir. Çünkü O, bu kimseyi üç şey arasında muhayyer bırakmıştır. Bunlardan ikisi, malın noksanlaştırılmasını icab ettirir ki bu, insanın tabiatına ağırdır. Bu iki ceza, ya o hayvanın mislini ödemek ya da fakirleri doyurmaktır. Üçüncüsü ise, insanın bedenine eziyet vermeyi gerektirir. Bu, oruç tutmaktır. Yine bu da, insanın tabiatına ağır gelir. Buna göre, bu ifadenin manası, "Allah Teâlâ, avı öldüren kimseye, Harem-i Şerif'te ve ihramlı iken av öldürmeden sakınsın diye, insanın tabiatına hepsi de ağır gelen bu üç şeyden birisini yapmayı vacib kılmıştır" şeklinde olur.

Daha sonra Cenâb-ı Allah عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ وَ مَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُوانْتِقَامٍ *"Allah geçmişi bağışladı. (Fakat) kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikamını alır. Allah azizdir, intikam sahibidir"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyet hakkında iki görüş vardır:

1) Allah câhiliyye döneminde işlenmiş şeyleri ve İslamiyyet döneminde haram kılınmazdan önce işlenmiş şeyleri affeder.

2) Bu, ancak birinci öldürmede cezayı gerekli görüp ikinci defada cezayı vacib kılmayanların görüşüdür. Bunlar, "Onun bunu ikinci defa işlemesi, tasadduk ederek keffaret ödemesinden daha büyük bir suçtur. Binaenaleyh bu ifadeden murad şudur: "Allah ilk defada, cezayı yerine getirdiği için, o kimsenin geçen suçunu affetmiştir. Ama o, bu suçu ikinci defa işlerse, onun bu günahının keffareti yoktur, aksine Allah ondan intikam alır" derler. Bu görüşün delili şudur: "Ayetteki, فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ ifadesinin başındaki "fâ" harfi, fâ-i cezâdır. Cezâ da yeterli olan şey demektir. Binaenaleyh bu, bu intikamın, o günaha yeterli bir ceza olmasını gerektirir. Bunun yeterli oluşu ise, başka bir cezanın gerekli sayılmasına manidir. Bu durumda, o kimseye bir cezanın (keffaretin) vacib olmamasını gerektirir.

İKİNCİ MESELE

Sîbeveyh, âyetteki وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ *"(Fakat) kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikamını alır"* ifadesi ile وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلاً *"Kâfir olanı da, az bir zaman faydalandıracağım"* (Bakara, 126) ve فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلاَ يَخَافُ *"kim, Rabb'ine iman ederse, o korkmaz"* (Cin, 13) âyetlerinde bir hazfin bulunduğunu ve bunun takdirinin وَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَهُوَ لاَ يَخَافُ ve وَمَنْ كَفَرَ فَأَنَا أُمَتِّعُهُ ؛ وَمَنْ عَادَ فَهُوَ يَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ şeklinde olduğunu söylemiştir. Netice olarak deriz ki: "Burada, fiilin, kendisinin haber olacağı bir mübtedanın takdir edilmesi gerekir. Bunun delili ise şudur: Fiilin bizzat kendisi ceza (cevab) olabilir. Bu durumda cevabın başına gelen harfi (fâ-i cezâyı), o fiilin başına getirmeye ihtiyaç yoktur. Dolayısı ile fâ harfinin, o fiilin başına getirilmesi, lağiv (hata) olur. Ama bu fiilden önce, mukadder (mahzûf) bir mübtedanın olduğunu

söylersek, o zaman cezâ (cevab) olan cümleyi şart cümlesine bağlaması için, onun başına bir fâ harfini getirme ihtiyacı duyarız. Binaenaleyh burada fâ'nın gelmesi bir lağiv olmaz." Allah en iyi bilendir.

* *
*

İhramlıya Deniz Avı Mübah, Kara Avı Haramdır

أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَّكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ ۖ وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا
دُمْتُمْ حُرُمًا ۗ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩٦﴾

"Deniz avı ve yiyeceği siz ve yolcular için bir fayda olmak üzere, sizlere helâl kılındı. İhramda bulunduğunuz müddetce ise, kara avı size haram kılındı. Huzuruna varıp toplanacağınız Allah'tan ittikâ edin, korkun"

(Maide, 96).

Cenâb-ı Allah, *"Deniz avı ve onu yemek, sizin için ve yolcu için bir fayda olmak üzere, sizlere helâl kılındı"* buyurmuştur ki bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki "av"dan murad, avlanılan şeydir. Denizden avlanılan hayvanların hepsi üç cinstir:

a) Balık olup onun bütün çeşitleri helâldir.

b) Kurbağalar olup onun her çeşidi haramdır.

c) Alimler bu iki cinsin dışında kalanlar hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu babdan olarak, **Ebu Hanife** (r.h), bu kısmın haram olduğunu; **İbn Ebî Leyla** ve ekseri âlimler helâl olduğunu söylemişler ve bu hususta, bu âyetin umûmî olan manasına sarılmışlardır. Âyette geçen, "deniz" kelimesinden murad, bütün sular ve nehirlerdir.

İKİNCİ MESELE

Deniz Avı ve Yiyeceği

Allah Teâlâ, deniz yiyeceğini deniz avına atfetmiştir. Atıf, matûf ile ma'tufun aleyhin ayrı ayrı şeyler olmasını gerektirir. Alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) **Ebu Bekir es-Sıddîk** (r.a)'in zikrettiği izah olup en güzeli de budur. Buna göre, "av", diri iken bir tuzak ile avlanılan hayvanlar; yiyecek ise, yakalamak için herhangi bir çareye başvurmaksızın, denizin dışarı attığı veya suyun çekilmesi ile ortada kalan hayvanlardır. İşte bu konuda söylenenlerin en doğrusu budur.

2) "Deniz avı", tâze olan "yiyeceği" ise, tuzlu olan (yani salamura yapılan)dır. Çünkü denizin yiyeceği, bayatlayınca ona artık "av" denemez. Bu, **Sa'îd İbn Cübeyr, Sa'îd İbn el-Müseyyeb, Mukâtil** ve **en-Nehâî**'nin görüşü olup zayıftır. Çünkü tuzlu olan şey, işin başlangıcında hem taze olmuş olur, hem de "av" olur. O zaman da âyetteki atıf, lüzumsuz bir tekrar olmuş olur.

3) Avlanma, bazan yemek için, bazan da yeme dışında, meselâ inci elde etmek için istiridye, kemikleri ve dişlerinden istifâde etmek için bazı deniz hayvanlarının avlanması gibi, başka bir gaye için olur. Dolayısıyla, deniz avı ile denizin yiyeceğinden yeme, birbirinden farklı şeyler olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şâfiî (r.h), denizde ölüp de suyun yüzüne çıkan balıkların helâl olduğunu; **Ebû Hanîfe** (r.h) ise haram olduğunu söylemiştir.

Şâfiî'nin delili hem Kur'ân, hem de hadistir. Kur'ân'dan delili şudur: Yenilebilecek herşeye "ta'âm" (yiyecek) denir. Binâenaleyh bu balıkların da, âyetteki *"Denizin avı ve yiyeceği ... sizlere helâl kılındı"* ifâdesinden dolayı helâl olması gerekir. **Şâfiî**'nin hadisden delili de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, deniz hakkındaki هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ اَلْحِلُّ مَيْتَتُهُ *"onun suyu temiz ve meytesi (ölüsü)de helâldir"*(43) şeklindeki sözüdür.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki وَلِلسَّيَّارَةِ *"yolcular için.."* tabiri, "Deniz avı, sizin mukîm ve yolcu olanınız için helâl kılındı. Binâenaleyh tâze olanı mukîm, tuzlu (salamura) olanı ise yolcu içindir" mânasına gelir.

BEŞİNCİ MESELE

Âyetteki مَتَاعًا kelimesinin mansub oluşu hususunda, şu iki izah yapılmıştır:

a) **Zeccâc**: "Bu kelime, te'kid için olan mef'ûl-ü mutlak oluşundan dolayı mansub kılınmıştır. Fakat başta اُحِلَّ لَكُمْ (sizin için helâl kılındı) denilince, bu fiil, مَتَاعًا لَكُمْ ifadesinin, in'am edilen bir şey olduğuna delil olur. Bu tıpkı, حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهَاتُكُمْ *"Size, anneleriniz haram kılındı"* (Nisâ, 23) denilince, bu ifâdenin, bu hükmün onlara yazılmış olduğuna bir delil olması gibidir. Binâenaleyh Allah Teâlâ burada, كِتَابَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ *"Allah'ın üzerinizde bir farzı olarak..."* (Nisâ, 24) buyurmuştur" demiştir.

b) **Keşşaf sâhibi** ise: "Bu kelime, mefûl-ü leh olduğu için mansubtur, yani اُحِلَّ لَكُمْ لَمْتِيعًا لَكُمْ "Size, sizi faydalandırmak için bunlar helal kılındı" demektir" demiştir.

(43) Ebu Davûd, Taharet, 41 (I/21).

Sonra Cenâb-ı Hak, وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا *"İhramda bulunduğunuz müddetçe ise, kara avı size haram kılındı"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Yüce Allah, ihramlı kimsenin avlanmasının haram olduğunu bu surede üç yerde zikretmiştir:

1) *"İhramlı olduğunuz halde avlanmayı helal saymamak şartı ile... İhramdan çıktığınız vakit, avlanın"* (Mâide, 1-2);

2) *"İhramlı bulunurken av öldürmeyin"* (Mâide, 95) ve

3) *"İhramda bulunduğunuz müddetçe ise, kara avı size haram kılındı"* (Mâide, 96) âyetleridir.

İKİNCİ MESELE

Deniz avı, sadece suda yaşayandır. Ama, sadece karada yaşayan ile, bazan karada bazan denizde yaşaması mümkün olanlara gelince, bütün bunların hepsi kara avıdır. Buna göra kaplumbağa, yengeç, kurbağa ve su kuşu, işte bütün bunlar kara avı sayılır. Dolayısıyla ihramlı iken bunları öldürene, âyette bahsedilen cezâ gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İhramlı Olmayanın Avladığından, İhramlı Yiyebilir mi?

Müslümanlar ihramlı kimsenin av avlamasının haram olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ama, ihramlı olmayan kimsenin avladığı avın ihramlı kimseye helal olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu hususta dört görüş ileri sürülmüştür:

a) **Hz. Ali, İbn Abbas, İbn Ömer, Said İbn Cübeyr** ve **Tavûs**'un görüşüdür. Bunu **Sevrî** ve **İshâk** zikretmiş olup, buna göre o kimseye her hâlükârda bu haramdır. Onlar bu hususta Cenâb-ı Hakk'ın *"İhramlı bulunduğunuz müddetçe ise, kara avı size haram kılındı"* âyetine dayanmışlardır. Bu böyledir, zira "kara avı" ifâdesine, ihramlı olanın da olmayanın da avladığı avlar dahildir. İşte bütün bunlar da kara avı demektir. **Ebû Dâvûd, Sünen**'inde **Humeyd et-Tavîl**'den, onun da **İshâk İbn Abdullah İbn el-Hars**'den, onun da babasından rivayet ettiğine göre babası şöyle demiştir: "**Abdullah İbnu'l-Hars, Hz. Osman**'ın Taif'deki temsilcisi idi.. Böylece **el-Hars, Hz. Osman**'a bir yemek hazırlattı ve o yemeğe bıldırcın, keklik ve diğer yabani kuşların etinden koydu... (Yemek hazır olunca) **Hz. Osman, Ali İbn Ebî Tâlib** (r.a)'e haber yolladı. Haberci **Hz. Ali**'nin yanına gelip daveti ona ulaştırdı. O da gelince, **Hz. Ali**'ye: "Ye!" dediler. Bunun üzerine **Hz. Ali**, "Bize, helal olan bir azık, yiyecek yedirin; zira biz ihramlıyız" der. Sonra yine **Hz. Ali** (r.a), içinizden **Eşça Kabilesi**'ne mensub kimse varsa Allah için söylesin; "Biliyor musunuz ki bir adam, Resûlullah ihramlı iken Resûlullah'a yabani eşek eti hediye etmiş fakat o bunu yemekten geri durmuştu" der. Bunun üzerine de orada bulunanlar, "Evet haklısın.." dediler.

b) "Avın eti, ihramlının kendisinin onu avlamamış olması ve kendisi için avlanmamış olması şartıyla, ihramlıya helâldir." Bu, **Şâfiî** (r.h)'nin görüşüdür. Onun bu hususta delili **Ebû Dâvûd**'un **Sünen**'inde **Câbir** (r.a)'den rivayet ettiği şu hadistir: **Câbir** (r.a) demiştir ki: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini duydum: صَيْدُ الْبَرِّ لَكُمْ حَلاَلٌ مَالَمْ تَصِيدُوهُ أَوْ يُصَدْ لَكُمْ *"Onu siz avlamadıkça veya sizin için avlanmadıkça, kara avı(nın eti) size helâldir"*(44).

c) "Eğer bir av onun yardımı ve göstermesi olmaksızın, ihramlı için avlanırsa, bu avın eti ona helâldir." Bu **Ebû Hanîfe** (r.h)'nin görüşüdür. **Ebû Katade**'den rivayet edildiğine göre o, ihramlı arkadaşları arasında ihramsız iken, bir yabanî eşek avlar. Bunun üzerine arkadaşları, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bunu sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Siz ona, bu avı gösterdiniz mi, ona avında yardım ettiniz mi?"* dedi. Onlar, "Hayır" deyince, *"o avın etinden daha birşey kaldı mı?"* demiştir ve böylece, ihramlı işaret etmediği ve yardım etmediği zaman, o avın ihramlıya mübah olması gerektiğini vecîz bir şekilde ifâde etmiştir.

Bil ki bu iki görüş, Kur'ân'ın umûmî hükmünün, haber-i vâhid ile tahsis edilmesine dayanıp ondan dallanır. Hele ikinci görüş son derece zayıftır.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ *"Huzuruna varıp toplanacağınız Allah'dan ittikâ edin, korkun"* buyurmuştur. Bundan maksad, "insan taata devam etsin, günahtan da kaçınsın" diye bir tehdid ifâde etmektir.

★ ★
★

Kâbe ve Onunla İlgili İbadetlerin İnsan Toplumunu Ayakta Tutması

جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِّلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقَلَائِدَ ۚ ذَٰلِكَ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ۝

"Allah Kâbe'yi, o Beyt-i Haram'ı, o haram ayı, kurbanı ve (onların) boyunlarındaki gerdanlıkları, insanlar için kendisi ile ayakta durulan birşey yaptı. Bu da Allah'ın, göklerde ve yerde olan şeyleri bildiğini ve Allah'ın her şeyi hakkıyla bilici olduğunu sizin de bilmeniz içindir"

(Mâide, 97).

(44) Ebu Davûd, Menâsık, 41 (II/171).

Bil ki bu âyetin, daha önceki âyetlerle münasebeti şu şekildedir: Allah Teâlâ, önceki âyette, ihrama girmiş olan kimseye avlanmayı haram kılmıştı. Bundan dolayı Harem-i Şerîf bölgesinin, vahşî hayvanların ve kuşların emniyeti için bir vesile olduğu gibi, insanların âfetlerden ve korku verici şeylerden emin olmalarının; dünya ve âhirette, hayırlar ile mutlulukların meydana gelmesinin sebebi olduğunu beyân etmiştir. Bu ifâde hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Âmir قِيَامًا kelimesini elifsiz olarak قِيَمًا şeklinde okumuştur. Bu kıraatin mânası, onun insanların işlerini son derece mükemmel bir şekilde ıslah edici olduğunu ifâde etmektir. Bu, دِينًا قِيَمًا *"Dimdik ayakta duran bir din..."* (En'âm, 161) âyetinde olduğu gibidir. Diğer kıraat imamları ise, bu kelimeyi elifli olarak okumuşlardır. Biz bu meseleyi, Nisâ sûresinde uzunca anlatmıştık.

İKİNCİ MESELE

جَعَلَ fiili hakkında iki görüş vardır:

1) Bu, "Beyan etti, hükmetti" mânasındadır.

2) Bu, "kıldı, oldurdu, ..haline getirdi" mânasındadır.

Birincisi, emretmek ve tarif edip anlatmak yoluyla olur.

İkincisi de ona saygı duyup, yaklaşmaları için, insanların kalblerinde, bunun sebeplerini yaratmakla olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ka'be'nin Dildeki Manası

Kâbe, yüksek olduğu için "Kâbe" diye isimlendirilmiştir. Nitekim genç kızın, memesi tomurcuklanıp biraz büyüdüğü zaman o kıza, كَاعِبٌ ve كَعَابٌ denilir. İnsanın topuğuna da, bacaktan dışarı taştığı için اَلْكَعْبُ diye isimlendirilir. İşte adı dünyada yücelip, şanı-şöhreti arttığı için, Kâbe bu isimle isimlendirilmiştir. Bundan ötürü Araplar, işi büyüyen, şanı artan kimse için, فُلَانٌ عَلَى كَعْبَةٍ "falancanın topuğu yükseldi" derler.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ka'be'nin Toplumu Ayakta Tutmasının İzahı

Âyetteki قِيَامًا لِلنَّاسِ *"İnsanlar için, kendisi ile ayakta durulan birşey.."* tabirine gelince, bunun aslı قِوَامٌ'dur. Çünkü bu قَامَ – يَقُومُ (kalktı) fiilindendir. Bu kelimenin mânası, kendisi sayesinde işlerin düzeldiği şeydir. Sonra müfessirler, "Kâbe"nin, insanlar için bir "kıyâm" (işlerin düzelme sebebi) olması hususunda birkaç izah zikretmişlerdir:

1) Mekkeliler, bütün yıl boyunca ihtiyaç duyacakları şeyin satın alabilmeleri için, diğer beldelerin insanlarının kendilerine gelmelerine muhtaç idiler. Çünkü Mekke ne hayvancılık, ne de ziraat yapılabilecek, küçük bir belde idi. İnsanların ihtiyaç duydukları şeyler, orada pek az bulunurdu. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak, insanların

kalbinde, Kâbe'ye karşı bir saygı ve sevgi yaratmış, bundan dolayı diğer insanlar Kâbe'yi ziyaret etme arzusunu duymuşlardır. Bu sebeple, ticaret için uzak ülkelerden, oraya seyahat etmişler, arzu duyulan ve istenilen herşeyi oraya getirmişlerdir. Binâenaleyh bu durum, çeşitli nimetlerin Mekkelilere akmasına bir vesile ve sebep olmuştur.

2) Araplar, birbirleri ile savaşıyor ve birbirlerine baskınlar yapıyorlardı, ancak Harem Bölgesinde bunu yapmıyorlardı. Çünkü Harem'de bulunanlar, hem canları, hem de malları hususunda emniyette bulunuyorlardı. Hatta öyle ki bir kimse babasının veya oğlunun katili ile Harem Bölgesinde karşılaşsa, ona ilişmezdi. Hatta birisi en büyük suçu işleyip, Harem Bölgesine iltică etse, ona da ilişilmezdi. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Allah, *"Çevrelerinde insanların zorla (yakalanıp) kapılmakta olmasına rağmen, (Mekke'yi) korkusuz (bir yer) yaptığımızı onlar görmediler mi?"* (Ankebût, 67) buyurmuştur.

3) Mekkeliler, Kâbe (Beytullah) sebebi ile, Allah'ın halkı, has dostları ve Kıyamete kadar bütün insanların efendileri olmuşlardır. Öyle ki herkes onlara yaklaşmak ister ve onlara saygı duyar.

4) Allah Teâlâ, Kâbe'yi, dinî bakımdan da insanlar için bir "kıyâm" kılmıştır. Çünkü orada büyük ibadetler ve şerefli taatlar yapılmaktadır. Hak Teâlâ işte bu ibadetleri, günahların bağışlanması, manevî derecelerin artması ve şerefin çoğalması için bir sebep ve vesile kılmıştır.

Bil ki âyet-i kerîmenin bu mânaların hepsine birden hamledilmesi uzak bir ihtimal değildir. Çünkü hayatın kıvâmı, ya menfaatların çokluğu ile olur, ki bu bizim zikrettiğimiz ilk izah şeklidir, ya zararları defetme ile olur ki bu da ikinci izahdır; yahut makam ve mevkiler elde etmekle olur, bu üçüncü izahdır; yahut da dinî faydalar elde etme ile olur ki, bu da dördüncü izah şeklidir. İşte Kâbe, bu dört şeyin hepsinin de meydana gelmesi için bir sebep olup, hayatın kıvamının (ayakta kalabilmesinin) de ancak bu dört şeyle olduğu sâbit olunca, Kâbe'nin insanların ayakta kalabilmelerinin (hayatlarını sürdürebilmelerinin) bir sebebi olduğu sübût bulur.

BEŞİNCİ MESELE

Âyetteki قِيَامًا لِّلنَّاسِ *"İnsanlar için, kendisi ile ayakta durulan"* ifâdesindeki, "insanlar"dan maksad, bazı insanlardır ki, bunlar da Araplardır. Bu mecâzî ifâde güzel ve yerinde olmuştur. Çünkü her belde halkı, "insanlar şunu yapıyorlar, şöyle şöyle ediyorlar" dedikleri zaman, bununla sadece kendi beldelerinin halkını kastederler. İşte bu sebepten ötürü Araplara, ifâde tarzlarına uygun olarak, bu şekilde hitap edilmiştir.

ALTINCI MESELE

İnsan Hayatını Yükselten Şeyler

Bil ki bu âyet-i kerime, Allah Teâlâ'nın şu dört şeyi, insanların "kıvamı" ve "kıyamı" için bir sebep kıldığını göstermektedir:

a) **Kâbe** ki, biz onun, insanların "kıyam"ı için sebep oluşunun mânasını anlatmıştık.

b) **Haram Aylar:** Bunların, insanların "kıyam"ının sebebi olmasının mânası şudur: Araplar diğer aylarda biribirlerini öldürüyorlar ve biribirlerine baskınlar düzenliyorlardı. Haram aylar girdiği zaman ise, korku ortamı kayboluyor ve rahatça yolculuk ve ticaret yapabiliyorlar, hem canları, hem de malları hususunda emin oluyorlardı. Böylece de, haram aylarda, bütün bir yıl boyunca kendilerine yetecek kadar erzak ve yiyecek tedârik ediyorlardı. Buna göre eğer, haram aylara hürmetleri olmasaydı, hepsi açlık ve kıtlıktan helâk olur, ölürlerdi. İşte böylece haram aylar, onların dünyevî geçim ve hayatları için bir "kıyâm" (ayakta durma ve devam etme) sebebi olmuş olur. Bu yine, haccın menâsikini yerine getirebilme suretiyle, büyük bir ecir elde etmeye de vesiledir.

Bil ki Hak Teâlâ bu âyette, *"Haram Ay"* ifâdesi ile, haram olan dört ayı kastetmiştir. Fakat bu haram ayları müfred lafız ile ifâde etmiştir. Çünkü burada, kelime cins isim olarak kullanılmıştır.

c) **Kurban** ki bu da insanların "kıyâm"ı için bir vesîle olmuştur. Çünkü hedy (kurban), Kâbe'ye hediye gönderilen, orada kesilen ve eti fakirlere dağıtılan şeydir. Böylece bu, onu kesip hediyye eden için bir ibadet, fakirlerin hayatının devam etmesine de bir vesile olmuştur.

d) **(O kurbanların) boyunlarındaki gerdanlıklar** (kurban olduğunu gösteren süsler): Bunların insanlar için bir "kıyâm" olmasının izahı şöyledir: Haram aylarda Kâbe'ye yönelen insana, hiç kimse ilişmezdi. Ama bir kimse beraberinde, bir kurban olduğu halde Kâbe'ye yönelse, hem onu hem de kendisini Harem'in ağaçlarının kabuğu ve dalı ile süslese, kılâdelendirse, yine ona hiç kimse sataşmazdı.. Öyle ki Araplardan biri, boynuna bu emarelerden biri takılmış olan bir kurbana rastlasa, o kimse acından ölse dahi, o hayvana kesinlikle dokunmazdı.. Bu kurbanın sahibine de sataşılmaz, ilişilmezdi. Bütün bunlar Allah'ın onların kalbine, Beyt-i Haram'a karşı bir saygı ve sevgi hissini koymasından dolayı olmaktadır.. Binâenaleyh, Kâbe'ye yönelmek ve ona yaklaşmak isteyen herkes, bütün afet ve korkulardan berî ve emin olmuş olur. Demek ki Cenâb-ı Hak, Kâbe'yi, insanlar için bir kıyam yeri, hayatın devamı için bir vesile kılınca bundan sonra şu üç şeyi, yani haram ayı, kurbanı ve gerdanlıkları zikretmiştir. Çünkü bu üç şey, Beyt-i Haram'a nisbetleri sebebiyle, insanların maişetlerinin temin edilmesinin sebebi olmaktadırlar. Böylece bu, Kâbe'nin ululuğuna, büyüklüğüne ve son derece şerefli olduğuna bir delil olmuş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ذٰلِكَ لِتَعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَاَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ *"Bu da, Allah'ın, göklerde ve yerde olan şeyleri bildiğini ve Allah'ın her şeyi hakkıyla bilici olduğunu sizin de bilmeniz içindir"* buyurmuştur.

Bu ifâdenin mânası şudur: Allah Teâlâ, ezelde, Arapların tabiatının gereğinin, öldürmeye ve baskınlar yapmaya ihtiras ve şiddetli tutku olduğunu; şayet, onlardaki bu hal devam ederse, ihtiyaç hissettikleri geçimlerini temin etmekten aciz olacaklarını ve bu durumun, onların tamamıyla yok olmasına, köklerinin kesilmesine sebep olacağını bildiği için, işte bu hususta çok güzel bir tedbir almıştır ki, bu da şudur: Allah onların kalblerine Kâbe'ye ve orayla ilgili emirlere ve menâsike saygı duyma konusunda, çok güçlü bir duygu ve inanç yerleştirmiştir. Böylece de bu, Haram beldede ve haram ayda, emniyetin meydana gelmesine bir vesile olmuştur. Binâenaleyh, bu beldede ve bu ayda emniyet meydana gelince onlar, bu ayda ve bu yerde, kendisine ihtiyaç duydukları şeyleri elde edebilmişler ve geçimleri de böylece istikrâr bularak yerine oturmuştur. Böyle bir tedbirin, ancak Allah Teâlâ'nın, ezelde bütün malûmatı, onların küllî olanını, cüzî olanını bilmesiyle mümkün olacağı malûmdur. Öyle ki Allah, şerrin, Arapların karakterlerine baskın çıktığını, bunun onların yok olmasına, nesillerinin tükenmesine sebebiyet vereceğini, bunu savuşturmanın da ancak şu latîf yolla mümkün olacağını bilmiştir. Bu yol da, onların kalplerine, Kâbe'ye karşı sevgi ve saygı hissini atmak, yerleştirmektir. Böylece bu, bazı yerlerde ve bazı zamanlarda emniyetin tahakkuk etmesine bir sebep oluvermiştir. Keza, onların maişet ve hayatları, bu yerde ve bu zamanda istikrarlı olup rayına oturmuştur.

İşte bu, kelâmcıların, Allah Teâlâ'nın âlim olduğu hususunda kendisine tutundukları delilin aynısıdır. Zira kelâmcılar şöyle demektedirler: Cenâb-ı Hakk'ın fiilleri, iyice muhkem, alabildiğine sağlam ve bütün varlıkların maslahat ve faydasına da elverişlidir. Böyle olan herkes ise, âlimdir. Bazı zamanlarda ve bazı yerlerde, emniyetin meydana gelmesine sebep olsun ve böylece de hayatlarını kazanıp sürdürebilsinler diye, Arapların kalplerine Kâbe'ye karşı saygı hissini atmanın, son derece sağlam ve muhkem bir fiil olduğu malûmdur. Böylece bu husus, âlemin yaratıcısı olan Hak Subhânehu ve Teâlâ'nın, bütün malûmatın âlimi ve bilicisi olduğu hususunda kâhir, ezici bir delil ve apaçık bir hüccet olmuş olur. İşte bu nedenle Cenâb-ı Hak, *"bilmeniz içindir..."* demiştir. Yani, bu latîf tedbir "Hakkında tefekkür edip, böylece de bunun çok hoş bir tedbir, sağlam ve muhkem bir fiil olduğunu bilmeniz içindir." Böylece siz, işte Allah'ın, göklerde ve yerde olan şeyleri bildiğini anlamış olursunuz. Sonra siz bunu anladığınız zaman, Allah Teâlâ (c.c)'nın ilminin, kadîm, ezelî ve vacibu'l-vücûd bir ilim olduğunu da anlamış olursunuz. Böyle olan bir ilmin ise, sadece bazı şeylere mahsus olması imkânsız olur. Bu sebeple de, O'nun ilminin bütün malûmata taalluk etmesi gerekir. İlim böyle olunca da, Allah-u Teâlâ

bütün malûmatın âlimi olmuş olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Ve Allah'ın her şeyi hakkıyla bilici olduğunu..."* buyurmuştur. Öyleyse bu durumda, bu tertip ne kadar güzeldir! Hamdolsun Allah'a ki, bizi hidâyetiyle buna iletti. Eğer Allah bize hidâyet etmeseydi, kendiliğimizden bunun yolunu bulamazdık.

* *
*

اِعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ وَاَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٩٨﴾

"Allah'ın azabının çok şiddetli, (bununla beraber) O'nun, hakikaten çok bağışlayıcı ve merhamet edici olduğunu biliniz"

(Mâide, 98).

Allah-u Teâlâ, kullarına olan çeşitli rahmetlerinden bahsedince, bundan sonra kendisinin, "cezâsı çok çetin olan" birisi olduğunu belirtmiştir. Çünkü insan, ancak ümidle ve korkuyla tamam olabilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) لَوْ وُزِنَ خَوْفُ الْمُؤْمِنِ وَرَجَاؤُهُ لَاعْتَدَلَا *"Mü'minin korkusuyla ümidi tartılacak olsa, mutlaka bunlar denk olurlar"*(45) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, böyle olduğunu belirtmesinin hemen peşinden rahmetine delâlet eden şeyi getirmiştir ki, bu da O'nun "Gafûr ve Rahîm" olmasıdır. Bunun böyle olması da, rahmet tarafının daha galip geldiğine delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, biraz önce, çeşitli rahmet ve kereminden bahsetmiş, bunun peşinden azâbının çetin olduğunu belirtmiş, bunun akabinden de rahmet ile ilgili vasıflardan ikisini zikretmiştir ki, bu da O'nun Gafûr ve Rahîm olmasıdır. Bu da, şu önemli inceliğe dikkat çekmek içindir: İlk yaratma ve îcad, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinden dolayıdır.. Görünen odur ki akibet, sonuç da yine O'nun rahmetine göre olacaktır.

* *
*

مَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٩٩﴾

(45) Keşfu'l-Hafâ, II/166.

"Peygamberin üzerinde tebliğden başka (hiçbir vazife) yoktur. Allah, neyi açıklar ve neyi gizlerseniz bilir"

(Mâide, 99).

Bil ki, Cenâb-ı Hak *"Allah, cezâsı pek çetin olandır... ve Allah, Gafûr ve Rahîm'dir"* (Mâide, 98) ifâdesiyle korkutma ve sevindirmeyi önce zikredince, bunun peşinden de, مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ *"Peygamberin üzerinde tebliğden başka (hiçbir vazife) yoktur"* ifâdesini getirmiştir. Yani, "O, tebliğ ile mükelleftir; tebliği yerine getirdi mi mesûliyetten kurtulur ve gerisi size kalmış olur. Ben, sizin açıkladıklarınızı da gizlediklerinizi de biliyorum. Eğer muhalefet ederseniz, biliniz ki, Allah'ın cezâsı şiddetlidir; ama itaat ederseniz, yine şunu da biliniz ki, Allah Gafûr ve Rahîm'dir.

* *
*

Maddî ve Manevî Pislik Hakkında

قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

"De ki: "Murdarla -temiz murdarın çokluğu hoşunuza gitse de- bir olmaz..Onun için ey selîm akıl sahipleri, Allah'dan korkun. Olur ki kurtuluşa erersiniz"

(Mâide, 100).

Bil ki Allah Teâlâ, *"Allah'ın azabının çok şiddetli, (bununla beraber), O'nun hakîkaten çok bağışlayıcı ve merhamet edici olduğunu biliniz"* (Mâide, 98) sözü ile, günahdan alıkoyup taata teşvik edince, bunun peşisıra, *"Peygamberin üzerinde tebliğden başka (hiçbir vazife) yoktur"* (Mâide, 99) buyurmuş, daha sonra da taata teşvîk ve günahdan uzaklaştırma için, *"Allah, neyi açıklar ve neyi gizlerseniz bilir"* (Mâide, 99) buyurmuştur. Müteakiben de, bir başka çeşid taata teşvik ve günahdan uzaklaştırma getirmiş ve *"De ki: "Murdar (pis) ile temiz bir olmaz"* buyurmuştur. Bu böyledir. Çünkü pis veya temiz olan şey iki çeşittir:

1) **Maddî olan...** Bu, herkesin görebildiği ve belli olan çeşittir.

2) **Manevî olan...** Manevî pisliklerin en habîsi, cahillik ve günah; manevî temizlerin en temizi de, Allah'ı bilmek (marifetullah) ve O'na itaattır. Çünkü kendisine necâset (pislik) bulaşmış olan cisim, fıtrat-ı selîme sahibi insanlara göre "pis" olur. Aynı şekilde "Allah'ı bilmeme" ve "Allah'a taattan yüz çevirme" sıfatları alan ruhlar

da, kâmil ruhlara göre "pis"tir. Ama Allah'ı bilen ve Allah'ın hizmetine ibâdetine devam eden ruhlar, ilâhî marifet nurları ile aydınlanırlar ve temiz mukaddes ruhlara yakınlık ile neşelenirler.

Aynı şekilde cisimler alemindeki pis ile temiz de bir değildir. Yine aynı şekilde ruhânî (manevî) âlemdeki pisler ile temizler de aynı değildir. Hatta bu ikisinin birbirinden ayrı oluşu ruhânî âlemde daha şiddetlidir. Çünkü maddeten pis olanın pisliğinin zararı, az ve önemsizdir. Yine maddeten temiz olanın temizliğinin faydası da sınırlıdır. Fakat mânen pis olanın pisliğinin zararı, son derece büyük ve ebedîdir. Yine mânen temiz olanın temizliğinin faydası, büyük ve ebedîdir ki bu da, âlemlerin Rabbi Allah'a yaklaşıp, mukarreb meleklerin zümresine katılmak; peygamberler, sıddîklar, şehidler ve sâlihlerle arkadaş olmaktır. Böylece bu âyet, taata teşvîk ve günahdan uzaklaştırmanın en kuvvetli ifâdelerinden birisi olur.

Sonra Cenâb-ı Allah, وَلَوْ اَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ *"Murdarın (pis olanın) çokluğu hoşunuza gitse de..."* buyurmuştur. Yani, "Rûhânî (manevî) âlemde pis olan şey, maddî âlemde bazan temiz, kıymetli ve lezzetli görünebilir. Fakat onun kıymetli görünmesi, lezzetli olması ve elde edilmesi, Yüce Allah'ın *"Bâkî olan iyi ameller, Rabbinin nezdinde sevapca daha hayırlıdır"* (Meryem, 77) buyruğu ile işaret ettiği ebedî, devamlı ve bâkî saâdetlerden mahrum olmaya sebep olur. Durum böyle olunca, pis olanın çok olması, fazlalığı seni hayrete düşürse bile, marifet, muhabbet, taat, ruhânî mutluluk ve rabbânî kerâmetlerle (ikramlarla) sevinmek demek olan tayyibâta (temiz-güzel şeylere) denk olması imkânsızdır.

Cenâb-ı Allah taata teşvik eden ve günahdan sakındıran birçok şey söyleyince, peşisıra bunları te'kîd eden bir hususu ekleyerek فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ *"Onun için, ey selîm akıl sâhipleri, Allah'dan korkun, olur ki kurtuluşa erersiniz"* buyurmuştur. Bu, "Bunca açık seçik izâhlardan, kuvvetli tariflerden sonra, artık Allah'dan korkun, O'na muhalefet etmeye yeltenmeyin. Böylece, hiç şüphesiz dünyevî ve dinî gayelerinizi elde edersiniz" demektir.

* * *

Allah'ın Meskût Bıraktığı İşleri Kurcalamayın

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَإِنْ تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبْدَ لَكُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ۝

"Ey iman edenler, eğer size açıklanırsa ve siz onları Kur'ân nâzil olurken sorup da hükmü kendinize açıklandığında fenânıza gidecek şeyleri sormayın. Allah o şeyleri affetmiştir. Allah gafûr ve halîmdir"

(Mâide, 101).

Allah, *"Ey iman edenler, eğer size açıklanırsa... fenanıza gidecek şeyleri sormayın"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin, daha önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Allah Teâlâ, *"Peygamberin üzerinde tebliğden başka (hiçbir vazife) yoktur"* buyurunca sanki şöyle demiştir: "Resûlün size tebliğ ettiği şeyi alınız ve O'na uyunuz. Resûlün size tebliğ etmediği şeye gelince, o hususları sormayın ve o tarafa girmeyin. Çünkü eğer mükellef tutulmadığınız bir şeye dalar ve sorarsanız, bu yersiz davranışınız yüzünden, çoğu kez size ağır ve güç gelecek olan şeyler (hükümler) ile mükellef tutulursunuz."

b) Yüce Allah *"Peygamberin üzerinde tebliğden başka (hiçbir vazife) yoktur"* buyurmuştur ki bu tebliğden murad, O'nun peygamber olduğunu söylemesidir. Şüphesiz ki kâfirler işi sarpa sardırmak maksadıyla, birtakım mucizelerin zuhûr etmesinden sonra, Hz. Muhammed (s.a.s)'den daha başka mucizeler göstermesini istiyorlardı. Nitekim Allah Teâlâ bu hususu, *"Onlar dediler ki: "Biz sana, bizim için şu yerden bir pınar akıtmadıkça, yahut hurmalıklardan, üzümlüklerden bir bahçen olup, aralarından şarıl şarıl ırmaklar akıtmadıkça... sana inanmayız.." De ki: "Fe sübhanellah!. Ben, Allah'ın resûlü bir insandan başkası mıyım ki"* (İsrâ, 90-93) diye anlatmıştır. Buna göre mâna, "Ben, risâleti, ilâhî kanun ve hükümleri size ulaştırmakla emrolunmuş bir peygamberim. Allah Teâlâ, peygamberliğimin doğruluğunu gösteren pek çok mucize ortaya koyarak, deliller ikâme etmiştir. Artık bundan sonra fazlasını istemek, artık tehakküm babından olup hükümde haddini bilmemek olur. Bu da benim gücüm dâhilinde değildir. Olur ki onları izhar etmek sizin canınızı sıkar. Meselâ keyfî olarak istedikleri o mucizeler izhar edilseydi, bundan böyle Resûle muhalefet eden herkes dünyada hemen peşin cezayı hakederdi. Sonra mü'minler de, kâfirlerin Resûlullah'dan öyle birtakım şeyler istediklerini işitince, belki de kalplerinden "keşke bunlar gösterilse" diye bir meyil duyarlardı. Onlar bu âyetten, bunu arzu etmenin uygun olmadığını anladılar. Zira çoğu kez bu tür mucizelerin zuhur etmesi, onları üzen bir duruma yol açabilirdi.

c) Bu âyet, Hak Teâlâ'nın *"Allah neyi açıklar, neyi gizlerseniz bilir"* (Mâide, 99) âyetine bağlıdır. Buna göre mâna, "işleri oldukları hal üzere (zâhirine göre) bırakınız

ve onların gizli, açıklanmamış hallerini soruşturmayınız. Zira şayet o hususlar size açıklanırsa, sizi üzer" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Eşyâ Kelimesi Hakkında

اَلْاَشْيَاءُ kelimesi, شَيْءٌ kelimesinin çoğuludur. Ve bu kelime gayr-i munsarıftır. Nahivcilerin, bu kelimenin gayr-i munsarif oluşu hususunda şu tür izahları vardır:

a) **Halîl** ve **Sîbeveyh** şöyle demişlerdir: شَيْءٌ kelimesinin çoğulu aslında فَعْلَاءُ vezninde olmak üzere, شَيْآءُ 'dür. Nahivciler, kelimenin sonunda iki hemzenin bir araya gelmesini ağır görmüşler. Böylece kelimenin lâm-u fiili olan herşeyi kelimenin başına nakletmişler, böylece de vezin, لَفْعَاءُ şeklinde olmuştur. Bu da, şu üç sebepten dolayı kelimenin gayr-i munsarif olmasını gerektirir. Bunlardan birisi, kitaplarda zikredilen husustur. İkisi ise, benim hatırıma gelen şeylerdir.

Birincisi ki bu, kitaplarda zikredilen husustur. Buna göre kelime, aslında, tıpkı hamra (kırmızı) lafzı gibi fa'lâ vezninde olunca, hiç şüphesiz hamra lafzı munsarıf kılınmadığı gibi eşya kelimesi de munsarıf kılınmaz.

Kelime, aslında شَيْآءُ şeklinde olup, sonra da اَشْيَاءُ şekline dönüşünce, bu tıpkı "udûl" eden kelimelere benzemiş olur. Meselâ, عُمَرُ kelimesinin زُفَرُ ؛ عَامِرٌ kelimesinin de زَافِرٌ kelimesinden udûl etmesi, dönüşmesi gibi.. Udûllük de, gayr-i münsariflik sebeplerinden birisidir.

Biz, bu kelimenin son harfini oradan koparıp, onun baş tarafına getirdik. Böylece kelime, son harfinin koparılmış olması bakımından kelimenin yarısı gibi olmuş olur. Halbuki, kelimenin yarısı ise, i'râb kabûl etmez. Kendisinden kopardığımız bu harfi ondan tamamıyle hazfetmeyip aksine kelimenin başına getirmiş olmamız bakımından da, kelime âdeta tamamıyla eksiksiz olarak kalmış oldu.. İşte bu sebepten dolayı, pek yerinde olarak, biz bu kelimeyi, işte bu haline dikkat çekmek için, bütün yönleri bakımından değil, bazı yönlerden i'râb almaktan men ettik. İşte, bu makamda benim hatırıma gelen bu (son iki açıklama)dır.

İkincisi: Ahfeş ve **Ferrâ**'nın zikretmiş olduğu şu husustur: Eşya kelimesinin vezni tıpkı اَصْدِقَاءُ (dostlar)ve اَصْفِيَاءُ(seçkin zevât) kelimeleri gibi, اَفْعِلَاءُ veznidir. Daha sonra onlar yâ harfi ile iki hemzenin bir araya gelmesini ağır bulmuşlar, böylece hemzeyi kelimenin başına almışlardır. اَلْاَشْيَاءُ kelimesi aslında, اَصْدِقَاءُ ve اَفْعِلَاءُ vezninde, اَشْيَاءُ şeklinde olup, bu vezin de gayr-i munsarif vezinlerinden olunca, işte bu sebeple de eşyâ kelimesi de gayr-i munsarıf olmuştur.

Üçüncüsü: Kisaî'nin zikretmiş olduğu husustur: Eşyâ kelimesi, اَفْعَالٌ vezninde-dir. Ancak ne var ki Araplar, bu vezni gayr-i munsarif kabul etmişlerdir. Çünkü bu vezin zâhiren hamrâ (kırmızı) ve safra (sarı) kelimelerine benzemektedir. **Zeccâc**, **Kisaî**'yi (aynı vezinde olmasına rağmen) esmâ (isimler) ve ebnâ (oğullar) kelimelerini

gayr-i munsarif kabul etmemekle ilzâm etmiştir. Bana göre **Zeccâc**'ın bu sorusu, pek mühim değildir. Çünkü **Kisâî** şöyle diyebilir: Kaide, ebnâ ve esmâ kelimelerinin böyle olmasını (gayr-i munsarif) gerektirmiştir. Ancak ne var ki, âyetin nassından dolayı, bu kaide ile amel edilmemiştir. Çünkü nass, kıyastan daha kuvvetlidir. Halbuki eşyâ kelimesinin (munsarif olduğu) hususunda herhangi bir nass yoktur. Binâenaleyh, bu hususta kıyâsa göre hareket edilmesi gerekir. Muhakkak nahiv âlimleri, nahvî kaide ve kuralların, aynîlik ve süreklilik arzetmedikleri hususunda ittifak etmişlerdir. Baksana, biz, "kelimenin fail olması (fâiliyyet) merfû olmayı icap ettirir" dediğimizde, bizim, bütün her yerde, meselâ: جَاءَنِي هٰؤُلَاءِ "onlar bana geldiler" ضَرَبَنِي هٰذَا "Beni falanca dövdü" gibi cümlelerimizde, ref'in bulunduğuna hükmetmemiz gerekirdi. Aksine biz diyoruz ki, kaide budur ve bununla amel edilir, meğer ki buna aykırı bir nass bulunsun (o takdirde kıyasın hükmü kalmaz). İşte **Zeccâc**'ın **Kisâî** aleyhinde ileri sürdüğüne böylece karşı konulur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Enes şunu rivâyet etmiştir: Ashâp, Hz. Peygamber'e soru sordular ve soruyu da iyice çoğalttılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber minbere çıktı ve: سَلُونِي فَوَ اللّٰهِ لاَ تَسْأَلُونِي عَنْ شَيْءٍ مَا دُمْتُ فِي مَقَامِي هٰذَا إِلاَّ حَدَّثْتُكُمْ بِهِ *"Bana sorunuz. Allah'a yemin ederim ki, şurada olduğum müddetçe, bana soracağınız her şey hakkında size konuşacağım"* dedi. Bunun üzerine **Abdullah İbn Hüzâfe es-Sehmî** ayağa kalkarak, -ki bu kimse nesebsiz olarak ta'n ediliyordu-, "Ey Allah'ın nebîsi, babam kimdir?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Baban, Hüzâfe İbn Kays'dır"* dedi.(46) Yine **Sürâka İbn Mâlik**, bir rivayete göre de **Ukâşe İbn Mihsan**, "Ey Allah'ın Resûlü, hacc her yıl mı bize farzdır?" dedi. Hz. Peygamber cevap vermek istemedi. Ta ki, bu sorusunu iki veya üç kere tekrar edince, Hz. Peygamber (s.a.s):

وَيْحَكَ وَمَا يُؤْمِنُكَ اَنْ تَقُولَ نَعَمْ : وَاللّٰهُ لَوْ قُلْتُ نَعَمْ لَوَجَبَتْ وَلَوْ وَجَبَتْ لَتَرَكْتُمْ وَلَوْ تَرَكْتُمْ لَكَفَرْتُمْ فَاتْرُكُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ فَإِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِكَثْرَةِ سُؤَالِهِمْ فَإِذَا اَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَاجْتَنِبُوهُ

"Sana yazıklar olsun! "Evet" demem hususunda seni emin kılan nedir? Allah'a yemin ederim ki, şayet "evet" demiş olsaydım, hacc her sene farz olurdu. Şayet farz olsaydı terkederdiniz. Şayet terketseydiniz, kâfir olurdunuz. Sizi terkettiğim sürece beni terkedin/ (size bir şey sormadığım sürece bana bir şey sormayın). Sizden öncekiler, ancak ve ancak çok soru sormaları sebebiyle helâk oldular. Size bir şeyi emrettiğim zaman, gücünüz yettiğince onu yapınız. Sizi bir şeyden nehyettiğim zaman da, ondan

(46) Müslim, Fezâil, 136 (4/1832-1833).

kaçınınız...''(47) buyurmuştur. Bir başkası ayağa kalkarak, "Babam nerede?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber de, "Cehennemde..." cevabını verdi.. Hz. Peygamber'in kızgınlığı artınca, Hz. Ömer ayağa kalktı: "Allah'ı Rab; İslâm'ı din; Muhammed'i de nebî olarak kabul ettik.." dedi. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyeti indirdi.

Bil ki, bazı meseleleri sormak, çoğu kez, ortaya çıkması hoş olmayan gizli birtakım hallerin zuhûr etmesi neticesine götürür. Ve çoğu kez buna da, zor ve güç mükellefiyetler terettüp eder. Binâenaleyh, akıllı olana yakışan, kendisine bir mükellefiyet düşmeyen hususlarda susmasıdır.. Baksana, babasını soran kimse, Hz. Peygamber'in, kendisini babasından daha başka birinin nesebine ilhak etmek suretiyle rüsvay etmeyeceğini nasıl garanti edebilirdi?.. Hacc hakkında soru soran kimse de nerdeyse, Hz. Peygamber'in haklarında إِنَّ أَعْظَمَ الْمُسْلِمِينَ فِي الْمُسْلِمِينَ جُرْمًا مَنْ كَانَ سَبَبًا لِتَحْرِيمِ حَلَالٍ *''Müslümanlardan, müslümanlara karşı en büyük suçu işleyen, bir helâlin haram olmasına sebep olan kimsedir''*(48) dediği kimselerden olacaktı. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, (bu kişinin sorusundan dolayı), haccın her sene için farz olduğunu söylemesinden emin olunamazdı.

Ubeyd İbn Umeyr de şöyle der: "Allah helâl kıldı, haram kıldı.. Binâenaleyh, Allah'ın helâl kıldığını helâl sayınız; haram kıldığından da kaçınınız. Allah bu arada birtakım şeyleri meskût bıraktı ki, onları ne helâl ne de haram kılmıştır.. İşte bu, Allah tarafından bir afdır." Daha sonra da bu âyeti okudu.

Ebû Sa'lebe el-Huşenî de: "Allah birtakım farzları farz kıldı. Binâenaleyh, onları zayi etmeyiniz. O, birtakım şeyleri yasakladı; binâenaleyh, o şeylere saygısızlık edip hududu, sınırı aşmayınız.. Ve birtakım kanunlar koydu, sakın siz onları ihlâl etmeyiniz. Unutmaksızın, birtakım şeyleri de bağışladı; binâenaleyh, o şeyleri kurcalamayınız.." demiştir.

Sorulup Sorulmayacak Meseleler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَإِنْ تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبْدَ لَكُمْ *''Ve siz onları Kur'ân nazil olurken sorup da hükmü kendinize açıklandığında...''* buyurmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Allah Teâlâ âyetin ilk kısmıyla, onların suâl ettiği o şeylerin, kendilerine açıklanması halinde onları üzeceğini; bu ifâdesiyle de, şayet onlar onları sorarlarsa, bunların onlara açıklanacağını beyan buyurmuştur. Binâenaleyh, sözün neticesi şu olur: Eğer onlar bunlardan suâl ederlerse, bunlar onlara açıklanır. Eğer onlara

(47) Nesâi, Hacc, 1 (5/110) (Kısmen).

(48) Müslim, Fezâil, 133 (4/1831).

açıklanırsa, bunlar onları üzer... Demek ki, bu iki mukaddimenin toplamından şu ortaya çıkar: Şayet onlar, o meseleleri soracak olurlarsa, onlara, onları mesrûr edecek şey değil, üzecek şeyler ortaya çıkar...

b) İki şekilde soru vardır:

1) Ne kitapta, ne de sünnette hiçbir şekilde bahsi geçmeyen şeylerden suâl etmektir ki, böyle bir soru, *"Ey İman edenler, size açıklanırsa ... fenânıza gidecek şeyleri sormayın"* buyruğuyla nehyedilmiştir.

2) Kur'ân'ın getirdiği bir şey hakkında soru sormak.. Ancak ne var ki dinleyen kimse, bu şeyi gerektiği gibi anlayamamıştır. İşte bu durumda soru sormak vaciptir. Ki, bu da, *"ve siz onları Kur'ân nazil olurken sorarsanız onlar size açıklanır"* buyruğundan maksad budur. Bu kısmın zikredilmesinin faydası şudur: Cenâb-ı Hak ilk ifâdede soru sormayı yasaklayınca, işte bu yasaklama hususu, her türlü soru sormanın yasak olduğu zannını uyandırmıştır. Böylece Allah, bu kısmı öbüründen ayırmak için, bu ikinci ifâdeyi zikretmiştir.

İmdi şayet: وَإِنْ تَسْأَلُوا عَنْهَا buyruğundaki هَا zamiri, لاَ تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ buyruğundaki eşyâ kelimesine râcidir. Binâenaleyh, âyette bahsedilen bizzat o "şeyler" hakkında soru sormanın hem caiz, hem de yasak olması nasıl düşünülebilir?" denilirse, biz deriz ki:

Buna şu iki şekilde cevap verilebilir:

a) Soru sormanın yasak olmasının, Kur'ân nazil olmazdan önce olması; soru sormanın emredilmiş olması ise, o şeyler hakkında Kur'ân-ı Kerim'in nazil olmasından sonra olmuş olması caizdir.

b) Bu iki şey, her ne kadar farklı iki nevi ise de, bunlardan her birinin suale konu teşkil etmesi itibariyle aynı şey sayılırlar. İşte bu sebepten ötürü, bunlar hakikatte farklı iki şey iseler de, zamirin her ikisini içine alacak şekilde getirilmesi güzel ve yerinde olmuştur.

c) *"...şeyleri sormayın"* buyruğu, onların o şeyleri sorduklarını göstermektedir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, *"ve siz onları sorduğunuzda.."* ifâdesi, "Eğer sizler, Kur'ân nazil olurken o soruları sorarsanız, o soruların sorulmasının caiz olup olmaması hususu, size açıklanır..." anlamına gelir. Sonuç olarak, bu âyetten kastedilen, ilk önce soru sormanın vacip oluşu ile, şunu... şunu sormanın caiz olup olmadığı hususudur.

Daha sonra Allah, عَفَا اللَّهُ عَنْهَا *"Allah o şeyleri affetmiştir.."* buyurmuştur. Bunda iki izah şekli vardır:

a) "Allah, sizin daha evvel soru sormanızı ve bu sorunuz sebebiyle Hz. Peygamber'i kızdırmanızı affetti... Binâenaleyh, aynı şeylere bir daha dönmeyiniz..."

b) Allah Teâlâ, "Onların kendisinden sordukları o şeylerin onlara açıklanması hâlinde, onları üzeceğinden bahsetmiş, bunun peşinden de, *"Allah o şeyleri affetmişti"* buyurmuştur. Yani, "Allah, o sorular esnasında, sizi üzecek ve size teklif edilmesi halinde zor ve güç gelecek şeyleri affetti..." demektir.

c) Âyette bir takdim ve tehir bulunup, bunun takdiri, لاَ تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا أَنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ "Allah'ın bağışladığı ve size açıklanması halinde sizi üzecek şeyleri sormayın" şeklindedir. Bu görüş zayıftır. Çünkü, nazm değiştirilmeksizin mâna doğru olursa, takdim ve tehire gidilmesi caiz olmaz. Bu görüşe göre عَفَا اللَّهُ عَنْهَا buyruğunun mânası, "onları tuttu, zikretmekten vazgeçti ve bu hususta herhangi bir şekilde mükellef tutmadı..." demektir. Bu tıpkı, Hz. Peygamber'in عَفَوْتُ لَكُمْ عَنْ صَدَقَةِ الْخَيْلِ وَالرَّقِيقِ *"Sizi, atların ve kölelerin zekâtından muaf tuttum"*(49); yani, "o zekâtı kaldırmak suretiyle, sizin yükünüzü hafiflettim" buyurması gibidir.

Daha sonra Allah, وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ *"Allah Gafûr ve Halîm'dir"* buyurmuştur. Bu âyet, Hak Teâlâ'nın, *"Allah o şeyleri affetmiştir"* buyruğundan muradın, bizim bu âyetin tefsirinde birinci şıkta zikrettiğimiz mâna olduğuna delâlet etmektedir.

* *
*

Yersiz İsteklerde Bulunanların Pişmanlığı

Daha sonra Cenâb-ı Hak,

قَدْ سَأَلَهَا قَوْمٌ مِّن قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ ﴿١٠٢﴾

"Sizden evvel de bir kavim onları sordu da, sonra o yüzden kâfirler oldular"

(Mâide, 102).

buyurmuştur.

Müfessirler şöyle demişlerdir:

a) Bunlar, **Salih Peygamber**in kavmidir ki, mucize olarak kendilerine bir devenin verilmesini istemişler, sonra da deveyi boğazlamışlardı.

---

(49) İbn Mâce, Zekât, 4 (1/570).

b) Bunlar **Mûsâ**'nın kavmidir ki, onlar "Bize, Allah'ı ayan beyân göster" demişlerdi. Böylece de bu, onların üzerinde bir vebâl olmuştu.

c) Bunlar peygamberine, *"Bize bir hükümdar gönder de, Allah yolunda savaşalım.."* (Bakara, 246) diyen İsrailoğulları'dır. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak da şöyle buyurmuştur: *"Fakat, ne zaman ki onlara savaş yazıldı, içlerinden birazı müstesnâ olmak üzere yüz çevirdiler"* (Bakara, 246) ve, *"Biz hükümdarlığa ondan daha lâyık iken... nasıl olur da bizim başımızda hükümdarlık onun olabilir?"* (Bakara, 247) demişlerdi. Böylece, İsrailoğulları da önce bunu istemiş, sonra da onu inkâr etmişlerdi.

d) Bunlar, **Hz. İsa**'nın kavmidir ki, O'ndan bir sofra getirmesini istemişler, sonra da sofrayı inkâr etmişlerdi. Böylece Allah, sanki: "İşte bunlar, istediler.. İstedikleri kendilerine verilince de bu, onları üzdü. Binâenaleyh, siz de birtakım şeyleri isteyip durmayınız. Belki de size, istediğiniz verilecek olsa, o sizi üzer" demek istemiştir.

İmdi şayet, "Allah Teâlâ önceki âyette, لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ *"..şeyleri sormayın"* buyurmuş; bu âyette ise, قَدْ سَأَلَهَا قَوْمٌ *"... bir kavim onları sordu"* demiştir. Halbuki evlâ olan, قَدْ سَأَلَ عَنْهَا قَوْمٌ demesiydi.. Öyleyse bunun sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Buna şu iki şekilde cevap verilebilir:

Birinci şekil: "Bir şeyden sormak", o şeyin hallerinden bir halini, sıfatlarından bir sıfatını sormaktan ibarettir. "Bir şeyi sormak..." ise, o şeyin bizzat kendisini istemekten ibarettir. Nitekim سَأَلْتُهُ دِرْهَمًا "ondan bir dirhem istedim"; yine سَأَلْتُهُ عَنِ الدِّرْهَمِ "ona dirhemden sordum" yani, "Dirhemin vasfından ve niteliğinden suâl ettim" denilir. Öncekiler Allah'dan, kaya parçasından deveyi çıkarmasını; gökten sofra indirmesini istemişlerdi. Bu sebeple onlar, bir şeyin kendisini istemişler demektir. Halbuki Hz. Muhammed'in ashâbı, bunu istememişler, onlar ancak ve ancak eşyânın hallerini ve sıfatlarını sormuşlardı. Binâenaleyh, çeşit olarak bu iki soru farklı olunca, ifâde de, ister istemez farklı olmuştur. Ancak ne var ki her iki kısım da, tek bir vasıfta müştereklik arzediyorlar ki bu da, fuzûlî şeylere dalmak, gerek duyulmayan şeylere girmektir. Halbuki böyle şeylerde fesâda düşme tehlikesi bulunmaktadır. Kendisine ihtiyaç duyulmayan ve kendisinde mefsedet tehlikesi bulunan şeylerden insanın kaçınması gerekir. Böylece Cenâb-ı Hak bu şeylerden suâl etme hususunda, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavminin, her birisinin gereksiz olma, kendisine girmede herhangi bir fayda bulunmaması hususunda, o suâlleri soran öncekilere benzemiş olduklarını beyân buyurmuştur.

İkinci şekil: قَدْ سَأَلَهَا sözündeki هَا zamiri, لَا تَسْأَلُوا عَنْهَا cümlesindeki هَا zamirinin râci olduğu eşyâ' kelimesine râci değildir. Aksine bu, "Onların o şeyleri sormalarına-سُؤَالَهُمْ-râcidir. Buna göre kelâmın takdiri, "Sizin zikretmiş olduğunuz

o fasit suâlleri, sizden önceki bir kavim de sormuştu... Onların bu istekleri yerine getirilince de, onlar nankörlük etmiş bunu inkâr etmişlerdi" şeklindedir.

* *
*

Allah'a İftira Edip Haram Kılmadığını Haram Edenler

مَا جَعَلَ ٱللَّهُ مِنۢ بَحِيرَةٍ وَلَا سَآئِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلَٰكِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ يَفْتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلْكَذِبَ وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٣﴾

"Allah ne "bahîre"den, ne "sâibe"den, ne "vasîle"den, ne de "hâm"dan, hiç birini (meşrû) kılmamıştır. Fakat o küftedenler, Allah'a karşı yalan düzerler. Onların çoğunun akılları ermez"

(Mâide, 103).

Allah Teâlâ *"Allah ne "bahîre"den ne "sâibe"den, ne "vasîle"den, ne de "hâm"dan, hiçbirini (meşru) kılmamıştır"* buyurmuştur. Bu âyet ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki Cenâb-ı Hak, insanları, mükellef tutulmadıkları şeyleri araştırmaktan menedince, iltizâm etme mecbûriyetinde olmadıkları şeyleri, kendilerine lüzumlu görmekten onları menetmiştir. Kâfirler, yararlanmaya fazlasıyla muhtaç oldukları hayvanlardan istifade etmeyi kendilerine haram kılınca, Cenâb-ı Hak, bunun yanlış ve bâtıl olduğunu belirtmek üzere: *"Allah ne "bâhîre"den, ne "sâibe"den, ne "vasîle"den, ne de "hâm"dan, hiçbirini (meşrû) kılmamıştır"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE Bil ki Arapça'da, فَعَلَ، عَمِلَ (yaptı, işledi); طَفِقَ (başladı); جَعَلَ (kıldı, yaptı); أَنْشَأَ (inşa etti, yaptı) ve أَقْبَلَ (yöneldi, yapmaya yöneldi) fiilleri kullanılır. Bu fiillerin bir kısmı, diğerlerinden daha âmm (umûmî mânada)dırlar. Bunların en umûmî olanı فَعَلَ fiilidir. Çünkü bu fiil, hem uzuvların işlerini, hem de kalbin (aklın) işlerini ifâde için kullanılır. Bunun, uzuvların işlerini ifâde etmek için kullanılması hususu açıktır. Kalplerin fiillerini ifâde etmek için kullanılmasına gelince bunun delili: *"(Allah'a) şirk koşanlar dediler ki: "Eğer Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız, kendisinden başka hiçbirşeye tapmazdık..." Onlardan öncekiler de böyle yaptı* (فَعَلَ)" (Nahl, 35) âyetidir.

عَمِلَ fiiline gelince, bu, فَعَلَ fiilinden daha husûsidir. Çünkü bu fiil sadece uzuvların fiillerini ifâde etmede kullanılır; düşünme, azmetme, niyetlenme mânalarında kullanılmaz. Bunun delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in نِيَّةُ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ *"Mü'minin niyeti, amelinden daha hayırlıdır"*(50) hadîs-i şerifidir. Hz. Peygamber (s.a.s), burada niyetin amelden daha hayırlı olduğunu bildirmiştir. Eğer niyet, "bir amel" olmuş olsaydı, niyyetin yine niyyetten daha hayırlı olmuş olması gerekirdi.

جَعَلَ fiiline gelince, bunun birkaç mânası vardır:

a) "Hükmetmek..." *"Onlar, Rahman'ın kulları olan melekleri dişiler kıldılar (yani böyle hükmettiler)"* (Zuhruf, 19) âyetindeki جَعَلَ bu manadadır.

b) "Yaratmak" *"(o Allah), zulmetleri ve nûru kıldı, yani yarattı"* (En'âm, 1) âyetinde olduğu gibi...

c) "Kılmak, ...haline getirmek" mânası... "Gerçekten biz onu, anlayasınız diye Arapça bir Kur'ân yaptık" (Zuhruf, 3) âyetinde olduğu gibi...

Bunu iyice anladığın zaman deriz ki, âyetteki مَا جَعَلَ اللّٰهُ sözü, "Allah buna hükmetmedi, bunu meşrû kılmadı ve bunu emretmedi" demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bahîre

Allah Teâlâ burada dört şeyden bahsetmiştir: Bunlardan **birincisi**, "bahîre"dir. Bu, yarmak, dilmek mânasına gelen اَلْبَحْرُ masdarından, "fa'îletün" vezninde bir kelimedir. Nitekim birisi devesinin kulağını kesip dildiğinde, بَحَرَ نَاقَتَهُ denilir. Fa'île vezninde olan bu kelime ism-i mef'ûl (dilinmiş) mânasındadır. **Ebû Ubeyde** ve **Zeccâc** şöyle demişlerdir: "Deve beş batın (kere) yavrulayıp, en sonuncu yavrusu erkek olunca, o devenin kulağını dilerler, ona binmeyi ve onu kesmeyi kendilerine yasaklarlar ve onu putları için salıp âzâd ederlerdi. Bundan dolayı onun tüyleri kırkılmaz, sırtına binilmez, su içmesine mâni olunmaz, mer'âdan kovulmaz, kendisinden istifâde edilemez, yürüyemeyecek kadar âciz bir insan bile ona rastlasa, haram saydığı için ona binmez."

İkincisi "sâibe"dir. Bu, yeryüzünde akıp, giden mânasına gelen سَابَ fiilinin ism-i fâilidir. Nitekim, سَابَ الْمَاءُ (su aktı) ve سَابَتِ الْحَيَّةُ "Yılan aktı (hızla gitti)" denilir. O halde "sâibe", istediği yere gidip dolaşsın diye salıverilen (hayvan) demektir. Bu kelime de, "salıverilmiş" mânasında ism-i mef'ûl karşılığında kullanılmıştır. Bu tıpkı, فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ (Kari'a, 7) âyetindeki "râdiye" kelimesinin, "razı olunmuş" mânasında, ism-i mef'ul karşılığı kullanılması gibidir. Alimler "sâibe"nin ne olduğu hususunda, birkaç izah yapmışlardır:

---

(50) El-Mekasıdu'l-Hasene, S.450 (İsnadı zaîf olmakla birlikte, farklı tariklerle kuvvetlendirdiği bildirilir).

1) **Ebû Ubeyde** der ki: "Bu, şudur: Bir kimse hastalansa veya yolculuktan dönse veya nezretse veyahut da bir nimete şükretmek istese, bunun için bir deve salıverirdi. Böylece bu da, câhiliyye Araplarının "bahîre" hayvanı için kabul ettikleri her hususta, aynen bahîre gibi olurdu."

2) **Ferrâ** şöyle demiştir: "Deve, on batın doğursa ve doğurdukları hep dişi olsa, sahibi onu salıverirdi. Bu deveye binilmez, sütü sağılmaz, tüyü kırkılmazdı, çocuklar ve yolculardan başkası onun sütünü içmezdi."

3) **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "**Sâibe**, Putlar adına âzâd edilip salıverilen hayvan demektir. Adam, malından istediği kadar hayvanı âzâd eder ve onları putların hizmetçilerine getirirdi. O hizmetçiler de, bu hayvanların sütünü yolculara içirirlerdi."

4) "**Sâibe**, üzerinde bir velâ (mülkiyet), bir diyet ve bir miras olmamak üzere salıverilen köle demektir."

Vasîle

Üçüncüsü vasîle'dir: Müfessirler şöyle derler: "Koyun, dişi doğurursa, bu sahibinin olurdu. Eğer erkek doğurur ise, doğan bu yavru da putlarının olurdu. Eğer erkek ve dişi karışık doğurur ise, "onlar, "Bu kardeşine ulaştı" derler ve erkek yavruyu, putlarına kurban etmezlerdi. Buna göre "vasîle", başkasına ulaştırılmış ve bitiştirilmiş mânasında, "mevsûle" karşılığıdır. Bu kelimenin, o yavru, kardeşine bitiştiği için ism-i fâil mânasına olması da câizdir.

Hâm

Dördüncüsü, "hâm"'dır. Bir insan, bir başkasını himaye ettiğinde, حَمَاهُ – يَحْمِيهِ denilir. Bunun da ne mânada olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Tohumluk (damızlık) deve, yavrusunun yavrusuna döllemek için atladığında, "sırtını binilmekten himâye edip korudu" mânasında, حَمَى ظَهْرَهُ denilir. Dolayısıyla bundan sonra artık ölünceye kadar ona binilmez, onunla yük taşınmaz ve sudan, mer'âdan men edilmezdi. Ölünce de etini hem erkekler, hem kadınlar yerlerdi.

2) "Deve, on batın doğurduğunda, Araplar, "sırtını korudu (kurtardı)" derlerdi." Bu görüşü, **Ebû Müslim** nakletmiştir.

3) "Bu, on sene, tohumluk için kullanılan ve on seneden sonra salıverilen deve demektir. Bu da, sırtına binilmesi haram olan develerdendir." Bu görüş, **Süddî**'nin görüşüdür.

İmdi eğer, "Kölelerin ve câriyelerin âzâd edilmesi câiz olduğuna göre, bu hayvanların da kesilmekten, yorulmaktan ve acı çektirilmekten âzâd edilip

salıverilmeleri niçin câiz olmasın?" denilir ise biz deriz ki: İnsan, Allah'a hizmet ve kulluk için yaratılmıştır. Binâenaleyh insan Allah'a taattan yüz çevirip direttiği zaman, ona kölelik verilerek cezalandırılır. Bu kimselerden kölelik kaldırılınca da, bunlar tekrar Allah'a ibâdet etme fırsatı bulurlar. Binâenaleyh köle azadı, güzel ve hoş bir ibadet olur. Fakat bu hayvanlar insanların menfaati için yaratılmıştır. Binâenaleyh bunları salıvermek, karşılığında hiçbir fayda elde etmeksizin, sahibinin elinde olan bazı menfaatlerini elden çıkarmasını ifâde eder. Böylece bu iki şey arasındaki fark ortaya çıkar. Yine insan köle olup da âzâd edildiğinde, kendisinin faydasına olan şeyleri elde edebilir. Ama hayvanlar, salıverildiklerinde, faydalarına olan şeyleri gözetemezler. Böylece de bir insanın mülkü iken içinde bulundukları halden daha zor ve daha çetin çeşitli sıkıntılara düşerler. İşte bu bakımdan da, aradaki fark ortadadır.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَلٰكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَأَكْثَرُهُمْ لاَ يَعْقِلُونَ *"Fakat o küfredenler, Allah'a karşı yalan düzerler. Onların çoğunun akılları ermez"* buyurmuştur. Müfessirler şöyle derler: **Amr İbn Lühay el-Huzâî**, Mekke'ye melîk olmuştu. Bu, **Hz. İsmail** (a.s)'den gelen dini değiştiren ilk kimsedir. O, bazı putlar yaptırmış ve diktirmişti. Bahîre, sâibe, vasîle ve hâm'ı, bu şahıs meşrû saymıştı. Hz. Peygamber (s.a.s), فَلَقَدْ رَأَيْتُهُ فِي النَّارِ يُؤْذِي أَهْلَ النَّارِ بِرِيحِ قُصْبِهِ *"Onu cehennemde gördüm. O, cehennemliklere bağırsağının (kötü) kokusu ile ezîyyet veriyordu"*(51) demiştir. Buradaki قُصْبٌ kelimesi, bağırsak demek olup, cem'i أَقْصَابٌ şeklindedir. Bir başka rivâyete göre de, "o, cehennemde bağırsaklarını sürüyüp geziyordu." **İbn Abbas** (r.a): "Yüce Allah, *"Fakat o küfredenler..."* sözü ile, **Amr İbn Lühay** ve arkadaşlarını kastetmiştir ki onlar Allah'a "o hayvanları haram kıldı" diye iftira ediyorlardı" demiştir. Buna göre bunun mânası, "Onların reisleri, Allah'a yalan isnâd ediyordu. Fakat avâm halkın çoğunun aklı ermiyordu. Dolayısıyla onlar, reislerinden alarak bu yalanları Allah'a isnad ediyorlardı" şeklindedir.

* *
*

Müşriklerin, Müşrik Cedlerinin Yolunda Israr Etmeleri

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا
أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٠٤﴾

"Onlara, "Allah'ın indirdiğine ve o peygambere gelin" denildiği zaman, "Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeyler bize yeter" dediler. Ataları hiç bir şey bilmiyor ve hidayete ermemiş olsalar da mı onlara uyacaklar?"

(Mâide, 104).

Bu âyetin mânası malum olup, atalarını taklid edenlere bir reddiyedir. Biz, bu hususta pek çok yerde uzun uzun söz ettik. Bil ki, أَوَلَوْ كَانَ ifadesindeki vâv, başına hemze-i inkârî gelen vâv-ı haliyye olup, takdiri, أَيَحْسَبُهُمْ ذٰلِكَ وَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلاَ يَهْتَدُونَ "Eğer onların ataları hiç bir şey bilmeyen ve hidayete ermemiş kimseler olsaydılar da mı, o onlara kâfi gelecekti!" şeklindedir.

Bil ki uyma (taklid), ancak hakkı ve hakîkati bulmuş âlime olursa, câizdir. Alim, sözünü hüccete ve delile dayandırdığı zaman, hakkı ve hakîkati bulmuş bir alim olur. Ama böyle olmadığı zaman, o hakkı ve hakîkati bulmuş bir âlim olmaz ve ona iktida (uyma) ve onu taklid câiz olamaz.

* *
*

Kendi Nefsinizi Islah Edin

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنفُسَكُمْ لاَ يَضُرُّكُم مَّن ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ۝

"Ey iman edenler, siz kendinizi (ıslâh etmeye) bakın. Siz hidayete erince, sapanlar size zarar vermez. Hepinizin dönüp varışı Allah'adır. Artık O, yapmış olduğunuz şeyleri size haber verecektir"

(Mâide, 105).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Allah Teâlâ çeşitli mükellefiyetleri, şer'î hükümleri ve hususları beyan ettikten sonra *"Peygamberin üzerinde tebliğden başka (hiç bir vazife) yoktur"* (Mâide, 99)... *"...Onlara "Allah'ın indirdiğine ve o peygambere gelin" denildiği zaman, "Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeyler bize yeter" dediler"* (Mâide, 104) buyurmuştur. Yüce Allah

sanki şöyle demiştir: "İşte bu câhiller, daha önce geçen, bunca özür yollarını kapatan âyetlere, uyarmalara ve teşviklere rağmen, bunların hiçbirinden istifâde etmemiş ve cahilliklerinde ayak diretip sapıklık ve cahilliklerinde devam edip gitmişlerdir. Binâenaleyh ey mü'minler onların cehâlet ve delâletlerine aldırmayın, Allah'ın mükellef tuttuğu şeylere boyun eğin, O'nun emir ve yasaklarına uyunuz. Böylece onların cehâletleri ve dalâletleri size zarar vermez." İşte bu mânadan ötürü Hak Teâlâ, *"Ey İman edenler, siz kendinizi (ıslah etmeye) bakın. Siz hidayete erince, sapanlar size zarar vermez"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Arapça'da İsim Fiiller

Âyetteki, عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ *"Siz kendinize bakın"* ifadesi, "kendinizi, isyan elbisesini giymekten ve günahta ısrar etmekten koruyunuz" demektir. Nahivciler, عِنْدَكَ، عَلَيْكَ ve دُونَكَ kelimelerini isim fiil kabul etmişlerdir. Meselâ Araplar bu kelimeleri fiil makamında kabul eder, bunlarla mef'ullerini nasbederler ve meselâ عَلَيْكَ زَيْدًا Yani, "Zeyd'i tut, çünkü o sana yaklaştı"; عِنْدَكَ زَيْدًا yani, "Zeyd sana geldi, onu tut" ve دُونَكَ زَيْدًا yani, "Zeyd sana yaklaştı, onu tut" denilir. Bu üç kelime ile, kendilerinden sonra gelen bir ismi mansûb kılmanın câiz olduğu hususunda, nahivciler arasında bir ihtilaf yoktur. **Keşşâf sahibi**, bu kelimeyi, **Nâfi'**nin merfû olarak عَلَيْكُمْ اَنْفُسُكُمْ şeklinde okuduğunu nakletmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ Âyetinin Nüzûl Sebebi

Alimler, bu âyetin sebeb-i nüzûlü olarak şunları söylemişlerdir:

1) **Kelbî'**nin **Ebû Salih**'den rivayetine göre, **İbn Abbas** (r.a) şunu söylemiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), ehl-i kitaptan cizyeyi kabul edip, Araplar'dan da ya müslüman olmalarını ya da kılıcı kabul etmelerini isteyince münafıklar, mü'minlerin, kâfirlerin bir kısmından değil de, diğer bir kısmından cizye kabul etmesini ayıplayınca, bu âyet nazil oldu. Yani, "Siz hidâyet üzere olduğunuz sürece, kınayanların kınaması size zarar veremez" demektir.

2) Mü'minlere kâfirlerin küfür ve dalâletlerinde devam etmeleri ağır geliyordu. İşte bundan dolayı mü'minlere, "siz kendinizi ve nefsinizi hidâyet yolunda ıslâh edip, orada yürümekle mükellef oluşunuza bakınız. Size, ne sapıtanların sapıtması, ne de câhillerin cehâleti zarar vermeyecektir" denilmiştir.

3) Mü'minler, yakınlarının küfür üzere ölmelerinden dolayı kederleniyorlardı. Bunun üzerine bu, onlara yasaklandı. Bana göre bu konuda doğruya en yakın olan husus şudur: Allah, onların bir kısmının, kendilerine "Allah'ın indirdiğine ve Resûl'e geliniz!" denildiğinde, onların *"Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeyler bize yeter"* (Mâide, 104) dediklerini nakledince, peşinden bu âyeti zikretmiştir. Bundan maksadı şudur: Mü'minlere, bu fasit, bozuk yolda kâfirlere benzemeleri yakışmaz. Aksine uygun olanı, gerekeni, mü'minlerin kendi dinleri üzere devam edip, dinleri hususunda

kökleşip sabit kadem oldukları sürece, o cahillerin cehâletinin kendilerine zarar veremiyeceğini bilmeleridir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu Âyette Emr-i Maruf Esasını Nasıl Birleştirmeli?

İmdi şayet, "Bu âyetin zahiri, emr-i marûf ve nehy-i münkerin vacip olmadığı zannını uyandırmaktadır" denilirse, biz deriz ki:

Biz bu soruya birkaç yönden cevap verebiliriz:

a) Ekseri ülemânın benimsediği görüşe göre âyet, buna delâlet etmeyip, tam aksine Rabbine itaat eden kimsenin, isyankârların günahlarından sorgulanmayacağını göstermektedir. Emr-i marûf ve nehy-i münkerin vacip olması ise, delillerle sabittir. **Hz. Ebû Bekr es-Sıddîk** (r.a) bir hutbe îrad ederek: "Sizler, *"Ey iman edenler, siz kendinizi (ıslâh etmeye) bakın"* âyetini okuyor ve bunu, gerektiği gibi anlayamıyorsunuz. Zira ben, Allah'ın Resûlünden (s.a.s), إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوُا الْمُنْكَرَ فَلَمْ يُنْكِرُوهُ يُوشِكُ أَنْ يَعُمَّهُمُ اللَّهُ بِعِقَابٍ *"İnsanlar münkeri görüp de, onu reddetmezlerse, Allah'ın, cezâsını bütün insanlara teşmil etmesi yakındır.."*(52) dediğini duydum" demiştir.

b) **İbn Mesûd** ve **İbn Ömer**'in şöyle dedikleri rivâyet edilmiştir: *"Ey iman edenler, siz kendinizi (ıslâh etmeye) bakın"* âyetinin gereği, âhir zamanda tecelli edecektir. **İbn Mesûd**'a bu âyet okununca o, "Bu vakit, O'nun ifâde ettiği zaman değildir. Kalbleriniz bir olup birbirinize girmeyip, birbirinize de azabınızı tattırmadığınız sürece emredin, nehyedin.. Ama, kalpler ve düşünceler farklı farklı olur, birbirinize girer, bölünür parçalanır ve herkes nefsiyle başbaşa kaldığı zaman, işte o vakit bu âyetin sırrı ve mânası ortaya çıkar" demiştir. Bana göre bu görüş zayıftır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey iman edenler..."* ifâdesi umumî bir hitaptır. Bir de bu ifâde, o anda mevcut olanlara hitaptır. Binâenaleyh daha nasıl, o anda mevcut olanlar âyetin hükmünden istisna edilip, bu hüküm o anda mevcut olmayanlara has kılınabilir?

c) **Abdullah İbnu'l-Mübarek**'in görüşüdür. Buna göre o, "Bu, emr-i marûf ve nehy-i münkerin vacip olduğu hususunda, en kuvvetli âyettir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"siz kendinize bakın"* buyurmuştur; yani "siz, kendi dininizin müntesiblerine bakınız.. Size, sapıtan kâfirler zarar veremez.. Bu, tıpkı *"...nefislerinizi öldürün.."* (Bakara, 54) âyeti gibidir; yani, "Kendi dininize mensup olanları öldürünüz..." demektir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Siz kendinize bakınız"* ifâdesi, "Birbirinize va'zu nasihat edip, hayırlar konusunda birbirinizi teşvik edip, kötülüklerden ve günahlardan nefret ettirmeniz, uzaklaştırmanız suretiyle..." mânasındadır" demiştir. Biz, *"Siz kendinize bakın"* ifâdesinin mânasının, "kendinizi muhafaza ediniz" şeklinde olduğunu söylemiştik ki, işte bu mâna da onu tekid etmektedir. Böylece bu, kendi nefsimizi

(52) İbn Mâce, Fiten, 20 (2/1327).

muhafaza etmemizle alâkalı bir emir olmuş olur. Bu muhafaza da, sadece emr-i marûf nehy-i münker yoluyla olursa, işte o zaman emr-i maruf nehy-i münker de vacip olmuş olur.

d) Âyet, kendilerine va'z-ü nasihatın fayda vermeyeceği ve emr-i marûf ile küfürlerini terketmeyecekleri bilinen kâfirlere mahsustur. Bu durumda insana, onlara marûfu emretmesi vacip olmaz. Bu âyetin sebeb-i nüzûlü olarak zikrettiğimiz şu husus da bu görüşü desteklemektedir: Âyet, müşriklerden değil de ehl-i kitaptan cizye alan müslümanları tenkid eden münafıklar hakkında nazil olmuştur.

e) Âyet, insanın, emr-i marûf ve nehy-i münker yapması durumunda, kendisi veya namusu veyahut da malı hususunda endişe duyması haline mahsustur. İşte bu durumda kişi kendisine bakar; ona, sapıtanın sapıklığı, câhilin de cehâleti zarar veremez. **İbn Şibrime**: "İki kişiden kaçan, kaçmış kabul edilir. Ama, üç kişiden kaçan firar etmiş sayılmaz..." dermiş...

f) "Siz hidâyette olup, emr-i maruf ve nehy-i münker yaptığınızda, sapıtanın ve emr-i marûfunuzu kabul etmeyen kimsenin sapıklığı size zarar veremez.." demektir.

g) Bu cümlenin mânası, "Siz, vâcibleri ve farzları yerine getirme hususunda kendinize bakınız.. Yapabildiğinizde, emr-i marûf yapmanız da bu vâcipler cümlesindendir. Eğer onlar bunu kabul etmezlerse, sizin bundan ürkmemeniz gerekir. Çünkü siz böylece, sorumluluktan kurtulmuş olursunuz... Bu sebeple de, şizden başkalarının sapıklığı size zarar veremez" şeklindedir.

h) Cenâb-ı Hak, Resûlüne: *"Artık Allah yolunda savaş.. Sen kendinden başkasıyla mükellef (sorumlu) tutulmayacaksın"* (Nisâ, 84) demiştir. Bu da, Peygamberden emr-i marûfun sakıt olmayacağını gösterir. İşte burada da böyledir.

BEŞİNCİ MESELE

"Size zarar vermez" ifâdesi, Cenâb-ı Hakk'ın عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ ifâdesinin cevabı olarak meczum olup, râ harfinin fethasıyla okunmuştur. Bu ifâde, râ harfinin zammesiyle de okunmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, cümle-i haberiyye olarak bu şekilde okunmuştur. Yani, لَيْسَ يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ takdirindedir.

b) Bu kelimenin hakkı, cevap olduğu için sonunun meftuh okunmasıdır. Ancak ne var ki, dâd harfinin (muzarinin aynelfiiline ittibâen) dammesinden dolayı, râ harfi mazmum kılınmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ buyurmuştur ki bu, "Sizin ve size muhalefet edenlerin dönüşü Allah'adır; böylece O size,

yaptıklarınızı haber verecek; yani amellerinize göre size karşılık verecektir" anlamındadır.

* *
*

Ölüm Yaklaştığında Vasiyyete Şahit Tutma

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ شَهَٰدَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ ٱلْمَوْتُ حِينَ ٱلْوَصِيَّةِ ٱثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِّنكُمْ أَوْ ءَاخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنتُمْ ضَرَبْتُمْ فِى ٱلْأَرْضِ فَأَصَٰبَتْكُم مُّصِيبَةُ ٱلْمَوْتِ تَحْبِسُونَهُمَا مِنۢ بَعْدِ ٱلصَّلَوٰةِ فَيُقْسِمَانِ بِٱللَّهِ إِنِ ٱرْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِى بِهِۦ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَلَا نَكْتُمُ شَهَٰدَةَ ٱللَّهِ إِنَّآ إِذًا لَّمِنَ ٱلْءَاثِمِينَ ﴿١٠٦﴾

"Ey iman edenler, ölüm herhangi birinizin karşısına gelip çattığı zaman, vasiyyet zamanında, aranızda ya içinizden adâlet sahibi iki şahid (bulundurun), yahud yeryüzünde sefer ettiğinizde başınıza ölüm musibeti gelmişse, sizden olmayan diğer iki kişiyi (şahid yapın). Onları, şüpheye düşmüşseniz, namazdan sonra alıkoyarsınız da Allah'a şu sûretle yemin ederler: "Akraba dahi olsa, buna mukabil hiçbir pahâyı (menfeâti) satın almayacağız.. Allah'ın şahitliğini gizlemiyeceğiz. Bu takdirde muhakkak ki, günahkârlardanızdır"

(Mâide, 106).

Bil ki Cenâb-ı Hak, *"siz kendinize bakın"* (Mâide, 105) emriyle nefisleri korumayı emredince, peşinden يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ buyruğu ile de malı muhafaza etmeyi emretmiştir. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Maide, 106 Âyetinin Nüzul Sebebi

Alimler, bu âyetin sebeb-i nüzûlünün şöyle olduğu hususunda ittifak etmişlerdir: "Hristiyan olan **Temîm ed-Dari** ile kardeşi **Adiyy**, beraberlerinde **Amr İbnu'l-Âs**'ın, müslüman ve muhacir olan kölesi **Büdeyl** olduğu halde, ticaret maksadıyla Şam'a gitmişlerdi. Şam'a varınca, **Büdeyl** hastalandı ve yanında bulunanların tamamını ihtivâ eden bir mektup yazarak, arkadaşlarına haber vermeksizin kumaşların arasına koydu. Sonra da onlara, ailesinin yanına vardıklarında bu eşyayı ona vermesini emredip vasiyyette bulundu.. Derken, **Büdeyl** öldü. Bu iki hristiyan, onun eşyasının arasından üçyüz miskal altın ile, süslenmiş bir gümüş kabı

alıp, geriye kalanı da, döndükleri zaman **Büdeyl**'in ailesine teslim ettiler. Bunun üzerine **Büdeyl**'in ailesi eşyayı karıştırırken mektubu buldular ve o mektupta böyle bir kaptan da bahsedildiğini gördüler. Bu sebeple de onlar, "**Temîm** ve **Adiyy**'e: "Bu kap nerede?" dediklerinde, bunlar: "Biz bilmiyoruz.. Bize teslim edileni size verdik.." cevabını verdiler.. Bunun üzerine hadiseyi Allah'ın Resûlü (s.a.s)'ne intikal ettirdiklerinde, Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerimeyi indirdi.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ *"aranızda (şahid yapın"* ifâdesi شَهَادَةُ مَا بَيْنَكُمْ "Aranızdaki şeyin şehâdeti" takdirindedir. مَا بَيْنِكُمْ tabiri, çekişme ve anlaşmazlıktan kinâyedir. İnsanlar çekişme esnasında şahitliğe ihtiyaç duydukları için, âyette "şehâdet" kelimesi, "çekişme"ye muzaf kılınmıştır. شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ buyruğundaki مَا 'nın hazfi ise, bilinip açık olduğu için caizdir. Bunun bir benzeri de, هٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ (Kehf, 78) âyeti ile ki bunun takdiri هٰذَا فِرَاقُ مَا بَيْنِي وَبَيْنِكَ şeklindedir. Mansub okuyanlara göre, لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ (En'âm, 94) âyetidir.

Cenâb-ı Hak إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ *"Ölüm herhangi birinizin karşısına gelip çattığı zaman, vasiyyet zamanında..."* buyurmuştur. Yani, "Ölüm gelip çattığında, kendisine ihtiyaç hissedilen şehâdet..." demektir. حِينَ الْوَصِيَّةِ *"vasiyyet zamanında"* tabiri, O'nun, إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمْ *"herhangi birinizin karşısına gelip çattığı zaman"* cümlesinden bedeldir. Çünkü, ölümün gelip çatma zamanı, vasiyyet etmenin gelip çattığı zamandır. Böylece bu zaman, kişide beliren bu iki şey ile bilinmiş olur. Bu tıpkı, إِئْتِنِي إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ حِينَ صَلَاةِ الظُّهْرِ "Güneş (hadd-i istivâdan) batıya meyledince, öğlen namazı vakti bana gel" denilmesi gibidir. Ölümün hazır olmasından maksad, onun yaklaşması ve onun vukû bulmasının emârelerinin görülmesidir. Bu tıpkı, كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ *"Sizden birinize ölüm gelip çattığı vakit, eğer mal bırakacaksa, vasiyyette bulunmak size farz edildi"* (Bakara, 180) âyeti gibidir. Alimler, âyet-i kerimedeki, إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ *"Ölüm herhangi birinizin karşısına gelip çattığı zaman, vasiyyet zamanında.."* tabirinin, vasiyyetin vacip oluşunun delili olduğunu söylemişlerdir. Zira Allah ölümün gelip çatma zamanını vasiyyet zamanından başka göstermiştir. Bunun ise, bu iki şeyin birbiriyle çok sıkı bir münasebet arzetmeleri halinde olabileceğini, bu sıkı münasebetin de, ancak vasiyyetin vacip olması halinde söz konusu olabileceğini söylemişlerdir.

"İki Doğru Şahid"den Maksad

Daha sonra Cenâb-ı Hak اِثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ *"içinizden adalet sahibi iki (şahid)..."* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyette bir hazif bulunup, bu tabirden maksat: "Sizden, âdil iki kimsenin şehâdet etmesidir.." manasıdır. Buna göre âyetin takdiri: "Yukarda nitelikleri belirtilen ölüm gelip çattığında, aranızdaki şeylerin şehâdeti, sizden adil iki kimsenin şehâdet etmesidir" şeklindedir. Malum olduğu için, işte bu hazf son derece yerinde ve güzel olmuştur.

İKİNCİ MESELE

Müfessirler, âyetteki, مِنكُمْ *"içinizden (sizden)"* kelimesi hakkında şu iki görüşü belirterek ihtilaf etmişlerdir:

1) Çoğu müfessirlerin görüşüne göre, bundan maksad, "Ey mü'minler cemaati sizden, sizin dininizden, topluluğunuzdan, adalet sahibi iki (şahid) şehâdet eder" mânasıdır. Binâenaleyh âyetteki, *"yahut yeryüzünde sefer ettiğinizde ...sizden olmayan diğer iki kişiyi (şâhid tutun)..."* tabiri, "yahut yeryüzünde yolculukta iken, sizin dininizden ve ümmetinizden olmayan diğer iki kişiyi (şahid tutun)" demektir. Buna göre iki âdil müslüman, hem yolculukta, hem de mukîm iken şehâdet etmeye elverişli iki kimse demektir. Bu, **İbn Abbas** (r.a), **Ebû Musâ el-Eş'ârî** (r.a), **Sa'îd İbn Cübeyr, Sa'îd İbn el-Müseyyeb, Şureyh, Mücâhid, İbn Sîrîn** ve **İbn Cüreyc**'in görüşüdür. Bunlar şöyle demişlerdir: "İnsan gurbette (yabancı diyarlarda) olur ve vasiyyetine şehâdet edecek bir müslüman bulamazsa, bu kimse için yahudî veya hristiyan veya mecûsî veya putperest veyahut da her bir çeşit kâfir şâhid olabilir ve bunların şâhidlikleri geçerlidir. Bu durum dışında kâfirin, müslüman hakkında şahidliği caiz değildir."

Şa'bî (r.h) şunu nakletmiştir: "Bir müslüman, gurbette hastalanmış ve vasiyyetine şâhid olacak hiçbir müslüman bulamamıştı. Binâenaleyh bu adam, ehl-i kitapdan iki kişiyi şâhid tuttu. Bu iki adam Kûfe'ye vardıklarında, Kûfe vâlisi **Ebû Mûsa'l-Eş'ârî**'nin yanına gittiler ve durumu ona haber vererek, adamın terikesini ve vasiyyetini ona sundular. Bunun üzerine **Ebû Mûsâ** (r.a): "Bu, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında olan hadiseden sonra, şimdiye kadar hiç olmamış bir iştir" dedi. Sonra onlara, ikindi namazının peşine Kûfe mescidinde, yalan söylemedikleri ve ifâdeleri değiştirmediklerine dâir Allah adına yemin ettirdi ve bu şâhidliklerini geçerli saydı." Bu görüşte olanların bir kısmı: Âyetin bu hükmünün muhkem (değiştirilmemiş) olduğunu, bir kısmı da mensûh (değiştirilmiş) olduğunu söylemişlerdir.

2) **Hasan el-Basrî, Zührî** ve cumhur-u fukahânın görüşüne göre âyetteki, *"içinizden adalet sahibi iki şahid.."* tabiri, akrabanızdan âdil iki şahid; *"sizden olmayan diğer iki kişiyi.."* tabiri de, "yabancılardan, akrabanız olmayanlardan iki kişi.." mânasınadır. Bu, "Siz yeryüzünde yolculuğa çıkar, yolculukta iken ölüm size gelip çatarsa ve yanınızda da akrabalarınızdan hiç kimse bulunmaz ise, o zaman bu vasiyyetinize akrabanız olmayan yabancı iki kimseyi şahid tutun" demektir. Cenâb-ı Allah, ölen kimsenin durumlarını daha iyi bildikleri, ona daha şefkatli oldukları

ve onun vârislerine daha çok merhamet ve şefkatle davranacaklarını bildiği için, şâhidin öncelikle akrabalardan olmasını emretmiştir.

Bu Şahitlerin Gayr-i Müslimlerden Olacağını Söyleyenlerin Delilleri

Birinci görüşün sahipleri, görüşlerinin doğruluğuna şu şekillerde istidlal etmişlerdir:

1) Allah Teâlâ, âyetin başında *"Ey iman edenler.."* buyurmuş ve bu hitabı bütün mü'minlere teşmîl etmiştir. Binâenaleyh bu hitabından sonra da, *"yahut sizden olmayan diğer iki kişiyi (şahid tutun)..."* buyurunca bu, hiç şüphe yok ki, "bütün mü'minlerden başka diğer iki kişiyi..." mânasına olur.

2) Cenâb-ı Hak: *"Yahut yeryüzünde sefer ettiğinizde... sizden olmayan diğer iki kişiyi (şâhid yapın)"* buyurmuştur. Bu, diğer iki kişinin şahid tutulabilmesinin, bu şahidlik işinin yolculukta olması şartına bağlı olduğunu gösterir. Binâenaleyh eğer bu ifâdeden maksad, diğer iki müslüman kişinin şâhid tutulması olsaydı, bu yolculuk şartına bağlanmazdı. Çünkü müslümanın şâhidliğine başvurmak, hem seferde, hem de mukîm iken câizdir.

3) Âyet, bu iki şâhide, namazdan sonra yemin ettirmenin vacip olduğuna delâlet eder. Halbuki müslümanlar, müslüman olan şahidin yemin etmesinin vacip olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Böylece, bu iki şahidin müslümanlardan olmadıklarını anlıyoruz.

4) Bu âyetin sebeb-i nüzûlü, yukarıda da belirttiğimiz gibi müslüman olan **Büdeyl** hakkında, iki hristiyanın şahidlik etmesidir.

5) Biz, **Ebû Mûsa el-Eş'arî** (r.a)'nin, kendilerine yemin ettirdikten sonra, iki yahudinin şahidliğine göre hüküm verdiğini rivayet etmiştik. Hiçbir sahabî, **Ebû Mûsâ** (r.a)'nın bu hareketini reddetmemiştir. Binâenaleyh bu bir icmâ olmuştur.

6) Biz, iki kâfiri şâhid tutmayı, ancak müslümanlardan şâhid tutacak hiç kimse bulamadığımız zaman câiz görüyoruz. Halbuki zarûretler, bazan mahzurlu şeyleri mübah kılar. Baksana yüce Allah, namaz için teyemmümü, namazı kısaltmayı, ramazanda oruç bozmayı ve meyte etinden yemeyi, zaruretler bulunması halinde câiz kılmıştır. Bu durumda da bir zaruret söz konusudur. Çünkü müslüman gurbette öleceğini anlar ve kendisine şâhidlik edecek bir müslüman bulamaz ise, kâfirlerin şâhidliği de makbul sayılmaz ise bu müslümanın pek çok işi zâyî olur, ortada kalır. Çünkü çoğu kez bu kimseye zekât ve keffâret farz olmuştur, ama yerine getirememiştir. Yine onun elinin altında birtakım emânetler veya üzerinde bazı borçlar vardır. Erkeklerin vâkıf olmaları mümkün olmadığı için, hayız, hamilelik, doğum ve

doğarken çocuğun (canlı olduğunun delili olmak üzere) ağlayıp ağlamadığı gibi, kadınlarla ilgili hallerde zaruret sebebiyle kadınların şâhidliği ile yetiniyoruz. Biz bu hususlarda, zarûretten ötürü, kadınların şehâdeti ile yetindiğimize göre, burada da böyle olmalıdır.

Bu Şahitlerin Müslüman Olmalarını Şart Koşanlar

Bu hükmün mensûh olduğunu söyleyenlerin görüşü, gerçekten uzak bir ihtimaldir. Zira ümmetin çoğu, Mâide sûresinin, Kur'ân'ın son nazil olan sûresi olup bu sûrede hiçbir mensûh âyet bulunmadığı hususunda ittifak etmişlerdir.

İkinci görüşün sahipleri de, *"içinizden adâlet sahibi iki kişiyi şâhid yapın"* (Talak, 2) âyetini, görüşlerine delil getirmiş ve kâfirin âdil olmayacağını söylemişlerdir.

Birinci görüş sahipleri buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Bu âyette bahsedilen adâletten maksadın, din ve îtikâd bakımından âdil olma değil de, yalandan sakınma bakımından âdil olma mânası olması niçin câiz olmasın?"Bunun delili şudur:Biz, kendi mezhep ve inançlarında âdil olmadıkları halde hevâ-vü heveslerine uyanların ve bid'atçilerin şahâdetlerinin makbûl olduğu noktasında ittifak ettik. Bu kimseler yalandan sakınma hususunda âdil oldukları müddetçe bunların şâhidliklerini kabul ederiz. İşte bu meselede de böyledir: Biz, kâfirin âdil olmadığını kabul ediyoruz. Ancak, *"içinizden adâlet sahibi iki kişiyi şâhid yapın"* (Talâk, 2) âyeti umûmî bir ifâde olup bu âyetteki, *"Ya içinizden adâlet sahibi iki şâhid, yahud yeryüzünde sefer ettiğinizde... sizden olmayan diğer iki kişiyi (şahid yapın)"* ifâdesi ise, husûsî bir ifâdedir. Zira Allah, bizden olan âdil kimsenin şâhidliğini, mukim iken farz kılmış, seferde ise bizden olmayan kimsenin şahâdetini yeterli bulmuştur. Binâenaleyh bu âyet (sefer durumuna) hastır. Sizin zikrettiğiniz âyet ise, umûmîdir. Hâs (özel hüküm bildiren), âmm (genel hüküm bildiren) âyetten önce nazar-ı itibara alınır. Bilhassa hâs olan âyet, nüzûl bakımından daha sonra olursa... Hiç şüphesiz ki Mâide sûresi daha sonra nâzil olmuştur. Binâenaleyh hâs olan bu âyetin, sizin zikrettiğiniz genel mânadaki âyetten önce göz önüne alınması ittifakla vâcip olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

Bu Şahitlik, Gurbet Halinde Sözkonusudur

Daha sonra gelen أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ *"yahut yeryüzünde sefer ettiğinize başınıza ölüm musîbeti gelmişse, sizden olmayan diğer iki kişiyi (şâhid yapın)..."* buyruğu ile ilgili iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki أَوْ آخَرَانِ (yahut diğer iki kişi) tabiri اثْنَانِ (iki şâhid) lâfzı üzerine atfedilmiştir. Buna göre âyetin takdiri, شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ أَنْ يَشْهَدَ اثْنَانِ مِنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ "sizin

aranızdaki şâhidlik, sizden iki kişinin veya sizin dışınızdakilerden diğer iki kişinin şâhidlik yapmasıdır" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, *"Yeryüzünde sefer edip de başınıza ölüm musîbeti gelmişse..."* ifâdesinin maksadı, "Müslümanların dışında diğer iki kişinin şâhidliğinin istenmesinin, bu şâhidliği isteyen kimsenin yeryüzünde yolcu olması ve kendisine ölüm emârelerinin gelmesi şartlarına bağlı olduğunu beyan etmektir.

Şahitlerin Namazı Müteakip Alıkonulmaları

Daha sonra تَحْبِسُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلٰوةِ *"Onları namazdan sonra alıkoyarsınız"* buyurulmuş olup bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

تَحْبِسُونَهُمَا *"O, iki şahidi alıkor hapsedersiniz"* cümlesi, onları durdurursunuz mânasınadır. Nitekim bir adam, مَرَّ بِي فُلَانٌ عَلَى فَرَسٍ فَحَبَسَ عَلَى دَابَّتِهِ "Falanca bana atı üzerinde uğradı, (bir süre) atını alıkoydu, yani durdurdu" der. Yine, حَبَسْتُ الرَّجُلَ فِي الطَّرِيقِ أُكَلِّمُهُ "Konuşayım diye adamı yolda hapsettim" yani "durdurdum" denilir. Eğer, "Âyetteki bu ifâdenin, sözdeki yeri nedir?" denilir ise, biz deriz ki: Bu, müste'nef (yeni) bir sözdür. Buna göre sanki, "Eğer onlar hakkında bir şüphe bulunur ise, ne yapalım" diye sorulmuş da, cevaben "Sizler onları alıkorsunuz" denilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki *"namazdan sonra"* ifâdesi hakkında şu görüşler ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: İbn Abbas (r.a): "Bu, o iki şâhidin, mensubu oldukları dindaşlarının namazlarından (ibadetlerinden) sonra mânasınadır" demiştir.

İkinci Görüş: Müfessirlerin çoğu, buna, "ikindi namazından sonra..." mânasını vermişlerdir. Buna göre eğer, "Âyette mutlak olarak "namaz" zikredildiği halde, bundan "ikindi namazının" kastedildiği nasıl anlaşılmıştır?" denilir ise, biz deriz ki: Bu, şu sebeplere binâen bilinmiştir:

a) Bu vakit, sahabece, yemin ettirme vakti olarak bilinir. Bundan dolayı bilinen ve meşhur olan bir şeyle takyîd etmek, lafızla takyîd etmeye ihtiyaç bırakmamıştır.

b) Rivayet olunduğuna göre bu âyet nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s), ikindi namazını kıldırmış ve daha sonra **Adiyy** ile **Temîm**'i çağırtmış ve onlardan minbere çıkıp yemin etmelerini istemiştir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu tatbîkatı, bu "namaz"ın "ikindi namazı" diye kayıtlanmasına bir delil olmuştur.

c) Her dinin mensupları, bu vakte saygı duyar, bu vakitte tanrıyı anar ve bu esnada yalan yere yemin etmekten sakınırlar. Ehl-i kitap da, güneş doğarken ve batarken namaz kılar (ibadet eder).

Üçüncü Görüş: Hasan el-Basrî: "Âyette bahsedilen namaz kelimesi ile, öğle veya ikindi namazı kastedilmiştir. Çünkü Hicazlılar, muhâkeme için, bu iki vakitten sonra otururlardı" demiştir.

Dördüncü Görüş: Bundan murad, hangi namaz olursa olsun, namazın kılınmasından sonra bu işin yapılmasıdır. Yemini, namazın kılınmasından sonra yaptırmanın gayesi şudur: Namaz, fuhşiyyâttan ve münkerâttan (kötü şeylerden) insanı alıkor. Binâenaleyh yemin edecek kimsenin, namazdan sonra, yalan yere yeminden kaçınması ihtimali daha çok ve mükemmeldir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şâfiî (r.h) şöyle demiştir: "Yeminler, kan davaları, talâk ve köle azâdı, ikiyüz dirheme baliğ olduğu zaman mal hususlarındaki yeminler, gerek zaman gerek mekân itibariyle önemli yerlerde ve şiddet ve mehabet ifâde eden lafızlarla yapılır. Böylece, Mekke'de ikindiden sonra, Rükn ile Makam-ı İbrahim arasında; Medine'de (Mescid-i Nebevî'de) minber üzerinde, Beyt-i Makdis'te Sahra (Hz. Peygamber'in, üzerine basarak Mirac'a başladığı kayanın) yanında; diğer beldelerde ise, en kıymetli mescidlerde yapılır."

Ebû Hanîfe (r.h): "Yemin, bir zamana veya bir mekâna tahsis edilmeksizin yapılır" demiştir ki, bu görüş âyetin hilâfınadır. Bir de yemin ettirmenin maksadı, korkutmak ve tazim hissini uyandırmaktır. **Şâfiî** (r.h)'nin bahsetmiş olduğu görüşün daha kuvvetli olduğunda herhangi bir şüphe yoktur.

Daha sonra, فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنِ ارْتَبْتُمْ لاَ نَشْتَرِى بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى *"Onları, şüpheye düşmüşseniz, namazdan sonra alıkoyarsınız da, Allah'a şu sûretle yemin ederler: "Akraba dahi olsa, buna mukabil hiçbir pahayı (menfaati) satın almayacağız..."* buyurulmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ sözünün başındaki fâ harfi, "cezâ" mânasını ifâde eder. Yani, "Sizler o iki şahidi tutarsınız da onlar, bu tutmanız sebebiyle, yemin etmeye yönelirler" demektir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, *"şüpheye düşmüşseniz"* ifâdesi, yemin ile yemin edilen konu arasına girmiş, bir itirazî (parantez içi) cümledir. Bunun mânası şudur: "Onların durumundan şüphe edip, onları itham ederseniz, onlara yemin ettiriniz." Âyetin, kâfirleri şahid tutma hakkında nâzil olduğunu söyleyen kimse, bu görüşle, bu mânayla ihticâc etmiştir. Çünkü ona

göre, müslüman şahide yemin ettirmek caiz değildir. Âyetin müslümanlar hakkında nazil olduğunu söyleyenler de, "Bu, mensûhtur" demişlerdir. **Hz. Ali** (r.a)'den rivayet edildiğine göre o, töhmet ve şüphe söz konusu olduğu zaman, şâhide ve rivâyette bulunana yemin ettirirdi.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Hiçbir Şey Karşılığında Doğru Şahidlikten Vazgeçmemek

Âyetteki لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا ifâdesi, "O iki şahid, "onu hiç bir paha ve bedel mukabilinde satmayız" diyerek, "Biz Allah'ın ahdini, dünyevî hiçbir şey mukabilinde satmayız" diye, yemin ederler" manasındadır. Bu, *"Gerçekten Allah'a olan ahidlerini ve yeminlerini, az bir bedel karşılığında satanlar..."* (Âl-i İmran, 77) âyeti gibidir. Yani, biz ne bir şey alır, ne de değiştiririz. Bir şeyi satan kimse, mutlaka karşılığında bir bedeli satın almış olur.

Âyetteki, *"Akraba dahi olsa..."* ifâdesi, "biz, Allah'a olan ahdi, dünyevî birşey karşılığında satmayız. İsterse bu şey akrabaların bağışladığı şey olsun, isterse o malın kendisi olsun.." mânasınadır. Âyette özellikle "akraba" zikredilmiştir, zirâ insanların, akrabalarına temâyülü daha çok ve onlar sebebi ile yağcılık yapması daha ileri derecede olur. Bu tıpkı, *"Ey îmân edenler, adaleti titizlikle ayakta tutanlar ve Allah için şâhidlik edenler olun. (Şahidliğiniz), isterse kendinizin, ana-babanızın ve akrabalarınızın aleyhinde olsun..."* (Nisâ, 135) âyeti gibidir.

Sonra Allah Teâlâ وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ *"Allah'ın şâhidliğini gizlemeyeceğiz"*. buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifâde, *"Buna mukabil, hiçbir pahâyı (menfaati) satın almayacağız"* ifâdesi üzerine atıftır. Yani o iki şahid, "Biz buna mukâbil hiçbir pahâyı (menfaati) satın almayacağız ve Allah'ın şâhidliğini, yani Allah'ın korunmasını ve yapılmasını emrettiği şâhidliği gizlemiyeceğiz" diye yemin ederler.

İKİNCİ MESELE

Şa'bî'den rivayet edildiğine göre o, âyetteki شَهَادَةَ kelimesi üzerinde vakıf yapmış, sonra kasem harfinin mahzûf olduğunu ve onun yerine istifhâm harfinin getirildiğini belirtmek için, آللَّهُ şeklinde başlamıştır. Yine onun, **Sîbeveyh**'in de bahsettiği gibi, "Allah" lafzının hemzesini medsiz okuduğu da rivayet edilmiştir. **Sîbeveyh** şöyle demiştir: "Bazı Araplar, تَاللَّهِ (Allah'a yemin olsun ki) manasında, آللَّهِ لَقَدْ كَانَ كَذَا... "Allah'a yemin olsun ki, şu şöyle oldu" derler."

Daha sonra Cenâb-ı Hak إِنَّا إِذًا لَمِنَ الْآثِمِينَ buyurmuştur ki bu, "Biz, bu şâhidliği gizler isek, günahkârlardan oluruz" demektir.

* *
*

Güveni Kaybettiren Şahitlerin Yerine Başkalarının Geçmesi

فَإِنْ عُثِرَ عَلَىٰٓ أَنَّهُمَا ٱسْتَحَقَّآ إِثْمًا فَـَٔاخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ ٱلَّذِينَ ٱسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ ٱلْأَوْلَيَٰنِ
فَيُقْسِمَانِ بِٱللَّهِ لَشَهَٰدَتُنَآ أَحَقُّ مِن شَهَٰدَتِهِمَا وَمَا ٱعْتَدَيْنَآ إِنَّآ إِذًا لَّمِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ۝
ذَٰلِكَ أَدْنَىٰٓ أَن يَأْتُوا۟ بِٱلشَّهَٰدَةِ عَلَىٰ وَجْهِهَآ أَوْ يَخَافُوٓا۟ أَن تُرَدَّ أَيْمَٰنٌۢ بَعْدَ أَيْمَٰنِهِمْ ۗ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ
وَٱسْمَعُوا۟ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْفَٰسِقِينَ ۝

"Eğer o iki şahid aleyhine, onların muhakkak bir günahı hak ettiklerine muttali olunur ise o zaman, kendilerine hak terettüp edenlerden iki kişi, ki onlar buna daha layıktır, öbürlerinin yerine geçerler ve "vallahi bizim şâhidliğimiz, o ikisinin şâhidliğinden daha doğrudur. Biz (haddi) aşmadık. Çünkü o takdirde zâlimlerden oluruz" diye Allah'a yemin ederler. Bu, şâhidliği usûlüne uygun (dosdoğru) ifâ etmelerine yahut onların yeminlerinden sonra yeminlerin reddedileceğinden korkup çekinmelerine daha uygundur. Allah'dan ittikâ edin, (O'nun emirlerini) dinleyin. Allah fâsıklar gürûhuna hidayet etmez (doğruyu buldurmaz)"

(Mâide, 107-108).

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَإِنْ عُثِرَ عَلَىٰٓ أَنَّهُمَا ٱسْتَحَقَّآ إِثْمًا *"Eğer o iki şahid aleyhine, onların muhakkak bir günahı hakettiklerine muttali olunur ise..."* buyurmuştur. Leys (r.h) şöyle demektedir: Bir kimse, başka bir kimsenin üzerine girip muttali olmadığı bir duruma muttali olduğu zaman عَثَرَ الرَّجُلُ – يَعْثِرُ – عُثُورًا; bir kimse, bir kimseyi kendi durumuna muttali kıldığında, أَعْثَرْتُ فُلَانًا عَلَى أَمْرِى ve bir kimse, bir şeye takılıp düştüğünde عَثَرَ الرَّجُلُ – يَعْثُرُ – عَثْرَةً denilir.

Dilciler şöyle demişlerdir: عُثِرَ ifadesinin aslı tökezlemek ve düşmek demek olan اَلْعَثْرَةُ tabirinden olup اِطَّلَعَ manasındadır. Bu böyledir, çünkü tökezleyen kimse ancak, görmediği bir şey sebebiyle tökezlemiş olur. O şey sebebiyle tökezleyince de, ona muttali olur ve onun böylece ne olduğuna bakar... İşte bundan dolayı, kendisine kapalı, gizli ve saklı olan bir şeye muttali olan herkese, قَدْ عَثَرَ عَلَيْهِ "Ona muttali oldu"; başkasını o şeye muttali kıldığında da, أَعْثَرَ غَيْرَهُ "Başkasını muttali kıldı" denilmektedir. Hak Teâlâ'nın, وَكَذَٰلِكَ أَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ *"Böylece, onlara*

muttali kıldık...'' (Kehf, 21) **âyeti de bu mânadadır. Yani, "Biz muttali kıldık** – أَطْلَعْنَا – **demektir. Buna göre âyetin mânası, "Eğer bir tökezleme ve onların hiyânette bulunduklarına, böylece de yalan yeminleri sebebiyle bir günaha müstehak oldukları öğrenilirse" şeklinde olur.**

Daha sonra فَآخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلَيَانِ **"...*O zaman, kendilerine hak terettüp edenlerden iki kişi, ki bunlar buna daha layıktır, öbürlerinin yerine geçerler..*" buyurulmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:**

BİRİNCİ MESELE **Bil ki âyetin mânası şöyledir: "Şayet, kendilerine vasiyyet edilen o iki kişinin yemin etmelerinden sonra, onların bir günaha müstehak olduklarına, yani sözdeki yalanları veya maldaki hiyanetleri sebebiyle, yeminlerini bozduklarına muttali olunursa, o zaman yemin etmek üzere, yemin hususunda o iki kişinin yerine geçecek, ölen kimsenin yakınlarından iki adam kalkar ve: "Hiç şüphesiz andolsun ki biz, bu iki zımmî'nin hiyânetine, yalanlarına, tebdîl ve tahriflerine muttali olduk.. Biz bu hususta haddi aşmıyor, yalan da söylemiyoruz.." diyerek, Allah adına yemin ederler..**

Rivayet olunduğuna göre bu âyet nazil olunca, Allah'ın Resûlü (s.a.s), ikindi namazını kıldırdı, müteakiben de Temîm ile Adiyy'i çağırarak, onlardan minber üzerinde, kendisinden başka ilah olmayan Allah adına, "Bu mal hususunda, bizden herhangi bir hainlik çıkmadı.." diye yemin etmelerini istedi. Onlar yemin edince de, Allah'ın Resûlü (s.a.s), onları salıverdi: Onlar bir süre, bu kabı sakladılar. Daha sonra kab, bulundu...

Alimler bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Buna göre bu kabın Mekke'de bulunduğu söylendiği gibi, şu da ileri sürülmüştür: Aradan uzun müddet geçince, onlar bu nakışlı kabı ortaya çıkardılar.. Bu iş, Sehmoğulları'nın kulağına vardı.. Müteakiben Sehmoğulları, bu iki kişiyi arayıp buldular.. Bunun üzerine bu iki kişi de: "Biz bunu, ondan satın aldık.." dediler. Sehmoğulları da: "Biz size, arkadaşımız herhangi bir şey sattı mı demedik mi?" Bunun üzerine siz de, "Hayır!" demediniz mi?" dediklerinde o ikisi: "Bizim bu hususta bir delilimiz yoktu.. Bu sebeple kötülenmekten hoşlanmadık da, bu durumu sakladık..." diye cevap verdiler. Bunun üzerine onlar hadiseyi, Allah'ın Resûlü (s.a.s)'ne intikal ettirdiler. Bunun üzerine Allah ...فَإِنْ عُثِرَ **"*muttali olunursa*" âyetini indirdi. Bunun üzerine Amr İbnu'l-Âs ile Sehmî olan Muttalip İbn Ebî Rifâ'a, ayağa kalkarak, ikindi namazından sonra Allah'ın adına yemin ettiler. Bu sebeple Allah'ın Resûlü (s.a.s), bu kabı, bu kimselere ve ölünün velilerine teslim etti. Müslüman olduktan sonra Temîm ed-Dârî şu sözleri söylüyordu: "Allah ve Resûlullah, doğru sözlüdürler. Kabı ben aldım. Allah'a tevbe ediyorum.."**

İbn Abbas'tan şu rivayet edilmiştir: Bu hadise, Temîm ed-Dârî, müslüman

oluncaya dek saklı kalmıştı.. O müslüman olunca, bunu haber vererek: "Ben ve arkadaşım, yalan yere yemin ettik.. Biz kabı, bin dirheme sattık ve parayı aramızda bölüştük" demiştir. Daha sonra da, kendisi beşyüz dirhem verdiği gibi, arkadaşından da beşyüz dirhem çekip almış; böylece bu bin dirhemi meyyitin sahiplerine vermiştir.

İKİNCİ MESELE Âyetteki *"diğer iki kişi, .. öbürlerinin yerine geçerler"* ifâdesi, "Kendi dinleri ve cemaatlerinden olmayan o iki şâhidin yerine geçerler" mânasındadır. *"Kendilerine hak terettüp edenlerden..., ki onlar buna daha layıktır"* sözünden de maksad, ölünün sahipleridir. Alimler, ölünün sahiplerinin niçin bu vasıfla vasıflandırıldıkları hususunda çok söz söylemişlerdir: Bana göre bu hususta en doğru izah bir tane olup o da şudur: Onlar, onların malını alınca, böylece onlara, onların malı hususunda onlar namına bir hak terettüp ettiği için bu vasıfla vasıflandırılmışlardır. Çünkü başkasının malını alan kimse, bu mal ile olan ilgisinin, malın esas sahibinin o mal ile olan ilgisinden daha üstün olması için çaba sarfeder. Böylece de mâlikin, "o bu mala, onun namına müstehak oldu..." diye vasfedilmesi yerinde olmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE الْأَوْلَيَانِ kelimesi hakkında şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu kelimenin, mahzûf mübtedânın haberi olmasıdır. Buna göre kelâmın takdiri, هُمَا الْأَوْلَيَانِ şeklindedir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak *"diğer iki kişi ...öbürlerinin yerine geçerler"* buyurunca, sanki, "kimdir bu iki kişi?" denilmiş buna cevaben de, الْأَوْلَيَانِ *"kendilerine hak terettüb eden iki kişidir"* denilmiştir.

Bu kelimenin, يَقُومَانِ ifadesindeki fâil elifinden bedel olmasıdır. Buna göre takdir, فَيَقُومُ الْأَوْلَيَانِ şeklinde olur.

c) **Ahfeş** الْأَوْلَيَانِ kelimesinin فَآخَرَانِ kelimesinin sıfatı olmasını uygun görmüştür. Bu böyledir, zira "nekire" kelime daha önce geçip sonra da, aynı kelime tekrar zikredilince, marife olarak getirilir. Bu tıpkı, كَمِشْكٰوةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ *"İçinde bir çerağ bulunan bir hücredir..."* (Nûr, 35) âyeti gibidir. Bu âyette, مِصْبَاحٌ kelimesi nekîre olarak getirilmiş, daha sonra da, اَلْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ *"O çerağ bir sırça içindedir...."* denilmiştir. زُجَاجَةٌ kelimesinde de durum aynıdır. Bu kelime önce nekîre olarak getirilmiş, daha sonra da marife olarak, اَلزُّجَاجَةِ (Nûr, 35) denilmiştir. Bu, senin tıpkı رَأَيْتُ رَجُلاً "Bir adam gördüm" deyip de, sonra da bir kimsenin مَنِ الرَّجُلُ "kimdir o adam?" demesi gibidir. Böylece bu kelime, ikinci kez tekrarlanınca, marife olarak, اَلرَّجُلُ şeklinde getirilmiştir.

d) الْأَوْلَيَانِ kelimesinin آخَرَانِ kelimesinden bedel olması da caizdir. Marife kelimenin nekîre bir kelimeden bedel addolunması çoktur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Yüce Allah bu iki kimseyi, şu iki sebepten dolayı evleyân diye nitelemiştir:

a) Evleyân kelimesinin mânası, "ölenin en yakın iki kimsesi" demektir.

b) Mânanın, "Yemin etmeye en yakın iki kimse" şeklinde olması da caizdir. Bunun sebebi şudur: Kendilerine vasiyyet edilen o iki kişi, ölen kimsenin gümüş kabı sattığını iddia edince, yemin etme işi ölünün sahiplerine intikal eder. Çünkü kendilerine vasiyyette bulunulan bu iki kişi, ölen kimsenin o kabı sattığını iddia edip, ölünün en yakını olan o kişi de bunu kabul etmeyince, böylece yemin etme işi, ölüye en yakın olan bu iki kişinin hakkı olur.. Bu tıpkı şuna benzer: Bir kimse bir başkasına borcu olduğunu kabul edip sonra da o borcunu ödediğini iddia ederse, daha önce borcu olduğunu iddia eden bu kimsenin yemin etmesi gerektiğine hükmedilir. Çünkü bu kimse, "o borcu ödedim.." diye, "müddeâ aleyh" (aleyhine davâ açılan kimse) durumuna geçmiş olur.

BEŞİNCE MESELE

Farklı Kraatlere Göre Manalar

Cumhûrun meşhur kıraati, tâ harfinin dammesi, hâ harfinin de kesresiyle اُسْتُحِقَّ şeklindedir. El-evleyân kelimesi ise, el-evlâ kelimesinin tesniyesidir. Biz bunun hangi manaya geldiğini biraz önce izah ettik. **Hamza** ile **Asım'ın ravisi Ebû Bekr**'in kıraati ise, cemî sîgasında اَلْاَوَّلِينَ şeklinde olup, *"kendilerine hak terettüp eden, edenler"* ifâdesinde bahsedilen bütün vereselerin sıfatıdır. Buna göre kelamın takdiri مِنَ الْاَوَّلِينَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمْ مَالُهُمْ "Onlar namına , kendilerine mallarından bir hak terettüp eden ilk kimselerden..." şeklinde olur. Onlar, ilk önce zikredilmiş oldukları için, "evvelkiler" diye tavsif edilmişlerdir. Baksana daha önce Allah'ın *"Ey îman edenler... aranızdaki şâhidlik..."* (Mâide, 106) âyeti geçmişti. اِثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ ifadesi de aynı şekilde, okunuş bakımından, ...اَوْ آخَرَانِ (Maide, 106) ifâdesinden önce geçmişlerdir. Sadece **Hafs**, اِسْتَحَقَّ kelimesini, tâ ve hâ harflerinin fethası ile müfred olarak; اَلْاَوْلَيَانِ kelimesini ise tesniye olarak okumuştur. Bu kıraatın izahı şu şekildedir: "Hâinlikleri ortaya çıkan o ilk iki vasî, ölen kimse onları vasîliğe tayin ettiği için, buna, kendileri dışındakilerden daha yakın ve uygundurlar. Fakat onlar vârislerin mallarında hâinlik yapınca, o ilk iki kimsenin vârisler aleyhine müstehak olduklarının, yani o iki kimsenin, vârislerin mallarında hâinlik yapmış olduklarının söylenmesi caiz olmuştur."

Hasan el-Basrî ise, kelimeyi اَلْاَوْلَانِ (ilk iki kişi) şeklinde okumuştur ki, bunun manası, geçen izahlardan da anlaşılacağı gibi, açıktır.

Müteakiben, فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ لَشَهَادَتُنَا اَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَا اِنَّا اِذًا لَمِنَ الظّٰلِمِينَ *"ve "vallahi bizim şâhidliğimiz, o ikisinin şâhidliğinden daha doğrudur. Biz (haddi) aşmadık. Çünkü o takdirde zâlimlerden oluruz" diye Allah'a yemin ederler"*

buyurulmuştur. Bu kısmın mânası açıktır. Yani "Biz, bu malı isteme ve o ilk iki kişiye hâinlik isnad etme hususunda haddi aşmadık" demektir. Âyetteki إِنَّا إِذًا لَّمِنَ الظَّالِمِينَ cümlesi ise, "Eğer biz, yalan olduğunu bile bile ve yalan-yanlış şeye inanarak yemin edersek, o zaman zâlimlerden oluruz" mânasındadır.

Daha sonra Hak Teâlâ, ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَن يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلَىٰ وَجْهِهَا أَوْ يَخَافُوا أَن تُرَدَّ أَيْمَانٌ بَعْدَ أَيْمَانِهِمْ *"Bu, şâhidliği usûlüne uygun (dosdoğru) ifâ etmelerine, yahut onların yeminlerinden sonra yeminlerin reddedileceğinden korkup çekinmelerini daha çok temin eder"* buyurmuştur. Bu ifâdenin mânası şudur: "Zikrettiğimiz bu hüküm ve koyduğumuz bu usûl, onların şehâdeti usûlüne uygun bir şekilde yapmalarını ve en güzel bir şekilde ifâ etmelerini daha çok temin edicidir. Fakat onlar, kendi yeminlerinden sonra, vârislere de yemin havâle edileceği, bu sebeple de yalanlarının ortaya çıkarak, insanlar arasında rezil ve rüsvay olacakları korkusu ile, söyledikleri şeyler hususunda yemin etmekten çekiniyorlar."

وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاسْمَعُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ *"Allah'dan ittikâ edin, (O'nun emirlerini) dinleyin. Allah fâsıklar gürûhuna hidayet etmez. Doğruyu buldurmaz"* buyruğu: "Emânetlere hainlik etme hususunda Allah'dan korkun ve Allah'ın öğütlerini dinleyin, yani bu öğütlerle amel edip, bu hususlarda Allah'a itaat edin. Muhakkak ki Allah fâsık olan bir topluluğu hidayete erdirmez" mânasındadır.

Bu, Allah'ın hükmüne ve emirlerine muhalefet edenler hakkında bir tehdid ve uyarı ifâde etmektedir. İşte, müfessirlerin i'rab, nazım ve hüküm bakımından son derece zor olduğu hususunda ittifak etmiş oldukları bu âyetin tefsiri hakkında söylenecek şeyler bundan ibarettir.

Vâhidî (r.h) **"el-Basît"** adlı eserinde, **Hz. Ömer İbn el-Hattâb** (r.a)'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Bu âyet bu sûrede bulunan hükümlerin en çetin ve en zor olanıdır." Bu âyetle ilgili olarak zikrettiğimiz hüküm, fakihlerin ekserîsine göre mensuhtur. Allah, kelâmının sırlarını en iyi bilendir.

* *
*

Resûllerden Ümmetlerin Tutumu Sorulacak

يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ ۖ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا ۖ إِنَّكَ أَنتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١٠٩﴾

"O gün, Allah bütün peygamberleri toplayıp da, "Size, nasıl karşılık verildi?" diyecek. Onlar da, "Bizim hiç bir bilgimiz yok. Şüphesiz gaybları hakkıyla bilen sensin" diyecekler"

(Mâide, 109).

Bil ki Hak Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerim'deki âdeti şu şekilde cereyan eder: O, çeşit çeşit şer'î hüküm ve mükellefiyetler zikrettiği zaman, bunun peşinden, daha önce zikrettiği mükellefiyetleri ve ahkâmı te'kîd edici olsun diye, ya ulûhiyyetle ilgili meseleleri, ya geçmiş peygamberlerin hallerinin izahını, yahut da Kıyâmet hallerinin beyanını getirir. İşte bundan dolayıdır ki, Allah daha önce birçok şer'î hükümleri zikredince, bunların peşinden önce Kıyâmetin hallerini, sonra da Hz. İsa (a.s)'nın hallerini anlatmıştır. Kıyâmetin hallerini anlatışı, *"O gün, Allah bütün peygamberleri toplar..."* âyeti olup, bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyet hakkında iki görüş bulunmaktadır:

Birincisi: Bu âyet-i kerîme, daha önceki ifâdelere bağlıdır. Buna göre de, bu âyet hakkında iki izah şekli vardır:

a) **Zeccâc**, kelâmın takdirinin, ...وَاتَّقُوا اللَّهَ يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ "Allah'ın bütün peygamberleri toplayacağı gün Allah'dan korkun" şeklinde olduğunu ve يَوْمَ kelimesinin, fiilin zarfı olarak değil, mef'ûl olarak mansûb olduğunu, çünkü insanların, sadece bu gün (Kıyamet günü) için takva ile emredilmemiş olduklarını söylemiştir.

b) **Kaffâl** (r.h) şöyle demiştir: "Bunun takdirinin, "Allah'ın bütün peygamberleri topladığı o günde, Allah fasık kavimleri hidayete erdirmez, yani onları cennetin yollarına hidayet etmez" şeklinde olması câizdir. Nitekim *"(Allah) o kâfirleri, cehennemin yolundan başka bir yola hidayet edecek değildir"* (Nisâ, 168) buyurulmuştur" demiştir.

İkincisi: Bu âyet-i kerîmenin, daha önceki ifâdelerle bir münasebeti yoktur. Buna göre de âyetin iki mânası vardır:

a) Bunun takdiri, "Allah'ın bütün peygamberleri toplayacağı o günü (an)" şeklindedir.

b) Takdir, "Allah'ın bütün peygamberleri toplayacağı o günde, şu şu şu olur" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi: "Âyetteki مَاذَا (ne, nasıl) ifadesi, أُجِبْتُمْ (karşılık verildiniz) fiilinin mef'ûl-ü mutlakının mansub oluşu çeşidinden olarak mansubtur. Bunun mânası: "Size nasıl bir icabet ile icabet olundu; inkâr yollu bir icabet (karşılık) ile mi, ikrâr yollu bir icâbet

ile mi..?" şeklindedir. Şayet burada "cevap" murad edilmiş olsaydı بِمَاذَا أُجِبْتُمْ denilirdi" demiştir. Buna göre eğer, "Bu, sorunun ne faydası var?" denilir ise, deriz ki: "Bu, o peygamberlerin kavimlerini azarlamak içindir. Nitekim *"Diri diri gömülen kıza, hangi suçtan dolayı öldürüldüğü sorulduğu zaman..."* (Tekvîr, 8-9) buyruğundan maksad da, bu işi yapan insanı azarlayıp kınamaktır."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Resullerin Şahitliğine Dair Bu Âyetle Nisa, 41 Âyeti Nasıl Bağdaşır?

Âyetteki, *"Onlar da: "Bizim hiçbir bilgimiz yok. Şüphesiz gaybları hakkıyla bilen sensin" diyecekler"* sözünün zâhiri, peygamberlerin ümmetlerine şehâdette bulunmayacaklarına delâlet etmektedir. Bu âyet ile, *"Her ümmetten birer şâhid, onların üzerine de (ey habîbim) seni bir şâhid olarak getirdiğimiz zaman, (onların hali) nice olur?"* (Nisâ, 41) âyetini birleştirmek son derece müşkildir. *"Böylece sizi, insanlara karşı şâhidler olasınız, bu peygamber de sizin üzerinize bir şâhid olsun diye, vasat (örnek, âdil) bir ümmet yapmışızdır"* (Nisâ, 143) âyeti de böyledir. Çünkü bizim ümmetimiz, diğer insanlara şâhidlik edince, bundan ötürü, peygamberlerin de kendi ümmetlerine şâhidlikte bulunmaları öncelikle gerekir?" Buna, birkaç şekilde cevap verilebilir:

a) Müfessirlerden bir topluluk şöyle demiştir: "Onu müşahede etmeleri sebebi ile, insanların kalpleri âdetâ yerinden sökülüp kopacağı için, Kıyametin zelzeleleri ve dehşetli korkuları vardır. İşte bu sebeple, Peygamberler (a.s), bu dehşetengiz korkuları müşâhede ettikleri zaman, birçok şeyi unuturlar da: *"Bizim hiçbir bilgimiz yok"* derler. Akılları başlarına gelip, korkuları zâil olunca, ümmetleri hakkında şahâdette bulunurlar." Büyük âlimlerden birçoğu bu görüşü benimsemiş ise de, bu cevap bence zayıftır. Çünkü Allah Teâlâ, sevaba nail olanları vasfederken, *"O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez"* (Enbiyâ, 103) buyurmuştur. Yine O: *"O gün yüzler vardır, parıl parıl parlayıcıdır; gülücüdür, sevinicidir"* (Abese, 38-39); hatta Hak Teâlâ, *"Şüphe yok ki iman edenler, yahudiler, nasranî ve sabîîler(den) kim Allah'a ve âhiret gününe inanır ve salih amel de işlerse, elbette onların Rabb'i katında ecir ve mükâfaatları vardır.... Hem onlara bir korku da yoktur, onlar mahzun da olacak değillerdir"* (Bakara, 62) buyurmuştur. Enbiyâ ve resullerin halleri ya nasıl bundan daha az olabilir? Şayet onlar korkmuş olsalardı, o zaman onların Cenâb-ı Hakk'ın korkmayacaklarını haber vermiş olduğu o kimselerden daha aşağı mertebede olacakları malumdur.

b) Bundan murad, onların (ümmetlerin) rezil ve rüsvay olacaklarını ortaya koymada mübalağa yapmaktır. Bu tıpkı bir başkasına, "Falanca hakkında ne dersin?" deyip de, o başkasının, "Bunu, sen benden daha iyi bilirsin..." demesi gibidir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Bu açık ve seçik olduğu için, hakkında şehâdette bulunmaya ihtiyaç hissedilmez..." Bu görüş de kuvvetli değildir; çünkü

bu soru, bütün ümmete sorulan bir sorudur. Halbuki ümmetin tamamı kâfir değildir ki, peygamberler (*"Bizim hiçbir bilgimiz yok"* demek suretiyle) onların kınanmalarını ve rezil rüsvay edilmelerini istesinler.

c) En doğru olan görüş, **İbn Abbas**'ın şu görüşü olup buna göre, onlar: "Bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Zira onların gizlediklerini de, açıkça yaptıklarını da sen bilirsin. Biz ise, ancak onların açığa vurduklarını biliriz. Binaenaleyh senin onlar hakkındaki ilmin, bizim onlar hakkındaki ilmimizden daha geçerli ve tamdır" demek istemişlerdir. İşte bu sebepten ötürü, peygamberler kendilerinin hiçbir şey bilmediklerini söylemişlerdir. Çünkü Allah'ın ilmine göre, onların ilimleri sanki ilim değil gibidir.

d) Onlar şöyle demek istemişlerdir: "Bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Bizim bildiğimiz, ancak onların bize, biz hayatta iken vermiş oldukları cevaplardır. Biz, vefat ettikten sonra, onların ne yaptıklarını bilemiyoruz. Ceza ve mükâfaat, insanın hâtimesine (son anına) göredir. Onların hâtimesi ise, bizce malum değildir." İşte bundan dolayı peygamberler, *"Bizim hiçbir bilgimiz yok. Şüphesiz gayblar hakkıyla bilen sensin"* demişlerdir. Âyetteki bu son ifade de, son iki cevabın doğru olduğuna şehâdet etmektedir.

e) Bu, buraları yazarken aklıma gelen bir izahtır: Usûl'de sâbittir ki, ilim başka, zan başka birşeydir. Başka insanın hâli ile ilgili olarak, her insanda mevcut olan bilgi ilim değil, zandır. İşte bundan ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s): نَحْنُ نَحْكُمُ بِالظَّاهِرِ وَاللّٰهُ يَتَوَلَّى السَّرَائِرَ *"Biz, zâhire göre hüküm veririz. Kalplerdeki gizli şeyleri ise Allah bilir"* ve إِنَّكُمْ تَخْتَصِمُونَ لَدَيَّ وَلَعَلَّ بَعْضَكُمْ أَلْحَنُ بِحُجَّتِهِ فَمَنْ حَكَمْتُ لَهُ بِغَيْرِ حَقِّهِ فَكَأَنَّمَا قَطَعْتُ لَهُ قِطْعَةً مِنَ النَّارِ *"Siz, benim huzurumda mahkemeleşirsiniz de, belki biriniz delilini daha iyi savunur. Binaenaleyh ben, hakkı olmadığı halde kimin lehine hükmedersem, (bilsin ki), sanki onun için cehennem ateşinden bir parça kesmişim gibidir"* (53) buyurmuştur. Veya bu manaya gelen bir söz söylemiştir. Bundan dolayı peygamberler de: "Onların (ümmetlerimizin) gerçek durumları hakkında bizim ilmimiz yoktur. Bizde, onların durumları hakkında bilinen şey, ilim değil, zandır. Zann ise, dünyada nazar-ı itibara alınan bir şeydir. Çünkü dünyevî hükümler, zann üzere binâ edilir. Âhirette ise, zanlara itibâr edilmez. Çünkü âhirette hükümler, hakîkatlere ve işlerin asıllarına binâ edilir" demişlerdir. İşte bundan dolayı peygamberler, *"Bizim, senin bize öğrettiğinden başka bir ilmimiz yok"* (Bakara, 32) demişler ve kendilerinde bulunan zannı hiç anmamışlardır. Çünkü Kıyamette, zanna bakılmaz.

f) Onlar, Allah Teâlâ'nın, cahil olmayan bir âlim, sefih olmayan bir hakîm, zâlim olmayan bir âdil olduğunu bildikleri için, kendi sözlerinin hiçbir hayrı temin etmeyeceğini ve hiçbir şerri savuşturamayacağını anlamışlardı. Bundan dolayı

(53) Müslim, Akdiye, 4 (III/1337).

susmanın ve işi ölmeyen, hep hayy-u kayyûm olanın âdaletine havale etmenin, edebe uygun olduğunu görmüşlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki, عَلَّامُ الْغُيُوبِ vasfı nasb ile de okunmuştur. **Keşşaf sahibi** şöyle demiştir: Kelamın takdiri şudur: Söz, اِنَّكَ اَنْتَ kelimesi ile tamamlanmaktadır. Yani, "Sen, ilim ve benzeri meşhur vasıflarla mevsûfsun" demektir. عَلَّامُ الْغُيُوبِ tabiri ya "ihtisâs"dan, ya "nidâ"dan, ya da, اِنَّ edatının isminin sıfatı olmasından dolayı mansûb kılınmıştır."

BEŞİNCİ MESELE

Âyet, Allah Teâlâ hakkında, "Hallâk" (çok yaratan) denilebileceği gibi, "Allah" (çok bilen) de denilebileceğine delâlet etmektedir. Ama, "Allâme" kelimesinin Allah hakkında kullanılamayacağı hususunda âlimler ittifak etmişlerdir. Belki de bunun sebebi, bu kelimenin sonunda müenneslik tâ'sı bulunmasıdır.

* *
*

Allah Teâlâ'nın Hz. İsa'ya Teslisden Berî Olduğunu İkrâr Ettirmesi

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَىٰ وَالِدَتِكَ إِذْ أَيَّدتُّكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ
تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَاةَ
وَالْإِنجِيلَ وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي
وَتُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ بِإِذْنِي وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِي وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ
عَنكَ إِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ
مُّبِينٌ ﴿١١٠﴾ وَإِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي قَالُوا آمَنَّا وَاشْهَدْ بِأَنَّنَا
مُسْلِمُونَ ﴿١١١﴾

"Allah o zaman şöyle diyecek: "Ey Meryemoğlu İsa, hem senin üzerindeki, hem de ananın üzerindeki nimetimi hatırla: Hani ben seni Ruhu'l-Kudüs ile desteklemiştim. Beşikte iken de, yetişkin iken de sen insanlara konuşuyordun. Hani sana kitabı, hikmeti, Tevrat'ı, ve İncil'i öğretmiştim. Hani benim iznim ile,

çamurdan bir kuş suretinin benzerini yapıyordun ve içine üflüyordun da, benim iznim ile o, bir kuş oluveriyordu. Anadan doğma kör olanı ve abraşı yine benim iznimle iyi ediyordun. Hani ölüleri benim iznimle (hayata) çıkarıyordun, hani İsrailoğullarının (elini) senden çekmiştim. Kendilerine apaçık mu'cizeler getirdiğin zaman, onlardan kâfir olanlar, "Bu, apaçık bir sihirden başka birşey değil" demişlerdi. Hani Havarilere: "Bana ve resûlüme iman edin" diye ilham etmiştim. "İman ettik. Hakiki müslümanlar olduğumuza sen de şahid ol" demişlerdi"

(Maide, 110-111).

Allah Teâlâ'nın, إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَى وَالِدَتِكَ *"Allah o zaman şöyle diyecek: "Ey Meryemoğlu İsa, hem senin üzerindeki, hem de ananın üzerindeki nimetimi hatırla"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki biz, Hak Teâlâ'nın, peygamberlere *"Size nasıl karşılık verildi?"* (Maide, 109) demesinden maksadının, onların ümmetlerinden isyan edip, küfürde direterileri azarlamak olduğunu beyân etmiştik. Kınanmaya ve azarlanmaya en fazla müstehak olan ümmet, kendilerinin **Hz. İsa**'nın tâbiîleri olduğunu iddia eden hristiyanlardır. Çünkü diğer ümmetler sadece peygamberlerini tenkîd ve ta'n etmişlerdir. Bu mel'ûn ümmet ise, Allah'ın celâl ve kibriyasını tenkid edecek kadar ileri gitmişlerdir. Çünkü bunlar ilahı, hiçbir akıllının tavsif etmeyeceği sıfatlarla tavsif etmişlerdir ki bu da, onlarca, Allah'ın eş ve çocuk edinmiş olması iddiasıdır. İşte bundan ötürü Allah peygamberlerinin huzurunda, **Hz. İsa** (a.s)'ya verdiği nimetleri tek tek saymıştır. Bu şekilde saymanın gayesi, hristiyanları azarlamak ve bu kötü sözlerinden ötürü ayıplamaktır. Çünkü **Hz. İsa** (a.s)'ya verilen nimetlerin her biri, **Hz. İsa**'nın bir ilah değil, bir kul olduğuna delâlet etmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de **Hz. İsa** (a.s) hakkında böyle bir naklin yeralmış olmasının faydası, bu âyet indiği esnada mevcut olan hristiyanların dikkatlerini, sözlerinin çirkinliğine, mezheblerinin ve itikadlarının bozukluğuna çekmektir.

İKİNCİ MESELE

Âyette geçen إِذْ (o zaman) edatının, takdirin ذَاكَ إِذْقَالَ اللَّهُ "Sana diyorum, bu Allah'ın şöyle şöyle dediği zamandır" şeklinde olmasına göre, mübtedanın haberi olarak, mahallen merfû olabileceği gibi, اُذْكُرْ إِذْ قَالَ اللَّهُ "Allah'ın şöyle şöyle dediği zamanı hatırla..." takdirinde de olabilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki إِذْ قَالَ اللَّهُ ifadesi, muzârî değil de, mâzî sîgası ile gelmiştir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Kıyâmetin olmuş, bitmiş ve gerçekleşmiş gibi, yakın olduğunu göstermek için böyle gelmiştir. Zira her gelecek, yakındır. Yine gelme zamanı

yaklaştığında أَتَى الْجَيْشُ فُلَانٌ "Ordu geldi" denilir. Nitekim, *"Allah'ın emri geldi"* (Nahl, 1) buyurulmuştur.

b) Bu şimdiki zamanın hikâyesi uslûbu ile gelmiştir. Bunun bir benzeri, insanın arkadaşına, "Sanki, sen bizimle idin. Biz falanca beldeye girdik. Orada şu işi yaptık. Derken birisi bağırdı, sen de beni bırakıp, ona icâbet ettin" demesi gibidir. Bunun Kur'ân'da benzeri misaller de: *"Onları can kaygısına düştükleri vakit görmelisin. Artık onların kaçacak yerleri de yoktur"* (Sebe', 51); *"Melekler o kâfirlerin yüzlerine ve arkalarına vura vura canlarını alırken görmeliydin"* (Enfal, 50) ve *"O zalimler Rablerinin divanında mevkûf dururlarken, sen bir görmelisin..."* (Sebe, 31) âyetleridir. Bütün bu âyetlerde, ifade, bizim de belirttiğimiz gibi, şimdiki zamanın hikâyesi olarak getirilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ hitabındaki "İsâ" kelimesinin, bir muzaf ile tavsif edilmiş, müfred bir münâdâ olduğu için "ref" mahallinde olması veya izâfet niyeti ile "nasb" mahallinde olması caizdir. Buna göre اِبْنُ kelimesi te'kîd için getirilmiştir. Böyle olan her yerde, her iki vecih de câizdir. Meselâ, يَا زَيْدُ بْنُ عَمْرٍو ve يَا زَيْدَبْنَ عَمْرٍو münâdâlarında olduğu gibi. Nahivciler, birinci ismin merfû ve mansûb olması şekli üzere يَا حَكَمُ ابْنُ الْمُنْذِرِ ابْنِ الْجَارُودِ misalini söylemişlerdir.

BEŞİNCİ MESELE

Hz. İsa'nın Üzerindeki İlahî Nimetler

Âyetteki نِعْمَتِي عَلَيْكَ ifâdesi ile, cem'i (nimetler) manası murad edilmiştir. Bu tıpkı, *"Allah'ın nimetini, (yani nimetlerini) saymak isteseniz sayamazsınız"* (Nahl, 18) âyetinde olduğu gibidir. Bu, cins isim manasına elverişli bir izafet terkibi olduğu için câiz olmuştur.

Onu Ruhu'l-Kudüs İle Desteklemesi

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. İsa'ya olan nimetini şu şeylerle açıklamıştır:

1) إِذْ أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ *"Hani ben seni Ruhu'l-Kudüs ile desteklemiştim"* âyetinin ifade ettiği nimet... Bu ifade ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Ruhu'l-Kudüs, Cebrâil (a.s)'dir. Rûh, Cebrâil; Kudüs ise Allah Teâlâ'dır. (Yani Allah'ın Cebrâil'i demektir.) Yüce Allah, sanki Cebrâil (a.s)'in şanını yüceltmek için onu kendisine muzaf kılmıştır.

b) Ruhlar, mahiyetleri bakımından farklıdırlar. Bazıları, temiz ve nurânîdirler. Bazıları pis ve zulmânidirler. Bazıları, aydınlık; bazıları bozuk ve bulanık; bazıları seçkin; bazıları da değersiz ve ehemmiyetsizdirler. İşte bundan ötürü Hz. Peygamber

(s.a.s), اَلْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ *"Ruhlar, bir araya getirilmiş ordulardır (çeşit çeşit gruplardır)"*(54) buyurmuştur. Hak Teâlâ temiz, nurânî, aydınlık, yüce ve seçkin bir ruhu **Hz. İsa**'ya vermiştir. Birisi: "Bu âyet, **Hz. İsa**'nın, Cebrâil veyahut da Allah'tan olan bir rûh ile desteklendiğine delâlet ettiğine göre, bu husus mu'cizelerin, peygamberlerin doğruluğuna delâlet etmesi hususunu zedeler. Çünkü biz, Cebrâil (a.s)'in ismetini (günahsız olduğunu) bilmezden önce, onun halkı iğvası ve saptırması karşısında, **Hz. İsa** (a.s)'ya yardımcı olduğunu mümkün görüyoruz. Binaenaleyh Cebrail (a.s)'in ismeti bilinmediği müddetçe, bu soru zâil olmaz. **Hz. İsa** (a.s)'nın peygamberliği iyice bilinemeyince de, Cebrail (a.s)'in ismet sıfatı ile muttasıf olduğu bilinmez. Bu, bir devr-i fasidi gerektirir?" diyebilir.

Buna şu şekilde cevap verilir: "Bizim prensiplerimizde sabittir ki, yaratıcı sadece Allah'tır. İşte bu asıl prensip ile, böyle bir soru zâil olur."

Hem Bebeklik Hem Kemal Çağında Konuşma

2) تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا *"Beşikte iken de, yetişkin iken de sen insanlara konuşuyordun"* âyetinin ifade ettiği nimet.. **Hz. İsa** (a.s)'nın beşikte iken konuşması, Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Onlar) dediler ki "Biz, henüz beşikte bulunan bir sabî ile nasıl konuşuruz?" (İsa) dedi ki: "Ben gerçekten Allah'ın kuluyum. O, bana kitabı (İncil'i) verdi. Beni peygamber yaptı"* (Meryem, 30-31) âyetlerinde anlatılmıştır. **Hz. İsâ**'nın yetişkin iken konuşmasını da, tefsir etmekte olduğumuz âyet anlatmaktadır. Buna göre bu ifâdenin mânası, "**Hz. İsa**, onlara bu iki vakitte de, sözünü değiştirmeksizin, hem bebek iken, hem de yetişkin bir insan iken konuştu" şeklindedir. İşte bu, **Hz. İsa** (a.s)'ya has olan şerefli bir özelliktir. Ne ondan önce, ne de ondan sonra hiçbir peygambere bu nasîb olmamıştır.

Kitap ve Hikmetin Verilmesi

3) وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَاةَ وَالْإِنجِيلَ *"hani sana kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretmiştim..."* âyetinin ifade ettiği nimet... Âyetteki "Kitâb" kelimesi ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Bundan murad, kitâbet, yani yazı yazmadır.

b) Bundan kastedilen, cins olarak kitaplardır. Çünkü insan ilk önce kolay ve kısa kitapları öğrenir. Daha sonra bunlardan daha yüksek ve zor kitaplara yükselir. "Hikmet" ise, nazarî ve amelî ilimler demektir.

(54) Müslim, Birr, 159-160 (IV/2031-2032).

Allah bundan sonra Tevrat ve İncil'i zikretmiştir. Bu hususla ilgili olarak şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Allah Teâlâ, bu iki kitabı, "kitab" kelimesinden sonra, son derece kıymetli olduklarını belirtmek için ayrıca zikretmiştir. Bu tıpkı, *"Namazlara ve orta namaza devam edin"* (Bakara, 238) ve *"hatırla o zamanı ki biz peygamberlerden misaklarını almıştık. Senden de, Nûh'dan da..."* (Ahzab, 7) âyetlerinde olduğu gibidir.

b) Bu, en kuvvetli olan görüştür. Bu görüşe göre, semâvî kitapların sırlarına muttalî olmak, ancak çeşitli şer'î ilimler ile, âlimlerin anlattıkları zâhirî ve aklî ilimlere dalmış olanlar için mümkündür. Binaenaleyh burada "Tevrât'ı ve İncil'i" ifâdesinin yer alması, ancak büyük peygamberlerin muttali olabileceği sırlara bir işarettir.

Çamurdan Yapılan Kuşları Uçurma Gibi Mû'cizeler

4) وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي *"hani benim iznim ile, çamurdan bir kuş suretinin benzerini yaratıyordun (yapıyordun) ve içine üflüyordun da, benim iznim ile o bir kuş oluveriyordu"* âyetinin ifade ettiği nimet... Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Nâfi, kelimeyi طَائِرًا ; diğerleri ise طَيْرًا şeklinde okumuşlardır. طَيْر kelimesi, ضَأْن (koyunlar) ضَائِن (koyun) ve رَكْب (süvariler), رَاكِب (suvari) kelimelerinde olduğu gibi, طَائِر (kuş) kelimesinin çoğuludur.

İKİNCİ MESELE Allah Teâlâ burada, فَتَنفُخُ فِيهَا *"Onun içine üflüyordun..."* buyurmuş, Al-i İmran'da ise Hz. İsa (a.s)'nın ağzından فَأَنفُخُ فِيهِ *"(ve ona üflüyorum"* (Al-i İmran, 49) buyurmuştur. (Niçin?)

Cevap: Âyetteki كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ ifadesi, "bir kuş suretinin benzeri bir suret yapıyordun" manasınadır. Buna göre, فِيهَا ifadesindeki müennes zamir, kâf edatına râcîdir. Çünkü bu kâf, Hz. İsa'nın yaptığı ve içine üflediği kuş suretinin (heyetinin) sıfatıdır. Bu zamir, tayr kelimesine muzaf olan "hey'et" kelimesine râcî değildir. Çünkü bu, Hz. İsa'nın yapıp üflediği "hey'et" değildir. Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki. "Kâf, bu kuş suretinin (hey'etinin) benzeri olan (mahzûf) bir "hey'et" kelimesine delâlet ettiği için mana bakımından müennes, zahirine de müzekkerdir. Durum böyle olunca, bazan müzekker bazan müennes olarak kâf'a, zamirin râcî olması câizdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Allah Teâlâ, çamurun, kuş suretine sokulması meselesi ile, bu suretin canlı bir kuşa dönüşmesi meselesinde kendinin izni olmasına dikkat çekti. Âyetteki, بِإِذْنِي *"Benim iznim*

ile...'' kelimesini, meydana gelen bu işin **Hz. İsa**'nın kudreti ve yaratması ile değil, kendisinin kudreti ve yaratması ile olduğunu te'kid etmek için iki kere getirdi.

Â'ma (Görmeyen) ve Abraşı İyileştirme

5) وَتُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ بِاِذْنِى *''Anadan doğma kör olanı ve abraşı yine benim iznimle iyi ediyordun''* âyetinin ifade ettiği nimet... Anadan doğma kör olanın ve abraş olanın iyileştirilmesi meselesi bilinen bir hususdur.

Halil: '' اَكْمَهُ anasından kör olarak doğan, اَعْمَى ise, sonradan kör olan manasınadır'' demiştir.

Ölüleri Diriltmesi

6) وَاِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتٰى بِاِذْنِى *''Hani ölüleri benim iznimle (hayata) çıkarıyordun''* âyetinin ifade ettiği nimet... Bu, ''ölüleri kabirlerinden, benim iznim ile, yani sen dua ederken ve ölüye ''Allah'ın izni ile kabrinden çık (diril)'' derken, bunu benim gerçekleştirmem ile, diri olarak çıkarıyordun'' demektir. **Hz. İsa** (a.s)'nın bu fiilleri hakkında, ''Allah'ın izni''nin zikredilmesi, fiillerin aslının Allah'a izafe edilmesi manasındadır. Bu tıpkı, *''Allah'ın izni olmadıkça, hiçbir can ölemez''* (Al-i İmran, 145) âyetinde ifade edildiği gibidir. Bu, ''O nefsin (canın) ölümü, ancak Allah'ın, onun için ölümü yaratması ile olabilir'' demektir.

Yahudilerin Komplosundan Allah'ın Onu Koruması

7) وَاِذْ كَفَفْتُ بَنِى اِسْرَائِيلَ عَنْكَ اِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ *''Hani İsrailoğullarının (elini), senden çekmiştim, kendilerine apaçık mu'cizeler getirdiğin zaman...''* âyetinin ifade ettiği nimet... Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE *''Kendilerine apaçık mu'cizeler getirdiğin zaman...''* ifadesi ile, yukarıda geçen (sayılan) mu'cizelerin kastedilmiş olması muhtemeldir. Buna göre, ''el-Beyyinât'' kelimesinin başındaki elif-lâm, ''ahd'' (malum mânası) ifade eder. Bunun, beyyinat cinsini ifade eden, (yani cins için olan) elif-lâm olması da muhtemeldir.

İKİNCİ MESELE Rivayet olunduğuna göre, **Hz. İsa** (a.s), akıllara durgunluk veren bu mu'cizeleri gösterince, yahudiler O'nu öldürmeye niyetlendiler de, Cenâb-ı Hak, göğe çekmek suretiyle O'nu onlardan kurtardı.

Daha sonra فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ *''Onlardan kâfir olanlar, ''Bu apaçık bir sihirden başka birşey değildir'' demişlerdi''* buyurulmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Sihr ve Sahir (سحر ve ساحر) Kelimelerinin Kıraati

Hamza ve Kisâî; gerek bu âyette, gerekse Yunus, Hûd ve Saff sûrelerinde geçen "sihir" kelimelerini, elifli olarak Sâhir (sihirbaz) şeklinde; **İbn Âmir** ile **Âsım**, sadece Yunus sûresindekini elifli olarak; diğer kıraat imamları ise hepsini de elifsiz olarak sihr (sihir) şeklinde okumuşlardır. Bunu, "sâhir" şeklinde okuyanlar, Peygamber'e; "sihir" şeklinde okuyanlar ise, peygamberin getirdiği şeylere işaret etmek istemişlerdir. Her iki şekildeki kıraat da güzeldir. Çünkü bunlardan her ikisi de, daha önce zikredilmektedir.

Vâhidî (r.h) şöyle der: "Benim tercihim, sihr şeklindeki kıraattir. Zira "sihr" kelimesi, hem hadise, hem de şahıs için kullanılabilir. Bunun bir hadise için kullanılması hususu açıktır. Şahıs için kullanılmasına gelince, mesela sen, büyü sahibi (büyücü) manasını murad ederek, هٰذَا سِحْرٌ "Bu adam sihirdir" diyebilirsin. Bu tıpkı, *"Fakat birr (yani bârr, iyi kimse), Allah'a iman edendir..."* (Bakara, 177) âyetinde olduğu gibidir. Nitekim şair de, فَإِنَّمَا هِيَ إِقْبَالٌ وَ إِدْبَارٌ *"Dünya hayatı bazan bir yüze gülme, "İkbal"; bazan da bir arka çevirme, "İdbâr"dır. (Yani, "bazan insanın yüzüne güler, bazan da ona sırt çevirir")* demiştir.

İKİNCİ MESELE

İmdi şayet, "Allah Teâlâ, **Hz. İsa**'ya olan nimetlerini saymıştır. Halbuki kâfirlerin, **Hz. İsa** (a.s) hakkındaki *"Bu apaçık bir sihirden başka birşey değildir"* sözleri, nimetlerden biri değildir. O halde, Allah Teâlâ ne hikmetle bunu burada zikretmiştir?" denilir ise şöyle cevap verilir: "Her nimet verilene haset edilmiştir" sözü, meşhur darb-ı mesellerdendir. Kâfirlerin, **Hz. İsâ** (a.s)'yı bu sözle tenkid etmeleri, Allah'ın O'na verdiği nimetlerin çok büyük olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh işte zikrettiğimiz bu sebepten öturü, nimetlerin sayıldığı sırada, kâfirlerin (hasedlerinden dolayı söyledikleri) bu sözün zikredilmesi de yerinde ve güzel olmuştur.

8) وَإِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي قَالُوا آمَنَّا وَاشْهَدْ بِأَنَّنَا مُسْلِمُونَ *"Hani Havarilere, "Bana ve Rusûlüme iman edin" diye vahyetmiştim. "İman ettik, hakikî müslümanlar olduğumuza sen de şahid ol" demişlerdi"* (Mâide, 111) âyetinin ifade ettiği nimet.. Vahyin ne mânaya geldiği daha önce anlatılmıştı. Binaenaleyh âyette bahsedilen "Havariler"in peygamber olduğunu söyleyenler bunun peygamberlere yapılan çeşitten bir vahiy olduğunu; onların peygamber olmadıklarını söyleyenler ise, bunun, "ilham ve kalbe ilkâ edilen şey" manasına olduğunu söylemişlerdir. Bu tıpkı, *"Musâ'nın annesine, "Onu emzir..." diye vahyettik"* (Kasas, 7) ve *"Rabbin bal arısına vahyetti ki..."* (Nahl, 68) âyetlerinde geçen "vahiy" gibidir. Cenâb-ı Hak, bu hususu, nimetleri sayma sadedinde getirmiştir. Çünkü insanın, diğer insanlar nezdinde sözünün kabul edilmesi ve kalblerinde sevgi kazanması, Allah'ın insana en büyük nimetlerinden biridir. Allah Teâlâ, bunu Havârilerin kalbine ilham ettiğinde, onların

iman edip müslüman olduklarını bildirmiştir. Bu âyette "iman"ı, "İslam"dan önce zikretmiştir. Çünkü iman, kalbe âit bir vasıftır. islâm ise zâhiren boyun eğip itaat etmekten ibarettir. Yani, "onlar hem kalbleri ile iman ettiler, hem de zâhiren inkiyâd ettiler" demektir.

İmdi eğer, "Hak Teâlâ, (110.) âyetin başında, *"Hem senin üzerindeki, hem de ananın üzerindeki nimetimi hatırla"* buyurmuştur. Sonra, Hak Teâlâ'nın zikretmiş olduğu bütün nimetler **Hz. İsa**'ya tahsis edilmiş olup, bunlardan hiçbirinin **Hz. İsa**'nın annesiyle alâkası yoktur" denilirse, biz deriz ki: Çocuk için meydana gelen, tahakkuk eden bu yüce nimetler ve kıymetli derecelerin hepsi, zımnen ve ikinci derecede olarak, anne için de söz konusudr. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, *"Meryem'in oğlunu da, anasını da bir âyet kıldık..."* (Mü'minun, 50) buyurmuştur. Böylece, bu ikisinden herbirinin diğerleriyle çok sıkı münasebeti olduğu için, Allah onların ikisini birden tek bir âyet kabul etmiştir. Rivayet olunduğuna göre Allah Teâlâ **Hz. İsa**'ya, *"üzerindeki nimetimi hatırla"* dediğinde, **Hz. İsa,** kıldan yapılmış elbise giyiniyordu, bitki yiyordu, ertesi gün için herhangi bir şey biriktirmiyor ve "her günün rızkı, o günle beraberdir; harâb olacak evi, ölecek çocuğu olmayan herkes için, nerde akşam orda sabah..." diyordu.

* *
*

Havarilerin Gökten İnen Sofra İstemeleri

إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ ۖ قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾

"Hani havariler: "Ey Meryem oğlu İsa, Rabbin bizim üstümüze gökten bir sofra indirebilir mi?" demiş, o (da): "Eğer inanmış kimselerseniz, Allah'dan korkun" demişti"

(Mâide, 112).

إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ

"Hani havariler: "Ey Meryem oğlu İsa, Rabbin bizim üstümüze gökten bir sofra indirebilir mi?" demiş..." buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, إِذْ قَالَ ifadesinin terkîbteki yeri hususunda şu iki takdir yapılmıştır:

a) أَوْ حَيْثُ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ "havariler.. dediğinde, ben havarilere ilham ettim..." şeklinde...

b أُذْكُرْ إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ "Havarilerin... dediği vakti hatırla.." şeklinde...

İKİNCİ MESELE

Kisâî, هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ kelimesini, tâ harfiyle; رَبُّكَ kelimesini de nasb ile, lâm harfini tâ'ya idğam ederek, هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبَّكَ "(Ey İsa), Rabbinden... isteyebilir misin?" şeklinde okumuştur. Bu idğâmın sebebi şudur: Lâm ile tâ harflerinin mahreçleri birbirine yakınçlır. Çünkü bu iki harf de dilin ucundan ve "senâyâ" dişlerinin kökünden çıkarlar. Bu harflerin, mahreçlerinin birbirlerine yakın olması sebebiyle, idğâm edilmesi yerinde ve güzeldir. Bu kıraat, **Hz. Ali** ve **İbn Abbas**'tan rivayet edilmiştir. **Hz. Aişe** (r.anha)'nin de, "Onlar (havarîler), "Rabbin muktedir olabilir mi?" mânasını kastetmeyecek kadar Allah'ı tanıyorlardı. Havariler (böyle değil de), "Sen Rabbinden isteyebilir misin?" demişlerdir" dediği rivayet edilmiştir. **Muaz İbn Cebel**'den de, Allah'ın Resûlü, fiili tâ ile; رَبُّكَ kelimesini de mansub olarak هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبَّكَ şeklinde okuttuğu rivayet edilmiştir.

Diğer kıraat imamları ise, fiili yâ harfiyle; رَبُّكَ kelimesini bâ harfini merfû ve de idğam yapmaksızın, هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ şeklinde okumuşlardır.

Birinci kıraate göre bu ifâdenin mânası, "Rabbinden isteyebilir misin?" şeklinde olur. Bu şekilde okuyanlar, bu kıraatin ikinci kıraatten daha evlâ olduğunu söylemişlerdir. Zira bu kıraat, onların, **Hz. İsa**'nın gücü ve kudreti hususunda şüphe etmiş olmalarını gerektirir. İkinci kıraat ise, onların, Allah'ın kudreti hususunda şüphe etmiş olmalarını gerektirir.. Şüphesiz ki birinci kıraat ikincisinden daha uygundur.

Havârîlerin Kudret-i İlahiyeden Şüpheleri Olamazdı

İkinci kıraate gelince, böyle okunması halinde, ortaya şöyle bir problem çıkar: Allah Teâlâ, o havârîlerin, *"İman ettik. Hakîkî müslümanlardan olduğumuza sen de şahid ol" demişlerdi"* (Mâide, 112) dediklerini nakletmiştir. Halbuki, onların iman etmiş olmalarından sonra, onların, Allah'ın buna gücünün yeteceği hususunda şüphe etmiş kimseler olduklarının söylenmesi nasıl caiz olabilir?

Buna birkaç yönden cevap verebiliriz:

1) Allah, onları iman edip müslüman olmakla tavsif etmemiş, aksine onların bu iki şeyi (imanı ve İslâm'ı) iddiâ edip öne sürdüklerini nakletmiş, sonra da buna, yine onlardan bir nakil olarak, *"Rabbin bizim üstümüze gökten bir sofra indirebilir mi?"*

dediklerini ilâve etmiştir. Bu da, onların, şekke düşüp bu hususta tereddüd ettiklerini gösterir. Çünkü böyle bir söz, imanı mükemmel olan bir kimseden sadır olmaz.. Hem onlar, *"ve senin, bize hakikaten doğru söylediğini bilelim..."* (Mâide, 113) demişlerdir ki bu da, onların kalblerinde bir hastalığın bulunduğuna delâlet eder. **Hz. İsa**'nın onlara, *"Eğer inanmış kimselerseniz, Allah'dan korkun"* demesi de, onların iman hususunda kâmil olmadıklarına delâlet eder.

2) Onlar mü'min idiler, ancak ne var ki bu mucizeyi, kalbleri iyice mutmaîn olsun diye talep etmişlerdir. Bu tıpkı **Hz. İbrahim** (a.s)'in وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي *"Fakat kalbim mutmaîn olsun diye..."* (Bakara, 260) demesi gibidir. Zira, bu nevi mucizeleri görüp müşahede etmek, hiç şüphe yok ki, gönüllerde bir itminân meydana getirir. İşte bu sebepten dolayı havariler, وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا *"kalblerimiz yatışsın..."* (Mâide, 113) demişlerdir.

3) Bu sözden maksad, bunun, hikmet açısından câiz olup olmadığını sormaktır. Bu böyledir, zira Allah'ın fiilleri çeşitli hikmet vecihlerini görüp gözetmeye dayanınca, bu çeşitli hikmet vecihlerinden herhangi birisinin tahakkuk etmediği yerde, fiil imkânsız olur. Çünkü, hikmet bakımından ters olan birşey, kudret bakımından da ters gibi olur. Bu cevap, **Mu'tezile**'nin görüşüne göredir.

Ama bizim görüşümüze göre bu, "Allah Teâlâ, buna hükmeder mi? Bunun vukû olacağını bilir mi? Zira, eğer o buna hükmetmez, vukûunu da bilmezse, bu şey Allah'ın gücü dahilinde olmayıp muhal, imkânsız olur. Çünkü, malum olmayan şey "makdûr" da değildir" mânasına hamledilmiştir.

4) **Süddî**, هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ ifadesinin, هَلْ يُطِيعُكَ رَبُّكَ إِنْ سَأَلْتَهُ "Şayet, ondan bunu istersen, Rabbin sana itâat eder mi?" mânasına geldiğini söylemiştir. Bu, اِسْتَطَاعَ fiilinin, أَطَاعَ (itaat etti) mânasına kullanılıp, sîn harfinin de zâid kabul edilmesi görüşüne dayanır.

5) Âyet-i kerîmede geçen رَبّ kelimesiyle murad edilen, belki de Cebrâil'dir. Çünkü Cebraîl (a.s) de, **Hz. İsa**'yı eğitmiş ve ona çeşitli yardımlarda bulunmuştur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, Mâide 110 âyetinin baş kısımlarında, *"Hani ben seni Cebrail ile desteklemiştim"* buyurmuştur. Yani, "Sen, Cebraîl'in seni eğitip, sana çeşitli ikramlarda bulunduğunu iddia ediyorsun. Binâenaleyh o, sana gökten bir sofra indirebilir mi?" demektir.

b) Onların bu sorudan maksatları, bu hususta şüphe etmiş olmalarından ileri gelmemiştir. Aksine onların bundan maksatları, Allah Teâlâ'nın bunu yapabilmesinin son derece açık ve net olduğunu takrir edip ortaya koymaktır. Bu tıpkı, bir kimsenin, bir fakirin, âcizin elinden tutup da, "Hükümdar bu gibileri doyurmaya muktedir değil midir?" demesine benzer.. Onun bu sorudan maksadı, bunun çok açık ve sarih

olduğunu; aklı olan hiç kimsenin bu hususta şüphe etmesinin caiz olmayacağını ortaya koymaktır.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Maide Kelimesinin Manası

Zeccâc, " اَلْمَائِدَةُ kelimesi, "hareket etti" manasına gelen مَادَ – يَمِيدُ fiilinden, فَاعِلَةٌ kalıbında bir kelimedir. Binaenaleyh sofra, üzerinde olan ile sallandığı için, اَلْحَائِدَةُ adını almıştır" demiştir.

İbnu'l-Enbari ise şu izahı yapmıştır: "Sofraya maide adı verilmiştir; zira bu sofra bir bağıştır. Bu, Arapların, bir kimse bir kimseye iyilik yaptığında, مَادَ فُلَانٌ فُلَانًا يَمِيدُهُ مَيْدًا demelerinden iştikak etmiştir. Bu görüşe göre mâide, atıyye, bağış mânasına gelen meyd masdarından, "fâile" kalıbında bir kelimedir."

Ebû Ubeyde de şöyle demiştir: Mâide kelimesi, ism-i fail kalıbında olup, ism-i mefûl mânasındadır. Bu tıpkı, عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ *"hoşnut bir yaşayış..."* (Karia, 7) âyetinde olduğu gibidir. Kelimenin aslı, مَمِيدَةٌ olup, sahibine verilmiş bir bağıştır. Yani "O, onu ona verdi ve onunla ona ihsanda bulundu" demektir. Araplar, bir kimse bir kimseye iyilikte bulunduğunda, مَا دَنِي فُلَانٌ يَمِيدُنِي derler...

Daha sonra gelen, قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *"Eğer inanmış kimselerseniz, Allah'dan korkun"* buyruğu hakkında şu iki izah yapılmıştır:

a) **Hz. İsa**, "Mucizeyi tayin etme hususunda Allah'dan korkun. Zira sizin bu yaptığınız, işi yokuşa sürme ve tahakkümdür; bu ise, Rabbın huzurunda kul tarafından yapılmış büyük bir suçtur. Hem bu, daha önce gösterilen birçok mucizeden sonra yeniden bir mucize talep etmek demektir ki, bu da büyük bir suçtur" demiştir.

b) Allah Teâlâ onlara, bu gayelerinin gerçekleşmesine vesile olsun diye, takvâ ile emretmiştir. Bu, *"Kim Allah'dan korkarsa, (Allah) ona bir çıkış yeri ihsan eder ve onu, hatırına gelmeyecek bir cihetten rızıklandırır"* (Talâk, 2-3) ve: *"Ey iman edenler, Allah'dan korkun, O'na vesîle arayın..."* (Mâide, 35) âyetlerinde olduğu gibidir. *"Eğer inanmış kimselerseniz.."* buyruğuna gelince bu, "Eğer Cenâb-ı Hakk (c.c)'ın sofrayı indirmeye muktedir olduğuna inanıyorsanız, takvânız bu gayenizin gerçekleşmesine vesile olsun diye, Allah'tan korkunuz..." demektir.

* *
*

Havârîlerin İtminan İçin Sofra İstemeleri

قَالُوا نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ أَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿١١٣﴾

"Dediler ki: "İstiyoruz ki biz de ondan yiyelim, kalblerimiz mutmain olsun, senin bize gerçekten doğru söylediğini bilelim ve biz de bunun üzerine şâhidlerden olalım"

(Mâide, 113).

Bu âyetin mânası şudur: O havarîler bunu talep edince, sanki İsâ (a.s) onlara: "Daha önce birçok mûcize geldi. Binâenaleyh artık o kesin mucizelerden sonra, böyle bir mucize isteme hususunda Allah'dan ittikâ edin" demiş de, onlar da cevaben: "Biz, bu sofrayı sırf bir mucize olsun diye değil, şu sebeplerin hepsinden dolayı istiyoruz:

1) Biz, bu sofradan yemek istiyoruz. Çünkü iyice acıktık ve yiyecek birşey elde edemedik.

2) Biz, Allah'ın kudretini delilleri ile biliyor isek de, böyle bir sofranın gökten inişini bizzat gördüğümüzde yakînî imanımız artar ve itminanımız o nisbette kuvvetlenir.

3) Biz, her ne kadar diğer mûcizelerle, senin doğru olduğunu biliyor isek de, bu mûcizeyi de görüp müşâhede ettiğimizde yakînimiz ve irfanımız artar, kalbî mutmainliğimiz kuvvet bulur.

4) Senin getirdiğin bütün mûcizeler, yeryüzü ile ilgilidir. Bu ise, semâvî bir mûcize olup, hem hayrette bırakıcı, hem de büyük bir mûcizedir. Biz bunu gördüğümüzde, bunun şâhidleri oluruz ve bu mûcize hususunda, onu görmeyen İsrâiloğulları yanında şahâdette bulunuruz ve bu mûcize ile, Allah'ın kudretinin mükemmelliğine ve senin peygamberliğine şâhidler oluruz" dediler.

* *
*

اَللّٰهُمَّ ve عِيد (Bayram) Kelimeleri Hakkında

قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا
وَآيَةً مِنْكَ وَارْزُقْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿١١٤﴾

"Meryem oğlu İsâ dedi ki: "Ey Allah'ım, Ey Rabbimiz, üstümüze gökten bir sofra indir ki bizim hem evvelkilerimiz hem sonrakilerimiz için bir bayram ve senden bir âyet (mûcize) olsun. Bizi rızıklandır. Sen rızık verenlerin en hayırlısısın"

(Mâide, 114).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE اَللّٰهُمَّ lafzı ile ilgili açıklama, Âl-i İmran sûresinde *"Ey mülkün sahibi Allah'ım, sen mülkü kime dilersen ona verirsin"* (Âl-i İmran, 26) âyetinin tefsirinde geçmişti. Buna göre اَللّٰهُمَّ tabiri nidâdır. رَبَّنَا (Ey Rabbimiz) ifâdesi de ikinci bir nidâdır. تَكُونُ لَنَا *"bizim ...için olan..."* kelimesi, مَائِدَةً (bir sofra) kelimesinin sıfatıdır, emrin cevabı değildir. **Abdullah İbn Mes'ûd** (r.a), bunu emrin cevabı kılarak تَكُنْ (olsun) şeklinde okumuştur.

Ferrâ şöyle demektedir: Başında emir fiil olan her nekire kelimeden sonra gelen fiil, hem meczûm, hem de merfû okunabilir. Meselâ, فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا يَرِثُنِي – يَرِثْنِي *"Binâenaleyh bana tarafından bir veli (bir oğul) ihsan et ki bana mirasçı olsun"* (Meryem, 5-6) ve فَأَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِي – يُصَدِّقْنِي *"onu da benimle beraber, beni tasdik eden bir yardımcı olarak gönder"* (Kasas, 34) âyetlerinde olduğu gibi... Âyetteki, *"hem evvelkilerimiz, hem sonrakilerimiz için bir bayram.."* ifâdesi, "sofranın indiği o günü hem biz, hem de bizden sonrakiler, kendisine saygı gösterdiğimiz bir bayram sayalım" demektir. Sofra pazar günü inmişti. Bundan dolayı pazar günlerini bir bayram (tatil) edindiler. عِيدٌ kelimesi Arapça'da, belli bir vakitte tekrar sana gelen şeye denir. Bu kelime, عَادَ – يَعُودُ – عَوْدًا (döndü) fiilinden alınmıştır. Her sene yeni bir sevinçle dönüp geldiği için, bayrama عِيدٌ denilmiştir. Âyette geçen, *"Senden bir mûcize (âyet) olsun"* ifâdesi, "Senin tevhîdine (birliğine) ve peygamberinin nübüvvetinin sıhhatine bir delil olsun" demektir. O'nun *"Bizi rızıklandır"* duası ise, "Bize, yiyebileceğimiz bir rızık ver. Sen, rızık verenlerin en hayırlısısın" demektir.

İKİNCİ MESELE Âyetteki bu tertip hakkında bir düşün. Zirâ havârîler, gökten gelecek bir sofra isterlerken, onu isteme hususunda birçok sebep zikretmişler, bunun başında da önce "yeme" sebebini getirerek, *"istiyoruz ki biz de ondan yiyelim"* (Mâide, 113) demişler, dinî ve manevî sebepleri geriye bırakmışlardır. Ama **Hz. İsâ** (a.s), bu sofrayı isteyip, sebeplerini sıralarken, önce dinî sebepleri söyleyip, yeme sebebini sonraya almıştır. Çünkü O, sözünün sonunda *"Bizi rızıklandır"* demiştir. İşte bunu iyice düşündüğünde, bir kısmının ruhânî, bir kısmının da maddeye mütemayil olmaları bakımından ruhların derece derece oluşları gözünün önüne serilir. Sonra **Hz. İsâ** (a.s)'nın, dini son derece saf, ruhu da alabildiğine aydınlık olduğu için, *"Bizi rızıklandır"* diyerek, rızıktan bahsedince, o sözle kalmamış, rızıktan rızık verene geçerek *"Sen rızık verenlerin en hayırlısısın"* demiştir. Buna göre âyetteki رَبَّنَا (Ey Rabbimiz) ifâdesi, Hak Subhânehû ve Teâlâ'nın adı ile başlama; *"üstümüze gökten bir sofra indir"* ifâdesi, zat'tan sıfatlara geçiş; *"Bizim hem evvelkilerimiz, hem sonrakilerimiz için bir bayram olsun"*

ifâdesi, birer nimet olmaları bakımından değil, nimeti veren Allah'dan sudûr etmeleri bakımından, rûhun nimetlerden dolayı sevinmesine bir işaret; *"senden bir âyet (mucize) olsun"* ifâdesi, bu sofranın, istidlâl ve tefekkür edebilecek kimselere bir delil olmasına bir işaret; *"Bizi rızıklandır"* ifâdesi de, nefse düşen paya bir işarettir. Bunların hepsi, Hazret-i Allah'dan inen şeylerdir. O halde bir bak, **Hz. İsa** (a.s), önce en şerefli olandan başlayıp nasıl kademe kademe daha aşağı doğru inmiştir. Daha sonra O, *"Sen rızık verenlerin en hayırlısısın"* demiştir ki bu da, yaratılmıştan Yaratan'a, Allah olmayandan, Allah'a; daha aşağıda olandan, daha yukarıda şerefli olana doğru yeniden bir yükseliştir. İşte bunu düşündüğünde, nurânî, ilahî ve aydınlık ruhların nasıl çıkıp indikleri hususunda bir işaret belirir. "Allah'ım, sen bizi böylesi olanlardan kıl."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Zeyd (İbn Sabit) (r.a) âyeti, ... يَكُونُ لَنَا عِيدًا şeklinde okumuştur. Bunun تكون şeklinde okunuşu, "âyet" lafzının mânasındaki müennesliktен ötürüdür.

* *
*

Gökten Sofranın İndirilmesi

قَالَ اللَّهُ إِنِّي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ ۖ فَمَن يَكْفُرْ بَعْدُ مِنكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَّا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِّنَ الْعَالَمِينَ ﴿١١٥﴾

"Allah dedi ki: "Ben onu sizin üzerinize elbette indireceğim. Artık (bundan) sonra içinizden kim nankörlük ederse, ben onu muhakkak ki âlemlerden hiç kimseyi azaplandırmadığım bir azap ile azaplandırırım"

(Mâide, 115).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Âmir, Âsım ve Nâfi, kelimeyi şeddeli olarak مُنَزِّلُهَا şeklinde; diğer kıraat imamları ise şeddesiz olarak مُنْزِلُهَا şeklinde okumuşlardır. Her iki şekil de, نَزَّلَ ve اَنْزَلَ fiillerine dayanan iki kullanıştır. Bunlardan şeddeli fiil, "tekrar tekrar indirme" mânasına, şeddesiz olanının da, "toptan bir defada indirme" mânasına geldiği söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE

"Artık, (bundan) sonra içinizden kim nankörlük ederse.." ifâdesi, "Artık o sofranın indirilmesinden sonra içinizden kim nankörlük ederse, ben onu muhakkak ki kâinatta hiç kimseyi azaplandırmadığım bir azap ile azaplandırırım" demektir. **İbn Abbas** (r.a), âyette bahsedilen azaptan maksadın, Allah'ın onları domuzlar hâline çevirmesi olduğunu söylerken; bu azabın onların maymunlara dönüşmesi olduğu veyahut da başka hiç kimsenin azab edilmediği bir çeşit azab olduğu da söylenmiştir. **Zeccâc**: "Bu azap, dünyevî peşin bir azap olabileceği gibi, âhirete bırakılmış bir azap olması da mümkündür" demiştir. Âyetteki *"âlemlerden"* tabiri, "Onların yaşadıkları zamanki âlemlerden" demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Denildiğine göre onlar, **Hz. İsâ**'dan bu sofrayı, su ve yiyecek bulunmayan bir çöle geldikleri zaman istemişlerdir. İşte bundan ötürü o havârîler, *"istiyoruz ki biz de ondan yiyelim"* (Mâide, 113) demişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimler, **Hz. İsâ** (a.s)'nın, bu sofrayı kendisi için mi, yoksa, her ne kadar zâhiren bunu kendisine nisbet ediyorsa da, kavmi için mi istediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Her ikisi de ihtimal dâhilindedir. Allah en iyi bilendir.

BEŞİNCİ MESELE

Sofranın İndirilmediğini İleri Sürenler

Alimler, bu sofranın inip inmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Meselâ **Hasan el-Basrî** ve **Mücâhid**, sofranın inmediğini söylemişler ve bu görüşlerine şu iki yönden istidlal etmişlerdir:

1) Bunlar, *"Ben onu muhakkak ki âlemlerden hiç kimseyi azaplandırmadığım bir azap ile azaplandırırım"* kavl-i ilâhisini duyunca, Allah'dan bağışlanmalarını talep etmişler ve "Biz bu sofrayı istemiyoruz" demişlerdir.

2) Sofranın, onların hem evvelkileri, hem de sonrakileri için bir bayram olacağı bildirilmiştir. Binâenaleyh eğer böyle bir sofra inmiş olsaydı, bu bayramın Kıyâmete kadar hep devam etmesi gerekirdi.

Müfessirlerin büyük bir çoğunluğu ise bu sofranın indiğini söylemişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Ben onu sizin üzerinize elbette indireceğim"* buyurmuştur. İşte bu ifâde, herhangi bir şarta bağlı olmaksızın o sofranın mutlaka indirileceği hususunda ilahî bir vaaddir. Binâenaleyh bu sofranın indirilmiş olması gerekir.

Hasan el-Basrî ile **Mücahid**'in birinci delillerine şöyle cevap verilir: "Âyetteki "Artık, (ondan) sonra içinizden kim nankörlük ederse, ben onu muhakkak ki... azaplandırırım" ifâdesi, *"Ben onu sizin üzerinize elbette indireceğim"* ifâdesi ile ilgisi olmayan müstakil bir şart-ceza cümlesidir."

Onların ikinci delillerine de şu şekilde cevap verilir: "O sofranın indiği gün, onların şerîatları üzere olan hem o günkü, hem de sonraki kimseler için bir bayramdır."

ALTINCI MESELE

Rivayet edildiğine göre, **Hz. İsa** (a.s) bu sofrayı Allah Teâlâ'dan istemek için duaya hazırlandığında, yünden (sûf'tan) yapılmış bir elbise giyindi ve sonra da: "Allah'ım bize indir..." diye duâ etti. Bunun üzerine, biri altta biri üstte iki bulut arasında, havârîlerin gözleri önünde, kırmızı bir sofra indi ve onların önüne geldi. Bunun üzerine **Hz. İsa** (a.s) ağlayarak, "Allah'ım, beni şükredenlerden kıl! Allah'ım, o sofrayı bir rahmet kıl ve başkalarına örnek olacak bir cezâ vesilesi kılma!" dedi ve onlara "ibadetçe en iyiniz kalksın, o sofrayı açsın, Allah'ın ismini anarak (besmele ile) ondan yesin." Bunun üzerine havârîlerin ileri geleni olan **Sem'ûn**, "Sen bunu yapmaya daha lâyıksın" dedi. Bunun üzerine **Hz. İsa** (a.s) kalktı, abdest alıp namaz kıldı ve ağlayarak sofrayı açtı, بِسْمِ اللّٰهِ خَيْرِ الرَّازِقِينَ "Rızık verenlerin en hayırlısı Allah'ın adı ile..." dedi. Ne görsünler, kılçıksız, pulsuz, kendinden yağ damlayan kızarmış bir balık... Baş tarafında tuz, kuyruk tarafında sirke... etrafında pırasa hariç her türlü sebze ve beraberinde beş yufka.. Bunlardan birinin içinde zeytin, birinde bal, üçüncüsünde tereyağı, dördüncüsünde peynir ve beşincisinde pastırma bulunuyordu. **Sem'un**, "Ey Allah'ın Rûhu (İsâ), bunlar dünya yiyeceklerinden mi, yoksa âhiret yiyeceklerinden mi?" deyince, **Hz. İsa** (a.s): "Bu, ikisinden de değil, fakat Allah'ın yüce kudretiyle yarattığı bir şeydir. Haydi istediğinizi yeyiniz ve Allah'a şükrediniz ki, Allah nimetini devam ettirsin ve fazlından artırsın" dedi. Havarîler de: "Ey Rûhu'llah, sen bize, bundan bir mûcize daha göstersen ya..." dediler. Bunun üzerine **Hz. İsa** (a.s): "Ey balık, Allah'ın izni ile diril" deyince, balık canlandı.. sonra da, "Eski haline dön!" deyince, o da kızarmış bir balık haline döndü. Sonra, sofra uçup gitti. Bundan sonraysa onlar, tekrar isyan ettiler; böylece de maymunlara ve domuzlara dönüştüler.

* *
*

Hz. İsa'dan Hristiyanların İnancının Sorulması

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَأَنتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَٰهَيْنِ مِن دُونِ اللَّهِ ۖ قَالَ
سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ ۚ إِن كُنتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ ۚ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ
مَا فِي نَفْسِكَ ۚ إِنَّكَ أَنتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١١٦﴾

"Allah: "Ey Meryem oğlu İsa, insanlara Allah'dan başka beni ve anamı iki tanrı edininiz diyen sen misin?" dediği zaman O, (şöyle) söyledi: "Seni tenzih ederim, hakkım olmadık bir sözü söylemem bana yakışmaz. Eğer onu söylediysem elbet bunu bilmişsindir. Benim içimde olan şeyi sen bilirsin. Ben ise senin zâtında olanı bilmem. Şüphesiz ki gaybları hakkıyla bilen sensin sen..."

(Mâide, 116).

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَأَنتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ

"Allah: "Ey Meryem oğlu İsa, insanlara Allah'dan başka beni ve anamı iki tanrı edininiz diyen sen misin?" dediği zaman" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyet, Hak Teâlâ'nın *"Allah o zaman şöyle diyecek: "Ey Meryem oğlu İsa, hem senin üzerindeki, hem ananın üzerindeki nimetimi hatırla..."* (Mâide, 110) ifâdesine atfedilmiştir. Buna göre, Allah bu sözü, **Hz. İsa** (a.s)'ya Kıyamet gününde söyleyecektir. Alimlerin bir kısmına göre de Cenâb-ı Hak bu sözü, **Hz. İsa**'yı göğe kaldırırken söylemiştir. Bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın ... إِذْ قَالَ اللَّهُ ifadesine tutunmuşlar ve إِذْ kelimesinin mazi hakkında kullanıldığını söylemişlerdir. Birinci görüş daha doğrudur; çünkü yüce Allah bu hadisenin peşinden, *"Bu (gün) doğru söyleyenlerin sadâkatları kendilerine fayda vereceği bir gündür"* (Mâide, 119) âyetini getirmiştir ki, bu günle Kıyamet günü murad edilmiştir.

Bunların إِذْ edâtına tutunmalarına gelince, bununla ilgili cevap daha önce geçmişti.

İKİNCİ MESELE

Hristiyanlar İçinde Kur'ân'ın Bildirdiği Şekilde İnananlar

Hak Teâlâ'nın *"İnsanlara, "Allah'dan başka beni ve anamı iki tanrı edininiz" diyen sen misin?"* ifâdesi hakkında şu iki soru bulunmaktadır:

a) Allâmu'l-guyûb (gayblerin bilicisi) olan Cenâb-ı Hakk'ın soru sorması nasıl uygun düşebilir?

b) Allah, **Hz. İsa**'nın bunu söylemediğini biliyordu; o halde daha niçin O'na bu şekilde hitap etmiştir?

Eğer, "O'nun bundan maksadı hristiyanları azarlamak ve onları kınamaktır" derseniz biz deriz ki: Nasâra'dan hiç kimse, Allah'ın ulûhiyyetini kabul etmeyerek, **Hz. İsa** ve **Meryem**'in ilâh olduklarını söylememiştir. O halde, onlardan hiçbiri bunu söylememişken, bu sözün onlara nisbet edilmesi nasıl caiz olabilir?

Bu sorunun **birinci şıkkına şöyle cevap** veririz: Bu, inkârî mânada bir istifhamdır ("..demedin değil mi?" mânasında).

İkinci şıkka şu şekilde cevap verilir: İlâh, yaratandır. Halbuki nasârâ, **Hz. İsa ve Meryem**'in elinde zuhûr eden mucizelerin yaratıcısının **Hz. İsa** ve **Meryem** olduğunu; Allah Teâlâ'nın ise, kesinlikle bunları yaratmadığına itikâd ederler. Durum böyle olunca, nasârâ şüphesiz "Bu mucizelerin yaratıcısının, **Hz. İsa** ve **Meryem** olduğunu; Allah Teâlâ'nın ise bunları yaratmadığını" söylüyorlardı. Bu sebeple onların, bazı şeyler hakkında Allah'ın o şeyin ilâhı olmadığı halde, **Hz. İsa** ve **Meryem**'in o şeyin ilâhları olduğunu kabul etmiş olmaları doğru olabilir. Böyle bir tefsir ve mânaya göre de, bu nakil ve rivâyet, yerinde ve sahih olmuş olur.

Daha sonra قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي اَنْ اَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ *"O (şöyle) söyledi: "Seni tenzih ederim, hakkım olmadık bir sözü söylemem bana yakışmaz"* buyurulmuştur.

سُبْحَانَكَ "seni tenzih ederim" ifâdesiyle ilgili gerekli açıklamayı, سُبْحَانَكَ لاَ عِلْمَ لَنَا (Bakara, 32) âyetinin tefsirinde yapmıştık.

Bil ki Allah, **Hz. İsa**'ya: *"Sen bunu dedin mi?"* diye sorduğunda, **Hz. İsa**, "Dedim" veya "demedim" şeklinde cevap vermemiş, aksine o, "hakkım olmadık bir sözü söylemem bana yakışmaz" demiştir. Halbuki böyle söylemek, hak değildir. O halde bu, "Benim bu sözü söylememin, bana yakışmayacağı.." neticesini verir.." demiştir. Cenâb-ı Hak, **Hz. İsa**'nın bu sözü söylemediğini beyan buyurunca, bu sözün ondan sadır olup olmadığı hususunu beyan etmeye başlamıştır. **Hz. İsa**, "Ben bunu demedim, söylemedim..." diyerek cevap vermemiştir. Çünkü böyle bir söz, kendisini tezkiye etme ve temize çıkarma yerine geçmiş olur, bu mânaya gelirdi.. Halbuki bu makam, huşû ve tevâzu makamıdır. Yine **Hz. İsa**: "Ben onu söyledim..." diye de cevap vermemiş; aksine bunu, Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi kuşatan ilmine havâle etmiştir.

İşte bu sebeple de **Hz. İsa**, اِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ *"Eğer onu söylediysem, elbet bunu bilmişsindir"* demiştir ki bu ifâde, gerek edep, gerekse Allah Teâlâ'nın huzurunda tevâzu ve alçak gönüllülüğünü, zilletini ortaya koyma ve bütün işleri Hak Subhânehu ve Teâlâ'ya havâle etme hususunda mübalağa ifâde eden bir sözdür.

تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلاَ اَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ *"Benim içimde olan şeyi sen bilirsin. Ben ise senin zâtında olanı bilmem"* buyurmuştur.

BİRİNCİ MESELE

Allah'ın Hz. İsa'dan Naklettiği Bu Söze Gelince

Müfessirler bu âyetin tefsirinde çok çeşitli ifâdeler kullanmışlardır:

a) "Sen benim gizlediğimi bilirsin, ben ise senin gizlediğini bilmem."

b) "Sen benim yanımda olanı bilirsin, ben ise senin katında olanı bilmem."

c) "Sen, benim gaybımda olanı bilirsin, bense senin gaybında olanı bilmem."

d) "Sen, dünyadayken benim tarafımdan yapılanı bilirsin; bense âhirette senden sadır olacak şeyleri bilemem.."

e) "Sen, benim söylediğimi, yaptığımı bilirsin; bense senin söylediğini ve yaptığını bilemem..."

İKİNCİ MESELE Mücessime bu ayette tutunarak, "Nefs, şahıs anlamına gelir. Bu ise, Allah'ın bir cisim olmasını gerektirir" demişlerdir.

Mücessimenin bu görüşüne şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) "Nefs", "zât" demektir. Nitekim aynı mânaya olarak, نَفْسُ الشَّيْءِ وَذَاتُ الشَّيْءِ "Bir şeyin kendisi; şeyin zâtı..." denilir.

b) Bu tabirden maksat, "Sen benim malûmatımı bilirsin, bense senin malûmatını bilemem" demektir. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak bu sözü "tıbâk" ve "müşâkele" yoluyla zikretmiştir ki, bu şekilde bir ifâde de sözün fasîhinden olan bir ifâdedir.

Daha sonra Allah Teâlâ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ *"Şüphesiz ki gaybları hakkıyla bilen sensin sen"* buyurmuştur ki bu ifâde de, daha önce geçen iki cümleyi, yani *"Eğer onu söylediysem, elbet bunu bilmişsindir"* ve *"Benim içimde olan şeyi sen bilirsin. Ben ise senin zâtında olanı bilmem"* cümlelerini tekîd etmektedir.

* *
*

Hz. İsa (a.s)'nın Gerçek Talimatı

مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ ۚ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ ۖ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ ۚ وَأَنْتَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١١٧﴾ إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ ۖ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١١٨﴾

"Ben onlara senin bana emrettiğinden başkasını söylemedim, (dediğim hep şu idi:) "Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin." Ben içlerinde bulunduğum müddetçe üzerlerinde bir kontrolcü idim. Fakat vaktâ ki sen beni aldın, üstlerinde gözcü yalnız sen oldun. Sen her şeye hakkıyla

şahidsin. Eğer onlara azap edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarındır. Eğer onları bağışlarsan, mutlak gâlip, yegâne hüküm ve hikmet sahibi olan da, hakikaten sensin sen..''

(Mâide, 117-118).

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. İsa**'dan naklen, مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلاَّ مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ *''Ben onlara, senin bana emrettiğinden başkasını söylemedim, (dediğim hep şu idi:) ''Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin''* buyurmuştur.

Bu âyette geçen, أَنْ lafzı, "en-i müfessire"dir. Müfesser olan ise, emredilen söze raci olan بِهِ lâfzındaki hâ (ـه) zamiridir. Buna göre kelamın takdiri, مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلاَّ قَوْلاً أَمَرْتَنِي بِهِ "Ben onlara ancak, bana emrettiğin sözü söyledim" şeklinde olur. Emredilen söz de, "Benim (Hz. İsa'nın) onlara, "Allah'a, benim ve sizin Rabbinize ibâdet edin" dememdir.." şeklinde takdir edilir. Bil ki aslolan, **Hz. İsa**'nın, "Ben onlara, ancak senin bana emrettiğin şeyi emrettim.." demesiydi.. Ancak ne var ki O, hem kendisini hem de Rabbini, aynı anda âmir (emreden) yapmamak için, güzel terbiye kaidelerine göre, "emretme" sözü yerine, "söyleme, deme.." ifâdesini tercih etmiştir. Aslolanın böyle olduğuna "en-i müfessire"nin zikredilmiş olması da delâlet etmektedir.

وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ *''Ben, içlerinde bulunduğum müddetçe, üzerlerinde bir kontrolcü idim''* buyurmuştur. Yani, "onların içinde bulunduğum sürece, onların yaptıklarına şehâdet ediyordum."

فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ *''Fakat vakta ki sen beni aldın, üstlerinde gözcü yalnız sen oldun.''*

Bu âyetin başında bulunan تَوَفَّيْتَنِي kelimesinden maksad **Hz. İsa**'nın göğe çekilmesi, alınmasıdır. Burada يَا عِيسَى إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ *''Ey İsa, şüphesiz ki seni öldürecek olan benim, seni kendi nezdime yükseltip kaldıracağım...''* (Âl-i İmrân, 55) âyetindeki mâna söz konusudur.

Zeccâc: كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ ifâdesinin mânası hakkında, "Onları muhafaza eden, onların hal ve hareketlerini görüp gözeten sendin" demiştir.

وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ *''Sen her şeye hakkıyla şahidsin.''* Yani, "Ben onların içinde bulunduğum sürece, benim şâhidim sensin. Ben onlardan ayrıldıktan sonra da, onların şahidi de sensin.." demektir. Mânanın böyle olması halinde, âyette geçen **şehîd** lafzı, şâhid mânasındadır. Bu kelimeyi görme, bilme ve şehâdet mânasında olan "söylemek" mânalarına hamletmek de caizdir. Bütün bu takdirlere göre **şehîd lafzı, hakîkî sıfatların isimlerindendir.**

إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *"Eğer onlara azâb edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarındır. Eğer onları bağışlarsan, mutlak gâlip, yegâne hüküm ve hikmet sahibi olan da hakikaten sensin sen!.."* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hz. İsa Müşriklerin Affını İster mi?

Âyetin mânası açıktır. Ama, bu ifâdeyle ilgili şöyle bir soru vardır: Allah Teâlâ şirki bağışlamadığı halde, **Hz. İsa**'nın *"eğer onları bağışlarsan"* demesi nasıl caiz olabilir? Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

a) Cenâb-ı Allah **Hz. İsa**'ya, *"..Allah'ı bırakıp da beni ve anamı iki tanrı edininiz diyen sen misin?"* (Mâide, 116) deyince, anlaşılmıştır ki, hristiyanlardan bazıları bu sözü ondan nakletmişlerdir. Bu küfrü ondan nakleden kimse kâfir değil, aksine bu nakilde yalan söylediği için günahkâr olmuş olur. Günahların affı ise caizdir. İşte bundan dolayı, Allah'ın onu affetmesi, bağışlaması istenmiştir.

b) Bizim itikadımıza göre, Allah-u Teâlâ'nın kâfirleri cennete; zâhid ve abidleri de cehenneme sokması caizdir. Çünkü mülk, O'nun mülküdür; hiç kimse O'na itiraz edemez. Bundan dolayı **Hz. İsa**, bu sözü söylemiştir. Bundan maksadı da, bütün işleri Allah'a havâle etmek; tecâvüz, haddi aşma ve itirazı da tamamen terketmektir. İşte bundan dolayı sözünü, *"Mutlak gâlip, yegâne hüküm ve hikmet sahibi olan da, hakikaten sensin sen.."* diye bitirdi. Bu söz şu anlama gelmektedir: "Sen, istediğini yapmaya kâdir ve her yaptığında hakîm olansın.. Hiç kimse sana itiraz edemez. Ben nerde, Rubûbiyyet hallerine dalmak nerde!.."

Âyette geçen *"Şüphesiz Allah, kendisine eş koşulmasını bağışlamaz.."* (Nisâ, 48) buyruğu hakkında deriz ki: Bize ve **Mu'tezile**'den Basralıların cumhuruna göre, Allah'ın şirki de bağışlaması mümkündür. Onlar şöyle demişlerdir: "Çünkü azab etmek, Allah'ın günahkar üzerinde bir hakkıdır. Azâbı düşürmek (bağışlama) ise, Allah için bir zarar olmadığı halde, günahkâr için bir faydadır. Binâenaleyh bunun "hasen" (güzel) olması gerekir. Fakat şeriatımızda naklî delil, böyle bir affın vâkî olmayacağına delâlet etmektedir. Belki de **Hz. İsâ** (a.s)'nın şeriatında böyle bir delil (âyet) mevcut değildi."

c) Hristiyanların bu kesimi, küfür (inkâr) olan bu sözü söyleyince, **Hz. İsâ** (a.s), onların bir kısmının bundan tevbe edebileceklerini farzedip, *"Eğer onlara azâp edersen..."* deyince, "(Allah'ım) sen o azâp olunacakların, küfür üzere öldüklerini biliyorsun. Binâenaleyh senin kulların oldukları için onlara azâp edebilirsin. Çünkü sen kullarından kâfir olan herkese azap edeceğini bildirdin. Yok eğer sen onları bağışlarsan, sen onların küfürlerinden tevbe ettiklerini bildiğin için, onları

bağışlamışsındır. Çünkü sen kâfirliğinden tevbe edip dönenlere mağfiret edeceğini bildirdin" demek istemiştir.

d) Bazı âlimlerin şöyle dediklerini zikrettik: "Allah Teâlâ, *"İnsanlara, "Allah'dan başka beni ve anamı iki tanrı edininiz" diyen sen misin?"* şeklindeki sözünü, **Hz. İsâ**'ya Kıyâmet günü değil, onu göğe çekerken söylemiştir. Buna göre, sorunun cevabı kolaydır. Zira, **Hz. İsâ** (a.s)'nın *"Eğer onlara azâb edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarındır"* sözünün mânası, "Eğer onları bu küfürleri üzere öldürür ve bundan dolayı azâp edersen, onlar senin kullarındır ve bu senin hakkındır. Yok eğer, onları tevfikinle küfrün karanlığından imanın aydınlığına çıkarıp, geçmiş günahlarını bağışladı isen, bu da senin hakkındır" şeklindedir. Bu mânaya göre, ortada bir müşkil yoktur.

İKİNCİ MESELE
Âyet Fasıklar Lehine Şefaate Delildir

Bazı âlimlerimiz, bu âyete dayanarak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, fasıklara (günahkârlara) şefaat edeceğine şöyle diyerek delil getirmişlerdir: *"**Hz. İsâ** (a.s)'nın, "Eğer onlara azâp edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarındır"* şeklindeki sözü, mükafaatı ve sevâbı haketmiş kimseler hakkında değildir. Çünkü onlara azap etmek uygun düşmez. Bu söz kâfirler hakkında da söylenmiş olamaz. Çünkü **Hz. İsâ** (a.s)'nın, *"Eğer onları bağışlarsan, mutlak gâlip, yegâne hüküm ve hikmet sahibi olan da, haktkaten sensin sen..."* sözü, kâfirler hakkında olamaz. Binâenaleyh bu âyet, bu sözün iman ehli kimselerden fâsık olanlar hakkında olduğuna delâlet eder." **Hz. İsâ** (a.s)'nın, fâsık (günahkâr) kimselere şefaat edeceği sâbit olunca, Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında bu, öncelikle sâbit olur. Çünkü bu ikisi arasında bir fark olduğunu söyleyen yoktur."

ÜÇÜNCÜ MESELE
Âyetin "el-Azîzu'l-Hakîm" Diye Bitmesinin İzahı

Vâhidî (r.h), **Abdullah İbn Mes'ud** (r.a)'ün mushafında, bu cümlenin, وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ "Eğer onları bağışlarsan, muhakkak ki sen, gafûr ve rahîmsin" şeklinde olduğunu rivâyet etmiştir. Aynı zamanda hocam olan merhum babamın şöyle dediğini işitmiştim: "Burada âyetin sonunda "azîz ve hakîm" sıfatlarının yer alışı, "gafûr ve rahîm" sıfatlarının yer almasından daha uygundur. Çünkü Allah Teâlâ'nın gafûr ve rahîm olması, muhtaç olan herkes için rahmeti ve mağfireti gerektiren bir mânayı ifâde eder. Ama O'nun azîz ve hakîm oluşu, mağfireti icâb ettirmez. Çünkü O'nun azîz oluşu, dilediğini yapıp istediğine hükmetmesini ve O'na karşı hiç kimsenin itirazda bulunamayacağını gösterir. Binâenaleyh Hak Teâlâ, azîz ve kulların kendisi üzerinde hak sahibi olmalarından münezzeh olup da, buna rağmen affettiğini bildirince, bu aftaki kerem; bağışlayıp rahmet etmesini gerektiren gafûr ve rahîm oluşundaki keremden daha mükemmel ve büyüktür." İşte bundan dolayı, babam (r.h) sözünü "Allah herşeyden azîz yani müstağnî olup, buna rahmeti ile hükmedince, bu daha mükemmel olur" şeklinde

söylemişti. Diğer bir kısım âlim de: "Eğer **Hz. İsâ** (a.s), "Sen gafûr ve rahîmsin" demiş olsaydı, bu "**Hz. İsâ**'nın onlara şefaatçi olabileceğini ihsâs ettirirdi. Ama o böyle demeyip, *"mutlak gâlip (aziz), yegâne hüküm ve hikmet sahibi (hakîm) olan da, haklkaten sensin sen..."* deyince, bu söz, **Hz. İsa**'nın maksadının, her şeyi Allah'a havale edip, bu konulara hiçbir bakımdan değinmeme olduğuna delâlet eder.

* *
*

قَالَ اللَّهُ هَٰذَا يَوْمُ يَنفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ ۚ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ۖ
رَّضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ۚ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١٩﴾ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا
فِيهِنَّ ۚ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٢٠﴾

"Allah dedi ki: "Bu, doğru söyleyenlerin doğruluklarının kendilerine fayda vereceği bir gündür. Altından ırmaklar akan cennetler onlarındır ki onlar orada ebedî ve dâimî kalıcıdırlar. Allah kendilerinden râzî olmuştur, kendileri de O'ndan râzî olmuşlardır. İşte bu, en büyük kurtuluştur. Göklerin yerin ve içlerinde ne varsa hepsinin mülkü Allah'ındır. O, her şeye hakkıyla kâdirdir"
(Mâide, 119-120).

"Allah dedi ki: "Bu, doğru söyleyenlerin doğruluklarının kendilerine fayda vereceği bir gündür" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Alimlerimiz, burada geçen gün lafzı ile, Kıyâmet gününün kastedildiği hususunda ittifâk etmişlerdir. Buna göre mâna, "Onların dünyada iken sâdık (özü-sözü doğru) olmaları, kendilerine Kıyâmet günü fayda verir" şeklindedir. Âyetten maksadın bu olduğuna delilimiz şudur: Kâfirlerin doğrulukları, Kıyâmette kendilerine fayda vermeyecektir. Baksana iblis, *"Şüphesiz Allah gerçek vaadde bulundu. Ben de size vaadettim, ama caydım"* (İbrâhim, 22) diyecektir. Fakat onun bu doğru sözü, kendisine fayda vermeyecektir. Bu âyet, Allah Teâlâ tarafından **Hz. İsâ** (a.s)'yı, *"Ben, onlara senin bana emrettiğinden başkasını söylemedim"* (Mâide, 117) şeklindeki sözü hususunda bir **tasdiktir.**

İKİNCİ MESELE

Kıraat imamlarının cumhûru, yevm kelimesini ref ile; **İmam Nâfi** ise nasb ile okumuştur. **Ebû Ubeyde** de bunu tercih etmiştir. Ref ile okuyuş hakkında, **Zeccâc** şöyle demiştir: Bu ifâdenin takdiri, هٰذَا الْيَوْمُ يَوْمُ مَنْفَعَةِ الصَّادِقِينَ "Bu gün, doğru kimselerin menfaatlendiği gündür" şeklindedir.

Zaman Zarfı Hakkında Güzel Bir İzah

Nasb ile okunuşa gelince, bunun birkaç izah şekli bulunmaktadır.

a) Bu kelime قَالَ fiilinin zarfı olmak üzere.. Buna göre ifadenin takdiri şöyledir: قَالَ اللّٰهُ هٰذَا الْقَوْلَ لِعِيسٰى يَوْمَ يَنْفَعُ "Cenâb-ı Hak bu sözü **İsa**'ya ...fayda verdiği gün söyledi..."

b) Bu kelâmın takdirinin şu şekilde olmasıdır: هٰذَا الصِّدْقُ وَاقِعٌ يَوْمَ يَنْفَعُ الصَّدِيقِينَ صِدْقُهُمْ "Bu sıdk ve doğruluk, doğruluklarının doğrulara fayda verdiği günde vaki olmuştur." Bu manaya göre zaman zarflarının, hadiselerden haber veren ifadeler kabul edilmesi de caizdir. Nitekim senin, اَلْقِتَالُ يَوْمَ السَّبْتِ "Cumartesi günü olan savaş..."; اَلْحَجُّ يَوْمَ عَرَفَةَ "Arefe günü olan hacc.." sözlerinde olduğu gibi.

c) **Ferrâ** şöyle demiştir: "İsim olmayan bir kelimeye izâfe edilen yevm kelimesi, يَوْمَئِذٍ kelimesinde olduğu gibi, feth üzere mebni olur."

Basralılar: "Bu yanlıştır, çünkü zarf ancak, mebnî bir kelimeye izafe edildiğinde mebnî kılınır. Nitekim **Nâbiğa**, عَلَى حِينَ عَاتَبْتُ الْمَشِيبَ عَلَى الصِّبَا *"Tutku ve meyiller hususunda (sebebiyle) yaşlılığı azarladığım zaman..."* demiş ve حِينَ kelimesini, mebnî olan عَاتَبْتَ kelimesine muzaf olduğu için mebnî kılmıştır. Nitekim يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ *"O gün hiçbir kimse malik olamaz..."* (İnfitar, 19) âyetinde de يَوْمَ kelimesi mebnî olan لَا edatına muzaf olduğu için mebnî kılınmıştır. Ama burada ise, yevm kelimesi mu'reb olan bir kelimeye muzaftır. Çünkü يَنْفَعُ fiil-i muzaridir; fiil-i muzari de mu'rebtir. Binaenaleyh, yevm kelimesinin يَنْفَعُ fiiline muzaf olması, onun mebnî olmasını gerektirmez..." demişlerdir. Allah en iyi bilendir.

Sonra لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ *"Altından ırmaklar akan cennetler onlarındır ki, onlar orada ebedî ve daimî kalıcıdırlar. Allah kendilerinden razı olmuştur, kendileri de O'ndan razı olmuşlardır. İşte bu, en büyük kurtuluştur"* buyurulmuştur.

Bil ki Allah Teâlâ, sâdık kimselerin dünyadaki doğruluklarının Kıyamet günü onlara fayda vereceğini haber verince, bu faydanın sevâp olduğunu açıklamıştır. Sevâbın hakikati şudur: Sevâp halis, daimî ve tazimle karışık bir menfaattir. Binâenaleyh, âyetteki *"Altından ırmaklar akan cennetler onlarındır..."* cümlesi, gam

ve kederlerden uzak, saf bir menfaate; *"onlar orada ebedî ve daimî kalıcıdırlar"* ifâdesi de, bu menfaatin daimî olduğuna bir işarettir. Sen bu inceliği iyice düşün; çünkü Allah, mükâfaattan (sevap) bahsettiği her yerde, خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا *"Onlar orada ebedî ve daimî kalıcıdırlar"* demiş; ehl-i imanın günahkârlarının cezâsından bahsettiği her yerdeyse, "hulûd" (çok uzun süre kalış) lafzını, ifâdesini zikretmiş, ama onunla berâber "te'bîd" ifâde eden أَبَدًا (ebedî ve sonsuz kalış) lafzını zikretmemiştir. Âyetteki, *"Allah kendilerinden razı olmuştur, kendileri de O'ndan razı olmuşlardır. İşte bu, en büyük kurtuluştur"* ifâdesine gelince bu da, ta'zîme işarettir. İşte kelâmcıların sözünün zâhiri budur.

Fakat, Allah'ın celâl nûrlarıyla aydınlanmış rûhlara sahip kimselere göre, âyetteki, *"Allah kendilerinden razı olmuştur, kendileri de O'ndan razı olmuşlardır"* buyruğunun içinde, kelimelerin ifâde edemiyeceği harikulâde sırlar bulunmaktadır. Allah bizi, bu sırlara muttali olmuş kimselerden eylesin.

Alimlerin çoğu ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ cümlesindeki ذٰلِكَ "İşte bu.." lâfzının لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي *"...cennetler onlarındır"* sözünden, وَرَضُوا عَنْهُ *"...kendileri de O'ndan razı olmuşlardır"* sözüne kadar geçen ifâdelerin tamamına racidir. Bana göre bunun, sadece *"Allah kendilerinden razı olmuştur, kendileri de O'ndan razı olmuşlardır"* ifâdesine has olması da muhtemeldir. Akıl erbabı kimseler nezdinde sabittir ki, Allah'ın rızasına nisbetle, içindeki bütün şeylerle cennet, varlığa nisbetle adeta yokluk gibidir. Nasıl böyle olmasın ki!. Çünkü cennet, insanın nefsinin arzuladığı bir şey; rıdvân ise, Hakk'ın sıfatıdır. Aralarında hangi münasebet bulunur ki!.. Bu, zahire tutunan mütekellimin, kelâmcının tabiatının hoşlanmayacağı bir sözdür; fakat herkese, ne için yaratılmışsa o kolaylaştırılır...

Allah-u Teâlâ sonra لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Göklerin, yerin ve içlerinde ne varsa hepsinin mülkü Allah'ındır. O, her şeye hakkıyla kâdirdir"* buyurmuştur. Denildi ki bu, mukadder bir suâlin cevâbıdır. Sanki, "Bu büyük kurtuluşu onlara kim bahşedecek?" diye sorulmuş da, buna "Göklerin ve yerin mülkü kendisinin olan Allah..." diye cevap verilmiştir.

Sûrenin Bu Şekilde Hitama Ermesindeki Sırlar

Mâide Sûresinin böylece, şerefli bir biçimde hitama ermesinde birçok sırlar bulunmaktadır. Biz bu sırlardan pek azını zikredeceğiz:

1) Allah, *"Göklerin, yerin ve içlerinde ne varsa* – وَمَا فِيهِنَّ – *hepsinin mülkü Allah'ındır"* buyurmuş, ama وَمَنْ فِيهِنَّ "içlerinde kim varsa..." buyurmamış, yani âkil olmayan varlıkları âkil olanlara tağlîb etmiştir. Bunun sebebi, yaratılmış bütün varlıkların, Hak Teâlâ'nın hakimiyet, kudret, kazâ ve kader elinde müsahhar, zelîl

ve aciz olduklarına bir dikkat çekmedir.. Buna göre, bu teshîr içinde sanki kudreti olmayan cansız varlıklar, aklı olmayan hayvanlar (behâim) gibidirler.. Allah'ın ilmine nisbetle, hepsinin ilmi bir ilimsizlik; yine, Allah'ın kudretine nisbetle hepsinin kudreti, bir kudretsizliktir..

2) Sûrenin başı, rubûbiyyet ile ubûbiyyet (Rablık ile kulluk) arasında yapılmış olan bir ahdi hatırlatma ile ilgiliydi. Binâenaleyh Allah, *"Ey İman edenler, bağlandığınız ahidleri yerine getirin.."* (Mâide, 1) buyurmuştur. Mü'minin halinin kemâli de, kulluğa girmesi, nefsinden tamamen vazgeçerek sırf fenâ haline ulaşmasındadır.. Bunlardan birincisi şeriattır; ki bu, başlangıçtır.. Diğeri de hakikattir; ki bu da nihaî gayedir. Binâenaleyh, sûrenin başlangıcı şeriattan bahsetmiş, sonu da, Allah'ın kibriyasının, celâlinin, izzetinin, kudretinin ve yüceliğinin zikredilmesiyle bitmiştir. İşte bu hal, hakikat makamına vasıl olmadır; binâenaleyh, bu başlangıç ile bu bitiş arasında ne güzel bir münasebet bulunmaktadır!..

3) Bu sûre, çok çeşitli ilimleri kapsamaktadır...

a) Şer'î kanunların, hükümlerin ve mükelleflyetlerin beyân edilmesi...

b) Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatını inkâr hususunda, yahudîlerle yapılan münazara...

c) Hristiyanlarla, teslîs konusunda yapılan münazara.. Böylece bu sûre, bütün bu gayeleri tastamam isbatlayan ve tahakkuk ettiren bir nükte ile son bulmuştur ki, bu nükte de şudur: Allah Teâlâ, *"Göklerin, yerin ve içlerinde ne varsa hepsinin mülkü Allah'ındır"* buyurmuştur ki bu, "Hak Subhanehû'nun dışında kalan her şey, lizâtihî (zâtı gereği) mümkün olup, Allah-u Teâlâ'nın yaratmasıyla var olmuşlardır" mânasındadır. Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hak, bütün mümkinâtın ve kâinatın mâliki, rûhların ve bedenlerin mûcidi, var edeni olmuş olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca bundan, bu sûrede bahsedilen her gayenin ve matlûbun sübût bulmuş olduğu neticesi elde edilir. Cenâb-ı Hakk'ın dilediği ve istediği biçimde mükellef tutmasının güzel oluşu da sabit ve haktır, gerçektir. Zira Allah Subhanehû, her şeyin mâliki olunca, o her şeyde emretmek, nehyetmek, mükâfaat vermek ve cezâlandırmak sûretiyle dilediği ve istediği biçimde tasarrufta bulunabilir.. Böylece, Hak Subhânehu ve Teâlâ, "Dilediği ve istediği herhangi bir biçimde mükellef tutar.." demek doğru ve yerinde olur.

Yahudilere reddiyede bulunması da şöyledir: Allah mülkün mâliki olunca, mâlikiyyet (sahip ve mâlik oluş) hükmüne göre, **Musa**'nın şeriatını neshedip, Muhammed (s.a.s)'in şeriatını vaz' etmek hakkı var demektir..

Hristiyanlara reddiyede bulunması da şöyledir: **Hz. İsa ve Meryem**, Allah'ın

dışında bulunanlar zümresine dahildirler. Çünkü biz, "Mûcid (Yaratan), ya Allah'dır veya başkasıdır. İsa ve Meryem'in bu ikinci kısma dahil olduklarında şüphe yoktur. Biz, Allah'ın dışında kalan her şeyin, zâtı gereği mümkin; Allah'ın îcad etmesiyle mevcût ve O'nun yaratmasıyla var olan varlıklar olduğuna dair delil getirince, Hz. İsa ve Meryem'in de böyle olduklarını; ubûdiyyetin de bundan başka bir manasının olmadığını" beyân etmiştik. Böylece bu ikisinin de, yaratılmış birer kul oldukları sabit olmuş olur. Ve bu sebeple de, bahsettiğimiz izahla, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrenin hâtimesi kıldığı; yaptığı bu âyetin, bu sûrenin ihtivâ ettiği bütün ilimlerin sıhhati hususunda, kat'î bir delil ve bürhan olduğu ortaya çıkmış olur. Allah, kelâmının sırlarını en iyi bilendir.

Bu sûrenin tefsiri, Allah'a hamd ile tamamlandı. O'nun salât ve selâmı, Efendimiz, mahlûkatın en hayırlısı, ümmî nebî Hz. Muhammed ile O'nun âline, ashabına olsun... Ve Allah ona, çok çok selâm etsin..

* *
*

EN'ÂM SÛRESİ

•

"Bu Sûre,
Mekkîdir; ancak,
20, 23, 91, 93, 114,
141, 151, 152 ve 153. âyetleri
Medenîdir. Âyetlerin sayısı 165
olup, Hicr Sûresinden sonra nazil olmuştur."

•

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

"Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla"

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Bu sûre Mekkî olup, toptan indirilmiştir. Bu sûre gelirken bütün bir vâdi (meleklerle) dolmuş, onu **Cebrail** ile beraber yetmişbin melek teşyî etmişti. Böylece, melekler indiler de, Mekke'yi kuşatan o iki dağın arası meleklerle dolup taştı.. Bunun üzerine Allah'ın Resûlü (s.a.s) kâtiplerini çağırdı ve altı âyet hariç, sûrenin hepsini yazdılar.. Çünkü bu altı âyet Medenîdir. Bu âyetler: قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ (En'âm, 151) âyetiyle, müteakip üç âyet (151, 152, 153 ve 154. âyetler); وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا (91. âyet) ve وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ (93. âyet) âyetleridir. **Enes** (r.a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

مَا نَزَلَ عَلَيَّ سُورَةٌ مِنَ الْقُرْآنِ جُمْلَةً غَيْرَ سُورَةِ الْأَنْعَامِ وَمَا اجْتَمَعَتِ الشَّيَاطِينُ لِسُورَةٍ مِنَ الْقُرْآنِ جَمْعَهَا لَهَا وَقَدْ بُعِثَ بِهَا إِلَيَّ مَعَ جِبْرِيلَ مَعَ خَمْسِينَ مَلَكًا أَوْ خَمْسِينَ أَلْفِ مَلَكٍ يَزُفُّونَهَا وَيَحِفُّونَهَا حَتَّى أَقَرُّوهَا فِي صَدْرِي كَمَا أُقِرُّ الْمَاءُ فِي الْحَوْضِ وَلَقَدْ أَعَزَّنِيَ اللَّهُ وَإِيَّاكُمْ بِهَا عِزًّا لَا يُذِلُّنَا بَعْدَهُ أَبَدًا. فِيهَا دَحْضُ حُجَجِ الْمُشْرِكِينَ وَ وَعْدٌ مِنَ اللَّهِ لَا يُخْلِفُهُ...

"Kur'ân'da, En'âm sûresinden başka hiçbir sûre, bana cümleten (toptan) nazil olmadı; şeytanlar, bu sûre için toplandıkları kadar hiç bir sûre için toplanmamışlardı. Bu sûre bana, Cebrail ile beraberinde elli veya ellibin melek olduğu halde gönderildi; bir düğün debdebesiyle, onu kuşatmış olarak getirdiler, havuza suyun yerleştirilmesi gibi, onu göğsüme yerleştirdiler. Allah Teâlâ bununla beni ve sizi öyle şereflendirdi ki artık bundan sonra ebediyyen bizi yoldan çıkarmaz ve zelîl etmez. Bunda müşriklerin bütün hüccetlerinin iptâli ve Allah'ın cayması mümkün olmayan bir vaadi vardır."

İbnü'l-Münkedir'den rivâyet olunmuştur ki, "En'âm" sûresi nâzil olduğu zaman, Hz. Peygamber (s.a.s) "Subhânallahi" demiş ve لَقَدْ شَيَّعَ هٰذِهِ السُّورَةَ مِنَ الْمَلٰئِكَةِ مَا سَدَّ الْأُفُقَ *"Andolsun ki bu sûreyi, ufku kaplayacak kadar çok melek (Cebrâil ile) birlikte getirdi"* buyurmuştur.

Bu Sûrenin Toptan İndirilmesinin Hikmeti

Usulcüler şöyle demişlerdir: İki çeşit fazilet, bu sûreye has kılınmıştır:

a) Bu, bir defada (toptan) nâzil olmuştur.

b) Bu sûreyi, yere yetmişbin melâike indirmiştir. Bunun sebebi şudur: Bu sûre tevhid, adâlet, nübüvvet, me'âd (âhiret) ve dinsizler ile ehl-i bâtıl olan kimselerin inançlarını iptal eden delilleri ihtiva etmektedir. İşte bu da tevhîd (usûl) ilminin, son derece yüce ve yüksek bir mertebede olduğunu göstermektedir. Hem sonra hükümleri anlatan âyetleri indirmede fayda, bazan onları ihtiyaç nisbetinde ve ortaya çıkan hâdiselere göre göndermede olur. Ama tevhîde delâlet eden hususları ise Hak Teâlâ toptan indirmiştir. Bu da, senin tevhîd ilminin sonraya bırakılmaksızın derhal bilinmesinin vâcip olduğunu anlaman gerektiğine delâlet eder.

★

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمٰتِ وَالنُّوْرَ ثُمَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُوْنَ ۝

"Hamd o gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'adır. Bir de kâfirler kalkıp Allah'a birtakım şerikler koşarlar"

(En'âm, 1).

Bil ki اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ cümlesi hakkındaki geniş izahımız Fâtiha sûresinde geçmişti. Orada geçen bazı hususları, burada tekrar etmemizde bir mahsur yoktur. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Medh, Hamd ve Şükür Arasındaki Fark

"Medh", "hamd" ve "şükür" kelimeleri arasındaki mana farkı hususundadır:

Bil ki "medh", "hamd"den; "hamd" de, "şükür"den, daha umûmî bir mânadadır.

"Medh"in, "hamd" kelimesinden daha umûmî oluşu şu bakımdandır: Medh (övme), hem akıl sahibi varlıklar, hem de aklı olmayan varlıklar (cansızlar, hayvanlar) için yapılabilir. Baksana, aklı olan bir insanı çeşitli faziletlerinden ötürü medhetmek yerinde ve güzel olduğu gibi, bazan şeklinin güzelliğinden ve yaratılışındaki incelikten ötürü inci; son derece net ve parlak olduğu için yakût medhedilip: "Bu ne güzellik, bu ne berraklık ve saflık!" denilebilir.

"Hamd" ise ancak, kendisinden sâdır olan nimetlere karşılık, Fâil-i Muhtar (yapıp yapmaması iradesine bağlı) olan Allah'a yapılabilir. Böylece "medh"in, "hamd" kelimesinden daha umûmî manaya geldiği sâbit olur.

"Hamd"in, "şükür" kelimesinden daha umûmî mânada olması ise şu bakımdan-

dır: Hamd, nimeti sebebiyle, Fâil-i Muhtar'a ta'zîm etmekten ibarettir. Şükür ise, sadece sana ulaşan ve sende hasıl olan nimetten ötürü, nimet sahibini tazim etmendir.

Anlattığımız bu hususlarla, "medh"in "hamd"den; "hamd"in de "şükür"den daha umûmî oldukları ortaya çıkmış olur.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: "Allah Teâlâ bu surede, "Medh, Allah'a mahsustur" demeмiştir. Çünkü "medh"in, Fâil-i Muhtar (Allah) için olabileceği gibi, başka varlıklar için de olabileceğini; "hamd"in ise ancak Fâil-i Muhtar (Allah) için olabileceğini açıklamıştık. Binâenaleyh âyetteki *"Elhamdülillah" (Hamd, Allah'a mahsustur)* ifâdesi, bu âlemin var olmasında müessir olanın, âlemi kudreti ve meşîeti (dilemesi) ile yaratan bir Fâil-i Muhtar olduğu; yoksa bu müessirin, illetin (sebebin) ma'lûlünü (neticeyi) gerektirmesi gibi, bu âlemin var olmasını gerektiren bir illet olmadığı hususunda açık bir ifâdedir. Hiç şüphe yok ki, bu dinî bakımdan çok önemli bir husustur.

Yine Cenâb-ı Allah, bu sûreye "Şükür, Allah'a mahsustur" diye başlamamıştır. Çünkü şükrün, kendisinden bir nimet sana ulaştığı için, bu nimeti verene saygı duymandan ibaret olduğunu açıklamıştık. İşte bu hususta, kul kendisine ulaşan nimetler sebebi ile bu nimetleri verene ta'zîmde bulunduğu zaman, onun için asıl gayenin o nimetin kendisine ulaşması olduğu hissini vermektedir. Bu ise, önemsiz bir şeydir. Ama kul *"elhamdülillah" "Hamd, Allah'adır"* dediğinde, işte bu, kulun sadece kendisine nimet vermesinden dolayı değil, hamde gerçekten müstehak olduğu için Allah'a hamdettiğine delâlet eder. Binâenaleyh kulun ihlası daha mükemmel, kalbinin Hakk'ın nûrunu müşâhedeye gark olması daha tam,Hak'tan gayrısından ilgi ve alâkasının kesilmesi daha kuvvetli ve sebatlı olur.

İKİNCİ MESELE

اَلْحَمْدُ lafzı, başına elif-lâm getirilmiş müfred bir lafızdır. Bu şekliyle kelime, "hamd" denen şeyin aslını ifâde eder. Bunun böyle olduğu sâbit olunca biz deriz ki: "Allah Teâlâ'nın "elhamdülillah" âyeti, bu aslın Allah'a âit ve mahsus olduğunu ifâde eder ki bu da, Allah'dan başkasına hamdedilmesine mânîdir. Binâenaleyh bu ifâde, her türlü hamd, senâ (övgü) ve ta'zîmin sadece Allah için olmasını gerektirir.

Eğer "Meselâ öğrettiğinden ötürü hocaya (öğretmene), adâletinden ötürü hükümdara (idareciye) ve yaptığı iyilikten ötürü iyilikte bulunana şükretmek (teşekkür etmek) gibi, in'âmda (iyilikte) bulunana şükretmek vâciptir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ لَمْ يَشْكُرِ النَّاسَ لَمْ يَشْكُرِ اللّٰهَ *"İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah'a da şükretmez"*(55) buyurmuştur" diye bir soru sorulacak olursa, biz deriz ki: "Hakîkatte hamdedilen

(55) Ebu Dâvûd, Edeb, 12 (IV/255).

ve teşekkür (şükr) edilen sadece Allah'dır. Bunun böyle olduğunu birkaç yönden izah edebiliriz:

a) İyiliğin bir insandan sâdır olup çıkması, o iyiliği yapmaya sebep olacak hissin kulun kalbinde teşekkül etmesine bağlıdır. İnsanın kalbinde bu hissin teşekkül etmesi ise, kulun kendisinden olan birşey değildir. Aksi halde bunun teşekkül edip meydana gelmesi, başka bir sebebe (hisse) dayanır. Bu teselsülü gerektirir. Aksine bu sebebin kulun kalbinde meydana gelişi, sadece Allah Teâlâ'dandır. Binâenaleyh kulun kalbinde bu sebep (his) tahakkuk ettiğinde, o iyiliğin yapılması vâcip; bu sebebin zâil olması durumunda ise, bu iyiliğin yapılması imkânsız olur. Böylece gerçekte o iyiliği yapan (yaptıran), Allah Teâlâ olmuş olur. Bu sebeple de, her türlü hamde ve şükre gerçek mânada müstehak olan sadece Allah'tır.

b) İnsanlardan birisine iyilik eden herkes, bunu, ya bir menfaat elde etmek için, yahut da bir zararı savuşturmak için yapar. Bir menfaat elde etme hususuna gelince, yaptığı bu iyilik sebebi ile, ya kalbinde bir sevinç ve memnunluğun, yahut dünyevî az veya çok bir karşılığın, yahut da uhrevî bir mükâfaatın meydana gelmesini umar. Bir zararı savuşturma hususuna gelince, insan herhangi bir canlıyı bir zarar veya belâ içinde görünce, kalbi o canlıya bir şefkat duyar. İşte bu şefkat ve rikkat, o canlının o zarara düştüğünü gördüğü zaman insanın kalbinde doğan bir çeşit acı ve elemdir. Binâenaleyh bu insan, o canlıyı bu belâdan kurtarmaya çalıştığında, o rikkat kalbinden gider ve kalbinin elem veren bu rikkattan kurtulması ile kalbi itminana erer, hoşhal olur. İşte onun yaptığı bu iyilik, sanki kalbinin, o hissettiği rikkatin eleminden kurtulması için olmuş olur. Böylece, Hak Teâlâ'nın dışındaki her varlığın, yaptığı iyiliği vasıtası ile, ya bir menfaati celbetmek, yahut da bir zararı defetmek için yapmış olduğu sâbit olur. Fakat Hak Subhânehû ve Teâlâ, ihsanda bulunur ve bununla ne bir menfaati celbetmek, ne de bir zararı defetmek ister. Binâenaleyh hakîkî mânada iyilikte bulunan sadece Allah Teâlâ olmuş olur. İşte bu sebeple de her türlü hamde müstehak olan, sadece Allah'dır ve bundandır ki O, sûreye elhamdülillah diye başlamıştır.

c) Mahlûkâttan herhangi birinin yaptığı her iyilikten istifade etme, ancak Allah Teâlâ'nın ihsânı ile tam ve mükemmel olabilir. Baksana eğer Allah Teâlâ, böyle çeşit çeşit nimetleri yaratmamış olsaydı, insan bir buğdayı ve bir meyveyi bir başkasına veremezdi. Yine eğer Allah Teâlâ, o nimetlerden istifâde edilmesine imkân veren beş duyuyu insana nasîb etmeseydi, insan nimetlerden istifâde edemezdi. Yine Cenâb-ı Hak, insana hastalıksız bir mîzaç ve sağlam bir bünye vermeseydi, insanın onlardan istifâdesi mümkün olmazdı. Binâenaleyh Allah'dan başkasından olan hertürlü iyilikten istifâdenin, ancak Allah'ın ihsanı ile tamamlandığı sâbit olur. İşte bu durumda da gerçekte Allah'dan başka hiçbir muhsinin (iyilik yapanın) bulunmadığı

ve hamde ancak ve sadece Allah'ın müstehak olduğu ortaya çıkar. İşte bu sebepten ötürü de, Hak Teâlâ, Elhamdülillah diye başlamıştır.

d) Her türlü nimetten istifade etme, istifâde edecek olanın diri, kâdir ve âlim olması halinde mümkündür. Halbuki var olma, hayat sahibi olma, kâdir olma ve âlim olma (bilme), ancak Hak Teâlâ'dan olan birer nimettir. Asıl terbiye ve çeşitli rızıklar, insanın çocukluğundan başlayıp, ömrünün sonuna kadar, ancak Allah'dan olabilir. Hem sonra insan, Rahman tarafından kendi hilkatine konulmuş olan hikmet eserleri üzerinde düşünüp, Allah Teâlâ'nın insanın uzuvlarına yerleştirdiği çeşitli fayda ve maslahatları gördüğünde, bunların, uçsuz bucaksız bir okyanus olduğunu anlar. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah'ın nimetlerini saymak isteseniz, sayamazsınız"* (Nahl. 18) buyurmuştur. Farzedelim ki kul, bir başkasına bir iyilik yapabiliyor. Ama kulun bu iyiliği, bir damla kadardır. Halbuki Allah'ın nimetleri başta ve sonda olarak, gizli ve âşikâr olarak sınırsızdır. İşte bundan dolayı mutlak mânada hamd-ü senâya müstehak olan sadece Allah Teâlâ olup yine bundandır ki burada elhamdülillah buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE أَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ve أَحْمَدُ اللّٰهَ Arasındaki Fark

Allah Teâlâ, şu sebeplerden ötürü, "Elhamdülillah" demiş, أَحْمَدُ اللّٰهَ "Allah'a hamdederim" dememiştir:

1) Hamd, kalbin işidir. İnsan çoğu kez, hamd-ü senânın gerçek mânasını kalbinde hazır bulmadığı halde, bu sözü söyleyebilir. Binâenaleyh böyle bir anda, أَحْمَدُ اللّٰهَ Allah'a hamdederim demiş olsa yalan söylemiş olur ve kalbinde olmayan bir şeyi haber vermiş olduğu için de zemme ve cezaya müstehak olur. Ama o, Elhamdülillah dediği zaman, "Hamdin aslı ve hakîkati Allah'a aittir" demiş olur. Bu söz ise, hamd-ü senâ gerçek olarak o kulun kalbinde ister bulunsun, ister bulunmasın hak ve gerçektir. Böylece insanın bu sözü söylemesi, yüce bir ibadet ve kıymetli bir taat olur. Binâenaleyh bu iki söz arasındaki fark ortaya çıkmaktadır.

2) Rivayet olunduğuna göre Allah Teâlâ, **Dâvûd** (a.s)'a şükretmesini vahyetti. **Davûd** (a.s) da: "Ya Rabbi, sana nasıl şükredebilirim? Çünkü sana şükredebilmem de ancak beni şükre muvaffak kılmanla mümkün olur. Bu da, ayrı bir nimettir. Bu da, sana ayrı bir şükrümü gerektirir. Bu teselsül sonsuza kadar sürüp gider. Sonsuz olan birşeyi yapmaya gücüm yok" dedi. Allah Teâlâ, **Davûd** (a.s)'a *"Bana şükretmekten âciz olduğunu anladığın zaman, bana şükretmiş olursun"* dedi.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Eğer insan, أَحْمَدُ اللّٰهَ "Allah'a hamdederim" demiş olsaydı, hamdi ve şükrü yerine getirdiğini iddia etmiş olurdu. Binâenaleyh ona bu soru yöneltilmiş olurdu. Ama o, "Elhamdülillah" dediği zaman, kulun bu sözünde, hamdü senâyı yerine getirdiği iddiası bulunmayıp, aksine bu sözü, ister kendisi bu hamdi yerine getirebilsin, isterse getiremesin, Hak Teâlâ'nın hamd-ü senâya müstehak olduğu mânasındadır.

3) Eğer kul, "Allah'a hamdederim" demiş olsaydı, bu, sadece kendisinin yaptığı hamdi ifâde eder, başka kulların hamdini ifâde etmezdi. Ama kul, "Elhamdülillah" dediği zaman, onun bu sözüne hem kendi hamdi, hem de, âlemin ilk yaratılışından mükelleflerin, cennetlerin derecelerinde, cehennemin de derekelerinde yerleşmelerine kadar olan bütün hamdler dahil olur. Nitekim Hak Teâlâ, *"Onların dualarının sonu da, "Elhamdülillâhi Rabbi'l-âlemin= Hamdolsun kâinatın Rabbi olan Allah'a" demektir"* (Yunus, 10) buyurmuştur. Böylece, elhamdülillâh demenin daha faziletli ve daha mükemmel olduğu anlaşılmış olur.

Bil ki bu ifâde, beş sûrenin evvelinde getirilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

El-Hamdü Lillah Tabirinin Kur'an'da Kullanılışı

1) Fâtiha sûresinin başında... Cenâb-ı Hak bu sûreye, اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ diye başlamıştır.

2) Tefsirini yapmakta olduğumuz bu sûrenin başında.. Hak Teâlâ bu sûreye de اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ diye başlamıştır. Birinci ifâde, daha umumî bir ifâdedir. Çünkü "âlem", Allah'ın dışında kalan her mevcûttan meydana gelir. Buna göre, *"Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır"* hükmünün muhtevasına, Allah'ın dışında kalan her mevcut, her varlık girer. Hak Teâlâ'nın, *"Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur"* buyruğuna ise, sadece gökleri, yeri, karanlıkları ve nûru yaratma girer. Bu ifâdenin muhtevasına, yaratılan diğer şeyler ve kâinat girmez. Binâenaleyh, bu sûrenin başında zikredilen hamdetme işi, sanki, Fatiha sûresinde zikredilen "hamd"in muhtevasına giren hususlardan sadece bir kısmını bildirmekte ve o mücmelin bir tafsili olmaktadır.

3) Kehf sûresinin başında.. Cenâb-ı Hak bu sûreye de اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ diye başlamıştır. Bu da, bir çeşit nimete tahsis edilmiş bir hamdetme demektir ki, bu da ilim, marifet, hidâyet ve Kur'ân nimetidir. Netice olarak diyebiliriz ki, peygamberler gönderme vasıtasıyla elde edilen nimetlerdir.

4) Sebe sûresinin başında... Cenâb-ı Hak bu sûreye de اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ diye başlamıştır ki, bu da, Hak Teâlâ'nın (Fatiha sûresindeki) اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ifâdesinin muhtevasına giren bir kısımdır.

5) Fatır sûresinin başında... Cenâb-ı Hak bu sûreye de اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ diye başlamıştır. Bu da, Fatiha sûresindeki hamdin muhtevasına giren kısımlardan bir kısımdır. Böylece tam ve külli olan hamdin Fatiha Sûresinin başında olan hamdetme işi olduğu ortaya çıkmıştır ki, bu da O'nun اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır"* ifâdesidir. Bu böyledir, zira her varlık ya lizâtihî vâcibu'l-vücûddur, yahud da lizâtihî mümkinu'l-vücûddur. Lizâtihî vâcibu'l-vücûd olan tek olup, O da Allah (c.c)'dır. O'nun dışında kalanlar ise mümkin varlıklardır. Her mümkinin varlık âlemine dahil olması, ancak Allah Teâlâ'nın îcadı ve tekviniyle mümkündür. O halde var olma, bir nimettir. Var etme ise, bir in'âm ve

terbiyedir, büyütmedir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ buyurmuştur. Allah Teâlâ, kendisi dışında her şeyin mürebbîsi (terbiye edicisi, eğiticisi) ve lûtfedip ihsanlarda bulunanıdır. Binâenaleyh اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ sözü, maksadı tastamam yerine getiren küllî ve kapsamlı bir sözdür. Ama, diğer sûrelerin başında zikredilen hamd'lerden her biri, bu sûrenin başında (Fatiha) zikredilen hamdin kısımlarından bir kısım, çeşitlerinden bir çeşittir.

Hâlık, Fâtır ve Rabb Vasıfları Arasındaki Fark

Buna göre şayet, "Hâlık, Fâtır ve Rabb arasında ne fark vardır? Hem Cenâb-ı Hak, tefsirini yapmakta olduğumuz bu sûrenin başında, fiil-i mazî siğasıyla خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ *"gökleri ve yeri yarattı.."* Fatır sûresinde ise, isim-i fâil sigasıyla, اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ *"Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur"* buyurmuştur" denilirse, biz deriz ki:

Bu sorunun birinci şıkkına şu şekilde cevap veririz: "Halk" (yaratmak); takdîr etmekten ibârettir. Cenâb-ı Hak hakkında "takdîr" ise, O'nun, bütün kâinata ve mümkinâta ulaşan, bütün cüziyyât ve külliyât hakkında geçerli olan ilminden ibarettir, O'nun ilmidir. O'nun "Fâtır" olması ise, yaratmasından ve icad etmesinden ibarettir. O halde Allah'ın Hâlık olması, ilim sıfatına; Fâtır olması, kudret sıfatına bir işaret olup, O'nun Rabb ve Mürebbî olması ise, bu her iki hususu da kapsaması demektir. Böylece O'nun Rabb olması, daha mükemmel bir mâna ihtiva etmektedir.

İkinci şıkkına da şu şekilde cevap verebiliriz: Halketmek (yaratmak), "takdir"den ibarettir. Allah hakkında "takdir etmek" ise, O'nun, malûmatı bilmesinden ibârettir. Bir şeyi bilmek, malûm olan şeyin, var olmasından önce bulunabilir. Baksana bizim, bir şeyi o varlık âlemine girmezden önce bilmemiz mümkündür. Ama bir şeyi îcad edip yaratmak ise ancak eserin var olması halinde meydana gelir. Bu husus, ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebinin "Kudret makdûrun var olması halinde, ancak o makdûrun var olmasını etkiler" şeklindeki düstûruna binâ edilmiştir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak خَلَقَ السَّمٰوَاتِ *"gökleri yarattı"* buyurmuştur ki, bu ifâdeyle O'nun, o semâvât (gökler) var olmazdan önce onları bildiği; فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ *"Gökleri ve yeri yaratan tabiriyle..."* de O'nun, o semâvât var olduğu zaman onların yaratıcısı ve mûcidi olduğu mânası kastedilmiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Elhamdülillah *"Hamd Allah'a mahsustur"* buyruğu hakkında iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Bundan اِحْمَدُوا اللّٰهَ "Allah'a hamdediniz" mânası kastedilmiştir. Bu ifâde, şu sebeplerden ötürü cümle-i haberiyye sîgasında getirilmiştir:

a) Elhamdülillah *"Hamd, Allah'a mahsustur"* tabiri, hem lafız hem de mânanın öğretilmesini ifâde eder. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak şayet, "hamdediniz!" demiş olsaydı, bu iki faydanın ikisiide birden elde edilmiş olmazdı.

b) Bu, O'na ister hamdeden olsun, isterse olmasın, O'nun daima hamde müstehak olduğunu ifâde eder.

c) Bu ifâdeden maksat, delil ve hüccet zikretmek, îrad etmektir. Binâenaleyh, bu ifâdeyi haber sîgasıyla getirmek, daha evlâ olur.

İkinci Görüş: Bu, ekseri müfessirlerin görüşü olup buna göre ifâde قُولُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ "Deyiniz ki: "Hamd Allah'a mahsustur" şeklindedir. Bu görüşte olanlar, "bunun delili şudur" demişlerdir: "Bundan murad, kullara öğretmedir. Zira Allah Teâlâ bu sûrenin içinde, إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ *"Yalnız sana ibâdet eder ve yalnız senden yardım talep ederiz"* buyurmuştur. Halbuki bu sözü, ancak kulların söylemiş olması uygun düşer."

Hamd İle Nimet Arasındaki İlgi

Bundan maksad şudur: Hak Teâlâ, hamdetmeyi emredip, insanların akıllarında da hamdetmenin ancak bir nimet mukabilinde güzel olacağı fikri yerleşince, işte bundan dolayı bu emir, mükellefiyeti, Allah'ın kendisine vermiş olduğu çeşitli nimetler hakkında düşünmeye sevkeder. Sonra o nimetin zikredilmesiyle, şu iki şerefli maksada istidlâl edilebilir:

a) Bu nimetler yok iken, sonradan var olmuşlardır. Binâenaleyh, bunları mutlaka var eden birisinin bulunması gerekir.. Bu "birisi", kul olamaz; zira herkes, her türlü nimeti kendisi için elde etmek ister.. Binâenaleyh, kula verilmiş o nimetler, kulun kudreti ve ihtiyarı vasıtasıyla olmuş olsaydı, o zaman herkesin bütün nimetleri elde etmiş olması gerekirdi. Çünkü herkes, kendisi için her türlü nimeti elde etmeyi arzular. Bu nimetlerin meydana gelmesi için mutlaka bir mûcidin, bir muhdisin olması gerekip, bu muhdisin de kul olmadığı sabit olunca, o zaman kâhir ve kâdir olan bir muhdisin bulunduğunu kabul edip ikrar etmek gerekir ki bu da, Allah-u Teâlâ (c.c)'dır.

b) Bu kelimenin maksatlarından birisi de şudur: Kalbler, kendisine iyilikte bulunanı sevmek, kötülük edene ise buğzetmek duygusu üzere yaratılmıştır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak kuluna hamdetmesini emredip, "hamdetmek" emri de o kulu, Allah'ın çeşitli nimetlerini hatırlamaya teşvik edince, bu teklif, kulu Allah'ın ona vermiş olduğu çeşitli nimetlerini hatırlamaya sevketmiş olur. Nimetler ise çok olup sayılamayacak derecede olunca, o nimetleri hatırlamanın gereği, Allah sevgisinin kulun kalbine kök salması şeklinde olur. Böylece nimetleri hatırlamanın şu iki kıymetli faydayı ifâde ettiği sabit olmuş olur:

1) O nimetlerin sonradan meydana gelmiş olmaları (hudûs) vasıtasıyla, Allah'ın varlığını kabul etme konusunda istidlâl etmektir.

2) Onların birer nimet olduğu hissini duymak, taşımak, kalblerde Allah sevgisinin zuhûr etmesini, tecellîsini gerektirir. Zaten bütün ibâdetlerin maksadı da, sadece bu iki şeydir. İşte bu sebepten dolayı Kitâb-ı Kerîm'e Cenâb-ı Hak bu kelimeyle başlamış ve اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır"* buyurmuştur.

Bil ki bu kelime, sahili bulunmayan uçsuz bucaksız bir denizdir. Çünkü âlem, Allah'ın dışında kalan her şeyin adıdır. Allah'ın dışında kalanlar ise, ya cisimdir veya o cisimde bir haldir veyahut da ne bir cisimdir, ne de o cisimde bir haldir... İşte bu ikinci şık, rûhlardır. Sonra, cisimler ya felekî olur veya unsûrî olur. Felekiyyâtın ilki Arş-ı Mecîd, yani yüce olan ilahî arştır. Sonra da, yüksek olan Kürsî'dir. İnsana Arş'ın ve Kürsî'nin ne olduğunu, onların sıfat ve hallerini, neler olduğunu düşünmesi ve bilip tanıması gerekir. Daha sonra da Levh-i Mahfuz, Kalem, Refref, Beyt-i Ma'mûr ve Sidre-i Müntehâ'nın neler olduklarını düşünmesi ve hakikatlarını bilip tanıması gerekir. Daha sonra, göklerin tabakaları, onların genişliği, kütleleri ve boyutları hakkında düşünmesi gerekir. Yine insanın, gezegen ve gezegen olmayan yıldızlar; anâsır-ı erbaa (dört unsur) ve "mevâlîd-i selâse" yani madenler, bitkiler ve canlılar hakkında tefekkür etmesi gerekir. Sonra da insanın, Allah Teâlâ'nın sinek, sivri sinek, bit pire gibi önemsiz ve zayıf çeşitli şeyleri yaratmasındaki hikmeti düşünüp, sonra da bundan çeşitli arazların cinslerini, uzak ve yakın türlerini bilip tanımaya geçmesi ve bu türlerin her birinden elde edilen çeşitli faydaları bilip tanıması gerekir. Sonra bundan, süflî ve ulvî, arşî ve felekî rûhlar ile, kendisine Hak Teâlâ'nın *"O'nun huzurundaki kişiler kendisine ibadet etmekten asla kibirlenmezler.."* (Enbiyâ, 19) buyruğu ile işaret olunan maddi alâka ve ilgilerden münezzeh olan ruhları tanımaya geçer. Binâenaleyh kul, kendi kudret ve tâkatine göre, bu sayılanların hepsini zihninde cem ettiği zaman, onun aklında âlemin bilgisine dair ancak bir zerre meydana gelmiş olur ki, bu da, âlemin Allah'ın dışında kalan her şey olduğudur. Sonra, bu durumda kul, bu zerre için meydana gelen bütün var oluşların, onun sıfatları, halleri ve münasebetleriyle ilgili olarak zâtında bulunan bütün var oluş mükemmelliklerinin, ancak Hakk'ın yaratması, O'nun cömertliği ve O'nun varlığından dolayı olduğunu anlamış olur. Bu durumda da, Hak Teâlâ'nın *"Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır"* tabirinin mânasına dair, ancak bir zerreyi tanımış olur. İşte bu kelime, sahili olmayan bir okyanus, sonu olmayan bir ifâdedir. Allah, en iyi bilendir.

ALTINCI MESELE

Allah'ın Zat, Sıfat ve Fiilleri Mahlûklarınkine Benzemez

Biz, Hak Teâlâ'nın اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ kelamının قُولُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ takdirinde olduğunu söylemiştik. Biz bunun böyle olduğunu belirtmiştik, zira Fatiha sûresindeki إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ *"Yalnız sana ibadet eder, ve yalnız senden yardım talep ederiz"* sözünü ancak kulun söylemesi uygun düşer. İşte bu sebepten dolayı biz burada böyle bir takdirin yapılmasına ihtiyaç hissettik... Ama bu sûrede geçen اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ *"Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a muhsustur"* buyruğundan maksadın, Allah Teâlâ'nın bu ifadeyle kendi kendisini medhetmiş olması uzak bir ihtimal değildir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: Bu, bazı bakımlardan, Allah Teâlâ'nın zât, sıfat ve fiilleri bakımından (mahlûkata) benzemekten münezzeh olduğuna delâlet eder. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hakk'ın Elhamdulillah ifadesi, kendi kendini methetmesi demektir. Bu ise, bu şehâdet âleminde kabîh, çirkin addedilmiştir. Cenâb-ı Hak bunu bize emredince, bu, Hakk'ın halka kıyâs edilemiyeceğine delâlet etmektedir. Hak nazarında bu kabîh (çirkin) olmadığı halde, bunun insan tarafından kabîh sayılması gerekmediği gibi, halk tarafından çirkin kabul edilen her şeyin Hak nezdinde kabîh olması gerekmez... İşte bu usûlle, **Mu'tezile**'nin "Bizim nezdimizde kabîh olan her şeyin, Allah katında da kabîh olması gerekir" şeklindeki sözlerinin bâtıl olması gerekir.

İşte bu düstûr ile, Allah'ın fiillerinin mahlûkatın fiillerine benzemediğini anlayınca, O'nun sıfatlarının, mahlûkatının sıfatlarına; zatının da, mahlûkatının zâtlarına benzemediğini anlamış olursun.. İşte bu durumda da, Cenâb-ı Hakk'ı zâtı, sıfatları ve fiilleri bakımından, başkasına benzemekten tenzîh ve kâmil manada takdis etmek gerekir. O halde, Cenâb-ı Hak (c.c) zâtında tekdir; sıfatlarında, O'na hiç kimse ortak ve benzer değildir. Fiillerinde de tekdir. O'nun, fiillerinde de bir benzeri yoktur. Allah en iyi bilendir.

"Gökleri Ve Yeri Yaratan" Sıfatı İle İlgili İki Mesele

Hak Teâlâ'nın, اَلَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ *"Ki O, gökleri ve yeri yarattı..."* buyruğuna gelince, bunda iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetle ilgili olarak ortaya çıkan sorular hakkındadır:

Birinci Soru: *"Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'adır"* ifadesi sanki, "Bana fakîh olan bir adam geldi" sözü gibidir. Zira bu ifâde, fakîh olmayan başka bir adamın da varlığına delâlet eder. Aksi halde bu sıfatın zikredilmesine gerek kalmazdı. İşte bu âyet Hak Teâlâ'nın, *"Hamd, o gökleri ve yeri yaratan Allah'adır"* ifadesi de, sanki gökleri ve yeri yaratmayan

başka bir ilahın da bulunduğu zannını uyandırmaktadır. Aksi halde bu sıfatın getirilmesinin bir faydası yoktur?

Cevap: Biz, "Allah" lâfzının alem (özel) isim yerine geçtiğini söylemiştik. Binaenaleyh bir alem isim için bir sıfat kullanıldığında, bu sıfatın kullanılmasının gayesi "temyiz" (onu başkalarından ayırma) değil; aksine o varlığın o sıfatla mevsûf olduğunu bildirmektir. Meselâ biz, "âlim adam" dediğimiz zaman, "adam" kelimesi, bir mâhiyetin "adam oluş mahiyeti"nin adıdır. Mahiyet ise, zikredilen pekçok şahısları içine alır. Binaenaleyh burada sıfatın getirilmesinden maksad, bu adamı bu bakımdan (bu sıfat ile) diğer adamlardan ayırmak (temyiz etmektir). Fakat, "Âlim Zeyd" dediğimiz zaman, "Zeyd" kelimesi bir alem (özel) isim olup, ancak o belli şahsı ifade eder. Çünkü alem isimler, işaret ismi gibidirler. Binaenaleyh alem olan bir ismi "alim" sıfatı ile tavsif ettiğimizde bundan maksadın, o şahsı başka şahıslardan ayırma olması imkânsızdır. Aksine bundan maksad, bu ismi alan o şahsın, bu sıfatla mevsuf olduğunu bildirmektir. "Allah" lafzı da alem isimlerden olduğuna göre, şüphe yok ki durum bizim anlattığımız şekilde olur. Allah en iyi bilendir.

Yerle Gökten Hangisinin Önce Yaratıldığı?

İkinci Soru: Kur'ân-ı Kerim'in zahiri, yeryüzünün göklerden evvel yaratıldığına delâlet ettiği halde, bu âyette niçin gökler yerden önce zikredilmiştir?

Cevap: Gök (semâ) bir daire, yeryüzü de onun bir merkezi gibidir. Dâirenin meydana gelmesi için merkezin belirlenmesi gerekir. Bunun tersi söz konusu olmaz. Çünkü merkezin bulunması, mutlaka dâirenin belirlenmesini gerektirmez. Çünkü tek bir merkez ile, sınırsız dâirelerin çevrilmesi mümkündür. Binaenaleyh bu itibarla gök yerden önce olunca, göğün yeryüzünden önce zikredilmesi gerekir.

Göklerin Çoğul, Arzın Tekil Zikredilmesinin Sebebi

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak, وَمِنَ ٱلْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ *"(Allah), yeryüzünden de onların (göklerin) mislini yaratmıştır"* (Talak, 12) âyetinin delâlet ettiği gibi, yeryüzünün tabakaları da çok olduğu halde, niçin "gök" kelimesini cemî, "yer"i ise müfred olarak getirmiştir?

Cevap: "Gök" fail, "yer" ise kâbil (mef'ûl, göğün tesirinde kalan) makamındadır. Binaenaleyh gök müfred olarak zikredilseydi, tesirin hangisine ait olduğu meselesi karışırdı. Bu ise, bu âlemin faydasını ihlal ederdi. Ama "gök"ler çok olunca, yıldızların birbirleriyle münasebetleri de farklı farklı olur. İşte bu sebeple, dört mevsim, diğer çeşitli haller meydana gelir ve bu farklılıklar sayesinde, dünyanın faydasına olan şeyler hâsıl olur. "Yer", tesiri alıp kabul edendir. Alanın tek oluşu, alma hususunda kâfidir.

Fakat yeryüzünün tabakalarının birden fazla olduğunu gösteren âyete gelince, biz bu hususu o âyetin tefsirinde (Talak, 12) izah ettik. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Göklerin ve Yerin Yaratılışının Allah'ın Varlığına Delaleti

Bil ki bu âyetin burada getirilmesinin gayesi, yaratıcının varlığına bir delil olması içindir. Bu hususu şöyle izah ederiz: Göklerin ve yerin kütlesi, belirli bir ölçü içinde yaratılmıştır. Bu ise, onları bu ölçülere tahsis eden, bir Fâil-i Muhtar'ın belirlemesi ile olmuştur. Bu cümlenin birinci mukaddimesinin izahı şu şekillerde yapılabilir:

a) Her felek, mevcut ölçülerinden daha fazla veya daha noksan olarak takdir edilebilmeleri muhtemel iken belli bir miktar ile sınırlandırılmıştır.

b) Miktarı (ölçüleri) belli olan her felek, birçok parçadan meydana gelmiştir. Bu feleğin yapısına dahil olan her parça, o feleğin dışında kalmış olması mümkün olduğu gibi, feleğin bir parçası olmayan şeylerin de, bu feleğin bir parçası olmuş olması mümkün idi. Binaenaleyh herbir parçanın belli bir yerde yer alması (zorunlu olmayıp) mümkin olan birşeydir.

c) Cisimlik tabiatının aynı olmasının delâleti ile hareket ve sükûn hali her cisim için geçerlidir. Ayrı işlerin, levazımı da ayrıdır. Öyleyse bazı cisimlerin sükûn veya hareket içinde olması mümkin olunca, aynı durumun hepsi için de olması gerekir. Binaenaleyh felekî (semâvî) bir cisme hareketsizliği değil de, hareketi has kılmak, mümkin olan bir tahsîsdir.

d) Her hareketin, olduğundan daha hızlı veya daha yavaş olması mümkindir. Binaenaleyh belli bir hızı veya yavaşlığı, belli hareketlere tahsîs etmek de mümkin olan bir tahsîsdir.

e) Her hareket, belli bir yöne doğrudur. Hareketlerin, başka bir yöne doğru olmaları da mümkin idi. Binaenaleyh bu belli yönü o harekete vermek, mümkin bir tahsisdir.

f) Her feleğin, ya üstünde ya altında başka bir cisim (felek) bulunur. Bunun, bu sıranın aksine bulunması da mümkin idi. Böyle olabileceğinin delili şudur: Cisimler, madde oluş bakımından eşit olup, bazısı için söz konusu olan şeyler, hepsi için de imkan dahilinde olunca, bir cismin belli bir yere ve sıraya has kılınması da mümkinattan olur.

g) Her feleğin hareketinin bir başlangıcı vardır. Çünkü başlangıcı olmayan bir hareketin var olması imkânsızdır. Çünkü hareketin aslı, bir durumdan başka bir duruma geçmedir. Bu geçiş, kendisinden önce başka bir geçişin bulunmasını gerektirir. Önce oluş ise, kendisinden önce bir başkasının bulunmasına mânîdir.

Halbuki bu iki şeyi birleştirmek imkânsızdır. Binaenaleyh her hareketin mutlaka bir başlangıcı olduğu sâbit olur. Halbuki o hareketin, belli vaktinde başlayıp da, daha önce veya daha sonra başlamamış olması da mümkin olan bir husustur.

h) Cisimler, bütün mahiyetlerinde eşit olunca, onların bir kısmı felekî (semavî), bir kısmı da unsûrî (yani yeryüzüne ait olan, ana elementlerden meydana gelen) diye tavsif edilirler. Onların bu şekilde tavsîf edilip, başka şekilde tavsîf edilmemiş olması da mümkin hususlardandır.

i) Cisimlerin hareketleri, hür ve irade sahibi bir Fail-i Muhtar'ın fiilidir. Bu söz konusu olduğuna göre, bu hareketlerin bir başlangıcı vardır. Bu iki mukaddimeden birincisinin izahı şöyledir: Bu hareketlerde müessir olan, eğer mûcib-i bizzât (zâtı gereği mûcib) olan (bunu gerektiren) bir sebep olsaydı, o illetin mevcudiyyetinin devamından, neticelerinin de devamı gerekirdi. Böylece de o illetin (sebebin) devamından, bu harekette müessir olan cüzlerden herbirinin devamı gerekirdi. Bu imkânsız olduğuna göre, bu harekette müessir olanın, mûcib-i bizzat (zatı gereği mûcib olan) bir illet değil, Fâil-i Muhtâr bir varlık olduğu sâbit olur. Bu sâbit olunca da, o Fâil-i Muhtarın, hareketlerden önce mevcut olması gerekir. Bu da, o hareketlerin bir başlangıcının bulunmasını gerektirir.

k) Delil ile sâbit olmuştur ki âlemin dışında sonsuz bir boşluk vardır. Bu delil şudur: Biz, zarûrî (kesin) olarak biliyoruz ki, kendimizi bir an için, en üstteki feleğin en kenarında hissetsek, önümüzde ve arkamızda kalan yönleri ayırdederiz. Bunların birbirinden ayırdedilmesi, zarurî olarak bilinir. Bu böyle olunca da, âlemin dışında sonsuz bir boşluğun varlığı sâbit olur. Binaenaleyh bu âlemin, şu anda mevcud olduğu yerde bulunup, diğer yerlerde bulunmamış olması da mümkin olan bir husustur.

Binaenaleyh yapılan bu on izah sayesinde, göklerin ve yerlerin kütlelerinin, gerek sıfatları, gerek halleri itibarı ile farklı oldukları sâbit olur. Böylece de aklen, bunların zıdlarının ve benzerlerinin bulunması da mümkinâttandır. Bu sebeple, onlara has kılınan bu hallerin ve sıfatların, ancak bir müreccih (tercih eden) ve bir mukaddir (takdir edip veren) sayesinde meydana gelmiş olması gerekir. Aksi takdirde, bir müreccih olmadan, mümkin olan birşeyin iki ihtimalinden (olması veya olmaması ihtimalinden) birinin diğerine baskın çıkması gerekirdi ki bu imkânsızdır.

Bunun böyle olduğu sâbit olunca biz deriz ki: "Yaratma"nın, "takdir etmek" (ölçüp biçmek, planlamak)ten başka bir manası yoktur. Bu sebeple akıl, takdirin bu on bakımdan bulunduğuna delâlet edince, yaratmanın da bu on bakımından olması gerekir. İşte bu incelikten ötürü, Allah Teâlâ bu sureye, *"Hamd, o gökleri ve yeri yaratan Allah'adır"* diyerek başlamıştır. Allah en iyi bilendir.

Bazı alimler, "bu âyette gökler ile yerin ve karanlıklar ile aydınlığın zikredilmesinin gayesi, bunlardaki faydalara dikkat çekmek içindir" demişlerdir. Bil ki göklerin cüzlerinden bir cüzünün faydası bile ciltlerce kitaplara sığmayacak derecede fazladır. Çünkü gökler, bu âlemin mevâlidine (bitki, maden ve canlılarına) nisbetle, baba; yeryüzü ise yine bunlara nisbetle ana gibidir. Binaenaleyh fâil durumunda olan sebep, semâvî; kâbil (mef'ûl) olan sebep ise arzî (yeryüzüne ait)dir. İşte bu iki sebep ile, mevâlid-i selâsenin (yani bitki, maden ve canlılar gibi, üç çeşit doğan varlığın) işi tamamlanır. Bunu, derin derin izah etmenin imkanı yoktur.

وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ *"Karanlıkları ve aydınlığı var eden..."* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

جَعَلَ Fiilinin Manaları

جَعَلَ lafzı, "yaratıp, var etti" manasına geldiği zaman bir mef'ul alır, aynen bu âyette olduğu gibi.. صَيَّرَ (haline getirdi, yaptı...) manasına geldiğinde ise, iki mef'ûl alır. Nitekim, وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمٰنِ إِنَاثًا *"Onlar, Rahman'ın kulları olan melekleri, dişiler yaptılar (saydılar)"* (Zuhruf, 19) âyetinde olduğu gibi... خَلَقَ (yarattı) ve جَعَلَ (yaptı, kıldı..) fiilleri arasındaki fark şudur: خَلَقَ fiilinde, "takdir etme" (ölçülü olarak yapma) manası, birşeyden başka birşey çıkarıp yaratma ve birşeyi başka bir şey haline çevirme ve dönüştürme" gibi "tazmîn" ve "tasyîr" (oluşturma, dönüştürme) manası vardır. Meselâ, وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا *"Ondan, onun eşini yarattı"* (A'raf, 189) جَعَلَكُمْ أَزْوَاجًا *"sizi çiftler yaptı"* (Fatır, 11) ve أَجَعَلَ الْآلِهَةَ إِلٰهًا وَاحِدًا *"O, tanrıları bir tek tanrı mı kılmış?"* (Sâd, 5) âyetlerinde olduğu gibi. Cenâb-ı Hakk'ın burada جَعَلَ fiilini kullanması çok güzel ve yerindedir. Çünkü karanlık ve aydınlık, birbirini takib eden iki şey olunca, bunlardan herbiri diğerinden meydana getirilmiş olur.

İKİNCİ MESELE

Karanlıklar İle Aydınlığın İzahı

Âyetteki, *"Karanlıkları ve aydınlığı"* ifadesi ile ilgili şu iki görüş vardır:

a) Bunlardan murad, maddî göz ile görülüp idrak edilen bu iki şeydir. Bunun böyle olduğu hususunu, bu lâfızların, bu manalarda hakikî olarak kullanılışları da desteklemektedir. Yine bu iki şey, gökler ve yer ile birlikte zikredildiğine göre, bunlardan ancak maddî (hissî) olan bu iki husus (karanlık ve aydınlık) anlaşılır.

Vahidî, İbn Abbâs (r.a)'ın: "Cenâb-ı Allah, *"karanlıkları ve aydınlığı var eden"* buyurmuş ve *"karanlıklar"* lafzı ile şirkin, nifakın ve küfrün karanlığını, "aydınlık" (nûr) ile de İslâm'ın, imânın, nübüvvetin ve yakînin nurunu kastetmiştir" dediğini nakletmiştir. **Hasan el-Basrî**'nin de: "Allah bu âyetle küfür ve imanı kastetmiştir" dediği nakledilmiştir ki, bu iki söz arasında bir fark yoktur. **Hasan el-Basrî**'nin sözü, **İbn Abbas**'ınkinin bir özeti gibidir.

b) Birisi, "Asıl olan, kelimeleri hakikî (lügavî) manasına hamletmektir. "Zulumât" (karanlıklar) ve nûr (aydınlık) kelimeleri, "gökler ve yer" ifadesi ile birlikte zikredildiğine göre, bunlardan ancak yukarıda söylediğimiz mana anlaşıldığı için, kelimeleri birinci görüşe hamletmek daha evladır" diyebilir. **Vahidî** :"Kelimeleri her iki manaya birlikte hamletmek daha evlâdır" demiştir. Ama ben derim ki: "Bu zor. Çünkü bu, lâfzı mecazî manaya hamletmektir. Halbuki bir lâfzı aynı bakımdan hem hakîkî, hem mecazî manaya aynı anda hamletmek mümkün değildir."

ÜÇÜNCÜ MESELE
Karanlıkların Önce Zikredilmesinin İzahı

Cenâb-ı Hak,"karanlıkları","aydınlık"tan önce zikretmiştir ki bunun sebebi şudur: Karanlık (zulmet), nûru (aydınlığı) kabul etme özelliğinde olan cisimde, nûrun bulunmamasından ibaret olup, nûrun zıddı bir varlığın mevcudiyetinden ibarettir. Bunun delili şudur: Bir insan kandile (ışığa) yakın otursa, bir başka insan da o ışığın uzağına otursa, uzakta kalan, hem yakın oturanı, hem de ışığın bulunduğu havayı aydınlık ve açık olarak görür. Ama ışığın yanında oturan, uzakta olanı göremediği gibi, onun bulunduğu yeri de karanlık olarak görür. Binaenaleyh eğer karanlık mevcut olan bir varlık olsaydı, o karanlık her iki şahsa göre de aynı olmalıydı. Bu böyle olmadığına göre, biz karanlığın, aslında mevcut bir varlık olmadığını anlarız.

Bu sabit olunca deriz ki: Sonradan var olan şeylerin (muhdes varlıkların) yok oluşları, var oluşlarından öncedir. Binaenaleyh karanlık gerek takdir, gerekse gerçekleşme bakımından nûrdan öncedir. Binaenaleyh önce zikredilmesi gerekir. Bir hadis-i kutsîde, *"Allah mahlûkatı bir karanlık içinde yaratmış, sonra da onların üzerine nûrundan serpmiştir"* şeklinde nakledilen husus da bu görüşü desteklemektedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Karanlıkların Çoğul, Nûr'un Tekil Olmasının İzahı

Birisi çıkıp şöyle diyebilir: "Cenâb-ı Allah, (niçin) "karanlıklar" kelimesini çoğul, "aydınlık" sözünü de müfred olarak kullanmıştır?" Biz deriz ki: Âyette geçen "karanlıklar" (zulumât) lâfzını küfür manasına; "nûr" (aydınlık) lâfzını da imân manasına hamledenlere göre, âyetin manası açıktır. Çünkü hak tek, bâtıl birçoktur. Ama bu kelimeleri maddî karanlık ve aydınlık manasına hamledenlere göre, şu cevap verilir: Nûr, kuvvetli ve tam olan o (aydınlık) durumundan ibarettir. Sonra bu durum, yavaş yavaş azalabilir. Bunun birçok mertebesi ve kademesi vardır. İşte bu sebepten ötürü "karanlıklar" cemî olarak kullanılmıştır.

Cenâb-ı Allah'ın, ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ *"Bir de kâfirler kalkıp Rab'lerine başka şeyleri denk tutarlar"* buyurmuştur. Bil ki "adl" masdarı, "denk ve eşit tutma" manasındadır. Nitekim birisi, bir şeyi bir şeye eşit saydığında ve denkleştirdiğinde

عَدَلَ الشَّيْءَ بِالشَّيْءِ denilir. O halde âyetteki يَعْدِلُونَ fiili, "onlar, Allah'a başka şeyleri denk sayarak müşrik oluyorlardı" manasındadır.

Buna göre eğer, ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ cümlesi neye atfedilmiştir? denilirse, biz deriz ki: Bunun, "Allah, yarattığı her şeye mukabil, hamde ve senaya lâyıktır; çünkü O, onları, sadece nimet olsun diye yaratmıştır. Sonra da kâfirler, Rablerine bu şeyleri ortak koşmuşlar, böylece de O'nun nimetine karşı nankörlük yapmışlardır" manasında olmak üzere, اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ifadesine atfedilmesi muhtemel olduğu gibi, "Allah, kendisinden başkasının muktedir olamıyacağı bu büyük şeyleri yarattı; sonra da o kâfirler, asla hiçbir şeye kâdir olamayan cansız varlıkları O'na denk tutup eşit sayarak müşrik oldular" manasında olmak üzere, خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ cümlesine matuf olması da muhtemeldir.

Buna göre şayet, "O halde ثُمَّ (sonra) manası nedir? Bu niçin getirilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu kelimenin burada getirilmesinin manası, Allah Teâlâ'nın kudretinin delilleri apaçık ortaya çıktıktan sonra, o kâfirlerin Cenâb-ı Hakk'a şirk koşmalarının akla sığmayan ve akıl almaz bir şey olarak görüldüğünü ifâde etmek içindir. Allah en iyi bilendir.

* *
*

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ ۝٢

"O, sizi çamurdan yaratan, sonra ölüm (ecel) zamanını takdir edendir. Bir de O'nun katında malum bir ecel vardır. Sonra da hâlâ şüphe edersiniz ha!"

(En'âm, 2).

Bil ki bu ifadeden muradın, Allah Teâlâ'nın varlığını isbat eden delillerden bir diğer delil olması muhtemel olduğu gibi, bunun âhiretin, haşrin sahîh olduğuna dair bir delil olması da muhtemeldir.

İnsanın Çamurdan Yaratılması

Birincisinin izahı şöyledir: Cenâb-ı Hak, gökleri ve yeri yaratması; bunun ardından da karanlıkların ve nurun birbirini izlemesiyle, hakîm olan bir yaratıcının varlığına istidlâl edince, buna, insanı yaratması ile de aynı gaye ve matlûbun isbatına istidlâlde

bulunmayı ekleyerek, هُوَ الَّذِى خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ *"O, sizi çamurdan yaratandır..."* buyurmuştur.

Meşhur olan görüş şudur: Bundan murad şudur: Allah Teâlâ, insanları, çamurdan yaratılmış olan Adem'den meydana getirmiştir. İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, *"O, sizi çamurdan yaratandır"* buyurmuştur.

Bana göre bu hususta bir başka izah da şudur: İnsan, menîden ve hayız kanından yaratılmıştır. Bu ikisi de, kandan neşet etmektedirler. Kan ise, gıdalardan meydana gelmiştir. Gıdalar ise, ya hayvanî olur ya da nebatî... Eğer hayvanî ise, bu canlının meydana gelmesindeki durum, insanın meydana gelmesindeki durum gibi olur. Geriye bunun, bitkisel olması hali kalmıştır. Binaenaleyh, insanın da bitkisel gıdalardan yaratılmış olması keyfiyeti sabit olmuş olur. Şüphesiz ki bu nebatî gıdalar çamurdan (topraktan) meydana gelmişlerdir. Böylece her insanın, topraktan meydana gelmiş olduğu sabit olur. Bana göre bu izah, doğruya daha yakındır.

Sen bunu iyice anladığında biz deriz ki: Nutfe, işte bahsetmiş olduğumuz bu yolla, topraktan meydana gelmiştir. Sonra da bu nutfeden, kalb, beyin ve ciğer gibi şekil, sûret, renk ve sıfat bakımından farklı olan muhtelif uzuvlar ile; kemik, kıkırdak, (uzuvları birbirine bağlayan) sinirler ile dizbağları vb. şeyler gibi çeşitli basit bazı uzuvlar meydana gelmiştir. Birbirine benzer maddede, farklı farklı sıfatların meydana gelmesi, ancak hakîm, bir mukaddirin ve rahîm bir müdebbirin takdir etmesiyle mümkündür ki, işte elde edilmek istenen netice de budur.

İkinci vecihin izahı şöyledir: Bu sözün getirilmesinden maksad, âhiret meselesini ortaya koymaktır. Buna göre biz deriz ki: İnsanın bedenini yaratmanın, ancak hakîm olan bir fâil ve rahîm bir mukaddir ile meydana geldiği sabit olunca, Cenâb-ı Hak, bu uzuvların yaratılışını da kendi hikmeti ve kudretiyle, bu farklı ve çeşitli sıfatlarda tertip etmiştir, düzenlemiştir. Bu kudret ve hikmet, canlıların ölümünden sonra da devam etmektedir. Böylece Allah, hem o hayvanları, hem de onlardaki hayatı "iade" etmeye kâdir olur. İşte bu da, âhiretin varlığıyla ilgili görüşün sahih olduğunun delilidir.

Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ قَضٰى أَجَلاً *"Sonra ölüm zamanını takdir edendir"* ifadesine gelince bu hususta birkaç bahis vardır:

Kaza ve Ecel Kelimelerinin Manası

Birinci bahis: اَلْقَضَاءُ (kazâ) lâfzıyla, bazan hükmetmek ve emretmek manası kastedilir. Nitekim Allah, *"Rabb'in, "kendinden başkasına kulluk etmeyin... diye hükmetti"* (İsrâ, 23) buyurmuştur. Yine bu kelime, haber vermek, bildirmek manasına gelir.. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Biz kitapta İsrailoğullarına şu haberi verdik..."* (İsra, 4) buyurmuştur.

Yine bu kelime, tamamlandığı zaman, "bir fiilin sıfatı ve hali" manasına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Bu suretle onları yedi gök olmak üzere iki günde vücûda getirdi.."* (Fussilet, 12) buyurmuştur. Arapların, قَضَى فُلاَنٌ حَاجَةَ فُلاَنٍ "Falanca, falancanın ihtiyacını giderdi" şeklindeki sözleri de bu kabildendir. Arapça'da ecel kelimesi, belirlenmiş vakitten ibarettir... İnsanın eceli: İnsanın ömrünün bitmesi için belirlenmiş vakit anlamına gelir. Borcun eceli ise, onun ertelenmiş olduğu zamanın sona erdiği an demektir.

Bu kelime (ecel), aslı itibariyle tehir manasındadır. Nitekim bir şey geciktiğinde, اَجَلَ الشَّيْءُ – يَاْجَلُ – اُجُولاً فَهُوَ آجِلٌ "O şey gecikti - gecikiyor - gecikmek- o gecikendir" denilir. اَلْآجِلُ kelimesi اَلْعَاجِلُ kelimesinin zıddıdır. Sen bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ قَضَى اَجَلاً ifadesinin manası: "Allah Teâlâ, herkesin ölümü için belli bir vakit belirlemiştir" şeklindedir. Cenâb-ı Allah'ın bu belirlemesi ve takdiri, meşiet-i ilâhiyyenin, o ölümü o vakitte meydana getirmeyi dilemesinden ibarettir. Bu âyetin bir benzeri de, *"Sonra siz bunun arkasından hiç şüphesiz ki ölüler (olacaksınız)"* (Mü'minun, 15) âyetidir.

Âyette Bildirilen İki Ecelin İzahı

Allah Teâlâ'nın وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ *"Bir de O'nun katında malum bir ecel vardır"* buyruğuna gelince, bil ki, bu âyetin açık manası, her insan için iki ecelin bulunduğuna delâlet etmektedir. Müfessirler, bu iki ifadenin (iki ecelin) tefsiri hususunda birkaç görüş beyân ederek ihtilaf etmişlerdir:

1) **Ebu Müslim** şöyle demiştir: "Âyetetki, ثُمَّ قَضَى اَجَلاً *"Sonra ölüm (ecel) zamanını takdir edendir"* ifadesinden murad, geçmiş gitmiş insanların ecelidir; وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ *"Bir de O'nun katında malum bir ecel vardır"* ifadesinden murad ise, hayatta olanların ecelleridir ki O, bu eceli tahsis etmiştir.

2) Ecelin, Allah katında müsemmâ (belirlenmiş malum) olmasının manası şudur: Çünkü geçmiş varlıklar öldükleri zaman, artık ecelleri malum olmuş olur. Ama hayatta olanlar ise, henüz ölmedikleri için ecelleri malum olmamış olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, *"Bir de O'nun katında malum bir ecel vardır"* buyurmuştur.

3) Birinci ecel, ölüm vaktidir. Allah katında malûm olan ecel ise, Kıyametin kopacağı vakittir. Çünkü âhiretteki hayatların müddetinin bir nihayeti ve sonu yoktur. Binaenaleyh bu ecelin ve müddetin durumunun keyfiyetini Allah'tan başka hiç kimse bilemez.

4) Birinci ecel, yaratılış ile ölüm arasındaki zamandır. İkinci ecel ise, ölüm ile dirilme arasındaki zamandır ki buna "Berzah Âlemi" denilir.

5) Birinci ecel uykudur. İkinci ecel ise ölümdür.

6) Birinci ecel, herkesin kendi ömründen geçirdiği müddettir. İkinci ecel ise, herkesin geriye kalan ömrüdür.

7) İslâm hükemâsının görüşüne göre her insanın iki eceli vardır: Birincisi, tabiî olan eceller; ikincisi de tabiî (normal) olmayıp, kaza ve belâlar ile gelen eceller.. Tabiî olan eceller şunlardır: Eğer insanın yaratılışı, bünyevi özelliği, harici tesirlerden korunabilmiş olsaydı, ömrü falanca vakte kadar uzayabilirdi.. Kazalar ve belalarla gelen ecellere gelince, bunlar boğulma, yanma, zehirli haşeratın sokması ve insanı âciz bırakan benzeri belâlar gibi, herhangi haricî bir sebepten ötürü meydana gelen ölümlerdir. Buna göre âyetteki, *"O'nun katında tayin edilmiş bir ecel..."* ifadesi, "O'nun katında malum, veya Levh-i Mahfuz'da zikredilen bir ecel" manasındadır. Bu ifadedeki, "katında" kelimesinin manası, bir kimsenin bir mesele hakkında şöyle demesine benzemektedir: عِنْدِى اَنَّ الْاَمْرَ كَذَا وَكَذَا "Bence, mesele şöyle şöyledir."

Şayet, "Nekire olan mübtedâ, haberi bir zarf olduğu zaman, haberden sonra gelmesi gerekirdi. Binâenaleyh وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ifadesinde mübteda niçin başta yer almıştır?" denilir ise biz deriz ki: "Çünkü mübtedâ olan kelime sıfat ile tahsis edilmiş ve marifeliğe yaklaşmıştır. Bu, aynen وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ *"Muhakkak ki mü'min bir köle, bir müşrikten daha hayırlıdır"* (Bakara, 221) âyetinde olduğu gibidir."

Allah Teâlâ'nın ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُونَ *"Sonra da hâlâ şüphe edersiniz ha!"* ifâdesi hakkında deriz ki: اَلْمِرْيَةُ ve اَلْاِمْتِرَاءُ kelimeleri, şekk ve şüphe mânasına gelmektedir.

Bil ki biz: "Bu sözün zikredilmesinden maksat, yaratıcının varlığına delil getirmektir" dersek, bu ifadenin manası: "Böylesi ezici bir hüccet ortaya çıktıktan sonra siz, tevhidin doğruluğu hususunda şüphe ediyorsunuz ha..." şeklinde olur. Eğer bundan maksad, âhiret inancının doğruluğunu ortaya koymak olur ise, mâna yine böyle olur. Allah en iyi bilendir.

* *
*

Allah'ın İlminin Kapsamı

وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ ﴿٣﴾

"O, göklerde de, yerde de Allah'dır. Sizin içinizi de dışınızı da bilir. Ne kazanacağınızı da bilir"

(En'âm, 3).

Bil ki biz eğer, "Önceki âyetten maksad, kâdir ve irâde sahibi bir yaratıcının varlığına bir delil getirmektir" dersek o zaman "Bu âyetten maksad da, Allah Teâlâ'nın herşeyi bildiğini açıklamaktır" deriz. Çünkü önceki iki âyet, Allah'ın kudretinin kemâline delâlet etmekte, bu âyet ise ilm-i ilâhinin kemâline delâlet etmektedir. Bu takdirde, ulûhiyyetin bulunmasında muteber olan diğer sıfatlarla birlikte ilim de tamamlanır.

Eğer biz, "önceki âyetten maksad, âhiret hayatının doğruluğu ve gerçek olduğu hakkında bir delil getirmektir" dersek, "Bu âyetten maksad da, bu açıklamayı tamamlamaktır" deriz.

Bu böyledir. Çünkü âhireti inkâr edenler, şu iki sebepten ötürü inkâr etmişlerdir:

a) Onlar, insanın bedeninin meydana gelmesinde müessir olan şeyin, tabiatların imtizacı (birbiriyle birleşmesi) olduğuna inanmakta, bu hususta, kâdir ve irâde sâhibi bir Allah'ın müessir oluşunu inkâr etmektedirler.

b) Onlar âhireti kabul ederler, fakat Allah'ın cüz'iyyatı (teferruatı, detayları) bilemiyeceğini, binâenaleyh itaat edenden isyankâr (kâfir) olanı ayırdedemeyeceğini ve aynı şekilde (mesela) **Zeyd**'in bedeninin parçalarını, **Amr**'ın bedeninin unsurlarından ayıramayacağını söylerler. Hak Teâlâ önceki iki âyet ile, kendisinin zorunlu (mecburen yapan) bir sebep değil, kudret ve irâde sahibi bir varlık olduğunu anlatmış, bu âyet ile de bütün mâlûmatı (herşeyi) bildiğini ortaya koymuştur. İşte o zaman, âhiretin, haşrin ve neşrin (yeniden diriltip, toplamanın) gerçek oluşunun inkârı konusundaki bütün görüşlerin dayanağı olan hertürlü şüphe kaybolur. İşte âyet-i kerîmenin nazmı (önceki âyetlerle münasebeti ve ilgisi) hususundaki izah bundan ibarettir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allah'a Mekân İsnad Edenlerin Reddi

Allah Teâlâ'nın bir mekanda olduğunu söyleyenler, bu âyetteki, *"O, göklerde Allah'dır"* ifâdesine tutunmuşlardır. Bu ifâde, ilahın gökte yerleşmiş olduğunu göstermektedir. Bu görüşü savunanlar şöyle demişlerdir: "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Göktekinin sizi yere batırıvermesinden emin mi oldunuz?"* (Mülk, 16) âyeti ile de güç kazanmaktadır. "O halde, Hak Teâlâ'nın bu âyetteki, *"O göklerde de, yerde de Allah'dır"* beyânından ötürü, yerde de yerleşmiş olması gerekir" denilmesi

bizi bağlamaz. Böyle bir görüş, Hak Teâlâ'nın aynı anda iki ayrı yerde bulunmasını gerektirir ki bu imkânsızdır. Sonra diyoruz ki, 'Biz, Allah'ın yeryüzünde bulunan bir varlık olmadığı hususunda icmâ ettik ve iki zâhirden birisi ile amel etmemekten dolayı, delil olmaksızın diğer zâhirî mâna ile de amel etmemek gerekmez. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, *"O, göklerde Allah'dır"* ifâdesinin zâhirinin, bu zâhirî mânası üzere kalması gerekir. Bir de kıraat imamları içinde, bu âyette, وَهُوَ اللّٰهُ فِي السَّمٰوٰتِ *"O, göklerde Allah'dır"* ifâdesinin sonunda vakf yapıp sonra da yeni bir cümleye başlayarak وَفِي الْاَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ.. *"Yeryüzünde de sizin sırrınızı (içinizi) ...bilir"* diye okuyanlar vardır. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: "Hak Teâlâ, sizin yeryüzünde bulunan bütün sırlarınızı bilir." Böylece Cenâb-ı Hakk'ın, فِي الْاَرْضِ "yeryüzündeki" sözü سِرَّكُمْ "sırrınızı" sözüne müteallak (bağlı) olur." İşte onların görüşlerinin tamamı budur.

Bil ki biz ilk önce, bu ifâdeyi zâhirî mânasına hamletmenin imkânsız olmadığı hususunda delil getiririz. Bu imkânsızlık birkaç yöndendir:

1) Hak Teâlâ bu sûrede, *"De ki: "Göklerde ve yerde olan her şey kimin?" De ki: "Allah'ındır" "* (En'âm, 12) buyurmuştur ki bu âyet-i kerîme, göklerde ve yerde bulunan herşeyin Allah'ın mülkü olduğunu beyân etmektedir. Eğer Allah'ın kendisi de, göklerde olan şeylerden birisi olmuş olsaydı, kendi kendisinin mülkü olması gerekirdi ki bu imkânsızdır. Bu âyetin bir benzeri de, *"Göklerde, yerde ve bu ikisinin arasında ne varsa O'nundur"* (Tâhâ, 6) âyetidir. Eğer onlar, "Cenâb-ı Allah'ın *"De ki: "Göklerde ve yerde olan herşey kimin?"* (En'âm, 12) ifâdesi, göklerde olan herşeyin Allah'ın olmasını gerektirir. Ama âyetteki "herşey" (مَا) kelimesi, akıl sahibi olmayan varlıklar için kullanılır. Binâenaleyh bunun içine, Allah'ın zâtı dâhil değil" derlerse, deriz ki: "Biz bunu kabul etmiyoruz. Çünkü وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنٰيهَا وَالْاَرْضِ وَمَا طَحٰيهَا وَنَفْسٍ وَمَا سَوّٰيهَا *"Göğe ve onu binâ edene, yere ve onu yayıp döşeyene, nefse ve onu düzenleyene yemin olsun ki..."* (Şems, 5-7) ve وَلَآ اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَآ اَعْبُدُ *"Siz, benim ibâdet ettiğime ibâdet etmezsiniz"* (Kâfirun, 3) âyetleri, bu iddianın aksine delildirler. Hiç şüphe yok ki bu âyetlerdeki (مَا) kelimesi, Hak Teâlâ'yı göstermektedir.

2) Âyetteki, *"O, göklerde Allah'dır"* ifâdesi ya "O, bütün göklerde mevcuttur", ya da, "O, tek bir gökte mevcuttur" mânasındadır. İkinci ihtimal, âyetin zâhirî (açık) mânasını terketmektir. Birincisi ise şu iki şekilde düşünülür: Hak Teâlâ'nın göklerden birinde bulunan kısmının, diğer göklerde bulunanın ya aynısı ya da gayrısı olması gerekir. Birincisi, mekan (yer) tutan tek bir varlığın iki ayrı yerde bulunmasını gerektirir ki, bu aklın da açıkça göstereceği gibi, bâtıldır. İkinci ihtimal ise Hak Teâlâ'nın cüzlerden ve kısımlardan mürekkeb olmasını gerektirir ki bu da imkânsızdır.

3) Şayet Cenâb-ı Hak göklerde mevcut olsaydı, O sınırlı ve sonlu olurdu. Halbuki, böyle olan her şeyin, artmayı ve eksilmeyi kabul etmesi mümkün olur. Böyle olan her şeyin de, muayyen bir miktarda tahsis edilmiş olması, bir tahsis edenin tahsis

etmesinden, bir takdir edenin takdir etmesinden dolayı olmuştur. Böyle olan her şey ise, "muhdes-sonradan olma"dır.

4) Şayet Allah göklerde bulunmuş olsaydı, bu durumda O, bu göklerin üstünde, başka bir âlemi yaratmaya ya kâdir olurdu veya olamazdı. İkinci ihtimal, O'nun aciz olmasını iktizâ eder. Birincisi de, şayet Allah Teâlâ bunu yaratmış olsaydı, o zaman kendisi bu âlemin altında olmuş olurdu. Halbuki, Allah'ın göklerde olduğunu ileri sürenler, O'nun bu âlemin altında olmasını kabul etmezler.

5) Allah, *"Nerede olursanız olun, O, sizinle berâberdir"* (Hadid, 4); *"Biz ona şah damarından daha yakınız"* (Kâf, 16), *"O, gökte de, yerde de Allah olandır"* (Zuhruf, 84) ve *"Nereye yönelirseniz, Allah'ın yüzü oradadır"* (Bakara, 115) buyurmuştur. Bütün bu âyetler, Cenâb-ı Hakk'ın bir mekânı ve bir cihetinin bulunduğuna hükmetmeyi iptal eder. İşte bu delillerle, bu ifâdeyi zâhirine hamletmenin mümkün olmadığı sabit olmuş olur.

Binâenaleyh bu ifâdeyi tevil etmek gerekir. Bu tevil ise birkaç yönden yapılabilir.

a) Hak Teâlâ'nın, *"O, göklerde de, yerde de Allah'dır"* ifâdesi, "Allah, gökleri ve yeri idare etmektedir" mânasındadır. Bu, tıpkı birisi bir şeyi yönetip, onun durumunu islâh edip yoluna koyduğunda, فُلَانٌ فِي أَمْرِ كَذَا "Falanca, falan iştedir" denilir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, gökte de, yerde de Allah olandır"* (Zuhruf, 84) âyetidir.

b) Hak Teâlâ'nın وَهُوَ اللَّهُ *"O, Allah'dır"* ifâdesi tam bir cümledir. Yüce Allah, sonra yeniden söze başlayarak, فِي السَّمٰوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ buyurmuştur ki bu, "O Allah, göklerdeki meleklerin sırlarını ve yerdeki insanlarla cinlerin sırlarını ve sır olmayan şeylerini bilen bir ilahdır" mânasındadır.

c) Bu âyette, takdiri şöyle olan bir takdim ve tehir vardır: وَهُوَ اللَّهُ يَعْلَمُ فِي السَّمٰوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ "O, göklerde ve yerde sizin sırrınızı da, açığınızı da bilen Allah'dır." Bu mânayı şu sözümüz de desteklemektedir: Âyetteki وَهُوَ اللَّهُ ifadesi هُوَ الْفَاضِلُ الْعَالِمُ "O, fazîletli ve âlim olandır" cümlesi gibidir. Burada هُوَ (O) kelimesi, hasr (sadece) mânasını ifâde için getirilmiştir. Bu incelik, "Allah" lafzını, müştâk (türemiş) bir isim olarak kabul ettiğimiz zaman söz konusudur. Ama "Allah" kelimesini, belli bir varlığı gösteren ism-i işâret olarak, bir varlığın alem (özel) ismi saydığımızda, هُوَ (o) zamirinin, bu kelimenin önüne gelmesi doğru olmaz. Fakat, "Allah" lafzını müştâk kabul ettiğimiz zaman, هُوَ اللَّهُ ifadesi, هُوَ الْمَعْبُودُ فِي السَّمٰوَاتِ وَ... "O, göklerde ve yerde kendisine ibadet edilendir" mânasında olur. Bu durumda, soru zâil olur. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Âyette geçen "sır"dan murad, kalplerde bulunan, birşeyi yapmaya ve yapmamaya götüren sebepler, niyetler ve düşüncelerdir. "Cehr" (açık, sır olmayan) sözü ile de, insanın uzuvlarının yaptığı şeyler kastedilmiştir. Allah Teâlâ, âyette sırrı "cehr"den önce zikretmiştir. Çünkü işlerin yapılmasında müessir olan, sebepler ve bu iki gücün toplamıdır. O halde sırlardan sayılan sebep, "cehr" diye adlandırılan zâhirî amellerde müessir olan şeydir. Sebebi bilmenin, bunun neticesini bilmeye sebep olduğu sâbit olmuştur. Sebep ise neticeden öncedir. O halde aslında önce olanın, lafız bakımından da önce zikredilmesi gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Ne kazanacağınızı da bilir"* buyruğu ile ilgili bir soru vardır. O da şudur: Fiiller ya kalbe ait olur, ki bunlar âyette "sır" diye ifâde edilmiştir, yahud da uzuvlara âit olur ki bunlar da "cehr" diye ifâde edilmiştir. Demek ki fiiller ya sırrîdir, ya da cehrîdir. O halde buradaki, *"(O Allah) ne kazanacağınızı da bilir"* ifâdesi, birşeyin, yine kendine atfedilmesi mânasına gelir. Bu ise yanlıştır?

Buna şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ'nın, *"ne kazanacağınızı"* ifâdesini, insanın yaptığı işlere karşılık haketmiş (kesbetmiş) olduğu mükâfaat veya ceza mânasına hamletmek gerekir. Bu ifâde netice olarak insanın müktesebi mânasına hamledilmiştir. Nitekim "Bu, onun müktesebidir (kazancıdır)" mânasında, هٰذَا الْمَالُ كَسْبُ فُلَانٍ "Bu mal, falancanın kesbidir" denilir. Âyetteki bu ifâdeyi kesbin bizzat kendisi mânasına anlamak câiz değildir. Aksi halde, sizin de sorunuzda belirttiğiniz gibi bu, birşeyi yine kendisi üzerine atfetmek olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyet, insanın, kendi fiilinin müktesibi (kazananı, mesûlü) olduğuna delâlet etmektedir. Halbuki kesb (kazanç) bir menfaati elde etmeye veya bir zararı gidermeye götüren bir fiildir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, bir menfaati elde etmekten veya bir zararı defetmekten münezzeh olduğu için, Allah'ın fiilleri hakkında, "Bunlar, Allah'ın kesbidir" denilemez. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

وَمَا تَأْتِيهِم مِّنْ آيَةٍ مِّنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ۝

"Onlara, Rablerinin âyetlerinden bir âyet gelmeye dursun, mutlaka ondan yüzçevirirler"

(En'âm, 4).

Bil ki Allah Teâlâ önce tevhidden, ikinci olarak âhiretten, üçüncü olarak da bu iki esası iyice ortaya koyan hususlardan bahsedince, daha sonra nübüvveti anlatan hususlardan bahsetmiş ve buna, o kâfirlerin kendilerine gelen delilleri düşünmekten yüz çevirip, onlara iltifat etmediklerini beyân ederek başlamıştır. İşte bu âyet, taklidin bâtıl ve yanlış; deliller üzerinde düşünmenin ise vacip olduğunu göstermektedir. Şayet bu böyle olmasaydı, Allah Teâlâ, âyetlerden ve delillerden yüz çevirenleri tenkîd edip kınamazdı.

Vâhidî (r.h) şöyle der: Bu âyetteki مِنْ آيَةٍ ifadesinde bulunan مِنْ menfi cümlede gelen ve cinsin istiğrakı (yani kendisinden sonraki ismin ifâde ettiği cinsin hepsini içine almak) içindir. Bu, tıpkı مَا أَتَانِي مِنْ أَحَدٍ "Bana hiç kimse gelmedi" sözün gibidir. İkincisi, yani مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ *"Rablerinin âyetlerinden"* ifâdesindeki (مِنْ) ise, min-i teb'iziyyedir. Buna göre mâna, "Onlara, üzerinde düşünülmesi ve tefekkür edilmesi gereken bir delil ortaya çıktığı zaman, onlar mutlaka ondan yüzçevirirler" şeklindedir.

★ ★
★

فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ۝

"İşte onlar, hakkı, kendilerine gelince yalanlamışlardır. Fakat yakında onlara ne ile alay etmekte olduklarının haberleri gelecektir"

(En'âm, 5).

Bil ki Allah Teâlâ, o kâfirlerin hallerinin şu üç mertebe üzere olduğunu belirtmiştir:

Birinci mertebe, onların deliller karşısında, düşünmekten ve apaçık bürhanlardan yüzçevirici olmalarıdır.

İkinci mertebe, onların o beyyine ve delilleri yalan saymalarıdır. Bu, bir öncekinden daha ileri derecede bir mertebedir. Çünkü birşeyden yüzçeviren, bazan o şeyi yalanlamaz, aksine ona sataşmaz ve aldırmaz. Binaenaleyh o, delili tekzib edince, bu o delilden yüz çevirmeden daha ileri birşey olur.

Üçüncü mertebe, o kâfirlerin, gelen beyyine ve deliller ile istihzâ ve alay etmeleridir. Çünkü birşeyi tekzib eden kimsenin bu tekzibi (yalanlaması), bazan istihzâ noktasına kadar varmaz. Binaenaleyh kâfirin tekzibi bu noktaya varınca, inkârda da zirveye ulaşmış olur. Binaenaleyh Allah Teâlâ o kâfirlerin işte bu sıra ile, bu üç mertebeyi geçtiklerini beyan etmiştir.

Alimler âyette geçen "hak" kelimesinden maksadın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir: "Bunun, mu'cizeler manasında olduğu" söylenmiştir. **İbn Mes'ûd,** Peygamberimiz (s.a.s) Mekke'de iken ay (mu'cize olarak) ikiye ayrıldı ve iki tane oldu. Bir parçası gitti, bir parçası kaldı" demiştir. "Hak" kelimesinin, "Kur'ân" veya, "Hz. Muhammed (s.a.s)" veya "Hz. Muhammed'in şeriatı ve getirdiği hükümler" veyahut da, "Cenâb-ı Hakk'ın, bazan kendisi ile teşvik ettiği bazan da sakındırdığı vaad ve va'îdleri" manasına olduğu söylenmiştir ki evla olan, sayılan bütün bu şeylerin, "hak" kelimesinin manasına dahil olmasıdır.

Âyetteki, فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنبَٰٓؤُا مَا كَانُوا بِهِۦ يَسْتَهْزِءُونَ *"Fakat yakında onlara ne ile alay etmekte olduklarının haberleri gelecektir"* ifadesinden murad, bir va'îd (tehdid-i ilahî) ve onları yaptıkları bu istihzâdan men etmedir. Binaenaleyh âyetteki, "haberler" kelimesinden murad, haberlerin kendisi değil, Allah'ın haber verdiği azab-ı ilâhîdir. Bunun bir benzeri de, *"Mutlaka O'nun mühim haberini, bir müddet sonra bileceksiniz"* (Sâd, 88) âyetidir. Hakîm olan Allah, bir tehdidde bulunduğu zaman çoğu kez, "korktuğun başına geldiğinde bu işin haberini bilip tanıyacaksın, o zaman anlayacaksın!" der. Çünkü "va'îd" mânasına olan haberden maksad, inecek azâb ve cezayı bilmek olup, bizzat cezanın kendisi değildir. O azab geldiğinde, verilen haber gerçekleşmiş olur ve insanın bu hususdaki şüphesi yok olmuş olur. Bu azabdan muradın, dünyevî bir azab olması muhtemel olduğu gibi -ki bu Bedir'de kâfirlerin başına gelen hezimettir- uhrevî bir azab olması da muhtemeldir.

* *
*

Daha Kuvvetli Olan Eski Münkirlerin Âkibetleri

أَلَمْ يَرَوْا۟ كَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَبْلِهِم مِّن قَرْنٍ مَّكَّنَّٰهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّن لَّكُمْ وَأَرْسَلْنَا ٱلسَّمَآءَ عَلَيْهِم مِّدْرَارًا
وَجَعَلْنَا ٱلْأَنْهَٰرَ تَجْرِى مِن تَحْتِهِمْ فَأَهْلَكْنَٰهُم بِذُنُوبِهِمْ وَأَنشَأْنَا مِنۢ بَعْدِهِمْ قَرْنًا ءَاخَرِينَ ۝٦

"Biz, kendilerinden evvel nice nesli helâk ettik, görmediler mi? Biz, onlara yeryüzünde size vermediğimiz imkânları verdik, gökten üstlerine bol bol yağmur gönderdik, altlarından akan ırmaklar yaptık. Günahları yüzünden yine onları helâk edip, arkalarından başka nesiller çıkardık"

(En'âm, 6).

Bil ki Allah Teâlâ kâfirleri bu yüz çevirme, yalanlama ve istihzâdan, tehdid ve va'îd ile men edince, peşisıra bu hususta va'z-u nasihat olacak şeyleri söylemiş ve onlara **Nuh, Âd, Semûd, Lût, Şuayb, Firavun kavimleri** gibi, geçmiş diğer nesillerin durumunu anlatarak öğüt vermiştir.

Buna göre eğer, "Karn nedir?" denilir ise, deriz ki: **Vahidî** şöyle demiştir: Karn, bir zamanda bir araya gelen birlikte yaşamış olan insanlar demektir. O halde, içinde bir topluluğun biraraya geldiği ve ölüm ile birbirinden ayrıldığı bir zamana "karn" (nesil, asır) denir. Çünkü o nesilden sonra gelenler, yine belli bir zamanda birlikte yaşamış diğer bir topluluktur, binaenaleyh diğer bir karn (nesil)dir. Bunun delili Hz. Peygamber (s.a.s)'in, خَيْرُ الْقُرُونِ قَرْنِي *"Nesillerin en hayırlısı, benim (içinde bulunduğum) nesildir"* hadis-i şerifidir. Bu kelime, اَلْاَقْرَانُ "(akrân olan, yakın yaşta olan) kelimesinden türemiştir. İnsanların ömürleri çoğu zaman altmış, yetmiş veya seksen sene olduğu için, âlimlerin bir kısmı, "karn"ın altmış, bir kısmı yetmiş, bir kısmı da "seksen" senelik bir zaman dilimi olduğunu söylemişlerdir. Doğruya en yakın olan, "karn"ın, artılıp eksiltilemeyen belli bir zaman dilimi olarak takdir edilmemesidir. Aksine bundan murad, her asırdaki insanlardır. O asrın insanlarının çoğu yok olup gittiğinde "O karn (nesil) sona erdi" denilir.

Bil ki Allah Teâlâ geçmiş nesilleri şu üç sıfat ile tavsîf etmiştir.

Birinci sıfat: مَكَّنَّاهُمْ فِي الْاَرْضِ مَالَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ *"Biz onlara yeryüzünde size vermediğimiz imkânları verdik"* âyetinin ifade ettiği sıfattır. **Keşşaf sahibi:** "Bir insan bir diğerine, kendisine ait bir yerde ona bir imkân verdiğinde مَكَّنَ لَهُ فِي الْاَرْضِ denilir. Cenâb-ı Hakk'ın, اِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْاَرْضِ *"Biz onu yeryüzünde, büyük bir kudret sahibi kıldık"* (Kehf, 86) ve اَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ *"Biz, onları yerleştirmedik mi?"* (Kasas, 57) âyetleri de bu manadadır. Fakat مَكَّنْتُهُ فِي الْاَرْضِ tabirinin manası, "Onu, o yerde sabit kıldım" şeklindedir. Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَا اِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ *"Andolsun ki size bile vermediğimiz imkânlardan, onlara nice kudret verdik"* (Ahkâf, 26) âyeti de bu manadadır. Bu iki mana birbirine yakın oduğu için, Allah Teâlâ, bunları مَكَّنَّاهُمْ فِي الْاَرْضِ مَالَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ ifadesinde birlikte kullanmıştır. Buna göre mana, "biz, **Âd, Semûd** ve benzeri kavimlere nasîb ettiğimiz iri cüsseli olma ve zenginlik imkânlarını ve dünyevî sebeplerle güç kuvvet elde etme hususlarını Mekkelilere vermedik" şeklinde olur" demiştir.

İkinci sıfat, Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا *"Gökten üstlerine bol bol yağmur gönderdik"* ifadesinin belirttiği hususdur. Cenâb-ı Hak bu ifadeyle yağmuru murad etmiştir. O halde, bu âyette geçen اَلسَّمَاءَ lâfzının manası yağmur; مِدْرَارًا ifadesinin manası ise, "çokça yağan" demektir. Bu ifadenin aslı, Arapların, sağan kimse, sağdığından çok miktarda süt elde ettiklerinde söylemiş oldukları, دَرَّ اللَّبَنِ "sütü çok, bol" ifadesinden alınmıştır. O halde buna göre, âyette geçen مِدْرَارًا lafzı, "bulut"un sıfatı olmaya elverişli olduğu gibi, yağmurun sıfatı olmaya da elverişlidir. Nitekim, bulutun yağmuru inkıtaya uğramayıp ardarda yağdığında سَحَابٌ مِدْرَارٌ denilir. "Mif'al" kalıbı, kendisiyle mübalağa kastedilen sıfat hakkında kullanılır.

Mukâtil, مِدْرَارًا lafzına, "kesilmeksizin, ardarda..." manasını vermiştir. Bu kelimenin müzekker ve müennesi müsavidir.

Üçüncü sıfat, وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ *"...altlarından akan ırmaklar yaptık..."* âyetinin ifade ettiği hususdur ki bununla, bağ ve bahçelerin, bostanların çokluğu murad edilmiştir.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu vasıfları burada zikretmesinin maksadı şudur: "Geçmiş kavimler, dünya menfaatlerini, Mekkelilerden daha çok bulmuş, elde etmişlerdir." Daha sonra Allah, onların bu dünyada, bu sayılan şeyler, nüfuslarının çokluğu, malî kudretlerinin fazlalığı ve iri cüsseli olmaları sebebiyle, bu kadar izzet sahibi olduklarını, sonra da, küfretmeleri sebebiyle sizin (mekkeliler'in) duymuş olduğunuz şeylerin, onların başına geldiğini beyan buyurmuştur. İşte böyle oluş, gaflet ve cehalet uykusundan uyanmayı icab ettirir. Burada geriye birkaç soru kalmaktadır:

Birinci soru: Bu âyette, onların sadece helâk oldukları zikredilmektedir. Ancak ne var ki bu helâk oluş, sadece onlara mahsus değildir. Aksine, peygamberler ve bütün mü'minler de helâk olmuşlardır. O halde, bu helâk olma işi, kâfirler ile kâfir olmayanlar arasında müşterek bir husus iken, bu sözü, küfürden men etme sadedinde getirmek nasıl güzel ve yerinde olabilir?

Cevap: Bu âyetten, mücerret ölüm ve helâkle sakındırma manası kastedilmemiştir. Aksine bu ifadeden maksat, onların, dinlerini dünya mukabilinde satıp, onu elden çıkarmaları, böylece de dinden mahrum olmaları sebebiyle çok şiddetli bir azâb içinde kalmalarıdır. İşte bu mana, kâfirlerle mü'minler arasında müşterek bir husus değildir.

İkinci soru: Mekkeliler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in haber verdiği hususlarda, sıdkını kabul etmeyip, geçmiş ümmetlerin başlarına gelen hadiseleri de müşahede etmedikleri halde, daha nasıl Cenâb-ı Hak, *"....görmediler mi?"* demiştir?

Cevap: Geçmiş ümmetlerin kıssaları, insanlar arasında yaygın ve meşhur idi.

Binaenaleyh, "onlar bu kıssaları duymamışlardır" denilmesi uzak bir ihtimaldir. O hadiseleri sadece duymuş olmak, ibret almak için yeterli bir husustur.

Üçüncü soru: Onların helâk olmalarından sonra başka bir neslin yaratılacağının zikredilmesindeki hikmet nedir?

Cevap: Bu hikmet, Allah Teâlâ hakkında, onları helâk etmesinin ve beldelerini onlardan boşaltmasının büyük bir hadise olmadığına dikkat çekmektir. Çünkü Allah onların yerine, kendileriyle onların beldelerini imar edeceği bir başka topluluk yaratmaya kâdirdir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا *"Bunun sonundan korkmayacak..."* (Şems, 15) âyeti gibidir.

* *
*

Nübüvvet Karşısında İnsanların Tutumları

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ۝

"Eğer sana kâğıt halinde (yazılı) bir kitap göndermiş olsaydık da kendileri de elleriyle onu tutmuş bulunsalardı, o küfredenler hemen: "Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değildir" derlerdi"

(En'âm, 7).

Bil ki, peygamberlerin davetini kabul etmeyip, bu davet karşısında direten kimseler muhtelif zümreler halindedirler. Mesela bunlardan birinci grup, bu dünyaya dalacak ve onu elde etmeyi çok büyük bir fırsat bilecek kadar dünya sevgisini, onun şehvet ve lezzetlerini talep etmede çok aşırı giden kimselerdir. İşte böylece bu durum, onların peygamberlerin davetini kabul etmelerine mani olmuştur. İşte bunlar, Allah Teâlâ'nın önceki âyette bahsetmiş olduğu kimselerdir. Böylece Cenâb-ı Hak orada, dünya lezzetlerinin gidici, küfür azâbının ise kalıcı olduğunu; son bulan adi lezzetlerden ötürü, devamlı bir ikâb ve cezayı sırtlanmanın akıl kârı olmadığını beyan buyurmuştur.

İkinci grup ise, peygamberlerin mu'cizelerini, mu'cizeler babından saymayıp, sihir nev'ine hamleden kimselerdir. İşte bunlar da, Allah'ın bu âyette, kendilerinden bahsetmiş olduğu kimselerdir. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kitabın Gökten Cism Halinde İnmesi

Cenâb-ı Hak bu âyette şu hususu beyân etmiştir: *"Ey Muhammed şayet o kâfirler,kitabın,sana gökten bir defada indiğini görüp müşahede etmiş olsalardı bile, onlar ona iman etmeyip aksine bu durumu bir sihir ve harikulâde bir hal sayarlardı.* Bu âyette قِرْطَاسٍ (bir kâğıt) kelimesine yer verilmiş olmasının gayesi de "Şayet kitap, tek bir sayfa içinde toptan indirilmiş olsaydı, onlar da onu görüp, elleriyle tutup ve bizzat ayan beyân olarak onu müşahede etselerdi bile, onlar bu hususu yine ta'n edip, "bu, bir sihirdir!" derlerdi..." şeklinde bir mana ortaya koymaktır.

Buna göre şayet, "Gökten kitabın zuhûr etmesi ve indirilmesi bir mu'cize midir, yoksa değil midir? Eğer mu'cizeler kabilinden olmazsa, bunun nübüvvete delâlet etmesini onların inkâr etmeleri bir "münker, dinen yasaklanmış bir şey olmaz..." Bunun, mu'cizeler babından olduğunun söylenmesi de caiz değildir. Çünkü melek de, onu gökten indirebilir.. Nebî ve resûllerin sıdkına iman etmezden önce, meleklerin ismet ve masûmiyetleri bilinemez. Peygamberlere iman etmeden önce, şüphesiz biz, bu kitabın cinler ve şeytanlar veyahut da masûmiyetleri sabit olmayan bazı melekler tarafından gökten indirilmiş olmasını caiz görebiliriz.. Bu, bizim tarafımızdan caiz görülünce, gökten kitabın inmesi, o peygamberin nübüvvetinin doğruluğuna bir delil olmaktan çıkar..." denilirse, biz deriz ki:

Burada kastedilen, sizin zikretmiş olduğunuz şey değildir. Aksine bundan kastedilen, onların bunu gördüğünde, bu hususta şüphe edenler olarak kalakalmaları ve *"Gözlerimiz (bir sarhoş gözü gibi) döndürülmüştür"* (Hicr, 15) demiş olmalarıdır. Binaenaleyh onlar kitabı elleriyle tuttuklarında, görme idrakleri tutma idrakleriyle kuvvet kazanmış olur. Böylece de bu husus, zuhûr ve kuvvet itibariyle daha ileri bir noktaya varmış olur. Daha sonra onlar, görüp tuttukları o şey hakkında, şüpheler içinde kalmışlar ve onun mevcut olup olmadığını araştırmışlardır. Bu da onların, cehâlette safsata noktasına vardıklarına delâlet etmektedir ki, işte bu âyetten maksat, sizin zikrettiğiniz değil, budur. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Kâdî şöyle demektedir: "Bu âyet, Allah Teâlâ'nın kulundan lütfu men etmesinin caiz olmadığına delâlet etmektedir. Bilindi ki, şayet Allah o lütfunu vermiş olsaydı, işte o durumda kişi iman ederdi... Çünkü Cenâb-ı Hak, şayet o kitabı (bu şekilde) indirmiş olsaydı, onlar bu sözü söyleyecekleri için, bu kitabı bu şekilde indirmediğini beyan buyurmuştur. Bunu haber vermek ise, ancak onların onu kabul edip, ona iman etmeleri halinde, onu mutlaka indireceğinin bilinmesi halinde caiz olur. Böylece bununla, lütfun vâcib olduğu sabit olur..."

Bir kimse şöyle diyebilir: **Kadî**'nin, "Allah, şayet bu kitabı (bu şekilde) indirseydi

onlar bu sözü söylerlerdi..." şeklindeki sözü, Allah Teâlâ'nın onlara o Kur'ân'ı, onların bu sözü söylememeleri halinde indireceğine delâlet etmez; aksine bu delâlet, hitab deliline göre olur ki, bu da **Kadî**'ye göre bir delil değildir. Keza, Allah Teâlâ'nın, yaptığı her şeyi yapması O'na vacib değildir. Bu âyet, şayet bir şeye delâlet ediyorsa, bu o şeyin vukuunun vacib olduğuna değil, onun vukuuna delalet etmiştir. Allah en iyi bilendir.

* *
*

Müşriklerin Peygamber Yerine Melek İstemeleri

وَقَالُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ ۖ وَلَوْ أَنزَلْنَا مَلَكًا لَّقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنظَرُونَ ﴿٨﴾
وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَّجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِم مَّا يَلْبِسُونَ ﴿٩﴾

"Ona bir melek gönderilmeli değil miydi?" dediler. Eğer biz, bir melek gönderseydik, elbet iş bitirilmiş olur, sonra kendilerine göz bile açtırılmazdı... Eğer onu bir melek yapsaydık, onu da herhalde bir adam sûretinde gösterir ve herhalde onları, düşmekte oldukları şüpheye düşürürdük"

(En'âm, 8-9).

Bil ki bu, nübüvveti inkâr edenlerin üçüncü çeşit şüpheleridir. Çünkü onlar şöyle demektedirler: Şayet Cenâb-ı Hak mahlûkata bir peygamber gönderecekse, bu peygamberin meleklerden biri olması gerekir. Çünkü onlar, melekler zümresinden olurlarsa, ilimleri daha çok, güçleri daha fazla, heybetleri daha büyük, diğer insanlardan ayrılıp seçilmeleri daha mükemmel ve nübüvvet ve risâletleri hususundaki şekk ve şüpheler de daha az olur. Hakîm olan bir zât, bir işi gerçekleştirmek istediğinde neticeyi elde etmeye daha fazla götüren şekli uygular. Binaenaleyh, meleklerin nübüvveti hususunda vaki olan şüpheler daha az olunca, Allah Teâlâ da insanlara bir peygamber göndermek isteyince, bu resûlün melelerden olması gerekir. İşte âyetteki *"Ona bir melek gönderilmeli değil miydi?"* ifadesinden kastedilen budur.

Bil ki, Cenâb-ı Hak bu şüpheye şu iki bakımdan cevap vermiştir:

Birincisi, O'nun *"Eğer biz bir melek gönderseydik, elbet iş bitirilmiş olurdu..."* ifadesidir. قُضِيَ fiilinin manası, tamamlamak ve ilzâm etmek demektir. Biz, قُضِيَ fiilinin ne manalara geldiğini Bakara sûresinde anlatmıştık.. Sonra burada birkaç husus daha vardır:

a) Beşere, (peygamber olarak) melek göndermek, apaçık ve ezici bir mu'cizedir. Meleğin o kâfirlere (peygamber olarak) indirilmesi halinde, Cenâb-ı Hakk'ın da: *"Eğer hakikaten biz onlara melekleri indirseydik, ölüler kendileriyle konuşsaydı, her şeyi de onlara karşı kefiller olmak üzere bir araya getirip toplasaydık, onlar, Allah dilemedikçe yine iman edecek değillerdi..."* (En'âm, 111) âyetinde de buyurduğu gibi, onlar çoğu kez iman etmezler. Onlar iman etmeyince de, köklerinin kazınması suretinde tecelli eden bir azab ile helâk edilmeleri vacibtir. Çünkü Allah'ın kânunu, apaçık ve ezici bir mu'cize zuhur ettiğinde, eğer onlar (buna rağmen) iman etmezlerse, onlara köklerinin kazınması azâbı gelmesi şeklinde cereyan eder. İşte bunlar o azâba müstehak olmasınlar diye Allah onlara melek olan bir peygamber göndermemiştir...

b) Onlar meleği görüp müşahede ettiklerinde, gördükleri şeyin dehşetinden onların canları çıkar, helâk olurlar... Bunu şu şekilde açabiliriz: İnsanoğlu meleği gördüğünde, onu ya asîl sûretinde veyahut da beşer sûretinde görecektir.. Eğer birinci durumda görürse, insanoğlu diri kalamaz... Baksana, Allah'ın Resulü (s.a.s), Hz. Cebrail'i asîl sûretinde görünce, kendinden geçmiş, baygınlık geçirmiştir. Eğer ikinci şekilde görürse, bu durumda görülen şey, beşer suretinde bir şahıs olmuş olur. Bu ise, aslında o ister melek olsun isterse beşer olsun, durumu değiştirmez.. Baksana bütün peygamberler, melekleri, mesela **İbrahim** (a.s)'in ve **Lût** (a.s)'un müsafirleriyle, duvardan mescide tırmanan (melekler) (Sad, 21) ve **Hz. Meryem**'e kusursuz bir beşer şeklinde görünen Cebrail gibi, daima bir beşer suretinde görmüşlerdir..

c) Peygamber olarak melek göndermek, inanmaya mecbur eden (ilcâî) ve irâde ve ihtiyârı ortadan kaldıran apaçık ve ezici bir mu'cizedir. Bu ise, teklifin sıhhatini zedeler.

d) Peygamber olarak melek göndermek, her ne kadar zikredilen şüpheyi ortadan kaldırsa bile, ancak ne var ki bir başka yönden de şüpheleri kuvvetlendirir. Bu böyledir, zira o meleğin elinde zuhur edecek olan her mu'cize hakkında onlar, "Bu, senin kendi ihtiyarın ve kudretinle yaptığın bir iştir. Eğer, senin elinde olan kudret, kuvvet ve ilim bizim elimizde olsaydı, senin yaptığının aynısını biz de yapardık..." derlerdi. Böylece biz, peygamber olarak melek göndermenin, her ne kadar daha önce zikredilmiş gerekçeler bakımından şüpheleri giderici olsa bile, bunun bu bakımlardan da var olan şüpheleri güçlendirici olduğunu anlamış olduk.

Hak Teâlâ, ثُمَّ لَا يُنظَرُونَ *"Sonra kendilerine göz bile açtırılmazdı"* buyurmuştur. Bu ifadede yer alan ثُمَّ (sonra) kelimesinin faydası, mühlet verilmemenin, emrin yerine getirilip bitirilmesinden daha şiddetli olduğuna dikkat çekmektir. Çünkü, şiddetin ansızın ortaya çıkması, şiddetin bizzat kendisinden daha şiddetlidir.

İkincisi, Hak Teâlâ'nın, وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلاً *"Eğer onu bir melek yapsaydık, her halde yine bir adam sûretinde gösterirdik..."* buyruğudur. Yani "onu beşer suretinde getirirdik" demektir. Bunun hikmetleriyse şunlardır:

a) Aynı cinsten olan varlıklar birbirlerine daha fazla temayül ederler.

b) Beşer, meleği göremez.

c) Meleklerin tâatleri çok güçlüdür. Dolayısıyla melekler, beşerin tâatini hakir ve az görürler. Çoğu kez o melekler, o insanları, günaha yönelmelerinde mazûr görmezler.

d) Nübüvvet Allah'ın bir lütfudur. Binaenaleyh, Allah bu lütfunu, ister melek ister beşer olsun, dilediği kuluna tahsis eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ *"ve herhalde onları, düşmekte oldukları şüpheye yine düşürürdük"* buyurmuştur.

Vâhidî şöyle demektedir: "Bir kimse bir şeyi başkalarına karışık gösterip onu müşkil, içinden çıkılmaz hale getirdiğinde لَبَسْتُ الْأَمْرَ عَلَى الْقَوْمِ أَلْبِسُهُ لَبْسًا denilir. Bu ifadenin aslı, elbise örtünme manasına dayanır. Kişinin kendisini örtmesini, setretmesini ifade ettiği için, لَبِسَ الثَّوْبَ "elbise giydi" denilmesi de böyledir. Buna göre mana şöyle olur: Biz meleği bir beşer sûretinde yolladığımızda, onlar bu meleğin bir beşer olduğunu zannedecekler ve onların, "Biz, bu şahsın peygamberliğini kabul etmeyiz.." şeklindeki sual ve itirazları tekrar avdet edecektir. Netice-i kelâm şudur: Allah Teâlâ, şayet bunu yapmış olsaydı, O'nun bu fiili şüpheye düşürme hususunda o kimselerin fiillerine benzemiş olacaktı. Böyle bir durum, bir "telbis" (şüpheye düşürme, meseleyi karıştırma) olur; zira insanlar bunu, aslında öyle olmadığı halde, bir beşer sanacaklardır. Onların fiilleri de bir telbistir. Çünkü onlar da kendi kavimlerine, "Bu, sizin gibi bir beşerdir; beşer ise, Allah katından bir elçi olamaz!.." diyorlardı.

* *
*

Peygamberlerle Alay Edenlerin Âkibetleri

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿١٠﴾

"Andolsun, senden önceki peygamberlerle de istihzâ edildi de eğlenmekte oldukları şey, içlerinden o alay edenleri çepeçevre kuşatıverdi..."
(En'âm, 10).

Bil ki, Allah'ın Resûlünün, meleklerden bir melek olması gerektiğini söyleyen topluluğun bir kısmı, bu sözü istihzâ etmek için söylüyorlardı. Ve bu da, duyduğunda, işittiğinde Allah'ın Resûlünün kalbini sıkıştırıyordu. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak bunu, O'nun kalbinin sıkıntısını hafifletmeye bir vesile olsun diye zikretmiştir. Çünkü, kalbi rahatlatan şeylerden birisi de, sıkıntı ve kederin sebebindeki müşterekliktir. Buna göre, Hz. Peygamber'e sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Onların sana karşı gösterdikleri kötü muamele, diğer ümmetlerin kendi peygamberlerine karşı izhâr ettikleri hal ve hareketlerinde de mevcuttu. Bu konuda sadece sen eziyyet görüyor değilsin; tek değilsin..." Cenâb-ı Hakk'ın, فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ *"İçlerinden o alay edenleri çepeçevre kuşatıverdi..."* âyetine gelince, bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, *"Halbuki kötü düzen, ehlinden (onu hazırlayandan) başkasını imha etmez"* (Fatır, 43) âyetidir. Bu âyetin başında bulunan حَاقَ fiilinin ne manaya geldiği hususunda dilcilerin pekçok açıklaması vardır ki, bu açıklamaların hepsi de mâna bakımından birbirine yakındırlar. Meselâ **en-Nadr**, "onlara vâcib oldu" manasını verirken; **Leys**, اَلْحَيْقُ kelimesi, yapmış olduğu bir kötülük, tuzak sebebiyle, insanın başına gelen; bu sebeple ona inen musibet... demektir, Nitekim, اَحَاقَ اللّٰهُ بِهِمْ مَكْرَهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ مَكْرُهُمْ "Allah tuzaklarını başlarına çevirdi ve, tuzakları başlarına geçti, çevrildi..." denilir" demiştir. **Ferrâ** da, حَاقَ بِهِمْ tabirinin manasının, "onlara tekrar geldi, döndü" şeklinde olduğunu söylemiştir. حَاقَ بِهِمْ deyiminin "bu, onların başına geldi, çöktü" anlamına geldiği de söylenmiştir. **Zeccâc**, حَاقَ fiilinin اَحَاطَ (kuşattı, ihata etti) manasına geldiğini söylemiştir. Ki **Ezherî** de, **Zeccâc**'ın, حَاقَ fiilini اَحَاطَ manasına yorumladığını belirtmiştir. Bu kelime yuvarlak şeyin başına sarılan اَلْحُوقُ kelimesinden iştikâk etmiştir. Âyetle ilgili diğer bir husus da şudur: Hak Teâlâ'nın, مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ sözünün başındaki مَا lâfzının ne ifade ettiği hususunda iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bununla, hem Kur'ân-ı Kerim hem de Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirmiş olduğu şeriat kastedilmiştir. Bu takdire göre âyette bir muzâf hazfedilmiş olup, bunun takdiri, فَحَاقَ بِهِمْ عِقَابُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ "Onları eğlenmekte oldukları şeyin cezası çepeçevre kuşattı" şeklindedir.

İkinci görüş: Bununla onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendilerini inmesiyle tehdit ettiği azâbla istihzâ, alay etmeleri kastolunmuştur. Bu takdire göre, burada herhangi bir takdirde bulunmaya gerek kalmaz.

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١١﴾

"De ki: "Yerde gezip dolaşın, sonra da bakın ki, yalanlayanların sonu nice olmuştur?"

(En'âm, 11).

Cenâb-ı Hak bir önceki âyetle, Resûlüne sabrı tavsiye ettiği gibi, aynı şekilde de kavmini bu âyetle sakındırarak, peygamberine şöyle demiştir: O ümmetine söyle: O dünyadan, onun lezzetlerinden elde ettikleri ve dünyanın leziz ve haz veren şeylerinden kendilerine ulaşan şeylerle aldanıp durmasınlar. Tam aksine, eski zamanlarda peygamberlerini yalanlayan kimselerin başlarına gelen azâb hakkında peygamberin haber verdiklerinin doğru olduğunu bilip anlamanız için, yeryüzünde dolaşın.. Çünkü siz, yeryüzünde hareket edip belde belde dolaştığında, onların izlerini ve kalıntılarını mutlaka müşahede edip göreceksiniz.. Böylece de mukayese etmeniz mükemmelleşecek, ibret alma duygunuz kuvvetlenecektir.

Buna göre şayet, "Hak Teâlâ'nın فَانْظُرُوا ifadesiyle ثُمَّ انْظُرُوا ifadesi arasında ne fark vardır?" denilirse, biz deriz ki:

Cenâb-ı Hakk'ın فَانْظُرُوا ifadesi, O'nun, bunu yeryüzünde yürümenin sebebi kıldığına delâlet etmektedir. Binaenaleyh, sanki "ibret almak için yeryüzünde gezin dolaşın.. Gafil kimselerin gezip dolaşması gibi dolaşmayın..." denilmek istenmiştir.

Hak Teâlâ'nın, سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا *"Yerde gezip dolaşın, sonra da bakın ki..."* buyruğunun manası, "yeryüzünde ticaret etmek, bunun dışında kalan faydaları elde etmenin mübah; helâk olanların eserlerine bakmanın vacib olduğunu" ifade eder. Daha sonra Cenâb-ı Hak, vâcib ile mübah olan arasındaki uzaklıktan dolayı bu farka ثُمَّ kelimesiyle dikkat çekmiştir. Allah en iyi bilendir.

* *
*

Yaratıcının Varlığını İsbat

قُل لِّمَن مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ قُل لِّلَّهِ ۚ كَتَبَ عَلَىٰ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ ۚ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ ۚ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾

"De ki: "Göklerde ve yerde olan her şey kimin?" De ki: "Allah'ındır." O, rahmeti kendi üstüne yazmıştır. Hepinizi, hakkında hiçbir şüphe olmayan Kıyamet gününe toplayacaktır. Nefislerini ziyâna uğratanlar (yok mu?) İşte iman etmeyecek olanlar onlardır"

(En'âm, 12).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki, bu âyetin getirilmesinin maksadı, yaratıcıyı, âhireti ve nübüvveti isbat etmektir. Bunun izahı şöyledir: Gerek yüce, ulvî âlemin, gerekse süflî âlemin halleri, bütün cisimlerin, zıdlarıyla ve aksi sıfatlarla da muttasıf olmalarının caiz olduğu birtakım sıfatlarla vasfedilmiş olduklarına delâlet etmektedir. Durum böyle olunca, bu maddelerin kısımlarından her bir kısmının muayyen bir takım sıfatlarla tahsis edilmeleri, mutlaka o cisimlere bu muayyen sıfatları veren hakîm, kâdir ve hür irâde sahibi bir yaratıcının varlığından olmuştur. Bu da, âlemin, içindeki bütün şeylerle birlikte Allah'ın mülkü olduğuna delâlet etmektedir.

Bu sâbit olunca, Hak Teâlâ'nın "i'âde" (tekrar yaratma), haşır ve neşre kâdir olduğu da sâbit olur. Çünkü Allah'ın insanı ilk terkibi (yaratması), ancak bütün mümkinâta kâdir ve bütün mâlûmatı âlim olduğu için meydana gelmiştir. Bu kudret ve ilmin yok olması imkânsızdır. Bundan dolayı ikinci kez yaratmanın da doğru olması gerekir. Yine sâbit olur ki Allah Teâlâ, kendisine itaat olunan bir hükümdardır. Kendisine itaat olunan melîk ise, kulları üzerinde emir ve nehiy yetkisi bulunan ve binaenaleyh bir mübelliği (bu emir ve nehiyleri ulaştıranı) olması gereken kimsedir. Bu da, Allah tarafından insanlara peygamberler gönderilebileceğini göstermektedir. Böylece bu âyet-i kerîmenin bu üç esasın isbatı hususunda yeterli ve kâfî olduğu sâbit olur. İşte Cenâb-ı Allah daha önce bu üç esasdan bahsetmiş olduğu için, bunların peşisıra, açıkladığımız şekilde bu esasların hepsini ortaya koymak için bu âyeti zikretmiştir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE Âyetteki قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ *"De ki: "Göklerde ve yerde olan herşey kimin?"* cümlesi bir sorudur; *"De ki: "Allah'ındır"* ifâdesi de bir cevaptır. Binâenaleyh Allah, peygamberine önce soru sormasını emretmiş, sonra da bu şekilde cevap vermesini söylemiştir. Bu cevap, hiç bir münkirin inkâr edemeyeceği ve hiçbir müdâfiin savunamayacağı (karşı çıkamayacağı) şekilde, son derece açık olduğu zaman, güzel ve yerinde olur. Biz bütün cisimlerin zâtlarında ve sıfatlarında, sonradan meydana gelmenin ve mümkin varlık olmanın eserlerinin apaçık ve aşikâr olduklarını beyân edince, bunların tamamen Allah'ın mülkü ve milkî, O'nun tasarruf ve kudretinin geçerli

olduğu şeyler olduğunu itiraf etmek gerekir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, peygamberine önce soru sormasını, sonra da bu şekilde ikrâr etmenin, kesinlikle karşılık verilemeyecek bir şey olduğunu göstersin diye, bu şekilde cevap vermesini emretmiştir. Hem o müşrikler bütün âlemin Allah'ın mülkü ve milki olduğunu ve bu mânada herşeyin O'nun tasarrufu, hakimiyeti ve kudreti altında olduğunu kabul ediyorlardı. Nitekim Allah bu hususu, *"Eğer sen onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, mutlaka, "Allah (yarattı)" derler"* (Zümer, 38) âyetinde belirtmiştir.

Allah'ın Rahmetinin Genişliği

Sonra Cenâb-ı Hak, işte bu yolla, ulûhiyyetinin kemâlini ve bütün mahlûkat üzerinde kudret ve tasarrufunun geçerliliğini beyân edince, bunun peşinden mahlûkata nasıl merhametli olup, onlara ihsanda bulunduğunu bildirerek, كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ *"O, rahmeti kendi üstüne yazmıştır"* buyurur. Buna göre sanki, "O (Allah), kendi adına, in'âm etmeyi ve yaptığı in'âmlarını tekrarlamamayı istememiş, aksine devamlı in'âm etmeyi ve gelecekte de in'âmını hep tekrar etmeyi istemiştir. Binâenaleyh O, kendisine bunu yazmış ve bunu bir lütûf, bir kerem olarak kendisine farz kılmıştır" demiştir.

Alimler bu âyette geçen "rahmet" kelimesi ile ne kastedildiği hususunda ihtilaf etmişler, bazıları: "Bu rahmet, Allah Teâlâ'nın ömürleri boyunca onlara mühlet verip, onlar üzerinden "köklerini kazıma" azabını kaldırıp, onlara bu dünyada peşin-cezâ vermemesidir" demişlerdir. Bundan muradın, "Allah, peygamberlerini tekzîb etmeyi bırakıp tevbe eden, o peygamberlerini tasdîk eden ve şeriatlarını kabul eden kimseler için, rahmeti kendisine yazıp farz kıldı" mânası olması da söylenmiştir.

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin geniş olduğu hususunda pek çok hadisler gelmiştir. Mesele Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: لَمَّا قَرَغَ اللّٰهُ مِنَ الْخَلْقِ كَتَبَ كِتَابًا إِنَّ رَحْمَتِي سَبَقَتْ غَضَبِي *"Allah Teâlâ, yaratma işini bitirince, "Rahmetim, gazabımı geçmiştir" diye yazdı."*(56)

Eğer, "Rahmet, hayrı istemektir. Gazap ise, intikâm almayı istemektir. Bu hadisin zâhiri de, bu iki istekten (iradeden) birinin diğerinden önce olduğunu göstermektedir. Başka birşeyden önce olan şey muhdestir (sonradan olmadır). Binâenaleyh bu ifâde, Allah'ın irâdesinin muhdes (sonradan var) olmasını gerektirir" denilir ise, biz deriz ki: "Hadiste bahsedilen öne geçmeden murad, zaman bakımından değil, çokluk bakımından bir geçiştir."

(56) Müslim, Tevbe, 14-16 (IV/2107-2108).

Selmân (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ gökleri ve yeri yaratınca, yüz tane de rahmet yaratmıştır. Her bir rahmet gök ile yer arasını dolduracak kadardır. Allah'ın kendi katında doksandokuz rahmeti vardır. Allah, mahlûkatı arasında rahmetin bir cüz'ünü paylaştırmıştır ki bu rahmet sayesinde mahlûkat birbirine şefkat ve merhamet eder. Bunun en sonunda arta kalanını da sadece müttakîlere vermiştir."

Kıyamet ve Kıyametle Rahmetin Münasebeti

Allah Teâlâ'nın لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ *"Hepinizi, Kıyamet gününe toplayacaktır"* cümlesiyle ilgili birkaç konu vardır:

Birincisi: Bu ifâdenin başındaki lâm, mukadder bir kasemin cevabının başında gelen lâm olup, takdiri: وَاللّٰهِ لَيَجْمَعَنَّكُمْ "Vallahi, hepinizi toplayacaktır" şeklindedir.

İkincisi: Alimler bu cümlenin, yeni bir cümle mi, yoksa öncesine bağlı bir cümle mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir:

1) Bazı âlimler bunun, yeni başlayan bir cümle olduğunu söylemişlerdir. Zira Allah Teâlâ, *"De ki: "Göklerde ve yerde olan her şey kimindir?" De ki: "Allah'ındır"* âyeti ile, kendisinin ulûhiyyetinin mükemmel oluşunu beyân edip, sonra o insanlara azabı tehir etmek ve köklerini kazıma azabını vermemek suretiyle merhamet ettiğini beyan buyurmuş, daha sonra da onların hepsini Kıyâmette biraraya toplayacağını bildirmiştir. Binâenaleyh âyetteki, *"O, rahmeti kendi üstüne yazmıştır"* buyruğu, Allah'ın onlar için azabı tehir ettiğini; *"Hepinizi, Kıyâmet gününe toplayacaktır"* buyruğu da onlara âhirette mühlet vermeyip, onları yeniden yaratacağını ve yaptıkları herşeyin hesabını soracağını ifâde etmektedir.

2) Bu cümle, mâkabli ile alakalı olup, takdiri: كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ وَكَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ "Rabbiniz, kendisine rahmeti yazıp farz kıldı ve yine Rabbiniz, sizi Kıyamet gününe toplamayı kendisine yazıp farz kıldı" şeklindedir. Yine denildi ki: "Cenâb-ı Allah, *"O, rahmeti kendi üstüne yazmıştır"* buyurunca, sanki, "Bu rahmet nedir?" denilmiş de, buna cevaben, "O şudur: *"Hepinizi, Kıyâmet gününde toplayacaktır"* denilmiş. Çünkü Allah Teâlâ, insanları âhiretteki azabından korkutmasaydı herc-ü merç olurdu, nizam intizam kalmazdı ve şaşkınlıklar çoğalırdı. Binâenaleyh Kıyâmetin kopması ile ilgili olarak yapılan tehdid, dünyadaki rahmet sebeplerinin en büyüklerinden biri oldu. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk'ın, *"(O) hepinizi, Kıyamet gününde toplayacaktır"* cümlesi, *"O, rahmeti kendi üstüne yazmıştır"* ifâdesinin bir tefsiri gibi olmuş olur.

Üçüncüsü: Âyetteki, *"De ki: "Göklerde ve yerde olan herşey kimindir?" De ki: "Allah'ındır"* sözü, gâib sîgası ile gelmiş bir ifadedir. *"(O), hepinizi Kıyamet*

gününde toplayacaktır'' cümlesi ise, muhatap sîgası bulunan bir sözdür. Bu iki cümlenin bu şekilde getirilmelerindeki gaye, tehdîd-i ilâhiyi kuvvetlendirmek içindir. Sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Sizler, göklerde ve yerde olan herşeyin Allah'a âit ve O'nun mülkü olduğunu, hakîm olan melîk'in idare ettiği kimselerin işini ihmâl etmeyeceğini, hikmeti açısından, kendisine itaat edenle isyan edeni, hizmetine koşan ile yüzçevireni eşit tutmasının câiz olmayacağını anlayınca, keşke O'nun, Kıyameti ikâme edeceğini, bütün mahlûkatı huzurunda toplayıp hepsini hesaba çekeceğini de anlasaydınız."

Dördüncüsü: Âyetteki, اِلَى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ "Kıyamet gününe" ifadesindeki اِلَى harf-i cerri ile ilgili olarak şu görüşler söylenmiştir:

a) Bu, zâid olup, âyetin takdiri لَيَجْمَعَنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ "Hepinizi Kıyamet günü toplayacaktır" şeklindedir.

b) اِلَى lafzı فِى (de, da) manasında olup, âyetin takdiri لَيَجْمَعَنَّكُمْ فِى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ "Hepinizi, kıyamet gününde toplayacaktır" şeklindedir.

c) Âyette bir hazif vardır ve takdiri لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلَى الْمَحْشَرِ فِى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ "(O), hepinizi Kıyamet gününde, mahşere toplayacaktır" şeklindedir. Çünkü toplanmak zamana doğru değil, mekana doğru olur.

d) Bunun manası, "O, sizi dünyada iken peşpeşe gelen nesiller olarak yaratmak suretiyle Kıyamet gününde toplar" şeklindedir.

Allah Teâlâ'nın, اَلَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ *"Nefislerini ziyana uğratanlar (yok mu?) işte iman etmeyecek olanlar onlardır''* ifadesi hakkında da şu konular vardır:

1) Bu âyet ile ilgili olarak iki görüş vardır:

a) Âyetteki اَلَّذِينَ lafzı لَيَجْمَعَنَّكُمْ *"hepinizi toplayacaktır''* ifadesindeki كُمْ (sizi, hepinizi) zamirinden bedel olarak mahallen mansubtur. Buna göre mana, "O, o müşrikleri, yani nefislerini ziyana uğratanları toplayacaktır" şeklindedir. Bu, **Ahfeş**'in görüşüdür.

b) **Zeccâc**'ın görüşüne göre, âyetteki اَلَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ *"nefislerini ziyana uğratanlar..."* ifadesi, mübteda olarak mahallen merfû, فَهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ *(onlar iman etmezler)* ifadesi de onun haberidir. Zira *"hepinizi... toplayacaktır''* ifadesi, bütün insanları, yani nefislerini ziyana uğratanları da uğratmayanları da içine almaktadır. Hem sonra, buradaki فَهُمْ (onlar) ifadesinin başındaki fâ, cümlede bir şart ile cevabın bulunduğunu göstermektedir. Bu tıpkı Arapların şu sözü gibidir: اَلَّذِى يُكْرِمُنِى

فَلَهُ دِرْهَمٌ "Kim bana ikram ederse, ona bir dirhem var." Çünkü bu dirhem, ikramın yapılması ile vacib olur. Binâenaleyh ikram şart, dirhem de onun cezasıdır.

İmdi eğer, "Âyetin zâhiri, onların hüsrânlarının (zarar ve ziyanlarının), iman etmeyişlerinin sebebi olduğunu göstermektedir. Halbuki durum tersinedir" denilir ise, biz deriz ki: "Bu, hüsrân ve hızlân (insanın ilahî rahmetten mahrum bırakılması) ile ilgili ilâhî hükmün önceden takdir edilmiş olmasının onları bu imansızlığa götüren şeyin tâ kendisi olduğuna delâlet etmektedir. Ki bu, ehl-i sünnetin görüşüdür.

* *
*

Gece ve Gündüzde Barınan Şeyleri Zikretmenin Mânâsı

وَلَهُۥ مَا سَكَنَ فِى ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ ۚ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿١٣﴾ قُلْ أَغَيْرَ ٱللَّهِ أَتَّخِذُ وَلِيًّا
فَاطِرِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ ۗ قُلْ إِنِّىٓ أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ
وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿١٤﴾ قُلْ إِنِّىٓ أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّى عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾

"Gece ve gündüz içinde barınan herşey O'nundur. O, semi'dir, alîmdir. De ki: "Gökleri ve yeri vâr eden Allah'dan başkasını mı ben tanrı edinecekmişim! Halbuki O yediriyor, kendisi yedirilmiyor." De ki: "Bana gerçekten müslüman olanların birincisi olmam emrediliyor." Sakın müşriklerden olma. De ki: "Eğer ben Rabbime isyân edersem, o büyük günün azabından korkarım"

(En'âm, 13-15).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki, bunların önceki âyetlerle münasebeti hususunda söylenenlerin en güzeli **Ebû Müslim** (r.h)'in yaptığı şu izahtır: "Allah Teâlâ önceki âyette, göklerden ve yerden bahsetmiştir. Çünkü bu ikisinin dışında bir mekan yoktur. Bu âyette de gece ve gündüzden bahsetmiştir. Çünkü bu ikisinin dışında bir zaman yoktur. O halde zaman ve mekan muhdes (yaratılmış) varlıkların zarfıdırlar. Bundan dolayı Hak Teâlâ hem mekânın, hem mekânda bulunanların, hem zamanın, hem de zaman içinde bulunanların mâliki ve sahibi olduğunu bildirmiştir." Bu, son derece güzel ve yerinde bir izahtır.

Ben derim ki: "Burada şu şekilde bir başka incelik daha vardır: Allah önce mekândan ve mekânda bulunanlardan bahsetmiş, bunun peşisıra da zaman ve zamanda olanları zikretmiştir. Zira sırf aklî ilimlerde bahsedilen şu incelikten ötürü, mekân ve mekânda olanlar, akla ve fikre, zaman ve zamanla ilgili olanlardan daha yakındır: En kâmil mânada öğretim, gittikçe daha kapalı ve zor hususlara doğru ilerlemek üzere, en açık ve en kolaylardan başlayıp, daha zoruna doğru yapılan öğretimdir. İşte âyetin kendisinden öncekilerle ilgisi hususunda bir açıklama da budur.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ *"Gecenin ve gündüzün içinde barınan herşey O'nundur"* buyruğu hasr ifade eder. Ve "Bütün bunlar, başkasının değil sadece O'nundur" demek olur. İşin doğrusu da budur. Çünkü mevcud olan herşey, ya "vacip li-zâtihi"dir, ya "mümkin li-zâtihi"dir. Li-zâtihi vacip olan, sadece o tek Allah'dır. O'nun dışında kalanların hepsi ise, "mümkin" varlıklardır. "Mümkin" olan da, ancak "vacib li-zâtihi" varlığın yaratması ile var olur. O'nun yaratması ile var olan herşey O'nun mülküdür. Binâenaleyh li-zâtihi vacip (Allah'ın) dışında kalan varlıkların, O'nun mülkü; O'nun da onların mâliki olduğu sâbit olur. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, *"Gece ve gündüz içinde barınan herşey O'nundur"* buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyette İktifa Sanatının Örneği Vardır

Âyetteki, مَا سَكَنَ (sâkin olan) (bulunan) kelimesinin ne mânaya geldiği hususunda iki görüş vardır:

1) Bundan murad, hareket ettikten sonra sâkinleşen, duran şeydir. Buna göre, âyetteki bu kelimeden maksad, gece ve gündüzde karar kılan (bulunan), kara ve denizde bulunan bütün canlılardır. Buna göre âlimler âyette bir hazfin bulunduğunu ve bunun takdirinin وَلَهُ مَا سَكَنَ وَتَحَرَّكَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ "Gece ve gündüzde duran ve hareket eden herşey O'na aittir" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu tıpkı, *"Sıcaktan sizi koruyacak elbiseler..."* (Nahl, 81) âyeti gibidir. Allah Teâlâ bu ifâde ile, hem sıcağı hem soğuğu kastetmiş, ama birinin zikri ile yetinmiştir. Çünkü diğeri, zikredilenin işareti ile bilinir. Bu âyette de böyledir. Bu âyette "hareket" lafzı hazfedilmiştir. Çünkü "sükûn" lafzı, ona delâlet etmektedir.

Âyet Allah'ın Mûcib-i Bizzat Değil, İrade Sahibi Olduğunu Gösterir

2) Bundan murad, hareketin zıddı olan sükun değil, bir yere girip yerleşmek, bir yerde iskân etmek mânası kastedilmiştir. Nitekim bir kimsenin yeri, orası olduğu zaman, فُلَانٌ يَسْكُنُ بَلَدَ كَذَا "Falanca, falan beldede oturuyor" denilir. Cenâb-ı Hakk'ın *"Siz, nefislerine zulmedenlerin diyârında sâkin oldunuz (yerleştiniz)"* (İbrahim, 45) âyeti de bu mânadadır. Bu mânaya göre tefsir ettiğimiz âyetten kastedilen, "Gece ve gündüzde mevcut olan, yerleşmiş olan herşey Allah'ındır" mânası olur. Binâenaleyh âyetin mânası: "İster hareket ediyor olsun, ister hareketsiz olsun,

zamanda ve vakitte bulunan herşey Allah'ındır" şeklinde olur. İşte bu, daha uygun olan tefsirdir. Bunun sebebi şudur: Gece ve gündüz içinde bulunup, zamanda mevcut olan herşey hakkında, "Geçenler geçip gitti, istikbâl ise gelecektir" denilebilir. Bu ifâde ise, bir değişme mânasını ihsâs ettirir ki işte bu hudûs (sonradan olma)dır. Hudûs ise, ezelî ve ebedî olmaya terstir. O halde, kendisine vaktin uğradığı ve zamana dâhil olan herşey muhdestir (sonradan olmadır). Her muhdesin mutlaka bir muhdisi (onu sonradan meydana getireni, yaratanı) vardır. O fiilin fâilinin, mutlaka o fiilden önce mevcut olması gerekir. Zamandan önce bulunanın, vakit ve zaman yok iken mevcut olması gerekir. Binâenaleyh o fâil üzerine vakitler ve saatler geçemez, O'nun hakkında "oldu ve olacak" gibi ifâdeler kullanılamaz.

Bil ki yüce Allah, daha önce kendisinin, mekân ve mekândakilerin, zaman ve zamandakilerin hepsinin mâliki ve sâhibi olduğunu beyân edince, kendisinin muhtaçların nidâ ve dualarını duyan, darda kalmışların ihtiyaçlarını bilen bir semî ve alîm olduğunu bildirmiştir ki bunun gayesi, "Tanrı, mûcib-i bizzâttır (herşey irâdî olarak değil, otomatik olarak) ondan sudûr eder)" diyenlerin görüşünü reddir. Böylece Cenâb-ı Hak, kendisinin, her ne kadar sonradan var olan her şeyin mâliki ise de, duyan, gören ve en gizli şeyleri bile bilen bir Fâil-i Muhtâr olduğuna dikkat çekmiştir.

Allah Teâlâ bu mânayı iyice anlatınca, قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَتَّخِذُ وَلِيًّا *"De ki:"Allah'dan başkasını mı ben velî (tanrı) edinecekmişim?"* buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, *"Allah'dan başkasını mı ben velî edinecekmişim?"* denilmesi ile, اَتَّخِذُ غَيْرَ اللّٰهِ وَلِيًّا "Allah'dan başkasını velî edinir miyim?" denilmesi arasında bir fark bulunduğunu göstermiştir. Çünkü istifhâm-ı inkârî (menfi manayı te'kîd için gelen soru), velî edinme hususunda değil, Allah'dan başkasını velî edinme hususundadır. Halbuki sen onların, daha "ehemm"olanı, daha az "ehemm" olana takdim ettiklerini biliyorsun. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'dan başkasını mı ben Tanrı edinecekmişim!"* buyruğu, ikinci ibareden daha evlâ olur. Bunun bir benzeri de, *"Siz, ey câhiller, bana Allah'dan başkasına mı tapmamı emrediyorsunuz?"* (Zümer, 64) âyetiyle, *"Allah mı size izin verdi de..."* (Yunus, 59) âyetleridir.

Daha sonra Allah, فَاطِرِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ *"Gökleri ve yeri yoktan var eden..."* buyurmuştur. Bu ifade, "Allah" lafzının sıfatı olmak üzere, mecrûr olarak ...فَاطِرِ başında bir هُوَ zamirinin takdir edilmesiyle merfû olarak فَاطِرُ ve medh'den dolayı da mansûb olarak ...فَاطِرَ şeklinde okunmuştur. Zührî ise, bunu فَطَرَ السَّمٰوٰتِ "gökleri yoktan var etti.." şeklinde okumuştur.

İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ben bu ifadenin manasını anlayamamıştım.. Derken bir kuyu hakkında davalaşan iki bedevî yanıma geldi.. Onlardan birisi, "onu önce ben açtım, ben başladım" manasında olmak üzere اَنَا فَطَرْتُهَا dedi" demiştir.

İbnu'l-Enbârî, اَلْفَطْرُ kelimesinin aslının, bir şeye başlarken, o şeyi yarmak, çatlatmak manası olduğunu söylemiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak, فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَ الْاَرْضِ vasfıyla, kendisinin onların yaratıcısı olduğunu ve yolu, nesneleri birbirine birleştirirken, kendisinde yarma, parçalama ve telif etmelerin meydana gelmesi şeklinde olan bir terkîb ile, onların mûcidi ve var edeni olduğu mânasını kastetmiştir. Kelimenin aslı "yarmak" olunca, bu yarma işinin bir durumda ıslâh,başka bir durumda ise ifsâd halinde olması caizdir. Buna göre Allah'ın فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ ifadesi ıslah olup, başka bir şey değildir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın, هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ *"Hiçbir çatlak görecek misin?"* (Mülk, 3) ve اِذَا السَّمَآءُ انْفَطَرَتْ *"Gök yarıldığı zaman"* (İnfitar, 1) âyetlerindeki kelimeler, bir ifsâd manası ifade etmektedir. Bu iki âyette geçen, فُطُور ve اَنْفَطَرَتْ kelimelerinin manası aynıdır.

Allah Doyurur, Ama Doyurulmaz Demesinin Manası

Daha sonra Allah, وَهُوَ يُطْعِمُ وَلاَ يُطْعَمُ buyurmuştur ki, "O, başkalarına rızık verendir, fakat hiç kimse O'na rızık veremez" demektir.

Buna göre şayet," اِطْعَامٌ fiili,rızık ile nasıl tefsir edilmiştir? Halbuki Allah Teâlâ, مَا اُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا اُرِيدُ اَنْ يُطْعِمُونِ *"Bir rızık istemiyorum. Bana yedirmelerini de istemiyorum..."* (Zâriyat, 57) buyurmuştur. Atıf ise bir farklılığı gerektirir" denilirse, biz deriz ki:

Bu iki ifâde arasında bir başkalığın mevcut olduğunda şüphe yoktur. Ancak ne var ki bazan, aralarındaki çok sıkı bir münasebetten dolayı, birini diğerinden kinâye kılmak da yerinde ve güzeldir. Buna göre âyetten anlaşılan mâna, "Bütün faydalar, Allah katından olup, Allah'ın bunlardan istifade etmesi caiz değildir" şeklinde olur. Bu kelime yâ harfinin fethasıyla يَطْعَمُ "doymak... tadmak" şeklinde de okunmuştur.

İbn Memun, Yakûb'dan bu ifadelerin, وَهُوَ يُطْعَمُ وَلاَ يُطْعِمُ şeklinde olduğu gibi, birincisinin meçhul, ikincisinin ise malûm okunduğunu rivayet etmiştir. Bu takdire göre هُوَ zamiri, اَغَيْرَ اللّٰهِ "Allah'dan başkasına mı.." ifadesindeki lafzatullaha (اَللّٰهُ lafzına) racidir.

Eşheb, her iki kelimeyi de malum sîgasında وَهُوَ يُطْعِمُ وَلاَ يُطْعِمُ şeklinde okumuş ve bunun, وَهُوَ يُطْعِمُ وَلاَ يَسْتَطْعِمُ "O, yedirir, ama kendisi tadmaz..." manasında olduğunu söylemiştir.

Ezherî, اَطْعَمَ fiilinin اِسْتَطْعَمَ (taddı, tadına baktı) manasına geldiğini de söylemiştir. Mananın, "Maslahatlara göre, bazan doyurur bazan doyurmaz.." şeklinde olması da caizdir. Bu, Arapların هُوَ يُعْطِي وَيَمْنَعُ "O, verir, vermez" يَبْسُطُ وَ يَقْدِرُ "O, genişletir, daraltır" ve يُغْنِي وَيُفْقِرُ "Zengin kılar, fakir kılar" demesi gibidir.

Bil ki âyetin başında zikredilen, Allah'dan başkasını velî edinmekten men etme hususudur. Cenâb-ı Hak, bu men edişine, kendisinin göklerin ve yerin yaratıcısı olması ve kendisinin yedirip, ama yedirilmemesi ile istidlâl etmiştir. Durum her ne zaman böyle olursa, başkasını velî edinmek imkânsız olur. O'nun, göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu şu şekilde izah edebiliriz: Biz, Allah'ın dışında kalan varlıkların, zâtı gereği mümkin olduklarını; zâtı gereği mümkin olanların ise, ancak başkasının yaratıp îcad etmesiyle var olabileceklerini beyân etmiştik.. Böylece bu, Allah'ın dışında kalanların, O'nun yaratıp var etmesiyle mevcud oldukları neticesini verir. Bu sebeple Hak Subhânehû ve Teâlâ'nın, kendisi dışında kalan bütün mevcûdatın yaratıcısı olduğu sabit olmuş olur. O'nun başkalarını doyurup, ama kendisinin doyurulamamasına gelince, bu açık bir durumdur. Çünkü yedirmek, başkasına, faydasına olan şeyleri ulaştırmaktan ibârettir. Tadmamak ise, faydalanmamaktan ibarettir. Allah Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri, kendisi dışında kalan her şeyin varlığının başlatıcısı olunca, hiç şüphesiz, bütün faydaların meydana gelmesinin başlatıcısı da O olmuş olur. Cenâb-ı Hak, zâtı gereği vacip bir varlık olunca, hiç şüphesiz başka şeyden faydalanmaktan da berî ve münezzeh olur. Böylece aklî delil ile de O'nun, göklerin ve yerin yaratıcısı olma ile, başkalarını yedirip, ama kendisinin ise yedirilemediğinin sıhhati sabit olmuş olur. Bu sabit olunca da, başkalarını dost edinmek, aklen imkânsız olur. Zira Cenâb-ı Hakk'ın dışında kalan her şey, gerek zâtı, gerek bütün sıfatları ve gerekse elinde bulunan her şey hususunda muhtaç varlıklardır. Halbuki Hak Teâlâ, zâtı gereği ganî (hiçbir şeye muhtaç olmayan) ve zâtı gereği cömerttir. Zengin ve cömert olanı bırakıp, fakir ve muhtaç olana müracaat etmek aklın sarih delâletiyle mümkün değildir.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, bu kitabımızda, "velî" kelimesinin lûgatteki asıl mânasının ne olduğu daha evvel geçmişti ki, buna göre kelime yakın olan (اَلْقَرِيبُ) demektir. Biz bu hususdaki çeşitli iştikâklardan bahsetmiştik. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: "Allah'dan başkasını mı ben velî (tanrı) edinecek mişim?.."* ifâdesi, Allah'tan başkasına yaklaşmayı engeller. İşte bu da kalbi, Allah'tan başkasına iltifat etmekten tenzih etmeyi, Allah'ın dışında kalan herşeyden ilgi ve münasebetleri kesmeyi ifâde eder.

Daha sonra قُلْ اِنِّي اُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَسْلَمَ *"De ki: "Bana gerçekten müslüman olanların birincisi olmam emrediliyor"* buyurulmuştur. Bunun sebebi Hak Teâlâ'nın *"Ben böylece emrolundum. Ben müslüman olanların ilkiyim"* (En'âm, 163) âyetiyle, **Hz. Musa**'nın, *"Seni tenzih ederim. Tevbe ettim sana"* (A'râf, 143) şeklindeki sözünden dolayı, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, ümmetinden önce müslüman olmasıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلاَ تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ *"sakın müşriklerden olma"* buyurmuştur ki, bunun mânası: "Ben müslüman olmakla emrolundum. Şirkten ise

nehyolundum.." şeklindedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, Resûlünün müslüman olmakla memur olduğunu, bunun peşinden de O Hz.Peygamber'in şirkten nehyedildiğini beyan buyurunca, bundan sonra şöyle buyurmuştur. قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ *"De ki: "Eğer ben Rabbime isyân edersem, o büyük günün azabından korkarım."* Bu ifâde, "Şayet ben, bu emir ve yasak konusunda Allah'a muhalefet edersem, o vakit çok büyük bir azaba müstehak olurum" demektir.

Buna göre eğer: "Hak Teâlâ'nın *"De ki: "Eğer ben Rabbime isyan edersem, o büyük günün azabından korkarım"* ifâdesi, Hz. Peygamber'in, kendisinin küfrü ve isyanı hususunda endişeli olduğunu göstermektedir. Şayet, Hz. Muhammed hakkında bu düşünülmeseydi, O, o zaman korkmazdı..." denilirse, buna şöyle cevap verilir:

Âyet, Hz. Peygamber'in kendisi için böyle bir endişeye kapıldığına delâlet etmiyor; aksine âyet, ondan küfür ve masiyetin sudûr etmesi halinde endişelendiğine ve korktuğuna delâlet ediyor. Bu kadar bir şey ise, O'nda böyle bir endişenin bulunduğuna delâlet etmez... Buna misâl, meselâ bizim şu şekildeki sözümüzdür: "Eğer beş sayısı çift olursa, eşit olarak bölünür.." Bizim bu sözümüz, beş sayısının çift olduğuna da, onun eşit olarak bölünebileceğine de delâlet etmez. Allah en iyi bilendir.

Hak Teâlâ'nın, إِنِّي أَخَافُ *"...ben korkarım"* ifadesini **İbn Kesir** ve **Nafi**, yâ harfinin fethasıyla إِنِّيَ, **Ebu Amr** ve diğer kıraat imamları ise, irsal ile okumuşlardır.

* *
*

مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ ۚ وَذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ ﴿١٦﴾

"O gün kim azaptan döndürülürse, muhakkak ki (Allah) onu esirgemiştir. Apaçık kurtuluş da işte budur"

(En'âm, 16).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki **Asım'ın ravisi Ebû Bekr, Hamza** ve **Kisaî** yâ harfinin fethası, râ hafinin de kesresiyle, يَصْرِفْ (döndürürse...) şeklinde okumuşlardır. Bu kırâate göre döndürme işinin

failli, Hak Teâlâ'nın, إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي âyetindeki "Rabb" kelimesine raci olan zamirdir.. Buna göre kelâmın takdiri, مَنْ يَعْرِفُ هُوَ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ الْعَذَابَ "O, Rabb, o gün kimi azabından döndürür (uzaklaştırırsa).." şeklinde olur. Bu kıraatin delili, Cenâb-ı Hakk'ın, فَقَدْ رَحِمَهُ *"Muhakkak ki (Allah) onu esirgemiştir"* ifâdesidir. Bu fiil, Lafza-tullah'a raci olacak zamire isnâd edilince, iki fiilin de birbiriyle uyuşması için, durumun diğer fiilde de aynı şekilde olması gerekir. Bu takdire göre, azabı çevirme, döndürme işi, Allah'a isnâd edilmiş olur. Bundan sonraki merhamet etme işi de, Allah'a nisbet edilmiş olur. Diğer kıraat imamları ise, bu fiili meçhul olarak مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ şeklinde okumuşlardır ki, buna göre mâna "O günün azabı her kimden döndürülürse..." şeklinde olur. Bu kıraat da güzeldir, zira Allah Teâlâ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ *"Büyük bir günün azabından.."* ifâdesinde, "azab"ı o güne nisbet etmiştir. İşte bundan dolayı da, "döndürme" işini de o güne nisbet etmiştir. Buna göre kelamın takdiri, مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ عَذَابُ ذٰلِكَ الْيَوْمِ "Her kimden o günün azabı uzaklaştırılırsa..." şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE

Âyetin zahiri, o günün (Kıyamet gününün) döndürülmüş olmasını gerektirir ki, bu muhâl bir şeydir. Aksine bundan murad, o günün azabının uzaklaştırılmış olmasıdır. Malum olduğu için, böyle bir hazf malum ve yerinde olmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyet, tâatın mükâfatı; ma'siyetin de ikâbı (cezâyı) îcap ettirmediğine delâlet etmektedir. Çünkü Allah, *"O gün kim azaptan döndürülürse, muhakkak ki (Allah), onu esirgemiştir..."* buyurmuştur ki bu, "Allah, o günde kendisinden azabı dönderdiği herkese merhamet etmiştir" demektir. Bu ancak, bu döndürme işi lütuf olarak meydana geldiğinde güzel olur. Ama bu, bir vacip ve bir hak etme olarak meydana geldiğinde, bu hadise hakkında, "O, ona merhamet etti.." denilmesi uygun düşmez.. Baksana, köleyi dövmesi hoş karşılanmayan kimse, onu dövmediği zaman, "O, ona merhamet etti" denilmez. Ama, köle dövülmeyi hak ettiği halde, o onu dövmezse, "O, ona merhamet etti, acıdı..." denilir. İşte bu âyet de, kendisinden vazgeçilen, yerine getirilmeyen her cezâ ile, tahakkuk edecek her mükâfaatın, Allah tarafından doğrudan verilmiş bir lütuf ve ihsan olduğuna delâlet eder ki bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in söylediği rivayet edilen şu hadise de uygundur: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا مِنَ النَّاسِ أَحَدٌ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ بِعَمَلِهِ قَالُوا وَلاَ أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ؟ قَالَ وَلاَ أَنَا إِلاَّ أَنْ يَتَغَمَّدَنِيَ اللَّهُ بِرَحْمَتِهِ *"Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, insanlardan hiç kimse, cennete ameli karşılığında giremez!. Ashâb: "Sen de mi ya Resûlallah!" dediklerinde o, "Ben de.. Ancak, Allah'ın rahmetiyle beni bürümesi müstesnâ..."*[57] buyurmuştur.

---

(57) Buhârî, Rikâk, 18; Müslim, Münafikûn, 71-78 (4/2169-2171).

Bu son cümleyi söylerken Hz. Peygamber (s.a.s), elini başının üzerine koymuş ve sesini uzatarak söylemiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah'ın Lütfu Hakkında Mutezilî Kâdî'nin İddiası

Kâdî şöyle demiştir: "Bu âyet, âhirette cezalandırılmayacak olanların, kendilerinden ikâbın uzaklaştırıldığı kimselerden olduğuna ve binâenaleyh onların mükâfaatlandırılması gerektiğine delalet etmektedir. Bu, "Mükelleflerden, kendilerinden ikâb döndürülmüş (kaldırılmış) olanlardan mükâfaatlandırılmayan ama lûtfa mazhar olan kimseler de vardır" diyenlerin görüşünü iptâl eder. Eğer, "Allah'ın kendisini cezalandırmadığı, ama lûtufta bulunduğu bir kimse için, apaçık bir kazanç meydana gelmiş olmaz mı? Bu, âyet-i kerîmenin sizin görüşünüze delâlet etmediğini göstermez mi?" denilir ise biz deriz ki, "Sizin söylediğiniz bu şey birkaç bakımdan reddolunur:

a) İkram ve lûtufta bulunmak, Allah Teâlâ tarafından (karşılıksız) bir veriştir. Bu, yapılan bir şeye karşılık değildir. Fevz ise, matlubu elde etmek, ona ulaşmaktır. Binâenaleyh bunun, mutlaka matlûp olan bir şeyi ifâde etmesi gerekir.

b) Fevz-i Mübin (apaçık kurtuluş) ifâdesinin, fazl-ı ilâhî mânasına hamledilmesi câiz değildir. Aksine bunun, büyük bir nimeti ifâde eden bir mânaya hamledilmesi gerekir. Bu büyük nimet de, ancak mükafaat ve sevaptır.

c) Âyet: *"Eğer ben, Rabbime isyân edersem, o büyük günün azabından korkarım"* (En'âm, 15) cümlesi üzerine atfedilmiştir. Azabın karşılığı ise mükafaattır. Binâenaleyh buradaki rahmeti mükafaat mânasına hamletmek gerekir."

Bil ki **Kâdî**'nin bu istidlâli, gerçekten zayıf olup, zayıflığı aşikâr bir istidlâldir. Binâenaleyh bu hususta sözü uzatmaya gerek yoktur. Allah en iyi bilendir.

* *
*

Allah'tan Gelecek Zararı Önleyecek Kuvvet Yoktur

وَإِن يَمْسَسْكَ ٱللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُۥٓ إِلَّا هُوَ ۖ وَإِن يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٧﴾

"Eğer Allah sana bir belâ dokundurursa, onu O'ndan başka giderecek yoktur. Eğer sana bir hayır dokundurursa (bil ki) O, herşeye hakkıyla kâdirdir"

(En'âm, 17).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki bu, aklı olanın Allah'dan başkasını dost (velî, tanrı) edinmesinin caiz olmayacağı hususunda bir başka delildir. Bunun izahı şöyledir: Zarar (belâ), elem, hüzün, korku ve veyahut da bunlardan birine sebebiyet veren şeye denir. Fayda, lezzet, sevinç ve bu ikisine veya birisine sebebiyet veren şeye denir. Hayır ise, zararı giderme ve faydayı elde etme arasında müşterek olan şeye denir. Durum böyle olunca, insanın ya zarar ya da hayırda olduğu hususu sâbit olmuş olur. Çünkü zararın giderilmesi, ister kendisinde lezzet bulunsun, isterse bulunmasın, hayırdır. Bu sâbit olunca, şüphe yok ki Allah Teâlâ, zararın azının da çoğunun da, ancak Allah'ın sayesinde defedilebileceğini, az olsun çok olsun, hayrın da yine ancak Allah sayesinde elde edilebileceğini beyan etmiştir.

Bunun delili şudur: Varlıklar, ya "vâcibu'l-vücûd"dur, ya da "mümkinü'l-vücûd"-dur. Vacibu'l-vücud olan tek (Allah)dır. Binâenaleyh O'nun dışındaki herşey "mümkinü'l-vücûd" (var olması da, olmaması da mümkün olan varlıklar)dır. Mümkinü'l-vücûd olanlar ise, ancak vâcibu'l-vücûd olanın yaratmasıyla var olur. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın dışında kalan herşey O'nun yaratması ve var etmesiyle mevcud olmuştur. Binâenaleyh bütün zararların giderilmesinin ve bütün hayırların ve menfaatların elde edilmesinin, ancak O'nun sayesinde olabileceği sâbit olur. Böylece bu açık aklî delil ile de, âyetin gösterdiği mânanın doğruluğu sâbit olur.

Zararı Savmakta Esbabın Yeri

Buna göre eğer: "Biz bazan insanın, başına gelen zararı, malı, adamları ve yardımcıları sayesinde savuşturduğunu, yine bazan kendi gayreti ve başkalarının yardımı ile hayır (fayda) elde ettiğini görüyoruz. Bu durum, âyetin umûmî (herkes için söz konusu) oluşunu zedelemektedir. Hem sonra zararların en büyüğü inkârdır. Binâenaleyh bunun da ancak Allah'ın yardımı ile defedilebileceğinin söylenilmesi gerekir. Yine hayırların en büyüğü imandır. Binâenaleyh bunun da, ancak Allah'ın yaratması ile elde edilebileceğinin söylenmesi gerekir. Durum böyle olunca da, insanın küfründen dolayı bir ikâba, imanından dolayı da her hangi bir mükafaata müstehak olmaması gerekir. Yine biz insanların, ilaçlardan istifade edebildiklerini ve zehir içmekle zarara uğradıklarını görmekteyiz. Bütün bu durumlar, âyetin zâhirî mânasını zedelemektedir" denilir ise, bunların birincisine şöyle cevap verilir:

"İnsan, herhangi bir işi ancak kendisinde o fiili yapmaya götüren bir saik (niyet v.b.) mevcut olduğu zaman yapabilir. Çünkü fiilin sebepsiz meydana gelmesi imkânsızdır. İnsanın (kalbinde) meydana gelen bu saik ise, ancak Allah'dandır. Bu

durumda, herşey Allah'dandır ve sizin ileri sürdüğünüz bütün sorulara, bu hususla cevap verilir."

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ, zarar ve hayrın dokundurulmasından bahsetmiş, fakat zararı (belayı), hayırdan şu iki şey ile ayırmıştır:

a) O, zararı hayırdan önce zikretmiştir ki bu, her zararın peşinden mutlaka bir hayır ve selametin gerçekleşeceğine delâlet eder.

b) O, zararın (belânın) dokundurulması ile ilgili olarak, *"O (zararı), O'ndan başka giderecek yoktur"* buyururken, hayrın dokundurulması ile ilgili olarak *"(Bil ki) O, herşeye hakkıyla kâdirdir"* buyurmuştur. Böylece hayır hususunda, kendisinin herşeye kâdir olduğunu ortaya koymuştur ki bu, Allah'ın insanlara hayrı vermeyi dilemesinin, zararı ulaştırmayı dilemesinden daha çok ve fazla olduğunu göstermektedir. Bütün bunlar, Allah'ın irâdesinin daha çok rahmet tarafında bulunduğuna delâlet etmektedir. Nitekim O (bir hadîs-i kutsîde), سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي *"Rahmetim, gazabımı geçmiştir"*(58) buyurmuştur.

* *
*

Kemal Sıfatları Kudret ile İlimdir

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ ۚ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿١٨﴾

"O, kullarının üstünde kâhirdir; O, hakîmdir, habîrdir"

(En'âm, 18).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki kemal sıfatları, kudret ve ilme tahsis edilmiştir. Eğer, "Siz, Allah'ın vâcibu'l-vücûd" olmasını niye ihmal ettiniz?" denilirse, biz deriz ki:

Bu, zâtın kendisi olup, zât ile kaim olan bir sıfat değildir. Çünkü, zât ile kaim olan sıfat, zâta muhtaçtır. Zâta muhtaç olan da, başkasına muhtaç olur. Binâenaleyh, zâtı gereği mümkin, başkası sebebiyle de vâcip olur. Bundan dolayı, vacip olmadan önce, vacip olmanın bulunması gerekir. Bu ise imkânsızdır. Böylece onun, zâtın aynısı

(58) Buhârî, Tevhîd, 55; Müslim, Tevbe, 14-16 (4/2106); İbn Mâce, Zühd, 35 (2/1435).

olduğu ve kemâl ifâde eden sıfatların hakikatinin kudret ve ilim sıfatları olduğu sâbit olur. Buna göre, âyetteki, *"O, kulların üstünde kâhirdir"* ifâdesi, Allah'ın kudretinin kemâline; *"...ve O, hakîmdir, habîrdir"* ifâdesi de, Allah'ın ilminin kemâline işarettir. وَهُوَ الْقَاهِرُ ifadesi "hasr" ifâde eder ve mânası da şu şekildedir: "Kudretin ve ilmin kemâliyle mevsûf olan, ancak Hak Subhânehu ve Teâlâ'dır." Buna göre, O'ndan başka kâmil varlık yoktur ve O'nun dışındaki her şey eksiktir.

Bunu anladığın zaman biz deriz ki, O'nun kâhir oluşunun kudretine delâlet edişine gelince bu şöyle olur: Çünkü, bizim daha önce de beyan ettiğimiz gibi, Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki her şey, zâtı itibariyle mümkinü'l-vücûddur. Zâtı itibariyle mümkin olanın, varlığı yokluğuna veya yokluğu varlığına, ancak vacibu'l-vücûdun tercîhi, tekvini (var etmesi), îcad etmesi ve ibda' etmesi ile baskın çıkar. Binâenaleyh, gerçekte, bazan varlığı yokluğa bazen de yokluğu varlığa üstün getirmek sûretiyle, mümkinâta kâhir olan O'dur, Vâcibu'l-vücûddur. Bu hususa O'nun, öldürme, muhtaç ve zelîl kılma ile mümkin varlıklara kâhir ve hakîm oluşu ile, yine Allah Teâlâ'nın şu âyette zikrettiği bütün şeyler de dahil olur: *"De ki: "Ey mülkün sahibi olan Allah, Sen mülkü kime dilersen ona verirsin, mülkü kimden dilersen ondan alırsın. Kimi dilersen onu azîz kılar, kimi dilersen onu zelîl edersin. Hayr, yalnız senin elindedir. Şüphesiz ki sen her şeye hakkıyla kâdirsin"* (Âl-i İmran, 26).

Allah'ın hakîm oluşunu burada ilim mânasına hamletmek mümkün değildir. Çünkü "Habîr" sıfatı ilme işârettir.. Binâenaleyh, hakîm tabirini alîm mânasına hamledersek, burada bir tekrar olmuş olur. Tekrar ise caiz değildir. Bundan dolayı "hakîm"i, "Fiilleri muhkem, sağlam ve titiz, her türlü bozukluk ve eksiklikten uzak olan..." mânasında olmak üzere, fiillerini sapasağlam yapan mânasına almak gerekir. "Habîr", anlatılan şeyi bilen kimse demektir...

Vahidî: "Bunun mânası şudur: "O, haber verilmesi doğru ve sahîh olan şeyi bilendir" demiş ve şöyle devam etmiştir: "Haber, senin bir şeyi bilmendir. Sen, o hususta bilgim var" mânasında, "Ondan haberim var" dersin. Bu kelimenin aslı اَلْخَبْرُ (tecrübe etmek) kelimesidir; çünkü tecrübe etmek, ilim yollarından bir yoldur.."

İKİNCİ MESELE

Allah'ın Yüceliğinin Nasıl Anlaşılması Gerektiği?

Müşebbihe bu âyet ile, Allah'ın, âlemin üzerinde olan bir cihette bulunduğu hususunda istidlâl etmiştir. Bu görüş, merdûddur.. Bunun yanlış olduğuna da birçok şey delâlet etmektedir:

1) Eğer Allah Teâlâ, âlemin üstünde bulunmuş olsaydı, ya bir tarafı diğer taraftan ayırdedilmeyecek derecede küçük olurdu veyahut da kıtaları ihata edecek, cihetlere uzanacak kadar büyük olurdu. Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın bir atom (cevher-i ferd) gibi küçük ve ufak olmasını gerektirir. Şayet Allah'ın böyle olması caiz olursa, âlemin

ilâhının, duvarın deliğinden içeri düşen güneşin içindeki zerrelerden birisi olması niçin caiz olmasın?.. Halbuki hiç bir akıllı kimse bunu söyleyemez. Eğer ikincisi olsaydı, o zaman ilâh olan zât parçalanmış, bölünmüş olurdu ki, bu da Allah hakkında imkânsızdır.

2) Allah, ya her tarafı kuşatmış olur ki, o zaman da Cenâb-ı Hakk'ın zâtı pisliklere karışmış, onlara bulaşmış olması gerekir.. Oysa, bu bâtıldır. Veyahut da O, bütün cihetlerden sonlu ve sınırlıdır. Bu durumda da Cenâb-ı Hak hakkında, O'nun eksilip fazlalaştığının söylenmesi doğru olur. Böyle olan her şeyin, belli bir miktar ile sınırlanıp tahsis edilmesi, bir tahsis edicinin tahsis etmesiyle olur. Bu durumda da Allah muhdes olmuş olur. Veyahut da O, tarafların bir kısmına göre büyük, bir kısmına göre de küçük olmuş olur. Böylece de, sınırlı olmakla tavsif edilen taraf, sınırsız olmakla tavsif edilen taraftan başka olur. Bu ise, bölünmeyi ve cüzlere ayrılmayı gerektirir.

3) Mekân lâfzı, ya "içine alan, kuşatan satıh", veya "buûd ve boşluk" diye tefsir olunur. Buna göre, eğer birincisi olursa biz deriz ki: Alemin cisimleri, sınırlı ve sonludur. Binâenaleyh, âlemin dışı ne boşluk, ne dolu, ne mekân, ne yön, ne de cihettir.. Bu sebeple, Allah'ın zâtının burada bulunması imkânsızdır. Eğer ikincisi olursa biz deriz ki, boşluğun cüzleri, gerçekte birbirine müsavidir. Bu böyle olunca, şayet, Allah'ın o boşluğun cüzlerinden bir cüzde bulunması sahih olursa, O'nun boşluğun diğer cüzlerinde de bulunması sahih olur. Halbuki, bir fâil-i muhtar sebebiyle böyle olan şey, muhdes (sonradan var olma)dır. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın zâtının bir cüzde bulunmuş olması muhdestir. Oysa ki O'nun zâtı, bu oluştan ayrılmaz. Muhdesten ayrılmayan şey de muhdestir. Bütün bunlara göre, Allah'ın zâtının da muhdes olması gerekir ki, bu imkânsızdır.

4) Boyut ve boşluk, bölünmeyi ve parçalanmayı kabul eden bir husustur. Böyle olan her şey ise, zâtı gereği mümkin ve bir îcad edene muhtaç olandır. Bunu icad eden ondan önce mevcuttur. O halde Allah'ın zâtı, boşluğun, cihetin, yönün ve mekânın var olmasından önce mevcuttur.

Bu sabit olunca, mekân, yön ve boşluğun yaratılmasından sonra da, Allah'ın zâtının, evvelce ne idiyse o şekilde kalması gerekir. Aksi halde, Allah'ın zâtı hakkında değişiklik söz konusu olmuş olur ki, bu da imkânsızdır. Bu da sabit olunca Cenâb-ı Hakk'ın her zaman mekânlardan ve cihetlerden münezzeh olduğuna hükmetmek gerekir..

5) Alemin, küre şeklinde olduğu sabittir. Bu sabit olunca, Rey[59] halkının başının üzerinde olan kimse, diğer topluluğun ayaklarının altında olur. Bunun böyle olduğu

(59) Şimdiki Tahran şehri olup, müfessir Râzî'nin memleketidir. (ç).

sabit olunca, bu durumda Allah'ın ya belli bir kavmin veyahut da herkesin üstünde olduğu söylenir. Birinci ihtimal bâtıldır. Zira Allah'ın, insanların bir kısmının üstünde olması O'nun başka insanların altında olmasını îcap ettirir ki, bu da bâtıldır. İkincisi de, Cenâb-ı Hakk'ın felek küresini kuşatmış olmasını icap ettirir. Böylece de işin neticesi, âlemin ilâhının, bütün felekleri kuşatan bir felek olması sonucuna varır ki, bunu hiçbir müslüman söylemez..

6) Bu âyette geçen "fevkiyyet" (yüce, yukarıda olma) lafzından hem önce hem de sonra başka ifâdeler bulunmaktadır. Bu lâfızdan önce "Kâhir" lâfzı" geçmiştir. "Kâhir" lâfzı ise kudret ve kuvvetin tam ve mükemmel olduğunu ihsas etmektedir. Bu lafızdan sonra gelen lafız da Allah'ın عِبَادِهِ (kullarının) lafzıdır. İşte bu lafız da başkasının mülkü olmayı ve kudreti altında bulunmayı ihsas eder. Binâenaleyh, âyette bahsedilen "üstünde bulunma" ifâdesini, cihet bakımından olan üstünde bulunmaya değil de, kudret bakımından üstünde bulunma mânasına hamletmek gerekir.

İmdi eğer, "Sizin söylemiş olduğunuz bu husus, yine sizin, "Cenâb-ı Hakk'ın *"O, kullarının üstünde kâhirdir"* ifâdesi, O'nun kudretinin mükemmelliğine delâlet eder" şeklindeki sözünüze zıddır. Binâenaleyh, buradaki "yukarıda bulunma" lafzını, "kudret bakımından yukarıda (yüce) olma" mânasına hamledersek, bir tekrar gerekmiş olur. Bu sebeple bunu, mekân ve cihet bakımından üstünde olma mânasına hamletmek gerekir" denilirse, biz deriz ki:

Durum, sizin söylediğiniz gibi değildir. Çünkü bazan zât, bir kısmına değil de, diğer kısmına kâhir olmakla tavsif edilebilir. Halbuki Cenâb-ı Hak, فَوْقَ عِبَادِهِ *"kullarının üstünde.."* lafzı, bu kahr ve kuvvetin herkes hakkında umûm ifâde ettiğine delâlet etmektedir.

7) Allah, bu âyeti, kendisinden başkasını dost edinenlere reddiye olarak zikretmiş olup, kelâmın takdiri de: "Allah Teâlâ, kullarının üzerindedir" şeklinde olunca; işte her ne zaman durum böyle olunca, Allah'dan başkasını dost edinmek imkânsız olup, böyle bir neticenin tertibi de o üstte bulunmaya göre olunca, bu üstte bulunmadan murad, kuvvet ve kudret bakımından bir üstte bulunma olur. Ama bundan murad, cihet bakımından bir üstte bulunma olunca, bu böyle bir maksadı ifâde etmez. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın sadece (cihet bakımından üstün olması) her işte O'na güvenip dayanmayı ifâde etmez; bütün arzularda da O'na başvurmayı gerektirmez.. Ama biz bunu, kudret bakımından üstte bulunma mânasına alırsak, bu neticenin buna bina edilmesi güzel ve yerinde olmuş olur. Böylece, bütün bu anlattıklarımızla, bu âyetten kastedilen üstte bulunma keyfiyetinin, Müşebbihe'nin zikretmiş olduğu husus değil, bizim dediğimiz husus olduğu ortaya çıkar. Allah en iyi bilendir.

* *
*

Nübüvvetin En Büyük Şâhidi Yüce Allah'dır

قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَٰذَا الْقُرْآنُ لِأُنذِرَكُم بِهِ وَمَن بَلَغَ ۚ أَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ آلِهَةً أُخْرَىٰ ۚ قُل لَّا أَشْهَدُ ۚ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ وَإِنَّنِي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ ﴿١٩﴾

"De ki: "Şâhid olmak bakımından hangi şey daha büyüktür?" De ki: "Benimle sizin aranızda, Allah hakkıyla şâhiddir. Şu Kur'ân hem sizi, hem de sizden sonra tebliğ edildiği kimseleri uyarmam için bana vahyolundu. Allah'la beraber başka tanrılar da olduğuna gerçekten siz mi şâhidlik ediyorsunuz?" De ki: "Ben şâhidlik etmiyorum." De ki: "O, ancak bir tek Tanrıdır ve sizin şirk koşmakta olduğunuz nesnelerle muhakkak ki benim bir ilişiğim yoktur"

(Enâm, 19).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki âyet, şehâdetlerin en büyüğünün ve en yücesinin, Allah'ın şehâdeti olduğuna delâlet etmektedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendi şehâdetinin bulunduğunu beyân etmiştir. Ancak ne var ki, bu âyet niçin, bu şehâdetin herhangi bir neticeyi isbat hususunda bulunduğuna delâlet etmiyor? Buna göre biz deriz ki: Bundan muradın, Allah'ın şehâdetinin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin kesin ve sabit olduğu hususunda bulunması mümkün olacağı gibi, bundan muradın, bu şehâdetin Allah'ın birliğinin kesin ve sübût bulmuş olduğu hususunda bulunmuş olması da mümkündür.

Birinci ihtimâle gelince, **İbn Abbas** şunu rivâyet etmiştir: Mekke'nin ileri gelenleri, "Ey Muhammed! Allah, senden başka peygamber yapacak kimse bulamadı mı? Seni tasdik eden hiç bir kimse göremiyoruz.. Seni, yahudî ve hristiyanlara da sorduk. Onlar, senin peygamber olduğuna dair; yanlarında herhangi bir beyân ve açıklamanın bulunmadığını iddia ettiler. O halde bize, senin peygamber olduğuna şehâdet edecek bir kimse göster!.." dediler de, işte bunun üzerine Allah bu âyeti indirerek, "Onların, senin nübüvvetini kabul ve itiraf etmeleri için, de ki ey Muhammed, "Şahid olma bakımından hangi şey Allah'tan daha büyüktür? Çünkü şehadet bakımından her şyin en büyüğü, Allah Teâlâ'dır..." Onlar bunu kabul ve tasdik ettiklerinde, "Allah, benim nübüvvetime şahiddir! Çünkü O, bana Kur'ân'ı vahyetti.. Kur'ân ise bir mucizedir. Çünkü sizler, fasîh ve beliğ kimselersiniz.. Halbuki Kur'ân'a muâraza edemediniz.. O, mucize olunca, Allah'ın onu benim davama uygun olarak izhar edip ortaya koyması, Allah tarafından, benim davamda sadık olduğuma dair bir şehâdettir" del.." demiştir.

Netice olarak diyebiliriz ki onlar, Hz. Peygamber'in nübüvvetine şehâdet edecek, sözü makbul bir şahid istediler. Bunun üzerine Allah da, şehâdet bakımından en büyük şeyin kendisi olduğunu ve onun nübüvvetine şehâdette bulunduğunu beyân buyurdu ki işte âyetteki *"Şu Kur'ân, hem sizi, hem de sizden sonra tebliğ edildiği kimseleri uyarmam için bana vahyolundu.."* ifâdesiyle murad edilen budur. İşte bu, açık ve vazıh olan bir izahtır..

İkinci İhtimale gelince ki bu, bu şehâdetin Allah'ın birliği hususunda olmasıdır. Bil ki, bundan önce bir mukaddime yapılması gerekir ki o da şudur: Ki, elde edilmek istenen matluplar üçe ayrılır:

a) Naklî delillerle ispat edilmeleri imkânsız olanlar... Zira sıhhatini ispat, naklin sıhhatine bağlı olan şeyleri nakle dayanarak ispat etmek imkânsızdır. Aksi halde devir (devr-i fasit) gerekir...

b) Aklen ispat edilmesi imkânsız olanlar... Bu da, aklen varlığı da yokluğu da düşünülebilen her şeydir.. Bu iki tarafın birisinde, kesinlikle bir imkânsızlık söz konusu değildir. O halde, iki taraftan birisine kesin olarak karar vermek, ancak naklî delil ile mümkün olur.

c) İsbâtı, hem akıl hem de nakil ile yapılanlar. Bunlar, bilinmesi sadece nakle bağlı olmayan aklî meselelerdir. İşte bunların naklî delillerle ispatlanması mükmün olur.

Bunu iyice anladığında biz deriz ki Cenâb-ı Hakk'ın *"De ki: "Benimle sizin aranızda, Allah hakkıyla şahiddir"* buyruğu, Allah'ın birliğini ve ortaklardan, zıdlardan, benzerlerden, eşlerden ve emsâlden berî ve münezzeh olduğunu ispat hakkındadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَ أُوحِيَ إِلَيَّ هٰذَا الْقُرْآنُ لِأُنْذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ *"Şu Kur'ân, hem sizi hem de sizden sonra tebliğ edildiği kimseleri uyarmam için bana vahyolundu"* buyurmuştur. Yani, "Tevhîde taraftar olmak, hak ve vacip; şirke taraftar olmak ise, bâtıl ve merdûddur" demektir.

İKİNCİ MESELE

Allah "Şey" Diye Tavsîf Edilebilir mi?

Cehm (İbn Safvan)'in, Cenâb-ı Allah'ın bir "şey" olduğunu inkâr ettiği nakledilmiştir. Bil ki, Allah Teâlâ'nın var olan ve gerçek olan bir "zât" olduğu hususunda bir münakaşa yoktur. Fakat **Cehm**, Allah'a "şey" demeyi kabul etmemiştir. Bu sırf söz bakımından bir muhalefettir. Bil ki âlimlerin çoğu, Allah Teâlâ'ya "şey" denebileceği hususunda bu âyeti delil getirmişlerdir ki bunun izahı şöyledir: Hak Teâlâ, *"Şâhid olma bakımından hangi şey daha büyüktür?"* demiş, sonra cevaben *"De ki: ..."Allah" "* buyurmuştur. Bu, Allah'ın bir "şey" olmasını gerektirir. Bu, aynen şuna benzer: Birisi, "Hangi insan daha doğru sözlü?" diye sorsa ve buna cevaben

"Cebrâîl" denilse, bu yanlış bir cevap olur. Çünkü **Cibrîl** (a.s) bir insan değildir. İşte bu âyette de böyledir. Buna göre eğer, *"De ki: "Benimle sizin aranızda Allah hakkıyla şâhiddir"* ifâdesi müstakil bir cümle olup, kendinden öncesi ile bir ilgili yoktur. Çünkü burada "Allah" lafzı mübteda, شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ "Benimle sizin aranızda hakkıyla şâhiddir" kısmı da haberdir. Bu ise, öncesi ile alakası olmayan müstakil tam bir cümledir" denilir ise, biz deriz ki: "Bu hususta, şu iki bakımdan cevap verilir:

a) Biz, âyetteki *"De ki: "Şâhid olmak bakımından hangi şey daha büyüktür?"* ifâdesi, şüphe yok ki bir sorudur. Binâenaleyh buna ya zikredilmiş ya da hazfedilmiş bir cevap gerekir. Eğer cevabın zikredildiğini söylersek, bu cevap *"De ki: "...Allah"* ifâdesi olur ve cümle bunun sonunda tamamlanır. Bunun devamındaki *"Benimle sizin aranızda hakkıyla şâhid"* ifâdesinin başına bir mübteda takdir edilerek وَهُوَ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ *"O, benimle sizin aranızda hakkıyla şâhiddir"* şeklinde kabul edilir. İşte bu durumda, yapılan istidlâl doğru olur.

Ama biz cevabın mahzuf olduğunu söylersek, o zaman deriz ki: "Bu, delilin aksinedir. Yine cevabın mahzuf sayılsa bile, mahzuf olan bu cevaba, mutlaka zikredilen cümlenin delâlet etmesi ve bu yere uygun olması gerekir. *"Şâhid olmak bakımından hangi şey daha büyüktür?"* sorusuna uygun cevap, "O, Allah'dır" denilip, peşisıra da, *"Benimle sizin aranızda Allah hakkıyla şâhiddir"* denilmesidir. İşte buna göre de bu âyet, Allah Teâlâ'nın "şey" diye ifade edilebileceğine delil getirilir. Bu delilin izahının tamamı budur.

b) Bu meseleyle ilgili bir başka delil de şudur: Hak Teâlâ, *"O'nun veçhinden (yüzünden) başka her şey helâk olucudur"* (Kasas, 88) buyurmuştur. Bu âyetteki "vech" (yüz) ile, Cenâb-ı Allah zâtını kastetmiştir. İşte bu âyet de, Allah'ın zât-ı ilâhisini, "her şey"den istisnâ ettiğini gösterir. İstisnâ edilen şeyin, müstesnâ minh'in (istisnâ edildiği şeyin) hükmüne (cinsine) dahil olması gerekir. Binâenaleyh bu da, Allah'ın "şey" diye tavsif edilebileceğine delâlet eder.

Cehm (İbn Safvan), bu kelimenin Allah için kullanılamayacağı hususunda şunları ileri sürmüştür:

1) Allah Teâlâ, *"Hiçbir şey O'nun gibi değildir"* (Şûrâ, 11) buyurmuştur ki bu, لَيْسَ مِثْلَ مِثْلِهِ شَيْءٌ "O'nun benzeri gibi hiçbir şey yoktur" demektir. Halbuki her şeyin zâtı, kendisinin benzeri gibidir. İşte bu Allah'ın "şey" diye nitelenemeyeceği hususunda açık bir delildir. Bu âyetteki kâf harf-i cerrinin zâid olduğu ve takdirinin لَيْسَ مِثْلَهُ شَيْءٌ "O'nun misli hiçbirşey yoktur" şeklinde olduğu söylenemez. Çünkü Kur'ân'ın bir tek kelimesini bile boş, mânasız ve yanlış kabul etmek, kesin bir zarûret olmadığı müddetçe böyle bir yola başvurmak din ehli kimselere uygun düşmez.

2) Allah Teâlâ, *"Allah, herşeyin yaratıcısıdır"* (Zümer, 62) buyurmuştur. Eğer Allah, "şey" diye isimlendirilecek olursa, O'nun kendisinin de yaratıcısı olması gerekirdi ki bu imkânsızdır. Bu âyetin, tahsîs görmüş (sınırlandırılmış) umûmî bir ifâde olduğu da söylenemez. Çünkü diyoruz ki: Tahsîs etme, ancak kendisine itibar ve iltifat edilmeyen nâdir ve şazz yerlerde câiz olur. Binâenaleyh tahsisin varlığı ile yokluğu birdir. İşte bu sebeple de, geriye kalan varlıkların âdeta yok hükmünde olduğuna dikkat çekmek için, كُلّ (her) lafzı, "ekserîsi" mânasında kullanılmıştır. Malumdur ki Cenâb-ı Allah eğer "şey" diye adlandırılsaydı, herşeyin en büyüğü ve en şereflisi olurdu. [Bu kısmı (yani "küll"ü) hariç bırakıp da "küllü" (bütün) lafzını kullanmak, sırf yalan olur ve tahsisle ilgisi sözkonusu olmaz.]

3) Allah Teâlâ, *"En güzel isimler Allah'ındır. O halde, O'na bunlarla duâ edin"* (A'râf, 180) buyurmuştur.

İsim, müsemmâsı (yani isim olduğu varlık) güzel olduğu zaman güzel olur. Bu da, ismin kemâl ve celâl sıfatlarından bir mânaya delâlet etmesidir. "Şey" kelimesi, bütün varlıklar içindeki en genel bir kavramdır. O halde onun müsemması (isim olduğu varlık) da, en güzel şeyler arasında olabileceği gibi, en kötü şeyler arasında da olabilir. Böyle olunca da, bu kelime ile isimlendirilen varlık, kemâl ve celâl sıfatlarından bir sıfat olmaz. Binâenaleyh Allah'ı bu kelime ile isimlendirmenin, bununla O'na dua etmenin câiz olmaması gerekir. Çünkü "şey" kelimesi, "en güzel isimler"den birisi değildir. Allah Teâlâ ise, kendisine en güzel isimler ile seslenilmesini emretmiştir. Binaenaleyh Allah Teâlâ'ya bu kelime ile dua etmenin câiz olmaması gerekir. Hem sonra Allah'a bu isimle dua etmenin yasak olduğunu söyleyenler, "Bu kelime, kesinlikle Allah'ın isimlerinden biri değildir" demişlerdir.

4) "Şey" kelimesi, ma'dûm (yok olan) şeyler için (de) kullanılır. Binâenaleyh bunun, Allah için kullanılmaması gerekir. Bunun birinci mukaddimesinin (cümlesinin) izahı şöyledir: Allah Teâlâ, *"Hiç bir şey hakkında, "Ben bunu mutlaka yarın yapacağım" deme..."* (Kehf, 23) buyurmuş, insanın yarın yapacağı işi, şu anda "şey" diye ifâde etmiştir. İnsanın yarın yapacağı iş ise, şu anda mevcud değildir. Binâenaleyh bu, mevcut olmayanlara "şey" denildiğini göstermektedir. Bu sâbit ounca, bizim "Allah bir "şey"dir" şeklindeki sözümüz, zât-ı ilâhînin, bilinen bir sıfat ve ayırıcı bir özellik ile diğer varlıklardan ayrıldığını ve mevcûd olduğunu ifâde etmez. Bundan dolayı "şey" kelimesi, Allah için kesinlikle bir mâna ifâde etmeyen bir lafız olmuş olur. Binâenaleyh her bakımdan bir abes olur ve bunun Allah için kullanılmaması gerekir.

Cehm'in bütün bu delillerine cevâben şöyle denilir: Deliller birbiriyle tezad teşkil edince, biz deriz ki, "şey" lafzı, en umûmî mânada bir lafızdır. Allah hakkında hâs

(husûsî manalı) lafızların kullanılması doğru olduğu gibi âmm (genel kavram ifâde eden) lafızların kullanılması da doğru olur. Öyleyse Allah'ın bir zat ve hakîkat olduğu ne zaman doğru olursa, O'na "şey" denilmesinin de doğru olması gerekir ki ulaşılmak istenen netice de budur. Allah en iyi bilendir.

وَمَنْ بَلَغَ Hakkındaki İki Tefsir

Allah Teâlâ'nın, *"Şu Kur'ân hem sizi hem de sizden sonra tebliğ edildiği kimseleri uyarmam için bana vahyolundu"* buyruğu, "Allah bana, sizi kendisi ile inzâr etmem için bu Kur'ân'ı vahyetti" demektir. Bu âyetteki "sizi" zamiri Mekkelilere hitaptır. Âyetteki وَمَنْ بَلَغَ ifadesi de, كُمْ (sizi) zamiri üzerine atfedilmiştir. Yani "Bu Kur'ân ile, hem sizi, hem de Arapdan ve Acemden, Kur'ân'ın kendisine ulaştığı herkesi inzâr ederim" demektir. Denildi ki bu, "Cinlerden ve insanlardan, kendisine Kur'ân erişen herkesi..." veya "Kıyamete kadar kendisine Kur'ân erişen herkesi..." mânasınadır. **Sa'îd İbn Cübeyr**'in, bunu "Kur'ân'ın eriştiği herkes" mânasında aldığı rivayet edilmiştir. Buna göre Kur'ân kendisine ulaşan her kişi, sanki Hz. Peygamber (s.a.s)'i görmüş gibi olur. Bu izaha göre âyette bir hazif bulunup, takdiri, وَأُوحِيَ إِلَيَّ هٰذَا الْقُرْآنُ لِأُنْذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَهُ هٰذَا الْقُرْآنُ "Bu Kur'ân bana, kendisi ile sizi ve kendisine Kur'ân'ın ulaştığı herkesi inzâr edeyim diye vahyolundu" şeklindedir. Fakat sözden anlaşıldığı için, bu hazfedilmiştir. Bu, tıpkı اَلَّذِي رَأَيْتُ زَيْدٌ وَالَّذِي ضَرَبْتُ عَمْرٌو "Gördüğüm Zeyd, dövdüğüm Amr'dir" denilmesi gibidir.

Âyetteki وَمَنْ بَلَغَ ifâdesinin bir başka tefsiri de şudur: Bu ifâde, "Kim ihtilâm (akıl baliğ) olur ve mükellefiyet yaşına erişirse..." mânasınadır. Mânanın böyle olması halinde, herhangi bir takdir yapmaya ihtiyaç duyulmaz. Ancak âlimlerin çoğu, birinci görüşü tercih etmişlerdir.

أَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللّٰهِ آلِهَةً أُخْرَىٰ قُلْ لَا أَشْهَدُ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلٰهٌ وَاحِدٌ وَإِنَّنِي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ

"Allah'la beraber başka tanrılar da olduğuna gerçekten siz mi şâhidlik ediyorsunuz? De ki: "Ben şâhidlik etmiyorum." De ki: "O, ancak bir tek Tanrıdır ve sizin şirk koşmakta olduğunuz nesnelerle muhakkak ki benim bir ilişiğim yoktur" buyruğuna gelince, biz deriz ki bu hususta iki bahis vardır:

Birincisi: İbn Kesîr, bunun başını medsiz olarak, sâkin bir yâ harfine benzer bir hemze ile, bundan sonrasını da kesre ile okumuştur. **Ebû Amr** ve **Nâfi'in râvîsi Kâlûn** da bu şekilde, ama medli olarak okurlar. Diğer kıraat imamları ise bunu medsiz olarak iki hemze ile okurlar.

İkincisi: Bu ifâdenin başındaki istifham, istifham-ı inkârîdir. **Ferrâ** şöyle demiştir: "Allah Teâlâ bu âyette, أُخْرَىٰ yerine آخَرُ dememiştir. Çünkü "tanrılar" kelimesi cemîdir. Cemiler de müennes sayılır. Nitekim Allah وَلِلّٰهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ *"En güzel*

İsimler Allah'ındır'' (A'râf, 180) فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَىٰ *''Öyle ise önceki nesillere ne oluyor''* (Tâhâ, 51) buyurmuş, الْأُولَىٰ yerine, müzekker olan "evvel" kelimesini veya cemî olan "evvelîn" kelimesini kullanmamıştır.

Daha sonra Hak Teâlâ, *''De ki: ''Ben, şâhidlik etmiyorum.'' De ki: ''O, ancak bir tek Tanrıdır ve sizin şirk koşmakta olduğunuz nesnelerle muhakkak ki benim bir ilişiğim yoktur''* buyurmuştur.

Bil ki bu ifâde, tevhidin ve şirkten uzak olmanın, şu üç bakımdan vacib kılındığına delâlet eder:

1) Âyetteki *''De ki: ''Ben şâhidlik etmiyorum''* ifâdesidir. Bu "Onların söyledikleri ortakların bulunduğu hususuna şâhidlik etmem, (böyle birşey söylemem)" demektir.

2) Âyetteki, *''De ki: ''O, ancak bir tek Tanrıdır''* ifâdesidir. Bu ifâdedeki إِنَّمَا kelimesi, hasr (ancak, sadece) mânasına gelir. "Tek" (vâhid) kelimesi de, tevhîd ve Allah'ın ortaklarının olmadığı hususunda çok açık bir ifâdedir.

3) Âyetteki, *''Sizin şirk koşmakta olduğunuz nesneler ile muhakkak ki benim bir ilişiğim yoktur''* ifâdesidir. Bu da Allah'ın, ortaklarının olduğunun söylenmesinden beri olduğu hususunda sarih bir ifadedir. Böylece bu âyetin, tevhidin vâcip oluşuna, beyan yollarının en büyüğü ve te'kîd usullerinin en beliği ile delâlet ettiği sabit olur. Alimler şöyle demişlerdir: Yeni müslüman olan kimsenin, önce kelime-i şehâdet getirmesi ve İslam dışındaki bütün dinlerden berî (uzak) olduğunu söylemesi müstehaptır. **Şâfiî** (r.h), Allah Teâlâ'nın tevhidi açıkça ifâde eden âyetin peşinden *''Sizin şirk koşmakta olduğunuz nesnelerle muhakkak ki benim bir ilişiğim yoktur''* ifâdesini getirmiş olmasından ötürü, yeni müslüman olan kimsenin, kelime-i şehâdete, şirkten berî olduğunu ifâde etmeyi de ilave etmesinin müstehap olduğunu açıkça söylemiştir.

* *
*

Ehl-i Kitabın Hz. Muhammed (s.a.s)'in Vasıflarını Bilmeleri

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمُ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾

''Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, O'nu öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kendilerine zarar ziyan verenler (yok mu), işte onlar iman etmezler''

(En'âm,20).

Bil ki önceki âyette, kâfirlerin (Mekkeli müşriklerin), yahudî ve hristiyanlara, Hz. Muhammed (s.a.s)'in durumunu sorduklarını ve onların da, **Tevrat** ve **İncil**'in O'nun nübüvvetine delâlet ettiğini inkâr ettiklerini anlatmıştık. Böylece Allah Teâlâ, önceki âyette kendi şâhidliğinin, o peygamberin (a.s) nübüvvetinin sâbit ve gerçek olduğu hususunda yeterli olduğunu beyân buyurmuş, daha sonra bu âyette, onların "Biz, Muhammed'i tanımıyoruz" diyerek yalan söylediklerini, çünkü onların kendi öz oğullarını bilip tanıdıkları gibi, O'nun peygamberliğinin doğruluğunu bildiklerini beyan buyurmuştur.

Çünkü rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye gelince, **Hz. Ömer** (r.a), **Abdullah İbn Selâm** (r.a)'a: "Allah Teâlâ, peygamberine bu âyeti indirdi. Bu tanıma işi nasıldır?" diye sorunca; **Abdullah İbn Selâm**: "**Ey Ömer**, onu içinizde görür görmez tanıdım. Tıpkı oğlumu tanıdığım gibi... Hiç şüphesiz ben, Hz. Muhammed'i kendi oğlumdan daha iyi bildim ve tanıdım. Zira kadınların ne yaptıklarını ben bilemeyebilirim. Ama şahâdet ederim ki bu peygamber, Allah'dan gelen hak bir peygamberdir" demiştir.

Bu Hususta Ehl-i Kitaptan Gelen İtirazın Reddi

Bil ki bu âyetin zâhiri, onların, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini bilip tanımalarının, aynen oğullarını bilip tanımaları gibi olmasını gerektirir. Bu hususta şöyle bir soru vardır: "**Tevrat** ve **İncil**'de yazılı bulunan, sırf âhir zamanda insanları hak dine davet eden bir peygamber'in geleceğidir. Yahut da **Tevrat** ve **İncil**'de yazılı olan, bu peygamberin geleceği zamanın, yerin, nesebinin, sıfatının, şeklinin ve şemâilinin belirtilmesi ile birlikte, bu hususdur. Eğer birinci ihtimal söz konusu ise, bu kadarcık bir bilgi, bahsedilen bu şahsın Hz. Muhammed (s.a.s) olduğuna delâlet etmez. Bu takdirde, "Onlar kendi oğullarının oğul oluşlarını bildikleri gibi, O'nun nübüvvetini bilirler" demek nasıl doğru olur? Eğer ikinci ihtimal söz konusu ise, bütün yahûdî ve hristiyanların, **Tevrat** ve **İncil**'den, zarurî (çok kesin) olarak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Allah tarafından gönderilen bir peygamber olduğunu biliyor olmaları gerekir. Büyük bir topluluğun yalan söylemesi mümkün değildir. Çünkü biz zarûrî olarak biliyoruz ki **Tevrat** ve **İncil**, bu tam ve mükemmel açıklamayı ihtiva etmemektedir. Çünkü bu tafsilat ya "Hz. Peygamber (s.a.s) zuhûr ederken, **Tevrat** ve **İncil**'de vardı" denilebilir; ya da "Daha önce **Tevrat** ve **İncil** tahrif edildiği için, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak geldiğinde, **Tevrat** ve **İncil**'de mevcud değildi" denilebilir.

Birincisi bâtıldır. Çünkü doğu ve batıda bütün insanlara ulaşan bir kitapda bulunan böyle tam ve mükemmel tafsilatı gizlemek imkânsızdır.

İkinci ihtimal de bâtıldır. Çünkü bu takdirde, ne o zamanın yahudileri, ne de o

zamanın hristiyanları Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini, kendi oğullarını tanıdıkları gibi bilmezlerdi. Bu durumda bu söz düşer?"

Birinci kısma şöyle cevap verilir: "Âyetteki *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler"* ifâdesi ile, yahudî ve hristiyanlar murad edilmiştir. Çünkü bunlar, istidlâl ve tefekkürde bulunabiliyorlardı ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in elinde zuhûr eden mucizeleri müşâhede etmişlerdi. Binâenaleyh o mucizeler vasıtasıyla onlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Allah tarafından gönderilen bir peygamber olduğunu anlamışlardır. İki bilinenden birini diğerine (oğullarını bilmelerinin, peygamberi bilmelerine) teşbihden maksad, bizim bahsettiğimiz bu hususdur.(59) (Yani mucizeler gösterdiğine göre O'nun da, kendilerinin inandıkları peygamberlerden biri olduğunu anlamalarıdır.)

Hak Teâlâ'nın اَلَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ *"Kendilerine zarar ziyan verenler (yok mu), işte onlar iman etmezler"* ifâdesi ile ilgili iki görüş vardır:

1) Bunun başındaki اَلَّذِينَ lâfzı, birinci اَلَّذِينَ 'nin sıfatıdır. Buna göre her ikisinin de âmili tektir. Bunların maksadı da, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini bildiği halde inkâr eden inatçı kimseleri tehdiddir.

2) Buradaki اَلَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ *"kendilerine zarar ziyan verenler (yok mu)..."* ifâdesi mübteda, فَهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ *"İşte onlar iman etmezler"* kısmı da onun haberidir. Âyetteki, *"Kendilerine zarar ziyan verenler"* ifâdesi hususunda şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Onlar, kâfirlikleri sebebi ile kendileri için olacak devamlı bir helâk mânasında, kendilerini ziyana uğrattılar.

b) Bu âyetin tefsiri hususunda rivayet edilmiştir ki, kâfirin de mü'minin de cennette bir yeri vardır. Kim kâfir olur ise, onun cennetteki yeri yurdu mü'minlere geçer. Böylece de, başkaları onların yurduna vâris oldukları için, bu kimse hem kendini hem âilesini zarar ve ziyana uğratmış olur.

* *
*

(59) Matbu nüshada ikinci ihtimale cevap yer almıyor. Razî'nin, bu önemli soruyu cesaretle sormasına rağmen cevapsız bırakmış olacağını, pek izah edemiyoruz (ç).

Allah'a İftira Etmenin Mânası

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ ۚ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢١﴾ وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا
ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا أَيْنَ شُرَكَاؤُكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٢٢﴾

"Allah'a karşı bir yalan uydurandan, yahut O'nun âyetlerini yalan sayandan daha zâlim kimdir? Şu muhakkak ki o zâlimler felah bulmazlar. Onları hep birden toplayacağımız ve sonra Allah'a şirk koşanlara "Nerede boş yere iddiâ ettiğiniz ortaklarınız?" diyeceğimiz gün..."

(En'âm, 21-22).

Bil ki Cenâb-ı Hak, o inkârcıların zarar ve ziyanda olduklarını önceki âyette bildirince, bu âyette de o hüsrânın sebebini açıklamıştır. Bunun iki sebebi vardır:

1) Allah adına bir yalanı uydurup iftira etmek. Bu iftira şu mânalarda olabilir:

a) Mekkeli kâfirler, putlarının, Allah'ın şerikleri (ortakları) olduğunu, Hak Teâlâ'nın kendilerine o putlara ibadet etmelerini emrettiğini söylüyorlardı. Yine onlar, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" diyorlar, "bahîre" ve "sâibe" olan hayvanların haram kılınmasını Allah'a nisbet ediyorlardı.

b) Yahudî ve hristiyanlar, **Tevrat** ve **İncil**'de **Tevrat** ve **İncil**'in getirdiği şeriatların neshedilmeyeceği, değiştirilemeyeceği ve bu ikisinden sonra herhangi bir peygamberin gelmeyeceği hükmünün bulunduğu yalanını söylüyorlardı.

c) Bu, Allah Teâlâ'nın, *"Onlar bir hayasızlık yaptıkları zaman, "Biz atalarımızı da bunun üzerinde (bunu yaparken) bulduk. Allah da bize bunu emretti" dediler"* (A'râf, 28) âyetinde bahsettiği husustur.

d) Yahudîler, *"Biz Allah'ın oğulları ve sevgili (kulları)yız"* (Mâide, 18) ve *"Sayılı günler dışında cehennem bize kattiyyen dokunmayacak"* (Bakara, 80) diyorlardı.

e) Câhil yahudîler, *"Allah fakir, biz ise zenginiz"* (Âl-i İmran, 181) diyorlardı. Onların Allah'a nisbet ettikleri bu yalanların misali pek çok olup, hepsi de Allah adına uydurulmuş yalanlardır.

2) Onların, Allah'ın âyetlerini yalanlamalarıdır. Bundan murad, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirdiği mucizeleri tenkid etmeleri ve Kur'ân'ın kesin bir mûcize

oluşunu kabul etmemeleridir. Sonra Cenâb-ı Hak, onların bu iki durumunu anlatınca, *"o zâlimler felah bulmazlar"* buyurmuştur. Yani, onlar dünya ve âhirette gayelerine ulaşamayacak, bir mahrumiyyet ve hızlân içinde kalacaklardır.

Allah Teâlâ'nın, وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا *"Onları hep birden toplayacağımız gün..."* ifâdesine gelince, bunun başındaki يَوْمَ (gün) kelimesini neyin nasbettiği hususunda şu görüşler söylenmiştir:

a) Bunu nasbeden âmil mahzuf olup, takdiri وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ كَانَ كَيْتَ وَكَيْتَ "Onları hep birden toplayacağımız gün, şöyle şöyle oldu" şeklindedir. Böylece bu ifâde, korkutmada daha etkili olan müphem bir hal üzere kalsın diye açıkça zikredilmemiştir.

b) Kelamın takdiri, اُذْكُرْ يَوْمَ نَحْشُرُهُمْ "Onları hep birden toplayacağımız günü hatırla" şeklindedir.

c) Bu ifâde, mahzuf bir kelime üzerine atfedilmiştir. Sanki لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ اَبَدًا وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ "Zalimler, ebediyyen ve onları toplayacağımız günde felah bulamazlar" denilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ اَشْرَكُوا اَيْنَ شُرَكَاءُكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ *"Sonra Allah'a şirk koşanlara, "Nerede boş yere iddia ettiğiniz ortaklarınız" diyeceğiz"* buyruğundan maksad, bir soru değil, onları tehdid edip susturmaktır. Bu sorunun, "O ortakların kendileri nerede?" mânasında olabileceği gibi, "Onların size şefaat etmeleri ve sizin onlardan istifadeniz nerede?" mânasında da olabilir. Her iki mânaya göre de bu soru, ancak bir azarlama, bir tehdid ve onların umduklarından ümidsiz kalışlarını onlara iyice anlatmadır. Böylece bu, dünyada iken yollarının yanlış olduğuna dikkatlerini çekmedir. Âyetteki اَلَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ifâdesinde ism-i mevsûle râcî olacak zamir mahzuf olup, takdir اَلَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ اَنَّهُمْ شُفَعَاءُ "Kendilerinin şefaatciler olduğunu iddia ettiğiniz (ortaklarınız)" şeklindedir. Burada "iddia etme" fiilinin mef'ûlü, soru kendisine delâlet ettiği için hazfedilmiştir. **İbn Abbas** (r.a), "Kitabullah'da geçen her زَعَمَ "yalan yere iddia etme" mânasına gelir" demiştir.

* *
*

ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ ﴿٢٣﴾ انْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾

"Sonra onların (başvuracakları) fitne, ancak, "Rabbimiz Allah'a yemin ederiz ki, biz müşrik değiliz" demeleridir. Bak, kendileri aleyhine nasıl yalan söylediler, uydurdukları şeyler kendilerinden ayrılıp koybuldu"

(En'âm, 23-24).

Bil ki bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ Âyetindeki Kıraat Farklarına Göre İzahlar

İbn Âmir ve Âsım'ın râvisi Hafs, bu âyetin başını, fiili tâ ile, "fitne" kelimesini de merfu olarak ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ şeklinde; **Hamza ve Kisâî,** fiili yâ ile, "fitne" kelimesini de mansûb olarak ثُمَّ لَمْ يَكُنْ فِتْنَتَهُمْ şeklinde okumuşlardır. Fiili tâ ile, "fitne" kelimesini mansûb olarak okuyanlara göre, âyetteki اَنْ قَالُوا "demeleri" ifadesi, تَكُنْ fiilinin ismi olduğu için, mahallen merfu olur. Haber olan "fitne" kelimesi müennes olduğu için, fiil de müennes getirilmiştir. Bu, Arapların مَنْ كَانَتْ اُمُّكَ "Senin annen kim?" demesi gibidir. Yahut da onların dedikleri şey, mana bakımından bir "fitne" olduğu için fiil müennes getirilmiştir. Âyetteki اِلاَّ اَنْ قَالُوا *"ancak ...demeleri"* ifadesi, اِلاَّ مَقَالَتُهُمْ "Onların fitnesi, ancak sözleridir" takdirinde olması da caizdir. Fiili yâ ile, "fitne" kelimesini de mansûb olarak okuyanlara göre, اَنْ قَالُوا "demeleri" ifâdesi, fiilin ismi olarak, mahallen merfu olur, "fitne" kelimesi de كَانَ fiilinin haberi olur.

Vahidî şöyle demiştir: "En tercih edilen mâna اَنْ قَالُوا ifadesini fiilin haberi değil, ismi kabul eden kıraatin manasıdır. Çünkü اَنْ edatı fiil ile birleştiğinde, vasıflandırılamaz. Böylece de zamire benzemiş olur. Zahir isim ile zamir birlikte bulunduklarında zamiri isim yapmak, haber yapmaktan daha evlâdır. Burada da böyledir. Nitekim sen كُنْتَ الْقَائِمَ "Sen ayakta idin" dersin ve zamiri كَانَ 'nin ismi; zahir ismi onun haberi sayarsın. İşte burada da böyledir." Biz deriz ki: "**Hamza ve Kisâî,** şu iki sebepten ötürü âyetteki, وَاللّٰهِ رَبِّنَا *"Rabb'imiz Allah'a yemin ederiz ki.."* ifadesindeki, رَبِّنَا kelimesini mansub olarak رَبَّنَا şeklinde okumuşlardır. Bu, şu iki sebepten dolayıdır:

a) Bunun başına اَعْنِي "Kastediyorum" ve اَذْكُرُ "zikrediyorum, diyorum" fiillerinin takdir edilmesi (yani bunların mef'ûlû kılınması) sebebi ile..

b) Bunu münâdâ sayarak, yani وَاللّٰهِ يَا رَبَّنَا "Ey Rabb'imiz vallahi" manasında.. Diğer kıraat imamları ise bu kelimeyi, "Allah" lafzına sıfat yaparak, ba'nın kesresi ile رَبِّنَا şeklinde okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Zeccâc şöyle demiştir: "Bu âyetin mânası, ancak sözün mânasını, Arapların bu sözü kullanış şeklini bilen kimselerin anlayabileceği güzelliktedir. Çünkü Allah Teâlâ müşriklerin

şirklerine meftun (vurgun) olup, şirklerinin başına sevgi ile üşüştüklerini bildirmişti. Bu âyette ise şirklerine olan meftuniyetlerinin ve onun etrafında toplanmalarının, onlardan uzaklaşma ve kaçmalarına müncer olduğunu beyan etti, böylece "müşrik değiliz" diye yemin ettiler. Bunun bir benzeri hal de şudur: Sen, arsız ve gidişâtı kötü olan birini seven bir insan görürsün.. Günün birinde sevdiği o adam sebebi ile başı derde girince, onunla ilgisi olmayıp ondan uzak olduğunu iddia eder. Bunun üzerine ona, "Senin falancayı sevmen, ondan ayrılığın oldu" denilir. İşte burada da "fitne"den murad, onların, putları yüzünden belaya uğramalarıdır. Bu mâna, **Atâ'nın İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet ettiği şu şeyle de kuvvet kazanır: O şöyle demiştir: "Bu âyetteki "fitne", onların dünyada müşrik olmalarıdır."

Bu görüş, âyetten mahzûf bir muzaafın bulunmasına göredir. Çünkü mâna "Onların fitnelerinin neticesi, ancak ondan teberrî etmektir" şeklinde olur. Bu senin, "Falancayı sevmen, ancak ondan kaçıp, onu terketmendir.." demen gibidir.(60)

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kâfirlerin Âhirette Yalan Söylemelerini Mümkün Görmeyenler

Âyetin zâhiri, onların Kıyamet günü, kendilerinin müşrik olmadıklarına yemin ettiklerini gösterir ki bu da, onların Kıyâmet günü bile yalan söylemeye kalkışacaklarını gösterir. Bu hususta âlimlerin iki görüşü vardır:

1) Bu, **Ebû Ali el-Cübbaî** ile **Kâdî Abdulcebbâr**'ın görüşüdür. Buna göre, Kıyâmette insanların yalan söylemeye yeltenmeleri mümkün değildir. Bu ikisi, görüşlerine şunları delil getirmişlerdir:

a) Kıyâmette herkes Allah'ı zarurî (kesin) olarak tanır bilirler. Çünkü mahşer ahalisi, Allah'ı istidlâl yoluyla tanısalardı, Kıyâmet de bir mükellefiyet yurdu olmuş olurdu ki bu yanlıştır. Onlar, Allah'ı zarûrî olarak bilip tanıyınca, onların mecburen kabîh (çirkin) herhangi bir fiil işlememeleri gerekir. Bu şu demektir: Onlar, eğer böyle kabîh bir fiil işlemek isteseler, kendilerini Allah'ın bundan men edeceğini bilirler. Çünkü mükellefiyetin olmamasının yanı sıra, böyle bir durum bulunmaz ise, bu, onları kötü bir fiil yapma hususunda salıverme olur ki câiz değildir. Böylece Kıyâmettekilerin, Hak Teâlâ'yı kesin olarak bilip tanıdıkları sâbit olmuş olur. Bunun böyle olduğu sâbit olursa, onlar kötü fiili yapmamaya mecbur olurlar. Bu da, Kıyâmet ahâlisinden hiçbirinin, kötü bir fiile yeltenememelerini gerektirir.

İmdi eğer, "Akılları başlarında iken, onlardan kötü bir fiilin çıkamayacağının söylenmesi niçin caiz olmasın? Fakat diyoruz ki: Kıyâmetin dehşetini görüp müşâhede

(60) Türkçemizde de bunun örnekleri vardır: Mesela evladına çok düşkün bir anne, ondan vefa yerine isyan görüp onun tarafından terkedilirse "evladım, der dururdum, işte evlat!" der. Böylece "İşte evlada bel bağlamanın vardığı sonuç!" demek ister. Aynı kavram, başlangıçta sevgiye, sonda ise pişmanlık ve nefrete konu olmuş olur (Ç).

ettiklerinde, akılları başlarından gideceği için, onların böyle bir yalan söyleyebilecekleri niçin câiz olmasın? İşte bu sebeple onlar bu yalanı, akılları başlarından gittiği zaman söylemişlerdir. Yahut da onların, dünyada iken müşrik olduklarını unuttukları da söylenebilir?" denilir ise, buna şöyle cevap verilir:

Birinci şıkkın cevabı: Allah Teâlâ'nın onları haşredip, "Ortaklarınız nerede?" diye kınayıp, sonra da akılları başlarında olmadığı halde, onlardan mazeret yerine geçecek şeyi nakletmesi câiz değildir. Çünkü bu, Cenâb-ı Hakk'ın hikmetine uygun düşmez. Hem sonra mükelleflerin, Allah Teâlâ'nın kendilerine nasıl muamele ettiğini ve zulme uğratılmadıklarını anlayabilmeleri için, Kıyâmet günü mutlaka akıllarının başlarında olması gerekir.

İkinci şıkkına da şöyle **cevap** veririz: "Onların akılları yerinde iken, bu dünyada yapmış oldukları şeyleri unutmaları uzak bir ihtimaldir. Çünkü akıllı insanın, aradan çok zaman geçse bile bu gibi şeyleri unutması mümkün değildir. Ancak insan, önemsiz ve basit şeyleri unutabilir. Eğer durum böyle olmasaydı, o zaman, uzun müddet çok büyük işlerde bulunan akıllı bir kimsenin, bu işleri unutabileceğini söylememiz gerekirdi. Bunu mümkün görmenin ise safsatayı gerektireceği malumdur.

b) Yalan söylemeye kalkışan o müşriklerin, ya akıllı oldukları, ya da akılsız oldukları söylenebilir. Eğer biz onların aklı olmadıklarını söylersek, bu yanlış olur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, delilerin sözlerini, özür beyân etme olarak nakletmesi hikmetine uygun düşmez. Eğer biz onların akıllı olduklarını söylersek, bu durumda hallerini Allah'ın bildiğini ve yaptıkları şeylerden haberdar olduğunu ve Allah'a karşı yalan söylemenin imkansız olduğunu bilirler. Yine onlar, bu yalanları sebebi ile ilahî gazap ve kızgınlığın artacağını bilirler. Durum böyle olunca, onların böyle bir durumda yalan söylemeye kalkışmaları imkânsız olur.

c) Eğer onlar, mahşerde yalan söylemiş ve bu yalanlarına karşı yemin etmiş olsalardı, bu durumda hem bir kabahat, hem de günah olan iki çeşit bir suça yeltenmiş olurlardı ki bu, cezayı gerektirir. Böylece de âhiret yurdu, mükellefiyet yurdu olmuş olurdu. Halbuki âlimler, böyle olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir.

Ama şayet "Onlar, bu yalanlarına ve yalan yere yeminlerine karşı, herhangi bir cezaya ve zemme müstehak olmazlar" denilecek olursa, bu kabîh işleri ve günahları işlemeye Allah'ın müsaade etmesi mânasına gelir ki bu da bâtıldır. Böylece bu izahlar ile Kıyâmettekilerin kabîh fiillere ve yalan sözlere yeltenemeyecekleri sâbit olmuş olur. Bu sâbit olunca, bu noktada âlimler, "Müşriklerin, *"Rabbimiz Allah'a yemin ederiz ki, biz müşrik değiliz"* şeklindeki sözleri, "Biz, inancımızca ve zannımızca müşrik değildik" mânasına hamledilir. Zira, bunlar kendilerinin "muvahhid" (tevhid inancı üzere hak yolda) olduklarına inanıyorlardı" demişlerdir.

Eğer, "Bu takdirde, onlar söyledikleri bu sözde sâdık (doğru) olmuş olurlar. Çünkü onlar, kendilerinin zanlarınca, müşrik olmadıklarını söylemişlerdir. Öyle ise, Cenâb-ı Hak niçin, *"Bak, kendileri aleyhine nasıl yalan söylediler"* buyurmuştur?" denilir ise, biz deriz ki: Âyetteki, *"Bak, kendileri aleyhine nasıl yalan söylediler"* ifâdesinin muhtevâsına, onların, *"Rabbimiz Allah'a yemin ederiz ki, biz müşrik değiliz"* sözlerinde yalancı oldukları hususu girmez ki bundan dolayı da bize böyle bir soru sorulabilsin.. Aksine bundan muradın, onların dünyada iken, kendisinden haber verdikleri birtakım işler hususunda, *"Bak, kendileri aleyhine nasıl yalan söylediler.."* ifâdesinin zikredilmiş olmasıdır. Meselâ bu onların, kendilerinin doğruluk üzere olduklarını; üzerinde oldukları itikadın şirk olmadığını; dünyada iken kendilerinin yalan söylemelerinin doğru olacağını... söylemeleri gibidir.. İşte bu husus, âhirette onlardan nefyolunmuştur.

Netice olarak diyebiliriz ki, Hak Teâlâ'nın *"Bak, kendileri aleyhine nasıl yalan söylediler?"* cümlesinden maksat, bu iki durumun birbirinden farklı olduğunu; onların dünyada iken yalan söylediklerini, yalan söylemekten de sakınmadıklarını; âhirette ise onların, yalandan sakındıklarını, ama ne var ki buradaki doğruluğun, yalan söylememenin kendilerine fayda vermediğini belirtmektir. İşte bu iki durumdan birinin diğeriyle olan ilgisinden dolayı, Allah Teâlâ bunu peygamberine açıklamış ve onlar müşrik olmalarından dolayı, dünyada iken kendilerine yalan söyleyip bunun da doğru olduğunu iddia ettikleri için, âhirette mazeret beyân ederken, onların durumlarının nasıl olacağını beyân buyurmuştur. İşte, **Ebû Alî el-Cübbaî**'nin tercih etmiş olduğu görüşün izahı hususunda **Kâdî Abdulcebbâr**'ın sözünün tamamı bundan ibarettir.

Kâfirlerin Âhirette Yalan Söylemelerini Mümkün Görenler

2) Bu, müfessirlerin çoğunluğunun görüşü olup, buna göre kâfirler, bu sözlerinde yalan söylemişlerdir. Kâfirlerin, Kıyamette yalan söylediklerine dair deliller pek çoktur.

a) Allah Teâlâ onların: *"Ey Rabbimiz, bizi buradan çıkar. Eğer dönersek, artık hiç şüphesiz ki biz zalimlerdeniz..."* (Hacc, 107) dediklerini nakletmiştir. Bununla beraber Allah-u Teâlâ, onların durumlarını, *"Geri döndürülseler bile, yine vazgeçirilmek istendikleri şeylere döneceklerdir"* (En'âm, 28) âyetiyle haber vermiştir.

b) Hak Teâlâ'nın, *"Onlar yalan yere yemin ederler"* (Mücâdele, 14) buyurduktan sonra, *"O gün Allah, onların hepsini diriltecek de O'na da -size yemin ettikleri gibi- yemin edecekler. Onlar hakikaten bir şey üzerinde olduklarını sanırlar.. Gözünüzü açın ki onlar, muhakkak ki yalancıların ta kendileridir..."* (Mücâdele, 18) buyurmuş olmasıdır. Böylece Allah, onların âhiretteki yalanlarını, bu dünyadaki yalanlarına benzetmiştir.

c) Yine Allah'ın, onlardan naklederek, *"Yerde kaç yıl kaldınız?" Dediler ki: "Bir gün, yahud bir günün bir kısmı..."* (Mü'minun, 112-113) buyurmuş olmasıdır. Bütün bunlar, onların, zaman zaman yalan söylemeye yeltendiklerine delâlet etmektedir.

d) Cenâb-ı Hakk'ın, onlardan naklederek, *"Çağrıştılar: "Ey Mâlik, Rabbin bizi öldürsün"* (Zuhruf, 77) buyurmuş olmasıdır. Halbuki onlar, Allah'ın kendileri hakkında kurtuluş hükmü vermeyeceğini biliyorlardı.

e) Allah Teâlâ bu âyette onların, *"Rabbimiz Allah'a yemin ederiz ki, biz müşrik değiliz"* dediklerini nakletmiştir. Bu sözü, "Biz, zannımızca ve itikadımıza göre müşrik değildik..." mânasına hamletmek, âyetin zahirine muhalefet etmektir. Sonra bunun peşinden gelen, *"Bak, kendileri aleyhine nasıl yalan söylediler..."* cümlesini de, "Onlar dünyada iken yalan söylediler..." mânasına hamletmek, âyetin nazmının bozulmasını, birinci ifâdeyi Kıyamet halleriyle, ikincisini de dünya halleriyle alâkalı kılmayı gerektirir ki, bu son derece tuhaf bir yorumdur.

Ebû Alî'nin, "Onlar, bu yalanı, ya tam akıllı iken, ya da akılları noksan bir halde iken söylüyorlardı.." şeklindeki açıklamasına gelince, bu hususta deriz ki: Şöyle demek tuhaf bir açıklama sayılamaz: "Onlar Kıyametin korkularını görüp şiddetli korkuları gerektiren halleri müşahede ettiklerinde, akılları karıştı; işte bu esnada da bu sözü söylediler."

Ebû Alî'nin, "Allah Teâlâ'nın onlardan, akıllarının karıştığı bir sırada söylemiş oldukları bir sözü nakletmesi, O'nun hikmetine nasıl uygun düşebilir?" şeklindeki sözüne gelince: Bu, dünyada bulundukları sırada, bu sözü işitmeleri esnasında şiddetli bir korku duymalarını gerektirir... Bu âyetlerin indirilmesinden maksat da, sadece ve sadece budur.

Ebû Alî'nin ikinci kez söylemiş olduğu, "Kıyâmette, mükelleflerin mutlaka akıllı olmaları gerekir..." şeklindeki sözüne gelince biz deriz ki: "Onlar bu sözü söylerken, akıllarının bir süre başlarından gitmiş olması, diğer vakitlerde akıllarının mükemmel olmasına mâni değildir... İşte bu meselede söylenebilecek sözün tamamı bundan ibarettir. Allah en iyi bilendir.

"Bak, kendileri aleyhine nasıl yalan söylediler" انْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ âyetine gelince, bundan murad, onların, kendilerinin müşrik olduklarını kabul etmemeleridir. *"kendilerinden ayrılıp kayboldular..."* وَضَلَّ عَنْهُمْ buyruğu *"yalan söylediler"* كَذَبُوا kelimesine atfedilmiş olup, ifâdenin mânası, "ibâdet etmek suretiyle uydurageldikleri, uydurdukları o putlar, onlardan nasıl ayrılıp kayboldular ve onlara hiçbir şekilde fayda sağlayamadılar, bir bak! Halbuki onlar, putların kendilerine şefâatçi olup yardım edeceklerini umuyorlardı!..." şeklinde olur.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٢٥﴾

"İçlerinden sana kulak verip de dinleyenler vardır. Halbuki biz, onu iyice anlayabilmelerine mâni olmak için kalplerinin üstüne perdeler, kulaklarının içine de ağırlık koyduk... Onlar, her türlü mucizeyi de görseler, yine ona inanmazlar. Hatta o küfredenler sana geldikleri zaman seninle çekişmeye kalkışarak:"Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir" derler"

(En'âm, 25).

En'âm 25 Ayetinin Nüzul Sebebi

Bil ki yüce Allah, âhirette kâfirlerin durumlarının nasıl olacağını beyan edince, buna, onların bir kısmının iman etmelerinden ümit kesmeyi icap ettiren ifâdeyi ekleyerek, وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ *"İçlerinden sana kulak verip de dinleyenler vardır"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNİNCİ MESELE **İbnu Abbas** şunu anlatmıştır: Allah'ın Resûlünün (s.a.s) huzurunda, **Ebû Süfyân, Velîd İbnu'l-Muğîre, Nadr İbn el-Hars, Ukbe, Rebîa'nın iki oğlu Utbe ve Şeybe, Halef'**in iki oğlu Umeyye ve Ubeyy, **Hars İbn Amir** ve **Ebû Cehl** bulunuyorlardı. Derken bunlar, Allah'ın Resûlüne kulak vererek O'nu dinlediler. Bunun üzerine **Nadr**'a: "Muhammed ne söylüyor?" deyi sorduklarında **Nadr**: "Ne söylediğini anlamıyorum, ama O'nun dudaklarını hareket ettirdiğini ve benim tıpkı size geçmiş nesillerin kıssa ve haberlerini anlatmam gibi, evvelki ümmetlerin düzmecelerini ve efsânelerini anlatıyor.." dedi. **Ebû Süfyân** da: "O'nun söylediğinin bir kısmının doğru olduğunu sanmıyorum..." deyince de, **Ebû Cehl**: "Hiç birisinin, hiç birisinin doğru olduğunu sanmıyorum..." dedi.. İşte bunun üzerine Allah وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ *"İçlerinden sana kulak verip de dinleyenler vardır. Halbuki biz, Onu iyice anlayabilmelerine mâni olmak için kalplerinin üstüne perdeler koyduk..."* âyetini indirdi.

Âyetteki ekinne lafzı, kinân kelimesinin çoğuludur. Bu kelime ise, "bir şeyi koruyup, onu örten, gizleyen" demektir. Bu tıpkı, اَلْاَعِنَّةُ kelimesinin inân (yular, bağ) kelimesinin çoğulu olması gibidir. Bu kelimeden türeyen fiiller ise, كَنَنْتُ ve اَكْنَنْتُ (gizledim, örttüm...) fiilleridir.

Cenâb-ı Hakk'ın أَنْ يَفْقَهُوهُ tabirine gelince, **Zeccâc**, "bu ifâdenin, mef'ûlün leh olduğu için, mahallen mansup olduğunu" söylemiştir. Buna göre kelâmın takdiri ve manası, وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً لِكَرَاهَةِ أَنْ يَفْقَهُوهُ "Biz, onların onu anlamalarını istediğimiz için, onların kalplerinin üzerine perdeler koyduk..." şeklindedir. ..لِكَرَاهَةِ lafzındaki lâm harfi düşürülünce, geriye kalan kısım mansup kılınır. كَرَاهَةَ lafzı da hazfedilince, bunun mansub olma hali أَنْ يَفْقَهُوهُ kelimesine intikâl etmiştir.

Hak Teâlâ'nın, وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا *"Kulaklarının içine de ağırlık..."* tabiri hakkında **İbnu'e-Sikkît**, "vakr" kelimesinin kulaktaki ağırlık, sağırlık olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE
Delâleti Yaratan da Allah'tır

Alimlerimiz, bu âyetle, Allah Teâlâ'nın (insanı) bazan imandan çevirip, ona mâni olup, onunla imanı arasına gireceği hususunda istidlâl etmişlerdir. Bu böyledir, zira bu âyet Allah'ın, kalbi, kişinin imanına mâni olacak bir örtü içine koyduğuna delâlet etmektedir ki, işte elde edilmek istenen netice de budur. **Mu'tezile**, bu âyeti zahirî mânasına hamletmenin mümkün olmadığını, delillerinin ise şunlar olduğunu söylemiştir:

a) Allah, Kur'ân'ı kâfirlerin lehine, Hz. Peygamber (s.a.s)'in aleyhine bir hüccet olsun diye değil, tam aksine Hz. Peygamber'in lehine, kâfirlerin aleyhine bir hüccet olsun diye indirmiştir. Şayet bu âyetten maksad, Allahu Teâlâ'nın kâfirleri iman etmekten men etmesi olsaydı, o zaman kâfirlerin, Allah'ın bu hükmünden dolayı Hz. Peygamber'e, "Bizi imandan Allah men etti; bizi iman fiiline davet etmedi.. O halde iman etmememizden dolayı bizi niçin kınıyor?.." demek hakları olurdu.

b) Cenâb-ı Hak, şayet onları imandan men edip, sonra da onları o imana davet etmiş olsaydı, bu, aciz olan bir kimseyi mükellef tutmak olurdu ki, bu hem aklın sarahatiyle, hem de, *"Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez.."* (Bakara, 286) âyetiyle nefyedilmiştir.

c) Allah, bu sözden daha açık olanını, zemmetmek sadedinde kâfirlerden nakletmiş ve *"Onlar, "Bizi kendisine davet edegeldiğin şeyden kalplerimiz örtüler içindedir. Kulaklarımızda bir ağırlık... vardır" dediler"* (Fussilet, 5) ve *"Dediler ki: "Kalplerimiz perdelidir..." Öyle değil, Allah onları, küfürleri yüzünden rahmetinden kovmuştur"* (Bakara, 88) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, bunu onları zemmetmek gayesiyle nakledince, aynı şeyi bu âyette, bir tehdit ve vaîd için zikretmiş olması sahih olur. Aksi halde, bir çelişki olması gerekir.

d) Kâfirlerin anladıkları, duydukları ve düşünebildikleri hususunda bir anlaşmazlık bulunmamaktadır.

e) Bu âyet, iman etmeyişleri sebebiyle onları zemmetmek, kınamak için

getirilmiştir. Şayet bu alıkoyma ve imana mâni olma, Allah tarafından olmuş olsaydı, onlar kınanamaz, aksine mazûr sayılırlardı.

f) Âyetteki, *"Hatta o küfredenler sana geldikleri zaman, seninle çekişmeye kalkışarak..."* ifâdesi, onların anladıklarına ve hakkı bâtıldan ayırdedebileceklerine delâlet etmektedir.

Mu'tezile, "İşte bundan dolayı, bu ifâdeyi mutlaka tevil etmek gerekir..." demişlerdir. Bu tevil, birkaç yönden yapılabilir:

1) **Cübbaî** şöyle demektedir: "Kâfirler, Hz. Peygamber'in Kur'ân okuyuşunu dinlemeleri vasıtasıyla geceleyin onun yerini öğrenip, böylece de onu öldürmek ve ona eziyyet etmek için Allah'ın Resûlünün Kur'ân okuyuşunu dinliyorlardı. İşte bu esnada Allah Teâlâ, onların kalplerine uykuyu atıyordu ki, âyette bahsedilen "perdeler..." tabirinden maksat budur.. Böylece de onların kulakları bu uykudan dolayı, Hz. Peygamber'in Kur'ân okuyuşunu işitemiyordu.. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *".. kulaklarının içine de ağırlık koyduk..."* ifâdesinden murad budur."

2) Allah-u Teâlâ'nın, iman etmeyeceğini ve küfrü üzere öleceğini bildiği insanın kalbine, meleklerin, gördükleri zaman iman etmediklerini anlayabilecekleri bir damgayı vurmasıdır. Böylece bu alâmet, onların iman etmediklerinin bir delâleti olmaktadır. Bu sabit olunca biz deriz ki, aslında o alâmet, iman etmeye mâni olmadığı halde, o alâmetin "perde" ve "engelleyen örtü" diye adlandırılmış olması uzak bir ihtimal değildir.

3) Onlar, küfürde ısrar edip, inad ederek bu küfürde iyice samimi olunca; bu durumda onların iman etmekten yüz çevirmeleri, onların imanlarına mâni olan bir perde gibi olunca, Allah Teâlâ âyette geçen "perdeler" lafzını, bu mânadan bir kinâye olarak zikretmiştir.

4) Allah Teâlâ, onlardan, ancak hidâyete ermiş kimselere yapılması uygun olan lütuf ve ikrâm fiillerini men edip, onları ondan uzaklaştırarak, kendilerinin kötülüklerinden dolayı, işlerini kendilerine havale edince (onları kendi hallerine bırakınca), Cenâb-ı Hakk'ın bu kendisine nisbet edip de, *"...kalplerinin üstüne perdeler... koyduk"* demesi uzak bir ihtimal sayılmaz.

5) Âyette geçen bu ifâde, onların, *"Onlar, "Bizi kendisine davet edegeldiğin şeyden kalplerimiz örtüler içindedir. Kulaklarımızda bir ağırlık... vardır"* (Fussilet, 5) şeklindeki sözleri, bir nakil olarak varid olmuştur.

Mu'tezile'nin İtirazına Razî'nin Cevabı

Mu'tezile'nin, âyette bahsedilen "perdeler" ve "ağırlık" kelimelerinin, Allah

Teâlâ'nın onları imandan men etmesi mânasına hamletmenin mümkün olmayacağını beyan etmek için tutundukları mezkûr hususlara cevap vermek için şöyle deriz: Tam aksine, çok açık ve net olan aklî delil, bu mânanın doğruluğuna delâlet etmektedir. Bu böyledir, zira kâfir olan kul, eğer iman fiilini yerine getirmeye güç yetiremezse, o zaman bizim, "Onu bu küfre sevkeden ve iman etmekten alıkoyan Allah Teâlâ'dır" şeklindeki sözümüz doğru olur. Ama biz, "Küfre kâdir olan, iman etmeye de kâdirdir" dersek, o zaman biz, "Bu kudretin, imanın değil de, küfrün kaynağı olması, -ona götüren saikin (daînin) bitişmesi durumu hariç- imkânsız olur" deriz.. Sen bu kitapta, kudret ve saikin (dâînin) toplamının, bir fiilin meydana gelmesini temin ettiğini anlamıştın.. Böylece bu duruma göre, küfür de Allah'dan olmuş olur. Bu sebeple de, küfre götüren o sebepler, kalbin iman etmesine mani olan bir perde; kulak hakkında da, imanın delillerini dinlemeye mâni bir ağırlık olmuş olur. Binâenaleyh bizim anlattıklarımızla, aklî delilin, bu âyetin zahirinin delâlet ettiği şeye uygun düştüğü sübût bulmuş olur..

Aklî delil ile, bu âyetin zahirinin kendisine delâlet ettiği şeyin sıhhati sahih olunca hem aklî delil, hem de Kur'ân'ın zahiriyle amel edebilmek için, bu âyeti bu mânaya hamletmek gerekir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ, وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ *"İçlerinden sana kulak verip de dinleyenler vardır"* buyurmuş, böylece fiili tekil; daha sonra da عَلَى قُلُوبِهِمْ *"kalblerinin üstüne.."* buyurarak, ifâdeyi çoğul sîgasında getirmiştir. Bu, yerinde ve güzeldir; Zira مَنْ kelimesi, lafız bakımından müfred, mâna bakımından ise çoğuldur..

Cenâb-ı Hak, وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لاَ يُؤْمِنُوا بِهَا *"Onlar, her türlü mucizeyi de görseler, yine ona inanmazlar"* buyurmuştur.

İbn Abbas, bu tabirin "Allah Teâlâ onların kalplerini perdeleyip örttüğü için, her türlü delil ve hücceti görseler dahi, ona iman etmezler" şeklinde olduğunu söylemiştir. Bu âyet, **Cübbaî**'den naklettiğimiz ilk izahın bozuk olduğuna delâlet eder. Zira âyetteki, *"... kalplerinin üstüne perdeler ... koyduk.."* ifâdesinden maksad, "Onlar, o peygamberin sesini duymaları vasıtasıyla onun bulunduğu yeri belirleyemesinler diye, kâfirlerin kalplerine uyku atmak" olsaydı, o zaman *"Onlar, her türlü mucizeyi de görseler, yine ona inanmazlar.."* ifâdesi buraya uygun düşmezdi..

Hem bu sözden maksat, **Cübbaî**'nin zikretmiş olduğu husus olsaydı, o zaman, "Onu iyice duyabilmelerine mâni olmak için kalplerinin üstüne perdeler...koyduk.." şeklinde denilmesi gerekirdi.. Çünkü, **Cübbaî**'nin zikretmiş olduğu maksat, ancak peygamberin okuyuşunu dinlemekten men etmekle tahakkuk eder.

Ama Peygamberin, bizzat sözünden ve bu sözün mânasını anlamaktan men

etmeye gelince, bunun **Cübbaî**'nin zikretmiş olduğu şeyle bir alakası yoktur. Böylece, **Cübbaî**'nin sözünün yerinde olmadığı ve geçersiz olduğu kesinlik kazanmış olur. Allah en iyi bilendir.

حَتّٰى إِذَا جَاؤُكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هٰذَا إِلاَّ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ *"Hatta o küfredenler sana geldikleri zaman, seninle çekişmeye kalkışarak: "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir!" derler"* buyruğuna gelince, bil ki bu söz de, kendinden önceki ifâdeye bina edilen bir başka cümledir. Bu âyetteki "hattâ" edâtı, kendisinden sonra cümle bulunan edâttır. Kendisinden sonraki cümle de, إِذَا جَاؤُكَ.. *"... o küfredenler sana geldikleri zaman, seninle çekişmeye kalkışarak: "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir!" derler"* buyruğudur. يُجَادِلُونَكَ *"seninle çekişmeye kalkışarak"* cümlesi, hal cümlesi olup, يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا *"o küfredenler derler"* cümlesi de, bu cümleyi tefsir eden bir cümledir. Buna göre mâna, "Onların, âyetleri yalanlamaları sebebiyle, onlar seninle mücadele edecek ve savaşacak dereceye vardılar" şeklinde olur. Onların mücadeleleri de, *"Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir"* sözleriyle tefsir edilmiştir.

Esâtîr Kelimesi Hakkında Bilgi

Vâhidî şöyle demektedir: اَلْاَسَاطِيرُ (masallar) kelimesinin aslı اَلسَّطْرُ (satır, yazı) kelimesidir.Bu kelime ise, bir şeyi, sürüp giden ve birbiriyle irtibatlı olan bir hale getirmektir. Arapların سَطَرَ لْكِتَابَ "Kitabı yazdı" ve سَطَرَ مِنْ شَجَرٍ مَعْرُوسٍ "Dikili ağaçtan kesti..." şeklindeki sözleri de bu anlamdadır.

İbnu's-Sıkkît, şöyle demektedir:"Bu kelimenin müfredi,hem سَطَرٌ hem de سُطُرٌ şeklinde gelmektedir. Binaenaleyh, bu kelimenin müfredinin setar olduğunu söyleyenlere göre, bunun cem-i kılleti, estur; cem-i kesreti ise sütûr kelimeleridir. Bu kelimenin müfredinin sütûr olduğunu söyleyenlere göre, bu kelimenin çoğulu estâr اَسْطَارٌ kelimesidir. Esâtîr اَسَاطِيرُ kelimesi ise, çoğulun çoğuludur."

Cübbaî şöyle demektedir: "Esâtir kelimesinin tekili, üstûr, ustûre, estîr ve estîre şeklinde varid olmaktadır."

Zeccâc: "Esâtir kelimesinin müfredinin, tıpkı ehâdîs, uhdûse (masal, uyduruk masallar, uyduruklar) kelimelerinde olduğu gibi, üstûre kelimesidir" demiştir.

Ebu Zeyd ise, esâtîr kelimesinin, tıpkı عَبَادِيدُ (insan veya at topluluğu) kelimesinde olduğu gibi, müfredi olmayan cemîlerden olduğunu söylemiştir. Sonra Cumhur-u ulemâ, اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ tabirinin manasının, "evvelkilerin telif ettikleri... şeyler.." şeklinde olduğunu söylemiştir. **İbn Abbas**, bunun "Evvelkilerin yazdıkları sözler..." mânasında olduğunu söylemiştir. "Esâtir"i, "batıl şeyler" diye açıklama, aslında bir tefsir değil, mânadır. (Zaloğlu) Rüstêm ve İsfendiyar ile ilgili efsaneler

gibi evvelkilerin esâtiri faydasız sözler olunca, hiç şüphesiz "evvelkilerin esâtiri", "bâtıl şeyler" diye tefsir edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bil ki kâfirlerin, "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir" şeklindeki sözlerinden maksadları, Kur'ân'ın bir mucize oluşunu cerhetmek ve onu tenkid etmek olunca, sanki bununla şöyle demek istemişlerdir: "Bu Kur'ân da yazılmış hikayeler ve evvelkilerle ilgili olarak anlatılan hikayeler cinsindendir. Binâenaleyh bu, evvelkilerin hikayelerini ve eskilerin masallarını ihtivâ eden kitaplardan biri olunca, bu harikulâde bir mucize olamaz."

Kâdî buna: "Böyle bir soruya hemen cevap verilir. Çünkü buna karşı şöyle denilir: "Eğer o Kur'ân'la mücadele etmek (benzerini yapıp söylemek) gücünüz dahilinde olsaydı, sizin bunu yapmanız gerekirdi. Madem ki bunu yapamıyorsunuz, öyle ise onun bir mucize olduğu ortaya çıkıyor" diye cevap vermiştir.

Birisi çıkıp şöyle diyebilir: "Kâfirler, "Biz, her ne kadar Arapça'yı biliyorsak da, kitapların nasıl yazıldığını ve te'lif edildiğini bilemiyoruz, biz bunu yapamayız. Kitap tasnif etmekten aciz oluşumuz, Kur'ân'ın bir mucize olmasını gerektirmez. Çünkü biz, Kur'ân'ın da geçmiş kavimlerin haberlerini ve eskilerin masallarını ihtivâ eden, diğer kitaplar gibi bir kitap olduğunu açıkladık." Bil ki bu sorunun cevabı hemen sonra zikredilen âyette geliyor.

* *
*

Müşrikler Halkı Hz. Peygamber'den Uzaklaştırmak İsterler

وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْـَٔوْنَ عَنْهُ وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّآ أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾

"Onlar, hem (insanları) ondan vazgeçirmeye çalışırlar, hem kendileri ondan uzaklaşırlar. Onlar bilmeyerek, ancak kendilerini helâke sürüklemiş oluyorlar"

(En'âm, 26).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Cenâb-ı Hak, kâfirlerin, "Kur'an, evvelkilerin efsâneleri ve masalları cinsi bir kitaptır" diyerek, Kur'ân-ı Kerîm'in bir mucize oluşunu ta'n ettiklerini açıklayınca, bu âyette de, *"Onların, hem (insanları) ondan vazgeçirmeye çalıştıklarını, hem de kendilerinin ondan uzaklaştıklarını"* beyân etmiştir.

Bu âyetten önce hem Kur'ân'dan, hem de Hz. Muhammed (s.a.s)'den bahsedilmiştir. Binâenaleyh âyetteki عَنْهُ (ondan) zamiri, hem Kur'ân'a hem de Hz. Muhammed (s.a.s)'e râcî olabilir. İşte bu sebeple müfessirler ihtilafa düşerek, bazıları bunu, "onlar Kur'ân'dan, onu düşünmekten, ona kulak verip hükümlerini kabul etmekten hem başkalarını vazgeçirmeye çalışmış, hem kendileri ondan uzaklaşmışlardır" mânasında alırken; diğer bazıları da, bunun "Onların Allah'ın Resûlünden insanları uzaklaştırmaları ve kendilerinin uzaklaşmaları" mânasında olduğunu söylemişlerdir.

Bil ki peygamberin bizzat kendisinden vazgeçirme imkansızdır. Binâenaleyh bundan muradın, Hz. Peygamber (s.a.s) ile ilgili olacak bir fiilden vazgeçirme olması gerekir ki bu fiil belirtilmemiştir. Bundan dolayı bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bazıları bundan muradın, "onlar, insanları Hz. Peygamber'in nübüvvetini tasdik etmekten ve peygamberliğini kabul etmekten vazgeçirmeye çalışıyorlardı" mânası olduğunu söylemişlerdir.

b) **Atâ** ve **Mukâtil**, bu âyetin Kureyş kabîlesini, Hz. Peygamber (s.a.s)'e eziyet etmekten vazgeçiren ve kendisi de ondan uzak kalıp, onun dinine uymayan **Ebû Talib** hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir.

Birinci görüş şu iki sebepten ötürü daha uygundur:

1) Bundan önceki bütün âyetler, o kâfirlerin gidişâtını zemmetmeyi gerektiren âyetlerdir. Binâenaleyh bu âyetteki, *"Onlar, (insanları) ondan vazgeçirmeye çalışırlar..."* ifâdesinin de, kötü bir işe hamledilmesi gerekir. Eğer biz bu ifâdeyi, **Ebû Tâlib**'in, Kureyş'in Hz. Peygamber'e eziyet etmesine mâni olma mânasına alırsak bu ilgiyi kuramayız.

2) Allah Teâlâ, bu cümlenin peşinden, *"Onlar, bilmeyerek ancak kendilerini helâke sürüklemiş oluyorlar"* buyurmuştur ki bununla, hemen biraz önce geçen hususları (işleri) kastetmiştir. Binâenaleyh bu, âyetteki *"Onlar, (insanları) ondan vazgeçirmeye çalışırlar..."* cümlesinden Kureyş'in Hz. Peygamber (s.a.s)'e eziyet etmesine mâni olma manasının kastedilmiş olmasına uygun düşmez. Çünkü bu, helâke sürüklenmeyi gerektirmeyen ve güzel olan bir şeydir.

Eğer: *"Onlar, bilmeyerek, ancak kendilerini helâke sürüklemiş oluyorlar"* ifâdesi, âyetteki *"Onlar, hem (insanları) ondan vazgeçirmeye çalışırlar"* ifâdesi ile değil *"kendileri ondan uzaklaşırlar"* ifâdesi ile ilgilidir. Çünkü bundan murad, onların, dininden uzaklaşmak ve uymamak suretiyle Hz. Peygamber (s.a.s)'den uzaklaşmalarıdır. Bu ise, zemmedilmeyi gerektiren bir hususlur. Binâenaleyh, bu görüşü tercih etmenize sebep olan husus doğru değildir" denilir ise, deriz ki: "Âyetteki *"Onlar, bilmeyerek ancak kendilerini helâke sürüklemiş oluyorlar"* cümlesinin zâhiri, kendinden önce geçen bütün hususlarla ilgilidir. Çünkü bu, "Falanca, falan şeyden uzaklaşıyor ve ondan nefret ediyor. O böyle yapmakla, ancak kendisine zarar veriyor" denilmesine benzer. Binâenaleyh bu zarar, zikredilen iki şeyden sadece biri ile ilgili olmaz."

İKİNCİ MESELE

Bil ki o kâfirler, Allah'ın Resûlüne iki çeşit kötülük yapıyorlardı:

a) Onlar, insanları, onun dinini kabul etmekten ve peygamberliğini tasdik etmekten nehyediyorlardı.

b) Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den uzaklaşıyorlardı. اَلنَّأْىُ kelimesi, "uzaklaşmak" mânasındadır. Bir şey uzaklaştığında, نَأَى – يَنْأَى denilir. Sonra Cenâb-ı Allah, *"Onlar bilmeyerek, ancak kendilerini helâke sürüklemiş oluyorlar"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a): "Bu, şu mânayadır: "Onlar, küfürde diretip, iyice küfre dalmaları sebebiyle, ancak kendilerini helâke sürüklemişlerdir. Fakat işledikleri inkâr ve isyân sebebi ile, kendilerini helâke ve cehenneme sürüklediklerinin farkında değiller." Allah en iyi bilendir.

* *
*

وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذْ وُقِفُوا۟ عَلَى ٱلنَّارِ فَقَالُوا۟ يَٰلَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِـَٔايَٰتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٧﴾
بَلْ بَدَا لَهُم مَّا كَانُوا۟ يُخْفُونَ مِن قَبْلُ ۖ وَلَوْ رُدُّوا۟ لَعَادُوا۟ لِمَا نُهُوا۟ عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَٰذِبُونَ ﴿٢٨﴾

"Onlar ateşin karşısında durdurulup da: "Ah bize ne olurdu, (dünyaya) bir geri döndürülseydik, Rabbimizin âyetlerini yalan saymasaydık, iman edenlerden olsaydık!" dedikleri zaman (onları) bir görsen!. Hayır, öteden beri gizleye geldikleri şeyler, açıkça karşılarına dikilip çıktı... Şayet onlar geri gönderilseler

bile, yine vazgeçirilmek istendikleri şeylere döneceklerdir. Çünkü onlar, şüphesiz ki yalancıdırlar''

(Enâm, 27-28).

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e tâbi olmaktan nehyeden ve O'na itâat etmekten uzaklaşanları, *''Onlar kendilerini helâk ediyorlar...''* diye vasfedince, bu âyet ile de o helâkin nasıl olacağını açıklayıp beyan etmiştir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

لَوْ Edâtının Cevabının Hazfi Meselesi

Hak Teâlâ'nın وَلَوْ تَرَى *''...bir görsen!..''* ifâdesi bir cevap gerektirmektedir ki, bu cevap, işin ehemmiyetini büyütmek ve şanını yüceltmek için hazfedilmiştir. Muhâtap onu bildiği ve karîne kaim olduğu için, bunun hazfi güzel olmuştur. Bunun, Kur'ân'daki ve şiirdeki misalleri pek çoktur. Binâenaleyh, buna bir cevap takdir edecek olursak, ifâdenin takdiri, "Onların akibetlerinin, dönüş yerlerinin kötü olduğunu..." veya, لَرَأَيْتَ سُوْءَ حَالِهِمْ "Onların hallerinin kötülüğünü görürdün..." şeklinde olur.. Bu gibi yerlerde cevabı hazfetmek, mâna bakımından, onu açıkça belirtmekten daha etkili ve beliğdir. Baksana, sen kölene ve çocuğuna: "Vallahi, eğer yanına gelirsem!" deyip, cevabı, yani ne yapacağını söylemediğin zaman, onun düşüncesi dövmek, öldürmek, bir yerini kırmak, korkuların en büyüğü vb. çeşitli kötü şeylere takılır; böylece, senin bunlardan hangisini kastedip arzuladığını bilemez...

Ama, "Allah'a yemin ederim ki, eğer yanına varırsam seni döverim..." deyip de, cevabı getirdiğinde, o zaman o, senin dövmekten başka bir şey yapmayacağını anlar ve böylece de onun aklına bundan başka bir kötülük gelmez.. Binâenaleyh, cevabın hazfedilmesinin, korkunun meydana gelmesinde etkili olma bakımından daha müessir olduğu ortaya çıkmış olur. Bazı âlimler, bu cevâbın âyette dolaylı yollarla zikredilmiş olduğunu; takdirinin ise, "Ateşin karşısına dikildikleri zaman, eğer onları görürsen, onlar bağırıp çağırır ve: "Ne olurdu, (dünyaya) bir geri gönderilseydik, Rabbimizin âyetlerini yalanlamazdık!.." şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki وُقِفُوا 'nun Manası

Cenâb-ı Hakk'ın وُقِفُوا *''durduruldular...''* ifadesidir. Arapça'da وَاقَفْتُهُ وَقْفًا – وَقَفْتُهُ وُقُوفًا "Onu durdurdum - durdurmak..." denilmektedir. Bu kelime tıpkı, رَجَعْتُهُ رُجُوعًا "onu geri dönderdim - geri dönmek" denilmesi gibidir. **Zeccâc,** وُقِفُوا عَلَى النَّارِ tabirinin manasının şu üç şekilde olması muhtemeldir, demiştir.

a) Onların, cehennemin yanında onu görecekleri bir halde durdurulmaları; böylece onların ateşe girmekten geri durmaları caizdir...

b) Onların, altlarında cehennem olduğu halde, cehennemin üzerinde

durdurulmuş olmaları da caizdir. Yani onlar, cehennemin üzerinde bir köprü olan "sırat" üzerinde durdurulmuşlardır, demektir.

c) Bunun mânasının, "Onlar o cehennemin özünü, hakikatini iyice anladılar" şeklinde olması da caizdir. Bu kullanış senin, "mânasını ona öğrettim, tanıttım..." anlamındaki وَقَفْتُ فُلَانًا عَلَى كَلَامِ فُلَانٍ "Falancayı, falancanın sözüne vakıf kıldım.." şeklindeki ifâdenden alınmıştır.

Burada dördüncü bir izah da şudur: "Onlar, cehennemin ortasında bulunurlar; cehennem ise onları çepeçevre kuşatmıştır.. Böylece onlar, o ateşin içine iyice dalmış olurlar..." Mananın böyle olması halinde, âyetteki عَلَى kelimesi, فِي manasında kullanılmış olur. Bu manaya göre, وُقِفُوا عَلَى النَّارِ denilmesi sahîh olmuştur. Çünkü cehennem dereke dereke, tabaka tabakadır. İşte bu nedenle burada, "isti'lâ" (عَلَى harf-i cerri'nin kullanılması) caiz olmuştur.

Buna göre şayet, "Gelecek manası ifade ettiği halde, Cenâb-ı Hak niçin وَلَوْ تَرَى demiş, bu kelimeden sonra da, geçmiş zamanı gösteren إِذْ edatını getirerek, إِذْ وُقِفُوا buyurmuş, bunun peşinden de yine geçmiş zamana delâlet eden فَقَالُوا fiilini getirmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

إِذْ edâtı, konuşan kimse, tekrâr ve te'kidde mübalağayı ve şüpheyi izâle etmeyi kasdettiğinde, إِذَا yerinde kullanılır. Çünkü geçmiş, olmuş bitmiş, gelmiş geçmiş demektir.. Binâenaleyh, aslında mazi için kullanılmakta olan bir lafzı, istikbal hakkında kullanmak, işte bu bakımdan bir mübalağa ifâde etmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Zeccâc şöyle demiştir: " النَّار kelimesinde imâle yapmak, güzel ve hoştur. Çünkü elifden sonra gelen râ harfi de meksûrdur. Böylece bu, dilde sanki tekrar etmiş, bundaki kesre adeta iki kesre gibi olmuş demektir."

Azabı Gören Kâfirlerin Pişmanlıkları

فَقَالُوا يَالَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ *"Ah ne olurdu, (dünyaya) bir geri döndürülseydik, Rabbimizin âyetlerini yalan saymasaydık, iman edenlerden olsaydık..." dediler.."* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Ah ne olurdu, (dünyaya) bir geri döndürülseydik.."* ifâdesi, onların dünyaya döndürülmeyi temenni ettiklerine delâlet eder.. Âyetteki, *"Rabbimizin âyetlerini yalan saymasaydık..."* kısmına gelince, bununla ilgili iki görüş vardır:

a) Bu da, onların temennisine dahildir ve bunun mânası da şöyledir: "Onlar, dünyaya döndürülmeyi, yalanlayıcı değil, mü'min olmayı temennî ediyorlardı."

İmdi eğer, "Bu asılsızdır, çünkü Allah Teâlâ, âyetin sonundaki *"Çünkü onlar, şüphesiz ki yalancıdırlar"* beyânıyla, onların yalancılar olduğuna hükmetmiştir. Halbuki, temennide bulunan kimse yalancı olarak nitelenemez.." derlerse, deriz ki: Biz, temennîde bulunan kimsenin yalancı olarak vasfedilemiyeceği görüşünü kabul etmiyoruz.. Çünkü temennisini açıkça ifâde eden kimse, bunu istemiş olduğunu zımnen haber vermiş olur. Binâenaleyh onun, o hususta tekzib edilmesi imkânsız olmaz. Bunun misâli, bir adamın şöyle demesi gibidir: "Allah, keşke bana bir mal nasip etse de, sana iyilik etsem!.." Bu söz, vaad yerine geçen bir temennîdir. Binâenaleyh eğer Allah o kimseye bir mal verse, ama o, arkadaşına iyilik etmese, "O vaadinde yalancı oldu" denilir.

b) Temennî, âyette *"Ah ne olurdu, (dünyaya) bir geri döndürülseydik!"* ifâdesinde son bulmuştur. *"Rabbimizin âyetlerini yalan saymayız ve mü'minlerden oluruz"* ifâdesi ise, yeni başlayan bir cümle olup, âyetin sonundaki *"Onlar şüphesiz ki yalancılardır"* beyanındaki "onlar" zamiri, bu cümleye râcîdir. Buna göre âyetin mânası, "Keşke bir döndürülseydik (derler)." Daha sonra onlar, "Eğer biz dünyaya tekrar döndürülsek, dini yalanlamaz ve mü'minlerden oluruz" (derler)" şeklinde olur. Hak Teâlâ onların aslında yalan söylediklerini ve dünyaya tekrar döndürülseler bile, yine dini yalanlayıp imandan yüz çevireceklerini beyân buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلاَ نُكَذِّبَ Âyetindeki Kıraat Farklarının İzahı

İbn Âmir, iki fiili de merfû kılarak, نُرَدُّ ve نُكَذِّبُ şeklinde; نَكُونَ fiilini de mansûb olarak; **Hamza** ve **Asım**'ın râvisi **Hafs,** birincisini ref ile نُرَدُّ, diğer ikisini nasb ile نُكَذِّبَ ve نَكُونَ şeklinde; diğer kıraat imamları ise üçünü de merfû olarak okumuşlardır. Bundan şu netice çıkar: Bütün kıraat imamları, kesin olarak temenniye dahil olduğu için نُرَدُّ (gönderilsek) fiilini merfû olarak okumuşlardır. Ama, وَلاَ نُكَذِّبُ (yalan saymayız) ve وَنَكُونُ "oluruz" fiillerini merfû okuyanlar için ise şu iki izah yapılmıştır:

a) Bunlar da, نُرَدُّ **üzerine atfedilmişlerdir ve her üçü de temenniye dahildirler. Bu durumda mâna: "Onlar, dünyaya tekrar döndürülmelerini, dini yalanlamayı ve mü'minlerden olmayı temenni eder" şeklindedir.**

b) وَلاَ نُكَذِّبُ ile ondan sonra gelen ifâde, نُرَدُّ (döndürülsek) fiilinden ayrı düşünülür. Bunun mânası, "Biz Rabbimizin ayetlerini yalanlamadığımız ve mü'minlerden olarak keşke dünyaya tekrar döndürülseydik" şeklinde olur. Buna göre onlar, dünyaya geri döndürülmeleri halinde dini yalanlamayacaklarına söz vermiş olurlar. Böylece mâna şu şekilde olur: "Biz dünyaya ister döndürülelim, ister döndürülmeyelim, Rabbimizin âyetlerini tekzip etmeyeceğimiz bir durumda keşke dünyaya döndürülsek." Yani, "Biz, artık asla dini yalanlamayacağımız şeyler müşâhede ettik." **Sîbeveyh,** bu: "Ne olur, bırak beni, bir daha yapmayacağım"

demen gibidir. Burada, "bırak" diye ifâde edilmek istenen şey, o fiili tekrar yapmayacağıdır. Ama insanın o işi (hatayı) tekrar yapmayacağı hususu, bu isteğe dahil değildir. İşte âyetteki, *"Ah bize ne olurdu, (dünyaya) bir geri döndürülseydik!"* ifâdesi de böyledir. Bu temennî, dünyaya geri döndürülme hususundadır. Ama dini yalanlamayı bırakma ve mü'minlerden olma hususları temennîye dahil değildir. Bunlar, döndürülme olsa da, olmasa da artık vardır. Bu iki izahı **Zeccâc** zikretmiştir. Nahivciler ise, "İkinci izah daha kuvvetlidir ki bu, dünyaya döndürülme hususunun temennîye dahil olup, daha sonraki ifâdelerin sırf bir haber oluşudur" demişler ve buna şu şekilde delil getirmişlerdir: "Allah Teâlâ onları, âyetin sonunda yalanlayarak, *"Onlar şüphesiz ki yalancıdırlar"* buyurmuştur. Halbuki temennî edilen şeyin, yalanlanması caiz değildir. Bu, **Ebû Amr**'in tercihi olan görüştür. O, görüşünün doğruluğuna, bu delil ile istidlâl etmiştir. Fakat biz bu delile karşı cevap vermiş ve bunun kuvvetli olmadığını anlatmıştık.

Ayetteki iki fiili mansûb olarak, نَكُونَ ve وَلاَ نُكَذِّبَ şeklinde okuyanlara gelince bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu fiillerin mansûb oluşu, temennînin cevabı olarak başlarında mukadder olarak bulunan bir اَنْ edatı iledir. Buna göre takdir, يَالَيْتَنَا نُرَدُّ وَاَنْ لاَ نُكَذِّبَ "Keşke geri döndürülseydik de (âyetleri) yalanlamasaydık..." şeklindedir.

b) Buradaki vâv, fâ-i tâkibiyye manasındadır. Buna göre takdir, يَالَيْتَنَا نُرَدُّ فَلاَ نُكَذِّبَ "Keşke geri döndürülseydik de, (âyetleri) yalanlamasak" şeklindedir, Binaenaleyh buradaki vâv, لَوْ اَنَّ لِي كَرَّةً فَاَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ *"Benim için (dünyaya) bir dönüş daha olsaydı da muhsinlerden olsaydım"* (Zümer, 58) âyetindeki "fâ" edâtı gibidir. Bu görüş **İbn Mes'ûd** (r.a)'un bu âyeti fâ ile ve mansûb olarak فَلاَ نُكَذِّبَ şeklinde okuduğunun rivayet edilmesi ile de kuvvet bulur.

c) Bu cümleler "hâl" mahallindedir. Buna göre âyetin takdiri يَالَيْتَنَا نُرَدُّ غَيْرَ مُكَذِّبِينَ "Keşke yalanlayıcılar olmaksızın, tekrar dünyaya döndürülseydik" şeklindedir. Nitekim Araplar "süt içerken balık yeme" manasında لاَ تَاْكُلِ السَّمَكَ وَتَشْرَبَ اللَّبَنَ derler.

Bil ki bu kıraata göre, âyetteki her üç fiil de temennîye dahildir. Temennî edilen şeyin, nasıl yalan sayılabileceği ise daha evvel açıklanmıştı.

İbn Âmir'in, merfu olarak نُكَذِّبُ ; mansub olarak نَكُونَ şeklindeki kıraatine gelince O, birinciyi "Eğer, dini yalanlayıcı olmaksızın dünyaya tekrar gönderilir isek, mü'minlerden oluruz" mânasında, temennîye dâhil etmiştir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Azabı Gören Kâfirlerin Dünyaya Dönme Temennilerinin Tahlili

Cenâb-ı Hak, *"Ah ne olurdu (dünyaya) bir geri döndürülseydik, Rabbimizin âyetlerini yalan saymasaydık..."* buyurmuştur. Şüphe yok ki bundan maksad, onların, mükellef tutulma haline döndürülmelerini temenni etmeleridir. Çünkü redd kelimesi, gelecekte, bir halden başka bir hale döndürülme için kullanıldığında, bundan anlaşılan, ilk hale döndürülmektir. Görünen odur ki, kendisinden günah sadır olan herkes, daha sonra bu günahları sebebiyle, çeşitli sıkıntı ve hallerle yüzyüze gelip onları bizzat müşahede ettiğinde, bütün bu kusurlarını yok etmek amacıyla gayret sarfetmesi için, ilk hale döndürülmeyi temenni eder. Kâfirlerin, dünyada iken çeşitli günahlar işledikleri malumdur.. Binâenaleyh onlar bu hatalarını gidererek, onarmak için, dünyaya yeniden döndürülmeyi temenni ederler. Bu onarma işi ise, ne sadece dünyaya döndürülmek, ne yalanlamayı bırakmak ve ne de iman etmekle olmaz... Aksine bu onarma işi, bu üç şeyin toplamıyla beraber tahakkuk eder. Binâenaleyh, bu üç şeyin de temenni edilen şeyin muhtevasına dahil edilmesi gerekir.

Binâenaleyh şayet, "Bu dünyaya döndürülme işinin kesinlikle olmayacağını bilmelerine rağmen, onların bunu temenni etmeleri nasıl güzel olabilmiştir?" denilirse, bu soruya birkaç yönden cevap verilebilir:

a) Onlar, belki de dünyaya döndürülme işinin tahakkuk etmeyeceğini bilemiyorlardı...

b) Onlar, her ne kadar bunun tahakkuk etmeyeceğini bilseler dahi, ancak ne var ki bu ilim, bilme işi, dünyaya döndürülmeyi istemeye mâni değildir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Onlar ateşten çıkmalarını dilerler"* (Mâide, 37) ve *"Sudan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz de bize akıtın..."* (A'râf, 50) âyetlerinde olduğu gibidir. Binâenaleyh, onların, bunun tahakkuk etmeyeceğini bilmelerine rağmen, bu tür şeyleri istemeleri sahih ve yerinde olunca dünyaya döndürülmeyi haydi haydi temenni edebilirler. Çünkü, temenni mevzuu çok geniştir. Zira, istenilmesi doğru olmayan bu geçmiş üç şeyin temenni edilmesi sahih olur.

Daha sonra Allah Teâlâ بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ *"Hayır, öteden beri gizleyegeldikleri şeyler, açıkca karşılarına dikilip çıktı..."* buyurmuştur..

Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu cümlenin başındaki بَلْ lâfzının manası, onların sözlerini reddetmek olup, bu mânanın takdiri, "Onlar dünyaya dönmeyi, yalanlamamayı ve iman etmeyi, iman hususunda istekli oldukları için değil, tam aksine görüp müşahede ettikleri cezâ ve ikab korkusundan dolayı temenni etmişlerdir" şeklinde olur. İşte bu da, iman ve tâat

konularında istekli ve arzulu olmanın, ancak bu istek ve arzu, o sadece bir iman ve tâat olduğu için arzu edildiğinde fayda verir.. Ama bu hususta ki isteğin, mükâfaat elde etmek ve cezâdan kurtulmak için olması ise, hiçbir şey ifâde etmez...

İKİNCİ MESELE

Ahirette Gizlenen Şeylerin Açığa Çıkması

Bu âyetten kastedilen şudur: "Âhirette, dünyada iken gizledikleri şeyler karşılarına çıkmıştır." Alimler, onların gizledikleri şeyin ne olduğu hususunda birkaç yönden ihtilâf etmişlerdir:

a) **Ebû Revk**: "Müşriklerin, Kıyâmetin bazı duraklarında şirklerini inkâr ederek, *"Rabbimiz olan Allah'a andederiz ki, biz Allah'a eş tutanlardan değildik"* (En'âm, 23) dediklerini; bunun üzerine Allah Teâlâ'nın onların uzuvlarını konuşturduğunu, böylece de uzuvlarının onlar aleyhinde küfür konusunda şehâdette bulunduğunu.. söylemiştir ki işte bu, daha önce gizlemiş oldukları şey onların karşısına çıktığında tahakkuk edecektir" demiştir.

Vahidî, müfessirlerin bu görüşü benimsediğini söylemiştir.

b) **Müberred** şöyle demektedir: "Onlara, inançlarının ve amellerinin günahı ile, bunların kötü akibeti zâhir olmuş, belli olmuştur. Bu böyledir, zira onların küfürleri, başlangıçta onlara zahir değildi. Çünkü, küfürlerinin zararı kapalı ve gizliydi.. Fakat, Kıyâmet kopunca, işte o zaman, Allah'ın pek yerinde olarak buyurduğu gibi: *"Hayır, öteden beri gizleyegeldikleri şeyler, açıkça karşılarına dikilip çıktı..."* .

c) **Zeccâc** şöyle demektedir: "Liderlerin, öldükten sonra dirilme ile neşr hususunda saklı tuttukları şeyler, onlara tâbi olanlara zuhûr etti.. Bu görüşün sahih olduğunun delili ise, Allah Teâlâ'nın, bu ifâdenin peşinden, *"Dediler ki: "Dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Biz bir daha diriltilecek de değiliz.."* (En'âm, 29) buyurmuş olmasıdır. Bu, **Hasan el-Basrî**'nin de görüşüdür."

d) Alimlerden bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu âyet, münafıklar hakkında nazil olmuştur. Çünkü onlar küfürlerini saklıyor, müslüman olduklarını iddiâ ve izhâr ediyorlardı. Kıyâmet günü gelip çattığında, başkaları, onların münafık olduğunu bilip anlarlar."

e) Şöyle de denilmiştir: Onlara, âlimlerinin, Allah'ın Resûlünün nübüvvet ve sıfatlarının, kitaplarında yazılı olmasını ve bunun müjdesini inkâr etmeleri ile, **Tevrât**'ta bu hususa delâlet eden şeyleri tahrif etmeleri gibi, gizledikleri şeyler ortaya çıktı..

Bil ki, lafız pek çok mânaya muhtemeldir. Bütün bunlardan maksat ise, onların âhirette rezilliklerinin ortaya çıkması, içyüzlerini saklayan perdelerin yırtılmasıdır. Ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"O gündeki, sırlar yoklanıp meydana çıkarılacaktır"* (Tarık, 9) ifâdesinin mânasıdır.

Kâfir Dünyaya Yeniden Gönderilse Yine Kâfir Olurdu

Daha sonra yüce Allah, وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ *"Şayet onlar geri dönderilseler bile, yine vazgeçirilmek istendikleri şeylere döneceklerdir"* buyurmuştur ki bu, "Allah-u Teâlâ, şayet onları dünyaya döndürülseler bile, onlardan ne yalanlamayı terketmek, ne de iman tahakkuk etmezdi. Aksine onlar, küfür ve tekzib hususundaki ilk yollarına devam ederlerdi..." mânasındadır.

Buna göre şayet, "Kıyâmettekiler, Allah Teâlâ'yı zarurî olarak tanımış ve çeşitli ikâb ile azâbı müşahade etmişlerdir. Binâenaleyh, Allah onları bu bilgileriyle beraber dünyaya döndürecek olsa, daha nasıl, "Onlar, Allah'ı inkâra ve O'na isyanı etmeye tekrar başlarlar..." denilebilir?.." denilirse, biz deriz ki:

Kâdî şöyle demektedir: Âyetin izahı, "Onlar şayet, mükellef tutulma haline döndürülmüş olsalardı.." şeklindedir. Bu duruma döndürülme ise, şayet Kıyâmette zarurî olarak Allah'ı bilmek ve Kıyâmetin korkuları ile cehennemin azabı müşahede edilmezse söz konusu olabilir.. İşte bu şart, şüphesiz ki bu âyette takdir edilmiştir.

Ancak, biz deriz ki, bu cevap zayıftır. Çünkü, âyetin maksadı, onların küfürde ısrara ne denli dalmış olduklarını ve imana rağbet etmediklerini beyan etmektir. Binâenaleyh şayet biz, Kıyâmet gününde Allah'ın bilinmediğini, Kıyâmetin dehşetlerinin müşahede edilmediğini varsayarsak kâfirlerin ilk küfürlerinde ısrar etmelerinde fazla taaccüb edilecek bir taraf olmamış olur. Çünkü onların küfürlerinde ısrar etmeleri, diğer kâfirlerin dünyada iken küfürlerinde ısrar etmeleri gibi olur. Böylece biz, **Kâdî**'nin zikrettiği şartın kesinlikle nazar-ı dikkate alınmayacağını anlamış oluruz.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki **Vahidî** şöyle demektedir: "Bu âyet **Mu'tezile**'nin görüşünün yanlışlığına delâlet eden delillerdendir.. Zira Cenâb-ı Hak, kendileri hakkında ezeldeki hükmü şirk olan bir kavimden haber vermiştir. Daha sonra da O, onların, cehennemi ve azabı görmeleri, sonra da dünyaya döndürülmelerini istemeleri ve dünyaya döndürülmeleri halinde de şirke döneceklerini beyan buyurmuştur. İşte, onlar hakkında daha önce geçmiş olan kazâ ve hüküm budur. Aksi halde, aklı olan kimse, daha önce görüp müşahede ettiği bir şeyde şüpheye düşmez..

Daha sonra da Cenâb-ı Hak, *"Çünkü onlar şüphesiz ki yalancıdırlar"* buyurmuştur. İşte bu hususta şöyle bir soru vardır: "Daha önce herhangi bir haber geçmediği halde, yalanlama işi nasıl ona yöneltilebilir?.."

Cevap: Daha önce biz, bazı âlimlerin, temenninin hükmüne dahil olan, sadece *"Ah bize ne olurdu, ...(dünyaya) bir geri döndürülseydik..."* ifâdesi olduğunu; geri

kalan ifâdelerin ise bir haber verme olduğunu; bazı âlimlerin de, bunların hepsinin temennînin hükmüne dahil olduğunu söylediklerini, çünkü yalanlamayı temennîye dahil etmenin caiz olduğunu söylediklerini beyan etmiştik. Zira temenni de, zımnen ve tazmin yoluyla habere delâlet etmektedir. Bu, tıpkı birisinin لَيْتَ زَيْدٌ جَاءَنَا فَكُنَّا نَأْكُلُ وَنَشْرَبُ وَنَتَحَدَّثُ "Keşke Zeyd bize gelse de, böylece biz de yeyip içip ve konuşsak" demesi gibidir. İşte burada da böyledir. Allah en iyi bilendir.

* *
*

وَقَالُوٓا۟ إِنْ هِىَ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٢٩﴾ وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذْ وُقِفُوا۟ عَلَىٰ رَبِّهِمْ ۚ قَالَ أَلَيْسَ هَٰذَا بِٱلْحَقِّ ۚ قَالُوا۟ بَلَىٰ وَرَبِّنَا ۚ قَالَ فَذُوقُوا۟ ٱلْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٠﴾

"Dediler ki: "(Bu) dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Biz bir daha diriltilecekler de değiliz. Rablerinin huzurunda durduruldukları zaman, sen (onları) bir görsen! (O vakit Allah) "Şu, hak değil miymiş?" demiş, onlar da "Rabbimize andolsun, evet" demişlerdir..." "Öyle ise dedi, inkâr edegeldiğiniz şeyler yüzünden tadın azâbı..."

(En'âm, 29-30).

Cenâb-ı Hak, *"Dediler ki: "(Bu) dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Biz, bir daha diriltilecekler de değiliz..."* buyurmuştur. Bil ki, bu âyet hakkında şu iki izah bulunmaktadır:

1) Allah Teâlâ önceki âyette onlara, daha önce sakladıkları şeylerin kendileri için ortaya çıktığını beyan etmiş, böylece bu âyette onların sakladıkları şeyin, âhiret, haşr ve neşr işi olduğunu açıklamıştır. Bu böyledir. Çünkü onlar bunu inkâr ediyor, doğru olduğunu saklıyor ve "Bizim için sadece bu dünyevî hayat vardır. Bu hayattan sonra, mükâfaat da ceza da yoktur" diyorlardı.

2) Âyetin takdiri, "Şayet onlar geri gönderilseler bile, yine vazgeçirilmek istendikleri şeylere dönerler, haşri ve neşri inkâr ederek, "Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Biz bir daha diriltilecek değiliz" derlerdi" şeklindedir.

Cenâb-ı Hak, *"Rablerinin huzurunda durduruldukları zaman sen (onları) bir görsen! (O vakit Allah), "Şu, hak değil miymiş?" demiş, onlar da, "Rabbimize*

andolsun ki, evet" demişlerdir..." "Öyle ise, dedi, inkâr edegeldiğiniz şeyler yüzünden tadın azabı..." buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Müşebbihenin Allah'a Mekân İsnadlarına Red

Bil ki Allah Teâlâ, önceki âyette onların haşri, neşri, öldükten sonra dirilmeyi ve Kıyâmeti inkâr ettiklerini anlatınca bu âyette de onların Kıyâmetteki hallerinin nasıl olacağını beyân ederek, *"Rablerinin huzurunda durduruldukları zaman sen (onları) bir görsen!.."* buyurmuştur. Bil ki bir grup Müşebbihe bu âyete tutunarak, "Bu âyetin zâhiri Kıyâmettekilerin, Allah Teâlâ'nın katında ve yakınında durduklarına delâlet ediyor. Bu ise, Allah Teâlâ'nın bazan bir yerde hazır bulunduğuna, başka bir yerde hazır olmadığına delâlet eder" demişlerdir.

Bil ki Müşebbihe'nin bu şekildeki istidlâli yanlıştır. Çünkü âyetin zâhiri, bizden birinin yer üzerinde durduğumuz gibi, Kıyamettekilerin de Allah üzerinde durduklarını gösterir. Bu da Kıyamettekilerin, Allah'ın zatının üzerine çıktıklarına delâlet eder ki bu ittifakla yanlıştır. Binâenaleyh bu âyeti te'vil etmek gerekir. Bu te'vil ise birkaç şekilde olur:

1) Âyetteki وَلَوْ تَرَى إِذْ وُقِفُوا.. ifâdesinden murad, "Onlar, Rablerinin onlara, yani kâfirlere vaadettiği azap ile, mü'minlere vereceği mükâfaat ve onlara haber verdiği âhiret işi üzerinde durdurulduklarında..." mânasıdır.

2) Bu vukûf'dan maksad, bilmektir. Nitekim birisi başkasına, وَقَفْتُ عَلَى كَلَامِكَ "Sözüne vâkıf oldum" yani "onu bildim" der.

3) Bundan murad, onların sorgu-sual için durdurulmalarıdır. Binâenaleyh bu ifâde, dünyada kölenin, efendisinin huzuruna getirilip durdurulması âdetine göre söylenmiş bir sözdür ki bundan maksad, gayeyi fasih ve belîğ cümlelerle ifâde etmektir.

İKİNCİ MESELE

Bu âyetten maksad şudur: "Allah Teâlâ, önceki âyette, o kâfirlerin dünyada iken Kıyameti ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiklerini nakletmiştir. Daha sonra ise, onların bu şeyleri ikrâr edip kabul edeceklerini açıklamıştır. Böylece mâna, "onların bu inkâr durumları ikrâra dönüşecektir" şeklinde olur. Bu böyledir. Zira onlar, Kıyâmeti, uhrevî mükafaat ve cezayı artık müşâhede ederler. Nitekim Allah Teâlâ da, *"Şu, hak değil miymiş?"* buyurmuştur.

Buna göre eğer, "Bu söz, Hak Teâlâ'nın onlara *"şu, hak değil miymiş?"* diyeceğini göstermektedir. Bu, *"Allah onlarla konuşmaz"* (Âl-i İmran, 77) âyetine sanki ters gibidir" denilir ise, şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ'nın, *"Allah onlarla konuşmaz"* âyeti, "Allah onlara güzel olarak ve fayda verecek şekilde konuşmaz" mânasına

hamledilir. Mânanın böyle olması halinde, işte bu tezad ortadan kalkar. Daha sonra Allah onlara *"Şu, hak değil mîymiş?"* dediğinde, onların *"Rabbimize andolsun ki evet"* dediklerini söylemiştir ki, bundan maksad, onların kasem ve yemin ile Kıyâmetin gerçek oluşunu tasdik etmeleridir. Daha sonra da onlara O, *"Öyle ise, inkâr edegeldiğiniz şeyler yüzünden tadın azabı..."* demiştir. Bu ifâdede bilhassa "azabı tadma" lafzı kullanılmıştır. Çünkü onlar her halükârda bir şeyi tadan kimsenin o şeyi hissetmesi gibi, o azabı hissediyorlardı.

Âyetteki, *"inkâr edegeldiğiniz şeyler yüzünden.."* ifâdesi, "inkârlarınız sebebi ile..." mânasındadır. Bil ki Allah Teâlâ bu âyeti, haşr ve neşrin (öldükten sonra diriltilme ve toplanmanın) doğruluğuna bir delil olarak zikretmemiştir. Çünkü bu delil, sûrenin başında, bizim de izah ve tefsir ettiğimiz gibi, *"O, sizi bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını takdir edendir"* (En'âm, 2) âyetinde mevcut idi. Binâenaleyh bu âyetten maksad, insanları bu yanlış görüş ve gidişten caydırmaktır.

* *
*

Âhireti İnkâr Edenlerin Ziyanlarının Tahlili

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَىٰ مَا فَرَّطْنَا فِيهَا
وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَىٰ ظُهُورِهِمْ ۚ أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٣١﴾

"Allah'ın huzuruna çıkılacağını yalan sayanlar gerçek en büyük ziyana uğramıştır. Nihayet kendilerine ansızın Kıyâmet gelip çattığı zaman, onlar yüklerini sırtlarına yüklenerek, "Orada ihmâl ettiğimiz şeylerden dolayı eyvah bize..." diyecekler. Dikkat edin, o yüklenip taşıyacakları şeyler ne kötüdür"

(En'âm, 31).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki bu âyetin maksadı, öldükten sonra dirilmeyi ve Kıyâmeti inkâr edenlerin bir başka halini anlatıp ortaya koymaktır. Bu hal, şu iki özelliktedir:

a) Büyük bir ziyâna uğrama...

b) Günahların ağır ve büyük yüklerinin sırtlanılması...

Birincisinin, yani ziyâna uğramanın izahı şöyledir: Allah Teâlâ, kutsî ve maddî olan nefs-i nâtıka (insan) cevherini yaratmış ve kendilerini kullanmak suretiyle, gerçek bilgileri ve ölümden sonra çok fayda verecek olan üstün ahlâkı elde etsin diye, o insana birtakım maddi âlet, edevât (göz, kulak v.s) ile akıl-fikir vermiştir. Binâenaleyh insan bu vasıtalar ile, aklî ve fikrî kuvvetini, devr-i dâim eden lezzetler ile, sonlu olan mutlulukları elde etmek için kullanıp, sonunda ömrünü tamamlayıp hayatının sonuna geldiğinde, en büyük bir ziyan ve zarara uğramış olur. Çünkü ana sermaye ile, gaye zannettiği kazanç tükenmiş, elinde ana sermayeden ve kazançtan hiç bir şey kalmamış. İşte bu apaçık bir ziyandır, hüsrândır. Bu hüsrân, öldükten sonra dirilmeyi ve Kıyâmeti inkâr edip, mutlulukların ve kâmilliklerin son noktasının, bu dünyevî ve fanî mutluluklar olduğuna inanan kimse için söz konusudur. Ama öldükten sonra dirileceğine ve Kıyâmete inanan kimse, bu maddî mutluluklara aldanmaz, dünyevî hayırlarla yetinmez, aksine âhiret günü için azık hazırlama gayretine girer. Böylece de onun için böyle bir hüsrân söz konusu olmaz. Binâenaleyh anlattığımız bu şeyler ile, Allah'la karşılaşacaklarını yalanlayıp, öldükten sonra dirilmeyi ve Kıyameti inkâr edenlerin, apaçık bir zarara uğradıkları ve Kıyâmet durağına vardıklarında, âhiret günü için azık hazırlamada kusurlu ve ihmalkâr davrandıklarından dolayı, pişman olup, "Eyvahlar olsun bize" diyecekleri sâbit olur.

İkincisi ise birkaç şekilde izah edilir: Onların zarar ve ziyanları, günah yüklerini sırtlanmalarıdır. Bu hususta sözün özü şudur: En büyük mutluluk, Allah'a yönelip, O'na kullukla meşgul olmaya ve O'nu sevip, O'na hizmet etmeye say-ü gayret göstermektir. Yine böyle bir mutluluk, dünyadan kopup, kalpten dünya sevgisini atıp, kalp ile dünya arasındaki bağları koparmada bulunur. Binâenaleyh öldükten sonra dirilmeyi ve Kıyameti inkâr eden kimse, Kıyâmet durağı için azık hazırlamada ve kalb ile dünya arasındaki ilgileri koparma hususunda sa'y-ü gayret gösteremez. Binâenaleyh bu insan öldüğünde, ruhlar âleminde bir yabancı ve maddî (dünya) âlemindeki eşinden, akrabasından ve dostlarından kopmuş ve uzakta kalmış bir kimse gibi olur. Böylece de böyle bir kimse, hem âhiret azığını hazırlamamış olması, hem de dünyadaki âilesi ve dostları ile yaşayamaması sebebi ile büyük pişmanlıklar ve bu âlemin lezzetlerinden kopup, bu âlemin hayırları ile mes'ûd olmaması sebebi ile büyük elemler yaşar. Binâenaleyh bunlardan birincisi, âyetteki, *"Orada (dünyada) ihmal ettiğimiz şeylerden dolayı eyvah bize.."* ifâdesinden; ikincisi de *"Onlar, yüklerini sırtlarına yüklenerek..."* ifâdesinden kastedilen şeydir. İşte bu âyetten kastedilen mânanın izahı budur.

İKİNCİ MESELE

Âyette bahsedilen "hüsrân"dan maksad, büyük mükâfaatın elden kaçırılıp, onun yerine büyük bir azabın gelmesidir. Âyetteki, *"Allah'ın huzuruna çıkılacağını yalan sayanlar gerçekten en büyük ziyana uğramıştır"* buyruğu ile, öldükten sonra dirilmeyi ve

kıyâmeti inkâr eden kimseler kastedilmişlerdir. Biz, "likâ" (huzura çıkma)'nın ne mânaya olduğunu, *"Onlar hakîkaten Rablerine mülâkî (kavuşucu) olduklarını bilirler"* (Bakara, 46) âyetinin tefsirinde iyice izah etmiştik. Bu kinâye (likâ kelimesinin Kıyâmetteki durmaktan kinâye edilmesi), yerinde ve güzel bir kinâyedir. Zira Kıyamet durağı, kendisinde, Allah'dan başka hiç kimsenin hüküm verme yetkisinin bulunmadığı ve Allah'dan başka hiç kimsenin fayda ve zarar vermeye, alçaltıp yükseltmeye kâdir olamıyacağı bir duraktır.

حَتَّى إِذَا جَاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً *"Nihayet kendilerine ansızın Kıyâmet gelip çattığı zaman..."* buyruğunun başındaki حَتَّى kelimesi خَسِرَ "..ziyana uğramıştır" kelimesinin değil de, كَذَّبُوا ("yalan saydılar..") sözünün vadesidir. Çünkü onların hüsranlarının bir sınırı ve mesafesi yoktur. Buradaki حَتَّى 'nın manası, onların yalanlamalarının sona ermesinin, "Kıyâmet günündeki hasretleri" olduğunu, onunla sona ereceğini bildirmektir. Buna göre mâna, "Kıyâmet günü ansızın zuhûr edinceye kadar, onu yalanlarlar.." şeklinde olur.

İmdi eğer: "Onlar ölürken de nedâmet duyar, tehassür ederler.." denilirse, biz deriz ki:

Ölüm, âhiret hallerinin bir başlangıcı ve mukaddimesi olunca, ölüm de Kıyâmet cinsinden kabul edilmiş ve onun ismiyle isimlendirilmiştir. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber, مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ *"Kim ölürse, onun Kıyameti kopmuştur"*(61) buyurmuştur.

Kıyamet Hakkında "Saat" Tabirinin Kullanılmasının İzahı

"Saat" ile murad edilen, "Kıyâmet"tir. Kıyametin bu isimle adlandırılması hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Kıyâmet günü, hesaba çekilme çok süratli olacağı için, "sâat" diye adlandırılmıştır. Buna göre sanki, "O Kıyâmet, bir saatlik bir hesaptır" denilmek istenmiştir.

b) "Saat", Kıyametin koptuğu vakittir. Bu vakte "saat" denilmiştir, zira Kıyâmet, insanların başına, Allah'dan başka hiç kimsenin bilemeyceği bir saatte gelir.. Baksana Allah Teâlâ, بَغْتَةً *"ansızın..."* buyurmuştur. اَلْبَغْتُ ve اَلْبَغْتَةُ lafızları, "ansızın, beklenmedik bir anda" anlamına gelmektedir. Buna göre mâna, "Kıyamet, ancak birden geliverir; çünkü, hiç kimse onun ne zaman geleceğini, hangi vakitte vaki olacağını bilemez" şeklinde olur. Âyetteki بَغْتَةً – بَاغِتَةً (ansızın olan olarak..) anlamında hal olmak üzere; veyahut da, mefûl-ü mutlak olarak mansubtur. Buna

(61) Keşfu'l-Hafâ, 2/279.

göre sanki, بَغْتَةً السَّاعَةُ بَغَتَهُمُ "Saat, onların başına ansızın olmak üzere gelivermiştir.." denilmek istenmiştir.

يَا حَسْرَتَنَا Tabirinin İzahı

Sonra Cenâb-ı Hak, قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا *"eyvah bize!" dediler"* buyurmuştur.

Bu konuda **Zeccâc** şöyle der: "Tehassürü, nedâmeti talep etmenin manası, ilerde olabilecek pişmanlıkları hususunda insanları ikaz etmektir." Araplar, bu gibi işlerin büyüklüğünü ve önemini anlatmak için, bu lafzı kullanmaktadırlar. Nitekim Allah, يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ *"Ey kulların üzerine olan hasret (pişmanlık)..."* (Yasin, 30); يَا حَسْرَتَى عَلَى مَا فَرَّطْتُ فِى جَنْبِ اللَّهِ *"Allah yanında işlediğim kusurlardan dolayı (gel) ey hasret (pişmanlık)..."* (Zümer, 56); يَا وَيْلَتَى ءَأَلِدُ *"vay, ben mi doğuracağım?" (dedi)"* (Hûd, 72) buyurmuştur. Bu kullanış اَلْحَسْرَةُ عَلَيْنَا فِى تَفْرِيطِنَا "Tefritlerimizden (kusur ve ihmallerimizden) dolayı pişmanlık bize olsun" ifadesinden daha beliğdir.

Bunun bir benzeri de, يَا أَسَفَى عَلَى يُوسُفَ *"Ey Yusuf'la alakalı esefim.." (dedi)"* (Yusuf, 84) âyetidir. Bu, "Ey insanlar, Yusûf'un başına gelenlere dikkat edin..." manasındadır. Binaenaleyh buralarda nidâ edatı, gerçekte münâdâ olmayan şeylerin başına gelmiştir."

Sîbeveyh de şöyle demiştir: Sen, يَا عَجَبَاهْ dediğinde, sanki, "Ey hayret, ey şaşkınlık; gel, hazır ol!.. Çünkü bu vakit senin zamanındır" demiş olursun.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki, burada "nidâ" edâtının getirilmesi hususunda şu iki açıklama bulunmaktadır:

a) Buna, hasrete nidâ edilmiş, ama bununla muhâtapların dikkatini çekme murad edilmiştir. Bu, **Zeccâc**'ın görüşüdür.

b) Burada münâdâ, "bu senin vaktindir, gel, hazır ol!" mânasında olmak üzere, hasret ve nedâmetin bizzat kendisidir. Bu da **Sîbeveyh**'in görüşüdür.

فَرَّطْنَا فِيهَا Hakkındaki Tefsirler

Hak Teâlâ, عَلَى مَا فَرَّطْنَا فِيهَا *"İhmal ettiğimiz şeylerden dolayı"* buyurmuştur.

Bu hususta iki bahis bulunmaktadır:

1) **Ebu Ubeyde** şöyle demiştir: "Onu zâyi ettim..." manasında olmak üzere, فَرَّطْتُ فِى الشَّىْءِ denilir. Buna göre فَرَّطْنَا tabirinin manası, "terkettik, ihmal ettik, zayi ettik..." demektir."

Zeccâc ise bu tabire: "Biz kusurumuzu, aczimizi takdim ettik, öne sürdük..."

manasını vermiş, bu ifadeyi bir şey bir şeyi öne geçtiği zaman Arapların söylemiş olduğu فَرَطَ فُلَانٌ tabiriyle; bir şeyi önden yollama, takdim etme manasına gelen, فَرَّطَ الشَّيْءَ ifadelerinden kabul ederek almıştır.

Vahidî, "O halde, **Zeccâc'a** göre "tefrît" tabirinin manası, kusurlu olmayı, aciz olmayı sürmek, takdim etmektir.." şeklinde olduğunu" söylemiştir.

2) فِيهَا kelimesindeki هَا zamirinin neye râci olduğu hususu... Bu konuda da şu izahlar yapılmıştır:

a) **İbn Abbas**, bu zamirin "dünya"ya râci olduğunu söylemiştir. Bu izah hakkında, "Âyette "dünya" lafzı geçmemiştir. O halde bu zamir, nasıl ona raci olabilir?" sorusu yöneltilebilir. Bunun cevabı: Akıl, kusurlu davranılacak yerin sadece dünya olduğuna delâlet etmektedir. O halde, bu sebeple zamirin dünya kelimesine raci olması güzel ve yerindedir.

b) **Hasan el-Basrî**, فِيهَا ifadesinin فِي السَّاعَةِ "saat, yani Kıyamet hakkında" demek olup mânanınsa, "Saat hakkındaki ihmallerimizden dolayı eyvah bizel.." anlamına geldiğini, bunun ise, "Kıyamet için azık hazırlama ve onun için hazırlıklar yapma hususundaki kusurlarımızdan dolayı bize yazıklar olsun!.." demek olduğunu söylemiştir.

c) Bu zamirin, مَا فَرَّطْنَا *"ihmal ettiğimiz şey.."* kelimesindeki مَا 'nın manasına raci olmasıdır. Yani, "Bizim hasret ve nedâmetimiz, yapılmasında kusur ettiğimiz amel ve taalerden dolayıdır.." demektir.

d) **Muhammed İbn Cerir et-Taberi** şöyle demiştir: "Bu zamir, pazarlık yaparken görülen "el sıkışma"ya اَلصَّفْقَةُ racidir. Zira, Cenâb-ı Hak hüsrandan bahsedince, bu tabirin zikredilmesi, bir alışveriş ve pazarlığın (اَلصَّفْقَةُ) bulunduğuna delâlet etmiştir."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَهُمْ يَحْمِلُونَ اَوْزَارَهُمْ عَلَى ظُهُورِهِمْ *"onlar yüklerini sırtlarına yüklenirler.."* buyurmuştur. Bil ki Hak Teâlâ'nın, *"Orada ihmal ettiğimiz şeylerden dolayı eyvah bize..."* ifadesi, onların, kendisi sebebiyle bir mükâfaata nâil olacakları herhangi bir şeyi yapıp gerçekleştirmediklerine; O'nun, *"Onlar yüklerini sırtlarına yüklenirler"* ifadesi de onların, kendisi sebebiyle büyük bir azaba müstehak olacakları şeyi işlediklerine işaret etmektedir. Şüphe yok ki, işte bu durum hüsranın en ileri noktasıdır.

"Vizr" Kelimesinin Tefsiri

İbn Abbas, âyette geçen اَوْزَارٌ kelimesinin, günahlar ve hatalar anlamına geldiğini söylemiştir. Dilciler ise, vizr kelimesinin "ağırlık" anlamına geldiğini, bunun

"yük" anlamına gelen اَلْحِمْلُ kelimesi gibi olduğunu, nitekim "onu taşıdım" mânasına olmak üzere وَزَرْتُ الشَّيْءَ – اَزِرُهُ – وِزْرًا denildiğini, daha sonra da, kendisini yapanların sırtına ağır geleceği için, günahlara evzâr denildiğini söylemişlerdir. Hak Teâlâ da وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى *"Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez"* (İsrâ, 15) buyurmuştur ki, bu "Hiçbir nefis, başka bir nefsin günahını taşımaz, taşımayacaktır" demektir.

Ebû Ubeyde de: "Bir kimse elbisesini açıp, içine eşyasını koyduğunda, o kimseye اِحْمِلْ وِزْرَكَ "yükünü taşı..." denilir. Yine اَوْزَارُ الْحَرْبِ ifadesi, silah ve benzeri şeyler gibi, harp teçhizatı hazırlıkları anlamına gelir.. Yine, hükümdarın "vezir"i, kendisine yüklenilen yöneticilik işinin ağırlıklarını yüklenen ve taşıyan kimse demektir" demiştir.

Zeccâc ise, Hak Teâlâ'nın وَهُمْ يَحْمِلُونَ اَوْزَارَهُمْ tabirine "Günahlarının ağırlıklarını taşırlar..." anlamını vermiştir. Alimler, günahların nasıl taşındığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak müfessirler şöyle demektedirler: Mü'min kimse kabrinden çıktığında, kendisini, şekil bakımından en güzel, koku bakımından da en hoş olan bir şey karşılar ve ona: "Ben senin sâlih, iyi amelinim.. Dünyada, uzun bir süre senin sırtına bindim. Haydi, bu gün de sen bana bin.." der ki, işte bu Allah'ın *"Müttakileri o Rahmanın huzuruna toplayacağımız gün..."* (Meryem, 85) âyetinde anlatmış olduğu husustur ki, müfessirler bu âyette geçen وَفْدًا kelimesine, "biniciler olarak..." رُكْبَانًا anlamını vermişlerdir.

Kâfir olan kimse de, kabrinden çıktığı zaman kendisini suret bakımından çok çirkin, koku bakımından da en pis olan bir şey karşılar ve ona: "Ben senin bozuk amelinim; dünyada iken uzun bir süre sırtıma bindin.. İşte bu gün de ben senin sırtına bineceğim" der ki bu, *"onlar yüklerini sırtlarına yüklenirler"* âyetinde anlatılan husustur..

Bu, **Katâde** ve **Süddî**'nin görüşüdür. **Zeccâc**: "Ağırlık" (اَلثِّقْلُ) kelimesi, taşınır şeyler (maddi şeyler) hakkında kullanıldığı gibi, durum ve sıfatlar (manevî şeyler) hakkında da kullanılır. Nitekim ثَقُلَ عَلَيَّ خِطَابُ فُلَانٍ "Falancanın sözü, hitabı, bana ağır geldi" denilir ki bu, "onu hoş karşılamadım, kerih gördüm" anlamındadır. Buna göre mâna, "Onlar, günahlarının azâbına, tıpkı günahlarının onlar üzerindeki ağırlıklarına katlandıkları gibi katlanırlar, göğüs gererler..." demektir" demiştir.

Bazıları da, Cenâb-ı Hakk'ın, وَهُمْ يَحْمِلُونَ اَوْزَارَهُمْ tabirinin manasının, "Günahlarının onlardan ayrılmayacağı..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu senin tıpkı, "Seni daima anıyorum, hatıran aklımdan çıkmıyor.." mânasında olmak üzere, شَخْصُكَ نَصْبُ عَيْنِيَّ "Senin varlığın gözümün önünden hiç ayrılmadı" demen gibidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak اَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ *"Dikkat edin, o yüklenip taşıyacakları*

şeyler ne kötüdür!'' buyurmuştur. Bu, "Onların yüklendikleri, yani taşıdıkları şey ne kötüdür" demektir. Bu lafzın izahı konusundaki geniş açıklama, Cenâb-ı Hakk'ın وَسَاءَ سَبِيلًا (Nisâ, 22) âyetinin tefsirinde geçmişti.

* *
*

Mü'min ve Kâfir Bakımından Dünya Hayatı

وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَآ اِلَّا لَعِبٌ وَّلَهْوٌ ۭ وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِيْنَ يَتَّقُوْنَ ۭ اَفَلَا تَعْقِلُوْنَ ۝

"Dünya hayatı bir oyundan, bir oyalanmadan başka bir şey değildir. Ahiret yurdu ise, sakınacaklar için elbet daha hayırlıdır. Halâ düşünmüyor musunuz?"
(En'âm, 32).

Bu âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki, öldükten sonra dirilmeyi ve Kıyameti inkâr edenlerin, dünyaya olan arzuları, onun lezzetlerini elde etme istekleri büyük olur. İşte bu sebeple, Allah Teâlâ, dünyanın değersizliğine ve önemsizliğine dikkat çekmek için bu âyeti zikretmiştir.

Bil ki, dünya hayatının bizzat kendisini kınamak mümkün değildir. Çünkü, uhrevî saadetleri kazanmak ancak bu dünya hayatında söz konusudur. İşte bu sebepten dolayı bu âyetin tefsirinde şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Buradaki hayattan kastedilen, kâfirin hayatıdır. **İbn Abbas** şöyle demektedir: "Allah bu âyette şirk ve nifak ehlinin hayatını kastetmiştir. Bunların hayatının bu şekilde tavsif edilmesinin sebebi şudur: Mü'minin yaşayışında salih ameller mevcuttur. Binâenaleyh onun hayatı bir oyun ve oyalanma olamaz."

2) Bu âyet, mü'min ve kâfirin hayatı hakkında umumî bir ifâdedir. Binâenaleyh bundan murad, bu hayatta elde edilen lezzetler ile bu hayatta elde edilmek istenen güzel ve hoş şeylerdir.. Cenâb-ı Hak, dünya hayatını bir oyun ve oyalanma diye adlandırmıştır; çünkü insan, oyun ve eğlence ile meşgul olurken, ondan lezzet alır. Sonra bu lezzet aldığı şeyler sona erip bitince, bunlardan geriye sadece bir nedamet ve pişmanlık kalır. İşte bu dünya hayatı da böyledir. Bu da sona erdiğinde, geriye sadece bir tahassür ve nedamet kalır.

Bil ki, dünya hayatının oyun ve oyalanma diye isimlendirilmesi şu şekillerde izah edilmiştir:

a) Oyun ve eğlencenin süresi azdır; çok çabuk sona erer, zevâl bulur. Bu dünya hayatının süresi de böyledir.

b) Oyun ve eğlence, mutlaka pekçok durumda, istenilmeyen şeylere sebebiyyet verir. Dünya lezzetleri de böyledir...

c) Oyun ve eğlence, işlerin zahiriyle aldanma sırasında meydana gelir.. Ama iyice düşünülüp, işlerin esası araştırılıp ortaya konulduğunda, geriye asla oyun ve eğlence diye bir şey kalmaz.. Oyun ve eğlence de böyledir, çünkü bunlar çocuklar ve gafil cahillere uygun düşen şeylerdir. Ama aklı başında olan zeki kimselere gelince, onlar çok nadiren oyun ve eğlenceye dalarlar..

Dünyanın hoş şeylerinden lezzet alıp, iyi şeylerinden de faydalanma da, ancak işlerin hakikatlerinden habersiz olan gafil kimseler için söz konusu olabilir.. Ama muhakkik olan hikmet erbabına, hükemâya gelince, onlar bütün bu iyi denilen şeylerin birer aldatmaca olduğunu; esasında bunların nazar-ı dikkate alınacak bir tarafı olmadığını bilirler.

d) Oyun ve oyalanmanın makbul bir neticesi yoktur.. Böylece bütün bu izahların toplamından, dünyevî lezzet ve durumların, bir oyun ve oyalanma olduğu; gerçekte nazar-ı dikkate alınacak bir tarafı olmadığı sabit olmuş olur.. Yüce Allah, bunu beyan edince, bundan sonra وَلَلدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ *"Ahiret yurdu ise, müttakiler için elbet daha hayırlıdır"* buyurmuş, âhireti hayırlı olmakla tavsif etmiştir..

Dünya İle Âhiret Hallerinin Mukayesesi

Dünya ile âhiret hallerinin pekçok yönden farklı oluşları da, durumun böyle olduğuna delâlet eder:

1) Dünyanın iyilikleri değersiz; âhiretin iyilik ve hayırları ise, yüce ve âlîdir. Durumun böyle olduğunu şunlar da göstermektedir:

a) Dünyanın hayırları, ancak iki şehevî duyguyu yerine getirmedir.. Ki bu da, son derece değersiz ve önemsiz bir iştir. Bunun böyle oluşunun delili şudur: Bütün önemsiz canlılar, bu konuda insanla müşterektirler.. Hatta çoğu kez o canlıların bu hususlaki durumu, insanınkinden daha mükemmeldir. Çünkü, deve daha çok yer; horoz ve serçe daha çok cimâ yapar; kurt, daha çok parçalayıcı ve yok edicidir; akrep daha fazla acı vericidir..

Bunların değersizliğine delâlet eden bir diğer husus da şudur: Bunlar eğer çok

değerli ve yüce şeyler olsaydı, bunları çokça yapmak, kıymetin ve değerin artmasını gerektirirdi... Böylece de ömrünün tamamını yemeye ve cinsî münasebete vakfeden insanın, insanların en şereflisi ve en yüce dereceyi haiz olanı olması gerekirdi.. Halbuki durumun böyle olmadığı, aksine bu gibi insanlara kin duyulduğu, kötü ve değersiz kabul edildiği; hayvan, köpek veya bunlardan daha aşağı bir şekilde nitelendiği, aklın bedâhetiyle malum olan bir husustur. İnsanların bu gibi şeylerle iftihar etmeyip, tam aksine bunları gizlemeleri de bunların âdi olduklarına delâlet eder. İşte bundan dolayı insanlar, cinsî münasebette bulunurken bu fiili gizli yaparlar ve bu gibi fiilleri insanların yanında ulu orta yapmaya kalkışmazlar. İşte bu da bu gibi fiillerin şeref değil, aksine bir eksiklik icap ettirdiğini gösterir.

Durumun böyle olduğuna şu da delâlet etmektedir: İnsanlar birbirlerine sövdüklerinde, bu hususta ancak, cimâya delâlet eden lafızları söylerler.. Eğer bu lezzet çeşidi, birtakım noksanlıklar cinsinden olmasaydı, durum böyle olmazdı..

Bu lezzetlerin özünün, birtakım elem ve acıları gidermeye yönelik olması da buna delâlet eder.. İşte bu sebepten dolayı daha fazla aç ve daha çok ihtiyaç içinde olan kimsenin, bu tür şeylerle lezzet duyması daha mükemmel ve daha ileri derecede olur. Durum böyle olunca da, gerçekte bu lezzetlerin bir hakikatinin bulunmadığı ortaya çıkar..

Yine bu lezzetlerin çok çabuk değişmesi, sona ermesi ve son bulması da, bunu göstermektedir. Böylece, yaptığımız bu izahlarla dünyevî lezzetlerin değersizliği sabit olmuş olur..

Ama ruhanî mutluluklara gelince, bunlar çok şerefli, yüce, kalıcı ve kudsî olan birtakım mutluluklardır... İşte bundan dolayı bütün mahlûkat, insanlar arasında ilmi çok ve dünyevî-maddî lezzetlerden alabildiğine kaçınan birisinin bulunduğunu hayal ettiklerinde, onlar tabii olarak ona saygı duyar, hizmet eder ve kendilerini o kimsenin hizmetkârı ve kölesi kabul eder ve ona nisbetle, kendilerini günahkâr addederler.. İşte bu da, asıl ve selîm fıtratın, maddî lezzetlerin değersizliğine, manevî lezzetlerin derecesinin de çok mükemmel olduğuna şehâdet ettiğini gösterir..

b) Ahiretin hayırları, dünyanın hayırlarından daha üstündür.. Bunu, şöyle diyerek izah ederiz: Farzedelim ki bu iki çeşit hayır, üstünlük ve şeref bakımından müşterek olsunlar.. Ancak ne var ki, yarın Kıyâmet günü için vaadedilmiş hayırları elde etmek, kat'i olarak malum olan bir şeydir.. Ama, dünyanın yarını için vâdedilen hayırlara ulaşıp onları elde etmek ise, kat'î olarak malum olmayan, hatta zannedilen bir durum dahi değildir.. Zira, bu günün sabahında hükmünü tam mânasıyla yürüten nice hükümdar vardır ki, aynı günün sonunda toprağın altında olur. Yine nice büyük ve kudretli emirler, yöneticiler vardır ki, sabaha melîk ve emîr olarak girer, ama akşam

vakti hakîr bir esir olur!.. İşte bu farklılık da, bu iki çeşit hayır arasında bir farklılığın bulunmasını gerektirir.

c) Farzet ki insan dünyada bu günden başka, diğer bir gün daha bulsun.. Ancak insan, biriktirmiş olduğu mallardan, güzel şeylerden ve lezzetlerden faydalanmasının mümkün olup olmadığını bilemez.. Ama, biriktirmiş olduğu saâdet getiren bütün şeylere gelince, o, ahiret yurdunda ondan faydalanacağını kesin olarak bilir.

d) Farzedelim ki o, bunlardan faydalansın. Ancak o kimsenin, dünyevî hayırlardan faydalanması, arzulanmayan şeylerin bulaşmasından ve insana korku veren haramların o faydaya karışmasından asla hâlî ve uzak kalamaz. İşte bundan ötürü "Kim yaratılmamış olan şeyi isterse, hem kendisini yormuş, hem de o nimete kavuşmamış olur" denilmiş, buna karşılık, "o nedir ey Allah'ın Resûlü?" diye sorulmuş, Hz. Peygamber (s.a.s) de: سُرُورٌ يَوْمٍ بِتَمَامِهِ *"Bir günün tamamının (mutlu ve neşeli geçeceğini düşünerek) sevinmek..."* buyurmuştur.

e) Farzedelim ki bu kimse, yarın bu mallardan ve güzel şeylerden faydalansın. Fakat bu faydalar sonlu, fânî ve gidicidir. İşte bu faydalar ne zaman daha kuvvetli, daha lezzetli, daha mükemmel ve daha fazla olursa, bunların yok olup sona ermesi ile duyulacak olan keder ve hüzün de o nisbette çok ve güçlü olur. Nitekim şâir el-Mütenebbî şöyle demiştir. أَشَدُّ الْغَمِّ عِنْدِى فِى سُرُورٍ تَيَقَّنَ عَنْهُ صَاحِبُهُ انْتِقَالاً *"Bana göre üzüntünün en şiddetlisi, sahibinin, daha sonra kendisinden ayrılacağını kesin olarak bildiği bir mutluluktan dolayı olanıdır."*

Binâenaleyh söylediğimiz açıklamalarla, dünyevî saadet ve hayırların böylesi büyük eksiklik ve kusurlarla muttasıf (içiçe) olduğu, âhiret saadetlerinin ise bu kusur ve ayıplardan uzak olduğu, bundan dolayı da âhiret hayatının daha mükemmel, daha üstün, daha kalıcı, takvaya daha uygun, arzu edilmeye daha layık ve uygun olduğuna kesin olarak hükmetmek gerektiği sâbit olur.

İKİNCİ MESELE

Mevsufun Sıfatına İzafeti Caiz midir?

İbn Âmir, وَلَلدَّارُ الْآخِرَةُ kelimesini, دَارُ kelimesini, الْآخِرَةُ kelimesine muzaaf kılarak, وَلَدَارُ الْآخِرَةِ şeklinde; diğer kıraat imamları ise, الْآخِرَةُ kelimesini sıfat kılarak, وَلَلدَّارُ الْآخِرَةُ şeklinde okumuşlardır.

İbn Âmir'in kıraatinin izahı şöyledir: "Sıfat gerçekte mevsuftan başka birşeydir. İşte bu açıdan, bunu izafetle okumak yerinde ve doğru olmuştur. Bunun bir benzeri de, Arapların بَارِحَةَ الْأُولَى (dün gece); يَوْمُ الْخَمِيسِ (perşembe) ve حَقُّ الْيَقِينِ (yakînî ve kesin gerçek) tabirleridir.

Basralılara göre ise, bu izafet caiz değildir. Basralılar, "Çünkü sıfat mevsûfun aynısıdır. Bu sebeple birşeyi yine kendisine izafe etmek (muzaaf kılma) imkânsızdır" demişlerdir.

Bil ki bu izah, sıfatın mevsûfun aynısı olduğu görüşüne dayanmaktadır. Bu ise müşkildir. Çünkü mevsûf, sıfattan ayrı olarak düşünülebilir. Eğer mevsûf sıfatın aynısı olsaydı, onun ayrı olarak düşünülmesi imkânsız olurdu. Onların bu görüşlerinin, yapılabilecek ince bir izahı da vardır. Ancak ne var ki bu izahın yeri burası değildir. Sonra Basralılar **İbn Âmir**'in kıraatinin daha doğru olduğu hususunda bir başka izah daha yapmışlar ve şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, اَلْآخِرَة kelimesini "dâr" kelimesine sıfat yapmamış, aksine اَلسَّاعَة (Kıyamet) kelimesine sıfat yapmıştır. Sanki وَلَدَارُ السَّاعَةِ الْآخِرَةِ "son saatin yurdu" demiştir. Buna göre eğer, "sizin yaptığınız bu izaha göre, sıfat olan "âhiret" kelimesi, mevsûf olan "saat"in yerine konulmuş olur. Bu da, hoş birşey değildir" denilir ise, biz deriz ki: "Bu, sıfat bir isim gibi kullanıldığında "âhiret" lafzı da bir isim olarak kullanılır ise, hoş olmayan bir şey sayılmaz. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْأُولَى *"Muhakkak ki âhiret, senin için birincisinden (dünyadan) daha hayırlıdır"* (Duhâ, 4) âyetidir.

Ekserî imamların kıraati ise daha açıktır. Çünkü bu kıraat, "âhiret" kelimesinin, "dâr" kelimesine sıfat olmasını gerektirir. İşte doğrusu da budur. Sözü hakîkatine hamletmek mümkün olduğu zaman, bundan (mecâza) sapmaya gerek yoktur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimler, "dâr-ı âhiret" (Ahiret yurdu) ifâdesi ile ne murad edildiği hususunda birkaç görüş üzere ihtilâf etmişlerdir: **İbn Abbas** (r.a), "Bu, cennettir ve cennet, küfür ile günahlardan sakınan kimse için daha hayırlıdır"; **Hasan el-Basrî**: "Bundan âhiretin bizzat kendisi daha hayırlıdır" mânası kastedilmiştir" ve **el-Esamm** da: "Bu, "Âhiret ameline yapışmak daha hayırlıdır" mânasındadır" demişlerdir.

Diğer âlimler ise şöyle demişlerdir: "Bâkî, devamlı şâibelerden uzak ve sona erme-bitme gibi şeylerden emin olduğu için, âhiret nimetleri, dünyevî nimetlerden daha hayırlıdır."

Cenâb-ı Hak daha sonra, لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ *"sakınacaklar (ittikâ edecekler) için..."* buyurmuş ve bu daha hayırlı oluşun, ancak küçük ve büyük günahlardan sakınan kimseler için söz konusu olduğunu; bunun kâfir ve fâsık için söz konusu olmadığını beyân etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in de: اَلدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ *"Dünya, mü'minin hapishanesi, kâfirin ise cennetidir"*(62) buyurduğu gibi, dünya onlar için daha hayırlıdır.

Allah Teâlâ, sonra da أَفَلَا تَعْقِلُونَ *"Halâ düşünmüyor musunuz?"* buyurmuştur. **Nâfi** ve **İbn Âmir**, buradaki ve A'râf, Yûsuf ve Yâsin sûrelerindeki bu fiilleri tâ harfi

(62) Müslim, Zühd, 1 (IV/2272).

ile, **Hafs** ise **Âsım**'dan rivayet ederek, Yâsin sûresindekini yâ ile, diğerlerini tâ ile okumuştur. **Âsım, Yahya**'nın rivayetine göre, Yûsuf sûresindeki bu fiili tâ ile, diğerlerini yâ harfi ile okumuştur. **İbn Kesîr, Ebû Amr, Hamza, Kisâî** ve **A'şâ** ile **el-Bercemî**'nin rivayetlerine göre, **Âsım**, bu fiili bütün bu yerlerde yâ ile okumuşlardır.

Vâhidî şöyle der: "Bu fiili burada, yâ ile okuyana göre, bu ifadenin mânası "ittikâ eden kimseler, âhiret yurdunun kendileri için bu dünyadan daha hayırlı olduğunu düşünüp, sayesinde üstün derecelere ve ebedî nimetlere ulaşacakları şeyleri yapmıyorlar mı? Binâenaleyh onlar kendilerini bu gibi şeylere ulaştıracak işlerde gevşeklik göstermesinler!.." şeklindedir. Bu fiili tâ ile okuyanlara göre, ifâdenin mânası, "Onlara de ki: "Ey muhataplar, siz bunun daha hayırlı olduğunu düşünemiyor musunuz?" şeklindedir. Allah en iyi bilendir.

* *
*

İnkârcıların Muhtelif Kısımları

قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَٰكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ

"Şu hakîkati çok iyi biliyoruz ki: Onların söyledikleri (sözler) seni muhakkak ki üzmektedir.. Onlar hakîkatte seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler bile bile Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar"

(En'âm, 33).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki inkârcılar, pekçok fırkalar halindedirler. Onlardan bazıları Resûlullah (s.a.s)'ın nübüvvetini inkâr eder. Çünkü o kimse, beşerin resûl olmasını inkâr etmekte ve Allah'ın resûlünün melekler cinsinden olması gerektiğini söylemektedir. İşte, Allah bu sûrede, böyle kimselerin şüphesini zikretmiş ve buna cevap da vermiştir.

İnkârcılardan bir kısmı ise şöyle demektedir: "Muhammed bize ölümden sonra haşrolunmayı ve dirilmeyi haber vermektedir. Bu ise imkânsızdır.." Onlar, haşrın ve neşrin imkânsızlığını ileri sürerek O'nun peygamberliğini tenkide -akılları sıra- istidlâl ediyorlardı.. İşte, Cenâb-ı Hak bunu da zikretmiş, daha önce zikredilmiş olan birçok vecihlerle buna cevap vermiştir.. Onlardan bir kısmı ise, Hz. Peygamber'e **seffihçe**

şeyler söylüyor ve uygun olmayan sözler sarfediyordu.. Yüce Allah'ın bu âyette bahsettiği husus budur..

Alimler, Hz. Peygamber'i üzen şeyin ne olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Buna göre, denilmiştir ki "O müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir sihirbaz, bir şair, bir kâhin ve bir mecnûn olduğunu söylüyorlardı..." Bu **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür.

Yine denildiğine göre müşrikler, Hz. Peygambere iman etmeyeceklerini, O'nun dinini ve şeriatını kabul etmeyeceklerini açıkça söylüyorlardı..

Yine onların, Hz. Peygmber'i yalana ve din uydurmaya nisbet ettikleri de söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE

فَإِنَّهُمْ لاَ يُكَذِّبُونَكَ Âyetindeki Kıraat Farklarının İzahları

Nâfi, لَيَحْزُنُكَ **kelimesini yâ harfinin dammesi, zâ harfinin kesresiyle; diğer kıraat imamları ise, ya harfinin fethası, zâ harfinin de dammesiyle okumuşlardır. Bunlar iki kullanış olup, Arapça'da** حَزَنَنِي كَذَا وَ أَحْزَنَنِي **denilmektedir.**

ÜÇÜNCÜ MESELE

Nâfi ve Kisâî, فَإِنَّهُمْ لاَيُكَذِّبُونَكَ **cümlesindeki fiili şeddesiz olarak** لاَ يُكْذِبُونَكَ **; diğerleri de şeddeli olarak** لاَ يُكَذِّبُونَكَ **şeklinde okumuşlardır.. Bu iki kıraat hakkında iki görüş bulunmaktadır:**

a) Bu iki kıraat arasında, açık bir fark bulunmaktadır. Daha sonra âlimler, farkı ifade etme hususunda iki izah şekli zikretmişlerdir:

1) **Kisâî,** bu fiili şeddesiz okumakta ve buna delil olarak da şunu söylemektedir: "Araplar, bir kimseyi yalana ve yalan, asılsız söz söylemeye nisbet ettiğin zaman; كَذَبْتَ الرَّجُلَ; kişinin kendi uydurması ve yapmasıyla olmasa bile, söylediği şeyin yalan olduğunu haber verdiğin zaman أَكْذَبْتَهُ demektedirler."

Zeccâc şöyle demiştir: كَذَّبْتُهُ tabiri "ona sen yalan söyledin.." anlamındadır. أَكْذَبْتُهُ ifadesi ise, bunu söyleyen kimsenin, bu yalanı bile bile kasıtlı olarak ve uydurma yoluyla söylediğini iddia etmeksizin, "onun yaptığı şeyin, söylediği şeyin bizatihî yalan olduğunu söyledim.." mânasındadır.. Binâenaleyh bu müşrikler, Hz. Muhammed'in bu şeyleri, uydurma ve güzel gösterme yoluyla değil, ama bu nübüvvet ve risaletin doğru olduğunu tahayyül ederek söylediğine; ancak, O'nun tahayyül ettiği bu şeyin aslında yanlış ve geçersiz olduğuna inanıyorlardı.

2) **Ebu Ali** şöyle demiştir: لاَ يُكْذِبُونَكَ kelimesinin mânasının, "Seni yalancı olarak görmüyorlar. Çünkü onlar, senin güvenilir ve doğru bir kimse olduğunu biliyorlar..." şeklinde olması caizdir. Nitekim sen bir kimsenin, övgüye değer olduğunu görüp onu sevdiğinde, onda bu halleri görünce, onu güzelce medhettiğinde أَحْمَدْتُ الرَّجُلَ dersin..

b) Bu iki kıraat arasında bir fark bulunmamaktadır. **Ebu Ali** şöyle demiştir: Her iki kıraatın manasının bir olması caizdir. Çünkü تَكْذِيبٌ masdarının manası, bir kimseye, "sen yalan söyledin..." diyerek, onu yalana nisbet etmektir. Nitekim bir kimseye, "şu şeyleri yaptın, günahları işledin dedim..." manasında olmak üzere خَطَّأْتُهُ – ذَنَّبْتُهُ – زَفَسَّقْتُهُ"ona, Allah seni sulasın ve gözetsin dedim.." manasında da سَقَّيْتُهُ وَرَعَّيْتُهُ dersin.. أَفْعَلَ kalıbı da bu manaya gelir. Araplar, "Ona, Allah seni sulasın..." manasında, أَسْقَيْتُهُ derler.. Şair, **Zürrime** de şunu söylemiştir:

وَأُسْقِيهِ حَتَّى كَادَ مِمَّا أُبِلُّهُ / تُكَلِّمُنِي أَحْجَارُهُ وَمَلاَعِبُهُ

"Ona, "Allah seni sulasın, suya kandırsın" diyorum.. Öyle ki, saçtığım şeylerden, onun taşları ve oyun yerleri, nerdeyse benimle konuşuyor!.."

Yani, "Ona, Allah seni sulasın diyerek... onu sulanmaya nisbet ediyorum..." demektir. Buna göre her iki kıraatin manası da aynı olur, ama Araplar bir kimseyi bir işe nisbet etmeyi dilediklerinde, أَفْعَلَ vezninden daha ziyade فَعَّلَ veznini kullanırlar..

DÖRDÜNCÜ MESELE

Müşrikler Hz. Peygamber'e Yalancı Diyemiyor, Fakat Dini İnkâr Ediyorlar

Bu âyetin zahiri, o müşriklerin, Hz. Muhammed'i yalanlamadıklarını, ama Allah'ın âyetlerini bile bile inkâr etmiş oldukları mânasını ihkâr eder. Alimler, bu iki durumun nasıl birleştirilebileceği hususunda, değişik görüşler üzere ihtilaf etmişlerdir:

1) Müşrikler, Hz. Peygamber'i gizli bir biçimde değil, ama alenî olarak yalanlıyorlar ve Kur'ân ile sünneti bile bile inkâr ediyorlardı. Bu görüşte olanlar, bu izahın doğruluğunu ortaya koymak için bazı rivayetler zikretmişlerdir:

a) Kureyş'ten **El-Hars İbn Amir**, Hz. Peygamber'e şöyle demiştir: "Ey Muhammed, vallahi sen bize hiç yalan söylemedin, fakat eğer sana tâbî olursak, yurdumuzdan kopartılır, sürülürüz. Binâenaleyh sana bu sebeple inanmıyoruz."

b) Rivayet edildiğine göre, **Ahnes İbn Şureyk, Ebû Cehil**'e: "Ey Ebu'l-Hakem, bana Muhammed'i anlat, o doğru mu söylüyor yoksa yalancı mı? Çünkü yanımızda şu anda kimse yok" demiş. **Ebû Cehil**: "Allah'a yemin ederim ki, Muhammed muhakkak ki doğru sözlüdür. O hiç yalan söylememiştir. Fakat Kusayyoğulları Sancağı (liva), hacıları sulama işini (sikaye), Kâbe'nin perdedarlığını (hicabe) ve peygamberliği alıp götürürlerse, Kureyş'in diğerlerine ne kalır ki?" der. Bunun üzerine, bu âyet nâzil olmuştur.

Sen bunu iyice anladığın zaman, biz deriz ki: "Bu takdire göre âyetin mânası şöyle olur: "Kureyş topluluğu seni kalplerinden yalanlamıyorlar, ama senin nübüvvetini bile bile, dilleri ile ve zâhiren yalanlıyorlar." Bu, uzak bir mâna değildir.

Bunun bir benzeri de, Hz. Musâ (a.s)'nın kıssasında geçen şu âyet-i kerîmedir: *"(onlar), vicdanları bunların doğruluğunu tam olarak bildiği halde, yine de bunları zulüm ve kibir ile inkâr ettiler"* (Neml, 14).

2) Âyet şu şekilde de te'vil edilebilir: "Onlar, "Sen muhakkak ki yalancının tekisin" diyemiyorlar. Çünkü seni uzun zamandır denemişler, sende hiçbir yalan görmemişler ve bu sebeple de seni "emîn" diye isimlendirmişlerdir. Yine sana, "Sen (nübüvvet iddianda) yalan söylüyorsun" da demiyorlar. Fakat, senin risaletini inkâr ediyorlar. Bu da ya, "Muhammed'e bir tür delilik ve akıl noksanlığı ârız oldu da, bu sebeple kendisini Allah tarafından gönderilmiş zannediyor" diye inanmalarından ileri gelmiştir ki bu takdirde âyetin mânası, "Onlar, ona yalancı diyemiyorlar" şeklinde olur; ya da onlar şöyle diyorlardı: "O, diğer meselelerde yalan söylemedi, aksine o bütün bu meselelerde emîn ve güvenilir bir kimsedir. Ancak bu nübüvvet meselesi müstesnâ..."

3) Bu âyete şu mâna da verilebilir: Hz. Peygamber'in iddiası doğrultusunda, onu doğrulayan kesin mucizeler zuhûr edip, bunlara rağmen Kureyşliler onu yalanlamakta ısrar edince, Allah Teâlâ O'na şöyle demiştir: "O topluluk aslında seni yalanlamıyor, beni yalanlıyorlar." Bunun bir benzeri de şudur: Bir kimse, başka birisinin kölesine hakaret ettiği zaman, kölenin sahibi, "Evladım, bil ki aslında o sana değil bana hakaret etti" der. Bu ifâdeden maksad, köleye hakaret yapılmamış olduğunu söylemek değil, bu meselenin önemini ve büyüklüğünü ortaya koymaktır. Binâenaleyh bu sözün anlatmak istediği şudur: "O köleye yapılan bu hakaret, onun sahibine hakaret yerine geçer." Bunun bir benzeri de, *"muhakkak ki sana biat edenler, ancak Allah'a biat etmiş olurlar"* (Fetih, 10) âyetidir.

4) Âyet şu şekilde de yorumlanabilir ki benim aklıma gelen şöyle bir izahtır: "Bu sözden şu kastedilmiş olduğu söylenebilir: "Onlar, sadece seni yalanlamıyorlar, aksine mucizenin mutlak olarak doğruluğa delâlet ettiğini de inkâr ediyorlar." Bu, *"Fakat o zâlimler bile bile Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar"* âyetinden kastedilen de budur. Bundan murad, "Onlar, her mucize için, "o bir sihirdir" diyorlar ve mucizenin mutlak olarak doğruluğa delalet ettiğini de inkâr ediyorlar. Buna göre âyetin mânası, "Onlar, sadece seni yalanlamıyorlar, bilakis bu münkirler, bütün nebileri ve resulleri yalanlıyorlar" şeklindedir.

* *
*

Peygamberlerin Tebliğleri En Geç Netice Alır

وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِّن قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا وَأُوذُوا حَتَّىٰ أَتَاهُمْ نَصْرُنَا ۚ وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ۚ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِن نَّبَإِ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣٤﴾

"Celalim hakkı için, senden evvelki peygamberler yalanlanmışlardı da, yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine karşı sabretmişlerdi. Nihayet onlara yardımımız gelip yetişti. Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek (hiç bir kişi ve kuvvet) yoktur. Andolsun ki sana, resullerin haberlerinden geldi"

(En'âm, 34).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki Allah Teâlâ, önceki âyette, onun yalanlanmasının aslında Allah'ın yalanlanması yerine geçtiğini beyân ederek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbindeki üzüntüyü gidermişti. Bu âyette de, onun kalbinden üzüntüyü giderecek başka bir şey (yol) zikretti. Bu diğer ümmetlerin de, kendi peygamberlerine, aynı şekilde muâmele ettiklerini ve bu peygamberlerin, Allah'ın yardımı, fütühatı ve zaferi gelinceye kadar, onların yalanlamalarına ve eziyetlerine sabrettiklerini açıklamaktır. "Ey Muhammed sen, bu yolu haydi haydi benimsemelisin. Çünkü sen, bütün âlemlere gönderilmiş bir peygambersin. Binâenaleyh o peygamberler gibi sen de sabret ve onlar gibi zafere ulaş."

Daha sonra Hak Teâlâ bu vaadini, *"Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek (hiçbir kişi ve kuvvet) yoktur"* cümlesiyle te'kid edip kuvvetlendirmiştir. Bu, "Allah'ın sana olan zafer ve yardım vaadi gerçek ve doğrudur. Bu vaadden dönülmesi ve onun değiştirilmesi mümkün değildir" demektir. Bunun bir benzeri de, *"Andolsun ki resullerimiz hakkında bizim geçmiş (verilmiş) sözümüz (vardır)"* (Saffât, 171) ve *"Allah (şöyle) yazıp takdir etmiştir: "Andolsun ki ben gâlip geleceğim, peygamberlerim de..."* (Mücâdele, 21) âyetleridir. Kısaca, Allah'ın sözünde bir caymanın olması imkânsızdır.

Hak Teâlâ'nın, *"Andolsun ki sana, resullerin haberlerinden geldi"* buyruğu, "Kur'ân-ı Kerîm'de, onları nasıl kurtardığımıza ve kavimlerini nasıl helâk ettiğimize dair haberleri sana geldi" demektir. **Ahfeş**: "Buradaki مِنْ (den) harf-i cerri, zaiddir

(mânada tesiri yoktur). Nitekim sen, أَصَابَنَا مِنْ مَطَرٍ "Bize yağmur isabet etti" dersin" demiştir.

Başka kimseler ise, bu görüşün câiz olmadığını, çünkü bu şekilde مِنْ harf-i cerrinin olumlu cümlede getirilemeyeceğini, ancak olumsuz cümlede kullanılabileceğini söylemişlerdir. Nitekim sen مَا أَتَانِي مِنْ أَحَدٍ "Bana hiç kimse gelmedi" dersin. Bu âyette مِنْ harfi teb'iz (kısmen) mânasındadır. Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelen haberler ise, bütün peygamberlerin değil bazı peygamberlerin kıssalarıdır. Hak Teâlâ da, *"Öyle peygamberler (gönderdik ki), onların kıssalarını önceden sana bildirdik. (Yine) öyle peygamberler (yolladık ki), sana onların kıssalarını haber vermedik"* (Nisâ, 164) buyurmuştur.

Âyetteki جَاءَ (geldi) fiilinin fâili mahzûf olup, söylenenlerin kendisine delâlet etmesinden dolayı hazfedilmiştir ve takdir: وَلَقَدْ جَاءَكَ نَبَأٌ مِنْ نَبَإِ الْمُرْسَلِينَ "Andolsun ki sana, peygamberlerin haberlerinden bir haber geldi" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek (hiçbir kişi ve kuvvet) yoktur"* âyeti, biz (ehl-i sünnetin), insanların fiillerinin (Allah tarafından yaratıldığına) dair itikadımızın doğruluğuna delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, birşeyin olacağını bildirdiğinde, bu haberin değişmesi imkânsızdır. Bu habere bir değişikliğin (ve yanlışlığın) ârız olması imkânsız olunca, haber verilen şeyin değişmesi de imkânsız olur. Hak Teâlâ, insanların birisinin küfür üzere öleceğini haber verdiği zaman, o insanın küfrü bırakması imkânsız olur. Böylece de Allah'ın o kulu imanla mükellef tutması "teklîf-i mâ lâ yutâk" (güç yetirilemeyecek şeyle mükellef tutmak) olur. En iyisini Allah bilir.

* *
*

Kur'ân'ın Tebliğ Hususundaki İrşadlarından Bir Ders

وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ
فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَىٰ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٣٥﴾

"Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geliyorsa, (mucize getirmek için) haydi kendi kendine yerin dibine doğru bir tünel veya göklere çıkacak bir merdiven

arayıp da onlara bambaşka bir âyet getirebilirsen, (hiç durma...) Allah dileseydi elbette onların hepsini hidayette toplardı. O halde sakın câhillerden olma''

(En'âm, 35).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, **Hars İbn Âmir İbn Nevfel İbn Abdimenâf,** Kureyşli bir toplulukla beraber Hz. Peygamber'in yanına gelir. Onlar Hz. Peygamber (s.a.s)'e: "Ey Muhammed, diğer peygamberler gibi, sen de bize Allah'tan bir mu'cize getir. O zaman muhakkak seni tasdik edeceğiz" derler. Allah Teâlâ, onlara bir mu'cize göndermeyince, Resulullah'tan yüz çevirirler. Bu da Hz. Peygamber (s.a.s)'e çok ağır gelir. Bunun üzerine bu âyet nazil olur. Bunun manası şudur: "Eğer onların senin ve Kur'ân'ın doğruluğuna iman etmekten yüz çevirmeleri sana ağır gelmiş ise ve de sen (mu'cize getirmek için) yerin dibine doğru bir tünel veya göklere çıkacak bir merdiven bulabilirsen, durma bunu yap."

Âyette, şart cümlesinin cevabı mahzuftur. Gönüllerde malum olduğu için, bu cevabın hazfedilmesi (zikredilmemesi) güzel olmuştur. اَلنَّفَقُ kelimesi, yer altındaki (gizli) yol manasındadır. Bu yolların başka bir yere açılan bir çıkışı vardır. Nitekim Arapça'daki نَافِقَاءُ الْيَرْبُوعِ "köstebek yuvası" ifadesi de bu kelimeden alınmadır. Çünkü köstebek, yerin dibine doğru bir delik (tünel) açar, sonra o dibten, başka yeryüzüne (doğru tünel açarak) çıkar. Böylece sanki o bir tünel açarak yeryüzünü (yiyip) tüketmektedir. Yani kendisi için, bir başka taraftan bir geçit yapıyor. "Münâfık" da, bu kökten ötürü bu şekilde isimlendirilmiştir. Çünkü o da, köstebeğin yapmış olduğu yuva gibi, ortaya koyduğu halden başka bir hali ve inancı içinde saklamaktadır. اَلسُّلَّمُ kelimesi اَلسَّلَامَةُ kelimesinden türemiştir. Binaenaleyh اَلسُّلَّمُ kelimesi, seni çıkaracağın yere ulaştıran şey manasınadır. Allah'ın bu sözden maksadı ise, o kâfirlerin iman etmeleri hususunda Resulullah'ın arzusunu kesip atmak, böylece imandan yüz çevirmeleri ve küfre yönelmeleri sebebi ile sıkıntı ve üzüntü duymamasını sağlamaktır.

İKİNCİ MESELE

Hidayete Ermek, Ancak Allah'ın Nasib Etmesiyle Olur

Hak Teâlâ'nın, وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدٰى *''Allah dileseydi elbette onların hepsini hidayette toplardı''* ifadesi "Eğer Allah onların hidayete ermelerini dilemiş olsaydı, muhakkak onların hepsini hidayet üzerinde toplardı" manasındadır. Allah onların hepsini hidayet üzere toplamadığına göre "Allah, onların hidayete ermelerini dilememiş" denilmesi gerekir. Bu, Allah Teâlâ'nın, kâfirin imana gelmesini murad etmediğini, aksine onun küfür üzere kalmasını dilediğini göstermektedir. Bu açık mananın, bir başka ifade şekli de şudur:

Kâfirin inkâr etmeye olan gücü, imân etmeye ya elverişlidir, ya da değildir. Eğer bu gücü imana elverişli değil ise, küfre olan gücü, onun kâfir olmasını ve bu gücün imana elverişli olmamasını gerektirir ve de bu güç ve kudreti yaratanın o kimseden bu inkârın sâdır olmasını muhakkak olarak murad etmiş olması gerekir. Eğer bu güç ve kudret, küfre elverişli olduğu gibi, imana da elverişli ise, bu kudretin her iki tarafa elverişli oluşu denk olduğunda, tercih ettirici bir sebep olmadığı zaman, iki taraftan birinin diğerine üstün gelmesi imkânsız olunca, yine bu tercih ettirici sebebin kul tarafından olmayacağı, aksi halde bir teselsülün meydana geleceği ortaya çıkınca, işte o zaman tercih ettirici bu sebebi Allah'ın yarattığı, meydana gelen sebep ile o gücün toplamının, o fiilin meydana gelmesini gerektirdiği, bu küfrü gerektiren o sebep ile o kudretin toplamını yaratanın, bu küfrü murad edip, imanı murad etmemiş olduğu anlaşılır. Bu yakînî (kesin) delil, çok güçlü bir delil olup, bu âyetin de delâlet ettiği gibi, açıktır. Aklî, yakînî delilin, Kur'ân'ın zâhiri ile uyum sağlamasından daha kuvvetli bir açıklama yoktur.

Mu'tezile ise şöyle der: "Bu âyetten murad, "Eğer Allah onları imana zorla sokmayı dilemiş olsaydı, elbette onları iman üzere toplardı" manasıdır."

Kâdî de şöyle demiştir: "İmana zorlamanın manası, "Allah onlara, imandan başka birşeye çaba sarfedecek olsalardı, onları ondan men edeceğini bildirmesi"dir O zaman da, onların imandan başka bir yola gitmeleri imkânsız olurdu. Bunun bir benzeri şudur: Eğer bizden biri hükümdarın huzurunda bulunsa, o esnada da orada hükümdarın adamlarından büyük bir topluluk olsa, o zaman bu insan bilir ki, eğer o hükümdarı öldürmeye yeltense, oradakiler kendisini hemen öldürürler. İşte bunu bilmek, o insanı, hükümdarı öldürmeye teşebbüsten alıkor. Böylece bu, onu bu fiili terketmeye zorlayan bir sebep olmuş olur. İşte burada da böyledir. Sen, "zorlama" (ilcâ)nın manasını iyice anladığın zaman deriz ki: Allah Teâlâ, o insanı imana zorlamamıştır. Çünkü bu, onların mükellef tutulmalarını yok eder. O zaman da, onlardan sâdır olan şey, aslında onlardan olmamış gibi olur. Allah Teâlâ ancak onların, kendi istekleri ile tercih edecekleri sevaptan istifade etmelerini dilemiştir. Bu ise, ancak bir ihtiyar ve tercih ile olur."

Buna şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ, ya eşit bir şekilde hem imana, hem de küfre götürebilecek sebepler olduğu halde, veyahut da tercih ettirici bir sebep bulunduğu halde, imana yönelmelerini istemiştir. Birinci ihtimal, "teklif-i mâlâ yutâk"tır. Çünkü eşitliğin bulunması durumunda, iki taraftan birini tercih ettirici bir sebep bulmayı emretmek, iki zıddı birleştirmeyi emretmektir ki bu imkânsızdır. Eğer ikinci ihtimal söz konusu olursa, tercih edilen tarafın meydana gelmesi, tercih edilmeyen tarafın ise meydana gelmemesi vacib (kesin, gerekli) olur. Her ikisi de,

onların (Mu'tezile'nin) söylediği ihtiyar (irade) ve kudret bulma gibi görüşlerine aykırı düşer. Binaenaleyh görüşleri tamamen düşer. Allahu a'lem.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. Peygambere "Kâfirlere Tabi Olma" Demenin Manası

Allah Teâlâ'nın âyetin sonundaki فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ *"O halde sakın cahillerden olma"* buyruğu, Hz. Peygamber (s.a.s)'i bu halden nehyetmektedir. Bu nehiy, O'nun bu hale yönelmiş olduğu manasına gelmez. Nitekim, *"Kâfirlere ve münâfıklara uyma"* (Ahzab, 48) âyeti de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onlara itaat ettiği ve dinlerini kabul ettiği manasına delâlet etmez. Bundan murad, "O kâfirlerin yalanlamalarına karşı üzüntünün şiddetlenmesi uygun düşmez. Yine senden yüz çevirmelerinden ötürü feryad etmen de doğru değildir. Çünkü eğer böyle yaparsan, halin cahillerin haline benzer" manasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s)'e böyle sert ve katı hitab etmekten gaye, onu böylesi hallerden men etmek ve uzaklaştırmaktır. Allah en iyi bilendir.

* *
*

إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ ۘ وَالْمَوْتَىٰ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٣٦﴾

"Da'vetine, ancak seni (can kulağıyla) dinleyenler icabet eder. Ölülere (gelince), Allah onları diriltir, sonra O'na döndürülürler"

(En'âm, 36).

Bil ki Allah Teâlâ onların imanı kabul etmeyiş ve küfrü terketmeyiş sebebini açıklamış ve *"Da'vetine, ancak seni (can kulağıyla) dinleyenler icabet eder..."* buyurmuştur. Bu, "(Ey Muhammed), seni tasdik etmeleri için aşırı gayret gösterdiğin o kimseler, hiç bir şeyi duymayan ölüler gibidirler. Çünkü ancak duyan kimseler sese cevap verirler" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sen, ölülere o da'veti duyuramazsın"* (Rûm, 52) âyeti de bu manadadır.

Ali İbn İsâ şöyle demiştir: يَسْتَجِيبُ ile يُجِيبُ fiili arasındaki fark şudur: اِسْتَجَابَ (icabet etti, kabul etti) fiili, "yapılan bir daveti ve teklifi kabul etme" manasında kullanılır. أَجَابَ fiili ise böyle değildir. Çünkü bir kimse, olumsuz olarak da cevap ve karşılık verebilir. Bu, bir insanın şöyle demesi gibidir: "Sen bu görüşe muvâfakat mı ediyorsun, muhâlefet mi?" denilir. Cevap veren de, "muhâlefet ediyorum" diyebilir.

Kâfirleri Ölüye Benzetme

Âyetteki, وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ *"Ölülere (gelince), Allah onları diriltir"* cümlesi hakkında iki görüş vardır:

1) Bu cümle, Allah Teâlâ'nın, onları olumlu cevap vermeye zorlayabileceğinin temsîlî olarak anlatımıdır. Buna göre, bi ifadeden murad şudur: "Allah Teâlâ, Kıyamette ölüleri kabirlerinden diriltip çıkartmaya kâdirdir. Sonra onlar, hesaba çekilmek üzere Allah'ın huzuruna döndürülüp götürüleceklerdir. İşte burada da böyledir. Allah Teâlâ, bu kâfirlerin kalblerini iman ile diriltmeye kâdirdir. Sen ise buna kâdir olamazsın."

2) Bu ifadenin manası şöyledir: "O ölüleri, yani kâfirleri Allah diriltir. Sonra onlar, O'na döndürülürler. İşte o zaman duyarlar. Daha önce ise, onların (hakikati) duyup anlamalarına imkân yoktur."

Âyetteki يُرْجَعُونَ tabiri, yâ harfinin fethası ile يَرْجِعُونَ (dönerler) şeklinde de okunmuştur.

Ben derim ki: Hiç şüphesiz, ruhsuz bir cesedde kokuşmalar, irinler, cerahatlar ve çeşitli çürümeler meydana gelir. Ona yapılacak en güzel şey, onu toprağa gömmektir. Aynı şekilde, akıldan yoksun bir rûhun sahibi de, zincirlenmesi ve hapsedilmesi gereken bir delidir. Binaenaleyh rûha nisbetle akıl, bedene nisbetle rûh gibidir. Aynı şekilde marifetullahdan Allah'ın sıfatlarının ve O'na itaatın bilgisinden yoksun olan akıl da, boşa gitmiş, yok olmuş gibidir. Bundan dolayı, tevhid'in ve marifetullah'ın akla nisbeti (akla göre durumu), aklın ruhâ, ruhun da bedene nisbeti (göre durumu) gibidir. Böylece marifetullah ve muhabbetullah (Allah bilgisi ve sevgisi), ruhun ruhûnun ruhûdur. Binaenaleyh bu marifetullahtan yoksun olan kimse, ölülerin sıfatına bürünmüş olur. Bundan dolayı, Hak Teâlâ, küfürde direten bu kâfirleri "ölüler" diye isimlendirmiştir. Allah en iyi bilendir.

* *
*

Kur'ân'ın Kesin Bir Mu'cize Olması

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِّن رَّبِّهِ ۚ قُلْ إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَىٰ أَن يُنَزِّلَ آيَةً وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٧﴾

"(Şöyle) dediler: "Ona Rabb'inden bir âyet indirilmeli değil miydi?" De ki: "Şüphesiz Allah, âyet (mu'cize) indirmeye kâdirdir." Fakat onların çoğu bilmezler..."

(En'âm, 37).

Bil ki bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr edenlerin şüphelerinin dördüncüsüdür. Çünkü onlar, "Eğer o, Allah katından görevlendirilmiş bir peygamber olsaydı, O'na kesin bir âyet ve apaçık bir mu'cize indirilmeli değil miydi?" diyorlardı.

Rivayet edildiğine göre mülhidlerden birisi tenkîd ederek: "Eğer Muhammed bir mu'cize getirmiş olsaydı, o kâfirlerin, *"Ona Rabbinden bir âyet (mu'cize) indirilmeli değil miydi?"* demesi doğru olmaz; Allah da, *"Şüphesiz Allah, âyet (mu'cize) indirmeye kâdirdir"* demezdi" demiştir.

Buna şöyle cevap verilir: Hiç şüphesiz Kur'ân, kesin bir mu'cize, apaçık deliller ve açıklamalardır. Çünkü Hz. Muhammed, Kur'ân ile müşriklere meydan okumuş, ama onlar, Kur'ân'ın benzerini getirmekten, ona muaraza etmekten aciz kalmışlardır. Bu, Kur'ân'ın bir mu'cize olduğuna delâlet eder...

Geriye ise, "Eğer durum böyleyse, o müşrikler daha nasıl, *"Ona Rabb'inden bir âyet indirilmeli değil miydi?"* demişlerdir?" denilmesi kalmaktadır ki, buna birkaç yönden cevap verilebilir:

a) Belki de müşrikler, inadlaşarak ve bâtılda ısrâr ederek, Kur'ân'ın bir mu'cize olduğunu tenkid ve ta'n etmişlerdir. Onlar "Kur'ân da, diğer kitaplar gibi bir kitaptır. Kitap ise, **Tevrat, Zebûr** ve **İncil** hakkında da olduğu gibi, bir mu'cize olmaz..." diyorlar ve bu şüpheleri sebebiyle, bir mu'cize istiyorlardı.

Müşriklerin Keyiflerine Göre İstedikleri Bazı Mu'cizelerin Gösterilmesinin Hikmeti

b) Onlar, denizi yarmak, dağı yükselterek onu bir gölgelik haline getirmek ve ölüleri diriltmek gibi, diğer peygamberlerin mu'cizelerine benzeyen ezici mu'cizeler talep ediyorlardı.

c) Onlar, inâd ederek ve bâtılda direterek, melekler indirmek, göğü parça parça indirmek ve kâfirlerden nakletmiş olduğu diğer talepler gibi daha fazla âyet ve mu'cizeler talep ediyorlardı.

d) Bundan murad, Allah Teâlâ'nın o bazı kâfirlerden nakletmiş olduğu, *"Ey Allah, eğer bu, senin katından olan Hakk'ın ta kendisi ise, durma bizim üzerimize gökten taş yağdır, yahud acıklı bir azab getir!"* (Enfal, 32) şeklindeki ifadedir. Bütün bu manalar, âyetin lafzının taşıyabileceği manalardır.

Sonra Cenâb-ı Hak, onların bu isteklerine, *"De ki: "Şüphesiz Allah, âyet (mu'cize) indirmeye kâdirdir"* yani "Allah, onların istedikleri şeyi yaratmaya ve teklif ettikleri şeyi meydana getirmeye kâdirdir. Fakat onların çoğu bilmezler" diyerek cevap vermiştir. Alimler, bu tabirin tefsiri hakkında muhtelif görüşler beyan ederek, ihtilaf etmişlerdir.

1) Bundan murad şudur: Allah Teâlâ bir âyet ve kesin bir mu'cize olan Kur'ân'ı indirdiği zaman, bundan daha fazlasını istemek, işi yokuşa sürme ve bâtıl bir inatlaşma olmuş olur. Halbuki, yegane hüküm ve emir, yüce Allah'ındır. Bu sebeple, O eğer dilerse yapar, dilemezse yapmaz. Çünkü O'nun fail-i muhtar oluşu, ehl-i sünnetin görüşüne göre sırf meşîet-i ilâhiyyeye; **Mu'tezile**'nin görüşüne göre de kulların maslahatına göredir. Her iki durumda da O'nun fâil oluşu, insanların istek ve taleplerine göre tahakkuk etmez. Binaenaleyh, onların isteklerine dilerse cevap verir, dilemezse vermez.

2) Kesin mu'cizeler ve yeterli, apaçık deliller ortaya çıktığı zaman, kâfirlerin mazeret ve bahane kapısı kapanır... Binaenaleyh bundan sonra, eğer Allah Teâlâ onların bu tekliflerine icabet ederse, belki de onlar ikinci, üçüncü ve dördüncü.. ilh. tekliflerde bulunacaklardı. Bu ise, delilin yerleşmemesine ve hüccetin tamamlanmamasına sebebiyet verir. Bu sebeple de, daha işin başında, bu kapıyı kapatmak ve daha önce geçmiş olan kesin mu'cize ve apaçık delille yetinmek gerekmiştir.

3) Cenâb-ı Allah, eğer onlara, istemiş oldukları zahir mu'cizeleri vermiş olsaydı; onlar da, bu mu'cizeler zuhûr edince, iman etmemiş olsalardı, o zaman onlar kökten imha azabını hak etmiş olurlardı. Halbuki Allah'ın rahmeti, onları bu belâdan korumayı iktiza etmiştir; bu sebeple onlara kendisinden bir rahmet olmak üzere, her ne kadar onlar bu rahmetin keyfiyyetini anlamıyorlarsa da, onlara talep ettikleri şeyi vermemiştir. İşte bu manadan dolayı Allah, وَلٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ *"Fakat onların çoğu bilmezler..."* buyurmuştur.

4) Yüce Allah onların, bu mu'cizeleri, bir fayda elde etmek istedikleri için değil, sırf inad ve taassuplarından dolayı, istediklerini biliyordu. Yine Allah, eğer onlara istediklerini vermiş olsaydı bile, onların yine de inanmayacaklarını biliyordu. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, bunda bir fayda olmadığını bildiği için, onlara talep ettikleri şeyi vermedi. Şu halde *"Fakat onların çoğu bilmezler"* cümlesinden maksad şudur: "Bu topluluk, bu mu'cizeyi, inad ve taassupları sebebiyle istedikleri zaman, Allah'ın onların bu isteklerini yerine getirmeyeceğini bilmiyorlar... Eğer onlar bunu biliyor ve düşünüyor olsalardı, o mu'cizeleri ondan yararlanmak amacıyla isterlerdi; o zaman da Cenâb-ı Allah onlara, istedikleri bu şeyi verirdi..." Allah en iyi bilendir.

وَمَا مِن دَآبَّةٍ فِي ٱلْأَرْضِ وَلَا طَٰٓئِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّآ أُمَمٌ أَمْثَالُكُم ۚ مَّا فَرَّطْنَا فِي ٱلْكِتَٰبِ مِن شَىْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ ﴿٣٨﴾

"Yerde yürüyen hiçbir canlı ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere, hepsi sizin gibi ümmetlerdir. Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nihayet, ancak Rablerine toplanıp getirilirler.."

(En'âm, 38).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hayvanların da Birer Ümmet Oldukları

Âyetin daha önceki kısımla münasebeti hakkında şunu deriz: Bu hususta iki izah şekli bulunmaktadır:

1) Cenâb-ı Hak önceki âyette, eğer diğer mu'cizelerin indirilmesi onların yararına olsaydı, onları izhâr edeceğini, ancak, bu mu'cizeleri izhâr etmenin, o mükellefler için bir fayda ifade etmeyeceğini, işte bu sebeple de onları izhâr etmediğini açıklamıştı. Bu cevap ancak, Allah Teâlâ'nın, kulların faydalarını gözetip buna göre onlara lûtufta bulunduğu sabit olduğu zaman tamamlanır... Bundan dolayı yüce Allah, *"Yerde yürüyen hiçbir canlı ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere, hepsi de "Allah'ın fazl-ı kereminin, alâkasının, rahmetinin ve ihsanının kendilerine ulaşması hususunda," hepsi sizin gibi ümmetlerdir"* diyerek, durumun böyle olduğunu açıklamış ve iyice anlatmıştır. Bu âdeta, müşahede olunan ve hissedilen bir şey gibidir. Allah'ın inayetinin eserleri bütün canlılara ulaştığına göre, eğer bu ezici mu'cizeleri izhâr etmek kulların yararına olsaydı, Allah onu yerine getirir, onları izhar eder; Allahu Teâlâ'nın, faydaları ve maslahatları hususunda hiçbir canlıya cimri davranmadığı açıkça malum olduğu için, bu hususta da cimri davranması imkânsız olurdu. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu mu'cizeleri izhâr etmeyeceğine delâlet eder. Zira bu mu'cizeleri izhar etmek, kulların faydalarını haleldar eder. İşte, bu âyet ile önceki âyet arasındaki ilgi ve münasebetin izahı budur. Allah en iyi bilendir.

2) Âyetin mâkabli ile münasebeti hakkında **Kadî** şöyle demiştir: Allah Teâlâ kâfirleri daha önce zikredip, onların Allah'a döndürülüp haşrolunacaklarını beyan edince, onun peşinden onların haşrolunacaklarını, *"Yerde yürüyen hiçbir canlı ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere, hepsi sizin gibi ümmetlerdir"*

sözüyle de beyân etmiştir. Ki bu âyetin maksadı, haşrolunma ve öldükten sonra dirilmenin insanlar hakkında söz konusu olduğu gibi, hayvanlar hakkında da söz konusu olduğunu beyan etmektir.

İKİNCİ MESELE

Hayvanlar, ya yeryüzünde hareket ederler, ya da havada uçarlar. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, yaratmış olduğu bütün canlılar, bu iki vasıftan hâlî değildirler. Yani onlar, ya yeryüzünde hareket ederler veya havada uçarlar. Âyet hakkında birkaç soru vardır:

Âyette Deniz Hayvanları Zikredilmiyor Sorusu

Birinci soru: Hayvanlar, meselâ denizdeki balıklar veya suda yüzüp orada yaşayan başka canlılar gibi, bu iki kısmın hükmüne dahil olmayanlar da vardır:

Cevap: Suda hareket etmeleri bakımından "dâbbe" (kımıldayan, debelenen); suda yüzmeleri bakımından da "uçan..." diye tavsif edilmeleri uzak bir ihtimal değildir. Çünkü, kuşun havada yüzmesi gibi, o da suda yüzer. Ancak ne var ki, bu hayvanları "kımıldama, debelenme..." ile tavsif etmek, dile, onları uçmakla tavsif etmekten daha yakındır...

Dâbbe Hakkında Bilgi

İkinci soru: "Kımıldanan, debelenen" (اَلدَّابَّةُ) kelimesini, yeryüzünde olmakla kayıtlamanın anlamı nedir?

Buna şu iki yönden **cevap** verilebilir:

a) Daha açık ve net olanla istidlâlde bulunmak için, Cenâb-ı Hak gökte olanı değil de, özellikle yerde olanı zikretmiştir. Çünkü, gökte olan da, her ne kadar bizim gibi mahlûk, yaratık olsalar da bu açık değildir.

b) Bu sözü zikretmekten maksat şudur: Allah'ın inâyeti, bu canlılar hakkında da söz konusu olunca, bu kesin ve kahir mu'cizeleri izhâr etmek bir fayda temin etseydi, O bunları izhâr etmekten geri durmazdı. Bu maksat ise ancak, derece bakımından insandan daha yüce olanı zikretmekle değil, ondan daha aşağıda olanı zikretmekle tamamlanır... İşte bu anlamdan dolayı, Cenâb-ı Hak, "ed-dâbbe" (kımıldayan, debelenen) kelimesini, yeryüzünde olmakla kayıtlamıştır.

Üçüncü soru: Her uçan iki kanadıyla uçtuğu halde, Cenâb-ı Hakk'ın يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ *"iki kanadıyla uçan"* demesindeki hikmet ve fayda nedir?

Cevap: Buna birkaç yönden cevap veririz:

a) Bu nitelik, Arapların tıpkı نَعْجَةٌ أُنْثَى "dişi koyun"; كَلَّمْتُهُ بِفِيَّ "Onunla, ağzımla

konuştum'' ve مَشَيْتُ إِلَيْهِ بِرِجْلَيَّ ''Ona, iki ayağımla gittim...'' tabirlerinde olduğu gibi, te'kîd için getirilmiştir.

b) Bu, bir kimsenin kölesine, çok hızlı biçimde yapmasını murad ederek, طِرْ فِي حَاجَتِي ''haydi uç, göreyim seni!'' demesi gibidir. Bu takdire göre uçmak, kanatsız olabilir. Nitekim şair **el-Hamâsî** طَارُوا إِلَيْهِ زَرَافَاتٍ وَ وُحْدَانًا *''Topluluklar halinde ve tek tek olarak ona (doğru adeta) uçtular''* demiştir.

Böylece, Cenâb-ı Hak, ''kanat'' kelimesini, söz sırf uçmayla ilgili olsun diye zikretmiştir.

c) Allah melekleri vasfederken, *''...melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan...''* (Fâtır, 1) buyurmuştur. Böylece burada da, melekler dışta kalsınlar diye, *''...iki kanadıyla uçan hiçbir kuş olmamak üzere...''* buyurulmuştur. Binaenaleyh biz, bu sözün maksadının, derece bakımından insandan daha yüce olanının zikredilmesiyle değil, daha düşük olanının zikredilmesiyle tamamlanacağını beyan ettik.

Dördüncü soru: اَلدَّابَّةُ ve اَلطَّائِرُ kelimeleri tekil olduğu halde, Cenâb-ı Hak için اَلْاُمَمُ (ümmetler) kelimesini çoğul getirmiştir.

Cevap: Hak Teâlâ'nın, *''Yerde yürüyen hiçbir canlı ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere...''* tabirleri ''istiğrak'' (kapsamlılık) manasına delâlet edip, وَمَا مِنْ دَوَابٍّ وَلاَ طَيْرٍ ''Yerde yürüyen canlılar ve kuşlar hariç olmamak üzere..'' demeye de gerek kalmayınca, hiç şüphesiz اِلاَّ اُمَمٌ kelimesi manaya hamledilmiş olur.

İnsan ve Hayvan Ümmetlerinin Benzer Tarafları

Beşinci soru: اِلاَّ اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْ *''hepsi sizin gibi ümmetlerdir''* buyruğu hakkında **Ferrâ** şöyle demiştir: ''Her çeşit canlı, başlı başına bir ümmettir. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde, لَوْلاَ اَنَّ الْكِلاَبَ اُمَّةٌ مِنَ الْاُمَمِ لَاَمَرْتُ بِقَتْلِهَا *''Şayet köpekler ümmetlerden bir ümmet olmasaydı, onların öldürülmelerini emrederdim''* (63) buyurmuş, böylece de köpeklerin bir ümmet olduğunu beyan etmiştir.

Bu sabit olunca biz deriz ki: Bu âyet-i kerime, yerde yürüyen canlılar (اَلدَّوَابّ) ile kuşların da bizler gibi olduğuna delâlet etmektedir. Âyet-i kerimede, bu benzerliğin hangi manalarda olduğu hususuna delâlet eden bir açıklama yoktur. Bundan muradın, benzerliğin bütün yönlerden olduğunun söylenmesi de mümkün değildir. Aksi halde o hayvanların, biçim, sıfat ve yaratılış bakımından bizim gibi olmaları gerekirdi ki,

(63) Ebu Dâvûd, Sayd, 1 (III/108).

bu bâtıldır. Böylece, âyet-i kerimede, bu benzerliğin hangi konular ve durumlar hakkında olduğu hususunda bir delâletin bulunmadığı ortaya çıkmış olur. Bunu açıklar mısınız?

Cevap: Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette insan ile "dâbbe" (kımıldayan, debelenen canlılar) ve kuşlar arasında bir benzerlik bulunduğuna dair vermiş olduğu hükmü tayin etme hususunda ihtilâf etmişler ve şu görüşleri ileri sürmüşlerdir:

Birinci görüş: Vahidî, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Cenâb-ı Hak, bu âyetle, "Onlar beni tanıyor, beni birliyor (tevhîd), beni tesbih ediyor ve bana hamdediyorlar..." manasını kastetmiştir. Müfessirlerden büyük bir grup bu görüşü benimseyerek, "Bu canlılar Allah'ı tanıyor, O'na hamdediyor, O'nu birliyor ve O'nu tesbih ediyorlar..." demişler ve bu görüşlerine *"Hiçbir şey hariç olmamak üzere, hepsi O'na hamd ile tesbih eder..."* (İsra, 44) âyetiyle; yine hayvanların vasıfları hakkındaki, *"Her biri duasını da, tesbihini de muhakkak bilmiştir"* (Nûr, 41) âyetini; ve keza Cenâb-ı Hakk'ın, karıncaya ve hüdhüd'e hitap etmesini delil getirmişlerdir ki, biz bu meselenin tahkîkini, bu âyetleri tefsir ederken daha geniş olarak ele alıp inceledik...

Ebu'd-Derdâ'nın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hayvanların akılları, şu dört şey müstesnâ, her şeyden uzaktır, anlayamaz: Marifetullah, (Allah'ı tanımak), rızık peşinde koşmak, erkek ve dişinin birbirini tanıması ve onlardan her birinin diğeri için hazırlanması..."

Yine, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: مَنْ قَتَلَ عُصْفُورًا عَبَثًا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَعُجُّ اِلَى اللّٰهِ يَقُولُ يَارَبِّ اِنَّ هٰذَا قَتَلَنِى عَبَثًا لَمْ يَنْتَفِعْ بِى وَلَمْ يَدَعْنِى آكُلُ مِنْ خَشَاشِ الْاَرْضِ *"Kim bir serçeyi boş yere öldürürse, o serçe Kıyamet gününde, seslenerek Allah'a gelir de şöyle der: "Ya Rabbi, bu beni boş yere öldürdü. Benden istifade etmediği gibi, yeryüzünün otlarından yememe de müsaade etmedi."* (64)

İkinci görüş: Bu âyetten "Onlar, tıpkı insanlar gibi, birbirlerine benzemeleri, birbirleriyle ünsiyet edip birbirlerini sevmeleri ve birbirlerinden doğmaları bakımından birer ümmet, birer cemaat ve mahluk olmaları hususunda sizin gibi ümmetlerdir" manası murad edilmiştir.

Ancak ne var ki, bu görüş itibariyle bir kimse şöyle sorabilir: "Âyeti bu manaya hamletmek, nazar-ı dikkate alınacak bir fayda temin etmez. Çünkü bütün canlıların bu nitelikleri taşıdığı, herkes için malum olan bir hususdur. Binaenaleyh, bunların böyle olduğunu bildirmede herhangi bir fayda yoktur.

---

(64) Benzeri ifadeler için, Darimî, Edâhî, 16 (II/84); Müsnêd, II/166, 197,210.

Üçüncü görüş: Bu ifadeden, "Onlar, Allah'ın onların işlerini tedbir edip, onları yaratması ve rızıklarını tekeffül etmesi hususunda bizim gibidirler.." manası murad edilmiştir. Bu görüş, varlığı zarurî olarak bilinen şeyleri haber verme hususunda, ikinci görüşe daha yakındır.

Dördüncü görüş: Bundan murad şudur: Allahu Teâlâ insanların halleriyle alakalı olarak ömürleri, rızıkları, ecelleri, mutlu (saîd) veya şakî (bedbaht) mi olacakları gibi hususları Kur'ân-ı Kerim'de iyice anlattığı gibi, aynı şekilde bütün canlılar hakkında da, bütün bu hususları, yine Kur'ân-ı Kerim'de anlatmıştır. Bunun delili ise O'nun, *"biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık..."* buyurmuş olmasıdır. Halbuki, bu cümlenin *"hepsi sizin gibi ümmetlerdir"* sözünün peşinden getirilmesinin faydası ancak bizim söylediğimiz hususdur.

Beşinci görüş: Cenâb-ı Hak, bu ifadesiyle, onların Kıyamet gününde haşrolunmaları ve haklarının kendilerine verilmeleri hususunda, bizim gibi olduklarını kastetmiştir. Nitekim. Hz. Peygamber (s.a.s)'in يُقْتَصُّ لِلْجَمَّاءِ مِنَ الْقَرْنَاءِ *"Kısas yapılarak boynuzludan boynuzsuzların hakkı alınır"* [65] dediği rivayet edilmiştir.

Altıncı görüş: Âyetin, daha önceki kısımla münasebeti hususunda bizim tercih ettiğimiz görüştür ki, o da şudur: Kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den kesin, açık ve net bir mu'cize getirmesini talep etmişlerdi. Böylece Cenâb-ı Hak da, yardımının insanlara ulaşması gibi, bütün canlılara da ulaşıp yetiştiğini beyan buyurmuştur. Rahmeti ve lütf-u keremi, hayvanlara dahi cimrilik yapmayacak bir dereceye ulaşmış olan bir zat, bu rahmeti ve fazl-u keremi hususunda, insanlara haydi haydi cimri davranmaz.. Böylece, Allah'ın kesin mu'cizeleri izhâr etmekten geri durması, bu mu'cizelerin izhâr edilmesinin, o soranlar için bir fayda temin etmediğine ve o mu'cizelerin, onların taleplerine uygun bir biçimde izhar edilmesinin, onlara çok büyük bir zarar isabet etmesine yol açacağına delâlet etmiştir.

Yedinci görüş: Ebu Selmân el-Hattabî'nin, **Süfyan İbn Uyeyne**'den rivayet etmiş olduğu şu hususdur: Bu âyeti okuyunca **Süfyan İbn Uyeyne** şöyle demiştir: "Yeryüzünde bulunan her insanda, hayvanlardan bir kısmına benzeyen bir yön vardır. Meselâ insanlardan kimisi, arslanın saldırması gibi saldırır; bir kısmı kurdun koşması gibi koşar; bir kısmı, köpek gibi havlar; bir kısmı, tavus kuşu gibi bezenir süslenir; bir kısmı da domuza benzer.. Çünkü bakıcısı domuza güzel bir yiyecek getirdiğinde o onu yemez; adam onun çöplüğünden ayrılır ayrılmaz, domuz kendi çöplüğünü ve pisliğini yemeye başlar.. İşte bunun gibi öyle insanlar vardır ki, elli tane hikmetli söz duyar da, onlardan bir tanesini bile bellemez, ama sen bir defa hata etsen, onu hemen kafasına kor, her mecliste onu anlatır..." Daha sonra **Süfyân,** sözüne devamla şöyle

(65) Yakın ifadeler için, Müsned, I/72; II/235,323...

demiştir: "Kardeşim, bil ki sen, ancak yırtıcı canlılar ve hayvanlarla haşir neşir olmaktasın.. Binaenaleyh, onlardan iyice sakın ve kendini koru..." İşte bu konuda söylenenlerin tamamı bundan ibarettir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Tenasühe İnananların Bu Âyete Tutunma Çabaları

"Tenasüh" (ruhların, öldükten sonra başka bir bedene geçmesi) inancını benimseyenler, insan ruhunun, eğer o saîd (mutlu), Allah'a itaatkâr ve gerçek bilgiler ve temiz huylarla muttasıf ise, insanın ölümünden sonra hükümdarların bedenlerine geçtiğini söylemektedirler. "Hatta bu durumdaki ruhlar, melekler âlemine karışır..." Ama ruhlar bedbaht (kötü), câhil ve asî iseler, o zaman da hayvanların bedenlerine geçerler... Bu ruhlar ne zaman daha şakî olup, azabı hakederlerse, daha âdî, daha şakî ve daha çok zahmet çeken canlılara geçerler.. "Tenasüh" görüşünde olanlar, görüşlerine bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Bu âyet açıkça her canlının ve kuşun, bizim gibi oiduğunu göstermektedir. Halbuki mümâselet (benzerlik) lafzı, bütün zâtî sıfatlar bakımından bir eşitliğin bulunmasını gerektirir. Ama ârizî (sonradan olma) sıfatlara gelince, bu hususlaki eşitlik, benzerlikte nazar-ı itibara alınmaz."

Sonra bu görüşte olanlar, buna ilaveten şöyle demişlerdir: "İşte bununla, bütün hayvanların ruhlarının Rablerini, kendileri için gerçekleşen saâdet ile şekâveti ve Allah Teâlâ'nın o canlılardan her cinse kendi cinslerinden bir peygamber gönderdiği sâbit olmuştur." Bunlar görüşlerine şöyle delil getirmişlerdir: "Bu âyet ile, canlıların ve kuşların birer ümmet oldukları sâbit olmuştur. Sonra Cenâb-ı Hak, *"hiçbir ümmet müstesnâ olmamak üzere, mutlaka içinde bir korkutucu (peygamber gelip) geçmiştir"* (Fâtır, 24) buyurmuştur. Bu âyet açıkça, bu canlılardan herbir tâife (cins) için, Allah'ın kendilerine gönderdiği bir peygamber olduğunu göstermektedir." Sonra onlar bu görüşlerini, Hüdhüd, Karınca kıssaları [Süleyman (a.s)'ın kıssaları] ve diğer Kur'ân kıssaları ile te'kid etmişlerdir.

Bil ki "tenâsüh" görüşünü biz, usul ilminde (Akaid'de) yer alan güzel delillerle çürüttük. Bu âyete gelince, bahsedilen bazı hususlarda insanlar ile diğer canlılar arasında benzerliğin bulunuşunun doğruluğuna dair yeterli şeyler söyledik. Binaenaleyh tenâsühcülerin ileri sürdükleri şeyleri isbat etmeye ihtiyacımız yoktur. Allah en iyi bilendir.

مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ Âyetindeki Kitab Hakkında Tefsirler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ *"Biz o kitapta, hiçbir şeyi eksik bırakmadık"* buyurmuştur. Bu ifadedeki "Kitap" ile ne kastedildiği hususunda iki görüş vardır:

1) Bundan murad, Arş'da ve mahlûkatın bütün hallerini tam ve tafsilatlı olarak kapsayan, semâda ve Arş'da bulunan **Levh-i Mahfûz**'dur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَا كَائِنٌ اِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ *"Kalem, Kıyamete kadar olacak herşeyi yazdı ve böylece kurudu"* [66] buyurmuştur.

2) Bundan murad, Kur'ân'dır. Bu görüş daha açıktır. Çünkü elif-lâm müfred ismin başına geldiğinde, daha önce geçen ve bilinen bir varlığı gösterir. Müslümanlarca, bilinen ve daha önce zikredilmiş olan kitap ise, Kur'ân-ı Kerim'dir. Binaenaleyh bu "kitap" ile, Kur'ân'ın murad edilmiş olması gerekir.

Her Türlü İlme Ait Meselelerin Kur'ân'da Yer Alıp Almaması

Bunun böyle olduğu sâbit olunca, birisi şöyle diyebilir: "Kur'ân'da, tıp ve cebir ilimleri ile, diğer birçok konuların ve ilimlerin detaylı bilgileri bulunmadığı halde ve yine âlimlerin usûl ve fürû ilmine dair mezhebleri ile delillerinin tafsilatı bulunmadığı halde, Cenâb-ı Hak niçin *"Biz o kitapta, hiçbir şeyi eksik bırakmadık"* buyurmuştur?"

Buna şu şekilde cevap verilir: Hak Teâlâ'nın bu buyruğu "bilinmesi gereken şeylerin beyân edilmiş olması" manasına has olmalıdır. Bunu şu iki şekilde izah ederiz:

a) "Tefrît" (eksik bırakma) kelimesi, olumlu veya olumsuz yönden, ancak beyân edilmesi gereken şey hususunda kullanılır. Çünkü hiç kimsenin, yapmaya ihtiyaç duymadığı şeyleri yapmamada, tefrit yaptığı veya kusurlu davrandığı söylenemez. Bu kelime ancak, kişinin yapmaya ihtiyaç duyduğu şeylerde kusurlu davrandığında kullanılır.

b) Kur'ân'ın bütün veyahut ekseri âyetleri, bu kitabın indirilişinden maksadın, dini açıklamak, Allah ile O'nun hükümlerini tanıtmak olduğuna, mutabakat, "tazammun" veyahut da "iltizam" olarak delâlet etmektedir. Bu kayıt, Kur'ân'ın tamamından anlaşıldığına göre, bu âyetteki mutlak ifade, bu mukayyed manaya hamledilir.

Kur'ân'ın bütün ilimlerin usûl ve fürûunu (prensiplerini ve tafsilatını) kapsamamasına gelince biz şöyle deriz: "Bütün usûl ilmi Kur'ân'da mevcuttur. Çünkü aslî deliller Kur'ân'da en beliğ bir şekilde zikredilmiştir. Fakat mezheblerin rivayetine ve görüşlerin tafsilatına gelince, bunların Kur'ân'da bulunmasına ihtiyaç yoktur."

Fürû ilminin detayları için de şöyle deriz: "Alimlerin bu hususta iki görüşü vardır:

Birinci görüş: Onlar şöyle derler: "Kur'ân, icmâın, haber-i vahid'in ve kıyasın

(66) Keşfu'l-Hafâ, I/332.

şeriatta bir delil olduğuna delâlet etmektedir. Binaenaleyh bu üç asıldan birinin delâlet edip ortaya koyduğu her şey (her hüküm), aslında Kur'ân'da mevcut demektir."

Vahidî (r.h), bunun böyle olduğuna şu üç misali göstermiştir:

Birinci misal: Rivayet olunduğuna göre, **İbn Mes'ud** (r.a), "Dövme yapan ile yaptıranı ve peruk yapan ile takanı kastederek, "Allah'ın kitabında lanet ettiği kimseye, ben niye lânet etmiyeyim ki..." demiştir.

Yine rivayet edildiğine göre bir kadın bütün Kur'ân'ı okumuş, sonra **Abdullah İbn Mes'ûd** (r.a)'a gelerek "Ey **İbn Ümmi Abd,** dün gece Kur'ân'ın iki kapağı arasındaki herşeyi okudum ama onda dövme yapan ile yaptırana lanet edildiğine rastlamadım" dedi. **İbn Mes'ûd** (r.a) dedi ki: "Eğer gerçekten okumuş olsaydın, onu bulurdun. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Peygamber size ne verdiyse onu alın"* (Haşr, 7) buyurmuştur. Resûlullah'ın, bize verdiği şeylerden birisi de, لَعَنَ اللّٰهُ الْوَاشِمَةَ وَالْمُسْتَوْشِمَةَ *"Allah, dövme yapan ve yaptırana lanet etti"* (67) buyurmuş olmasıdır."

Ben derim ki: "Bu manayı, Kur'ân'da, bundan daha açık bir şekilde bulmak mümkündür. Çünkü Cenâb-ı Hak Nisa sûresinde, *"(onlar) o çok inadcı bir şeytandan başkasına tapmış olmazlar. Allah ona lanet etti"* (En'âm, 117-118) buyurmuş ve şeytana lânet ettiğini bildirmiştir. Daha sonra da, şeytanın kötü fiillerini saymış ve o fiillerden biri olarak, *"Onlara muhakkak emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler"* (Nisa, 119) sözünü zikretmiştir. Bu âyetin zahiri, Allah'ın yarattığını değiştirmenin, lâneti gerektirdiğini gösterir.

İmam Şafiî'nin Mes'eleleri Kur'ân'a İrca Etmesi

İkinci misal: Bildirildiğine göre **Şafiî** (r.h), **Mescid-i Haram**'da oturup: "Bana ne sorarsanız sorun, mutlaka ona Allah'ın kitabı ile cevap veririm" demiş. Bunun üzerine bir kimse, "ihramlı birisi bir eşek arısı öldürürse, bunun hükmü nedir?" deyince, **Şafiî** (r.h), "Bu kimseye bir şey gerekmez" dedi. Adam da, "Bu, Allah'ın kitabının neresinde?" diye sordu. O, "Allah, *"Peygamber size ne verdiyse onu alın"* (Haşr, 7) buyurmuştur" der. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'e isnâd ederek O'nun, عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ مِنْ بَعْدِي *"Benim ve benden sonraki Hülefâ-i Raşidîn'in sünnetine yapışın"* (68) dediğini; daha sonra **Hz. Ömer** (r.a)'e isnad ederek, **Hz. Ömer**'in, ihramlı kimse eşek arısını öldürebilir" dediğini söylemiştir.

Vahidî: "**Şafii** bu kimseye, Kur'ân'dan, üç merhalede istinbatta bulunarak, cevap vermiştir" der.

---

(67) Müslim, Libas, 119 (III/1677).

(68) Müsned, III/424.

Ben derim ki: "Burada, bundan daha kısa şöyle bir başka yol daha vardır: Müslümanların malları aslında ma'sum (mukaddes, korunmuş)dur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"(Herkesin) kazandığı (hayır) kendi faidesine, yaptığı (şer) kendi zararınadır"* (Bakara, 286); *"O, sizden mallarınızı da istemez"* (Muhammed, 36) ve *"Birbirinizin mallarını, haram yollarla yemeyin. Ancak onun, karşılıklı rıza ile olan bir ticaret olması müstesnâ..."* (Nisa, 29) buyurmuş ve böylece ticaret yolu dışında bir yolla insanların mallarını alıp yemeyi yasaklamıştır. Binaenaleyh ticaret söz konusu olmadığı zaman, bu malların (başkasına) haram oluş aslı üzere kalması gerekir. İşte bu umumî prensipler, eşek arısını öldüren ihramlıya, herhangi bir cezanın gerekmeyeceğini gösterir. Çünkü bu umûmî prensiplere tutunmak, bunun hükmünün de aynı durumda olmasını gerektirir.

Şafiî'nin takib ettiği yol, şu dört derecede, umûmî ifadelere sarılmadır:

a) Hak Teâlâ'nın, *"Peygamber size ne verdiyse onu alın"* (Haşr, 7) âyetinin umûmî manasına tutunmaktır. Peygamber (s.a.s)'in emirlerinin içine giren şeylerden birisi de, Hulefâ-i Râşidin'e uymaktır.

b) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Benim ve benden sonraki Hulefâ-i Raşidîn'in sünnetine yapışın"* (69) hadisinin umûmî manasına tutunmaktır.

c) Hz. Ömer (r.a)'in Hulefâ-i Raşidîn'den oluşunu beyân etmeye tutunmadır.

d) Hz. Ömer'in bu meselede herhangi bir ceza gerekmediğini rivayet etmeye tutunmadır. Böylece, bizim söylediğimiz yolun daha kısa olduğu sabit olur.

Üçüncü misal: Vahidî şöyle demiştir: "**Zinâkâr Useyf** hadisinde rivayet edildiğine göre, **Useyf**'in babası Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Aramızda Allah'ın kitabı ile hükmet" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَأَقْضِيَنَّ بَيْنَكُمَا بِكِتَابِ اللَّهِ *"Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, aranızda Allah'ın kitabı ile hükmedeceğim"* (70) buyurmuş ve sonra, **Useyf**'e celde (sopa) vurulup, sürgüne gönderilmesine; zinâ yaptığı kadının ise, eğer itiraf ederse, recmedilmesine hükmetmiştir. Halbuki Kur'ân'da açık olarak, sopa ile birlikte sürgün cezası geçmemektedir. İşte bu da gösteriyor ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hükmettiği herşey Allah'ın kitabının aynısı olur."

Ben derim ki: "Bu misal doğru ve gerçektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"İnsanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatsın diye sana (kitabı indirdik)"* (Nahl, 44) buyurmuştur. Hz. Peygmaber'in beyan ettiği herşey, bu âyetin hükmüne dahildir. Böylece bu misallerle, Kur'ân-ı Kerim, icmâ'nın, haber-i vahidin ve kıyasın bir delil

(69) Müsned, III/424.

(70) Buhârî, Sulh, 5.

olduğuna delâlet edince; yine, bu üç yoldan birisiyle sabit olan her hüküm de gerçekte Kur'ân ile sabit olmuş gibi olunca, işte o zaman Cenâb-ı Hakk'ın: *"Biz o kitapta, hiçbir şeyi eksik bırakmadık"* beyanının doğru olduğu sübut bulmuş olur. İşte bu görüşün izahı budur ve bu görüş, cumhur-u fukahanın ekserisinin desteklediği görüştür.

Bir kimse şöyle diyebilir: Bu izahın neticesi şudur: Kur'ân-ı Kerim, haber-i vahid ve kıyasın bir delil olduğuna ve bu iki temel asılla sabit olan her hükmün de, gerçekte Kur'ân-ı Kerim ile sabit olmuş gibi olduğuna delâlet etmiş olsa bile biz şöyle diyoruz: *"Biz o kitabta, hiç bir şeyi eksik bırakmadık"* âyetini bu manaya hamletmek caiz değildir. Zira, *"Biz o kitabta, hiç bir şeyi eksik bırakmadık"* buyruğunun gayesi, bu kitabı ululamak, yüceltmek ve onu iyice medh-ü senâ etmektir. Binaenaleyh, bu âyeti bu manaya hamledersek, bundan, onu tazimi ifade eden bir şey elde edilmez. Bu böyledir, zira biz farzedelim ki Allah Teâlâ, "İcmâ, haber-i vahid ve kıyas ile amel ediniz" buyurmuş olsun; bu durumda âlimlerin ileri sürmüş oldukları bu mana, bu lafızdan da elde edilir. Bu az kelime ile anlatılabilecek olan bir manayı, kendisini ihtiva ettiği için, Kur'ân'ın övülmesine bir sebep kılmak mümkün değildir. Çünkü bu, daha kısa bir yoldan elde edilmesi mümkün olmadığı zaman, büyük bir medh-ü senayı gerektirir. Ama biz, kastedilen bu mananın, söylediğimiz kısa ifade ile anlatılabileceğini açıklayınca, onun Kur'ân'ın ta'zimi için zikredilmesinin mümkün olmadığını anlamış oluruz. Böylece bu âyet-i kerimenin, Kur'ân'ı yüceltmek maksadıyla zikredildiği, onların söylediği mananın ise, Kur'ân'ın yüceltilmesini ifade etmediği sabit olmuş olur. Böylece de, "bu âyeti, bu manaya hamletmek caiz değildir" demek gerekmiştir. İşte bu görüşün anlatılması hususunda söylenebilecek şeylerin tamamı bunlardan ibarettir.

İkinci görüş: Bu âyetin tefsiri hususunda bir diğer görüş de şöyle diyenlerin görüşüdür: "Kur'ân bütün hükümlerin açıklamasını ihtiva etmektedir. Bunu şöyle izah ederiz: "Berâet-i zimmet", bütün mükellefler için asıldır. Mükellefin zimmetinin meşgûl (başkalarına karşı sorumlu) olması ise, ayrı bir delilden dolayıdır. Hakkında mükellefiyet bulunmayan herşeye delil getirmek imkânsızdır. Çünkü hakkında mükellefiyet bulunmayan şeyler sınırsızdır. Sınırsız ve sonsuz olan şeyleri delillendirmek ise imkânsızdır. Delillendirmek, sınırlı-sayılı şeyler hakkında mümkündür. Mesela Allah'ın kulları üzerinde bin mükellefiyeti vardır ve bunları O, Kur'ân'da zikretmiş, Hz. Muhammed (s.a.s)'e de bu bin teklifi insanlara ulaştırmasını emretmiş ve bundan sonra da, *"Biz o kitabta hiçbirşeyi eksik bırakmadık"* buyurmuştur. Binaenaleyh bu ifade, "Allah'ın insanlar üzerinde bu bin mükellefiyetten başka bir mükellefiyeti yoktur" manasındadır. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu âyeti, *"bugün sizin dininizi kemâle erdirdim"* (Maide, 3) âyeti ve *"yaş ve kuru herşey*

istisnâsız hepsi apaçık bir kitabtadır'' (En'âm, 59) âyeti ile te'kid etmiştir." İşte bu görüştekilerin izahları bundan ibarettir. Bu konuda meseleyi detaylı olarak ele almak ancak usûl-ü fıkha uygun düşer. Allah en iyi bilendir.

Biz yine tefsire dönelim. Diyoruz ki: "Vahidî, "âyetteki, مِنْ edatının zâid olduğunu" söylemiştir. Bu Arapların مَا جَاءَ لِي مِنْ أَحَدٍ "Bana hiç kimse gelmedi" sözündeki مِنْ gibidir. Buna göre bu âyet, "Biz, Kur'ân'da açıklamadık hiçbirşey bırakmamadık" manasında olur."

Ben derim ki: "Buradaki مِنْ edatı teb'îz (kısmîlik) manasınadır. Buna göre âyetin manası: "Biz, Kur'ân'da, mükellefin muhtaç olduğu şeylerden bazısını eksik bırakmadık" şeklinde olur ki, bu "mükellefin bilmeye muhtaç olduğu hiç bir şeyi Allah bu kitabta eksik bırakmadı" manasında mübalağa ifade eder."

Hayvanların da Haşredilecekleri

ثُمَّ إِلَى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ *"Nihayet ancak Rablerine toplanıp getirilirler"* buyruğu: "Allah, Kıyamet günü bütün canlıları ve kuşları biraraya toplar" demektir. Bu husus, *"Vahşî hayvanlar biraraya toplandığı zaman..."* (Tekvir, 5) âyeti ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, يُقْتَصُّ لِلْجَمَّاءِ مِنَ الْقَرْنَاءِ *"Boynuzludan boynuzsuzun hakkı alınır"*(71) hadisi ile kuvvet bulur. Alimlerin bu hususta iki görüşü vardır:

Birinci görüş: Allah Teâlâ, bu canlıları ve kuşları, kendilerine haklarını vermek için biraraya toplar. Bu, Mu'tezile'nin görüşüdür. Çünkü hayvanlara, suçları olmadığı halde eziyet etmek ve elem vermek, ancak karşılığında birşey elde etmeleri durumunda güzel ve yerinde olur. Hayvanlara haklarını vermek vacib olunca, Hak Teâlâ onları, bu bedelleri (hakları) vermek için haşreder (biraraya toplar).

İkinci görüş: Bizim alimlerimizin görüşüdür. Bu görüşe göre, "Allah için bir şeyin vacib olduğunu söylemek imkansızdır. Aksine Allah Teâlâ, o hayvanları, sırf iradesi ve meşieti ile ve uluhiyyetinin gereği olarak haşreder." Bu görüşte olanlar, Allah'ın karşılık vermesinin vacib olduğunu söyleyenlerin görüşlerinin yanlış ve imkânsız olduğu hususunda şu delilleri getirmişlerdir:

1) Vacib, yapılmadığı zaman zemmi gerektiren şeydir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın zemmedilmeyi haketmesi imkânsızdır. Çünkü o zatı gereği kâmildir. Zatı gereği kâmil olanın, haricî bir işten dolayı zemmi haketmesi düşünülemez. Çünkü zatındaki (kemal), harici bir işin peydah olmasıyla geçersiz olmaz.

2) Allah Teâlâ, bütün sonradan olma varlıkların (mahlukatın) sahibidir. Sahib ve

(71) Yakın ifadeler için, Müsned, I/72; II/235,323...

malik olanın, herhangi bir karşılık vermeksizin, sahib olduğu mülk üzerinde tasarrufta bulunması güzel ve yerinde olur.

3) Eğer bir bedel karşılığında başkasına zarar vermek güzel olsaydı; rızası olmadan bir bedeli gerektirdiği için, bizim başka birine zarar vermemiz de güzel olmalıydı. Halbuki bu yanlıştır. Binaenaleyh Allah için bedel vermesinin vacib olduğunu söylemenin yanlış olduğu sabit olur. Allah en iyi bilendir.

Zahmet Çeken ve Kesilen Hayvanların Bedellerini Almaları Meselesi

Bunu iyice anlayınca, **Kâdî**'nin bu konuda söz konusu ettiği bazı detayları zikredelim:

1) **Kâdî** şöyle demiştir: Her canlının, kendisine isabet eden elem ve acıdan ötürü, Allah'dan bir karşılık almaya hakkı vardır. Bu karşılık ona dünyada verilmemiştir. Binaenaleyh Allah'ın, bu canlıları, kendilerine o karşılıkları tastamam ödemek için âhirette haşretmesi aklen vaciptir. Bir alacağı bulunmayan hayvanın haşredilmesi ise aklen gerekmez. Ne var ki Allah, âyette hepsini haşredeceğini haber vermiştir. Bu haşr, naklî deliller bakımından kesindir. Biz, hayvanlar içerisinde, herhangi bir karşılığı haketmemiş olanların da mutlaka bulunacağını söyledik. Zira bu hayvanlar, çoğu kez her türlü elem ve acıdan korunmuş olarak kalırlar. Sonra da Hak Teâlâ onların acı vermeksizin canını alır. Zira öldürken, bir acının mutlaka mevcut olduğu bir delil ile sâbit değildir. Bu durumda o hayvan, herhangi bir bedel haketmiş olmaz.

2) Allah Teâlâ'nın kesilmesine müsaade ettiği her hayvanın, buna mukabil hakettiği bedel, Allah tarafından verilecektir. Bu hayvanlar birkaç kısımdır:

a) Allah'ın, yenilsin diye kesilmesine müsaade ettiği hayvanlar...

b) Meselâ saldırgan yırtıcılar ve eziyet veren haşereler gibi, insanlara zarar verdiklerinden dolayı, öldürülmelerine müsaade edilen hayvanlar...

c) Hastalıklar yüzünden elem duyan hayvanlar...

d) Ağır şeyleri taşımaları ve zor işlerde çalışmaları için, Allah'ın izin verdiği hayvanlar... Fakat o hayvanlara insanlar zulmederlerse, bunun karşılığı (cezası) o zalim insana âittir.

Yine hayvanlar birbirlerine zulmettiklerinde, bu zulmün cezası, zalim olan hayvana aittir.

Buna göre şayet, "Besmele çekilerek eti yenilmeyen bir hayvan kesildiğinde, bunun bedeli (cezası) kime aittir?" denilir ise, şöyle cevap verilir: "Bu bir zulümdür, binaenaleyh bunun cezası onu kesen insana aittir. İşte bundan ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s), insanları, yeme maksadı olmaksızın hayvan kesmekten nehyetmiştir.

3) Bu bedelden maksad, o hayvanların akıllı olmaları ve o menfaati elde etmenin yolunun ancak bu kesilmeyi kabul etmeleri olduğunu bilmeleri halinde, kesilmeyi kabul etmelerinden ötürü kendilerine verilecek olan büyük menfaatlardır. İşte bu, karşılığında elem ve zarar verme güzel olan bir bedeldir.

4) **Kâdî** ve ekserî Basra Mu'tezilîlerinin görüşüne göre, bu karşılık sonludur. Bunu **Kâdî** söylemiştir. Bu, aynı zamanda müfessirlerin çoğunun görüşüdür. Çünkü onlar şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, bu karşılıkları o hayvanlara tastamam verdikten sonra, onları toprak kılar. İşte o esnada kâfir, "Keşke ben de toprak olaydım" der.

Ebu'l Kasım el-Belhî, bu karşılığın ebedî olacağını söylemiştir.

Kâdî, görüşüne şöyle istidlâl etmiştir: "İçimizden birisinin çok ağır bir işi üstlendiği halde, karşılığında devamlı olmayan bir ücret alması normaldir. Binaenaleyh başkasına elem vermenin, ücretinin devamlı olması şartına bağlı olmadığını anlıyoruz."

el-Belhî de, kendi görüşüne şu şekilde delil getirmiştir: "Bu bedelin sona erdirilmesi, ancak o hayvanın canını almak ile mümkündür. Onu öldürmek ise, bir elem verme ile olur. Bu elem de, başka bir bedeli gerektirir ve bu sonsuza kadar sürer."

Buna şöyle cevap verilir: "Öldürmenin ancak bir elem verme ile olabileceği hususu delil ile sâbit değildir." Allah en iyi bilendir.

5) Hayvanın, başka hayvanda alacağı bir karşılık olduğunda, sen bak. Eğer o zalim hayvanın, Allah'dan alacağı bir karşılık (hak) var ise, bu hakkı, zulmettiği hayvana verilir. Eğer durum böyle değil ise, bu bedelin noksan kısmını Allah tamamlar. İşte **Mu'tezile**'nin görüşüne göre, bedeller (karşılıklar, haklar, cezalar) hususundaki hükümler kısaca bundan ibarettir. Allah en iyi bilendir.

* * *

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَإِ اللَّهُ يُضْلِلْهُ وَمَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

"Âyetlerimizi yalanlayanlar karanlıklarda (kalmış) sağırlar ve dilsizlerdir. Allah kimi delerse, onu saptırır; kimi de dilerse, onu doğru yol üstünde tutar"

(En'âm, 39).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin, önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Allah Teâlâ, *"Ancak seni (can kulağı) ile dinleyenler, (senin davetine) icabet ederler. Ölülere (gelince), Allah onları diriltir"* **(En'âm, 36) âyeti ile, kâfirlerin inkârda kalblerinin imanı kabul etmeyecek derecede ölü bir noktaya vardığını beyan edince, işte bu manayı iyice ortaya koymak için, bu âyeti zikretmiştir.**

b) Hak Teâlâ, diğer canlıların da kadîm olan müdebbirin idaresi ve hakîm bir mukaddirin takdiri altında olduklarına, Allah'ın inayetinin onları da çepeçevre kuşatıp, rahmet-i ilahinin onlara da ulaştığı hususunda, *"Yerde yürüyen hiçbir canlı ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere, hepsi sizin gibi ümmetlerdir.."* (En'âm, 38) âyetini getirince, bunun peşine de, "bu delilleri yalanlayan ve bu harikulâde şeyleri inkâr edenler, aslında hiçbir sözü duymayan sağırlar, hakkı söylemeyen dilsizler, küfür karanlıklarına dalanlar ve bu delilleri düşünmekten uzak olanlardır" demek istemiştir.

İKİNCİ MESELE

Kâfirleri Sağır ve Dilsiz Diye Tavsif Etmenin Manası

Alimlerimiz bu âyete dayanarak, hidayet ve dalaletin ancak Allah'dan olduğunu söylemişlerdir ki bu şu şekilde izah edilir: Allah Teâlâ onları sağırlar, dilsizler ve karanlıklar içinde olanlar diye tavsif etmiştir. Bu, onların kör olduklarına işarettir. İşte bu, aynen Bakara süresindeki *"Onlar) sağırlar, dilsizler, körlerdir"* (Bakara, 18) âyeti gibidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Allah kimi dilerse onu saptırır; kimi de dilerse, onu doğru yol üstünde tutar"* buyurmuştur ki bu, hidayet ve dalâletin ancak Allah Teâlâ'dan olduğunu açıkça ifade etmektedir.

Mu'tezile buna karşı şu bakımlardan cevap vermiştir:

1) **Cübbâî** bu âyetin, "Allah Teâlâ o kâfirleri Kıyamet günü haşrederken, sağır ve dilsiz kılar. Onlar da Allah Teâlâ'nın, âhirette kendilerini sağır, dilsiz kılması, zulmetler içinde bırakması ve böylece cennet yolundan saptırıp, cehennemlik etmesi sebebi ile, gerçekte de böyle olurlar" manasında olduğunu söylemiştir. **Kâdî** bu görüşü şu şekilde desteklemiştir: "Allah Teâlâ, başka âyetlerde de, bu kâfirleri Kıyamet günü yüzleri üstünde sürünür vaziyette, kör, dilsiz ve sağır kılacağını ve onların, sonunda varacakları yerin cehennem olduğunu beyan etmiştir."

2) **Cübbâî** şöyle de demiştir: "Onlar muhtemelen dünyada iken de böyle olabilirler. Binaenaleyh bu onların, âyetleri yalanlamaları sebebiyle, tıpkı dünyevî faydaları elde edemeyen kör ve sağır insanlar gibi, dünya menfaatlarına ulaşamayan ve karanlıklar içinde kalmış kimseler manasında bir mecaz olur. İşte böylece Cenâb-ı

Allah, onları bu yönden onlara benzetmiş ve onların sıfatlarını, bu kimseler benzetmiştir."

3) Ka'bî, âyetteki *"sağırlar ve dilsizler"* ifadesinin, o kâfirlerin gerçekte böyle olmaları manasına değil, "hor ve hakîr kılınmaları" manasına geldiğini söylemiştir. Ka'bî, âyetteki, *"Allah kimi dilerse, onu saptırır"* ifadesinin mecazî manada olmadığını, zira her ne kadar burada söz mücmel (kapalı) bırakılmış ise de, bu hususun başka âyetlerde genişçe belirtildiğini söylemiştir. Bu âyetler şunlardır: *"Allah zalimleri saptırır"* (İbrahim, 27); *"Allah, bununla ancak fasıkları saptırır"* (Bakara, 26); *"Hidayet ermiş olanların ise, hidayetini artırır"* (Muhammed, 17); *"Allah bununla rızasına uyanlara hidayet eder"* (Maide, 16); *"Allah iman edenlere, o sâbit sözlerinde, daima sebat ihsan eder"* (İbrahim, 27) ve *"Bizim uğrumuzda cihad edenlere, elbette yollarımızı gösteririz"* (Ankebut, 69). Binaenaleyh bu âyetlerle sabit olur ki, hidayet ve dalaleti dilemek, her ne kadar tefsir etmekte olduğumuz âyette mücmel ise de, diğer âyetlerde uzunca ele alınmış ve açıklanmıştır. Binaenaleyh bu mücmel âyeti, o açık ve tafsilatlı âyetlere hamletmek gerekir.

Mu'tezile'nin Âyetteki Hidayeti Tevil Etmeleri ve Razî'nin Cevabı

Sonra Mu'tezile bu âyetin tefsirini daha geniş bir şekilde ele alarak şunları söylemiştir:

a) Âyetteki, *"Allah kimi dilerse, onu saptırır"* ifadesi, "Allah'ın o kimseye lütuf fiillerini vermemesi" manasınadır. Binaenaleyh bu kimseler, o lütuf fiillerinden mahrum bırakılınca sağır ve dilsiz gibi olurlar.

b) Bu, "Allah dilediği kimseleri, Kıyamet günü cennetin yolunu ve mükâfaatını bulmaktan saptırır. Cennete iletmeyi murad ettiği kimseyi de, sırat-ı müstakim üzere kılar ki, bu (sırat-ı müstakim), mü'minlerin cennete ulaşmak için girdikleri yoldur" manasınadır. Böylece Allah Teâlâ'nın, hidayeti sadece mü'minler için dilediği gibi, dalâleti de sadece cezaya müstehak kimseler için dilediği sâbit olur.

c) Bil ki Mu'tezile'nin kendisini zorlayarak yaptığı bütün bu izahlar, bu âyeti zâhirî manasına hamletmek aklen mümkün olmasaydı güzel ve yerinde olurdu. Fakat kesin aklî delil ile, bu sözün ancak zahirî manasına hamledilebileceği sabit olursa, böyle zorlanarak elde edilen izahlara başvurmak, cidden uzak bir iş olur. Halbuki biz bir fiilin, ancak sebepleri bulunduğu zaman meydana gelebileceğine delil getirmiş, bu sebepleri yaratanın Allah olduğunu ve sebepler bulunduğu zaman, o fiilin mutlaka meydana geleceğini açıklamıştık. İşte bu üç mukaddime küfür ve imanın Allah'tan olduğunu, O'nun yaratması, takdiri ve tekvini ile meydana geldiğini kesin olarak

söylemeyi gerektirir. Kesin ve açık akli delil ile, âyetin zahiri manasının doğru olduğu sâbit olunca, böylesi zoraki izahlara başvurmak gerçekten yanlış olur.

Hem biz bu izahları, gerek yanlışını ortaya koymak, gerekse çürütmek yönünden, *"Allah, onların kalblerini mühürlemiştir"* (Bakara, 7) âyeti ile diğer (benzeri) âyetlerin tefsirinde, hep yaptık. Binaenaleyh burada o izahları yeniden yapmaya gerek yoktur. Bu mevzuda, doğruya en yakın olan, dalâlet ve hidayetin Allah'ın meşîetine (dilemesine) bağlı olduğunu söylemektir. Fakat Mu'tezile'ye göre bunlar, Allah'a vacib olan şeyler olup istese de istemese de bunları yapması gerekir. İşin hakikatini Allah bilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Âyetlerini yalanlayanlar..."* ifadesi ile ne murad edildiği hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir: Bazıları bu "âyetler" ile, Kur'ân ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in murad edildiğini söylerken; bazı âlimler de bunun, "bütün delil ve hüccetler" manasına olduğunu söylemişlerdir. En doğru olan bu ikinci görüştür. Vallahu a'lem.

* *
*

قُلْ أَرَءَيْتَكُمْ إِنْ أَتَىٰكُمْ عَذَابُ ٱللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ ٱلسَّاعَةُ أَغَيْرَ ٱللَّهِ تَدْعُونَ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٤٠﴾
بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِن شَآءَ وَتَنسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ ﴿٤١﴾

"De ki: "Bana haber verin bakalım: Eğer size Allah'ın azabı gelir, yahud size Kıyamet gelip çatarsa, Allah'dan başkasını mı çağıracaksınız? Eğer (putlarınızın şefaatçi olduğunu söylemekte) sadık iseniz (çağırın onları bakayım!) Hayır, ancak O'nu çağırırsınız.. O da kendisine çağırdığınız herhangi bir şeyi, dilerse açar (giderir) ve siz, eş koşmakta olduğunuz şeyleri unutursunuz.."

(En'âm, 40-41).

Bil ki Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin ne kadar cahil olduklarını açıklayınca, onların niteliklerinden bir diğerinin de, kendilerine bir bela gelip başları dara düştüğünde Allah'a yalvarıp yakarmaları; O'na iltica edip O'na itaattan yüz çevirmemeleri olduğunu beyan etmiştir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Arapçada أَرَأَيْتَكُمْ Tabiri Hakkında Bilgi

Ferra şöyle demiştir: Araplar, أَرَأَيْتَ fiilini iki manada kullanırlar. Birinci kullanış, "gözün görmesi" manasındadır. Buna göre, meselâ sen bir kimseye, أَرَأَيْتَكَ dediğinde, bundan murad, "Seni gördüm mü?" manası olur. Sonra kelime tesniye ve cemî yapılır; buna göre sen meselâ, أَرَأَيْتَكُمَا – أَرَأَيْتَكُمْ "Siz ikinizi gördüm mü? -sizleri gördüm mü?" dersin. İkinci kullanış ise, "bana haber ver!" manasını kastederek, أَرَأَيْتَكَ dersin. Bu manayı murad ettiğinde, her durumda, tâ harfinin harekesini fethalı kılarak, أَرَأَيْتَكُنَّ – أَرَأَيْتَكُمْ – أَرَأَيْتَكُمَا – أَرَأَيْتَكَ "Bana haber ver. Siz ikiniz bana haber veriniz -Siz erkekler, bana haber veriniz- Siz kadınlar, bana haber veriniz.." dersin.

Sen bunu iyice anladığın zaman, biz deriz ki, Basralıların görüşü şudur: Senin, أَرَأَيْتَكَ vb. ifadesindeki kâf zamirinin i'rabta mahalli yoktur. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın أَرَأَيْتَكَ هٰذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ *"Benden şerefli kıldığın bu (adam da) kim oluyormuş, bana haber ver!"* (İsrâ, 62) ifadesidir. Yine Arapçada, أَرَأَيْتَكَ زَيْدًا مَا شَأْنُهُ "Zeyd'in durumunun nasıl olduğunu bana söyle!..." denilir. Eğer sen, bu kâf harfine i'rabta bir mahal, bir yer tanımış olursan, o zaman sen, أَرَأَيْتَ نَفْسَكَ زَيْدًا مَاشَأْنُهُ demiş olursun ki, bu yanlış bir sözdür. Binaenaleyh, bu kâf harfinin i'rabta mahalli olmadığı, aksine bunun hitab için getirilmiş bir harf olduğu sabit olur.

Ferrâ şöyle demiştir: "Eğer, bu kâf harfi te'kid olsaydı, onun tesniyesi ve cem'i tâ harfine göre yapılırdı. Nitekim,bu fiilin tesniyesi ve cem'i kâf harfi olmadığı zaman, tâ harfi üzerinde yapılır.. Cem-i muhâtap sigasında tâ harfi fethalanır ve cemî alemeti kâf üzerinde gösterilirse, bu, kâf harfinin te'kid için getirilmediğine delâlet eder.. Baksana, eğer kâf harfi düşürülse, bir topluluk hakkında أَرَأَيْتَ denilmesi doğru olmaz.. Böylece, fiildeki mânanın kâf harfine geçtiği ve kâf harfinin gerekli, lüzumlu ve kendisine ihtiyaç duyulan bir şey olduğu sabit olur.

Vahidî bu görüşe, "Bu delil, ذٰلِكَ ve أُولٰئِكَ ifadelerindeki kâf harfleriyle geçersiz olur, bozulur. Çünkü, bu kelimelerde cemî alameti, bir hitap harfi olmasına ve isim olmaktan da uzak olmasına rağmen, kâf harfi üzerinde görülmektedir" diyerek cevap vermiştir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

أَرَأَيْتَ Tabirinde Muhtelif Kıraatler

Nafi, أَرَأَيْتَكُمْ – أَرَأَيْتَ – أَفَرَأَيْتَ – أَرَأَيْتَكَ – أَفَرَأَيْتَكَ ve benzeri "kelimeleri", Kur'ân'ın tamamında hemzelerin tahfifi ile okumuştur. **Kisaî**, Kur'ân'ın tamamında, (ikinci) hemzeyi terkederek; diğer kıraat imamları ise, hemzeli olarak okumuşlardır. Hemzenin tahfifinden murad, o hemzeyi, hemze ile, kıyasî olan bir hafifletmeye göre elif arası bir şekilde okumaktır. **Kisaî**'nin okuyuş şekli güzeldir; **İsa İbn Ömer** de aynı şekilde okumuştur ki, bu kullanış şiirde de pek sık olarak

geçmektedir. Araplar hafiflik olsun diye, bu gibi yerlerde hemzeyi hazfederek konuşurlar.. Meselâ onlar, سَلْهُ "Ona sor; ondan iste" derler. Nitekim **Ahmed İbn Yahya** da hemzeyi hazfederek şöyle bir beyit nakletmiştir: وَإِنْ لَمْ أُقَاتِلْ فَالْبِسُونِي بُرْقُعًا *"Eğer ben savaşmazsam, bana (kadınlar gibi) bir başörtüsü giydirin."* O, bu sözüyle hemzenin var olduğunu kastederek, فَالْبِسُونِي demek istemiştir.. Hemzenin tahfifi ile okuyanlara gelince, bu okuyuşun sebebi, hemzenin, fiilin ayne'l-fiilinde bulunmasıdır. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Başı Darda Kalan Müşriğin Yalnız Allah'a Dua Etmesi

Âyetin mânası şudur: "Allah-u Teâlâ, Hz. Muhammed'e şöyle demiştir: "Ey Muhammed, o kâfirlere "O, Allah'ın azabı, eğer size dünyada iken gelirse veyahut da bu azap size, Kıyamet koparken gelirse, siz bu belâyı ve zararı savuşturma hususunda Allah'dan başkasına mı, yoksa Allah'a mı müracaat eder, başvurursunuz?" de.." Onların, bu belâ ve sıkıntıları savuşturma hususunda, putlarına ve tasvirlerine değil de, Allah'a müracaat edecekleri zarurî olarak bilinince, muhakkak ki Cenâb-ı Hak بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ *"Hayır, ancak O'nu çağırırsınız.."* buyurmuştur. Yani, "Sizler, bu belâ ve sıkıntının savuşturulmasını talep etmek için, ancak Allah'a başvurursunuz..." demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ *"O da, kendisine çağırdığınız herhangi bir şeyi, ...açar"* buyurmuştur. Yani, "Allah, kendisi sebebiyle duâ etmiş olduğunuz o zararı giderir ve böylece sizler, O'na şirk koştuğunuzu unutursunuz" demektir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) **İbn Abbas**: "Bu, "Onların bir fayda ve zarar veremiyeceğini bildiğiniz için putları terkeder, onlara duâ etmezsiniz" anlamındadır" demiştir.

b) **Zeccâc**, mânanın, "siz onlara dua etmeme konusunda onları adeta unutmuş gibisiniz.." şeklinde olmasının caiz olduğunu söylemiştir ki, bu aynı zamanda **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür. Çünkü **Hasan el-Basrî**, bu ifâdeye, "Onlar, unutan kimsenin yüz çevirmesi gibi, o putlardan yüz çevirirler..." mânasını vermiştir. Bunun benzeri olan bir âyet de, *"Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, onlar, bunları güzel bir hava ile akar gibi götürdükleri, (yolcular da) bununla sevindikleri zaman ona şiddetli bir fırtına gelip çatar. Her yerden kendilerine dalgalar hücum eder. Sanırlar ki, onlar çepeçevre kuşatılmışlardır!.. (İşte) onlar, Allah'ın dininde halis ve samimî kimseler olarak O'na dua ederler"* (Yunus, 22) âyetidir. Onlar o durumda putlarını hiç anmazlar.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu âyet, Allah'ın, isterse bazan duaya icabet ettiğini, bazan da icabet etmediğini gösterir.. Zira Cenâb-ı Hak, *"O da, kendisine çağırdığınız herhangi bir şeyi, dilerse giderir..."* buyurmuştur. Bir kimse şöyle diyebilir: "Allah'ın *"Bana dua*

edin, size icâbet edeyim..'' (Mü'min, 60) şeklindeki buyruğu, icâbetin (duanın) kabulüne dair kat'iyyet ifâde eder.. Binâenaleyh, bu iki âyet nasıl uzlaştırılabilir?''

Cevap: Biz şöyle deriz: Cenâb-ı Hak, ya bizim âlimlerimizin de görüşü olduğu üzere, sırf meşietinden dolayı; veyahut da **Mu'tezile**'nin görüşü olduğu üzere, kulun maslahatını gözetmesi bakımından, duaya bazan kat'i olarak icâbet eder, bazan da kat'i olarak icâbet etmez.. Bu iki durum da mevcut olunca, şüphesiz ki bu iki âyet, bu iki mânaya göre varid olmuştur.

BEŞİNCİ MESELE

Bu âyetin, netice olarak mânası şudur: Allah Teâlâ, putperestlere sanki, ''Başınıza çeşitli sıkıntı ve belâlar geldiğinde, putlarınıza ve tasvirlerinize değil de, Allah'a müracaat ettiğinize göre, o halde daha niçin kendilerine tapmakla kesinlikle hiç bir fayda elde edemiyeceğiniz putlara yöneliyorsunuz?'' demek istemiştir. Bu söz, bu mânayı, hüccet ve delil getirmenin makbul olması halinde ifâde eder. Ama, hüccet ve delil getirme makbul değil de merdûd addedilir, kabul edilmez; gerekli, vacip olan taklit olursa bu söz düşer, sakıt olur. Binâenaleyh bu âyetin, dinin aslının hüccet ve delil olduğuna delâlet eden delillerin en güçlüsü olduğu sabit olur. Allah en iyi bilendir.

* *
*

Kullar Gafletten Kurtulup Niyaz Etsinler Diye Allah'ın Belâ Vermesi

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَآ إِلَىٰٓ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَخَذْنَٰهُم بِٱلْبَأْسَآءِ وَٱلضَّرَّآءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ ﴿٤٢﴾
فَلَوْلَآ إِذْ جَآءَهُم بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا۟ وَلَٰكِن قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾

''Celalim hakkı için biz, senden evvelki ümmetlere de peygamberler gönderdik de, kendilerini çetin bir yoksulluk, çeşitli hastalıklarla yakaladık; olur ki, böylece yalvarırlar. İşte onlar, kendilerine bir azabımız gelip çattığı zaman olsun yalvarmalı değil miydiler?! Fakat yürekleri katılaşmış, şeytan da yapmakta oldukları (masiyetleri) kendilerine süsleyip püslemişti...''

(En'âm, 42-43).

Bil ki Cenâb-ı Hak, önceki âyette kâfirlerin, başlarına bir musibet geldiğinde Allah'a yöneldiklerini beyan etmiş idi. Daha sonra bu âyette de, onların, yine başlarına aynı türden çeşitli sıkıntılar geldiğinde Allah'a yönelmediklerini; aksine, O'na

yönelmeksizin küfürlerinde ısrar ederek, o küfrün üzerinde adeta donakaldıklarını beyan buyurmuştur ki, işte bu, ister ürkütücü âyetler ve mucizeler müşahede etsinler veya etmesinler, bizim, "Allah Teâlâ'nın hidâyete erdirmediği kimse hidâyete ermez.." şeklindeki görüşümüze delâlet eder. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Âyette bir "hazf" söz konusu olup, bu kelâmın takdiri, وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا اِلَى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ رُسُلاً فَخَالَفُوهُمْ فَاَخَذْنَاهُمْ "And olsun ki biz, senden önceki ümmetlere nice peygamberler gönderdik de, o ümmetler, peygamberlere karşı çıktılar; böylece de biz onları... yakaladık.." şeklindedir. Zikredilen sözden, hazfedilen bu kısım anlaşıldığı için, bu hazf yerinde ve güzel olmuştur. **Hasan el-Basrî**, âyette geçen اَلْبَاْسَاءُ kelimesinin اَلْبُؤْسُ kelimesinden alındığını, mânasının da "şiddetli fakirlik ve yoksulluk" olduğunu; اَلضَّرَّاءُ kelimesinin de "hastalıklar ve acılar" anlamına geldiğini söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ *"olur ki, böylece yalvarırlar"* buyurmuştur ki, bu, "yalvarsınlar ve yakarsınlar diye, onlara peygamberler göndererek, yoksulluğu ve hastalığı onlara musallat ettik..." demektir. "Tedarru" kelimesinin mânası, "huşû" demektir ki, "huşû" da isyân etmeyi, diretmeyi bırakarak, inkiyâd etmek demektir. Bu kelimenin aslı, "zillet" anlamına gelen اَلضَّرَاعَةُ kelimesinden alınmıştır. Nitekim ضَرَعَ الرَّجُلُ – يَضْرَعُ – ضَرَاعَةً فَهُوَ ضَارِعٌ denilir ki, "zelîl ve zayıf olmak" anlamına gelir. Buna göre bu âyetin mânası, "Allah-u Teâlâ peygamberine, kalp katılığında, canları ve malları hususunda çeşitli belâlar ve sıkıntılarla muâheze edilme derecesine ulaşmış olan topluluklara peygamberler gönderdiğini, ama onların inkıyâd ederek yalvarıp yakarmadıklarını bildirmiştir" şeklindedir. Bundan maksat ise, Hz. Peygamber'i teselli etmektir.

Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hayır, ancak O'nu çağırır (O'na dua eder)siniz"* (En'âm, 41) buyruğu, onların yalvarıp yakardıklarına delâlet etmez mi? Halbuki Allah burada, *"Onların kalpleri katılaştı da, onlar yalvarıp yakarmadılar..."* buyuruyor?" denilirse, biz deriz ki: Onlar başka topluluklardır, bunlar ise, aynı şekilde diğer başka topluluklardır. Veya biz deriz ki: "Onlar, belâ ve musîbeti gidermek maksadıyla Allah'a yalvarıp yakarmışlar, böylece bunu sırf Allah rızası için yapmamışlardır. İşte bu farktan dolayı, bir yerde olumlu, bir yerde de olumsuz mânanın bulunması güzel olmuştur.

Daha sonra gelen فَلَوْلاَ اِذْ جَاءَهُمْ بَاْسُنَا تَضَرَّعُوا *"İşte onlar, kendilerine bir azabımız gelip çattığı zaman olsun yalvarmalı değil miydiler?"* buyruğunun gayesi, onların yalvarıp yakarmadıklarını bildirmektir. Kelâmın takdiri ise, "Onlara azabımız gelip çattığı zaman yalvarıp yakarmadılar" şeklindedir. Bu âyette لَوْلاَ kelimesinin zikredilmesi, onların yalvarıp yakarmayı terketme konusunda inâdları, kalplerinin katılığı

ve onların, şeytanın süsleyip püslediği amellerini beğenmelerinden başka bir mazeretlerinin bulunmadığını ifâde eder. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE **Cübbaî**, *"olur ki, böylece yalvarırlar"* buyruğuna tutunarak şöyle demektedir: "Bu ifâde, Cenâb-ı Hakk'ın, onların yalvarıp yakarmalarını ve iman etmelerini dilediği için, onlara peygamberler gönderdiğine ve onlara yoksulluğu ve çeşitli hastalıkları musallat ettiğine delâlet eder.. Bu da, Allah Teâlâ'nın, herkesin tâatte bulunup iman etmesini dilediğini gösterir."

Cevap: لَعَلَّ kelimesi "teraccî" ve "temennî" mânası ifâde eder. Bu ise, Allah hakkında imkânsızdır. Halbuki siz bu kelimeyi, Cenâb-ı Hakk'ın böyle bir neticeyi dilediği mânasına hamlediyorsunuz.. Biz bunu şu mânaya hamlediyoruz: Allah onlara, şayet bu kelime Allah'tan başkasına ait olmuş olsaydı, o zaman kastedilecek olan bu mânaya göre muâmele etmiştir... Ama Allah'ın hükmünün ve meşietinin bir illete bağlanmasına gelince bu, delil ile sabit olan şeye göre imkânsızdır.. Sonra biz şöyle diyoruz: Eğer bu âyet, işte bu yönden sizin görüşünüze delâlet ediyorsa, bu bir başka yönden sizin görüşünüzün aksi olan görüşe de delâlet eder. Bu böyledir, zira bu âyet, onların, kalpleri katılaştığı ve şeytan onlara amellerini süsleyip tezyin ettiği için, Allah'a yalvarıp yakarmadıklarına delâlet eder.

Buna göre biz deriz ki, "Eğer bu katılık, onların fiilleri sebebiyle meydana gelmişse, onlar bu fiili meydana getirme hususunda başka bir sebebe muhtaç olmuşlardır... İşte böylece de, teselsül vaki olur. Yok eğer bu katılık, Allah'ın fiili ile meydana gelmişse, o zaman hüküm bizim verdiğimiz hükümdür. Yine farzedelim ki kâfirler, bu çirkin fiili yapmaya, onu şeytanın süslemesi sebebiyle yeltenmiş olsunlar... Ancak ne var ki biz şöyle diyoruz: Şeytan niçin bu çirkin fiilde ısrar etmiştir.. Eğer bu, başka bir şeytandan dolayı olmuşsa, bu durum, nihâyeti olmayan bir teselsül meydana getirir.. Eğer bu değerlendirmeler geçersiz olursa, mesele neticede şuraya varıp dayanır: Herkes, kalbinde meydana gelen sebeplerden dolayı, bazan hayra yönelir, bazan da şerre yönelir... Sonra, bu sebeplerin Allah'ın yaratması ile meydana geldikleri sabit olmuştur. İşte bu durumda bizim görüşümüz doğru, **Mu'tezile**'nin görüşü de tamamıyla geçersiz olur.. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Allah'ı Unutanlara Her Türlü Refahın Verilmesi

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ
بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ ﴿٤٤﴾ فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا ۚ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٥﴾

"Onun için bunlar kendilerine ne hatırlatıldı, öğüt verildiyse onları unutunca üzerlerine her şeyin kapılarını açtık, nihayet kendilerine verilen o şeyler yüzünden ferahlandıkları vakit de onları ansızın tutup yakalayıverdik ve artık o anda onlar bütün ümitlerinden mahrum kaldılar.. İşte bu suretle, zulmedenler gürûhunun ardı arkası kesildi. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır"

(En'âm, 44-45).

Bil ki, bu söz de birinci kıssanın tamamlayıcısıdır. Orada yüce Allah yalvarsınlar diye onları fakirlik ve hastalıklarla muâheze ettiğini, yakaladığını beyan buyurmuştu. Sonra da bu âyette, onlar, kendilerine hatırlatılmış olan hastalık ve yoksulluğu unuttuklarında, onlara her şeyin kapısını açarak, onları fakirlik ve yoksulluktan kurtarıp rahat, bolluk ve çeşitli nimetlere sevkedeceğini beyan buyurdu. Bundan maksat ise şudur: Allah-u Teâlâ, onlara bazan musibet ve belâları musallat kılmak suretiyle muâmele etmiş; ama onlar bundan gereken istifadeyi elde edememişlerdir. Bunun üzerine de Allah onları, bu durumun aksi olan başka bir hale geçirmiştir ki bu da, onlara her türlü hayrın kapılarını açması; onlar için sürur ve saadet vesilelerini kolaylaştırmasıdır.. Ama onlar bundan da yararlanamamışlardır. Bu tıpkı, şefkatli bir babanın, çocuğuna karşı olan şu davranışına benzer: Baba, çocuğunun iyiliği için, ona bazan sert, bazan da yumuşak davranır.. Onlar kendilerine verilen hayır ve nimetler sebebiyle sevinip, herhangi bir şükür edasında bulunmaksızın ve de herhangi bir mazeret beyanında bulunmaya, tevbe etmeye yönelmeksizin, sevinme ve şımarmadan fazla bir şey yapmadılar... İşte bu sebeple de, biz onları ansızın yakaladık...

Bil ki, فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ *"üzerlerine her şeyin kapılarını açtık..."* buyruğunun mânası, "Onlara kapalı olan bütün hayırların ve her şeyin kapılarını açtık..." demektir. حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا *"ferahlandıkları zaman"* sözünün mânası ise, "Onlar, başlarına gelen bu fakirlik ve hastalıkların, Allah'dan bir intikam almak üzere olmadığını zannedip, Allah da onlara her türlü hayırların kapılarını açınca, bunu kendilerinin hak etmiş olduklarını zannedince, işte o vakit onların kalplerinin katılaşıp

öldüğü ve artık kalplerinden hiçbir uyanıklık ve intibahın ümid edilemiyeceği ortaya çıkar.. İşte bu sebeple Allah, farkedemiyecekleri bir yönden, onların başına ansızın azâbını getirivermiştir" şeklindedir. **Hasan el-Basrî**: "Kâbe'nin Rabbi'ne yemin olsun ki, bu âyette kâfir kavimler için bir "mekr" (onların tuzaklarının cezâsı) bulunmaktadır" demiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, إِذَا رَأَيْتَ اللّٰهَ يُعْطِي عَلَى الْمَعَاصِي فَإِنَّ ذٰلِكَ اِسْتِدْرَاجٌ مِنَ اللّٰهِ تَعَالَى *"Allah'ı, günahlarına rağmen (günahkârlara) nimetler veriyor gördüğünde, bil ki bu, Allah tarafından bir "istidrâc"tır (günahında ilerlemesi için bir süre tanımadır)"*(72) buyurmuş, sonra da bu âyeti okumuştur. Ehl-i meânî şöyle demişlerdir: Onların, selâmet ve afiyet hususunda kaçırmış oldukları şeye hasretleri iyice artsın diye, onlar bolluk ve rahatlık halinde de muâheze olunmuşlardır.

"Müblis" Kelimesinin Mânası

فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ *"Artık o anda onlar, bütün ümitlerinden mahrum kaldılar"* cümlesinin mânası ise, "Onlar her türlü hayırdan ümitsizliğe düşmüşler ve mey'ûs olmuşlardır" demektir..

Ferrâ: "Müblis" ümitleri sona eren kimse demektir. İşte bundan dolayı, delili sona erdiğinde susup kalan kimseye قَدْ أَبْلَسَ denildiğini söylerken; **Zeccâc**: "Müblis"in, çok şiddetli bir üzüntü ve tehassür duyan kimse mânasına geldiğini" söylemiştir.

"İblâs" kelimesi Arapça'da şu mânalara gelir:

a) Helak edici musibetler geldiğinde, kurtulma ümidini yitirme...

b) Delilin sona ermesi, bitmesi, tükenmesi...

c) Kişinin, başına gelen belâlardan dolayı hayrete düşmesi, şaşması... Bütün bunlar ise, birbirlerine yakın mânalardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا *"İşte bu suretle, zulmedenler gürûhunun ardı arkası kesildi"* buyurmuştur.

اَلدَّابِرُ kelimesi, tıpkı çocuğun babasını takip edip onu izlemesi gibi, bir şeyin arkasından gelen, onu izleyen.. anlamına gelir. Onların en sonuncusu olduğu zaman, bir kimse hakkında, دَبَرَ فُلَانٌ الْقَوْمَ – يَدْبُرُهُمْ دَبْرًا – دُبُورًا denilir. Nitekim **Ümeyye İbn Ebî's-Salt** da şöyle demektedir: فَاسْتُؤْصِلُوا بِعَذَابٍ حَصَّ دَابِرَهُمْ فَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ صَرْفًا وَلَا انْتَصَرُوا *"Onlar köklerini kazıyan bir azab ile helâk olup gittiler... O azabı ne geri çevirebildiler, ne de onu yenebildiler..."*

(72) Müsned, IV/145.

Ebu Ubeyde, " دَابِرُ الْقَوْمِ ifadesi, topluluğun en gerisinde gelen kimse..." demiştir...

Esmâî ise: اَلدَّابِرُ kelimesi, "asl", "temel" alamına gelir. Nitekim, "Allah aslını, temelini yok etti, götürdü" anlamında olmak üzere قَطَعَ اللّٰهُ دَابِرَهُ denilir. Âyetin وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ifadesi hakkında da şu izahlar yapılmıştır:

a) Bunun mânası şudur: Allah Teâlâ, arkalarını kesip köklerini kazımasına mukabil, kendi zâtını övmüştür. Çünkü bu durum, o peygamberlere, kâfirlerin şerlerini onlardan uzaklaştırması suretiyle, büyük bir nimet yerine geçer...

b) Yüce Allah onların kalplerinin katılaştığını bilince, şöyle denilmesi gerekir: Onların hayat süreleri ne zaman artarsa, onların küfür ve günahlarının çeşidi de o nisbette artar... Böylece de onlar, bu sebeple, daha fazla cezâyı ve azâbı hak etmiş olurlar... Binâenaleyh, onların bu halde iken (yani, günahta daha fazla ileri gitmemişken) yok edilip öldürülmeleri, daha fazla cezâya müstehak olmamalarını iktizâ eder.. Binâenaleyh bu da onlara bir in'âm, ihsân yerine geçmiş olur.

c) Bu hamd ü senâ Cenâb-ı Hakk'ın onları mükellef tutup her türlü mazeret ve gerekçeleri ortadan kaldırarak, en güzel tedbir hususunda mümkün olan her türlü yollarla onları idâre etmek suretiyle Allah'ın onlara olan in'âmına, ihsanına karşılıktır.. Bu da Allah'ın, onları önce fakirlik ve hastalıklar ile yakalayıp, sonrada çeşitli nimet ve iyiliklere geçirip, onlara mühlet vererek, peygamberler göndermesi suretiyle olmuştur. Binâenaleyh onlar azgınlık ve küfre iyice dalınca, Allah Teâlâ onları yok etmiş ve yeryüzünü onların şerlerinden temizlemiştir. Böylece âyetteki *"Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır"* ifâdesi, daha önce geçen bunca nimetlere karşı bir hamd olur.

* *
*

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللّٰهُ سَمْعَكُمْ وَأَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلَىٰ قُلُوبِكُمْ مَنْ إِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ ۗ انْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ ﴿٤٦﴾

"De ki: "Bana haber verin! Eğer Allah kulağınızı ve gözlerinizi alırsa, kalplerinizin üstüne bir de mühür vurursa, Allah'dan başka onları size getirip (verecek) tanrı kimdir?" Bak, âyetlerimizi türlü türlü nasıl açıklıyoruz da onlar yine yüz çevirliyorlar"

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
İnsanın Üzerindeki İlahî Nimetler

Bil ki bu âyetin burada getirilmesinin gayesi, hür, irade sahibi ve hakîm bir yaratıcının varlığına delil olacak hususları zikretmektir. Bunun izahı şudur: İnsanın en şerefli (kıymetli) uzuvları, kulak, göz ve kalptir. Binâenaleyh kulak, duyma kuvvetinin; göz, görme kuvvetinin; kalp ise, hayat, akıl ve ilimin yeridir. Bundan dolayı, eğer bu uzuvlardan bu özellikler kaybolursa, insanın durumu bozulur, hem dinî, hem de dünyevî hususlardaki menfaatleri yok olur. Halbuki insanda bu kuvvetleri yaratmaya ve onları çeşitli âfetlerle korkulardan korumaya sadece Allah'ın kâdir olduğu zarûrî (açık ve kesin) olarak bilinmektedir. Durum böyle olunca, bu yüce nimetleri ve güzel iyilikleri veren de Allah olmuş olur. Böylece de ta'zîme, medh-ü senâya ve kulluğa sadece Allah'ın müstehak olduğunu söylemek gerekir. İşte bu da, putlara tapmanın fâsit ve yanlış bir yol olduğuna delâlet eder.

İKİNCİ MESELE

Alimler, âyetteki, *"Kalplerinizin üstüne bir de mühür vurursa"* ifâdesinin hangi mânaya geldiği hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) **İbn Abbas** (r.a), bunun: "Allah onların kalplerini mühürler de, bu sebepten dolayı hidayeti akledip düşünemezlerse..." mânasında olduğunu söylemiştir.

2) Bunun mânası şöyledir: "Allah sizin akıllarınızı giderir de, böylece deliler gibi olursanız..."

3) Bu âyetteki "hatm" (mühür vurma)dan murad, öldürmektir yani, "Allah sizin kalplerinizi öldürürse..." demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

مَنْ إِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ *"Allah'dan başka... tanrı kimdir?"* buyruğundaki مَنْ (kim) mübteda olarak mahallen merfû; (إِلٰهٌ) kelimesi onun haberi; غَيْرُ kelimesi de, "ilâh" lâfzının sıfatıdır. يَأْتِيكُمْ بِهِ "Onları size getirip (verecek)" kelimesindeki "hû" (onu, onları) zamiri, fiilin manasına râcî olup, kelamın takdiri, مَنْ إِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَأْتِيكُمْ بِمَا أَخَذَ مِنْكُمْ "Allah'ın sizden aldığı o şeyleri, size getirip verecek Allah'dan başka tanrı kimdir?" şeklindedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Rivayet olunduğuna göre, **Nafi**, بِهِ اُنْظُرْ ifadesini, "hû" zamirinin zammesi ile بِهُ اُنْظُرْ şeklinde okumuştur. Bu kıraat فَخَسَفْنَا بِهُ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ (Kasas, 81) şeklinde okuyanlara göredir. Binaenaleyh bunda ictimâ-i sakineynden dolayı vâv hazfedilmiş ve بِهُ اُنْظُرْ olmuş. Diğer kıraat imamları bunu بِهِ şeklinde okumuşlardır. Âyetteki يَصْدِفُونَ kelimesini **Hamza** ve **Kisâî**, sâd harfini işmâmlı bir zâ harfi şeklinde; diğerleri ise zahir bir sâd şeklinde okumuşlardır ki bu, "Onlar, ondan yüz çeviriyorlar" mânasında-

dır. Nitekim "Ondan yüz çevirdi" mânasında صَدَفَ عَنْهُ denilir. Âyette geçen, "âyetlerin tasrîfi"nden murad, neticeye ulaştırma hususunda, her biri bir öncekini takviye edecek bir şekilde, âyetleri çok çeşitli şekillerde getirmektir. Böylece Cenâb-ı Hak, iyice anlatma, izah etme ortaya koyma ve açıklamasından ötürü *"Ey Muhammed, onların nasıl bundan yüz çevirdiklerine bir bak!"* demiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Ka'bî şöyle demiştir: "Bu âyet, Allah'ın onlara anlayış imkanı verdiğine ve onlarda yüz çevirmeyi yaratmadığına delâlet eder. Eğer Allah Teâlâ onlardaki küfrün yaratıcısı olmuş olsaydı, bu sözün bir mânası kalmazdı." Bizim âlimlerimiz de yine bu ayette istidlâlde bulunarak şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, bu delilin ortaya konulması, iyice anlatılması, enine boyuna ele alınması ve her türlü şüphelerin ondan giderilmesi hususunu iyiden iyiye yaptığını beyân etmiştir. Sonra o kâfirler, mazeret kapısını tamamen kapatan bu iyi açıklamalara rağmen, inad, azgınlık ve küfürlerinde devam ettiler. Ki işte bu, hidayet ve dalâletin ancak Allah'ın hidayeti ve saptırması ile olduğunu gösterir. Binâenaleyh bu âyetin, bizim görüşümüzün doğruluğuna delâlet edişinin, onlarınkine delâlet edişinden daha kuvvetli olduğu sâbit olur. Allah en iyisini bilir.

* *
*

Helâk Azabı Gelince, Zarar Eden Kâfirler Olur

قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ بَغْتَةً أَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٧﴾

"De ki: "Bana haber verin: Eğer Allah'ın azabı ansızın, yahut açıktan açığa gelip çatarsa, zâlimler gürûhundan başkası helâke uğratılmış olur mu?"

(En'âm, 47).

Bil ki önceki delil, onların kulaklarını, gözlerini ve kalplerini kapıp almaya tahsis edilmiştir. Bu ise, her türlü azap hakkında umumî bir ifâdedir. Buna göre mâna: "Allah'dan başka, azap çeşitlerinden herhangi bir azabı def edecek ve hayırlardan herhangi bir hayrı yaratacak hiç kimse yoktur.. Binâenaleyh başkası değil, her türlü ibâdet çeşitleriyle mabûdun bilhak olması gerekir..." şeklinde olur.

Buna göre şayet, *"ansızın, yahut açıktan..."* buyruğundan maksad nedir? denilirse, biz deriz ki, onların başına gelen azaptan önce, o azabın onların başına geleceğine delâlet eden bir alâmet ya geçmemiş veya geçmiş olur:. Binâenaleyh,

birinci durum *"ansızın"*, ikinci durum da, *"yahut açıktan"* ifâdesiyle belirtilmiş olur. Allah birinci durumu *"ansızın"* olarak adlandırmıştır, zira Allah, o azâbı onların başına ansızın getirmiştir. İkinci durum da, *"açıktan"* diye adlandırılmıştır, çünkü bu azabın bizzat kendisi, onların başına gelmiş ve onlar onu tanımışlardır.. Öyle ki, ondan sakınmak mümkün olsaydı, ondan sakınabilirlerdi...

Hasan el-Basrî'den, onun *"ansızın, yahut açıktan"* ifâdesinin mânası, "geceleyin veya gündüzün" şeklindedir dediği rivâyet edilmiştir. **Kâdî** şöyle demektedir: Bu sözü, daha önce geçen mânaya hamletmek gerekir... Çünkü, bu azabın alâmetlerini görüp müşahede ettikleri halde, bu azap onlara geceleyin gelmiş olsaydı, bu "ansızın" diye isimlendirilemezdi. Yine, şayet bu azap onlara, onlar onun emârelerini hissetmeden gündüzün gelmiş olsaydı, bu da *"açıktan..."* diye isimlendirilemezdi. Ama biz bu ifâdeyi, daha önce yapılmış açıklamalara hamledersek, o zaman bu söz doğru ve yerinde olmuş olur.

Buna göre şayet, "Siz, azap geldiğinde onda bir ayırım olmayacağını bildiğiniz halde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"zâlimler gürûhundan başkası helâke uğratılmış olur mu?"* ifâdesinden ne murad edilmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Helâk olmak, zâhiren hem iyileri hem de kötüleri içine alsa bile, hakikatte bu helâk kötü olan zalimlere tahsis edilmiştir. Çünkü iyiler, başlarına gelen bu zarar sebebiyle, Allah katında çok yüce derecelere ve sevaplara müstehak olurlar.. Bu, her ne kadar görünürde bir belâ ise de, ancak ne var ki bu, çok büyük saâdetleri gerektirir...

Zâlimlere gelince, bunların başına belâ geldiğinde hem dünyayı, hem de âhireti kaybederler. İşte bundan dolayı, Allah Teâlâ "onları helâk olanlar" olarak vasfetmiştir. Bu, müttakî ve temiz olan mü'minin, ister belâlar, isterse nimetler içinde bulunsun, daima "saîd" (mutlu) olduğuna; kâfir olan fâsıkın da, işi nasıl yürümüş olursa olsun, durumları da nasıl farklı farklı bulunursa bulunsun, şakî (bedbaht) olduğuna bir işârettir. Allah en iyi bilendir.

* *
*

Peygamberlerin Müjdeci Ve Uyarıcı Olmaları

وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ فَمَنْ آمَنَ وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٤٨﴾
وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٤٩﴾

"Biz peygamberleri, (rahmetimizin) müjdecileri ve (azabımızın) habercileri olmaktan başka (hal ve sıfatlarla) göndermeyiz.. O halde kim iman eder ve (kendini) düzeltirse, onların üzerine hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir. Âyetlerimizi yalan sayanlar(a gelince), onlara da sapmış oldukları fısk yüzünden, azap dokunacaktır..."

(En'âm, 48-49).

Bil ki Allah-u Teâlâ, geçen âyetlerde, kâfirlerin *"O peygamberin üzerine, Rabbinden bir âyet (mucize) indirilmeli değil miydi?"* (En'âm, 37) dediklerini anlatmış, onlara daha önce geçen çeşitli cevapları vermiş ve peşisıra da bu âyeti zikretmiştir. Allah Teâlâ'nın bu âyetten maksadı şunu ortaya koymaktır: Peygamberler, (Allah'ın rahmetinin) müjdecileri ve (azabının) korkutucuları olarak gönderilmiştir. Onların, âyetler ve mucizeler indirmeye güçleri yoktur. Bu, aksine Allah'ın meşietine, emrine ve hikmetine bağlıdır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak: *"Biz peygamberleri, (rahmetimizin) müjdecileri ve (azabımızın) habercileri olmaktan başka (hal ve sıfatlarla göndermeyiz..."* buyurmuştur. Yani, "Onlar, Allah'a itaat edenlere mükâfaat olduğunu müjdeleyip, isyan edenlere de, ilahî cezânın varlığını haber veren ve korkutan kimselerdir. Kim, onların sözlerini tutar ve kalbin işi olan iman ile bedenin işi olan "ıslahı" (güzel hal ve işleri) yerine getirirse, onlar için hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olacak değillerdir."

"Âyetlerimizi yalan sayanlara (gelince), onlara da sapmış oldukları fısk yüzünden, azap dokunacaktır." Arapça'da "mess" (dokunma), arada herhangi bir şey bulunmaksızın, iki şeyin birbirine dokunması ve temas etmesi mânasına gelir. **Kâdî**: "Allah Teâlâ kâfirlerin azap olunmasını, onların fâsık olmaları şartına bağladı. Bu ise, her fasığın (günahkârın) aynı durumda olmasını gerektirir" demiştir. **Kâdî**'ya şöyle denilebilir: "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bahsedilen vaîdini, (tehdidini) Allah'ın âyetlerini yalanlayan kimselere has kılmış olması ile çelişir. İşte bu da, Allah'ın âyetlerini tekzîb etmeyen (yalanlamayan) kimseler için, bu vaîdin söz konusu olmayacağını gösterir. Yine bu, o vaîd-i ilahî'nin kâfirlerin fâsık olmaları şartına bağlanmış olmasını gerektirir. O halde siz niçin Allah'ı tanıyan, O'nun birliğini, Hz. Peygamber'in nübüvvetini ve âhiret kabul eden kimselerin fıskının (günahının), bütün bunları inkâr edenlerin fıskına denk ve eşit olduğunu söylüyorsunuz?" Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Peygamber Mülk Sahibi Değildir, Gaybı Bilmez, Melek Değildir

قُل لَّا أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ
إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ ۝

"De ki: "Size, "Benim yanımda Allah'ın hazineleri var"; demiyorum. Ben gaybı bilmem. Yine size, "Ben bir meleğim" de demiyorum. Ben, ancak bana vahyolunan şeye uyarım." De ki: "Görmeyenle gören hiç bir olur mu? Düşünmüyor musunuz"

(En'âm, 50).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki bu, *"Ona, Rabbinden bir âyet (mucize) indirilmeli değil miydi?"* (En'âm, 37) isteklerine karşı söylenilecek sözlerin devamındandır. Yani Cenâb-ı Hak, *"O kâfirlere de ki: "Ben, bir müjdeci ve bir korkutucu olarak gönderildim. Benim, Allah'a karşı kendi kendime bir hüküm verme hakkım yok"* buyurmuş ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e, kendisinde şu üç sıfatın bulunmadığını söylemesini emretmiştir:

a) Âyetteki, "Benim, yanımda Allah'ın hazineleri var" demiyorum" ifâdesinin anlattığı husus... Bil ki kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Eğer sen, Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber isen, O'ndan bize dünyanın fayda ve iyiliklerini çokça verip saadet kapılarını açmasını iste" dediler. Allah da, "Onlara de ki: "Size, Allah'ın hazinelerinin yanımda olduğunu söylemiyorum. O, mülkü dilediğine verir. O, dilediğini aziz, dilediğini zelil kılar. Bütün hayırlar, benim elimde değil, O'nun elindedir" buyurmuştur. Âyetteki "Hazâin" kelimesi, hızâne kelimesinin çoğuludur. Bu, "birşeyin içinde toplanıp biriktirildiği yer" manasındadır. خَزَنَ الشَّيْءَ birşeyi, kendisine başkasının elleri ulaşamıyacak şekilde koruma altına alıp, saklamaktır.

b) Âyetteki, *"Ben gaybı bilmem"* cümlesinin anlattığı husus... Bu, "Kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Eğer, Allah'ın bir peygamberi isen, faydalı olan şeyleri elde edip, zararlı olan şeyleri savuşturmaya hazır olalım diye, meydana gelecek fayda ve zararları bize şimdiden haber vermelisin" dediler de, Cenâb-ı Allah, "Ben gaybı bilmem. O halde benden, böyle birşeyi nasıl istersiniz" de" buyurmuştur. Netice

olarak diyebiliriz ki: "O kâfirler, birinci merhalede Hz. Peygamber (s.a.s)'den çok mal istemişler; ikinci merhalede de, gayblan (istikbâli) öğrenmek suretiyle, menfaatları elde edip, zararlı şeyleri savuşturabilmek için, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, gaypları kendilerine bildirmesini istemişlerdir.

c) Âyetteki, *"Size, "Ben bir meleğim" de demiyorum"* sözünün anlattığı hususdur... Bu, "O kâfirler, *"Bu nasıl peygamber? (Bizim gibi) yemek yiyor, çarşılarda yürüyor evleniyor ve insanların içine karışıyor"* (Furkan, 7) diyorlardı. Buna karşı Cenâb-ı Hak da, "Onlara, *"Ben bir melek değilim" de"* buyurdu.

Uluhiyyet İle Nübüvvetin Kesin Ayrılığını Belirtme Hikmeti

Bil ki âlimler, bu üç şeyin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendisinde olmadığını söylemesinin emredilişindeki hikmetin ne olduğu hususunda şu görüşleri ileri sürmüşlerdir:

Birinci Görüş: Bundan murad, Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin, Allah'a karşı olan tevazuunu, huşû ve hudû'unu, O'nun kulu olduğu itirafını izhar etmesidir. Böylece Allah'a, hristiyanların Mesih'e inandıkları gibi inanılmamış olur.

İkinci Görüş: Kâfirler topluluğu, Hz. Peygamber'den, kesin mucizeler ortaya koymasını istiyorlardı.. Bu onların, meselâ, *"Bizi, dediler, sana kattiyyen inanmayız. Ta ki bizim için şu yerden bir pınar akıtasın..."* (İsrâ, 90-93) demeleri gibidir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak âyetin sonunda, *"De ki: "Fe Sübhanellah! Ben, resûl bir beşerden başkası mıyım ki?"* (İsra, 93) buyurmuştur. Yani, "Ben risâlet ve nübüvvetten başka bir şey iddia etmiyorum. Ama sizin talep ettiğiniz şu şeylerin getirilmesi, ancak Allah'ın kudretiyle mümkün olur" demektir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu sözü söylemesinin maksadı, O'nun acziyyetini, zayıflığını ve onların kendisinden istemiş olduğu bu mucizeleri meydana getirme hususunda müstakil ve bağımsız olmadığını ortaya koymaktır.

Üçüncü görüş: Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: "Size, benim yanımda Allah'ın hazineleri var" demiyorum"* sözünün mânası, "Ben kendimin, Allah-u Teâlâ'ya mahsus olan bir kudret ile muttasıf olduğumu iddia etmiyorum; *"Ben gaybı bilmem"* cümlesinin mânası ise, "Ben kendimin, Allah Teâlâ'nın ilmiyle muttasıf olduğumu iddia etmiyorum" demektir. Bu iki ifâdenin toplamından, Hz. Peygamber'in ulûhiyyet iddia etmediği ortaya çıkar.

Daha sonra Allah, وَلاَ أَقُولُ لَكُمْ إِنِّى مَلَكٌ *"Yine size, "Ben bir meleğim" de demiyorum"* buyurmuştur. Bu böyledir, zira ulûhiyyetten sonra, derece itibariyle meleklerden daha yüce olan hiçbir şey yoktur. Binâenaleyh sözün özü şudur: Hz. Peygamber (s.a.s) sanki, "Ben ne ulûhiyyet, ne de meleklik iddiasında değilim. Ben

ancak, peygamber olduğumu iddia ediyorum.. Bu ise, beşer için meydana gelmesi imkânsız olmayan bir makamdır.. O halde daha nasıl siz, benim sözümü inkâr ve dâvâmı reddetme hususunda mutabakat sağladınız?" demiştir...

İKİNCİ MESELE
Âyette Meleklerin Nebilerden Efdal Olduğuna Delil Var mı?

Cübbaî şöyle demektedir: "Âyet, meleğin peygamberlerden daha üstün olduğuna delâlet etmektedir... Çünkü bu sözün mânası, "Ben, bulunduğum mertebeden daha üstün bir mertebe iddia etmiyorum" şeklindedir. Şayet melek, peygamberlerden daha üstün olmasaydı, böyle denilmesi uygun olmazdı.."

Kadî de şöyle demektedir: "Eğer bu nefyedilenlerden gaye, tevazûyu ortaya koymak ise, doğruya en yakın olan, bu sözün, meleğin daha efdal olduğuna delâlet etmesidir. Eğer bundan murad, meleklerin dışında, kendisinin gücünün yetmeyeceği birtakım fiillerini yapamayacağını ifâde etmek ise, o zaman bu söz meleklerin daha üstün olduğuna delâlet etmez...

ÜÇÜNCÜ MESELE
Hz. Peygamberin Yalnız Vahye Uyması

إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ *"Ben ancak, bana vahyolunan şeye uyarım.."* buyruğunun zahiri, Hz. Peygamber'in, ancak vahiy ile hareket ettiğine delâlet eder.. Ki bu da, şu iki hükme işaret eder:

Birinci Hüküm: Bu "nass", Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendiliğinden hiçbir hüküm vermediğine ve içtihad etmediğine; aksine, bütün hükümlerin vahiyden sâdır olduğuna delâlet eder. Bu husus, *"Kendi hevâsından söylemez O. O, kendisine ilkâ edilen bir vahiyden başkası değildir..."* (Necm, 3-4) âyetleriyle de kuvvet kazanır.

İkinci Hüküm: Kıyâsı kabul etmeyenler şöyle demişlerdir: İşte bu "nass" ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sadece kendisine inen vahy ile amel ettiği sabit olmuş olur. Binâenaleyh, O'nun ümmetinden hiç kimsenin, Hz. Peygamber'e inen vahiyden başkasıyla olmaması gerekir.. Zira Cenâb-ı Hak, *"O'na tâbi olun..."* (Arâf, 158) buyurmuştur. Bu ise, kıyâs ile amel etmenin caiz olmasını nefyeder.. Sonra Cenâb-ı Hak bunu, *"De ki: "Görmeyenle gören bir olur mu?"* ifâdesiyle de te'kid etmiştir. Bu böyledir, zira vahiyden başkasıyla amel etmek, kör kimsenin ameli gibi; vahiyle amel etmek ise, gören kimsenin ameli gibi olur."

Daha sonra أَفَلاَ تَتَفَكَّرُونَ *"Düşünmüyor musunuz?"* buyurulmuştur ki bundan murad, aklı olan kimsenin bu iki şey arasındaki farkı bilmesi ve bunu bilmekten gafil olmaması gerektiğine bir dikkat çekme ve tenbihtir. Allah en iyi bilendir.

* *
*

Kur'ân'la Uyarma

وَأَنذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَن يُحْشَرُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُم مِّن دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَّعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

"Rablerine toplanacaklarından korkanları sen onunla inzar et ki, onların O'ndan başka ne bir dostu, ne de bir şefâatçisi yoktur! Umulur ki, sakınırlar..."
(En'âm, 51).

Bil ki yüce Allah, peygamberleri müjdeleyici ve korkutucu olarak tavsif edince, Peygamber'ine, bu âyette, halkı uyarmasını emrederek, وَأَنذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَن يُحْشَرُوا *"Rablerine toplanacaklarından korkanları sen onunla inzâr et..."* buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE اَلْإِنْذَارُ korkulacak yeri, hususu bildirmektir. **İbn Abbas** ve **Zeccâc**, بِهِ kelimesindeki zamirin, Kur'ân'a râci olduğunu, bunun delilinin ise, bu âyetten önceki âyette yer alan, *"Ben, ancak bana vahyolunan şeye uyarım.."* (En'âm, 50) cümlesi olduğunu söylemişlerdir.

Dahhâk, وَأَنذِرْ بِهِ buyruğundaki zamirin, Allah'a raci olduğunu söylemiştir ki, birinci görüş daha uygundur. Çünkü inzâr edip korkutmak, Allah'ın zâtı ile değil, söz ile olur.

Hak Teâlâ'nın, *"Rablerine toplanacaklarından korkanları..."* sözüyle ilgili olarak şu görüşler ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Bunlar, daha önce bahisleri geçen kâfirlerdir. Bu böyledir, zira Hz. Peygamber (s.a.s), onları ahiret azabı hususunda korkutuyordu. Böylece, onların bir kısmı bu uyarmadan etkileniyor ve kalbinde çoğu kez Hz. Muhammed (s.a.s)'in söylediği şeyin hak ve gerçek olduğu düşüncesi meydana geliyordu. Böylece bu sözün kâfirlere uygun düştüğü, bunun mü'minler hakkında düşünülemeyeceği sabit olmuş olur. Çünkü mü'minler, kendilerinin Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda haşrolunacaklarını biliyorlardı... Halbuki "ilim", korku ve zannın aksidir. Bir kimse şöyle diyebilir: Mü'minlerin de bu ifâdenin hükmüne dahil olmaları imkânsız değildir. Zira onlar, haşr'e her ne kadar yakînî olarak inanmış olsalar dahi, kendisinden korkulan azâbın başlarına geleceğini yakînen bilemiyorlardı... Çünkü onlar, kendilerinden birisinin iman ve amel-i salih üzere ölmesini; aynı şekilde bu hal üzere

ölmemesini de caiz görüyorlardı.. İşte bu sebepten dolayı onların, azabın meydana gelebileceğini caiz görmeleri, bu sebeple de ondan korkmaları sebebiyle, "haşr"dan korkuyorlardı.

İkinci görüş: Bu âyetten maksad mü'minlerdir. Çünkü "haşr" ve "neşr"in, öldükten sonra dirilmenin ve Kıyametin olabileceğini ikrar ve kabul edenler onlardır. O halde, o günün azabından korkanlar da bunlardır.

Üçüncü görüş: Bu âyet herkese şamildir. Çünkü her insan ister haşr'ın olacağına kesinkes inansın, isterse bu konuda şüphesi olsun, "haşr"dan korkar. Çünkü "haşr"e inanmamak, bizzarure (ister istemez kabule mecbur edici bir şeklide) bâtıllığı malum olan hususlardan değildir. Binâenaleyh bu korku, herkes hakkında söz konusudur. Bir de, Hz. Peygamber (s.a.s) herkese peygamber olarak gönderilen ve bu vazifesini herkese tebliğ etmekle memûr olan, görevlendirilmiş bir zattır.

Bu âyetteki ifâde, "haşr"dan korkanlara tahsis edilmiştir. Zira, onların korkuları, kendilerini, Kıyamet günü için hazırlık yapmaya, azık hazırlamaya sevkedeceği için, onların bu inzârdan faydalanmaları daha mükemmel olur..

İKİNCİ MESELE

Mücessime, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabblerine toplanacaklarından.."* tabirine tutunmuştur.. Onlara göre bu tabir, Hak Teâlâ'nın bir mekân ve bir cihette bulunmasını gerektirir; çünkü, إِلَى kelimesi, "intihâ-i gaye" (mesâfenin sona erdiğini bildirmek) içindir.

Cevap: Bundan maksad, "Rablerinin, onların toplanması ve onlara hükmetmesi için yaratmış olduğu yere doğru, mekâna doğru..." mânasıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kâfirler Hakkında Âhirette Şefaatçi Yoktur

لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلاَ شَفِيعٌ *"Onların, O'ndan başka ne bir dostu, ne de bir şefâatçisi yoktur"* buyruğu hakkında **Zeccâc** şöyle demektedir: "Başında لَيْسَ bulunan bu cümle, hal olmak üzere mahallen mansûbtur. Buna göre sanki, "Onlar, her türlü dost ve şefâatçiden uzak ve mahrum olarak..." denilmek istenmiştir. Bu durumda, hâlde âmil olan kelime يَخَافُونَ lâfzıdır. Sonra, burada bir mevzû bulunmaktadır ki o da şudur: "Eğer, *"Rablerine toplanacaklarından korkanlar..."* tabiriyle kâfirler murad edilmiş olursa, o zaman ifâde açıktır. Zira, Allah katında onların hiçbir şefâatçisi bulunmamaktadır. Bu böyledir, çünkü yahudî ve hristiyanlar, *"Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz..."* (Maide, 18) diyorlardı. Halbuki Allah, onları bu konuda yalanlamıştır.. Yine Cenâb-ı Hak başka bir âyette, *"Zâlimlerin ne müşfik bir yakını, ne de dinlenebilecek bir şefâatçisi yoktur"* (Mü'min, 18) buyurmuştur. Ve yine *"Artık, şefâat edicilerin hiç bir şefâati onlara fayda vermeyecek"* (Müddessir, 48) buyurmuştur.

Eğer, bu ifâdeyle murad edilenler müslümanlar olursa, biz deriz ki: Hak Teâlâ'nın *"Onların, O'ndan başka ne bir dostu, ne de bir şefâatçisi yoktur"* buyruğu, bizim mü'minlere şefâat edileceği şeklindeki görüşümüze ters düşmez.. Çünkü, meleklerin ve peygamberlerin mü'minlere şefâat etmesi, ancak yüce Allah'ın izni ve müsaadesiyle olur.. Zira Allah, *"O'nun izni olmadıkça, nezdinde şefâat edecek kimmiş?"* (Bakara, 255) buyurmuştur. Binâenaleyh bu şefâat, Allah'ın izni ve müsadesiyle olunca, gerçekte Allah tarafından yapılmış olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ *"Umulur ki sakınırlar"* buyruğu hakkında **İbn Abbas**, bu ifâdenin mânasının, "Onların, dünyada korkmaları, küfür ve isyanlardan vazgeçmeleri için, onları korkut, inzâr et!.." şeklinde olduğunu söylemiştir. **Mu'tezile**, bu ifâdenin "Allah-u Teâlâ'nın, kâfirlerden de takvâ ve tâati dileyip istediğine delâlet ettiği.."ni söylemiştir ki, bu şekildeki istidlâller hakkında, daha önce birkaç kez bazı açıklamalarımız geçmişti...

* *
*

Allah Rızasını Dileyen Fakir Mü'minlere Hor Bakmayın

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِالْغَدَوٰةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ ۖ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِم
مِّن شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِم مِّن شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٢﴾

"Sabah akşam Rablerine, sırf O'nun "vech"ini dileyerek, duâ edenleri kovma!. Onların hesabından hiç bir şey sana, senin hesabından hiçbir şey de onlara ait değildir ki onları kovup da zalimlerden olasın..."

(En'âm, 52).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin Nüzûl Sebebi

Abdullah İbn Mesûd'un şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Kureyş'ten bir topluluk Resûlullah (s.a.s)'a uğramışlardı.. O sırada, Hz. Peygamber'in yanında, müslümanların zayıf ve fakirlerinden olan **Süheyb, Habbâb, Bilâl, Ammâr** ve başkaları bulunuyordu.. Bunun üzerine onlar, "Sen, kavminden vazgeçerek bunları

mı tercih ettin? Biz bunlara mı tâbi olacağız? Onları yanından kov... O zaman belki de, onları kovarsan biz sana uyarız.." deyince Hz. Peygamber (s.a.s): *"Ben, mü'minleri kovan bir kimse değilim"* dedi. **Kureyş**: "O halde biz geldiğimizde onları yanından kaldır; biz kalkıp gittiğimizde ise, istersen onları yanında oturt.." deyince de, Hz. Peygamber onların iman etmelerini ümid ederek: "Olur" dedi. Rivâyet olunduğuna göre **Hz. Ömer**, Hz. Peygamber'e, "Bir yapsan da, böyleçe baksak nasıl olacaklar!.." dedi... Sonra bu Kureyşliler bu hususta ısrar edip, Hz. Peygamber'e, "Bu konuda bizim için bir yazı yazsan..." dediklerinde, Hz. Peygamber, bunu yazması için, bir kâğıt ile berâber **Hz. Ali**'yi çağırtır... İşte bunun üzerine bu âyet nazil olur.. Bunun üzerine Hz. Peygamber o kâğıdı fırlatıp atar. **Hz. Ömer** de, bu sözünden dolayı özür beyân eder.. İşte bu sebeple, **Selmân** ve **Habbâb**: "Bu âyet, bizim hakkımızda nazil oldu.. Hz. Peygamber bizimle berâber oturuyor ve biz O'na, diz kapağımız diz kapağına temas edecek kadar yakın bulunuyorduk.. O, yanımızdan ayrılmak istediğinde, kalkıp gidiyordu.. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sabah akşam Rablerine ... duâ edenlerle berâber candan sabret..."* (Kehf, 28) âyeti indi.. Bundan sonra Hz. Peygamber, biz kendisinden ayrılıp gitmedikçe, o aramızdan kalkıp bizden ayrılmazdı.. اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى لَمْ يُمِتْنِى حَتَّى اَمَرَنِى اَنْ اَصْبِرَ نَفْسِى مَعَ قَوْمٍ مِنْ اُمَّتِى مَعَكُمُ الْمَحْيَا وَمَعَكُمُ الْمَمَاتُ *"Ümmetimden bir toplulukla beraber kendimin de sabretmemi bana emretmeden, beni öldürmemiş olan Allah'a hamdolsun.. Hayatım da sizlerle beraberdir, ölümüm de..."*(73) dedi.

İKİNCİ MESELE

Bu Âyeti Yanlış Anlayıp Peygamberin İsmet Vasfını Anlamayanlar

Peygamberlerin (a.s) masûmiyetini ta'n ve tenkid eden kimseler, bu âyetle birkaç yönden istidlâl etmişlerdir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s) o mü'minleri kovmuş.. Halbuki, Allah, peygamberini böyle bir fiilden yani kovmaktan nehy-etmiştir.. Binâenaleyh, bu kovma işi bir günah olmuş olur...

b) Allah Teâlâ, *"O zaman, onları kovarsın, (ama) zalimlerden olursun"* buyurmuştur. Halbuki, Hz. Peygamber'in onları kovduğu sabittir. Binâenaleyh, "O'nun zâlimlerden olduğu"nun söylenmesi gerekir.

c) Allah Teâlâ, **Hz. Nûh**'un, *"Ben iman edenleri kovucu değilim..."* (Hûd, 29) dediğini nakletmiştir. Daha sonra da, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, bütün güzel ameller hususunda, önceki peygamberlere uymasını emretmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"onlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. O halde sen de onların gittiği doğru yolu tutup ona uy..."* (En'âm, 90) buyurmuştur. İşte bu yola ittibâ etmiş olması sebebiyle, Hz. Muhammed'in onları tardetmemesi, kovmaması gerekir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber onları kovunca, bu fiil bir günah olmuş olur...

---

(73) Hadisin bir kısmı için, Ebu Davûd, İlim, 13, (III/322). *

d) Yüce Allah, bu âyeti Kehf sûresinde de zikretmiş ve buna ilâvede bulunarak, *"Dünya hayatının zinetini arzu ediyorsun da..."* (Kehf, 28) buyurmuştur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, peygamberini bir başka âyetinde, dünya hayatının zinetine iltifât etmekten nehyederek, *"Onlardan bir sınıfa, kendilerini fitneye düşürmemiz için (verdiğimiz ve) faldelendirdiğimiz (bu) dünya hayatına ait zinetlere ve debdebelere sakın iki gözünü dikme"* (Tâhâ, 131) buyurmuştur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, Peygamberi dünya zinetine iltifât etmekten nehyedip, sonra da, o âyette (Kehf, 28) Peygamberin dünya hayatının zinetini istediğini zikredince, bunun bir günah olduğu anlaşılır.

e) O fakir mü'minlerin, bu hadiseden sonra Hz. Peygamber'in yanına girdikleri her seferinde, O'nun, *"Rabbimin, beni kendileri sebebiyle azarlamış olduğu kimseler, sizlere merhaba!.."* veya bu mânaya gelen birtakım sözler söylediği nakledilmiştir ki, bu da, bir günahın bulunduğuna delâlet eder.

Bunların birinci görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz: Hz. Peygamber (s.a.s), o fakir kimseleri, kendilerini değersiz gördüğü ve onların fakirliklerinden kaçındığı için kovmamıştır.. Aksine, Kureyş'in ileri gelenlerinin gelip hazır bulunacakları vaktin dışında, onlarla oturup kalkmak için muayyen bir vakit belirlemiştir. Hz. Peygamber'in bu hareketinden maksadı, o Kureyş'in İslâm'a girmelerini temin etmek için nazik davranmaktır. Belki de Hz. Peygamber (s.a.s) (kendi kendine), *"Bu fakir müslümanlar, kendilerine takınılan bu tavır sebebiyle, gerek dünya gerekse dinî hususta önemli bir şey kaybetmezler.. Halbuki bu kâfirler, İslâm'a girme ve bu dini elde etme fırsatını kaçırabilirler... Binâenaleyh, bu tarafı tercih etmek daha münasip olur..."* diyordu.. Bu konuda söylenebilecek en son şey şudur: Bu içtihad, hatâ olarak meydana gelmiş olan bir içtihâddır. Ancak ne var ki, içtihaddaki hatâ, affedilmiştir.

Onların ikinci olarak öne sürmüş oldukları, "O'nun, o müslüman fakirleri kovması, O'nun zalimlerden olmasını gerektirir..." şeklindeki görüşlerine ise şu şekilde cevap verebiliriz: Zulüm, bir şeyin kendi mahalline konulmamasından ibarettir.. Buna göre mâna, "O fakir ve zayıf müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından büyük bir saygı görüyorlardı. Binâenaleyh, Hz. Peygamber onları o meclisten kovunca, bu bir "zulüm" olmuş olur.. Ancak ne var ki bu, vacip olanı terketme kabilinden değil, evlâ ve efdal olanı terketme kabilindendir" şeklinde olur.

Diğer görüşlerine verilecek olan cevap da aynıdır. Çünkü, biz bütün bunları evlâ, efdâl, daha mükemmel ve daha uygun olanı yapmama mânasına hamlediyoruz.. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Amir, بِالْغَدٰوةِ kelimesini vâv ve gayn harfinin dammesiyle olmak üzere بِالْغُدُوَّةِ şeklinde okumuştur ki, Kehf sûresindeki (Âyet, 28) kelime de aynen böyle okunur. Diğer kıraat imamları ise, elif ve gayn harfinin fethasıyla بِالْغَدٰوةِ şeklinde okumuşlardır. **Ebu Ali el-Farisî** şöyle demiştir: **İbn Âmir**'in dışında kalan diğer kıraat imamlarının بِالْغَدَاةِ şeklindeki okuyuşlarının izahı şöyledir: Çünkü bu kelime nekire olarak kullanılır. Binâenaleyh, bu kelimenin başına harf-i tarif getirmek suretiyle onu marife, belirli yapmak mümkündür. Ama, غُدْوَةً kelimesi (harf-i tarifsiz olarak) marifedir. Çünkü bu kelime, alem (özel isim) olarak kullanılan bir kelimedir. Bu böyle olunca, diğer marife kelimelere harf-i tarif getirmek nasıl imkânsız ise, bu kelimenin başına da harf-i tarif getirmenin imkânsız olması gerekir.. Bu kelimenin mushafta vâv ile yazılmış olması, onların görüşlerine delâlet etmez.. Baksana onlar, elifli olmasına rağmen, اَلصَّلٰوةُ kelimesini vâv harfiyle yazmışlardır. İşte burada da böyledir.

Sîbeveyh de şöyle demektedir: " غُدْوَةً ve بُكْرَةً kelimelerinden her biri, cinse alem olmuş kelimelerdir. Nitekim Araplar, اُمَّ حُبَيْنٍ kelimesini, akreb cinsine alem kabul etmişlerdir." **Sîbeveyh** sözüne devamla şöyle demektedir: "**Yunus, Ebû Amr**'ın, "Sen, marife olduğunu kastederek, لَقِيتُهُ يَوْمًا مِنَ الْاَيَّامِ غُدْوَةً اَوْ بُكْرَةً "Günlerden bir gün, sabah veya erkenden onunla karşılaştım..." dediğinde bu kelimeler tenvîn almaz..." dediğini iddiâ etmiştir. Bütün bunlar, âmmenin kıraatini takviye etmektedir."

İbn Âmir'in kıraatinin izahına gelince, **Sîbeveyh, Halîl**'in şöyle dediğini iddia etmiştir: "اَتَيْتُكَ الْيَوْمَ غُدْوَةً وَبُكْرَةً "Bugün erkenden ve sabahleyin sana geldim.." deyip de, bu iki kelimeyi "kuşluk vakti..." mânasına gelen, ضَحْوَةً kelimesi gibi kabul etmek caizdir." Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyette Geçen Duanın Namaz Manasına Gelmesi

يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ *"Sabah akşam Rablerine dua ederler.."* buyruğu hakkında şu iki açıklama yapılmıştır:

Birinci Görüş: Bu cümlenin başında geçen "duâ" يَدْعُونَ kelimesinin mânası, "namaz" olup, yani "Onlar, farz namazlarını kılmak suretiyle Rablerine ibâdet ediyorlar.." demektir. Bu namazlar, sabah ve ikindi namazlarıdır.. Bu, **İbn Abbas, Hasan el-Basrî** ve **Mücâhid**'in görüşüdür. Buradaki اَلْغَدٰوةِ ve اَلْعَشِيِّ kelimeleriyle, gündüzün iki ucunun kastedildiği de söylenmiştir. Buna göre Allah bu iki ucu, onların beş vakit namazlarını kıldıklarına dikkat çekmek için zikretmiştir.

İkinci Görüş: Bu ifâdenin başındaki "duâ" kelimesiyle "zikir" murad edilmiştir. **İbrahim**, "buradaki duânın, zikir mânasına geldiğini, âyetin mânasının ise, "onlar, Rablerini gündüzün iki ucunda zikrediyorlar" şeklinde olduğunu" söylemiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Âyette Geçen "Vech" Kelimesinin Tefsiri

Mücessime, Allah'a uzuvlar nisbet etme hususunda, *"O'nun "vech"ini dilerler"* ifâdesiyle, meselâ, *"...Rabbinin "vech"i bakî kalacaktır.."* (Rahman, 27) âyetinde olduğu gibi, bu kabîl diğer âyetlere tutunmuşlardır.

Buna şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: "O, Allah'dır, bir tekdir"* (İhlas, 1) buyruğu, tam bir tekliği (vahdâniyyet) gerektirir. Bu ise, cüz ve uzuvlardan meydana gelmiş olmaya aykırıdır. Böylece, âyetteki (En'âm, 52; Rahman, 27) lafızların tevil edilmesi kaçınılmaz olur. Bu tevîl de iki bakımdan yapılır:

a) *"O'nun "vech"ini dilerler"* buyruğunun mânası, "Onu istiyorlar..." şeklindedir. Ancak ne var ki onlar, tazîm ve saygı ifâde etmek için "vech" (yüz) kelimesini zikretmektedirler. Nitekim, bu mânada olmak üzere هٰذَا وَجْهُ الرَّأْيِ ve هٰذَا وَجْهُ الدَّلِيلِ "Bu, bu görüşün "vech"idir (en güzel izah şeklidir)" ve "bu, delilin "vech"idir (en güzel izah biçimidir)" denilmektedir.

b) Bir zâtı, bir kimseyi seven, onun yüzünü görmek ister. Binâenaleyh, yüzü görmek, sevginin ayrılmaz hususiyetlerindendir. İşte bu sebepten dolayı, "vech" (yüz) kelimesi, sevgi ve hoşnutluğu elde etmek gibi mânalardan kinâye yapılmıştır. Bu hususta açıklamaların tamamı ise, Cenâb-ı Hakk'ın, وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ *"Meşrık da Allah'ındır, mağrib de.. Onun için nereye döner, yönelirseniz Allah'ın "vech"i oradadır"* (Bakara, 115) âyetinde geçmişti.

Daha sonra yüce Allah, مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ *"Onların hesabından hiçbir şey sana, senin hesabından hiçbir şey de onlara ait değildir"* buyurmuştur. Alimler, حِسَابِهِمْ (hesaplarından..) ve عَلَيْهِمْ (onlara..) kelimelerindeki zamirlerin kimlere ait olduğu hususunda birkaç görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

Birinci Görüş: Bu zamirler, müşriklere râcidir.. Buna göre mâna şöyle olur: "Müşriklerin hesabından hiçbir şey sana, senin hesabından hiçbir şey de müşriklere ait değildir. Kullarını istediği ve dilediği biçimde yöneten, tedbir eden ancak Allah Teâlâ'dır." Bu sözden kastedilen gaye ise şudur: Belki İslâm'a girerler de, böylece küfrün cezâsından kurtulurlar ümidiyle, Hz. Peygamber, bu kâfirlerin bu teklifini kabul ediyordu.. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e, *"Onların küfürden sakınıp sakınmamaları şartını koşma... Zira, hidâyete ileten ve yöneten, tedbir-i umûr eden, ancak Hak Teâlâ'dır"* demiştir.

İkinci Görüş: (Bunun mânası şöyledir:) "Onların rızkının hesâbından hiçbir şey sana ait değil ki, onlardan bıkasın ve onları kendinden uzaklaştırasın. Yine senin rızkının hesabı da onların üstüne değildir. Onlara ve sana rızık veren ancak Allah Teâlâ'dır. Binâenaleyh onları çağır, yanına gelsinler ve onları kovma."

Bil ki bu, Nuh (a.s)'un kıssasına benzeyen bir kıssadır. Hani kavmi O'na, *"Arkana hep bayağı kimseler düşmüşken, biz sana îmân eder miyiz?"* (Şuarâ, 111) demişlerdi de, Nuh (a.s) onlara, *"Benim, onların neler yapmakta oldukları hususunda bir bilgim yok. Onların hesabı ancak Rabbime aittir. Eğer ince düşünürseniz..."* (Şuarâ, 112-113) diye cevap vermişti. Onlar, "Bayağı kimseler" ifâdesi ile, değersiz sanatlarla ve işlerle uğraşan kimseleri kastetmişlerdir. Bu âyette de böyledir. Âyetteki فَتَطْرُدَهُمْ *"O zaman onları kovarsın.."* kelimesi, nefyin (menfi cümlenin) cevabıdır ve mânası, "onların hesabından hiç bir şey sana ait değil ki onları kovasın. Senin üzerinde onların hesabı yok ki, bu hesapdan dolayı onları kovasın" şeklindedir.

Âyetteki فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ *"Zâlimlerden olursun"* cümlesinin netice olmak üzere, *"o zaman onları kovarsın"* sözü üzerine atfedilmesi caizdir. Çünkü onun zalim olması, o kimseleri kovması sebebi ile olacaktır.

"Zalimlerden olursun" ifâdesi ile ilgili iki görüş vardır:

1) Bu, "o kovma sebebi ile, kendisine zulmeden kimselerden olursun" mânasındadır.

2) Bu, "O kimselere zulmedenlerden olursun" mânasındadır. Çünkü onlar daha çok yakınlığı ve dostluğu hakettikleri için onları kovmak, onlara bir zulüm olur. Allah en iyi bilendir.

* *
*

İnsanların Bazısını Bazısı İle İmtihan

وَكَذَٰلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لِّيَقُولُوا أَهَٰؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِم مِّن بَيْنِنَا ۗ أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ ﴿٥٣﴾

"Biz onlardan kimini kimi ile, (sırf) "Allah aramızda bunlara mı lütfunu lâyık gördü!" desinler diye, işte böyle imtihan ettik. Allah şükredenleri daha iyi bilen değil mi?"

(En'âm, 53).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Allah Teâlâ bu âyette, herkesin arkadaşı ile (bir başkası ile) imtihan olunduğunu beyan buyurmuştur. Binâenaleyh bu zengin kâfir reisler, fakir sahabîlerin kendilerinden önce İslâm'a girip, imanı kabulde yarışmalarına hased ederek: "Eğer biz İslâm'a girecek olsak, o fakir sahabîlere uyduğumuzu ve onlardan daha aşağı derecede olduğumuzu kabul etmemiz gerekir" dediler. Binâenaleyh bu onlara çok ağır geliyordu. Bunun bir benzeri de, *"Bizim aramızda vahiy o (Muhammed'e) mi verildi?.."* (Kamer, 25) ve *"Eğer o bir hayır olsaydı, onlar bizi geçip ona erişemezlerdi"* (Ahkâf, 11) âyetleridir.

Fakir sahabîler o kâfirleri rahatlık, sevinç, güzellik, bolluk ve genişlik içinde görüyor ve şöyle diyorlardı: "Biz bu şiddet, darlık ve rızık azlığı içinde yüzerken, nasıl onlar için bu durumlar oluyor?"

İşte bunun üzerine Cenâb-ı Allah, وَكَذٰلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ *"Biz onlardan kimini kimi ile... işte böyle imtihan ettik"* buyurmuştur. Böylece iki gruptan biri, diğerini, dinî makam itibariyle kendinden ileri; öbür fırka ise, evvelkisini dünyevî makam itibariyle kendinden ileri görüyor ve böylece onlar, "Allah'ın bize üstün kıldığı bu mudur?" diyorlardı.. Ama, işin aslını bilenler ise, Allah Teâlâ'nın yaptığı her şeyin, hak, doğru, hikmetli ve gerçek olduğunu; bu hususta O'na itiraz edilemeyeceğini bilirler.

Bunlar bu hükmü, ya mâlikiyyet[74] hükmüne göre verirler ki, bu bizim âlimlerimizin görüşüdür; veyahut da, maslahat bakımından bunun böyle olduğunu kabul ederler ki, bu da **Mu'tezile**'nin görüşüne göredir. Böylece onlar, musibetler geldiği zaman sabreden, nimetler ve ihsanlar vaktinde de şükreden kimseler olurlar... İşte bunlar, Hak Teâlâ'nın haklarında, *"Allah, şükredenleri daha iyi bilen değil midir?"* buyurduğu kimselerdir.

İKİNCİ MESELE

İnsanın Fiillerini Allah'ın Yaratması Konusu

Alimlerimiz bu âyetle, fiillerin yaratılması meselesinde, şu iki bakımdan istidlâl etmişlerdir:

a) Hak Teâlâ'nın, *"Biz onlardan kimini kimi ile... işte böyle imtihan ettik"* buyruğu, o imtihan edilmenin, Allah tarafından olduğu hususunda açık bir ifâdedir. Halbuki bu imtihandan murad, onların, Allah Teâlâ'nın o fakirleri din konusunda önder kılması hususunda O'na itiraz etmeden başka bir şey değildir. Halbuki, Allah'a itiraz etmek küfürdür. Bu da, Allah Teâlâ'nın küfrün yaratıcısı olduğuna delâlet eder.

---

(74) Âlemde tek mülk sahibi Allah'dır. Mülk sahibi de, mülkünü dilediği gibi işletir. İnsan hakkında da Allah, malikiyyet vasfı ile dilediği şekilde tasarruf ta bulunur (ç).

b) Cenâb-ı Allah, onların *"Allah, aramızda bunları mı lütfuna lâyık gördü?"* dediklerini nakletmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah onlara lütfetti"* ifâdesinden murad, O'nun onlara, kendisine iman etmelerini ve Resûlüne tâbi olmalarını lutfetmesidir. İşte bu da, bütün bunların Allah tarafından olduğuna delâlet etmektedir. Zira, bu imanı yaratan, kul olsaydı, ona bu imanı lutfeden Allah olamazdı.. Aksine kulun kendisi, bu imanı kendisine lutfetmiş olurdu.. Binâenaleyh bu âyet, işte bu iki bakımdan, bu meselede bizim görüşümüzün delili olmuş olur.

Cübbâî buna şu şekilde cevap vermiştir: "Teklifte imtihan etmek, sıkıntılara katlanmayı gerektiren bir şeydir... (Buna göre âyetin mânası şöyle olur): "Biz bunu ancak, "Bunlar mı?" desinler diye yaptık." Yani, "Onların bir kısmı diğer bir kısmına, inkâr mahiyetinde değil, bir soru olarak, "Allah aramızda, bunları mı iman lütfuna lâyık gördü?" demeleri için..." demektir.."

Kâ'bî de, bizim bu görüşe karşı şöyle diyerek cevap vermiştir: "Onlar sabretsinler veya şükretsinler diye, *"Biz onlardan kimini kimi ile... işte böyle imtihan ettik"* ... Böylece onların işlerinin neticesi, *"Allah aramızda bunlara mı lütfunu layık gördü?"* demeleri olmuştur... Bu tıpkı, *"Bunun üzerine Firavun'un adamları onu yitik olarak aldılar ki o, neticede kendileri için bir düşman ve bir tasa olsun..."* (Kasas, 8) âyeti gibidir..

Bu her iki izaha da şu şekilde cevap verebiliriz: Bu, delil bulunmaksızın, âyetin zahirini terketmektir. Özellikle de aklî delil, âyetin zahirinin doğruluğuna delâlet etmektedir.. Bu böyledir, zira bu halleri görüp müşahede etmek gurur ve kibri gerektirip, gurur ve kibir ise, âsî olmayı ve küfürde ısrar etmeyi icap ettirince; bütün bunları gerektiren, icap ettiren de mûcip, gerektirici olunca... işte o zaman ilzâm gerekmiş olur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
İnsanların Birbiriyle İmtihan Edilmesinin Keyfiyeti

Onların birbirleriyle imtihan edilmiş olmalarının keyfiyyeti hakkında şu izahlar yapılmıştır:

a) Zenginlik ve fakirlik, **Nuh** (a.s) kıssasında da bahsettiğimiz gibi, bu imtihanın meydana gelmesine sebep olmuşlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, **Salih** (a.s)'in kavminin kıssasıyla alâkalı olarak, *"o kibirlenen kimseler, kendilerince hor görülenlere: "Biz, doğrusu o sizin iman ettiğinizi inkâr ederek kâfir olanlarız" dedi.."* (Âraf, 76) buyurmuştur.

b) Soylu olanın, daha aşağı makamda olanla imtihan edilmesi...

c) Zekî olan kimsenin aptal kimse ile imtihan edilmesi..

Netice olarak diyebiliriz ki, kemâl sıfatları farklı farklıdır.. Bunların hepsi, tek bir

insanda asla bir araya gelmezler.. Aksine bunlar, mahlûklara taksim edilmiştir. Kemâl sıfatları, zâtları gereği sevilirler; binâenaleyh herkes, Allah'ın kendisine vermiş olduğu kemal sıfatlarından dolayı başkasına hased eder..

Ama, kazâ ve kader hususunda Allah'ın sırrını iyice kavrayan kimseler ise, kendisinin kısmetine razı olur, başkalarına sataşmaktan geri durur ve dünya ve âhirette güzelce yaşar... Allah en iyi bilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hişâm İbnu'l-Hakem şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, cüz'iyyâtı ancak, onlar meydana gelirken bilir..." demiş ve o, bu âyetle istidlâl etmiştir. Çünkü ona göre, *"fitne..."* (iftinân) kelimesi, denemek ve imtihan etmek demektir. Bu ise, ancak bilgi elde etmek için doğru olur.. Bunun cevabı defalarca geçmiştir...

* *
*

وَإِذَا جَآءَكَ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِـَٔايَـٰتِنَا فَقُلْ سَلَـٰمٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَىٰ نَفْسِهِ ٱلرَّحْمَةَ أَنَّهُۥ
مَنْ عَمِلَ مِنكُمْ سُوٓءًۢا بِجَهَـٰلَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنۢ بَعْدِهِۦ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُۥ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥٤﴾

"Âyetlerimize iman edenler sana geldikleri zaman de ki: "Selam sizlere.. Rabbiniz kendi üzerine (şu) rahmeti yazdı: İçinizden kim bilmeyerek bir fenâlık yapıp da sonra arkasından tevbe etmiş ve durumunu düzeltmiş ise, şüphesiz ki O, çok mağfiret eden, çok merhametli olandır"

(En'âm, 54).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

وَإِذَا جَآءَكَ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ Âyetinin Nüzûl Sebebi

Alimler, وَإِذَا جَآءَكَ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِـَٔايَـٰتِنَا *"Âyetlerimize iman edenler sana geldikleri zaman..."* buyruğu hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bazı âlimler bu ifâdenin, sıfatı böyle olan herkes hakkında mutlak bir ifâde olduğunu söylerlerken, diğer bazıları da, aksine bunun, müşriklerin Hz. Peygamber (s.a.s)'den, kendisini kovup uzaklaştırmasını istediği "Ehl-i Suffe" hakkında nazil olduğunu, işte böylece de, Allah'ın onlara bu şekilde ikrâmda bulunduğunu söylemişlerdir.. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, ilk önce

onları kovmaktan nehyetmiş, sonra da O'na, onlara bu şekilde izzet ve ikrâmda bulunmasını emir buyurmuştur. **İkrime** şöyle demektedir: "Hz. Peygamber (s.a.s), onları gördüğü zaman, önce onlara selâm vererek şöyle derdi: اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى جَعَلَ فِى اُمَّتِى مَنْ اَمَرَنِى اَنْ اَبْدَاَهُ بِالسَّلَامِ *"Ümmetim içinde, bana, kendilerine önce selâm vermemi emrettiği kimseleri yaratan Allah'a hamdolsun.."*

İbn Abbas (r.a)'dan da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "**Hz. Ömer**, sözünden dolayı özür beyan edip, bundan ötürü affını dileyerek Hz. Peygamber'e, "Bununla sadece hayır ve iyilik dilemiştim..." dediğinde, işte bu âyet nâzil oldu.."

Bazı âlimler de şöyle demektedirler: Aksine bu âyet, öne günahlar işleyip, sonra da Allah'ın Resûlüne gelerek pişmanlık ve üzüntülerini izhâr eden bir topluluk hakkında nâzil olmuştur.. İşte, bu âyet bu kimseler hakkında nâzil olmuştur..

Bu görüşlerden doğruya en yakın olanı, âyetin umûmî mânasına hamledilmesidir.. Buna göre, Allah'a iman eden herkes, buradaki şereflendirmenin hükmüne dahil olur...

En'âm Sûresi Toptan İndiği Halde Onun Âyetleri Hakkında Nüzul Sebepleri Nasıl İzah Edilir?

Burada benim bir müşkilim vardır ki, o da şudur: Alimler, bu sûrenin bir defada nâzil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Durum böyle olunca, daha nasıl, bu sûrenin âyetlerinden her biri hakkında, "Bu âyetin sebeb-i nüzûlü, bizatihi falanca şeydir..." denilebilir?(75)

İKİNCİ MESELE

"Allah'ın Âyetleri" Hakkında Bazı Açıklamalar

"Âyetlerimize iman edenler sana geldikleri zaman..." buyruğu, yüce ve âlî birtakım sırlar ihtiva etmektedir. Çünkü, Allah'ın dışında kalan her şey, Allah'ın varlığının O'nun celâl, kerem ve kibriyâ (azamet) sıfatlarıyla, O'nun vahdâniyyetinin delilleridir.

Allah'ın dışındaki varlıklar, nihâyetsizdir.. Nihâyeti olmayan şeye ise, aklın ayrıntılı ve mükemmel bir biçimde vakıf olması imkânsızdır. Mümkün olan, ancak aklın, âyetlerin ve delillerin bir kısmına muttali olup, o delillerin bilgisi vasıtasıyla Allah'ı bilmeye yönelmesi, sonra da geriye kalanlara icmalî (toplu) şekilde iman etmesidir.. Daha sonra bu kimse, hayatı boyunca, bu ıssız çölde seyahat eden ve bu ümman içinde yüzen kimse gibi olur.. Bunun bir sınırı olmayınca, tıpkı bunun gibi, kulun o âyetlerin ve delillerin basamaklarında terakkî edip yükselmesinin de sınırı yoktur..

---

(75) Râzi merhumun buna cevap vermesi beklenir idi. Fakat anlaşılan o cevap vermemiş, sadece müşkilini ifade etmekle yetinmiştir (ç).

Bu, tafsilatı anlatılamıyan genel ve özlü bir giriştir... Sonra kul, bu sıfatlarla muttasıf olduğunda, o vakit Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onlara *"selam sizlere"* demesini emreder.. Böylece selam verme işi, kurtuluşun meydana geldiğinin; Hak Teâlâ'nın *"Rabbiniz kendi üzerine (şu) rahmeti yazdı..."* buyruğu, o emin oluşun peşinden, O'nun rahmetinin tahakkuk ettiğinin müjdeleri olmuş olur..

"Selam ve selâmet, kurtuluş, emin olmak" ifâdesine gelince, bu zulmetler âleminin denizinden, maddî âlemler merkezinden, belâlar ve muhâlefetler, karşı gelmeler kaynağından, tağyir ve tebdiller yerinden kurtulup emin olmak anlamına gelir.. Kerâmetler (ikramlar) ise, salih-bâkî amellere, mahzâ mukaddes ve yüce olan şeylere, nûrlar âleminin dünyasına ulaşmak ve celal duvarlarının basamaklarına yükselmekle olur..

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Selamün Aleyküm" Tabirinin Açıklanması

Zeccâc, Müberred'den şunu nakletmiştir: اَلسَّلَامَةُ kelimesi Arapça'da şu dört manaya gelir:

a) Dua manasına.. سَلِمْتُ سَلَامًا tabiri bu manayadır..

b) Kelime, Allah'ın isimlerinden bir isimdir. اَلْإِسْلَامُ kelimesinde olduğu gibi...

c) Büyük bir ağacın adı olmak.. Öyle zannediyorum ki bu ağaç, bu adı afetlerden emin olduğu için almıştır..

d) Çok sert bir taşın adı.. Bu taş da, bu adı yumuşaklıktan emin olduğu için almıştır..."

Sonra **Zeccâc** şunu söylemiştir: " سَلَامٌ عَلَيْكُمْ *"Selam sizlere"* buyruğundaki *"Selam"* kelimesinin şu iki manaya gelmesi muhtemeldir:

1) Bunun, اَلسَّرَاحُ ve اَلتَّسْرِيحُ (salıvermek, bırakmak) masdarlarında olduğu gibi, سَلَّمْتُ تَسْلِيمًا – سَلَامًا bir masdar olmasıdır. Buna göre, سَلَّمْتُ عَلَيْهِ سَلَامًا ifadesinin manası, "Ona, dini ve canı hakkında, bela ve musibetlerden emin olması için dua ettim..." şeklindedir. Buna göre "selâm", "teslim" (emin kılmak, sâlim kılmak) manasındadır.

2) "Selam" kelimesi, اَلسَّلَامَةُ kelimesinin çoğuludur. Buna göre senin, اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ sözünün manası, اَلسَّلَامَةُ عَلَيْكُمْ "Esenlik sizin üzerinize olsun" şeklindedir..."

Ebu Bekr İbnu'l-Enbari şöyle demektedir: "Bir topluluk, اَلسَّلَامُ kelimesinin "Allah"ı ifade ettiğini söylemişlerdir. Buna göre اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ tabirinin manası, "Allah sizi hep korur gözetir; korusun gözetsin" manasında olmak üzere اَللّٰهُ عَلَيْكُمْ "Allah üzerinizdedir" demektir. Bu görüş, "selam" lafzı, فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ buyruğunda nekire olarak getirildiği için, bu âyet hakkında söylenilmesi uzak olan bir görüştür. Ama bu kelime اَلسَّلَامُ şeklinde gelseydi, o zaman bu izah doğru olurdu...

Ben derim ki سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ifâdesi hakkında, ben doyurucu ve mükemmel bölümler yazmıştım.. Ayrıca bu hususu, Tevbe sûresinde de açıklamıştım.. Bunu açıklamanın yeri burası değildir... Bu meselenin ele alındığı yere geldiğim zaman, bu konu daha mükemmel olacaktır.. Allah en iyi bilendir.

Merhametin Allah'a Vacip Olmasının İzahı

كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ *"Rabbiniz kendi üzerine (şu) rahmeti yazdı"* buyruğu hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Arapların كُتِبَ كَذَا عَلَى فُلَانٍ "Falancanın üzerine yazıldı, farz kılındı" tabiri, vâcip kılmayı ifâde eder. عَلَى harf -i cerri de aynı mânayı ifâde eder. Binâenaleyh, bu ikisinin toplamı, vacip kılmada çok ileri bir dereceyi gösterir. Binâenaleyh bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, vücûbiyyet üzere, kullarına merhametli ve onlara merhametli olmasını gerektirir.

Alimler, bu vücûbiyyetin sebebi hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bizim âlimlerimiz, "Allah'ın kulları hakkında dilediği ve istediği biçimde tasarrufta bulunma yetkisi vardır.. Ancak ne var ki O, bir lütuf ve kerem olsun diye, merhamet etmeyi kendisine vacip kılmıştır" demişlerdir.

Mu'tezile ise şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak, kötü olan şeylerin kötülüklerini bilip, kendisinin de bu kötülüklerden müstağni (uzak) olduğunu anlayınca, bu, onu bu kötülükleri yapmaktan men eder.. Eğer o bunu yapsaydı, bu bir zulüm olurdu.. Zulüm ise, kabîh (çirkin) bir şeydir. Allah'dan kabîh olan şeylerin sâdır olması ise imkânsızdır." Bu mesele kelâm ilminde son derece önemli olan açık meselelerden birisidir.

İKİNCİ MESELE

Allah'ın Zatı Hakkında "Nefs" Tabirinin Kullanılması

Bu âyet, Allah Teâlâ'nın "zât"ına "nefs" adının verilmesinin imkânsız olmadığına delâlet etmektedir. Nitekim تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ *"Benim içimde olan şeyi sen bilirsin. Ben ise, senin nefsinde olanı bilmem"* (Mâide, 116) âyeti de buna delâlet etmektedir. O halde bu âyetlerde geçen "nefs" kelimesi, "zât" ve "hakikat" mânasındadır. Ama, madde ve kandan mürekkep olan şey mânasında "nefs"e gelince, Allah böyle olmaktan münezzehtir, yücedir. Zira Allah cisim olsaydı, "mürekkep" bir varlık olurdu. Halbuki "mürekkep" olan varlık, "mümkin" varlıktır. Hem, Allah tekdir. Tek olan, "mürekkep" olmaz.. Mürekkep olmayan da, cisim olmaz. Hem Allah "müstağnî"dir (hiçbir şeye muhtaç olmayandır); "müstağnî" olan ise, mürekkep olmaz. Mürekkep olmayan ise cisim olmaz..

Yine cisimler mahiyetlerinin tamamında, birbirlerine benzerler.. Binâenaleyh,

Allah bir cisim olsaydı, O'nun bir benzeri olurdu. Bu ise yanlış ve asılsızdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"O'nun benzeri gibisi yoktur"* (Şûrâ, 11) buyurmuştur.

Aklî delillere gelince, bunlar pek çok olup, açık, kuvvetli ve aşikârdırlar... İşte bunlardan ötürü Allah'a hamdolsun.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mu'tezile şöyle demektedir: *"Rabbiniz kendi üzerine (şu) rahmeti yazdı"* buyruğu, "Allah Teâlâ'nın, kâfirde küfrü yarattığının, sonra da ona devamlı olarak azap edeceğinin söylenmesine; yine "Allah Teâlâ'nın, kâfiri imandan men edip, sonra da onu iman etmekten men ettiği halde, ona iman etmesini emrederek, ona, iman etmediği için azap edeceğinin" söylenmesine ters düşer.." **Mu'tezile**'nin bu görüşüne âlimlerimiz şu şekilde cevap vermişlerdir: "Allah Teâlâ zarar ve fayda veren, dirilten ve öldürendir. Binâenaleyh O, hem bu derece ileri merhamet sahibi, hem de bu derece celal ve hakimiyet sahibidir. Bu sebeple, bu iki durum arasında herhangi bir aykırılık yoktur."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bazı âlimler şöyle derler: "Allah Teâlâ peygamberine, o mü'minlere *"selam sizlere... Rabbiniz kendi üzerine şu rahmeti yazdı..."* demesini emredince, bu ifâde, Allah'ın sözü olmuş olur. Bu da, Hak Teâlâ'nın, onlara daha dünyada iken *"Selam sizlere... Rabbiniz kendi üzerine (şu) rahmeti yazdı..."* dediğine delâlet eder.

Sözün özü şudur: Allah Teâlâ bazı insanlara, ölümlerinden sonra, *"Rahîm Rab(lerinden, onlara) sözlü olarak bir "selâm"* (Yâsin, 58) diyeceğini vaadetmiştir. Sonra birtakım kimseler, ömürlerini Allah'a kulluk yolunda tüketmişler, böylece de sanki daha dünyada iken Kıyâmet âlemine geçmişlerdir. Hiç şüphesiz bunlar ölümlerinden sonra olmak üzere vaadedilen o "selam", daha onlar dünyada iken oluvermiştir."

Bazı âlimler de, "Hayır, bu Allah'ın kendi buyruğu değil, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o mü'minlere söyleyeceği sözü ve ifâdesidir" demişlerdir. Her iki mânaya göre de, bu selamlayış, yüce bir mertebeyi ifâde eder.

Cehalet Sebebiyle Günah İşlemenin Mânası

Sonra Hak Teâlâ, *"İçinizden kim bilmeyerek bir fenalık yapıp da sonra arkasından tevbe etmiş ve kendini düzeltmiş ise..."* أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنكُمْ سُوءً بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki bu ifâde, küfürden (inkârdan) tevbe etmeyi içine almaz. Çünkü bu söz, Hak Teâlâ'nın, *"Âyetlerimize iman edenler sana geldiği zaman..."* ifâdesi ile anlattığı kimseler

için bir hitaptır. Binâenaleyh bu tevbeden muradın, müslüman kimsenin günahlarından ötürü yapacağı tevbe olduğu sâbit olur. Âyetteki, *"bilmeyerek"* kaydı ile, "hatâen ve yanlışlıkla" mânası kastedilmemiştir. Çünkü hata ve yanlışlık için tevbeye gerek yoktur. Aksine bu ifâdeden murad, arzu ve hevesler yüzünden işlediğin günahlarındır. Binâenaleyh bu âyetle kastedilen müslüman bir kimsenin, günah olduğunu bile bile bir günaha yeltenip, onu işlemesi, sonra da bundan gerçek mânada tevbe etmesi ve Allah Teâlâ'nın onun tevbesini kabul etmesinin açıklanmasıdır.

İKİNCİ MESELE İfadeki Farklı Kıraatlere Göre İzahlar

Nâfi, أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ ifadesindeki, أَنَّ edatının hemzesini fetha, فَإِنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ifadesindekini de kesre ile إِنَّهُ şeklinde okumuştur. **Asım** ve **İbn Amir,** her ikisini de fetha ile, diğer kıraat imamları ise her ikisini de kesre ile okumuşlardır. Ayetteki birinci إِنَّ edatının hemzesinin fetha okunması, bunun, kendinden önce geçen "rahmet" kelimesinin tefsiri (izahı) olmasından ötürüdür. Buna göre sanki, كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ "Rabbiniz kendi üzerinde, 'içinizden kim bilmeyerek bir fenalık yapar da..' diye yazdı" denilmektedir. İkinci أَنَّ edatının hemzesinin fetha okunması ise, bunun birinciden bedel kılınmasından ötürüdür. Bu tıpkı أَيَعِدُكُمْ أَنَّكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَ كُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنَّكُمْ مُخْرَجُونَ *"O size, 'öldüğünüz ve bir toprak, bir kemik olduğunuz vakit, mutlaka çıkarılacaksınız' diye mi vaadediyor"* (Mü'minun, 35), كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ *"(O şeytan) üzerine şu (hüküm) yazılmıştır: 'Kim onu dost edinirse, şüphesiz o şeytan, onu saptırır'"* (Hacc, 4) ve أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ *"Hala şu hakîkatı anlamadılar mı? Kim Allah'a ve Resulüne karşı yan çizerse, ona, içinde ebedî kalıcı olmak üzere, cehennem ateşi vardır"* (Tevbe, 63) âyetlerinde olduğu gibidir.

Ebû Alî el-Fârisî şöyle demiştir: "Birincisini fethalı okuyanlar, onu "rahmet" kelimesinden bedel yapmışlardır. İkincisini fetha okuyanlar ise, ya ona, kendisini geçmiş bir haber takdir etmişlerdir; buna göre takdir, فَلَهُ أَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ şeklindedir. Bu, "onun için, Allah'ın mağfireti ve rahmeti vardır" mânasındadır. Yahut da, bu ifâdenin haber olacağı bir mübteda takdir etmişlerdir ve bu takdir, فَأَمْرُهُ أَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ "Onun işi, Allah'ın ona mağfiret ve rahmet etmesidir" şeklinde olur. Her iki hemzeyi kesreli olarak okuyuşun sebebi ise şudur: "Cenâb-ı Allah, *"Rabbiniz kendi üzerine rahmeti yazdı"* buyurunca, bu söz böylece bitti. Daha sonra yeni bir cümleye başlayıp, *"İçinizden kim bilmeyerek bir fenâlık yapıp da sonra arkasından tevbe etmiş ve kendini düzeltmiş ise, şüphesiz ki O, (Allah) çok mağfiret eden, merhametli olandır"* buyurmuştur. Böylece şart cümlesinin cevabının başına "fâ" gelmiş oldu. Bu ikinci hemze kesreli kılınmıştır, çünkü bu إِنَّ mübteda-haber cümlesinin başına gelmiştir. Sanki sen bununla فَهُوَ غَفُورٌ رَحِيمٌ "O (Allah), gafur ve rahîmdir" demiş oldun. Fakat bu sözün başında إِنَّ edatını getirmek daha te'kidlidir." İşte bu **Zeccâc**'ın görüşüdür.

Nâfi birincisini fetha, ikincisini de kesre ile okumuştur. Çünkü birincisini "rahmet" kelimesinden bedel, ikincisini de "müste'nef" bir cümle kılmıştır. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ, *"İçinizden kim bilmeyerek bir fenalık yapıp da.."* buyurmuştur. **Hasan el-Basrî**: "Günah işleyen herkes cahil (bilmeyen) kimsedir" demiştir. Alimler bu "câhillik" (bilmeme) hususunda ihtilaf etmişlerdir. Denilmiştir ki:"Günah işleyen, kaçırdığı mükâfaatın ve hakettiği cezanın miktarını bilemez." Yine denilmiştir ki: "O, her ne kadar bu fiilin neticesinin kötü olduğunu bilse bile, dünyevî lezzeti, âhiretin birçok hayrına tercih etmiştir. Azı çoğa tercih eden kimseye ise, örfen "câhil" denir." Velhasıl şunu deriz: O insan, her ne kadar câhil değil ise de, câhillere yakışan bir iş yapınca, ona "câhil" denilmiştir.

Bu âyetin, bir zarar olacağını bilmeksizin bu mucizeyi isteyen kimselerin mutlaka kâfir olacaklarını söylediği zaman **Hz. Ömer** (r.a) hakkında nazil olduğu ileri sürülmüştür.

Bu âyetin bir benzeri de إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ *"Allah indinde (makbul) tevbe, kötülüğü ancak câhillik sebebi ile yapacakların...tevbesidir"* (Nisâ, 17) âyetidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ *"Sonra arkasından tevbe etmiş ve kendini düzeltmiş ise..."* buyruğundaki تَابَ *"tevbe etmiş"* ifâdesi, "bu kimsenin geçmişte yaptığı günahlardan dolayı pişmanlık duyması" manasına; وَأَصْلَحَ *"düzelmiş"* lafzı da, o kimsenin bundan sonra yapacağı sâlih amellerine bir işarettir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Şüphesiz ki O (Allah), çok mağfiret eden, çok merhametli olandır"* buyurmuştur. Binâenaleyh Allah, ikâbı (cezayı) silmesi sebebiyle "gafûr", rahmette son nokta olan mükâfaat vermesi sebebi ile de "rahîm"dir. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ Âyetindeki Kıraat Farklarına Göre İzahlar

وَكَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٥٥﴾

"İşte bu şekilde, mücrimlerin yolu sana iyice belli olsun diye, âyetleri açıklıyoruz"

(En'âm, 55).

Bu cümleden maksad şudur: "Biz sana bu sûrede, tevhid, nübûvvet, kaza ve kaderin doğruluğu hususundaki delillerimizi serdettiğimiz gibi, aynı şekilde ehl-i bâtılın inkâr ettiği her hakkı isbat hususunda da delil ve hüccetlerimizi sana tafsilatlı olarak anlatıp, hakkı bâtıldan ayırıyoruz."

Âyetteki, *"mücrimlerin yolu sana iyice belli olsun"* ifâdesi, mâna bakımından bir atıf olup, sanki "hak ortaya çıksın ve mücrimlerin yolu iyice belli olsun" denilmektedir. Birinci kısım, sözden anlaşıldığı için, hazfedilmesi güzel ve yerinde olmuştur.

Kıraat imamları âyetteki لِتَسْتَبِينَ kelimesinin okunuşunda ihtilâf etmişlerdir: **Nafî** bu fiili tâ ile لِتَسْتَبِينَ şeklinde, "sebil" kelimesini de mansûp olarak (fetha ile) okumuştur. Bu, "Ey Muhammed sen, mücrimlerin yolunu iyice belli edip ortaya koyasın" mânasındadır.

Hamza, Kisâî ve **Âsım'ın râvisi Ebû Bekr**, bu fiili ya ile, "sebil" kelimesini de merfû olarak okumuşlardır. Diğer kıraat imamları, "sebil" kelimesini müennes kabul ederek fiili tâ ile, "sebil" kelimesini de merfû (fâil) olarak okumuşlardır. Hicazlılar, "sebil" kelimesini müennes, Benî Temîm Kabilesi ise müzekker sayarlar. Kur'ân-ı Kerim her ikisine göre de nâzil olmuştur. Meselâ: "Hak Teâlâ, وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا *"(Onlar), doğru yolu görseler bile, onu (kendilerine) bir yol edinmezlerdi"* (A'râf, 146) ve وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا *"(Onlar), Allah'ın yolundan alıkorlar ve onu eğriliğe çevirmek isterler"* (İbrahim, 3) buyurmuş, (birincisinde "sebil" kelimesini müzekker, ikincisinde müennes olarak getirmiştir).

Âyetin "İktifa" San'atına Örnek İhtiva Etmesi

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hak niçin, *"Mücrimlerin yolu iyice belli olsun"* diyerek, mücrimlerin yolundan bahsetmiş de, mü'minlerin yolundan bahsetmemiştir?" denilir ise, biz deriz ki: "Bu iki kısımdan birinin zikredilişi, diğerine delâlet eder. Nitekim, *"Sizi sıcaktan koruyacak libaslar..."* (Nahl, 81) ifâdesinde, (elbiselerin) "soğuktan" kelimesi zikredilmemiştir. Yine iki zıd şey, aralarında bir ilgi olmayacak bir şekilde bulunup, her ne zaman birinin özelliği ortaya çıkarsa, diğerinin özelliği de oraya çıkar. Hak ile bâtıl arasında da bir ilgi yoktur. Binâenaleyh mücrimlerin yolu iyice belli olunca, hak ehlinin yolu da iyice belli olur.

★ ★
★

Şirkin Akıldan Çok Uzak Olması

قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ۖ قُلْ لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَكُمْ قَدْ
ضَلَلْتُ إِذًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ ﴿٥٦﴾ قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَكَذَّبْتُمْ بِهِ ۚ مَا عِنْدِي
مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ ۚ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ ۖ يَقُصُّ الْحَقَّ ۖ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ ﴿٥٧﴾

"De ki "Allah'ın dışında taptığınız şeylere tapmam bana yasak edildi." De ki: "Ben sizin hevâ-ü heveslerinize aslâ uymam. O takdirde ben muhakkak sapmış ve doğru yola erenlerden olmamış olurum." De ki: "Şüphesiz ben Rabbimden apaçık bir hüccet üstündeyim. Siz ise onu yalan saydınız. Sizin çarçabuk (gelmesini) istediğiniz (azap), benim yanımda değildir. Hüküm ancak Allah'a âittir. O hakkı haber verir ve O, ayırdedenlerin en hayırlısıdır"

(En'âm, 56-57).

Bil ki Allah Teâlâ, geçen âyetlerde, hakkı ortaya koymak ve mücrimlerin (günahkârların) yolunu iyice belli etmek için âyetlerini açıkladığına delâlet eden şeyleri zikredince, bu âyette de, o günahkârların yollarına girmeyi yasaklamış, *"De ki: "Allah'ın dışında taptığınız şeylere tapmam bana yasak edildi"* buyurmuş ve onların o taptıkları şeylere, hüccet ve delil yolu ile değil, ancak sırf hevâ-ü heves ve taklidden dolayı ibâdet ettiklerini açıklamıştır. Çünkü onların taptıkları putlar, cansız varlıklar ve taşlardır. Putlar, insandan çok aşağı derecededirler. Halbuki daha şerefli olanın, daha âdî olana ibadet etmesi aklın açıkça reddedeceği bir iştir. Hem kâfirler, o putları kendileri yontup yapıyorlardı. O putları yontup yapanların, kendi yaptıkları şeylere tapmalarının çirkinliği (yanlışlığı), akılca bedîhî olarak anlaşılan bir husustur. Binâenaleyh onlara ibadetin, ibâdet edenlerin hevâ-vü hevesine dayandığı ve hidayete ters olduğu sâbit olur. Âyetteki, *"De ki: "Ben sizin hevâ-vü heveslerinize aslâ uymam"* ifâdesinden murad budur. Sonra Cenâb-ı Allah, *"o takdirde muhakkak ben sapmış ve doğru yola erenlerden olmamış olurum" (de)"* buyurmuştur. Bu, "Eğer sizin hevâ-vü hevesinize uyarsam sapmış olurum ve doğruya erenlerden olmam" demektir. Bundan maksad şudur: Sanki Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, "Siz böylesiniz" demiştir. Allah Teâlâ, hevâya uyulmasını yasaklayınca, *"De ki: "Şüphesiz ben Rabbimden apaçık bir hüccet üstündeyim"* buyruğu ile, uyulması gereken şeye

işaret etmiştir. Yani Allah'dan başka bir ma'bûdun olmadığını anlatmıştır. "Halbuki siz ey kâfirler, yalan söylüyorsunuz. Çünkü Allah'a başkalarını ortak koşuyorsunuz."

Bil ki Hz. Muhammed (s.a.s), onları, bu şirkleri yüzünden başlarına bir azabın inmesi ile tehdid ediyordu. Kâfirler ise, küfürlerinde ısrar ettikleri için, o azabın bir an önce gelmesini istiyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Ey Muhammed de ki: *"Sizin çarçabuk (gelmesini) istediğiniz (azap), benim yanımda değildir"* buyurmuştur. Hak Teâlâ bu âyetle, kâfirlerin *"Ey Allah, eğer bu, senin katından (gelen) hak (kitabın) kendisi ise, durma bizim üstümüze gökten taş yağdır, yahut bize acıklı bir azap gönder"* (Enfal, 32) şeklindeki sözlerini kastetmiştir. Bundan murad, "Allah bu azabı, dilediği vakitte indirir. O azabı öne almak veya geriye bırakmak benim elimde değil" mânasıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, *"Hüküm ancak Allah'a aittir"* buyurmuştur. Bu, mutlak bir ifâde olup, her türlü hükmü içine almaktadır. Burada, "onların başına gelecek azabı geciktirme hususundaki hüküm ve tasarruf ancak Allah'a aittir" mânası kastedilmiştir. Âyetteki *" o hakkı haber verir"* ifâdesi, "Allah, te'hir etme ve acele verme hususundaki her hükmünde, hak olanı yapar" demektir. *"O, ayırdedenlerin, yani hükmedenlerin, en hayırlısıdır."*

Bu âyetle ilgili iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE
Hüküm Ancak Allah'ındır

Alimlerimiz, *"Hüküm ancak Allah'a aittir"* âyetini, kulun, Allah'ın takdir ve hükmettiği şeyler dışında hiç bir şeye kâdir olamayacağına delil getirmişlerdir. Binâenaleyh Allah takdir ve hükmetmediği müddetçe, kuldan "inkâr" sâdır olmaz. Bunun delili, Allah Teâlâ'nın, *"Hüküm ancak Allah'a aittir"* âyetidir. Çünkü bu söz, hasr mânasını ifâde eder. Zira bu, "Allah'dan başka hiç kimse için hüküm söz konusu değildir" demektir.

Mu'tezile ise, يَقْضِ الْحَقَّ *"O, hakka hükmeder, hakkı haber verir"* ifâdesi ile istidlâl etmiştir. Bu "Allah'ın hükmettiği herşey hakdır" mânasına gelir. Bu da Allah'ın, ne kâfirin küfrünü, ne de günahkârın günahını murad etmemiş olmasını gerektirir. Çünkü bunlar hak değildir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

İbn Kesir, Nâfi ve **Âsım**, bu fiili, "Kasas" masdarından olmak üzere, sâd harfi ile, يَقُصُّ الْحَقَّ şeklinde okumuşlardır. Bu, "Allah'ın haber verip emrettiği herşey, hakkın kıssalarındandır" demektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz sana bu Kur'ân'ı, kıssaların en güzeli olarak anlatacağız"* (Yusuf, 3) âyetinde olduğu gibidir.

Diğer kıraat imamları ise bunu يَقْضِ الْحَقَّ şeklinde okumuşlardır. Mushaflarda bu

kelime sonunda yâ harfi olmaksızın يَقْضِ şeklinde yazılmıştır. Çünkü bu yâ, ictima-i sâkineynden (iki sakin harfin yanyana gelmesinden) dolayı hazfedilmiştir. Nitekim mushafta سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ *"Biz, zebânileri çağırırız"* (Alak, 18) ve فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ *"Fakat tehdid edenler (onlara), fayda vermiyor"* (Kamer, 5) şeklinde yazılmıştır.

Âyetteki يَقْضِ الْحَقَّ ifâdesi hakkında **Zeccâc** şöyle demiştir: Bu hususta iki izah vardır:

a) "Hak" kelimesinin, mahzûf bir masdarın (mef'ûl-ü mutlakın) sıfatı olması caizdir. Buna göre bu kelamın takdiri, يَقْضِ الْقَضَاءَ الْحَقَّ "O, hak hükmü hükmeder" şeklindedir.

b) Bu, ifadenin يَصْنَعُ الْحَقَّ "O, hakkı yapar" mânasında olması da câizdir. Zira Allah'ın her yaptığı şey haktır. Buna göre de, "hak" kelimesi mef'ûlün bih olur, قَضَى fiili ise, burada "yaptı" mânasına gelmiş olur. Nitekim **Ebû Züeyb el-Huzelî** şöyle demiştir:

وَعَلَيْهِمَا مَسْرُودَتَانِ قَضَاهُمَا / دَاوُدُ أَوْ صَنَعُ السَّوَابِغِ تُبَّعُ

"Onların üzerinde (sanki) Dâvud'un yapmış olduğu; ya da, geniş zırhlar yapmada mâhir olan Tubba'ın yaptığı iki zırh bulunuyordu."

Yani "**Davud** onları yaptı" demektir. **Ebû Amr**,bu kıraatın doğruluğuna, âyetin devamındaki, *"O, ayırdedenlerin, yani hükmedenlerin en hayırlısıdır"* cümlesini delil getirerek, "Fasl (ayırma), kıssalarda değil, hükümlerde olur" demiştir.

Ebû Alî el-Farisî, Ebû Amr'a şöyle cevap vermiştir: "Burada "kasas", söz mânasınadır. Fasl (ayırdetme), söz için de sözkonusudur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O, (hak ile bâtılı) ayırdeden bir sözdür"* (Târık, 13); *"O, âyetleri muhkem kılınmış ve fasledilmiş (iyice bildirilmiş) bir kitaptır"* (Hûd, 1) ve *"Biz, âyetleri faslederiz, açıklarız"* (En'âm, 55) buyurmuştur.

* *
*

قُل لَّوْ أَنَّ عِندِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَقُضِيَ الْأَمْرُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ ۗ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ ﴿٥٨﴾

"De ki: "Eğer o acele istediğiniz şey benim yanımda olsaydı, iş benimle sizin aranızda çoktan olup bitmişti." Allah zâlimleri çok iyi bilir"

(En'âm, 58).

Bil ki bunun mânası şudur: "Eğer o acele istediğiniz azap, yanımda, yani gücüm ve imkânım dahilinde olsaydı, iş sizinle benim aramızda olur biterdi, yani Rabbimin rızası için size duyduğum buğz sebebiyle ve sizin O'nu yalanlamanızın kısası (cezası) olarak, sizi hemen imha eder ve hemen sizden kurtulurdum. Halbuki Allah zâlimleri ve hikmetine göre, onlara ne zaman ve ne kadar azap etmesi gerektiğini bilir." Buna göre mâna, "Ben, zâlimlere ne zaman azap olunacağını bilemem. Bunu ancak Allah bilir. Binâenaleyh o azabı vaktine kadar bırakan O'dur" şeklindedir. Allah en iyi bilendir.

* *
*

Gayb Anahtarları ve Hazineleri Allah Katındadır

وَعِنْدَهُۥ مَفَاتِحُ ٱلْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَآ إِلَّا هُوَ ۚ وَيَعْلَمُ مَا فِى ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ ۚ وَمَا تَسْقُطُ مِن وَرَقَةٍ إِلَّا
يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِى ظُلُمَٰتِ ٱلْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِى كِتَٰبٍ مُّبِينٍ ﴿٥٩﴾

"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. O'ndan başkası bunları bilmez. Karada ve denizde ne varsa hepsini O bilir. O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. Yerin karanlıkları içindeki tek bir tane, yaş ve kuru müstesnâ olmamak üzere hepsi apaçık bir kitaptadır"

(En'âm, 59).

Bil ki Allah Teâlâ önceki âyette, *"Allah zâlimleri çok iyi bilir"* yani, "O, herşeyi bilir. Binâenaleyh acele yapılması gerekeni hemen yapar, geriye bırakılması daha iyi olanı da geriye bırakır" buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE "Mefâtîh" kelimesi, "miftah" ve "meftah" kelimesinin cem'idir. "Miftâh" kelimesi, kendisi ile kilidin açıldığı şey (anahtar) mânasındadır. "Meftah" kelimesi ise, bir şeyin saklanıp kitlendiği (hazine) yer mânasınadır. Her bir çeşit eşyanın saklanıp belirdiği yere, "meftah" denir.

Ferrâ, Cenâb-ı Hakk'ın *"(O Kârun'un hazinelerinin) anahtarları güçlü kuvvetli büyük bir topluluğa ağır geliyordu"* (Kasas, 76) âyetindeki, "anahtarları" kelimesine,

"onun hazineleri" mânasını vermiştir. Binâenaleyh âyette geçen "mefâtîh" kelimesinden, "anahtarlar" mânası veya "hazineler" mânası murad edilmiş olabilir. Birincisine göre, Cenâb-ı Hak gaybın anahtarları ifâdesini mecâzî olarak kullanmıştır. Çünkü "anahtarlar" sayesinde, kilitler ve bukağılar ile emniyet altına alınmış hazinelerdeki şeylere ulaşılır. O halde, anahtarları ve bunların kilitleri açmada nasıl kullanılacağını bilen kimsenin, o anahtarlar sayesinde, hazinelerde mevcut şeylere ulaşması ve elde etmesi mümkündür. İşte burada da böyledir. Hak Teâlâ herşeyi bilince, herşeyi bildiğini, âyetteki ifâde ile anlatmıştır. "Mefâtih" kelimesi, مَفَاتِيحُ şeklinde de okunmuştur. Bu kelimenin muhtemel ikinci mânasına göre, bu ifâde ile, Allah'ın bütün mümkinâta kâdir olduğu mânası kastedilmiştir. Nitekim bu husus Hak Teâlâ'nın, *"Hiçbir şey (hâriç) olmamak üzere, (herşeyin) hazineleri bizim nezdimizdedir"* (Hicr, 21) âyetinde belirtilmiştir.

İslam Feylesoflarının Bu Âyeti Tefsirleri

Hükemânın (feylesofların) bu âyetin tefsiri hususunda, kendi prensiplerine dayandırılmış değişik bir izahları vardır: Onlar şöyle derler: "İlleti" (sebebi) bilmenin, "ma'lûlü" (neticeyi) bilmenin yolu olduğu; ma'lûlü bilmenin ise, illeti (sebebi) bilmenin yolu olmadığı sabittir. Bu sâbit olunca biz deriz ki: Mevcut olan şeyler, ya zâtı gereği "vacip", ya da zâtı gereği "mümkin" olur. Zâtı gereği vacip olan, sadece Allah Teâlâ'dır. Allah'ın dışındaki herşey, "mümkin li-zâtihî" varlıklardır. Zâtı gereği mümkin olanlar, ancak "vacip li-zâtihî"nin tesiri ve var etmesi ile var olur. O halde, Hak Teâlâ'nın dışındaki her şey, O'nun var etmesi ile var, meydana getirmesi ile meydana gelmiş olur. Bu var oluş da, ya vasıtasız, ya tek bir vasıta ile, ya da Allah katından enine boyuna bir tertip ile gelen birçok vasıta ile olur.

Bu sâbit olunca biz deriz ki: Cenâb-ı Allah'ın zâtını bilmesi, kendisinden sâdır olan ilk tesirini bilmesini gerektirir. O'nun ilk tesirini bilmesi de, ikinci tesirini bilmeyi gerektirir. Çünkü ilk tesir, ikinci tesirin yakın illetidir. Nitekim biz, "illeti" bilmenin, "ma'lûlü" bilmeyi gerektirdiğini söylemiştik. İşte bununla ortaya çıkıyor ki, gaybı bilmek, ancak Hak Teâlâ'nın, kendi husûsî zâtını bilmesidir. Sonra Cenâb-ı Hakk'ın, kendi zâtını bilmesi, muteber sıraya göre, zâtından sâdır olan tesirleri bilmesini doğurur. Allah'ın kendi zâtını bilmesi, ancak zâtı için olunca, *"Gaybın anahtarları, O'nun yanındadır"* denilmesi doğru olmuştur." İşte bu, hükemânın (İslam filozoflarının), kendi metodlarına göre âyeti tefsir edişleridir.

Kur'ân Üslûbunun Hususiyeti (Mücerredi Müşahhas Kılma)

Sonra bil ki burada şöyle bir başka incelik daha vardır: Sırf aklî olan kaziyyelerin, tam ve mükemmel bir şekilde bilinmesi çok zordur. Ancak, maddî ve hayalî kaziyyelerden yüz çevirip, sırf aklî şeylerle zihnen meşgul olan, bu alışkanlığa sahip

olan ve bunu hep yapan kâmil akıl sahipleri için durum böyle değildir. Böylesi insan çok nâdirdir.

Âyetteki, *"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. O'ndan başkası bunları bilmez"* ifâdesi, mücerred (soyut), sırf aklî bir kaziyyedir. Binâenaleyh aklı bu kaziyyenin (hükmün, cümlenin) mânasını iyice anlayıp kuşatabilecek insanlar gerçekten nâdirdir. Halbuki Kur'ân, insanlar kendisinden istifade etsin, kendisini anlasın diye indirilmiştir.

Burada bir başka izah da şudur: Sırf aklî olan bir kaziyyeyi söyleyen, bu kaziyyeyi herkesin anlamasını istediği zaman, aklî olan bu kaziyye, maddî olan bir misalin yardımı ile herkesçe anlaşılabilecek bir hale gelsin diye, o aklî ve külli kaziyyenin hükmüne dâhil olan bazı maddî (görülen-bilinen) misaller getirir. İşte bu âyet de, bu usûle göre gelmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak önce, *"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. O'ndan başkası bunları bilmez"* buyurmuş, sonra da sırf aklî ve küllî olan bu kaziyyeyi (cümleyi), maddî ve cüz'î olan bir kaziyye (cümle) ile te'kid ederek, *"Karada ve denizde ne varsa hepsini o bilir"* buyurmuştur.

Bu böyledir. Çünkü Allah'ın bildiği şeylerden bir kısmı da, kara ve denizde yaşayanların tamamıdır. Hisler ve hayal, kara ve denizin büyüklüğünü bilir, İşte bu sebeple Allah, aklî olan bu şeyin, gerçek büyüklüğünü ortaya koymak için, maddî olan (yani görülen-bilinen) bu şeylerden bahsetmiştir.

Deniz İle Kara Varlıklarının Mukayesesi

Burada şu şekilde bir başka incelik daha vardır: Allah Teâlâ âyette önce, "kara"yı zikretmiştir. Çünkü insan yeryüzünün hallerini ve orada bulunan pek çok şehir, köy, ova, sahra, dağ, tepe ile canlılar, bitkiler ve madenleri görür, bilir. Denize gelince, insan aklı onun hallerinin pek azını görüp, bilebilir. Fakat duyularımız az da olsa, denizin enteresan hallerinin daha çok, eninin-boyunun daha fazla ve ondaki canlılar ile çeşitli varlıkların daha şaşırtıcı olduğunu anlar. Binâenaleyh hayalimiz (düşüncemiz), denizin ve karanın durumlarını bu şekilde zihinde toplayıp, sonra da bunların ikisinin toplamının, Hak Teâlâ'nın, *"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. Ondan başkası bunları bilmez"* ifâdesinin hükmüne giren şeylere nazaran, önemsiz olduğunu anlayınca, işte insanların görüp-bildiği bu maddî misal, *"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. Ondan başkası bunları bilmez"* âyetinin hükmündeki büyüklüğü te'kid edici ve tamamlayıcı olur.

Sonra Hak Teâlâ, kara ve denizdeki şeyleri zikretmek suretiyle, *"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır"* âyetinin ifâde ettiği şeyin büyüklüğünü ortaya koyduğu gibi, kara ve denizin büyüklüğünü de, *"O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez"* ifâdesi ile ortaya koymuştur. Bu böyledir. Çünkü insanın aklı, yeryüzünde bulunan

şehirler, köyler, sahralar, dağlar ve tepeler gibi her şeyi zihinde toplayıp, sonra da yeryüzünün bütün otları ve ağaçların ne kadar olduğunu ve her bir yaprağın halinin değişmesini Allah'ın bildiğini düşünür. Sonra da bu misalden (bilgiden), durumu daha kuvvetli olana geçer. O da Hak Teâlâ'nın, *"Yerin karanlıkları içindeki tek bir tane..."* ifâdesi ile anlattığı hususdur. Çünkü tane, son derece küçüktür. Yerin karanlıkları ise en büyük cisimlerin bile saklanabilecekleri bir yerdir. Binâenaleyh insan, onca genişliğine ve büyüklüğüne rağmen, o yeryüzünün karanlıkları içine atılmış bu küçük tanenin bile, ilm-i ilâhinin kesinlikle dışında kalmadığını duyunca, işte bu misaller, Allah Teâlâ'nın, *"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. O'ndan başkası bunları bilmez"* ifâdesi ile işâret ettiği hususun, ne kadar büyük ve yüce olduğuna dikkat çekmiş olur. Çünkü akıllar bu hususta şaşakalır, fikirler ve gönüller bu esaslara ulaşmaktan ve onları tam olarak anlamaktan âciz olur.

Sonra Allah Teâlâ sırf aklî olan bu kaziyyeyi (hükmü, cümleyi), o maddî cüz'î (görünen-bilinen) şeyleri zikretmek suretiyle kuvvetlendirince, bunların peşisıra, o sırf aklî olan kaziyyeyi, başka bir ibâre ile yeniden zikrederek, *"Yaş ve kuru müstesnâ olmamak üzere hepsi apaçık bir kitaptadır"* buyurmuştur ki bu, Hak Teâlâ'nın, *"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. O'ndan başkası bunları bilemez"* buyruğu ile anlattığı şeyin aynısıdır. İşte bu kıymetli âyetin tefsiri hususunda düşünebildiğimiz şeyler bunlardır. Muvaffakiyyet Allah'tandır.

İKİNCİ MESELE
Cenâb-ı Allah'ın Cüz'iyyatı Bilmesi Hakkında

Kelamcılar "Allah Teâlâ, cevherleri ile, âraziarı ile bu âlemin en sağlam bir biçimde yaratanıdır. Böyle olan bir varlık, bunları bilir. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın, bütün bu cevher ve ârazları bilmesi gerekir" demişlerdir.

Filozoflar ise, "Allah Teâlâ, bütün mümkinâtın mebde'idir. Mebde'i bilmek, eseri bilmeyi icap ettirir. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, herşeyi bilmesi gerekir" demişlerdir.

Bil ki bu söz, Allah Teâlâ'nın, zamanî olan her türlü cüz'iyyatı (teferruatı) bildiğini gösteren en kuvvetli delillerdendir. Çünkü Allah Teâlâ'nın, kendi zatı dışındaki her şeyin mebde'i (yaratıcısı) olduğu sâbit olunca, O'nun tesiri ile bu cüz'iyyatın da mebde'i olması gerekir. Binâenaleyh O'nun, bunların değişken ve zamana ait olmaları bakımından da, bu değişiklikleri ve zamanî olan şeyleri bilmesi gerekir. Ki elde etmek istediğimiz netice de budur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Bu Âyetin Tevhide Delâleti

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. O'ndan başkası bunları bilmez"* buyruğu, O'nun, zıddan, eş ve benzerden münezzeh olduğunu gösterir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: *"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır"* cümlesi, "hasr" ifâde eder. Yani, "Başkasının değil, ancak O'nun

yanındadır" demektir. Binâenaleyh şayet, "vacibu'l-vücûd" olan bir başka varlık daha olsaydı, o zaman, "Gaybın anahtarları" onun yanında da mevcut olurdu. Bu durumda da "hasr" mânası bâtıl olur, bozulurdu. Hem, âyetin lafzı bu tehvid'e, tekliğe delâlet ettiği gibi, aklî delil de buna muvafıktır.

Aklî delilin izahı da şöyledir: Eserlerin, neticelerin ve sanatların bilgisini elde etmenin başlangıcı, "müessir"i bilmektir. Halbuki, her türlü mümkinat hakkında ilk müessir, Hak Teâlâ'dır. O halde, bütün mâlumatı bilmenin ilk anahtarı, Cenâb-ı Hakk'ı bilmek, tanımaktır. Ancak ne var ki, O'nu bilmek ancak O'ndan ötürüdür. Çünkü, O'nun dışında kalanlar eserdir. Eseri bilmek ise, müessiri bilmeyi ifâde etmez. Binâenaleyh, bu aklî delil ile de, gaybın anahtarlarının ancak Hak Teâlâ Hazretlerinin yanında olduğu ortaya çıkar. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki وَلاَ رَطْبٍ وَلاَ يَابِسٍ.. وَلاَ حَبَّةٍ kelimeleri merfu olarak, وَلاَ حَبَّةٌ.. وَلاَ رَطْبٌ وَلاَ يَابِسٌ şeklinde de okunmuştur. Bu, şu şekilde izah edilebilir:

a) Bu kelimelerin âyette geçen مِنْ وَرَقَةٍ kelimesinin mahalline atfedilmiş olmaları...

b) Bunların mübteda olarak merfu; haberlerin ise, إِلاَّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ "*hepsi apaçık bir kitaptadır*" ifadesi olmasıdır. Bu senin, لاَ رَجُلَ مِنْهُمْ وَلاَ امْرَأَةَ إِلاَّ فِي الدَّارِ "Onlardan hiçbir erkek ve kadın yoktur ki, evde bulunmamış olsun..." demen gibidir.

BEŞİNCİ MESELE

Levh-i Mahfuz'da Yazmanın İfade Ettiği Mana

"*...hepsi apaçık bir kitaptadır*" ifâdesi hakkında da, şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bu Kitâb-ı Mübîn, Cenâb-ı Hakk'ın ilmi olup, başka bir şey değildir.. Doğru olan da bu görüştür.

b) **Zeccâc** şöyle demektedir: "Cenâb-ı Allah'ın, yaratıkları yaratmadan önce, malûmat (bilinecek şeylerin) keyfiyyetini bir kitapta yazıp tesbit etmiş olması caizdir.. Nitekim C, "*Yerde ve nefislerinizde hakkında meydana gelen her musîbet, onu yaratmamızdan önce, mutlaka bir kitapta (tesbit edilmiştir)*" (Hadîd, 22) buyurmuştur.

Bu yazma ve tesbit etmenin faydaları şunlardır:

1) Allah, bu halleri Levh-i Mahfûz'a, meleklerin, Allah Teâlâ'nın ilminin malûmata nüfûz ettiğine; yerde ve gökte hiçbir şeyin O'nun bilgisi dışında olmadığına vakıf olmaları için kaydetmiştir.Böylece bu hususta,"Levh-i Mahfuz" için görevlendirilmiş bulunan melekler hakkında tam ve mükemmel bir ibret bulunur. Çünkü bu melekler, bu âlemin sahifelerinde meydana gelecek şeyleri bu kitapla karşılaştırırlar, böylece de bunların Levh-i Mahfûz'daki kayıtlara muvafık olduğunu görürler.

2) Şöyle de denilebilir: Allah Teâlâ mükelleflerin dikkatini hesap işine yöneltmek ve onların bu dünyada yapmış oldukları hiç bir şeyin, Allah'ın elinden kurtulamıyacağını bildirmek için, işte burada yapraktan ve tanelerden bahsetmiştir.. Zira O, haklarında herhangi bir mükâfaat, herhangi bir cezâ ve herhangi bir mükellefiyetin söz konusu olmadığı şeyleri ihmal etmeyince, sevap ve ikâbı ihtivâ eden halleri ihmâl etmemesi daha evlâdır...

3) Yüce Allah, bütün mevcûdâtın hallerini bilir. Binâenaleyh onların, O'nun ilminin muktezâsı dışına çıkmaları imkânsızdır.. Aksi halde, Allah'ın câhil olması gerekir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bütün mevcûdatın hallerini, detaylı bir biçimde bu kitaba kaydedince, bu halleri değiştirmek imkânsız olur. Aksi halde, Allah'ın yalan söylemiş olması gerekir. Binâenaleyh, bütün bu hallerin bu kitaba kaydedilmesi, sonraya kalan şeyin öne alınmasının; öne geçen şeyin de sona kalmasının imkânsızlığı hususunda tam bir gerekçe ve mükemmel bir sebep olmuş olur. Nitekim, Hz. Peygmber (s.a.s), جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ *"Kalem, Kıyamete kadar olacak her şeyi yazıp kurudu"*(76) buyurmuştur. Allah en iyi bilendir.

* *
*

وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَىٰ أَجَلٌ مُّسَمًّى ۖ ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٦٠﴾

"Geceleyin sizi öldüren (öldürür gibi uyutan), gündüzün ne elde ettiğinizi bilen, sonra sizi o zaman (diriltircesine) uyandıran O'dur. Ta ki, muayyen olan bir ecelin (bir ömrün) hükmü icrâ ve itmâm edilmiş olsun. Yine dönüşünüz ancak O'nadır. (Bundan) sonra ise O, size (dünyada) yaptığınız şeyleri tek tek haber verecektir"

(En'âm, 60).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki âyetle, ilminin ne kadar mükemmel olduğunu beyan edince, bu âyetle de, kudredinin ne kadar mükemmel olduğunu beyân etmiştir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, zâtları ölümden hayata; uyku halinden uyanıklık haline geçirmeye kâdir olması ve bütün hallerde onları koruyup gözetme hususunda müstakil

(76) Keşfu'l-Hafâ, I/332.

ve bağımsız olması; uyku ve uyanıklık hallerinde, onları en güzel biçimde düzenleyip yönetmesidir.

Allah'ın Geceleyin İnsanları Öldürür Gibi Uyutması

وَهُوَ الَّذِى يَتَوَفَّيكُمْ بِاللَّيْلِ buyruğunun mânası, "Allah Teâlâ sizi uyutur; böylece de, kendisi vasıtasıyla anlamaya ve temyîze kâdir olduğunuz nefisleriniz (âdeta) ölür..." demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah (ölenin) ölümü zamanında; ölmeyenin de uykusunda ruhlarını alır. Bu suretle, hakkında ölümü hükmettiği (ruhu) tutar, diğerini de muayyen bir vakte kadar salıverir..."* (Zümer, 42) buyurmuştur. Binâenaleyh Allah (c.c), ölümle, ruhları tasarruftan alıkoyduğu gibi, uyku ile de tasarruftan alıkoyar.

Burada incelenmesi gereken bir konu vardır ki, o da şudur: Uyuyan kimse, hiç şüphesiz diridir. O kimse her ne zaman diri olursa, onun ruhu kesinlikle kabzolunmamış demektir. Durum böyle olunca, "Allah onu öldürdü" denilmesi doğru olmaz. Binâenaleyh, burada mutlaka bir tevil yapmak gerekir. Bu tevil de şudur: Uyku hali, duyan ve hisseden ruhların, zâhirden çıkıp bâtına dalmasıdır.. Böylece, zâhirî duyu organları iş yapamaz hâle gelir. Binâenaleyh uyurken de, bedenin zâhiri bazı işleri yapamaz hale gelir. Halbuki ölüm halinde bedenin tamamı hiç bir işi yapamaz hale gelir. İşte böylece, uykuyla ölüm arasında bu açıdan bir benzerlik bulunmuş olur da, bu sebepten dolayı "vefât" ve "ölüm" lafızlarının uyku hakkında kullanılması doğru olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ *"gündüzün ne elde ettiğinizi de bilir..."* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak bu tabiriyle, "Gündüzün işlediğiniz, yaptığınız şeyleri bilir.." mânasını kastetmiştir. Nitekim başka bir âyette وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ *"...yetiştirdiğiniz avcı hayvanların kazandıkları da.."* (Mâide, 4) buyurmuştur. Bu âyette de geçen الْجَوَارِحُ lafzıyla, kuşlardan ve yırtıcılardan kâsib, yani kazananlar murad edilmiştir ki, bu kelimenin müfredi الْجَارِحَةُ kelimesidir. Keza الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ *"kötülükleri kazananlar..."* (Casiye, 21) buyurmuştur ki, اجْتَرَحُوا kelimesinin manası اِكْتَسَبُوا "iktisâb etti, yaptı.." şeklindedir. Kısaca bundan murad, uzuvların yapmış olduğu işlerdir.

Sonra yüce Allah ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ *"Sonra sizi, o zaman (diriltircesine) uyandırır..."* buyurmuştur. Yani, "Ruhlarınızı, gündüz size geri verir..." Âyette geçen الْبَعْثُ kelimesi, uyandırmak anlamını ifâde eder. Daha sonra لِيُقْضَى أَجَلٌ مُسَمًّى *"Ta ki, muayyen olan bir ecelin (bir ömrün) hükmü icrâ ve itmam edilmiş olsun..."* buyurmuştur. Bundan maksad, "yazılmış ömürleriniz..." demektir. Bu ifâde, *"Bir de O'nun katında malûm bir ecel vardır"* (En'âm, 2) tabiri gibidir. Buna göre bu kelimenin mânası, "Sizi, ecellerinize varıncaya kadar, uykunuzdan (diriltircesine) uyandırır..." şeklindedir.

اَلْقَضَاءُ kelimesi, tastamam bir biçimde, işi hall ü fasletmek, bitirmektir.. Ecelin kazâsının mânası ise, ömrün müddetini, ölüm ile, başkasından ayırmak demektir.

Bil ki Cenâb-ı Hak, ilk önce onları uyuttuğunu, ikinci olarak da onları uyandırdığını zikredince, şüphesiz bu durum, öldürdükten sonra diriltme yerine geçmiştir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, hiç şüphesiz, bu âyetle öldükten sonra dirilmenin ve kıyametin vukû bulacağına istidlâlde bulunarak ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *"Yine dönüşünüz ancak O'nadır. (Bundan) sonra ise O, size, gecenizde gündüzünüzde, bütün hallerinizde ve amellerinizde yapmış olduğunuz şeyleri tek tek haber verir..."* buyurmuştur.

* *
*

Allah'ın Kullar Üzerinde Hâkim Olmasının Geniş İzahı

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ ﴿٦١﴾ ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ ۚ أَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ ﴿٦٢﴾

"O, kullarının üzerinde (yegâne) hakimiyet ve galebe sahibidir. Size bekçiler yolluyor. Nihayet herhangi birinize ölüm geldi mi, elçilerimiz, onlar artık ve eksik bir şey yapmaksızın, onun canını alırlar. Sonra bunlar, bütün işlerine hak ve adâlet ile malik olan mevlâlarına(Allah'a)döndürülmüşlerdir. İyi bilin ki, bütün hüküm O'nundur. O, hesap görenlerin en hızlısıdır"

(En'âm, 61-62).

Bil ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın kudret ve hikmetinin mükemmel olduğuna delâlet eden bir başka delildir. Bunun izahı şöyledir: Biz daha önce, bu âyetteki "üstünlüğün" mekân ve cihet bakımından olmasının murad edilemiyeceğini, aksine bundan maksadın hakimiyet ve kudret bakımından üstünlük olması gerektiğini izah etmiştik.. Bu tıpkı, "ondan daha iyi ve daha nüfuzlu..." mânasında olmak üzere, أَمْرُ فُلَانٍ فَوْقَ أَمْرِ فُلَانٍ "Falancanın emri, filancanın emrinin üstündedir" denilmesi gibidir. يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ *"Allah'ın eli onların elleri üstündedir"* (Feth, 10) âyeti de bu manadadır. Bu âyetten maksadın bu (hakimiyet mânası) olduğunu te'kid eden hususlardan biri de, وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ buyruğunun, bu galibiyyetin, "fevkiyyet (üstte olma)" sebebiyle hasıl olduğunu ifâde etmesidir. "Kahr" sıfatını ifâde eden "fevkiyyet"

(üstünlük) ise, cihet bakımından değil, kudret bakımından olan üstünlüktür.. Zira mekân bakımından yüksek olan şeyin bazan makhûr (yönetilen, hükmedilen) olduğu malûm bir keyfiyyettir.

Buradaki "kahr" kelimesinin izahı, birkaç yönden yapılabilir:

a) Cenâb-ı Hak, yaratması ve halketmesi ile ademi (yokluğu) kahretmiştir.

b) Allah, yoketmek ve bozmak suretiyle de, varlığı kahretmiştir (yani varlık dünyasına hükmetmektedir). Çünkü O, mümkin olan birşeyi bazan yokluktan varlığa, bazan da varlıktan yokluğa geçirir. O halde, bütün mümkinât için varlık ve yokluk, ancak O'nun varetmesi ve yoketmesi ile olur.

c) Allah Teâlâ, herşeyi zıddı ile kahreder. Meselâ nûru zulmet ile, zulmeti (karanlığı) nur ile; gündüzü gece ile, geceyi de gündüz ile kahredip yokeder. Bunun tam bir izahı, Hak Teâlâ'nın şu âyetindedir: *"De ki: "Ey mülkün sahibi Allah, sen mülkü kime dilersen ona verirsin, mülkü kimden dilersen ondan alırsın. Kimi dilersen onun kadrini kıymetini yükseltir, kimi dilersen onu alçaltırsın..."* (Âl-i İmran, 26).

Sözün üslûp ve usûlünü iyice kavrayınca, bilirsin ki bu, sahili bulunmayan bir okyanustur. Çünkü her yaratılmışın bir zıddı vardır. Meselâ "üst"ün zıddı "alt"tır; "geçmiş"in zıddı "gelecek"tir; "ışığın" zıddı "karanlık"tır; "hayat"ın zıddı "ölüm"dür; "kudret"in zıddı da acziyyettir. Aralarında zıddiyetin bulunmasının, bu şeylere "kahredilmiş, âciz, noksan" deme imkânı verdiğini anlayabilmen için, diğer haller ve sıfatları da iyice düşün. Mümkin varlıklarda bu sıfatların bulunması, [âyette, *"O, kullarının üzerine kahr-u galebe sahibidir"* buyurduğu üzere] onların kâdir, kâhir, zıddı bulunmaktan münezzeh, benzeri olmaktan ve şekilden uzak bir müdebbirinin bulunduğuna delâlet eder.

d) Şüphesiz bu beden, dört asıl mizaçtan (hararet, bürudet, nütubet ve yübuset) meydana gelmiştir. Halbuki bunlar birbirine zıt, birbirini sevmeyen ve tabiatları itibarı ile birbirinden uzak şeylerdir. Binâenaleyh bunların biraraya gelmeleri, mutlaka bunları buna zorlayan bir zorlayıcının zorlaması ile olmuştur. Bu zorlayıcının, bizzat insanın kendisi olduğunu söyleyenler hatadadır. Bunu, **İbn Sînâ "el-İşârât"** adlı eserinde zikretmiştir. Bu hatâdır, çünkü ruhun bedenle ilgisi, ancak bu karışımın ve birleşimin hasıl olmasından sonra olmuştur. Bu elementleri bir araya gelmeye zorlayan, bu birleşmeden önce mevcuttur. Bu birleşmeden önce bulunan ise, birleşmeden sonra ortaya çıkan şeyden başkadır. Binâenaleyh bu dört asıl elementi bir araya gelmeye zorlayanın ancak Allah Teâlâ olduğu sâbit olur. Nitekim O, *"O, kullarının üzerine kahr-u galebe sahibidir"* buyurmuştur.

Hem beden, kesîf, süffî, zulmânî (karanlık) ve kokuşabilen bir varlıktır. Ruh ise

lâtif, ulvî (yüce), nûrânî, aydın, bâkî ve temiz bir varlıktır. Binâenaleyh bu ikisi arasında da alabildiğine bir uzaklık ve zıdlık vardır. Sonra Cenâb-ı Hak, bu ikisini zorla biraraya getirip, herbirini diğeri ile tamamlanan ve diğerinden faydalanan bir varlık kılmıştır. Meselâ ruh, bedeni kokuşmaktan, bozulmaktan ve dağılıp parçalanmaktan korur. Beden ise rûhun ebedî saadetleri ve ilâhi bilgileri elde etme vesilesi olur. Bundan dolayı işte bu birleşme ve birbirinden faydalanma işi, ancak Hak Teâlâ'nın bu dört asıl tabiatı kahren biraraya getirmesiyle mümkün olmuştur. Nitekim O, *"O, kullarının üzerine kahr-u galebe sahibidir"* buyurmuştur.

Keza rûh bedene girdiğinde, rûha iki zıd şeyi yapma ve iki zıddan birini elde edebilme gücü verilir. Fakat bazan yapma tarafının, yapmama tarafına; bazan da yapmama tarafının yapma tarafına üstün gelmesi imkânsız olur. Ancak ne var ki bu üstünlük (tercih), muarızdan uzak kesin bir sebebin bulunmasıyla olur. Eğer böyle bir sebep bulunmaz ise, bir şeyi yapmak veya yapmamak imkânsızlaşır. Binâenaleyh kulun kalbinde Allah tarafından yaratılan bu sebep vasıtasıyla, fâilin (kulun) bazan yapmaya, bazan da yapmamaya yönelmesi, bir kahr (zorlama) yerine geçer. Böylece de Allah, kulu bu bakımdan zorlamış olur. Bu hususları iyice düşündüğünde, mümkinâtın, mahlûkâtın, âdî ve yüce şeylerin, zatların ve sıfatların hepsinin, Allah'ın kahr-u galebesi altında olduklarını, Allah'ın âmâde kılması ile musahhar olduklarını görürsün. Nitekim Allah Teâlâ, *"O, kullarının üzerine kahr-u galebe sahibidir"* buyurmuştur.

İnsana Bekçi Meleklerin Görevlendirilmesi ve Amellerinin Yazdırılması

Cenâb-ı Allah'ın, وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً *"(O), size bekçiler yolluyor"* buyruğundan maksad şudur: "Hafaza (bekçi) meleklerini, kullarına göndermesi de, O'nun kullarına karşı olan kahr-u galebesindendir. Bu hafaza melekleri, Hak Teâlâ'nın *"O (insanın), önünden ve arkasından, kendisini Allah'ın emriyle gözetleyen takipçi (melekeler) vardır"* (Rad, 11); *"O (insan), bir söz söylemeyedursun, mutlaka yanında hazır bir gözcü vardır"* (Kâf, 18) ve *"Halbuki sizin üstünüzde hakikî bekçiler, çok şerefli yazıcı (melekler) vardır"* (İnfitâr, 10-11) âyetleriyle işaret ettiği meleklerdir. Alimler, insanın yanında bu meleklerin bulunmasının maksadının, insanların amellerinin kaydedilmesi olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Sonra kendi aralarında ihtilaf etmişler, bazıları Hak teâlâ'nın,*"Bu kitaba ne oluyor; küçük, büyük hiç bir şey bırakmayıp sayıp dökmüş"* (Kehf, 49) âyetini delil getirerek, bu meleklerin, taat, günah ve mübah, insanın ne işi varsa hepsini yazdıklarını söylemişlerdir.

İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Her insanın yanında iki melek vardır. Bunlardan biri insanın sağında, diğeri solundadır. Binâenaleyh insan eğer güzel bir şey söylerse, onu sağındaki melek yazar. Kötü bir şey konuştuğu zaman

ise, sağındaki, solundakine: "Ona mühlet ver. Belki bu sözünden tevbe eder" der. Eğer insan tevbe etmez ise, soldaki melek bunu o insanın aleyhine (günah) olarak yazar." Birinci görüş daha kuvvetlidir. Çünkü âyetteki, *"(O) size bekçiler yolluyor"* ifâdesi, bu meleklerin kayıtsız-şartsız herşeyi yazdıklarını gösterir.

Bekçi Melekler Kalbe Muttali Olamazlar

İkinci Konu: Âyetlerin zâhiri o hafaza meleklerinin, insanların bütün sözlerine ve fiillerine muttalî olduklarını göstermektedir. Fakat kalbe âit özellikler olan ilim ve câhillik gibi hususlara muttalî olmalarına gelince, âyetlerde bunu açıklayan herhangi bir ifâde yoktur. O meleklerin, insanın sözlerine muttalî olduklarının delili, *"O (insan), bir söz söylemeyedursun, mutlaka yanında hazır bir gözcü vardır"* (Kâf, 18) âyetidir. Onların, insanın bütün amellerine (işlerine) muttali olduklarının delili de, *"Halbuki sizin üstünüzde hakîkî bekçiler, çok şerefli yazıcı (melekler) vardır. Onlar her ne yaparsanız bilirler"* (İnfitâr, 10-12) âyetidir.

Ama iman, küfür, ihlâs ve şirk gibi hususlara meleklerin muttalî olduklarını gösteren bir delil yoktur.

Meleklerin İnsan Üzerinde Görevlendirilmesinin Hikmeti

Üçüncü Konu: Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın insanoğlu üzerinde melekleri vazifelendirmesinin hikmetleri hususunda şunları söylemişlerdir:

a) Mükellef (insan), üzerlerinde meleklerin görevlendirildiğini, bu meleklerin onun bütün işlerini zabt ve kaydettiklerini ve amellerini Kıyamet günü şâhidler huzurunda sunulacak defterlere yazdıklarını bilince, bu onu kötülüklerden men eden birşey olur.

b) Amellerin yazılmasının bir faydası da, Kıyamet günü o sahifelerin tartılması ihtimâlidir. Çünkü amellerin kendisini tartmak imkânsızdır. Ama sahifeleri (amel defterlerini) tartmak mümkindir.

c) Allah istediğini yapar, dilediği gibi hükmeder. Bize düşen, hikmetini ister anlayalım, ister anlamayalım, şeriatın getirdiği herşeye imân etmektir. Bunlar, şeriat âlimlerinin söyledikleri şeylerin özüdür.

Hafaza Meleklerinin Görevleri Hakkında Hikmet Ehlinin İzahatı

Hikmet ehlinin (felsefeciler) görüşleri ise şu farklı şekildedir:

1) Sonraki hikmet âlimleri şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak, *"O, kullarının üzerine kahr-u galebe sahibidir"* buyurmuştur. Birbirine zıd mizaçları birbirine karıştırıp, birbiriyle uyuşmayacak unsurları mezcetmesi de, Allah'ın bu kahrı cümlesindendir.

Binâenaleyh bu zıd şeyler arasında, böylesine bir uyum meydana gelince, bu karışım ve birleşim sebebi ile, o karışan unsurlar, kendisini idare eden bir nefs (can) ile his, hareket ve konuşma kuvvetlerini alabilecek bir hale gelir." İşte bundan dolayı bu âlimler *"(O) size bekçiler yolluyor"* âyetinden muradın, işte o idare eden nefisler (ruhlar) ile bu kuvvetler olduğunu, çünkü bunların, biraraya gelmeye zorlanan o elementleri muhafaza eden bekçiler olduğunu söylemişlerdir.

2) Önceki bazı hikmet âlimlerinin (filozofların) görüşüne göre: "Beşerî nefisler ile insânî ruhlar, cevherleri bakımından farklı ve mahiyetleri bakımından birbirlerine zıddırlar. Bu sebeple, onlardan bir kısmı hayırlı, bir kısmı şerli ruhlardır. Zekî, ahmak, hür, değersiz, şerefli, âdî ve benzeri sıfatlar hususunda söylenecek söz de aynıdır. Bu süflî ruhlardan herbir kısım için, semâvî birtakım ruhlar vardır ki bu semâvî ruh, uyanıkken, uyurken, bazan rüya, bazan ilham yoluyla, işlerinde o süflî ruha yardım eden şefkatli bir baba ve merhametli bir efendi gibidir. Binâenaleyh şerli ruhların, felekler âleminde bulunan bazı dayanakları vardır. Hayırlı ruhlar da böyledir. İşte bu dayanaklar, hükemânın (filozofların) ıstılahında, "tıbâ'ı tâm" diye ifâde edilir. Yani o felekî ruhlar, bu yaratılış içerisinde tam ve mükemmeldirler. Onlara dayanan bu süflî ruhlar ise, o felekî ruhlardan daha zayıftırlar. Çünkü her hususta ma'lûl (tesir altında kalan), illetten (tesir edenden) daha zayıftır. Büyücüler ve okuyup üfleyicilerin, bu konuda çok sözleri vardır.

3) Hiç şüphe yok ki bedenlerden ayrı olan nefisler (ruhlar, nüfus-i müfarıka) karakter ve mahiyet bakımından, bedene denk olduğu için, aralarında bulunan benzerlik ve uyum sebebi ile bedene bağlı olan nefislere temâyül eder. Yine o nefislerin, herhangi bir şekilde bu bedenle bir alâkası olur ve karakterleri itibarı ile, bedendeki nefse yardımcı olurlar.

İşte bu üç izah ile hak olan şeriatın getirdiği şeyden felsefecilerin (hükemânın) kaçınmasının mümkün olmadığı sâbit olur. Çünkü hepsi de neticede, şeriatın söylediğine yakın şeyleri kabul etmektedirler. Durum böyle olunca, onların cahil olanların dini tekzibte ısrar etmeleri bâtıl olur. Allah en iyi bilendir.

Hak Teâlâ'nın حَتّٰى اِذَا جَاءَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا *"Nihayet herhangi birinize ölüm geldi mi, elçilerimiz onun canını alırlar"* buyruğu ile ilgili olarak iki konu vardır:

Canı Alan Fail Konusundaki İşkâl ve Cevabı

Birinci Konu: Allah Teâlâ *"Allah, ölüm zamanında canları alır"* (Zümer, 42) ve *"O (Allah), ölümü ve hayatı yaratandır"* (Mülk, 2) buyurmuştur. İşte bu iki âyet, canların alınmasının, ancak Allah tarafından olduğuna delâlet etmektedir. Sonra Allah Teâlâ, *"De ki: "Sizin canınızı alan ölüm meleğidir"* (Secde, 11) buyurmuştur. Bu ise, ölümün,

ancak ölüm meleğinden olmasını gerektirir. Sonra bu âyette de, *"Elçilerimiz onun canını alırlar"* buyurmuştur.

Sanki bu üç nass birbirine zıd gibidirler. Buna şöyle cevap verilir: "Ölüm (canın alınması) aslında Allah'ın kudreti ile olur. Zâhiren ise, bu ölüm meleği [Azrâil (a.s)'e] bırakılmıştır. Ölüm meleği bu hususta, kayıtsız şartsız başkandır. Onun yardımcıları, hizmetçileri ve askerleri (olan başka melekler) vardır. Binâenaleyh can alma işinin, bu üç bakımdan, bu üç şeye nisbet edilmesi güzel ve yerindedir. Allah en iyi bilendir.

İkinci Konu: Bazı âlimler şöyle demektedirler: "Can alma işi kendileri vasıtasıyla olan o elçi melekler, o bekçi meleklerin bizzat kendileridir. Onlar, onları hayatları süresince Allah'ın emriyle gözetirler. Ölüm geldiğinde ise, o melekler o insanların canlarını alırlar." Ekserî ülemâ ise, gözeten meleklerin, öldürme işini üstlenen meleklerden başka melekler olduğu görüşündedirler. Halbuki, âyetin lafzında böyle bir farka delâlet eden bir ifâde yoktur. Ancak ne var ki, ekserî ulemânın benimsediği görüş, ikincisidir.. Yine, aklî kıyâslar yoluyla da sabit olmuştur ki rahmet, hayır ve rahatın kaynağı olan o melekler, hüznün ve kederin aslı ve temeli olan meleklerden başkalarıdırlar. Binâenaleyh, bir kısım melek huzur, rahatlık ve mutluluğu ifâde ettikleri için, *"rûhanîyyûn"* diye adlandırılmışlardır. Bir kısım melekler de sıkıntıların, gam ve üzüntülerin sebebi oldukları için, *"kerûbîyyûn"* diye adlandırılmışlardır.

Üçüncü Konu: Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: "Sizin canınızı alan, ölüm meleğidir"* (Secde, 11) ifâdesinden anlaşılan odur ki, ölüm meleği tek bir melek olup, canları almakla görevli olan meleklerin başkanıdır. Bu âyette zikredilen "gözcü melekler" ile murad edilen de, ona bağlı ve tâbi olanlardır..

Mücâhid'den şu rivâyet edilmiştir: "Cenâb-ı Hak yeryüzünü, ölüm meleği için bir leğen gibi yapmıştır.. O melek (orada) yakaladıklarını yakalar.. Hiç bir ev yoktur ki, ölüm meleği her gün onları iki defa yoklamamış olsun..." Yine haberlerde (hadislerde), dünya yok olup sona ererken, ölüm meleğinin sıfatları ve nasıl öleceği hususunda çok şaşırtıcı durumlar zikredilmiştir.

Dördüncü Konu: Hamza, elif ile ve imâle yaparak, تَوَفَّاهُ; diğer kıraat imamları ise, tâ harfiyle olarak تَوَفَّتْهُ şeklinde okumuşlardır. **Hamza**'nın bu şekilde okuyuşunun iki sebebi vardır: Birisi, fiilin öne geçmiş olması; diğeri ise, çoğul kelimelerin bazan müzekker kabul edilmesi... İkinci okuyuşun sebebi ise, cemi kelimelerin müennes kabul edilmesidir.

وَهُمْ لاَ يُفَرِّطُونَ *"Onlar artık ve eksik birşey yapmaksızın..."* buyruğu, "Onlar, Allah'ın kendilerine emrettiği şeylerde hiçbir kusur etmezler" demektir. Bu da, canları almakla görevli meleklerin, emrolundukları şeylerde kusur etmeyeceklerine delâlet etmektedir.

Yüce Allah'ın, cehennem meleklerinin nitelikleri hususunda îrad etmiş olduğu, *"...ki onlar Allah'ın kendilerine emrettiği şeylere asla isyan etmezler..."* (Tahrim, 6) âyeti de, azap meleklerinin, emrolundukları meselelerde kusur etmediklerini gösterir.. Meleklerin, bu gibi hallerde masum olduklarını söyleyenler, onların mutlak manada masum olduklarını söylerler.. Binâenaleyh bu âyet, meleklerin mutlak mânada masum olduklarının sübutuna delâlet etmektedir.

ثُمَّ رُدُّوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ *"Sonra bunlar, bütün işlerine hak ve adâlet ile mâlik olan Allah'a döndürülmüşlerdir"* buyruğu hakkında birkaç bahis bulunmaktadır:

Ölen Kimsenin Ruhunun Allah'a Döndürülmesi

Birinci Bahis: Bu döndürülenlerin, melekler olduğu ileri sürülmüştür. Yani, "insanoğlu öldüğü gibi, o melekler de ölür.." demektir.. Bu döndürülenlerin, insanlar olduğu da ifâde edilmiştir. Yani, "O insanlar, ölümlerinden sonra Allah'a döndürülürler.." demektir.

Bil ki bu âyet, insanın, sırf bu bünyeden ibaret olmadığına delâlet eden delillerden birisidir. Çünkü âyetin açık ifâdesi, ölümün kul için meydana geldiğini göstermektedir. Yine aynı âyet, kulun ölümünden sonra da, Allah'a döndürüldüğüne delâlet etmektedir. Halbuki ölünün, ölü olduğu halde, Allah'a döndürülmesi mümkün değildir. Çünkü bu döndürülme işi, mekân ve cihet itibariyle değildir. Zira, Allah Teâlâ, mekân ve cihtten âlî ve münezzehtir.. Bilakis bu döndürülmenin, "O kimsenin, Allah'ın hükmüne inkiyâd ederek O'nun kaza ve kaderine itaat etmiş olması.." şeklinde tefsir edilmesi gerekir.. Halbuki, diri ve canlı olmayan kimse hakkında böyle bir mâna doğru olmaz.. Binâenaleyh, burada bir ölüm ve bir hayatın bulunduğu sâbit olmuş olur. Ölüm, bedenin nasibidir; geriye, hayatın da, canın ve rûhun nasibi olması hali kalır. Cenâb-ı Hak, *"Sonra bunlar, Allah'a döndürülmüşlerdir"* buyurup, geriye döndürülenin de can ve rûh olduğu sabit olunca, insanın (esâsen) sadece nefis ve rûhtan ibâret olduğu sabit olmuş olur ki, elde edilmek istenen netice de budur.

Ruhların Bedenlerden Önce Yaratılmış Olması

Bil ki, *"Sonra bunlar, Allah'a döndürülmüşlerdir"* buyruğu, rûhun bedenden önce mevcut olduğunu ihsas etmektedir. Çünkü, bu âlemden o celâl sahibi Allah'ın huzuruna döndürülmek, rûhun bedenle alâka kurmadan önce mevcut olması halinde ancak mümkün olur... Bunun bir benzeri de *"dön Rabbine..."* (Fecr, 28) ve, *"Hepinizin dönüşü ancak O'nadır"* (Yunus, 4) âyetleridir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, خَلَقَ اللّٰهُ الْاَرْوَاحَ قَبْلَ الْاَجْسَادِ بِاَلْفَيْ عَامٍ *"Allah Teâlâ ruhları, bedenlerin yaratılışından ikibin yıl önce yaratmıştır"* dediği nakledilmiştir. Felsefecilerin, beşerî nefislerin, beden yaratılmadan önce bulunmadığı hususunu isbat için getirmiş oldukları delil, zayıf

olduğunu akîî ve felsefî meselelerle ilgili kitaplarda açıklamış olduğumuz zayıf bir hüccettir.

İkinci Bahis: إِلَى اللَّهِ "Allah'a.." kelimesinin başındaki إِلَى harf-i cerri, intihâî gâye" (mesâfenin sona erdiğini) gösterir.. Binâenaleyh, إِلَى اللَّهِ ifadesi, Cenâb-ı Hak için bir mekân ve cihet bulunduğunu ihsas eder ki, bu bâtıldır. Binâenaleyh bu ifâdenin "Onlar, Allah'dan başka bir mâlik ve hâkimin bulunmayacağı bir yere döndürülmüşlerdir" mânasına hamledilmesi gerekir.

Esmâ-yı Hüsnadan el-Mevla ve el-Hakk İsimleri

Üçüncü Bahis: Allah Teâlâ bu iki âyette, zatını iki isimle adlandırmıştır.

a) اَلْمَوْلَى "Mevlâ" ismi... Sen biliyorsun ki, "mevlâ" ve "velî" lafızları, yakınlık manasına gelen اَلْوَلْيُ kelimesinden iştikâk etmiştir.. Allah Teâlâ da, "yakın-uzak, "zâhir-bâtın" olandır. Zira Cenâb-ı Hak, *"Biz ona şah damarından daha yakınız..."* (Kâf, 16) ve *"Herhangi bir üçden bir fısıltı vaki olmayadursun, muhakkak ki o, bunların dördüncüsüdür..."* (Mücâdele, 7) buyurmuştur. Yine, kölesini azad eden kimseye de "mevlâ" denmiştir.. Bu da, Allah'ın kullarını azabından azad edeceğini hissettirmektedir. Ki, bu mâna Cenâb-ı Hakk'ın şu kudsî hadisinde kastedilen hususdur: سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي *"Rahmetim gazabımı geçmiştir, ondan öncedir"*(77). Yine Allah, kendisini kuluna izafe ederek, *"bütün işlerine hak ve adâlet ile mâlik olan mevlâlarına, Allah'a..."* buyurmuş, ama onları kendisine nisbet etmemiştir ki, bu da sonsuz bir rahmettir.. Hem Yüce Allah, *"Hak olan Mevlâlarına"* buyurmuştur ki bunun mânası, *"onlar dünyada iken bâtıl mevlâların tasarruf ve tasallutu altındaydılar. Bu bâtıl mevlâları da, onların nefisleri, şehvetleri ve gazapları, öfkeleridir.." Nitekim Allah, "ve hevâ ve hevesini Tanrısı edineni gördün mü?"* (Casiye, 23) buyurmuştur. Binâenaleyh, insan ölünce bâtıl mevlâların tasarrufundan kurtulup, Hak olan Mevlây-ı Zülcelâlin tasarrufâtına geçmiş olur..

b) **"el-Hak..."** ismidir.. Alimler, **"Hakk.."** kelimesinin, Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinden olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak denilmiştir ki, "hak " kelimesi bir masdar olup, "bâtıl"ın zıddıdır.. Halbuki masdar olan isimler, fâillerine ancak mecâzî olarak verilirler.. Meselâ bizim, فُلَانٌ عَدْلٌ وَرَجَاءٌ وَغِيَاثٌ وَكَرَمٌ وَفَضْلٌ "Falanca adâlettir, ümittir, berekettir, keremdir, fazıldır" demeniz gibi...

Şöyle de denilebilir: "Hakk", mevcût olan demektir. Eşyânın içinde var olmaya en lâyık ve müstehak olan ise, Allah Teâlâ'dır. Çünkü Cenâb-ı Hak, zâtı gereği vacibu'l-vücûd olandır. Binâenaleyh, eşya (varlıklar) içinde hak olmaya müstehak olan, sadece O olmuş olur. Bil ki, el-Hakk kelimesi, medh olmak üzere, nasb ile اَلْحَقَّ

(77) Buhârî, Tevhid, 55; Müslim, Tevbe, 15 (4/2108).

olduğunu akîf ve felsefî meselelerle ilgili kitaplarda açıklamış olduğumuz zayıf bir hüccettir.

İkinci Bahis: إِلَى اللَّهِ "Allah'a.." kelimesinin başındaki إِلَى harf-i cerri, "intihâî gâye" (mesâfenin sona erdiğini) gösterir.. Binâenaleyh, إِلَى اللَّهِ ifadesi, Cenâb-ı Hak için bir mekân ve cihet bulunduğunu ihsas eder ki, bu bâtıldır. Binâenaleyh bu ifâdenin "Onlar, Allah'dan başka bir mâlik ve hâkimin bulunmayacağı bir yere döndürülmüşlerdir" mânasına hamledilmesi gerekir.

Esmâ-yı Hüsnadan el-Mevla ve el-Hakk İsimleri

Üçüncü Bahis: Allah Teâlâ bu iki âyette, zatını iki isimle adlandırmıştır.

a) اَلْمَوْلَى "Mevlâ" ismi... Sen biliyorsun ki, "mevlâ" ve "velî" lafızları, yakınlık manasına gelen اَلْوَلْيُ kelimesinden iştikâk etmiştir.. Allah Teâlâ da, "yakın-uzak, "zâhir-bâtın" olandır. Zira Cenâb-ı Hak, *"Biz ona şah damarından daha yakınız..."* (Kaf, 16) ve *"Herhangi bir üçden bir fısıltı vaki olmayadursun, muhakkak ki o, bunların dördüncüsüdür..."* (Mücadele, 7) buyurmuştur. Yine, kölesini azad eden kimseye de "mevlâ" denmiştir.. Bu da, Allah'ın kullarını azabından azad edeceğini hissettirmektedir. Ki, bu mâna Cenâb-ı Hakk'ın şu kudsî hadisinde kastedilen hususdur: سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي *"Rahmetim gazabımı geçmiştir, ondan öncedir"*(77). Yine Allah, kendisini kuluna izafe ederek, *"bütün işlerine hak ve adâlet ile mâlik olan mevlâlarına, Allah'a..."* buyurmuş, ama onları kendisine nisbet etmemiştir ki, bu da sonsuz bir rahmettir.. Hem Yüce Allah, *"Hak olan Mevlâlarına"* buyurmuştur ki bunun mânası, *"onlar dünyada iken bâtıl mevlâların tasarruf ve tasallutu altındaydılar. Bu bâtıl mevlâları da, onların nefisleri, şehvetleri ve gazapları, öfkeleridir.."* Nitekim Allah, *"ve hevâ ve hevesini Tanrısı edineni gördün mü?"* (Casiye, 23) buyurmuştur. Binâenaleyh, insan ölünce bâtıl mevlâların tasarrufundan kurtulup, Hak olan Mevlâ-yı Zülcelâlin tasarrufâtına geçmiş olur..

b) "el-Hak..." ismidir.. Alimler, "Hakk.." kelimesinin, Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinden olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak denilmiştir ki, "hak " kelimesi bir masdar olup, "bâtıl"ın zıddıdır.. Halbuki masdar olan isimler, fâillerine ancak mecâzî olarak verilirler.. Meselâ bizim, فُلَانٌ عَدْلٌ وَرِضًا وَغِيَاثٌ وَكَرَمٌ وَفَضْلٌ "Falanca adâlettir, ümittir, berekettir, keremdir, fazıdır" demeniz gibi...

Şöyle de denilebilir: "Hakk", mevcût olan demektir. Eşyânın içinde var olmaya en lâyık ve müstehak olan ise, Allah Teâlâ'dır. Çünkü Cenâb-ı Hak, zâtı gereği vacibu'l-vücûd olandır. Binâenaleyh, eşya (varlıklar) içinde hak olmaya müstehak olan, sadece O olmuş olur. Bil ki, el-Hakk kelimesi, medh olmak üzere, nasb ile اَلْحَقُّ

(77) Buhârî, Tevhid, 55; Müslim, Tevbe, 15 (4/2108).

şeklinde de okunmuştur. Bu senin اَلْحَمْدُ لِلَّهِ الْحَقِّ "Hamd, Allah'a mahsustur.. Yani, O Hakk olanı kasdediyor ve medhediyorum" demen gibidir.

Allah'ın Mutlak Hüküm Sahibi Olması

اَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ اَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ *"İyi bilinîz ki, bütün hüküm O'nundur. O, hesap görenlerin en hızlısıdır"* buyruğuna gelince, bu hususta da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

اَلَا لَهُ الْحُكْمُ ifâdesinin manası, "Hüküm sadece Allah'a aittir" şeklindedir. Bu mâna, *"Hüküm de Allah'dan başkasının değildir..."* (En'âm, 57) âyetiyle de kuvvetlenir.. Ki bu da, Allah'dan başka hiç kimsenin herhangi bir şey üzerinde bir hükmü ve gücünün olmamasını gerektirir. İşte bu söz de, hayır ve şerrin tamamının, Allah'ın hüküm ve kazâsına göre olmasını gerektirir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, sa'îd olan kimseye saâdeti; şakî olan kimseye de şakaveti hükmetmiş olmasaydı, bu böyle olmazdı.

İKİNCİ MESELE

Alimlerimiz, "Bu âyet, taatın mükâfatı; isyânın da cezâyı îcap ettirmediğine delâlet eder" demişlerdir. Zira, bu böyle olsaydı, o zaman, Allah'a itaat eden kimsenin Allah üzerinde bir hükmünün bulunduğu sabit olurdu ki, bu da onun mükâfaat almasıdır. Halbuki bu, âyetin kendisine delâlet ettiği *"hüküm ancak Allah'a mahsustur"* ifâdesine ters düşer.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cübbaî'nin Kelamullah'ın Hudûsu Hakkındaki İddiasına Red

Cübbaî, bu âyetle Kelâmullah'ın (Allah'ın kelâmının) hâdis olduğuna istidlâl ederek şöyle demiştir: "Zira, Cenâb-ı .akk'ın kelâmı kadîm olsaydı, o zaman O'nun, şu anda ve yaratmadan önce de, hesaba çekmeyi konuşmuş olması gerekirdi. Halbuki bu, imkânsızdır. Çünkü hesaba çekmek, daha önce yapılan bir amelin anlatılmasını ve nakledilmesini gerektirir.." Alimlerimiz, **Cübbaî**'nin bu görüşüne, "ilim" meselesiyle karşı çıkmışlardır. Zira Cenâb-ı Hak, yaratmadan önce, o işin olacağını biliyordu.. O iş var olduktan sonra da, onun bundan önce de var olduğunu biliyordu.. Binâenaleyh, bundan ilmin değişmesi neticesi çıkmaz... Aynı şeyin, Kelâmullah hususunda da olması niçin caiz olmasın?.. Allah en iyi bilendir..

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah'ın Kıyamette Mahlûkatı Hesaba Çekmesinin Mahiyeti

Alimler, bu hesaba çekilmenin nasıl olacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, "Allah Teâlâ bizzat kendisi, tek bir defada mahlûkatı hesaba çeker ve O'nu, bir söz, diğer sözleri duymaktan alıkoymaz.." derlerken, bazıları da "Hayır, aksine Cenâb-ı Hak, meleklere emreder, bunun üzerine de her bir melek, O'nun kullarından her birini hesâba çeker..

Çünkü, Allah'ın bizzat kendisi, kâfirleri hesâba çekmiş olsaydı, onlarla konuşmuş olurdu. Halbuki, bu bâtıldır. Zira Cenâb-ı Hak, kâfirlerin durumu hakkında *"Allah onlarla konuşmaz..."* (Âl-i İmrân, 77) buyurmuştur." Bu muhasebenin izahı hususunda, hükemânın da görüşü vardır ki, bu da, şu iki mukaddimeyi sunmakla ancak ortaya çıkar:

Birinci Mukaddime: Fiillerin çok olması ve tekrarı, kuvvetli, köklü ve sabit melekelerin hâdis (mahluk) olmasını gerektirir. Yapılacak tam bir "istikrâ", söylediğimiz şeyin doğruluğunu ortaya çıkaracaktır. Baksana, amellerden bir amele (işe) devamı ve onu yapışı daha çok olan kimsede, bu amel hususundaki melekenin kök salışı daha kuvvetli olur.

İkinci Mukaddime: Bir amelin tekrar tekrar yapılışı, köklü bir melekenin meydana gelmesini sağladığına göre, bu amellerden herbirinin, bu melekenin meydana gelmesinde bir tesiri olması gerekir. Hatta herbir amelin herbir parçasının, bu melekenin meydana gelmesinde herhangi bir şekilde tesiri olması gerekir. Akıllı kimseler, bu konuda birçok misaller getimişlerdir:

Birinci Misal: Meselâ, yüzbin men (ölçek) bir şey yüklenmiş büyük bir geminin olduğunu farzetsek. Bu gemi suya bir karış batar. Eğer sadece bir buğday tanesi daha konulacak olsa geminin bu buğdayın ağırlığı nisbetinde batmasını gerektirir. Bu miktar, insan hissinin farkedemeyeceği kadar az olsa bile...

İkinci Misal: Hükemâya göre, "basit" varlıkların tabiî şekillerinin küre olduğu sabittir. Binâenaleyh suyun yüzeyinin de küre şeklinde olması gerekir. Tek bir merkez etrafındaki dâirelere benzeyen yaylar, birbirinden farklıdırlar. Çünkü büyük dairenin yayının kamburu, küçük dairenin yayının kamburundan daha az olur. Durum böyle olunca mesela su kabı su ile doldurulup, dağın altına konulduğunda; bu suyun yüzeyinin kavsi (kamburu), su kabının, dağın üzerine konulduğu zaman meydana gelecek kavsinden daha büyük olur. Bu kavis, her ne zaman daha büyük olursa, kabın içinde suyun bulunma ihtimali de o nisbette çok olur. İşte bu da, su kabının dağın altında olması halinde, içinde su bulunma ihtimalinin, dağın üstünde olması halinde içinde su bulunma ihtimalinden daha fazla olmasını gerektirir. Fakat aradaki fark çok az olduğu için, insanın duyuları onu tam olarak farkedemez.

Üçüncü Misal: Biri diğerine yakın olan iki insanın her birinin ayakları, dünyanın merkezine başlarından daha yakındır. Çünkü ağır kütleler, fezadaki çevreden, dünyanın merkezine daralarak inerler. Fakat bu kadarcık farkı da, insanın duyuları anlayamaz.

Sen bunları iyice anlayıp, fiillerin çok yapılışının, melekelerin hasıl olması neticesini verdiğini gördüğünde biz diyeceğiz ki: Hayır ve şer, az veya çok her fiil insanın

üzerinde bir tesir meydana getirirler. Bu tesir ya saadet, ya şekâvet bâbından olur. İşte bu durumda, bu kesin akli delil ile, *"Kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa, onun (karşılığını) görecek; kim de zerre ağırlığınca şer yapar ise onun (karşılığını) görecek"* (Zilzal, 7-8) âyetinin, gerçeğin ta kendisi olduğu ortaya çıkmış olur. Fiillerin, melekelerin meydana gelmesini sağladığı ve elin işlediği fiillerin, o belli melekelerin meydana gelmesinde tesirli olduğu sâbit olup, yine ayaktan çıkan fiillerin de aynı durumda olduğu bilinince, eller ve ayaklar Kıyamet günü insanın aleyhine şâhidlik ederler. Bunun mânası şudur: "Şüphesiz bu nefsânî tesirler, o uzuvlardan çıkan fiiller vasıtasıyla, nefsin cevherinde meydana gelir. Böylece de bu belli organlardan o fiillerin çıkışının, nefis cevherinde belli eserlerin (tesirlerin) meydana geldiğine şahidlik ederler. Hesaba gelince, bundan maksad, toplanan ve çıkarılandan geriye ne kaldığını bilmektir. Biz hayır ve şer olan her bir zerrenin, nefis (ruh) cevherindeki bu şekillerden birinin meydana gelişinde bir tesiri olduğunu beyan ettik. Bu şekiller, ya temiz ve pâk, ya da değersiz ve adî olur. Şüphesiz insanın amelleri farklı farklıdır. Binâenaleyh onların bazısı bazısının karşılığı olur. Bu karşılık oluşdan sonra geriye nefiste, güzel huya veya kötü huya dair bir miktar kalır. Beden öldüğü zaman güzel huyun ve kötü huyun nisbeti ortaya çıkar. Bu da, bölünemeyecek kadar az bir anda meydana çıkar. Bu an, ruhun beden ile ilgisinin kesildiği andır. İşte bu hal, "en hızlı bir hesap" olarak ifâde edilmiştir. Bunlar, nebevî hikmetin, felsefî hikmete uygunluğu hususunda yapılmış izahlardır. İşlerin hakikatlerini tam mânasıyla bilen ancak Allah'dır.

* *
*

قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَئِنْ أَنْجَانَا مِنْ هَٰذِهِ لَنَكُونَنَّ
مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٦٣﴾ قُلِ اللَّهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٦٤﴾

"De ki: "Karanın ve denizin karanlıkları içinden sizi kim kurtarıyor ki, ona (aşikâr ve) gizli yalvararak duâ edersiniz: Eğer bizi bundan selâmete erdirirse, andolsun şükredenlerden olacağız." De ki: "Sizi ondan ve her sıkıntıdan Allah kurtarır da, sonra siz yine (O'na) eş koşarsınız"

(En'âm, 63-64).

Bil ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın ilahî kudretiyle rahmet, fadl ve ihsanın mükemmelliğine delâlet eden delillerden bir başka delildir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE يُنَجِّيكُمْ Kelimesindeki Farklı Kıraatlerin İzahı

Asım, Hamza ve Kisaî, her iki âyetteki, يُنَجِّيكُمْ lafzını, şeddeli olarak يُنَجِّيكُمْ; diğer kıraat imamları ise, şeddesiz olarak يُنْجِيكُمْ şeklinde okumuşlardır. **Vahidî** şöyle demiştir: "Bu fiiller gerek şeddeli, gerekse şeddesiz olarak, نَجَا (kurtuldu) fiilinden alınan iki kullanıştır. Bu fiili istersen اِفْعَالَ istersen فَعَّلَ babından getirebilirsin. Bu mesela, أَفْرَحْتُهُ – فَرَّحْتُهُ (Onu sevindirdim) ve أَغْرَمْتُهُ – غَرَّمْتُهُ (onu borçlu kıldım) denilmesi gibidir. Kur'ân'da da bu fiil, her iki şekilde de gelmiştir. Meselâ فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ *"Onu ve yanında olanları kurtardık"* (A'râf, 64) ve *"İman edenleri kurtardık..."* (Fussilet, 18) âyetlerinde olduğu gibi... Kur'ân-ı Kerim her iki kullanışa göre de inince, bu iki kıraatin güzellik bakımından birbirine eşit olduğu ortaya çıkar. Ancak ne var ki, tercih edilen kıraat, kelimeyi şeddeli olarak okumaktır. Çünkü bu durum (kıraat) Cenâb-ı Hak katından defalarca meydana gelmiştir.

خُفْيَةً Kelimesindeki Farklı Kıraatler

Ebu Bekr'in rivayetine göre **Âsım**, خُفْيَةً kelimesini, hâ harfinin kesresiyle خِفْيَةً diğer kıraat imamları ise hâ harfinin zammesiyle خُفْيَةً şeklinde okumuşlardır ki, bu da iki kullanıştır. A'râf sûresindeki kelime de, aynen bu ihtilaf üzere okunur.

Ahfeş'den خُفْيَةً ve خِفْيَةً kelimelerinin iki kullanış olduğu rivayet edilmiştir. خُفْيَةً kelimesi, "ihfa" "gizlemek" manasından gelirken, خِيفَةً kelimesi ise, "korkmak" manasından gelir. Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَئِنْ أَنْجَيْتَنَا ifadesi de bundandır.

Asım, Hamza, ve **Kisaî** gaib sigasıyla olmak üzere, وَلَئِنْ أَنْجَانَا *"Eğer bizi.. selamete erdirirse..."* şeklinde; diğer kıraat imamları da, muhatab sigasıyla وَلَئِنْ أَنْجَيْتَنَا "Eğer bizi... selamete erdirirsen" şeklinde okumuşlardır. Gaib sigasıyla okuyan birinci gruptakilere gelince, onlar da bunda ihtilaf etmişlerdir. Meselâ **Asım**, "tefhîm ile okurken, diğerleri ise "imâle" ile okumuşlardır.

Bu fiili gâib sigasıyla okuyanların delili şudur: Bu kelimeden önceki ve sonraki ifadeler, gaib sigasıyla zikredilmişlerdir. Kendisinden önceki kelimeye gelince bu, تَدْعُونَهُ (O'na dua edersiniz), (buradaki "hüve" "O'na" zamiri) ifadesi, sonrakine gelince, bu da قُلِ اللَّهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا *"De ki: "Sizi ondan Allah kurtarır* (Buradaki, "Allah kurtarır") ifadesidir. Kelimeyi muhatab sigasıyla okumak ise, bir takdir yapmayı gerektirir. Buna göre takdir, يَقُولُونَ لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا "Derler ki: Eğer bizi selamete çıkararsan.." şeklinde olur. Oysaki takdirde bulunma cihetine gitmek, asl olanın aksine bir durumdur. Bu fiili muhatab sigasıyla okuyanların delili ise, başka bir âyetteki لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا مِنْ هٰذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ *"Eğer bizi bundan kurtarırsan, andosun ki şükredenlerden olacağız"* (Yunus, 22) ifadesidir.

İKİNCİ MESELE

Karanın ve Denizin Karanlıklarından Maksad

مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ *"Karanın ve denizin karanlıkları içinden..."* ifadesi bunların korku ve dehşet veren şeylerini anlatan bir mecazi ifadedir. Arapça'da sıkıntılı, şiddetli güne يَوْمٌ ذُو كَوَاكِبَ ve يَوْمٌ مُظْلِمٌ denilir. Yani, "Gece olacak denli, karanlık ve zulümatı şiddetlenmiş gün.." Bu konuda sözün hakikati şudur: "Ona, durum şiddetlenir ve ondan nasıl çıkacağını bilemez.. Çıkış yollarını bulamaz" demektir.

Alimlerden, bu tabiri hakikî mânasına hamledip de şöyle diyenler de vardır: Denizin karanlıklarına gelince, bu, gecenin, denizin ve bulutların karanlığının bir araya gelerek, buna çetin rüzgarların ve korkunç dalgaların eklenmesi ve insanların ondan nasıl kurtulacaklarını, aynı zamanda bu korkunun büyüklüğünü bilememeleridir.

Karanın karanlıklarına gelince bu, gece ile bulutların karanlıkları, düşmanın hücum etmesinden duyulan şiddetli bir korku ile yine doğru yolu bulamamadan şiddetli biçimde korkmadır..

Tehlike Sırasında İnsanın Yürekten Allah'a Yönelişi

Bu ifâdeden maksad şudur: "Şiddetli korkuları gerektiren böylesine şiddetli ve sıkıntı verici sebepler bir araya geldiğinde, insan ancak Allah'a döner ve bu dönüş de, hem zâhiren hem de bâtınen olur.. Çünkü böyle bir durumda, insanın Cenâb-ı Hakk'a karşı olan ihlâs ve samimiyeti artar ve Allah'ın dışındaki varlıklardan ümidi kesilir..." İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *"O'na (aşikâr ve) gizli, yalvararak duâ edersiniz"* buyruğundan murad da budur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Allah beyân ediyor ki, fıtrat-ı selime ve aslî yaratılış, bu durumda Allah'dan başka sığınak ve O'nun fazl-u kereminden başka bir dayanak olmadığını gördüğü zaman, bu ihlasın bütün durumlarda ve zamanlarda bulunması ve devam etmesi gerekir.. Ama bu böyle olmaz, çünkü insan esenliğe ulaştıktan ve kurtuluşa erdikten sonra, bu kurtuluşu maddî sebeplere bağlayarak şirke yönelir...

Bazı müfessirler "Bu âyetten maksat, kendisine tapınılan put ve heykellerin ilâh olabileceğini ta'n ve tenkid etmektir.." demişlerdir.

Ben de derim ki: Ubûdiyyet yolunda Allah'dan başka bir şeye bağlanmak, bir puta bağlanmaya yakın bir şey olur. Zira ehl-i tahkîk, bu hali **"şirk-i hafî"** (gizli şirk) olarak isimlendirmişlerdir. Âyetin lafzı, böylesi sıkıntılı ve şiddetli durumlar meydana geldiği zaman insanın şöylesi bazı şeyleri yaptığına delâlet eder:

1) Duâ,

2) Yalvarıp yakarma..

3) Gönülden ihlas.. Ki, âyetteki خُفْيَةً "(âşikâr ve) gizlice..." kelimesinden murad budur..

4) Sürekli olarak şükürle meşgul olmak... Âyetteki, *"Eğer bizi bundan selâmete erdirirse, andolsun şükredenlerden olacağız..."* buyruğuyla murad edilen budur..

Cenâb-ı Hak, sonra onları bu korkulardan ve korku ve sıkıntı doğuran diğer şeylerden kurtardığını, ama insanın bunun peşinden hemencecik şirke yöneldiğini beyân etmiştir.. Bu âyetin bir benzeri de, *"O'ndan (Allah'dan) başka taptığınız şeyler kaybolur gider"* (İsrâ, 67) ve *"Sanırlar ki onlar çepçevre kuşatılmışlardır. (O zaman) onlar, Allah'ın dininde hâlis ve samimi kimseler olarak O'na duâ ederler"* (Yunus, 22) âyetleridir.

Özet olarak söylemek gerekirse, insanların ekserisinin âdeti şudur: "Korkunç bir durumla karşılaştıklarında, o vakit tam bir ihlâs sahibi olurlar; güven ve refaha kavuştukları zaman ise, Allah'a şirk koşarlar..."

* *
*

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰٓ أَن يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّن فَوْقِكُمْ أَوْ مِن تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا
وَيُذِيقَ بَعْضَكُم بَأْسَ بَعْضٍ ۗ انظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾

"De ki: "O, size üstünüzden, yahud ayaklarınızın altından bir azap göndermeye veya sizi birbirinize katıp kiminize kiminizin hıncını taddırmaya kâdirdir." Bak, âyetleri, onlar iyice anlasınlar diye, nasıl türlü türlü açıklıyoruz.."

(En'âm, 65).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki, tevhid delillerinin bir başka çeşidi olup, bir nevi korkutmayla karışıktır.. Cenâb-ı Hak, insanlara bu değişik yollardan azabını ulaştırmaya kâdir olduğunu beyân etmiştir. Azabın insanlara, bazan üstlerinden, bazan da ayaklarının altından gönderilmesi hususunda iki görüş bulunmaktadır:

Yukarıdan ve Yerden Gelen Azabın Açıklanması

Birinci Görüş: Âyetin lafzının, hakikî mânasına hamledilmesi itibariyledir. Buna göre biz diyoruz ki: Azâp onların üzerlerine, **Nûh** (a.s)'un kıssasında olduğu gibi, üzerlerine gökten inen yağmur ve yıldırımlar gibi; **Lût** kavminin taşa tutulmasında ve Fil ashabının taşlanmasında olduğu gibi, üzerlerine gökten gelen sayha, korkunç çığlık şeklinde iniverir... Azabın, ayaklarının altından gelmesi ise, yerin sarsılması, **Kârun**'un yere geçirilmesi v.b. şeklinde olur. Bu azapların yağmurun yağdırılmaması ve bitkinin bitirilmemesi şeklinde olduğu da söylenmiştir. Kısaca bu âyet, gökten inmesi ve yerden ortaya çıkması mümkün olan her türlü azabı içine alır..

Ümmetin Tefrikaya Düşmesine Dair

İkinci Görüş: Âyetin lafzının mecazî bir mânaya hamledilmesine göredir. **İkrime**'den gelen bir rivâyette, **İbn Abbas** (r.a), "üstten gelen azab"ın, yöneticilerden; "ayakların altından gelecek azab"ın da, köleler ve ayaklar takımından gelecek olan şeyler mânasında olduğunu" söylemiştir.

Âyetteki, أَوْيَلْبِسَكُمْ شِيَعًا *"Veya sizi birbirinize katıp..."* tabirine gelince, bil ki اَلشِّيَعُ kelimesi, اَلشِّيْعَةُ kelimesinin çoğuludur. Bir şey üzere birleşen, ittifak eden her topluluğa "şîa" denilir. Bu kelimenin çoğulu, اَلشِّيَعُ ve اَلْأَشْيَاعُ şeklinde gelir. Nitekim Cenâb-ı Allah كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِمْ *"Bundan evvel benzerlerine de yaptığı gibi.."* (Sebe, 54) buyurmuştur. Bu kelimenin aslı, peşinden gelmek, izlemek manasında olan اَلشَّيْعُ kelimesidir. Binaenaleyh اَلشِّيْعَةُ kelimesi, "birbirini izleyen, birbirlerine tabi olan insanlar" anlamındadır.

Zeccâc: Âyetteki أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا tabiri "Sizin işlerinizi öylesine karıştırır ki, bu karışıklıktan sonra bir daha bir araya gelemezsiniz.. Böylece O sizi, çeşitli fırkalar haline getirir de, artık bir daha tek bir fırka olamazsınız... Fırka fırka olduğunuz zaman da birbirinizle savaşırsınız..." mânasındadır. İşte, *"kiminize kiminizin hıncını taddırmaya..."* tabirinin mânası da budur demiştir.

İbn Abbas (r.a)'dan rivâyet edildiğine göre, **Cebrail** (a.s) bu âyeti getirdiğinde, bu Hz. Peygamber'e çok ağır geldi ve *"Bu şekilde muâmele görürlerse, ümmetimin sonu ne olur?"* dedi.. Bunun üzerine **Cebrail** (a.s), "Ben de senin gibi bir kulum.. Binâenaleyh, ümmetin için Rabbine duâ et!" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, Rabbinden, ümmetine bunu yapmamasını istedi.. Ve **Cebrail** (a.s), "Muhakkak ki Allah Teâlâ, ümmetini şu iki çeşit azabtan emîn kıldı: Yani, **Nûh** ve **Lût** (a.s)'un kavimlerine gönderdiği gibi, üzerlerinden; **Kârûn**'u da yere geçirdiği gibi, altlarından bir azap vermeyecektir.. Ama onları, çeşitli hevâ ve hevesleri sebebiyle, fırka fırka olmaktan ve kılıçlarla vuruşarak birbirlerinin hınçlarını tattırmaktan emin kılmamıştır...

diye haber getirir.. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: إِنَّ أُمَّتِي سَتَفْتَرِقُ عَلَى ثِنْتَيْنِ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً اَلنَّاجِيَةُ فِرْقَةٌ *"Muhakkak ki ümmetim yetmişiki fırkaya ayrılacaktır.. Kurtulacak olansa, tek bir fırkadır.."* Bir rivâyette ise, *"Hepsi cennette olacaktır; ama zındıklar müstesnâ..."* şeklinde varid olmuştur.

İKİNCİ MESELE
Âyetin Ef'al-i İbad Bakımından Delâleti

Âyetteki, *"Sizi birbirinize katıp..."* ifâdesinin zâhiri, insanları çeşitli hevâ ve heveslere; birbirine zıt görüşlere sevkedenin Cenâb-ı Hak olduğunu ifâde eder. Bu çeşitli görüşlerden hak ve gerçek olanın, sadece birisi olduğu; onun dışında kalanların ise bâtıl ve yanlış olduğu açık ve zâhirdir.. Bu ise, Allah'ın, mükellefi bâtıl itikâda sevketmiş olmasını gerektirir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"kiminize kiminizin hıncını taddırmaya..."* buyruğuna gelince, hiç şüphe yok, taddırılan bu hınç ve kötülüklerin çoğu, zulüm ve günahtır.. Binâenaleyh bu da, Allah Teâlâ'nın, hem hayrın hem de şerrin yaratıcısı olduğunu gösterir.. Bu görüşe muhalif olan (**Mutezile**) ise buna, "Âyet, Allah'ın buna kâdir olduğuna delâlet etmektedir.. Bizce de Allah, "kabîh" olan fiile kâdirdir.. Esas münakaşa ise, Allah onu yapar mı yapmaz mı meselesindedir..." diyerek cevap vermiştir.

Biz onlara şöyle cevap veririz: Âyetten, başka bir yönden istifâde edilir. Çünkü Allah'ın, هُوَ اَلْقَادِرُ عَلَى buyruğu, "hasr" mânasını ifâde etmektedir. Binâenaleyh, Allah'dan başka hiç kimsenin buna kâdir olamaması gerekir.. İnsanlar arasındaki bu ihtilâf ise, daima mevcuttur. Bahsedilen "hasr" ile de, bu ihtilafın, Allah'dan başkasından sâdır olmaması gerektiği hususu sâbit olmuş olur.. Binâenaleyh bunun ancak Allah'dan meydana gelmiş olması vacip olur ki, bu da bizim elde etmek istediğimiz neticeyi verir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Taklidden yana olanlar ile, "**Haşviyye**": "Bu âyet, tefekkür ve istidlâlde bulunmamaya delâlet eden delillerin en kuvvetlilerindendir... Bu böyledir, çünkü bu kapıları açmak, inançlar mevzûunda çekişmelerin ve ihtilâfların meydana gelmesine ve insanların çeşitli din ve mezheplere ayrılmalarına sebebiyet verir.. Bu ise, bu âyetin hükmüyle kınanmıştır. Kınanmış olana yol açan da kınanmıştır.. Binâenaleyh, din mevzûunda tefekkür ve istidlâl kapısını açmanın kınanmış olması gerekir..." demiştir. Bunun cevabı kolaydır. Allah en iyi bilendir..

Sonra Cenâb-ı Hak, âyetin sonunda, اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ اْلآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ *"Bak, âyetleri onlar iyice anlasınlar diye, nasıl türlü türlü açıklıyoruz..."* buyurmuştur. **Kâdî:** "Bu, Allah Teâlâ'nın, o âyetleri açıklamak ve o açıklamaları iyice ortaya koymak suretiyle, herkesin bu delilleri anlamasını; yine herkesin, bu apaçık beyyine ve delilleri iyice anlamasını dilediğine delâlet eder..." demiştir.

Buna şöyle cevap veririz: Bilakis âyetin zâhiri, Allah'ın bu âyetleri ancak iyice anlayan ve kavrayan kimseler için türlü türlü açıkladığına delâlet eder.. Ama, âyetlerden yüz çevirip inad eden kimseye gelince, Cenâb-ı Hak bu âyetleri böyle kimseler için açıklamış değildir... Allah en iyi bilendir.

* *
*

Her Şeyin Tayin Edilmiş Bir Vâdesi Vardır

وَكَذَّبَ بِهِۦ قَوْمُكَ وَهُوَ ٱلْحَقُّ ۚ قُل لَّسْتُ عَلَيْكُم بِوَكِيلٍ ﴿٦٦﴾ لِّكُلِّ نَبَإٍ مُّسْتَقَرٌّ ۚ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٦٧﴾

"O hak olduğu halde, kavmin onu yalan saydı. De ki: "Ben sizin üzerinize bir vekil değilim." Her haberin kararlaştırılmış bir zamanı vardır. Siz de yakında öğreneceksiniz"

(En'âm, 66-67).

Âyetteki *"onu yalan saydı"* ifâdesindeki, "onu" zamirinin neyi gösterdiği hususunda çeşitli görüşler bulunmaktadır:

1) Zamir, bir önceki âyette bahsedilen azaba râcidir, yani, "o azap haktır, mutlaka onların başına gelecektir" demektir.

2) Bu zamir, "Kur'ân'a râcidir ve âyet, "o Kur'ân, Allah katından indirilmiş bir kitap olması hususunda hak ve doğrudur" mânasına gelir.

3) Bu zamir, "âyetlerin iyice açıklanması"na râcidir ve âyet şu mânayadır: "O haktır. Çünkü onlar bu şeylerin, delil olduklarını yalanlıyorlar."

Sonra Allah Teâlâ, قُل لَّسْتُ عَلَيْكُم بِوَكِيلٍ *"De ki: "Ben sizin üzerinize bir vekil değilim"* buyurmuştur. Bu, "Ben sizin üzerinizde bir muhafız değilim ki, yalanlamanıza ve delillerden yüz çevirmenize karşılık sizi cezalandırayım. Ben, ancak bir uyarıcıyım. Amellerinize karşılık sizi cezalandıracak olan ise Allah'dır" mânasındadır. **İbn Abbas** (r.a) ve müfessirler: "Bu âyeti, cihad âyetleri neshetmiştir" demişlerdir ki bu uzak bir görüştür.

Daha sonra Hak Teâlâ, لِّكُلِّ نَبَإٍ مُّسْتَقَرٌّ *"Her haberin kararlaştırılmış bir zamanı vardır"* buyurmuştur.. "Müstekar" kelimesi, istikrar bulunan (karar kılınan) yer mânasına gelebileceği gibi, bizzat istikrârın kendisi mânasına da gelir. Çünkü sülâsî

(üçlü) fiillerden daha ziyade harfi bulunan fiillerin masdarları ism-i mef'ûl vezni üzere gelir. Mesela "medhal" ve "mahreç" kelimeleri, "idhâl" ve "ihrâç" mânasına da gelir. Buna göre bu tabirin mânası, "Allah'ın haber verdiği her haberin, meydana geleceği değişmez ve geriye bırakılmaz bir vakti ve bir yeri vardır" şeklindedir.

Eğer bu kelimeyi, "istikrâr" mânasına alır ise, âyet "Allah'ın her vaadinin ve vaîdinin istikrarı vardır, kesindir. Meydana gelmesi ve inmesi anında, her işin Allah'ın haber verdiği gibi olacağını insanların mutlaka bilmeleri gerekir" demek olur. Bu, kâfirleri korkutmak için kullanılmış bir tabirdir. Bundan murad kâfirlerin âhiretteki azabı olabileceği gibi, dünyada iken, müslümanların kâfirlere harp, savaş ve galibiyet ile hakim olmaları mânası da olabilir.

* *
*

وَإِذَا رَأَيْتَ ٱلَّذِينَ يَخُوضُونَ فِىٓ ءَايَٰتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا۟ فِى حَدِيثٍ غَيْرِهِۦ ۚ وَإِمَّا يُنسِيَنَّكَ
ٱلشَّيْطَٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ ٱلذِّكْرَىٰ مَعَ ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٦٨﴾

"Ayetlerimiz hakkında (münasebetsizliğe) dalanları gördüğün zaman, onlar Kur'ân'dan başka bir sözle meşgul oluncaya kadar, kendilerinden yüz çevir. Eğer şeytan sana unutturursa, o halde hatırladıktan sonra artık o zâlimler gürûhu ile oturma..."

(En'âm, 68).

Bil ki Cenâb-ı Allah âyette, *"O hak olduğu halde, kavmin O'nu yalan saydı.. De ki: "Ben sizin üzerinize bir vekil değilim"* (En'âm, 66) buyurmuş ve bununla, Hz. Peygamber'in, bu dini yalanlayanların peşini bırakmaması ve onlar üzerinde daima gözcü olması gerekmediğini beyân etmişti... Sonra bu âyette ise, eğer bu yalanlayıcılar, küfür ve yalanlamalarına, dinle alay ve O'nu ta'n etmeyi de eklerlerse, kendisinin onlarla bir arada bulunmaktan kaçınması ve meclislerini terketmesi gerektiğini açıklamıştır. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Dinle Alay Edenlerle Birlikte Oturmama Emri

وَإِذَا رَأَيْتَ *"gördüğün zaman..."* tabirinin, Hz. Peygamber'e yöneltilmiş bir hitap olmakla beraber esas başkalarının kasdedildiği; yine, bu hitabın esasen Hz. Peygamber'den başkasına tevcih edildiği, yani "Ey dinleyen kimse, âyetlerimiz hakkında (münasebetsizliğe) dalanları gördüğün zaman..." denilmek istendiği söylenmiştir...

Vahidî'nin naklettiğine göre, "müşrikler, mü'minlerle bir mecliste bulundukları zaman Allah'ın Resûlünü ve Kur'ân'ı tenkid ediyor, onlarla alay ve istihzâ ediyorlardı. Bunun üzerine Hak Teâlâ, mü'minlere, müşrikler Kur'ân'dan başka bir söze dalıncaya kadar onlarla oturmamalarını emretti. خَاضَ kelimesi Arapça'da bir oyun ve eğlence olarak birşeye dalmak, girmek, birşeyden bahsetmek mânasını ifâde eder. Nitekim Cenâb-ı Allah, kâfirlerin *"Biz de (bâtıla) dalanlarla beraber dalardık"* (Müddessir, 45) diyeceklerini haber vermiştir. Bir kimseye, bir grup insan hakkında sorulup da o kimse تَرَكْتُهُمْ يَخُوضُونَ derse, bu söz, o insanların yakışıksız sözleri konuşmaya dalmış olduklarını ifâde eder.

Haşviyye'nin Tefekkür Hakkında Yanlış Bir İstidlâli

Haşviyye'den bazıları, Allah Teâlâ'nın zâtı ve sıfatları hususunda tefekkür ve istidlâlin yasak olduğu görüşünde bu âyete tutunmuşlardır. Bunlar şöyle derler: "Çünkü bu, bir nevî Allah'ın âyetlerine dalmadır. Allah'ın âyetlerine dalmak ise, bu âyetin de ifâde ettiği gibi, haramdır."

Buna karşı şöyle cevap verilir: "Biz, müfessirlerden bazısının, خَوْضٌ (dalma) kelimesinin, "Tenkid ve istihza maksadı ile Allah'ın âyetlerine dalma, onlardan bahsetme..." mânasında olduğunu söylediklerini nakletmiştik. Yine bu kelimenin, aslında tam bu mâna için icâd edilmiş olduğunu açıklamıştık. Binâenaleyh Haşviyye'nin bu görüşü hükümsüz kalır. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

İbn Amir يُنْسِيَنَّكَ kelimesini şeddeli olarak يُنَسِّيَنَّكَ şeklinde okumuştur. فَعَّلَ ve أَفْعَلَ vezinleri, daha önce geçtiği birçok yerde de açıkladığımız gibi, aynı mana için kullanılırlar. Nitekim Cenâb-ı Allah فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا *"Sen şimdilik o kâfirlere mühlet ver, biraz zaman tanı"* (Târık, 17) buyurmuştur. Asıl muhtar olan mâna, Allah Teâlâ'nın وَمَا أَنْسَانِيهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ *"Onu buna ancak şeytan unutturdu"* (Kehf, 63) âyetindeki (kelime)den dolayı, diğer bütün kıraat imamlarının okuyuşudur. Buna göre âyetin mânası, "Eğer sen unutur da onlarla oturmaya devam edersen, hatırladıktan sonra orada oturma, hatırlar hatırlamaz oradan kalk" şeklindedir.

Âyetteki, "**zikrâ**" kelimesi, **Leys**'in söylediğine göre, "hatırlamak ve hatırlatmak" mânasında bir isimdir. **Ferrâ** ise, "**Zikrâ**, kelimesi zikretmek (anmak) mânasınadır" demiştir. Âyetteki, *"Zâlimler gürûhu ile..."* tabiri "müşriklerle berâber..." mânasındadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ *"Kendilerinden yüz çevir"* buyruğundaki "yüz çevirme", onların yanından kalkıp uzaklaşmak sureti ile olabileceği gibi, başka bir şekilde de

olabilir. Cenâb-ı Allah bundan sonra, *"O halde hatırladıktan sonra artık onlarla oturma..."* buyurunca, bu tabir, burada kastedilenin, onların yanından kalkıp uzaklaşmak suretiyle yüz çevirme olduğuna bir delil olmuş olur. Bu hususta birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci Soru: Yüz çevirmenin, onların yanından kalkıp gitmenin dışında, başka bir şekilde olması caiz midir?

Cevap: Lâfızların zâhirlerine tutunan ve kelimeleri zâhirî mânalarına hamletmek gerektiğini söyleyenler, bunu caiz görmemektedirler. Asıl muteber olanın mâna olduğunu söyleyenler ise, bunu caiz görmüş ve şöyle demişlerdir: "Çünkü bu yüz çevirmeden maksad, onların fikrine katılmamayı, onları reddetmeyi ortaya koymaktır. Binâenaleyh bu maksadı ifâde eden her yol caizdir."

Peygamber İle Ümmetinin Müşriklerden Çekinme Konusunda Farkı

İkinci Soru: "Hz. Peygamber (s.a.s), eğer onların yanından kalkıp gitmekten korkmuş olsaydı, buna rağmen kalkıp gitmesi caiz olur mu?"

Buna şöyle **cevap** verilir: Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapması vacip kılınan herbir şeyi, O'nun yapması vaciptir, ister bunda bir korku eseri olsun, ister olmasın... Çünkü, eğer biz, korku sebebi ile Hz. Peygamber (s.a.s)'in vacibi terkedebileceğini söylersek, bu takdirde O'nun bize ulaştırdığı mükellefiyet ve emirlere tam itimad etmememiz gerekir. Fakat peygamberlerin dışındaki kimselerden, bazan korkudan dolayı farzlar düşebilir. Çünkü o insanın bu farzı terketmeye yönelmesi, Peygamberlerler için söz konusu olan mahzura sebebiyet vermez.

DÖRDÜNCÜ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın وَإِمَّا يُنسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَىٰ *"Eğer şeytan sana unutturursa, o halde hatırladıktan sonra oturma"* buyruğu, unutan kimseden mükellefiyetin düştüğünü göstermektedir.

Cübbâî şöyle der: "Bir şeyi bilmemek, o hususdaki mükellefiyetin düşmesini gerektirir ise, birşeye kâdir olamamak, haydi haydi o hususta mükellefiyetin düşmesini gerektirir. Bu da, "teklîf-i mâlâ yutâk"ın bulunmadığına ve yine "istitaa" (bir şeye güç yetirebilme)'nın, fiilin yapılmasından önce insanda mevcut olduğuna delâlet eder. Çünkü istitaa eğer ancak tam fiilin yapıldığı anda olmuş olsaydı, fiilden önce mevcut olmamış olurdu. O zaman da, kâfirin imana kâdir olamaması ve böylece de ona iman etme emrinin yöneltilmemesi gerekirdi."

Bil ki bu gibi sözler, tefsirimizde cevapları ile çokça zikredilmiştir. Bu sebeple, burada ona cevap vererek sözü uzatmak istemiyoruz. Allah en iyi bilendir.

Dini Tebliğ Maksadıyla Müşriklerle Oturma İzni

وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِم مِّن شَيْءٍ وَلَٰكِن ذِكْرَىٰ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٦٩﴾

"Takvâ üzere olanlara, onların hesabından hiç bir şey gerekmez. Fakat (onlara düşen), bir nasihattır. Umulur ki (onlar da) ittikâ ederler"

(En'âm, 69).

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Müslümanlar, "Müşrikler Kur'ân ile istihza edip, onun hakkında ileri geri konuşmaya daldıklarında, eğer onların yanından kalkıp ayrılırsak, Mescid-i Haram'da oturmaya ve Kâbe'yi tavaf etmeye imkân bulamayız" dediler ve bunun üzerine işte bu âyet nâzil oldu. Bu âyet ile, mü'minlere o müşriklerle birlikte oturma, onlara öğüt ve nasihat ile dini anlatma ruhsatı ve müsaadesi verilmiş oldu. **İbn Abbas** (r.a), âyetin mânasının, "Şirkten, büyük günahlardan ve hayasızlıklardan ittikâ edenler için, o kâfirlerin hesaplarından, yani günahlarından hirşey gelmez. Fakat o müttakilere gereken, öğüt vermeleridir" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Zeccâc ise şöyle demiştir: "Âyetteki "**zikrâ**" kelimesi, ref mahallinde de, nasb mahallinde de sayılabilir. Bu kelimenin ref mahallinde sayılması, şu iki şekilde izah edilebilir:

a) وَلٰكِنْ عَلَيْكُمْ ذِكْرَى takdirindedir, yani, "Fakat size gereken, onlara öğüt ve nasihat etmenizdir" demektir.

b) Yine bunun, وَلٰكِنَّ الَّذِي تَأْمُرُونَهُمْ بِهِ ذِكْرَى "Fakat sizin onlara emredeceğiniz şey, bir öğüt ve nasihattır" takdirinde olması da caizdir. Birinci izaha göre, "zikrâ" kelimesi, "hatırlatma" mânasında; ikinci izaha göre ise, "zikir" (anma) mânasındadır.

Bu kelimenin nasb mahallinde sayılmasına göre, kelamın takdiri.. ذَكِّرُوهُمْ ذِكْرَى "Onlara iyice öğüt veriniz, umulur ki ittikâ ederler" şeklindedir. Buna göre mâna, "Umulur ki onlara yaptığınız öğüt, onları böyle lüzumsuz şeylere dalmaktan alıkor" şeklinde olur.

* *
*

Kâfirlerle Oturup Kalkmayı Bırakmak, Tebliği Terke Yol Açmamalıdır

وَذَرِ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا۟ دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا وَغَرَّتْهُمُ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا ۚ وَذَكِّرْ بِهِۦٓ أَن تُبْسَلَ نَفْسٌۢ بِمَا كَسَبَتْ ۖ لَيْسَ لَهَا مِن دُونِ ٱللَّهِ وَلِىٌّ وَلَا شَفِيعٌ ۖ وَإِن تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَّا يُؤْخَذْ مِنْهَآ ۗ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ أُبْسِلُوا۟ بِمَا كَسَبُوا۟ ۖ لَهُمْ شَرَابٌ مِّنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌۢ بِمَا كَانُوا۟ يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

"Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinen, kendilerini dünya hayatı aldatmış bulunan kimseleri bırak... Sen yalnız onunla öğüt ver ki, hiç bir kimse kazandığı yüzünden helâke sürüklenip atılmasın... Ona Allah'dan başka ne bir dost, ne de bir şefâatçi yoktur. O, bütün varını fidye olarak verse, yine ondan alın(ıp kabul olun)maz. Onlar, kazandıkları yüzünden helâke sürüklenmiş kimselerdir. Küfür ve inkâr etmekte olduklarından dolayı, kaynar su ve acıklı azap onlar içindir"

(En'âm, 70).

Bil ki bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın, *"âyetlerimiz hakkında "(münasebetsizliğe) dalanlar..."* buyruğuyla anlatılan kimselerdir. Âyette bulunan ذَرْهُمْ kelimesinin manası, "onlardan yüz çevir, onlara aldırış etme" demektir. Bundan maksad, onların inzâr edilmemeleri değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak bundan sonra, *"sen yalnız onunla va'z et..."* buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, *"İşte bunlar! Allah öyle kimselerin kalplerinde olanı bilir. Artık onlardan yüz çevir..."* (Nisâ, 63) âyetidir. Bilakis bundan murad, onlarla içli dışlı olmamak ve onlara itaat ederek şefkat etmemektir.. Yoksa onların inzâr edilme ve korkutulmalarının terkedilmesi değildir...

Terk Edilmesi Gereken Kimselerin Vasıfları

Bil ki yüce Allah, Peygamberine şu iki sıfatla muttasıf olan kimseleri terketmesini emretmiştir:

Birinci Sıfat: Onların sıfatlarının, kendi dinlerini oyun ve eğlence edinmeleridir. Bu sıfatın izahı hususunda şunlar zikredilmiştir:

a) Onların, mükellef tutuldukları ve kendisine davet edildikleri dinlerini, İslâm dinini oyun ve eğlence edinmeleridir... Çünkü onlar onunla alay ederek, onunla istihzâ etmişlerdir.

b) Onlar putlara tapmayı vb. şeyler gibi, oyun ve eğlenceyi kendilerine din edinmişlerdir.

c) Kâfirler, "Sâibe" ve "Bahira"yı haram kılmak gibi, Allah'ın dini hususunda sırf şehvet ve arzularına göre hüküm veriyorlar, dinî hususlarda ihtiyatlı olmuyorlar ve bu konuda sırf taklitle yetiniyorlardı.. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onlardan *"Dinlerini oyun ve eğlence ediniyorlar"* şeklinde bahsetmiştir.

d) **İbn Abbas** şöyle demektedir: "Allah Teâlâ her kavme, kendisine saygı duyacakları, kendisinde namaz kılıp, onu Allah'ın zikri ile imar edecekleri bir bayram vermiştir.. Sonra, insanların yani müşrik ve ehl-i kitabın pek çoğu, bu bayramlarını oyun ve eğlence edinmişlerdir. Müslümanlarsa, böyle değildir. Zira onlar, bayramlarını, Allah'ın meşrû kıldığı şekilde bayram edinmişlerdir."

e) Doğruya en yakın olan görüş bu olup, buna göre gerçek dindar, kendi dininin hak, doğru ve gerçek olduğuna dair delil bulunduğu için, dinine yardım eden kimsedir.. Ama, makam ve riyâset elde etmek, rakibine üstün gelmek ve mal toplamak için dinine yardım edenlere gelince, bunlar dünyaları için dinlerine yardım etmişlerdir, demektir. Halbuki Cenâb-ı Hak diğer âyetlerinde, dünyanın bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğuna hükmetmiştir. Binâenaleyh, *"Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinen... kimseleri bırak"* buyruğundan maksad, dinini, dünyasını elde etmeye vesile ve alet edinen kimselere bir işaret olmuş olur. İnsanların eksersisinin durumu hakkında düşündüğünde, onların bu sıfatla muttasıf olduklarını ve bu durumla ilgili hükme dahil olduklarını görürsün. Allah en iyi bilendir.

İkinci Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, *"kendilerini dünya hayatı aldatmış..."* ifâdesidir. Bu da, bizim anlattığımız, (e) maddesindeki görüşü tekid etmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onları dünya hayatı aldattığı için, dinlerini oyun ve eğlence edinmişler; dünya sevgisi kalplerini istila ettiği için de dinin hakikatinden yüz çevirmiş, böylece dünya malını elde etmek için, dış görünüşlerini tezyin edip süslemekle yetinmişlerdir" demek istemiştir.

Bunu iyice anladığında, şunu bil ki وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا *"Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinen ... kimseleri bırak"* buyruğunun mânası, "onlardan yüz çevir, yalanlanma ve istihzâlarına aldırış etme, onlara zerre kadar değer verme..." şeklindedir.

Hak Teâlâ, وَذَكِّرْ بِهِ *"Sen yalnız onunla öğüt ver"* buyurmuştur.

Âlimler, **bihî** kelimesindeki zamirin neye râcî olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu zamirin Kur'ân'a râci olduğu ve mânasının, "Sen yalnız Kur'ân ile öğüt ver" şeklinde olduğu ileri sürüldüğü gibi, şöyle de denilmiştir: Allah Teâlâ, *"Dinlerini bir oyuncak ve eğlence edinen ... kimseleri bırak"* buyurmuştur ki bundan murad, din olarak benimsemeleri ve doğruluğuna inanmaları gereken "**din**"dir. Binâenaleyh, âyetteki **bihî** kelimesindeki zamir, bahsedilen "din"e râci olur ki, o zaman mâna,

"Yalnız bu din ile vaaz u nasihat et!" şeklinde olur. Çünkü zamirin, zikredilenlerin en yakınına atfedilmesi gerekir. Zikredilenlerin en yakını ise, "**din**"dir. Şu halde zamirin dine raci olması gerekir.

اَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ Tabirinin Mânası

اَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ *"...ki, hiç bir kimse kazandığı yüzünden helâke sürüklenip..."* buyruğuna gelince, **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: اَلْاِبْسَالُ kelimesinin aslı, men etmektir. هٰذَا عَلَيْكَ بَسْلٌ tabiri de bu mânadadır. Yani, "Bu, sana yasak ve mahzurludur" demektir. Hasmına aldırış etmediği veyahut da yüzünü çok ekşittiği (vakûr ve ciddî göründüğü) için, cesûr kimseye de اَلْبَاسِلُ denilir. Nitekim, yüzünü iyice ekşitip astığı zaman بَسَرَ الرَّجُلُ "Adam yüzünü ekşitti, iyice döktü" denilir; bu hal daha da fazlalaştığı zaman ise, Araplar بَسَلَ الرَّجُلُ demektedirler. Can sıkıntısı yüzüne vurmuş kimseye de, اَلْعَابِسُ derler.

Sen bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: **İbn Abbas**, *"kazandığı yüzünden helâke sürüklenmesin"* tabirinin mânası, "Her nefsin, dünyada kazandığı şeyler sebebiyle cehennemde rehin tutulmaması için... " şeklindedir" demiştir. **Hasan el-Basrî** ve **Mücahid**, "Bunun mânası, "Her nefis, helâke maruz kalmaması, yani muradından men olunup yardımsız bırakılmaması için..." şeklindedir" demişlerdir. **Katâde**, "Cehennemde alıkonulmaması için.." mânasını vermiştir. Yine **İbn Abbas**'tan تُبْسَلَ ifâdesinin mânasının, "rezil rüsvay olunmamaları için..."; اُبْسِلُوا ifadesinin manasının ise, "rezil ve rüsvay olundular..." şeklinde olduğu da rivâyet edilmiştir. Buna göre âyetin mânası, "onlara Kur'ân ile vaaz u nasihat et; dinin gereği, işledikleri suçlar sebebiyle onların cehennemde alıkonmaktan endişe edip korkmaları, sakınmalarıdır... İşte böylece de onlar, korkarlar ve bu sebeple de ittikâ ederler..." şeklindedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيٌّ وَلاَ شَفِيعٌ وَاِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لاَ يُؤْخَذْ مِنْهَا *"Ona, o nefse, Allah'dan başka ne bir dost, ne de bir şefaatçi yoktur. O, bütün varını fidye olarak verse, yine ondan alın(ıp kabul olun)maz.."* buyurmuştur.. Yani, "Her türlü fidyeyi verse dahi..." demektir. Âyette geçen **adl** kelimesinin mânası, "fidye" demektir. Yani, "O adl ve fidye, o nefisten alınıp kabul edilmez.." demektir. **Keşşaf sahibi** şöyle demiştir: Âyetteki **adl** kelimesi, يُؤْخَذُ fiilinin nâib-i fâili olamaz. Çünkü burada "**adl**" kelimesi masdardır. Binâenaleyh bu fiil ona isnad edilemez. Ama وَلاَ يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ âyetinde bu kelime, "fidye olarak verilen şey" mânasınadır. Binâenaleyh burada bu fiilin, "**adl**" kelimesine isnad edilmesi doğrudur. Biz deriz ki: Bu âyette يُؤْخَذُ fiili, "kabul edilme" manasınadır. Nitekim Cenâb-ı Hak وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ *"O, sadakaları alır" yani kabul eder"* (Tevbe, 104) buyurmuştur. Bu sabit olunca, buradaki اَخَذَ fiili de "kabul etme" manasına alınır ve böylece o soru zâil olur. Allah en iyi bilendir.

Bu âyetten maksad, nefsin bütün kurtuluş yollarının kapalı olduğunu, bu mahzuru gidermeyi üstlenen bir velînin (dostun), ona şefaat edecek bir şefaatcinin ve kabul edildiğinde kurtulma vesilesi olacak bir fidyenin bulunmadığını, hatta, Allah'ın azabından kurtulmak için bütün dünya fidye olarak verilse bile, o azaptan kurtulma hususunda o nefse fayda vermeyeceğini beyan etmektir. Binâenaleyh dünyada bu üç şeyin kurtuluş sebebi olup, bunların da âhirette kesinlikle hiç bir şey ifâde etmeyecekleri sâbit olup; âhirette ancak rehin tutulma, kapanıp kalma ve teslim olma demek olan "**ibsâl**"dan başka birşeyin bulunmadığı zâhir olduğuna göre, nefsi Allah'ın azabından kurtarabilecek hiç bir şey yoktur. Kişi, azabın böyle olacağını düşündüğünde, Allah'a isyana yeltendiği zaman, nerede ise tir tir titrer.

Daha sonra Allah Teâlâ, insanların rehin tutulmalarına ve hapsolunmalarına sebep olan şeyi beyan ederek, لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ *"Küfür ve inkâr etmekte olduklarından dolayı, kaynar su ve acıklı azap onlar içindir"* buyurmuştur. Bu, son derece elem verici bir husustur Allahu a'lem.

* *
*

Hidayetten Sonra Dalâlete Dönmekten Korkmalıdır

قُلْ أَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَىٰ أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللَّهُ
كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانَ لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ
إِلَى الْهُدَى ائْتِنَا ۗ قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ ۖ وَأُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾
وَأَنْ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَاتَّقُوهُ ۚ وَهُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٢﴾

"De ki: "Allah'ı bırakıp da bize ne fayda ne zarar veremeyecek olan şeylere mi tapalım? Allah bize hidayet ettikten sonra, şeytanların saptırıp, şaşkın bir halde çöle düşürmek istedikleri ve arkadaşlarının "Bize gel!" diye hidayete çağırdıkları kimse gibi, ökçelerimizin üzerine gerisin geri (şirke) mi döndürülelim?" De ki: "Allah'ın hidayeti, şüphesiz hidayetin ta kendisidir ve biz âlemlerin Rabbine teslim olmakla emrolunduk. Bir de "Namazı kılın ve (Allah'dan) ittikâ edin" (diye emrolunduk). Varıp huzuruna toplanacağınız O'dur"

(En'âm, 71-72)

Bil ki bu âyetin maksadı, putperestleri reddetmektir. Ve bu, daha önceki *"De ki: "Allah'ı bırakıp da taptığınız şeylere tapmak bana yasak kılındı"* (En'âm, 56) âyetini te'kid etmektedir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, قُلْ اَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَالاَ يَنْفَعُنَا وَلاَ يَضُرُّنَا وَ نُرَدُّ عَلَى اَعْقَابِنَا بَعْدَ اِذْ هَدٰيِنَا اللّٰهُ *"De ki: "Allah'ı bırakıp da bize ne fayda ne zarar yapamayacak olan şeylere mi tapalım? Allah bize hidayet ettikten sonra, ökçelerimizin üzerinde gerisin geri (şirke) mi döndürülelim?"* buyurulmuştur. Yani "Faydayı ve zararı veren Allah'ı bırakıp, bize hiç bir fayda ve zarara gücü yetmeyen şeylere mi tapalım? Allah bizi bunlardan kurtarıp, İslâm'a ilettikten sonra, gerisin geri şirke mi dönelim" de" demektir. Haktan bâtıla dönen herkese, "Arkaya döndü, ökçesi üzeri gerisin geri döndü, geriye döndü" denilir. Bunun sebebi şudur: İnsanda aslolan (asıl olarak mevcut olan) cehâlettir. Sonra insan terakkî ve tekâmül ettiğinde, ilim elde etmiş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah sizi analarınızın karınlarından, kendiniz hiç bir şey bilmiyorken çıkardı. Size, şükredesiniz diye kulaklar, gözler ve gönüller verdi..."* (Nahl, 78) buyurmuştur. Binâenaleyh, insan ilimden yeniden cehle dönünce, sanki o, tekrar başa dönmüş olur. İşte bu sebepten dolayı, فُلاَنٌ رُدَّ عَلَى عَقِبَيْهِ "Falanca, topukları üzere gerisin geriye döndü" denilir.

اِسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ Tabirinin İzahı

كَالَّذِى اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ *"Şeytanların saptırıp da... kimse gibi"* buyruğuna gelince, bil ki Allah Teâlâ bu insanı (bu âyette) şu üç çeşit sıfatla tavsif etmiştir:

Birinci Sıfat: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"şeytanlar onu saptırdı..."* tabiridir. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Hamza**, müzekker olarak elif ile..اِسْتَهْوَاهُ; diğer kıraat imamları ise tâ ile اِسْتَهْوَتْهُ şeklinde okumuşlardır. Çünkü çoğul isim, cem mânasına göre müzekker olmaya; cemaat mânasına göre de müennes olmaya müsaittir.

İKİNCİ MESELE Alimler, bu fiilin neden iştikak ettiği hususunda ihtilaf ederek, şu iki hususu ileri sürmüşlerdir:

a) Bu kelime, هَوٰى فِى الْاَرْضِ "Yere yuvarlandı, düştü tabirinden alınmıştır ki bu, yüksek bir yerden, yerin içindeki derin ve alçak bir çukura inmek (düşmek) demektir. İşte böylece Allah sapıtan kimsenin durumunu buna benzetmiştir ki, işte bu *"Kim Allah'a eş koşarsa, o, yüksekten düşüp de..."* (Hacc, 31) âyetinde ifâde edilen hususdur. Şüphesiz ki bu insanın, yüksek bir yerden karanlık ve derin bir çukura yuvarlanıp düştüğü zamanki durumu, son derece ızdıraplı, acz ve dehşet uyandıran bir şekilde olur..

b) Bu kelime, hevâya uyup, haktan sapmak mânasına gelen kelimeden müştaktır

(ondan türemiştir). Zira, böyle olan herkes, çoğu kez son derece şaşkın bir durumda bulunur.

Birinci görüş daha uygundur; çünkü bu görüş, dehşet ve acziyyet haline daha fazla delâlet eder.

İkinci sıfat: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, حَيْرَانَ *"Şaşkın bir halde.."* ifadesidir. **Esmaî** şöyle demektedir: " حَيْرٌ – حَيْرَةٌ – يَحَارُ – حَارَ (Hayret etti, şaştı-şaşıyor-şaşmak hayret etmek) denilmektedir.." **Ferrâ** buna, حَيْرَانًا ve حَيْرُورَةً masdarlarını da eklemiştir. *"Hayret"* in manası, bir işte, çıkışını bulamayacak bir biçimde tereddüde düşüp, şaşkın şaşkın dönüp dolaşmadır. "Tereddüd edip dönüp dolaştı" manasında olmak üzere, اَلْمَاءُ يَتَحَيَّرُ فِي الْغَيْمِ "su bulutta dönüp dolaştı"; yine su ile dolup, kendisinde su donüp dolaşmaya başladığında, تَحَيَّرَتِ الرَّوْضَةُ بِالْمَاءِ "su bahçede dönüp dolaştı.." denilir. Bil ki bu benzetme, son derece güzeldir. Zira, yüksek bir yerden derin bir çukura düşen bir şey, oraya dönerek düşer. Çünkü taş, yüksek bir yerden daha alçak bir yere düşerken, işte dönerek düşer.. Ki, işte bu, şaşkınlık ve tereddüdün, dönüp dolaşmanın mükemmel olmasını icap ettirir.. Yine o şey, (kimse) buraya düşerken, düşmesi sebebiyle belâsının fazlalaşacağını ya da azalacağını bilemediği bir yere yuvarlanır.. Binâenaleyh, bütün bu halleri göz önünde bulundurduğun zaman, şaşırıp korkan şaşkın bir kimse için, bundan daha güzel ve daha mükemmel bir mesel ve benzetme bulamayacağını anlamış olursun..

Üçüncü Sıfat: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın لَهُ اَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ اِلَى الْهُدٰى ائْتِنَا *"Onun, "bize gel" diye hidâyete çağıran arkadaşları vardır"* âyetinin ifâde ettiği hususdur. Alimler, bu âyetin **Abdurrahman İbn Ebû Bekr es-Sıddîk** (r.a) hakkında nazil olduğunu, zira onun, babasını küfre; babasının ise onu imana davet ettiğini ve ona, cahillerin yolundan hidâyete, küfrün zulmetinden imanın nuruna dönmesini emrettiğini söylemişlerdir.. Bundan muradın, "Bu sapık kimsenin, kendisini, bu sapıklığa davet eden ve o sapıklığı da hidâyet diye adlandıran birtakım arkadaşları vardır..." şeklinde olduğu da söylenmiştir ki, bu uzak bir ihtimaldir. Sahih olan görüş, birincisidir.

Daha sonra Allah قُلْ اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى *"De ki, "Allah'ın hidâyeti, kâmil, faydalı ve şerefli olan hidâyetin tâ kendisidir"* buyurmuştur. Nitekim sen, عِلْمُ زَيْدٍ هُوَ الْعِلْمُ "İlim, Zeyd'in ilmidir"; مُلْكُ عَمْرٍو هُوَ الْمُلْكُ "Mülk, Amr'ın mülküdür" dediğin zaman, bunun mânası, bizim de açıkladığımız gibi, bu işin çok mükemmel ve kıymetli olduğunu beyan etmektir.

Daha sonra وَاُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ *"ve biz, âlemlerin Rabbine teslim olmakla emrolunduk..."* buyurulmuştur. Bil ki, *"Allah'ın hidâyeti, şüphesiz hidâyetin ta kendisidir"* buyruğunun muhtevasına, bütün emredilen şeyleri yapmak ile, nehyedilen bütün şeylerden sakınmak dahildir. Bu söz şu şekilde izah edilebilir: Kendisine Allah'ın

emrinin taalluk etmiş olduğu her şey, ya yapmak veyahut da yapmamak cinsinden olur. Birinci kısma gelince bu, ya kalplere ait ameller, veyahut da uzuvlara ait fiiller cinsinden olur. Kalbin amellerinin en önde geleni, Allah'a iman edip, O'na teslim olmaktır. Uzuvlarının amellerinin en önde geleni ise, namazdır. Yapmama cinsinden olanlara gelince, bu takvâadır. Takvâ ise, uygun olmayan her şeyden sakınıp onu yapmamaktan ibarettir.. Halbuki Allah Teâlâ, ilk önce faydalı olan hidâyetin, ancak Allah'ın hidâyeti olduğunu beyan etmiş, bu küllî ve umumî olan sözün peşinden de, sırayla o hidâyetin kısımlarının en şereflisini zikretmiştir ki bu da, manevî taatlerin en başta geleni olan İslâm (iman ederek kendini Allah'a teslim etme) ile, maddi taatlerin başı olan namaz ve terketme, uygun olmayan şeylerden sakınma faslının en başta geleni olan takvâdır..

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu amellerin faydalarını beyan ederek, وَهُوَ الَّذِى إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ *"Varıp huzuruna toplanacağınız O'dur"* buyurmuştur. Yani, "Bu amellerin faydaları, ancak haşr, öldükten sonra dirilme ve Kıyamet gününde ortaya çıkar, görülür" demektir.

İmdi şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"...namazı kılın..."* buyruğunun O'nun, *"Ve biz, âlemlerin Rabbine teslim olmakla emrolunduk..."* sözüne atfedilmesi nasıl yerinde ve güzel olmuştur?" denilirse biz deriz ki: **Zeccâc**, bu hususta şu iki izahı yapmıştır:

a) İfâdenin takdirinin, وَأُمِرْنَا فَقِيلَ لَنَا أَسْلِمُوا لِرَبِّ الْعَالَمِينَ وَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ "Biz emrolunduk; akabinde bize, "Âlemlerin Rabbine teslim olun ve namazınızı kılın" denildi.." şeklinde olmasıdır.

Buna göre şayet, "Farzedelim ki bu âyetten kastedilen şey, sizin söylemiş olduğunuz hususdur.. Ancak ne var ki, bu zâhir ile, akla muvafık olan bu terkibten, mânasını, aklın ancak tevil yoluyla anlayabileceği o lafza, izaha dönmedeki hikmet nedir?" denilirse biz deriz ki:

Bu böyledir, zira kâfir olan kimse, küfründe devam ettiği sürece (muhatap alınmaya değmeyen) gâib gibi olur. Binâenaleyh, bu sebeple de ona, gâib kimselere yapılan bir hitap ile hitap olunur da, kendisine, *"Ve biz, âlemlerin Rabbine teslim olmakla emrolunduk..."* denilir. Ama o kimse müslüman olup, iman edip, böylece de tam olarak imana girdiğinde, artık o kimse karşımızda duran, yakın olan kimse gibi olur, bu sebeple ona, karşımızda hazır olan kimselere yapılan hitap ile hitap edilir de,*"Bir de, "Namazı kılın ve (Allah'dan) ittikâ edin" (diye emrolundu). Varıp huzuruna toplanacağınız O'dur"* buyurulur. Bu iki nevi hitabın zikredilmesinden maksat, küfür ile iman hali arasındaki farka dikkat çekmektir. Bunun izahı şöyledir: Kâfir, uzak ve gâib; mü'min ise, yakın ve hazır olandır... Allah en iyi bilendir.

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ ۖ وَيَوْمَ يَقُولُ كُن فَيَكُونُ ۚ قَوْلُهُ الْحَقُّ ۚ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنفَخُ فِي الصُّورِ ۚ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ ۚ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿٧٣﴾

"O, gökleri ve yeri hak ve hikmetle yaratandır. Onun "ol" diyeceği gün (her şey) oluverir. Sözü hakdır. "Sûr"a üfürüleceği gün de hakimiyet O'nundur. Görünmeyeni de, görüneni de bilendir. O, yegâne hikmet sahibi, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır"

(En'âm, 73).

Bil ki Cenâb-ı Hak, önceki ayetlerde putperestlerin yollarının batıl olduğunu beyan edince, burada, bir olan Allah'dan başka ibadete müstehak olan hiç kimse bulunmadığına delâlet eden bu âyet-i kerimeyi zikretmiştir.

Yüce Allah bu âyette, çok çeşitli delillerden bahsetmiştir:

Birinci delil: وَهُوَ لَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ بِالْحَقِّ *"O, gökleri ve yeri hak ile yaratandır"* buyruğudur. Cenâb-ı Hakk'ın göklerin ve yerin yaratıcısı oluşunu, *"Hamd gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur.."* (En'âm, 1) âyetinin tefsirinde açıkladık. Allah'ın gökleri ve yeri hak ile, hak olarak yaratması da, Âl-i İmran sûresindeki *"Ey Rabbimiz, sen bunları boşuna yaratmadın"* (Âl-i İmran, 191) âyetinin ve *"Göğü, yeri ve bunların arasında bulunan şeyleri, oyun olsun diye (eğlenmek için) yaratmadık. Biz, bunları gerçek bir maksadla yarattık"* (Duhan, 38-39) âyetlerinde bahsedilen aynı hususdur. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır.

Allah'ın Mahlukatı "Hak İle Yaratmasının" Manası

Birinci Görüş: Bu ehl-i sünnetin görüşü olup, buna göre Allah bütün "muhdes varlıklar"ın, bütün kâinatın mâlikidir. Halbuki, mâlikin mülkündeki tasarrufu, alelitlâk (her halükârda) güzel ve doğrudur.. Binâenaleyh bu tasarruf, mutlaka güzel ve mutlaka hak olmuş olur.

İkinci Görüş: Bu, Mutezile'nin görüşü olup, buna göre, "onun hak" olması, kulların fayda ve menfaatlarına uygun olması demektir. **Kâdî** şöyle demiştir: Hükmüne, gökler ve yerin yaratılmasıyla faydalanması mümkün olsun diye, Cenâb-ı Hakk'ın önce mükellefi yaratmış olması hususu da bu âyetin hükmüne dahildir." Bu konuda, İslâm feylesoflarının başka bir izah tarzları bulunmaktadır ki, o da şudur:

"Allah bu büyük kütlelere birtakım imkânlar ve hassalar koymuştur. İşte bu kâinatın işleyişine ve faydalarına uygun işlerin, hareketlerin ve tesirlerin ortaya çıkması, bu imkân ve kuvvetler sayesinde olmaktadır.

İkinci delil: Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ *"O'nun, "ol" diyeceği gün, (her şey) oluverir"* âyetidir. Bu âyetin yorumu hususunda da şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Âyetin takdiri, وَهُوَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَخَلَقَ يَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونَ "O, gökleri ve yeri yaratan olduğu gibi "ol deyince herşeyin hemen oluvereceği" günü de yaratandır" şeklindedir. Bu günden murad, Kıyamet günüdür. Bunun mânası ise şudur: Allah Teâlâ, dünyanın ve dünyada bulunan bütün feleklerin, tabiatların ve unsurların yaratıcısı olduğu gibi "kün feyekûn, (ol deyince hemen meydana getirme)" usûlüyle kıyamet gününü, ba'si ve ruhları bedenlere yerleştirme işini de yaratandır.

b) Şöyle diyebiliriz: Âyetteki, اَلْحَقُّ kelimesi mübteda; يَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ *"O'nun "ol" diyeceği gün (her şey) oluverir"* ifâdesi ise, habere delâlet eden zarfdır. Buna göre kelâmın takdiri, قَوْلُهُ الْحَقُّ وَاقِعٌ يَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ "O'nun hak olan sözü, O'nun, "ol" deyip de, (her şeyin) oluverdiği günde vaki olacaktır" şeklindedir. Bu, senin يَوْمَ الْجُمُعَةِ الْقِتَالُ demen gibidir ki, bunun manası, "Savaş, cuma günü olacaktır" şeklindedir. Allah'ın sözünün, bu günde hak oluşundan murad şudur: Allah Teâlâ ancak hak ile ve doğru olarak hükmeder. Çünkü O'nun hükümleri zulümden ve abesten münezzehtir.

Üçüncü delil: وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ *"Sûra üfürüleceği gün de hakimiyet "O'nundur"* buyruğudur. *"Mülk O'nundur"* kısmı, hasr ifâde eder. Buna göre bu, "sûra üflendiği gün hakimiyet sadece Allah Teâlâ'nındır" mânasındadır. Binâenaleyh âyetteki bu ikinci cümleden murad, abes ve bâtıl olmaktan uzak olan hak hükmün ne olduğunu anlatmaktır. Bu son ifâdeden murad ise, savuşturulamayan ve karşı gelinemeyen, tam ve mükemmel bir kudretin olduğunu anlatmaktır.

Allah'ın Hakimiyetini Kıyamete Tahsis Etmenin Mânası

Eğer bir kimse, "Allah'ın sözü her zaman hak, kudreti ise her zaman mükemmeldir. O halde bu iki vasfın, bu (Kıyamet) gününde bilhassa söz konusu olduğunun belirtilmesindeki hikmet nedir?" der ise, biz deriz ki: Bunun hikmeti, o gün hiç kimsenin fayda ve zarar veremiyeceği bir gün olmasıdır. Gerçekten o gün durum Hak Teâlâ'nın, *"O gün, emir yalnız Allah'ındır"* (İnfitar, 19) diye anlattığı şekilde olur. İşte bu sebepten ötürü, böyle bir tahsîs (has kılış) güzel ve yerinde olmuştur.

Dördüncü delil: Âyetteki, عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ *"Görünmeyeni de, görüneni de bilendir"* buyruğudur. Yani, "O Allah, görünmeyeni de, görüneni de bilendir."

Bil ki bu mükemmel kitapta, Allah Teâlâ ne zaman Kıyametteki ba'sin (dirilişin) hallerini anlatsa, mutlaka şu iki prensibi zikretmiştir:

a) O Allah'ın her türlü mümkinata kâdir oluşu.. ve

b) Hertürlü mâlûmatı bilir oluşu. Zira O'nun her mümkînata kâdir olmadığı farzedildiğinde, öldükten sonra diriltmeye, haşre ve ruhları bedenlere geri döndürmeye de kâdir olmaması gerekir; O'nun bütün cüziyyatı (tafsilatı) bilmediği farzedildiğinde de, bütün bu şeyleri yapamaması gerekir. Zira o bu durumda, çoğu kez itaat edeni, isyan edene; mü'mini kâfire ve sıddıkı zındıka karıştırır. Böylece de öldükten sonra diriliş ve Kıyâmetten elde edilecek olan asıl maksad gerçekleşmemiş olur. Fakat deliller ile, bu iki sıfatın Cenâb-ı Hak'ta varlığı sâbit olunca, maksad tamamlanır. Binaenaleyh, âyetteki, *"Sûra üfürüleceği gün de hakimiyet O'nundur"* buyruğu, Allah'ın mükemmel kudretine; *"(O), görünmeyeni de, görüneni de bilendir"* ifâdesi ise, mükemmel ilmine delâlet eder. işte böylece, hiç şüphe yok ki bu sıfatın toplamından, O'nun sözünün hak, hükmünün doğru, kaza ve kaderinin de, zulüm ile bâtıllıktan münezzeh olduğu ortaya çıkar.

a) Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ *"O, yegâne hikmet sahibi, (her-şeyden) hakkıyla haberdar olandır"* buyurur. Allah'ın hakîm oluşundan murad, yaptığı işlerin tam isabetli olması; habir oluşundan maksad ise, bütün o işlerin gerçek mahiyetlerini, birbirine karıştırmaksızın ve tereddüde düşmeksizin bilmesidir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE
Allah'ın "Kün" Emrinin İzahı

Biz bu tefsirin pek çok yerinde, Hak Teâlâ'nın كُنْ (Ol) buyruğunun bir hitab ve emir olmadığını anlattık. Eğer bu, yok olan bir varlığa yapılmış bir emir ise, bu imkânsızdır. Yok eğer var olan bir şeye emir ise, o zaman zaten var olan bir şeye var olması hususunda bir emir olur ki, bu da imkânsızdır. Aksine bundan murad, kâinatın yaratılmasında ve mevcudatın var edilmesinde, Allah'ın kudret ve meşîetinin geçerli olduğuna dikkat çekmedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Kıyamette Üflenecek Sûr Hakkında

Âyetteki, *"Sûra üfleneceği gün"* ifadesi ile, şüphe yok ki haşr günü murad edilmiştir. Yine ehl-i İslâm'a göre, Cenâb-ı Hakk'ın, bir meleğin üfleyeceği bir boynuz (boru) yaratmış olduğunda da şüphe yoktur. Bu (boru) Kur'ân'ın pek çok yerinde, Allah'ın burada da zikrettiği gibi "sûr" diye adlandırılmıştır. Fakat âlimler, bu âyetteki "sûr"dan ne kasdedildiği hususunda şu iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

1) Bundan maksad kendisine üflenip çalınan o boynuz (boru)dur ki, onun hususiyeti diğer sûrelerde anlatılmıştır.

2) Buradaki "sûr", "sûret" kelimesinin çoğuludur. Burada bahsedilen sûra üfleniş de, ölülerin suretlerine üflemekten ibarettir. **Ebû Ubeyde**, "sûfe" kelimesinin cemisinin "sûf" oluşu gibi, sûr kelimesinin de "sûret" kelimesinin cem'i olduğunu söylemiştir. **Vahidî** (r.h) şöyle demiştir: "**Ebu'l-Fazl el-Arûzî El-Ezheri**'nin **el-Münzirî**'den, onun da **Ebu'l-Heysem**'den rivayetine göre **Ebu'l Heysem**'in şöyle dediğini bana haber verdi: "Bazı insanlar, صُوفٌ kelimesinin, صُوفَةٌ kelimesinin; ثُومٌ kelimesinin de ثُومَةٌ kelimesinin cem'i oluşu gibi, صُورٌ kelimesinin de, صُورَةٌ kelimesinin cem'i olduğunu iddia etmiş ve bu görüşü **Ebu Ubeyde**'den nakletmişlerdir." **Ebu'l-Heysem** şöyle devam eder:"Bu,fahiş bir hatadır. Zira Cenâb-ı Hak, وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ *"O, size sûret (şekil) verdi, hem de sûretlerinizi güzel yaptı"* (Tegabun, 3) ve *"sura üflendi"* (Zümer, 68) buyurmuştur. Binaenaleyh kim bunları فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ ve وَنُفِخَ فِي الصُّورِ şeklinde okumaya kalkarsa, yalan yere iftirada bulunmuş ve Allah'ın kitabını değiştirmiş olur. **Ebu Ubeyde** çeşitli rivayetleri ve garip kelimelerin manasını bilir. Fakat onun nahiv (gramer) bilgisi yoktur."

Ferrâ şöyle demiştir:"Müfred müzekker şeklinde olup,cem'i müfredine sebkat eden her cemî kelimenin müfredi, bir tâ-i te'nis ziyadesi ile yapılır. Mesela قُطْنٌ ، شَعْرٌ ، وَبَرٌ ، صُوفٌ ve عُشْبٌ kelimelerinde olduğu gibi... Bunlardan herbiri, ifade ettikleri cinsin bütününü gösteren isimlerdir. Bunların müfredi, sonlarına bir tâ-i te'nis ilavesi ile olur. Çünkü bu kabil kelimelerin cemîleri, müfredlerine sebkat etmiş (yani daha önce meydana çıkmış)tir. Eğer, صُوفَةٌ kelimesi, صُوفٌ kelimesinden önce olsaydı غُرْفَةٌ kelimesinin غُرَفٌ ve زُرْفَةٌ kelimesinin de زُرَفٌ şeklinde cemîlenişi gibi, صُوفَةٌ kelimesini صُوَفٌ şeklinde; بُسْرَةٌ kelimesini بُسَرٌ şeklinde cemî yaparlardı. Fakat "boynuz" (boru) manasına gelen "sûr" kelimesinin ifade ettiği şey tektir ve müfredinin صَوْرَةٌ olduğunu söylemek doğru değildir. "İnsanın sûreti" ifadesindeki "sûret" kelimesi ise, müfredi cemîsini geçtiği için, صُوَرٌ şeklinde cemilenmiştir." **el-Ezherî**, "**Ebu'l-Heysem** görüşünde haklıdır. Bence de, bundan başkası caiz değildir" der.

Ben de derim ki: "Şu husus da bu görüşü kuvvetlendirmektedir: "Eğer bundan maksad, insanların sûretlerine (ruh) üflemek olsaydı, o zaman bu üfleme işini Allah Teâlâ kendisine nisbet ederdi. Çünkü insanların sûretlerine ruhû üfleme işini, O kendisine nisbet etmiş ve nitekim, *"O halde ben onun yaratılışını bitirdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman siz (melekler) derhal ona secdeye kapanın"* (Hicr, 29); *"Biz bundan dolayı o (Adem'e) ruhumuzdan üfledik"* (Tahrim, 12) ve *"Daha sonra onu başka bir yaratılışla inşa ettik"* (Mü'minûn, 14) buyurmuştur. Fakat "boynuz" (boru) manasındaki sûra üfleme işini Cenâb-ı Hak kendisine nisbet etmemiş ve nitekim, *"sûra üflendiği zaman..."* (Müddessir, 8) ve *"(Birinci) sûra üfürülmüş, artık Allah'ın*

dilediklerî müstesnâ, göklerde kim varsa, yerde kim varsa düşüp ölmüş sonra ona bir daha üflürülmüş, o anda bir de bakarsın ki, (herkes) ayakta bakınıp duruyorlar'' (Zümer, 68) buyurmuştur. İşte bu konudaki sözün tamamı bundan ibarettir. En doğrusunu Allah bilir.

* *
*

وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِيمُ لِأَبِيهِ ءَازَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا ءَالِهَةً إِنِّيٓ أَرَىٰكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٧٤﴾

''Hani İbrahim, babası Âzer'e, ''Sen putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu seni ve kavmini apaçık bir dalalet içinde görüyorum'' demişti''

(En'âm, 74).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE
Hz.İbrahim'in Milletler Katındaki Mümtaz Yeri

Bil ki Cenâb-ı Hak, Kur'an'ın bir çok yerinde **Hz. İbrahim**'in davranışlarını, müşrik Araplara karşı delil olarak kullanmıştır. Çünkü bütün milletler ve gruplar, **Hz. İbrahim**'in üstünlüğünü kabul etmişlerdir. Mesela müşrikler, **Hz. İbrahim**'in üstünlüğünü itiraf edip, kendilerinin O'nun soyundan olduğunu ikrar etmişlerdir. Yahudiler, hristiyanlar ve bütün müslümanlar O'na saygı duyar ve O'nun üstünlüğünü, değerini itiraf ederler. İşte bu sebeple, tam yerinde olarak Cenâb-ı Hak, müşriklere karşı münazarada O'nun durumunu nakletmiştir.

Bil ki, bu büyük makam, -ki bu dünya halkının ekserisinin O'nun üstünlüğünü ve mertebesinin yüceliğini itiraf ve kabul etmesidir, **Hz. İbrahim**'e nasib olduğu şekilde başka hiç kimseye nasib olmamıştır. Bunun sebebi şudur: Rabbi ile kulu arasında bir ahid bulunmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *''Ahdimi (bana verdiğiniz sözü) yerine getirin, ben de size karşı olan ahdimi yapayım''* (Bakara, 40) buyurmuştur. Binâenaleyh, **Hz. İbrahim** de, kulluk ahdini bihakkın yerine getirmiştir. Allah Teâlâ da buna, bazan icmâlen, bazan da mufassal biçimde şehâdette bulunmuş, tanıklık yapmıştır. İcmalî şehâdeti, şu iki âyette ifadesini bulmuştur:

a) Allah Teâlâ, *''Ve hatırlayın o zamanı ki, Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan edip de O, bunları tamamen yerine getirdiğinde...''* (Bakara, 124) buyurmuştur. İşte bu, **Hz. İbrahim**'in kulluk ahdini tam olarak yerine getirdiği konusunda, Allah tarafından yapılan bir şehadettir.

b) Allah Teâlâ'nın, *"Rabbi ona: "(Kendini Hakka) teslim et" dediği zaman O, "Alemlerin Rabbine teslim oldum" demişti"* (Bakara, 131) âyetidir.

Hz. İbrahim'in Muhatapları İle Münazarası

Mufassal olarak şehâdetine gelince, bu **Hz. İbrahim**'in birçok makamda, "tevhid"i (Cenâb-ı Hakk'ın birliğini) isbat; Allah'a eş ve ortak koşma itikadını iptal hususunda münazara etmesidir.

Bu konuda **Birinci Makam**, O'nun, babasına karşı yapmış olduğu münazaradır. Çünkü o babasına, *"Babacığım, işitmeyen, görmeyen ve sana faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?"* (Meryem, 43) demiştir.

İkinci Makam, O'nun kavmine karşı yapmış olduğu münazaradır. Ki bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte o, üstünü gece bürüyüp örtünce bir yıldız görmüş," "Bu mu benim Rabbim?" demiş....."* (En'âm, 76-79) âyetlerinde ifade edilen hususdur.

Üçüncü Makam, O'nun zamanının kralına karşı yapmış olduğu münazaradır. İşte bu sebeple o, *"Benim Rabbim hem diriltir, hem öldürür"* (Bakara, 258) demiştir.

Dördüncü Makam, O'nun bilfiil kâfirlere karşı yapmış olduğu münazaradır. Ki bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Derken o, bunları (putları) parça parça etti. Yalnız onların büyüğünü bıraktı, belki ona müracaat ederler diye..."* (Enbiyâ, 58) vd. âyetlerinde ifade edilen hususdur. Daha sonra **Hz. İbrahim**'in kavmi ise, *"Dediler: "Onu yakın! Tanrılarınıza yardım edin, eğer (bir iş) yapacaksanız..."* (Enbiyâ, 68) demişlerdir.

Hz. İbrahim (a.s), bu olaydan sonra, çocuğunu seve seve bağışlayarak şöyle demiştir: *"Evladım, rüyamda seni boğazladığımı görüyorum. Bak artık ne düşünürsün?"* (Saffât, 102). İşte bu duruma göre **Hz. İbrahim**'in gençlerden, (gözü pek kimselerden) olduğu sabit olmuş olur. Çünkü o kalbini irfana (marifetullah'a); dilini bürhâna (delil, hüccet); bedenini ateşe; çocuğunu kurban etmeye, malını da misafirlere teslim etmişti. Daha sonra O (a.s), Rabbinden talepte bulunarak, *"Sonrakiler içinde benim için (bir) lisân-ı sıdk ver (iyi namımı daima yaşat)"* (Şuârâ, 84) demiştir. Binâenaleyh, Allah Teâlâ'nın keremine uygun olan, O'nun duasına icabet etmesi ve bu istekle elde etmek istediği gayeyi gerçekleştirmesidir. İşte bu sebeple muhakkak ki Cenâb-ı Hak, O'nun duasına icabet etmiş, duasını kabul etmiş ve O'nu Kıyamete kadar, bütün din mensupları ve cemaatler için makbul bir zât kılmıştır. Araplar, O'nun üstünlüğünü kabul ettikleri için, şüphe yok ki Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim**'in kavmine karşı yapmış olduğu münazarasını, müşrik Arablara karşı bir delil kılmıştır.

İKİNCİ MESELE
Müşriklerin Muhtelif Nevileri Hakkında

Bil ki âlemde hiç kimse, vücub, kudret, ilim ve hikmet bakımından Allah'a denk olacak şerikin bulunduğunu söylememiştir. Şu kadar var ki, Seneviyye, iki ilah bulunduğunu söyler... Bunlardan birisi, hayır işlerde bulunan "hikmetli tanrı"; diğeri ise şerleri yapan, meydana getiren "hikmetsiz tanrı"dır."

Allah'dan başkasına ibadetle meşgul olanlar ise pekçoktur. Mesela bunlardan birisi, yıldızlara tapanlardır. Bunlar da iki kısma ayrılırlar. Bazılarının görüşü şöyledir: Allah Teâlâ yıldızları yaratmış ve bu süflî âlemin işlerini tedbir etmeyi, yönetmeyi o yıldızlara havale etmiştir. Binâenaleyh bu yıldızlar, bu alemin yöneticileridir. Bu sebeple, bizim de bu yıldızlara ibadet etmemiz gerekir. Sonra bu felek ve yıldızlar, Allah'a ibadet ve O'na itaat ederler.

Bunlardan diğer kısmı ise, bir yaratıcının varlığını kabul etmeyen aşırı kimselerdir. Bunların görüşleri şudur: Bu felekler ve yıldızlar, zatları gereği vacibu'l-vücud olan birtakım yıldızlardır. Bunların yok olup fani olmaları imkansızdır. İşte bunlar, en aşağı derecedeki alemin hallerini tedbir edip yönetenlerdir... Bu görüşte olanlar, sırf Dehriyecilerdir. Allah'dan başkasına ibadet edenlerden birisi de, Mesih'e tapan hristiyanlardır. Bunlardan puta tapanlar da vardır.

Şirkin Yaygınlığının Düşündürdüğü Bazı Meseleler

Bil ki burada, mutlaka bahsedilmesi gereken bir husus vardır ki, o da şudur: Putperestlik dininden daha eski bir din yoktur. Bunun delili şudur: Detaylı bir şekilde tarihleri bize kadar ulaşan en eski peygamber, **Hz. Nuh (a.s)**'dur. **Hz. Nuh** da, ancak putperestliği reddetmek için peygamber olarak gelmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, **Hz. Nuh (a.s)**'un kavminin şöyle dediğini nakletmiştir: *"Sakın taptıklarınızı bırakmayın. Hele "Ved"den, "Suvaa"dan, "Yeğuus"dan, "Yeûuk"dan ve "Neşr"den zinhar vazgeçmeyin" dediler"* (Nuh, 23). İşte bu da, putperestlik dininin **Hz. Nuh (a.s)**'dan önce de bulunduğuna delalet eder. Bu din, bu zamana kadar da süre gelmiştir. Zira, yeryüzünün her tarafında oturan kimselerden pekçokları, hala putperestlik dinini sürdürmektedirler. Durumu böyle olan bir dinin, batıl olduğunun bilinmesi, aklın bedahetinde imkansızdır. Ne var ki, şu anda yontulan bu taşın, beni, semayı ve yeri yaratan olmadığını bilmek, zaruri (yani kesin) bir ilimdir. Halbuki, büyük bir topluluğun zaruri bir nesneyi inkâr etmekte birleşmeleri imkansızdır. İşte bu sebeple putperestlik itikadında, putun, gök ve yerin yaratıcısı olmadığı ortaya çıkmış olur. Bilakis, onların bu konuda bir açıklama ve izah şekillerinin bulunması gerekir. Âlimler bu konuda pekçok izah yapmışlardır ki, biz bu bahsi Bakara sûresinin baş kısımlarında ele almıştık. Daha fazla fayda temin etmek için, bunları burada tekrarlamamızda bir sakınca yoktur.

Yıldızlara Tapanların Şirkleri Hakkında Yorum

Birinci Tevil (İzah): En kuvvetlisi olan bu izaha göre, insanlar, en aşağıda olan bu âlemin hallerinin değişmesinin, yıldızların durumlarının değişmesine bağlı olduğunu görmüşlerdir. Zira güneşin, tepe noktasına (**"semtu'r-re's"**) uzaklığına ve yakınlığına göre dört mevsim meydana gelmektedir. Bu dört mevsimin meydana gelmesi sebebiyle de, bu alemde farklı farklı durumlar oluşur.

Sonra bu insanlar, diğer yıldızların hallerini de gözetlemiş, bunun neticesinde de birtakım mutluluk ve mutsuzlukların, insanların farklı farklı durumlar üzerinde olmaları hususunda, o yıldızların nasıl doğduklarına bağlı olduklarına inanmışlardır. Onlar buna inanınca, insanların pekçoğu zann-ı galible, bu alemde meydana gelen hadiselerin başlangıcının, bu felek ve yıldızlarla ilgili haller olduğuna inanmışlardır. Binâenaleyh, onlar buna inanınca, bu felek ve yıldızlara saygı duyma hususunda aşırı gitmişlerdir. Sonraysa onlardan bazıları, bu felek ve yıldızların zatları gereği "vâcib" olduğuna; bazıları da bu yıldızların hâdis olduğuna, en büyük ilahın mahlûkları olduklarına inanmışlardır. Ancak ne var ki onlar "Bunlar, en büyük ilahın mahlukları ise de, ancak ne var ki bu âlemin hallerini idare edenler bunlardır" demişlerdir. İşte bu görüşte olanlar, en büyük ilah ile, bu âlemin muhtelif halleri arasında vasıtalar bulunduğunu kabul eden kimselerdir. Her iki takdire, görüşe göre de, putperestler topluluğu, bu yıldızlara ibadet etmek ve onlara tazimde bulunmakla meşgul olmuşlardır... Sonra onlar, bu yıldızların çoğu zaman insanların görmelerinden uzaklaşıp kaybolduklarını görünce; her yıldız için, o yıldıza mensup olan cevherden bir put edinmişlerdir. Mesela onlar, güneş putunu altından yapmışlar ve o putu, güneşe (güneşin cevherine) mensup olan taşlarla süslemişlerdir. Ki bu taşlar yakut ve elmastır. Yine onlar, ay putunu da gümüşten yapmışlardır. Diğerleri de buna kıyaslanabilir. Daha sonraysa bu kimseler, bu putlara tapmaya yönelmişlerdir ki, onların bu putlara tapmalarının maksadı, (aslında) o yıldızlara ibadet etmek ve bu yolla onlara yaklaşabilmektir. İşte bu noktada, "Bu putlara tapmaktan asıl maksadın, yıldızlara tapma olduğu" hususu ortaya çıkmaktadır.

Şirke Karşı Peygamberlerin İzledikleri Yol

Peygamberlere (a.s) gelince, onların bu hususta iki makamı vardır:

Birincisi, bu yıldızların, bu alemin hal ve durumları hususunda, katiyyen bir tesir ve bir etkilerinin bulunmadığı hususunda delil getirmektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu yıldızların da ilahi emre boyun eğmiş olduklarını beyan ettikten sonra, *"Haberiniz olsun ki yaratmak da, emretmek de O'na mahsustur"* (Araf, 54) buyurmuştur.

İkincisi ise şudur: Bu yıldızların bir şeyler yapmaları ve bu âlem hakkında,

onlardan birtakım tesir ve etkilerin sudûr ettiği fazedilse dahi, bunların sonradan var olduklarına dair deliller bulunmaktadır. Binâenaleyh, onların mahluk olmaları gerekir. Bu sebeple, "asl" olana ibadet etmekle meşgul olmak, "fer" olana ibadetle meşgul olmaktan daha evlâdır.

Putperestlik dininin daima bulunduğuna dair delil, bizim zikrettiğimiz şu hususdur: Allah Teâlâ, **Hz. İbrahim (a.s)**'in, babası **Âzer**'e وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ آزَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا آلِهَةً إِنِّي أَرَاكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ *"Hani İbrahim, babası Âzer'e, "Sen putları mı* tanrı ediniyorsun? Doğrusu seni ve kavmini apaçık bir dalalet içinde görüyorum" demişti..." dediğini nakledince, O, böylece bu sözüyle putlara tapmanın bir cehalet eseri olduğu hususunda fetva vermiş oldu. Daha sonra **Hz. İbrahim**, delil getirmekle meşgul olunca, yıldızlar, ay ve güneşten hiçbirinin ilah olmaya layık olmadıklarına delil getirmiştir ki, işte bu da, putperestlik dininin neticesinin, bu yıldızların ulûhiyyetini benimseme noktasına vardığına delalet eder. Aksi halde, bu âyetler birbirini nefyedip, birbirlerine zıt olurlardı... Bunu iyice kavradığın zaman, putperetslik itikadını iptal etme yolu, ancak güneşin, ayın ve diğer yıldızların, bu alemin ilahı olmalarının, böylece de bu alemi yönetmelerinin geçersiz kılınması ile ortaya çıkar...

İkinci İzah: Putperestlik itikadının gerçek yüzünü ortaya koyma hususundaki ikinci izah da, **Ebu Ma'şer, Cafer İbn Muhammed el-Müneccim el-Belhi** (r.h.)'nin zikretmiş olduğu şu hususdur: O bazı kitaplarında şöyle demektedir: "Çin ve Hindlilerin pek çoğu, ilahın ve melaikenin bulunduğunu kabul ederler... Ancak ne var ki onlar ilahın cisim olduğuna ve en güzel bir surette bulunduğuna; meleklerin de çok güzel bir şekli bulunduğuna; ancak ne var ki bunların gökler sebebiyle kendilerine görünmediklerine inanırlar... İşte bu sebeple de, manzarası son derece hoş, görünüşü ve şekli çok güzel birtakım heykeller ve putlar yaparlar... Böylece de, son derece güzel olan bir suret, bir şekil elde eder, bunun, "İlahın heykeli olduğunu..." söylerler. Birincisinden daha aşağı olan diğer bir şekil daha edinir, bunu da, meleğin (tahayyül ettikleri) şekline göre yaparlar. Daha sonra onlar, bu ibadetleriyle Allah'a ve meleklere yaklaşmayı kastederek, putlara ibadetlerini sürdürürler." Binâenaleyh, eğer **Ebu Ma'şer**'in ileri sürdüğü bu husus doğru ise, putlara ibadet etmenin sebebinin Allah Teâlâ'nın cisim olduğuna ve o'nun bir mekanda bulunduğuna inanç olduğu ortaya çıkmış olur.

Şirkin Menşei Hakkında

Bu konuda **Üçüncü İzah** da şudur: Kafir kimseler, Allah Teâlâ'nın, yeryüzünün her bir bölgesinin idaresini, muayyen bir meleğe bıraktığına ve bu alemin mülkünün her bir parçasının idaresini de, bizzat semavi olan birtakım ruhlara bırakmış olduğuna inanarak, şöyle demektedirler: Denizlerin idarecisi bir melektir; dağların idarecisi de

bir başka melektir. Bunun gibi, bulutların, yağmurların, rızıkların, harb ve savaşların idarecileri de başka başka meleklerdir. Onlar, buna inanınca o meleklerin her biri için, hususi bir put ve hususi bir heykel yapıp; böylece her puttan, o semavi rûha uygun düşen tesir ve tedbirler taleb ederler...

Âlimlerin, bizim Bakara sûresinin başında zikrettiğimiz şekilde, bu üç izahtan başka diğer açıklamaları da bulunmaktadır. Biz burada bu kadar açıklamayla yetinelim. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Hz. İbrahim'in Babasının İsmi

Bu âyetin zahiri, **Hz. İbrahim**'in babasının isminin, **Âzer** olduğuna delalet eder. Bazı alimler, bunun isminin **Târeh** (تارح) olduğunu söylemişlerdir. **Zeccâc,** "Neseb âlimleri arasında, **Hz. İbrahim**'in babasının isminin **Târeh** olduğu hususunda bir ihtilaf yoktur" demiştir. Mülhidlerden bazıları, bunu Kur'an'ı ta'n etme vesilesi kılmışlar ve, "Bu nesep yanlıştır, doğru değildir" demişlerdir. Alimlerin bu konuda takındıkları iki tavır vardır:

Birinci Tutum: Hz. İbrahim (a.s)'in babasının adı **Âzer**'dir. Bazı alimlerin, "Nesebçiler, **Hz. İbrahim**'in babasının isminin **Târeh** olduğu hususunda ittifak etmişlerdir" şeklindeki sözlerine gelince, biz deriz ki, bu iddia zayıftır. Zira, bu ittifak ancak onların birbirlerini taklit etmesinden meydana gelmiştir. Neticede bu icma, mesela **Vehb, Ka'b** vb. birkaç kişinin görüşüne dayanmaktadır. Bunlar da çoğu kez yahudi ve hristiyanlardan gelen haberlere sarılmışlardır ki, Kur'an'ın açık ifadesi karşısında buna itibar edilemez.

İkinci Tutum: Biz onun isminin **Târeh** olduğunu kabul etsek bile, biz burada şu izahları da yapabiliriz:

Âzer Kelimesi Hakkında Çeşitli İzahlar

Birinci İzah: Hz. İbrahim'in babası, belki de bu iki isimle anılıyordu. Binâenaleyh, onun asıl isminin **Âzer**; lakabının ise **Târeh** olup neticede de, lakabının daha fazla şöhret bularak, isminin kapalı kalmış olması; Allah Teâlâ'nınsa, onu ismiyle anmış olduğunun söylenmesi muhtemel olduğu gibi, aksinin olması da muhtemeldir. Bu da, **Târeh**'in onun asıl ismi, **Âzer**'in de onun genel lakabı olup, Cenab-ı Allah'ın da Onu bu lakabıyla anmış olmasıdır.

İkinci İzah: "**Âzer**" kelimesi onların dillerinde belirli bir sıfatı ifade ediyordu. Bu isim onlarda kötüleme için kullanılan bir isim olup "hata eden" manasınadır. Buna göre sanki âyetin manası, *"İbrahim hatalı olan babasına dedi ki..."* şeklindedir. Sanki **Hz. İbrahim (a.s)** babasını, haktan saptığı, kâfir olduğu ve doğru yoldan uzaklaştığı

için kınayıp ayıplamıştır. **"Âzer"** kelimesinin, Harzemcede "ihtiyar" manasına geldiği de söylenmiştir. Bu aynı zamanda aslı Farsca olan bir kelimedir.

Bil ki bu iki izah Kur'an-ı Kerim'de, az da olsa Arapça olmayan kelimeler bulunabileceğini söyleyenler açısından yapılabilecek birer izahtır.

Üçüncü İzah: "Âzer", Hz.İbrahim'in babasının tapmış olduğu putun ismidir. Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim**'in babasını şu iki sebebten dolayı böyle isimlendirmiştir:

a) **Hz. İbrahim (a.s)**'in babası, kendisini o puta ibadete adamıştı. Bir kimseyi sevmede çok ileri giden herkese, sevdiği o şeyin ismi verilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O gün herbir insan sınıfını biz imamlarıyla çağıracağız"* (İsrâ, 71) buyurmuştur.

b) Bu kelimenin takdiri عَابِدَ آزَرَ "Âzer'e tapan" şeklindedir. Bundan, muzaf olan "âbid" kelimesi hazfedilmiş ve muzafun ileyh, muzafın yerini tutmuştur.

Dördüncü İzah: Hz. İbrahim (a.s)'in babası **"Târeh"** idi. **Âzer** ise onun amcasıydı. Bazan amcaya "baba" denir. Nitekim Cenâb-ı Hak, **Ya'kûb (a.s)**'un çocuklarının, *"Senin tanrına ve babaların İbrahim'in, İsmail'in ve İshâk'ın tanrısı olan tek tanrıya ibadet edeceğiz"* (Bakara, 133) dediklerini nakletmiştir. Halbuki **Hz. İsmâil**'in, **Hz. Yakub**'un amcası olduğu malumdur. Onlar ise bu sözlerinde amcalarını, baba olarak ifade etmişlerdir. İşte burada da böyledir.

Bil ki, **Hz. İbrahim (a.s)**'in babasının isminin **"Âzer"** olmadığı hususunda çok açık bir delil bulunmuş olsaydı, o zaman bu gibi tekellüflere girmek gerekirdi. Halbuki böyle bir delil yoktur. O halde, hangi ihtiyaç bizi böyle te'villere götürmüştür? Âyetin zahirinin delalet ettiği mananın doğruluğuna dair en kuvvetli delil, yahudi, hristiyan ve müşriklerin, **Hz. Peygamber (s.a.s)**'i yalanlama ve O'na karşı öfkelerini ortaya koymada son derece hırslı olmalarıdır. Binâenaleyh eğer âyetin bildirdiği bu neseb (babalık) yalan olsaydı, örfen, yahudi, hristiyan ve müşriklerin **Hz. Peygamber (s.a.s)**'i yalanlama hususunda susup kalmaları imkansız olurdu. Onlar, O'nu bu hususta yalanlamadıklarına göre, bu nesebin doğru olduğunu anlarız. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Azer'in Hz. İbrahim'in Babası Olduğunu Reddeden Şianın İddiası

Şi'a "Hz. Peygamber'in babası ve dedelerinden hiçbiri kafir değildi" demiş, **Hz. İbrahim**'in babasının kâfir olduğunu da kabul etmeyip, şunu ileri sürmüşlerdir: **"Âzer, Hz. İbrahim**'in babası değil, amcasıdır." Şi'a görüşlerine şunları delil getirmişlerdir:

1) Peygamberlerin babaları (ataları) kafir olmazlar. Buna şunlar da delalet eder:

a) Cenâb-ı Allah, *"O (Allah), kıyam ettiğin vakit seni ve secde edenler içinde dolaşmanı görendir."* (Şu'arâ, 218-219) buyurmuştur. Denildi ki: "Bunun manası, "O'nun

(Hz. Muhammed'in) ruhu, bir secde edenden, diğer secde edene geçer" şeklindedir. Bu manaya göre, âyet **Hz. Muhammed (s.a.s)**'in, bütün ecdadının müslüman olduğuna delalet eder. Bu durumda **Hz. İbrahim (a.s)**'in babasının da müslüman olduğuna kesin hükmetmek gerekir.

Âyetteki وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِدِينَ Tabirinin Tefsiri

İmdi, eğer denilirse ki: "Âyetteki, وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِدِينَ *"Secde edenler içinde dolaşman..."* ifadesi, şu manalara da gelebilir:

Birincisi: Gece namazının farziyyeti nesh olununca, **Hz. Peygamber (s.a.s)**, ashabın fazla ibadet etmeye düşkünlüğünden ötürü, o gece onların ne yaptıklarını görmek için, sahabenin evlerini dolaşmış ve sahabenin Kur'an okumalarının, tesbih ve tevhidlerinin duyduğu seslerin çokluğundan dolayı, o evleri yabani arı kovanları gibi görmüş. İşte âyetteki, *"Secde edenler içinde dolaşman..."* ifadesinden murad, **Hz. Muhammed (s.a.s)**'in o gece, secde edenleri, (gece kalkmış) olanları dolaşmasıdır.

İkincisi: Bundan murad şudur: **Hz. Muhammed (s.a.s)**, cemaatle namaz kılardı. Buna göre *"Secde edenler içinde dolaşma"*sının manası, O'nun, onların arasında olması ve beraber kıyam, rüku ve secde yapmalarıdır.

Üçüncüsü: Bundan murad, "Sen her nezaman kalkıp ibadetle meşgul olmada, secde edenlerle birlikte dönüp dolaşırsan, bu halin Allah'a saklı kalmaz" manasıdır.

Dördüncüsü: Bundan murad, **Hz. Peygamber (s.a.s)**'in, arkasında namaz kılanları görebilmesi ve onlar üzerinde bakışlarını dolaştırmasıdır. Bunun delili, **Hz. Peygamber (s.a.s)**'in şu hadisidir: أَتِمُّوا الرُّكُوعَ وَالسُّجُودَ فَإِنِّي أَرَاكُمْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِي *"Rükû ve secdelerinizi tam olarak yapınız. Çünkü ben sizi, arkamdan görürüm."*(78) İşte bu dört izah da ayetin zâhirinin ifade edebileceği manalardır. Binâenaleyh sizin ileri sürdüğünüz şey geçersizdir."

Bu itiraza Şiiler şöyle cevap verirler: "Âyetin lafzı bütün bu manalara gelebilir. Bunlardan hiçbirinin, öbür manalardan daha geçerli olduğu ileri sürülemez. Bundan dolayı âyeti, bunların hepsine birden hamletmek gerekir. Bu durumda da maksadımız hasıl olmuş olur. **Hz. Peygamber (s.a.s)**'in atalarından hiçbirinin müşrik olmadığına, şu hadis-i şerif de delalet eder: لَمْ أَزَلْ أُنْقَلُ مِنْ أَصْلَابِ الطَّاهِرِينَ إِلَى أَرْحَامِ الطَّاهِرَاتِ *"Ben hep, temiz erkeklerin sulbünden, temiz kadınların rahimlerine naklolundum."* Nitekim Allah Teâlâ, *"Müşrikler ancak necistir"* (Tevbe, 27) buyurmuştur. İşte bu da, **Hz. Muhammed (s.a.s)**'in ecdadından hiçbirinin müşrik olmadığını kabul etmeyi

(78) Müslim, Salât, 110,111 (I/319-320).

gereklirir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz (Şi'a) deriz ki: Anlattığımız bu şeylerle, **Hz. İbrahim**'in babasının müşrik olmadığı anlaşılır. Halbuki "**Âzer**"in müşrik olduğu sabittir. Binâenaleyh **Hz. İbrahim**'in babasının, **Âzer**'den başka bir kimse olduğunu kesin olarak söylemek gerekir.

2) **Âzer, Hz. İbrahim**'in babası değildir. Çünkü bu ayet, **Hz. İbrahim (a.s)**'in, **Âzer** ile çok sert ve ağır bir şekilde, sözlü olarak münakaşa ettiğini göstermektedir. Halbuki babaya böyle sert ve ağır söz söylenmesi caiz değildir. İşte bu da, **Âzer**'in **Hz. İbrahim (a.s)**'in babası olmadığına delalet eder.

Biz, şu iki sebebten ötürü bu ayete göre, **Hz. İbrahim**'in, babasına karşı ağır ve sert konuştuğunu söyledik:

a) Ayet, "**Âzer**" kelimesinin ötüresi ile وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ آزَرُ "Hani İbrahim babasına, "Ey Âzer" demişti" şeklinde de okunmuştur. Bu kıraat "**Âzer**" kelimesinin, münâdâ olmasına göredir. Babaya, böyle ismi ile nidâ etmek, en büyük bir kabalıktır.

b) **Hz. İbrahim (a.s), Âzer**'e, *"Doğrusu seni ve kavmini apaçık bir dalâlet içinde görüyorum"* demiştir. Bu da, kaba ve eziyet veren en büyük sözlerden birisidir. Böylece onun, **Âzer**'e sert konuştuğu anlaşılıyor.

Biz, şu sebeplerden ötürü babaya sert ve ağır konuşulmasının caiz olmayacağını öne sürüyoruz:

a) Cenâb-ı Allah, *"Rabbin, "Kendinden başkasına kulluk etmeyin ve ana-babaya iyi muamele edin" diye hükmetti"* (İsra, 23) buyurmuştur ki, bu hüküm kafir olsun, müslüman olsun, bütün babalar hakkında umumidir.

Yine ebeveyn hakkında Allah: *"Onlara "öf" bile deme ve onları azarlama "* (İsra, 23) buyurmuştur ki bu da umumi bir ifadedir.

b) Allah Teâlâ, **Hz. Musâ**'yı **Firavn**'a göndermiş ve Firavn'a yumuşak davranmasını emrederek, *"(Gidin de) ona yumuşak söz söyleyin. Olur ki nasihat dinler, yahut (Allah'dan) korkar"* (Tâha, 44) buyurmuştur. Bunun sebebi, onu büyütmüş olan Firavun'un hakkına riayet etmektir. Öyleyse baba yumuşak davranılmaya daha layıktır.

c) Birşeye yumuşak davranarak davet etmek, kalblere daha çok tesir eder. Ama kaba ve sert davranış, nefreti ve kabul etmemeyi doğurur. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, **Hz. Muhammed (s.a.s)**'e *"Onlarla en güzel bir şekilde mücadele et"* (Nahl, 125) buyurmuştur. O halde dine davette, babasına böyle sert konuşması **Hz. İbrahim**'e nasıl yakışır?

d) Allah Teâlâ, **Hz. İbrahim (a.s)**'in "halîm" olduğunu bildirerek, *"İbrahim cidden*

yumuşak huylu (halîm), yüreği yanık ve kendisini tamamen Allah'a vermiş biri idi'' (Hûd, 75) buyurmuştur. Halbuki böyle halîm-selim bir kimsenin, babasına bu şekilde sert davranması nasıl uygun düşer? Yaptığımız bu izahlar ile, **Âzer**'in, **Hz. İbrahim**'in babası değil amcası olduğu sabit olur. O'nun babası **"Târeh"**'tir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere **Yakûb (a.s)**'un çocukları babalarının amcası olduğu halde, **Hz. İsmail**'i, babaları **Ya'kûb**'un "babası" olarak nitelendirmişlerdir. Demek ki bazan amca, "baba" olarak ifade edilir. Nitekim **Hz. Peygamber (s.a.s)**, amcası **Hz. Abbas** (r.a)'ı kastederek, رُدُّوا عَلَيَّ اَبِي *"Babamı bana teslim edin"* demiştir.

Keza **Âzer**'in, **Hz. İbrahim (a.s)**'in annesinin babası (dedesi) olması da muhtemeldir. Bazan bu dedeye de baba denir. Bunun delili *"... onun neslinden Dâvud'u, Süleyman'ı... İsa'yı ve İlyas'ı (hidayete erdirdik)"* (En'âm, 84-85) **âyetidir**. Bu âyette, **İsa (a.s)**, anne tarafından dedesi olduğu halde **Hz. İbrahim (a.s)**'in zürriyetinden sayılmıştır.

Ehl-i Sünnet alimleri ise: Hz. Muhammed (s.a.s)'in babasının kafir olduğunu ve Kur'an'ın bu âyetinin, **Hz. İbrahim (a.s)**'in babası **Âzer**'in kafir olduğuna delalet ettiğini söylemişlerdir. Hem sonra Cenâb-ı Allah, *"İbrahim'in babasına istiğfar etmesi, ancak ona verdiği bir sözden dolayı idi. Ne zaman ki onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine besbelli oldu, derhal ondan uzaklaştı"* (Tevbe, 114) buyurmuştur. **İşte** bu da bizim görüşümüzün doğruluğuna delalet eder.

"Secde edenler içinde dolaşman..." (Şu'ara, 219) âyetine gelince, **derİz ki**: "Bu âyetin, başka manalara da gelebileceğini anlatmıştık. Şi'a'nın, "Ayet, bu **manaların** hepsine birden hamledilir" şeklindeki sözüne karşı da deriz ki: "Bu **imkansızdır**. Çünkü müşterek (birden çok manaya gelen) bir lafzı, bütün manalarına birden hamletmek câiz değildir. Yine bir lafzı aynı anda, hem hakiki, hem mecazi **mânasına** hamletmek de caiz değildir. **Hz. Peygamber (s.a.s)**'in *"Ben hep, temiz erkeklerin sulbünden, temiz kadınların rahimlerine naklolundum"* hadis-i şerifi, O'nun nesebinde bir bozukluk ve zinanın olmadığı manasına hamledilir.

Şi'a'nın, "Babasına karşı sert ve katı davranması, **Hz. İbrahim**'e uygun düşmez" şeklindeki görüşüne karşı deriz ki: "Belki de o, küfründe ısrar etmiştir. **İşte** bu ısrarından dolayı, böyle davranılmaya müstehak olmuştur. Allah en iyi **bilendir**.

BEŞİNCİ MESELE

"Âzer" kelimesi, لِاَبِيهِ (babasına)tabirinin atf-ı **beyanı olarak** mansub, münâdâ olarak da merfu okunmuştur. **Birisi** bana şöyle bir soru sordu: "**Âzer** kelimesi bu iki kıraata **göre** de okunmaktadır. Ama (bunun benzeri olan), ...قَالَ مُوسَى لِاَخِيهِ هَارُونَ *"Musâ, kardeşi Hârun'a dedi ki..."* (A'raf, 142) âyetinde "Hârun" kelimesi sadece **mansub olarak** okunmuş, hiç merfu olarak okunmamıştır. Bu ikisinin farkı nedir?" Buna **karşı dedim**

ki: "Zammeli okumak, münâdâ sayılmasından ötürüdür. Ama bir kimseye ismi ile çağırmak, o çağırılan kimseye fazla değer verilmediğini gösterir. İşte bu, **Hz. İbrahim (a.s)**'in hadisesine uygundur. Çünkü **Âzer** inkârda diretmiştir. Binâenaleyh ona, -bu çirkin ısrarından men edebilmek için- ağır bir şekilde seslenmek güzel ve yerinde olmuştur. Ama **Musa (a.s)**'nın kıssasına gelince, O, bazan kardeşi **Hârun**'u, kavminin başına kendine halife olarak bırakıyordu. Binâenaleyh bu durumda, ona değer vermeme uygun düşmez. İşte bundan dolayı, "**Hârun**" kelimesini, burada merfu okumak caiz değildir."

ALTINCI MESELE
İlah Kelimesinin Mânası

Âlimler, "ilah" kelimesinin tefsiri hususunda ihtilaf etmişlerdir. En doğru görüş, bunun, "tapılan şey" (ma'bud) manasına geldiğidir. İşte bu âyet de bu manaya delalet etmektedir. Çünkü **Hz. İbrahim**'in kavmi, ibadet etmek maksadıyla putlar yapmışlardı. Bundan dolayı **Hz. İbrahim (a.s)** babasına, *"Sen, putları mı ilah ediniyorsun?"* demiştir ki bu da, "ilah" kelimesinin, "ma'bûd" (ibâdet olunan, tapınılan şey) manasına geldiğine delalet eder.

YEDİNCİ MESELE
Putların Batıllığı

Hz. İbrahim (a.s)'in bu âyette geçen sözü, şu iki bakımdan putperestlerin görüşlerinin bozuk ve bâtıl olduğuna dair bir aklî delil ihtiva etmektedir:

a) Hak Teâlâ'nın, *"Sen putları ilah mı ediniyorsun?"* buyruğu, putperestlerin, birçok ilahın bulunduğunu söylediklerine delalet eder. Ancak ne var ki birçok ilahın bulunması, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer göklerde ve yerde Allah'dan başka tanrılar olsaydı onların ikisi de muhakkak ki harap olup gitmişti..."* (Enbiyâ, 22) âyetinden anlaşılan aklî delil ile bâtıldır.

b) Bu putların, şayet hayra ve şerre güçleri yetmiş olsaydı, tek bir put da yeterdi. Tek bir put yeterli olmadığına göre bu, bunlar çok olsalar dahi, onlarda kesinlikle hiçbir faydanın bulunmadığına delalet eder.

SEKİZİNCİ MESELE

Bazı alimler bu âyetle, Allah'ı bilmenin ve O'nun şükrüyle meşgul olmanın vacib olduğunun, naklî delil ile değil de, aklî delil ile bilindiği hususunda istidlâlde bulunmuşlardı. Zira **Hz. İbrahim (a.s)**, onların sapık olduklarına hükmetmiştir. Eğer aklî vücubiyyet olmasaydı, onlar hakkında sapık hükmünü veremezdi. Çünkü bu yol, **Hz. İbrahim**'in tebliğinden önce bulunuyordu. Mamafih biri çıkıp diyebilir: Bu yol, **Hz. İbrahim**'den önce olan peygamberlerin şeriatının hükmü itibariyle "dalâl", sapıklık olmuştur.

* *
*

Hz. İbrahim'e Melekût Âleminin Gösterilmesi

وَكَذَٰلِكَ نُرِيٓ إِبْرَٰهِيمَ مَلَكُوتَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ ٱلْمُوقِنِينَ ﴿٧٥﴾

"Böylece biz İbrahim'e kesin ilme erenlerden olması için göklerin ve yerin büyük mülkünü gösteriyorduk..."

(En'âm, 75).

Bu âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Âyetteki Kezalike Tabirinin Manası

كَذَٰلِكَ tabirindeki kaf harfi teşbih içindir. Bu ise, daha önce geçmiş olan bir gaibe işarettir. Burada daha önce zikredilen ise, **Hz. İbrahim**'in, putlara tapmayı çirkin ve kabih addetmiş olmasıdır. Bu da O'nun, *"Doğrusu seni ve kavmini apaçık bir dalalet içinde görüyorum..."* ifadesidir. Buna göre mana, "**Hz. İbrahim**'e, putlara tapmanın çirkinliğini gösterdiğimiz gibi, O'na göklerin ve yerin büyük mülkünü de gösteriyoruz..." şeklinde olur. Burada aklî bir incelik vardır ki, o da şudur: Allah'ın celâlinin nûru, kesinlikle inkıtâya uğramaksızın ve de zeval bulmaksızın devamlı parlar. Beşeri ruhlar, arada bir perdenin bulunması hali müstesna, o nurlardan hiç mahrum olmazlar. Bu perde ise, Allah'tan başkasıyla meşgul olmaktan başka bir şey değildir... Durum böyle olunca, bu mania ve perdeler zail olup aradan kalktığı nisbette, bu ilahi tecelliler meydana çıkar. Binâenaleyh, **Hz. İbrahim (a.s)**'in *"Sen, putları ilah mı edeniyorsun?.."* (En'âm, 74) sözü, Allah'dan başkasına ibadetle meşgul olmanın çirkinliğine bir işarettir. Çünkü, Allah'ın dışında kalan her şey, Allah'dan alıkoyan bir perde mesabesindedir. Binâenaleyh, o perde yok olunca, şüphe yok ki, "göklerin melekûtu" ona tamamen tecelli eder. Bu sebeple, Cenâb-ı Hakk'ın *"Böylece biz İbrahim'e, göklerin büyük mülkünü de gösteriyorduk..."* buyruğu, "Allah'dan başkasıyla meşgul olmak sona erip zail olunca, Allah'ın celalının nûru ona tecelli etti" demektir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın وَكَذَٰلِكَ tabiri de, bu şerefli ve rûhanî, manevî faydanın kaynağı olmuş olur...

İKİNCİ MESELE

Bir kimse şöyle diyebilir: "Bu gösterme işi, daha önce de bulunuyordu. Binâenaleyh evla olan, "böylece biz, **İbrahim**'e göklerin ve yerin melekûtunu göstermiştik..." denilmesidir. O halde, daha niye bu lafız yerine, "Böylece biz... gösteriyoruz..." denilmiştir?"

Biz deriz ki, buna şu şekillerde cevap verilebilir:

a) Âyetin takdirinin, وَكَذٰلِكَ كُنَّا نُرِى إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ "İşte böylece biz, **İbrahim**'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyor idik..." şeklinde olmasıdır. Böylece bu ifade, mazinin hikayesi olmuş olur... Buna göre mana şu şekilde olur: "Allah Teâlâ **Hz. İbrahim**'in, hak dine son derece kuvvetli bağlılığından dolayı, babasıyla yüzyüze sert bir biçimde konuştuğunu nakledince, sanki "**İbrahim**, dinî salâbet hususunda bu üstün dereceye nasıl ulaşmıştır?" denilmiş de bunun üzerine, "O, ta bülûğa erdiği zamandan beri, kesin ilme erenlerden olsun diye, **İbrahim**'e çocukluğundan itibaren göklerin ve yerin büyük mülkünü gösteriyorduk..." şeklinde cevap verilmiştir.

b) Bu, öncekinden daha kıymetli bir açıklama olup, buna göre biz deriz ki: Allah'ın, **İbrahim**'e göklerin ve yerin melekûtunu göstermesinden maksat, **İbrahim**'in, sırf bu melekûtu görmesi değildir. Aksine bundan maksat, O'nun o melekûtu görmesi ve böylece de, Allah'ın celâlinin kudsiyyetinin, yüceliğinin ve ululuğunun marifetine nail olması, ulaşmasıdır. Halbuki Allah'ın mahlûkatı, her ne kadar zat ve sıfatları bakımından sonlu ve fani iseler de, bunların zatlara ve sıfatlara delalet etme cihetleri sonsuzdur... Babam **Şeyh el-İmâm Ömer Ziyâu'd-din (r.h)**'in şöyle dediğini duymuştum: "Ben, **Şeyh Ebu'l-Kasım el-Ensarî**'nin şöyle dediğini duydum: **İmâmu'l-Harameyn**'in şöyle dediğini duydum: "Allah'ın malumatı sonsuzdur. O'nun, o malumatlardan herbiri hakkındaki malumatı da sonsuzdur. Bu böyledir, zira tek bir atom (cevher-i ferd)'un, bedeliyyet yolu üzere, sonsuz yerlerde bulunması ve aynı yol üzere, sınırsız sıfatlarla muttasıf olması mümkündür. Halbuki o takdir ve farz edilen hallerin hepsi de, Allah'ın hikmetine ve kudretine delalet etmektedirler. Cevher-i ferd (atom) ile bölünmeyen cüz böyle olunca, Allah'ın bütün melekûtu hakkındaki söz ya nasıl olur? Böylece, Allah'ın mülkünün ve melekûtunun, O'nun celalinin sıfatlarına, azamet ve izzetinin alametlerine delaletinin sınırsız olduğu sabit olmuş olur. Halbuki, sınırsız olan malûmatın, insanların akıllarında bir kerede bulunmaları imkansızdır. O halde bu bilgileri elde etmenin yolu, bir nihayete ermeksizin ve son bulmaksızın, gelecekte bu bilgilerin birbiri ardınca meydana gelmesiyle olur... Allah daha iyisini bilir ya, işte bu sebepten dolayı O, "böylece biz **İbrahim**'e göklerin ve yerin melekûtunu gösterdik..." demedi de, aksine O, "Böylece biz, **İbrahim**'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyoruz..." buyurdu. Ki, işte bu muhakkik alimlerin, "Allah'a doğru yolculuğun bir nihayeti vardır; ama Allah'da yolculuğun bir sonu yoktur..." şeklindeki sözlerinden murad edilen hususdur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Melekût Ne Demektir?

اَلْمَلَكُوتُ "el-Melekût", mülk demektir. Sondaki ta harfi, mübalağa için getirilmiştir. Bu tıpkı, "rağbet, kelimesinden olan اَلرَّغْبُوتُ (rağbet etmek) ve اَلرَّهْبَةُ kelimesinden olan اَلرَّهَبُوتُ (korkmak...)kelimeleri gibidir.

Bil ki, buradaki "gösterme" fiilinin açıklanması hususunda iki görüş bulunmaktadır:

Hz. İbrahime Melekûtun Gösterilmesinin Keyfiyeti

Birinci görüş: Allah Teâlâ **Hz. İbrahim**'e, "melekût"u bizzat gözüyle gösterdi. Bu görüşte olanlar, sözlerini şöyle sürdürmüşlerdir: "Allah, **Hz.İbrahim** için, Arş'ı, Kürsî'yi ve madde aleminin üstünün kendisinde son bulduğu yere kadar olan kısmı görsün diye, semâvatı (gökleri); yine, maddi alemin kendisinde son bulacağı en son safha kadar olan yerleri yarıp açtı... Böylece **Hz. İbrahim (a.s)**, göklerin ve yerin içindeki son derece şaşırtıcı ve akıllara durgunluk veren şeyleri gördü..."

İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "**Hz. İbrahim (a.s)**, göğe yükseltilip gökte ve yerde olanları gördüğünde, birisini kötü bir iş yaparken gördü. Böylece, hem ona hem de diğerine, helak olmaları için beddua etti. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah **Hz. İbrahim**'e, *"Kullarıma ilişme; onlar şu iki hal arasındadırlar... Ben onlardan, ya temiz bir zürriyet halk ederim; yahut da onlar tevbe eder, ben de onları bağışlarım, veyahut da onların arkalarında cehennemi yaratırım..."* demiştir.

Kadî, bu rivayeti şu açılardan tenkid etmiştir:

a) "Göktekiler, mukarreb meleklerdir. Halbuki onlar, Allah'a isyan etmezler. Binâenaleyh, *"Hz. İbrahim göğe kaldırıldığında kötü bir iş yapan bir kul gördü..."* denilmesi uygun olmaz."

b) Peygamberler, Allah'ın emri olmaksızın günahkâr kimsenin helâk olması için dua etmezler. Allah bu hususta müsaade edince de, hiçbir şeyin o peygamberin duasının kabul olunmasına mani olması caiz olmaz.

c) Bu dua, ya doğru olur veya yanlış olur. Eğer doğru olursa, daha niçin onu ikinci kere reddeder? Eğer yanlış olursa, niçin onu ilk seferde kabul etmiştir? Daha sonra **Kâdî** sözüne devamla şöyle der: "Ahad haberler, aklî delillerin hilafına olarak varid oldukları zaman, o konuda "tevakkuf etmek" (lehte ya da aleyhte bir şey söylememek) gerekir."

Hz. İbrahim'in Melekûtu Görmesinin Ruhani Olduğunu Söyleyenler

İkinci Görüş: Bu "gösterme" işi, maddî göz ve zahirî hislerle değil, **basiret** ve akıl gözüyle olmuştur. Bu görüşü savunanlar şu şekillerde delil getirmişlerdir.

Birinci Delil: Göklerin melekûtu, göğün mülkünden ibarettir. Mülk ise, kudretten ibarettir. Halbuki Allah'ın kudreti görülemez, ancak akıl ile anlaşılır. Bu, kesin bir sözdür. Ne var ki "göklerin ve yerin melekûtuyla murad edilen, göklerin ve yerin bizzat

kendisidir" denilebilir. Ancak böyle olması halinde de, "melekût" lafzı nazar-ı itibara alınmamış ve ondan fazla bir mana elde edilmemiş olur.

İkinci Delil: Allah Teâlâ bu "gösterme" işini, âyetin başında icmalî olarak zikretmiştir ki, bu O'nun *"Böylece biz, İbrahim'e gösteriyorduk"* buyruğudur. Bundan sonra da bu "gösterme" işini, *"İşte O, üstünü gece bürüyüp örtünce bir yıldız görmüş..."* (En'âm, 76) ifadesiyle tefsir etmiştir. Böylece bu istidlalin zikredilmesi, o göstermeyi şerh ve tefsir etmek için getirilmiş olur. Bu sebeple de o gösterme işinin, işte bu istidlalden ibaret olduğunun söylenmesi gerekir.

Üçüncü Delil: Cenâb-ı Allah, bu âyetlerden sonra da, *"İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerdir..."* (En'âm, 83) buyurmuştur. Halbuki göz ile görmek, kavminin aleyhine bir hüccet olamaz. Çünkü onlar, bu hüccet gösterilirken orada bulunuyorlardı... Yine onlar, bu konuda **Hz. İbrahim**'i yalanlıyorlardı. Onlar, ayrı bir delil ve çok açık ve net bir mucize olmadan, o davada **Hz. İbrahim**'i tasdik edemezler. **Hz. İbrahim**'in, yıldızlarla istidlal etme hususunda kavmine karşı getirmiş olduğu bu hüccet, ancak Kur'an'ın açıklamış olduğu yol ile olmuştur. Çünkü o deliller, **Hz. İbrahim** için olduğu kadar, onlar için de apaçık ve ayan beyan idi...

Dördüncü Delil: Âlemin tamamını göstermek, alemin her türlü mümkinata kâdir olan bir ilahının bulunduğu hususunda, zaruri bir ilim ifade eder (kesin olarak bildirir). Halbuki böyle bir durum sebebiyle insan, medhe ve tazime müstehak olamaz... Baksana, kafirler âhirette Allah'ı zaruri olarak bilir ve tanırlar. Halbuki, onlar için bu tanımadan dolayı bir mükafaat ve bir övgü söz konusu değildir... Ama, yaratılanların sıfatlarıyla, bir yaratıcının varlığı, O'nun kudret ve hikmeti hususunda istidlal etmeye gelince, işte medhi ve tazimi gerektiren budur...

Beşinci Delil: Allah Teâlâ, **Hz. İbrahim (a.s)** hakkında, *"Böylece biz, İbrahim'e göklerin ve yerin büyük mülkünü gösteriyorduk..."* buyurmuştur. Tıpkı bunun gibi, bu ümmet hakkında da, *"Gerek afakda, gerek kendi nefslerinizde âyetlerimizi yakında onlara göstereceğiz"* (Fussilet, 53) buyurmuştur. İşte bu gösterme işi, maddi gözle olmayıp kalb gözüyle olduğu gibi, **Hz. İbrahim**'e yapılan gösterme işinin de böyle olmuş olması uzak ihtimal değildir.

Altıncı Delil: Hz. İbrahim (a.s) yıldız, ay ve güneş ile istidlalde bulunmayı tamamlayınca, bundan sonra, *"Şüphe yok ki ben, bir muvahhid olarak, yüzümü o gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'a yönelttim..."* (En'âm, 79) demiş, böylece de göklerin ve yerin, yıldız, ay ve güneş hakkında zikretmiş olduğu delilden dolayı yaratılmış olduklarına hükmetmiştir. Şayet bu delil, bütün gökler ve yer hakkında umumi olsaydı, o zaman umumi olan hüküm, hususi bir delile bina edilmiş olurdu ki, bu yanlıştır... Böylece bu delilin, umumi bir delil olduğu sabit olmuş olur ve bu

sebeple de, yıldızın, ayın ve güneşin zikredilmesi, "melekût"un gösterilmesinin bir misali gibi olmuş olur. Binaenaleyh, "melekût'un gösterilmesi"nden murad, -değişmeleri mümkün ve hâdis varlık olmaları sebebiyle- bunların alîm, kâdir ve hakîm... olan bir ilahın varlığına, nasıl delalet ettiklerini bildirmek olması gerekir... Böylece de bu gösterme işi, göz ile değil, kalb ile olmuş olur.

Yedinci Delil: "Yakîn" kendisinden önce bir şekk ve şüphe bulunduğu zaman, düşünme ve tefekkür ile elde edilmiş olan ilimden ibarettir. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ *"kesin ilme erenlerden olması için..."* buyruğu, bu göstermenin bir maksad ve gayesi gibi olmuş olur. Böylece de âyetin takdiri ve mânası, "kesin ilme erenlerden olsun diye, **İbrahim**'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyoruz..." şeklinde olur. Binaenaleyh, "Yakîn", delilden elde edilen ilim olunca, bu göstermenin de yapılan istidlalden ibaret olması gerekir.

Sekizinci Delil: Cenâb-ı Hakk'ın bütün yaratıkları, aynı itibarla, yaratıcının varlığına ve kudretine delalet etmektedirler. Halbuki bu yaratıklar, "muhdes" ve "mümkin"dirler. Her "muhdes", "mümkin"dir; o halde bu varlıklar, bir yaratıcıya muhtaçtırlar. İnsan bu tek izahı iyice bilip anladığı zaman, işte bu, o kimseye yaratıcının varlığı hususunda istidlalde bulunması için yeter ve kâfi gelir... Binâenaleyh o kimse, bu iki mukaddimeyi bilmekle, aklının gözü ve aklının kulağı ile, bütün melekûtun başkasına muhtaç olduğunu bilmiş olur. Halbuki buradaki "görme-rü'yet", kesinlikle zeval bulmayan, devamlı bir görmedir. Sonra bu, insanı Allah'dan alıkoymaz. Aksine bu, kalbin ve rûhun Allah ile meşgul olmasını sağlar.

Maddi gözün görmesine gelince, insanın, bu gözüyle tek bir bakışla pekçok şeyi tastamam görmesi mümkün değildir. Baksana, yazılmış bir sayfaya bakan herkes, o sayfanın ancak tek bir kelimesini mükemmel ve tam olarak görebilir... Eğer, onun bakışı diğer bir kelimeye yönelir, gözü onunla meşgul olursa, o zaman da o, önceki ilk kelimeyi idrak etmekten ve görmekten mahrum olur. Böylece pekçok şeyin, bir bakışla görünmesinin mümkün olmadığı sabit olur. Bunun mümkün olduğu farzedilse bile, devamlı olmaz. Devamlı olduğu farzedilse de bu, insanı Allah'dan alıkor. Baksana Cenâb-ı Allah, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, göz ile görüşe itibar etmediği için medhederek, *"(Onun) gözü, kaymadı ve şaşmadı"* (Necm, 17) buyurmuştur. Bütün bu delillerle, bu "gösterme" işinin, maddi göz bakımından değil, akıl ve kalb gözü bakımından olduğu sabit olur.

Mezkur Görmenin Ruhani Olmasına İtiraz

Eğer, "Bu açıklamaya göre kalbin görmesi, tevhid ehli olan herkes için mevcuttur. O halde hangi sebebten dolayı **Hz. İbrahim (a.s)** için böyle bir üstünlük söz konusu olmuştur?" denilir ise, biz deriz ki: "Bütün tevhid ehli, her nekadar bu delilin aslını

biliyor iseler de, bu alemdeki herbir mahlukatta, cinslerine, türlerine, çeşitlerine, şahıslarına ve hallerine göre bir hikmet-i ilahi bulunduğuna muttali olmak, ancak büyük peygamberler için söz konusudur. İşte bundan ötürü Peygamberimiz (s.a.s) duasında, اَللّٰهُمَّ اَرِنَا الْاَشْيَاءَ كَمَا هِيَ *"Allahım, bize herşeyi, nasıl ise öyle göster"* buyurmuştur. Binaenaleyh bu müşkil ortadan kalkmış olur. Allah en iyi bilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Tefsirlerde Geçen "Zaid" Tabirinden Maksad

Âlimler, âyetteki وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ *"ve kesin ilme erenlerden olması için..."* buyruğunun başındaki vav harfi hususunda ihtilaf ederek, şu izahları yapmışlardır:

a) Bu vâv zâiddir.(79) Buna göre takdiri, ...لِيَكُونَ "Biz kesin ilme erenlerden olması için **İbrahim**'e, göklerin ve yerin melekûtunu gösterdik" şeklindedir.

b) Bu ifade, göstermenin sebebini açıklayan müste'nef bir cümledir. Buna göre manası, "O, kesin ilme erenlerden olsun diye, **İbrahim**'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyoruz" şeklindedir.

c) Bu gösterme işi bazan gerçekleşir ve **Firavun**'da da olduğu gibi, dalaletin artmasına sebep olur. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Celalim hakkı için, biz ona, âyetlerimizin hepsini gösterdik de, o yine yalanladı ve dayattı"* (Taha, 56) buyurmuştur. Bazan da bu gösterme, hidayetin ve yakînin artmasına sebep olur. Binaenaleyh bu her iki duruma da muhtemel olduğu için, Hak Teâlâ, **Hz. İbrahim (a.s)** hakkında, "O inkar edenlerden olsun diye değil, onları görsün ve mûkınînden (kesin ilme ulaşanlardan) olsun diye, bu âyetleri ona gösteriyoruz." demek istemiştir. Allah en iyi bilendir.

BEŞİNCİ MESELE
Yakîn Tabirinin Manası, İlm-i Yakîn

"Yakîn", düşünme ve tefekkür sebebi ile şüphe zail olduktan sonra hâsıl olan bir ilim (bilgi) mânasındadır. İşte bundan dolayı ilm-i ilâhî, "Yakînî ilim" diye tavsif edilemez. Çünkü Allah Teâlâ için, ilminden önce bir şüphe söz konusu değildir ve bu ilim, düşünme ve tefekkür yoluyla elde edilmemiştir. Bil ki istidlalde bulunduğu hususun başlangıcında insanın kalbi, bazı bakımlardan şekk ve şüphe içindedir. Ama deliller iyice çoğalıp, hepsi birbiriyle uyum sağlayıp birbirini desteklediğinde, bu durum o hususta "yakîn"in meydana gelmesine sebep olur. Bu birkaç yönden böyledir:

(79) Müfessirlerin "zaid" demekten maksadları, o harf olmaksızın mânanın aslının anlaşılacağını bildirmek olup, onun tali derecede belağat inceliği ifade ettiğini inkâr manası taşımaz. Hele "zaid"i, "fazlalık" anlamına almak kesinlikle hatadır. En iyisi bazı müfessirler gibi, zaide veya muhkeme tabiri yerine "tezyîn" tabirini tercih etmektir (Ç).

a) Bu delillerden herbirinin bir çeşit tesiri ve gücü vardır. Bu tesir ve güç gittikçe artıp katlanarak, kesinlikle zirveye ulaşır.

b) Fiilin çokça tekrarlanması, bir melekenin meydana gelmesine sebep olur. Binâenaleyh çeşitli ve değişik delilleri, aynı şeye delil getirmek, âdeta bir dersi tekrar etme gibi olur. Çokça tekrar, kalbten silinmeyecek çok güçlü bir ezberi sağladığı gibi, burada da aynı şey olur.

c) Kalb, istidlâl sırasında (varılacak netice hakkında) bir karanlık (yani kararsızlık) içindedir. Binâenaleyh kalbte ilk delil ile elde edilen bir inanç meydana geldiği zaman, bu istidlalin nûru, kalbteki diğer sıfatların karanlığına karışır. Böylece, nûr ve karanlığın karışımı olan o durum sebebi ile, kalbte bir şüphe meydana gelir. İkinci bir istidlal yapılınca, bunun nûru (aydınlığı), birinci hale karışır. Böylece gitgide kalbin aydınlığı ve parlaklığı tastamam olur. Güneş doğarken, önce onun ışıkları gözükür. İşte bu, sabah vaktidir. Aynen bu şekilde, ilk istidlal, sabah vakti gibi olur. Sonra sabahın aydınlığı, güneşin gitgide tepe noktasına yükselmesi sebebi ile, devamlı artar. Binâenaleyh güneş tepe noktaya (zenit'e) ulaştığında, aydınlık en mükemmel halini alır. İnsan da böyledir.

İnsan ne zaman, Allah'ın mahlukatının mertebelerini çokça düşünür ve tefekkür ederse, onun marifet ve tevhid nûrunun aydınlığı da o nisbette parlak olur. Fakat âlemin güneşi ile ilim güneşi arasında şu fark vardır: Âlemin güneşinin yükselmesinde ve ışığının fazlalaşmasında, daha ileriye geçemeyeceği belli bir sınırı vardır. Ama marifet, akıl ve tevhid güneşinin yükselmesinin bir nihayeti ve ışığının artmasının bir sonu yoktur. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Allah'ın *"Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu da gösterdik"* buyruğu delil ve beyyinelerin mertebelerine; *"Kesin ilme erenlerden olması için..."* ifadesi de, tecelli nûrları ile marifet ve tevhid güneşinin aydınlıklarının derecelerine bir işaret olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

* *
*

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَىٰ كَوْكَبًا قَالَ هَٰذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ ﴿٧٦﴾ فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ
بَازِغًا قَالَ هَٰذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِن لَّمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ ﴿٧٧﴾ فَلَمَّا
رَأَى الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هَٰذَا رَبِّي هَٰذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ
﴿٧٨﴾ إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٧٩﴾

"İşte o, üstünü gece bürüyüp örtünce bir yıldız görmüş, "Bu(mu) benim Rabbim?" demiş, o sönüp gidince ise şöyle demişti: "Ben böyle sönüp batanları sevmem." Sonra ay'ı doğar halde görünce de, "Bu(mu) benim Rabbim?" demiş; fakat o da batıp gidince: "Andolsun ki eğer Rabbim bana hidayet etmemiş olsaydı muhakkak sapanlar güruhundan olurdum" demişti. Sonra güneşi doğar halde görünce, "Bu mu imiş benim Rabbim? Bu hepsinden de büyük" demiş. Batınca da: "Ey kavmim, ben sizin (Allah'a) eş koştuklarınızdan kattiyyen uzağım, şüphesiz ki ben yüzümü, bir muvahhid olarak, gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'a yönelttim. Ben müşriklerden değilim" demişti "

(En'âm, 76-79).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi şöyle der: "Âyetteki, *"Üstünü gece, bürüyüp örtünce..."* kısmı, *"Hani İbrahim, babası Âzer'e demişti ki..."* (En'âm, 74) ifadesine atıftır. *"Böylece biz İbrahim'e (...) gösterdik"* (En'âm, 75) âyeti ise, ma'tuf ile ma'tûfun aleyh arasına girmiş bir istirazıyye cümlesidir.

İKİNCİ MESELE

Cin, Cennet, Cünun, Cenin Kelimelerinin Manası

Vahidî (r.h), şöyle demektedir: جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ وَ اَجَنَّهُ اللَّيْلُ "Gece onu bürüdü.." denilir. Yine, bir şeyi örten her şey hakkında جَنٌّ وَاَجَنٌّ ifadeleri kullanılır. Yine, جَنَّةُ اللَّيْلِ de denilir. Yani, "Gece, onu örttü.." Ancak ne varki tercihe şayan olan جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ ، اَجَنَّهُ اللَّيْلُ denilmesidir. Bu, bütün dilcilerin görüşüdür. جَنَّ fiilinin manası, örttü, kapadı demektir. اَلْجِنُّ – اَلْجَنَّةُ اَلْجُنُون – اَلْجَانُّ – اَلْجَنِينُ – اَلْمِجَنُّ – اَلْجَنَنُ – اَلْمَجَنُّ ، اَلْمَجَنَّةُ kelimeleri de böyle olup, bunlar sırasıyla şu manalara gelirler: "Cennet, cin, delilik, cin, cenîn (ana rahmindeki çocuk), kalkan, kabir ve gizlenilen yer" manalarına gelir. Bazı nahivciler, "Gece bir şeyi karanlığıyla bürüdüğü zaman, جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ denilir; işte bu sebepten dolayı, اَللَّيْلُ (gece) kelimesinin başına عَلَى harf-i cerri gelmiştir.Bu, tıpkı senin, اَظْلَمَ (karardı karanlığı çoktü) fiilini kullanman gibidir. Ama, جَنَّهُ tabiri ise bu اَظْلَمَ (karardı...) manasını içine almaksızın, "onu örttü, gizledi" manasına gelir" demişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbrahim (a.s)'a Melekûtun Gösterildiği Zaman

Bil ki, pekçok müfessir şunu zikretmişlerdir: "O zamanın kralı, bir rüya görmüştü. Rüyayı tabir edenler de, "Bunu, mülkü konusunda kendisine karşı gelecek bir oğlan çocuğunun doğması..." şeklinde yorumladılar. Bunun üzerine kral, doğan her erkek çocuğun kesilip öldürülmesini emretti. Derken **Hz. İbrahim (a.s)**'in annesi, ona hamile kaldı, ama bunu kimseye belli etmedi. Doğum sancıları başlayınca, dağdaki bir mağaraya gidip orada doğurdu. Sonra mağaranın girişini bir

taşla kapattı. Bunun üzerine Cebrail (a.s) gelerek, parmağını İbrahim'in ağzına koyunca O da onu emdi. Böylece O'nun rızkı bu parmaktan hasıl oldu. Cibrîl (a.s) zaman zaman onu ziyaret ediyordu. Annesi de sık sık yanına gelip onu emziriyordu. İbrahim (a.s) büyüyüp aklı gelişip, bir Rabbi olduğunu anlayıncaya kadar, bu hal böylece devam etti.

Bir gün annesine, "Benim Rabbim kim?" diye sorar. Annesi de: "Senin rabbin (yani seni terbiye edip büyüten), benim" der. Bunun üzerine İbrahim (a.s), "Ya senin Rabbin kim?" diye sorunca o, "Baban..." cevabını verir. Hz. İbrahim bunun üzerine babasına, "Senin Rabbin kim?" diye sorar. Babası, "Şehrin kralı..." cevabını verir. ından dolayı o, ana ve babasının Rablerini tanımadıklarını anlar. Böylece Rabbisinin varlığına istidlal edebileceği birşey görebilmek için mağaradan dışarı bakar. Gökteki yıldızların en parlağını görür ve "İşte Rabbim budur" der. Bu iş, -kıssanın sonuna kadar bildiğimiz şekilde- devam eder... Sonra bu görüşteki müfessirler, aralarında ihtilaf etmişler ve bazıları bu hadisenin, Hz. İbrahim (a.s)'in baliğ olup, mükelleflyet çağına ulaşmasından sonra olduğunu; bazıları ise, bulûğ çağından önce meydana geldiğini söylemişlerdir. Muhakkik âlimlerin pekçoğu birinci görüşün yanlışlığı hususunda ittifak ederek şu delilleri getirmişlerdir:

1) Yıldızların rab olduğunu söylemek, ittifakla küfürdür. Halbuki peygamberlerin kafir olması, icmâ ile mümkün değildir.

2) İbrahim (a.s), Rabbisini bu hadiseden önce, delillerle tanıyıp bilmişti. Bunun doğruluğunun delili, Cenâb-ı Allah'ın, bu hadiseden önce onun babası Âzer'e *"Sen putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu seni ve kavmini apaçık bir dalalet içinde görüyorum "* (En'âm, 74) demiş olduğunu haber vermesidir.

3) Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'in, babasını, putlara ibadeti bırakıp, tevhide gelmeye yumuşaklıkla çağırdığını nakletmiştir. Çünkü Hz. İbrahim, babasına: *"Babacığım, işitmez, görmez ve sana hiçbir faydası olmaz şeylere niçin tapıyorsun?"* (Meryem, 43) demişti. Halbuki Cenâb-ı Hak burada, O'nun, babasını putlara ibadeti bırakmaya ve tevhide sert sözlerle ve kırıcı kelimelerle davet ettiğini anlatmıştır. Malumdur ki başkasını Allah yoluna davet eden, yumuşaklığı sertliğe; iyi ve güzel davranmayı kabalığa tercih eder. Sertliğe ve kabalığa ancak uzunca süren bir tebliğ döneminden ve muhataptan tamamen ümid kesildikten sonra başvurur. Binaenaleyh bu, bu istidlal hadisesinin, Hz. İbrahim (a.s)'in, babasını defalarca ve tekrar tekrar tevhide çağırmasından sonra olduğunu gösterir. Hiçşüphesiz Hz. İbrahim (a.s), kendi işini hallettikten sonra, babasını tevhide çağırmaya yönelmiştir. Bundan dolayı bu hadisenin, Hz. İbrahim'in Allah'ı bilip tanımasından bir müddet sonra meydana geldiği sabit olur.

4) Bu hadise, **Hz. İbrahim (a.s)**'e Cenâb-ı Hak göklerin ve yerin melekûtunu gösterdikten sonra meydana gelmiştir. O, böylece Arş'ın ve Kürsi'nin üstünde olanları ve bu ikisinin altından, yerin altına kadar olan şeyleri de görmüştür. Dinî bakımdan böyle bir mertebede bulunan ve Allah'ı bu şekilde bilen bir kimsenin, yıldızların ilah olabileceğini düşünmesi nasıl uygun düşer?

5) Gök cisimlerinin mahluk olduklarının delilleri, onbeş ve hatta daha fazla yönden açık olarak mevcuttur. Binâenaleyh bu kesin delillere rağmen, en akıllı ve en alim kimse şöyle dursun, akıl ve anlayış bakımından nasibi çok az olan kimselere bile, yıldızların "rab" olduğunu söylemek uygun düşmez.

6) Cenâb-ı Allah, **Hz. İbrahim (a.s)**'i anlatırken, *"Çünkü o, Rabbine tertemiz bir kalb ile gelmişti"* (Saffat, 84) buyurmuştur. Derece bakımından kalbin temiz ve selim oluşunun en azı, küfürden temiz ve selim olmasıdır. Yine Cenâb-ı Allah **Hz. İbrahim**'i överek, *"Celalim hakkı için, biz, daha evvel İbrahim'e rüşdünü verdik ve biz O'nun her türlü halini biliyorduk"* (Enbiya, 51); yani "O'na rüşdünü, tefekkür çağına gelmeden önce verdik" buyurmuştur. *"Biz, onu biliyorduk"* buyruğu, "Biz, onun temizliğini ve kemalini biliyorduk" demektir. Bu âyetin bir benzeri de, *"Allah risaletini (peygamberliğini) nereye vereceğini çok iyi bilendir"* (En'âm, 124) âyetidir.

7) Allah Teâlâ, *"Böylece biz, İbrahim'e, kesin ilme erenlerden olması için, göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk"* (En'âm, 75) buyurmuştur. Bu âyet, "**İbrahim**, bu gösterme sebebi ile mûkınînden (kesin ilme erenlerden) olsun diye..." demektir. Cenâb-ı Hak, bundan sonra, فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ (En'âm, 76) buyurmuştur ki ifadenin başındaki fâ harfi, tertibî (bu işlerin peş peşe olduğunu) gösterir. Böylece bu hadisenin, **Hz. İbrahim (a.s)**, rabbini tanıyan kesin ilim sahibi kimselerden olduktan sonra vâkî olduğu sabit olur.

8) Bu hadise, **İbrahim (a.s)**, kavmi ile münazara etmesi sebebi ile olmuştur. Bunun delili şudur: Allah Teâlâ bu hadiseden bahsettikten sonra, *"İşte kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetimiz idi"* (En'âm, 83) buyurmuş ve "Kavmine karşı" demiş, ama "Kendine karşı, kendi için" dememiştir. Binâenaleyh bu münazaranın, O'nun kendisi için dini ve marifetullahı elde etmek için değil, kavmini imana ve tevhide götürmek üzere yapılmış olduğu anlaşılır.

9) Bu müfessirler, **Hz. İbrahim (a.s)**'in mağarada iken yıldızlara, aya ve güneşe bakmakla meşgul olduğunu söylemektedirler ki bu yanlıştır. Zira eğer durum böyle olsaydı, mağarada ne O'nun kavmi ne de herhangi bir put olmadığı halde, O daha nasıl, *"Ey kavmim, ben sizin (Allah'a) şirk koştuğunuz şeylerden katiyyen uzağım"* demiş olabilir?

10) Cenâb-ı Allah, *"Kavmi ona hüccet getirmeye kalkıştı. O dedi ki: "Allah beni*

doğru yola iletmişken, siz benimle O'nun hakkında hâla çekişiyor musunuz?" (En'âm, 80) buyurmuştur. Halbuki ne onlar **Hz. İbrahim**'i, ne de **Hz. İbrahim** onları henüz görmemiş iken, onlar O'nunla nasıl çekişip münakaşa edebilirler? İşte bu da, **Hz. İbrahim (a.s)**'in, kavminin içine girip, onların putlara taptıklarını gördükten ve kendisini de o putlara ibadete çağırmalarından sonra, yıldızlara, aya ve güneşe bakarak istidlal etmekle meşgul olduğunu gösterir. İşte böylece O, onları reddetmek ve görüşlerinin batıllığına onların dikkatlerini çekmek için, *"Ben böyle sönüp batanları sevmem"* demiştir.

11) Allah Teâlâ, kavmine **Hz. İbrahim (a.s)**'in, *"Hem siz, Allah'ın (tanrılıklarına dair) hiçbir delil ve bürhan indirmediği şeyleri O'na eş tanımış olmanızdan korkmazken, ben sizin Allah'a eş tuttuğunuz o nesnelerden niçin korkayım?"* (En'âm, 81) dediğini nakletmiştir. Bu ifade, kavminin onu, putları ile korkuttuklarını gösterir. Nitekim Cenâb-ı Allah, **Hûd (a.s)**'un kavminin, **Hz. Hûd (a.s)**'a, *"Biz, "Tanrılarımızdan kimi seni fena çarpmış!" (demekten) başka birşey söylemeyiz "* (Hûd, 54) dediklerini anlatmıştır. Binâenaleyh bu sözün, **Hz. İbrahim (a.s)** henüz mağarada iken söylenemeyeceği malumdur.

12) Bu istidlal hadisesinin geçtiği geceden önce bir gündüz geçmiştir ve güneş o gündüzde doğup batmıştır. Binâenaleyh **Hz. İbrahim (a.s)**'in, güneşin o geceden önceki gündüzde batışı ile, bir ilah olamayacağına istidlal etmiş olması gerekirdi. Bu delil ile güneşin ilah olamayacağı anlaşılınca, bu, ay ve yıldızlar hakkında da haydi haydi söz konusudur. Bu izah, ancak "Bu hadiseden maksad, **İbrahim (a.s)**'in kendisi için marifetullahı elde etmesidir" dersek, geçerli olur. Ama "Bundan maksad, **Hz. İbrahim (a.s)**'in, kavmini hakkı kabule mecbur bırakmasıdır" dersek, böyle bir soru vârid olmaz. Çünkü şöyle denilebilir: **Hz. İbrahim (a.s)**'in kavmi ile münazarası, yıldızlar doğarken başlamış ve ay ile güneş doğuncaya kadar devam etmiştir. Mananın böyle olması halinde, bu soru vârid olmaz. Binâenaleyh bütün bu açık delillerle, **Hz. İbrahim (a.s)**'in, (Kesin böyle olduğuna inanarak), "Bu, benim Rabbimdir" demiş olmasının söylenilemeyeceği sabit olur.

Bu yanlış olunca, burada geriye şu iki ihtimal kalır:

Birinci İhtimal: Hz. İbrahim (a.s)'in bu sözleri, bülûğa erdikten sonra söylemiş olmasıdır. Fakat onun bu sözlerden maksadı, yıldızların rab olduğunu söylemek değil, aksine şu yedi şeyden birisidir:

a) Denilebilir ki: **Hz. İbrahim (a.s)**, "Bu, benim rabbimdir" ifadesini, bir haber olarak söylememiştir. Aksine bundan maksadı, yıldıza tapanlarla münazara etmektir.

(80) Buhârî, Savm, 5; Müslim, Siyâm, 6-9 (2/759).

Çünkü onların inancına göre, onların rableri ve ilahları yıldızlardır. Bundan dolayı **Hz. İbrahim (a.s)**, onların söyledikleri bu sözü, onların kelimeleri ile, ifadeleri ile aynen söylemiş ki böylece o söze dönüp, onu iptal edebilsin... Bunun bir benzeri de şudur: İçimizden biri, maddenin kadim (ezeli ve ebedi) olduğunu söyleyen bir kimse ile münazara ederken, (önce), "Madde kadimdir" der. (Sonra ilave eder): "Eğer madde kadim ise, niçin biz onun mürekkeb (parçalardan meydana gelmiş) olduğunu ve değiştiğini görüyoruz?" Binâenaleyh bu kimse, hasmının sözünü önce tekrar edip, sonra bunun imkansız olduğunu göstermek için, "madde kadimdir" demiştir. İşte burada da böyledir. **Hz. İbrahim (a.s)**, hasmının sözünü nakletmiş olmak maksadı ile, "Bu, benim Rabbim " demiş, sonra da bunun peşinden, onun görüşünün batıl ve yanlış olduğunu gösteren şu sözü söylemiştir: *"Ben, böyle sönüp batanları sevmem."* İşte cevap olarak, itimad edilebilecek izah tarzı budur. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetin başında bu münazaraya işaret eden şu buyruğudur. *"İşte kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetimiz idi"* (En'âm, 83).

Kur'an'da Bazan İddia Ve Kavl Takdir Edilmesinin Örnekleri

b) Deriz ki: **Hz. İbrahim (a.s)**'in, "Bu, benim Rabbim'dir" sözü, "Bu, sizin inancınıza ve iddianıza göre benim Rabbimdir" manasına gelir. Bunun bir benzeri de, tevhid ehli olan bir kimsenin, bir mücessimeye, istihza ile "Onun ilahı, sınırlı bir cisimdir" demesidir. Bu, "Onun iddia ve inancına göre böyledir" manasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Üstüne düşüp taptığın tanrına bak,..."* (Tâhâ, 97) ve *"O gün (Allah) onlara, "Hani batıl zan ile iddia edip durduğunuz ortaklarınız nerede?" diye nida edecek"* (Kasas, 62) buyurmuştur. **Hz. Peygamber (s.a.s)** de, *"Ey ilahlar ilahı"* derdi ki, bundan maksadı, "O müşrik ve kafirlerin iddiasına göre ilah olanların ilahı" mânasıdır. Yine *"Tat (o azabı). Çünkü sen (iddianca) çok ulu, çok şerefli idin"* (Duhân, 49) buyruğu da bu kabildendir. "Sen (iddiana göre, dünyada) çok ulu, çok şerefli idin" demektir.

c) Bu ifadenin başında, mahzuf bir istifham-ı inkarî vardır. Fakat sözden anlaşıldığı için, ihtiyaç hissedilmediğinden dolayı istifham harfi düşürülmüştür. (Yani bu ifade أَهَٰذَا رَبِّي "Bu mu benim Rabbim?!" manasındadır.)

d) Bu ifadenin başında mahzuf bir "kavl" (demek) maddesi vardır. Buna göre ifadenin takdiri, "**Hz. İbrahim**, يَقُولُونَ هَٰذَا رَبِّي "Onlar, bu benim Rabb'imdir" derler" demiştir" şeklindedir. Kur'an-ı Kerim'de, اَلْقَوْلُ maddesinin takdir edildiği yerler pek çoktur. Mesela, bu Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hani İbrahim o Beytin temellerini, İsmail ile birlikte yükseltiyordu: "Ey Rabbimiz, bizden kabul buyur..."* (Bakara, 127) âyeti böyledir. Yani, ...رَبَّنَا (يَقُولُونَ) "Diyorlardı ki: "Rabbimiz..." demektir. Yine, Cenâb-ı Hak, *"Onu bırakıp da kendilerine birtakım dostlar edinenler, "Biz, bunlara ancak*

bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye tapıyoruz...'' (Zümer, 3) buyurmuştur. Yani, ...مَا نَعْبُدُهُمْ إِلاَّ (يَقُولُونَ) "Biz onlara ancak... diye tapıyoruz'' derler'' demektir. Binâenaleyh burada da ifadenin takdiri,'' **İbrahim (a.s)** kavmi hakkında يَقُولُونَ هٰذَا رَبِّي "Onlar, bu benim Rabbimdir'' diyorlar...'' demiştir'' şeklindedir. Yani, "Bu, benim işlerimi idare eden ve beni büyütüp besleyendir'' demektir.

e) **İbrahim (a.s)**'in bu sözü istahza yollu söylemesidir. Nitekim, bir topluluğa önder olan aciz bir kimseye, istihza yoluyla, "Bu sizin liderinizdir, önderinizdir!..'' denilir.

f) **İbrahim (a.s)**, onların yıldızların Rab olduğu şeklindeki görüşlerini iptal etmek istemiştir. Ancak ne var ki **İbrahim (a.s)**, onların, atalarını taklit edip onların tabiatlarının, delilleri kabul etmekten uzak olduğunu biliyordu. Binâenaleyh **Hz. İbrahim** Allah'ı tanımaya davet etme işini açıktan açığa yapmış olsaydı, onlar onun sözünü kabul etmez ve ona iltifat etmezlerdi. İşte bu sebeple, tedrîci olarak onların, delili dinlemelerine imkan verecek bir metoda yöneldi... Çünkü **Hz. İbrahim (a.s)**, kalbi imanla mutmain olduğu halde, önce, onların yıldızların rubûbiyyetine inanma şeklindeki dinlerini reddetmediği zannını uyandıran bir söz söylemiştir. Bundan maksadı ise, bunun bâtıl ve bozuk olduğuna delil getirmek, böylece onların da kendi sözünü dinlemelerini temin etmekti...

Bu görüşün tam izahı şöyledir: **Hz. İbrahim,** Allah'a davet etmeye bu yolun dışında başka bir yol bulamayıp, dine davet etmekle yükümlü olunca O, küfr ifade eden bir kelimeyi söylemek zorunda olan kimse gibi olmuş oldu. Halbuki, ikrah (zorlama, mecburiyyet) anında, sadece dille küfür kelimesini telaffuz etmenin caiz olduğu malumdur... Nitekim Cenâb-ı Hak, *''Kalbi iman üzere mutmain olduğu halde, zorlananlar müstesna...''* (Nahl, 106) buyurmuştur. Binâenaleyh, tek bir şahsın bekasını temin için küfür kelimesini lisanla söylemek caiz olduğuna göre, büyük bir insan grubunu küfürden ve ebedî azabtan kurtarmak için, küfür kelimesini (sadece) lisanen söylemek, haydi haydi caiz ve yerinde olur. Yine, namaz kılmamaya zorlanan bir kimse, şayet namaz kılsa da bu yüzden öldürülse, muhakkak ki büyük bir ecir ve mükâfaata hak kazanır. Ama, kâfirlerle savaşma vakti geldiğinde namaz kılması halinde İslâm ordusunun hezimete uğrayacağını anladığında, bu kimsenin (o anda) namazı terketmesi ve düşmanla savaşa tutuşması vacib olur... Hatta, savaşmayıp namaz kılsa günahkâr olur... Şayet namaz kılmayıp da savaşa dalsa, bir mükâfaata müstehak olur... Bundan da öte, biz deriz ki, namazda olan bir kimse, bir çocuğun veya bir âmânın, boğulma ile ya da yanma ile yüzyüze geldiğini görünce, o kimsenin, o çocuğu veya o âmâ kimseyi o beladan kurtarması için namazı kesip bozması vacib olur...

İşte burada da böyledir. **Hz. İbrahim (a.s)**, kendisinin o kavme muvafakat ettiğini belirtmek için, (önce) bu ifadeyi söylemiştir. Böylece onlara, görüşlerini iptal eden delili getirince, onların bu delili kabul etmeleri daha tam; onların bunu dinlemekten elde ettikleri fayda da daha mükemmel olmuştur. Allah Teâlâ'nın, **Hz. İbrahim**'den, bir başka yerde bu metodu yine nakletmiş olması da bu izahı kuvvetlendirir... Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Derken yıldızlara bir nazar atfetti de, "Ben, muhakkak ki hastayım" dedi. O vakit, ona arkalarını dönüp uzaklaştılar..."* (Saffat, 88-90) âyetlerinde belirttiği hususdur. Bu böyledir çünkü o kavim, "yıldız ilmi"ne daynarak ileride meydana gelecek hadiseler hakkında istidlalde bulunuyorlardı. Binâenaleyh **Hz. İbrahim (a.s)**, rûhen ve kalben bundan son derece uzak olduğu halde, şeklen bu metodda onlara muvafakat etmişti. Ki O'nun bundan maksadı da, bu yolla putları kırabilmek idi. Binâenaleyh, **Hz. İbrahim** kalben ve rûhen bundan son derece uzak olduğu halde, burada şeklen bir muvafakat ve mutabakat caiz olduğuna göre, bunun bizim buradaki meselemiz hakkında da aynı olması niçin caiz olmasın?

Hem kelâmcılar şöyle demektedirler: "Ulûhiyyet iddia eden kimselerin elinde, Cenâb-ı Hakk'ın harikulâde haller ortaya koyması sahih ve doğru olur. Çünkü, bu iddia edilen şeyin bizzat kendisi, şekli ve biçimi, onun yalan olduğunu zaten gösterir... Binâenaleyh, o kimsenin elinden harikulade şeylerin zuhur etmesi sebebiyle, bu husta herhangi bir karışıklık meydana gelmez. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu harikulade şeyleri, peygamberlik iddiasında bulunan kimsenin elinde izhar etmesi caiz olmaz... Zira bu, bir karışıklığa sebebiyet verir... İşte burada da böyledir. **Hz. İbrahim**'in هٰذَا رَبِّي "Bu benim Rabbimdir" ifadesi, bir sapıklık ve dalaleti gerektirmez. Çünkü, bunun bâtıl olduğunun delilleri gayet açık ve nettir. Böyle söylenilmesinde ise büyük bir menfaat bulunmaktadır ki bu da, onları tedricî olarak delili kabul etmeye yöneltmektir. Binâenaleyh, böyle söylenilmesi caiz olur. Allah en iyi bilendir...

g) **Hz. İbrahim**'in kavmi, O'nu yıldızlara tapmaya davet edince, onlar da bu münazarayı, en parlak yıldız doğuncaya kadar sürdürünce, **Hz. İbrahim (a.s)** *"Bu, benim Rabbimdir..."* demiştir. Yani, "Beni kendisine davet ettiğiniz Rab budur" demiş, sonra bir müddet susmuş; yıldız batınca da, *"Ben, böyle sönüp batanları sevmem.."* demiştir. Birinci ihtimale karşı verilen cevapların izahının tamamı budur... Ki birinci ihtimal, **Hz. İbrahim (a.s)**'in, ("Bu, benim Rabbimdir") şeklindeki sözünü, büluğa erdikten sonra söylemiş olduğudur...

İkinci İhtimal: Hz. İbrahim'in bu sözü bülûğa ermeden, bülûğa yaklaştığı bir sırada söylemiş olmasıdır... Bunun izahı da şöyle yapılabilir: Allah Teâlâ, **Hz. İbrahim**'e, mükemmel bir akıl ve tertemiz, saf bir zeka vermişti. İşte bu sebeple O'nun kalbine, daha bülûğa ermeden önce, yaratıcı olan Hak Teâlâ'nın isbat edilmesi hususu

gelmiş, bunun akabinde tefekküre dalmış, derken yıldızı görmüş, hemen bunun peşinden de, *"Bu, benim Rabbimdir"* demiştir. **Hz. İbrahim**, yıldızın hareket ettiğini müşahede edince, *"Ben, böyle sönüp batanları sevmem"* demiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu esnada O'nu bülûğa erdirmiş, o anda da **İbrahim (a.s)**, *"Ben, sizin ortak koştuğunuz şeylerden kesinlikle uzağım..."* (En'âm, 78) demiştir. Bu münazaranın, **Hz. İbrahim**'in, kavmini tevhide davetle meşgul olduğu sırada geçtiğine dair zikretmiş olduğumuz pekçok delilden dolayı, birinci ihtimal daha fazla kabule şayan ise de, bu ihtimalde de bir beis bulunmamaktadır. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Âyetteki Farklı Kıraatler ve Onların Delilleri

Ebu Amr ve **Nâfi**'nin ravisi **Yerş**, Kur'an-ı Kerim'de geçtiği her yerde, râ harfinin fethası, hemzenin de kesresiyle رِئِى; **İbn Amir, Hamza** ve **Kisaî** de her ikisinin kesresiyle olmak üzere رِئِى şeklinde okumuşlardır.. رَآكَ ve رَآهَا (seni gördü, onu gördü) tabirlerinde olduğu gibi, eliften sonra kaf veya hâ harfleri olduğu zaman, **Hamza** ve **Kisaî**, râ harfini kesreli; **İbn Amir** ise fethalı okurlar... **Yahya, Asım**'ın ravisi **Ebu Bekr**'den, **Asım**'ın **Hamza** ve **Kisaî** gibi okuduğunu rivayet etmiştir. Mesela رَاَى الشَّمْسَ وَرُاَى الْقَمَرَ "Güneşi gördü; ayı gördü" ifadelerinde olduğu gibi, bu fiili başında vasl hemzesi bulunan bir kelime izlediğinde, **Hamza, Yahya**'nın rivayetine göre; **Ebu Bekir** ve **Nasr**'ın rivayetine göre de **Kisaî**, râ harfini kesreli, hemzeyi ise fethalı okumuşlardır. Geriye kalanlar ise, bunların hepsini râ harfinin ve hemzenin fethasıyla okumuşlardır. Kıraat imamları, رَاَوْكَ (seni gördüler) ve رَاَوْهُ (onu gördüler) kelimelerinin fethalı okunacağı hususunda ittifak etmişlerdir. **Vahidî** şöyle demektedir: "Râ ve hemzeyi fethalı okuyanların yaptıkları şey açık olup, bu de elifi aslı üzere bırakmaktır. Ama, ra'yı fethalı, hemzeyi ise kesreli okuyanlara gelince, رَاَى kelimesindeki elifi yâ harfine uygun olarak imale yapmak için, hemzeyi kesreye doğru imale yapmışlar, râ harfini de aslı üzere meftûh olarak bırakmışlardır. Ama, hem rayı hem de hemzeyi kesreli okuyanlara gelince, bu rânın harekesinin hemzenin harekesine benzer olmasından dolayıdır..." **Vahidi** bu konuda, "**Kitabu'l-Basît**" adlı eserinde uzun uzun açıklamalar yapmıştır ki, bunlar için oraya müracaat edilebilir. Allah en iyi bilendir.

BEŞİNCİ MESELE
Peygamberler İçin İrhasın Cevazı

Hz. İbrahim'in, mağarada doğduğu, annesinin onu orada bıraktığı ve **Hz. Cebrail**'in O'nu büyüttüğü şeklinde zikrettiğimiz kıssanın tamamı, bir nebze de olsa muhtemeldir... **Kâdî** ise şöyle demektedir: "Mucize yerine geçecek her şey, (peygamberlikten önce) caiz değildir. Zira mucizenin, peygamberlik iddiasından önce meydana gelmesi, **Mutezile**'ye göre caiz değildir. İşte buna, "**İrhâs**" (peygamberde peygamberlik öncesinde zuhur eden harikulade işler) denilir. Ancak o zamanda, Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberin bulunması müstesna; bu durumda, o harikulade şeyler, o peygamberin bir mucizesi kabul edilmiş olur." Ama,

ehl-i sünnet alimlerine göre "irhâs" caizdir. Böylece, bu şüphe zail olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

ALTINCI MESELE

Ufûl ve Bunun Şirki İptal Etmesinin Manası

Hz. İbrahim (a.s) yıldızın batıp kaybolmasıyla, yıldızın, kendisinin Rabbi ve yaratıcısı olamayacağına dair istidlalde bulunmuştur. Bizim, burada şu iki şeyden bahsetmemiz gerekir:

a) "Ufûl" nedir?

b) "Ufûl" yıldızların rab olmadıklarına nasıl delalet edebilir?

Buna göre biz deriz ki, "ufûl" (batıp kaybolmak) bir şeyin, ortaya çıkıp, sonra da batıp kaybolmasından, görülmez hale gelmesinden ibarettir.

Bunu iyice kavradığın zaman, bil ki: Bir kimse bir soru sorarak, şöyle diyebilir: "Ufûl, bir hareket olması bakımından, "hudûs"a (sonradan olmaya) delalet eder. Buna göre, "tulû" (doğma) da, "hudûs"a delalet eder. O halde **İbrahim (a.s)** niçin, doğmasıyla o yıldızın hâdis olduğuna istidlalde bulunmamış da, bu gayesini gerçekleştirmek için yıldızların batmalarına dayanmıştır?"

Cevap: Doğup ve batmanın, hudûs'a delalet etme konusunda müşterek olduklarında şüphe yoktur. Ancak ne var ki peygamberlerin, bütün insanları Allah'a davet etme sadedinde istidlalde bulundukları delilin, onu anlama hususunda zeki, aptal ve akıllı kimselerin müşterek olacakları bir biçimde, mutlaka açık ve net olması gerekir. Hareketin, hudûsa delaleti her ne kadar yakînî ise de, ancak ne var ki bu, insanların sadece ileri gelenlerinin anlayabileceği ince bir iştir. Ama, "ufûl" (batıp kaybolma)nın, (hudûsa delalet etmesine) gelince, bu herkesin anlayabileceği açık bir delalettir. Çünkü yıldızın kudreti, batarken kaybolmuş (zeval bulmuş) olur. Böylece de, "ufûl"un bu maksada delaleti, daha tam ve daha mükemmel olur.

Nitekim, bazı muhakkik alimler imkan tarafına meyletmek ufûldür demişlerdir. Sözün en güzeli, havas, avam ve orta tabaka insanların kendisinde hissesi olan (yani birşeyler anladıkları)dır. O halde, "sönüp batmadan", "imkan delilini" anlarlar. Her mümkin muhtaçtır. Muhtaç olanın, ihtiyaçlarının bir sonu yoktur. Binâenaleyh bu ihtiyaçların, varlığı ile bu ihtiyaçlar son bulan ve mümkin olmaktan münezzeh olan bir zata dayanması gerekir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz ki en son gidiş ancak Rabbinedir"* (Necm, 42) buyurmuştur. Orta tabaka ise, sönüp batmaktan mutlak hareketi anlarlar. Binâenaleyh her hareket eden muhdestir ve her muhdes kâdir olan bir kâdim varlığa muhtaçtır. Bundan dolayı batıp kaybolan birşey ilah olamaz. Aksine gerçek ilah, o batıp kaybolanın muhtaç olduğu varlıktır. Avam tabaka da, "ufûl"den (sönüp kaybolmaktan) batmayı anlarlar. Onlar her yıldızın batmak üzere oluşunu

müşahede ederler. O yıldızların ışığı eksiliyor, kudreti kayboluyor ve sanki terkedilmiş gibi oluyor. Bu durumdaki hiçbir varlığın ilah olmaya hakkı yoktur. Binâenaleyh bu tek kelime, yani Hz. İbrahim (a.s)'in, *"Ben böyle sönüp batanları sevmem (âfilîn)"* ifadesi, mukarreb insanların, mü'minlerin ve kafirlerin anladığı payı ifade etmekte ve böylece delillerin en mükemmeli ve bürhanların en üstünü olmaktadır.

Burada şu şekilde bir başka incelik daha vardır: **İbrahim (a.s)**, yıldızların durumlarına vâkıf (müneccim) bir kavim ile münazara etmiştir. Müneccimlerin fikrine göre mesele şudur:Yıldız,doğu rub'unda bulunup göğün ortasına doğru yükseldiğinde, tesiri çok kuvvetli olur. Batıp kaybolmaya yüz tuttuğunda ise, tesiri zayıflar ve azalır. Bundan dolayı **Hz. İbrahim (a.s)** bu incelik ile, ilah olanın kudretinin, acziyete ve kemalının noksanlığa dogru değişmeyeceğine dikkat çekip şöyle demek istemiştir: "Halbuki, ey müneccimler sizin inancınıza göre yıldız batı rub'unda olduğu zaman kuvveti zayıflar, tesiri eksilir ve idare etmekten (müdebbir olmaktan) aciz olur. Bu da, yıldızların ilah olmasının tenkid edilebileceğine delalet eder." Böylece (müneccimlerin) görüşüne göre, batıp kaybolmanın, yıldızın ilah oluşunu zedelemeyi gerektirmede daha tesirli olduğu ortaya çıkmış olur. Allah en iyi bilendir.

İkinci Makam: Burada ikinci bir incelik de yıldızların batıp kaybolmalarının, rab olmalarına mânî olduğunu izah etmektir. Birisi şöyle de diyebilir: "Bu konuda söylenebilecek en ileri söz yıldızın batıp kaybolmasının, onun muhdes (sonradan yaratılmış) bir varlık olduğuna delalet ettiğini söylemektir. Fakat yıldızın muhdes olması, **Hz. İbrahim**'in Rabbi ve ma'bûdu olmasına mani değildir. Baksana müneccimler ile putları Allah'a ulaşma vasıtası sayanlar, en büyük ilahın yıldızları yarattığını, icad ve var ettiğini, sonra bu yıldızların, en aşağı alemdeki bitkileri ve canlıları yarattıklarını söylüyorlar. Böylece yıldızların batıp kaybolmaları,her ne kadar kendilerinin hâdis (yaratılmış) olduklarına delalet etse de, hâdis oluşlarının, insanların rabbi ve bu alemin ilahları olmalarına mani olmayacağı sabit olur?"

Cevap: Buna karşı ileri süreceğimiz iki makam vardır:

Gök Cisimlerinin İlah Olmadıklarının İsbatı

Birinci Makam: Rab ve ilah "ihtiyaçların varıp kendisine dayandığı varlık" demektir. Batmaları sebebi ile yıldızların hâdis oldukları ve aklın bedaheti ile de, her muhdes varlığın, varlığı hususunda başkasına muhtaç olduğu sabit olunca, bu yıldızların var olmada, başkasına muhtaç olduklarını kesin olarak söylemek gerekir. Bu böyle olunca, yıldızların, "ihtiyaçlar varıp kendisine dayanan" ilah manasında, rabler ve ilahlar olmaları imkansızdır. Şu halde, kesin olarak anlaşılır ki yıldızların batan varlıklar oluşu, onların rabler ve ilahlar olmasını cerheder.

İkinci Makam: Rab ve ilahdan maksad, o varlığın bizim yaratıcımız, zatımızın ve sıfatlarımızın var edicisi olan bir zat olmasıdır. Buna göre deriz ki: Yıldızların batıp kaybolması hem onları yaratmaktan ve var etmekten aciz olduklarına, hem de onlara ibadet etmenin caiz olmayacağına delalet eder. Bu birkaç şekilde izah edilebilir:

1) Yıldızların batıp kaybolmaları, hâdis olduklarına delalet eder. Bunların hâdis olmaları da, kadîm ve kâdir bir fâil-i muhtar (ilaha) muhtaç olduklarını gösterir. Binâenaleyh bu kâdir varlığın, kudretinin de ezelî olması gerekir. Aksi halde O'nun kudreti de başka bir kâdire muhtaç olur ve bu teselsülü gerektirir. Teselsül ise imkansızdır. Binâenaleyh O (ilah'ın) kudretinin ezelî olduğu sabit olur. Bu sabit olunca biz deriz ki: Bu varlığın makduru (mahlûku) olan o şey, mümkün varlık olması bakımından ancak O ilahın makduru olabilir. Halbuki bütün mümkün varlıkların "imkan" (dahilinde oluşları) aynıdır. Binâenaleyh bazı mümkün varlıkların Allah'ın makduru (mahlûku) oluşuna sebep olan şeyin, her mümkinde mevcud olduğu sabit olur. Bundan dolayı her mümkin varlığın, Allah'ın makduru (yani kudret-i ilahiye ile yaratılmış) olması gerekir. Bu sabit olunca, bu makamın doğruluğunu yakînî delillerle Usûl (tevhid) ilminde de açıkladığımız gibi, mümkin varlıklardan hiçbirinin, O (ilah) olmaksızın meydana gelmesi imkanı yoktur. Velhasıl diyebiliriz ki: Yıldızların batıp kaybolmalarının, -her nekadar bu husus ancak birçok mukaddime ile elde edilse bile-, onların muhdes olduğunu gösterdiği delillerle sabit olmuş olur. Hem sonra o yıldızların bizzat kendilerinin muhdes oluşları, her nekadar bu hususta ancak pekçok mukaddimelerle elde edilse bile, bunların yaratmaya ve var etmeye kâdir olduklarının imkansız olduğunu söylemeyi gerektirir. Kur'an'ın delillerinde, mukaddimelerin ancak temel unsurları zikredilir, detay ve tafsilat ise ancak cedel (münazara ve münakaşa) ilmine düşer. Binâenaleyh Hak Teâlâ bu iki mukaddimeyi, remz ve işaret yoluyla zikredince, yıldızların yaratmaya ve var etmeye kâdir olamayacaklarının anlatılması hususunda bu iki mukaddime ile yetinilmiştir. İşte bu sebeple **Hz. İbrahim (a.s)**, batıp kaybolan varlıklar olmalarına dayanarak, o yıldızların bu âlemdeki mahlukların rableri ve ilahları olamayacaklarına istidlal etmiştir.

2) Yıldızların batıp kaybolmaları hâdis olduklarını; hâdis oluşları da onların, var olmaları hususunda kâdir ve hür irade sahibi bir yaratıcıya muhtaç olduklarını gösterir. Binâenaleyh o kâdir yaratıcı, feleklerin ve yıldızların da yaratıcısıdır. Vasıtasız olarak yıldızları ve felekleri yaratabilen, insanları haydi haydi yaratabilir. Çünkü en büyük varlıkları yaratabilen, en küçük ve önemsiz şeyleri mutlaka yaratabilir. İşte bu hususa Hak Teâlâ, *"Şüphesiz ki göklerin ve yerin yaratılışı, insanların yaratılışından daha büyük (daha zordur)"* (Mü'min, 57) ve *"Gökleri ve yeri yaratan, onlar gibisini yaratmaya kâdir değil midir? Elbette (kâdirdir.) O, (herşeyi) yaratan ve bilendir"* (Yâsin, 81) âyetleriyle işaret etmiştir. Binâenaleyh bu izah yoluyla, en büyük ilahın, insanları

yaratmaya -ve felekî (semavî) kütlelerin aracılığı olmaksızın- en aşağı alemi yönetmeye de kâdir olması gerektiği sabit olur. Durum böyle olunca, en büyük ilaha (gerçek ilaha) ibadetle meşgul olmanın,güneşe, yıldızlara ve aya ibadetle meşgul olmaktan daha uygun olduğu ortaya çıkar.

3) Eğer bazı yıldızların yaratıcı ve var edici olmaları doğru olsaydı, bu ihtimal bütün yıldızlar için de söz konusu olurdu. Bu takdirde de insan, kendisini yaratanın, şu yıldız mı, bu yıldız mı yoksa bütün yıldızlar mı olduğunu bilemez ve böylece de yataranını bilme hususunda şüpheler içinde kalırdı. Fakat biz bütün yıldızları tanıyıp, yaratma, varetme ve yönetme işini, bütün yıldızların yaratıcısına isnad edersek, gerçek yaratıcıyı ve var edeni bilmemiz mümkün olur ve ona ibadet ve şükür ile meşgul olabiliriz. İşte bütün bu izahlar ile, yıldızların kaybolup batmasının onların kadîm olamayacaklarını gösterdiği gibi, bu alemin ilahları ve hayvanlar ile insanların rableri olmalarının imkansız olduğuna da delalet ettiği sabit olur. Allah en iyisini bilir ya, bu delilin izahı hususunda söylenecek şeylerin hepsi budur.

Eğer:"Bu(istidlalin yapıldığı)geceden önce, gündüzler ve geceler geçmiş olduğu hususunda, yine yıldızların, ayın ve güneşin batıp kaybolmasının, o geçen gece ve gündüzlerde de meydana gelmiş olduğu hususunda hiçbir şüphe yoktur. Binâenaleyh yapılan bu izah ile, bahsedilen gecede meydana gelen "batıp kaybolmanın" fazla bir önemi söz konusu değildir?" denilir ise, buna şöyle cevap verilir: Biz, **Hz. İbrahim (a.s)**'in bu delili, yıldızlara tapmaktan vazgeçip tevhide gelmeye davet ettiği kimselere karşı getirdiğini izah etmiştik. Binâenaleyh, "O gecelerden bir gece bu insanlarla oturmuş ve onları yıldızlara ibadet etmekten menetmeye (uğraşmış.) Tam o bu sözü anlatırken gözü, geçmekte(batmakta) olan bir yıldıza takılmış. O yıldız batınca da, "Eğer bu yıldız bir ilah olsaydı yüksekten alçağa, kuvvetten zaafa geçmezdi" demiş. Yine daha sonra, bu konuşma esnasında ay doğup batmış ve o insanlara (yıldız için söylediği) sözü aynen tekrarlamış. Aynı şeyi güneş içinde söylemiş" denilmesi uzak bir ihtimal değildir. İşte **Hz. İbrahim**'in delilini izah hususunda söyleyebileceğimiz (aklımıza gelen) şeylerin tamamı budur.

ALTINCI MESELE

Gazali bazı kitaplarında felsefe yaptı ve bu âyette geçen "yıldız"ı, her yıldızda bulunan canlı nefs-i natıka; "ay'ı", her felekte bulunan nefs-i natıka; "güneş'i" de, bütün hepsi için olan "mücerred akıl" manasına hamletti. **Ebu Ali İbn Sinâ**, âyetteki "ufûlü" (yani batıp kaybolmayı) "imkan delili" manasına aldı. Böylece **Gazali** de, bunların batıp kaybolmasından kastedilenin, aslında bu şeylerin mümkin varlıklar olduklarını anlatmak olup ayetteki, *"Ben, böyle sönüp batanları sevmem"* tabirinden muradın da, bunların hepsinin zatları gereği mümkinü'l-vücud olduklarını, dolayısı ile her mümkinin mutlaka bir müessiri (yaratıcısı) olduğunu ve her mümkinin mutlaka

vâcibu'l-vücud bir varlığa dayanması gerektiğini iddia etmiştir. Bil ki bu iddiada bir sakınca yoktur. Fakat âyeti bu manaya hamletmek, uzak bir ihtimaldir. Bazı alimler de, âyetteki "yıldız" kelimesini "duyular", "ay" kelimesini "hayal ve vehim", "güneşi" de, "akıl" manasına hamletmişlerdir. Halbu ki idrak edici bu üç kuvvet, kısır ve sınırlıdır. Âlemin müdebbiri olan Allah ise, bunların hepsinin hâkimi ve kâhiridir. Allah en iyi bilendir.

YEDİNCİ MESELE

"Ufûl Edenleri Sevmem" Tabirinin Delaletleri

Âyetteki, *"Ben, böyle sönüp batanları sevmem"* tabiri pekçok hükme delalet eder:

Birinci Hüküm: Bu âyet, Hak Teâlâ'nın "cisim" olmadığına delalet eder. Çünkü eğer Allah Teâlâ bir cisim olsaydı, bizden ebediyyen gaib olup geçip gitmiş olurdu. Yine Cenâb-ı Hakk'ın, bazan Arş'dan göğe inmesi, bazan da gökten Arş'a yükselmesi imkansız olur. Aksi halde Cenâb-ı Hak için de, batıp kaybolma (ufûl) söz konusu olurdu.

İkinci Hüküm: Bu âyet-i kerime, Kerrâmiyye fırkasının iddia ettiği gibi, Cenâb-ı Hakk'ın, sonradan meydana gelme sıfatlara bir mahal (mevsuf) olmadığına delalet eder. Aksi halde Allah değişken bir varlık olurdu ve o zaman da yine O'nun için "ufûl" söz konusu olurdu ki bu imkansızdır.

Üçüncü Hüküm: Bu âyet, akidenin taklid üzerine değil, deliller üzerine bina edilmesi gerektiğini gösterir. Aksi halde böyle bir istidlalde bulunmanın bir faydası olmaz.

Dördüncü Hüküm: Âyet-i kerime, peygamberlerin, Rableri hakkındaki bilgilerinin zarûrî değil, istidlalî (yani istidlal ve tefekkür ile elde edilmiş) olduğuna delalet eder. Aksi halde, **Hz. İbrahim (a.s)** istidlalde bulunmaya ihtiyaç duymazdı.

Beşinci Hüküm: Âyet, marifetullahın, ancak Allah'ın yarattığı şeylerin halleri üzerinde düşünüp istidlalde bulunma yoluyla olduğuna delalet eder. Çünkü bu bilgiyi bir başka yolla elde etmek mümkün olsaydı, **Hz. İbrahim (a.s)** bu yola yönelmezdi. Allah en iyi bilendir.

Hak Teâlâ'nın فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ *"Sonra ay'ı doğar halde görünce de, "Bu mu benim Rabbim?" demiş. Fakat o da batıp gidince, "Andolsun ki eğer Rabbim bana hidayet etmemiş olsaydı muhakkak sapanlar gürûhundan olurdum" demişti"* buyruğu ile ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Arapçada, ay doğmaya başladığı zaman, بَزَغَ الْقَمَرُ (Ay doğdu); yine güneş doğmaya başladığında بَزَغَتِ الشَّمْسُ (güneş doğdu), ve **"doğmuş yıldızlar"** manasında, نُجُومٌ بَوَازِغُ

denilir. **el-Ezherî** şöyle demiştir: "Bu kelime sanki "parçalamak ve yarmak' manasına gelen اَلْبَزْغ kelimesinden alınmıştır. Buna göre sanki yıldız, doğuşu ile karanlığı yarıp parçalamaktadır." Binâenaleyh âyet, **Hz. İbrahim (a.s)**'in, yıldız hakkında söylediğinin aynısını, ay hakkında da kullandığını ifade etmektedir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki *"Andolsun ki eğer Rabbim bana hidayet etmemiş olsaydı muhakkak sapanlar gürûhundan olurdum"* ifadesi, hidayetin ancak Allah'dan olduğuna delalet etmektedir. "Hidayet" kelimesinin, "(doğruyu bulmaya) muktedir kılmak, engelleri ortadan kaldırıp, (hidayetin) delillerini dikmek" manasına hamletmek mümkün değildir. Çünkü bunların hepsi zaten mevcut idi. Binâenaleyh bu şeyler mevcut olduğu halde, **Hz. İbrahim (a.s)**'in Allah'dan istediği hidayetin, bunların üstünde birşey olması gerekir. Bil ki **Hz. İbrahim (a.s)**'in, bizim mezhebimiz (inancımız) üzere olduğu, hiçbir akıllıya şüpheli ve karışık gelmeyecek bir şekilde açıktır. Çünkü o, bu âyette hidayeti açıkça Allah'a nisbet etmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın *"(O rab), beni yaratan ve bana hidayet edendir"* (Şu'arâ, 78) âyeti ile, *"Beni de, oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut"* (İbrahim, 35) âyetinde de durum böyledir.

Şems Hakkında هٰذَا رَبِّی Denilmesinin İzahı

Allah Teâlâ'nın فَلَمَّا رَاَی الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هٰذَا رَبِّی هٰذَا اَكْبَرُ *"Sonra güneşi doğar görünce, "Bu mu imiş benim Rabbim? Bu hepsinden de büyük" demiş"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Allah Teâla, "güneş" (şems) kelimesi müennes olduğu halde, bunun için (müzekker olan) هٰذَا (Bu) zamirini kullanmış, هٰذِهِ şeklini kullanmamıştır. Bunun birkaç izah şekli vardır:

1) "Şems" kelimesi, ışık ve aydınlık manasındadır. Bu nedenle Hak Teâlâ, kelimeyi bu manaya göre kullanmış ve böylece de müzekker kabul etmiştir.

2) "Şems" kelimesinde açık bir müenneslik alameti bulunmamaktadır. Bu kelimenin lafzı müzekker bir lafza benzeyip, "nûr" (ışık) manasına da gelince, işte bu iki bakımdan kelimeyi müzekker kabul etmek doğru ve yerinde olmuştur.

3) **Hz. İbrahim (a.s)** هٰذَا الطَّالِعُ "Doğan şu şey..." veya, هٰذَا الَّذِی اَرَاهُ "Gördüğüm şu şey..." manasında, bu zamiri kullanmıştır.

4) Kelimeyi bu şekilde kullanmaktan maksad, edebe riayet etmektir.Bu edeb de, rubûbiyyeti ifade eden bir lafız kullanıldığı zaman, onu müennes yapmamaktır.

İKİNCİ MESELE

Güneş Hakkında Hz. İbrahim'in "Hâzâ Ekber" Sözünün İzahı

Âyetteki, *"Bu hepsinden de büyük"* ifadesi, "Bu, yıldızların en büyüğü ve en kuvvetlisidir. Binâenaleyh ilah olmaya diğerlerinden daha uygundur" manasındadır.

Eğer, "Batıp kaybolma (Ufûl), güneş için de söz konusu olduğuna göre, "Ufûl", rab oluşa mani olup böylece de güneşin rab olmasının imkansızlığı sabit olunca, bu imkansızlık ay ve diğer yıldızlar için haydi haydi söz konusudur. Bu yol ile, güneş hakkında bu sözü söylemenin, aynı şeyi ay ve yıldızlar hakkında söylemeye ihtiyaç bırakmadığı ortaya çıkar. Binâenaleyh Hak Teâlâ, îcaz ve ihtisara (özlü ve kısa ifade kullanmaya) riayet ederek, niçin bu âyetlerde sadece güneşi zikretmekle yetinmemiştir?" denilir ise biz deriz ki: Bir meseleyi en aşağıdan yukarıya doğru kademe kademe yükselerek ele almanın, o meseleyi anlatmada, izah etmede ve te'kid etmede yapacağı tesir, diğer üslûblarda bulunmaz. Bu sebeple, Hak Teâlâ'nın bu hususları bu şekilde anlatması daha münasip ve yerinde olmuştur.

Allah Teâlâ'nın قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ *"Ey kavmim, ben sizin (Allah'a) eş koştuklarınızdan kattiyyen uzağım" demişti"* âyetine gelince bunun manası şudur: "Delillerin de gösterdiği gibi, bu yıldızların rab ve ilah olamayacakları ortaya çıkınca, **Hz. İbrahim** şirkten uzak ve berî olduğunu ifade etmiştir."

Birisi şöyle diyebilir: "Farzedelim ki delillerin delâletiyle yıldızların, ayın ve güneşin rab ve ilah olamayacakları sabit olmuş olsun. Fakat bu kadarlık bir sabit oluş ile, mutlak manada Allah'ın ortakları olmadığını ve tevhidi söylemek gerekmez. O halde Allah'ın mutlak manada bir olduğunu isbat etme, bu yıldızların rab olamayacaklarına dair delil üzerine bina edilmiştir?" Buna şöyle cevap verilir: Bu kavim, (yıldızlar dışında), Allah'a eş koşulan diğer şeyleri nefyetmeye müsait idiler. Onlar ancak bu belli hususta (yani güneş, ay ve yıldızların, Allah'ın şerikleri olup olmadıkları hususunda) karşı çıkmışlardı. İşte bu deliller ile, bu varlıkların da rab ve ilah olmadıkları ortaya çıkıp, bunların dışındaki varlıkların ilah olmadığı hususunda ittifak olunca, mutlak manada bütün şirk koşulan şeyleri nefyetmek kesinleşmiştir.

Ayetteki, إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ *"Şüphesiz ki ben yüzümü, bir muvahhid olarak, gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'a yönelttim! Ben müşriklerden değilim"* buyruğu ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfi, İbn Âmir ve **Âsım**'dan rivayet eden **Hafs**, وَجْهِيَ kelimesindeki yâ harfini fethalı olarak وَجْهِيَ şeklinde; diğer diğer kıraat imamları ise bunu fethasız olarak وَجْهِي tarzında okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Bu sözü, zâhirî manasına hamletmek mümkün değildir. Bilakis bu ifadeden murad, "İbadetimi ve taatımı (Allaha) yönelttim" mânasıdır. Bu mecazi mananın câiz oluşunun sebebi şudur: Başkasına itaatkâr olan, onun emirlerine uyar ve ona inkiyad eder. Binâenaleyh o yüzünü ona çevirir. Böylece "yüzünü ona doğru döndürme" tabiri "itaat" etme mânasına gelen mecazi bir ifade olur.

Allah Teâlâ'nın لِلَّذِ فَطَرَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ *"Gökleri ve yeri yaratmış olan (Allah'a) yönelttim"* buyruğunda şöyle bir incelik bulunmaktadır: Hak Teâlâ, وَجَّهْتُ وَجْهِيَ اِلَى الَّذِى فَطَرَ.. şeklinde اِلَى harf-i cerrini kullanmamış, aksine bu harf-i cerri terkederek, وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِى şeklini kullanmıştır. Bunun hikmeti şudur: Kalb yüzünü Allah'a doğru döndürme olmaz. Çünkü Hak Teâlâ, bir mekanda ve yönde bulunmaktan münezzehtir. Bilakis kalb yüzü, Allah'a ibadet etmek için, O'nun hizmetine ve taatine döndürülür. İşte burada اِلَى (ona doğru) kelimesinin zikredilmeyip, onun yerine "lâm" harf-i cerrinin kullanılması, Ma'bûd'un mekandan ve yönden münezzeh olduğuna delalet eder. فَطَرَ kelimesi ise, "Bu ikisini, gökleri ve yeri varlık alemine çıkardı" manasınadır. Bu kelimenin asıl manası, "yarmak"tır. Nitekim Arapça'da, ağaç yaprak ve çiçek açtığı zaman, تَفَطَّرَ الشَّجَرُ بِالْوَرَقِ وَالْوَرْدِ (Ağaç, yaprak ve çiçek çıkararak yarıldı) denilir. Âyetteki "hanif" kelimesi ise, "(bâtıldan) meyledip, sapan" manasındadır. **Ebu'l-Âliye**, "Hanif, namaz kılarken Kabe'ye meyledip yönelen kimse manasındadır" demiştir. Yine bu kelimenin, "Allah'dan başka hertürlü ma'bûddan yüz çevirip uzaklaşan kimse" manasında olduğu da söylenmiştir.

* *
*

وَحَآجَّهُۥ قَوْمُهُۥ ۚ قَالَ أَتُحَآجُّوٓنِّى فِى ٱللَّهِ وَقَدْ هَدَىٰنِ ۚ وَلَآ أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِۦٓ إِلَّآ أَن يَشَآءَ
رَبِّى شَيْـًٔا ۗ وَسِعَ رَبِّى كُلَّ شَىْءٍ عِلْمًا ۗ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٨٠﴾

"Kavmi ona hüccet getirmeye kalkıştı. O dedi ki: "Allah bana hidayet etmiş iken, siz benimle O'nun hakkında hâla çekişiyor musunuz? Ben O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam. Ancak Rabbim birşey dilerse, o müstesna. Rabbimin ilmi herşeyi sarıp kuşatır. Hâla düşünüp öğüt almayacak mısınız?"

Bil ki **Hz. İbrahim (a.s)** onlara, yukarıda geçen delilleri getirince, kavmi de ona karşı, kendi inançlarının doğruluğuna dair bazı deliller getirmişlerdir:

1) Onlar, *"Biz atalarımızı, bir din üzere bulduk (gördük)"* (Zuhruf, 22) şeklindeki sözlerinde ve peygamberleri hakkında söyledikleri, *"O, (bütün) tanrıları bir tek tanrı mı yapmış? Bu, gerçekten acaib bir iştir"* (Sâd, 5) şeklindeki sözlerinde de olduğu gibi, "taklid"e tutunmuşlardır.

2) Onlar, **Hz. İbrahim (a.s)**'i, "Eğer sen, bu putların ilahlığını tenkid edersen, putların çeşitli musibet ve belalarına uğrarsın" diye korkutmaya çalışmışlardır. Bunun bir benzeri de, **Hûd (a.s)**'un kavminin kıssasında Cenâb-ı Allah'ın naklettiği onların şu sözleridir: *"Biz, "Tanrılarımızdan biri seni fena çarpmış!" (demekten) başka (birşey) söylemeyiz"* (Hûd, 54). Binâenaleyh **Hz. İbrahim (a.s)**'in kavmi de O'na karşı böyle sözler söylemişlerdir.

Hz. İbrahim (a.s), onların (birinci) hüccetlerine *"O dedi ki: "Allah bana hidayet etmiş iken, siz benimle O'nun hakkında hâla çekişiyor musunuz?"* şeklinde cevap vermiştir. Bu, "Hidayete ermeyi ve yakînî bilgiyi gerektiren deliller ile, sözümün doğruluğu ortaya çıkınca, daha nasıl sizlerin sakat hüccetlerinize ve yanlış sözlerinize iltifat edilir ki?.." demektir.

O onların, kendisini putların (gazabı) ile korkutması hususundaki ikinci delillerine ise, *"Ben O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam. Çünkü ancak fayda ve zarar verme gücünde olandan korkulur. Putlar ise, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve ne fayda ne zarar veremeyen cansız nesnelerdir. Öyle ise onlardan niçin korkulsun ki?.."* diye cevap vermiştir.

Eğer: "Şüphe yok ki tılsımların (sihirlerin) de bazı belli tesirleri vardır. Binâenaleyh bu bakımdan, sihirlerden korkulması niçin mümkün olmasın?" denilir ise, biz de deriz ki: Sihrin tesiri, yıldızların tesirlerine bağlıdır. Biz daha önce yıldızların bazı tesirler icra edebilmesinin, ancak Allah'ın yaratması ile olabileceği hususunda deliller getirmiştik. Binâenaleyh ümid ve korku aslında ancak Allah'dan olur.

Âyetteki, إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي *"Ancak Rabbim birşey dilerse o müstesna..."* ifadesinin birkaç izahı vardır:

1) Bu, "Ancak, bir günah işleyip de bundan dolayı Cenâb-ı Allah'ın bana bir ceza indirmeyi dilemesi müstesna..." demektir.

2) Bu, "Allah Teâlâ'nın, beni dünya meşakkatlarıyla imtihan edip, bundan dolayı benden bazı mûtad nimetlerini kesmeyi dilemesi durumu müstesna..." demektir.

3) Bu şu manadadır: "Rabbimin dileyip de, sizin şirk koştuğunuz şeylere hayat verip, onlara zarar ve fayda verme gücü vermek ve onları, bana hayır ile şer

ulaştırmaya kâdir kılmak suretiyle, benim sizin o şirk koştuğunuz şeylerden korkmam hali müstesna..." Âyetin lafzı, bütün bu manalara gelebilir. İşin özü şudur: İnsanın gelecek hayatında başına hoş olmayan şeylerin gelmesi mümkündür. Ahmak olan insanlar, onun başına gelen bu nahoş şeylerin, onun, putların ilahlığını ta'n edip tenkit etmesine bağlamaktadırlar... Bundan dolayı **İbrahim (a.s)**, eğer başına bir kötülük gelirse, bunu böyle bir sebebe bağlamadığını göstermek için bu sözü söylemiştir.

Sonra **Hz. İbrahim** (a.s) وَسِعَ رَبِّى كُلَّ شَىْءٍ عِلْمًا *"Rabbimin ilmi her şeyi sarıp kuşatmıştır"* demiştir. Yani, "O, Allâmu'l-guyûb" (gayblerin en iyi bilicisidir); bundan dolayı O, ancak iyi, uygun ve hikmetli olanı yapar... İnsanın başına, dünyanın hoş olmayan şeyleri gelirse, bu da böyledir. Çünkü Allah Teâlâ, putların ilahlığını tenkide mukabil bir ceza olmak üzere değil, ama o hoş olmayan şeylerde bir maslahat ve hayır tarafı bulunduğunu bildiği (bu nahoş şeyi) vermiştir.

Allah Teâlâ daha sonra أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ *"Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?"* buyurmuştur. Bu, "Allah'ın şerikleri, zıdları ve ortakları (endâd) olmadığını söylemenin, başa bela gelmesini ve bir azabın inmesini gerektirmediğini ve Allah'ın tevhidi ve münezzehliğini isbat etmenin de bir azaba dûçar olmayı hak etmeyi gerektirmediğini düşünmüyor musunuz?" demektir. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE

Nâfi ve **İbn Âmir**, iki nundan birisini hazfetmek suretiyle, şeddesiz nun ile أُتَحَاجُّونِى şeklinde; diğer kıraat imamları iki nûnu birbirine idğam ederek şeddeli olmak üzere, أُتَحَاجُّونِّى şeklinde okumuşlardır. Âyetteki قَدْ هَدَانِى ifadesini ise, **Nâfi** ve **İbn Amir**, kelimenin aslına uygun bir biçimde yâ harfini belirtmek suretiyle, هَدَانِى şeklinde; diğer kıraat imamları ise, kolaylığı gözeterek, bu yâ harfinin hazfedilmesiyle هَدَانِ şeklinde okumuşlardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. İbrahim (a.s), kavmine karşı, Allahu Teâlâ hakkında, *"Ben, böyle sönüp batanları sevmem"* (En'âm, 76) ifadesiyle hüccet getirmiş, kavmi de O'na karşı Allah hakkında hüccet getirmişti. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın onlar hakkında haber verdiği şu ifadesinde anlatılmaktadır: *"Kavmi ona hüccet getirmeye kalkıştı. O dedi ki: "Siz... O'nun hakkında hâlâ çekişiyor musunuz?.."* Bu âyetten elde ettiğimiz netice şudur: Allah hakkında delil getirmek bazan büyük bir medhi ve ileri derecede bir övgüyü gerektirir... Ki bu, **Hz. İbrahim (a.s)**'in yaptığı şekilde delil getirmedir... Bu medh ve övgü ise, Cenâb-ı Allah'ın, *"İşte bunlar kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerdi..."* (En'âm, 83) âyetinde belirtilmiştir.

Allah hakkında hüccet getirmek, bazan da kınanmayı gerektirecek şekilde olur... Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Siz benimle O'nun hakkında hâlâ çekişiyor musunuz?"*

buyruğunda anlatılmıştır. Bu ikisi arasında bir fark bulunmamaktadır. Ancak ne var ki, hak dini iyice anlatma hususunda delil getirmek, medhü senâ çeşitlerinin en büyüklerine nail olmayı; bâtıl dini yerleştirme hususunda hüccet getirmek ise, kınanma ve ayıplama çeşitlerinin en büyüğüne hedef olmayı gerektirir...

İşte bu asl sabit olunca, şu gelen şey, muteber bir kaide olur: "Kur'an-ı Kerim'de gelen ve kendisindeki haberler, hüccet getirme ve münazara yapma işinin çirkin görüldüğüne delâlet eden yerlerdeki açıklamalar, bâtıl dinin yerleştirilmesiyle ilgili (hüccet getirmeler) manasına; bunların övüldüğüne delalet eden her yerde de, hak dinin ve doğru inancın anlatılması için (hüccet getirme) ve münazara manasına hamledilir..." Allah en iyisini bilendir.

* *
*

وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُم بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ
سُلْطَانًا ۚ فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ ۖ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨١﴾ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا
إِيمَانَهُم بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُم مُّهْتَدُونَ ﴿٨٢﴾

"Hem Allah'ın size (haklarında) hiç bir delil ve bürhan indirmediği şeyleri siz (O'na) eş koştuğunuzdan korkmazken, ben eş koştuğunuz o nesnelerden niye korkayım? İki zümreden hangisi emin olmaya daha lâyıktır; biliyorsanız (söyleyin bakalım?) İman edenler ve imanlarını zulüm ile bulaştırmayanlar (yok mu), işte ancak onlarındır emin olma hakkı; ve onlar, doğru yolu bulmuş kimselerdir"

(En'âm, 81-82).

Bil ki bu açıklamalar, önceki ifadedeki cevabın geri kalan kısmıdır. Mânanın takdiri ise şu şekildedir: "Sizler, günahların en büyüğü olan şirkten korkmazken, hiçbir fayda ve zarar veremeyen putlardan ben niye korkayım?"

مَالَمْ يُنَزِّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ Tabirinin İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın مَالَمْ يُنَزِّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا *"Size (haklarında) hiçbir delil ve bürhan indirmediği"* ifadesi hakkında iki izah bulunmaktadır:

a) Bu ifade, böyle bir kıssa (ve davada), bir hüccet ve delilin bulunmasının imkansızlığını ifade eden bir kinayedir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim Allah'la beraber diğer bir tanrıya -buna dair hiçbir delil olmamasına rağmen- taparsa..."* (Mü'minûn. 117) buyruğudur. Bundan murad ise, bu konuda bir delilin bulunmasının imkansız olduğunu beyandır.

b) Bu heykelleri ve suretleri, dua ve namazlar için kıblegâh edinmekle emrolunmak, aklen imkansız değildir. Buna göre Allah Teâlâ'nın *"Size haklarında hiçbir delil ve bürhan indirmediği şeyler..."* tabirinin manası, bu konuda bir emrin varid olmadığıdır. Bu sözün neticesi (özü) şudur: "Size ne oluyor ki emniyet duyma durumunda benim kendimi emniyette görmemi reddediyorsunuz, ama korku duyulacak durumda iken kendinizi emniyette hissetmenize şaşmıyorsunuz?" **Hz. İbrahim (a.s)**, "Hangimizin durumu emin olmaya daha uygun, benim mi, sizin mi?" demedi. Kendi nefsini tezkiye etmiş olmamak için, bunun yerine, *"İki zümreden hangisi, yani müşrikler zümresi ile muvahhidler zümresinden hangisi, emin olmaya daha layıktır"* dedi. Sonra bu soruya cevap olarak, şu sözünü getirdi: *"İman edenler ve imanlarını zulüm ile bulaştırmayanlar..."* Bu, **Hz. İbrahim (a.s)**'in hüccet getirme hususundaki sözüne dahildir ve bunun manası, "Kendileri için mutlak manada emniyetin söz konusu olduğu kimseler, kendilerinde şu iki vasfı bir araya getirmiş olanlardır: **Birincisi**, iman; ki bu, "kuvve-i nazariyye" (tefekkür gücü)nün mükemmelliğini ifade eder. **İkincisi**, onların, imanlarına herhangi bir zulüm bulaştırmamalarıdır. Ki bu da, "kuvve-i ameliyye" (tatbik (pratik) kuvveti)nin mükemmelliğini gösterir..

Güven Duyma, Mü'minlerin Hakkıdır

Cenâb-ı Hak daha sonra, أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُم مُّهْتَدُونَ *"İşte ancak onlarındır emin olma hakkı; ve onlar, doğru yolu bulmuş kimselerdir"* buyurmuştur. Bil ki bu âyete, bir taraftan bizim ehl-i sünnet âlimleri, diğer taraftan da Mutezile tutunmuştur. Bizim âlimlerimizin bu âyete tutunma sebeplerine gelince biz diyoruz ki: Allah Teâlâ, emniyete vesile olan imanda zulmün bulunmamasını şart koşmuştur. Eğer iman denilen şeyin parçalarından birisi de "zulmü terketmek" olsaydı, böyle bir kayıt ve şart abes olurdu. Binâenaleyh, fasıkın da mü'min olduğu sabit olup, bu izahla, Mutezile'nin görüşünün de batılığı anlaşılmış olur.

Mutezile'nin Bu Âyete Tutunması Ve Onlara Reddiye

Mutezile ise bu âyete şu bakımdan tutunmuştur: "Allah Teâlâ, emniyetin meydana gelebilmesi için şu iki şeyin bulunmasını şart koşmuştur: İman ve imana zulmün karışmaması... Binâenaleyh, fasık (günahkâr) için, emniyetin bulunmaması gerekir. Bu da, onun için bir vaid ve tehdidin bulunmasını gerektirir."

Âlimlerimiz buna şu iki şekilde cevap vermişlerdir:

Birinci Vecih: Hak Teâlâ'nın, *"ve imanlarını zulüm ile bulaştırmayanlar..."* buyruğunda geçen "zulüm"den maksad şirktir. Zira Cenâb-ı Hak, **Lokman (a.s)**'dan, oğluna, *"Evladım, Allah'a ortak koşma. Çünkü şirk elbette büyük bir zulümdür"* (Lokman, 13) dediğini nakletmiştir. Burada murad edilen ise, Allah'a iman edip, O'na tapmada, tapınılır olmada O'na ortak isnat etmeyenlerdir. Bunun böyle olduğunun delili ise, bu kıssanın başından sonuna kadar şerikleri, zıdları ve ortakları nefyetmek konusunda varid olmasıdır. Bu kıssada, taat ve ibadetler zikredilmemiştir. Binâenaleyh âyetteki "zulm"ü bu manaya hamletmek gerekir.

İkinci Vecih: Ehl-i salât (müslümanların) fasıklarına yapılan tehdit ve vaidin "Allah'ın onlara azab etmesi..." veyahut da, "onları affetmesi..." manalarına gelmesi muhtemeldir. Her iki takdirde de, emniyyet bulunmayıp korku var ve söz konusu demektir. Binâenaleyh, emniyyetin bulunmayışı sebebiyle, mutlaka azaba uğrayacaklarına hükmetmek gerekmez... Allah en iyi bilendir.

* *
*

وَتِلْكَ حُجَّتُنَآ ءَاتَيْنَٰهَآ إِبْرَٰهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ ۚ نَرْفَعُ دَرَجَٰتٍ مَّن نَّشَآءُ ۗ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٨٣﴾

"İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerdi. Biz kimi dilersek, onu derece derece yükseltiriz... Şüphe yok ki, Rabbin tam hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir..."

(En'âm, 83).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Hz. İbrahim'e Verilen Hüccet

Cenâb-ı Hakk'ın, bu âyetin başındaki *tilke "İşte bunlar..."* sözü, daha önce geçen bir söze işarettir. Bu sözün ne olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Ben böyle söntip batanları sevmem"* (En'âm, 76) buyruğuna işarettir.

b) Bu, **Hz. İbrahim**'in kavminin O'na, "ilahlarımızı tenkit ettiğin için, seni ilahlarımızın çarpmasından korkmaz mısın?" şeklindeki sözlerine işarettir. Bunun üzerine **İbrahim (a.s)** onlara, "Allah'a şirk koştuğunuz ve alemin Halık'ı, Müdebbir'i ile, yontulmuş ağaç ve elle yapılmış putları, ibadet hususunda müsavi tuttuğunuz için, siz korkmuyor musunuz?" demişti...

c) Bununla, hepsinin murad edilmiş olması muhtemeldir...

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Tilke mübteda,hüccetuna ise onun haberidir. آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ *"İbrahim'e verdiğimiz..."* ifadesi de haberin sıfatıdır.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte bunlar, İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerdir"* buyruğu o hüccetlerin, **Hz. İbrahim**'in aklına, ancak Cenâb-ı Hakk'ın getirmesi ve o hüccetı O'nun aklında açığa çıkarması, izhar etmesiyle meydana geldiğine delalet eder. Bu da, iman ve küfrün ancak Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiklerine delalet eder. Bu husus Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz kimi dilersek, onu derece derece yükseltiriz..."* buyruğu ile de kuvvet kazanır. Zira bu ifadeyle, Hak Teâlâ'nın **Hz. İbrahim**'e o delili vermesi sebebiyle, O'nun **İbrahim**'in derecesini yükseltmesi kasdedilmiştir. Eğer o hüccet sebebiyle elde edilen için, Allah tarafından değil, aksine **Hz. İbrahim** tarafından olmuş olsaydı, o zaman **İbrahim (a.s)**, kendi kendinin derecelerini yükselten zat olmuş olurdu... Bu durumda da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz kimi dilersek, onu derece derece yükseltiriz..."* buyruğunun manası batıl olmuş olurdu... Binâenaleyh, bu ifadenin bizim, "Hidayet ve dalalet, Allah'tandır..." şeklindeki görüşümüz hakkında açık bir ifade olduğu sabit olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Âyetin Haşeviyyeyi Reddetmesi

İşte bu âyet, Haşeviyye'nin, tefekkürü, delil ve hüccetı zikretmeyi tenkid eden tutumlarının yanlış olduğunu gösteren delillerden birisidir... Çünkü Allah Teâlâ, **Hz. İbrahim**'e bu yüksek makamı ve yüksek derecelere nail olmayı; tevhid hususunda delil getirmesi, onu izah etmesi ve o delilini savunması sebebiyle vermiş, nasib etmiştir. İşte bu da, nübüvvet ve risaletten sonra, bu mertebeden daha yüce ve daha şerefli bir mertebenin bulunmadığına delalet eder.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Mükâfat Olarak Verilen "Derecat"ın İzahı

Âsım, Hamza ve Kisaî, izafetsiz ve tenvin ile دَرَجَاتٍ; diğer kıraat imamları ise, izafetle... دَرَجَاتِ مَنْ şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraatin mânası, "Biz dilediğimiz kimseleri, pekçok derecelere yükseltiriz..." şeklinde olur. Böylece, âyette geçen مَنْ نَشَاءُ ifadesindeki مَنْ lâfzının mahalli mansûb olmuş olur. **İbn Mukassim**, "Bu kıraat, derece ve mertebe bakımından, onların birbirlerine üstün kılındıklarına daha fazla delalet eder..." demiştir. **Ebu Amr** ise, "izafet, tek bir dereceye delalet ettiği gibi, pekçok derecelere de delalet eder... Halbuki tenvin, sadece pekçok derecelere delalet eder..." demiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Âlimler, o derecelerin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir... Bu cümleden olarak denilmiştir ki, o dereceler, o kimsenin amellerinin âhiretteki dereceleridir. Yine, "o hüccetler, yüksek derecelerdir. Zira onlar, büyük bir mükâfaat gerektirirler" denilmiştir. Yine bu âyete, "Biz, istediklerimizi, dünyada kendisine nübüvvet ve hikmeti; ahirette de cennet ve sevabı, mükafaatı vermek suretiyle derecelerini yükseltiriz" şeklinde mâna verilmiştir. Öte yandan bu âyete, "Biz, istediklerimizin derecelerini ilim ile yükseltiriz" şeklinde de mâna verilmiştir. Bil ki bu âyet, en mükemmel mutluluğun, ruhanî sıfatlarda, maddî sıfatlardan uzaklaşmada bulunduğuna en çok delalet eden delillerdendir... Bunun böyle olduğunun delili ise, Hak Teâlâ'nın, (önce) *"İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerdi..."* buyurup, daha sonra da, *"Biz kimi dilersek, onu derece derece yükseltiriz..."* buyurmuş olmasıdır. İşte bu, bu yüce makamın elde edilmesine vesile olan şeyin, o hüccetin verilmiş olması olduğunu gösterir. Bu da nefsin, o hüccetin özüne, hakikatine vâkıf olup, onun aydınlığına muttali olmasının, insan ruhunun maddi alemin en aşağı derecesinden, manevi alemin zirvesine yükselmesini iktiza ettiğini gösterir. Bu ise, yücelik ve mutluluğun sadece ruhani ve manevi şeylerde olduğuna delalet eder. Allah, en iyisini bilendir.

Cenâb-ı Hakk'ın, حَكِيمٌ عَلِيمٌ *"Tam hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir..."* ifadelerine gelince bunun manası, "Cenâb-ı Hak, dilediği kimselerin derecelerini, arzusuna göre ve gelişigüzel değil, ancak hikmet ve ilminin muktezasına göre yükseltir, yüceltir. Zira, Allah Teâlâ'nın fiilleri abesten, fesâd ve bâtıl olmaktan münezzehtir" şeklindedir.

* *
*

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ ۖ كُلًّا هَدَيْنَا ۚ وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ ۖ وَمِن ذُرِّيَّتِهِ دَاوُودَ
وَسُلَيْمَٰنَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَىٰ وَهَٰرُونَ ۚ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٤﴾ وَزَكَرِيَّا
وَيَحْيَىٰ وَعِيسَىٰ وَإِلْيَاسَ ۖ كُلٌّ مِّنَ الصَّٰلِحِينَ ﴿٨٥﴾ وَإِسْمَٰعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا ۚ وَكُلًّا
فَضَّلْنَا عَلَى الْعَٰلَمِينَ ﴿٨٦﴾ وَمِنْ ءَابَآئِهِمْ وَذُرِّيَّٰتِهِمْ وَإِخْوَٰنِهِمْ ۖ وَاجْتَبَيْنَٰهُمْ وَهَدَيْنَٰهُمْ
إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٨٧﴾ ذَٰلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِۦ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ ۚ وَلَوْ أَشْرَكُوا۟ لَحَبِطَ
عَنْهُم مَّا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٨٨﴾

"Biz ona İshak ile Yakûb'u ihsan ettik ve her birini hidayete erdirdik. Daha evvel de Nûh'u ve O'nun neslinden Dâvud'u, Süleyman'ı, Eyyûb'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u hidayete kavuşturduk. Biz iyi hareket edenleri işte böyle mükâfaatlandırırız... Zekeriyyâ'ya, Yahyâ'ya, İsa'ya, İlyâs'a da (böyle hidayet verdik). (Onların) hepsi salihlerdendir. İsmail'i, Elyasa'yı, Yunus'u, Hût'u da (hidayete ilettik). Her birini, kendi zamanlarında yaşayan insanlara üstün kıldık. Onların babalarından, zürriyetlerinden, biraderlerinden kimini de (yine üstün imtiyazlara mazhar ettik), onları seçtik, onları doğru bir yola ilettik... İşte o, Allah'ın hidayet yoludur ki, bunu kullarından kime dilerse ona nasib eder. Eğer onlar da Allah'a ortak koşsalardı, yapageldikleri her şey, kendi hesaplarına elbette boşa gitmişti..."

(En'âm, 84-88).

Bil ki, bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Hz. İbrahim (a.s)'e Verilen Nimetler

Allah Teâlâ, **Hz. İbrahim (a.s)**'in tevhid hususunda Allah'ın hüccetini izhar edip, bu delili desteklediğini ve O'nu müdafâ ettiğini nakledince, **Hz. İbrahim**'e vermiş olduğu çeşitli nimet ve ihsanlarını sayıp dökmüştür. Bunlardan **birincisi**, O'nun, *"İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerdir"* (En'âm, 83) âyetinin ifade ettiği hususdur. Bundan maksad *"İbrahim'e o hüccet'i biz verdik; O'nu, o hüccete biz ulaştırdık ve onu, o hüccetin özüne biz vakıf kıldık..."* demektir. Cenâb-ı Hak, fiillerini büyük hükümdarların söz söyleme üslûbuna uygun olarak, azamet ve büyüklüğe

delalet eden "cemi" (çoğul) zamiriyle beyan buyurmuştur. Nitekim hükümdarlar "Biz yaptık..., biz dedik..., biz söyledik..." şeklinde ifade ederler. Yüce Allah, burada kendisini, azamet ve ululuğa delalet eden bir üslubla zikrettiğine göre, bu azametin mükemmel, yüce ve çok şerefli bir azamet, Hz. İbrahim'e vermiş olduğu o hüccetin, nimetlerin en şereflilerinden ve bağışların ve hediyyelerin de en ululanından olduğuna delalet eder...

Bunların **ikincisi**, Allah Teâla'nın yüceliği ve, yüce derecelere nail olmayı, **Hz. İbrahim**'e tahsis etmesidir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz kimi dilersek, onu derece derece yükseltiriz..."* âyetinin ifade ettiği hususdur.

Üçüncüsü, Allah'ın **Hz. İbrahim**'i dünyada aziz kılmasıdır. Zira, Allahu Teâla, insanların en şereflileri olan nebî ve resûlleri, onun neslinden ve zürriyetinden getirmiş ve bu ikramı, onun neslinde Kıyamete kadar sürdürüp devam ettirmiştir. Çünkü insanın, kendi neslinden peygamberlerin ve kralların geleceğini bilmesi, en büyük mutluluk ve neşe sebeplerindendir. Bu âyetlerden Cenâb-ı Hakk'ın maksadı, **Hz. İbrahim**'in, tevhîdin delillerini hakkıyla müdafaa etmesine bir mükâfaat olarak, **Hz. İbrahim**'e verdiği nimetleri saymaktır. İşte bu cümleden olarak, وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحٰقَ وَ يَعْقُوبَ *"Biz ona, onun sulbünden İshak'ı, ondan sonra da, İshak'ın sulbünde Yakûb'u ihsan ettik..."* buyurmuştur.

Bu Makamda Hz. İsmail'in Zikredilmemesinin İzahı

Buna göre şayet, "Allah Teâlâ niçin **Hz. İsmail**'i **Hz. İshâk**'la beraber zikretmeyip de, aksine O'nu, **Hz. İshâk**'tan çok sonra zikretmiştir?" denilirse, biz deriz ki: (Bunları) burada zikretmekten maksat, İsrailoğullarının peygamberlerini zikretmektir. Onların hepsi de, İshak ve Yakub'un zürriyetidir. **İsmail (a.s)**'e gelince, O'nun sulbünden, Hz. Muhammed'den başka hiçbir peygamber gelmemiştir. Hz. Muhammed'in, bu makamda zikredilmesi uygun düşmez... Zira Allah Teâlâ , Hz. Muhammed (s.a.s)'e, Araplara karşı Allah'a şirk koşmayı nefyetme hususunda, "**Hz. İbrahim**, şirki bırakıp tevhid akidesinde sebat edince, Allah Teâlâ ona gerek dinî, gerekse dünyevi hususlarda çok büyük nimetler vermiştir. **Hz. İbrahim**'e dünyevi bakımdan verdiği en büyük nimetlerden birisi de, ona peygamber ve hükümdar olacak nesiller vermesidir..." diye istidlalde bulunup delil getirmesini emretmiştir. Binâenaleyh, bu hüccetî getiren bizzat Hz. Muhammed (s.a.s) olunca, O'nun bu makamda, bu sadedde zikredilmesi imkansız olur. İşte bu sebepten dolayı **Hz. İsmail, Hz. İshak** ile beraber zikredilmemiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ *"daha evvel de Nûh'u... hidayete kavuşturduk"* buyruğuna gelince bundan murad, Allahu Zülcelâl hazretlerinin, **Hz. İbrahim**'i nesebleri en şerefli olanlar arasında kıldığını beyandır Bu böyledir, zira Allah **Hz.**

İbrahim'e, **Hz. İshâk** ve **Yakûb** gibi çocuklar nasib etmiş, İsrailoğullarının peygamberlerini bu ikisinin neslinden meydana getirmiş ve **Hz. İbrahim**'i ve **Hz. Nûh, İdris** ve **Şîs** (Şit) gibi temiz ecdadın sulbunden çıkarmıştır. Bundan maksad ise, **Hz. İbrahim**'e gerek çocukları gerekse ataları bakımından yapılmış olan ikram ve izzeti ortaya koymaktır.

Hz. Nuh'un Zürriyeti Hakkında

Cenâb-ı Hakk'ın وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ *"ve onun neslinden Dâvud'u, Süleyman'ı..."* buyruğuna gelince, وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ ifadesindeki zamirin, **Nûh (a.s)**'a ait olduğu ileri sürülmüştür. Bunun böyle olduğuna şunlar da delalet eder:

a) Âyette bu zamire en yakın olarak zikredilen kelime **(ve Nûhen)** "ve Nûh'u..." kelimesidir. Binâenaleyh, zamirin en yakın kelimeye raci olması vacibtir.

b) Allahu Teâlâ, bu peygamberler içinde **Lût (a.s)**'u da zikretmiştir. Halbuki, **Lût, Hz. İbrahim**'in kardeşi oğlu olup, **Hz. İbrahim**'in zürriyetinden değildir. Aksine **Lût, Hz. Nûh (a.s)**'un zürriyetinden olup, **Hz. İbrahim** zamanında peygamberdir...

c) Bir kimsenin çocuğu hakkında, "O, onun zürriyetidir" denilemez. Binâenaleyh, buna göre **İsmail (a.s), Hz. İbrahim**'in zürriyetinden değil, tam aksine **Hz. Nûh (a.s)**'un zürriyetindendir.

d) **Yunus (a.s)**'un da, **Hz. İbrahim**'in zürriyetinden olmadığı; O'nun, **Nûh (a.s)**'un zürriyetinden olduğu da söylenmiştir.

2: وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ ifadesindeki zamirin, **Hz. İbrahim**'e raci olmasıdır. Buna göre kelamın manası, **Dâvud** ve **Süleyman (a.s)** da, **Hz. İbrahim**'in zürriyetindendir " şeklinde olur. Bu görüşü benimseyenler şu şekilde istidlalde bulunmuşlardır: Bu âyetlerde, esasen zikredilmek istenen zat, **Hz. İbrahim (a.s)**'dir. Allah Teâlâ, **Hz. Nûh**'u ancak, **Hz. İbrahim (a.s)**'in O'nun çocuklarından olmasının, **Hz. İbrahim**'in derecesinin yükselmesini icab ettiren hususlardan biri olduğu için zikretmiştir.

Bil ki Cenâb-ı Allah, ilk önce dört peygamberden bahsetmiştir. Bunlar: **Nûh, İbrahim, İshâk ve Yakûb (a.s)**'dur. Daha sonra da, bunların zürriyetlerinden ondört tane peygamber zikretmiştir ki bunlar da: **Dâvud, Süleyman, Eyyûb, Yûsuf, Mûsa, Hârun, Zekeriyyâ, Yahyâ, İsâ, İlyâs, İsmail, Elyesa, Yûnus** ve **Lût (a.s)**'dur. Her iki kısmın toplamı, onsekizdir.

Nebileri Sayarken Tertib Gözetilmemesinin Sebebi

Buna göre şayet: "Tertibe riayet etmek vâcibtir. Tertib ise, ya fazilet ve derece itibariyle; yahut da zaman itibariyle yapılır. Halbuki âyet-i kerime'de, bu iki itabare

göre de tertiplenme nazar-ı itibara alınmamıştır. Öyleyse bunun sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Gerçek olan şudur ki, vav harfi tertibi gerektirmez. Bunun böyle olduğunun delillerinden birisi de, tefsirini yaptığımız bu âyettir. Çünkü vâv harfi bu âyetlerde de mevcuttur. Ancak ne var ki bu harf, ne şeref ne de zaman bakımından kesinlikle bir tertib ifade etmemiştir. Ben derim ki bana göre burada bir çeşit tertib vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, her bir kısım peygambere, ayrı ayrı fazilet ve ikramlar vermiş, tahsis etmiştir.

Nebilerin Özellikleri Hakkında

İnsanların ekserisine göre nazar-ı itibare alınan mertebeler pekçoktur.

Birinci Mertebe: Mülk, hükümranlık ve kudrettir... Allah Teâlâ, **Hz. Dâvud ve Süleyman**'a, işte bu türden pek büyük bir hisse vermiştir.

İkinci Mertebe: Çok şiddetli belâ ve büyük sıkıntılardır. Allahu Teâlâ, bu mertebeyi ve özelliği de **Hz. Eyyub**'a tahsis etmiştir.

Üçüncü Mertebe: (Peygamberler) içinde, bu iki hali kendisinde toplamış olanlar da bulunmaktadır. Bu, **Yusuf (a.s)**'dur. Çünkü O, işin başında çok şiddetli belalara uğramış, işin sonunda da hükümranlığa (mülke) nail olmuştur.

Dördüncü Mertebe: Peygamberlerin faziletlerinden ve özelliklerinden dördüncüsü, mucizelerin kuvvetli, aklî delillerin çok olması, saygı uyandıran bir heybet ve görünüm, çok şiddetli ve çetin bir kuvvet sahibi olma ve Allah'ın onlara, en büyük yakınlığı ve mükemmel bir ikramı tahsis etmesidir ki bu da **Hz. Musa** ve **Hârun** hakkında söz konusudur.

Beşinci Mertebe: Alabildiğine zühd, dünyaya iltifat etmeme ve insanlarla iç içe bulunmamadır. Bu da, **Hz. Zekeriyyâ, Yahyâ, İsa** ve **İlyâs (a.s)** hakkında söz konusudur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak onları, "Onlar salihlerdendir" diye tavsif etmiştir.

Altıncı Mertebe: İnsanlar arasında taraftarları ve kendilerine uyan kimseleri kalmayan peygamberlerdir. Bunlar, **İsmail, Elyesa, Yûnus** ve **Lût (a.s)**'dur. Biz, nazar-ı dikkate aldığımız bu izaha itibar ettiğimizde, peygamberlerin zikredilmesinde bir sıranın gözetildiği ortaya çıkmış olur.

İKİNCİ MESELE

Hidayet Tabirinin Bu Âyetteki Manası

Allah Teâlâ وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا *"Biz ona İshâk ile Yakûb'u ihsan ettik ve herbirini hidayete erdirdik"* buyurmuştur. Âlimler, Hak Teâlâ'nın bu peygamberleri neye hidayet ettiği hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

Bu ihtilaf, âyetteki *"Daha evvel de Nûh'u hidayete kavuşturduk"* buyruğu ile, âyetin sonundaki, *"İşte o, Allah'ın hidayet yoludur ki o, bunu kullarından kime dilerse ona nasîb eder"* ifadesindeki "hidayet" hakkında da söz konusudur.

Bazı muhakkik alimler şöyle demektedirler: "Bu "hidayet"lerden murad, büyük bir mükafaattır. Bu büyük mükafaatta, Cenâb-ı Allah'ın, onları cennet yoluna hidayet edip, ulaştırmasıdır. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Allah, bu hidayetten bahsedince peşisıra, *"Biz iyi hareket edenleri (muhsinleri), işte böyle mükâfaatlandırırız"* buyurmuştur. Bu, o hidayetin, muhsinlerin iyiliklerine karşılık verilmiş bir mükafaat olduğuna delalet eder. Muhsinin iyiliğine karşı ceza (mükafaat) da ancak sevabtır. Böylece bu "hidayet" ile, "cennete hidayet etme, ulaştırma" manası kastedildiği sabit olur. Dine irşâd etme ve insanın kalbinde (tevhid) bilgisini meydana getirme mânasındaki hidayet, insanın amelinin (ve iyiliklerinin) mükafaatı olmaz. "Bu hidayetten maksad, dine ve marifete hidayet etmektir. Bu da, o peygamberlerin iyiliklerinin bir mükafaatı olmuş olur. Çünkü onlar hakkı arama hususunda sa'y-u gayret göstermişler, Allah Teâlâ da bu bu güzel arayışlarına karşılık, onları hakka hidayet etme ile mükafaatlandırmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Bizim uğrumuzda mücâhede edenlere, biz elbette yollarımızı gösteririz"* (Ankebut, 69) buyurmuştur" da denebilir.

Bu hususta üçüncü bir görüş de şudur: Bu hidayetten murad, nübüvvet ve risalete iletmektir. Çünkü peygamberlere has olan hidayet bundan başka birşey değildir. Buna göre eğer onlar, "şayet durum böyle olsaydı, *"Biz, iyi hareket edenleri, işte böyle mükafaatlandırırız"* âyeti, peygamberliğin, bir amelin ve ibadetin karşılığı olduğunu, (yani kesbi olduğunu, insanın gayretiyle kazanılabileceğini) ifade ederdi ki, bu sizce bâtıldır" derlerse, biz de deriz ki: Hak Teâlâ'nın *"Biz, iyi hareket edenleri işte böyle mükâfaatlandırırız"* ifadesi, mükafaat ve ikram manasına olan "ceza"ya hamledilir. Binâenaleyh bu müşkil zail olur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Nebilerin Meleklerden Üstün Olması Meselesi

Peygamberlerin meleklerden efdal olduğunu söyleyenler, Cenâb-ı Allah'ın bu âyetlerde peygamberleri saydıktan sonra وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ buyurmuş olmasını delil getirmişlerdir. Bu böyledir, çünkü "âlem", Allah Teâlâ'nın dışındaki bütün mevcudatın adıdır. Binâenaleyh "âlemler" ifadesine melekler de dahildir. Bu sebeple, *"Herbirini âlemlere üstün kıldık"* buyruğu, peygamberlerin bütün âlemlerden üstün olmalarını gerektirir.

Bu, onların meleklerden de üstün olmaları sonucunu doğurur. Bu âyetten çıkarılan hükümlerden birisi de, peygamberlerin bütün velilerden üstün olmaları gerektiğidir. Çünkü âyetteki, *"Herbirini âlemlere üstün kıldık"* ifadesinin umumi olan

manası, bunu da gerektirmektedir. Bazıları Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğunun "Biz o peygamberleri, kendi zamanlarında yaşayan insanlara üstün kıldık" manasında olduğunu söylemişlerdir. **Kâdî** şöyle der: "Bundan muradın, "Peygamberlerden herbiri kendileri dışındaki âlemlere üstün kılınmışlardır" manası olması da muhtemeldir. Bundan sonra, "Peygamberlerden hangisi hangisinden efdaldir?" hususu, konunun başı ile alakası olmayan başka bir konudur. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hamza ve **Kisaî**, kelimeyi lâm'ın şeddesi ve ya'nın sükunu ile وَاللَّيْسَعَ şeklinde; diğer kıraat imamları ise, tek lam ile وَالْيَسَعَ şeklinde okumuşlardır. **Zeccac**, "Bu kelime, lâm'ın şeddesi ile ve şeddesiz olarak اَللَّيْسَعْ ve وَالْيَسَعْ şeklinde okunur" demiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Bu Âyet, Hasaneyn'in Hz. Peygamberin Zürriyeti Sayıldığına Delildir

Âyet, **Hz. Hasan** ve **Hüseyn**'in, Allah'ın Resulünün zürriyetinden olduğuna delalet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ **Hz. İsa**'yı, **Hz. İbrahim**'e sadece annesi tarafından mensub olduğu için, onun zürriyetinden kabul etmiştir. İşte **Hasan** ile **Hüseyin**'in de, Allah'ın Resulünün zürriyetinden olmaları bunun gibidir. Eğer onlar, Allah'ın Resulüne anneleri tarafından nisbet edilirse, onların, Allah'ın Resulünün zürriyetinden olmaları gerekir. **Ebû Cafer el-Bakır**'ın, **Haccac İbn Yûsuf**'un yanında, (ona karşı) bu âyetle istidlal ettiği de söylenmiştir.

ALTINCI MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın وَمِنْ آبَائِهِمْ وَ ذُرِّيَّاتِهِمْ وَ اِخْوَانِهِمْ *"Onların babalarından, zürriyetlerinden, biraderlerinden kimini de..."* buyruğu, pek çok hüküm ifade etmektedir:

Nebinin Soyundan Hidayette Olmayan Kimse Bulunur Mu?

a) Allah Teâlâ, "babalar", "zürriyetler" ve "kardeşler"i zikretmiştir. Buna göre, "babalar", "usûl" (asıl olanlar)dır; "zürriyetler" ise, "fürû" (tali olanlar)dır; kardeşler ise, usûlün (babaların) fürûlarıdır. İşte bu buyruk da, Cenâb-ı Hakk'ın o peygamberlerle ilgili olan herkese bir tür şeref ve ikram tahsis ettiğini gösterir.

b) Allah Teâlâ, وَمِنْ آبَائِهِمْ *"Onların babalarından..."* buyurmuştur. Bu ifadenin başında bulunan مِنْ harf-i cerri, ba'ziyyet ifade eder. Buna göre şayet, "Biz, âyette bahsedilen hidayetten muradın, mükâfaata ve cennete hidayet etmek, iletmek veya imana, marifetullah'a hidayet etmek, iletmektir..." dersek, o zaman bu kelime, o peygamberlerin ecdadı içinde, mü'min olmayan ve cennete ulaşamayan kimselerin bulunduğuna delalet eder. Ama biz şayet, "Bu hidayetten murad, peygamberliktir" dersek, o zaman bu söz böyle bir şeyi ifade etmez.

Nebilerin Yalnız Erkeklerden Gönderilmesi

c) Biz, ayette geçen "hidayet" lafzını "peygamberlik" ile açıklarsak, Hak Teâlâ'nın, *"Onların babalarından, zürriyetlerinden, biraderlerinden kimini de..."* ifadesi, insanın, Allah katından gönderilmiş bir peygamber olmasının şartının, onun erkek olması olduğuna; kadının ise, peygamber olamayacağına delalet eder gibi olur. Cenâb-ı Hakk'ın bundan sonra gelen وَاجْتَبَيْنَاهُمْ *"Onları seçtik...."* lâfzı, nübüvveti ifade eder. Çünkü, "seçilmek", peygamberler hakkında zikredildiğinde bunu ancak "nübüvvet ve risalet" manasına hamletmek uygun düşer.

Daha sonra Allah Teâlâ, ذٰلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْدِى بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ *"İşte o, Allah'ın hidayet yoludur ki O, bunu kullarından kime dilerse ona nasîb eder"* buyurmuştur. Bil ki buradaki "hidayet"ten muradın, tevhid ve Allah'ın ortaktan münezzeh olduğu bilgisini vermedir. Çünkü Allah Teâlâ bunun peşisıra, *"Eğer onlar da eş koşsalardı, yapageldikleri herşey, kendi hesaplarına elbette boşa gitmişti"* buyurmuştur. İşte bu da, buradaki "hidayet" ile, "şirkin zıddı olan şey" mânasının kastedildiğine delalet eder.

Bu hidayetten muradın, Allah'ın birliğini bilme manası olduğu sabit olup, bunun Allah'dan olduğu da açıkça ifade edilince, imanın ancak Allah'ın yaratması ile gerçekleşeceği sabit olur.

Hak Teâlâ daha sonra bu âyetlerini, şirki nefyederek tamamlayıp, وَلَوْ اَشْرَكُوا... *"Eğer onlar da eş koşsalardı..."* buyurmuştur. Bunun mânası, "Eğer o peygamberler şirk koşmuş olsalardı, onların taatları ve ibadetleri boşa çıkardı" şeklindedir. Bundan murad, tevhidi izah edip, şirk yolunun bâtıllığını göstermektir. Amellerin boşa çıkması (ihbat) konusunu, Bakara Sûresinde uzun uzadıya ele almıştık. Binâenaleyh onları tekrar etmeye gerek yok. Allah en iyi bilendir.

* *
*

İÇİNDEKİLER

MÂİDE 17. AYETİN TEFSİRİ 5
Hz. İsa'yı Tanrılaştıranlar Kâfir Olmuşlardır 5
Allah'ın Hz. İsa Ve Bütün Mahlûklar Üzerindeki Hakimiyeti 6
MÂİDE 18. AYETİN TEFSİRİ 7
Yahudi Ve Hristiyanların İmtiyazlı Millet Olma İddiaları 7
Ehl-i Kitabın Allah'ın Evlatları Olma İddiaları 7
MÂİDE 19. AYETİN TEFSİRİ 11
Resullerin Arkalarının Kesilmesinden Sonra Gelen Son Peygamber 11
MÂİDE 20-21. AYETLERİN TEFSİRİ 13
İsrailoğullarına Verilen Daha Başka Nimetler 13
MÂİDE 22. AYETİN TEFSİRİ 18
O Şehirde Zorbalar Bulunduğunda, Geri Durmaları 18
MÂİDE 23. AYETİN TEFSİRİ 19
MÂİDE 24. AYETİN TEFSİRİ 20
Yahudilerin Hz. Musa'yı Savaşta Yalnız Bırakmaları 20
MÂİDE 25. AYETİN TEFSİRİ 21
MÂİDE 26. AYETİN TEFSİRİ 23
Yahudilerin Kırk Yıl Çölde Sürünüp, Mukaddes Belde'ye Giremeyişleri 23
Hz. Musa İle Hz. Harun (a.s.)un Çölde Kalıp Kalmadıkları 24
MÂİDE 27-28. AYETLERİN TEFSİRİ 26
Hz. Adem'in İki Oğlu Habil İle Kabil 26
Kurban Takdim Etmeleri 29
Takvanın Manası 31
Habil'in Karşılık Vermemesinin Sebebi 31
MÂİDE 29. AYETİN TEFSİRİ 33
Katilin, Maktulün Günahını Alması Meselesi 33
MÂİDE 30. AYETİN TEFSİRİ 34
Kabil'in Habil'i Öldürüp Pişman Olması 34
MÂİDE 31. AYETİN TEFSİRİ 36
Kâbil'in Cenazeyi Gömme İşini Kargadan Öğrenmesi 36
MÂİDE 32. AYETİN TEFSİRİ 39
Bir Kişiyi Haksız Yere Öldüren, Bütün İnsanları Öldürmüş Gibidir 39
Kısasen Öldürmenin Meşru Sebepleri 42
Bir İnsanı Diriltme, Bütün İnsanları Diriltme Gibidir 43

MÂİDE 33. AYETİN TEFSİRİ 44
Allah'a Harb Açan Anarşistlerin Cezası 44
MÂİDE 34. AYETİN TEFSİRİ 50
Eşkiyanın Tevbe Etmesi İle Düşen Ve Düşmeyen Haklar 50
MÂİDE 35. AYETİN TEFSİRİ 51
Allah'a Vesile Arayıp Cihad Etme 51
Günahları Terk İle de Allah'a Yaklaşma Mümkün Olmaz mı? 52
MÂİDE 36-37. AYETLERİN TEFSİRİ 55
Kâfirler Kıyamet Günü Azabından Kurtumak İçin Bütün Dünyayı Vermek İsteyecek 55
MÂİDE 38-39-40. AYETLERİN TEFSİRİ 57
Hırsızların Cezası 57
Cumhûra Göre, Ceza Nisabtan Fazlasında Uygulanır 64
Ayet Sonlarındaki Esma-i Hüsna'nın Manaya Uyumu 68
MÂİDE 41-42-43. AYETLERİN TEFSİRİ 70
Yahudilerin Daha Başka Özellikleri 70
Yahudilerin Tevrat'ı Tahrif Etmeleri 73
Zina Yapan Ehl-i Kitap Hakkında Hüküm 74
Yahudilerin Yalan Dinleyip Rüşvet Yemeleri 76
İslâm'dan Önceki Şeriatlardaki Hükümlerin Geçerliliği Meselesi 80
MÂİDE 44. AYETİN TEFSİRİ 81
Tevrat'ın Hidayet Ve Nur Kaynağı Olarak Gönderildiği 81
Tevrat İle Amel Eden Çok Sayıda Peygamber 82
Alimlerin Tevrat'ı Muhafaza Görevi 84
Allah'ın Ahkâmı İle Hükmetmeyenlerin Durumu 86
MÂİDE 45. AYETİN TEFSİRİ 88
Âzâlardaki Yaralamada Kısas Hükmü 88
MÂİDE 46. AYETİN TEFSİRİ 91
İncil Risaleti 91
Hz. İsa'nın Tevrat'a Yaptığı İlaveler 91
MÂİDE 47. AYETİN TEFSİRİ 93
İncil Ehlinin, Kitaplarına Göre Hükmetme Vazifeleri 93
MÂİDE 48. AYETİN TEFSİRİ 95
Semavî Kitapların Doğruluklarının Ölçüsü Kur'an'dır 95
Her Ümmete Farklı Şeriat Verilmesi 97
MÂİDE 49. AYETİN TEFSİRİ 99
Allah'ın Emrini Tutup, Gayr-ı Müslimlerin Arzularına Uymamalı 99
Allah'ın Bazı Buyruklarından Uzaklaşma Tehlikesi 100
MÂİDE 50. AYETİN TEFSİRİ 101
Mü'minler İçin Allah'ın Hükmünden Daha Güzel Yoktur 101
MÂİDE 51. AYETİN TEFSİRİ 103
Gayr-ı Müslimleri Dost Edinmeyin 103
MÂİDE 52. AYETİN TEFSİRİ 104
Bazı Münafıkça Tutumlar 104
MÂİDE 53. AYETİN TEFSİRİ 106
MÂİDE 54. AYETİN TEFSİRİ 107
Allah, Layık Olanı Din Hizmetinde Çalıştırır 107
Hz. Peygamber Devrinde Dinden Dönenler 108
Mü'minlere Mütevazi, Kâfirlere Şiddetli Olma 116
MÂİDE 55. AYETİN TEFSİRİ 118
Mü'minler Yalnız Allah'ı, Peygamberi Ve Mü'minleri Velî Edinirler 118
MÂİDE 56. AYETİN TEFSİRİ 127
Allah Ve Resûlünün Himayesine Giren Galipdirler 127

MÂİDE 57. AYETİN TEFSİRİ 128
Dininizle Alay Edenleri Dost Edinmeyin 128
MÂİDE 58. AYETİN TEFSİRİ 129
Kâfirlerin Ezanla Alay Etmeleri 129
MÂİDE 59. AYETİN TEFSİRİ 131
Ehl-i Kitabın Müslümanlara Karşı Duyduğu Kinin Sebebi 131
MÂİDE 60. AYETİN TEFSİRİ 134
Yahudilerin Lanet Ve Gazaba Uğrayıp Onlardan Bir Kısmının Maymun Kılığına Sokulması 134
MÂİDE 61. AYETİN TEFSİRİ 138
Nifakın Mümkün Olan İstifadeyi Engellemesi 138
MÂİDE 62. AYETİN TEFSİRİ 140
Bazı Yahudilerin Günahta Yarışıp Haram Yemeleri 140
MÂİDE 63. AYETİN TEFSİRİ 141
Alimlerin emr-i Mâruf Görevi 141
MÂİDE 64. AYETİN TEFSİRİ 142
Yahudilerin, Allah'a İftira Edip Cimri Demeleri 142
"Yed'ullah" Tabirinin Tefsiri Ve Mücessime'yi Tenkid 145
Allah Rızkı Dilediği Şekilde Fazlalaştırıp Azaltır 148
Kur'an Bazı Kâfirlerin Tuğyanını Artırır 149
MÂİDE 65-66 AYETLERİN TEFSİRİ 151
Din, Hem Dünya Hem Ahiret Saadetini Temin Eder 151
Vahyedilen Kitaba Uymanın Lüzumu 152
MÂİDE 67. AYETİN TEFSİRİ 154
Resûlullah, Vahyedilen Herşeyi Tebliğ Etmiştir 154
MÂİDE 68. AYETİN TEFSİRİ 158
Allah'ın Talimatlarının Uygulamanın Farz Olduğu 158
MÂİDE 69. AYETİN TEFSİRİ 159
Ferra'nın Tercihe Şayan İzahı 160
Kulun Kıyamette Korkusuz Olması Ne Demektir? 163
MÂİDE 70. AYETİN TEFSİRİ 164
Yahudilerin, Hoşlanmadıkları Talimatlar Getiren Peygamberleri Öldürmeleri 164
MÂİDE 71. AYETİN TEFSİRİ 166
O Yahudilerin Kör Ve Sağır Kesilmeleri 166
İlmin Derecelerini İfade Eden Farklı Lâfızlar 167
MÂİDE 72. AYETİN TEFSİRİ 171
"Allah İsa'dır" Diyenler Kâfir Olmuşlardır 171
MÂİDE 73. AYETİN TEFSİRİ 172
"Allah Üç'ten Biridir" Diyenler Kâfir Olmuştur 172
MÂİDE 74-75. AYETLERİN TEFSİRİ 174
Hristiyanları Tevbeye Davet 174
MÂİDE 76. AYETİN TEFSİRİ 177
İnsana Fayda Verip Zararını Önleyemeyen, Tanrı Olamaz 177
MÂİDE 77. AYETİN TEFSİRİ 178
"Dininizde Taşkınlık Etmeyin Sapkınlara Uymayın" 178
MÂİDE 78-79-80-81. AYETLERİN TEFSİRİ 180
Emr-i Mâ'ruf Yapmayan Yahudilerin Lânetlenmesi 180
MÂİDE 82. AYETİN TEFSİRİ 183
Müslümanlara En Fazla Düşmanlık Yahudilerden Ve Müşriklerden Gelir 183
MÂİDE 83-84-85-86. AYETLERİN TEFSİRİ 186
O Din Adamları Vahy Alâmetini Tanıyıp Ağlarlar 186

MÂİDE 87. AYETİN TEFSİRİ 190
Mübah Kılınan Yiyeceklerden Yararlanıp Haddi Aşmayın 190
MÂİDE 88. AYETİN TEFSİRİ 194
MÂİDE 89. AYETİN TEFSİRİ 195
Yemin Hakkında Hüküm 195
Yemin Keffareti 197
MÂİDE 90. AYETİN TEFSİRİ 204
Müskirât, Kumar, Şans Oyunları Hakkında 204
MÂİDE 91. AYETİN TEFSİRİ 206
İçkinin Kin Ve Düşmanlık Doğurması 206
Kumarın Kin Ve Düşmanlık Doğurması 207
İçki Ve Kumarın Dine Zararı 208
Bu Ayetin, İçkinin Haramlığına Sekiz Yönden Delâlet Etmesi 208
MÂİDE 92. AYETİN TEFSİRİ 209
Resûle Düşen, Sadece Tebliğ Etmektir 209
MÂİDE 93. AYETİN TEFSİRİ 210
MÂİDE 94. AYETİN TEFSİRİ 213
İhramlı İken Av Hakkında Hüküm 214
MÂİDE 95. AYETİN TEFSİRİ 216
Av Sayılıp Sayılmayan Hayvanlar 216
Kasden Av Hayvanı Öldürmenin Cezası 219
İhramlının Hataen Öldürmesi Durumu 220
Avın Cezasını Tesbit Edecek Bilirkişi 225
Kâbe'ye Ulaşacak Kurbanlık 226
MÂİDE 96. AYETİN TEFSİRİ 234
İhramlıya Deniz Avı Mübah, Kara Av Haramdır 234
MÂİDE 97. AYETİN TEFSİRİ 236
Kâbe Ve Onunla İlgili İbadetlerin İnsan Toplumunu Ayakta Tutması 237
İnsan Hayatını Yükselten Şeâir 240
MÂİDE 98. AYETİN TEFSİRİ 242
MÂİDE 99. AYETİN TEFSİRİ 242
MÂİDE 100. AYETİN TEFSİRİ 243
Maddi Ve Manevi Pislik Hakkında 243
MÂİDE 101. AYETİN TEFSİRİ 244
Allah'ın Meskût Bıraktığı İşleri Kurcalamayın 245
Sorulup Sorulmayacak Meseleler 248
MÂİDE 102. AYETİN TEFSİRİ 250
Yersiz İsteklerde Bulunanların Pişmanlığı 250
MÂİDE 103. AYETİN TEFSİRİ 252
Allah'a İftira Edip Haram Kılmadığını Haram Edenler 252
MÂİDE 104. AYETİN TEFSİRİ 254
Müşriklerin, Müşrik Cedlerinin Yolunda Israr Etmeleri 254
MÂİDE 105. AYETİN TEFSİRİ 255
Kendi Nefsinizi Islah Edin 255
MÂİDE 106. AYETİN TEFSİRİ 259
Ölüm Yaklaştığında Vasiyyete Şahit Tutma 259
"İki Doğru Şahid"den Maksad 260
Bu Şahidlerin Gayr-i Müslimlerden Olacağını Söyleyenlerin Delilleri 262
Bu Şahidlerin Müslüman Olmalarını Şart Koşanlar 263
Bu Şahidlik Gurbet Halinde Sözkonusudur 263
Birşey Karşılığında Doğru Şahidlikten Vazgeçmemek 266

MÂİDE 107-108. AYETLERİN TEFSİRİ 267
Güveni Kaybettiren Şahitlerin Yerine Başkalarının Geçmesi 267
MÂİDE 109. AYETİN TEFSİRİ 271
Resûllerden Ümmetlerin Tutumu Sorulacak 271
MÂİDE 110-111. AYETLERİN TEFSİRİ 275
Allah Teâlâ'nın Hz. İsa'ya Teslisden Berî Olduğunu İkrar Ettirmesi 275
Çamurdan Yapılan Kuşları Uçurma Gibi Mucizeler 279
MÂİDE 112. AYETİN TEFSİRİ 282
Havarîlerin Gökten İnen Sofra İstemeleri 282
MÂİDE 113. AYETİN TEFSİRİ 285
Havarîlerin İmtihan İçin Sofra İstemeleri 285
MÂİDE 114. AYETİN TEFSİRİ 286
MÂİDE 115. AYETİN TEFSİRİ 286
Gökten Sofranın İndirilmesi 288
MÂİDE 116. AYETİN TEFSİRİ 290
Hz. İsa'dan Hristiyanların İnancının Sorulması 290
MÂİDE 117-118. AYETLERİN TEFSİRİ 293
Hz. İsa'nın Gerçek Talimatı 293
Hz. İsa Müşriklerin Affını İster mi? 295
MÂİDE 119-120. AYETLERİN TEFSİRİ 297
Zaman Zarfı Hakkında Güzel Bir İzah 298

EN'ÂM SÛRESİ

EN'ÂM 1. AYETİN TEFSİRİ 307
Medh, Hamd Ve Şükür Arasındaki Fark 307
"Elhamdülillah" Tabirinin Kur'anda Kullanılışı 311
Hâlık, Fatır Ve Rabb Vasıfları Arasındaki Fark 312
Hamd İle Nimet Arasındaki İlgi 313
Göklerin Ve Yerin Yaratılışının, Allah'ın Varlığına Delâleti 317
Karanlıklar İle Aydınlığın İzahı 319
EN'ÂM 2. AYETİN TEFSİRİ 321
İnsanın Çamurdan Yaratılması 321
"Kaza" Ve "Ecel" Kelimelerinin Manası 322
EN'ÂM 3. AYETİN TEFSİRİ 324
Allah'ın İlminin Kapsamı 324
EN'ÂM 4. AYETİN TEFSİRİ 329
EN'ÂM 5. AYETİN TEFSİRİ 329
EN'ÂM 6. AYETİN TEFSİRİ 330
Daha Kuvvetli Olan Eski Münkirlerin Akibetleri 330
EN'ÂM 7. AYETİN TEFSİRİ 333
Nübüvvet Karşısında İnsanların Tutumları 333
Kitabın Gökten Cisim Halinde İnmesi 334
EN'ÂM 8-9. AYETLERİN TEFSİRİ 335
Müşriklerin Peygamber Yerine Melek İstemeleri 335
EN'ÂM 10. AYETİN TEFSİRİ 337
Peygamberlerle Alay Edenlerin Akibetleri 337
EN'ÂM 11. AYETİN TEFSİRİ 339
EN'ÂM 12. AYETİN TEFSİRİ 339
Yaratıcının Varlığını İspat 339
Allah'ın Rahmetinin Genişliği 341
Kıyamet Ve Kıyametle Rahmetin Münasebeti 342

EN'ÂM 13-14-15. AYETLERİN TEFSİRİ 344
Gece Ve Gündüzde Barınan Şeyleri Zikretmenin Manası 344
"Allah Doyurur Ama Doyurulmaz" Demenin Manası 347
EN'ÂM 16. AYETİN TEFSİRİ 349
EN'ÂM 17. AYETİN TEFSİRİ 351
Allah'dan Gelecek Zararı Önleyecek Kuvvet Yoktur 351
Zararı Savmakta Esbabın Yeri 352
EN'ÂM 18. AYETİN TEFSİRİ 353
Kemâl Sıfatları, Kudret İle İlimdir 353
Allah'ın Yüceliğinin Nasıl Anlaşılması Gerektiği 354
EN'ÂM 19. AYETİN TEFSİRİ 357
Nübüvvetin En Büyük Şahidi Yüce Allah'dır 357
Allah "Şey" Diye Tavsif Edilebilir mi? 358
EN'ÂM 20. AYETİN TEFSİRİ 362
Ehl-i Kitabın Hz. Muhammed (s.a.)'in Vasıflarını Bilmeleri 362
EN'ÂM 21-22. AYETLERİN TEFSİRİ 365
Allah'a İftira Etmenin Manası 365
EN'ÂM 23-24. AYETLERİN TEFSİRİ 366
EN'ÂM 25. AYETİN TEFSİRİ 372
En'âm 25. Ayetin Nüzul Sebebi 372
EN'ÂM 26. AYETİN TEFSİRİ 377
Müşrikler Halkı Hz. Peygamberden Uzaklaştırmak İsterler 377
EN'ÂM 27-28. AYETLERİN TEFSİRİ 379
Azabı Gören Kâfirlerin Pişmanlıkları 381
Azabı Gören Kâfirlerin Dünyaya Dönme Temennilerinin Tahlili 384
Ahirette Gizlenen Şeylerin Açığa Çıkması 385
Kâfir Dünyaya Yeniden Gönderilse, Yine Kâfir Olurdu 386
EN'ÂM 29-30. AYETLERİN TEFSİRİ 387
EN'ÂM 30. AYETİN TEFSİRİ 389
Ahireti İnkar Edenlerin Ziyanlarının Tahlili 389
Kıyamet Hakkında "Saat" Tabirinin Kullanılmasının İzahı 391
EN'ÂM 32. AYETİN TEFSİRİ 395
Mü'min Ve Kâfir Bakımından Dünya Hayatı 395
Dünya İle Ahiret Hallerinin Mukayesesi 396
EN'ÂM 33. AYETİN TEFSİRİ 400
İnkârcıların Muhtelif Kısımları 400
Müşrikler Hz. Peygambere Yalancı Diyemiyor, Fakat Dini İnkâr Ediyorlar 402
EN'ÂM 34. AYETİN TEFSİRİ 404
Peygamberlerin Tebliğleri En Geç Netice Alır 404
EN'ÂM 35. AYETİN TEFSİRİ 405
Kur'ân'ın Tebliğ Hususundaki İrşadlarından Bir Ders 405
Hidayete Ermek, Ancak Allah'ın Nasib Etmesiyle Olur 406
EN'ÂM 36. AYETİN TEFSİRİ 408
Kâfirleri Ölüye Benzetme 409
EN'ÂM 37. AYETİN TEFSİRİ 409
Kur'an'ın Kesin Bir Mu'cize Olması 409
Müşriklerin Keyiflerine Göre İstedikleri Bazı Mu'cizelerin Gösterilmesinin Hikmeti 410
EN'ÂM 38. AYETİN TEFSİRİ 412
Hayvanların da Birer Ümmet Oldukları 412
"Dâbbe" Hakkında Bilgi 413
İnsan Ve Hayvan Ümmetlerinin Benzer Tarafları 414

Her Türlü İlme Ait Meselelerin Kur'an'da Yer Alıp Almaması 418
Hayvanların da Haşredilecekleri 422
Zahmet Çeken Ve Kesilen Hayvanların, Bedellerini Almaları Meselesi 423
EN'ÂM 39. AYETİN TEFSİRİ 424
EN'ÂM 40-41. AYETLERİN TEFSİRİ 427
Başı Darda Kalan Müşriğin Yalnız Allah'a Dua Etmesi 429
EN'ÂM 42-43. AYETLERİN TEFSİRİ 430
Kullar Gafletten Kurtulup Niyaz Etsinler Diye Allah'ın Belâ Vermesi 430
EN'ÂM 44-45. AYETLERİN TEFSİRİ 433
Allah'ı Unutanlara Her Türlü Refahın Verilmesi 433
EN'ÂM 46. AYETİN TEFSİRİ 435
İnsanın Üzerindeki İlâhî Nimetler 436
EN'ÂM 47. AYETİN TEFSİRİ 437
Helâk Azabı Gelince, Zarar Eden Kâfirler Olur 437
EN'ÂM 48-49. AYETLERİN TEFSİRİ 438
EN'ÂM 50. AYETİN TEFSİRİ 440
Peygamber Mülk Sahibi Değildir, Gaybı Bilmez, Melek Değildir 440
Uluhiyyet İle Nübüvvetin Kesin Ayrılığını Belirtme Hikmeti 441
Hz. Peygamberin Yalnız Vahye Uyması 442
EN'ÂM 51. AYETİN TEFSİRİ 443
Kur'an'la Uyarma 443
Kâfirler Hakkında Ahirette Şefaatçi Yoktur 444
EN'ÂM 52. AYETİN TEFSİRİ 445
Allah'ın Rızasını Dileyen Fakir Mü'minlere Hor Bakmayın 445
EN'ÂM 53. AYETİN TEFSİRİ 450
İnsanların Bazısını Bazısı İle İmtihan 450
İnsanın Fiillerini Allah'ın Yaratması Konusu 451
EN'ÂM 54. AYETİN TEFSİRİ 453
"Selâmûn Aleyküm" Tabirinin Açıklanması 456
Merhametin Allah'a Vacip Olmasının İzahı 457
Cehâlet Sebebiyle Günah İşlemenin Mânâsı 458
EN'ÂM 55. AYETİN TEFSİRİ 460
EN'ÂM 56-57. AYETLERİN TEFSİRİ 462
Şirkin Akıldan Çok Uzak Olması 462
Hüküm Ancak Allah'ındır 463
EN'ÂM 58. AYETİN TEFSİRİ 464
EN'ÂM 59. AYETİN TEFSİRİ 465
Gaybın Anahtarları Ve Hazineleri Allah Katındadır 465
EN'ÂM 60. AYETİN TEFSİRİ 470
Allah'ın, Geceleyin İnsanları Öldürür Gibi Uyutması 471
EN'ÂM 61-62. AYETLERİN TEFSİRİ 472
Allah'ın Kullar Üzerinde Hâkim Olmasının Geniş İzahı 472
İnsana Bekçi Meleklerin Görevlendirilmesi Ve Amellerinin Yazdırılması 474
Ölen Kimsenin Ruhunun Allah'a Döndürülmesi 478
Ruhların Bedenlerden Önce Yaratılmış Olması 478
Esmâ-yı Hüsnâdan "El Mevlâ Ve "El-Hâkk" İsimleri 479
Allah'ın Mutlak Hüküm Sahibi Olması 480
EN'ÂM 63-64. AYETLERİN TEFSİRİ 482
Tehlike Sırasında İnsanın Yürekten Allah'a Yönelişi 484
EN'ÂM 65. AYETİN TEFSİRİ 485
Yukarıdan Ve Yerden Gelen Azâbın Açıklanması 486
EN'ÂM 66-67. AYETLERİN TEFSİRİ 488

